ABDULCELİL TURAN
Yenidoğan Mh. 41 Sk. No.7/4
Zeytinburnu - İSTANBUL

جالالدین بەهرام

لیغان بولاق (4)

(رومان)

مۇھەررىرى: قۇربان بارات
مەسئۇل مۇھەررىرى: ئابلىمىت قادىر
مەسئۇل كوررېكتورى: تۇنىسايىم سىاۋۇت

جالالىدىن بەھرام
قارچۇقتا قانقان قان
(لېيىغان بۇلاق — 4)

شىنجاڭ ئۇنىۋېرسىتېتى نەشرىياتى نەشر قىلدى
(ئۇرۇمچى شەھىرى غالىبىيەت يولى №14 پوچتا نومۇرى: 830046)
شىنجاڭ شىنخۇا كىتابخانىسىدىن تارقىتىلدى
ئۇرۇمچى باجاخۇ رەڭلىك باسما زاۋۇتىدا بېسىلدى
فورماتى: 850 × 1168 مم، 32/1 كەسلەم؛
باسما تاۋىقى: 16.375 قىستۇرما ۋارىقى: 5
1997 ـ يىل 9 ـ ئاي 1 ـ نەشرى
1998 ـ يىل 2 ـ ئاي 1 ـ بېسىلىشى
كىتاب نومۇرى: ISBN7—5631—0900—5/I.165
تىراژى: 1 — 10000
باھاسى: 26.56 يۈەن

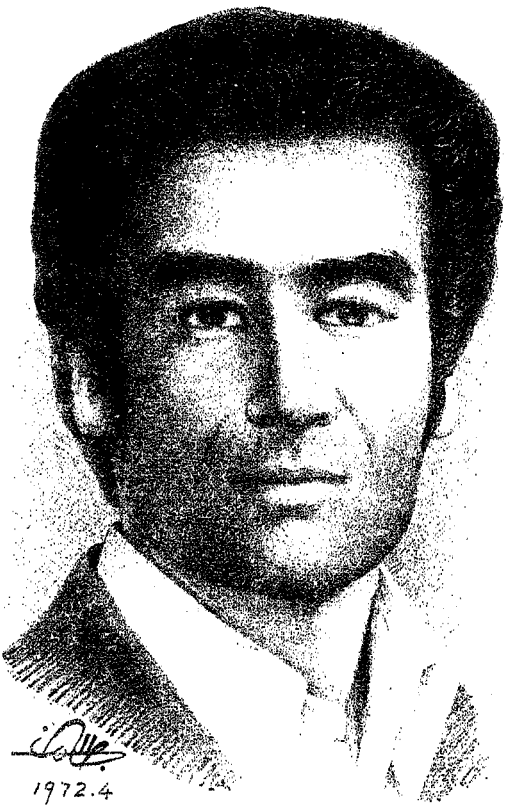
1972.4

مۇندەرىجە

بىشارەت 1
پىغان ۋە سېغىنىش 28
تۈتەك قاپلىغان بوستان 52
زۇلمەتتە چاقنىغان جاۋاھىرلار 78
سىرلىق ساخاۋەتچى 107
سۈرگۈن 139
تىرىلگەن چايان 171
ئىسيان 191
قىزىل قىيان 225
تەقدىرنىڭ ئويۇنى 257
غۇبارسىز كۆزلەردە قانقان قان 308
قىساسكارلار 337
يىقىلغان چىنار، توزىغان گۈل 362
ھالالباغ شامالىرى 393
قىساس 419
كۆچكەن يۈلتۈز 456
قەرزىنى تېرىسى بىلەن تۆلىگەن بۆرە 483

«هەر نەرسىكى زامان بۇزۇپ خار ئەيلەر. . .»

—— ئەبۇ ئەلى ئىبنى سىنا

«يا رەببىم، بۇ نېمىدېگەن دەھشەت، نېمىدېگەن شۇملۇق، ياۋۇزلۇق! ئۇرۇش دېگەن شۇنداق نېمىمۇ؟ ئۇرۇش ئەسەبىيلىكى ئادەملەرنى شۇنداق تەلۋە، شۇنداق ياۋۇز، قارا كۆڭۈل قىلىپ تاشلامدىغاندۇر؟ كاشكى بۇ ئادەملەر ئوتتۇرىسىدا ئەزەلى ۋە ئەبەدىي دۇشمەنلىك بولسا؟ كاشكى ئۇرۇشۇۋاتقان تەرەپلەرنىڭ بىرى يات ئەلدىن ئىككىنچى تەرەپنىڭ ۋەتىنىگە باستۇرۇپ كىرگەن تاجاۋۇزچىلار بولسا نېمە دەي! ھالبۇكى، بۇلارنىڭ ھەممىسى مۇشۇ ئەلدە تۇغۇلۇپ ئۆسكەن، ھەتتا بىر كارىزنىڭ سۈيىنى ئىچىپ چوڭ بولغان ۋەتەنداشلار، يۇرتداشلار، ھەتتا قىبلىسى بىر، پەيغەمبىرى بىر دىنداشلار ئىدى. . .»

—— ئابدۇرېھىم ئۆتكۈر

بىشارەت

1966-يىل ئاپرىل. تەبىئەت خۇددى ھىيتتا ياسانغان خوتەن قىزلىرىدەك رەڭدار تۈس ئالغان چېچەك پەسلى.

. . . ئاللانىڭ سېھىر - كارامەتلىرىگە بەندىنىڭ ئەقلى لال بولىدۇ. سۈلىرى تاتلىق، مېۋىلىرى شىرلىق، ھاۋاسى تەنگە شىپا، باغ - ۋارانلىرى يەتتە جەننەتنى ھەسەت ئوتىدا كۆيدۈرگەن، مېھرى ئىسسىق، بەكمۇ گۈزەل بۇ يۇرتنىڭ بۇنداق گىياھ ئۈنمەس تاپ - تاقىر تاغلىرىنىڭ بولۇشى ئادەمنىڭ كۆڭلىنى خىرە قىلىدۇ. ئېھتىمال، ئاللا خوتەننى ئاپىرىدە قىلىپ، ئۇنىڭ باغرىغا بارلىق گۈزەللىكنى ئايىماي كۆچۈرگەندە، قايسىدۇر پەرىشتە جەننەتنىڭ ئېرىقلىرىدا ئېقىۋاتقان شارابى ئەتىۋارنى كۆپرەك ئىچىۋېلىپ، بۇ تاغنى ئۇقۇشماي يۆتكەپ قويغان بولۇشىمۇ مۇمكىن. قاراڭ! بارغانسېرى ئېگىزلەۋاتقان ئېدىرلاردىن تا ئەۋلىيا غارى كۆرۈنۈپ تۇرغان كوكمارىم چوققىسىغىچە بىرەر تۈپ بۆرە قوغىنى ياكى يىڭناغۇچىنىڭ نازۇك قانىتىدەك گىياھمۇ كۆرۈنمەيدىغۇ؟ . . .

كوكمارىم تېغى بىر قارىماققا ناھايىتى زور ئېدىر، دۆڭلۈكلەرگە ئوخشاپ كېتەتتى. كوكمارىم چوققىسى بولسا ئەڭ ئېگىزدە دەرۋىشنىڭ كۈلاسىدەك چوقچىيىپ تۇراتتى. «ئەۋلىيا غارى» ئاشۇ چوققىنىڭ ئىچىدە بولۇپ، ئاستىدا كىرىش ئېغىزى، ئۈستىدە ئايسىمان بىر يوچۇق بار ئىدى. ئۇ خۇددى ئاغزىنى يوغان ئېچىپ، بىر كۆزىنى چەكچەيتىپ تۇرغان غەلىتە مەخلۇققىلا ئوخشايتتى. بۇ تاغنىڭ قارشىسىدا تاقىر تۆپۈلۈكلەر بولۇپ، ئوتتۇرىسى باش قايغۇدەك چوڭقۇر سايلىق ئىدى. پاھ! ئەمدى بۇ نېمە كارامەت! . . . ئالەم بىنا بولغاندىن بېرى، بۇ سايلىققا يامغۇر، قار، مۇلدۇر ئورنىغا چېچەك يېغىپ كەلگەنمۇ؟ سەلكىن شامالدا يېنىك تەۋرىنىپ تۇرغان ئاق، سېرىق، قىزغۇچ، ھال رەڭ شەلپەرلەردەك بۇ گۈل - چېچەكلەردىن كەلكەن مۇشكى - ئەنبەر ھىدلىرى كىشىنى مەستخۇش قىلىپ، جەننەت ھۇزۇرىنى ئاتا قىلاتتى. ساي ئىچى ياۋا

ئۆرۈك، ئالمىلار، ياۋا بادام، تاغ جىنەستىلىرى، ئەينۇلا، ئالقاتلار بىلەن تولغاندى. پورەك، ئاق غوللۇق ياش توغراقلار، قىزغۇچ مىس رەڭلىك چىۋىقلىرى لەرزان يەلپۈنۈپ تۇرغان قىرچىنتاللار، مۇشا، سەندىلەچ، قىزىل يۇلغۇنلار بىر ـ بىرىگە گىرەلىشىپ كەتكەن، يايپىشىل سەمەنگايىم قاپلىغان يەر بېتىگە چېچەكتىن داستىخان سېلىنغاندى. ساي ئوتتۇرىسىدا، سۆسۈنە گۈللۈك تىلقانات، خۇش پۇراقلىق يالپۇز، ياۋا بېدە قاپلىغان قىرغاقلارنى سۆيۈپ ئېقىۋاتقان تارام ـ تارام سۇلار تاشتىن ـ تاشقا ئۇرۇلۇپ، ئاق بۇژغۇنلارنى چاچراتاتتى. رەڭگارەڭ چېچەكلىك كۆچەتلەرنى گويا ھەر-خىل لېچەكلىك قىزلارغا ئوخشىتىپ، يىگىتلىك قىلغاندەك شاۋقۇنلايتتى، قىن ـ قىنىغا پاتماي، قورام تاشلارغا ئۇرۇلاتتى.

ھەممىگە قادىر ئاللا بەكمۇ گۈزەل بۇ مۆجىزىنى بۇ چوڭقۇر سايلىققا بەخشەندە قىلغاندا، بەلكىم ھېلىقى پەرىشتىگە: «ھەي بىمەسەل دېۋەك! نەدىن ئارا بۇ تاقىر تاغنى پەيدا قىلدىڭ؟ . . . » دەپ خاپا بولغان بولۇشىمۇ مۇمكىن. بىراق، كۆرۈمسىزلىك ۋە گۈزەللىك، پەسكەشلىك ھەم ئالىيجانابلىق، ئەخلاقسىزلىق بىلەن پەزىلەت ئۆزئارا زىت، كۈشەندىلەردىن بولسىمۇ، ئەمما بىر ـ بىرىنى يورۇتۇپ تۇرغىنىدەك، بۇ تاقىر تاغمۇ چوڭقۇر سايلىق بىلەن روشەن سېلىشتۇرما بولۇپ تۇراتتى.

خوش، ئەمدى كوكمارىمنى ئوشۇقچە تەسۋىرلەردىن ئازاد قىلايلى ـ دە، چوڭقۇر سايلىققا نەزەر سالايلى. چېچەكلەر ئاق تەڭگىلەردەك ئېرىنچەكلىك بىلەن تۆكۈلمەكتە، مەجنۇنتاللار يەلپۈنمەكتە، قىپقىزىل يۇلغۇن چېچەكلىرى ئاستا باش چايقىماقتا، سۇ بېتىگە چۈشكەن چېچەك تەڭگىلىرى گاھ بىر ـ بىرىگە قوشۇلۇپ، گاھ ئايرىلىپ، قاياقلارغىدۇر ئېقىپ غايىب بولاتتى. . . پاھ، بۇ نېمە ئىشتۇر؟ چېچەك ئورمانلىقى روجەكلىرىدىن كۆرۈنۈپ تۇرغان سۇ بويلىرىدا، ئىككى كۆلەڭگە سۇ چېچىشىپ، قاقاقـ لاپ كۈلۈشۈپ، بىر ـ بىرىنى قوغلىشىپ يۈرۈشەتتى. ئەنە ئۇلارمۇ چېچەكلىك ئىچىدە غايىب بولۇشتى. دەم ئۆتمەي، خۇددى ھاڭ ئىچىدىن كەلگەندەك ئاۋازلار كېلىشكە باشلىدى:

— نەفىسە! . . .

— خالىقىئاكا! . . .

— ھا. . . ھا. . . ھا. . . ئەمدى تۇتالمايسىز! . . .

چېچەك ئورمانلىقى ئىچىدە خالىق بىلەن نەفىسە قوغلىشىپ يۈرۈشەتتى. پېشانىلىرى مۇنچاق - مۇنچاق تەرلەپ كەتكەن قىز بىردە ئاپئاق ئېچىلىپ كەتكەن ئازغان تۈپلىرى ئارقىسىغا، بىردە قىپقىزىل گۈل بىلەن قاپلانغان سەكسەن ساپاق دالىلىرىغا يوشۇرۇناتتى ۋە يەنە بىردىنلا كۈمۈش قوڭغۇراقتەك ئاۋازى بىلەن كۈلۈپ قاچاتتى. . . ئۇلار قوغلىشىپ، دەريا قاسىنقى بويىدىكى ئۈستىنى تور باغلاپ كەتكەن پاختا يۇلغۇنىنىڭ قېشىدا توختاشتى. يۈزلىرىدە قىزىللىق، كۆزلىرىدە يالقۇن، چېھرىدە شادلىق، پۈتۈن ۋۇجۇدىدىن هاياجان زەرلىرى چاقنىغان خالىق بىلەن نەفىسە بىر - بىرىگە تىكىلىپ قاريىالماي يەر باقاتتى، سۈغا قارايتتى، يالتىدا كۆز ئۇرۇشتۇرغىنىچە، مەڭزىلىرى يۇلغۇن چېچىكىدەك رەڭ ئالاتتى. . . قىزنىڭ قۇياشتەك هارارەتلىك كامالىدىن بەدىنىنى ئۇششاق تىترەك باسقان خالىق ئەيمىنىپكىنە ئۇنى باغرىغا باستى، چاچلىرىنى هىدلىدى. . . يۈمران بويۇنلىرىنى سىيلىدى. . . كەهرىۋادەك لەۋلىرىگە ئاستا ئېڭىشتى. . .

— خالىقئاكا، بۇ دەريا، قايسى دەريا؟

— بىلمەيدىكەنمەن. . .

— بۇ قارىقاش دەرياسىنىڭ باش ئېقىنى، «ئېلىش بېشى» دە ئايرىلغان يەنە بىر تارمىقى خوتەن دەرياسىنى هاسىل قىلىدۇ.

— شۇنداقمۇ؟ — خالىق قىزنىڭ نازۇك مۇرىلىرىنى قۇچاقلىدى.

— قاراڭ، — نەفىسە تۈمانلار ئىچىدە ئالماستەك يالتىراپ تۇرغان تاغ چوققىسىنى كۆرسەتتى، — ئۇ قايسى تاغ؟ . . .

— بۇ. . . بۇ. . . — خالىق قىزىرىپ كەتتى.

— ئۇ دېگەن «ئەۋلىيا ئاتا» چوققىسى. ئاشۇ مۇز تاغ چوققىسى قوينىدا، ئەۋلىيا ئاتا هېلىهەم هايات! . . .

— هايات؟ — خالىق ئىشەنمىگەندەك كۈلۈۋەتتى.

— راست دەۋاتىمەن. . .

نەفىسە سىياهتەك قاپقارا كۆزلىرىنى سۈزۈپ، مۇنداق بىر هېكايىنى سۆزلەپ بەردى:

ئەۋلىيا ئاتىنىڭ ئوتتۇز پاتمان كېلىدىغان ئاجايىپ چوڭ بىر كەتمىنى بار ئىكەن، ئۇ، هەر كېچىسى مۇز تاغنى يۇنۇپ، كارۋانلارغا يول ياساپ قويىدىكەن، چۈش - پېشىن

بولغاندا، مۇز قايناپ چىقىپ، يوللار پۈتۈپ، ئىزىمۇ قالمايدىكەن. ئەۋلىيا ئاتا يەنە كېچىچە يول ياسايدىكەن. بىر كۈنى ئاسماننى قاپقارا، سۈررەك بۇلۇتلار قاپلاپ، مۆلدۈر تۆكۈلۈشكە باشلاپتۇ ۋە بارغانسېرى ياغاقتەك، تۇخۇمدەك مۇزلارغا ئايلىنىپتۇ. كارۋان-چىلار ئەۋلىيا ئاتىغا: «ئۆزىڭىزنى دالدىغا ئېلىڭ، بۇ مۆلدۈر ئەمەس، ئاللا-نىڭ بالايىئاپىتىدۇر» دېگەنىكەن، ئەۋلىيا ئاتا كۈلۈپ: «كەتمىنىم بار، نى غېمىم بار؟...» دەپتۇ - دە، كەتمەننى بېشىغا سايىۋەن قىلىپتۇ... ئاقىۋەت، ئەۋلىيا ئاتا كەتمىنى بىلەنلا مۇز تاغ ئىچىدە قاپتۇ...

— ئېيتىڭا خالىقئاكا، — دېدى نەفىسە لەپىدە قاراپ، — ئەۋلىيا ئاتا نېمە ئۈچۈن بۇ پاجىئەگە دۇچار بولدى؟...

— چۈنكى... بۇ... — خالىقنىڭ تىلى تاڭلىيىغا چاپلىشىپ قالغاندەك گەپ قىلالمىدى.

— چۈنكى، ئەۋلىيا ئاتا: «خۇدايىم بار، نى غېمىم بار؟...» دېمىدى، ئۇنىڭدىن كۈپۈرلۈق ئۆتتى... شۇڭا، بىرلا ئازماس ئاللا، ئازغۇن بەندە دەيمىز...

— بۇ ئاجايىپ رىۋايەت ئىكەن... سىز...

— توختاڭ، «كوكمارىم» دېگەن بۇ ئىسىمنىڭ تەكتىنى ماڭا چۈشەندۈرۈپ بېرە-لەمسىز؟...

— بۇ... بۇ... سىز مېنى بەكمۇ قىيىن ئەھۋالغا چۈشۈرۈپ قويدىڭىز...

— سىز كۆپ ئىشلاردىن غاپىل ئىكەنسىز، — نەفىسەنىڭ قوشۇمىلىرى يىغىلـ-دى، — بۇ پارىسچە ئاتالغۇ «كۆك» دېگەن «تاغ»، «مار» دېگىنى «يىلان» مەنىسىنى بىلدۈرىدۇ. يەنى «يىلان تاغ» دېمەكتۇر.

— نېمە ئۈچۈن شۇنداق ئاتالغان؟

— بۇنى بىلمەك بولسىڭىز، بىز «ئەۋلىيا غارى»غا چىقايلى.

ئۇلار چېچەكلەر ئارا يۇقىرىغا قاراپ مېڭىشتى. نەفىسە كېيىكتەك چاققانلىق بىلەن ئىلگىرىلەيتتى. خالىق بولسا ھاسىراپ - ھۆمۈدەپ، تىزلىرىغا تايىنىپ ئارانلا ماڭاتتى. بەزىدە ئۇ ياش كۆچەتلەرگە ئېسىلغان ھامان، ئاپئاق چېچەكلەر يامغۇردەك تۆكۈلەتتى. بۇنى كۆرگەن نەفىسە: «سىز يۇقىرىغا يامىشىشقا ئۇستا ئىدىڭىزغۇ؟ قارىڭا، قانچىلىغان چېچەكلەرنى تۆكۈپ - چەيلەپ، يەنچىۋەتتىڭىز... بۇ چاغقىچە پايخان قىلغانلىرىڭىز

ئازمىدى؟» دەپ ئاچچىقلايتتى.

ئىككىسى «ئەۋلىيا غارى» ئالدىغا كېلىشتى. غارئېغىزى چوڭ بولغىنى بىلەن، ئىچكىرىلىگەنسېرى تارىيىپ، بىر ئادەم ئارانلا قىسىلىپ ماڭاتتى. غار قۇلۇله قېپىدەك ئايلانما بولۇپ، پەلەمپەيلەر بارغانسېرى يۇقىرىغا ئۆرلەيتتى. غارنىڭ ئىچىدە بىر ئۆي ئورنىدەك بوشلۇق بولۇپ، چوڭقۇر سايلىققا قاراپ تۇرغان ئايسىمان يوچۇقتىن چۈشكەن نۇر «ئۆي» ئوتتۇرىسىدىكى كۈل ۋە كۆيۈندىلەرگە پاتقان، چوڭ لېگەندەك يۇمىلاق ئەمما ياپىلاق بىر تاشنى يورۇتۇپ تۇراتتى. ئۇنىڭ يۈزىگە پاتۇرۇلغان ئالقاننىڭ ھەم بەش بارماقنىڭ ئىزى ناھايىتى ئېنىق ئىدى. غارنىڭ ئىچى قىزغۇچ ئىسلىشىپ كەتكەن بولۇپ، چوققىنىڭ ئەڭ ئۈستىدىكى چىنە ئاغزىدەك تۆشۈكتىن قۇياشنىڭ ئۆتكۈر زەرلىرى تۆكۈلۈپ تۇراتتى. نەفىسە تاشتىكى ئىزغا قوللىرىنى قويدى. ئۇنىڭ نازۇك بارماقلىرى چوڭ بارماق ئىزلىرىغا بويلىشالماي، ئالقان ئىزىغىلا تەڭ كېلەلىدى.

— بۇ نېمىدېگەن كارامەت؟ تاشتا ئالقان ئىزى نېمە ئىش قىلىدىغاندۇر؟ — دېدى خالىق ئېڭىشىپ قاراپ، — بۇ خۇددى لايغا پاتۇرغان ئىزدەكلا چۈشۈپتۇ.

— بۇ ئىماملىرىمىزنىڭ چوغقا كۆمگەن كۆمىچى، — دېدى نەفىسە تاشقا مېھرى بىلەن قاراپ، — ئەمما ئۇلارغا يېيىشكە نېسىپ بولماي، تاشقا ئايلىنىپ كەتكەن. . .

— بۇمۇ «كۆكمار» دېگەن ئىسىم بىلەن مۇناسىۋەتلىك ئوخشىمامدۇ؟

— ئەلۋەتتە. . .

نەفىسە ئايسىمان يوچۇقتىن چېچەكلىك سايغا قارىغىنىچە، قەدىمكى زامانىنىڭ تارىخ بەتلىرىنى كۆڭۈل ئېكرانىدا ۋاراقلىماقتا ئىدى.

«مىلادى 840 ـ يىلى، ئۇرخۇن دەرياسى ۋادىسىدا قۇرۇلغان بۇيۇك ئۇرخۇن ئۇيغۇر دۆلىتى كىدانلار ۋە قىرغىزلارنىڭ ھۇجۇمى بىلەن يىمىرىلىدۇ. ئۇيغۇر دۆلىتىنى تەشكىل قىلغۇچى ئۇيغۇر قەبىلىلىرى ئۆزلىرىنىڭ ئانا ماكانى بولغان قاراقۇرۇم، پامىر ۋە تەڭرى تاغلىرى ۋادىلىرىغا قايتىپ كېلىدۇ، ئۇزاق ئۆتمەي، بۇ جايدىكى قېرىنداشلىرى بىلەن بىرلىكتە قاراخانىيلار دۆلىتىنى تەشكىل قىلىدۇ. بۇ چاغدا، تۇرپان ۋادىسىدا ئىدىقۇت ئۇيغۇر دۆلىتى مەۋجۇت ئىدى. قاراخانىيلار دۆلىتى بارغانسېرى كۈچىيىپ، گۈللىنىشكە باشلايدۇ. IX ئەسىرگە كەلگەندە، قاراخانىيلار سۇلالىسىنىڭ خاقانلىرىدىن سۇلتان سۇتۇق بۇغراخان قوشنا سامانىيلار دۆلىتىدىن ئەۋەتىلگەن

ئەبۇ نەسىر سامانىنىڭ دەۋىتى بىلەن، ئىسلام دىنىنى قوبۇل قىلىدۇ. سۇلتان سۇتۇق بۇغراخان دەسلەپتە يوشۇرۇن، كېيىن ئاشكارا ھالدا، ئىسلام دىنىنى كېڭەيتىشكە باشلايدۇ. نەتىجىدە، پۇتۇن قەشقەرىيە ئىسلام دىنىنى قوبۇل قىلىدۇ، ئەمما خوتەن ئەسلىدە بۇددىزمنىڭ مۇھىم مەركەزلىرىدىن بىرى بولغاچقا، ئىسلام دىنىنى قوبۇل قىلىشنى رەت قىلىدۇ. نەتىجىدە، سۇلتان سۇتۇق بۇغراخاننىڭ قوشۇنلىرى خوتەنگە يۇرۇش قىلىدۇ. بۇ ئۇرۇش دىنىي رىۋايەتلەردە قىرىق يىل، زامانىۋي تارىخلاردا يىگىرمە يىلدىن ئارتۇق داۋاملاشقان دەپىلىدۇ. قاراخانىيلارنىڭ سەردارى يۇسۇپ قادىر-خان غازى پاشا بىلەن خوتەن سەردارلىرىدىن نوكتى رىشىت، جوكتى رىشىت ئوتتۇرىسىدىكى جەڭ ئەڭ دەھشەتلىك ئۇرۇشلاردىن بولۇپ ھىسابلىنىدۇ.

— ئۇرۇشتا ئىسلام قوشۇنلىرى يېڭىلدى، — دېدى نەفىسە ئېغىر ئۆھ تارتىپ، — نوكتى رىشىت ھەم جوكتى رىشىت قوشۇنلىرى ئوتتۇرا ئاسىيا تەرەپتىن يارىدەمگە كەلگەن ئىمامى مۇسى كازىم، ئىمامى قاسىملارنى قوغلاپ مۇشۇ تاغقا كەلگەن ۋە ئىس كۆتۈرۈلۈۋاتقان مۇشۇ چوققىدا ئۇلارنى قورشىۋالغان. ئىمامى مۇسى كازىم: «ئى خۇدايا ئىبارا، مۇشۇ كۆمەچنى دىنسىزلارغا يېيىشنى نېسىپ قىلمىغايسەن!» دەپ، ئەمدىلا قوقاسقا تاشلانغان خېمىر ئۈستىگە ئالقىنىنى قويغان، كۆمەچ شۇ ھامان تاشقا ئايلانغان...

— ئىماملىرىمىزچۇ؟ — سوردى خالىق تەقەززالىق بىلەن.

— ئۇلار كۆك يىلانغا ئايلىنىپ، — نەفىسە غار ئۈستىدىكى يوچۇقنى كۆرسەتتى، — ئاشۇ يەردىن چىقىپ كېتىپ غايىب بولۇشقان.

— شۇڭا، «كوكمارىم» — «يىلان تېغىم» دەپ ئاتاشقان ئىكەنده؟ ھا... ھا... ھا... — خالىق مەسخىرە بىلەن كۈلدى، — مەن ئىشەنمەيمەن... خۇدا، خۇدا دېيىشىدىكەن، مەن پەقەت سىزدەك مۇھەببەت ئىلاھىغا ئىشىنىمەن... سىز بولسىڭىز، شەك - شۇبھىسىز سۆيگۈ ئىلاھى... ئاھ پەرىشتەم...

خالىق ئادەمسىز پىنھان غاردا نەفىسەگە ئېسىلدى. بىراق، «كۆمەچ تاش» قا پۇتلىشىپ، ئايىسمان يوچۇقتىن پەسكە موللاق ئاتتى. ئۇ، چوققىنىڭ قارا قوڭۇر رەڭدىكى مەزمۇت تاشلىرىنى قامالاپ ئېسىلىپ قالغاندى، چىرايى بولسا مومدەك سارغىيىپ، بارماق ئۇگىلىرى ئاقىرىپ كەتكەندى.

— نەفسە. . . مېنى قۇتقۇزۇۋېلىڭ، — يالۋۇردى خالىق، — خۇدا هەققى! . . .

— خۇدا هەققى؟ هې، — نەفسە غەزەپ بىلەن دىمىغىنى قاقتى، — هازىرلا خۇداغا شەك كەلتۈرمىگەنمىدىڭ؟ بىلىپ قوي، دۇنيادا سۆيگۈ ئىلاهى مەۋجۇت ئەمەس! پەقەت قادىر ئاللالا هازىرۇ نازىردۇر! . . . بۇ ساڭا كۆپرۇ ـ كىبىرىڭ ئۈچۈن بېرىلگەن جازا! . . . هەقتائالانىڭ ئىرادىسىگە مەن قانداقمۇ توغرا تۇراي؟ . . .

— نەفسە! . . . نەفسە. . . — ئىڭىردى خالىق.

خالىق پەسكە بويۇنداپ قاردى. جەهەننەمدەك چوڭقۇر سايدىكى قىزىل، سېرىق، ئاق، هال رەڭ چېچەكلەر گويا يالقۇنجاپ كۆيۈۋاتقان ناهايىتى ئۇلۇغ ئوتتەك، بۇ ئوت بارغانسېرى ئۆرلەپ قىپقىزىل تىللىرى بىلەن ئۇنى يالمىۋەتمەكچى بولغاندەك كۆرۈندى. ئۇ قايرىلىپ غار ئۆڭكۈرىگە قاردى، ئەمما كۆز قارىچۇقلىرى چاناقلىرىغا پاتماي چەكچىيىپ قالدى. ئۇنىڭغا خەنجەر تۇتقان نەفسە، پۇتىغا چېتىلغان زەنجىرنى پىرقىرىتىپ تۇرغان زۇمرەت بىلەن كامىل، هېكمەت، مۇراتلار كۆزلىرىدىن ئوت چاچرىتىپ قاراپ تۇراتتى. خالىق ئىچىدە: «بۇ چۈشۈممۇ ياكى ئوڭۇم؟ ئاه خۇدا، چۈشۈم بولۇپ قالسىدى. . .» دەپ ناله قىلدى ـ دە، كۆزىنى چىڭ يۇمۇپ قايتا ئاچتى. ئۇنىڭ ئەمدىلىكتە كۆرگىنى مەتمۇسا ئىدى. . . ئۇ قولىدىكى يوغان ئىدىشنى كۆتۈرۈپ، خالىقنىڭ بېشىغا مۇزدەك ئەمما ئۆتكۈر پۇراقلىق بىر نەرسىنى قۇيۇۋاتاتتى.

— مەتمۇسا بۇ. . . بۇ. . نېمە قىلغىنىڭ؟ . . . بىز سېنىڭ بىلەن تۇغقان ئەمەسمۇ!

— قۇرۇپ كەتسۇن ئۇنداق تۇغقانچىلىق! . . . سەن مېنى بۇلاپ ـ تالاپ، غاجىغان ۋاقتىڭدا، تۇغقانچىلىق ئېسىڭگە كەلگەنمۇ؟ . . . ئىتتەك خارلىغان چاغلىرىڭدا، قېرىندىشىم ئىكەن دېگەنمۇ؟ . . . بۇ دۇنيا شۇنداق دۇنيا ئىكەن. . . جان تۇمشۇققا كەلگەندە «خۇدا» دەيدىغان. . . — مەتمۇسا سەرەڭگە چاقتى، — سەن دوزاخقا بىر پارچە كۆيۈندە، چۇچۇلا، كۆسەي بولۇپ بارغىن. بۇگۈن مەن سېنىڭدىن قىساس ئالىمەن! . . . ها. . . ها. . . ها. . .

— مەتمۇسا! . . . مەتمۇسا. . . توختا. . . سەۋر قىل. . . مەن سېنىڭدىن خۇش بولۇپ كېتەي! . . .

خالىق قىپقىزىل ئوت ئىچىدە تۇتەپ كەتتى. . . ئۇ ئاجايىپ ئايانچىلىق توۋلىغىنىچە پەسكە چۈشمەكتە ئىدى. . .

. . . — ۋا!!!. . .

كارىۋات غاراچ ـ غۇرۇچ، گۈلدۈر ـ غالاپ قىلدى ـ دە، خالىق يەرگە گۈلۈپىيدە يىقىلدى. تۇرمەللەنگەن يوتقان ئۈنىڭ ئاياغ تەرىپىدە پۈرلىشىپ تۇراتتى. ئۇ ئىڭرىغىنىچە، جەينەكلىرىگە تايىنىپ، سوغۇق يەرگىلا زوككىدە ئولتۇردى. پەقەت ئېغىزىدىن ئاڭلىنار ـ ئاڭلانماس ھالدا مۇنۇ سۆز پىشىلداپ چىقتى:

— ئۇھ. . . خۇدايا شۈكرى. . . چۈشۈم ئىكەن!. . .

تاڭمۇ سۈزۈلۈپ قالغاندى. كەڭ دېرىزىلەردىن چۈشكەن يورۇق، يەردە تىزلىرىنى قۇچاقلاپ ئولتۇرغان خالىقنى غۇۋا يورۇتۇپ تۇراتتى. ئۈنىڭ سويمىدەك ئۈسۈپ چىققان ماڭلىيى، ئۇچلۇق ئېڭىكى، چوقچىيىپ تۇرغان ياڭاق سۆڭەكلىرى، قىڭراقتەك قىزغۇچ بۇرنى ئۇنى خۇددى ناباب مىسكەر سوققان ئاپتۇۋۇغىلا ئوخشىتىپ قويغاندى. ئۇ شۇنچىلىك چۈشكۈن ئىدىكى، قاراشلىرى ئاچ قالغان، دەرمانسىز قېرى مۈشۈككە ئوخشايتتى. پىلدىرلاپ قالغان كۆزلىرى بولسا، پىچاققا ئۇلگۇرەلمىگەن كېسەل كالىنىڭ كۆزىدەك مىسكىن ھەم ھېسسىياتسىز ئىدى. خالىقنىڭ ھېلىلا كۆرگەن، باشتا شېرىن، كېيىن قاباھەتكە ئايلانغان چۈشىنى قايتا ئەسلەشكە قۇربى يەتمىدى. پەقەت خەنجەر تۇتقان نەفىسە، زەنجىر بىلەن ھەيۋە قىلىۋاتقان زۇمرەت، كۆزلىرىدىن قېنىقماس ئۆچمەنلىك زەرلىرى چاقنىغان كامىل، ھېكمەت، مۇراتلار، شۇنداقلا «مەن سېنىڭدىن قىساس ئالىمەن. . .» دەپ قاقاقلاپ كۈلگەن مەتمۇسالار ھېلىمۇ بېشىدا قاراپ تۇرغاندەك، ئۇيىنىڭ قاراڭغۇ بۇلۇڭلىرىغا قورقۇپقىنا قارىدى. . .

بوستاندا، چىنارەك قەد كېرىپ، لاچىندەك قانات قېقىپ، پەنجىسىنى ئۇزاتقان ھامان ئۇۋ لوقمىسىغا ئېرىشىپ كەلگەن يىلپىزدەك خالىق ھازىر نېمە بولۇپ قالغان؟. . . ھەربىر كىچىك ئىش زېھنىي ـ نەزەرىدىن چەتتە قالمىغان ئەقىللىق كىتابخانىم ئەلۋەتتە ئۇنىڭ بىر يىلغا يەتمىگەن ۋاقىت ئىچىدىكى تەقدىرىنى بىلىشنى خالايدۇ. ئېھتىمال: «بۇلتۇر خامان ۋاقتىدا، خالىق كامىلنى قەتلى قىلىش غەرىزىدە، قارىقاشتىكى ئاكا ـ ئۇكا ئات ئوغرىلىرى ھاسان ـ ھۈسەننى ئىزدەپ كېتىپ قالغاندى. كېرىموفمۇ شەھەردە ئوقۇنتۇچىلار كۈرسىغا قاتنىشۋاتقان ھېكمەتنىڭ پىيىغا چۈشكەن.

ئۇلارنىڭ شۇم نىيىتى قانداق بولدى؟» دەپ سورىشى تۇرغانلا گەپ. شۇڭا، ئاپتۇز كىتابخانىنىڭ ئارزۇ ۋە قىزىقىشىنى قاندۇرۇشنى لايىق تاپتى.

. . . خالىق ئاكا ـ ئۇكا هاسان ـ هۇسەنلەرنى ناهايىتى تەستە تىپىپ، ئۇلارنىڭ تەلىپىگە قوشۇلىدىغانلىقى، لېكىن يېرىم پۇلنى ئىش تۈگىگەندىن كېيىن بېرىدىغانلىقىنى ئېيتىپ، ئۇلارغا ئالتۇن بىلەيزۈك بىلەن بەشيۈز يۈەن پۇلنى بەردى. هاسان: «پۇل تولۇق بولمىغۇچە، ئۆزلىرىنىڭ بۇ ئىشقا قول تىقمايدىغانلىقىنى» ئېيتتى. خالىق قايتىپ كېلىپ، مەتمۇسانى چىرقىرىتىپ يۇرۇپ، ئۇنى يەنە بىر قېتىم قاسىدى. قالغىنىنى دادۇي شۇجىلىرىدىن يىغىپ، پۇلنى تولۇقلاپ ئاپىرىپ بەردى. ئاندىن، هەر كۈنى «خۇش خەۋەر» كۈتۈپ، سىرتنى تىكشاپ يۈردى. ئارىدىن هەپتە ئۆتتى. خالىق تەقەززالىق ئارقىسىدا بوغۇلۇپ شەهەرگە كىردى. ئۇ ئوقۇنقۇچىلار كۈرسى ئېچىلىۋاتقان چايخانا مەكتىپ ئەتراپىنى ئايلىنىپ يۈرۈپ، تۇردى هېكمىنى تاپتى. تۇردى دالتەكنىڭ مەلۇمات بېرىشچە، كامىل نەفسە بىلەن داۋاملىق بىللە ئىكەن. قىسقا دەم ئېلىشلارنىمۇ قولدىن بەرمەي، پىنهان دالدىلاردا ئۇچرىشىدىكەن، شەنبە، يەكشەنبىلەردە بىللە كىنو كۆرۈشتىن سىرت، هەتتا كامىل نەفسەنى ئۆيىگە ئېلىپ كېتىدىكەن. . .

ئەرۋاهى قىرىق گەز ئۇزۇنلىگەن خالىق بىر كۈنى تاڭ سەهەردىلا ئېتىنى قامچىلاپ قارىقاشقا يول ئالدى. ئۇ بىر كۈن كەچكىچە، يوشۇرۇن سودا ئېلىپ بېرىلىدىغان گىر بازىرى، مال بازىرى، نەشە ـ تاماكا بازارلىرىنى ئايلىنىپ، ئاكا ـ ئۇكىلارنى تاپالماي، گۇگۇم زوۋاللىقى بىلەن بوستانغا قايتتى. سەۋرى قاچىسى تولغان خالىق بۇنىڭلىق بىلەن بولدى قىلمىدى. ئۇ هەر كۈنى دېگۈدەك قارىقاشقا قاتناپ، ئون بىرىنچى كۈنى، ئاكا ـ ئۇكا هاسان ـ هۇسەنلەرنىڭ نەدىلىكىنى بىلىدىغان بىر كۆك تاماكا سودىگىرىنى تاپتى. خالىق ئۇنىڭ قولىغا پۇل تۇنقۇزۇپ قويۇۋىدى، ئۇ خالىقنى باشلاپ، بازار، مەهەللىلەردىن ئۆتۈپ، ئۇنى پايانسىز كەتكەن شاللىققا ئېلىپ كەلدى. بۇ يەر ناهايىتى خىلۋەت بىر جاي بولۇپ، بىر ئۇن يېتىم يەردە بىرەر هويلا ـ ئارام بار ئىدى. ئۇلارنى هويلا دېيىشكىمۇ بولمايتتى. ئۆيلىرى قىڭغىر ـ قىيىسىق، ۋاده‌كلىك تاملارنىڭ سۇۋاقلىرى تۆكۈلۈپ، قوشاملىرى ئۆرۈق ئۇينىڭ قوۋۇرغىسىدەك كۆرۈنۈپ قالغان، ئەترا‌پىدا ئىهاتە تاملىرىمۇ يوق، هەتتا شاخ ـ شۇمبىلار ياكى پاخال ساتمىلار بىلەنمۇ توسۇلمىغان خارابىلىقلار ئىدى. تىيەك قويۇلغان ۋەيرانە ئۆيلەرنىڭ پاكار ئۆگزىلىرىدە

ئاقىرىپ كەتكەن سۆگەك، كونا پايتىما، ئەسكى جۇۋا، يىرتىق چورۇق، ئايالارنىڭ رەڭلىرى ئۆڭگەن تامبالىرى دېگەندەك نەرسىلەر دۆۋىلىنىپ تۇراتتى. كۆك تاماكىچى يىراقتىنلا قۇرۇپ كەتكەن بىر تۆپ قېرى جىگدە گىدىيىپ تۇرغان سۆگەتلىك هويلىنى كۆرسىتىپ قويۇپلا كېتىپ قالدى.

خالىق ئەتراپى شاللىق بىلەن ئورالغان هويلىغا ئەيمىنىپكىنە كىرىپ كەلدى. نەملىكتىن سۇۋاقلىرى هۆركىگەن تاملىردا ئۇنۇپ قالغان مايسىلار قۇرۇپ قورۇلۇپ قالغان ئۆينىڭ ئالدىدا، ئەللىك ياشلار چامىسىدىكى بىر پاخپاق خوتۇن چاقتا يىپ ئىگىرىپ ئولتۇراتتى. ئۇنىڭ بېشىغا بولۇشىغلا تاشلاپ قويغان داكا ياغلىقى شۇنچىلىك كىر ۋە مەينەت ئىدىكى، خۇددى ئۇنى كۆلگە پۇچۇلىغاندەك، رەڭگىنى بىلگىلى بولمايتى. ياڭاق شۆپۈكىدە بويىغان قىزغۇچ قوڭۇر ماتا كۆڭلەكنىڭ ئالدى يىرتىلىپ كەتكەچكە، سوغۇلۇپ، خالتىلىشىپ كەتكەن قاپقارا ئەمچەكلىرى «بارىم شۇ» دېگەندەك سالپىيىپ كۆرۈنۈپ تۇراتتى. خالىق ئايالنىڭ چىرايىنى كۆرۈپ، چۆچۈپ كەتتى، چۈنكى ئۇ ئالغاي ئىدى، كۆزلىرىنىڭ ئاپئاق پاختىسى قازان قورۇمى سۇۋالغاندەك يۇزىنى تېخىمۇ سوۋلۇك ۋە بەتبەشىرە كۆرسىتىپ تۇراتتى.

— غوجام، كېلىشىلىرى ئىسسىقتىنمۇ ياكى سوغۇقتىنمۇ؟ — ئايالنىڭ يۈزى خالىققا تىكىلىپ تۇرسىمۇ، كۆز قارىچۇقلىرى باشقىلا يەرلەرگە قاراپ پىلدىرلايتتى، — بۇرنىغا چۈلۈك سالمىغان بۇقىدەك ئۈسۈپلا كىردىلىيا؟ . . .

— ئەمدى. . . ئەمدى. . . خان ئاچا، — خالىق كۆك تاماكىچىنىڭ دەپ بەرگەن مەخپىي پارۇلىنى ئۇنتۇپ قالغىلى تاسلا قالدى، — پېرىم جەمشىتنىڭ روهىغا نەزىر بېرەي دەپ. . . — خالىق سەل ئېڭىشىپ، ئوڭ قولىدا سول كۆكسىگە بوشراق ئۇرۇپ قويدى.

— مۇنداق دېسىلە، ئەمىسە، ئىچكەركى قازناققا كىيىسىلە، — ئايال خالىقنىڭ ئارقىسىدىن ۋارقىرىدى، — هەي غوجام، ئەمىسە، خەتلىرىدە بولسۇن، چوتا بەشتە بىر، ماقۇما! . . .

سىرتىدىن قارىماققا كۆرۈمسىز هەم كىچىك كۆرۈنگەن بۇ ئۆي پەگا بويلاپ ئىچكىرى ـ تاشقىرى ئۇچ ئېغىز بولۇپ، ئەڭ ئاخىرقىسى ئانچە چوڭ بولمىغان قازناق ئىدى. قازناقنىڭ دېرىزە ياكى پەنجىرىسى بولمىسىمۇ، تۆڭلۈكتىن چۈشكەن نۇر نەم سۇپىدا

پەۋەس ئولتۇرۇشقان قىمارۋازلارنى يورۇتۇپ تۇراتتى. ئۇتتۇرۇپ تاۋۇكادىن چىكىنىپ چىققانلار، چوتاچىلار زەي پەگادا دوڭغايغىنىچە، تۆت ئوشۇقنىڭ «چۇ» ياكى «سىيا» چۈشكىنىگە قاراپ، كۆزلىرىنى چەكچەيتىشىپ تۇراتتى. قىمارۋازلارنىڭ كۆپىنچىسى يىرىم يالىڭاچ بولۇپ، بەزىلىرى يەكتىكىنىڭ ئېتىكىنى غىرىپچە ئورىۋالغان، بەزىلىرى ئىشتىنىنىڭ لىپىزىگە پۇل تۇگۇۋالغاندى. ھاسان تاۋۇكانىڭ ئوتتۇرىسىدا تىزلانغان پېتى ئۆكچىسىگە زوكزىيىپ، ھىمىرىلىپ توپىغا تاشلانغان پۇللارنى يىغىپ، ھەدىپ قوينىغا سالاتتى. قىمارنىڭ تومۇرلارنى دىرىلدىتىپ، جانلارنى سىرقىرىتىۋەتكۈدەك دەرىجىدىكى سۈرلۈك ھاياجىنى ئىلكىدە، خالىقتا ھېچكىم دىققەت قىلمىدى. دوغا چىققۇچىلار ھەر قېتىم: «دەتىكام!» دەپ، يالىڭاچ كۆكرىكىگە «قارس» قىلىپ ئۇرۇپ ئوشۇقنى توپىغا تاشلىغان ھامان، ھەممىنىڭ كۆز چاناقلىرى كېڭىيىپ، نەپەسلىرى كېسىلىپ، پۇشۇلدىغان، پىشىلدىغان، بۇرنىنى تارتقان ئاۋازلارمۇ ئاڭلانمايتتى.

ھاسان بىرنەچچە نۆۋەت ئۇتقاندىن كېيىن، پۇللارنى قوينىغا سېلىۋېتىپ، بېشىدا دېۋەيلەپ تۇرغان خالىقنى كۆزۈپ قالدى. ئۇ كۆزلىرىگە ئىشەنمىگەندەك، ئۇنىڭغا بىر ھازا چەكچىيىپ قارىدى. بۇ چاغدا، ھۇسەنمۇ تاۋۇكادىن بېشىنى كۆتۈردى.

— سەن؟ . . . — ھاسان چىگىش ساقاللىرىنى كارت ـ كارت تاتىلىدى، — ئاغىنىلەر، سىلەر بىر ـ ئىككى قول ئوينىغاچ تۇرۇڭلار، مۇنۇ بۇرادىرىمىز بىلەن ئازراق گەپ كالىچىمىز بار.

ھاسان چۇتاچىلارنىڭ «چۇتاسىنى بېرىۋەت» دېگەن گەپلىرىگە قۇلاق سالماي، ھۇسەنگە شەرەت قىلدى ۋە خالىقنى ئالدىغا سېلىپ سىرتقا ئېلىپ چىقىپ كەتتى. ھويلىدىكى پاخپاق خوتۇن ئاكا ـ ئۇكىلارنى كۆرۈپ، خالىقتىن قارانچۇق ھەققى تەلەپ قىلمىدى.

ئۇلار ئادەم تولا مېڭىپ بەزلىشىپ كەتكەن شال تىگانلىرى ئۈستىدىن كېتىپ باراتتى. خالىق يۈگۈرۈپ دېگۈدەك ماڭاتتى. چۈنكى قېرى سۈگەتتەك تەمبەل ھاسان يوغان چامداپ ئۇنىڭغا يانداپ كېلەتتى ـ دە، زەردە بىلەن ئۇنى دۈمبىسىدىن ئىتتىرىپ قويۇاتتى. جىۋەكىرەك ھۇسەن بولسا ئاكىسىغا سوڭدىشىپ سوكۇلداپ كېلىۋاتاتتى. كەچ گۈگۈم ۋاقتى بولۇپ قالغاندى. ئاكا ـ ئۇكا ئوغرىلارنىڭ ئەلپازىدىن قورقۇپ قالغان خالىق كېتىۋېتىپ، «نەگە بارىمىز؟ . . . » دەپ غۇدۇڭشۇپ قويدى. ھاسان چىشلىرى-

ىنىڭ ئارىسىدىن قىسىپ چىقىرىپ: «بۇ يەر گەپلىشىشكە بىئەپ» دېدى ـ دە، خالىقنىڭ گەجگىسىدىن يەنە بىر قېتىم ئىتتەردى. ئۇلار شاللىقتىن ئۆتۈپ، كەتتىن خېلىلا يىراق تاشلاندۇق بىر كونا تاملىققا كەلدى. ئەتراپتىكى كېسىلگەن تال، جىنگدە، ئۆرۈك كۆتەكلىرىگە، چېقىلغان ئوچاقلارغا قارىغاندا، بۇ يەرنىڭ هويلا بولغانلىقى ئېنىق ئىدى. بەلكىم بۇ بىرەر دېهقاننىڭ ئۆيى بولۇپ، ئۇماچ قەرزىگە هېساب قىلىنغاندىن كېيىن ئېچىلىپ، ياغاچ ـ تاشلىرى ئەترەتكە ئېلىپ كېتىلىپ، ئۆگزە توپىسى ئېتىزلارغا ئوغۇت قىلىنغان بولۇشى مۇمكىن، چوقچىيىپ قالغان ئۆي تاملىرىمۇ چېپىلىپ، بىر خارابلىق پەيدا بولغانىدى. هاسان خالىقنى ئەسكى تاملىق ئىچىگە ئىتتەردى، كۆڭلىدىن ۋەهىمىلىك بىر قورقۇش كەزگەن خالىق ماڭماي تىرەجەپ تۇرۇۋالدى. هاسان ئۇنىڭ گەجگىسىدىن قامالىلاپ تاپنى سۆرىگەندەك ئېلىپ مېڭىۋىدى، هۇسەن ئۇنىڭ كۆتىگە بىرنى تېپىۋەتتى.

— ۋاي جان، ئادەم بارمۇ؟ — جېنىدىن ئۈمىدى ئۈزۈلگەن خالىقنىڭ ئاخىرقى سۆزى بوغۇزىدا كەپلىشىپ قالدى. چۈنكى هاسان ئۇنىڭ تۇمشۇقىغا بىر مۇشت سېلىۋەتـ كەنىدى.

— هەي، ناكەست ستارى، — هاسان تۈكلۈك پەنجىلىرى بىلەن خالىقنىڭ ياقىسىنى بوغۇپ كۆتۈرۈۋىدى، ئۇنىڭ پۇتلىرى يەردىن ئىككى غېرىچ ئۈزۈلۈپ، بوشـ لۇقتا پۇلاڭلاپ قالدى، — سېنىڭ تېخى ئىز باقىدىغان هۇنىرىڭمۇ بارمۇ؟ بىزنى زادى قانداق تېپىپ كەلدىڭ؟ . . . پاخپاق خوتۇننى نېمە بىلەن ئالدىدىڭ؟ . . .

— با . . . بازار . . . دوق . . . دوقمۇشىدا . . . بىر تا . . . تاماكـ چى . . . — خالىقنىڭ كۆڭلىكىنىڭ ياقىسىغا چۆكۈپ كەتكەن بۇرۇن هەم جاۋغىيىدىن ساقىغان قان بوينىغا ساقىپ چۈشتى، — شۇ . . . شۇ . . .

— خەپ، ئىسىر بەز! — هاسان خالىقنى بىر بۇلۇڭغا گۈپپىدە ئېتىۋەتتى. ئىككى موك بولۇپ قاتلىشىپ قالغان خالىقنىڭ ئۈستىدىن توپا شۇرقىراپ چۈشۈپ ئۇنى چاڭغا كۆمۈۋەتتى.

— هەي، قوتۇر ئىت! — هۇسەن خالىقنىڭ ئېڭىكىنى مۇجۇپ يۇقىرى كۆتۈردى، — بۇ يەرگە نېمە ۋەجىدىن كەلدىڭ؟ ياكى ساقچىلار سېنى پايلاقچىلىققا سالدىمۇ؟

— ئىللا ـ بىللا. . . مەن. . . مەن. . .

— ئۇنداقتا، «كامىلنى نېمىشقا ئۆلتۈرمەيسىلەر؟» دەپ سۈيلەپ كەپسەن ـ دە؟ . . . ۋۇي مۇناپىق. . . بىلىپ قوي، مەن ئوغرى، قىمارۋاز بولساممۇ، ساڭا ئوخشاش قارا كۆڭۈل، قارا ئۆپكە، قارا يۈرەك ئەمەسمەن، — ھاسان پۈتىنى كېرىپ، تۈكلۈك بىلەكلىرىنى شىلتىپ ۋارقىرىدى، — مەن كۆپ ئەسكىلىكلەرنى قىلدىم، لېكىن ئادەم ئۆلتۈرمىدىم. . . بىلەمسەن، ئەپەندى، ئۈستازنى ئۆلتۈرۈش تېخىمۇ گۇناھ بولىدۇ! . . . «ئۇ ئوقۇتۇۋاتقان ئۇششاق نارەسىدىلەرنىڭ يىغا ـ زارە، ئاھ ـ نالىلىرى سېنى تۈتسۇن» دېمەكچىمۇسەن؟ . . . بىراق، سەندەك چايانىنى ئۆلتۈر- سەم بولىدۇ، گۇناھلىرىمنى زەررىچە يېنىكلىتىش يولىدا، بىر ساۋاب ئىش قىلغان بولىمەن! . . .

— ئاكا، — دېدى ھۇسەن پىچىقنى غىلىپىدىن سۇغۇرۇپ، — ئاپەتتىن قۇتۇلاي دېسەڭ، يىلتىزىغا پالتا چاپ دەپتىكەن، ئۇنى جايلىۋېتىمەن. . . چۈنكى ئۇ سورۇندىكى- لەرنىڭ ھەممىسىنى تونۇۋالدى. . . ئۆينى كۆردى. . .

قورقىنىدىن يۈرىكى ئاغزىغا كەپلىشىپ قالغان خالىق ئۇلارنىڭ غالجىرانە ئەلپازى- نى كۆرۈپ، ئىچى ـ ئىچىدىن سوغۇق تىترەك ئۇرلىگەن ھالدا، ۋار قىلىپ يىغلاپ سالدى.

— جېنىم ئاكىلار، مەن. . . مەن. . . ھېچنېمە كۆرمىدىم. . . ھەم سىلەرگە ھېچقانداق نەرسىمۇ بەرمىدىم. . .

— توختا، — دېدى ھاسان خالىققا يېقىنلاپ كەلگەن ھۇسەنگە، — قويمۇ، ئۆچكىمۇ ئۆزىنىڭ پۇتىدىن ئېسىلىدۇ. ئەگەر ئۇ دەۋا ـ دەستۇر قىلسا ياكى تىلىنى چاينىپ يۈرسە، ئۆزىنىڭ پېيىدىن ئېسىلىپ قالىدىغانلىقىنى بىلىدۇ. ياكى چوپلىدا توختىغۇدەك بىرەر ئەرز ـ دادىڭمۇ بارمىدى؟ . . .

— يوق. . . يوق. . . — بوغۇزىغا تاقىلىپ تۇرغان پىچاقنىڭ ئۆتكۈر بېسىدىن ئۆلۈك سىياقىغا كىرگەن خالىقنىڭ كۆزىدىن ئېقىۋاتقان ياش، بۇرنىدىن ئېقىۋاتقان پوتلىلار ئۇنىڭ يۈزىنى لاي ھەم شالتاق قىلىۋەتكەندى.

— ئاكا، نوگايغا يېزىلغان خەت سۇدا ئۆچۈپ كەتكەندەك، بۇنىڭ ۋەدىلىرىمۇ مەشىدىن قۇتۇلۇپلاۋالسا يوقايدۇ، — دېدى ھۇسەن كۆزىنىڭ ئەستەر پاختىسىنى چىقى-

ىرىپ.

— خالىق، تىپىرلىغان چاشقان سۈتكە چۈشۈپ ئۆلەر دېگەن گەپ بار، — دېدى ھاسان ئىشەنچ بىلەن، — ئەگەر دەۋا قىلماقچى بولساڭ، ئالدى بىلەن ئۆزۈڭنىڭ بېشىڭىنى لېگەنگە سېلىپ ئاپىرىشىڭ كېرەك! . . .

ھاسانىنىڭ گېپى يوللۇق ئىدى. خالىق نېمە دەپ ئەرز قىلالىسۇن؟ . . . بۇ ئۆزىنى ئۆزى ئورىغا ئىتتىرگەنلىك بولمامدۇ؟ شۇڭا، ئۇ قەسەم ئىچىپ، ۋەدىلەرنى بېرىپ، يالۋۇرۇشقا باشلىدى.

— سەن بايا كۆرگەن ئادەملەر ساپلا قۇلاق كەستى بىر نېمىلەر، — ھاسان دىمىغىنى قاقتى، — ئەگەر ئۇلار بىرەر پالاكەتكە ئۇچرىسا، سېنى مۇشۇ شاللىققا ئەي قىلىۋېتىشتىن يانمايدۇ. . . ئۆزۈڭنى دەڭسەپ ئىش كۆرەرسەن. . .

— قىنامىڭغا پېتىپ يۈر! — دېدى ھۇسەن خالىقنىڭ بېقىنىغا بىرنى تېپىپ.

جاغى ساڭگىلاپ، كۆزلىرىنىڭ قارىچۇقى تارتىلىپ، قورقۇپ كەتكەنلىكتىن توختىماي ھىق تۇتقىلى تۇرغان خالىق ئالدىدىكى توغراق كۆتىكىدەك قوپال، سېرىق بۇجغۇر ساقال ھاسانغا، قاتاڭغۇر سۆرۈن تەلەت ھۇسەنگە بىچارىلەرچە قاراپ، «خوش، خوش. . . » دېيىشتىن باشقا گەپ قىلالمىدى.

. . . چۈشىدە قارا بېسىپ كارىۋاتتىن يىقىلغان يىرىدە خىيالغا پاتقان خالىق ئارانلا ئورنىدىن تۇردى. ئۆيگە يورۇق چۈشۈپ كەتكەنىدى. ئۇ باغ تەرەپكە قارىغان دېرىزىنى ئېچىۋېدى، چېچەك ھىدلىرى ئەتىگەنلىك ساپ ھاۋا بىلەن تەڭ گۈپۈلدەپ كىرىپ دىمىغىغا ئۇرۇلدى. خالىق ئاغزىنى يوغان ئېچىپ ئەسىندى ۋە كېرىلدى. ھازىر ئۇنىڭغا نەگە باردىڭ، نەدە تۇردۇڭ، ئىشقا كېچىكىپ قالدىڭغۇ؟ دەيدىغان ئادەم يوق ئىدى. ئانىسى بىلەن دادىسى بويتاق ئوغلىنىڭ ناشايان ئىشلىرىنى بىرنەچچە قېتىم چېلىقتۇرۇپ قالغاچقا، بۇ يەردە تۇرۇشنى خالىماي، قۇمچاقاردىكى ئۆيىگە كۆچۈپ كەتكەنىدى.

سوغۇق سۇدا يۈزىنى يۇيۇپ سەل سەگىپ قالغان خالىق ھويلىغا چىقتى. ئايال زاتىنىڭ چېۋەر قوللىرىسىز قالغان ھويلا پاسكىنا ۋە قالايمىقانىدى. چېپىلغاق دادىسىنىڭ بولغىنىمۇ ياخشى ئىكەن، ئۇنىڭ توختىمايى كوتۇلداشلىرىدىن بۇ ھويلا پاكىزە، تال بوستانلار تارالغان، كۆچەتلەر پۈتالغان، باغ ئېرىقلىرى چېپىلغان ھالدا رەتلىك تۇراتتى. مانا ئەمدى ھويلىنىڭ ھەممىلا يېرىگە قۇرت ـ قوڭغۇزلار ھەرخىل ئىزلارنى

تامغىدەك بېسىپ، دەرۋازا بىلەن ئۆي ئارىلىقىدا بىرلا «چىغىر يول» سىلىنىپ قالغانىدى.

خالىق ناشتىمۇ قىلماي باغقا كىردى. ئۇ باھار كەلگەندىن بۇيان، بۇ يەرگە قاچان كىرگەنلىكىنىمۇ ئېسىگە ئالالمىدى. كۆچەتلىك ئوتتۇرىسىدىكى كارىۋات ئۈستىنى تۆ-كۈلگەن چېچەكلەر ئاپئاق قاپلاپ كەتكەنىدى. ھېچنەرسە بىلەن ھەپسىلىسى يوق خالىق ئېرىق لېۋىدىلا ئولتۇرۇپ، ئالمىغا يۆلەندى ـ دە، ئوت بېسىپ كەتكەن باغقا خوشياق-ماسلىق نەزەرىدە قارىدى. ھەرخىل ھاشاراتلار گۈللەپ كەتكەن مېۋىلىك كۆچەتلەر ئارا غوڭۇلدىشىپ، ۋىزىلدىشىپ ئۇچۇپ يۈرەتتى. باغنىڭ بۇلۇڭىدا بىر توپ قۇشقاچلار قۇلاقنى پاك قىلغۇدەك جاۋىلدىشىپ سوقۇشۇۋاتاتتى. تۇراپ ئىمىننىڭ قورۇسىدىكى بىر توپ ئوجمىگە قونۇۋالغان سوپىسوپىياك ساپسىرىق پەيلىرىنى پارقىرىتىپ، ئوجمە-نىڭ پاتراق پىششىنى چىللاۋاتقاندەك مۇڭلۇق سايرايتتى.

خالىق چوڭقۇر ئۇھ تارتىپ، ئالما غولىغا بېشىنى قويدى. ئاكا ـ ئۇكا ئوغرىلار-دىن دۇمبا ـ تېپىك يەپ كەلگىنىگە بىر يىل بولاي دەپ قاپتۇ. ئۇ دەشنەم ئىشتىپ، ئەلەم يۇتۇدىغان بوزەك ـ بوشاڭلاردىن ئەمەس ئىدى. بىراق، ئۆزىدىن ئۆتۈپ كەتتى. ئۇنىڭ ئاشۇنداق ئوغرى، قىزىل كۆز، قىمارۋاز، بۇلاڭچىلارغا ئىشىنىپ كەتكىنى نېمىسى؟ . . . ئۇلارنىڭ دامىغا چوشۇپ، پۇل ۋە ئالتۇن بىلەيزۇكنى ئالدىنىالا تۇنقۇ-زۇپ قويغىنىچۇ! . . . توۋا، شۇنچە دۇنيانىڭ مازار بېشىغا قويغان ئەرۋاھ ئېشىدەكمۇ قەدىر ـ قىممىتى بولمىدى، بىكارغا كەتتا! . . . دادى ـ مۇئامىلە قىلغاندا، يەتتە ئۆلچەپ، بىر كەسمىگەن، بىر چوقۇپ ئوچ قارىمىغان گۇناھ ئۆزىدە! . . . «ئۆزۈم تاپقان بالاغا، نەگە باراي دەۋاغا؟» دېگەن شۇدە!

خالىق مۇشۇ خىياللارنى كۆڭلىدىن ئۆتكۈزگىنىدە، ھاسانىڭ «ئۆزۈڭنىڭ بېشىڭ-نى لېگەنگە سېلىپ ئاپىرىشىڭ كېرەك» دېگەن سۆزىنى يادىغا ئالدى. بەرھەق، ئۇ نېمىدەپ دەۋا قىلىدۇ؟ «ئۇلار مېنى كۆپ ـ كۈندۈزدە بۇلىدى» دەمدۇ؟ ياكى «پۇلۇمنى ئېلىۋېلىپ، ئىشىمنى قىلىپ بەرمىدى» دەپ، گېپىنى يوپۇتامدۇ؟ بۇ مۇمكىن ئەمەس ئىدى. بىرەر كىمگە تىنىشقىمۇ زىنھار بولمايتتى. ئاشۇ قاتمال ھۇسەننىڭ گېپى بويىچە قىنامىغا پېتىپ، تاغدەك ئاچچىق بولسىمۇ ئىچىگە يۇتۇپ يۈرۈشى كېرەك. ئۇ ئىشلار ئادەتى يوق، ئايىغى يوق بولۇپ، جىم ـ جىملا ئۇنتۇلدى. بىراق، ئۇنىڭدىنمۇ ئارتۇق

ئېغىر زەربىنىڭ ئۆزىنى كۆتۈپ تۇرغانلىقىنى ئۇ زادىلا ئويلىمىدى.

قارىقاشنىڭ شاللىقىدىكى خارابلىقتا ۋەقە يۈز بېرىپ بىر ئايمۇ ئۆتمىدى. ناھىيە-لىك ئىنتىزام تەكشۈرۈش ئىشخانىسىدىن ئىمىن سوپى قاتارلىقلار چىقىپ، خالىقنى زەمچىگە باستى. «زۇمرەتنى سىرتىدىن سېتىش»، «دۆلەتنىڭ دورىلىرى ۋە ئاشلىقى بىلەن ياقۇپنىڭ ئائىلىسىنى ۋەيران قىلىش»، «گۇڭشې پارتكومىنىڭ تامغىسىدىن پايدىلىنىپ قارا دېلو پەيدا قىلىش» دېگەندەك بىر - بىرىدىن ئېغىر مەسىلىلەر تەكشۈ-رۈلدى. مەتمۇسا، زەينىدىن، تۇردى ھېكىملەردىن بىرنەچچە قېتىم ئايرىم - ئايرىم ھالدا مەسىلە ئېنىقلاندى. بۇ «جانجىگەرلەر» ئۇۋۇسىغا سۇ كىرىپ كەتكەن چاشقانلاردەك بىر - بىرىنى چىشلىشىپ، چەيلىشىپ، ئۆزىنى قۇتقۇزۇش ئۈچۈن، ئۆلە - تىرىلىشىگە باقماي تۆشۈك ئىزدەپ، نەچچە يىللىق ماز-پاختىلىرىنى تىنىشتى، داۋاملىق شۇلۇنۇپ، قاسلىپ پۇق بولۇپ كەتكەن مەتمۇسا: «بۇلتۇرقىنى دەيمۇ بۇ يىلقىنى؟ تۇنۇگۈنكىنى ئېيتايمۇ ياكى بۈگۈنكىنى؟» دەپ، ئالقىنىغا تۇۋكىۋىپ مەيدانغا چۈشتى. «تاجە-سى» دىن ئەنسىرەپلا يۈرۈيدىغان زەينىدىن ھەممە توقۇناق بالا - قازانى خالىققا ئارتىپ، ئۆزى ئاق بالىخان بولۇپ قىرغا چىقتى. تۇردى ھېكىم بولسا، نومۇس قىلماي (ئەسلە-دىمۇ ئۇنىڭدا ئار - نومۇس دېگەن نېمە يوق ئىدى)، نەفسىنى ئۆتۈنۈپ بەرگەن، كېچىلىرى ئۇخلىماي دالتەكلىك قىلغان، بۇلارنىڭ بەدىلىگە، مەكتەپنىڭ گۈەنلىيۇەن-لىك ئەمىلىگە ئېرىشكەنلىكىدەك ئىشلارنىڭ ھەممىسىنى ئېيتتى. پاكىتلار ئالدىدا پۇت - قولى چۈشۈلۈپ، ئاغزى يەملىنىپ قالغان خالىقمۇ «يېتىپ قالغىچە ئېتىپ قال» قىلدى، ئۇمۇ «دوست» لىرىغا رەھىم - شەپقەت قىلمىدى. مەتمۇسانى: «نەسىللەندۈرۈش پونكىتىدىكى بۇقا، ھاڭگا، ئايغىر، قوشقار، سەركىلەردىن پايدىلە-نىپ يىنىنى توملىدى» دەپ، زەينىدىننى: «ئۆزى مۇدىر تۇرۇپ، ئوغرىلارنىڭ قازناقچە-سى بولدى» دەپ، تۇردى ھېكمىنى بولسا: «تاماخور، چېقىمچى، تۆھمەتخور، خۇشامەتچى، چىۋىننىڭ قانىتىدەك ئەمىلگە نومۇسىنى ساتىدىغان پەسكەش، رەزىل» دەپ ئەيىبلىدى.

بۇ قېتىمقى رېۋىزىيىگە قۇم ئارىلاشتۇرۇلغانلىقىنى سېزىپ قالغان تۇراپ ئىمىن بىلەن خالىقنىڭ ئۇنى ئىچىگە چۈشۈپ كەتتى. كامىل، ھېكمەت، مۇراتلاردىن كۆپ ئىشلارنى ئىگىلىگەن قۇربان ھاكىم ئا كوجاڭغا: «خالىقنىڭ بەزى ئىشلىرى زەينىدىن مۇدىر بىلەن چېتىشلىق بولغاچقا، ماۋارىپ ئىدارىسىدىن بىر ئادەم قاتناشسۇن» دەپ،

ئالىمجان زېھىرۇللانى رېژىزىيىگە قېتىپ ئەۋەتكەندى. شۇڭا، ئىمىن سوپى تەسۋىسىنى ئۆزى خالىغانچە سىيرىيالمىدى. چارە مەسىلىسىدە، تۇراپ ئىمىن خالىقنىڭ پارتكوم ئىشخانا جۇرنىلىقى ياكى كاتىپلىقتىن ئىبارەت ئىككى ئەمىلىنىڭ بىرسىنى ساقلاپ قېلىش پىكرىدە چىڭ تۇردى. ئالىمجان بۇ گەپ توغرۇلۇق قۇربان ھاكىمغا يوشۇرۇن تېلېفون بەردى. ئاز ئۆتمەيلا، ئۇنىڭدىن تۇراپ ئىمىنگە تېلېفون كەلدى. ئۇ خالىقنىڭ بۇرۇنقى نەتىجە ـ تۆھپىلىرىنى ئەمدى باشلاپ سۆزلەپ تۇراتتى، تېلېفون تۇرۇپكىسىدا قاتتىق ۋارقىرىغان، چېچىلغان ئاۋازلار ياڭرىدى. بولۇپمۇ قۇربان ھاكىمنىڭ: «پارتىيە ئىستىلىنى قوغداش ھەربىر پارتىيە ئەزاسىنىڭ مۇقەددەس بۇرچى. . . پارتكوم تامغىسى، خەلق بەرگەن ئەمەل ۋە ئىمتىيازدىن پايدىلىنىپ قارا دېلو ئويدۇرۇش، قىزلارنى سىرتىدىن سېتىش، بىر ئائىلىنى ۋەيران قىلىش. . . بىر پارتىيە ئەزاسىغا مۇناسىپ ئىستىلمۇ؟ . . . ئۇنىڭ دەستىدىن، ياقۇپ ئۆلدى، زۇمرەت ساراڭ بولدى، ئىقتىدارلىق ئوقۇتقۇچىلار جازالاندى. . . ئەگەر سىزنىڭ چېتىلىپ قالغان يېرىڭىز بولسا، دادىللىق بىلەن يۇيۇنۇڭ. . . » دېگەن سۆزلىرىنى ئىشخانىدىكى باشقىلارمۇ ئاڭلىدى.

خالىقنى نەچچە قېتىملىق دوقاللاردىن ئۇششۇك تەگكۈزمەي، ساق قۇتقۇزۇپ ئېلىپ چىقىپ كەتكەن تۇراپ ئىمىن بۇ قېتىم ئۇنى قانات ئاستىغا ئالالمىدى. ئۇ بۇ مەسىلىدە، ژاڭ لىمىڭ شۇجى بىلەن قانچە قېتىملاپ جوزا مۇشتلىشىپ، قىزىرىپ ـ تاتىرىپ ئارازلاشقاندى. . . بىراق، ئاخىرى بولار ئىش بولدى. خالىق پارتكوم ئىشخانا جۇرنىلىقى، كاتىپلىقتىن ئىبارەت ئىككى تاجىسىدىن ئايرىلدى. ئەمما تۇراپ ئىمىننىڭ تىرەجەپ تۇرۇشى، ژاڭ لىمىڭنىڭ باش لىڭشىتىشى ئارقىلىق، پارتىيىلىكى بىر يىللىق سىناق بىلەن ساقلاپ قېلىندى.

گۇڭشې رادىئو ئۇزىلىدا ناھىيىنىڭ، گۇڭشېنىڭ ھەرخىل ھۆججەت، خەۋەرلىرىنى يەتكۈزۈش، دادۇي، شياۋدۇيلەرنىڭ كۈندىلىك ياخشى پائالىيەتلىرىنى ئاڭلىتىش دېگەندەك تەشۋىقات خىزمىتىنى ئىشلەۋاتقان خالىق بىر يىلدىن بېرى چۈشەكىگەندەك گاراڭ بولۇپ يۇرۇۋاتىدۇ. خالىق ئۇزلۇكسىز يۇقىرىغا ئىنتىلىدىغان، يىراقنى كۆزەر ئادەم ئىدى. ئۇ تۇراپ ئىمىننى بىر تېپىك بىلەن ئۆرۈۋېتىپ بوستاننى ئالقىنىغا ئېلىش نىيىتىدىن ھازىرمۇ يانغىنى يوق. ئۇ شۇجىلىقتىن ئىبارەت ئەمەلنى كۆڭۈرۈك قىلىپ، ناھىيىگە ھاكىم، ھەتتا ۋىلايەتكە ۋالىي بولۇشنىمۇ كۆڭلىگە پۈككەندى. ئەپسۇسكى،

راسا قەدەم ئېلىپ كېتىۋاتقىنىدا، پەلەكنىڭ گەردىشى بىلەن گۈپپىدە يىقىلىپ، ئوڭدۇ-سىغا ئوچۇپ چۈشتى. . . ھازىر ئۇنىڭ شان ـ شۆھرىتى يەرگە ئۇرۇلۇپ، تېرىقتەك چېچىلىپ كەتتى. تۇراپ ئىمىننىڭ: «كۆڭلۈڭنى توق تۇت، بىر ئاز ۋاقىت ئۆتسۇن، خىزمەتلىرىڭنى چوقۇم ئەسلىگە كەلتۈرىمەن. . . » دېگەندەك كۆڭۈل ياساشلىرىنى ھېـ-سابقا ئالمىغاندا، ھېچكىم ئۇنىڭغا يېقىن يولىمايدۇ. «ۋاي قۇرغۇيۇڭ بولاي، قارچۇغاڭ بولاي» دەپ ئەتراپىدىن پەرۋازلىنىپ كېتىلمەيدىغان ئىداره ـ جەمئىيەت باشلىـ-لىرى، شۇجى، دادۇيجاڭ، شياۋدۇيجاڭلارمۇ ئۇنىڭدىن قولىنى يۇيۇپ، قولتۇقىغا سۈرتىۋەتكەن، ئۆيىگە پات ـ پات كىرىپ تۇرىدىغان گۆش، ياغ، توخۇ، يەل ـ يېمىشلەرنىڭ ئايىغى ئۈزۈلگەن. دۇنيادا ئادەمدەك سىنچى، تومۇرچى، تاداڭ، مەنپەئەتـ-نىڭ قۇلى يوق ئىكەن. ئۇلار خالىقنىڭ ئۆزىنى ئەمەس، بەلكى ئەمەل ـ ئىمتىيازىنى دوست تۇتۇپ، ئۇنىڭغا بەيئەت قىلىپ كەلگەنىكەن. ھازىر ھەممە ئۇنىڭدىن يۈز ئۆرىدى. «يىقىلساڭ، توخۇمۇ دەسسەپ ئۆتەر» دېگەن گەپ ھەرگىز ئاساسسىز ئەمەس ئىكەن. مۇنۇ پىستە كۆچۈكتەك سۇۋۇنۇپ، جاۋغىيىدىن خۇشامەت كۈلكىسى كەتمەيدىغان تۇردى چېغىدا مەسخىرە قىلغاندەك، ھىڭىدە ھىجىيىپ قويۇپ ئۆتۈپ كېتىدۇ. تېخى يېقىندا مەتمۇسا كوچىدا ئۇچراپ: «خالىقاخۇن، ئامەت دېگەن بۇلۇتنىڭ سايىسىدەك بىر نېمـ-كەن جۇما! شامال چىقسا توزغاقتەك توزۇپ كېتىدىكەن ئەمەسما؟» دەپ، ئۇنىڭغا ئوچۇقلا نەشتىرىنى سانجىدى.

باش، مۇرىلىرىگە چېچەك تۆكۈلۈپ، ئېغىر خىياللار ئىلكىدە ئېزىلگەن خالىق ئېرىق لېۋىدىن تۇرۇپ، پەرۋىشسىز قالغان بېغىنى ئايلاندى. ئۇ، بىردىنلا قېرىپ كەتكەندەك، دۇمچىيىپ ماڭاتتى. ئىششىپ قالغاندەك يۈزى سالپايغان، پۇرلەشكەن قاپاقلىرى ئاستىدىكى كۆزلىرى گۈنسىز ھالدا ئېغىر باقاتتى. خالىق تېرىقسىز قالغان كۆكتات ئېتىزلىرىنى، ئاننسى گۈل كۆچۈرۈپ قويىدىغان قىرلارنى بىر قۇر ئايلانغاندىن كېيىن، كارىۋات قېشىغا كەلدى ۋە پالاز ئۈستىدىكى چېچەكلەر ئۈستىگىلا ئولتۇردى. توغرا، بۇلتۇر ئالما پىششىقى ۋاقتىدا، كېرىموف مۇشۇ كارىۋاتتا تەردىن لاي بولۇپ كەتكەن پايپاقلىرىنى پۇرىتىپ ئولتۇرۇپ: «جۇرىنلىق، كاتىپلىق دېگەن تاجلار باشلـ-رىدا لىڭگىر ـ تاختاق ئوينىۋاتىدۇ. . . » دېگەندى. يەنە ئىمىن سوپىنىڭ ئۆيىگە بارغانلىقى، دېرىزە تۈۋىدە تۇرۇپ، قۇربان ھاكىم بىلەن كامىلنىڭ ئاۋازىنى ئاڭلىغانلـ-

قى، ئۇلارنىڭ رېۋىزىيە ئەۋەتىش، ئېغىر چارە كۆرۈش، خالىق. . . » دېگەندەك گەپ-
لەرنى قىلغانلىقىنى دەپ بەرگەندى. كېرىموفنىڭ بۇ بىشارىتى ئاخىرى ئۆز قارارىنى
تاپتى. ئەمما، كېرىموفمۇ خالىق دۇچار بولغان تەقدىرگە ئوپمۇئوخشاش پاجىئەگە
يولۇقتى. ئۇ مۇشۇ باغدا ئالما يەپ ئولتۇرۇپ: «ھېكمەتنى ئۆلتۈرگۈزۈۋې-
تىمەن. . . » دەپ قەسەم ئىچىپ، ئارىدىن ھەپتىمۇ ئۆتمەي، كىشىلەر ئۇنىڭ چالا
ئۆلۈك تېنىنى سېسىق كۆل بېشى يېنىدىن تاپتى. ئۇ دوختۇرخاندا ئۇچ ئاي داۋالا-
نىپ، قولتۇق تايىقى بىلەن چىقتى. گەرچە كېرىموف ئۆزىنى ئۇرغان كىشىلەرنى
تونىسىمۇ، ئېغىزىدىن چىقىرالمىدى، بۇ بىر سىر ئىدى. . .
خالىق كامىل، ھېكمەت، مۇراتلارنىڭ بۇنداق قىلىشىغا ئىشەنمەيتتى. ئۇلار باشقا-
لارنى سېتىۋېلىپ قول سالىدىغان رەزىل ئادەملەرگە ھەرگىز ئوخشىمايتتى. ئۇنداقتا
بۇ زادى كىمنىڭ ئىشىدۇر؟ . . . بۇ پاجىئە خالىقنى بىر تەرەپتىن چۆچۈتۈپ قويغان
بولسا، يەنە بىر ياقتىن ئۇ كۆڭلىدە يېشىلمەي قالغان قورقۇنچلۇق تېپىشماق بولۇپ
قالدى. شۇنداق، كامىل، ھېكمەت، مۇراتلار يېنىكلىك بىلەن چېقىلىدىغان ئادەملەر
ئەمەس ئىكەن. ئۇلارنى ھەممە قوللايدىكەن، قانات ئاستىغا ئالىدىكەن. شاپائەتلىك
قولىنى سۇندىكەن. توۋا، ئاخشام كۆرگەن چۈشىدىمۇ مەتمۇسانىڭ ئۇلارنىڭ قاتارىدا
تۇرۇپ ئۆزىنى كۆيدۈرۈۋەتكىنى نېمىسى؟ «قىساس ئالىمەن. . . » دەپ قاقاقلاپ كۈل-
گىنىچۇ تېخى! بۇ نېمىدىن بىشارەت؟ . . . بۇ بىشارەتنىڭ ئەمەلىيەتكە ئايلىنىشىدىن
خۇدا ئۆز پاناھىدا ساقلىغاي! . . . نەفسە بىلەن سۇ چېچىشىپ، چېچەكلىك ئورمانلاردا
قوغلىشىپ، ئۇنىڭ كۈمۈش قوڭغۇراقنىڭ يېقىملىق ئاۋازىنى ئاڭلاپ، «خالىقئاكا»
دېگەن شېرىن ـ لەزىز ئىلتىجالىرىدىن سۆيۈنۈپ، ئۇنى باغرىغا باسقانلىرى، چاچلىرىنى
ھىدلاپ، بويۇنلىرىنى سىيلاپ، ئۇنى سـۆيگەنلىكى بـۇ نېمىدىن بىشارەت؟ كونىلار:
«سەھەردە كۆرگەن چۈش راستقا ئايلىنىدۇ» دەيدىكەن، بۇ مۇمكىن بولارمۇ؟ . . .
نەفسەنى تولا ئويلاپ سارالىق بولاي دېگەن خالىق خۇددى توخۇ داڭگال چۈشىگەن-
دەك، ئۇنى پات ـ پاتلا چۈشەپ قالاتتى. كۈندۈزى ئۇي ـ خىيالىدىن چىقمىغان خام
تامالىرى چۈشىدە نامايان بولاتتى، ئۇنىڭ لەززىتى بىلەن، بىرنەچچە كۈنلەرگىچە تاڭشىر
يەپ تامىقىنى تامشىپ يۈرگەن گاچىدەك ھۇزۇرلىنىپ، خامۇش بولۇپ قالاتتى. ئەمما
زىرىكمەي ماڭغان ئەلچىلەرنىڭ ھەر قېتىم سالپىيىپ قايتىپ كېلىشى، نەفسە تەرىپى-
دىن تەلەپ ـ ئىزھارلىرىنىڭ رەھىمسىزلىك بىلەن رەت قىلىنغانلىقى ئۇنى ئازابلايتتى،

ئوغىسىنى قاينىتاتتى، كامىلغا بولغان زەھەر قاچىسىنى تولدۇراتتى. بىراق، بۇ ھەقىقەت ئىدى. ھالبۇكى، ئىنسان ئۆلۈش، قېرىش ۋە كېسەل بولۇشنى خالىمىغاندەك، خالىق بۇ ھەقىقەتنى ئېتىراپ قىلىشنى خالىمايتتى. نەفسەنىڭ ئانىسىنىڭ يىلىمۇ توشۇپ قالدى. يىل نەزىرىسىنى بېرىۋەتسە، كامىل بىلەن نەفسە توي قىلىدۇ. ئەمدى خالىق قانداق قىلىشى كېرەك؟ پىش قىلاي دېسە، ھوقۇق قامچىسى سۇنغان!...
ھاسان ـ ھۇسەن ئاكا ـ ئۇكىلاردىن كەلگەن راپائەت شۇ. ئەمدى ئۇ يولغا ھەرگىز ماڭمايدۇ، ئارمانغا چۇشلۇق دەرمان يوق. بىساتى قۇرۇپ كەتتى. ئاشۇ خارابە ئەسكى تاملىقتا جېنىنىڭ ئامان قالغىنى بىر غەنىيمەت بولدى... ئەمىسە، «ئىككىسىنىڭ تويىنى كۆزۈمۈ كۆرمىسۇن، قۇلىقىمۇ ئاڭلىمىسۇن» دەپ ئۆلۈۋالسۇنمۇ؟ ياق، خالىق ئۇنداق ئاسانلىقچە يەل قويۇپ بېرىدىغانلاردىن ئەمەس! چۈمۈلە چېغىدا، ئۆزىدىن ئون ـ يىگىرمە ھەسسە چوڭ يۇكنى كۆتۈرۈپ، ئېگىز تام، كونا سېپىللارغا چىقىپ كېتىدىكەنۇ، خالىق ئۇنچىلىك ئوڭۇشسىزلىقلارنى ئارقىدا قالدۇرالمامدىكەن؟... ئۇ قەددىنى رۇسلايدۇ... رەقىپلىرىنى چىر ـ چىر چىرقىرتىپ، ئۇلارنىڭ بېشىغا ئوچاق ئېسىپ، تۇتۇن چىقىرىدۇ. ئۇنىڭ يۇرىكىدە ئەنە شۇنداق تەۋرەنمەس ئىرادە، يىمىرىلمەس مەقسەت ـ نىشانلار ئۆلگىنى يوق!...

خالىقمۇ ئۆزىگە نېمانچە ئىشىنىدۇ؟ چۈنكى، ئۇنىڭ كۆڭلىدە ئۆچمەي قالغان بىر چىراغ تېخىچىلا ئۆرە كۆيۈۋاتاتتى. ئۇ بولسىمۇ 4 ـ ئايدىن بېرى جىددىي ئېلىپ بېرىلىۋاتقان دېڭتۇ، ۋۇخەن، لياۋمۇشالارنى پىپەن قىلىش ئۇگىنىشى ئىدى. ئۇگىنىشنىڭ خاراكتېرى ۋە ماھىيىتىدىن شۇنى تەسەۋۋۇر قىلىش مۇمكىن ئىدىكى، مەملىكەت بويىچە يەنە بىر چوڭ ھەرىكەت بولۇش ئېھتىمالغا يېقىن ئىدى. ئۇگىنىشنىڭ باسقۇچلۇق تەرەققىياتى، سۈرئىتى بۇ ھەرىكەتنىڭ پات يېقىندا تۇغۇلۇشىنىڭ ئاچچىق تولغىقىبولۇپ ھېسابلىنىاتتى. يۇقىرىدىن كېلىۋاتقان يېڭىدىن ـ يېڭى ھۆججەت ـ ماتېرىياللار، تەھلىلى ماقالىلەر ئىداره ـ جەمئىيەت، مەكتەپ، ئاساسىي قاتلام، كان ـ كارخانىلاردا ئۇگىنىلىپ، دېڭتۇ، ۋۇخەن، لياۋمۇشالارنىڭ «يەن شەن يى خىۋا»[1] لىرى تەھلىلى تەنقىد ئاستىدا قامچىلانماقتا ئىدى.

---

[1] يەن شەن (شورتاغ) ببىجىڭ ئەتراپىدىكى بىر تاغنىڭ ئىسمى. يېخۇا — كىچىك پاراڭلار. يەنى شورتاغدىكى كىچىك پاراڭلار دېگەن بولىدۇ.

خالىقنىڭ ئۈمىد چىرىغىنى ياندۇرۇپ تۇرغىنى مانا شۇ كېلىش ئالدىدا تۇرغان ھەربىكەت ئىدى. بولۇپمۇ بېيجىڭدىكى ئاغىنىسى ئەركىننىڭ بىر ئاي ئىلگىرى يازغان خېتى ئۇنىڭ خام ئويلىرىنى ئىشەنچكە ئايلاندۇردى. ئۇ خېتىدە، پايتەختتىكى جىددىي ۋەزىيەت ئۈستىدە توختىلىپ، زىيالىيلار ئوتتۇرىسىدا بولۇۋاتقان بەس ـ مۇنازىرە، پىكىر ئىختىلاپلىرىنى قىسقىلا يازغانىدى. ئەركىن خېتىنىڭ ئاخىرىدا، پات ئاردا پۇتۇن مەملىكەتنى زىلزىلىگە سالىدىغان چوڭ ھەربىكەت بولىدىغانلىقىدىن بىشارەت بەر-گەنىدى ھەم ئۆزىنىڭ يۈرتىنى كۆرگىلى رۇخسەت بىلەن بارىدىغانلىقىنى ئەسكەرتكەنـ-دى. خالىق ئۇنىڭ يولىغا قاراپ كۈنلەرنى ساناپ ئۆتكۈزدى. لېكىن، ھازىرغىچە ئۇنىڭدىن خەۋەر يوق ئىدى.

ئۆزىگە تەسەللى بېرىشنى، ئۆزىنى ئۆزى بەزلەشنى بىلىدىغان خالىق «بۇمۇ ئۆتۈپ كېتىدۇ» دېدى ـ دە، ئورنىدىن تۇرۇپ باغدىن چىقىپ كەتتى. ئۇ چايخانىسىغا كىرىپ، قاتتىق ـ قۇرۇق نانلار بىلەن ناشتا قىلىپ، گۈڭشىغا باردى ۋە باشقۇرۇش رايونلىرى، دادۇيلەردىن كەلگەن ماقالىلەرنى رادىئودا ئاڭلىتىش ئۈچۈن تەھرىرلەشكە ئولتۇردى. ئۇ يەرلىك كادىرلارنىڭ ئۆز دادۇيلىرىنىڭ نەچچە مو يازغى بۇغدىيىنىڭ ئوتالغانلىقى، قوناق ئارىلىقىغا تېرىغان ماشىلىرىنىڭ ياخشى ئۆسكەنلىكى، دان سۈيى ئىچكەنلىكى توغرىسىدىكى قاغا پۈتى ماقالىلىرىنى تۈزەۋاتىپ، روسىيە يازغۇچىسى نىكولاي سېمىنۇۋ-ۋىچ لېسكوۋنىڭ ئىنىستىتۇتتا ئوقۇۋاتقان چاغلىرىدا يادلىۋالغان: «ئادەم ھەرقانداق ناچار شارائىتقا كۆنەلەيدىغان، شارائىتنىڭ قانداق بولۇپ كېتىشىگە قارىماي، جاپا ـ مۇشەققەت ئىچىدىمۇ خۇشاللىق تاپالايدىغان بولۇشى كېرەك. . . » دېگەن سۆزىنى ئەسـ-لەپ، ئۇ سۆزنى ئىچىدە ھەجىلەپ ئولتۇردى. بۇ سۆز ئۇنىڭغا مەدەت ـ ئىلھام بەردى بولغاي، ئېغىرلىشىپ كەتكەن ۋۇجۇدى خېلىلا يېنىكلەپ قالدى. شۇڭا، ئۇ كەچتە بالدۇرلا ئىشتىن چۈشۈپ، ئۆيىگە گۈڭشې ئاشخانىسىدىن بىر قاچا قورۇما ئېلىپ قايتتى. ئۇلىپەت بولمىسىمۇ، ئۆزى يالغۇز پەيزى قىلماقچى بولدى. خالىق چاي دەملەپ تۇراتتى، دەرۋازا ھالقىسىنىڭ شاراقلىغىنى ئاڭلاندى. بۇ بىر يىلدىن بۇيان، ئۇنى ئىزدەپ كېلىدىغانلارنىڭ قۇيرۇقى ئۈزۈلگەچكە، بىرئاز ھەيران بولۇپ، تېڭىرقاپ تۇرۇپ قالدى. چۈنكى، كەلگەنلەر ھېلىقى تېتىمەي چوكانلار بولغىنىدا، دەرۋازىنى ئىتتىرىپلا، خۇددى شامالدا قالغان پەيدەك ئۇچۇپلا كىرەتتى. دەرۋازا ھالقىسىنىڭ بىر

توختاپ، بىر شاراقلاپ قويۇشى كەلگۈچىنىڭ خېلى ئىنساپلىق، تەربىيە كۆرگەن ئادەم ئىكەنلىكىدىن دېرەك بېرەتتى. خالىق دەرھال چىقىپ ئىشىكنى ئاچتى ۋە بىردىنلا ۋارقىرىۋەتتى:

— ئەركىن! . . .

— خالىق! . . .

ئىككى دوست دەرۋازا تۆۋىدىلا قۇچاقلاشتى.

— پاھ، پاھ، بۇ ھەيۋەتلىك دەرۋازاڭنى قارا! سوراپ يۈرۈپ ئارانلا تاپتىم.

— توۋا، — دېدى خالىق ئەركىنگە باشتىن-ئاياغ قاراپ، — ياشىرىپلا كېتىپسەنغۇ! . . . پايتەختىنىڭ ھاۋاسى، تۇرمۇشى ساڭا يېقىپتۇ جۇمۇ! . . . ھەي، ھەي، چوڭ شەھەر دېگەن باشقا گەپتە. . . جۇر ئۆيگە كىرەيلى.

«جۇدەپ، قارىداپ، قېرىپلا كېتىپسەنغۇ؟» دېگەن سۆز ئەركىننىڭ ئېغىزى ئۆچىغا كېلىپ بولۇپ، دەرھال توختاپ قالدى. لېكىن ئۇ قورۇغا كىرىپ، قىيما تۇۋرۇكلۈك پېشايۋانلارغا، بىنا لەمپىلىرىگە كۆچۈك چىشى چىقىرىپ سىرلانغان سەي قەلەملەرگە، نەقىشلەنگەن مېھراب شەكىللىك دېرىزە قاپاقلىرىغا، سۈس ھاۋارەڭ ئاقارتىلغان پېشايۋانلىق ئۆيلەرگە قاراپ: «پاھ، قالتىس ئۆيلەرنى سېلىۋاپسەن، يەر-لىك دېگەن يەرلىكتە!» دېگەچ، پەلەمپەيگە قەدەم ئالدى. خالىق ئۇنى ئۇدۇل مېھمانخا-نىغىلا باشلاپ كىردى.

— ئوھوي قالتىسقۇ؟ ئۆيلىرىڭ بەك ھەيۋەت ئىكەن! — دېدى ئەركىن دېرىزىلەرگە تارتىلغان ھىل ـ ھىل پەردىلەرگە، تامدىكى ئانار گۈللۈك گىلەم، دەستىلەنگەن چامادانلارغا قاراپ. بولۇپمۇ ئۇنى ھەيران قالدۇرغىنى تام بويلاپ قويۇلغان دىۋان ۋە چاي شىرەلىرى ئىدى. بۇنداق يېشىل موۋۇت بىلەن قاپلانغان دىۋانلار شەھەرلىك كادىرلارنىڭ ئۆيلىرىدىمۇ يوق ئىدى. ئەگەر كىشىلەر بىرەر چوڭ كادىرنىڭ ئۆيىدە كۆرۈپ قالغۇدەك بولسا: «ۋاي پالانىنىڭ ئۆيىدە لۇم ـ لۇم ئورۇندۇق بار ئىكەن» دېيىشىپ ماختىتىپ كېتەتتى.

— دىۋانلىرىڭ ئۆيۈڭنى قالتىس ئېچىپتۇ جۇمۇ!

— پايتەختىلىكلەرنىڭكىدەك پۇرژىنىلىق دىۋانلار نەدە دەيسەن؟ — دېدى خالىق پىيا-لىگە چاي قۇيۇۋېتىپ، — بۇ يەردە ئاپتوموبىلنىڭ ئىچ كامېرىنى لېنتىدەك كېسىپ،

پۇرژىنا ئورندا ئىشلىتىدۇ.

— بۇمۇ ئادەمنى توپتەك قاڭقىتىپ تۇرىدىكەن، — ئەركىن دىۋانغا ئولتۇرۇپ كۈلۈپ قويدى، — قېنى سەنمۇ ئولتۇر.

— يولدا چاڭقىغانسەن؟ چاي ئىچكەچ تۇر، مەن چىقىپلا كىرىمەن.

خالىق چىقىپ كەتكەندىن كېيىن، ئەركىن پىيالىنى قولىغا ئېلىپ، خىش يانقۇ-زۇلغان ئازادە مېھمانخانىنىڭ تاملىرىغا ئېسىلغان رامكىلاردىكى «نەمۇنىچى»، «ئىلغار»، «مۇنەۋۋەر پارتىيە ئەزاسى» دېگەن شەرەپ گۈۋاھنامىلىرىنى تاماشا قىلدى. ئەركىن ئېگىز بوي، بەدىنى تولغان، ئاق سېرىق، يۈزى كۆكچە قوغۇندەك سوزۇنچاق كىشى بولۇپ، ئۇزۇن بۇرنى سەل پاناقراق، كۆزى كۆك، چېچى سارغۇچ قوڭۇر ئىدى. ئۇ رەسىم سېلىنغان چوڭ رامكىنىڭ ئالدىدا توختىدى، ئوقۇغۇچىلىق چاغلىرىدا سىنىپ كوللېكتىپى بويىچە چۈشكەن چوڭ سۈرەتكە ئۇزۇنغىچە تىكىلىپ قارىدى. بۇ ئوقۇش پۈتتۈرۈش خاتىرە سۈرىتى ئىدى، ئالدىدا مۇئەللىملەر بىر قاتار ئولتۇرۇشقاندى، خالىق ئىككىنچى رەت سول تەرەپتە قاپقارا چاچلىرىنى پارقىرىتىپ، مەيدىسىنى كېرىپ، گويا ئۇچىدىغاندەك گىدىيىپ تۇراتتى. ئۇنىڭ يېنىدا بىر غېرىچ ئېگىز تۇرغان ئەركىن خالىقنىڭ مۇرىسىگە قولىنى قويۇۋالغاندى. خالىق سىنىپ بويىچە ئىسكەتلىك، قاملاشقان، سۆلەتلىك كۆرۈنەتتى. ھازىر ئۇ تونۇردا تولا ئىشلىتىپ چوقالغا ئايلانغان كۆسەيگىلا ئوخشاپ قالغاندى. ئەركىن ئىچىدە: «يەرلىك كادىرلارنىڭ جاپاسى تولا، ئاسانلا قېرىپ كېتىدۇ. . . بولۇپمۇ يېزا دېگەن ئادەمنى جۇۋاز قايچىسى-دەك ئۇپرىتىپ تۇگىتىدىغان چىلان كۆتىكىدە! . . .» دەپ غۇدۇڭشىدى.

— سېنى ساقلىتىپ قويدۇم ـ ھە! — خالىق تەخسىلەردە لەغمەن كۆتۈرۈپ كىر-دى، — قورسىقىڭمۇ راسا ئاچقاندۇر؟ . . .

— ۋۇي، يامان چاققانغۇسەن؟ . . .

— سودا ساريىي ئاشخانىسىدىن ئېلىپ كىردىم، خوتۇن بولمىغاندىكىن. . .

— بىلىمەن، خېتىڭدە يېزىپتىكەنسەن. . . شۇنىڭدىن كېيىن ئۆيلەن-مەپسەن ـ دە؟ . . .

— خىزمەتلەر بەك ئالدىراش، ئۇنىڭ ئۈستىگە، ئۆزۈممۇ كايىش قىلمىدىم. . .

ئۇلار «ئالە، باق» دىيىشىپ، تاماقلىرىنى يىيىشتى، ئاش سۈيى ئورنىغا قىزىق چاي ئىچىشتى ۋە تۇرمۇشتىكى ئۇششاق ـ چۈششەك گەپلەرنى قىلىشىپ بىردەم ئولتۇر-غاندىن كېيىن، خالىق شىرەنى تازىلاپ، چىنە ـ قاچىلارنى ئەچىقىۋەتتى. ئارقىدىنلا، دەملەنگەن چاي، نان ۋە گۈڭشي ئاشخانىسىدا قورۇتقان بىر تەخسە قورۇمىنى ئېلىپ كىردى. ئاندىن ئىككى دانە ئەينەك رومكا بىلەن بىر بوتۇلكا ھاراقنى شىرەگە قويدى. ھاراقنى كۆرگەن ئەركىننىڭ كۆك كۆزلىرى چاقناپ كەتتى. ئۇ خۇشلىقىدا: «بىردەم-دىلا نەلەردىن پەيدا قىلدىڭىي؟ ئۆز ۋاقتىدىمۇ ئايىغىڭ يېنىك نېمە ئىدىڭ!» دەپ قويدى. بۇنىڭغا جاۋابەن خالىق: — كونىلار يالغۇزنىڭ مۇشكۈلىنى خۇدايىم ئوڭلايدۇ، دېگەنكەن، ئۇلپىتىم يوق دەپ غېرىپسىنىپ ئولتۇراتتىم، مانا سېنى خۇدايىم يەتكۈز-دى. . . — دەپ قويدى.

خالىق ناھايىتى خۇشال كۆرۈنەتتى. ئۇ بېشىغا كەلگەن كۈلپەتلەرنى سۆزلەپ، قىزغىن كەيپىياتنى بۇزۇشنى خالىمىدى. ئۇنىڭ ئۇستىگە، ئۇنىڭ تەكەببۇرلىقىمۇ ئۇنداق قىلىشقا يول قويمايتتى. چۈنكى، «دۇنيادا بىرلا مەن» دەپ كۆكرىكىنى كېرىپ ئادەتلەنگەچكىمۇ، ئۇ باشقىلار ئالدىدا بىچارە كۆرۈنۈشنى خورلۇق دەپ بىلەتتى. ئۇنىڭ سۈنغانلىقىنى بىلسە، بۇ پايتەخت بەگزادىسىنىڭ تېخىمۇ گىدىيىۋېلىشى تۇرغانلا گەپ ئىدى. ئۇنىڭ پېئىلى خالىققا بەشقولدەك ئايان. ھازىر ئۇنى تەقەززا قىلىۋاتقىنى بولۇش ئالدىدا تۇرغان «مەملىكەتنى زىلزىلىگە سالىدىغان چوڭ ھەربكەت»نى بىلىش ئىدى. شۇڭا، خالىق ھاراققا زورلاپ، ئۇنىڭغا بىرنەچچە رومكىنى ئارقا ـ ئارقىدىن ئوشۇق ئىچۈرۈۋەتتى. كۈچلۈك چىققان ئاق قوناق ھارىقى ئەركىننىڭ ئېغىزىنى ئىختىيارسىز ھەربكەتكە كەلتۈردى.

— سەن بۇنى كوچىلاپ قالدىڭ، — دېدى ئەركىن رومكىنى بوشتىپ، — بۇ دېگىنۇ، ۋۇخەن، لياۋمۇشا دېگەنلەر مەركەز دەرىجىلىك كاتتا ئەربابلار! ئۇلار مەدەنىيەت سىستېمىسىنى قولغا كىرگۈزۈۋالغان. . . بۇ ساھە پارتىيىنىڭ كۆزى، قۇلىقى، ئېغىزى. . . تەشۋىق ـ تەرغىباتتىن ئىبارەت ئەڭ ئىستراتېگىيىلىك مۇھىم ھەم خەتەرلىك بازا. . . بۇ ئارقىلىق ھەتتا ھاكىمىيەتنى ئاغدۇرۇۋەتكىلى بولىدۇ. . .

— ئۇلارنىڭ «كەچلىك پاراڭلىرى»نىڭ تۈپ نېگىزى زادى نېمە مەزمۇنلارنى ئۆز ئىچىگە ئالىدىكەن؟ — خالىق رومكىلارنى قايتا توشقۇزدى، — بىز بۇ يەردە ئۆگىنىش

ئېلىپ ببرىۋاتىمىز. بىراق، ماتېرىياللاردا كونكرېت بىر نېمە دېيىلمىگەن.

— «يەن شەن يېخۇا» نىڭ دائىرىسى ناھايىتى كەڭ، — ئەركىننىڭ كۆڭلىدىكى چەكچەيدى، — يىغىپ ئېيتقاندا، پارتىيە رەھبەرلىكى، سوتسىيالىزم تۈزۈمى، پرولېتارىيات دىكتاتورىسى، خەلق گۈڭشېسى، باش لۇشيەن، چوڭ سەكرەپ ئىلگىرىلەش ھەتتا پولات تاۋلاشلارغا قەدەر زەھەرخەندىلىك بىلەن قىلىنغان غەيۋەت ـ شىكايەتلەر...

— پاھ، ئۇلارنىڭ يۈرىكى نېمىدېگەن چوڭ؟...

— يەن شەن يېخۇانىڭ ئەجەللىك يېرى شۇكى، تىغ ئۇچىنى ماۋجۇشىغا قاراتقان...

— ماۋجۇشىغا؟...

— ئۇلار خەلق تۈرمۈشىنىڭ نامراتلىقى — خەلق گۈڭشېسىدىن، شەھەر ـ يېزىلارنىڭ ۋەيران بولۇشى — پولات تاۋلاش، چوڭ سەكرەپ ئىلگىرىلەشتىن، دۆلەتنىڭ تەرەققىي تاپماي قالاق ھالدا قېلىشى، باش لۇشيەننىڭ خاتالىقىدىن بولدى دېيىش ئارقىلىق، پارتىيە رەھبەرلىكىنى ئىنكار قىلماقچى...

— مۇنداق دېگىن؟

— باشتا دېگىنىمدەك، — دېدى ئەركىن رومكىنى قولىغا ئېلىپ، — ئۇلار جۇڭگو ماۋارىپى بىلەن غەرب ئەللىرى ماۋارىپىنى سېلىشتۇرۇپ، ماۋارىپىمىزنىڭ تېخى ئىپتىدائىي باسقۇچتا تۇرغانلىقىنى، يىلىغا ئاجرىتىدىغان سوممىنىڭ كاپىتالىستىك ئەللەرنىڭ ماۋارىپقا ئاجرىتىدىغان سوممىسىنىڭ ئۇچ پىرسەنتكىمۇ توغرا كەلمەيدىغانلىقىنى، ئەمما سىنىپىي كۈرەش، ئۇرۇش تەييارلىقىغا ئاجرىتىلغان ئىقتىسادنىڭ بولسا دۆلەت يۈيسۈەننىڭ تەڭ يېرىمىدىن كۆپرەكىنى ئىگىلەپ كەتكەنلىكىنى سان ـ سېغىر، پىرسەنتلەر بىلەن ئىسپاتلاپ، دۆلەت تۈزۈمىمىزگە قارشى چىققان...

— مەركەز ئۇلارغا بىرەر تەدبىر قوللانمىدىمۇ؟

— ئىدىئولوگىيىگە ياتىدىغان بۇنداق بەس ـ مۇنازىرىدە، تەرەپپا قول سېلىش، خەلقئارادا دۆلەتنىڭ ئىناۋىتىنى تۆكىدۇ، — ئەركىن رومكىسىنى خالىقىنىڭ رومكىسىغا ئۇرۇپ قويدى، — ئۇنىڭ ئۈستىگە، ئۇلار مەملىكەت ئىچى ۋە سىرتىدا نامى بار كىشىلەر.

— ئەمىسە، شۇنداقلا بولدى قىلامدا؟ — خالىق ئىچكىرىلەپ كوچىلىر

ماقتا ئىدى، — ئۇنداقتا، ئۇلارنىڭ خورىكى ئۆسۈپ، دۆلەت ئىچىدە توپىلاڭ پەيدا قىلمامدۇ؟ . . .

ئەركىن كۈلۈۋەتتى. ئۇ ھارىقىنى ئالدىرىماي سۈمۈرۈپ بولۇپ، قورۇمىغا تۈتۈش قىلدى. ئاغزىدىكى لوقمىنى چايناپ يۇتۇۋەتكەندىن كېيىن، سوزۇپ كېكىرىپ، «پۇۋ. . . » دېدى ـ دە، شىرەدىكى پاپىروسنى ئېلىپ تۈتاشتۇردى.

— ئېسىڭدىمۇ، خېتىمدە چىڭخۇا داشۆسى ھەققىدە يازغانىدىم؟ ھە مانا شۇ مەكتەپتە مەركەز دەرىجىلىك كادىرلارنىڭ بالىلىرى ئوقۇيدۇ. مەركەز ئىچىدە بولۇۋاتقان ھەرقانداق تالاش ـ تارتىش، پىكىر ـ ئىختىلاپلىرى، يىغىن مەزمۇنلىرى شۇ داشۆدىن جەمئىيەتكە تارقايدۇ.

— قېنى، ئېنىقراق سۆزلىگىنە، ھەي، سەھراچىلىق. . . جىق ئىشلاردىن خەۋەرسىز قالىدىكەنمىز. . .

— سەن «ئۇلارغا تەدبىر قوللانمىدىمۇ؟» دەپ سوريدىڭ، — دېدى ئەركىن بىلەرمەنلىك كىبىرى بىلەن، — دىڭتۇ، ۋۇخەن، لياۋمۇشالارنى بىر تەرەپ قىلماققۇ ئاسان، بىراق پۈتۈن مەملىكەتنىڭ مەدەنىيەت ۋە ھەرقايسى سەپلىرىگە يوشۇرۇنغان كىچىك دىڭتۇ، ۋۇخەن، لياۋمۇشالارنى قانداق قىزىپ چىقىرىش كېرەك؟ . . . بۇنىڭ ئۈچۈن، مەدەنىيەت بازىلىرىغا ئومۇمىيۈزلۈك ھۇجۇم باشلاشقا توغرا كېلىدۇ. مانا بۇ ۋەزىيەتنىڭ تەقەززاسى. . . ئەمما مەركەز ئىچىدە ئىنقىلاب ئېلىپ بېرىشقا قوشۇلمايدىغانلارمۇ بار. . . ئۇلارنىڭ باھانىسى: «دۆلىتىمىز كەمبەغەل، خەلقىمىز نانغا تويمايۋاتقان، كىيىمى پۈتۈن بولمايۋاتقان مۇشۇنداق ۋەزىيەتتە، كۈچنى تۆتنى زاماندۇىلاشتۇرۇشقا قارىتايلى، زامانىۋى يېزا ئىگىلىكى، زامانىۋى سانائەت، زامانىۋى ئىلىم ـ پەن ئاساسىنى يارىتاندىلا، قۇدرەتلىك دۆلەت قۇرۇپ چىققىلى، خەلقنى نامراتلىقتىن قۇتۇلدۇرغىلى بولىدۇ» ۋەھاكازالار دېگەندىن ئىبارەت. ئەمدى دەپباققىنا، مەركەز ئىچىدىمۇ دېڭتۇ، ۋۇخەن، لياۋمۇشالارنىڭ «بوۋىسى» بارمىكەن يە يوقمىكەن؟ . . . — قىزىپ قالغان ئەركىن بوتۇلكىنى قولىغا ئېلىپ، ئىككى رومكىغا تەڭشەپ قويۇۋەتتى، — ھەيىي. . . سىنىپىي كۈرەش فۇزا (مۇرەككەپ) بەك فۇزا. . .

— بۇ گېپىڭچە، بىر ھەرىكەت بولسا، ئاۋۋال مەدەنىيەت سىستېمىسىدىكىلەردىن باشلىنىدىكەن ـ دە؟

— ئەڭ ئالدى بىلەن، ئوقۇتقۇچىلار، ئەدەبىيات ـ سەنئەت ساھەسىدىكىلەر، ئىلىم ـ پەن خادىملىرى، بىلىملىك زاتلار تۇتۇلىدۇ. ئاندىنچۇ؟ خۇددى ئورمانغا ئوت كەتسە، ھۆل ـ قۇرۇقنىڭ ھەممىسى تەڭ كۆيگەندەك، ھەر ساھە ـ ھەر كەسپتىكى خەت ئوقۇيالايدىغان، قەلەم تۇتالايدىغان ئەكسىيەتچىلەرنىڭ بارلىقى ئىنقىلابنىڭ ئوبيېكتى بولىدۇ. شۇڭا، بۇ قېتىمقى «دېڭتۇ، ژۇخەن، لياۋمۇشا» لارنى پىپەن قىلىش كۆرىشىگە سەل قارىما! تاماق يېمىسەڭمۇ، ئۇسسۇزلۇقتىن ئۆلسەڭمۇ، ھەرقانداق ئىككىلىنىشلەرنى تاشلاپ، بۇ كۆرىشكە ئاتلان! . . . سەپنىڭ ئالدىدا ماڭ! . . . ئىتتەك ئۆملەپ، قاۋا. . . بۇ قېتىم ئۆزىنى كۆرسىتەلىگەن ھەرقانداق ئادەم كەلگۈسى ھاكىمىيەتنىڭ سەركەردىلىرىدىن بولۇپ قالىدۇ! مېنىڭ بۇ سۆزلىرىمنى قۇلىقىڭغا قوغۇشۇندەك قۇيۇۋال، سىرغىدەك ئېسىۋال! . . .

شىرەگە قونغان يەنە بىر بوتۇلكا ھاراقمۇ يېرىملاشتى. ئەركىننىڭ سېرىق يۈزى ئۆپكىدەك قىزىرىپ، كۆك كۆزلىرى خۇمارلاشقاندى. پايدىلىق ئۇچۇر ئاڭلاش ۋەسۋەسىسىدە ئوت بولۇپ يېنىۋاتقان خالىق ھاراقنى ئۆزىگە ئاز قۇيۇپ، ئارىلاپ ئۆتكۈزۈۋېتىپ تۇرغاچقا، خېلىلا تىمەن ئولتۇراتتى، ئەمما ئۇنىڭمۇ كۆكۈش كەلگەن ئورۇق يۈزى ئوتقا سالغان مىس لېگەندەك قارىداپ كەتكەندى. خالىق دىۋانغا بېشىنى تاشلاپ مۇگدەپ قېلىۋاتقان ئەركىننى كۆرۈپ، پېشايۋاندىكى چوڭ كاتقا ئورۇن سېلىپ، ئۇنى يۆلەپ تۇرغۇزدى. دەلدۇگۇنۇپ ئورندا تۇرالمايۋاتقان ئەركىن غاراڭ ـ غۇرۇڭ ئاۋازى بىلەن: «ئەتە مېنى شەھەرگە يولغا. . . يولغا سېلىپ قوي. . . چىرىدا ئانام بىلەن دادامنىڭ. . . يو. . . يولۇمغا قاراپ كۆزلىرى چا ـ پىچا بولۇپ كەتكەندۇر؟ . . . » دەپ غۇدۇڭشىدى.

ئەركىننىڭ بېشى ياستۇققا تەگكەن ھامان خورەكنى باشلىۋەتتى. لېكىن، خالىق كات يۆلەنچۈكىگە يۆلەنگىنىچە، بولغۇسى ئىنقىلاب ھەققىدە خىيالغا پاتتى. . .

پىغان ۋە سىغىنىش

قۇتلۇق خۇيجائىنىڭ شەھەردىكى گۈل ۋە مېۋىلىك كۆچەتلەر بىلەن بىزەلگەن پاكىزە قورۇسى بۇگۈن مېھمانلار بىلەن ئاۋات ئىدى. قاتمۇقات گىلەملەر سېلىنغان ئازادە مېھمانخانىنىڭ بىر بۇلۇڭىدا، زۇمرەت قوش پەي ياستۇققا يۆلىنىپ، تاۋار كۆرپىلەر ئۈستىدە ئولتۇراتتى. ئۇنىڭ يېنىدا قىرىق كۈنلۈك بولغان بىر بوۋاق زاكىدالغان ھالدا پىشىلداپ ئۇخلاۋاتاتتى. ھويلىغا قارىغان قوش دېرىزىنىڭ قاپاقلىرى كەڭ ئېچىۋېتىلگەن بولۇپ، يېنىك ئېسىپ تۇرغان شامال ھاۋارەڭ يىپەك پەردىلەرنى لەرزان يەلپۈيتىتى. زۇمرەتكە قاتارلىشىپ ئولتۇرغان قىز ـ چوكانلار باھارنىڭ گۈل ـ چېچەكلىرىدەك ياسانغان بولۇپ، دېرىزە تەرەپتە ئولتۇرغان يىگىتلەر يېنىك چاقچاقلارنى قىلىشىپ ئولتۇرۇشاتتى. بۇلار مۇرات بىلەن زۇمرەتنىڭ دوستلىرى: ئالىمجان زېھرۇللا، ئايالى لۇتپىيە، ئامانىللا قۇربان، ئۇنىڭ مەھبۇبىسى روشەن، ئابلىز نەۋا ۋە ئۇنىڭ تۇمۇچۇقىتەك ئايالى بائۇمە، شادىمان ـ گۈلباھار، نائىبى ـ ساۋادەت، ئېزىز تارمۇش ھەم ئۇنىڭ ئايالى قاراكۆز نازىلئاي، كامىل ـ نەفىسە، ھېكمەت شۇنداقلا تۇرا كاللا، مەتروزى پەشۋا ۋە ئۇلارنىڭ ئاياللىرى ئىدى، ئىگەچى باغچىسىدا نەمەت مىرزى مۇدىر ھەققىدە قىزىق پاراڭلارنى قىلىپ بەرگەن نىزامىدىنمۇ بار ئىدى. ئۇ يېقىندا بوستان باشلانغۇچ مەكتىپىنىڭ ئىلمىي مۇدىرلىقىغا ئۆسكەنىدى. ئەمما ئەرلەر ئارىسىدا، ھېكمەت ئۇچۇن ناتونۇش بولغان دوغلاققىنا بىر يىگىت ئولتۇراتتى. ئۇ يىگىرمە بەش ـ يىگىرمە ئالتە ياشلاردا بولۇپ، قارىغا مايىل بۇغداي ئۆڭ چىرايىدىن ئۇنىڭ ئويۇن ـ تاماشا، چاقچاق ـ كۈلكىلەرگە خۇشى يوق، كەم سۆز، دېمىقتى مىجەزى بىلىنىپ تۇراتتى. ئۇ كىم گەپ قىلسا، يالتىىدە قارايتتى ـ دە، يەنە دەرھاللا بېشىنى تۆۋەن سېلىپ، پال كۆزلىرى بىلەن گىلەم گۈللىرى ئۈستىگە قادىلىپ قالاتتى. ئۇنى ئامانىللا قۇربان باشلاپ كەلگەنىدى.

مۇرات بىلەن زۇمرەت قىزى گۈلچىنىڭ قىرىق كۈنلۈك بولغاندا بۆشۈك توي ئۆتكۈزۈپ، دوستلىرىنى چاقىرىۋالغانىدى. چايلار ئىچىلىپ، قەنت ـ گېزەك، تاتلىق ـ تۇرۇملار يىغىشتۇرۇلغاندىن كېيىن، قورداق تارتىلدى. مۇرات ئاشخانا بىلەن مېھمانخانا ئوتتۇرىسىدا يۈگۈرۈپ يۈرەتتى. ئۇ دوستلىرىنى تاماققا

زورلايتتى، هەربىرسىگە ئۆز لايىقىدا ھەزىل ـ چاقچاقلارنى قىلاتتى ۋە ئۆيدە كۈلكە كۆتۈرەتتى. ئۇ: «ھەي، ئامانللا، ئالدىڭدىكى تاماقنى يەمسەڭ ياكى روشەننىمۇ؟» دىسە، تۈرۈپلا: «قىزلار نېمىشقا ئالمايسىلەر؟ كىم ئالمىسا ئۇنىڭ ئىشتىيى تۈتۈلغان بولىدۇ. . . » دىيىش ئارقىلىق ئىگەرچى باغچىسىنى ئەسكە سالاتتى. مۇرات بىردىنلا قىزلار تەرەپكە قاراپ قالغان ئالىمجاننى كۆرۈپ قالدى.

— ھەي، ئالىمجان، ناھايىتى ئاچكۆز نېمىكەنسەن. . . ھېلىمۇ ياخشى ھەممىمىز-دىن بۇرۇن توي قىلغىنىڭ . . . لۇتپىيەنى يەنە ئاق ئۇجمىنىڭ بوۋىكى دەپ يەپ سالمىغىن. . .

ئۆيدە قىقاس ـ چۇقان كۆتۈرۈلدى. مۇراتنىڭ چاقچىقى ناھايىتى جايىغا چۈشكەنـ-دى. چۈنكى ئالىمجان لۇتپىيە بىلەن دەسلەپ تونۇشقاندىن كېيىن، دوستلىرىغا «بوۋەكـ-كىنە بىر قىز بىلەن تونۇشۇپ قالدىم» دېگەندى. سورۇندا ھېكمەت كۆرۈنمەيتتى، ئۇ مېۋە كۆچەتلىرى ئارىسىغا قويۇلغان كارىۋاتتا، ھويلىنى بېشىغا كىيىپ ئويناۋاتقان بالىلارغا زوقلىنىپ قاراپ ئولتۇراتتى. بىر ياشقا كىرىپ تەم ـ تۇم مېڭىپ يۈرگىنى ئېزىز تارمۇشىنىڭ ئوغلى نىياز، ئىككى ياشلار چامىسىدىكى بۇدرۇققىنا بۇغداي ئۆڭلۈك بالا ئالىمجاننىڭ ئوغلى ئابدۇلەتىپ، يېشىل كانىۋاي بېسىلغان ئاق يېپەك كۆڭلەك، ئاغىسىز ئاسما ئىشتان كىيگەن، چىلگە باش بالا بولسا بىر يېرىم ياشقا كىرىپ قالغان ئەزىمەت ئىدى. ئۇنىڭ چېچى قۇلاق تۈۋىلىرىگىچە بۇدرە بولغاچقا، مەكتەپتىكى ئوقۇتقۇ-چى ـ ئوقۇغۇچىلارغىچە ئۇنى «بۇدرە قوزا» دەپ ئەركىلىتەتتى. قىزىل ئەتلەس كىيگەن ئىككى يېرىم ياشلاردىكى قىز بولسا ئابلىز نەۋانىڭ ئەركىسى ئىدى. ئۇنىڭدىن باشقا مەھەللىدىكى بىرنەچچە ئۇششاق بالىلارمۇ يۈگۈرۈشۈپ يۈرۈپ، مۆكۈ ـ مۆكۈلەڭ ئويناۋاتاتتى. ماھىگۈل يازلىق چايخانىدا مۇراتنىڭ ئۆگەي ئانىسىغا يارەملىشىۋاتاتتى. ماھىگۈلنىڭ دوستى بولسا كېرەك، قامىتى ئىنتايىن چىرايلىق، ئوماق بىر قىز چىنە ـ قاچىلارنى غۇچۇرلىتىپ يۈيماقتا ئىدى. ئۇ قىيا قايرىلىپ، ھېكمەتكە بىلىنەر ـ بىلىنمەس تەبەسسۇم قىلاتتى. ھېكمەت ئوغلىنى ئەمدىلا قۇچىقىغا ئالاي دەپ تۇراتتى، مۇرات تېز ـ تېز قەدەملەر بىلەن يېتىپ كەلدى.

— ھەي، بۇ يەردە نېمشقا ئولتۇرىسەن؟ — دېدى ئۇ تېرىككەندەك قىلىپ، — ھەممىسى سېنى سوراۋاتىدۇ، ئۆزۈڭ بىر باھانە كۆرسەت. تاماق يېدىڭمۇ؟

— يېدىم، ماھىگۈل ئەكىلىپ بەردى.

هېكمەت مېھمانخانىغا كىرگەندە، داستىخانلار يىغىشتۇرۇلۇپ، ھەممىسى پۈت - قوللىرىنى ئەركىن سۈنۈپ ئولتۇرۇپ چاقچاقلىشىۋاتاتتى. قىزلار بوۋاقنى قولدىن - قولغا ئۆتكۈزۈپ، قىپقىزىل مەڭزىلىرىگە سۆيەتتى ۋە ئېلىپ كەلگەن سوۋغا - سالاملىرىنى ئېچىپ، پەتنۇسلار بىلەن گىلەم ئۈستىگە قويماقتا ئىدى. بۇ سوۋغىلار كۆپى دېگۈدەك زۇمرەتكە ئاتالغان ھەرخىل ئېسىل رەختلەر ئىدى. بوۋاق ئوچۇن زاكا كۆرپىسى، بۆشۈكنىڭ تاۋاردىن تىكىلگەن قول تارتقۇسى، يۆگەك، ياستۇقلىرىمۇ قويۇلغانىدى. ھېكمەت دېرىزە تەكچىسىگە قويۇلغان سومكىنى ئالدى - دە، گېزىتكە ئورالغان بىر بولاق نەرسىنى گىلەم ئۈستىگە قويدى. قىزلارنىڭ ھەممىسى ئۇنى كۆرىمىز دەپ تۇرۇۋالدى. بۇ ئەسنادا بائۇممە بولاقنى ئېچىۋەتتى. بۇ مەيدە، ياقا ۋە يەڭ ئوچلىرىغا رېشىلىيە ئىشلەنگەن بېغىررەڭ سارجا كۆڭلەك بولۇپ، ھېكمەتنىڭ ئاپىسى گۈلزىبانىڭ تويىغا ئاتاپ ئەۋەتكەن ئىككى كۆڭلەكنىڭ بىرسى ئىدى. ئۆز ۋاقتىدا زۇمرەت بۇ كۆڭلەكنى كۆرگەن ۋە گۈلزىباغا ماختاپ بەرگەنىدى.

قىزلار كۆڭلەكنى ئۆرۈپ - چۆرۈپ، ئۇنىڭ قويۇق ئىشلەنگەن رېشىلىيىلىرىگە، بولۇپمۇ غەيرىي پاسونىغا ھەيرانلا قالدى ۋە مۇشۇ پاسون بويىچە كۆڭلەك تىكتۇرۇشنى كۆڭۈللىرىگە پۈكۈشتى. بىراق زۇمرەت خۇشال بولمىدى. چۈنكى ئازراقلا ھاياتىدا بولغىچە خورلۇق تارتىپ، بۇ دۇنيادىن ئارزۇ - ئارمان بىلەن كەتكەن دوستى ئۇنىڭ كۆز ئالدىدا ئايان بولغانىدى. ئۇ كۆزلىرىدىكى لىقمۇلىق ياشلار بىلەن، ھېكمەتنىڭ ھەسرەتلىك چىرايىغا قارىدى.

مۇراتنىڭ ئۆگەي ئانىسى سوۋغاتلارنى رەھمەت - تەزىم بىلەن تاپشۇرۇۋالغاندىن كېيىن، داستىخانلار قايتا سېلىنىپ، ھەرخىل قورۇمىلار ئارقا - ئارقىدىن كىردى. مايلىق توقاچلار ئۈشتۈلۈپ چاي تارتىلدى. مۇرات بوتۇلكىلارغا قاچىلانغان مۇسەللەسنى ئالىمجاننىڭ ئالدىغا قويدى. ئۇ بۇگۈنكى سورۇننىڭ ساقىيلىقىنى ئالغانىدى.

— ئامانللا، بۇ يېڭى مېھماننى دوستلارغا تونۇشتۇرۇپ قويىمامسەن؟ — دېدى ئالىمجان دوغلاققىنا يىگىتكە قاراپ كۆلۈپ قويۇپ.

— بۇ دوستىمىزنى نائىبىدىن باشقىلار تونىمايدۇ، — ئامانللا نائىبىغا قاراپ قويىدى، — ئىسمى مەسۇم قابىل، تەشۋىقات بۆلۈمىدە ئىشلەيدۇ، دادامنىڭ ھۆسنخەت بويىچە شاگىرتى، خوتەندە ھۆسنخېتى بىلەن مەشھۇر، شۇنداقلا شاھمات ماھىرى، بۇگۈن بىزنىڭ ئۆيگە شاھمات ئوينىغىلى كەپتىكەن، دادام: «ئىقتىدارلىق ياشلار بىلەن تونۇ-

شۇپ قالسا، نەزەر دائىرىسى ئىچىلىدۇ» دەپ، بۇ سورۇنغا مەن بىلەن بىللە ئەۋەتتى.

— قارشى ئالىمىز. . . قەدىمىگىزگە مۇبارەك! . . . — ئەرلەر ئۇنىڭ بىلەن باشقىدىن قول ئېلىشتى.

— مەن سىزنى بىر يەردە كۆرگەندەكلا قىلىمەن، — كامىل مەسۇم قابىلغا ئېگىشتى، — چىرايىگىز تونۇشلا.

— بۇنىڭدىن تۆت يىل ئىلگىرى سابىرجان مۇئەللىمنىڭ ئۆلۈمىدە، — دېدى مەسۇم قابىل پاللىدە قاراپ، — گۇجان مازىرىدا كۆرۈشمىدۇقمۇ؟ . . . نائىبى ئۇچىمىزنىڭ ئەجدادلىرىمىزنىڭ شامىگۆرى ئالدىدا دۇئا قىلغىنىمىز ئېنىق ئېسىمدە تۇرۇپتۇ. . .

كامىل تېگىرقاپ قالدى ـ دە، شۇنداقراق بىر ئىشنى يادىغا ئالدى. ئۇ چاغدا، نائىبى مەسۇم قابىلنى سۇ قۇرۇلۇشى مەكتىپىدە بىللە ئوقۇغان ساۋاقدىشىم دېگەندەك قىلغانىدى.

— دوستلار، بۇگۈن بىز مۇرات ۋە زۇمرەتنىڭ يېگىدىن دۇنياغا كۆز ئاچقان پەرزەنتىنى مۇبارەكلەش يۇزىسىدىن بۇ يەرگە جەم بولدۇق، — دېدى ئالىمجان ھەممىگە تەكشى قاراپ، — بۇ مۇناسىۋەت بىلەن مەن ئىككى كەلىمە سۆزلەشنى لايىق تاپتىم.

— ئالىمجاندەك سۆزگە چىۋەر، ناتىق دوستىمىزنىڭ سۆزىنى ئاڭلىمىغىلىمۇ ئۇزۇن بوپتۇ، — دېدى نائىبى باش ئېگىپ، — قېنى قۇلىقىمىز سىزدە. . .

— ئەڭ ئالدى بىلەن گۈلچىنىڭىغا، زۇمرەتنىڭىغا، مۇراتقا مۇبارەك بولسۇن! — دېدى ئالىمجان چىنىسىدىكى مۇسەللەسنى يۇقىرى كۆتۈرۈپ.

— مۇبارەك بولسۇن! — ھەممە بىردەك توۋلاشتى.

— بۇگۈن بىز بىر پەرزەنتنىڭ دۇنياغا كۆز ئاچقانلىقىنى قۇتلۇقلىدۇق، — ئالىمجان ھاياجاندىن قىزىرىپ كەتكەندى، — شۇ مۇناسىۋەت بىلەن، دوستلارنىڭ ئەجىر ـ مېھنەتلىرى، كەشپىيات ـ ئىقتىدارلىرىنىڭ يورۇقلۇققا چىققانلىقىدەك نەتىجە ـ ئۇتۇقلىرىنى تەبرىكلىشىمگە رۇخسەت قىلىڭلار! . . .

دوستلار ئىختىيارسىز چاۋاك چېلىۋەتتى.

— مەن ھازىر ھاياجان ئىزتىرابىدىن نېمە دېيىشىمنى بىلەلمەي تۇرىدىمەن. 60 ـ يىللارنىڭ بۇ جۇدۇنلىرىدا ئۇششۇككە ئۇچرىغان زىيالىيلىرىمىزنىڭ بەللىرى جاپا تاغلىرى ئاستىدا پۈكۈلمىدى، ئۇلار ھەسرەت ـ ئادامەتتىن چۈشكۈنلەشمىدى، يەنىلا مىللەت، خەلق ئۈچۈن يۈرەك قانلىرىنى سياھ، كىرپىكلىرىنى قەلەم

قىلىپ، تامچە ـ تامچە ئەجىر ـ مېھنەتلىرىنى تۆكمەكتە، — ئالىمجان بىر نەپەس توختىدى، — دوستىمىز كامىل «ئەزگۈ تىلەكلەر» نامىلىق داستاننى يېزىپ تۈگەتتى، نەفىسە خانىم ئەلشىر نەۋائىنىڭ «پەرھات ـ شىرىن» نامىلىق داستاننى ھازىرقى زامان ئۇيغۇر تىلىغا نەسرىي يەشمە قىلىپ ئاياقلاشتۇردى، — ئالىمجاننىڭ ھەر جۈملە سۆزىدىن كېيىن چاۋاك ۋە مەدھىيە سۆزلىرى ياڭرىماقتا ئىدى، — دوستىمىز ھېكمەتنىڭ بېشىغا ئېغىر مۇسىبەت قارا سايىسىنى سالغان بولسىمۇ، ئەمما ئۇنىڭ يېڭىئېرىق سۈ ئامبىرى قۇرۇلۇشىدا جان تىكىپ ئىشلەۋاتقان دېھقانلارغا بېغىشلانغان «قان ۋە سۈ» نامىلىق ئوچېركى ۋە «دېھقان ئوغلى» نامىلىق ھېكايىسى «خوتەن گېزىتى» دە ۋە «شىنجاڭ ئەدەبىيات ـ سەنئىتى» ژۇرنىلىدا ئېلان قىلىندى، شۇنداقلا چوڭقۇر ھېس ـ تۇيغۇلار مۇجەسسەملەنگەن ماي بوياق ئەسەرلىرى ئاپتونوم رايوندا، خوتەن دىياردا كۆرگەزمىگە قويۇلۇپ، خەلقنىڭ ئالقىشىغا ئېرىشتى.

دوستلارنىڭ ئەجىر ـ مېھنەتلىرىدىن خۇشال بولغان قىز ـ يىگىتلەر بىر ـ بىرىگە سۆيۈنۈپ قارايتتى ۋە باش لىڭشىتىپ تەبرىكلىشەتتى.

— مۇراتنىڭ تۆھپىلىرىنى دېمىسەممۇ، ئۇلارنى ھەر كۈنى رادىئو، سەھنىلەردە ئاڭلاپ تۇرىسىلەر. ئۇ ئىجاد قىلغان ناخشا ـ لەپەر ئاھاڭلىرى، مەخسۇس مۇزىكىلار خەلقىمىزنىڭ كۆڭلىدىن ئورۇن ئالغان، — ئالىمجان ھۆرمەت بىلەن نائىبىـ غا تىكىلدى، — نائىبىنىڭ ھايات ۋە تۇرمۇش، دوستلۇق، بۇرچ، ئالىيجانابلىق ھەم پەسكەشلىك ھەققىدە يېزىلغان چوڭقۇر پىكىرلىك شېئىرلىرى شاپىگراف باسمىسىدا بېسىلىپ، دوستلارغا تارقىتىلدى. بۇلار يېقىن كەلگۈسىدە خەلقىمىز بىلەن يۈز كۆـ رۈشكۈسى! شائىر شادمانلىقنىڭ كىشىنىڭ يۈرەك تارىلىرىنى چېكىدىغان «لىرىكىلار» نامىلىق توپلىمى رەتلىنىپ ئاققا كۆچۈرۈلدى، دوستلىرىمىز پات يېقىندا ئۇنىڭ لىرىك شەربەتلىرىگە قانىدۇ. ماتېماتىكا پىرى دەپ ئاتالغان ئامانىللانىڭ «ماتېماتىكىدىكى قىيىن ئۆتكەللەر»، «چەت ئەل ماتېماتىكا ئالىملىرىنىڭ ئاجايىپ كەشپىياتلىرى» قاتارلىق بىر يۈرۈش ئىلمىي ماقالىلىرى «شىنجاڭ ماۋارىپى ژۇرنىلىدا ئېلان قىلىنىپ، ئوتتۇرا مەكتەپ ۋە پېداگوگىكا مەكتەپلىرىدىكى ئوقۇتقۇچىلارنى ماتېماتىكا قوللانمىسى بىلەن تەمىنلىدى شۇنداقلا ماتېماتىكىدىكى يېشىش ۋە فورمۇلا تۈزۈش جەھەتتىكى ئۆزگىچە بوشلۇقنى تولدۇردى.

ئالىمجان سۆزلەشنى داۋام قىلماقتا ئىدى. ئولتۇرغانلارنىڭ كۆپىنچىسى ئوقۇتقۇـ

چىلار بولغاچقا، ئۇ ئۇلارنىڭ قىيىن شارائىت، ئېغىر بېسىملارغا بەرداشلىق بېرىپ، جان تىكىپ بەرپا قىلىۋاتقان تۆھپە ـ مېھنەتلىرىنى يۇقىرى بالداققا كۆتۈرۈپ ماختاپ، ھەممىنى خوش قىلىۋەتتى. ئالىمجان ئېزىز تارمۇش ھەققىدە توختالغىنىدا، مۇرات ۋە زۇمرەتلەرنىڭ بۇگۈنكى كۈنگە ئېرىشكەنلىكىدەك بەخت ـ سائادەتنىڭ ئۇنىڭ ساخاۋەتـ لىك ئىشلىرىنىڭ ۋەجىدىن ئىكەنلىكىنى كۆكلەرگە كۆتۈرۈپ ماختىدى، ھەتتا پولات زاۋۇتىنىڭ ئىشچىسى تۇرا كاللا، رېمونتچى مەتروزى پەشۋالارنىڭمۇ ئۆز كەسپى ۋە مېھنىتى بىلەن خەلققە مەئىشەت يارىتىۋاتقانلىقىدەك ئەجىرلىرىنىمۇ تىلغا ئېلىپ ئۆتتى. دەرۋەقە ئۇ «ناتىق» دېگەن ھۆرمەتلىك نامغا مۇناسىپ ئىش قىلدى.

— «دوستلار ئۆز دوستلىرىنى ماختاش ئارقىلىق پەخىرلىنىدۇ» دېگەن گەپ بار، — دېدى روشەن ئۆز ئىسمىغا مۇناسىپ كۆزلىرىدىن نۇر ياغدۇرۇپ، — بىراق سىز ئۆزىڭىز توغرۇلۇق ھېچنېمە دېمىدىڭىز. . . ئەلۋەتتە «ئەخلاق ـ پەزىلەت دەرسلـ كى» تۈزۈش بۇمۇ بىر كىچىك ئىش ئەمەس.

— دوستىمىز ئالىمجان بۇ دەرسلىكنىڭ تەڭ يېرىمىنى تۈزۈپ بولۇپ، پىكىر ئېلىش ئۈچۈن ھېكمەت ئىككىمىزگە بەرگەندى، — دېدى كامىل، — بىراق بەزى شارا ـ ئىتلار تۈپەيلىدىن، ئۇ ھازىرغىچە توختاپ قالدى.

ئالىمجاننىڭ تەرتىپكە چاقىرىشى بىلەن ھەممە جىمىدى. ئابلىز نەۋۋا تەمبۇرنى، مۇرات دۇتارنى قولىغا ئالدى. ئۇ سازلارنىڭ قۇلاقلىرىنى بىردەم تولغىغاندىن كېيىن، بىر ـ بىرىگە قاراشتى. قىز ـ چوكانلار، شوخ ـ شوخ ئۇسسۇل پەدىلىرىگە چېلىكلار، بىردەم پەيزى قىلايلى! دېيىشتى. ئابلىز نەۋۋانىڭ كۆز قىسىپ قويۇشى بىلەن مۇرات ناخشىنى باشلىۋەتتى:

ئاپىقىمەي ئاپىقىم،
بېشىمغا كىيگەن قالپىقىم.

ئالىمجان ئورنىدىن تۇرۇپ بىر ـ ئىككى چۆرگىلىگەندىن كېيىن، ئامانىللانى ئۇسسۇلغا تارتتى. ئامانىللا قوللىرىدىن قارس چىقىرىپ سورۇننى بىر ئايلاندى ـ دە، روشەننى مەيدانغا چۈشۈردى. مۇرات پات ـ پات زۇمرەتكە قايرىلىپ قاراپ، ناخشىنى داۋاملاشتۇرماقتا ئىدى:

سەن سۆيمىسەڭ سۆيمىگىن،
ئۆزۈم سۆيگەن ئاپىپىقىم. . .

— ۋاي خۇدايىم، ماڭىلا قاراپ ئېيتامدىكىنە؟ — دېدى زۇمرەت تۇمشۇقىنى ئۇچلاپ، — ئاۋۇ تەرەپكە قاراپ ئېيتىڭ.

ئولتۇرغانلار مۇراتنىڭ شەيتانلىقىغا پاراققىدە كۈلۈشتى.

ئات چولۋۇرى ئارغامچە،
ماڭمىسا ئۇراي قامچە.
مەن يارنى سېغىنغاندا،
بوز يەر يوللىرى قانچە؟ . . .

— ئەمدى ئېيتمىغان «ۋاي قىچىغىم، ۋاي قىچىغىم. . .» قالدى، — دېدى زۇمرەت ئۆزىگە قاراپ ناخشا ئېيتىۋاتقان مۇراتقا. باشقىلار ئۆينى باشلىرىغا كىيىشىپ كۈلۈشتى.

سورۇن راسا قىزىۋاتقاندا، كامىل ئېزىز تارمۇشنى شەرەت بىلەن سىرتقا ئېلىپ چىقىپ كەتتى. ئۇلار كۆچەتلىكتىكى كارىۋاتتا ئولتۇرۇپ، تاماكا چېكىشكەندىن كېيىن، كامىل ئېزىزغا ئېغىر نەزەر بىلەن تىكىلدى. چۈنكى ئۇ خېلىدىن بېرى بۇ دادۇي شۇجىسىگە تەنبىھ بېرىشنى ئويلاپ يۈرەتتى.

— ھەي تارمۇش، مۇشۇ كۈنلەردە شۇجى بولدۇم دەپ قىنامىڭغا پاتماي قالدىڭمۇ ـ قانداق؟ — دېدى كامىل قاتتىقراق تەلەپپۇزدا، — ئاڭلىسام، بىر شۆدۈيجاڭنى ئۇرۇپسەنغۇ؟ . . .

— ۋاي، كامىل ئەپەندى، شۇ ئىشمىدى؟ — ئېزىز تارمۇش كۈلدى، — ئۇ ھارامزادىغا تاياق ھالال. . .

— بۇ گەپچە ئۇرغىنىڭ راست ئىكەن ـ دە؟

ئىش مۇنداق بولغاندى. ئېزىز ئەترەتلەرنى ئايلىنىپ يۈرۈپ، 2 ـ ئەترەتنىڭ بەش مو قونىقىنىڭ بەك شالاڭ ئۇنۇپ ئالىلاپ كەتكەنلىكىنى كۆرۈپ، ئەترەت باشلىقىغا قويۇق ئۇنگەن يەرلەردىن قوناق مايىسى كۆچۈرۈش، ياكى ماش تېرىۋېتىشنى تاپىلاپ،

شەھەرگە تۆت دەرىجىلىك كادىرلار يىغىنغا كىرىپ كەتكەندى. ئۇ ھەپتە ئۆتكەندە يىغىندىن قايتىپ، تەكشۈرۈپ بارغىنىدا، بەش مو قوناقلىق بۇرۇنقىدەكلا ئالا تۇراتتى. ئېزىز ئەترەت باشلىقىنى سوراققا تارتتى، لېكىن ئۇ ھارامزادىلىك بىلەن: «ئەمدى قىلىۋەتسەكمۇ بولىدىغۇ!» دەپ ئۇيقۇلۇق كۆزلىرىنى ئۇۋۇلىدى. ئېزىز ئاچچىقىدا: «ھەي سەن دېھقاندەك گەپ قىلمايسەنغۇ؟ ‹بىر كۈن بالدۇر تېرىساڭ، ئون كۈن بالدۇر ئورۇيسەن›، دېگەن گەپنى ئاڭلىمىغانمۇ؟» دېدى. ئەترەت باشلىقى قېتىغىمۇ ئالماي: «مۇنۇچ كىچىككىنە يەرنى تەرمىگەنگە بوستانلىق ئاچلىقتىن ئۆلەرمىدى؟» دېۋىدى، ئېزىز ئۇنى بىر كاچات سېلىۋەتتى.

— ھەي سەنزە... شۇنداقتىمۇ چىرايلىق چۈشەندۈرسەڭ بولمامدۇ؟...

— كامىل ئەپەندى، سىلى چۈشەنمەيلا، چىرايلىق گەپ بەزىلەرگە ئېشەكنىڭ قۇلىقىغا سونايي چالغاندەك، تەسىر قىلمايدۇ. مانا ھازىر ئۇ ئاشۇ بىر تەستەكتىن كېيىن ئىلىپتەك بولۇپ كەتتىغۇ!...

— سەن پۇرسەت تېپىپ ئۇنىڭدىن كەچۈرۈم سوراپ قوي، يەنە بىر گەپ، ئەزالار سېنى ئاغزى ـ ئاغزىغا تەگمەيي ماختاپ يۈرگۈدەك، —كامىل ئېزىزنىڭ كۆزىنىڭ ئىچىگە قارىدى، — بىلىپ قوي، ماختاش ئىككى خىل بولىدۇ، بىرسى چىن كۆڭۈلدىن چىقىرىپ ماختايدۇ، يەنە بىرسى مولالاق ئاتقۇزۇش ئۈچۈن ماختايدۇ. بۇنى دۆڭگە يىقىتىش دەيمىز... بۇنداقلار ئۆڭزىگە چىقىرىپ بولۇپ شوتىنى ئېلىۋېتىدۇ.

تۆۋەندە ھەرىيلى تەكرارلىنىۋاتقان خاھىش شۇ ئىدىكى، يازلىق، كۈزلۈك يىغىملارىدا، «مەھسۇلاتىمىز ئاشتى» دېگەن قالپاقنى كىيىپ، مۇكاپات، ماختاشقا ئېرىشىش، باشقا گۈڭشىلار ئالدىدا نوچىلىق قىلىش ئۈچۈن، دادۇيلەرنىڭ ئامبارلىرىدىن يىرىك ئاشلىقنى سۈپۈرۈپ ئېلىپ مېڭىشىدۇ. ھەتتا ئەزالارغا قالدۇرغان ئوزۇقلۇق ئاشلىقىنىمۇ قاسايدۇ. ئوزۇقلۇق ئاشلىقنى چوڭ نوپۇسلارغا ئېيىغا ئون بەش جىڭدىن يىگىرمە جىڭغىچە، كىچىك نوپۇسلارغا تۆت جىڭدىن سەككىز جىڭغىچە قالدۇرىدۇ. يېرىم ئاچ ـ يېرىم توق قىينىلىۋاتقان دېھقانلار راسا سېرىقتال ۋاقتىدا ئىككى ـ ئۈچ ئاي ئاشلىقتىن ئۈزۈلۈپ قالىدۇ. شۇڭا، ئېزىز تارموش بۇلتۇر كۈزلۈك يىغىمدىن كېيىن، يۇقىرىغا ئاشلىق ئۆتكۈزۈش ئالدىدا، بىر كېچىدە ئەترەت باشلىقلىرى ۋە دادۇي ھەيئەتلىرىنى يىغىپ، ئۇلار بىلەن مەسلىھەتلىشىپ، ئەزالارنى تولۇق باققۇدەك ئاشلىقنى يەر ئاستى گەمىگە يوشۇرۇپ، ئۇستىنى كۆمۈۋەتتى. ئېزىز: «مېنىڭ مىجەزىمنىڭ

ئەسكىلىكىنى بىلىسىلەر. . . كىمىكى سېغىز خانلىق قىلسا، مەندىن ياماد-
لىمىسۇن. . . » دېدى. شۇڭا، بۇ يىل ئەزالار ھەر يىلى سېرىقتال ۋاقتىدا تارتىدد-
غان ئاچارچىلىق ئازابىنى تارتمىدى.

— ئويلاپ باقسىلا كامىل ئەپەندى، — دېدى ئېزىز تارموش قىزىشىپ، — گۇڭشى
بويىچە قارا كېزىك، قوتۇر، پىسى كېسىلى كۆپىيىپ كېتىۋاتىدۇ. بۇ نېمىلىكتىن؟
دەرمانسىزلىق، ماغدۇرسىزلىق، گەپنىڭ پوسكاللىسى ئوزۇقلۇق يېتىشمەسلىكتىن
بولغان ئىش. . .

دېرىزىدىن ئاڭلىنىۋاتقان قىقاس ـ چۇقان، كۈلكىلەر پەسەيدى. ئەمدىلىكتە مۇڭ-
لۇق گارمون ئاۋازى بىلەن تەڭ ياۋروپا ئاھاڭىدا ئېيتىلىۋاتقان يېقىملىق ناخشا ئاڭلاد-
ماقتا ئىدى. سورۇندىكىلەر ھېكمەتنىڭ ھېس ـ تۇيغۇلارغا تولغان مىسكىن ناخشىلىرد-
دىن پەيزى ئېلىۋاتاتتى.

كامىل ئېزىز تارموشنىڭ سۆزلىرىنى ئاڭلاپ جىمىپ قالدى. چۈنكى ئۇ ھەقلىق
ئىدى. كامىل ئۇنىڭ دېھقانلار ئۈچۈن قىلىۋاتقان جان كۆيەرلىكى كېيىن ئۇنىڭ ئۆزىگە
بىرەر كۆڭۈلسىزلىك كەلتۈرۈپ بېرەرمىكىن دەپ ئەنسىرەيتتى.

كامىل بىلەن ئېزىز تارموش مېھمانخانىغا قايتىپ كىرگەندە، ھېكمەت ناخشىسىنى
تۈگىتىپ، گارمونىنى يانغا قويغانىدى. قىزلار يەنە بىرنى ئېيتىپ بېرىشنى تەلەپ
قىلىشتى. دوستلىرىنى ۋە ئۇلارنىڭ مەھبۇبلىرىنى كۆرۈپ، يالغۇزلۇق، سېغىنىش،
شېرىن خاتىرىلەر ئەسىر قىلغان ھېكمەتنىڭ پىغانى ئۆرلەپ تۇراتتى. ئۇ گارمونىنى
قولىغا ئېلىپ، مۇڭلۇق، تولىمۇ مىسكىن پائۇزىنى باشلىدى. ئۇنىڭ چىرايىمۇ ھەسرەت-
لىك تۈس ئالغانىدى:

زەپىران ياپراقلار لەرزان تۆكىلەر،
مىسالى بېغىدىن ۋىدالاشقاندەك.

ناخشا ناھايىتى پەس، بوغۇق ئاھاڭدا باشلىنىپ، بارا ـ بارا ئەۋجىگە كۆتۈرۈلدى:

بەرگىدىن ئايرىلدى گۈل ۋە چېچەكلەر،
ئاھ، نىتەي، باغرى داغ قىپقىزىل قاندەك.

ئەلۋىدا. . . ئەلۋىدا، ئەي سۆيۈملۈك يار. . .

سورۇن نەپەسلەر ئاڭلانغۇدەك دەرىجىدە جىمىپ كەتكەندى. . . ئاھاڭ دەپ ئېيتـ
قۇسىز مىسكىن، ھەسرەتلىك بولۇپ، ناخشىنىڭ بەزى يەرلىرى خۇددى بىر كىم بىلەن
گەپلىشۋاتقاندەك ئېيتىلاتتى. گويا گارموننىڭ ئىچىگە كىرىپ كېتىدىغاندەك، يۇزىنى
گارمون كارتىلىرىغا يېقىپ قېتىپ قالغان ھېكمەت كىمىنىڭدۇر ئاۋازىنى ئاڭلاپ،
سىماسىنى كۆرۈپ، ئۇنىڭ بىلەن مۇڭدىشىۋاتاتتى. . . ئۇنىڭغا دەردلىرىنى تۆكۈپ،
ھەسرەت ـ نادامەتلىرىنى ئايان قىلىپ، ئۇنىڭ قۇچىقىغا بېشىنى قويغاندى. . . ئۇ،
پىغان بىلەن ناله قىلاتتى:

يىگانە قالدۇردۇڭ، كەتتىڭ يىراقلاپ،
ئاۋازىم يەتمەيدۇ سەن كەتكەن تامان! . . .

ھېكمەتنىڭ كۆزلىرىدىن ئۇششاق ياش تامچىلىرى سىرغىپ، ئۇنى بۇغۇلۇپ قالـ
دى. ئۇ چاندۇرماسلىق ئۈچۈن، پائۇزىنى قايتىلىدى. دالان ئۆيدە بۇنى كۆرۈپ تۇرغان
ماھىگۈل ئالقانلىرىدا يۈزلىرىنى توسقىنىچە، سىرتقا چىقىپ كەتتى، ئەمما ئۇنىڭ
دوستى تامغا يۆلەنگىنىچە، ھېكمەتكە قاراپ تۇراتتى.

كۆز يېشىم ئىچىدىن بولىسەن ئايان،
سېغىندىم قان يىغلاپ چىرايىم سامان. . .

ئەلۋىدا. . . ئەلۋىدا، ئەي سۆيۈملۈك يار! . . .

قىزلار ئىچىدە ئۇلۇق ـ كىچىك تىنىشلار، يىگىتلەر ئارىسىدا ئېغىر نەپەس
ئېلىشلار ئاڭلاندى. بۇ ناخشا ئەمەس، بەلكى پىغانلىق ندا ئىدى. ئۇي ئىچىنى ئېغىر
جىمجىتلىق باستى. بىراق، بۇ جىمجىتلىقنى ئەزىمەت بۇزۇۋەتتى. ئۇ يۇگۇرۇپ كىرگـ
ىنچە، زۇمرەتنىڭ كۆرپىسىگە ئۆزىنى ئاتتى ۋە ئۆمىلەپ كېلىپ، زاكىلانغان بوۋاقنىڭ
بۇرۇن، قۇلاقلىرىنى سىيلاشقا باشلىدى.
— ھەي ئەزىمەت، قولۇڭنى كۆزىگە تىقىۋېتىسەن، — دېدى زۇمرەت بالىسىدىن
ئەنسىرەپ، — ئۇنداق قىلساڭ، ساڭا بەرمەيمەن. . .

— ئۇ... ئۇ... بوباق... مېنىڭ...
— سېنىڭ ئەمەس، مېنىڭ...
— مېنىڭكىيا؟ — ئەزىمەت يىغلىغىنچە ھېكمەتكە ئېسىلدى، — دادى، بوباق... ھە... ھە... بىزنىڭ ـ ھە؟...
— بۇنى مەندىن سورىماي، مۇرات داداشتىن سورا...
ئولتۇرغانلارنىڭ ھەممىسى ئەزىمەتكە زوقلىنىپ، ھەرخىل گەپلەرنى قىلاتتى، ئۇنى ئەركىلىتەتتى. بولۇپمۇ قىزلار ئۇنىڭ ئاپئاق، دۇپدۇمىلاق يۈزىگە، قىپقىزىل مەڭزىلىرى، قاپقارا يۇمران قاشلىرى ئاستىدىكى قوي كۆزلىرىگە قاراپ، ئۇنى گۈلزىبا-غا ئوخشىتاتتى. لۇتپىيە ئۇنىڭ بوينىدىكى قىزىل يىپەك يىپ بىلەن ئېسىپ قويۇلغان كىچىك قەلەمتىراچنى كۆڭلەك ياقىسىدىن ئېلىپ كۆرۈۋىدى، ئۇ چىرقىراپ ئۇنى ئالقانلىرى ئىچىگە يوشۇردى. تېخى بىر يېرىم ياشقا تولمىغان ئەزىمەتنىڭ چاقماقتەك سۆزلەشلىرى ھەممىنىڭ ئامراقلىقىنى كەلتۈرەتتى.
— مۇنات دادى، — دېدى ئەزىمەت مۇراتقا ئېسىلىپ، — بوباق... مېنىڭكى... ھە...
— ئەستاغپۇرۇللا، — دېدى مۇرات چاقچاق قىلىپ، — ما كىسپۇرۇشنىڭ ھېلىتىنلا قىزىمنى تالىشۋاتقىنىنى...
ئۇي ئىچىدە قاقاقلاپ كۈلكە كۆتۈرۈلدى.
— ھازىرلا رازىلىق بېرىۋەتكىن، — شادىمانمۇ چاقچاققا ئارىلاشتى، — خۇدايىم تەق-دىرىنى قوشۇپ قويسا ئەجەپ ئەمەس!
— بولىدۇ ئاداش، — مۇرات يىغلاپ ئولتۇرۇۋالغان ئەزىمەتنى تۇرغۇزدى، — بوۋاقنى ساقلا بەردىم. ئۇ سېنىڭ بولسۇن.
— مۇبارەك بولسۇن، — ئىبزىز تارموش مۇرات بىلەن زۇمرەتكە قارىدى، — كۈيئوغۇللۇق بولۇپ قالدىڭلار.
ئىبزىزنىڭ سۆزىدىن يەنە كۈلكە كۆتۈرۈلدى. ئەزىمەت يۇگۇرگىنىچە زۇمرەتنىڭ قېشىغا كەلدى.
— ھە... ھە... مۇنات دادام... سېنىڭ دېدىغۇ؟ — دېدى ئەزىمەت زۇمرەت-كە، — ئەمدى سېنى... سېنى... نەبى ئاكامغا دەيمەن... ئۇ... ئۇ سېنى ئۇرىدۇ...

سورۇننى ساراسىمگە سالغان ئەزىمەتنى ماھىگۇل كۆتۈرۈپ چىقىپ كەتتى. ئەر ـ ئايالىلار ئەزىمەتنىڭ گەپلىرىنىڭ تاتلىقلىقى، كىچىك تۇرۇپلا ئايىقى ھەم تىلى چىققانلىقىنى ماختىشىپ كەتتى.

— ئەزىمەتنىڭ چۇرۇقلاپ كېتىشلىرى، — دېدى نائىبى كۈلۈپ، — خۇددى «چۇشكىنىدەك چوڭ ـ كىچىك ئۇنچە تاراسلاپ تەخسىگە» دېگەنگە ئوخشاپ كېتىدىكەن.

ئۇلار بىردەم ساز، ناخشا ئاڭلىغاندىن كېيىن، بىر قاچىدىن چۆچۈرە ئىچىشىپ، ئۇزاپ چىقىشتى. مۇرات ئۇلارنى ئۇزىتىپ چىقىپ، دوستلارنىڭ زۇمرەت ئىككىسىگە قىلغان خەيرخاھلىق، ياخشىلىقلىرىغا رەھمەت ئېيتىش يۈزىسىدىن، مايى ئايلىرىدا ئىگەرچى باغچىسىدا ئۇلارغا يەنە چاي بەرمەكچى ئىكەنلىكىنى ئېيتتى. ھېكمەت، نائىبى، شادىمان، ئالىمجان، ئامانىللا قاتارلىقلار ئايرىلىشقا كۆزى قىيماي ھويلىغا توپلىشىپ، نۇۋەتتىكى ۋەزىيەت ھەققىدە پاراڭ سالماقتا ئىدى. مەسۇم قابىل ئۇلارنىڭ ئارقىسىدا بېشىنى تۆۋەن سالغان ھالدا ئۇنچىقماي تۇراتتى. زۇمرەت دوستلىرىنى ئۇزىتىپ چىقىپ، چېچەكلىرى تۆكۈلۈپ شالاڭلىشىپ قالغان كۆچەتلىك ئارىسىدا، ئۇلار بىلەن نېمىلەرنىدۇر دەپ كۈلۈشمەكتە ئىدى. ئۇلار كوچىغا ئۇزاپ چىققاندا، مەتروزى بىلەن تۇرا ھېكمەت بىلەن خوشلىشىپ تۇراتتى، باشقىلارمۇ يېتىپ كەلدى. يەنە بىردەم چاقچاق ـ كۈلكە بولدى.

— مەن ھەرقايسىڭلار بىلەن ئارىلىشىپ يۈرگەندىن بېرى، — دېدى مەتروزى قېلىن قاپاقلىرىنى تۇرۇپ، — كۆزۈم يورۇپ، ئادەم بولۇشنىڭ ھەقىقىي مەناسىنى چۈشەنگەندەك بولۇۋاتىمەن.

— راست، — دېدى تۇرا، — ئادەم ئۆزە ماڭغان بىلەنلا ھېساب ئەمەس ئىكەن. باشقىلارغا نېپىڭ، ياخشىلىقىڭ تەگمىسە، تۆت پۇتلاپ ماڭغان مەخلۇقلاردىن پەرقىڭ بولمايدىكەن. . .

— مەتروزى، تۇرا، سىلەر مۇشۇنداق گەپلەرنى قانچىلاپ دېگەنسىلەر، — دېدى مۇرات ئۇلارنىڭ مۇرىسىگە قولىنى قويۇپ، — بۇنىڭدىن كېيىن داۋاملىق ئىزدىشىپ ئۆتىمىز.

دوستلار خوشلىشىپ مېڭىشتى. دەرۋازا ئالدىدا ھېكمەت، مۇرات، زۇمرەتلەر ۋە ئەزىمەتنى كۆتۈرۈۋالغان ماھىگۇل قالدى. ئۇلارمۇ «خوش ئەمىسە» دېيىشىپ تۇراتتى، بوي تارتىپ ئېگىزلا بولۇپ قالغان نەبى ھاسىراپ يېتىپ كەلدى. ئەزىمەت ئۇنى كۆرۈپ،

«ئاكىي، ئاكىي» دېگىنىچە، ئۇنىڭ بوينىنى چىڭ قۇچاقلىۋالدى. مۇراتنىڭ تاماق يېپ كەت دېگىنىگە ئۇنىماي، نەبى ماھىگۈلگە ئالىيىپ قارىدى ـ دە، نېمىدۇر دېمەكچى بولۇپ توختاپ قالدى.

— نەبى، كېلىپ قاپسەنغۇ؟ — دېدى ھېكمەت چوڭ بولغانسېرى مىجەزى چۈسلىشىپ قېلىۋاتقان نەبىگە، — ئەزىمەتتىن ئەنسىرەپ كەپسەن ـ دە! . . .

— ئۇ بىردەم بولماپتى، ئىچىم تىتىلداپ كەتتى، — دېدى نەبى ئەزىمەتنىڭ مەڭزىگە سۆيۈپ، — ئۆيگە كىرىمەن، تالاغا چىقىمەن، ھويلىدا ساقلايمەن. . . ماقۇل، مەن ماڭغاچ تۇراي. . .

نەبى ئۇزاپ قارىسى يوقماستىنلا، ھېكمەت بىلەن ماھىگۈلمۇ خوشلىشىپ كېتىپ قالدى. دوستلىرىنى ئۇزىتىۋەتكەن مۇرات زۇمرەتنى باشلاپ ھويلىغا كىردى. چايخانىدا، ئۇنىڭ ئىككى سىڭلىسى قاچا ـ قومۇچلارنى يۇيۇپ، داستىخانلارنى قېقىشتۇرۇۋاتاتتى. زۇمرەت ئەدەپ يۈزىدىن: «يارەملىشەيمۇ؟» دېۋىدى، ئۇلار كۈلۈشۈپ كېتىشتى.

— ئاكا، — دېدى چوڭ سىڭىل مۇراتقا، — مېھمانخانىغا ئورۇن سېلىپ قويدۇم. ئەمما كېچىچە گۈلچىنىڭاينىڭ ئاستىنى قۇرۇغداپ چىقىسەن. بۇگۈن ئانام ئارام ئالىدۇ.

زۇمرەت قىرقى توشقىچە مۇشۇ ئۆيدە كۈتۈلگەندى. ئانا ھەم قىزلار ئۇنى نۆۋەتلىشىپ باقتى، ھەرخىل تاماقلارنى ئېتىپ ئوزۇقلاندۇردى. شۇڭا، ئۇ بېقىش تاپقاچقىمۇ، تۇغۇتتىن كېيىن بۆلەكچىلا تولۇپ، سۈزۈلۈپ، چىرايلىقلىشىپ كەتكەندى. ئۇلار مېھمانخانىغا كىرگەندە، بوۋاق مىرقىراپ يىغلاۋاتاتتى. زۇمرەت زاكىنى يېشىپ مۇراتقا قارىدى:

— قارىڭا، ئاستى ھۆل بولۇپ كېتىپتۇ، تەرەتمۇ قىپتۇ.

— ئەكىلىڭ، مەن يۇيۇپ يېيىۋېتەي، — دېدى مۇرات.

— لاتىلارنى يۇيۇپ بولۇپ ھويلىغا يايماڭ، — دېدى زۇمرەت ھۆل لاتىلارنى تۈتقۇزۇپ، — ئانام قىرقى ئىچىدە بالىنىڭ كىيىم، لاتا ـ يۆگەكلىرى تالادا قالسا بولمايدۇ، دېگەن.

— خوپ، خېنىم. . .

مۇرات لاتىلارنى يۇيۇپ، دالان ئۆيگە يېيىۋېتىپ كىرگەندە، زۇمرەت بالىنىڭ ئاستىنى قۇرۇقداپ، زاكىلاپ بولغاندى. ئۇلار ئەتە بوستاندىكى ئۆيىگە چىقىپ كەتمەكچى ئىدى.

— كېلىك، يېنىمدا ئولتۇرۇڭ، — دېدى زۇمرەت مۇراتنىڭ قولـ
ـدىن تارتىپ، — سىزگە گېپىم بار.
— خوش، قۇلىقىم سىزدە!
زۇمرەتنىڭ تۇتۇلۇپ قالغان چىرايىدىن بىر ئىشتىن نارازى بولغانلىقى چىقىپ تۇراتتى. ئۇ ئېرى بىلەن ئىككىسىنىڭ بېشىدىن ئۆتكەن ئېغىر پاجىئە، سەرسانلىقلارنى ئويلىغىنىدا، هازىرقى بەھۇزۇر راهەتتە ئۆتۈۋاتقان بەختلىك هاياتىنى تولىمۇ قەدىرلەيتـ
ـتى. ئەمدى ئۇ قاباهەتلىك چۈشلەرنىڭ تەكرارلىنىشىنى ئەسلا خالىمايتتى. شۇڭا، مىجەزى يېنىك، تەتەكرەك، ئاغزى ئىتتىك ئېرىنىڭ يامان ئىش، يامان ئادەملەرگە ئارىلىشىپ قېلىشىدىن يوپۇرماقتەك تىترەپلا تۇراتتى. «پەشۋا» ، «كاللا» لەقىمى بار، لۇكچەكلىك نامى پۇر كەتكەن مەتروزى بىلەن تۇرانىڭ بۇگۈنكى مەرىكىگە قاتنىشىشى زۇمرەتنىڭ كاللىسىدىن زادىلا ئۆتمەيتتى. مۇراتنىڭ ئۇلار بىلەن ئارىلىشىپ، لۇكـ
چەك، هاراقكەش دېگەندەك يامان ئاتلىق بولۇپ قېلىشىدىن ئەنسىرەيتتى. شۇڭا، ئۇ سۆزلىگەنسېرى قىزىشىپ قالدى.
— زۇمرەت، ئۇ بالىلار سىز ئويلىغاندەك ئەمەس، — دېدى مۇرات چۈشەندۈرۈپ، — ئۇلار سەممىي، ئاق كۆڭۈل، ياماندىن قورقمايدىغان، ياۋاشنى بوزەك تاپمايدىغان جىگەرلىك بالىلار.
— سەممىي، ئاق كۆڭۈل ئىمىش، ئوينىغان ئوسسۇللىرىنىڭ قوپاللىقى، سۆزلـ
ـرىنىڭ ياڭاق تۆككەندەك يېقىمسىزلىقى... باغدىن گەپ قىلسا تاغدىن...
مۇرات قانچە چۈشەندۈرۈپمۇ زۇمرەتنى قايىل قىلالمىدى. شۇڭا ئۇ هېكمەت بىلەن گۈلزىبانىڭ مەدەنىيەت يۇرتىدىكى تانىسىدا پالاكەتكە ئۇچراش ئالدىدا مەتروزى بىلەن تۇرانىڭ ئۇلارغا يارىدەم قىلغانلىقىنى، قۇربان هاكىمنىڭ قىزى ماهىنۇرنىڭ تويىدا كېرىموف ۋە ئۇنىڭ چاپانچىلىرىنىڭ ئەدىپىنى قانداق بەرگەنلىكىنى سۆزلەپ كېلىپ، بۇلتۇر يازلىق تەتىلدىكى ئوقۇتقۇچىلار كۇرسىدا بولغان قورقۇنچلۇق ۋەقەنى ئاشكارىلـ
ـدى. بۇ ئىشنى ئۇ زۇمرەتتىن يوشۇرۇپ كەلگەندى.
... كېرىموف بوستانغا چىقىپ، خالىققا: «هېكمەتنى ئۆلتۈرگۈزۈۋېتىمەن» دەپ، قايتىپ كەلگەندىن كېيىن، راستىنلا ئىككى لۇكچەك هېكمەتنىڭ ئىزىغا چۈشكەـ
ـندى. بۇ كۈنلەردە، كەچ دەم ئېلىش ۋە يەكشەنبە كۈنلىرى مۇرات بىلەن هېكمەت داۋاملىق بىللە ئىدى. چۈنكى، كامىل، نەفىسەلەر بەك ئالدىراش بولۇپ، ۋاقىت

چىقتىيۇ، كامىلنىڭ ئۆيىگە كېتەتتى. كامىل «ئەزگۈ تىلەكلەر» ناملىق داستاننى يېزىشقا كىرىشىپ كەتكەنىدى. نەفسە بولسا ئەلشىر نەۋائىنىڭ «پەرھات ـ شىرىن» داستاننى ھازىرقى زامان ئۇيغۇر تىلىغا يەشمە قىلىۋاتاتتى.

بىر كۈنى مۇرات بىلەن ھېكمەت «قىزىل يۇلتۇز» كىنوخانىسىغا كىردى. ئالدى تەرەپتە ئادەم زىچ بولغاچقا، ئارقا تەرەپكە بېرىپ ئولتۇردى. ئەمما ئۇلارنىڭ ئارقىسىدىكى رەتنىڭ چەترەكىدە، بىرسى مىس رەڭ چىراي، يەنە بىرسى قىپقىزىل مۇدۇر ـ چوقۇر دانىخورەك بېسىپ كەتكەن ساپسېرىق يۈزلۈك ئىككى بەستلىك يىگىت ئولتۇراتتى. ئۇلارنىڭ كۆزلىرى خۇدۇكسىرىگەندەك، غىل ـ پال، غىل ـ پال قارايتتى. مۇرات قارىغان زامان، ئۇلار كۆزلىرىنى ئېلىپ قاچاتتى. بۇ ئىش بىرنەچچە قېتىم تەكرارلانغاندىن كېيىن، مۇراتنىڭ يۈرىكى مۇزلىغاندەك بولدى ـ دە، گۇمانى ئۇرلىدى. كىنو باشلاشقا يەنە بىرئاز ۋاقىت بار ئىدى. ھېكمەت: «زېرىكىپ قالىدىكەنمىز، مەن گازىر ئېلىپ كىرەي» دەپ سىرتقا چىقىپ كەتتى. بۇ چاغدا، ھېلىقى ئىككىسىمۇ ئورنىدىن تۇرۇپ تاپ بېسىپ ئۇنىڭ ئارقىدىن ماڭدى. چىرايىدىن شۇملۇق، تۇرقىدىن بىسەرەمجانلىق چىقىپ تۇرغان ئىككى ئەبلەخنىڭ ئارقىسىدىن مۇراتمۇ ماڭدى. ئۇلارنىڭ ھەر ئىككىلىسىنىڭ يېنىدا غىلاپلىق پىچاق بار ئىدى. ئۇلار بەش قەدەم يىراقلىقتا، ھېكمەتنىڭ ئارقىسىدا توختىدى.

— ئېلىپ بولدۇڭمۇ؟ — دېدى دەرھال يېتىپ كەلگەن مۇرات، — جۇرە، مەتروزى پەشۋا بىلەن تۇرا كاللا كەلمەكچى ئىدى، ئۇلارنى تاپايلى. . .

— ۋۇي، ئۇلارمۇ كەلمەكچىمىدى؟ — سوردى ھېكمەت ھەيران بولۇپ.

— بايا ماڭا ئۇچراپ شۇنداق دېگەنىدى، — مۇرات ھېكمەتنىڭ بىلىكىنى چىڭ سىقىپ قويدى، — بول چاپسان. . .

مۇرات ھېكمەتنى بۇرۇنقى ئورنىغا ئاپارماي، ئادەم كۆپرەك ئولتۇرغان جايغا ئېلىپ كەتتى. بىراق ھېلىقى ئىككى سايىمۇ ئەگىشىپ كېلىپ ئۇلاردىن ئۇچ رەت ئارقىدا ئولتۇردى. بىر سىرلىق ئىشنىڭ يۈز بېرىۋاتقانلىقىنى مۇراتنىڭ چىرايىدىن، غەيرى نورمال ھەرىكەتلىرىدىن بىلىپ قالغان ھېكمەت پىچىرلاپ دېگۈدەك سوردى:

— نېمە، بىر ئىشنى سەزدىڭما؟

— گەپ قىلما. . . سېنىڭ ئارقاڭدا خەتەرلىك ئىككى ئەبلەخ بار. . . — شۇىرلىدى مۇرات.

كىنو ئوتتۇرىلاشقاندا، مۇرات بىلەن ھېكمەت كىنوخانىنىڭ ئەڭ چەت بۇلۇڭىدىكى تەرەتخانىغا قاراپ ماڭدى. ئۇلارنىڭ ئارقىسىدىن ھېلىقى ئىككىسىمۇ قوزغالدى. تەرەت-خانىنىڭ كوچىغا قارىغان تېمى ئادەم بويىدىن سەللا ئېگىز بولسىمۇ، ئەمما كوچا تەرەپ تىك ھەم ئېگىز ئىدى. مۇرات تامغا ھېكمەتنى يۆلەپ چىقارغاندىن كېيىن، ئۆزىمۇ چىقتى، ئۇلار ئۆزلىرىنى تامدىن سىيرىلدۇرۇپ پەسكە قويۇۋەتتى.

مۇرات ھېكمەتنى تار كوچىلار ئارقىلىق چايخانا مەكتەپكە ئېلىپ كەلدى. بۇنداق سىرلىق ئىش بىرنەچچە قېتىم تەكرارلانغاندىن كېيىن، مۇرات بىر كەچتە مەتروزى پەشۋا بىلەن تۇرا كاللىنى ئىزدەپ تاپتى ۋە بولغان ۋەقەنى سۆزلەپ بەردى.

— بۇ گەپچە، ئۇ گۇيلار ھېكمەت ئەپەندىنى خالىي جايدا يالغۇز ئۇچرىتىش پۇرسىتىنى كۈتۈۋاتقان بولسا كېرەك، — دېدى مەتروزى چەمەك قولىدا بۇرنىنىڭ ئۇچى-نى تاتىلاپ، — سېنىڭچە قانداق تۇرا؟ . . .

— قىل سىغمايدۇ. شۇڭا بىز ئۇلارغا شارائىت يارىتىپ بېرىشىمىز لازىم. چۈنكى بىزگىمۇ ئادەمسىز خالى جاي بەك مۇھىم! . . .

— بۇ نېمە دېگىنىڭ؟ گېپىڭ روشەنرەك بولسۇن! . . .

تۇرا پىچىرلاپ دېگۈدەك سۆزلەپ، ئالقانلىرىدا توسقان، كەسكەندەك ھەرخىل ھەرىكەتلەرنى قىلدى.

— بۇ سەل خەتەرلىكمىكىن؟ — دېدى مۇرات ئەندىكىپ، — ھېكمەت بۇ چوڭقۇر يولغا چۈشۈپ بولغۇچە، ئۇلار قول سالسىچۇ؟ . . .

— ئۇنداق بولمايدۇ، — دېدى مەتروزى كېسىپلا، — ئۇلارغىمۇ جان تاتلىق، كوچىغا يېقىن، ئادەم ئۆتۈشۈپ تۇرغان يەردە ئوپۇل ـ توپۇل قول سالمايدۇ. تۇرا دېگەندەك، ھېكمەت مۇساپىر زەرەتكارلىقىنىڭ ئېگىز يارلىقىغا كەلگەندە، ئۇلار ئاندىن ئىشنى باشلايدۇ.

— مۇرات ئەپەندىم، ئەگەر خاتىرجەم بولالمىسىلا، — دېدى تۇرا بىردەم تېڭىرقاپ تۇرۇپ، — يول ئېغىزىدا يوشۇرۇنۇپ تۇرسىلا، لېكىن ھەرگىز شەپە چىقىرىپ، ئۇلارنى چۆچۈتۈپ قويمىسىلا.

— ئۇلار ئەتىمۇ پەيدا بولارمۇ؟ — دېدى مەتروزى مۇراتقا.

— كۈندىلا بار، ھېكمەت ئىككىمىز سىرتقا چىقساقلا، نەلەردىندۇر پەيدا بولىدۇ. ئەتىسى، ھېكمەت كەچ قاراڭغۇ چۈشكەندە، گۈلباغدىن ئايلىنىپ ئۆتۈپ، غازاخۇن

ئاكىنىڭ ۋىلايەتلىك دارىلمۇئەللىمىن ئالدىدىكى ئۆيىگە كەلدى. ئۇ ئۆيدىن يېرىم سائەت-تىن كېيىن قايتىپ چىقتى ـ دە، دوختۇرخانا بېقىنىدىكى چوڭقۇر يولغا چۈشتى. بۇ چاغدا، ئېگىز تېرەكلەر دالدىسىدىن چىققان ئىككى كۆلەڭگە ئۇنىڭ ئىزىدىن تاپ بېسىپ كەلمەكتە ئىدى. ھېكمەتنىڭ يۈرىكى دۈپۈلدەپ، بەدەنلىرىدىن تەر قۇيۇلۇۋاتاتتى. قوشقۇلنىڭ شورلۇق يولىدىكى ئېلىشىشتا، ئۇنىڭ دۇچ كەلگەنلىرى قىلچە تەييارلىقى يوق، ئۆز غېمى بىلەن قالغان رەقىبلەر ئىدى. بۇلار بولسا پىچاقلار بىلەن قوراللانغان، پىلانى تىرەن، تەييارلىقى بولغان دۈشمەنلەردىن ھېسابلىناتتى.

كوچا يىراقتا قالغانسېرى، ئىككى سايىنىڭ قەدەملىرى تېزلىشىپ، گۈپۈر ـ گۈپۈر كېلىۋاتاتتى. ھېكمەت پىلان بويىچە ناھايىتى تېز قاچتى. ئۇ ئېگىز يارلىققا كەلگەندە، يولنى تاشلاپ، يانپاش دۆڭلۈك ئارقىلىق زەرەتكارلىققا يامىشتى... ئۇ زەرەتكارلىق ئۈستىگە چىقىپ بولغاندا، ئىككى سايە ئۇنى جان ـ جەھلى بىلەن قوغلاپ، يانپاشنىڭ قاپ ىبلىگە يېتىپ كەلدى... ئەمدى ئۇلارنىڭ ئارىلىقى ئوننەچچە قەدەملا قالغاندى. بىراق، ئىككى تەرەپتىكى يار كامارلىرىدىن شىردەك ئېتىلىپ چىققان مەتروزى بىلەن تۇرا ئۇ ئىككىسىنى پەشۋا ـ تېپىكلەر ئارقىلىق پەسكە يۇمۇلىتىۋەتتى ۋە ئوقتەك ئېتىلىپ، قۇيۇندەك پىرقىراپ، ئورنىدىن تۇرۇشقىمۇ ئىمكانىيەت بەرمەي، بىردەمدىلا ئۇلارنىڭ ئاغزى ـ بۇرنىنى قان يالىغان ئىتتەك قىلىۋەتتى. مەتروزىنىڭ ھەر ئىككىلا پۇتى ھاۋادا چاقپىلەكتەك پىرقىراپ، يەرگە چۈشۈپ بولغىچە، ئۇلارنىڭ بويۇن ـ يۈزلىرىدە ئىز قالدۇرۇپ، كۆزلىرىدىن ئوت چاقنىتاتتى. تۇرا خۇددى ياۋا توشقاننى تۇتۇۋالغان تايغان ئۆز ئۇۋى بىلەن ئويناشقاندەك قىلىۋاتاتتى. ئۇنىڭ كاللا قويغان يېرىدىن تىرتىلداپ قان چىقاتتى. ئۇ بىردە دانخورەكنىڭ ياقىسىدىن تۇتۇپ، ئۆزىنى ئارقىغا ئاتاتتى ـ دە، رەقىبىنى بېشىدىن ئارتىلدۇرۇپ تاشلاش ئارىلىقىدا، ئۇنىڭ خامىرىنى يېرىپ، چىشىنى تۆكەتتى. قەبرىستانلىقتىكى گۈمبەز ئۈستىگىلا قونۇۋالغان تولۇن ئاي كائىناتنى ئاپئاق يورۇتۇپ تۇرغاچقا، كونا قەبرىلەر ئۈستىگە پاتۇرۇلغان كوزا پۇچىقى، قوشقار مۈڭگۈزى، تۇغ ـ ئەلەملەرگىچە ئايدىلەك كۆرۈنەتتى. بۇ «جەڭ» شۇنداق تېز بولدىكى، كۆز يۇمۇپ ـ ئاچقۇچە مىس رەڭ چىراي بىلەن دانخورەكلەر بىرسى يېرىلغان كالپۇكلىرىنى، بىرسى بېقىنىنى تۇتقىنىچە، ئىنجىقلاپ تۇگۇلۇپ قالدى. مۇرات بىلەن ھېكمەت ئۇلارنىڭ قېشىغا كەلگەندە، تۇرا دانخورەكنى، مەتروزى مىس رەڭ چىراينىڭ قوللىرىنى ئارقىسىغا قايرىپ باغلاۋاتاتتى.

ئۇلارنى گەجگە ـ ياقىلىرىدىن سۆرەشتۈرۈپ، بىر يېنى گۆمۈرۈلۈپ چۈشكەن گۈمبەز ئىچىگە ئېلىپ كىرىشتى. بۇ تولىمۇ قەدىمىي گۈمبەز بولغاچقا، ئىچىدىكى قەبرە ئىزى پۈتۈنلەي تۈزلىنىپ كەتكەنىدى. مەتروزى بىلەن تۇرا تاماكا ئوراپ تۈتاشتۇرۇۋالـ غاندىن كېيىن، سوراقنى باشلىدى. بىراق ئۇ ئىككىسى ئىنجىقلىشىپ بىرنەرسە دېگىلى ئۇنىمىدى.

— تۇرا! — مەتروزى ئۇلاردىن تارتىۋالغان ئىككى پىچاقنىڭ بىرسىنى تۇراغا بەرـ دى، — كونىلار: «كىم يامانلىق ئويلىسا يانغاي ئۆزىگە شۇ هامان» دەپ پەتىۋا چىقارغانىـ كەن. بۇلار هېكمەت ئەپەندىنى ئۆلتۈرمەكچى ئىدى، ئەمما خۇدانىڭ قۇدرىتى بىلەن تاياق ئۆزىگە ياندى. شۇڭا، سەن ئاۋۇنىڭ جېنىنى قىينىمايراق بىر پىچاق بىلەنلا ئال، ئەڭ ياخشىسى يۈرەكنى نەقلە! . . . مەن ماۋۇ جانىۋارنى ئۆزى تۈيماي قالغۇدەكلا بىر ئىش قىلىمەن. . . بۇ يەر دېگەن مازارلىق، نېمە تولا، ئېچىلىپ قالغان كونا گۆر. . . پۈرلاپ تىقىپ ئۈستىگە توپا تاشلىۋەتسەك، ئىش تامام ۋەسسالام. . . بۇ قەھرىمانلار يورۇق دۇنيادىن ئىز ـ دېرەكسىز يوقىلىدۇ.

مەتروزىنىڭ هىيلە ئىشلىتىپ قورقاق سېلىۋاتقانلىقىنى بىلگەن مۇرات بىلەن هېكمەت ئۇنچىقماي تۇرۇشتى. تۇرا دانىخورەكنىڭ كۆڭلىكىنى قايرىپ يۈرەك ئورنىنى ئىزدىدى. مەتروزى مىس رەڭ چىراينىڭ بوينىنى سىيلاۋېتىپ: «هەر هالدا تومۇرلـ رىڭ خېلى چوڭ ئىكەن. . . » دېدى ۋە پىچاقنى شارتلا قىلىپ تېز ئەكەلدى، ئۇ هەر ئىككىلىسى قاتتىق چىرقىرىۋەتتى ـ دە، يالۋۇرۇشقا باشلىدى:

— جېنىم ئاكىلار، مېنىڭ ئىككى ياشقا كىرگەن نارەسىدە بالام بار، — دېدى مىس رەڭ چىراي يىغلامسىراپ، — مەن پوق يېگەن پۇلنى دەپ كېرىموفنىڭ دامىغا چۈشـ تۈم. . . رەهىم قىلىڭلار! . .

— هۇ. . . هۇ. . . هۇ. . . — دانىخورەك هۇ تارتىپ يىغلاشقا باشلىدى، — مەن. . . مەن. . . ئۆيلەنگىلى تېخى بىر ئايمۇ بولمىدى. . . خوتۇنۇم ئۆيدە مېنىڭ كېلىشىمنى كۈتۈپ ئولتۇرىدۇ. . . ۋاي ئىسىت. . . ۋاي ئىسىت! نېمىشقىمۇ كېرىموف دېگەننىڭ پۇلىنى ئالغاندىمەن؟ ئۇنىڭدىن كۆرە. . . ئوغرىلىق قىلسامچۇ! . . . .

— كېرىموف هازىر نەدە؟ — سوريدى مۇرات قولىنى شىلتىپ، — ئېيتە قېنى؟

— ئۇ هەر كۈنى خەۋرىمىزنى كۈتۈپ، سېىسق كۆڭ بېشىدا بىزنى ساقلايدۇ، بايىمۇ شۇ يەردە قالغان. . . — دېدى دانىخورەك.

مەتروزى ئۇلارنىڭ ئۆيلىرىنى ۋە خوتۇنلىرىنىڭ يالغۇزلىقىنى بىلىۋالغاندىن كېيىن، ھېكمەتلەرنى باشلاپ گۈمبەزدىن چىقتى ۋە قانداق قىلىش توغرۇلۇق مەسلىھەت قىلىشتى. تۇرا كېرىموفنىڭ ئەدىبىنى دەرھال بېرىشنى دېۋىدى، مەتروزى: «تۈكى يوق پاراڭنى قوي!» دەپ، ئاچچىقلاپ قالدى. ئۇ ئۆزىنىڭ پىلانىنى ئوتتۇرىغا قويدى، بۇ پىلان ھەممىسىگە خوپ كەلدى.

— تۇرا، — دېدى مەتروزى گۈمبەزگە كىرگەندىن كېيىن، — بۇ ئىككىسىنى ئارقىچىلاپ ماتاپ باغلا، ئاغزىلىرىغا بەلۋاغ ۋە دوپپىلىرىنى كەپلەپ تىق، قىمىر قىلالماس قىلىۋەتكىن. بىز بۇلارنىڭ ئۆيلىرىنى «مېھمانلاپ» كېلەيلى... ئاڭلىساق، يايپاش خوتۇنلىرى بار ئىكەن...

— بىز ھەممىنى دېدۇققۇ؟ — مىس رەڭ چىراينىڭ قان ئارىلاش چۇۋۇلۇپ كەتكەن ماڭقىسى سەرەڭگە يورۇقىدا پارقىراپ كەتتى، — نېمە قىل دېسەڭلار قىلايلى، كېرىموف بەرگەن پۇللارنىمۇ بېرەيلى...

— جېنىم ئاكىلار، پۇل يانچۇقۇمدا، — دېدى دانىخورەك يېرىلىپ كەتكەن كالپۇكىنى يالاپ، — ھەممىنى ئېلىڭلار...

— ياق، بولمايدۇ، — دېدى مەتروزى غەلىتىلا ھەجىيىپ، — ئۆيۈڭلارغا بىر بېرىپ كەلگەندىن كېيىن، ئاندىن پاراڭلىشايلى...

— ھەممىنى ئېيتقان، پۇلنى بەرگەندىن كېيىن بولمىدىمۇ؟ — سوردى دانىخورەك كۆزلىرىنى چەكچەيتىپ، — يەنە نېمىشقا ئۆيىمىزگە بارىسىلەر؟...

— نېمىشقا دەمسەن؟ — دېدى تۇرا يېقىلغان سەرەڭگىنى ئۇنىڭ يۈزىگە يېقىن ئېلىپ كېلىپ، — نېمىشقا بارىدىغانلىقىمىزنى تېخى بىلمىدىڭما؟ ئەمىسە بىلىپ قوي، ياش خوتۇنۇڭنى «ھاۋا تاپان» قىلغىلى بارىمىز...

— ۋاي خۇدايىم، سىلەردىن خوش بولۇپ كېتەي، — ھۆركىرەپ يىغلىۋەتتى دانىخورەك، — مەن كېرىموفنى سىلەر ئۈچۈن ئۆلتۈرۈپ بېرەي... چوقۇم ئۆلتۈرەي...

— راست، بىز ئىككىمىز كېرىموفنى ھازىرلا جەھەننەمگە يوللايلى، — مىس رەڭ چىرايمۇ جالاقلاپ تىترەۋاتاتتى.

— بولىدۇ، ئەمىسە كېلىشەيلى، — دېدى مەتروزى ئۇلارنىڭ ئالدىدا زوڭزىيىپ ئولتۇرۇپ، — كېرىموفتىن ئالغان پۇلۇڭلارنى ئۆزۈڭلار خەجلەڭلار، بىزگە ھارام

پۇلىنىڭ لازىمى يوق، كېرىموفنى ئۆلتۈرۈپمۇ بەرمەڭلار. . . پەقەت شۇ تۈرقىدا بېرىپ ئۇنى راسا ئۇچۇغدايىسىلەر. . . ئەلۋەتتە، پاك بىر ئادەمنى ئۆلتۈرۈپ گۇناھقا پاتقاندىن كۆرە، قارا كۆڭۈل، رەزىل بىر ئىبلىسنى ئۇرۇپ ساۋاب ئالغان ياخشىراق. ئىككىنچىدىن، پۇل ئۆزۈڭلارغا قالىدۇ. . . ئۇچىنچىدىن، سىلەرنىڭ «بىر ئوقۇقتۇچىنى ئۆلتۈرۈشنى پىلانلىغان» دەپ ئاشكارىلاپ قويۇشىڭلاردىن قورقۇپ، ئۇ ھېچقانداق ئورۇن ھەم ئادەمگە چىش يېرىپ بىر نېمە دېيەلمەيدۇ. ئەمما، كۆۋرۈكتىن ئۆتۈۋېلىش ئۇچۇنلا، ئۇنى توپىسىنى قاققاندەك، ئۇچىسىنى قاشلىغاندەك ئۇرساڭلار، مەن مەتروزى پەشۋا بىلەن ئاۋۇ تۈرا كاللىنى ئوبدان تونۇۋېلىڭلار. . . بىز چوقۇم بايا دېگەندەك قىلىمىز. . . ئۇ چاغدا، سىلەرمۇ بىر يەرگە بىر نېمە دەپ بارالمايسىلەر. . . شۇنداققۇ دەيمەن؟ . . .

— سىز ـ سىلەر مەتروزى غوجىكام، تۈرا غوجىكاملار بولامسىلەر؟ — ھەر ئىككىلىسىنىڭ كۆزلىرى چەكچەيدى، — ۋاي خۇدايىم، بىزنى شەيتان ئازدۇرۇپتۇ. . . بىز خۇددى تۆگىنىڭ كۆتىگە چالما ئاتقاندەك، ئاسمانغا مىق قاققاندەك ئەخمەقلىق قىپتۇق. . . بىز خىزمەتلىرىگە تەييار. . .

تۈرا ئۇلارنىڭ قولىنى يېشىۋەتتى. مۇرات سەرەڭگە يورۇقىدا ئۇلارغا «كېرىموفنىڭ ھېكمەتتىن ئۆلتۈرگۈزۈش ئۇچۇن نەچچە پۇل بەرگەنلىكى» ھەققىدە ئىسپات يازدۇرۇپ، قوللىرىنى قويدۇرۇۋالدى ۋە خاتىرىسىدىن بىر بەتنى يىرتىۋېلىپ، ئازراقلا خەت يازدى ـ دە، نەچچە قاتلاپ دانىخورەكنىڭ قولىغا تۇتقۇزدى. ئاندىن: «بۇنى كېرىموفنىڭ يانچۇقىغا سېلىپ قويۇڭلار!» دېدى.

— مەن ئۇشقىتىپ بەلگە بەرمىگۈچە، ئۇرۇشنى توختاتمايسەن، — دېدى مەتروزى قورقاق سېلىپ، — بولمىسا، بايىقى تاياقنىڭ كېمىنى يېيىشتىن سىرت، خوتۇنلىرىڭنى ھېلىقىدەك. . .

قەبرىستانلىقتا قالغان مۇرات بىلەن ھېكمەت مەكتەپكە قايتتى. ھېكمەت يولدا كېتىۋېتىپ: «ھېلىقى قەغەزگە نېمە دەپ يازدىڭ؟» دەپ سوردى. مۇرات كۈلۈپ تۇرۇپ: «ھەممىسى كىتابلاردىن كۆچۈرۈۋالغان ئەقلىيە سۆزلەر، ئۇلارنى ھۆججەت يازدۇرغاندا، كۆڭلۈمدىن مۇشۇنداق قىلىش كېچىپ قالدى. مانا كۆرۈپ باق!» دەپ خاتىرىنى بەردى. ھېكمەت ئاپئاق ئايدىڭ يورۇقىدا قوش تىرناق ئىچىگە ئېلىنغان مۇنۇ قۇرلارنى كۆردى: «كۈچلۈكمەن دېمىگىن، ئۆزۈڭدىنمۇ كۈچلۈكرەككە يولۇقىسەن،

مەن هەييارمۇ دېمىگىن، ئۆزۈڭدىنمۇ هەييارغا ئۇچراپ قالىسەن» ، «چۆگۈن قايناپ تاشسا، ئۆزىنىڭ بېشىغا تاشىدۇ. . . »

— مۇشۇمۇ يازغىنىڭ؟ قىزىقسەندە مۇرات! . . .

— مەن پەقەت ئاخىرىغا: «قىنامىڭغا پېتىپ يۈر، بۇ قېتىم جېنىڭ بىلەن بەدەل تۆلەيسەن» دېگەن سۆزنىلا قوشۇپ قويدۇم.

مانا ئەمدى كېرىموفنىڭ چالا ئۆلۈك تېنىنىڭ سېسىق كۆل بېشىدىن تېپىلغانلىقى، ئۇنىڭ ئۇچ ئاي دوختۇرخاندا يېتىپ، قولتۇق تايىقى بىلەن چىققانلىقى كىتابخانىغا ئايان بولغان بولسا كېرەك. . .

. . . بۇ ئۇزۇن هېكايىنى ئاڭلىغان زۇمرەت مەتروزى ۋە تۇرالار توغرۇلۇق بايا قىلغان گەپلىرىدىن نومۇس قىلىپ قالدى. ئۇنىڭ دەردىمەن هېكمەت ئۇچۇن شۇنچە جان پىدالىق قىلغان ئاق كۆڭۈل بالىلارنى قارا سىنىپ، ئۇلارنى كەمسىتىشى ئۆزىنى ئازابلاپ قويدى. ئۇ مۇراتنىڭ كۆكرىكىگە بېشىنى قويۇپ ئاستا پىچىرلىدى: «كەچۈرۈڭ مۇرات، مەن بۇ ئىشلارنىڭ تېگىنى بىلمىگەنلىكىم ئۇچۇن، كۆڭلىڭىزگە ئازار بېرىپتىمەن. »

زۇمرەت مۇراتنىڭ كۆكرىكىگە بېشىنى قويۇپ كەچۈرۈم سوراۋاتقان مۇشۇ دەقىقىدە، هېكمەت ئۇستىنى باهارنىڭ يۇمشاق ئوتلىرى قاپلاپ كەتكەن بىر قەبرە ئالدىدا يۇكۇنۇپ ئولتۇراتتى. ئۇنىڭ يالغۇز ـ يىگانە ياش تۆكۈپ ئولتۇرغىنىغا بىر سائەتتىن ئېشىپ قالدى. بۇگۈنكى مەرىكىدە دوستلارنىڭ جەم بولۇشى، ياش ئەر ـ خوتۇنلارنىڭ، مۇھەببەتنىڭ قىيام دەرياسىدا ئۇزۇپ يۈرگەن بىر جۈپلەرنىڭ بىر ـ بىرىگە مەنىلىك بېقىشلىرى، يوشۇرۇن پىچىرلاشلىرى، ئاياللىرىنىڭ ئەرلىرىگە قولياغلىق سۈنۈشلىرى هېكمەتنىڭ كونا جاراهەتلىرىنى قايتا قوزغاپ قويغانىدى. . . ئۇمۇ ئىگەچى باغچىسىدا گۈلزىبا بىلەن بېقىشىپ ئوينىمىغانمىدى؟ . يۇرۇڭقاش دەرياسى بويىدا ئايغا قاراپ، كەلگۈسى ئارزۇ ـ ئىستەكلىرىنى دېيىشىپ، تاتلىق هېسلارغا تولمىغانمىدى؟ قۇرۇم كۆلىدىكى يالغۇز ئارالدا تۇنجى قېتىم ئىشقىنى ئىزهار قىلىشقانلىرىدا، يانتۇ ئېسىلىپ تۇرغان قۇياش كۆل يۈزىگە ئىنجۇ ـ يالتىراقلارنى چاچمىغانمىدى؟ ئاه. . . گۈلزىبانىڭ چاچلىرىنىڭ هىدى هېلىهەم ئۇنىڭ دىماغلىرىدا! «سىز مېنىڭ! » دېگەن يېقىملىق شۇئىرلاشلار دىل پىنهانلىرىدا. . . ئىستىغنا بىلەن بېقىپ، لالىدەك قىزىرىپ يۈزىنى قاچۇرۇشلىرى كۆڭۈل ئەينىكىدە هېلىمۇ ئەكسىنى كۆرسىتىپ، جۇلا بېرىپ تۇرۇپتۇ!

«ئۆزۈڭ بىر قىز، چېچىڭ بىر قىز، كۆيدۈم ساڭا ئەي بىر جۈپ قىز...»، تۇمارلىق چاچلار... ئاۋغان كوچىسى... تۇنجى ئۇچرىشىش... «ئالا راھەتنىڭ قىزىلى چۈچۈمەل بولىدۇ...» دېگەن سۆز، تارتىنىپ كۈلۈشلەر... دەسلەپكى تونۇ-شۇش... «بۇ بىزنىڭ ئۆيىمىزمۇ؟...» شەرمى - ھايادىن قىزارغان يۈزلەر... ئاھ... بۇ خاتىرىلەر بولۇپ ئۆتكەنمىدى؟ ئەمدى ئۇلارنىڭ ئۆتمۈشكە ئايلىنىپ قالغىنى راستمىدۇر؟ ياق... ياق، زىبا ئۆلمىدى! ئۇ ئۆلمەيدۇ... ئۇ ھازىر مېنىڭ قەلبىمدە! يېنىمدا ھەغدا!... ئۇ مېنىڭ گەپلىرىمنى ئاڭلاۋاتى-دۇ... زىبا، ئاڭلاۋاتامسىز؟... بۇگۈن دوستلار بىلەن جەم بولدۇق! مېنىڭ ناخشا ئېيتىۋېتىپ، سىز بىلەن پاراڭلاشقىنىم راستقۇ؟...

ھېكمەتنىڭ ئاۋازى غاراڭ - غۇرۇڭ چىقىپ، كۆزلىرىدىن ياش تۆكۈلمەكتە ئىدى:

— گۈلزىبا، شۇ چاغدا كۆزلىرىم غۇۋالىشىپ، سىزنى كۆرەلمەي قالدىم... سىز قوليا‌غلىقىڭىزدا ياشلىرىمنى سۈرتتىڭىز... سىزنى كۆرەي دەپ، رۇخسارىڭىزنى كۆ-گۈل ئېكرانىمغا سىزاي دەپ قارىدىم... قارىدىم... قارىچۇقلىرىم ئېقىپ كەتكۈدەك قارىدىم، بىراق، كۆزلىرىم دەممۇدەم مانانلىشىپ تۇردى!... ۋاي بولدىلا، كۆڭلى-ڭىزنى بۇزۇپ نېمە قىلاي؟... ئۇنىڭسىزمۇ چەككەن ئاھلىرىڭىز ئازمۇ؟... گۈلزى-با، دوستلىرىڭىز ئەزىمەتنى سىزگە ئوخشايدىكەن دېيىشتى... شۇڭا مەن ئۇنىڭغا تويماي - تويماي قارىدىم!...

قەبرە ئالدىدا ھېشىنى مەيدىسىگە ئېگىپ ئولتۇرغان ھېكمەت گۈلزىبا بىلەن ئەنە شۇنداق پېچىرلىشىپ مۇڭدىشىۋاتقاندا، غايىپتىنمۇ ياكى قەبرە ئىچىدىنمۇ ئەيتاۋۇر ۋەھى كەلگەندەك بىر ئاۋاز ئۇنىڭ قۇلاق تۈۋىدە شىۋىرلىدى:

— ھېكمەت!... مېنىڭ ھېكمىتىم!... كۆڭۈل تەختىمنىڭ سۇلتانى!... بىلىمەن، سىز داۋاملىق كۆز - ياشلىرىڭىز بىلەن تۈپراقلىرىمنى نەمدەپ كېتىسىز... سېزىۋاتامسىز؟ مەن سىزنىڭ يۈزىڭىزنى سۈرتىۋاتىمەن... بېشى-ڭىزنى كۆكسۈمگە قويۇپ سىيلاۋاتىمەن!...

— سېزىۋاتىمەن... سېزىۋاتىمەن...

— ھېكمەت، «ئەزىمەتنىڭ كۆز - قاشلىرى سىزگە ئوخشايدۇ...» دېدىڭىز... ئەڭ ياخشىسى ماڭا ئوخشىمىسۇن... ئۇنىڭمۇ ماڭا ئوخشاش ئېچىلماي تۇرۇپ سولىشىشنى خالىمايمەن...

– ماقۇل. . . ماقۇل. . . زىبا، دوستىڭىز زۇمرەتنىڭ كۆزى يوردى. . . مەن ئىككىمىز ئۇچۇن مۇبارەكلەپ، سىزنىڭ كىيىشكە ئۇلگۇرمىگەن كۆڭلىكىڭىزنى ئۇنىڭغا سوۋغا قىلدىم. . .

– ئوبدان قىپسىز. . . مەن ئۇچۇن ئايرىم مۇبارەكلەپ قويۇڭ. . .

– زىبا، نېمىشقا يىغلايسىز؟ ماھىگۇلنى دەمسىز؟ . . . ئۇنىڭدىن خاتىرجەم بولۇڭ، ئۇ مېنىڭ سىڭلىم! . . . ئۇنى يېقىندا ئوقۇشقا ئەۋەتىمەن. . . ئۇ بەختىنى تاپىدۇ. . . نېمە، ۋەسىيەتنامەم دەمسىز؟ . . . ئۇ. . . ئۇ. . .

قاراڭغۇلۇققا ھەمراھ بولغان تەنھا يىگىت بېشىنى ئاستا كۆتۈرۈپ، تۇرلۇك – تۇمەن قىسمەتلەرگە تولغان بۇ بۇۋاپا دۇنياغا قاردى. شۇنداق، ھېكمەت بىلەن گۈلزىبا بىر بېغىشتىكى قوشماق گۈل ئىدى. ئەپسۇس، ئەجەل ئۇلارنى بىمەھەل ئايرىۋەتتى. . . بۇنىڭغا ئەلھۇكمۇللىلا دېمەي چارە يوق! . . . بىراق، بۇ جۇدالىقنى ھېكمەت ئەقلىدە تەن ئالسىمۇ، كۆڭلىدە يەنىلا تەن ئالمايتتى. چۈنكى، گۈلزىبا قارا تۇپراققا ئەمەس، بەلكى ئۇنىڭ قەلبىگە دەپنە قىلىنغانىدى! . . .

ھېكمەت قەبرىستانلىقنىڭ پەس توپىلاڭ يولىدىن چۈشۈپ يولغا چىقتى. ئۇ ئاسماننىڭ ئېگىز بىر يېرىدە نۇر چېچىپ تۇرغان يېرىم ئايغا قاردى. ئۇنىڭ ئۆيگە قايتقۇسى يوق ئىدى. ئۇنىڭ كۆڭلى ئىختىيارسىز دەريا تەرەپنى تارتىپ، نېمىلەرنىدۇر كۆرۈشنى، قانداقتۇر ئىزلارنى ئىزدەشتى خالايتتى. . .

ھېكمەت ئىككى تەرىپى شال ئېتىزلىقلىرى قورشىغان قاتتىق شورتاڭ يولدا كېتىۋاتاتتى. دەريا ئانچە يېقىن بولمىسىمۇ، ئۇ بۇلارنى ئويلىمايتتى. يول پەيدىنپەي ئېگىزلەپ، دەريامۇ كۆرۈندى، ئىككى يىلدا پۈتكەن سېمونت كۆۋرۈك دەريادا توغرا يانقان ئاجايىپ زور يىلانغىلا ئوخشايتتى، بىر قارىماققا، لوپ بىلەن خوتەننى باغلاپ تۇرغان ئارغامچىدەكمۇ كۆرۈنەتتى. پەس تەرەپتە چۆلدەرەپ قالغان قەدىناس ياغاچ كۆۋرۈك يېتىم بالىدەك بوينىنى قىسىپ، ئادەمنىڭ كۆڭلىنى بىر قىسىملا قىلىپ قويۇاتتى. ئۇ، ياشلىقىدا پەرزەنتلىرىنى بېقىش ئۈچۈن ئۆمرى جاپادا ئۆتكەن، قېرىغىنىدا بولسا، بالىلىرى تەرىپىدىن تاشلىۋېتىلگەن مۆمىن، بىچارە بوۋاينى ئەسكە سالاتتى.

ھېكمەت پەسلەپ چۈشۈپ، گۈلزىبا ئىككىسىگە قانچە – قانچە قېتىملاپ سايىۋەن بولغان، پىنھان دالىلىرىنى ئايىمغان، شوخلۇق ۋە تەنتەكلىكلىرىنى كۆرسىمۇ كۆرمەسكە سالغان، مەرت ھاتەمدەك بۇ ياغاچ كۆۋرۈكنىڭ ئاستىغا كەلدى. ئۇ چاپراس

ۋە گىرە ياغاچلارغا يۆلەنگىنىچە، كۆۋرۈككە تەسەللى بېرىۋاتقاندەك ئاستا شۇبرلىدى: «خاپا بولما، كۆڭلۈڭ ئەلەمزادە بولمىسۇن. . . ئەۋلادلىرىمىز سېنى ئۇنتۇمايدۇ. . . بولۇپمۇ مەن ھەم گۈلزىبا. . . » كۆۋرۈكمۇ ئاچچىقلىنىپ كۈلۈپ: «كۆڭلۈمنى ئاۋۇتما، ئالەمـ نىڭ قىسمىتى شۇنداق، تۇغۇلىمىز، ياشايمىز، ئۆلىمىز. . . » دېگەندەك قىلدى.

ھېكمەت دەريا قىرلىرىنى بويلاپ، بىر چاغدا زۇمرەتنى بوز يەردىن شەھەرگە يۆتكىگەن كۈنى گۈلزىبا ئىككىسى بىر كېچە تۇنىگەن ئازغان تۈپى قېشىغا كەلدى ۋە گۈلزىبانى كۆرگەندەك بولدى. . . «ئاھ ھېكمەت، بۇ كۈنلەر قاچانمۇ ئاياقلىـ شار؟ . . . مېنىڭ سىزگە كۈنلەپ، ئايلاپ، يىللاپ قاراپ ئولتۇرغۇم كېلىـ دۇ. . . يېنىڭىزدىن پەقەتلا يىراقلاشقۇم يوق. . . » ئەنە ئۇ ھېكمەتنىڭ بوينىغا گىرە سالدى. . . «مەن يۈرىكىمنىڭ سىزنىڭ ئوتلۇق نەپىسىڭىزدە ئېرىپ كېتىشىگە شۇ قەدەر تەشنا. . . »

ھېكمەت ئۇنتۇلماس خاتىرىلەرنىڭ شاھىدى بولغان بۇ يەرگە ئۇزاق تەلمۇرۇپ قارىدى. تاڭ سەھەردە ئايرىلىش مىنۇتلىرى يېتىپ كەلگەندە، بەك ئارامسىزلىنىپ كەتكەن گۈلزىبا: «سىز كەتمەڭ، مېنى تاشلاپ كەتمەڭ. . . سىز بالامنىڭ دادىسى ئەمەسمۇ! . . . مەن ئەمدى ئايرىلىپ چىدالمايمەن. . . مېنىڭدەك ھىماتى يوق، يۆلەنـ چۈكسىز، تىكەندەك يالغۇز ئايالىڭىزنى يىگانە قالدۇرماڭ. . . » دەپ ناله قىلغاندى. شۇ چاغدا، گۈلزىبانىڭ ئاۋازىدىن روھسىزلىق، بىچارىلىك چىقىپ تۇراتتى. ئايالىنىڭ چىرايىدىن ئېيتىپ تۈگەتكۈسىز دەرد ـ ئەلەمنى، ئېيتىپ تۈگەتكۈسىز ئۈمىدسىزلىك ۋە ئۆتۈنۈشنى كۆرۈپ، ھېكمەتنىڭ يۈرىكى ئاجايىپ ئېچىشىپ كەتكەندى.

ھېكمەت ئايدىڭدا ياش يوپۇرماقلىرى سانسىزلىغان قاشتېشىدەك ۋىلقىلداپ تۇرغان يالغۇز تېرەككە قارىدى. گويا ئۇ گۆھىرنى تېپىۋالغاندەك، ناھايىتى تېز قەدەملەر بىلەن يېتىپ كەلدى. تېرەك غولىدىكى قوش يۈرەك ئىزى گويا يۈرەككە چۈشكەن داغدەك كۆرۈنەتتى. گۈلزىبا ئۇنىڭ قېشىدا يەنە پەيدا بولدى:

. . . — «بۇ ئىككى يۈرەك دەرەخ قانلىرىغا قوشۇلۇپ كەتكەي. . . »

— «ئاھ، دەرەخ، تويىمىزنىڭ ئاقىۋىتىگە خەيىرلىك تىلىگىن. . . »

— «ھېكمەتنىڭ مېنىڭ قېشىمغا پاتراق كېلىشىنى بىر ئاللادىن تىلـ گىن. . . »

— «بۇ قەلەمتىراچ ماڭا ھەمراھ بولسۇن. . . »

هىكمەتنىڭ يۈرىكىدىكى مەڭگۈ ئۆچمەس جاراھەت دېغىمۇ قايتا قوزغىلىپ، ئۇنىڭ-
دىن قان تەپچىرىپ چىققاندەك بولدى. . .
— زىبا! . . . — هىكمەت ئالە بىلەن ۋارقىراپ دەرەخنى قۇچاقلىدى. . . —
زىبا! . . . سىز نەدە؟ . . . نېمىشقا جاۋاب بەرمەيسىز؟ . . . سىز قايتىپ
كېلىڭ! . . . — هىكمەت ياشلىرى ساقىپ چۈشۈۋاتقان دەرەخ غولىغا ياقىلدىتىپ
ئۇراتتى، بېشىنى گۈرسۈلدىتىپ ئۈسەتتى. . . تۈرۈپلا قوش يۈرەك قاپارتمىلىرىنى
سىيلايتتى، — قارىڭا، سىز ئولتۇرغان ئازغان سايىلىرى، دەريا تاشلىرى، كۆپكۆك
ئوتلاقلار تۇرۇپتۇ. . . ھەتتا شۇ چاغدا يىراقتىن قاۋغان ئىتلار ھېلىھەم قاۋاپ تۇرۇپ-
تۇ! . . . ئەنە سىزگە كۈلۈپ قارىغان ئاي. . . كۆز قىسىشقان يۇلتۇزلارمۇ بۇرۇنقى-
دەكلا. . . ھەممە. . . ھەممىسى بار. . . سىز نېمىشقا يوق؟ . . . ئېيتىڭا، سىز مېنى
مۇشۇنداقلا تاشلاپ كېتەمسىز؟ . . .
هىكمەتنىڭ بارغانسېرى ماغدۇرسىزلىنىۋاتقان قوللىرى ئاستا ـ ئاستا سىيرىلىپ
دەرەخنى قۇچاقلىغانچە، يەردە تىزلىنىپ ئولتۇرۇپ قالدى. . . پىغان ۋە سېغىنىشنىڭ
ئازابلىق زەنجىرىدە بوغۇلغان ناتىۋان يىگىت بۇقۇلداپ، ئېسەدەپ ياش تۆكمەكتە ئىدى.
لېكىن ئۇ يەلكىسىگە چۈشكەن قولدىن ناھايىتى تەستە قايرىلىپ قارىدى. ئايدىڭدا كۆز
ياشلىرى مۇنچاقتەك يالتىراپ تۇرغان بىر قىز ئۇنىڭ ئالدىدا تۇراتتى. . . بۇ، هىكمەت
ئوغرىلىقچە ئۆيدىن چىقىپ كەتكەندىن كېيىن، ئۇنىڭ كەيىندىن ئىز بېسىپ كېلىۋاتقان
ماھىگۈل ئىدى! . . .
— هىكمەت ئاكا! . . .

تۈتەك قاپلىغان بوستان

يىللىق ئىمتىھان ئاخىرلاشتى. بوستان ئوتتۇرا مەكتىپى ئوقۇتقۇچىلىرى «ئۇھ»
دەپ چوڭقۇرراق نەپەس ئېلىشقىمۇ ئۈلگۈرەلمەي قالدى. سىنىپ مۇدىرلىرى نەتىجە
كۆرسەتكۈچلىرىنى ئىشلەپ، ئوقۇغۇچىلارنىڭ ئالغان ئۈچ يىللىق نەتىجىسىگە تون
پىچماقتا ئىدى. ئىلمىي مۇدىر زىكرۇللا غوجى دەرس ئوقۇتقۇچىلىرىغا ھەربىر سىنىپ-
تىن ئوخشىمىغان پەنلەردىن ئۆتەلمىگەن بالىلاردىن تولۇقلاپ قايتا سىناق ئېلىشنى
تاپىلايتتى. توختى قۇربان، هىكمەتلەر ئەدەبىياتتىن، زۇمرەت خەنزۇ تىلىدىن، مۇرات

گراماتىكىدىن، ماتىماتىكا ئوقۇتقۇچىلىرى تەبىئىي پەنلەردىن تولۇقلاپ قايتا ئىمتىھان ئالماقتا ئىدى. زىكرۇللا غوجى ئوقۇتۇش بىناسى كارىدوردىدا يۈگۈرۈپ يۈرۈپ، ئىمتىھان مەيدانلىرىنى تەكشۈرەتتى، تەرلەپ ـ پىشىپ ئولتۇرغان ئوقۇغۇچىلارغا ئالدىرىماي، تەمتىرىمەي، ئويلىنىپ جاۋاب بېرىشنى تاپىلايتتى. زەينىدىن بولسا تەييار بولغان كۆرسەتكۈچلەرگە مەكتەپ تامغىسىنى باساتتى. خالىق بۇلتۇر ناھىيىلىك رېژىزىيە تەرىپىدىن جازالانغاندا، زەينىدىنمۇ مەكتەپتە تۇتۇلغاندى. ئۇ يېگەن، ئىچكەن، چوڭ ئىگىلىگەن نەرسىلىرىگە ئىقرار بولۇپ، ياۋاشلىق بىلەن ئوقۇتقۇچىلار ئوتتۇرىسىدا ئۆزىنى ئۇچ نۆۋەت تەكشۈردى. بىراق باقاخۇن، ئەمەتلەرنىڭ ئوغرىلىقىدىن خەۋىرى يوقلۇقىنى، ئۇلارنىڭ ئېلىپ كەلگەن گۆشلىرىنى «خۇشامەت سوۋغىسى» دەپ بىلگەنلىكىنى ئېيتىپ، يىغلاپ سالدى. ناھىيىدىن ئا كوجاڭ چىقىپ ئۇنىڭغا تەنبىھ بېرىپ: «ئەگەر بۇ قېتىم مۇئاۋىن ھاكىم ساۋۇر روزى ئارىلاشمىغان بولسا، ئاسمانغا چىقىپ ئەرشنى، يەرگە چۈشۈپ كەشنى كۆرگەن بولاتتىڭ ئاداش! . . . » دەپ ۋارقىرىدى. شۇنداقتىمۇ، ئۇنىڭغا ئاگاھلاندۇرۇش جازاسى بېرىلدى. شۇنىڭدىن بېرى، ئۇ قۇيرۇقىنى قىسىپ ياۋاشلاپ قالغاندى. رېخىم نۇرى، ساجىتخان، قۇتبىرەم، مەمتىلى ئىبراھىملار دەرسلىرىدىن ئۆتەلمىگەن بالىلاردىن تولۇقلاپ ئىمتىھان ئېلىشقا قوشۇلماي: «ئۇ تازلار تىرىشمىغاندىن كېيىن، پىشانىسىدىن كۆرسۇن! » دەپىشىپ يۈرۈشەتتى. خىزمەت دەپسە بېشى ئاغرىيدىغان، ھەرىكەت دەپسە قىپىيالىڭاچ مەيدانغا سەكرەپ چۈشۈدىغان بۇ «قىزىل ھوررەك» لەر دېگۈنۈ، ۋۇخەن، لياۋمۇشالارنى پىپەن قىلىش باشلانغاندىن بېرى، خۇددى قىشچە ئۆچەكتە يېتىپ، كۈن ئىسسىغاندىن كېيىن، «كىمنى چاقسام بولاركىن؟ » دەپ ئۆسلەپ يۈرگەن زىيانداش قۇرتلارغىلا ئوخشاپ قالغاندى. ئوقۇش پۈتتۈرمىگەن 1 ـ، 2 ـ يىللىق ئوقۇغۇچىلار ئىمتىھاندىن كېيىنلا، ھۆسۈيۈنئاخۇن خارەت، مەمەت شولاق قاتارلىق ئىشچىلارنىڭ كۆرسەتمىسى بىلەن، ئېتىز ـ ئېرىق ئىشلىرىغا كىرىشىپ كەتكەندى. شېكەر قارىم ھەر بازارنى قولدىن بەرمەي، نەچچە يەردە غالىتەك توختىتىپ دوغاپچىلىق، تاكشىرچىلىق قىلاتتى. ئەخمەت ناۋاي خۇمارى تۇتسا، ھېچكىمدىن قورقمايتتى، يەنىلا ئۇچ تونۇرنىڭ ئەتراپىدا پەرۋانىدەك چۈرگىلەپ ئاۋاره ئىدى. جۇماخۇن ئاشپەز غولدا نوغۇشتا خىمىر چەيلەپ، ئۇماچ قاينىتىپ، قازان بېشىدىن نېرى كېتەلمەيتتى. داپ ساقاللىرى ئاقلىقتىن سارغىيىپ، تېخىمۇ قېرىپ كەتكەن رەجەپ بەنجاڭ ئاق چېچەكتەك بولۇپ كەتكەن بېشىغا چېكىلىكى ئۇردەك

تۇمشۇقىدەك شەپكىنى قوندۇرۇۋېلىپ، چوشقىلار بىلەن تىللىشىپ، سوقۇشۇپ، پۇش-تىكىنى چېلىپ يۈرىدۇ. مۇشۇنداق ئالدىراش كۈنلەردە، ئۇرۇمچى، قەشقەر، خوتەن دارىلمۇئەللىمىن ۋە تولۇق ئوتتۇرا مەكتەپلەردىن ئوقۇغۇچى قوبۇل قىلىش ئۇچۇن كەلگەن ئوقۇتقۇچىلار ئارقا ـ ئارقىدىن كېلىشكە باشلىدى. بوغالتىر ئەخمەت هوشۇر ئۇلارنى ئىتتىپاق ياچېيكىسى، ئىشخانا ۋە نەرسە ـ كېرەكلەر قويۇلغان ئۆيلەرنى بىكار قىلىپ ئورۇنلاشتۇردى. بوستان ئوتتۇرا مەكتىپىدە بۇ يىل ئۇچ تولۇقسىز، بىر تولۇق سىنىپ ئوقۇش پۇتتۇرگەندى. شىنجاڭ ئىنستىتۇتى، سانائەت ئىنستىتۇتى، مېدىتسىنا ئىنستىتۇتى قاتارلىق نۇقتىلىق ئالىي مەكتەپلەرگە تولۇق سىنىپنى (تولۇقسىزنى پۇتـ-تۇرگەنلەرنى قوبۇل قىلىدىغان كەسىپلىرىمۇ بار ئىدى) پۇتتۇرگەنلەرنى ئالاتتى. بـ-راق، ئۇلار ئاز بولغانلىقى ئۇچۇن، بەك ئەتىۋارلىق ئىدى. كۆپىنچە ئوقۇغۇچىلار خوتەندە قېلىپ، بىرەر باشلانغۇچ مەكتەپتە ئوقۇتقۇچى بولۇشنى ئارزۇ قىلاتتى. شۇڭا، ئالىي مەكتەپلەردىن كەلگەن ئوقۇتقۇچىلار بەلگىلىمىدىكى ئوقۇغۇچى سانىنى تولدۇرالـ-مىغاچقا، ئوقۇغۇچىلارغا يالۋۇراتتى. مەكتەپنىڭ شەرت ـ شارائىتىنىڭ ياخشىلىقى، ئاش ـ تامىقىنىڭ خىلمۇخىللىقى، ئايدا تۇرمۇش پۇلى بېرىلىدىغانلىقى، هەتتا يازلىق، قىشلىق كىيىم ـ كېچەكنىمۇ بېرىدىغانلىقىنى ئېيتىپ ماختىشاتتى. بەزىلەر مەكتەپ فورمىسىنىڭ ياقا، يەڭ بەلگىلىرىنى، ئوقۇغۇچىلىق ئىزناكلىرىنى سومكىلىرىدىن ئېـ-لىپ كۆرسىتەتتى.

هېكمەتنىڭ سىنىپى بۇ يىل ئىككىنچى يىللىققا كۆچكەنلىكى ئۇچۇن، ئۇ يىللىق ئىمتىهانىدىن كېيىنلا ئوقۇغۇچىلىرىنى باشلاپ، بەش مو يېرىدىكى پىياز، سامساق ئېتىزلىرىنى ئوتاپ، تۇۋۇنى يۇمشىتىپ، سامساق نەيزىلىرىنى يىغىپ بولغان، قولى بوشاپ قالغاندى. بىر ئەتىگەنلىكى، يۈزلىرى مايلاپ قويغاندەك پارقىراپ تۇرىدىغان يىگىرمە ئالتە ـ يىگىرمە يەتتە ياشلار چامىسىدىكى ئورۇققىنا بىر مۇئەللىم هېكمەتنىڭ ياتقىغا كىرىپ كەلدى. ئۇ ئەدەپ بىلەن كارىۋاتقا ئولتۇرغاندىن كېيىن، خۇددى كەتمەن چېپىپ هاردۇق يەتكەندەك، «ئۇھ» دەپ قويۇپ، ئېغىر نەزەردە هېكمەتكە تىكىلدى.

— ۋاي ـ ۋاي، هەر يىلى قاراڭ، جەنۇبىي شىنجاڭغا ئوقۇغۇچى قوبۇل قىلىشقا تەقسىم قىلىنىپ قېلىشىمدىن جېنىم سىرقىرايدۇ، — دېدى ئوقۇتقۇچى قاپقارا چاچلىرى-نى بارماقلىرىدا تاراپ قويۇپ، — ئوقۇغۇچى ئالماق قېيدام كەكىگە ساپ تاپماقتىنمۇ تەس. . . قارىمامسىز، تولۇق سىنىپنى پۇتتۇرگەن ماهىگۇل دېگەن بىر قىز بار ئىكەن.

نەتىجىسى سىنىپ بويىچە ئالدىنقى قاتاردا تۇرىدىكەن. بىراق، «ياقەي بامىتمە، بامىتمە دېدىمۇ بامىتمە» دەپ، يادلىۋالغاندەك بىر ئېغىز سۆزنىلا قىلىدۇ (ئوقۇتقۇچى خوتەن شېۋىسىنى ناھايىتى قوپال دوردى)، قىلىمغان چىرايلىق گېپىم قالمىدى. خۇدايىم ئىككىلا دۇنيادىكى جاھىللىقنى خوتەنلىككە بەرگەنمىدۇر؟...

— مۇدىر، ئىلمىي مۇدىرلار نەسىھەت قىلمىدىمۇ؟— دېدى ھېكمەت.

— ھەممىسى گەپ قىلدى. سىنىپ مۇدىرىمۇ تەربىيە بەردى. زادىلا ئۇنىمايدۇ. ئاخىرى ئۇلار: «ئاكىسى مۇشۇ مەكتەپتە مۇئەللىم... شۇنىڭ بىلەن سۆزلىشىپ كۆرۈڭ!» دەپ ئېيتتى. ۋاي خۇدايىم، بىر ئوقۇتقۇچىنىڭ سىڭلىسىمۇ شۇنداق ئاڭسىز بولامدۇ؟...

— بۇ ئاڭسىزلىقتىن بولۇۋاتقان ئىش ئەمەس، — دېدى ھېكمەت سەل تېرىكىپ، — ئۇنىڭ بېشىغا كەلگەن كۈلپەت، خورلۇقلار سىزنىڭ بېشىڭىزغا كەلگەن بولسا، جەننەتكە بوينىڭىزدىن باغلاپ سۆرىسىمۇ كىرمىگەن بولار ئىدىڭىز... بىلەمسىز، ئۇنىڭ ئانىسى كېسەل، ئاچىسى قازا قىلدى... دادىسى تۇرمىدە!...

— دادىسى دەيسىزغۇ؟... ئۇنىڭ دادىسى؟...

— ئۇلار سىزگە ئېنىق دېمەپتۇ، ماھىگۈل مېنىڭ قېينىسىڭلىم...

— مۇنداق دەڭ! — مۇئەللىم جىمىپ قالدى، — ئۇنداقتا سىزمۇ قوشۇلمايدىكەنسىز — دە؟

— مەن سىزگە قوشۇلمايمەن دېمىگەندىمەن؟ ئەگەر سىزنىڭ شەرتلىرىڭىزگە مۇناسىپ بولسىلا، مەن ئۇنى ماقۇل كەلتۈرىمەن...

— راستىمۇ؟ — مۇئەللىمنىڭ چىرايى نامازشام گۈلدەك ئېچىلدى، — سىزنىڭ مېدىتسىنا ئىنستىتۇتىنىڭ ئۆزىگە خاس شەرتلىرىدىن خەۋىرىڭىز بار ئوخشايدۇ. بىز نەتىجىگىمۇ قارايمىز شۇنداقلا چىراي، قامەت، مىمىكا دېگەندەك ئادەم گۈزەللىكىمۇ بەك مۇھىم. چۈنكى ئۇلار دوختۇر بولىدۇ ئەمەسمۇ!... بىمارلارغا گۈزەللىكنىڭ روھىي مەدەت، روھىي ئوزۇق ۋە ئومىد بېغىشلايدىغانلىقىنى بىلىسىڭىز كېرەك.

— ماھىگۈل شۇ شەرتلەرگە مۇۋاپىق كېلەمدۇ

— مۇۋاپىق كېلەمدۇ دېگەن قانداق گەپ ئۇ؟ ئۇ قىز بىر پەرىشتە... سىنچىلاپ قارىسىڭىز، تېگى ـ تېكىدىن گۈزەللىك، ئاجايىپ لاتاپەت، كەم تېپىلىدىغان ھۆسن نامايان بولۇپ تۇرىدۇ... ئەگەر ئالىي بىلىم يۈرتلىرىدا، چوڭ شەھەرلەردە

تەربىيە كۆرسە. . .

— بولدى قىلىڭ! — كۆڭلىدە بىردىنلا ھەسەت ئويغانغان ھېكمەت، گەپ تۈگىدى دېگەن مەنىدە قولىنى كۆتۈردى، — سىز جاۋابىمنى كۈتۈڭ!

مۇئەللىمنىڭ باھاسى ھېكمەتنىڭ يۈرىكىگە يىڭنە سانجىغاندەك تەسىر قىلدى. راست ئون سەككىز ياشقا كىرىپ قالغان ماھىگۈل بارغانسېرى گۈلزىبانىڭ سۈرىتىلا بولۇپ قېلىۋاتاتتى، ھەتتا خۇلق ـ مىجەزلىرى، گەپ قىلغاندا كۆزلىرىنى قاچۇرۇشلىرى، قىزىرىپ يەر بېقىشلىرى، كۆڭۈل ئاياشلىرى، سىيلىق ـ سىپايىلىقلىرىغىچە ئوخشايتتى. بەزىدە ھېكمەتمۇ گويا ئۇنىڭغا گۈلزىباغا قارىغاندەك ئوتلۇق بېقىشتا تىكىلىپ قالغانلىقىنى ئۆزىمۇ تۇيماي قالاتتى. . . ئۇنداقتا، ئۇنىڭ مۇئەللىمنىڭ «پەرىشتە» دېگەن سۆزىگە كۈندەشلىكى تۇتىمۇ؟ . . . بۇ بىزگە قاراڭغۇ! . . . ئىش قىلىپ، ئىرادىسىدىن تاشقىرى، بىلىپ بولماس بەزى خىياللارنىڭ ئۇنىڭ كۆڭلىگە خۇددى ئۆتكۈنچى بۇلۇتتەك سايە سېلىپ ئۆتكىنى راست. . . دۇنيادا ئادەمدىن مۇرەككەپ نەرسە يوق، بەزى ئىشلارنى چۈشەندۈرمەكمۇ تەس! . . .

ھېكمەت ماھىگۈلنى قانداق قايىل قىلىشنى كۆپ ئويلىدى. ئەگەر ئۇنى مەجبۇرلىسا: «ئۇچ يىل تاماق پۇلۇمنى، كىيىم ـ كېچىكمىنى كۆتۈرۈپ ئوقۇتقانلىقى ئۈچۈن، بىسىم ئىشلىتىۋاتىدۇ» دەپ ئويلاپ قالىدۇ. . . شۇڭا، ئەڭ ياخشىسى، ئۇنىڭ بىلەن كامىلنىڭ سۆزلىشىپ كۆرگىنى تۈزۈك. ئۇ ھەرقانچە گەپ قىلسىمۇ، يات بولغاندىكىن، ئېغىر ئالمايدۇ.

ھېكمەت كامىلنى تېپىپ ھەممىنى چۈشەندۈردى. خېلى بىر ۋاقىتلارغىچە ئۇنچىقىماي تېڭىرقاپ قالغان كامىل ھېكمەتكە يۈزلىنىپ:

— بۇ سېنىڭ يۈرەك سۆزۈڭمۇ؟ — دېدى.

— بۇ نېمە دېگىنىڭ؟

— سەن ئەقىل بىلەن ئىش كۆرۈۋاتامسەن ياكى زۆرۈرىيەت تۈپەيلىدىنمۇ؟

— سەن مۇشۇنداق دېسەڭ، باشقىلار نېمە دەر؟ — ھېكمەت ئاچچىقلاپ قالدى.

— تېرىكمە، نېمانچە سەۋزە نازۇك بولۇپ كەتتىڭ؟ . . . — كامىلنىڭمۇ ئاچچىقى كەلگەندى، — سەن ئاچچىقلا، تىللا، سوقۇش، لېكىن مەن ساڭا دېمىسەم بولمايدۇ. . . سەن ئۆمۈر بويى مۇشۇنداق ئۆتۈپ كەتمەكچىمۇ؟ بىلىپ قوي، بۇمەرەمخان ئەزىمەتكە باقۋەندە بولالمايدۇ. ئۇنىڭغا بىر ئانا كېرەك، بىلەمسەن ئانا! . . . ماھىگۈل

ئەك مۇۋاپىق ئانا بولالايدۇ. . .

كامىلنىڭ قاپاقلىرىدىن ئەندىككەن ھېكمەت جىمىپ قالدى. بۇرۇن بۇنداق خىيال ھېكمەتنىڭ كۆڭلىدىن ئۆتكەنمىدى؟ . . . ئۆتكەن. گۈلزىبانىڭ ۋەسىيەتنامىسى ۋە دوستلىرىنىڭ بىرنەچچە قېتىملىق مەسلىھەتلىرىگە قۇلاق سالمىغان ھېكمەت كېيىنكى كۈنلەردە بۇمەرەمخان ئاننىڭ كۈندىن ـ كۈنگە زەئىپلىشىۋاتقان ئەھۋالىغا قاراپ، چۆچۈپ قالغاندى. چۈنكى، ئانىغا قىزىنىڭ ئۆلۈمى دەپ ئېيتقۇسىز زەربە بولغاندى. مۇسىبەت كۈنلىرى قايىت قولغا ئېلىندى. بۇ، بۇمەرەمخانغا قوشلاپ دەرد ئېلىپ كەلدى. ياخشى كۈننىڭ يامىنى بولۇپ قالسا، ئەزىمەتتىن خەۋەر ئېلىش ئۈچۈن، بىر ئانا لازىم ئىدى. مانا شۇ كۈنلەردە، ئۈيقۇسىز كېچىلەردە، غەم باسقان كۈنلەردە، گۈلزىبانىڭ ۋەسىيەتنامىسى ئۈنىڭ ئېسىگە كېلىۋالىدىغان بولدى. بىراق، ھېكمەت ۋىجدانى ئالدىدا سوراققا تارتىلىپ، بۇ خىيالدىن ئۈزۈل ـ كېسىل قول ئۈزگەن. . . ئۇنى ۋىجدانى: «بىر ئاجىز قىزغا ئازراقلا خەيرخاھلىق قىلىپ، ئۈنىڭ ـ دىن نېمە تەلەپ قىلماقچىسەن؟ . . . ئۇنىڭ كەلگۈسى ئىستىقبالىنى بوغماقچىمۇ؟ خۇددى مەككار سودىگەردەك، كىچىككىنە نەپ بېرىپ، ئۇنى ئۆسۈمى بىلەن قايتۇرۇۋالـ ماقچى بولدۇڭمۇ؟ ھازىر خالىقتىن نېمە پەرقىڭ قالدى؟ . . . ئىنسانىي پەزىلىتىڭنى ئۇنتۇما! . . . ئۇ سېنىڭ سىڭلىڭ. . . ئوقۇغۇچىڭ! . . . دەپ ئەيىبلىگەندى.

ھېكمەتنىڭ سۆزلىرى كامىلنى ئويلاندۇرۇپ قويدى. دەرۋەقە، بۇ بىر ئوقۇتقۇچـ ـنىڭ ئەخلاق ـ پەزىلىتىگە تەئەللۇق ئىش ئىدى.

— ھەي. . . ي. . . — دېدى كامىل بېشىنى ئېغىتىپ، —ئەسلىدە ئۇ مۇشۇ مەكتەپتە ئوقۇمىسا ياخشى بوپتىكەن. . . ماقۇل، مەن ماھىگۈلگە نەسىھەت قىلاي. . .

ھېكمەت كەچلىك تامىقىنى يەپ بولۇپ، ئەمدىلا قولىغا كىتاب ئېلىپ تۇراتتى، ئىشىك چېكىلىپ، ماھىگۈل كىرىپ كەلدى. ئۇنىڭ يېغلىغانلىقى قىزىرىپ كەتكەن قاپاقلىرىدىن، ياش يۇقى كۆزلىرىدىن مەلۇم ئىدى. ئۇ ھېكمەتنىڭ: «ئولتۇرۇڭ!» دېگەن سۆزىدىن كېيىن، كارىۋاتقا سىيلىققىنا ئولتۇردى ۋە: «ھېكمەت ئاكا، سىزگە ياخشى بولسا، مەن باراي. . .» دېدى ـ دە، ئالقانلىرىدا يۈزىنى توسۇپ يېغلىۋەت ـ تى. . . تەڭلىك، خىجالەتچىلىك، قىيالماسلىق مۇجەسسەملەنگەن بىر خىل تۈيغۇ ھېكمەتنىمۇ ئۆز ئىسكەنجىسىگە ئالدى. بولۇپمۇ «سىزگە ياخشى بولسا. . .» دېگەن

سۆز ئۇنىڭغا تىك كەلگەندى. بۇنىڭدىن، ھېكمەت ماھىگۇلنى كۆزدىن يوقىتالماي قالغاندەك، ئۆزىدىن نېرى ئىتتىرىۋاتقاندەك ئۇقۇم چىقاتتى. شۇڭا، ئۇ «ئالىي مەكتەپتە ئوقۇپ، بىلىم ئېلىپ يارامليق ئادەم بولۇشنىڭ ئەھمىيىتى» ھەققىدە ئەمەلىي مىساللار-نى ئېلىپ سۆزلىدى. بىراق كۆپ چاينالغان، تولا تەكرارلىنىپ مودىغا ئايلانغان بۇنداق تەربىيە ماھىگۇلنىڭ قۇلىقىغا ياقمىغاندى.

— بىلىمەن، سىز ئانامغا، نەبى، ئەزىمەتلەرگە تارتىشۋاتىسىز، — دېدى ھېكمەت سىپايىلىق بىلەن، — سىز ئۇلاردىن خاتىرجەم بولۇڭ. . .

— ئانام كېسەلچان، نەبى بولسا ئوغۇل بالا، — دېدى ماھىگۇل ئېسىدە-دەپ، — مېنىڭ ئۇي ـ خىيالىم ئەزىمەتتە. . . ئۇنى ئۆزۈم بېقىپ چوڭ قىلارمەن دەپتىكەنمەن! . . .

ماھىگۇل ھېكمەتكە قانداق تېز قارىغان بولسا، يەنە شۇنداق تېز كۆزىنى ئېلىپ قاچتى. ئۇنىڭ ئۇرۇمچىگە پەقەتلا بارغۇسى يوق ئىدى. ئەمما كامىلنىڭ: «سىزنى ئەجر بىلەن ئوقۇتۇشتىكى سەۋەب، باشلانغۇچ مەكتەپنىڭ ئوقۇتقۇچىسى قىلىش ئەمەس بەلكى ئالىي مەلۇماتلىق، يارامليق، ئىقتىدارلىق ئادەم قىلىپ تەربىيىلەش. . . سىز ياق دېيىش ئارقىلىق ھېكمەتكە يۈز كېلەلەمسىز؟» دېگەن سوئالى ئۇنىڭ ئالدىنى توسۇپ قويغاندى. بولمىسا ئۇنىڭ ھېكمەتتىن بىرەر دەقىقە ئايرىلغۇسى يوق ئىدى.

— مەن كەتسەم، سىزنىڭ كىر ـ قاتلىرىڭىزنى كىممۇ يۇيۇپ بېرەر؟ . . .

— ساددا قىز. . . ئۆزۈم يۇيامدىم؟ . . .

— بىر شەرتىم، ئانام ئۇنىمىسا بارمايمەن. . .

ھېكمەت بۇمەرەمخانىنىڭ رازىلىقىنى ئېلىشتەك مۇھىم بىر ئىشنى ئويلاپ باقمىغان-دى. شۇڭا ئۇ دەرھال ئورنىدىن تۇردى ـ دە: «ھازىرلا شەھەرگە كىرەيلى!» دېدى ۋە سۈرتۈپ پارقىرتىپ قويغان ۋېلىسىپىتنى يېتىلەپ سىرتقا چىقتى. ئەزىمەت شەھەردە بولۇپ قالغاندىن كېيىن، ھېكمەت قاراڭغۇ بازاردىن قىممەت بولسىمۇ مۇشۇ «كەپتەر» مارکىلىق ۋېلىسىپىتنى ئالغاندى. ئوغلىنى كۆرگىسى كەلگەن ھامان، ئۇ دەرىستىن چۇشۇپ، بەزىدە مەشغۇلاتلار ئايىقلاشقاندا، شەھەرگە كىرىپ چىقاتتى. بەزى چاغلاردا، نەبى ۋېلىسىپىتنى شەھەردە ئېلىپ قېلىپ، ھەپتىلەپ ئەزىمەتنى ئوينىتاتتى. شۇڭا، ھېكمەت ۋېلىسىپىت ئالدىغا كىچىك بالا ئولتۇرىدىغان يۆلەنمە ئورۇندۇقمۇ ياسىتىپ بەرگەندى.

هېكمەت بىلەن ماھىگۈل قۇياش يۇرۇققاش تەرەپكە قىڭغايغاندا، شەھەرگە يېتىپ كەلدى. ئۇلار ھويلىغا كىرگەندە، نەبى بىر غالتەكنى پىرقىرتىپ قويۇپ بېرىپ: «تۇتە، تۇتە» دەپ ۋارقىراۋاتاتتى. ئەزىمەت ۋىلىقلاپ كۈلگىنىچە ئۇنى قوغلاپ يۈرەتتى. ئۇ ھېكمەت بىلەن ماھىگۈلنى كۆرگەن ھامان «دادىي، ماھى ئاچا. . .» دەپ يۈگۈرۈپ كېلىپ ئېسىلدى. بۇمەرەمخان يازلىق چايخاندا لەڭمەنگە پىلتە قىلىۋاتاتتى. ئۇ ئورندىدىن ئارانلا تۇرۇپ، تىنچلىق سوراشتى. ئۇنىڭ ئۆڭگەن گەرىس ياغلىقىنىڭ ئاستىدىن ئاق لەيلىدەك چېكە چاچلىرى چىقىپ تۇراتتى. يۈزىدىكى كۆپىيىپ كەتكەن قورۇقلار ئۇنىڭ تېز قېرىپ كېتىۋاتقانلىقىدىن دېرەك بېرىپ تۇراتتى.

ماھىگۈل كېلىپلا تاماققا تۈتۈشۈپ كەتتى. نەبى ۋېلىسىپىتنى يۈيۈش ئۈچۈن كونا لاتا ئىزدەۋاتاتتى. ھېكمەتنىڭ قۇچىقىغا چىقىۋالغان ئەزىمەت قارلىغاچ بالىسىدەك ۋىچىرلاپ، بۇمەرەمخان ئانا بىلەن دادىسىنى كۈلدۈرمەكتە ئىدى.

— دادىي، دادىي قايا، — دېدى ئەزىمەت بۇدرۇق قوللىرىدا ھېكمەتنىڭ يۈزىنى ئۆزىگە قارىتىپ، — مەن. . . مەن. . . نەبى ئاكامنىڭ. . . ھە. . . ھە. . . بېشىغا جى - جى ئەتتىم. . .

— تۆگە تايلاق قىلىپ دەرياغا ئاپارغانتىم، — دېدى ۋېلىسىپىت يۈيۈۋاتقان نەبى، — جى - جى دېگىننى ئاڭلىماي قاپتىمەن. بىر كەمدە دۇمبىمدىن ئىسىق بىر نېمە يالاپ چۈشتى. . .

— قانداق؟ — ئەزىمەت چاۋاك چالغىنىچە يەرگە چۈشتى، — دادىي، دادىي. . . نەبى ئاكام. . . مەن پاق. . . پاق. . . سۇ ئوينىدۇق. . .

ئەزىمەت خۇددى ئۆردەك قانات قاققاندەك ئىككى يېنىغا ئۇرۇپ، ھويلىدا چۆرگىلەشكە باشلىدى ۋە ئېڭىشكىنىچە يۈگۈرۈپ كېلىپ، ھېكمەتنىڭ ئالدىدا توختىدى - دە، — «قانداق قىزىقمىكەن؟» — دەپ قويدى.

— يائاللا، بۇ سۇغا چۈشۈۋالسا، پەقەتلا چىققىلى ئۇنىمايدىكەن، — دېدى نەبى، — سۇدىن كۆتۈرۈپ ئېلىپ چىقسامىلا، چىرقىراپ ئۆزىنى تاشلىۋېتىدۇ. . .

— بۇ بالىغا كۆز مۇنچاق ئېسىپ قويىمسام بولمىغۇدەك، — دېدى بۇمەرەمخان، — مەلىدىكىلەردىن سۆزلىمەيدىغىنى يوق. . . ئىشىك ئالدىغا چىقىپ قالسا، ھەممىسى گەپكە سېلىپ، ئۆيلىرىگە ئەپقېچىپ ئەكىرىپ كېتىدۇ. قوشۇقنى

«قوتۇق» دەيدۇ، ئىشكنى ئاچ دېمەكچى بولسا «داغدا غىلاق» دەپ ۋارقىرايدۇ. قورسقىم ئاچتى دېگەننى «قوتۇقۇم توق. . .» دەپ چىرقىراۋاتقان. نەبى مەكتەپكە كېتىپ قالسا، پىرقىراپ پېرىخون بولۇپ كېتىدۇ. . . شۇڭا، ئۇ بەزىدە ئۇنى مەكتەپكە ئۆزى بىلەن بىللە ئېلىپ كېتىدۇ.

— ھېكمەت ئاكا، — دېدى تەرلەپ كەتكەن نەبى، — ئەزىمەتنى ۋېلىسىپىتتا بىردەم ئوينىتىپ ئەكىرەيمۇ؟

— بولدى، تاماق تەييار بولۇپ قالدى، ئەتە ئوينات.

— ۋېلىسىپىتنى ئەكەتمەمسىز؟

— تەتىل قويۇپ بەردى، ئەزىمەت ئىككىڭلار زېرىكىپ قالارسىلەر، ماھىگۈل ئىككىمىز كېچە سالقىندا مېڭىپ كېتىمىز. ئۇنىڭ ئۈستىگە، قاراڭغۇدا ۋېلىسىپىت مىنمەكمۇ تەس.

— بەك ياخشى بولدى، قانداق گېدى (بۇدۇر) قوزا، ئەمدى تازا ئوينايمىز، — دېدى نەبى.

— دادام. . . خو، — دېدى ئەزىمەت باش بارمىقىنى چىقىرىپ.

تاماق يېيىلىپ بولۇشى بىلەن، نەبى ئەزىمەتنى ۋېلىسىپىتقا ئولتۇرغۇزۇپ سىرتقا ئېلىپ چىقىپ كەتتى. ماھىگۈل سۇپا تۈۋرۈكىگە يۆلىنىپ تەتۇر قاراپ ئولتۇراتتى. ھېكمەت دېمەكچى بولغان گېپىنى ئەگىتمەيلا ئۇنتۇرلا دېدى. بولۇپمۇ كەلگۈسى ئىستىقبال ھەققىدە كۆپرەك سۆزلىدى، بارغانسېرى دۇمچىيىپ، بېشى ساڭگىلاپ كەتكەن بۇمەرەمخاننىڭ كۆزلىرىدىن ئۇششاق ياش تامچىلىرى مۆلدۈرلەپ تۆكۈلدى.

— ھېكمەت بالام، مەن نېمىمۇ دەيمەن؟ — بۇمەرەمخان ياغلىق ئۇچىدا كۆزلىرىنى سۈرتتى، — مۇشۇ بالىلارنىڭ بېشىنى سىيلاپ، قانات يېيىپ، شۇ قاتارلىق قىلدىڭىز. ئاتىسىدىن يەتمىگەن راپائەت سىزدىن يەتتى. . . كونىلار بېشىڭنى كىم سىيلىسا، ماشايىقنىڭ شۇ دەپتىكەن. سىز بالىلارنىڭ ئاكىسى بولدىڭىز. . . ھەرگىز ئۇلارنى يامان بولسۇن دېمەيسىز. . . مەن سىزنىڭ لەۋزىڭىزنى قانداقمۇ ئىلىك ئالماي تۇرالايمەن؟ ياق دېيىشكە تىلىم كۆيىدۇ. . .

— ئانا، كۆڭۈللىرىنى يېرىم قىلمىسىلا، — دېدى ھېكمەت ئىشنىڭ ئاسانلا ھەل بولغىنىدىن خۇشال بولۇپ، — ماھىگۈل قىشلىق ھەم يازلىق تەتىللەردە يانلىرىدا بولىدۇ، بىرنەچچە يىل ۋاقىت كۆز يۇمۇپ ـ ئاچقۇچە ئۆتۈپ كېتىدۇ. ئۇ كاتتا دوختۇر

بولۇپ كەلسە، ئۆزلىرى ئۇچۇنمۇ، مۇشۇ ئائىلە ئۇچۇنمۇ ياخشى ئەمەسمۇ! . . .
ماھىگۈلگە چىدىماي، يۈرىكى قوقاستا پۇچۇلىنىۋاتقان ئاننى قايىل قىلغان ھېكـ
ـمەت ئورنىدىن تۇردى. ئۇ راسخوت ئۇچۇن شىرەگە پۇل قويۇپ قويدى.
— بالام، باشقا ئايلارغا قارىغاندا جىقلا تۇرىدىغۇ بۇ پۇل؟ — دېدى بۇمەرەمخان شىرەدىكى پۇلغا قاراپ.
— ئومۇمىيۈزلۈك ماۋاش ئۆستۈرۈش بولدى ئەمەسمۇ؟ . . . پات ـ پات شورپا ئىچىپ تۇرسىلا، قۇۋۋەت بولىدۇ.
قاراڭغۇ چۈشۈپ قالغاندى. ھېكمەت بىلەن ماھىگۈل ئۆيدىن ئۆزلىرى چىقتى. ئۇلار ئەمدىلا چوڭ يولغا چىقىۋىدى، كوچىنىڭ ئۇ بېشىدىن ـ بۇ بېشىغا چېپىپ ئوينىغان نەبى ۋېلىسىپىتنى يېتىلەپ ئۇلارنىڭ قېشىغا كەلدى. يۈلەنمە ئورۇندۇقتا ئولتۇرغان ئەزىمەت خۇشال بولۇپ كەتكىنىدىن رولنى چىڭ تۇتۇپ، شوپۇرنى دوراۋاتاتتى. ھېكمەت نەبىگە: «تەتىلدە ئەزىمەت ئىككىڭلار خەجلەڭلار» دەپ بەش يۈەن پۇل تۇتقۇزۇپ قويىدى. بۇنى كۆرگەن ئەزىمەت چاۋاك چېلىپ: «نەبى ئاكىي، ئەمدى بوۋاك ـ بوۋاك، ۋىز ـ ۋىز كۆرىمىز. . . » دېۋىدى، ھېكمەت ھەيران بولۇپ نەبىگە قارىدى.
— نېمە دەيدۇي بۇ؟ . . .
— نېمە دەيتتى، — نەبى كۈلۈپ كەتتى، — كىنو كۆرىمىز دەيدۇ. . . كىنو باشلانغاندا، ۋارقىراپ كىنوخاننى بېشىغا كىيىدۇ. بىر چاس تۇگە ـ تۇگىمەيلا، قۇچىقىمدا مۇشۇكتەك خورقىراپ ئۇخلايدۇ.
ھېكمەت بىلەن ماھىگۈل بالىلارنى ئاۋغان كوچىسى دوقمۇشىدا قالدۇرۇپ خوشلاشـ
ـتى. ئۇلار گۈلباغدىن ئۆتۈپ، خوتەن مېھمانخانىسى ئالدىغا كەلدى. شەھەر سېپىلى چېقىپ تاشلانغاچقا، ئۇنىڭ تۆمۈر دەرۋازىلىق زەي قوۋۇقلىرىمۇ كۆرۈنمەيتتى. تېخى ئاي چىقمىغان بولسىمۇ، سانسىزلىغان يۈلتۈزلارنىڭ نۇرلىرى يورۇق تۇمانغا ئايلىنىپ، كائىناتنى سۈس ھاۋا رەڭ بىزەپ، بەكمۇ گۈزەل، سىرلىق سۈرەتنى پەيدا قىلغاندى. يولنىڭ ئىككى چېتىدىكى تۆت قاتار قويۇلغان رەتلىك سەگۈ تېرەكلەر، سارغىيىپ تەييار بولغان بۇغدايلار، غوزىلىرى يېتىلگەن كېۋەزلەر، مېغىزى سۈت باغلىغان كۆك ياڭاقـ
ـلار، يوللارغا ئېگىشىپ قالغان تۈكلۈك شاپتۇللار، ئۇرۇكلەرنىڭ تۈنجى ئەلچىسى بولغان ساپسېرىق خوندەكلەر. . . بوستان يولىنى بويلاپ جەننەت سىماسىنى نامايان قىلاتتى. يول بولسا گويا يېشىل مەخمەل ئۈستىگە تاشلانغان كۈمۈش رەڭ لېنتىنىڭ

ئۆزى ئىدى. ئوڭ قاناتتا ئوت ـ چۆپلەر ئىچىدە ئېقىۋاتقان ئۆستەڭدىن بوغۇق بۇقلىدىغان، ۋىلىقلىغان، شارقىرىغان ئاۋازلار ئاڭلىناتتى. بۇ خۇددى سېھىرلىك سۈكۈناتقا چۆمگەن يۇلتۇزلۇق كېچىنى مەدھىيىلەۋاتقان سىمفونىيىگىلا ئوخشايتتى.

ھېكمەت ئۇرۇمچىنىڭ بىلىم يۇرتلىرى بولغان ھەرقايسى ئىنستىتۇتلارنى، خەلق باغچىسى، مۇتەللىپجان قارىياغاچلىقى، قىزىل تاغ، نەنسەننىڭ قارىغايلىق ئورمانلىرى، ئېگىز بىنالارنى ماختاپ كېتىۋاتاتتى. بەلكى ئۇ ماھىگۈلنىڭ يەلكىسىگە قونغان غەم ـ ئەندىشىلىرىنى بىرئاز بولسىمۇ يېنىكلىتەي دېگەندۇر. . . بىراق، ماھىگۈل مۇرات ۋە زۇمرەتلەرنىڭ ئىگەچى باغچىسىدا ئۆتكۈزگەن چاي زىياپىتىنى قايتا ئەسلىمەكتە ئىدى. ئۇنى زۇمرەت تەكلىپ قىلغانىدى. ئابلىز نەۋا، كامىل، مۇراتلارنىڭ ئېيتقان مۇڭلۇق مۇقاملىرى، نەفىسەنىڭ چوڭقۇر ھېسسىياتلارغا تولغان غەزىلى، نائىبىنىڭ ئۆتكۈر پىكىرلىك شېئىرلىرى، ئالىمجاننىڭ يۈرەكلەرنى لەرزىگە سالغۇدەك نۇتۇقلىرى، ھېكمەت بىلەن ئامانىللانىڭ گارمون بىلەن ئورۇنلىغان «بالا مىسكىن» دېگەن جىرى، قىزلارنىڭ ئوپچى ئېيتقان ناخشىلىرى ئۇنى خۇددى پەرىشتىلەر يۇمشاق پەي قاناتلىرى ئاستىغا ئېلىپ قەيەرگىدۇر پىنھان جايلارغا ئاپىرىپ قويغاندەك، ئۇ كىمدۇر بىرسى بىلەن گۈل قاپلىغان سۇ بويلىرىدا، چېچەكلىك گۈڭگا باغلاردا، گىرىمسەن يوللاردا، بۇغا ـ ماراللار يايراپ، قۇشلار سايرىغان مەخمەلدەك ئېدىرلاردا يۈرگەندەك. . . ھەمراھى بىلەن گەپلەشمىسىمۇ، كۆزلىرى ئارقىلىق دىل سۆھبىتى ئېلىپ بېرىۋاتقاندەك لەرزان تۇيغۇلارغا چۆمدۈرگەندى. بولۇپمۇ ئۇنى كەيپى شېرىن، ئۆزى ئاچچىق شاراپ ئىچۈرگەندەك ناگىھان ھالدا قىدناپ قويغىنى شادىمانىنىڭ: «سۆيەمسەن مېنى» ، «قاچما مېنىڭدىن!» ، «ئارىمىزدا دەريا بارمۇ ـ سېپىلمۇ؟» دېگەن لىرىكىلىرى ئىدى. شادىمان بۇ لىرىكىلارنى خۇددى ماھىگۈل ئۈچۈن يازغاندەكلا قىلاتتى. ھەر بىر مىسرالاردا يوشۇرۇن كۆيۈش، چوڭقۇر سېغىنىش، تاقەتسىز تەلپۈنۈش ھېسلىرى بىلەن تەڭ مەھپىي ئازاب، پىغانلىق ندا، ھەسرەتلىك جۇدالىقلارمۇ ئۆز قارارىنى تاپقانىدى. ماھىگۈل كۆز ياشلىرىنى تۇتۇۋالالمىدى. . .

قىز ـ يىگىتلەرنىڭ، ئەر ـ خوتۇنلارنىڭ ئۆزئارا ئىلمىي مۇئامىلىلىرى، سەمىمىيلىككە تولغان چاقچاق ـ ھەزىللىرى، بىر ـ بىرىنىڭ كۆڭۈللىرىنى ئاياشلىرى، بىلىمگە ئىنتىلىشلىرى، ھەرقانداق ئىقتىدارغا بولغان ھۆرمەت ـ ئىپتىخارلىرى ماھىگۈلنى تولىمۇ تەسىرلەندۈرۈۋەتتى. ئۇ قايىسىدۇر بىر كىتابتا ئوقۇغان: «دوست ئۇچ

خىل بولىدۇ، يەنى «دوستى سادىق»، «دوستى خالىس»، «دوستى غەرەز»، «دوستى سادىق»نى تاپماق بەكمۇ مۇشكۇل، «دوستى غەرەز» بولسا «جانغا ئاپەت» دېگەن سەھىپىلەرنى ئەسلىدى. شۇنداق، ئۇلار دوست تاللاشتا خاتالاشمىغان!...

بۇ كۆڭۈللۈك چاي زىياپىتىدە، ماھىگۈلنى بىزار قىلىدىغان ئىشلارمۇ يۈز بەردى. مەسۇم قابىل دېگەن خەتتات ھاراقنى بولدى دېگۈچە ئىچىۋېلىپ، ھەدەپ ئۇنى تانىسىغا تارتتى. ئۇنىمىسا، قولىدىن تارتىپ چۇشۇرمەكچى بولدى. ئاخىرى، ئېزىز تارمۇش مەسۇم قابىلنى چەتكە ئېلىپ چىقىپ: «ھەي ئاداش، ھاراقنى ئاغزىڭغا ئىچتىڭمۇ - كۆتۈڭگىمۇ؟» دەپ، ئەدىبىنى بەرگەندىن كېيىن، ئۇ زۇمرەت، لۇتپىيە، نەفىسە، بائۇمەم قاتارلىق قىز - چوكانلارغا: «مەن دېگەن ئۇستا خەتتات، خوتەندە ماڭا ھېچكىم تەڭ كېلەلمەيدۇ. ھەتتا غازاخۇن ئاكىمۇ... شاھماتتا ئۇنى يەڭمىسەم، قۇلىقىمنى ساپالدا كېسىپ بېرىمەن... لېكىن ئۇ قېرىمۇ بوش ئەمەس...» دېگەندەك ئالىجوقا سۆزلىگىلى تۇرغاندا، قىز - چوكانلار بىر - بىرلەپ كېتىپ قالدى. شۇنىڭدىن كېيىنلا، ئۇ بىر توپ تۇخۇمەكنىڭ تۇۋۇنگە دۇملا چۇشۇپ، خورەكنى باشلىۋەتتى.

— ماھىگۈل، قاراڭ، ئاتچۇينىڭ ئىلەك كۆۋرۈكىگە كېلىپ قالدۇق، — دېدى ھېكمەت ئالدى تەرەپنى كۆرسىتىپ، ئەمما ئۇ ئۇنچىقماي كېتىۋاتقان قىزنىڭ خىيال قاينىمىغا چۆككەنلىكىنى شۇ ھامان بىلدى. ئالدى تەرەپتىن كۆتۈرۈلگەن ئاي ئون سەككىز ياشقا كىرگەن بۇ بەرنا قىزنىڭ سىماسىنى يارقىن يورۇتۇپ تۇراتتى. قوش ئالمىدەك كۆكسى، بۇرۇن قىرلىرى، سۇزۇك پېشانىسى، ھال رەڭ لەۋلىرىدە ئوينىاپ تۇرغان ئاي نۇرى ئۇنى خۇددى بىر چاغلاردا مۇشۇ يوللاردا بىللە ماڭغان گۈلزىباغىلا ئوخشىتىپ قويغاندى. ھېكمەتنىڭ يۈرىكى ئامبۇردا قىسقاندەك ئاغرىپ كەتتى...

ئارىدىن ئۇچ كۈن ئۆتتى. ئوقۇش پۈتتۈرگەن توت سىنىپ ئوقۇغۇچىلىرى قويۇپ بېرىلدى. چۈنكى، ئوقۇشقا قوبۇل قىلىنغان ئوقۇغۇچىلارنىڭ شەھەردە دوختۇرخانىدا تەكشۇرتۇش، ھەرخىل ئانكىتىلارنى توشقۇزۇش دېگەندەك رەسمىيەتلىرى بار ئىدى. «قالغان توققۇز سىنىپ گۇڭشي داڭۇيىنىڭ ئورمىدىن كېيىن قويۇپ بېرىلسۇن» دېگەن ئۇقتۇرۇشىغا ئاساسەن تۇتۇپ قېلىنىدى. ماھىگۈل شەھەرگە مېڭىش ئالدىدا، ھېكمەتنىڭ ياتىقىغا كىردى. ئۇ، ئوقۇغۇچى قوبۇل قىلغان مۇئەللىمنىڭ گۇما ناھىيىسىدىن ئىكەنلىكىنى، يۇرتىدا بىرەر ئاي دەم ئالغاندىن كېيىن كېلىپ ئوقۇغۇچىلارنى ئۆزى ئېلىپ كەتمەكچى بولغانلىقىنى ئېيتتى ۋە خوش ئەمىسە! دەپلا چىقىپ كەتتى. ھېكمەت ئۇنىڭ

ئارقىسىدىن چىققاندا، ئۇ يۈزىنى تۇتقىنىچە يۈگۈرۈپ كېتىۋاتاتتى.

ماھىگۈل شەھەرگە كىرىپ كېتىپ ئەتىسى، گۈڭشېدىن تۇراپ ئىمىن، ژاڭ لىمىڭ ۋە خالىقلار مەكتەپكە كەلدى. ئۇلار مەكتەپ مەيدانىنى بىر چۆرگىلەپ چىقىپ، ئەڭ چەتتىكى ئېرىق لېۋىدە توختاشتى. ئۇلار نېمىلەرنىدۇر دېيىشكەندىن كېيىن، زەينىدىن بىردەمدىلا كەتمەن كۆتۈرگەن ئون نەچچە ئوقۇغۇچىنى باشلاپ كەلدى. ئۇلار تۆت چاسا سىزىلغان يەر ئىچىگە ئىككى تەرەپنى ئويۇپ توپا تاشلاشقا باشلىدى. ئىككى سائەت ئارىلىقىدا، ئېگىزلىكى ئۇچ غېرىچ كەلگۈدەك سۇپا قوپۇرۇلدى. ئاندىن ئەتراپلىرىغا بادرىلار بېكىتىلىپ ئۇنىڭغا بورا قېقىلدى. ئۇ يەردە ئازادە بىر سەھنە پەيدا بولغاندى. كامىل بىلەن ھېكمەت مەكتەپ ئاشخانىسىدىن تاماق يەپ چىققاندا، تونىمايدىغانلا كىشىلەر سەھنىنىڭ تۆت ئەتراپىغا قىزىل پلاكاتلارنى ئېسىۋاتاتتى. پلاكاتلارغا: «پرولېتارىيات مەدەنىيەت زور ئىنقىلابىنى ئاخىرىغىچە ئېلىپ بارايلى!»، «دىكتۇ، ۋۇخەن، لياۋمۇشالارنىڭ زەھىرىنى ئۈزۈل ـ كېسىل تازىلايلى!»، «جىن ـ شاياتۇنلارنىڭ يامراپ كېتىشىگە ھەرگىز يول قويمايلى!»، «ياشىسۇن ئۇلۇغ پرولېتارىيات دىكتاتورىسى!» دېگەندەك شوئارلار يېزىلغاندى.

ئەتىسى سەھەردىن باشلاپ، گۈڭشې بويىچە مىنبىكلار، دېھقانلار، ئاكتىپلار قوشۇنى، باشقۇرۇش رايونى، دادۇي، شياۋدۇي كادىرلىرى شۇنداقلا ئىدارە ـ جەمئىيەت ئىشچى ـ خىزمەتچىلىرىنىڭ تۆتتىن تىزىلغان قوشۇنى مەكتەپكە گۇپ ـ گۇپ دەسسەپ سەپ تارتىپ كىرىپ كېلىشتى. مەكتەپ مەيدانى، ئوقۇتۇش بىناسى ئالدى، چوڭ يولغا پاسىلداش كۆچەتلىكلەر ئادەم بىلەن تولدى. ئوتتۇرا، باشلانغۇچ مەكتەپلەرنىڭ ئوقۇتقۇچى ـ ئوقۇغۇچىلىرى سەھنىنىڭ ئەڭ ئالدىدا توپىغا پېتىپ ئولتۇرۇشاتتى. ئادەتتە كىنو، سەئىت ئويۇنلىرى ياكى مەجلىس ـ يىغىنلاردا ئادەملەر كۆلۈشەتتى، ژارقىرىشاتتى، ئۇچرىشىپ قالغان ھەقەمسايىلەر مۇڭلىرىنى باشلايتتى. بەزىلىرى ياڭاق چېقىپ يېسە، بەزىلىرى گۈلە ـ قاقلىرىنى شورايتتى. بىراق بۇگۈن ھەممىسى قارا بوراندا قالغان مايسىلاردەك بېشىنى ساڭگىلىتىپ، جىمجىت ئولتۇرۇشاتتى. مەيداننىڭ سۈرلۈكلىكى، سەھنىدە ئولتۇرغانلارنىڭ تۇرۇلگەن قاپاقلىرى، بىنا ئۆگزىلىرى، دەرەخ ۋە تۇۋرۇكلەرگە بېكىتىلگەن يۇقىرى ئاۋازلىق رادىئو كارنايلىرى، پلاكاتتىكى شوئارلار ھەممىلا ئادەمدە قورقۇنچ، ۋەھىمە، ئەنسىزچىلىك پەيدا قىلغاندى. كامىل سەھنىدە ئولتۇرغان مۇئاۋىن ھاكىم ساۋۇر روزى، ئىنتىزام تەكشۈرۈش ئىشخانىسىدىكى ئىمىن

سوپى، پارتىيە مەكتىپىنىڭ مۇدىرى زاكىر زىيالار قاتارىدىكى خالىق تۇردى ھېكىملەر-نىمۇ كۆرۈپ، ئۆز كۆزلىرىگە ئىشەنمەي قالدى. ئۇ ھېكمەتنى بېقىنداپ سەھەننى ئىشارەت قىلدى. ھېكمەتمۇ «كۆردۇم» دېگەندەك باش لىڭشىتتى. ئۇ پارتىيە مەكتىپى-نىڭ مۇدىرى زاكىر زىيانى كۆرۈپ، شىۋۇجېڭجۇيغا قارشى تۇرۇش ئۈگىنىش كۇرسىدا ئۇنىڭ سىنىپىي كۇرەش ھەققىدە بەرگەن دوكلاتىنى ئەسلىمەكتە ئىدى.

يېغىن باشلاندى. مىكروفون ئالدىدا ساۋۇر روزى پەيدا بولدى. ئۇ گېپىنى قىرىپ، ئۆزىنى رۇسلىۋالغاندىن كېيىن، سۆزىنى باشلىدى. ساۋۇر روزى «دىڭتۇ، ژۇخەن، لياۋمۇشالاردىن ئىبارەت گېزەندىلەرنىڭ مەركەزدە ئۈك مۇھىم بولغان مەدەنى-يەت سىستېمىلىرىنى ئالقىنىغا كىرگۈزۈۋېلىپ، پارتىيە مەركىزىي كومىتېتىغا، پرو-لېتارىيات دىكتاتورىسىغا، ماۋجۇشىغا قارشى زەھەرخەندىلىك بىلەن ھۇجۇم قىلغانلىقى، «ئۇچ قىزىل بايراق» ، « چوڭ سەكرەپ ئىلگىرىلەش» ، «پولات تاۋلاش» قاتارلىقلارنى ھاقارەتلىگەنلىكى ئۈستىدە توختىلىپ، ئارقىدىن، مەملىكەت بويىچە مەدەنىيەت ـ مائا-رىپ، پەن ـ تېخنىكا، ئىلمىي تەتقىقات، ئەدەبىيات ـ سەنئەت تارماقلىرى قاتارلىق نۇرغۇن ئورۇنلارنىڭ ئىسمىنى ئاتاپ، ئۇلارغا ئومۇمىيۈزلۈك ھۇجۇم باشلىنىدىغانلىقىنى جاكارلىدى. ئۇ سۆزىنىڭ ئاخىرىنى مۇنداق ئاخىرلاشتۇردى:

— ئىنقىلابىي يولداشلار، ئۇلۇغ داھىمىز ماۋجۇشى تەلىم بېرىپ: «قۇشقاچنى ئوپېراتسىيە قىلمىغۇچە، ئۇنىڭ ئېچ ـ باغرىنى بىلگىلى بولمايدۇ» دېگەن. بىز ئىلىم ـ پەننى ئۆزىگە قالقان قىلغان ئەكسىيەتچى ئالىم، يازغۇچى، شائىر، ئوقۇنقۇچى، پەن ـ تېخنىكا خادىملىرىغا، دوختۇرخانىلاردىكى ئاق كىيىملىك بايۋەتچى-لەرگە، ئەدەبىيات ـ سەنئەتچىلەرگە پرولېتارىياتنىڭ پولات مۇشتۇمىنى تونۇتۇپ قويۇ-شىمىز كېرەك. . .

— ياشىسۇن ئۇلۇغ پرولېتارىيات مەدەنىيەت زور ئىنقىلابى! . . .

گۇڭشىدا ئالدىنقى كۇنى بېكىتكەن شوئارچىلاردىن رېخىم نۇرى مۇشتۇمىنى ئېگىز كۆتۈرۈپ، بار ئاۋازى بىلەن ۋارقىرىدى. نەچچە مىڭ ئادەم ئۇنىڭغا ئەگىشىپ توۋلاپ، مەكتەپ ئىچىنى زىلزىلىگە سالدى. . .

— يولداشلار، — دېدى ساۋۇر روزى شوئار توختىغاندىن كېيىن، — بىز ئۇلارنى «سۇغا چۈشكەن ئىتنى دۇمبالاش روھى بىلەن، پۈتۈن ساھەلەردىن تازىلىشىمىز، قېزىپ چىقىرىشىمىز، مەڭگۈ قەد كۆتۈرەلمەس قىلىۋېتىشىمىز لازىم! . . . بۇ ئۇلۇغ

پرولېتارىيات مەدەنىيەت زور ئىنقىلابىنىڭ ئۆزگەرمەس مىزانى!

— ياشىسۇن قۇدرەتلىك ئۇلۇغ پرولېتارىيات دىكتاتورىسى! . . . — قۇتىبىرەم چىرقىراق ئاۋازى بىلەن ۋارقىرىۋىدى، پۇتۇن مەيدان گۈلدۈرلىدى.

— ئىنقىلابىي يولداشلار، — ساۋۇر روزى ئاۋازىنى تېخىمۇ يۇقىرى كۆتۈردى، — ئۇلۇغ داھىمىز ماۋجۇشى بىزگە: «ئەگرىنى تۈز قىلىمەن دېسەڭ، چەكتىن ئاشۇرۇۋېتىشىڭ كېرەك» دەپ تەلىم بەرگەن. شۇڭا، يۈزى خاتا تۈتۈلسا تۈتۈلسۇنكى، بىرمۇ دۈشمەن توردىن چۈشۈپ قالمىسۇن. . . ئۇلۇغ داھىمىز ماۋجۇشى پۇتۇن ئۈمىدىنى ئەڭ ئالدى بىلەن ئوقۇغۇچىلارغا، ئاندىن قاتتىق سۆڭەك ئىشچىلار سىنىپىغا ۋە ئىنقىلابىي دېھقانلارغا باغلىدى. بىز سىنىپىي دۈشمەنلەر بىلەن شىددەتلىك ئېلىشماقچىمىز. شۇڭا، ھەربىر ئىنقىلابچىنىڭ بېشىدا مۈڭگۈزى، بەدىنىدە تىكىنى، تىلىدا نەشتىرى بولۇشى كېرەك. . .

— ياشىسۇن ئۇلۇغ داھىمىز ماۋجۇشى! . . .

— ماۋجۇشىغا يېقىندىن ئەگىشىپ، مەدەنىيەت زور ئىنقىلابىنى ئاخىرىغىچە ئېلىپ بارايلى! . . .

مەمتىلى ئىبراھىم بەش ـ ئالتە شوئارنى بىر يولىلا ئارقا ـ ئارقىدىن توۋلىدى. مەيداندا دەممۇ دەم شوئار ئاۋازى يانگراپ تۇردى.

ساۋۇر روزى پۇتۇن نۇتقىنى «كېرەك»، «لازىم» دېگەندەك دەبدەبىلىك سۆزلەر بىلەن ئاخىرلاشتۇرۇپ، بىر نەچچە شوئار توۋلىدى. ئارقىدىن مىكروفون ئالدىغا تۇراپ ئىمىن كەلدى. ئۇ مەدەنىيەت ئىنقىلابىنى مەدھىيىلەپ، تاغدىن ـ باغدىن سۆزلىگەندىن كېيىن، مەكتەپ، ئىدارە ـ جەمئىيەت، دادۇي، شياۋدۇيلەرگىچە «دىكتۇ، ۋۇخەن، لياۋمۇشا» لارنى پىپەن قىلىدىغان جەڭگىۋار گۇرۇپپىلارنى قۇرۇپ چىقىش، پىپەننى بارا ـ بارا چوڭقۇرلاشتۇرۇش ۋە ئۆز ئىچىدىكى دىكتۇ، ۋۇخەن، لياۋمۇشالارنى تارتىپ چىقىرىش ھەققىدە ئورۇنلاشتۇرۇش يولىيورۇقىنى بەردى.

— يولداشلار، — دېدى تۇراپ ئىمىن خىرقىراپ، — بىز ئىنقىلاب يالقۇنىنى پۇتۇن بوستاننىڭ ئەڭ چەت يېزا ـ كەنتلىرىگىچە، دېھقان ئۆيلىرىگىچە، ئېتىز ـ ئېرىقلارغىچە تۇتاشتۇرىمىز. ئىشقا چىقمىغان، ۋەزىپىنى ئورۇندىيالمىغان، قوشۇمچە كىرىم قىلىش بىلەن شۇغۇللانغان، كوللېكتىپنىڭ قوناق، قوغۇن ـ تاۋۇز، بادىرلىرىنى ئوغرىلىغان دىكتۇ، ۋۇخەن، لياۋمۇشالارنىڭ ئەدىبىنى بېرىپ، ئۇلارنى چوڭقۇرراق تىنالمايدىغان،

ئۇنلۇكرەك كېكىرەلمەيدىغان (تۇراپ ئىمىن سۆزلەپ شۇ يەرگە كەلگەندە، «مەن ئىشەنچلىك كېكىرەلەيمەن» دېگەندەك كارتىندا كېكىرىۋەتتى)، ئاۋازىنى چىقىرىپ يۆتىلەلمەيدىغان قىلىۋېتىمىز. . . كوچىدىن ئۆتكەن چاشقاننى ئۇر ـ ئۇر قىلغاندەك، سىنىپىي دۈشمەنلەرنى بوستاندىن پاك ـ پاكىز تازىلايمىز. . .

— ھازىر، — دېدى يىغىن باشقۇرغۇچى مىكروفوننى پەسلىتىپ، — گۇڭشې پارتكومى «دىڭتۇ، ۋۇخەن، لياۋمۇشا» لارنى پىپەن قىلىش جەڭگۋار گۇرۇپپىسىنىڭ باشلىقى خالىق سۆزلەيدۇ.

كامىل، ھېكمەت، مۇراتلار بىر ـ بىرىگە مەنىلىك قارىشىپ قويدى. خالىقنىڭ نۇتقى خېلىلا يۇقىرى سەۋىيىگە ئىگە ئىدى. ئۇ، تاشقى جەھەتتىن بولۇۋاتقان سوۋېت سوتسيال جاھانگىرلىكىنىڭ تەھدىتى بىلەن ئىچكى جەھەتتىكى ئۇلارغا ماسلىشىپ ھەرىكەت قىلىۋاتقان «دىڭتۇ، ۋۇخەن، لياۋمۇشا» لاردىن ئىبارەت سىنىپىي دۈشمەنلەرنى بىر ـ بىرىگە باغلاپ سۆزلىدى شۇنداقلا ئۇلارنىڭ جامائەت پىكرىدىن ئىبارەت قورالدىن پايدىلىنىپ ھاكىمىيەتنى ئاغدۇرماقچى بولۇۋاتقانلىقىنى پاكىتلار ئارقىلىق پاش قىلدى. ئۇ سۆزىنىڭ ئاخىرىنى مۇنداق سۆزلەر بىلەن چۈشۈردى:

— يولداشلار، بۇرۇنقىلاردىن پايدىلىنىپ ھازىرقىغا ھۇجۇم قىلىش، «قىزىم ساڭا ئېيتاي، كېلىنىم سەن ئاڭلا» دېگەندەك، كونىلارنى مەدھىيىلەش بىلەن يېڭىلارغا دارتىملاش — ئەكسىيەتچى زىيالىيلارنىڭ ئەزەلدىن كېلىۋاتقان كونا مۇقامى! ئۇلار مەدەنىيەت ـ ماۋارىپ، ئىلىم ـ پەن، ئەدەبىيات ـ سەنئەت ۋە پەن ـ تېخنىكىدا سىنىپىيلىك يوق»، «ئازاد بولدۇق، ئەمدى دۆلەتنى قۇدرەتلىك، خەلقنى باي قىلىش ئۈچۈن تۆتنى زامانىۋىلاشتۇرۇش يولىغا مېڭىشىمىز كېرەك» دېيىش ئارقىلىق، يېڭى دەۋردىكى سىنىپىي كۈرەشنىڭ يېڭى يۈزلىنىشىنى ئېتىراپ قىلمىدى. ئۇلارنىڭ ھاكىمىيەتنى ئاغدۇرۇشتىكى ئۇسۇلى «دوستلۇق» نىقابى ئاستىدا توپلىشىۋېلىپ، پارتىيە، سوتسيالىزم توغرىسىدا غەيۋەت ـ شىكايەت قىلىش، ئەدەبىيات، چەت ئەل مەدەنىيىتى، كونا كىتابلاردىن پايدىلىنىپ جامائەت پىكرى توپلاش، ھەرخىل سېرىق سەنئەت نومۇرلىرى، سېرىق ھېكايىلەر، سېرىق كىتابلار ئارقىلىق ياش ئەۋلادلارنى چىرىتىش ئۇلارنىڭ رەڭگىنى تىنچ ئۆزگەرتىپ، دۆلەتنى شىيۇجېڭجۇيى يولىغا باشلاشتىن ئىبارەت!

خالىق بۇ بوراننىڭ دەسلەپكى شەپىسىدىلا، نەيزە ئۇچىنى كامىل، ھېكمەت، مۇرات، نەفىسەلەرگە قاراتتى. ئۇ ئۆزىنىڭ ئەمەل ـ مەنسەپلىرىدىن ئېلىنىپ، پۇللىرى

دىن ئايرىلىپ، بىر يىل خورلۇقتا قالغانلىقىنى ئەنە شۇلاردىن كۆرەتتى. شۇڭا، ئۇنىڭدىكى ئىنتىقام، ئۆچ ئېلىش، ئاداۋەت ئۇرۇقلىرى ئاللىبۇرۇنلا بىخلىنىپ بولغاندىدى. مەدەنىيەت ئىنقىلابىدىن ئىبارەت بۇ قىزىل بوران بىر غىرىچ مەگىنى بار قاۋاننى گۈللۈك باغقا قويۇپ بەرگەندى. ئەمدى ئۇ نېمىلەرنى تىلغاپ، نېمىلەرنى ۋەيران قىلار؟ گۈل ـ چېچەكلەر چەيلىنىپ، بوستانلار پايخان بولۇپ، ياش كۆچەتلەر قۇرۇپ قاقشالغا ئايلىنارمۇ؟ . . .

يىغىن زاكىر زىيانىڭ مەدەنىيەت زور ئىنقىلابىنى ئاخىرىغىچە ئېلىپ بېرىش ھەققىدىكى نۇتقى بىلەن ئاخىرلاشتى. شۇ كۈنى چۈشتىن كېيىن، بوستان ئوتتۇرا مەكتىپىنىڭ ئوقۇتقۇچىلىرى چوڭ ئىشخانىغا يىغىلدى. ساۋۇر روزى، ئىمىن سوپى، تۇراپ ئىمىن، خالىقلار ئىشتىراك قىلغان ھالدا، «بوستان ئوتتۇرا مەكتىپى مەدەنىيەت زور ئىنقىلابىنى ئاخىرىغىچە ئېلىپ بېرىش جەڭگىۋار گۇرۇپپىسى» دىكىلەر سايلاپ چىقىلدى. زەينىدىن گۇرۇپپا باشلىقى، رېخىم نۇرى مۇئاۋىن گۇرۇپپا باشلىقى، قۇتبەرەم، مەمتىلى ئىبراھىم، ساجىتخانلار ھەيئەت ئەزالىقىغا تەيىنلەندى. بۇ پەقەت خالىقلىقنىڭ نامزات كۆرسىتىشى، ساۋۇر روزى، تۇراپ ئىمىن، ئىمىن سوپىلارنىڭ تەستىقلىشى ئارقىلىق بولدى. ساۋۇر روزى خالىقنى: «دىڭتۇ، ۋۇخەن، لياۋمۇشالارنى پىپەن قىلىشنىڭ ئاۋانگارتى، سىنىپىي ئېڭى يۇقىرى، بايرىقى روشەن، مەيدانى مۇستەھكەم پارتىيە، خەلققە قىزىل يۇرىكىنى تاپشۇرغان جەڭگىۋار جەڭچى» دەپ ماختىدى. يىغىندىن كېيىن، بۇ «جەڭگىۋار جەڭچى» ، «تارىنى چىڭتىش» ئۇچۇن، جەڭگىۋار گۇرۇپپا ئەزالىرىنى باشلاپ، زەينىدىننىڭ ئىشخانىسىغا كىرىپ كەتتى.

ئىشخاننى سۈرلۈك جىمجىتلىق باستى. ئوقۇتقۇچىلار يېقىنلىشىپ كېلىۋاتقان قانداقتۇر بىر ئاپەتنىڭ سايىسىنى كۆرگەندەك، ئېغىر تىنىپ ئولتۇراتتى. ئۇلار ئەمدىلا ئىشخاندىن تارقاپ تۇراتتى، زەينىدىن باغچا باشقۇرۇش رايونىنىڭ ئۇز ۋىتۇرا شۇجىسىنى باشلاپ كەلدى. ئۇنىڭ قولىدا بىر پارچە خەتمۇ تۇراتتى.

— كامىل، — دېدى ئۇ تەكەببۇرلۇق بىلەن، — سەن شەرەپ تاختىلىرىغا سۆز ئۇزۇندىلىرى يېزىش ئۈچۈن باغچىغا بارىدىغان بولدۇڭ، ۋاڭ شۇجى خەت قىلىپ بېرىپتۇ.

— ئۆزلىرىگە ئاتمۇ ئېلىپ كەلدىم، — دېدى شۇجى، — باغچا باشقۇرۇش رايونىنى گۈڭشىنىڭ ئىنقىلاب تەجرىبە ئېتىزى قىلماقچى. شۇڭا، يول بويلىرى، ئېتىز قىرلى-

ـرى، دادۇي، شياۋدۇي ئىشخانىلىرى، ھەتتا مال ئېغىللىرىغىمۇ گەج تام، تاختاي تام، سېمونت تۇۋرۇكلەرنى ياساپ چىقتۇق. ئاڭلىساق، ئۆزلىرى يېڭى يېزىقنى چىرايلىق يازىدىكەنلا. . .

كامىل كېتىپ، مەكتەپتە تۆت كۈنگىچە كۈنلەپ پىپەن قىلىش ئېلىپ بېرىلدى. بەشىنچى كۈنى، ئوقۇغۇچى ـ ئوقۇغۇچىلار باغچا باشقۇرۇش رايونىغا ئورمىغا ئاتلاندى. دېھقان ئۆيلىرى، دادۇي، شياۋدۇي ئىشخانىلىرىغا ئورۇنلاشتۇرۇلغان ئوقۇنقۇچى ـ ئوقۇغۇچىلار ۋەھىمە ۋە قورقۇنچ ئىچىدە، يېرىم كۈن ئورما ئورۇپ، چۈشتىن كېيىن باشقۇرۇش رايوننىڭ ياڭاقلىق قورۇسىدا «پىپەن»نى داۋاملاشتۇردى. «يەن شەن يېخوا» قاتتىق قامچىلىنىش بىلەن، ئۆزىگە تەتبىقلاش ۋە پاش قىلىش جىددىي ئېلىپ بېرىلماقتا ئىدى. زەينىدىن، رېخىم نۇرى، قۇتبىرەم، ساجىتخان، مەمتىلى ئىبراھىملار ئۆزلىرىـ نىڭ چۈلۈۋۇرىنى تۈتۈپ، تېزگىننى سىيرىپ تۇرغان خالىقنىڭ «ئاۋۋال مەسىلىلەرنى پاش قىلىش، ئاندىن تەدبىقلاش، ئۈچىنچى باسقۇچتا تارتىپ چىقىرىش» دېگەن يولىيورۇـ قىنى شۇ تەرتىپ بويىچە ئىجرا قىلىشقا تاقەت قىلالماي، ئورمىنىڭ بەشىنچى كۈنى سىنىپىي كۈرەشنىڭ قاپقىنى ئېچىپ، بىردىنلا ئون ئىككى بال قارا بوران چىقاردى! . . .

باشقۇرۇش رايوننىڭ قورۇسىدا ئوقۇنقۇچى ـ ئوقۇغۇچى بولۇپ تۆت يۈزدىن ئارتۇق ئادەم ئولتۇراتتى. ئىككى ئۈستەلنى قاتارلاپ قويۇپ ئولتۇرۇشقان زەينىدىن، رېخىم نۇرى، قۇتبىرەم، ساجىتخان، مەمتىلى ئىبراھىملار دېڭىز، ۋۇخەن، لياۋمۇشاـ لارنىڭ جىنايەتلىرىنى ئوقۇنقۇچىلارغا تەدبىقلاۋېتىپ، بىردىنلا تارتىپ چىقىرىشنى باشـ لىۋەتتى. ئەھۋالنىڭ يامان ئىكەنلىكىنى سەزگەن ھېكمەت دەرھال سىنىپىدىكى بىر ئوقۇغۇچىغا ئاستا شۇنىرلاپ: «كامىلغا ئېيت، دەرھال مەكتەپكە كىرىپ كەتسۇن!» دەپ تۇراتتى، رېخىم نۇرىنىڭ: «ھېكمەت، تۇر ئورنۇڭدىن!» دېگەن ئاۋازى كەلدى. ئارقىدىنلا: «مۇرات، زىكرۇللا غوجى، توختى قۇربان، يۈسۈپ. . .» دېگەن ئاۋازلار ياڭراش بىلەن تەڭ، ئۇلارنىڭ قوللىرىنى قايرىپ، باش، دۈمبىلىرىگە مۇشتلاپ، مەيدانغا سۆرەپ چىقىشتى.

— ھوي. . . مىللەتچى ئۇنسۇر، — دېدى ساجىتخان ئەخمەت ھوشۇرغا قولىنى شىلتىپ، — سەن ئۆردەككە سۇ يۇقمىغاندەك ئولتۇرۇسەنغۇ؟ 57 ـ يىلى كىيگەن قالپىقىڭ خەتىڭدىن چىقىپ قالدىمۇ؟ تۇرە ئۇنسۇر! . . .

بىردەمدىلا يىگىرمە سەككىز ئوقۇنقۇچى يالاڭئاشتاق قىلىنىپ، مەيداندا تىزلاـ

دۇرۇپ قويۇلدى.

— ئىنقىلابىي يولداشلار، — دېدى قۇتبىرەم چاچراپ تۇرۇپ، — كىچىك دىكتۇچىلار ئوقۇغۇچىلار ئارىسىدىمۇ بار. ليۇ شاۋچى جۇشى خوتەنگە كەلگەندە، ئىمىن غازى دېگەن تازنى، قارشى ئېلىشقا كىرگۈزمىسە، «ليۇ شاۋچىنى كۆرگىچە، ئۆيۈمدىكى تەخدىيىمنى كۆرىمەن. . . دېگەن» قاراڭلار، ئۇنىڭ ئەكسىيەتچى خورىكى نەقەدەر ئۆسۈپ كەتكەن ـ هە! . . .

رېخىم نۇرى غال ـ غال تىترەپ تۇرغان ئىمىن غازىنى گەجگىسىدىن قامالىلاپ مەيدانغا سۆرەپ چىقتى. ئۇ ئىككىنچى يىللىق سىنىپ ئوقۇغۇچىسى بولۇپ، جۇغى كىچىك، بەكمۇ كەمبەغەل، ئەمما مەكتەپ بويىچە دەرستە ئەلاچى ئىدى. ليۇ شاۋچىنى قارشى ئېلىش ۋاقتىدا، كىيىمى كونا، يىرتىق بالىلارنى توپتىن قالدۇرغاندا، ئۇنىمۇ چىقىرىۋەتكەنىدى. بۇ سادىدا بالا ئاچچىقىدا: «ليۇ شاۋچىنى كۆرگىچە، ئۆيۈمگە بېرىپ تەخىيىمنى كۆرىمەن. . . » دېگىنىچە يىغلاپ كېتىپ قالغانىدى. ئۇ پەقەت قۇتبىرەمنىڭ دەرسنى ياخشى ئۆتەلمەيدىغانلىقى هەققىدە پىكىر بەرگەنلىكى ئۈچۈنلا، بۇ مەيداندا ئۇنىڭ ئۆچ ئېلىشنىڭ قۇربانى بولدى.

— شۇ. . . شۇ. . . چاغدا، — ئىمىن غازى ئۆپكىدىپ يىغلىماقتا ئىدى، — ئۆيدىكى بوز مادا تەخەيلىگەنىدى. . . راست. . . راست دەيمەن. . . تەخىيى بەك . . . بەك ئوماق ئىدى. . .

— ئاغزىڭنى يۇم. . .

مەيداندا ئارقا ـ ئارقىدىن شوئارلار توۋلانماقتا. . . رېخىم نۇرى، ساجىتخان، مەمتىلى ئىبراهىملار تارتىپ چىقىرىلغانلارنىڭ دۇمبىلىرىگە مۇشتلاپ، بېقىنلىرىغا تەپمەكتە ۋە يۈزلىگەن ئوقۇغۇچىلار ئارىسىدىن ئۇلارنى هاسىراپ ـ هۆمۈدەپ سۆرەشتۈرۈپ چىقماقتا ئىدى. ئۇلار ئەينى ۋاقتىدا ئۆزلىرى ئۈستىدىن پىكىر بېرىپ، ئىشخانىغا بېسىپ كىرگەن، سىنىپقا كىرمەي، مەيداندا ئولتۇرۇۋالغان ئوقۇغۇچىلارنىڭ بىرىنىمۇ قالدۇرماي تارتىپ چىقىرىشتى. . .

— مانا شۇ چاغدا، — دېدى زەيىنىدىن تۆكۈرۈكلىرىنى چاچرىتىپ، — مۇرات دېگەن ئەكسىيەتچى ئىمىن غازىغا: «بوپتۇ ئۇكا، تەخىيىڭنى كۆرۈپ بولسىمۇ كۆڭلۈڭنى خوش قىل» دېگەن. . .

— هەي، — دېدى مۇرات تىزلاندۇرۇپ قويغان يېرىدىن قايرىلىپ، — شەھەرگە

كىرگۈزمىگەندىن كېيىن، تەخىيىنى كۆرەمدۇ، موزىيىنى باقامدۇ، كۈچىكىنى ئوينىتامدۇ، ئۆزىنىڭ ئىشى ئەمەسمۇ؟...

— يولداشلار، — زەينىدىن ئورندا سەكرەپ كەتتى، — بۇ ئەبلەخ «ليۇ شياۋچىنى قارشى ئالغاندىن كۆرە، تەخەي كۆرگەن، موزاي باققان، كۈچۈك ئوينىتقان ئەۋزەل دېيىش ئارقىلىق داھىلىرىمىزنى ھاقارەتلىدى... بۇ نەق ئەكسىلئىنقىلابىي جىنايەت...

— ئارغامچا!... — ۋارقىرىدى رېخىم نۇرى.

— تېز بولۇش... قىل ئارغامچا بولسا تېخى ياخشى... — چىرقىرىدى قۇتبەرەم، — باغلاق ئۈستىگە سۇ قۇيسا، بەدەننى كېسىۋېتىدۇ...

مۇرات يۇپۇرۇلۇپ كەلگەنلەرنىڭ نەچچىسىنى تېپىپ، ئۇسۇپ يىقىتىۋەتتى. بىراق ئۇنى چەمبەرچاس باغلىۋەتتى. ھېلىمۇ ياخشى، ئېمىدىغان بالىسى بار ئايال ئوقۇنقۇچىلار مەكتىپ ئەمگىكىگە قاتنىشىش ئۈچۈن قالغاندى. بولمىسا، زۇمرەت بۇ ئەھۋالنى كۆرسە، سورۇندا چوڭ ئىش تېرىۋەتكەن بولاتتى.

— كامىلنى تۇتۇپ كېلىش كېرەك، — زەينىدىننىڭ كۆزلىرى چەكچىيىپ كەتكەندى، — ئۇ بەشىنچى شياۋدۇيدە خەت يېزىۋاتىدۇ...

مەمتىلى ئىبراھىم بىرنەچچە چوڭ ئوقۇغۇچىلارنى باشلاپ يۈگۈرۈپ چىقىپ كەتتى.

— قازان قارىسى قىرىپ كېلىڭلار!... — رېخىم نۇرى ئەسەبىيلەشتى...

— ئەك ياخشىسى، قازان قارىسىغا سۇ يېغى ئارىلاشتۇرۇڭلار، ۋاي جېنىمەي، — ساجىتخان بەللىرىنى تولغىدى.

مەيدان ئۇيۇر - توپۇر، گۈلدۇر - غالاپ بولۇپ، ھاسىراپ - ھۇمۇدەشلەر بىلەن قالايمىقانلىشىپ كەتتى. ئۇلار خۇددى كەلكۈندە ئېقىپ كېتىۋاتقان «سوتسىيالىزم» ئىسىملىك ئادەمنى قۇتقۇزۇش ئۈچۈن جان تىكىپ ئېلىشىۋاتقان پىداكارلارغا ئوخشايتى. مەيداندىكى تارتىپ چىقىرىلمىغان ئازغىنا ئوقۇتقۇچى ۋە ئوقۇغۇچىلار: «ماڭا قاچان قامال چۈشەر، ئىسمىم چاقىرىلىپ قالار؟» دېگەن قورقۇنچتا، خۇددى قۇربانلىققا تەييارلانغان قويلاردەك، كۆزلىرىنى مۆلدۈرلىتىپ ئولتۇراتتى. بىر دەمدىلا تارتىپ چىقىرىلغانلارنىڭ يۈزلىرىگە ماي ئارىلاشتۇرۇلغان قازان قارىسى سۈۋۈلۈپ، ئۇلارنىڭ كۆزلىرىنىڭ ئېقىلا پارقىراپ قالدى. قوللىرى باغلىنىپ، يۈزلىرىگە قارا سۈۋالغان

مۇرات بىلەن ھېكمەتنى كۆرگەن زەيىنىدىننىڭ شادلىق ھاياجىنىدىن كۆپكۆك كالپۇكلىرى تىترەپ، بۇرۇن ئۇچلىرى قىزىرىپ كەتكەندى. نەچچە يىللاردىن بېرى ئۇنى موللام مۇشۇك قىلىۋەتكەن مۇشۇ ئەپەندىلەر ئەمەسمىدى؟ . . . ئۇ 57 ـ يىلى ئوڭچى، يەرلىك مىللەتچىلەرگە قارشى ھەرىكەتتە ئۆزىنى تونۇتقان «رەھىمسىزلىك»تىن ئىبارەت يوقالغان گۆھىرىنى يەنە قايتا تېپىۋالغاندەك بولدى. ئۇ چاغدا، بۇ گۆھەر ئۇنى سۇرلۇك، ھەيۋىلىك، قورقۇنچلۇق سۈپەتلەر بىلەن بىزەپ، مۇدىرلىقتىن ئىبارەت ئەمەلدارلىق يۇلتۇزىنى پېشانىسىگە قادىغاندى! . . . مانا ئەمدى ئۇ نېمىلەرنى ئاتا قىلار؟ . . . چۈنكى بۇ ئىنقىلاب ئۇ چاغدىكى ھەرىكەتتىنمۇ ھازاچەن چوڭدە! . . .

زەيىنىدىننىڭ پرولېتارىيات دىكتاتورىسىغا بىردىنلا مېھىر ـ شەپقەتلىرى ئېشىپ، كۆزلىرىگە ياش كەلدى! . . . ئەمدى ئۇنى قوغدىماي، نېمىنى قوغدىسۇن؟ . . . مۇشۇنداق ھەرىكەتلەردىن ئىبارەت «ئۇر توقمىقىم» ئۇنىڭ قولىدا بولسىلا، نېمىنى تەلەپ قىلسا، شۇ چىقىدىغان «ئېچىل داستىخىنىم» ئالقىنىدا بولمامدۇ! . . . ئۇ چاغدا، مۇدىرلىق دېگەن تاجنى يەتتە قات ئاسماننىڭ قەھرىگە تاشلىۋېتىپ، جاھاننىڭ خانلىقىنى، ئەڭ بولمىسا، سۇلايمان پادىشاھنىڭ سېھىرلىك قالپىقىنى بولسىمۇ تەلەپ قىلىدۇ. . . بەلكىم «ئېچىل داستىخىنىم» ھەر ئىككىلىسىنى بېرىۋەتسە ئەجەپ ئەمەس. . . زەيىنىدىندىن يېپ بىلەن مومنىڭ پۇلى كېتەرمىدى! . . . ھەسسىنا، كامىلنى نېمىشقا تۇتۇپ كەلمەيدىغاندۇر؟ . . . يۈزىگە بىر كاچات سېلىپ، بىرنى تۇكۇرسەم، ئىككى كاچات ئۇرۇپ، بىر مىشقارسام، دەردىم چىقارمۇ؟ . . .

— كامىل ئاتلىق مەكتەپكە كېتىپتۇ، — دېدى ھاسراپ كەلگەن مەمتىلى ئىبراھىم.

— قورقۇپ قېچىپتۇ، ئەر خەپ! — زەيىنىدىن ئېڭىكلىرىنى يۇلدى، — دەرھال بالىلارنى تىزىلدۇرۇڭلار. . . مەكتەپكە. . .

مەدەنىيەت زور ئىنقىلابىنىڭ قۇدرىتىدىن قاتتىق تەسىرلەنگەن زەيىنىدىن ھاياجان مەجنۇنلۇقىدا ئادىشىپ، خاتا شوئار توۋلاپ سالدى:

— ياشىسۇن دىكتۇ، ۋۇخەن، لياۋمۇشا! . . .

مەيدانىنى تەنلەر ئەيمەنگۈدەك سۇر باستى، ھەممە ئاغزىنى تۇتۇپ قالدى. . . زەيىنىدىنمۇ ئاغزىنى چاڭگاللىغىنچە، تاتىرىپ كەتتى. .

— مەن. . . مەن ئۇنداق. . . دېمەكچى. . . ئەمەس. . . ئىدىم. . . لېكىن. . .

لېكىن ئۇ گەجگىسىگە تەگكەن ئېغىر مۇشتنىڭ زەربىدىن دۈملا چۈشۈپ، توپا چىشلىدى. ئارقىدا تۇرغان رېخىم نۇرى ئۇنى ئۇرۇۋۇتكەندى. كۆز يۇمۇپ ـ ئاچقۇچە، زەيدە بوغۇلغان سۈپۈرگىدەك بولۇپ قالغان زەيىندىن مۇراتنىڭمۇ ئالدىغا تىزىلدى... ئۇ بىرىنچى باغلاقتا باغلانغانلىقى ئۈچۈن، ھەتتا ئېگىلەلمەي قالغاندى. يىقىلغاندا چىشلىۋالغان تىلىدىن ساقىغان قان يۈزىگە سۈۋالغان قازان قارىسى بىلەن ئارىلىشىپ كەتكەندى.

— مانا كۆردۈڭلارمۇ؟ — دېدى رېخىم نۇرى قاتتىق ۋارقىراپ، — نەق ئەكسىلئىنقىلابچىلار، يوشۇرۇنغان سىنىپىي دۈشمەنلەر ئۆزىنى ئاشكارىلىماقتا... تىل — دىلنىڭ خەۋەرچىسى دېگەندەك، كۆڭۈلدە بولمىسا ئېغىزدىن چىقامدۇ؟... بۇنىڭ مىسالى — نەق ئەكسىلئىنقىلابچى زەيىندىن مانا ئالدىمىزدا تۇرۇپتۇ...

«جەڭگىۋار گۇرۇپپا» نىڭ بىرىنچى باشلىقىنى تەمە قىلىپ، كېچە ـ كۈندۈز كۆزىدىن ئۇيقۇ قاچقان رېخىم نۇرىنىڭ مۇرادى ھاسىل بولغاندى.

— بۇ گىرىم ماڭا قارىغاندا ساڭا بەكرەك يارىشىدىكەن، — دېدى مۇرات چىرايى ئۆلۈك تۇسىگە كىرگەن زەيىندىنگە پىچىرلاپ، — بەك چىرايلىق بولۇپ كېتىپسەن، ئەمدى ئەرگە تەگسەڭمۇ ياراشقۇدەك...

ئەي جانابى ئاللا، «تۆبە ئىللەللاھۇ تۆبىتەن نەسۇبىھا[1] بايىلا ساڭا «بۇ ئىشلارنى كۆرسىمۇ كۆرمەسكە سېلىۋاتامدىغاندۇر ياكى يۇمشاق بۇلۇتلار ئۈستىدە ئۇخلاپ قالغانمىدۇر؟» دەپ، كۆڭلۈمدە شەك كەلتۈرگەندىم، مانا، «سېنىڭ خۇدايىڭ ئۇخلاپ قاپتىمۇ ياكى ئويغاقمىكەن؟» دەپ كۆزۈمگە كۆرسەتتىڭ!... تۆۋە قىلىدىم... تۆۋە... بىلىپ ـ بىلمەي ئۆتكۈزگەن گۇناھىمدىن ئۆتىكىن... ئۆزۈڭ گۇناھكار بەندىلىرىڭگە غەپۇرۇ رېھىمسەن... سېنىڭ سېھرۇ

---

[1] تۆبە ئىللەللاھۇ تۆبىتەن نەسۇبىھا — ئاللا، تۆبەمنى نەسۇبىھانىڭ تۆۋىسىدەك قوبۇل قىلغايسەن. بۇنىڭ رىۋايىتى: زىنادىن قول ئۈزمىگەن نەسۇبىھا بىر كۈنى بىر مەزلۇمەنى ھاممامغا ئېلىپ كىرىپتۇ. بۇ ئىشتىن خەۋەر تاپقان شەھەر ئەھلى ھاممامغا بېسىپ كىرىپ، بويىنى سۇغا سېلىۋاتقان ئىككى ئايالنى كۆرۈپ، شەرمسار بولۇپتۇ. رەسۋا بولۇش ئالدىدا تۇرغان نەسۇبىھا چىن ئىخلاسى بىلەن تۆۋە قىلغاندى. ئاللا ئۇنى قوبۇل ئەتتى. ئۇ شۇ ھامان ئايال سۈرىتىگە كىردى.

كارامەتلىرىڭگە تەساننا. . . زەيىنىدىن مۇرانقا قارا يۇزلۈك بىلەن تۆھمەت قىلىپ، زىيانكەشلىك قىلىۋىدى، نەپەس ئۆتمەي ئۇنى مۇراتتىن بەتتەر ھالغا كەلتۈردۈك. . . سەن ئۇچۇن ھېچقانچە ئىش ئەمەسكەنغۇ؟ . . . قارا! . . . جاھاننى قارا تۈتەك بېسىپ كېلىۋاتىدۇ. ئاجىز بەندىلىرىڭدىن ھىممەت ـ نەزىرىڭنى ئايىما! . . . باغرى تاشلىق قىلمىغىن، ئۇلارغا رەھىم ئەيلىگىن! . . .

باغچا كەنت يولىدا توپا ـ بوغىناق ئاسمانغا كۆتۈرۈلدى. دۇمباقلار گۇمبۇرلىدى. . . ئوقۇنقۇچى ـ ئوقۇغۇچىلار شوئار توۋلاپ كەلمەكتە. رېخىم نۇرى، ساجىتخان، قۇتبىرەم، مەمتىلى ئىبراھىملار توپىنىڭ ئىككى تەرىپىدە ئالدى ـ كەينىگە يۈگۈرۈشۈپ توۋلاشماقتا. ئاغزى ـ بۇرنى گوداك[1] دىن چىققاندەك بۇلغىنىپ كەتكەن زەيىندىن قاتتىق باغلاق ئازابىدا پۈكۈلۈپ قالغان. ئۇنىڭ ئارقىسىدا قولى كۆكرەكلىرى بىلەن چاپراس باغلانغان مۇرات قەددىنى تىك تۇتۇپ، ھېچنېمىنى نەزەر كۆزىگە ئىلماي، كۈلۈمسىرەپ كېلەتتى. ئۇلارنىڭ ئارقىسىدىن، يۇزلىرىگە قارا سۈۋالغان ھېكمەت، زىكرۇللا غوجى، توختى قۇربان، ئەخمەت ھوشۇر، ئىمىن غازى قاتارلىق قىرىقتەك ئوقۇنقۇچى ـ ئوقۇغۇچى ئېغىر قەدەملەر بىلەن ئاستا مېڭىپ بوستان بازىرىغا كىرىپ كەلدى. تارتىپ چىقىرىلغانلارنى گۇڭشې مەجلىسخانىسىغا ئېلىپ مېڭىشتى. قالغانلار مەكتەپكە قايتىپ كېتىشتى.

باغلانغان، قارا سۈۋالغان ئوقۇنقۇچى ـ ئوقۇغۇچىلارنى كۆرۈپ، ۋاڭ شۇجى غەزەپتىن تاتىرىپ كەتتى، ئۇنىڭ پۇت ھەم قوللىرىمۇ سۈس تىترەۋاتاتتى.

— مەدەنىيەت ئىنقىلابىنىڭ قايسى مىزاندا ئوقۇنقۇچى ـ ئوقۇغۇچىلارغا قارا سۈۋاپ، باغلاڭلار دېگەن گەپ بار؟ — ۋارقىرىدى ۋاڭ لىمىڭ، — بۇ قايسىڭنىڭ ئويلاپ تاپقان ئويۇنى؟ . . . بۇلار دەرھال مەكتەپكە قايتىپ، يۇزلىرىنى يۇيۇپ تازىلىسۇن.

گۇلقەقەلىرى ئېچىلىپ كەتكەن خالىق مەجلىسخانىدىن چىقىپ، كارىدوردا خىرقىراپ كۈلدى. بۇ سورۇندا كامىلنىڭ بولماسلىقى ئۇنىڭ كۆڭلىنىڭ بىر يېرىنى يېرىم قىلغان بولسىمۇ، ئىشنىڭ باشلىنىشى ياخشى ئىدى. بىراق گەدىنىگە چۈشكەن بىر شاپىلاق ئۇنىڭ شەپكىسىنى ئۇچۇرۇۋەتتى. ئۇ كەينىگە قايرىلىۋىدى، يەنە بىر شاپىلاق كېلىپ تېگىپ، كۆزىدىن ۋاللىدە ئوت چاقنىتىپ، ئۇنى گاڭگىرىتىپلا قويدى.

---

① گوداك — قۇشخانا.

— ۋۇي مۇناپىق، بۇ سېنىڭ ئويۇنلىرىڭ بولماي نېمە؟ — زۇمرەت يەنە ئۇرۇش ئۇچۇن ئالقانلىرىنى كېرىپ تۇراتتى خالىق ئوڭ ـ سېپىنى تېپىپ قولىنى كۆتۈردى. «هاي، هاي. . . » دېگەن ئاۋاز بىلەن تەڭ، ئېزىز تارمۇش پەيدا بولدى. ئۇ زۇمرەتنى تەستە ئېلىپ كېتىۋاتقىنىدا، ئارقىغا قايرىلغان زۇمرەت: «خەپ توختاپتۇر، بىر قوشۇق قېنىڭنى ئىچمىسەم! . . . » دەپ ۋارقىرىدى.

ئۆتكۈنچى بۇلۇت مۆلدۈرىنى تۆكۈپ ئۆتۈپ كەتتى. ئوقۇغۇچىلار تەتىلگە قويۇپ بېرىلدى. لېكىن ئوقۇتقۇچىلار ئارىسىدا كۈرەش، پىپەن داۋاملاشماقتا ئىدى. بىر كۈنى مەدەنىيەت ئىنقىلابىنىڭ يۇقىرىدىن چۈشۈرۈلگەن «تۆت كونىنى بۇزۇش» ھەققىدىكى تۈنجى كۆرسەتمە ماتېرىيالى ئىشخاندا ئوقۇپ ئۆتۈلدى. ئۇنىڭدا، كونا شەكىلدىكى مىللىي ئىمارەتلەردىن مەسچىت ـ خانىقالارغىچە، مىللىي كىيىم ـ كېچەك، ئۆي جابدۇقلىرى، خۇرجۇن، بەلۋاغلارغىچە، ئۆرپ ـ ئادەت، توي ـ تۆكۈن، نەزىر ـ چىراقلارغىچە، چەت ئەلدە ئىشلەنگەن چىنە ـ قاچا، لېگەن ـ تاۋاق، ئاپتۇۋا ـ چىلاپچىلارغىچە نۇرغۇن نەرسىلەرنىڭ «دۇشمەن» ئىكەنلىكى تىلغا ئېلىنغانىدى. . .

بۇ كېچە، مۇراتنىڭ ئۆيىگە كامىل، ھېكمەت، ئېزىز تارمۇشلار يىغىلدى. نۇرغۇن ئېھتىماللىقلارنى نەزەردىن چەتتە قالدۇرمىغان كامىل دۇتار، تەمبۇر، گارمونلارنى، بىر قىسىم قوليازما ماتېرىياللارنى، ھەتتا تامغا ئېسىقلىق «بۇلاقتىكى شولا» نامىلىق ماي بوياق رەسىمنىمۇ ئېزىز تارمۇشقا بەردى، ئۇنىڭدىن باشقا مۇھىم دەپ قارالغان نەرسىلەرنىمۇ يۆتكىمەكچى بولدى.

— ئېزىز، — دېدى كامىل پېشانىسىنى ئۆۋىلاپ، — بۇ نەرسىلەرنى ئۆز ئۆيۈڭدىمۇ ساقلىما، ئىنقىلاب سېنىڭ ئۆيۈڭنىمۇ ئالا قويمايدۇ، ئىشەنچلىك بىرەر دېھقاننىڭ ئۆيىگە يوشۇر.

زۇمرەت «بۇلاقتىكى شولا» رەسىمنى ئېلىپ قالماقچى بولۇۋىدى، كامىل قەتئىي ئۇنىمىدى. ئەتىسى، ماھىگۈل ۋېلىسىپىت بىلەن مەكتەپكە كەلدى. ئۇ ھېكمەتنىڭ كىيىملىرىنى يۇيۇپ ئەكەلگەندى. ھېكمەت ياتاقنى ئىچىدىن تاقاپ، چامادانىنى ئاچتى، ئۇ ئاتا ـ ئانىسى گۈلزىبانىڭ تويىغا ئاتاپ ئەۋەتكەن پەلتونى ۋە سۇس سۇسۇنرەڭ سارجا كۆڭلەكنى ئېلىپ كارىۋات ئۈستىگە قويدى. ھېكمەتنىڭ مەجبۇرلىشى بىلەن ماھىگۈل پەلتونى كىيىۋىدى، سەل ئۇزۇن كەلدى.

— كۆڭلەكمۇ بەلكىم ئۇزۇن كېلىشى مۇمكىن، ئاستىنى پۈكۈۋېتەرسىز، — دېدى

هىكمەت پەلتو يارىشىپ كەتكەن قىزغا قاراپ، — بۇلار، ھە، راست، چامادانمۇ بار، مىنىڭ سىزگە تۇتقان يوللۇقۇم بولسۇن. . . ئاۋۇ كىچىك چامادان ماڭا يېتىدۇ.

— ئاچامنى كۆرگەن كۆزدە ساقلىسىڭىز بولمامدۇ؟ — دېدى ماھىگۈل كۆزىگە ياش ئېلىپ.

— ئەگەر گۈلزىبا بىرەر قېتىم ئۇچىسىغا ساپقان بولسا، شۇنداق قىلسامۇ بولار ئىدى، — ھىكمەت ماھىگۈلگە تىكىلىپ قارىيالمىدى، — لېكىن ئۇنىڭغا كېيىشكە نېسىپ بولماپتىكەن. . .

ماھىگۈل ھىكمەتكە تاشلىنىپ، ئۇنىڭ كۆكرىكىگە بېشىنى قويدى. ھىكمەت ئۇنىڭ بېشىنى سىيلىدى، پېشانىسىگە سۆيدى، چاچلىرىنى ھىدلىدى. . . لېكىن، ئۇنىڭ چاچلىرىدىن كېلىۋاتقان مەززىلىك ھىد گۈلزىبانىڭكىگە ئوخشىمايتتى. . .

— مۇبادا كۆرۈشەلمەي قالساق، خوش! — دېدى ھىكمەت ياشلىرىنى كۆزلىرى ئەتراپىدا ئايلاندۇرۇپ، — ياخشى ئوقۇڭ، ھەرقانداق قىيىنچىلىققا ئۇچرىسىڭىز، دەرھال خەت يېزىڭ. . . مەن يەنىلا سىزنىڭ ئاكىڭىز. . .

— ئادەمنىڭ كۆڭلىنى بىر قىسما قىلىپ، نېمىلەرنى دەۋاتىسىز ھىكمەت ئاكا؟ مەن تېخى بىر ئايغىچە بارغۇ؟ . . .

— مۇنداقلا دەپ قويدۇم. . .

ماھىگۈل كىرىپ كېتىپ، ئەتىسىدىن باشلاپ، گۈڭشىدە قايتىدىن بوران كۆتۈرۈلىدى. گۈڭشې مىنبىڭلىرى بىلەن ئاكتىپلار قوشۇنى پۈتۈن يېزىلار بويلاپ، رېخىم نۇرى، ساجىتخان، قۇتبىرەم (مەمتىلى ئىبراھىم مەكتەپتىكى كۇرەش ـ پىپەنگە مەسئۇل ئىدى) لەر مەسئۇل بولغان بىر گۇرۇپپا بولسا ئىداره ـ جەمئىيەت، مەكتەپ، دوختۇرخانىلاردا ئۇچرىغانلا ئۆيلەرگە بېسىپ كىرىپ، چىنە ـ قاچىلارنى سۇندۇردى، ئاياللارنىڭ قۇلىقىدىكى زىرە ـ ھالقىلارنى يۇلۇپ ئالدى، كىيىم ـ كېچەكلەرنى يىرتىپ كۆيدۈردى. دۇتار ـ تەمبۇرلارنى ئۇرۇپ چېقىپ، پارە ـ پارە قىلدى. قىز ـ چوكانلارنىڭ ئۇزۇن چاچلىرىنى كېسىپ، بوۋايلارنىڭ ساقىلىنى قىرقىدى. . . يىرتىلىپ قەغەز پىلتىلىرى چىقىپ قالغان بادام دوپپا، چىمەن دوپپا، مەنپۇ دوپپا، سۇسەر تۇماقلار كوچا ـ كويلاردا قەدەمدە بىر ئۇچرايتتى. ئۇلار ھەتتا يولدا كېتىۋاتقانلارنىڭ قىر چىقىرىلغان ئىشتىنى ياكى ئارقىسى يېرىق چاپىننى كۆرسە، شۇ ھامان سالدۇرۇۋېلىپ، پىچاق بىلەن تىلىپ ـ تىلىۋېتەتتى. . . ئۇلار سۇندۇرمىغان دۆەززۇنلۇق

پەنجىرىلەر، چېقىپ ۋەيران قىلىنغان مەسجىت قۇببىلىرى، كۆيدۈرۈپ - يىرتىمغان قەدىمىي كىتاب، زەسىملەر، قالىمىدى. . . ھەتتا رېخىم نۇرى ئۆزىنىڭ خوتۇنىنىمۇ ئوچاق كۆلۈڭگىغا نىقتاپ تۇرۇپ، ئۇنىڭ ئۇزۇن ئىككى ئۆرۈم چېچىنى تۇۋۇندىن كېسىۋەتتى. ئۇلار مەكتەپ سەنئەت ئۆيىگە باستۇرۇپ كەلگەندە، قۇلۇپ چېقىلغان بولۇپ، زەنجىرى ساڭگىلاپ تۇراتتى. مۇرات: «ئوغرى كىرگەن ئوخشايدۇ. . .» دېگەن گەپتە چىڭ تۇردى، ئۇلار ئۆيدىن ھېچنېمە تاپالماي كېتىپ قېلىشتى. بىراق، مۇئەللىملەر-نىڭ ئۆيلىرىدىن ئېلىپ چىققان كاستۇم - بۇرۇلكا، پەلتو، پۇراژكا، كەپكە، شەپكە، شىبلىت، ئايالارنىڭ بەتىنكە - رومالىلىرىنى مەكتەپ مەيدانىدىلا كىرسىن چېچىپ كۆيدۈرۈۋېتىشتى. . .

بىر ھەپتە داۋاملاشقان «تۆت كونىنى بۇزۇش» پائالىيىتى دېھقانلارنىڭ ئۆيلىرىنى، ئىدارە - جەمئىيەت، كارخانىلارنى، دوختۇرخانا، مەكتەپلەرنى كونا مازارلىققا ئايلاندۇ-رۇپ قويدى. بۇنىڭدىن كېيىنكى تەقدىرلىرىنىڭ نېمە بولۇپ كېتىشى، مەكتەپكە تىرنىك قايتىپ كېلىش - كېلەلمەسلىكى، قانداق ئەجەل، قانداق پاجىئە كۆتۈپ تۇرغانلىقى ئۆزلىرىگە قاراڭغۇ ئاسماندەك مەۋھۇم بولغان ئوقۇنقۇچىلار كۈدە - كۆرپىلىرىنى يۇدۇشۇپ، شەھەردىكى كۈرسقا مېڭىشتى. . .

ئاھ! . . . ئوقۇنقۇچىلارنى بۇنىڭدىن كېيىن يەنە قانداق قارا قىسمەتلەر ئۆز ئىلكىگە ئالار؟ . . . قارا بۇلۇتلار كۈن چىقىش تەرەپتىن تۇرۇلۇپ ۋە سۇرۇلۇپ، شىددەت بىلەن كۆتۈرۈلدى! . . . ۋە بارغانسېرى ئوت ۋە قان تۈسىگە كىردى. ئۇ قىزىل بوران بولۇپ، پۇتۇن كائىناتنى يالماپ يۇتۇۋېتىدىغاندەك يوپۇرۇلۇپ، ئاسمان سەتھىسى-نى تۇتاش قاپلىماقتا! ئۇنىڭدىن قاڭسىق قان ھىدى كېلىپ تۇرىدۇ. . . بۇ بوران خوتەن دىيارىدا باھار پەسلى بىر نۆۋەت چىقىدىغان «سېرىق بوران» غا ھەرگىز ئوخشىمايتتى. ھەي پەرۋەردىگارا، بەندىلىرىڭنى ئۆز پاناھىڭدا ئامان ساقلىغايسەن! «سېرىق بوران» دىغۇ كۈندۈزلىرىنى چىراغ يېقىپ بولسىمۇ ئۆتكۈزگىلى بولاتتى، بىراق بۇ قىزىل بوران قۇياشنىمۇ خىرەلەشتۈرۈپ، ھەممىنى كۆيدۈرۈپ كۈل قىلىپ، توپاندەك سۈرۈپ، باغۇ - بوستانلارنى پايخانغا ئايلاندۇرۇپلا قالماي، بەلكى ئادەملەرنىڭ كۆڭلىگىمۇ زېمىستان ئېلىپ كېلىپ، ئۇلارنىڭ بېشىغا قىيامەت قايىم ئازابىنى سالىدىغان ئوخشايدۇ! . . .

زۇلمەتتە چاقنىغان جاۋاھىرلار

كىتابخانىغا مەلۇم بولسا كېرەك، ئوقۇتقۇچىلارنىڭ قىشلىق ھەم يازلىق كۇرسلىرى چايخانا مەكتەپ ۋە 2 ـ باشلانغۇچ مەكتەپلەردە ئۆتكۈزۈلەتتى. ئەمما ئوپچە ئاشخانا چايخانا مەكتەپتە بولۇپ، 2 ـ باشلانغۇچتىكىلەر بەلگىلەنگەن دەجورىلار ئارقىلىق تاماقلىرىنى ئۇ يەردىن ئېلىپ كېتەتتى. چايخانا مەكتەپ تارىخىي كونا مەشھۇر مەكتەپ[1] ئىدى. ئۇ شەھەر كوچىلىرىدىن خېلىلا ئېگىزگە جايلاشقان بولۇپ، بىر ـ بىرىگە قارشىپ تۇرغان كۆتەرمە سىنىپ بىنالىرى تاختايلىق ئىدى. بىنالارنى ئوتتۇرىدىكى كەڭ مەيدان ئايرىپ تۇراتتى. بىز كىتابىمىزنىڭ بىرىنچى قىسمىدىلا بۇ مەكتەپنى سۈرىتلەپ ئۆتكەنلىكىمىز ئۈچۈن، قەلەمنى ئوشۇقچە تەسۋىرلەردىن ئازاد قىلدۇق.

مەكتەپنىڭ ئوقۇتۇش بىنالىرى، ئىشخانا، ئائىلىلىكلەر ئۆيلىرىنىڭ تاملىرىغا ۋە تۆت ئەتراپنى قورشىغان قەدىمىي تېرەك غوللىرىغا ھەرخىل رەڭلىك قەغەزلەرگە يېزىلىغان شوئارلار چاپلانغانىدى. «مەدەنىيەت زور ئىنقىلابنى ئاخىرىغىچە ئېلىپ بارايلى»، «جىن ـ شاياتۇنلارنىڭ يامراپ كېتىشىگە يول قويمايلى»، «ئارىمىزدىكى دىكتۇ، ۋۇخەن، لياۋمۇشالارنى قېزىپ چىقىرايلى» دېگەندەك مەزمۇنلاردا يېزىلغان شوئارلار ھەر يىلى بولىدىغان كۇرسلاردىكى ئويۇن ـ چاقچاق، خۇشاللىقلارغا بەرھەم بەرگەنىدى. سىنىپلاردا ماتېرىيال ئوقۇۋاتقان ئۇنلۇك ئاۋازلارنى ھېسابقا ئالمىغاندا، نەچچە يۈزلىگەن ئوقۇتقۇچىلار يىغىلغان چايخانا مەكتەپ كۆل سۈيىدەك سۈرلۈك ھەم جىمجىت ئىدى.

ھەر ئىككىلا مەكتەپتە ئىنقىلابنىڭ دەسلەپكى باسقۇچى — «تونۇشنى ئۆستۈرۈش، ئىدىيىنى بىرلىككە كەلتۈرۈش» كېتىپ باراتتى. مەركىزىي مەدەنىيەت ئىشخانىسىدىن چىقىرىلغان مەدەنىيەت زور ئىنقىلابىغا ئائىت ماتېرىيال، ھۆججەتلەر، «خەلق گېزىتى» نىڭ باش ماقالىلىرى، جاڭ چۈنچياۋ، ياۋ ۋېنيۈەن، كاڭ شېڭلارنىڭ يازغان ماقالىلىرى

---

[1] — ئۇچ ۋىلايەت ھۆكۈمىتى بىلەن گومىندانڭ 11 بېتىمنى ئىمزالىغاندا، ئەخمەتجان قاسىمى خوتەنگە كەلگەن. شۇ چاغدا، ئۇ چايخانا مەكتەپكە كىرىپ، ئوقۇتقۇچى ـ ئوقۇغۇچىلاردىن ھال سورىغان.

هەر كۈنى قايتا ـ قايتا ئوقۇلۇپ، مۇزاكىرە قىلىناتتى. رەسمىي پاش قىلىش، تەدبىقلاش، زەربە بېرىش باسقۇچلىرى يېتىپ كەلمىگەچكە، ئوقۇتقۇچىلار خېلىلا ئەركىن ئىدى. كەچلىك مەشغۇلات تۈگىگەندىن كېيىن، كىنو كۆرۈش، تونۇش ـ بىلىشلەر بىلەن كۆرۈشۈش، شەھەرلىك مۇئەللىملەرنىڭ ئۆيلىرىگە بېرىشقىمۇ بولاتتى. كۇرس باشلىنىپ بەشىنچى كۈنى، كامىل ئوقۇتقۇچىلارنىڭ كەچلىك تاماققا چىقىپ كەتكەن پۇرستىدىن پايدىلىنىپ، ھېكمەت بىلەن مۇراتقا ئاستا پىچىرلىدى:

— غازاخۇن ئاكىمىز خەت كىرگۈزۈپتۇ... تاماقتىن كېيىن ئايرىم ـ ئايرىم ھالدا بارايلى... مۇھىم ئىش بار ئىكەن...

كەچلىك تاماق يېيىلىپ بولۇشى بىلەن، يېزىدىن كەلگەن ئوقۇتقۇچىلار توپ ـ توپ بولۇشۇپ كىنوغا مېڭىشتى. كامىل، ھېكمەت، مۇراتلار ئىلگىر ـ ئاخىر بولۇپ، دەرۋازىدىن چىقىشتى ۋە ئەخمەتجان كوچىسى ئارقىلىق مۇساپىرلار زەرەتكارلىقىغا چىقىپ، غازاخۇن ئاكىنىڭ ئۆيىگە يېتىۋالدى. ئەڭ ئاخىرىدا كىرگىنى ھېكمەت بولدى. غازاخۇن ئاكا، ئامانىللا، ئالىمجان، كامىل، مۇراتلار ئۇنى ساقلاپ ئولتۇراتتى. ئۇلار ئەمدىلا ئەھۋاللىشىپ تۇراتتى، ئۆيگە يۇمىلاق يۆگەلگەن قەغەزنى قولتۇقىغا قىستۇرغان مەسۇم قابىل كىرىپ كەلدى. ئۇ بىرنەچچە ھۆسنىخەتلىرىنى ئۈستازى غازاخۇن ئاكىغا كۆرسىتىش ئۈچۈن كەلگەندى. ھەممەيلەن خەتلەرنى قولدىن ـ قولغا ئېلىپ كۆرۈشتى، ئاندىن گىلەم ئۈستىگە يېيىپ قويۇپ، بىردەك زوقلىنىشتى. ھۆسنىخەتلەر كلاسسىكلارنىڭ كىتابلار ھەققىدە ئېيتقان ئەقلىيە سۆزلىرى بولۇپ، ئەتراپلىرىغا مېھراب شەكىللىك، تۇخۇم ۋە رومبا شەكىللىك مىللىي نەقىشلەر يېشىل رەڭدە سىزىلغاندى. تەئلىق، دىۋانى، سۈلۈس شەكىللىرىدە يېزىلغان خەتلەر بىر ـ بىرىگە گىرەلىشىپ ھەم مىنگىشىپ، تولىمۇ كۆركەم كۆرۈنەتتى. خەت مەزمۇنىغا سىمۇۋول قىلىنغان قۇياش، مەشئەل، بۇلۇتلار خەت ئاستىدىن سۈس كۆرۈنۈپ تۇراتتى.

— پاھ، پاھ، — غازاخۇن ئاكىنىڭ بۇغداي ئۆڭ چېھرى ۋىللىدە ئېچىلىپ، نۇرانە كۆزلىرى چاقناپ كەتتى، — بالدۇر چىققان قۇلاقتىن كېيىن چىققان مۇڭگۈز ئېشىپ كېتىپتۇ دېگەن شۇ... خەتلەر ئاجايىپ پاساھەتلىك يېزىلىپتۇ... يېتىلىپ قاپسەن مەسۇم... بولۇپمۇ كىتاب توغرۇلۇق ئوبدان سۆزلەرنى تاللاپسەن... كىتابقا مۇھەببىتىڭنىڭ بارلىقىنى بىلەتتىم، بىراق مۇنچىلىك دەرىجىدە ئىكەنلىكىنى

ئويلىماپتىكەنمەن. . .

«كۆڭلى تۇز كىشىلەر سادىدا كېلىدۇ» دەپ بىكار ئېيتمىغان. پۇتۇن ئۆمرىنى كىتابلار ئىچىدە ئۆتكۈزۈپ، ئۆزىنى كىتابلارغا بېغىشلىغان غازاخۇن-ئاكا كىتاب توغرۇ-لۇق بىرەر مەدھىيە، چىرايلىق ئوخشىتىش، پاساھەتلىك سۆز ئاڭلاپ قالسا، قەۋەتلا خۇشال بولۇپ كېتەتتى. شۇڭا ئۇ: «بولدى مەسۇم بالام، بىزنىڭ بۇ يىغىنىمىزغا سەنمۇ قاتناش. . . بۇ يەنىلا سەن كۆكلەرگە كۆتۈرۈپ شەرھلەپ يازغان كىتاب توغرۇلۇق مەسلىھەت. . . » دەۋەتتى.

غازاخۇن ئاكا «ئۇلۇغ پرولېتارىيات مەدەنىيەت زور ئىنقىلابى» توغرۇلۇق سۆز-لەپ، ئۇنىڭ تۈپ مەقسىت، ئېگىزلىرىنى يېشىپ ئۆتتى ۋە ئىنقىلابنىڭ تۈنجى شامىلى بولغان «تۆت كونىنى بۇزۇش»نىڭ بۇ زور ئىنقىلابنىڭ يۈنىلىشى ۋە خاراكتېرىنى دەسلەپتىلا ئاشكارىلىغانلىقىنى مىساللار بىلەن ئىسپاتلىدى. ئۇ، تارىختا ئۆتكەن بۇيۇك ئالىم مىرزا ئۇلۇغبەگنىڭ ئىلمىي مىراسىنى قوغداپ قېلىش ئۈچۈن ئۇنىڭ شاگىرتلە-رىنىڭ ئېلىپ بارغان مەردانە كۈرەشلىرى توغرۇلۇق، كۆڭزىچى ئۆلىمالارنى تىرىك كۆمگۈزۈپ، چوڭ كۆلەملىك كىتاب كۆيدۈرۈش ھەرىكىتى ئېلىپ بارغان چىن شىخۇاڭ توغرۇلۇق سۆزلەپ ئۆتتى. ئۇ، كۈتۈپخانا ۋە كۈتۈپخانا ئامبىرىدىكى ئۆزى مۇھىم دەپ قارىغان ئېلىممىز ۋە چەت ئەلدە نەشر قىلىنغان رومانلار، پەن ـ تېخنىكىغا ئائىت كىتابلار، شۇنداقلا كلاسسىكلارنىڭ بىر قىسىم دىۋانلىرىنى ئايرىپ ئېلىپ قويغانلىقە-نى، ئۇلارنى بىر ئاماللاپ ئېلىپ چىقىپ كېتىپ، يوشۇرۇشنىڭ زۆرۈر ئىكەنلىكىنى ئېيتتى.

— بالىلار، كىتابلارنى قۇتقۇزۇۋېلىش جاندىنمۇ مۇھىم! . . . — دېدى غازاخۇن ئاكا جىددىي تەلەپپۇزدا، — بولمىسا، نۇرغۇن مەدەنىي مىراسلاردىن، ئىلىم خەزىنىلىرى-دىن ئايرىلىپ قالىمىز. . . جەڭگىۋار گۇرۇپپىدىكىلەر مەندىكى ئاچقۇچلارنىڭ ھەممە-سىنى تارتىۋالدى. لېكىن، ئىنقىلاب باشلانغان كۈنلەردىلا، مەن ئۇ ئاچقۇچلارنى كۆپەيـ-تىپ ياستىۋالغان. . . ئەمدىكى مەسىلە، كۈتۈپخانىغا قانداق كىرىش، چۈنكى كارىدور-دا بىر قوراللىق مىنبىك بار. . .

— گۈلباغقا قارىغان دېرىزىلەرنىڭ بىرەرسىگە بىنىت چاپلاپ سۈندۈرساق ئاۋاز چىقمايدۇ. ئاندىن ئىلغىرنى ئېچىپلا كىرسەك قانداق؟ — دېدى مۇرات ئەپلىك چارە

تاپقاندەك خوش بولۇپ. . . .

— بولمايدۇ، — دېدى غازاخۇن ئاكا دەرھال، — دېرىزىلەرنىڭ ئالدىدا تورۇسقا تاقاشقان كىتاب جازىلىرى بار.

— مۇنداق قىلساق، — دېدى كامىل سەل ئويلىنىۋېلىپ، — كارىدور تۇز بولغان بولسا خەتەرلىك ئىدى، بىراق ئۇ توقسان گرادۇس بۇلۇڭ ھاسىل قىلغان شەكىلدە. شۇڭا، قوراللىق ئۇ تەرەپكە ئۆتۈپ ئايلىنىپ كەلگۈچە، بۇ تەرەپتىن كۇتۇپخانىغا كىرىپ بولۇشىمىز كېرەك. . .

— توغرا، مېنىڭمۇ ئويلىغىنىم شۇ، — دېدى غازاخۇن ئاكا، — ئەمدى كىتابلارنى قانداق ئېلىپ چىقىش مەسىلىسى تۇرۇپتۇ. . .

— مۇنداق قىلساق قانداق؟ — مەسۇم قابىل گېپىنى قىرىپ، بېشىنى كۆتۈردى، — مەدەنىيەت ساربىينىڭ قىزىل يۇلتۇز كىنوخانىسىغا پاسىلداش تەرىپى رېشاتكا، ئۇ يەردە ئىككى ئادەم تۇرسا، ئوتتۇرىدا ئىككى ئادەم كىتابلارنى يەتكۈزۈپ بەرسە!

— مېنىڭچە، بۇ خەتەرلىك، — غازاخۇن ئاكا بېشىنى ئېغىتتى، — بۇنداقتا باغ ۋە ئائىلىلىكلەر قاتاردىن ئۆتۈشكە توغرا كېلىدۇ. تۇندە ئاياغ تىۋىشى ئاسانلا سېزىلىپ قالىدۇ. . . ئارىلىقىمۇ خېلى بار. . .

— ئەڭ ياخشىسى، كۇتۇپخانىغا يېقىن بولغان گۇلباغ تەرەپتىكى تامدىن ئارتىلىپ چۈشسەك، بىر - ئىككىمىز سىرتتا قېلىپ، كىتابلارنى شۇ يەردىن سۇنۇۋالساق بولىدۇ، — دېدى ئالىمجان كەسكىن قىلىپ.

— مەنمۇ شۇنداق ئويلىغان، — ئامانىللا بېشىنى لىڭشىتتى، — بىراق، كېچىدە مىنبىڭ، جۇسادۇيلەر ئايلىنىپ يۈرىدىكەن، كىتابلارنى تاغاردا ئېلىپ ماڭساق، ئۇلار بىزنى تۇتۇۋېلىپ ئاختۇرۇشتىن يانمايدۇ.

— مېنىڭ ئويۇمغا بىر ئىش كېلىۋاتىدۇ، — دېدى ھېكمەت، — ئەتە مۇرات ئىككىمىز دوختۇرخانىغا بېرىپ تېلىۋالدى دوختۇردىن نوسۇلكا ئەكىلىپ قويساق. . . باش تەرىپىگە ئىككى كىتابنى ئوشۇق قويۇپ يۆگەپ ماڭساق، كۆرگەنلەر كېسەل ئىكەن دېمەمدۇ؟ . . .

— ۋاي - ۋاي، ئەقلىڭگە باركالا، — غازاخۇن ئاكا ھېكمەتنىڭ

دولىسىغا ئۇردى، — بۇ بولىدىغان چارە ئىكەن. . . ئەمدى كىتابلارنى نەگە ئاپىرىـ مىز؟ . . .

— ھازىرچە بۇنى دېمىسەك، — دېدى كامىل نېمىنىدۇر ئويلاپ، — يۆتكىگەنلەر قەيەرنى پىنھان، ئىشەنچلىك دەپ قارىسا، شۇ يەرگە ئاپارسۇن. . .

— ھەرىكەتنى ئەتە كېچە سائەت ئىككىلەردە باشلاڭلار، — غازاخۇن ئاكا ھاياجاندىن يېنىك تىترەۋاتاتتى، — بەك ئېھتىيات قىلىڭلار. . . مانا ئاچقۇچ. . . كۇتۇپخانىنىڭ ئىچىدە يەنە بىر ئىشىك بار، ئۇ ئامبار. . . ئايرىپ قويغان كىتابلارنىڭ ئۈستىگە قىزىل پلاكات يېپىلغان. ھەر ھالدا بىرەر پېشكەللىك بولۇپ قالسا، قېرى ئاتاڭلارنى ئاياڭلار. . .

. . . ئاي قاراڭغۇسى. . . ئەل ئايىغى جىمىققان تىمتاس كوچىلار. . . گۈلباغ رەستىسىدىن نوسۇلكا ۋە سومكا كۆتۈرگەن ئالتە كۆلەڭگە تىۋش چىقارماي، مەدەنىيەت سارىيىنىڭ ئېگىز كۆك خىشلىق تېمى ئالدىغا كەلدى. ئۇلار بىر ئاز كۈسۈرلىشۋالـ غاندىن كېيىن، تۆت كىشى ئارقا ـ ئارقىدىن ئېگىز ھەم گەۋدىلىك كەلگەن بىرسىنىڭ مۇرىسىگە دەسسەپ، بىر ـ بىرلەپ تامغا چىقتى ـ دە، غايىب بولۇشتى. بۇ گەۋىلىك يىگىت ئالىمجان زېھىرۇللا ئىدى. ئۇ قوللىرى ئۇزۇن بولغاچقا، تام ئۈستىدە ئولتۇرۇپ پەستىن سۇنغان كىتابلارنى سىرتتىكى مەسۇم قابىلغا يەتكۈزۈپ بېرىشكە مەسئۇل بولغانىدى.

ھويلىغا چۈشكەن كامىل، ھېكمەت، ئامانىللا، مۇراتلار چوڭقۇر ئېرىق ئارقىلىق مەدەنىيەت سارىيى بىناسىنىڭ ئېگىز پېشايۋانىغا ياماشتى. ئۇلار ھەممىسى پۇتىغا يۇمشاق رېزىنكە ئاياغ كىيىۋالغاچقا، تۇن كۆلەڭگىسىدەك شەپىسىز ئىدى. كاردورنىڭ يان تېمىغا چاپلىشىپ، ئەڭ ئالدىدا تۇرغان كامىل ئىچىگە ئېچىغلىق تۇرغان ئىشىكنىڭ روجەكلىرىدىن ئىچكىرىسىگە قارىدى. بۇ چاغدا، قوراللىق مىنبىڭ قارشى تەرەپكە ئاستا كېتىۋاتاتتى. ئۇزۇن كاردورنىڭ ئوتتۇرىسىدا يېنىقلىق تۇرغان يىگىرمە بەش ۋاتلىق لامپۇچكا بۇ تەرەپنى غۇۋا يورۇتۇپ تۇراتتى. بۇ چاغدا، كامىلنىڭ نەق قۇلاق تۈۋىدە مۇشۇك مىياڭلىدى. مۇرات مەيدىسىگە بېسىۋالغان سومكىنى ئاستا پەپىلىۋىدى، مىياڭـ لاش توختاپ قالدى.

— ھەي، ئەبلەخ، بۇ نېمە قىلغىنىڭ؟ — كامىل ئۆزىمۇ ئاڭلىيالمىغۇـ

دەك پىچىرلىدى.

— گەپ قىلما، لازىمى بولۇپ قالىدۇ، — مۇراتمۇ ناھايىتى ئاستا شىۋىرلىدى.

قاراۋۇل مىنبىگىنىڭ قارىسى يوقىلىشى بىلەن، كامىل شەپە چىقارماي كارىدورغا كىردى ـ دە، ئالدىن ئايرىپ تۇتۇۋالغان ئۇچقۇچ بىلەن ئىشىكنى ئېچىۋەتتى. ئاندىن قولىدا ئىشارەت قىلىۋىدى، باشقىلارمۇ كۇتۇپخانا ئىچىگە بىر ـ بىرلەپ كىرىۋېلىپ، ئىشىكنى ئىچىدىن ئەتتى. . .

كۇتۇپخانىنىڭ ئىچى قاراڭغۇ ئىدى. پەقەت دېرىزىلەر ئالدىدىكى كىتاب جازىلىرىـ نىڭ ئۈستىدىن، يان يوچۇقلىرىدىن چۈشكەن ئاجىز يورۇق پۈكەي ئۈستى، ئورۇندۇق، كىتابلارنى خىرە ـ شىرە كۆرسىتىپ تۇراتتى. ئامانىللا بىلەن مۇرات ئامبارغا كىرىپ كېتىشتى. كۇتۇپخانا كامىلغا تونۇش بولغاچقا، ئۇ پۈكەي قاپقىنىنى ئاستا كۆتۈرۈپ تامغا يۆلەپ قويدى. ئاندىن ھېكمەت ئىككىسى بۇلۇڭدىكى ئايرىپ قويۇلغان كىتابلارنى تاپتى.

— ھېكمەت، سەن پۈكەينىڭ ئۇ تەرىپىگە ئۆتۈپ، — دېدى كامىل بوش ئاۋازدا، — كىتابلارنى ئىشىك يېنىغا ئاپارغىن، مەن سۇنۇپ بېرەي. . .

بۇ پەيتتە، ئامانىللا بىلەن مۇراتمۇ ئىخچام يۆگەلگەن كىتابلاردىن ئىككى باغلام كۆتۈرۈپ چىقىپ، ئىشىك تۈۋىگە قويدى ـ دە، پۇتىنىڭ ئۇچىدا دەسسەپ يەنە ئامبارغا كىرىپ كەتتى. ھېكمەت ناھايىتى ئېھتىياتچانلىق بىلەن مېڭىپ، تىۋىش چىقارماي كىتابلارنى قوياتتى. ئۇلار، ھەرخىل ئېھتىماللارنى كۆزدە تۇتۇپ، ئېلىۋالغان قولچىرىـ غىنىمۇ ئىشلەتمىدى. چۈنكى، ئىشىك ئۈستىدىكى ھاۋادادىن كارىدورغا يورۇق چۈشۈپ قېلىش خەۋپى بار ئىدى.

كۇتۇپخانا ۋە ئامباردىكى بەلگىلەنگەن كىتابلار ئىشىك تۈۋىگە دۆۋىلەندى، ئۇلار ئاۋاز چىقارماي چوڭقۇر تىناتتى. ئىشلارنىڭ خەۋپ ـ خەتەرسىز كېتىۋاتقانلىقىدىن ھاياجانلىنىپ ھاسىرايتتى.

— ئامانىللا، سەن ئەمدى كىرمە، — دېدى كامىل ھاسىراپ، — ئالىمجانغا كىتاب سۇنۇپ بەرگىن، مۇرات توشۇپ بەرسۇن. . . ھېكمەت بۇ يەردە كارىدورنى كۆزەتكەچ، مۇراتقا كىتاب يەتكۈزۈپ بېرىدۇ، مەن كىتاب جازىلىرىنى يەنە

بىر قاراشتۇرۇپ باقاي. . .

بۇ چاغدا، مۇراتنىڭ بىلىكىگە ئۇتكۈزۈۋالغان سومكىسىدىكى مۇشۇك زەئىپ مىقىراپ سالدى.

— بۇ بىرنىمىگىنى قويساڭچۇ! — دېدى كامىل چىشلىرى ئارىلىقلىرىدىن پىشىلداپ.

— كارىڭ بولمىسۇن. . .

— تىنچ. . . — ئامانىللا بىگىز بارمىقىدا ئاغزىنى باستى. چۈنكى كارىدوردا «تاق ـ تۇق» قىلغان ئاۋاز يېقىنلاپ كەلمەكتە ئىدى. كۇتۇپخانا ئىچىدىكىلەر زوكۇرىيىپ ئولتۇرغان، ئېگىشكەن، ئۇرە تۇرغان هالىتىدە هەيكەللەردەك قېتىپ قېلىشتى. ئۇلارنىڭ ئۇنلىرى ئىچىگە چۈشۈپ، نەپەس ئېلىشقىمۇ قورقاتتى. قاراۋۇل مىنبىگىنىڭ ئۇيقۇسى كەلگەن بولسا كېرەك، ئاياغ ئاۋازىدىن ئۇنىڭ ناهايىتى ئېرىنچەكلىك بىلەن قەدەم ئېلىۋاتقانلىقى بىلىنىپ تۇراتتى. نەق كۇتۇپخانا ئالدىغا كەلگەندە، ئۇنىڭ ئېغىر پۇشۇلدىغىنى ئاڭلاندى ۋە «تاق ـ تۇق» جىمىپ قالدى. ئۇ بىرەر شەپىنى سەزگەن بولسا، ئىشىككە قۇلاق يېقىۋاتامدۇ ياكى مىلتىقىنى مۇرىسىدىن ئېلىۋاتامدۇ؟ بىلگىلى بولمايتتى. «قايسىڭ سەن؟ ئىشىكنى ئاچ!» دېگەن دەهشەتلىك ئاۋاز هېلىلا ياڭرايدىغاندەك، كىتاب ئوغرىلىرى بىر ـ بىرىگە چەكچەيگىنىچە جىمىپ كەتكەنىدى. خېلى ئۇزاقتىن كېيىن، سەرەڭگە چاققان ۋە يۆتەلگەن ئاۋاز ئىشىك تۈۋىدىنلا كەلدى ـ دە، يەنە «تاق ـ تۇق» شەپە باشلىنىپ، بارغانسېرى ئۇزاپ كەتتى. . . كامىل ئىشىكنى قىيا ئېچىپ، ئىشەنچ هاسىل قىلغاندىن كېيىنلا، ئامانىللا بىلەن مۇراتقا ئىككى باغلام كىتابنى تۇنقۇزۇپ، ئۇلارنى چىقىرىۋەتتى.

مۇرات چاققانلىق بىلەن قاتناپ يۈرۈپ، باغلام ـ باغلام كىتابلارنى پېشايۋان قىرىغا توشۇپ بولدى. ئۇ يەردىن ئامانىللا كىتابلارنى باغ تېمى يېنىغا يۆتكەپ، ئالىمجانغا سۈنماقتا ئىدى.

— ئەمدى سەن، — دېدى هېكمەت، بىلىكىگە سومكا ئىلىغلىق مۇراتقا پىچىرلاپ، — كىرمىگىن، بۇ ئىككى باغلام كىتابنى كامىل ئىككىمىز ئالغاچ چىقىمىز. . .

مۇرات چوڭ بىر باغلام كىتابنى كۆتۈرۈپ چىقىپ كەتكەندىن كېيىن، هېكمەت

ئىشكنى ياپتى ـ دە، كامىلتاك قېشىغا كەلدى. ئۇ پۇكەينىك ئاستىغا كىرىۋېلىپ، قىزىل پلاكات رەختى بېشىغا ئارتقىنىچە، قولچىرىغىنى ياندۇرۇپ، مۇقاۋىلىرى تىتىلىغان بىرنەچچە نېپىز كىتابچىلارنى قوينىغا تىقماقتا ئىدى.

— تېز بول. . . ھەممىسى تۈگىدى، — ھېكمەت ئۇنىڭ قۇلىقىغا شىۋىرلىدى.

— ماۋۇ كىتابنى سەن قوينۇڭغا تىق، — كامىل بۇلغارى تاشلىق كونا بىر كىتابنى ھېكمەتنىڭ كۆڭلىكىنىڭ ياقىسىدىن تىقىۋەتتى، — ئېھتىيات قىل، چۈشۈپ قالمىسۇن.

— خاتىرجەم بول، ئىشتانىبىغىم خېلى چىڭ. . . — ئىككىسى مىيىقىدا كۈلۈشتى.

كامىل بىلەن ھېكمەت ئەمدى چىقىپ كېتەيلى دەپ تۇراتتى، كارىدوردىن يەنە تاقىلدىغان ئاۋاز كېلىشكە باشلىدى. بۇ قېتىم قاراۋۇلنى قاتتىق ئۇيقۇ باسقانمۇ نېمە، نەق كۈتۈپخانا ئالدىدىن «ئا. . .» دەپ سوزۇپ ئەسىنگەن ئاۋاز كەلدى ۋە ئۇنىڭ پېشايۋانغا چىقىدىغان ئىشىك تەرەپكە پۇتىنى سۆرەپ ماڭغانلىقى بىلىندى. شۇنىڭدىن كېيىن، يەنە بىر ئەسنەك ئاۋازى بىلەن، شاپۇر ـ شۇپۇر شەپە ئاڭلاندى ـ دە، جىمىقتى. . .

بەش مىنۇت ئۆتە ـ ئۆتمەيلا، يېنىك پۇشۇلداش، ئاندىن بىر خىلدا خورۇلداش ئاڭلاندى. قاراۋۇل بۇرنىدا پۇشتەك چېلىۋاتاتتى. بۇنىڭدىن، ئۇنىڭ بوسۇغا سۈپىسىدا ئولتۇرۇپ ئۇخلاۋاتقانلىقىنى بىلىۋالماق تەس ئەمەس ئىدى. كۈتۈپخانا بىلەن بوسۇغا ئارىلىقى بەش ـ ئالتە قەدەم كېلەتتى. قاراۋۇلنىڭ پات ـ پات ئويغىنىپ پۇشولدىغىنى، تاڭشىر تېتىۋاتقاندەك ئاغزىنى تامشىپ قويغىنى ئاڭلىنىپ تۇراتتى. ئەمدى چىقىپ كېتىدىغان يول توسۇلغاندى. . .

كامىل بىلەن ھېكمەت بىر ـ بىرىگە «قانداق قىلىمىز؟» دېگەندەك قارىشىپ قالدى. قاراۋۇل ئۇ يەردىن كېتىدىغاندەك ئەمەس ئىدى. ئۇ بىر ئويغىنىپ، بىر پۇشۇلداپ ئۇخلىماقتا ئىدى. ئادەم تۇنجىقىپ قالغۇدەك سوۋلۇك جىمجىتلىق. . . تاقەتسىزلىك، بۇرۇختۇملۇق ئىچىدە ئۆتۈۋاتقان دەقىقىلەر. . . ئىچىدە نېمىدۇر بىر نەرسە تارىسىدە ئۇزۇلۇپ كېتىدىغاندەك جىددىيلىك. . . تومۇرلارنىڭ ئۇرۇشى، قانلارنىڭ ئايلىنىشى ئۆزىگە ئاڭلانغۇدەك تىۋىشسىز قاراڭغۇلۇق. . .

ۋاقىت ئۆتمەكتە. . . كامىل ۋە ھېكمەت ئۇچۇن يېرىم سائەتتەك ۋاقىت گويا يېرىم

ئەسىردەك بىلىنمەكتە ئىدى. مۇشۇنداق كېتىۋەرسە، تاڭمۇ ئېتىپ قالاتتى. تۈيۈقسىز مىياۋ! قىلغان ئاۋاز بىلەن تەڭ، «ۋا! . . .» دېگەن دەھشەتلىك ۋارقىرىغان ئاۋاز ئاڭلاندى ۋە پالاق ـ پۇلۇق، شاپۇر ـ شاپۇر قىلغان شەپىلەر كەلدى.

ـ ئاناڭنى! مۇشۇككەييا، يۇرىكىمنى ئاسقىتىۋەتتىيا؟ ئوغرى مۇشۇك ئوخشىماـ تا؟ . . . تورۇستىن كەپتەر ئوغرىلىيالماي، قۇچقىمغا چۈشكىنىنى كۆرمەمدىغان بۇ ھېشقىنىڭ . . .

قاراۋۇلنىڭ تىللاپ، قارغاپ كارىدورنىڭ ئۇ تەرىپىگە ماڭغان شەپىسى ئاڭلاندى. كامىل بىلەن ھېكمەت بىر ـ بىرىنىڭ قوللىرىنى چىڭ سىقىشىپ كۈلۈپ قويۇشتى. چۈنكى بۇ ئىشنىڭ مۇراتىنىڭ ئىنچىكە پىلانلىشى، ھەييارلىقى ئارقىلىق بولغانلىقىنى ئۇلار ئويلاپ يەتكەنىدى.

كامىل، ھېكمەتلەر كۈتۈپخانا ئىشىكىنى ھەم يېپىپ قايتىپ چىققاندا، پېشايۋان لەمپىسىگە ئۇۋا سېلىۋالغان كەپتەرلەر تۇن ساراسىمىدىن ئويغىنىپ كەتكەنمۇ، بەزىلىـ رى بۇقۇلداپ، بەزىلىرى «ھۇق. . . ھۇق. . .» دەپ ئىنچىكە ئاۋازدا ئۇنلەپ قويدى.

ئۇلار باغ تېمىغا يېتىپ كەلگەندە، ئالىمجان تامغا مىنىپ ئولتۇراتتى. قالغانلارئۇ تەرەپكە چۈشۈپ كەتكەنىدى. كامىل ئېلىپ كەلگەن كىتابلارنى ئالىمجانغا سۇنۇپ بەرـ گەندىن كېيىن، ھېكمەتنىڭ مۇرىسىگە دەسسەپ تامغا چىقتى ـ دە، ھېكمەتنىڭ قولىدىن تارتتى.

ـ ئالىمجان، ـ دېدى مۇرات پەس ئاۋازدا، ـ سەن خېچىرغا مىنىپ باققانمۇ؟

ـ قانداق دەيسەن؟

ـ يا دەيمىنا، پۇتلىرىڭنى ئۇزۇن ساڭگىلىتىپ ئولتۇرساڭ، ئېگىز، كۆك خېـ چىرغا مىنگەن بېگىمدەك كۆرۈنىدىكەنسەن. . . ئۆزۈڭگىمۇ يارىشىدىكەن. . .

نوسۇلكا ئۇستىدىكى كىتابلارنى يۆگەۋاتقان ئامانىللا بىلەن كامىل پىققىدە كۈلۈۋەتتى.

ـ يائاللا، مۇشۇنداق ۋاقىتتىمۇ چاقچاق قىلىۋاتقىنىنى ماۋۇ ھىيلىـ گەرنىڭ. . . ـ ئالىمجان ئۆزىمۇ كۈلۈۋەتتى، ـ ئېشەك ئۆلۈۋاتسا كۆتى غېجەك تارتقاندەك. . .

ـ بايىقى غېجەكنى ئاڭلىماي قالدىڭدە! ـ دېدى مۇرات ئىككى نوسۇلكىغا پاتمىغان

كىتابلارنى سومكا ۋە تاغارغا قاچىلاۋېتىپ، — مۇشۇكنىڭ قۇيرۇقىنى چىمدىپ بىر تاشلىسام، ھېلىقى قاراۋۇل «ۋا. . . » لا دېدى-دە، ئارقا دەرۋازىسىنىڭ پەجىمى بوشمۇ نېمە، «تارتلا. . . » قىلىپ قالدى.

ھەممىسى كۈلۈشۈپ كېتىشتى. بىراق ئاۋازىنى چىقارماسلىق ئۈچۈن، ئاغزىلىرىنى تۇتۇۋېلىشتى. مۇرات ئەسلىدە كىتاب يۆتكەش، ئوغرىلاش جەريانىدا قاراڭغۇدا بىرەر نەرسىگە پۇتلىشىپ ياكى كىتاب، چېلەك، داستەك بىر نېمىلەر تاراقلاپ ئۇرۇلۇپ شەپە بېرىپ قالسا، قويۇپ بېرىش ئۈچۈن ئۆيىدىكى مۇشۇكنى ئېلىۋالغانىدى. ھەرھالدا بۇ مۇشۇك بۇ قېتىم ئۇنتۇلغۇسىز خىزمەت كۆرسەتتى.

— كامىل، ھېكمەت، ئىككىڭلار ماۋۇ نوسۇلكىنى ئېلىپ مېڭىڭلار، — دېدى ئالىمجان بۇيرۇق ئاھاڭدا، — ئامانىللا، مەسۇم قابىل، سىلەر مۇنۇ تاغار بىلەن سومكىنى ئادەمسىز تار كوچىلار ئارقىلىق كۆزلىگەن يېرىڭلارغا ئاپىرىڭلار، مۇرات ئىككىمىز بۇ نوسۇلكىغا مەسئۇل. . . ھەممىڭلار قاتتىق ئېھتىيات قىلىڭلار. . .

كامىل بىلەن ھېكمەت نوسۇلكىنى كۆتۈرۈپ گۈلباغدىن پەسلەپ چۈشتى - دە، تېز قەدەملەر بىلەن گۈجان كوچىسىغا قايرىلدى. ئۇلار كېتىۋېتىپ، ئەگەر بىرەر مىنىبىك ياكى قاراۋۇل ئۇچراپ قالسا: «ھاممام ئىدى، دوختۇرخانىدا تۇگەپ قالدى. . . » دېيىشنى مەسلىھەتلىشۋالدى. چۈنكى، ھەرقانداق ئادەم ھېيىتىنىڭ يۈزىنى ئېچىشقا جۈرئەت قىلالمايتتى.

— ھېكمەت، سەن ئىشىك ئالدىدا جىندەك ساقلىغىن، — دېدى كامىل ئۆيى ئالدىغا كەلگەندە، — مەن گۈرجەك ئەپچىقىۋالاي. . .

كامىل ھايال بولمايلا چىقتى ۋە قىسقا دەستىلىك بەل گۈرجەكنى ئەدىيال ئىچىگە يوشۇردى، ئۇلار مېڭىپ كېتىشتى. ئۇلار كوچىدىن قارا تەرگە چۆمۈلگەن ھالدا ئۇزاپ چىقىپ، ئىككى پىس يارلىقنىڭ ئوتتۇرىسىدىكى توپىلاڭ يولدا توختاپ بىردەم ئارام ئالدى ۋە يۈز - بويۇنلىرىنى سۈرتۈشتى. بۇ يەرلەر شەھەر سىرتىغا تەۋە بولۇپ، پىنھان ئىدى.

— كامىل، رەسىملەرنى بىر تەرەپ قىلىۋەتكىن، — دېدى ھېكمەت ئۆزى سىزغان رەسىملەرنىڭ دوستىغا بالا تېپىپ بېرىشىدىن ئەنسىرەپ، — قوللىرىغا چۈشۈپ قالسا، ئۇلار ئۆزلىرى بىلگىنىچە تەھلىل قىلىشىدۇ.

— خاتىرجەم بول، رەسىملەر شەھەردە يوق، — ئەدىيالنىڭ چۈۋۈلۈپ كەتكەن يېرىنى قىيچىپ يۆگەۋاتقان كامىل دوستىغا قاراپ كۈلدى، — كۈرسقا كىرگەن كۈنىلا كېچىدە يىغىشتۇرۇۋەتكەنىدىم.

ھېكمەت سىزغان «ۋاپا» ، «ئايدىڭ كېچە» ، «ئەلۋىدا» دېگەن ماي بوياق رەسىملەر كامىل ئۈچۈن تېپىلغۇسىز بايلىق ئىدى. شۇڭا ئۇ رەسىملەرنى قاتمۇقات يۆگەپ ھەم چىگىپ، يۇرۇڭقاشتىكى تۇغقانلىرى ئارقىلىق بىر دېھقاننىڭ ئۆيىگە ئاپارغۇزۇۋەتكەنىدى.

ئۇلار يارلىق ئىچىدە كېتىۋاتقىنىدا، كامىلنىڭ كۆز ئالدىغا ئەلنامەدىكى ھېلىقى ئەنسىز كېچە كېلىۋالغانىدى. ئۇ غوجا باھاۋۇدۇن ھاجىمنىڭ كىتاب، رېتسېپ، دورىلىرىنى ئوغرىلاپ ئېلىپ چىققان چېغىدا، تىل بىلەن چۈشەندۈرۈپ بېرەلمەيدىغان ئاجايىپ ھاياجان ئىزتىراپىدا كۆيگەنىدى. مانا ھازىرمۇ شۇ چاغدىكى قاينىاق ھېس - تۇيغۇلار قايتا تەكرارلانماقتا.

يارلىق ئىچىدىكى يول ئوتتۇرىلاشقاندا، كامىل بىلەن ھېكمەت سولغا بۇرۇلۇپ توپا شۇرقىراپ ئېقىپ تۇرغان دۆڭدىكى چىغىر يولغا يامىشتى. دۆڭ ئۈستىدە ياۋا قومۇش، يۇلغۇن، بۇيا، شىۋاق قاپلىغان مازارلىق يېيىلىپ ياتاتتى. كېچىكىپ چىققان ئاي ئوغىقى بەكمۇ كونىرىغان گۈمبەز ئۈستىگە قونۇۋېلىپ، بۆشۈك شەكىللىك مەقبەرىلەرنى، توپا دۆۋىلىنىپ ئۈستىگە قاقشال يانچىلغان دۈمچەك - دۈمچەك ئاددىي قەبرىلەرنى، شامالدا تىتىلىپ، ئاپتاپتا ئۆڭۈپ كەتكەن لاتىلىرى يەلپۈنۈپ تۇرغان تۇغ - ئەلەملەرنى ئۆزىنىڭ سىرلىق نۇرىدا يورۇتۇپ تۇراتتى. قار - يامغۇر سۈلىرىدا گۆمۈرۈلۈپ چۈشكەن گۆرلەر قاپقاراڭغۇ بولۇپ، يۇرەككە ئەنسىزچىلىك سالاتتى.

نوسۇلكىنىڭ ئالدىنى كۆتۈرگەن كامىل قەبرىستانلىق ئىچىدە ئالاھىدە كۆزگە چېلىقىپ تۇرغان گۈمبەز ئالدىدا توختىدى. گۈمبەزنىڭ تۆت تەرىپىدە ئادەم ئارانلا ئېگىشىپ كىرگۈدەك بىردىن ئويۇقچە تۆشۈكلىرى بولۇپ، ئۇلار كېسەك بىلەن ئېتىۋېتىلگەنىدى. گۈمبەز ئەتراپىدا كوزا پۇچىقى، ھىجىرلاردا كۆيدۈرۈلگەن كېپەك قالدۇقلىرى، سەندەل ياغىچىنىڭ كۆيۈندىلىرى تۇراتتى.

— بۇ خان ئانامنىڭ ئەجدادلىرى ياتقان شامىگۆر، — دېدى كامىل دۇئاغا قول كۆتۈرۈپ.

ئۇلار دۇئا قىلىشىپ بولغاندىن كېيىن، كامىل بەل گۈرجەكنى ئېلىپ، ئاي يورۇقى چۈشۈپ تۇرغان ئۇيۇقچىنىڭ بوشاپ، تۆكۈلۈپ كەتكەن سۇۋاقلىرىنى چۈشۈرۈۋېتىپ، كېسەكلىرىنى قومۇرۇشقا باشلىدى. ئۇ ھارغاندىن كېيىن، ھېكمەت ھەپىلەشتى. كېسەكلەر ئېلىنىپ بولغاندىن كېيىنلا، شامىگۈرنىڭ ئېغىزى ئېچىلىپ، بىر غۇلاچ چوڭقۇرلۇققا چۈشۈپ كېتىدىغان توپا پەلەمپەيلەر غۇۋا كۆرۈندى. ئۇلار ئۇيۇقچىدىن ئۆملەپ ھەم قىسىلىپ دېگۈدەك كىردى ـ دە، شامىگۈرنىڭ ئىچىگە توپا پەلەمپەيلەر ئارقىلىق سىيرىلىپ چۈشتى. ئۇنىڭ ئىچى دۈبدۈگلەك ئويۇلغان بولۇپ، ئاستى تەكشى ئورەككە ئوخشايتتى. ئاستىن ـ ئۈستۈن ئىككى قاتار قېزىلغان لەھەتلەر، يۈملاق شامىگۈردە بىر ـ بىرىگە قارىشىپ تۇراتتى. مېيىت قويۇلغانلىرىنىڭ ئاغزى كېسەك بىلەن ھىم ئېتىۋېتىلگەندى. يىگىرمە ـ ئوتتۇز يىللىق كونىلىرىنىڭ بولسا، كېسەكلىرى ھۆركۈپ، ئۇۋۇلۇپ تۆكۈلۈپ كەتكەچكە، ئىچىدىن ئاپئاق باش سۆڭەكلىرى ۋە ئورنىغىلا تۆكۈلۈپ قالغان ئۇششاق پارچە ئۇگە ـ قوۋۇرغىلار كۆرۈنۈپ تۇراتتى.

— ھېكمەت، بىردەم تۇرۇپ تۇر، مەن سىرتقا چىقىپ كېلەي،— دېدى كامىل ھېكمەتكە ئېگىشىپ،— قورقمايدىغانسەن؟

— ياق، بېرىۋەر...

ھېكمەتنىڭ تېنى ئەيمىنىپ تۇرسىمۇ، ئانچە قورقۇپ كەتمىدى. بىراق، ئاجايىپ ئېغىر، ۋەھىمىلىك بىر ئوي ئۇنىڭ يۈرەك ـ باغرىنى ئېزىۋەتتى... ئادەم كۆزى پىلدىرلاپ، مېڭىپ يۈرگەندىلا ئادەم ئىكەندە!... بىر تىنىقتىن قېلىپ كۆزى يۇمۇلسا، بىر غېرىچ سوغۇق يەر ئاستىدا نەچچە مىڭ يىللىقلار بىلەن تەڭ بولىدىكەن... ھە... مۇشۇ ئاپئاق سۆڭەكلەر بىر چاغلار كۈلگەن، يىغلىغان، ھەسرەتلەنگەن، شادلىققا تولغان بولغىيتتى!... بەخت ۋە بەختسىزلىك، مەئىشەت ھەم پېقىرلىق، شاھلىق ياكى گادايلىق گىريانلىرىدا چۆرگىلەپ، بۇ تۆت كۈنلۈك ئالەمگە تويماي، قۇياشلىق يورۇق جاھانغا جان سەكراتىدىمۇ قىيالماي قارىغان بولغىيتتى!... دۇنياغا پاتمىغان سۇلتان، ھېچكىمنى ئۆزىگە تەڭ قىلمىغان گۈزەل، پەقىرلەرگە شەپقەت قولىنى سوزمىغان غەنىيلەرمۇ مۆمىن، مىسكىن، ئوغرى، دەرۋىشلەرگە ئوخشاشلا، ئاخىرى ئۆزى پاتقۇدەكلا تۆشۈكتە بىر دۆۋە سۆڭەكلەرگە ئايلىنىدىكەنغۇ!... قاراڭ، ئۇلارنىڭ نائىلاجلىقىنى، شۇنچە يېقىن قوشنا تۇرۇپمۇ

ئۆزئارا بېرىش ـ كېلىش قىلىشالمايدۇ! . . . بىر ـ بىرىگە ھالىك نىچۈك دېيىشىلمەيدۇ! . . . شۇڭا ئېيتىمىزكى: ئەي تەكەببۇر بەندە، تېنىڭ قۇرتلارغا يەم، گىياھلارغا ئاش ـ ئوزۇق بولغۇچە، تائەت ـ ئىبادىتىڭنى قىل، ئىختىرا ئەيلە، مۇمىن ـ پەقىرلەرنىڭ بېشىنى سىيلا! . . . قولۇڭدىن كېلىدىغان ھىممىتىڭنى ئايىما! . . . قولۇڭدىن كەلمىسە، كۆڭلۈڭدە بولسىمۇ ئويلا! . . . پەيغەمبىرىمىز: «يۈك سۆرىگەن بىر ساھابە مۇشكۈلات ئىچىدە دۆڭگە چىقىپ كېتىۋاتقىنىدا، ئۆزۈڭ مېيىپ، ئاجىز بولۇپ، ئۇنىڭ چاپاسىغا مەلھەم بولالمىساڭ، كۆڭلۈڭدە بولسىمۇ ئىچ ئاغرىتقىن. سەن ھىممەت قولۇڭنى سوزغىنىڭدىن ئارتۇقراق ساۋابقا نائىل بولىسەن» دېگەنىكەن. شۇنداق! ھىممەتتىن قانىتى بولغان قۇش ئېگىز ئۇچالايدۇ! قىلغان زەررىچە ساخاۋىتىڭ تاڭلا مەھشەر كۈنى بېشىڭغا سايىۋەن بولىدۇ! ئەگە بولمىسا ياخشى نامىڭ ئەۋلادلار تىلىدا زىكىر قىلىنىدۇ! سېنىڭ بىلەن بىز پانىي ئالەمگە ئۇچ ـ تۆت كۈنلۈك مېھمان! ياخشى بولساقمۇ، يامان بولساقمۇ، بەربىر كېتىمىز . . . بەزىلەر ئۇنتۇلۇلمايدۇ، بەزىلەر لەنەت ـ نەپرەت بىلەن تىلغا ئېلىنىدۇ. بۇ توغرىدا ئوبۇلھەسەن ھەرەكانى: «يەر ئۈستىدە يۈرگەن بەزى ئادەملەرنى بىز تىرىك ھېسابلايمىز، ئەسلىدە ئۇلار ئۆلۈك، يەر ئاستىدا ياتقان بەزى زاتلارنى ئۆلۈك ھېسابلايمىز، ئەسلىدە ئۇلار تىرىك! . . . » دەپ ناھايىتى توغرا تەبىر بەرگەن. دەرۋەقە شۇنداق! . . . ئەسلىدە بۇ دۇنيا چايخانىسىغا چۈشمىسەك، ئاچچىق چايلىرىنى ئىچمىسەك بوپتىكەن. . . ھەسرەت ـ نادامەت يۈكلىرىنى ئارتىپ، گۇناھ ـ كىبىر تاغلىرىنى ئۈستىمىزگە يۈكلىمىگەن بولار ئىدۇق! خەيرىيەت، كەپتىمىز، كەلگەن ئىكەنمىز، بىرەر ئىز قالدۇرۇپ كېتەيلى! قارىغىنا بۇ سۆڭەكلەرگە. . . ياتىدۇ. . . ياتىدۇ. . . ياتىدۇ، تا قارا تۇپراققا قوشۇلۇپ كەتكۈچە ياتىدۇ! . . .

— ھېكمەت! . . . ھېكمەت. . . ساڭا نېمە بولدى؟ — قولچىرىغىنى لەھەت ئىچىگە يانداۋرۇپ، ئاپئاق سۆڭەكلەرگە تىكىلىپ قاراپ قالغان ھېكمەت چۆچۈپ كامىلغا قارىدى، — بىر نېمە بولمىغانسەن؟ . . .

— ياق. . . ھېچنېمە! . . . — ھېكمەت كامىلنىڭ قولىدىكى يۈلغۇن شاخلىرىغا قارىدى، — بۇنى نېمە قىلىسەن؟

— كىتابلارنىڭ ئاستىغا چاپراس قويۇۋېتەيلى دەيمەن، نەم تارتمايدۇ.

ئۇلار كىتابلارنى شامىگۆرنىڭ ئوتتۇرىسىغا تىزىپ بولغاندىن كېيىن، ئاستا چىقىپ كېتىشنى ۋە ئويۇقچە تۆشۈكىگە كېسەك تىزىپ، ئارىلىقلىرىغا توپا تاشلاپ، چانىمغۇدەك قىلىۋەتتى.

نوسۇلكا كۆتۈرگەن كامىل بىلەن ھېكمەت ۋىلايەتلىك دوختۇرخانىغا كىرگەندە، تاڭ ئالدىدىكى قاراڭغۇلۇق تېخى تارقىمىغاندى. چاپىننى يېپىنچاقلاپ چىققان ئۇيقۇ-لۇق تېلىۋالدى دوختۇر ئۇلارنى ئۆيىگە تەكلىپ قىلغاندى. كامىل ئۇزۇر ئېيتتى.

— رەھمەت، تېلىۋالدى دوختۇر، ئۆزلىرى بۇ قېتىم باھا يەتمەس ساۋاب ئىش قىلدىلا.

— تۈزۈت قىلماڭلار، — دېدى تېلىۋالدى قولىنى ھەر ئىككىلىسىنىڭ مۇرىسىگە قويۇپ، — مەن ناھايىتى ئىككى نوسۇلكا بەردىم خالاس. بىراق سىلەر خەۋپ ـ خەتەرنى بېشىڭلارغا ئېلىپ، تارىخقا يېزىلغۇدەك ئۇلۇغ ئىشتىن بىرنى قىلدىڭلار.

— قوللاش، خەيرخاھلىق قىلىشنىڭ ئۆزى، — دېدى كامىل مىننەت-دارلىق بىلەن، — شۇ ساۋاب ئىشنى قىلغان بىلەن باراۋەر... ھازىر ئۆزلىرى قانداقراق تۇرۇۋاتىدىلا؟

— چاقىرسا كېسەل كۆردۇم، بولمىسا ئۆيدە ياتتىم... رەھبەرلىك بەنزىلىرىدە، ئىراچ ئىشخانىلىرى ۋە دورىخانىلاردا، «يالاڭ ئاياغ دوختۇرلار» ھوقۇق يۈرگۈزۈۋاتىدۇ.

— ھۇما قۇشى قونسا چىۋىن باشىگە، سۇمرۇغ كېلۇر دائىم ئۇنىڭ قاشىگە» دېگەندەك بوپتۇ ـ دە؟

— ئىنقىلاب باشلانغاندىن بېرى، بىردىنلا چۈشكۈنلىشىپ، ھېچ ئىش خوشياقماس بولۇپ قالغانىدىم، — دېدى تېلىۋالدى دوختۇر ئېغىر تىنىپ، — ئەمما سىلەرنىڭ بۇگۈنكى ئىشىڭلارنى كۆرۈپ، باشقىدىنلا روھلىنىپ قالدىم... «مىللەت، خەلق دەيدىغان مۇنداقمۇ پىداكار ئادەملەر تېخى بار ئىكەن... زىيالىيلىرىمىز پۈتۈنلەي تۈگىشىپ كەتمەپتۇ» دېگەن ئوي ماڭا كۈچ ـ مادار بەردى. سىلەر خۇددى زۇلمەتتە چاقنىغان جاۋاھىرلار ئىكەنسىلەر!...

— باھايىڭىز ئارتۇق بولۇپ كەتتى، بۇ بىز ياشلارنىڭ بۇرچى، باش تارتىپ بولمايدىغان قەرزىمىز...

— ھەي ياۋا ئۆچكە، — تېلىۋالدى بىر چاغدىكىدەكلا ھېكمەتكە چاقچاق

قىلدى، — سەن يەيدىغان ئوت ـ چۆپلەرمۇ تۆت كونىغا كىرەمدىكەن؟ . . . نىماندىاق غەملىكسەن، گەپمۇ قىلمايسىنا؟

— ئىككىلار بىر ئوبدان پاراڭلىشۋاتساڭلار، — ھېكمەتمۇ ئۇنىڭ «داڭگال» لەقىمىگە يانداپ چاقچاق بىلەن جاۋاب بەردى، — پۇتۇڭلارغا داڭگالدەك پۇتلىشىپ، گەپكە قوشۇق سېلىپ تۇرۇۋالسام بولماس.

تېلىۋالدى كۈلۈۋەتتى.

— ئىنقىلاب باشلانغاندىن بېرى تۇنجى قېتىم كۈلۈشۈم بۇ، — دېدى تېلىۋالدى، — ھە راست، مۇرات بىلەن ئالىمجان بىر سائەتتىنىڭ ئالدىدا نوسۇلكىنى تاپشۇرۇپ بېرىپ كېتىپ قالدى.

كامىل بىلەن ھېكمەت تېلىۋالدى بىلەن خوشلىشىپ، چايخانا مەكتەپ ئالدىغا كەلگەندە، ھېكمەت قوينىدىكى كىتابنى چىقىرىپ كامىلغا بەردى. ئۇلار ھەرخىل ئېھتىماللارنى كۆزدە تۇتۇپ ئايرىلىشتى. ھېكمەت رېشاتكىدىن ئارتىلىپ مەكتەپكە چۈشتى ـ دە، كۈندۈزى ئۆگىنىش مەيدانى، كېچىسى ياتاق رولىنى ئۆتەيدىغان سىنىپقا پۇتىنىڭ ئۇچىدا دەسسەپ كىردى، تەر ۋە قانداقتۇر بەتبۇي بىر ھىد بۇرنىغا گۇپلا ئۇرۇلدى. سىنىپتا ئىككى قاتار قىستىلىشىپ ياتقان مۇئەللىملەر تىنجىق ئىسسىققا چىدىماي، يېرىم يالىڭاچ ھالدا ئۇيقۇغا كېتىشكەنىدى.

ئارىدىن ئون كۈن ئۆتتى. پاش قىلىش، تارتىپ چىقىرىش باشلاندى. ئىككى ئوقۇتۇش بىناسىنىڭ بىر ـ بىرىگە قارىشىپ تۇرغان دېرىزىلىرىدىن: «يوقىتايلى. . . »، «ئىت كاللىسىنى يەنجىپ تاشلايلى. . . »، «جىن ـ شەيتانلارنى، زەھەرلىك چۆپلەرنى تارتىپ چىقىرايلى. . . » دېگەندەك شوئارلار بىلەن چىرقىرىغان، ئازابلىق ۋارقىرىغان، يىغلىغان ناله ـ پىغانلار ئاڭلىنىپ تۇراتتى. «نەق ئەكسىلئىنقىلابچى» زەينىدىن دەسلەپتىلا ئۇچۇغدىلىپ ھالىدىن كەتتى. ئارقىدىن كامىل، ھېكمەت، مۇرات، توختى قۇربان، ئەخمەت ھوشۇر، زىكرۇللا غوجى قاتارلىق ئون سەككىز مۇئەللىم تارتىپ چىقىرىلدى. ئۇلار نۆۋەت بويىچە بىر ـ ئىككى قېتىم كۈرەش قىلىنغاندىن كېيىن، مەسىلە تاپشۇرۇشقا قويۇلدى. تارتىپ چىقىرىش باشلىنىپ، پاش قىلىش، كۈرەش قىلىش چوڭقۇرلاشقانسېرى، مەكتەپ مەيدانىغا

قاتار ـ قاتار تۇۋرۇكلەر بىكىتىلىپ، بورا بىلەن دازىباۋ[1] تاملىرى ياسالدى. گۇرۇپ-پىلار، ئوچاستىكىلار يەر تالىشىپ ئېگىز ـ پەس ياسۇەتكەن بۇ تاملار شۇنچىلىك زىچ ئىدىكى، مەكتەپ مەيدانىنىڭ تۆت ئەتراپىدىكى بىنالار كۆرۈنمەي قالغاندى. ھەر كۈنى كەچلىك ۋە چۈشلۈك دەم ئېلىشلاردا، ئوقۇنقۇچىلار، تارتىپ چىقىرىلغان جىن ـ شەيتانلار ئۇ تاملارنى ئارىلاپ يۈرۈپ دازىباۋ كۆرەتتى، نېپىز تاختا قەغەزلەرگە پەي قەلەم بىلەن يېزىلغان قىتىغىر ـ قىيىسىق خەتلەر، سىزىلغان ھەجۋى رەسىملەر تارتىپ چىقىرىلغان ۋە چىقىرىلمىغانلار ئۇستىدىكى پاش قىلىش ماتېرىياللىرى ئىدى. بەزىلەر: «پالانى، سەن نېمىشقا ئاغزىڭنى ئاچماي ئولتۇرىسەن؟ پالانى ـ پۇكۇنىلەر بىلەن مۇناسىۋىتىڭ يوقمىدى؟» دېگەندەك مەزمۇنلاردا بولۇپ، ئۇلارنىڭ ئىككى كالپۇكىغا قۇلۇپ سېلىنغان ھەجۋى رەسىملىرىمۇ چاپلانغاندى. دازىباۋلاردا ئادەم تېنى ئەيمەنگۈدەك سىياسىي مەزمۇندىكى پاش قىلىشلار كۆپ قىسمىنى ئىگىلەيتتى. ئۇلاردا: «سېنىڭ بۇنداق دېگىنىڭ پارتىيىگە قارشى تۇرغانلىقىڭ ئەمەسمۇ! . . .»، «سەن تەمسىل ـ ماقالىلەرنى سۆزلەش ئارقىلىق خەلق گۇڭشېسى، باش لۇشېەن، چوڭ سەكرەپ ئىلگىرىلەشكە دارتىملاپ ھۇجۇم قىلدىڭ. . .»، «بىزنىڭ مەلىگە قىش كېلىدۇ، قىش بىلەن تەڭ ئىش كېلىدۇ. . .» دېگىنىڭ پارتىيىنىڭ نۆۋەتتىكى سىياسەت ـ يولىيورۇقلىرىغا زەھەرخەندىلىك بىلەن ھۇجۇم قىلغىنىڭ بولماي نېمە؟ . . .»، «تەبىئەت دەرسىنىڭ تېكىستىنى ئۆتۈۋېتىپ، «ئاينىڭ ئونبەشى قاراڭغۇ بولسا، ئونبەشى يورۇق» دېگىنىڭ ئېسىڭدىدۇر؟ . . . بۇ جەمئىيىتىمىزنىڭ رەڭگى ئۆزگىرىدۇ دېگەنلىكىڭ بولماي نېمە؟ . . .» دېگەندەك قورقۇنچلۇق، خەتەرلىك گەپلەر بولاتتى. دازىباۋ يېزىش ئارقىلىق باشقىلارنى پاش قىلىش ـ ئاكتىپلار ۋە جىن ـ شەيتانلارنىڭ ئورتاق ۋەزىپىسى ئىدى. ھەر كۈنلۈك ئۆگىنىشتە، كىمنىڭ نەچچە تاختا دازىباۋ يازغانلىقى سوراۋشتە قىلىنىپ، ئەدىۋى بېرىلىپ ماڭغاچقا، بەزى ئوقۇنقۇچىلار يازىدىغان ھېچقانداق گەپ تاپالماي: «ھەي، سەن ‹كەنجە تېرىغان قوغۇن تولاشمىدى، بىزنىڭ خوتۇن ياش بولغاچقا سولاشمىدى› دەپ بىلجىرلىدىڭ، بۇنىڭدىكى مەقسىتىڭنى ئېيت؟» دېگەنگە

---

[1] دازىباۋ ـ چوڭ خەتلىك گېزىت. ئەينى يىللاردا «دازىباۋ» دەپ ئاتىلىپ ئادەتكە ئايلانغاچقا، كىتابىمىزدا شۇنداق ئاتايمىز.

ئوخشاش توي ـ تۆكۈن، ئولتۇرۇشلاردا قىزىقچىلىق قىلىپ ئېيتىلغان سۆزلەرنىمۇ پاش قىلىش ماتېرىيالى قىلىپ يېزىۋاتاتتى. ھەتتا بەزىلىرى بەش ـ ئالتە تاختا دازىباۋنى تىل ـ ھاقارەت بىلەنلا توشقۇزۇۋېتەتتى. بىر كۈنى، ئوقۇتۇش بىناسىنىڭ تېمىغا قاتىرىسىغا ئالتە تاختا دازىباۋ چاپلاندى. بۇ بىر ئايال ئوقۇتقۇچى ئۈستىدە بولۇپ، ئۇنىڭ بەش تاختىسى: «ھەي جىن ـ شەيتان ھەم ئالۋاستى، ۋۇي تەرى سۆرۈن قارۋاتقۇ، لايدىن سۈزۈۋۋالغان قوزۇق، ساقال تاغىقى، غوپ ـ غوپ ئۆتۈك، يىلىم چوتكىسى، تېزەك پۇلىقى، قىڭراق بۇرۇن، چاپاق كۆز، شالۋاك ئېغىز، كۆك پوتلا، چۈمۈچ پاچاق، يەكچەشمە، شاخار بىجىق[1]، كاساك يۈز، ئۆگزىدىن تاشلىۋەتسە توپتەك قاڭقىيىدىغان يەل قورساق. . .» دېگەندەك تىل ـ ھاقارەتلەر بىلەن توشقان بولۇپ، ئالتىنچى تاختىسى: «شاتراق ئۆرۈك، قاقمۇنەك، ئىت يالىقى، قوشپۇقاق مەخپۇز پاخپاقنى تارتىپ چىقىرايلى دارقىرىتىپ، دۇمبالايلى ۋارقىرىتىپ، سىيىۋەتسۇن شار-قىرىتىپ. . .» دېگەندەك تېتىقسىز، لاۋزا، بىمەنە سۆز ـ ئىبارىلەر بىلەن ئاياقلاشقانىدى. ئۇنىڭدا يە بىرەر مەسىلە پاش قىلىنمىغان ياكى تەھلىل قىلىنمىغانىدى.

ھەر قېتىملىق چوڭ يىغىن، ئوچاستىكا ۋە گۈرۈپپىلار بويىچە ئېلىپ بېرىلغان ئۇگىنىش، كۈرەش قىلىش، پىپەن قىلىش سورۇنلىرىدا، ئۆزئارا پاش قىلىش، بىر ـ بىرىگە «بىرىنىڭ ئىككىگە بۆلۈنۈش» نەزەريىسى بويىچە قاراش، ھەر بىر ئادەم ئۆزىدىن باشقىغا گۇمانىي قاراش نۇقتىئىنەزەرىنى تىكلەش قاتارلىقلار تەكرارلىنىپ تۇرغاچقا، ھەممىلا ئادەم بىر ـ بىرىنىڭ پېيىغا چۈشكەنىدى، بىرسى بىرسىگە دازىباۋ يازسا، قارشى تەرەپ، مەزمۇن ۋە سان جەھەتتىن ئۇنىڭدىن ئاشۇرۇپ يازاتتى. بۇ خۇددى ئىشتاچىلارنىڭ ئىت تالاشتۇرۇشىغا ئوخشاپ كېتەتتى. پەقەت پەرقى ئىتلار مەيدانغا يەكمۇيەك چۈشۈپ تالاشسا، ئادەملەر گىرەلەشمە بولۇپ تالىشىۋاتاتتى. . . ئىتلارنىڭ بىرسى يېڭىلىپ سورۇندىن چېكىنسە، يەنە بىرسى ئارقىدىن قوغلاپ ئېغىز سالمايتتى، ئادەملەر بولسا ئۇنداق ئەمەس ئىدى، يىقىلغاننى چەيلەپ، يەنجىيتتى، ھالىدىن كەتكەن-دىمۇ رەھىم ـ شەپقەت قىلمايتتى! . . .

---

[1] شاخار بىجىق — ئاياللارنىڭ كۆكسىنى كەمىستىپ ھاقارەتلىگەن سۆز.

چايخانا مەكتەپكە خىزمەت گۇرۇپپىسى چۈشۈشى بىلەن، دەرۋازىلار تاقىلىپ، سىرت بىلەن ئالاقە قىلىش چەكلەندى. كۈرەش شىددەتلىك تۈس ئالدى. ھەممىلا ئادەم ئۆز سايىسىدىن ھۈركۈيتتى، بىر - بىرىگە گەپ قىلىش بۇياقتا تۇرسۇن، تىكىلىپ قاراشمايتتى. كامىل، ھېكمەت، مۇراتلارنىڭ ئۆزئارا سۆزلىشىشى مەنئىي قىلىنىدى. زۇمرەت چوڭ ئۆيدە ئۆچكە سۈتى بىلەن بېقىلىۋاتقان قىزىنى تولا ئويلاپ، كۈندىن - كۈنگە جۈدەپ كېتىۋاتاتتى. ئۇ، چەت ياقىلاردا ئېرى مۇرات بىلەن ئۇچرىشىپ، كۆز - ياشلىرىنى تۆكۈپ، ئىچىنى بوشتىۋالاتتى. ھەركۈنى ئۆي تامىقى ئەكىلىۋاتقان نەبى، ماھىگۈللەر ئىشىك قاراۋۇللىرى تەرىپىدىن قوغلاندى. ھېكمەت ئوماق ئوغلى ئەزىمەتنى كۆرۈشتىن مەھرۇم بولدى. بىر كۈنى، دەرۋازا ئالدىدا ۋاڭ - چوڭ كۆتۈرۈلدى، بىردەمدىلا ئادەم توپلاندى. زۇمرەت قاراۋۇللارنىڭ ياقىسىغا ئېسىلغاندىدى، بىرسىنى تىللايتتى، بەزىلىرىنى ئىتتىرىپ، ئۆزى سىرتقا چىقماقچى بولۇپ يۈگۈرەيتىتى. كامىل، ھېكمەت، مۇراتلارمۇ يۈگۈرۈپ كېلىشتى. ئۇلار، زۇمرەتنى سىلكىشىلەپ، ئۇنىڭ دۈمبىسىگە ئۇرۇۋاتقان قاراۋۇللار بىلەن تۈتىشىپ قالدى. زۇمرەت: «مەن ماۋجۇشىغا ئەرز قىلىمەن» دەپ ئۇنلۈك ۋارقىرايتتى.

— كىم بۇ غەلۋە قىلىۋاتقان؟ — توپ ئارىسىدا خىزمەت گۇرۇپپىسىنىڭ باشلىقى سا چۇجاڭ پەيدا بولدى. بۇ ئادەم قايسىدۇر بىرناھىيىلىك كومىتېتتا ئىشلەيتتى. ئۇ سايىدا ئۆسكەن سەگۈدەك ئورۇق، ئېگىز، ئەتسىز گەۋدىسىنى نامايان قىلغاندەك، قوللىرىنى ئارقىسىغا تۈتۈپ تۇراتتى. بۇ ئەسنادا، سىرتتىن قۇربان ھاكىم كىرىپ كەلدى. ئۇ كامىل، ھېكمەت، مۇراتلارنى كۆرمىدىمۇ ياكى كۆرمەسكە سالدىمۇ، ئەيتاۋۇر ئۇلارغا قارىمىدى.

— مېنىڭ تۆت ئايلىق بالام بار، كۆرمىگىلى ئىككى ئاي بولدى. . . — زۇمرەت قوللىرىنى شىلتىپ ۋارقىراۋېتىپ قۇربان ھاكىمنى كۆرۈپ قالدى. بىراق ئۇ تەتۈر قاراپ، سا چۇجاڭغا بۇرۇلدى:

— بۇ مەسىلىسى بار ئوقۇتقۇچىمۇ؟ — سوردى ھاكىم سا چۇجاڭدىن، — نېمىشقا سىرتقا چىققىلى قويمايسىلەر؟ . . .

— ئۆزىنىڭ مەسىلىسى بولمىغان بىلەن، ئېرى جىن - شەيتان! . . . — دېدى سا چۇجاڭ مۇراتقا قاراپ.

— سىلەر دوست ـ دۇشمەننى پەرقلەندۇرمەي، قارا ـ قويۇق زەربە بېرىۋەرسەڭلار، — دېدى ھاكىم سا چۇجاڭنى چەتكە تارتىپ، — ھەقىقىي دۇشمەنلەرگە قاندىق تاقابىل تۇرىسىلەر؟ . . . بۇنداقلارغا ئازراق كەڭچىلىك قىلساڭلار، ئېرىنىڭ مەسىلىسىنى پاش قىلمامدۇ؟ ئۇسۇلغا دىققەت قىلىڭلار. . .

— بۇنىڭغا رۇخسەت قىلىڭلار، — دېدى سا چۇجاڭ، — بالىسىنى كۆرۈپ كەلسۇن. . .

— ھەي سەن، — دېدى ھاكىم مۇراتقا، — قاراۋۇلنىڭ ياقىسىنى قويۇپ بەرگىن، سىلەرمۇ قايتىڭلار. . .

قۇربان ھاكىم كامىل بىلەن ھېكمەتكە قول شىلتىگەندىن كېيىن، سا چۇجاڭغا قاراپ: — ئىسمەت بۇجاڭ بارمۇ؟ — دەپ سورىغاچ، «مەدەنىيەت ئىنقىلابى زۇكۇبۇ (باش شتاب) سى ئورۇنلاشقان ئىشخانىغا قاراپ كېتىپ قالدى. ئىسمەت بۇجاڭ يۇقىرىدىن ئەۋەتىلگەن خىزمەت گۇرۇپپىسىنىڭ باشلىقى ئىدى.

كامىل، ھېكمەت، مۇراتلار چىۋىن يەۋالغاندەك بولۇپ قالدى. كەچلىك تاماقتىن كېيىن، ئادەت بويىچە جىن ـ شەيتانلار ئاشخانىنىڭ داس ـ چېلەكلىرىنى ئېلىپ چىقىپ تازىلىق قىلاتتى. ئۇلار «ئىنقىلابچى» لارنىڭ نەزەربەند قىلىشى ئاستىدا، مەيدان، كاردور، ياتاق، بىنا ئالدىلىرىنى سۈپۈرۈپ سۇ سېپەتتى. بىردىنلا ئۆزگىرىپ، ئۆزلىرىنى تونىماس بولۇۋالغان قۇربان ھاكىمنىڭ قوپال مۇئامىلىسىدىن كۆڭلى غەش يۈرگەن كامىل كەچلىك تاماقتىن كېيىن، بىر داسنى كۆتۈرۈپ چىقتى ـ دە، ئاشخانىغا تۇتاشلا چوڭ كۆلدىن سۇ ئالماقچى بولدى. بىراق بىرسى ئارقىسىدىن ۋارقىرىدى:

— ھەي مۇئەللىم، قوللىرىدىكى داس تۆشۈك. . . مانا بۇ چېلەكنى ئىشلەتسىلە. . .

ۋارقىرىغان بۇ كىشى ساقاللىرىنى پاكىزە قىردۇرۇپ يۇرۇيدىغان ئوتتۇز بەش ياشلاردىكى ئاشپەز ھامىلاخۇن ئىدى. ئۇ ئەتىكى تاماقنىڭ تەييارلىقى ئۈچۈن كاللەك سەي توغراۋاتاتتى. ئاشخاندا باشقا ئاشپەزلەر كۆرۈنمەيتتى. كامىل چېلەكنى ئېلىۋاتقاندا، ئۇ تىرناقتەك قاتلانغان قەغەزنى ئەمبەل تاختا ئۈستىگە قويۇپ، شەرەت قىلدى.

كامىل دەسلەپتە: «بۇ بىرەر قاپقان، ھىيلە بولۇپ قالمىسۇن» دېگەندەك ئېھتىيات قىلغان بولسىمۇ، لېكىن ئاشپەزنىڭ سەمىمىيەت نۇرلىرى چاقنىغان كۆزلىرى ئۇنىڭ

كۆڭلىنى تىندۇردى. كامىل قەغەزنى چاندۇرماي ئالقىنى ئىچىگە ئېلىپ چىقىپ كەتتى. ئۇ تازىلىقنى قىلىپ بولغۇچە تاقىتى ـ تاق بولۇپ، يۈرىكىنى شادلىق ھەم قورقۇنچ ئارىلىشىپ كەتكەن بىر تۈيغۇ چىرمىۋالدى. تازىلىق تۈگىگەن ھامان، ئۇ دەرھال تەرەتخانىغا كىردى. بۇ ئەللىكتەك كاتەكچىلەرگە بۆلۈنۈپ، تاختايلار بىلەن توسۇلغان ئوقۇغۇچىلار تەرەتخانىسى ئىدى. كامىل ئەڭ چەت كاتەكچىگە باردى ـ دە، ئولتۇرغان بولۇپ، قەغەزنى ئاچتى. ئۇنىڭغا ئۇششاق خەتلەر بىلەن مۇنۇلار يېزىلغاندى:

«غازاخۇن ئاكىنى ئۆگىنىش كۇرسىغا ئەكىرىپ كەتتى. چۈنكى خىزمەت گۇرۇپپىسى كىتابلار ئارخىپىدىكى تىزىملىك ئارقىلىق نۇرغۇن كىتابلارنىڭ يوقالغىنىنى بىلدى. ھازىر غازاخۇن ئاكا ئېغىر قىيناقتا. . . ئۇنىڭ ساق قايتىپ چىقىشىغا كۆز يەتمەيدۇ. . . ئەمما، ئۇ تۆمۇردەك قاتتىق ئادەم ئىكەن. نائىبى ئۆز ئىدارىسىنىڭ قاراڭغۇ بىر ئۆيىدە نەزەربەند ئاستىدا، ئۇنىڭ پۇتۇن قولىيازمىلىرى بىر ـ بىردىن تەھلىل قىلىنىۋاتىدۇ، ئەھۋالى خەتەرلىك؛ شادمان ناھىيىلىك دارىلمۇئەللىمىندە كۆرەشكە تارتىلىۋاتىدۇ. . . مەسۇم قابىل تەشۋىقات بۆلۈمىدە مەسىلە تاپشۇرۇۋاتىدۇ. . . ھازىرچە ئالىمجان، ئامانىللالار تىنچ ـ ئامان. . . غەزەپ، ئاچچىق، قوپاللىق سىلەرنى قۇنقۇزالمايدۇ، ئېغىر، سالماق، ۋەزمىن بولۇڭلار!»

كامىل ھەيران بولغىنىدىن گاراڭلا بولۇپ قالدى! . . . خەتنىڭ ئاخىرىدا ھېچقانداق ئادەمنىڭ ئىسمى يوق ئىدى. ئەمما مەزمۇنىدىن قارىغاندا، خەتنىڭ كامىل، ھېكمەت، مۇراتلارغا يېزىلغىنى ئېنىقلا تۇراتتى. بۇ كىمدۇر؟ پۇچۇركا ئالىمجان ياكى ئامانىللانىڭ پۇچۇركىسىغا ھەرگىز ئوخشىمايدۇ. . .

كامىل دەرھال ئوقۇتۇش بىناسىغا كىردى. سىنىپلاردىكى پارتا ـ ئورۇقدۇقلار ئۆرۈكلۈك باغقا يۆتكىۋېتىلگەن بولسىمۇ، ئەمما كۇرەشكە تارتىلىدىغان جىن ـ شەيتانلار كۇرەشتە چۈشكەن سوئاللارغا تەييارلىق قىلىش ئۈچۈن ئەكىلىۋالغان پارتا ـ ئورۇندۇقلار كارىدورنىڭ ئۇ يەر ـ بۇ يەرلىرىگە قويۇقلۇق ئىدى. ئۇ، مەسىلىسىگە تەييارلىق قىلىۋاتقان ھېكمەتنىڭ قېشىدىن ئۆتۈپ كېتىۋېتىپ، خەتنى ئۇنىڭغا تاشلاپ بەردى ـ دە: «تەرەتخانىغا كىر. . .» دەپ قويدى.

كامىل بىنانىڭ ئۇ تەرىپىدىكى ئىشىكتىن چىقىپ، پىپەن تاملىرى ئارىلىقلىرىنى ئارىلىدى ۋە خاتىرىسىنى ئېلىپ بىر نېمىلەرنى يازغان بولدى. باشقىلارنىڭ ئۇنى

«دازباۋ كۆرۈپ خاتىرە قالدۇرۇۋېتىپتۇ. . . » دېيىشى ئېنىق ئىدى. بۇنداق «دەسما-يە» ئىزدەپ، ئەتىكى كۈرەشكە «كالتەك» تەييارلاپ يۈرگەنلەرمۇ ئاز ئەمەس ئىدى. كامىل خاتىرىسىنى تۇتقان ھالدا، بورا تاملىرىنى تېز ـ تېز ئارىلاپ، ئۇچرىغانلارنىڭ چىرايىغا بىر قارىۋېتىپ، تەرەتخانىغا كىردى. بۇ چاغدا، ھېكمەت ئەڭ چەتتىكى كاتەكچىدە چۆكۈپ ئولتۇراتتى. كامىل ئۇنىڭ قېشىدىكى كاتەكچىگە كىرىپ، تاختاي ئارىلىقلىرىدىن پىچىرلىدى.

— خەتنى كۆردۈڭمۇ؟. . . بۇ بىر سۈيىقەست بولۇپ قالمىسۇن؟. . .

— مېنىڭچە ئۇنداق ئەمەس. . . چۈنكى بىزدىن ھېچنېمە تەلەپ قىلمىغان. . .

— غازاخۇن ئاكىنىڭ ھاياتى خەۋپ ئاستىدا ئىكەن، قانداق قىلىمىز؟. . .

— ئامال يوق!. . .

— ئۇستۇڭدىكى بورا يىرتىقنى كۆردۈڭمۇ؟

— كۆردۈم!. . . — ھېكمەت تەرەتخانا لەمپىسىنىڭ سارغىيىپ كەتكەن بورىسىغا قارىدى.

— بۇنىڭدىن كېيىن، كۆڭلىكىمنىڭ بىرىنچى تۈگمىسىنى تۈتسام، ئاشۇ يەرنى ئاختۇر، ئىككىنچىسىنى تۈتسام، سېنىڭ جاۋابىڭدىن خەۋەردار بولغان بولىمەن. . . سەنمۇ شۇنداق قىل. . . مۇرانقىمۇ ئۇختۇرۇۋەت. . . بۇنىڭدىن كېيىن ئارقىمىزغا ئادەم سېلىپ قويۇشى مۇمكىن. . .

— ئۇقتۇم. . .

— ھەي ئالدىرىما. . . خەتنى كىم يازغاندۇر؟. . .

— مەنمۇ بىلەلمىدىم. . . ئەمما ھەممىدىن خەۋەردار، قۇلىقى ئۇزۇن ئادەمدەك تۇرىدۇ. . .

— ھامىلاخۇن ئىشەنچلىكمىدۇر؟

— «ئادەم ئەپتىدىن بىلىنەر» دېگەن گەپ بار. مېنىڭچە ئۇ سەممىي. . .

ئەتىسى ئەتىگەندە، ھېكمەت قاتتىق كۈرەشكە تارتىلدى. سىنىپنى ئاكتىپلار، مەكتەپ بويىچە تاللانغان چوڭ ئوقۇغۇچىلار، خىزمەت گۇرۇپپىسىنىڭ سا چۈجاڭ باشلىق ئەزالىرى ئىگىلىگەنىدى. تارتىپ چىقىرىلغان يىگىرمىدىن ئارتۇق ئوقۇنقۇچى سىنىپ ئوتتۇرىسىدا بىر يەرگىلا توپلىنىپ يالاڭۇاشتاق ئولتۇراتتى. كۈرەش

باشلىنىشتىن ئىلگىرى جىن ـ شەيتانلارنىڭ ھەيۋىسىنى يەرگە ئۇرۇش ئۈچۈن، ئون مىنۇتقىچە توختىماي شوئار توۋلىناتتى. ئىككى ئاكتىپ ھېكمەتنىڭ قولىنى قايرىپ، بېشىنى باسقىنچە گۈلدۈرلىتىپ ئېلىپ كىرىپ، سىنىپنى ئىككى چۆرگىلەتتى. بۇ جەريانداً شىددەتلىك شوئار ئاۋازى گۈلدۈرلەپ تۇردى! . . .

— مەن تۇنۇگۈنكى سوئاللارغا. . .

شوئار ئاۋازى بېسىقىپ، ھېكمەت ئەمدىلا تەكشۈرۈشنى باشلىۋىدى، تەرەپ ـ تەرەپتىن ۋارقىراش ـ جارقىراش، ۋاڭ ـ چۇڭ كۆتۈرۈلدى:

— ھەي، جىن ـ شەيتان! ئاۋۋال «ئەڭ ئالىي يولىيورۇق» تىن بىرنى ئوقۇ. . .

— ھەي، ئەكسىيەتچى دېگەن ئەكسىيەتچى ـ دە! ئەڭ ئالىي يولىيورۇقنى ئوقۇمىغىنىنى قارا! . . .

— ئەڭ ئالىي يولىيورۇق، ماۋجۇشى بىزگە تەلىم بېرىپ: «خەلق ئىچىدىكى زىددىيەتنى توغرا ھەل قىلايلى» دېگەن. . .

— ھەي شىيۇجېڭجۇيىچى، — مەمتىلى ئىبراھىم سەكرەپ تۇردى، — سەن «ئۇلۇغ داھىمىز، ئۇلۇغ ئۇستازىمىز، ئۇلۇغ رولچىمىز، ئۇلۇغ باش قوماندانىمىز. . . ئەڭ، ئەڭ، ئەڭ قىزىل قۇياشىمىز» دېگەننى قوشمىدىڭغۇ؟ . . .

— يولداشلار، — دېدى رېخىم نۇرى (ئۇ ھازىر بوستان ئوتتۇرا مەكتىپى مەدەنىيەت ئىنقىلابىنى ئېلىپ بېرىش گۇرۇپپىسىنىڭ باشلىقى ئىدى) ، — بۇ ئەشەددىي شىيۇجېڭجۇ ـ يىچى ئۇنسۇر (رېخىم نۇرى بايىقى سۈپەتلەرنىڭ ھەممىسىنى ھاياجان بىلەن تەكرارلىدى) ماۋجۇشىنىڭ «خەلق ئىچىدىكى زىددىيەتلەرنى توغرا ھەل قىلايلى» دېگەن ئۇلۇغ ئۇزۇندىسىنى ئوقۇش ئارقىلىق، «مېنىڭ مەسىلەم خەلق ئىچىدىكى زىددىيەتكە ياتىدۇ. . . مەن دۇشمەن ئەمەس. . .» دېمەكچى. . .

— ئەكسىيەتچىلەرنىڭ ئەنزە ئاغدۇرۇشىغا يول قويمايلى! . . .

— سەنلەرنىڭ ياۋاش بولۇشىڭغا رۇخسەت، جاھىللىق قىلىشىڭغا يول قويۇلمايدۇ! . . .

— ئىت كاللىسىنى يانجىپ تاشلايلى! . . .

بەش مىنۇتتەك شوئار توۋلانغاندىن كېيىن: «ئېيتە!» ، «سۆزلە!» ، «ئىقرار قىل!» دېگەن ۋارقىراشلار، دۆشكەلمش، نىوقۇش، گەدىنىگە ئۇرۇش ئىشلىرى

يەنە بىردەم داۋاملاشتى.

ھېكمەت تۇراپ تۆلەدىن كىتاب ئەكەلدۇرۇش ئىشى ۋە ئۇنىڭ يازغان خېتىنىڭ مەزمۇنى، زەيتۇنەدىن كەلگەن خەت، «ئەخلاق ـ پەزىلەت دەرسلىكى» تۇزۇشتىكى ئوي ـ خىياللىرىنى سۆزلەپ ئاخىرلاشتۇرمايلا، مەيداندا يەنە ۋاڭ-چۇڭ كۆتۈرۈلدى.

— سەن پاكىتلارنى ئاستىن ـ ئۈستۈن قىلىپ، ئۆزۈڭنى قاچۇرماقچى، — دېدى قۇتىبىرەم.

— ھوي، ئەكسىيەتچى ئۇنسۇر، — دېدى ساجىتخان ئالقانلىرىغا ئۇرۇپ، — تۇراپ تۆلەدەك بىر شىۋجېڭجۇيىچى بىر قېتىم خەت يېزىپلا بولدى قىلامتا؟ قۇيرۇقىڭنى دىڭگايتىۋالماي، ياۋاش بول، بولمىسا، پرولېتارىياتنىڭ مۇشتۇمىنى يەپ كېتىسەن! . . . ھە مانا! . . .

— سېنىڭ زەيتۇنە دېگەن ئالۋاستى جالىپىڭ، — دېدى قۇتىبىرەم كۆز پاختىلىرىنى چەكچەيتىپ، — قۇترانقۇلۇق خېتىنى يازغاندىن كېيىن، سەن «سوۋېتكە قېچىش تەشكىلاتى» قۇردۇڭ، بۇنى ئوچۇق ئېيت.

— سەن ۋەتەندىن يۈز ئۆرىگەن خائىن، — دېدى رېخىم نۇرى باشلىقلىق سالاپىتىنى پىش قىلغاندەك ئەلپازدا، — مەيدەڭدىكى ئىشپىيونلۇق بەلگەڭنىمۇ يوشۇرۇۋاتىسەن. . . بىلىپ قوي، بىز ئىنقىلابچىلار. . .

— ھاي . . . ھاي. . . — سا چۇجاڭ قولىنى كۆتۈردى، — ئۇ مەسىلىلىرىنى سۆزلەپ باقمىسۇنمۇ؟ مەسىلە تاپشۇرۇشتا ئىلگىرىلەش بارمۇ ياكى بۇرۇنقىدەك جاھىلىلىق مەيداندا تۇرۇپ، ئۆلۈم يولىنى تاللامدۇ؟ . . .

سا چۇجاڭنىڭ «ئۆلۈم يولى» دېگەن سۆزىدىن جۇدۇنى ئۆرلىگەن ھېكمەت تۇراپ تۆلەنىڭ ستالىن دەۋرىدە يېزىلغان شېئىرلىرىنى ئاقلاپ چىقتى، ھەتتا يادىدا قالغان بەزى مىسرالارنى ئۇنلۇك ئوقۇدى. ئۇلار پۇتۇنلەي ۋەتەننى، خەلقنى كۆيلىگەن جەڭگۋار مىسرالار ئىدى. زەيتۇنەدىن كەلگەن خەت مەسىلىسىدە، ئۆزىگە ياكى دوستلىرىغا قىلچە قارا يۇقتۇرمىدى. ئۇ، راسا قاينىپ سۆزلەۋاتقاندا، ئارقىسىدا ئولتۇرغان بىر خام سېمىز بالا ھەدەپ ئۇنىڭ ئىشتىنىنى، كۆڭلىكىنى تارتىپ: «ھەي، سەن خىرۇششېۋمۇ ئەمەسمۇ؟» دەپ سوراپ ئارام بەرمىدى. بۇ ماھىگۇللار بىلەن 10 ـ سىنىپنى بىللە پۇتتۇرۇپ، ياخشىراق خىزمەت ھەم مائاشنىڭ كويىدا يۈرگەن

بالىلارنىڭ بىرسى ئىدى. تاقەت قىلالمىغان ھېكمەت ئۇنىڭغا ئېگىشىپ بوش ئاۋازدا: «مەن ھېكمەت ئېلى» دەپ قويۇۋىدى، ئۇ سەكرەپ تۇرۇپ چالۋاقاپ كەتتى:

— ئىنقىلابىي يولداشلار، بۇ شيۇجېڭجۇيىچىنىڭ پوزىتسىيىسى قەبىھ ناچار، ئىنقىلابىي ئاممىغا تەئەددى قىلىۋاتىدۇ. شۇڭا پرولېتارياتنىڭ مۇشتۇمىنى تونۇتۇپ قويايلى! . . .

تەرەپتىن كەلگەن ئىنقىلابچىلار بىردىنلا ھېكمەتكە تەستەك ۋە مۇشت ياغدۇردى. پرولېتارياتنىڭ مۇنداق مۇشتۇملىرى بار دەپ ئاڭلىمىغان ھېكمەت بېشىنى قوللىرىدا ئوراپ ئولتۇرۇپ قالغان يېرىدە، غەزەپ بىلەن ۋارقىرىدى:

— مەن خىرۇشچېۋ! . . .

— ئىنقىلابىي يولداشلار، جىنىدەك توختايلى، — دېدى رېخىم نۇرى غەلىبە قىلغان ئاۋازدا، — ئۇ ئىقرار قىلدى.

ھەر قېتىملىق كۆرەش مانا مۇشۇنداق قالايمىقانچىلىق، پاتىپاراقچىلىق بىلەن ئاياقلىشاتتى. بىرسى سوئال سورىسا، بىرسى مەسىلەگنى تاپشۇر، دەيتتى. بىرسى شوئار توۋلىسا، بىرسى پاق ـ پۇق ئۇراتتى. . . شۇڭا، ئىككى كاتىپمۇ نېمىنى يېزىپ، نېمىنى قويۇشنى بىلمەي، گاڭگىراپ قالاتتى. . .

چۈشتىن كېيىنكى كۆرەش ئەتىگەندىكىدىنمۇ مالىمان بولۇپ كەتتى. بىرسىنىڭ گېپىنى بىرسى ئاڭلىمايتتى. . . كىمدۇر سوئال سوراپ بولغۇچە، يەنە بىرى ئۇنىڭ گېپىنىڭ بىلىگە تېپەتتى. . . قىستاش، مەجبۇرلاش، زورمۇزور تېگىش، تۆھمەت، ئويدۇرما دېگەنلەر ئادەتتىكى ئىشقا ئايلىنىپ قالغاندى. ھېكمەت بىردىنلا كامىلنىڭ يۈقىرىقى تۈگمىسىنى تۇتقانلىقىنى كۆرۈپ قالدى. شۇڭا، ئۇ قەستەن بىرەر ئېغىز تەئەددى گەپ ياكى ئۆزىنى ئاقلايدىغان پاكىتتىن بىرنى سۆزلەپ قويۇپ، ئۇلارنى بىر سائەتلەپ ۋارقىراش، تىللاش، شوئار توۋلاش، تەھلىل قىلىشتەك ۋاڭ ـ چۇڭغا سېلىپ قويۇپ، ۋاقىت ئۆتكۈزدى.

ھەممە كەچلىك تاماق يەۋاتقان پۇرسەتنى غەنىيمەت بىلگەن ھېكمەت تەرەتخانىغا كىردى ـ دە، يىرتىق بورا ئىچىدىن بىر پارچە قەغەزنى سۇغۇرۇۋالدى. كامىل مۇنۇلار-نى يازغاندى:

. . . «غازاخۇن ئاكا! ئادەم ھايات بولسىلا، تىرىشچانلىق ۋە ئىزدىنىش

ئارقىلىق ھەممىگە ئېرىشەلەيدۇ. . . مەن نۇرغۇن ئويلىنىشلاردىن كېيىن شۇنداق قارارغا كەلدىمكى، سىلى گۇجان مازارلىقىدىكى شامىگۆر ئىچىگە قويۇلغان كىتابلارنى پاش قىلىش ئارقىلىق ھاياتلىرىنى ساقلاپ قالسىلا. . . ھېكمەت ئىككىمىز ياش، ھەرقانداق زۇلۇم ـ سىتەملەرگە بەرداشلىق بېرەلەيمىز. . . »

شاگىرتلىرى: كامىل راخمان

كامىل «غازاخۇن ئاكا ئېغىر قىيناقتا، ساق قايتىپ چىقىشىغا كۆز يەتمەيدۇ» دېگەن خەۋەرنى ئاڭلىغاندىن كېيىن، بىر كېچە ئويلاندى. ئۇ خوتەن زىيالىيلىرىنى كىتابىي بىلىم بىلەن تاكامۇللاشتۇرغان، ئىلىمگە تەشنا مايىسلارنىڭ كۆزىگە نۇر ئاتا قىلغان بۇ مەشئەلنى قانداق قۇتقۇزۇشنىڭ ئامال ـ چارىلىرىنى ئويلاپ، تېگىگە يېتەلمىدى. ئۇ تەربىيىلىگەن ياشلارنىڭ ھەممىسى دېگۈدەك تەقىب ۋە نەزەربەند ئاستىدا ئىدى. كامىل ئاخىرى بىرەر ئورۇنغا كۆمۈلگەن كىتابنى قۇربان قىلىش ئارقىلىق غازاخۇن ئاكىنى قۇتقۇزۇش قارارىغا كەلگەندى. ئۇلار كىتاب يۆتكەپ ئىككى كۈندىن كېيىن، ئالىمجان ۋە ئامانىللارلار ھەرخىل خەۋپلىك ئېھتىماللارنى نەزەردە تۇتۇپ ، ئۆزلىرى كۆمگەن كىتابلارنىڭ ئورنىنى كامىلغا دەپ بەرگەندى. بىراق كامىل ئۇلارنى ئونقا ئىتتىرىشنى خالىمىدى.

كامىلنىڭ ئالىيجانىاب پەزىلىتىدىن مەمنۇن بولغان ھېكمەت «شاگىرتلىرى» دېگەن خەتنىڭ ئاستىغا «ھېكمەت» دېگەن ئىسمىنى يازدى ـ دە، ئۇنى يەنە بورا ئىچىگە يوشۇرۇپ قويۇپ ياتاققا كىردى ۋە بىرىنچى تۇگمىسىنى تۇتتى. بۇنى كۆرگەن مۇرات ئاستىلا سىرتقا چىقىپ كەتتى. يېرىم سائەتلەردىن كېيىن، كامىل ئاشخانىغا كىرىپ، ھاملاخۇن بىلەن كۆرۈشتى.

— ھاملاخۇن ئاكا، ھېلىقى خەتنى كىمنىڭ بەرگەنلىكىنى ئېيتىپ بېرەملا؟ . . .

— نېمە خەت ئىكەن ئۇ؟ — ھاملاخۇن كۆزلىرىنى ئالايتتى، — مەن ساڭا ھېچنېمە بەرمىدىم. . . ماڭ، ئاشخانىدىن چىقىپ كەت. . . (ھاملاخۇن ئالاق ـ جالاق سىرتقا قارىدى) بىر كىم كۆرۈپ قالسا. . .

كامىل چۈشەندى. بۇ ئادەم خائىن، سائقىن، سىياسىي يانچۇقچىمۇ ئەمەس. . .

ئەمما ئۇنىڭ ئالاقىلىشۋاتقىنىنىڭ زادى كىم ئىكەنلىكىنى ئۇ ئويلاپ يېتەلمىدى. كامىل چاندۇرماسلىق ئۈچۈن، ياغاچ تۈگىدىن سۇ ئىچكەن بولۇپ، ئالقىنىدىكى چاپلانغان خەتنى ئەمىلى تاختا ئۈستىگە قويۇپ چىقىپ كەتتى، باغاقچە ئۈستىگە كىمگە تېگىدىغانلىقى يېزىلغانىدى. . .

كامىل ئەتىسى، ئەتىگەندىن تارتىپ كەچكىچە، كۈرەش مەيدانىدا بىر كۈن ئۆرە تۇردى. ھېكمەت بىلەن مۇراتنى بىرلىكتە كۈرەشكە تارتىش بەلگىلەنگەندى. شۇڭا، ئۇلار دۇيبۇ ئىشخانىسىدا نەزەربەند ئاستىدا، مەسلىسىگە تەييارلىق قىلىۋاتاتتى.

بۇگۈنكى كۈرەش يىغىنىغا خىزمەت گۈرۇپپىسىنىڭ ئىسمەت بۇجاق، سا چۇجاق قاتارلىق رەھبەرلىرى قاتناشتى. ئۇلارنىڭ ئالدىن تەربىيىلىگەن ئادەملىرى تەرىپىدىن ناھايىتى سىستېمىلىق ھالدا چۈشۈۋاتقان سوئاللار ئىنتايىن قورقۇنچلۇق ئىدى. ئۇلار بىر سوئالغا قانائەتلىنەرلىك جاۋاب ئالماي تۇرۇپ، ئىككىنچى سوئالغا كۆچمەسلىكنىڭ تاكتىكىنى قوللانغانىدى. ئەمما، كامىلنىڭ ئۆزىنى تۇتۇۋېلىپ، سالماقلىق بىلەن بەرگەن جاۋابلىرى، ئوتتۇرىغا قويغان پاكىتلىرى ئىنقىلابچىلارنى گاڭگىرىتىپ، ئىسمەت بۇجاڭنىڭ غەزىپىنى قوزغىدى.

— سەن، — دېدى ئىسمەت بۇجاق گېپىنى قىرىپ قويۇپ، — «ئارزۇ ـ ئىستەكـ سىز، مەقسەت ـ نىشانسىز ئىش بولمايدۇ» دېدىڭ. بۇ مەنتىقەڭگە قوشۇلىمەن. بىراق سەن پاكىتلاردىن ئۆزۈڭنى قاچۇرۇپ، مەقسەت ـ نىشانەڭنى ئاددىيلاشتۇـ رۇۋاتىسەن. . . بوپتۇ، سېنىڭچە، تۇراپ تۇلەدىن كىتاب ئەكەلدۇرۇشۇڭ ئوقۇغۇـ چىلارنى كەڭ بىلىم بىلەن تەمىن ئېتىش ئىكەن. . . «ئەخلاق ـ پەزىلەت دەرسلىكى» تۈزۈشتە، ياش ـ ئۆسمۈرلەرنى كىچىكىدىن تارتىپ ۋەتەن، خەلقنى سۆيىدىغان، جىناـ يەت يولىغا ماڭمايدىغان، ئاتا ـ ئاننىنى مۇقەددەس بىلىدىغان ئەخلاقلىق قىلىپ يېتىشتۇـ رۇشنى كۆزدە تۇتۇپسەن. . . ئۇنداقتا، فېئودالىزمنىڭ تىپىك تەرغىباتچىسى «بوۋاي قەمبەر» گە نېمە ئۈچۈن مەقبەرە تىكلىمەكچى بولدۇڭ؟ . . . ۋەتەننى سۆيىدىغان ئادەم ئىكەنسەن، ئەجىبا زەيتۇنەنىڭ قۇترانقۇلۇق خېتى كەلسە سۈكۈت قىپسەنغۇ؟ . . . بۇلارنى قانداق چۈشەندۈرىسەن؟ . . .

— بۇ ناھايىتى ئاددىي، — كامىلنىڭ چېھرىدە ئىستېھزالىق ئىنچىكە كۈلۈمسىرەش پارلىدى، — ئۇ خەت ئۆزلىرىنىڭ قولىدا! . . . مەزمۇنىمۇ كۆڭۈللىرىگە ئايان. . . زەيتۇنە خېتىدە، ھېكمەتنىڭ قانچەـقانچە قېتىملاپ ئۇنىڭ خەتلىرىنى جاۋابسىز قالدۇرـ

غانلىقىنى، ئۆز ۋەتىنىنى سۆيىدىغانلىقىنى، ھەرگىز چەتكە كەتمەيدىغانلىقىنى، ھەتتا يالغاندىن «ئۆيلەندىم» دەپ خەت يازغانلىقىنى بايان قىلغان. مەن بۇ خەتنى نېمە دەپ سازايى قىلغۇدەكمەن؟ . . . بۇ «دوستۇم ھېكمەت ۋەتەنگە سادىقەي. . . خەلقىنىڭ پەر-زەنتىيەي. . . ئۇچ قىزىل بايراقنى سۆيىدىيەي. . . » دەپ ماختىغىنىم، تەشۋىق قىلغە-نىم بولمامدۇ؟ . . . شۇنداق ئەمەسمۇ ئىسمەت بۇجاڭ؟ . . .

— سەن! . . . — ئىسمەت بۇجاڭنىڭ تاتىرىپ كەتكەنلىكىنى كۆرگەن ئىنقىلابچى-لار يوپۇرۇلۇپ كېلىپ، كامىلنى ئۇرۇپ كېتىشتى. . .

— ماۋجۇشى تەلىم بېرىپ، — دېدى كامىل كالپۇكىدىن ساقىغان قاننى سۈرتۈۋې-تىپ، — «تەن جازاسى بېرىش — ئاجىزلىقنىڭ ئالامىتى» دېگەن. . . سىلەر ھازىر ئۆزۈڭلارنىڭ قانداق ئورۇنغا چۈشۈپ قالغىنىڭلارنى ھېس قىلىۋاتساڭلار كېرەك! . . .

— قولۇڭنى تارتىش! — ئوسال ئەھۋالغا چۈشۈپ قالغان ئىسمەت بۇجاڭ ئەمدىلىكتە قىزىرىپ كەتكەندى. ئۇ كامىلنى ئۇرۇش ئۈچۈن دۇۋەيلەپ تۇرغان بىرنەچچە ئالىقانانىڭ ۋارقىرىدى، — ماڭ، ئورنىڭغا بېرىپ ئولتۇرۇش. . .

— مەن سىلىنىڭ دەسلەپكى سوئاللىرىغا جاۋاب بېرىش ئالدىدا، — دېدى كامىل ئىسمەت بۇجاڭغا تىكىلىپ، — سىلىدىن بىر سوئال سوراپ باقسام بولامدۇ؟

— سورا. . .

— سىلى بۇۋاي قەمبەرنى فېئۇدالىزمنىڭ تىپىك تەرغىباتچىسى دېدىلە، — كامىل مىقتەك قادالدى، — تەرغىباتچى دەپ مەلۇم تۈزۈم ياكى ھاكىمىيەت، بىرەر كۆزقاراش، ھەم ئېتىقادنى شەرھلەپ مەيدانغا چىققان سىياسىئوننى ئېيتىمىز. . . ئۇنداقتا، بۇۋاي قەمبەرنىڭ بىرەر خاتا سۆز، يامان ھەرىكەتلىرىنى دەپ بېرەلەملا؟ . . . بولمىسا مېنى قايىل قىلالمايلا. . . ئەگەر قاپقارىسىغا دېگەن بولسىلىرى، بۇ پاكىت بولالمايدۇ. . .

ئىسمەت بۇجاڭ ھەزىرتى بۇۋاي قەمبەرنى نەدىن بىلسۇن؟ ئۇنىڭ پەقەت بىر كەتتىنىڭ ئاشۇ زات نامىدا ئاتىلىدىغانلىقىدىنلا خەۋىرى بار ئىدى.

— سەن. . . سەن. . . — ئىسمەت بۇجاڭ يەنە تاتىرىپ كەتتى. يۈز بېرىۋاتقان ۋەقەللارنى كۆرۈپ ئولتۇرغان سا چۈجاڭ ئۇندىمەي ئولتۇرۇۋالدى. ئۇ كامىلنىڭ ئالدىدا بىلەرمەنلىك قىلسام، پەيغەمبەر ئالدىدا مەددادىلىق قىلغاندەك بولۇپ قالماي دەپ

قورقتىمۇ، بىلگىلى بولمايتتى. بىراق، ئۇنىڭ ئۆمسۈرۈن چىرايىدىن شۇ نەرسە كۆرۈ-
نۇپ تۇراتتىكى، ئۇ رەسۋايىئالەم بولۇشنى زادىلا خالىمايتتى. . .

كۆرۈش مەيدانىدا بولغان قول قايرىش، ئۇرۇش، تىزلاندۇرۇش، تىل ـ ھاقارەت-
لەرنى سۆزلەپ ئولتۇرۇشنىڭ ھاجىتى بولمىسا كېرەك، ھەرھالدا بىر كۈنلۈك كۈرەش
ئۆتۈپ كەتتى. كەچ تەرەپتە، ئوقۇتقۇچىلار، جىن ـ شەيتانلار، ئاۋانگارت گۇرۇپپا
ئەزالىرىنىڭ ھەممىسى قارشى بىنا ئالدىدىكى ئۈزۈن كەتكەن بورا تام ئالدىغا گۇرۇلدە-
شىپ مېڭىشتى. كامىل، ھېكمەت، مۇراتلارمۇ شۇ قاتاردا بار ئىدى. ھەممە ئادەم
قاتىرسىغا چاپلانغان يىگىرمە ئالتە بەتلىك دازىباۋغا قادىلىپ تۇراتتى. بۇ چايخانا
مەكتەپ ئوقۇتقۇچىسى ئايىم نۇرىنىڭ ۋىلايەتلىك دارىلمۇئەللىمىنىدە قۇرۇلغان قانداقتۇر
«زۇلمەتتىكى يۇلتۇزلار» تەشكىلاتىنى پاش قىلىپ يازغان دازىباۋىسى ئىدى. ئۇنىڭدا،
ۋىلايەتلىك دارىلمۇئەللىمىن، ۋىلايەتلىك تولۇق ئوتتۇرا مەكتەپ ۋە چايخانا مەكتەپلەردە-
كى ئوقۇتقۇچىلاردىن ئاتمىش ئۈچ ئادەم تىلغا ئېلىنغان بولۇپ، بۇنىڭ ئىچىدە نائىبە-
ىنىڭمۇ ئىسمى بار ئىدى. بولۇپمۇ ۋىلايەتلىك دارىلمۇئەللىمىنىنىڭ ئىلمىي مۇدىرى
ئابدۇرېھىم توختىنىڭ بۇ تەشكىلاتنىڭ قۇرغۇچىسى بولۇپ قېلىشى ئادەمنى ھەيران
قالدۇراتتى. ئابدۇرېھىم توختى خوتەننىڭ يىرىك زىيالىيلىرىنىڭ بىرسى ئىدى. بۇنىڭ-
دىن بىرقانچە يىل ئىلگىرى، ئۇزبېكىستان رادىئو ئىستانسىسىدىن: «خوتەن پېداگوگ-
كا مەكتىپىنىڭ ئىلمىي مۇدىرى ئابدۇرېھىم توختىنىڭ تەلىپىگە ئاساسەن «باي ۋە
مالاي» دراما ىسىنى ئاڭلىتىمىز. . . » دېگەن جاراڭلىق ئاۋاز ساندۇق رادىئولاردا ياڭرە-
غاندىن كېيىن، كىشىلەر ئۇنى مۇقەددەس ئەۋلىيادەك بىلىشكەندى. ئەمدى ئۇنىڭ
ئەكسىيەتچى تەشكىلاتنىڭ كاتىۋېشى بولۇپ قېلىشى ئادەمنىڭ ئەقلىگە سىغمايتتى. مانا
شۇ كۈندىن ئېتىبارەن، ئىسمەت بۇجاڭ چايخانا مەكتەپ چوڭ گۇرۇپپىسىدىن چىقماي،
بۇ چوڭ تەشكىلاتنىڭ يىلتىزىنى قېزىش ئىشىغا كىرىشىپ كەتتى. . .

مۇرات ئەتىسى ئەتىگەندىن باشلاپ ئىككى كۈن كۈرەشكە تارتىلدى. ئۇنىڭ ئىجاد
قىلغان مۇزىكا، ناخشىلىرى، سەھنىدە ئويناپ چىققان كومېدىيىلىرى، شۇنداقلا كا-
مىل، ھېكمەتلەرگە باغلىنىپ قىلغان شىئۇجېڭجۇيىلىق سۆز ـ ھەرىكەتلىرى قاتتىق
سۈرۈشتە قىلىندى. باشقىلار ئۇنى «ئەكسىيەتچى» ، «شىئۇجېڭجۇيىچى» ، «سىنىپىي
دۈشمەن» ، «ئۆمۈچۈك پاچاق» ، «سېرىكول پاچاق» دېگەندەك تىللار بىلەن تىللاپ،
سوئالىنى، پاش قىلىشنى ياكى كۈرەش قىلىش سۆزىنى دەپ بولغۇچە، ئۇ: «راست،

مەن شۇنداق، ئىنقىلابچى دېگەننىڭ كۆزى ئۆتكۈر، پۇت ـ قولى ئىتتىك، ئاغزى چىۋەر بولىدىكەن. مانا بىرلا قاراپ مەندەك دۇشمەننى بىلىۋالدى» دەيتتى ياكى چۈشكەن سوئاللارغا جاۋاب بېرىۋېتىپ، قانداقتۇر قىزىق بىر گەپنى چاندۇرماي ئارىغا قېتىۋېتىپ، هەممىنى كۈلدۈرۈۋېتەتتى، ئۆزى بولسا هېچنېمە بولمىغاندەك تورۇسقا قاراپ تۇرۇۋالاتتى. بىرلا كۈلكە كۆتۈرۈلگەندىن كېيىن، كۈرەش كەيپىياتى سوسلىشىپ، كۆپچىلىك كەچكىچە تۈرغۇن سۈدەك بولۇپ قالاتتى. بىر قېتىملىق كۈرەشكە ساجىتخان مەسئۇل بولدى. ئۇ، بۇگۈنكى كۈرەشتە قانداق مەسىلىلەرنىڭ هەل قىلىنىدىغانلىقىنى ئېيتىپ، ئىنقىلابچىلارنىڭ پرولېتارىيات دىكتاتورىسىنىڭ مۇشتۇمىنى تونۇتۇپ، ئەكسىيەتچىلەرنى قەد كۆتۈرەلمەس قىلىۋېتىشنىڭ لازىملىقى توغرىسىدا يولىيورۇق بەردى.

ئۇ سۆزىنىڭ ئاخىرىدا:

— هوي، مۇرات دېگەن شېنىقۇيرۇق ئەبگا. . . بىزنىڭ سىياسىتىمىزنى بىلىسەن ئەينا. . . شۇڭا ياۋاش ـ يۇمشاق، موللا مۇشۇك بولۇپ، مەسىلەڭنى تاپ-شۇر، بولامتا؟ . . . — دېدى.

— ما. . . قۇل! . . .

مۇراتنىڭ بەللىرىنى تولغاپ، غىلجىڭ قىزلاردەك دىمىغدا غىڭشىپ هەم سوزۇپ بەرگەن جاۋابى هەممىسىنى كۈلدۈرۈۋەتتى. ساجىتخان غىتمەك دەسسەپ مەيدانغا چۈشتى ـ دە، مۇراتنىڭ باش ـ دۇمبىلىرىگە قارىقويۇق ئۇرۇپ كەتتى:

— ئىھ، مانا ئەمىسە. . . دورىغانغا تويدۇڭمۇ؟ . . . هىم، خوپ بولدى. . . ۋاي جېنىمەي، — ساجىتخان قوللىرىنى سىلكىدى، — بۇ گاڭ گۇتۇنىڭ دۇمبىسى داشقالـ-دەك قاتتىقكەن ـ يا؟ . . .

— مانىڭدا ئۇرسىلا ساجىتخان، — مۇرات بىر پاي ئايىقىنى سېلىپ ئۇنىڭغا تەڭلىدى، يۇمشاق، بۇدرۇق قوللىرى ئاغرىپ قالتۇ. . .

— هەي، قاتتىق سۆڭەك ئىنقىلابچىلار، — دېدى ساجىتخان كۆپچىلىككە مۇراجـ-ئەت قىلىپ، — بۇ ئەكسىيەتچىنىڭ خورىكى ئېشىپ ـ تېشىپ، بىز ئىنقىلابچىلارنى «قولۇڭلار يۇمشاق، بۇدرۇق» دەپ هاقارەت قىلىۋاتىدۇ. . .

— هاي، هاي، ساجىتخان باشلىق، — دېدى مۇرات قولىنى كۆكسىگە ئېلىپ، — «بىز» دېيىش ئارقىلىق پرولېتارىيات ئىنقىلابچىلىرىغا ئۆزلىرى هاقا-

رەت قىلىۋاتىدىلا، ئۇلار سىلىدەك بەللىرىنى تولغاپ لىڭشىپ، ئاۋازىنى سازلاپ غىڭ-شىپ يۈرمىسە - يا؟ . . .

كۈرەش مەيدانىدا يەنە كۈلكە كۆتۈرۈلدى.

— ئا. . . ساجىتخان، چىقسىلا بىينىغا، — رېخىم نۇرى ئاچچىقلاپ قالدى، — بۇ ئۇسسۇل ئويناپ، غىلجىڭلايدىغانغا سەھنە بولمىسا - يا؟ . . .

مۇراتنى كۈرەش قىلىش ھەر قېتىم مانا مۇشۇندىق ئاياقلىشاتتى. ئۇ كۈرەشنىڭ يۇنىلىشى، ئىنقىلابچىلارنىڭ كەيپىياتى، چۈشۈۋاتقان سوئاللارنىڭ خاراكتېرىگە قاراپ، ھىيلە - مىكىرلىرىنى، ھەييارلىقىنى ئۆزگەرتىپ تۇراتتى. بۇ قەشقەر يىگىتى ئەنە شۇنداق شوخلىقى، ھەزىلكەشلىكى، ئويۇن - چاقچاققا ھېرىسمەنلىكى بىلەن ھەممىگە سۆيۈملۈك ئىدى! . . .

سىرلىق ساخاۋەتچى

تۈن كېچە.

دەرۋازا ھالقىسىنىڭ قاتتىق شاراقلىشى بىلەن ئويغىنىپ كەتكەن سەئىدە چالا - پۈچۈق كىيىندى - دە، يۈگۈرۈپ چىقتى. ئۇ ھويلا ئوتتۇرىسىغا كەلگەندە، سەل ئەنسىزلىك ئىچىدە: «كىم؟» دېدى. بىراق جاۋاب بولمىدى. ئۇ دەرۋازا يوچۇقىدىن قاراپ سىرتتا ھېچكىمنى كۆرەلمىدى. شەپە ياكى تىۋىشمۇ يوق ئىدى. سەئىدە دەرۋازىنى قورقۇپراق ئېچىپ، كوچىغا بويۇنداپ باقتى، بىرەر كىمنىڭ سايىسىمۇ كۆرۈنمىدى. ئۇ دەرۋازا تاقىقىنى سېلىۋېتىپ، تىلغىنىپ توپىلار دۆۋىلەنگەن، گۈللەر چېپىلغان، پېشايۋاننىڭ خىشلىرى قومۇرۇلغان ھويلىغا بىر قۇر قاراپ چىقتى - دە، ئايىغى ئاستىدا ئاقىرىپ تۇرغان ئالقاندەك نەرسىگە كۆزى چۈشۈپ قالدى. بۇ قاتلانغان بىر پارچە قەغەز ئىدى. سەئىدە ئۇنى ئېلىپ، ئالماق - تالماق مېھمانخانىغا كىرىپ چىراغنى ياقتى. دەرۋازىنىڭ قېقىلىشى، سەئىدەنىڭ يۈگۈرۈپ چىقىپ كېتىشىدىن ئويغىنىپ كەتكەن خانىنىزاتخان ئانا ياستۇققا يۆلىنىپ، ئىشىككە قاراپ ئولتۇراتتى.

— دەرۋازىنى قاققان كىمكەن قىزىم؟ — دېدى خانىنىزاتخان ئانا ئەنسىرىگەندەك قىلىپ، — قولىڭىزدىكى نېمە خەت؟ . . .

— چىقسام ھېچكىم يوق، بۇ خەتنى دەرۋازا يوچۇقىدىن تاشلاپ قويۇپتۇ. . .

— ئوقۇڭا قىزىم، — خانىمزاتخان ئانا تاقەتسىزلەندى، — كامىلاخۇن بالامنىڭ خەۋىرى بولۇپ قالمىسۇن يەنە؟ . . .

سەئىدە يامان خەۋەر بولۇپ قالمىسۇن دەپ خەتكە ئاۋۋال تېزدىن كۆز يۈگۈرتۈپ چىقتى ـ دە، ئاندىن ئۈنلۈك ئوقۇدى:

. . . «ئەگەر كىتابلار گۈجان مازىرىدىكى شامىگۆزدە بولسا، دەرھال يۆتكىۋېتىڭ-لار. . . بولمىسا، كامىل بىلەن ھېكمەت خەۋپ ئاستىدا قالىدۇ. . . ئالىمجان ۋە ئامانىللا بۇلۇتلار تارقىغىچە ئۆزىنى دالىدىغا ئالسۇن! بۇگۈن سەھەردىن قالمىسۇن. . . ئامال بار ئۇلارمۇ كىتابلارنى يۆتكىۋەتسۇن. . . ئەگەر مۇھىم خەۋەر بولسا، خەت يېزىپ، خەتنى كوچىدىكى چوڭ سۆگەت تۈۋىگە كۆمۈپ، ئۈستىگە تاش باستۇرۇپ قويۇڭلار. . . »

— ئاھ خۇدا، بۇ قانداق دېشىۋارچىلىق؟ — دېدى خانىمزاتخان ئانا ياقىسىنى تۈتۈپ، — ئۇلار يۇرۇڭقاش، گوجاندىكى تۇغقانلارنىڭ باغ ـ ئېتىز، ھويلا ـ ئاراملىرىنى، ئۆيلىرىنى تىلغاپ، توڭغۇز توپىقى ئويىندى. بىزنىڭ روزىغارىمىزمۇ پايخانغا ئايلاندى. يەنە تۈگىمەيدىغان قانداق ئاختۇرۇش بۇ؟ . . . قانداق مەلئۇن ۋىجدانىنى ساتقاندۇر؟ . . .

— ئانا، مەن دەرھال گۈجان يېزىسىغا تۇغقانلارنىڭكىگە بارىمەن. . . — سەئىدە رومىلىنى ئارتىپ تەييار بولدى، — كامىل، ھېكمەتلەر كىتابلارنى چوقۇم شامىگۆرگە يوشۇردى. . .

— تاڭ ئېتىشقىمۇ ئاز قاپتۇ، — دېدى خان ئانا دېرىزىگە قاراپ، — شۇنداقتىمۇ قولچىرىغىنى ئېلىۋېلىڭ. . .

ئوڭ ـ سىپىنى تاپالمىغان سەئىدە پىرقىراپ چىقىپ كەتتى. مەھەللىدىن چىقىشىـ غىلا، ئىتلار قاۋاپ ئۇنى ئوتتۇرىغا ئېلىۋالدى. قولچىرىغىنىڭ ئۆتكۈر نۇرى كۆزىگە قادالغان ھامان پارت ـ پۈرت قېچىۋاتقان ئىتلارنى كۆرگەن سەئىدە «بۇمۇ ياخشى چارىكەن» دەپ ئويلىدى ـ دە، مەھەللىدىن چىقىپ بولغۇچە قولچىرىغىنى ئۆچۈرمەي، ئەترابىغا يانداۋرۇپ، داپشىنىپ كەلگەن ئىتلارنى قاچۇرۇپ ماڭدى. گۈجان مازىرىنىڭ ئاستىدىكى تار يارلىق ئىچىدە شىپىلداپ كېتىۋاتقان سەئىدە ھېچ نەرسىدىن قورقمىدى، ئۇ، پەقەت بىر تاللا ئۈكسى بولغان كامىل، ئۇنىڭ جانجىگەر دوستى ھېكمەتنىلا ئويلايتتى. ئەگەر بىرەر بالا ـ قازا يېتىدىغان بولسا، بۇ ياش يوپۇرماقلار دۇنيادىن

ئارمان بىلەن كەتمەمدۇ! . . . ياق، ياق، خۇدايىم ساقلايدۇ. ھەرگىز يامانلىققا جورىماي. . . ھېكمەتنىڭ بىر بالىسى ئانىسىز قالدى. ئەمدى. . . ۋاي خۇدايىم، نېمانداق يامان خىياللار كاللامغا كىرىۋالىدۇ؟ . . . كامىلنى بالدۇرراق ئۆيلەپ قويساقمۇ بوپتىكەن. . . خۇدا يولىنى بەرمىسە نېمە ئامال؟ سۆز سالدۇرۇپ تويىنى قىلايلى دېگەندە، ئۇ بىر يىللىق رېجىمدا يېزىدا بولۇپ قالدى. ئۇنى تۇگىتىپ، راسا توي تەييارلىقىنى قىلىۋاتقاندا، مەرەجىخان قازا قىلدى. نەفسە بىر يىللىق قارىسىنى تۇگىتىپ، ئانىسىنىڭ يىل نەزىرىسىنى بېرىپ بولۇشىغا، مانا بۇ «مەينەت» ئىنقىلابى ئۇلگۇرۇپ كەلدى. . . ۋاي - ۋۇي، نېمانداق تۇگىمەيدىغان ھەربكەت بۇ؟ . . . ئۆمىرىمىز ھەربكەت ئىكەكلىرىدە خورايىلا ئۆتەمدىغاندۇر؟ خۇددى كۇرسۇك قانجۇقنىڭ ئارقىسىغا كىرىۋالغان لالما ئىتلاردەك، بۇ ھەربكەتلەرنىڭ ئارقا - ئارقىدىن سوكۇلداپ كەلگىنى - كەلگەن. . .

ئەلھال، سەئىدە ئېسىنى بىلگەندىن بېرى، نۇرغۇن ھەربكەتلەرنى كۆردى، خورلىقىنى تارتتى. سىنىپىي تەركىب ئايرىش ھەربكىتى، ئىجارە كېمەيتىش، يەر ئىسلاھاتى ھەربكەتلىرىدە، پومېشچىكلار، باي دېھقانلار باستۇرۇلدى. ئۇ چاغدا، سەئىدىلەرنىڭ ئائىلىسى «بۇرژۇئازىيە» دەپ ئايرىلىپ، يۇرۇقتاشتىكى قورۇ - جايلىرىدىن، مال - مۇلكىدىن ئايرىلدى. كادىرلار خان ئاننىڭ، سەئىدەنىڭ قۇلاقلىرىدىكى زىرە - ھالقىلارنى يۇلۇۋېلىپ، كىگىز - گىلەم، يوتقان - كۆرپە، ئۆي جاھازلىرىنى ھارۋىلارغا بېسىپ ماڭغاندا، يىغلاپ كۆزلىرى ئىششىپ كەتكەن سەئىدە ئىشىك ئالدىدا بويۇن قىسىپ قالغانىدى. ئۇزۇن ئۆتمەي، «3 كە قارشى»، «5 كە قارشى» دېگەن ھەربكەتلەر ئېلىپ بېرىلىپ، ئادەملەر قاردا قالغان پىدىگەندەك سولىشىپ ھالىدىن كەتتى. . .

سەئىدە ئون ئالتە ياشقا كىرگەندە، سىدىق نىياز ئىسىملىك بىر ئوقۇتقۇچىغا ياتلىق بولدى. ئىككى يىل ئۆي تۇتۇپ، بالىلىق بولالمىغاندىن كېيىن، قېينانىسىنىڭ مەجبۇرلىشى بىلەن ئاجرىشىپ كەتتى. بىراق ئۇلار ناھايىتى ئامراق ئەر - خوتۇنلار بولغانىدى. ئارىدىن ئۇزۇن ئۆتمەي، سىدىق نىياز ئۇنىڭغا قايتا يارىشىۋېلىش تەلىپىنى قويدى، سەئىدە ئۇنىمىدى. سىدىق نىياز: «ئۇزىنىڭ ئاتا - ئانىسىدىن ئۆي ئايرىپ چىقىپ كەتكەنلىكىنى، بالا بولمىسىمۇ بەھۇزۇر بەختلىك ئۆتىدىغانلىقىنى، ئەگەر سەئىدە قوشۇلسا، بالا بېقىۋالسىمۇ بولىدىغانلىقىنى» ئېيتىپ، بوسۇغىدىن زادى كەتمىدى.

خاننىزاتخان ئانا: «بوپتۇ قىزىم، بىراۋنىڭ ئوت-ئۆۋالىغا قالماڭ!» دەپ نەسىھەت قىلدى. ئۇلار قايتا يارىشۇۋىلىش ھارپىسىدا تۇراتتى، «چوڭ ئېچىلىپ، چوڭ سايراش» ھەرىكىتى، ئارقىدىنلا «ئىستىل تۈزىتىش»، «ئوڭچىلارغا - يەرلىك مىللەتچىلەرگە زەربە بېرىش» ھەرىكەتلىرى ئانىسىنىڭ ئارقىسىدىن ئەگەشكەن بۇرە كۈچۈكلىرىدەك سوكۇلدىشىپ يېتىپ كەلدى. «ۋاي، دادىل ئېچىلىپ سايراڭلار... كوكۇلاڭلاردىن تۈتۈۋالمايمىز... پەقەت سىلەردىن پىكىر ئېلىپ، جەمئىيەتنى تۈزەيمىز، خىزمىتىمىزدە يول بەرگەن نۇقسانلارنى ئوڭشايمىز...» دېگەن قاپقانغا دەسسىگەن سىدىق نىياز «خەلق گۈڭشىسى»، «جامائەت ئاشخانىسى»، «خەلق تۇرمۇشى» ھەققىدە سايراپ قويۇپ، «ئوڭچى - يەرلىك مىللەتچى» دېگەن قالپاقنى كىيىپ قالدى. خىزمىتىدىن ئايرىلىپ، «دۇشمەن» قاتارىغا ئۆتۈپ قالغانلىقىدىن ئازابلانغان بۇ ئوقۇتقۇچى ئېسىلىپ ئۆلۈۋالدى... شۇنىڭدىن كېيىن، «سوتسىيالىستىك تەربىيە»، «شىيۇجېڭجۇيىغا قارشى تۇرۇش» ھەرىكەتلىرى يېتىپ كېلىپ، كىشىلەر قانىتى قىرقىلغان كەپتەردەك يىراققا ئۇچالمايدىغان، پوكىنى تويغۇدەك دانغا ئېرىشەلمەيدىغان ھالغا كەلدى. مانا ئەمدى قانداقتۇر بۇ «مەينەت» ئىنقىلاب باشلاندى. بۇنىڭ سۈرلۈك، ۋەھىمىلىك، ياۋۇز داغدۇغىسىغا قارىغاندا، ئادەملەرنى ئۆتكەنكىلەردىنمۇ بەتتەررەك قارا كۈنلەر كۈتۈپ تۇراتتى...

... مەشئۇم خىياللار ئىلكىدە يۈرىكى ئەلەمزادە بولغان سەئىدە گۈجان يېزىسىغا كىرىشى بىلەن، يەنە ئىتىلارنىڭ ئوتتۇرىسىدا قالدى. ئۇ ۋارقىراپ - جارقىراپ، يەرگە ئېڭىشىپ يۈرۈپ، قوش قاناتلىق ئەگۈن ئالدىغا كېلىپ، ھالقىنى شىرىقلاتقاچ، ۋارقىرىدى:

— ھاشىمكا!... ھوي... ھاشىمكا!...

خېلى بىر ۋاقىت ئۆتكەندىلا، ئىشىكنىڭ «غىيىق» قىلغان ئاۋازى ۋە بىر كىمنىڭ «ئو» دېگەن ئۈيقۇلۇق خىرقىرىغان جاۋابى كەلدى. دەرۋازا ئېچىلىپ، خېلىلا ئاسقاقلاپ ماڭىدىغان، ئەللىك ياشلار چامىسىدىكى كۆرەك ساقال بىر كىشى چىقتى. بۇ كىشى خاننىزاتخان ئاننىڭ ئانا جەمەت شىرەم تۇغقانلىرىدىن ئىدى. سەئىدە ئالدىرىغان ۋە ھودۇققان ھالدا، ئۇنىڭغا ئەھۋالنى چۈشەندۈردى. ھاشىماخۇن بىر كۆزىنى قىسىپ، قۇلىقىنى جاھىللىق بىلەن كوچىلىدى. ئاندىن ناسۋال قاپىقىنى ئېلىپ، بىر چىمدىم ناسۋالنى كالپۇك ئاستىغا ئاتتى. كالپۇكىنىڭ چەت - چۆرىسىدە قالغانلىرىنى بارماقلىـ

ری بىلەن سىيرىۋەتتى ۋە غەلىتە ئاۋازدا:

— تۇنۇگۈن بىر مۇنچە ئالىقاناتلار كېلىپ، باغ ـ ۋاران، ھويلا ـ ئاراملارنى ئەرەختەم ـ پەرەختەم قىلىۋەتتى. . . ئۇلار چاقمىغان كان ئوچاق، كاڭلار قالمىدى. ھەي. . . مۇشۇ كامىل بالىمچۇ، ئىش تېرىپلا يۈرۈيدىكەن. . . بوپتۇ، مەن كەتمەن بىلەن ئىككى تاغار ئېلىپ چىقاي، — دېدى.

ھاشىماخۇن بىر دەمدىلا چىقتى. ئۇلار قىڭغىر ـ قىيىسىق ئېتىز يوللىرى بىلەن مازارلىققا كېتىپ باراتتى. تاڭمۇ سۈزۈلۈپ قالغاندى. ھاشىماخۇن خۇددى بىر پۇتى دۆڭدە، بىر پۇتى چوڭقۇردا ماڭغاندەك دىكوس ـ دىكوس قىلىپ يوغان چامداپ كېتىۋاتاتتى. ھەر قەدەم ئالغاندا، سول مۈرىسى پەسلەپ، بېشىمۇ بىر ياققا سىڭايان بولۇپ كېتەتتى.

ئۇلار مازارلىققا قايتىپ كېلىشتى. شامىگۈرنىڭ قايتا ئېچىلغان ئويۇقچىسىنى پەرقلەندۈرمەك ئانچە تەس ئەمەس ئىدى. شۇڭا، ھاشىماخۇن تىزىلغان كېسەكلەرنى ئېلىۋېتىشى بىلەن، شامىگۈرنىڭ ئېغىزى ئېچىلدى. كىتابلار مۆلچەردىكىدىن كۆپ بولۇپ چىقتى. ھاشىماخۇن بىلەن سەئىدەگە ئۇلارنى ئىككى قېتىم توشۇشقا توغرا كەلدى. ئۇلار كىتابلارنى قوي قوتىنىغا دۆۋىلەپ بولغاندا، قۇياش كۆجۈم كەنتلەر باغلىرىدىن قان ئۇيۇتمىسىدەك قىزىرىپ كۆتۈرۈلمەكتە ئىدى.

— ھاشىمانكا، سىلى بۇ كىتابلارنى بىر يەرگە يوشۇرۇپ قويىسلا، — دېدى سەئىدە ئالىمجان، ئامانىللالاردىن ئەنسىرەپ، — مېنىڭ مۇھىم ئىشىم بار. ھازىرلا ماڭمىسام بولمايدۇ. . .

— نەگىمۇ يوشۇرارمەن سەئىدە خېنىم؟ — كەتتىمىزگە ئىككى تاشلىق سۇ تەقسىم قىلىنىپتىكەن، پۇتۇن ئېتىز ـ ئېرىق پانقاقچىلىق. . . ئۇ لەنتىلەر كىتابلارنى شامىگۈردىن تاپالمىغاندىن كېيىن بۇ يەرگىمۇ يەنە كېلىدۇ. . .

— نېمە قىلسىلا قىلىپ يوقاتسىلا. . . ئۇلار ھەرگىز بىلىپ قالمىسۇن. . .

سەئىدە كەلگەن يولى بويىچە ئارقىغا قايتتى. ئۇنىڭ قورسىقى ئېچىپ مەيدىسى ئېچىشىپ كېتىۋاتسىمۇ، ئۆيىگە كىرمەي، دەرۋازا ئالدىدىن تېز ئۆتۈپ كەتتى. «ئالىمجان ۋە ئامانىللا ئۆزىنى دالدىغا ئالسۇن، بۇگۈن سەھەردىن قالمىسۇن. . .» دېگەن بۇ سۆز ئۇنىڭ قۇلىقىدا تەكرارلىنىپلا تۇراتتى. . .

سەئىدە چايخانا مەكتەپنىڭ ئالدىدىن ئۆتۈپ كېتىۋاتقىنىدا، گۈلباغ تەرەپتىن كېلىـ

ۋاتقان ساقاللىرى پاكىزە قىرىلغان، يۈزلىرى ياغلىشاڭغۇ بىر ئادەم ئۇنىڭغا تىكىلىپ قارىغاندەك قىلدى. يۈرىكى «قارتلا» قىلغان سەئىدە خېلى ئۇزاپ ئارقىغا قايرىلغىندا، ئۇ ئادەمنىڭمۇ ئۆزىگە قاراپ تۇرغانلىقىنى كۆرۈپ، يۈرىكى ئۈيغان ھالدا تېز كېتىپ قالدى.

بۇ ئادەم كېچىدىن سەئىدەنىڭ ئىشىكىنى قېقىپ، خەتنى تاشلاپلا قايتىپ كەتكەن ئاشپەز ھامىلاخۇن ئىدى. ئۇ مەكتەپكە كىردى ـ دە، ئاشخانىدىكى ئىشغا كىرىشىپ كەتتى. تۆت كۈندىن بېرى ئۇنىڭ كۆزىگە قاراپ، كۆل بويىدىن ئايلىنىپ كېتەلمەيۋاتقان كامىل ئەتىگەنلىك تاماقتىن كېيىن، قاچىسىغا سۇ ئالغان بولۇپ، كۆل بويىدا ئولتۇر-غانىدى، چېلەك كۆتۈرگەن ھامىل يېتىپ كەلدى. ئۇ ناھايىتى ئۇستىلىق بىلەن، كاللەكلەنگەن بىر قەغەزنى كامىلنىڭ قۇچىقىغا تاشلاپ قويۇپ كېتىپ قالدى.

كامىل ئەتراپىغا قارىۋېتىپ، چوڭقۇر نەپەس ئالدى ـ دە، تەرەتخانىغا كىرىپ، قەغەزنى ئاچتى. بۇ غازاخۇن ئاكىنىڭ جاۋابى ئىدى:

. . . «كامىل، خېتىڭلارنى بىر تال سۆڭەكنىڭ يىلىك ئورنىدىن تاپشۇرۇۋالدىم. ئۇنىڭغا ئامانللا، ئالىمجانلارمۇ قول قويۇپتۇ. . . مەن ئۆزۈمنىڭ قېرىغانلىقىمنى، كۆزۈمنىڭ گۆھىرى تۆكۈلۈپ، بىلىمدىن قۇۋۋەت، تېنىمدىن مادار كەتكەنلىكىنى بۇگۈنلا ھېس قىلدىم! . . . ھازىرغىچە ئېشەكتىن بەتتەر دۆت خىزمەت گۇرۇپپا كادىر-لىرىنىڭ سوئال ـ سوراقلىرىدىن قورقماي، پىسەنتىمگە ئالماي، جەرەستاندا رەسۋا قىلىپ، مىنبىڭلارنىڭ تاياق ـ توقماقلىرىغا بەرداشلىق بېرىپ، كۈرەش مەيدانىدا رۇستىمى داستاندەك تۇرۇپ كەلگەنىدىم. . . نېمە ئۈچۈن؟ مەن سىلەرگە قىسقىغىنا بىر ھېكايە سۆزلەپ بېرەي: ‹خوتەن سېپىلىنى سوققاندا، دوغلار بىر ياش يىگىتنى ھاشارغا تۇتۇپ كېلىپ، سېپىل ئۈستىگە كېسەك ئاتقىلى ساپتۇ. باشقىلار بىر كېسەك-نىمۇ ئاتالماي، پوتلا ـ مىشىقلىرى ئېقىپ تۇرغاندا، بۇ يىگىت ئىككى ـ ئۈچ كېسەكنى جۈپلەپ، پەي ياستۇقنى ئاتقاندەك كۈچىمەيلا ئاتقۇدەك. سۇلتان بېگىم بۇنى كۆرۈپ، يېنىدىكى يۈزبېشىدىن بۇ ئىشنىڭ خاسىيىتىنى سوراپتۇ. يۈزبېشى: ئاشۇ يىگىتنىڭ يېنىنى ئاختۇرۇپ باقساق بىلىمىز. . . دەپتۇ ـ دە، نەۋكەرلىرىنى ئەۋەتىپ ئاختۇرۇپ، ئۇنىڭ يېنىدىن چىققان تېرە ھەمىيانىغا تولدۇرۇلغان تىللالىرىنى تارتىۋاپتۇ. شۇنىڭدىن كېيىن، يىگىت ھالىدىن كېتىپ، بىر كېسەكنىمۇ ئاتالماي قاپتۇ. . . › مەن ھازىر تىللالىرىنى تارتقۇزۇپ قويۇپ روھىي سۈنغان ئاشۇ يىگىتنىڭ ئۆزى بولۇپ

قالدىم! . . . تىللالار ئۇنىڭ يۈرىكىگە شادلىق، تېنىگە قۇۋۋەت بولغان بولسا، ئاشۇ كىتابلار مېنىڭ كۆزۈمگە نۇر، ۋۇجۇدۇمغا ياشلىق قانلىرى، يۈرىكىمگە پۈتمەس - تۈگىمەس قۇۋۋەت ئاتا قىلغان، ئۆزۈمنى ياشلاردىن ئارتۇقراق جەڭگىۋار سەزگەنىدىم. . . لېكىن، سىلەرنىڭ خېتىڭلارنى تاپشۇرۇۋېلىپ، يۈز بېرىۋاتقان قىيناقلاردىن ئون باراۋەر ئارتۇق ئازابلاندىم! . . . مەن سىلەرنى مىللىتىمىزنىڭ جەۋ-ھەرلىرى، كۆز نۇرى، ئىنجۇ - يالتىراقلىرى، ئالماستەك چىڭ يىگىتلەر دەپ بىلەت-تىم. . . لېكىن، ھازىر ئويلىسام، سىلەرنىڭ يۈرىكىڭلار قاتماپتۇ، يىلىكىڭلار سۇ-يۇق، پىكىر قىلىشىڭلار خام بولۇپ چىقتىڭلار. . . ئويلاپ بېقىڭلار، مەن قېرىنىڭ ئازغىنا قالغان ئەرزىمەس ھاياتىنى ئاشۇ كىتابلارنىڭ بىرەر قۇر سەھىپىسىگە تېگىشكىلى بولارمۇ؟ . . . ئەگەر «تېگىشكىلى بولىدۇ» دېسەڭلار، ئۇ كىتابلارنىڭ نېمە قىممە-تى بولسۇن! . . . »

كامىلنىڭ قۇلاقلىرىغىچە قىزىرىپ كەتكىنى ئۆزىگە بىلىندى. شۇدەم، ئاچچىق چىرقىرىغان پۇشتەك ئاۋازى مەكتەپ ئىچىنى زىلزىلىگە كەلتۈردى. كامىل خەتنى بورا ئاستىغا يوشۇردى - دە، تەرەتخانىدىن يېنىپ چىقتى. چۈنكى، بۇنداق پۇشتەك ئاۋازى تاسادىپىي ئاشكارىلانغان بىرەر ئەكسىيەتچىنىڭ، ئۆزىنى ئۆلتۈرۈۋېلىشقا ئۇرۇنغان نەق ئەكسىلىنقىلابچىنىڭ ياكى چاپلانغان دازىباۋلارغا سۇ، يۈندا چېچىپ بۇزغۇنچىلىق قىلغان بۇزغۇنچىلارنىڭ تۇتۇلغانلىقىدىن دېرەك بېرەتتى.

سىرتتىكى ئوقۇنقۇچىلار، جىن - شەيتانلار بىنا ئىشىكىگە پاتماي يۈگۈرۈشەتتى. كامىل پەلەمپەيدىن ئالدىراپ چىقىپ، كارىدورغا كىرىشى بىلەن، رېخىم نۇرى، ساجىت-خان، مەمتىلى ئىبراھىم باشلىق ئالتە - يەتتىدەك ئىنقىلابچىلار يوپۇرۇلۇپ كەلدى - دە، كامىلنى تۇتۇۋېلىپ، ئۇنىڭ قوللىرىنى قايرىپ باغلاشتى ۋە ئۇنى ئۆزۈن ھەم كەڭ كارىدوردا پانا قاققاندەك تۇرۇشۇپ كەتكەن ئوقۇنقۇچىلار ئارىسىدىن ئېلىپ مېڭىپ، ئوتتۇرىدىكى تىكتاك توپ جوزىسى ئالدىغا ئېلىپ كېلىشتى. بۇ يەردە ھېكمەت بىلەن مۇراتمۇ باغلاقلىق تۇراتتى. ئىسمەت بۇجاڭ، سا چۇجاڭ قاتارلىق خىزمەت گۇرۇپپا ئەزالىرىمۇ تولۇق يىغىلغانىدى.

كامىل، ھېكمەت، مۇراتلار تىكتاك توپ جوزىسى ئۈستىگە چىقىرىلدى، ھەر بىرسىنىڭ ئارقىسىدا ئىككىدىن ئىنقىلابچى ئۇلارنىڭ گەجگىسىدىن بېسىپ تۇردى، بۇ لەنىتىلەرنىڭ يەڭلىرى تۇرۇلگەن، تۇكلۈك بىلەكلىرى، مۇشتۇمدەك ئۆسۈپ چىققان

قاپاقلىرى، قان قۇيغاندەك كۆزلىرى خۇددى مويتۇكزىدا كاللا چاپىدىغان جاللاتلارنىڭ ياۋۇز قىياپىتىگىلا ئوخشايتتى.

— ئەڭ ئالىي يولىيورۇق: ئۇلۇغ داھىمىز، ئۇلۇغ ئۇستازىمىز، ئۇلۇغ رولچىمىز، ئۇلۇغ باش قوماندانىمىز، ئۇلۇغ باشپاناھىمىز، قەلبىمىزدىكى ئەڭ قىزىل، ئەڭ قىزىل، ئەڭ قىزىل قۇياشىمىز قەدىردان ئاتىمىز ماۋجۇشى بىزگە تەلىم بېرىپ، — بۇ سۆزلەرنى دەپ بولغۇچە ئىسمەت بۇجاڭنىڭ نەپىسى يەتمەي، ئاۋازى بوغۇلۇپ قالدى، — «سەن چېقىلمىساڭ، بىزمۇ چېقىلمايمىز، ئەگەر سەن چېقىلىدىغان بولساڭ، بىز سېنى ئۇزۇل ـ كېسىل يوقىتىمىز. . . » دېگەن. . . سىنىپىي دۈشمەنلەر ئۇخلاپ ياتقىنى يوق، ئۇنىڭ پولاتتەك پاكىتى مانا ئالدىمىزدا تۇرۇپتۇ. . . بۇ ئەكسىيەتچىلەرنىڭ ئەكسىيەتچىل خورىكى ئېشىپ ـ تېشىپ، پرولېتارىيات دىكتاتورىسى بىلەن ئاخىرىغىچە دۈشمەنلەشتى. ئۇلار ئىنقىلاب باشلىنىپ، ئوقۇتقۇچىلار يىغىلغاندىن كېيىنمۇ، شېرىكلىرى بىلەن يوشۇرۇن ھالدا ھەرىكەت قىلىپ، ۋىلايەتلىك كۆتۈپخانىدىن نۇرغۇنلىغان ئەكسىيەتچى كىتابلارنى ئوغرىلاپ يوشۇرغان. ھازىر تورىدىن چۈشۈپ قالغان قالدۇق دۈشمەنلەرمۇ قولغا چۈشتى. . . كىتابلارنىڭ بىر قىسمى تېپىلدى، قالغانلىرىنى داۋاملىق ئىزدەۋاتىمىز. . . بۇ جاھىل ئۇنسۇرلارنىڭ بەزى شېرىكلىرى ھەقىقەتكە قايتىپ، ماۋجۇشىنىڭ ئىنقىلابىي لۇشيەننىڭ نۇرى ئاستىدا، ئارقىغا قارىتىپ نەيزە ئۇرماقتا. . .

ئۇزۇن كارىدورنىڭ ئۆڭگزىلىرىنى كۆتۈرۈۋەتكۈدەك شوئارلار بىر ھازاغىچە توختىماي گۈلدۈرلەپ تۇردى. بۇ شىددەتلىك ئاۋازلار كەڭ ئاسفالىت كوچىلاردىن ئۆتۈپ، گۈلباغ رەستىلىرىگىمۇ ئاڭلاندى.

شۇ كۈندىن ئېتىبارەن، دەھشەتلىك كۈرەش، قىستاش، ھەرخىل قىيناقلار كامىل، ھېكمەت، مۇراتلارغا مەركەزلەشتى. بەزى كېچىلىرى تۈن نىسپى بىلەن پۈشتەك چىلىناتتى ـ دە، ئۇيقۇغا قانمىغان مۇئەللىملەر يېرىم ـ يالىڭاچ ھالدا كارىدورغا توپلىنىپ، «ئارام ئالدۇرۇش»[1] كۈرىشىگە قاتنىشاتتى. تىكتاك توپ جوزىسىغا چىقىرىلغان كامىل، ھېكمەت، مۇراتلارنىڭ كەڭ كېرىلگەن ئالقانلىرىغا ئىككىدىن خىش

---

① «ئارام ئالدۇرۇش» — كېچىسى تۈيۈقسىز ھۇجۇم قىلىپ قىيناققا ئېلىش.

قويۇپ، ئۆزلىرىنى ئىككى يۈز ۋاتلىق لامپۇچكىغا قارىتىپ قويۇپ، كۆرەشكە تارتاتتى. ئۆتكۈر نۇر زەربىسىگە بەرداشلىق بېرەلمەي، كۆزلىرى يۇمۇلۇپ ياكى چىملداپ قالغان ھامان، ئۇلارغا تاياق سالاتتى. . . شۇنداقتىمۇ، بۇ ئۇچ دوست تەرەتخانا لەمپىسىدىكى يىرتىق بورا ئارقىلىق ئالاقىلىشىپ تۇرۇشنى توختاتمىدى! . . . «ئارام ئالدۇرۇش» يۈز بەرگەن كېچىنىڭ ئەتىسى ھېكمەت مۇنداق بىر خەتنى تاپشۇرۇۋالدى:

«ھېكمەت، مۇرات، بىلىپ قېلىڭلار! مەسۇم قابىل خائىن! . . . ئۇ ئامانللا يوشۇرغان كىتابلارنىلا بىلىدۇ، قالغىنىدىن خەۋىرى يوق! شۇڭا، ئۇنىڭ «سىياسىي يانچۇقچىلىق قىلىپ، باشقىلارنى ئۆزىگە چېتىۋالغانلىقى» دا چىڭ تۇرىمىز. . . »

بىر كۈنى، تاڭ سەھەردىلا پۇشتەك چېلىنىپ، پۈتۈن ئوقۇتقۇچىلار كارىدورغا يىغىلدى. سا چۇجاڭ «كەلكۈن ئاپىتىنى تىزگىنلەش» ئۈچۈن، يۇرۇڭقاش دەرياسىغا ئەمگەككە بارىدىغانلىق خەۋىرىنى يەتكۈزدى. بىرنەچچە ئايدىن بېرى سىرتنى كۆرمەي، دەرۋازا ئەتراپىنى كۈنلەپ ئايلىنىپ يۈرگەن تۇغقانلىرى بىلەن دىدارلىشالماي يۈرگەن ئوقۇتقۇچىلارنىڭ يادائىغۇ چىرايىنى ۋىللىدە خۇشاللىق قاپلىدى. سا چۇجاڭ سىنىپىي دۇشمەنلەرنىڭ پۇرسەتتىن پايدىلىنىپ، تىل بىرىكتۈرۈپ، ئۆزئارا ئەكسىلئىنقىلابىي ئالاقە قىلىشىغا قارىتا ھوشىيارلىقنى قەتئىي ئۆستۈرۈش لازىملىقىنى تەكىتلىگەندىن كېيىن، ئوقۇتقۇچىلار تۆتتىن تىزىلىپ يولغا چىقىشتى. ئۇلارنىڭ قۇيرۇقى دەرۋازىدىن ئۇزۇلمەيلا، توپلانغان ئالمان يوپۇرۇلۇپ كەلدى. ئەتراپىنى قورشاپ ماڭغان مىنبىڭ ۋە ئىنقىلابچىلارنىڭ توسقىنىغا، تىللاپ ـ ۋارقىراشلىرىغا پىسەنت قىلماي: «دادا، ئانا، ئاكا، ئاچا، ئۇكام. . . » دەپ توۋلىشىپ، بىرسى يېمەكلىك تەڭلىسە، بىرسى كىيىم ـ كېچەك سۇنانتى. بىرسى ئېسىلىپ يىغلىسا، بىرسى يەردە سۆرۈلەتـ تى. . . ئەپتىدىن كۆچتۈڭگىرلىكى بىلىنىپ تۇرغان قاپقارا بىر ئادەم كالتەك چۈردـ گەن مىنبىڭنى بىرلا ئۇرۇپ تىك موللاق ئانقۇز ۋۇەتتى. . . قالغان مىنبىڭلار يۇگۇرۇپ كېلىۋىدى، ئەتراپتىكى كىشىلەر ئۇنى ئورىۋېلىشتى. مىنبىڭلار ئالمانىنىڭ ئوت بولۇپ يانغان كۆزلىرىنى، ئانقۇچىنىڭ توقمىقىدەك تۇرۇلگەن مۇشتۇملىرىنى كۆرۈپ: «ئويـ ناشتۇق» دېگەندەك ھىجىيىشىپ، ئارقىغا چېكىندى. ھېكمەت بويۇنداپ ئەتراپقا قارايتـ تى. بۇنداق پۇرسەت ئاسان كەلمەيتتى. شۇڭا، ئۇ ئاۋغان كوچىسى ئىغىزىغا كەلگەندە، «نەبى! » دەپ ۋارقىرىماقچى بولدى. بىراق شۇ پەيتتە، ئەزىمەتنى كۆتۈرگەن نەبى، قولىدا بوپا قۇچاقلىغان سەئىدە يىراقتىن يۇگۇرۇپ كېلىشتى.

— هىكمەت ئاكا!...

— نەبى!... ئەزىمەت!!...

مىنبىگلار «هايت ـ هۇيت» دەپ بولغۇچە، هىكمەت باغرىغا بىسىۋالغان ئوغلىنىڭ يۈز، بويۇن، كۆز، قۇلاق، مەگزىلىرىگە سۆيۈپ هۆل قىلىۋەتتى. چۈنكى ئۇ كۆز ياشلىرىنى تۇتۇۋالالمىغاندى.

— جېنىم ئۇكام كامىل!... بۇ سېنىڭ كىيىملىرىڭ... نەبى خەۋەر قىلمىغان بولسا، سېنىڭ دىدارىڭنى كۆرەلمەس ئىكەنمەن...

— خان ئانام ياخشى تۇردىمۇ؟

— خاتىرجەم بول، ناھايىتى ياخشى...

مۇراتنى قولتۇقلاپ كېلىۋاتقان زۇمرەت هىكمەتنىڭ بالىسىنى باغرىغا بىسىۋېلىپ ياش تۆكۈۋاتقانلىقىنى كۆرۈپ يىغلىۋەتتى. «ئارام ئالدۇرۇش» تا بىر مىنبىڭ مۇراتنىڭ پۇتىغا قاتتىق ئۆتۈكى بىلەن تېپىۋەتكەنلىكى ئۈچۈن، ئۇنىڭ ئۈشۈقى ئىششىپ كەتكەندىكى.

— نەبى، ئانام قانداقراق تۇردى؟ — هىكمەت قاتاردا كېتىۋېتىپ سوردى.

— ياخشى! سىز ھەر ئايدا چىقارغان پۇللارنى ساق تاپشۇرۇۋالدىم... ماھىگۈل ئاچامنى ئورۇمچىگە ئېلىپ كەتتى... ئۇ...

— دادا، ئۆيگە كېتىلى، — دېدى ئەزىمەت نەبىنىڭ قولىدا بۇلجۇنۇپ، — ئانام سىزگە لەغمەن بىيىدۇ... نەبى ئاكام ياساپ بەرگەن پىقىيغۇچنى سىزگە بىيىمەن...

ئەتراپتىكىلەردىن ئەندىككەن مىنبىگلار ئوقۇتقۇچىلارنى «پو، پو» غا قاتىرىتىپ ئېلىپ ماڭدى. جامەدىن ئۆتكەندە، هىكمەت تار كوچا ئېغىزىدىكى بىرتۈپ قېرى سۆگەتنىڭ ئارقىسىدا ئۆزىگە كۈلۈپ قاراپ تۇرغان گۈلرۇزنى كۆرۈپ قالدى. ھەر ھالدا ئۇنىڭ كۈلكىسى سەمىمىيدەك قىلاتتى. ئەمما نەبى ئۇنى كۆرسىمۇ كۆرمەسكە سالدىمۇ، توپنىڭ ئارقىسىدىن قالماي، ئەزىمەتنى ھېلى ئۇ قولىغا، ھېلى بۇ قولىغا يۆتكەپ، بەزىدە ھاياش قىلىپ يۈگۈرۈپ، دەريانىڭ بىللە كەلدى. بۇ دۇنيادا بىر كىمنىڭ بىر كىمدە قالمايدىكەن. هىكمەت ئۆز ۋاقتىدا ئۇنىڭغا ئاكىلىق مېھرىنى بېرىپ، قانات يايقاندى. مانا ئەمدى ئۇ ئۇكىلىقىنى يەتكۈزدى. قاراڭ، ئۇنىڭ «هىكمەت ئاكام ئوغلىنى كۆپرەك كۆرۈپ بۇ جىگەر پارىسىغا قېنىۋالسۇن» دەپ قارا تەرگە چۆمۈلۈپ

كەتكىننى! . . .

دەريادا تولۇق بىر كـۈن ئىشلەشكە پۇرسەت بولمىدى. قايىـــدۇر باشلانغۇچ مەكتەپنىڭ بىر ئوقۇتقۇچىسى ئۆزىنى دەرياغا تاشلاپ، ئۇماچتەك قويۇق ئېقىۋاتقان كەلكۈن دولقۇنلىرىغا كىرىپ كېتىپ غايىب بولدى. دەرياغا ئۆزىنى تاشلىغان يەنە بىر ئايال ئوقۇتقۇچى «چۇراق»[1] غا ئىلىنىپ قالغاندى، ئۇنى قۇتقۇزۇۋېلىپ چىقىشتى ـ دە، باغلىۋەتتى. . . شۇنىڭ بىلەن، ئوقۇتقۇچىلارنى سۇر ـ توقاي قىلىپ ھەيدەپ مېڭىشتى. . . قورسىقى ئېچىپ چىرايى تاتىرىپ قالغان نەبى ھېكمەتنىڭ يان ئۇدۇلىدا يۇگۇرۇپ يۈرەتتى. ئەزىمەتنىڭ قولىدا بىر پارچە نان بار ئىدى. ئۇ نانىنى پات ـ پاتلا چىشلەپ ئۈزۈپ، نەبىنىڭ ئاغزىغا سېلىپ قويۇاتتى.

ئوقۇتقۇچىلار مەكتەپكە قايتىپ، چۈشلۈك تامىقىنى يەپ بولار ـ بولمايلا، دازىباۋ تاملىرى تەرەپكە يۈگۈرۈشتى. دەريا ئەمگىكىگە چىقماي، مەسىلە پاش قىلىشقا قالغان ئايىم نۇرىنىڭ ئاتمىش تۆت بەتلىك دازىباۋسى چاپلانغاندى. ھازىر ئۇنىڭ «زۇلمەتتىكى يۇلتۇزلار» تەشكىلاتىغا سۆرەپ ئېلىپ كىرگەن ئادەمى بىرىۋز ئاتمىش بىرگە يەتكەندىدى. ۋىلايەتلىك دارىلمۇئەللىمىن، تولۇق ئوتتۇرا مەكتەپ، يەرلىك كومىتېت، دوختۇرخانا، چايخانا مەكتەپ، ناھىيىلىك 1 ـ باشلانغۇچ مەكتەپ ۋە ئىدارە ـ جەمئىيەتلەردىكى كۆزگە كۆرۈنگەن زىيالىيلارنىڭ كۆپى دېگۈدەك بۇ تەشكىلاتنىڭ ئەزاسى بولۇپ قالغاندى. دازىباۋنىڭ سەۋىيىسىنى تۆۋەن دېگىلى بولمايتتى. ئايىم نۇرى پىشقان ئەدەبىيات ئوقۇتقۇچىسى ھەم شائىرلىقتىن تەمەيى بار، ئېستېتىك تىلەكلەرگە زوقمەن، رومانتىك خىياللارغا باي ئوقۇتقۇچى بولغاچقا، يازغان دازىباۋلىرىدىكى قويغان مەسىلىلەر، ئىسپاتلاش، يەكۈن چىقىرىش، مەنتىقە، خۇلاسىلەشلەرگە ئايىماي رەڭ بەرگەچكە، كىشىلەر ئىشەنمەي تۇرالمايتتى. تەشكىلاتنىڭ پروگراممىلىرى، مەقسەت ـ نىشانلىرى، بايرىقى، نەچچە قېتىملىق ئېچىلغان يىغىنلىرىدا قارار قىلىنغان مەسىلىلەر، ھەتتا مازارلىقتا كىملەرنىڭدۇر رەسىمىنى قەبرە بېشىغا سانچىپ قويۇپ بەرگەن قەسەملەر. . . روشەن دەللىلەر بىلەن ئىسپاتلانغاندى. توۋا، كونىلار: «ئازمايدىغان بەندە يوق، خام سۈت ئەمگەن ئىنسان. . .» دېيىشىپ، ئوغرىلىق، زىناخورلۇق، قاتىللىق،

---

[1] چۇراق — ئىچىگە تاش تولدۇرۇلغان سىم تور. كەلكۈن ئاغدۇرۇۋاتقان خەتەرلىك يەرلەرگە تاشلىنىدۇ.

بۇلاڭچىلىق قىلغانلارنىمۇ كەچۈرۈشكەنكەن. . . بىراق بۇ ئايىم نۇرىدەك سىياسىي يانچۇقچىنى ئەپۇ قىلىشقا بولارمۇ؟ . . . ياق، ئۇ ئىنساننىڭ خام سۈتىنى ئەمەس، ياۋا توڭگۇزنىڭ خام سۈتىنى ئەمگەن بولۇشى مۇمكىن. دۇنياغا ئاپىرىدە بولمىغان، مەزگىلسىز بولسىمۇ خوتەن دىياردا تۇغۇلمىغان «زۇلمەتتىكى يۇلتۇزلار. . .» نەدىن پەيدا بولدى؟ بۇنى ئايىم نۇرى قارا قارىندا يېتىلدۇرۇپ، قارا ئۆپكىسىدە نەپەسلەندۈرۈپ، قارا يۇرىكىدە قۇۋۋەت بېرىپ، قارا كۈنلەرنىڭ بىرىدە ئۆزى تەۋەللۇت قىلغانىدى! . . . بۇ قارا هارامىلىقنىڭ دەردىدە، ۋىلايەتلىك دارىلمۇئەللىمىن، ۋىلايەتلىك تولۇق ئوتتۇرا مەكتەپلەردە ئاق تېررورلۇق هەددىدىن ئاشتى، ئىنسان ئەقلىگە سىغدۇرالمايدىغان دەرىجىدىكى فاشىستلارچە قىيناقلار ئەۋج ئالدى. قانچە ـ قانچىلىغان زىيالىيلارنىڭ كۆزلىرىدىن قان بىلەن يېرىك ئاقتى! . . .

كەچلىك تاماقتىن كېيىن، رېخىم نۇرى، ساجىتخان، مەمتىلى ئىبراهىملار يىگىرمە توققۇز نەپەر جىن ـ شەيتاننى مەيدان تازىلىقىنى قىلىشقا ئېلىپ چىقتى. نۆۋەت بويىچە، بوستان ئوتتۇرا مەكتىپى هەپتىدە بىر قېتىم تازىلىقنى ئۈستىگە ئالاتتى. كامىل، هېكمەت، مۇراتلارنىڭ ئارقىسىغا بىردىن ئاكتىپ سېلىپ قويغانىدى. كامىل تەرەتخانا ئەترابىغا سۇ سېپىپ سۈپۈرۈۋاتاتتى. رېخىم نۇرى ئۇنىڭ يېنىدىلا ئايلىنىپ يۈرەتتى. تەرەتخانىغا كېتىۋاتقان ئاشپەز هامىلاخۇن ئۇنىڭ ئالدىنى توستى:

— رېخىم نۇرى مۇئەللىم، — دېدى هامىلاخۇن ئارقىسىغا قىلىپ تۇرغان قولىدىكى كاللەكلەنگەن كىچىككىنە قەغەزنى سۈپۈرۈلۈۋاتقان يەرگە تىرناقلىرى بىلەن شىرتتىدە ئىرغىتىپ تاشلىۋېتىپ، — ئۆتكەندە تازىلىق قىلغاندا بىر داس تېشىلىپ كېتىپتۇ. . . بۇنداق ئايىماي ئىشلىتىدىغان ئىش بولسا، بۇنىڭدىن كېيىن هەرگىز داس بەرمەيمەن. . .

— خاپا بولمىسىلا ئۇستام، بۇ قايسى جىن ـ شەيتاننىڭ ئىشى؟ سۈرۈشتە قىلاي. . .

— بولدى، سۈرۈشتۈرۈپ يۈرمەڭلار، — دېدى هامىلاخۇن كۈلۈپ، — دىققەت قىلىساڭلارلا بولىدۇ. . .

كامىل ئەخلەتلەرنى سۈپۈرۈپ بىر يەرگە دۆۋىلىدى ـ دە، ئۇنى چېلەككە ئېلىپ تۆكۈۋەتكىلى ماڭدى. ئۇ قايتىپ كەلگەندە، رېخىم نۇرى ئاشخاندا ئولتۇراتتى.

— مەن تەرەتخانىغا كىرىپ چىقاي، — دەپ رۇخسەت سوراپدى كامىل

رېخىم نۇرىدىن.

— ۋەزىپەڭ تۈگىگەن بولسا، نەگە بارسالىڭ بارمامسەن؟ — دېدى ھامىلاخۇن قوپاللىق بىلەن، — رېخىم نۇرى زۇجاڭنىڭ قورسىقى ئېچىپ قاپتۇ، چۈشتە ئېشىپ قالغان سۈيۇقئاشنى ئۇنىڭغا ئىسسىتىپ بېرەي. . .

كامىل تەرەتخانىغا كىرىپ، ھېلىقى كاتەكچىگە چۆكتى ـ دە، كاللەكلەنگەن قەغەزنى ئاچتى. بۇ ئاچىسى سەئىدەنىڭ خېتى بولۇپ، ئۇنىڭدا گۈجاڭ كەنتىدىكى، يۇرۇڭقاشتىكى تۇغقانلارنىڭ ۋە ئۆزلىرىنىڭ ھويلا، باغ، ئۆيلىرىنىڭ تىلغىنىپ، ئىككى كۈندىن كېيىن، كېچىدە دەرۋازىنىڭ قېقىلغانلىقى، ھويلىغا خەت تاشلانغانلىقى، مۇشۇ ئۇسۇل بىلەن غازاخۇن ئاكا ئائىلىسىدىكىلەر بىلەنمۇ ئالاقە قىلغانلىقى، لېكىن ھازىرغىچە بۇ سىرلىق ساخاۋەتچىنى ھېچكىمنىڭ كۆرمىگەنلىكى يېزىلغان ۋە ساخاۋەتچىنىڭ خېتىمۇ قوشۇپ قويۇلغاندى. سەئىدە خېتىنىڭ ئاخىرىدا مۇنداق دەھشەتلىك بىر پاجىئەنى خەۋەر قىلغاندى:

. . . «شامىگۈردىن كىتابلارنى يۆتكىۋېتىپ، ئامانللا، ئالىمجانلارغا خەۋەر قىلىش ئۈچۈن، قايتىپ شەھەرگە كىردىم، ئەمما كېچىكىپتىمەن، ئامانللانى مىنبىڭلار باغلاپ قورۇسىدىن ئېلىپ چىقىپتىكەن. ئۇ يەردىن ئالىمجاننىڭ ئۆيىگە يۈگۈردۈم، بىراق قاتتىق باغلانغان ئالىمجاننى مۇنچا كوچىسىغا ئېلىپ كىرىپ كېتىۋاتقانلىقىغا كۆزۈم چۈشۈپ قالدى. . . ئامال يوق قايتتىم. ئەتىسى گۈجان كەنتىگە چىقتىم. ھاشىماخۇن ئاكام يۈزلىرى ئىششىپ كۆكىرىپ كەتكەن ھالدا ئىنجىقلاپ يېتىپتۇ. . . ئۇ مېنى كۆرۈپلا ھۆركىرەپ يىغلاپ سالدى. ئەھۋالنى ئۇقسام، مىنبىڭلارنىڭ شامىگۈرنى قېزىۋاتقانلىقىنى ئاڭلىغان ھاشىمانكام تونۇر قىزىتقان قىياپىتىگە كىرىپ، قازناققا يوشۇرۇلغان كىتابلارنى تونۇرغا سېلىپ كۆيدۈرۈپتۇ. بېسىپ كەلگەن مىنبىڭلار ھاشىمانكامنى ئۇرۇپ يىقىتىپ قويۇپ، ئازغىنە كىتابلارنى ئېلىپ كېتىپتۇ. . . ئۇلار ئامانللا بىلەن مەسۇم قابىل يوشۇرغان كىتابلارنى ئاسانلا تېپىپتۇ. ئالىمجان ھەم مۇراتلار كىتابلارنى ھېيتگاھ مەسچىتىنىڭ يېنىدىكى قېرى قاريياغاچنىڭ كاۋىكىغا يوشۇرۇۋاتقاندا، بامدات نامىزىغا ئەزەن ئېيتىش ئۈچۈن مەسچىتنىڭ قۇببىسىغا چىققان مەزىن ئۇلارنى كۆرۈپ قالغانىكەن، ئۇ ئۈدۈل بېرىپ چېقىپ قويۇپتۇ. . . »

كامىل ئايلىنىپ يىقىلىپ چۈشكىلى تاسلا قالدى. شۇنچە ئەجىر بىلەن قۇنقۇزغان

مەدەنىي مىراسلار ئىككى خائىننىڭ قولىدا ۋەيران بولغانىدى. بۇ بوشلۇقنى تولدۇرۇش مۇمكىن ئەمەس ئىدى. بۇنداق يوقىتىشنىڭ كەلگۈسىدە قانچىلىك ئۇزۇكچىلىك پەيدا قىلىدىغانلىقىنى ھېچكىممۇ ئويلاپ قويمايتتى.

كامىل سەئىدەنىڭ خېتىنىڭ ئارقىسىغا مۇنداق مەزمۇندا خەت يازدى:

«ھېكمەت بىلەن مۇراتقا: خائىنلارغا نەپرەت! ئەمدى چىقىش يولى قالمىدى. . . ھەممىنى ئۆز ئۈستىمىزگە ئېلىپ، غازاخۇن ئاكىنى بۇ ئىشقا ھەرگىز چاتمايلى. بۇ ئىشنى ئالىمجان، ئامانىللا، مەسۇم قابىل ھەم بىز ئۈچىمىز 7 ـ ئاينىڭ 19 ـ كۈنى سائەت يەتتىلەردە، مەدەنىيەت سارىيى باغچىسىنىڭ يۇمىلاق تانسا مەيدانىدىكى يېشىل شادا ئورۇندۇقتا ئولتۇرۇپ پىلانلىغان. شۇ كۈنى كەچتە غازاخۇن ئاكىنى يوقلىغان بولۇپ بېرىپ، مەن ئاچقۇچنى ئوغرىلىغان (چۈنكى خىزمەت گۈرۈپپىسى ئاچقۇچلارنى 20 ـ چېسلا تارتىۋالغان). 19 ـ چېسلا كېچە سائەت ئىككىلەردە ئىشنى باشلىدۇق. ئالىمجان تامدا، مەسۇم قابىل سىرتتا، ئامانىللا، مۇرات ئارىلىقتا كىتاب توشۇدى. ھېكمەت ئىككىمىز كۈتۈپخانىغا كىردۇق. . . بۇ تەپسىلاتنى ھەرگىز ئاداشتۇرۇپ قويماڭلار. بۇ پىلاننى ئالىمجان، ئامانىللا، غازاخۇن ئاكىلارغا خەۋەر قىلىمەن. مەسۇم قابىل غازاخۇن ئاكىنى چاتسا ئۇ بىر كىشى، شۇنداقلا ئۇ «ھۆسنخەت» يېزىشتا ئۆزەڭگە سوقۇشتۇرۇپ يۈرگەچكە، ئۈستازىنى كۆرەلمەيدۇ. . . شاھماتتا داۋاملىق ئۇتتۇرۇپ قويۇپ، ئىچىدە ئۆچمەنلىك ساقلىغان، شۇڭا، ئاداۋەت بىلەن ئۇنى چېتىۋالغان دەيمىز. . . »

كامىل خەتنى يىرتىق بورا ئىچىگە يوشۇرغاندىن كېيىن، ھېكمەت، مۇراتلارغا بەلگە بېرىۋەتتى. ئىنقىلابچىلارنىڭ كۆپىنچىسى كىنوغا چىقىپ كەتكەچكە، ھەربىر ياتاقتا جىن ـ شەيتانلارلا قالغانىدى. ئەمما، كامىل، ھېكمەت، مۇراتلارغا كۆز ـ قۇلاق بولۇپ قېپقالغان رېخىم نۇرى ئاشخانىدا يالاق يالاپ، تېخىچە كىرمىگەنىدى. زەيىنىدىن كىگىز ئۈستىدە ساغرىسىنى كالىنىڭ تۇمشۇقىدەك چىقىرىپ ئولتۇرۇپ، دوم قويۇۋالـ غان داس ئۈستىگە ئېگىشىپ، مەسىلە تاپشۇرۇشقا تەييارلىق قىلىۋاتاتتى. ئۇ مەسىلە تاپشۇرۇشتا بەك ئاكتىپ ئىدى، قانداقلىكى پاش قىلىش بولسا، «مەندە بار»دىن باشقىنى بىلمەيتتى. كېچىلىرى كىنودىن قايتىپ كىرگەن ئىنقىلابچىلار ئۇنى ئېشەك قىلىپ مىنىپ، ياتاقنى توت پۇتلاپ ئايلىنىپ بېرەتتى، يوتقان ـ كۆرپىلىرىنى چەيلەپ، گەدەنلىرىگە قارسىلدىتىپ ئۇرۇپ، قاقاقلاپ كۈلۈشسە، ئۇمۇ تەك ھىجىيىپ: «خۇش-

خۇي ئىنقىلابچىلار» دېگەن سۆزنى تەكرارلاپلا تۇراتتى. «نەق ئەكسىلئىنقىلابچى» دېگەن قاشقىسى بولغاچقا، كۈرەش مەيداندا ئەڭ كۆپ تاياق يەپ، دۇمبا ـ تېپىككە قالىدىغىنى مۇ شۇ ئىدى. كۈرەشتىن كېيىن، بىر ـ ئىككى كۈنگىچە هوشىنى تاپالماي، ئېسىنى يوقاتقان ئادەمدەك دەلدۇش بولۇپ يۈرەتتى. كۆكىرىپ قان ئۇيۇپ كەتكەن كۆزلىرى، يېرىلغان كالپۇكلىرىنى كۆرۈپ، هەرقانداق ئادەمنىڭ ئۇنىڭغا ئىچى ئاغرىپ قالاتتى. شۇنداق! زەيىندىن ئۇخلىسىمۇ هەرىكەتنى چۈشەيتتى. بىر چاغلاردا، ئۇ خۇدادىن بىرەر هەرىكەت بېرىشنى تىلىگەندى. . . ئۇ تىلىكىگە يەتتى. . . پاقىسىغا قاندى. . . هەرىكەت بېرىشنى تىلىگەندى. . . ئۇ ئۇلغايغانسېرى، هۆل ـ قۇرۇق دېمەي، هەممىنى كۆلگە ئايلاندۇرىدۇ. . . ئۇ بەزىدە قارا بورانغىمۇ ئوخشايدۇ. گۇل ـ گىياه، داۋۇ ـ دەرەخ، ئەدناسى ئالدىغا ئۇچرىغان تاش ـ تۇپراقلارمۇ ئۇنىڭ قۇربانىغا ئايلىنىدۇ. . . تارىختىن تارتىپ شۇنداق بولۇپ كەلگەن هەم شۇنداق بولىدۇ! . . .

ئەخمەت هوشۇر بىر قولىدا دەپتەر، بىر قولىدا قەلەم، تامغا يۆلەنگىنىچە مۇگدەۋۋاتاتتى. كارىدوردىن ئاياغ شەپىسى كەلسە، ئۇ كۆزىنى ئېچىپ، بىر نېمىلەرنى يازغان ياكى ماۋجۇشى ئەسەرلىرىنى ئوقۇغان قىياپەتكە كىرىۋالاتتى. . .

ئىشىك تاراققىدە ئېچىلىپ، مەست بولۇپ قالغان رېخىم نۇرى سەنتۇرۇلۇپ كىرىپ كەلدى. ئۇ تەلۋە كۆزلىرى بىلەن ئولتۇرغانلارغا قاراپ، دەسلەپتە سەتلا هىجايدى. كېيىن تەلەتى كەكرى يەۋالغان گاچىدەك قورۇلۇپ، بىگىز قولىنى هەممىگە بىردىن شىلتىپ چىقتى:

— بىلىپ قويۇش. . . سەن. . . سەنلەر سىنىپىي دۇشمەن. . . ئېتىلىسەن! . . . مەن. . . مەن، — رېخىم نۇرى كۆزلىرىنى پىلدىرلىتىپ، چىرايىدىن كۈلۈمسىرەش، چوقۇنۇش ئىپادىلىرى چىقىپ تۇرغان زەيىندىنگە قارىدى، — ماۋۇ ئەبگانىڭ ئورنىغا شو. . . شوجاڭ بولىمەن. . . سەن مېنىڭ ئىشخانامنى تازىلايدىغان خىزمەتچىم بول. . . ماقۇما. . . خا. . . خا. . . خا. . .

رېخىم نۇرى ياتىدىغان يېرىگە كېتىۋېتىپ: «هامىلاخۇن ياخشى ئادەم، ئۇ ماڭا بىر گاڭزا هاراق بەردى. . . سەن. . . سەنلەر نېمە بېرىشتىڭ ـ هە! . . .» دېدى ـ دە، ئورنىغا گۇپلا چۈشتى. بىر كەمدىن كېيىن، ئۇ جۆيلىگەندەك ئاستا غۇدۇڭشىدى: «ئىتلىرىم. . . مېنىڭ ئىتلىرىم. . . ئاشنام خوتۇن ئۇلارغا ئۆپكىنى خامسۇق پىشۇرۇپ بەرمىسە، چىشلىرىنى چاقىمەن. . . ئاناڭنى. . .» ئۇ خورقىراپ

خورەكنى باشلىۋەتتى. بىسوراق سىرتقا چىقالمايدىغان ھېكمەت كامىلغا كۆزىنى قىسىپ قويۇپ، غىپلا چىقىپ كەتتى، ئارقىدىن مۇراتمۇ ئورنىدىن تۇردى.

بۇ كېچە كامىلنىڭ ئۇيقۇسى قاچقاندى. ئۇ تورۇسقا قادالغىنىچە، باش ـ ئايىقى يوق خىياللار قاينىمىدا پىرقىراپ يۈرەتتى. شامىگۆردىكى كىتابلارنى مەسۇم قابىل بىلمەيتتى. پەقەت ئالىمجاننىڭلا خەۋىرى بار ئىدى. قانداق بولۇپ ئاشكارىلىنىپ قالغاندۇر؟ . . . كامىل «سىرلىق ساخاۋەتچى» نىڭ باغاقچىسىدىكى «ئەگەر كىتابلار گۇجان بازىرىدىكى شامىگۆردە بولسا. . . » دېگەن جۈملىلەرنى قايتا ئەسلىگىنىدە، كۆز ئالدى يورىغاندەك بولدى. گۇجان، يۈرۈكقاش كەنتلىرىدىن، شۇنداقلا كامىلنىڭ قورۇسىدىن ھېچنېمە تاپالمىغان ئىنقىلابچىلار مەسۇم قابىلنى قايتىدىن ئىسكەنجىگە ئالغان. ئۇنىڭ تۆت يىل ئىلگىرى نائىبى، كامىللار بىلەن بىللە چىقىپ دۇئا قىلغان شامىگۆرنى ئېسىگە ئېلىپ: «بەلكىم شۇ يەردىمىكىن» دېگەنلىكى ئېنىق ئىدى. شۇڭا، «سىرلىق ساخاۋەتچى» مۇ خېتىدە مۇقىم بىر نېمە دېيەلمىگەن. . . ئەمدى ھامىلاخۇن ناھىيىلىك كومىتېت ئىچىدە بولۇۋاتقان كۆرەشتىن قانداق خەۋەردار بولغاندۇر؟ . . . «ئالىمجان ۋە ئامانىللا ئۆزىنى دالدىغا ئالسۇن، بۇگۈن سەھەردىن قالمىسۇن. . . » دېگىنىگە قارىغاندا، مەسۇم قابىل كېچىلىك سوراقتا ھەممىنى پاش قىلغان. . . ھامىلاخۇنمۇ شۇ كېچىسى ھەرىكەتكە كەلگەن. . . چوقۇم ئۇنى ھەر كۈنلۈك ئۇچۇر بىلەن تەمىنلەۋاتقان ھەققىي «سىرلىق ساخاۋەتچى» بار. . . بۇ. . . قۇربان ھاكىممۇ ـ يە؟ . . . بىراق، پۇچۇركا ئۇنىڭ ئەمىس. . . زۇمرەتنى بوز يەردىن ئېلىپ چىقىدىغان ۋاقتىدا، قۇربان ھاكىمنىڭ مەيدان باشلىقىغا يېزىپ بەرگەن خېتى كامىلنىڭ ئېنىق ئېسىدە تۇرۇپتۇ. ئۇ دانىمۇ دانە، ئۇگىلىرى چىرايلىق، كۆركەم خەت ئىدى. ھامىلاخۇن چالا ساۋات ئادەم، ئۇنداق خەت يازالمايدۇ. . .

كامىل «ئۇھ» دېگىنىچە، يانغا ئۆرۈلۈپ ياتتى. كۆيدۈرۈلگەن، قولغا چۈشۈپ كەتكەن كىتابلار قايتا ئېسىگە كېلىشى بىلەن، باشقىدىنلا ئازابلاندى. ھېلىمۇ ياخشى، ئۆزىنىڭ ۋە ھېكمەتنىڭ قوينىغا سېلىپ ئېلىپ چىققان ئۇچ كىتابنى نەفىسە ئېلىپ كەتكەندى. ئۇلار شامىگۆرگە كىتاب يوشۇرۇپ ئىككىنچى كۈنى، نەفىسە خانىمزاتخان ئاننى يوقلاپ كەلدى. ئۇ كامىلدىن ھەممە ئەھۋالنى ئۇقۇپ، بەك خۇشال بولدى ۋە قايتىدىغان چېغىدا ئۇچ كىتابنى سومكىسىغا سېلىپ، بۇ يەردە تۇرسا خەتەرلىك ئىكەنلىكى، ئۇنى ياستۇق ئىچىگە ئېلىپ تىكىۋېتىدىغانلىقىنى ئېيتقاندى. ھازىر نەفىسەمۇ

ئىككىنچى باشلانغۇچ مەكتەپ ئوچاستىكىسى بويىچە كۆرەش ئوييىكتى ئىدى. ئۇ، بۇرۇنقىدەك كۆرەش، پىپەن قىلىنسا نومۇس قىلىپ، ئۆزىنى يوقىتىپ قويمايدىغان بولدى، ئەكسىچە، غازات يولىدا شىھىت بولۇشقا بەل باغلىغان جەڭچىدەك شەرەپ ھېس قىلدى. شۇڭا، سالماق، تەمكىن بولۇپ، پاساھەت بىلەن سۆزلەيتتى. ئۇ مۇشۇ ئەقىل ـ پاراستى بىلەن، تۇردى ھېكىم ۋە خىزمەت گۇرۇپپىسىنىڭ باشلىقىنى ئۆزلىرىنىڭ گېپىدىن ئىلىۋېلىپ، ئىككى قېتىم ئۇلارنى ئېشەكتىن يىقىلغاندەك رەسۋا قىلىپ، كۈلكىگە قويدى. ھازىر ئۇلار ئون قېتىم سورايدىغانلىقىنىڭ ئورنىغا بىر قېتىم سورايتتى، بىر قېتىم سوراشقا توغرا كەلسە، «بولدىلا» دەيتتى ـ دە، «باراڭ كۆرسىتىپ» ، ئىنقىلابچىلارنى كۈشكۈرتۈپ قويىاتتى. تامدا ئۆسكەن، شامال چىقسا يېتىۋالىدىغان قومۇشتەك، يىلتىزى قىسقا، ئىچى كاۋاڭ بۇ ئىنقىلابچىلار بەس ـ مۇنازىرىدە، نەفىسەنىڭ ئالدىدا يېپ ئېشەلمەيتتى.

كامىل دەريا ئەمگىكىگە چىققان كۈنى، نەفىسەنى يىراقتىنلا بىر قېتىم كۆردى. ئىككىسى بىلىنەر ـ بىلىنمەس تەبەسسۇم قىلىشتى. ھازىر تۇردى ھېكىم ئوچاستىكا بويىچە ئىككىنچى باشلىق ئىدى. ئۇ بوستان بويىچە باشلانغۇچ مەكتەپ ئوقۇنقۇچىلىرىدىن مۇدىر نەمەت مىرزى، ئىلمىي مۇدىر نىزامىدىن قاتارلىق ئاتمىشتىن ئارتۇق ئوقۇنقۇچىنى تارتىپ چىقىرىپ، يەر دەسسەيمۇ ـ دەسسىمەيمۇ دېگەندەك ماڭىدىغان بولۇپ قالغان، خورىكى ئۆسۈپ كەتكەندى. تۇردى ھېكىم يېقىندا چايخانا مەكتەپكە كېلىپ، بوستان ئوتتۇرا مەكتىپىنىڭ پىپەن تېمىغا ئون بەتلىك دازىباۋ چاپلىدى. ئۇ دازىباۋسىدا كامىل بىلەن نەفىسەنى «زۇلمەتتىكى يۇلتۇزلار» تەشكىلاتىنىڭ ئەزاسى نائىبىگە باغلاپ پاش قىلغاندى. دازىباۋغا: «زۇلمەتتىكى يۇلتۇزلار» تەشكىلاتىنىڭ تەشۋىقات مىنىستىرلىق ھوقۇقىنى قولىغا ئالغان نائىبى كامىل، نەفىسەلەرنى تەشكىلاتقا ئۆز قولى بىلەن قوبۇل قىلغان. ئۇلار كىتاب ئالماشتۇرۇش، شېئىر يېزىپ ئۆزئارا تەقدىم قىلىش، ئىلمىي سۆھبەت ئېلىپ بېرىش نىقابلىرى ئاستىدا، تەشكىلاتىنىڭ مۇھىم قارار، پىلانلىرىنى بىر ـ بىرىگە يەتكۈزىدۇ. . . » دەپ يېزىلغاندى. نەفىسەنىڭ تارتىۋالغان قىيناق، ئازابلىرى مۇشۇ دازىباۋنىڭ مەزمۇنى بىلەن مۇناسىۋەتلىك ئىدى.

. . . كامىل خىيال تورلىرىغا چىرمىلىپ ئۆزىنىڭ قاچانلاردا ئۇخلاپ قالغانلىقىنى بىلمىدى. ئەتىسى ئەتىگەندە كۆرەش باشلاندى. بۇ قېتىم ئەخمەت ھوشۇر مەيدانغا تارتىپ چىقىرىلدى. ئەمما كامىل، ھېكمەت، مۇراتلارنى ئايرىم ـ ئايرىم ھالدا دۇيبۇ ئىشخانىـ

لىرىدا خىزمەت گۇرۇپپىسىنىڭ ئەزالىرى سوراققا تارتتى. ئۇلار «كىتاب ئوغرىلاش ئەكسىيەتچى ھەرىكىتى» دە، غازاخۇن ئاكىنىڭ باش جىنايەتچى ئىكەنلىكى، قالغانلىرىنىڭ ئەگەشكۈچىلەر، قايمۇققۇچىلار ھېسابلىنىدىغانلىقى، ئۇلارغا يېنىك جازا كۆرۈلىدىغانلىقى ھەققىدە كۆپ گەپ قىلىپ، ئۇلارغا خىزمەت ئىشلىدى، بىراق ھېچنېمىگە ئېرىشەلمىدى. كامىل، ھېكمەت، مۇراتلارنىڭ كىتاب ئوغرىلاش پىلانلىرى، ئورۇن، ۋاقىت جەريانلىرى، كىملەرنىڭ قانداق ۋەزىپە ئۆتىگەنلىكىگە قەدەر ئېيتقانلىرى، ئامانللا، ئالىمجانلارنىڭ پاش قىلغانلىرىغا ئوخشاش چىقىپ قالدى. خىزمەت گۇرۇپپىسىدىكىلەر مەسۇم قابىلدىن گۇمانلىنىشقا باشلىدى.

— بۇ پىلاننى دەسلەپتە كىم ئوتتۇرىغا قويغان؟ — سوردى كامىلنى سوراق قىلىۋاتقانلاردىن بىرسى. كامىل قورققاندەك قىياپەتكە كىرىۋالدى.

— قورقما، دېدى يەنە بىرسى، — ئىقرار قىلغانلارغا كەڭچىلىك قىلىش، جاھىللىق قىلغانلارغا قاتتىق چارە كۆرۈش سىياسىتى بويىچە بىر تەرەپ قىلىمىز. . .

— مەن قويغان. . .

— مەقسىتىڭ نېمىتى؟ . . .

— مەن كۇتۇپخانىنىڭ ئەزاسى. ھەر قېتىم كۇتۇپخانىغا كىرسەم، تىزىقلىق كىتابلارنىڭ ھەممىسىنى ئۆزۈمنىڭ قىلىۋالغۇم كېلەتتى.

كامىل بۇنداق ھالقىلىق پەيتلەردە، ئۆز سۆزلۈك ئىدى. ئۇ ھىيلە ـ مىكىر، ھەييارلىق، قۇۋۇق دېگەنلەرنى قىلچە بىلمەيتتى، دەيدىغىنىنى تۆپتۈزلا دەپ، ئۆزىنىڭ ھەققانىي ئىكەنلىكىنى ئىسپاتلايتتى. بىراق، بۇگۇن غازاخۇن ئاكىنى قۇتۇلدۇرۇش يولىدا، تۇنجى قېتىم ياۋاشلىق نىقابىنى كىيىپ، ئازابلانماقتا ئىدى.

— غازاخۇن ئاكىنىڭ يانچۇقىدىن كۇتۇپخانىنىڭ ئاچقۇچىنى سەن ئوغرىلىغانمۇ؟ — دېدى مۇراتنى ئايرىپ سوراۋاتقانلار، — راستىڭنى ئېيت. . .

— نېمە، كامىل ماڭا ئارتىپ قويدىما؟ — مۇرات چىچاڭشىپ كەتتى، — مەن ئۇنىڭ بىلەن يۈزلىشىمەن. . . ئۇ ماڭا: «غازاخۇن ئاكامنىڭ ئالدىنى توسۇپ گەپكە تۇتۇپ تۇر» دەپ، ئۆزى ئوغرىلىدىغۇ؟ تازا قاملاشمىغان نېمىكىنا ئۇ؟ . . .

— قاراۋۇل مىنبىڭنىڭ قۇچىقىغا مۇشۇكنى تاشلىغان سەنمۇ؟ — دېدى ھېكمەتنى سوراق قىلىۋاتقان سا چۇجاڭ، — راستىڭنى ئېيت. . .

— ئۇنى مۇرات قىلدى. . . پاكىت هامان پاكىت، ئۇ سومكىسىغا سىلىۋاپتىكەن. . . — هېكمەتمۇ تېرىككەندەك بولدى، — ئەمدى ئۆزىنىڭ جىنايەتىنى ماڭا ئارتىپ قويسا بولامدىكەن؟ غازاخۇن ئاكامنىڭ ئالدىدا چات كېرىپ ئولتۇرۇپ، كامىلغا پۇرسەت يارىتىپ بەرگەنمۇ شۇ. . .

— مەن دۇنياداۋ چىن دوستلۇق بار دېسە ئىشەنمەيمەن، — دېدى چۇشلۇك تامىقىنى يەۋاتقان خىزمەت گۇرۇپپا ئەزالىرىدىن بىرى، — «ئۇلار ئۇچى قانلىرى قوشۇلۇپ، تومۇرلىرى تۇتىشىپ كەتكەن دوستلارەي» ، «بىر - بىرى ئۈچۈن ئوت دېگىزىغا كىرىدىيەي» ، «ئۇنداق ئىجدانلىق، مۇنداق ۋاپادار» دېيىشىپ كەتكەندى، ئەمدىچۇ، بېشىغا بالاينىڭ پېغىۋىدى، بىرسى: «ئاچقۇچنى ئوغرىلىغان مەن ئەمەس ئۇ. . . يۇزلىشىمەن، قانداق نەرسە ئۇ؟ . . .» دېسە، بىرسى: «ئۆزىنىڭ جىنايىتىنى ماڭا ئارتامدىكەن؟ . . . قىلغان شۇ!» دېيىشىپ، بىر - بىرىنىڭ مېزىنى تىتىغلى تۇردى.

— شۇ ئەمەسمۇ، — دېدى يەنە بىرسى ئاغزىدىكى لوقمىنى ماكاشلىتىپ چاينىپ، — دۇنياداۋ تېشىلمەيدىغان چېلەك يوق، هەممە نەرسە مەنپەئەت ئۈستىگە قۇرۇلغان. . . مەنپەئەتىگە تاقىشىدىغان بىرەر ئىش بولدىمۇ، بۇرە جۇۋۇسىنى كىيىپ قوپىدىغان گەپ. . .

چۇشتىن كېيىن، ئىككى مىنىبكىنى ئارقىسىغا سالغان تۇردى هېكىم كارىدوردا پەيدا بولۇپ قالدى. ئۇ دۇيىۋىدىكى باشلىقلار بىلەن كۈسۈرلاشقاندىن كېيىن، سا چۇجاڭ كامىلغا:

— ئىككىنچى ئوچاستىكا ئىنقىلاب مەيدانىدا، سېنى ئىجتىمائىي مۇناسىۋەتلىرىڭ بىلەن يۇزلەشتۇرۇپ مەسىلە ئېنىقلايدىكەن. . . هەر هالدا، ئۆز ئىستىقبالىڭنى ئويلاپ، ئارقىغا قارىتىپ نەيزە ئۇرۇش روهىڭنى جارى قىلدۇر. . . — دېدى.

كامىل تۇردى هېكىمگە قارىدى. هەربىيچە چاپان، ئىشتان كىيىپ، كەڭ كەمەر باغلىۋالغان بۇ لەنغۇ قارا مەدەك خۇددى بوغقان كۆتمەك سۈپۈرگىگىلا ئوخشاپ قالغاندىدى. ئۇنىڭ نەفسە ئالدىدا ئۆزىنى كۆرسىتىش ئۈچۈن ئويۇن ئويناۋاتقانلىقىنى بىلگەن كامىل ئاچچىقىنە كۈلدى - دە، كارىدوردىن چىقتى. يولدا كېتىۋېتىپ، ئۇ تۇردى دالتەكنىڭ چايخانا مەكتەپكە چاپلىغان ئون بەتلىك دازىباۋىسىنى ئويلىدى. بۇگۈن ئۇنىڭ چوقۇم ئاشۇ تەشكىلات ئىشىنى كۆتۈرۈپ چىقىپ، يالا چاپلايدىغانلىقى ئېنىق ئىدى. شۇڭا، كامىل ئىچىدە هەرخىل ئېهتىماللارغا جاۋاب تەييارلاپ ماڭدى.

2 ـ باشلانغۇچ مەكتەپ بىرلەشمە زالى ئوقۇتقۇچىلار بىلەن تولغاندى. تاملارغا ماۋجۇشىنىڭ ھەرخىل رەڭلىك قەغەزلەرگە يېزىلغان ئىنقىلابقا، سىنىپىي كۈرەشكە دائىر سۆز ئۈزۈندىلىرى ھەم «زۇلمەتتىكى يۇلتۇزلار» تەشكىلاتىنىڭ بوستاندىكى گو-ماشتىسى نەفىسەنىڭ ئەكسىيەتچى ھەيۋىسىنى پاچاقلاپ تاشلايلى! . . . » ، «نەفىسە، دەرھال ھوشۇڭنى تېپىپ، ماۋجۇشىنىڭ ئىنقىلابىي لۇشيەنگە قايت! . . . » ، «جاھىل-لىق ئۆلۈم يولى! . . . » دېگەندەك شوئارلارمۇ تولۇپ كەتكەندى. كامىل ھېچقانداق تەكەللۇپسىزلا، مەيداننىڭ ئوتتۇرىسىدا ئۆرە تۇرغان نەفىسەنىڭ قېشىغا بې-رىپ تۇردى! . . .

تۇردى ھېكىم ئىنقىلابىي ئاممىغا باشلىقلىق نەزەرى بىلەن قاراپ، ئىككى قولىنى بەل كەمىرىگە ئۆتكۈزدى. ئۇ شۇ تۇرقىدا ئۇرۇشقاق چۈجە خورازغىلا ئوخشاپ قالغاندى.

— پرولېتارىيات ئىنقىلابچىلىرى! — دېدى تۇردى قوندۇقتا بويۇنداۋانقان توخۇدەك بويۇنلىرىنى سوزۇپ، — مانا بۇ ئالدىمىزدا تۇرغان «زۇلمەتتىكى يۇلتۇزلار» تەشكىلاتى-نىڭ غوللۇق ئەزاسى كامىل راخمان! . . . نائىبى، كامىل، نەفىسەلەرنىڭ ئورتاق مەقسەت ـ نىشانلىرى، ئەكسىيەتچى ئارزۇ ـ ئارمانلىرى ئۇلارنى تەبىئىي ھالدا ئەكسى-يەتچى تەشكىلاتقا ئۇيۇشتۇرغان!

تۇردىنىڭ سۆزلىرىنىڭ ھېچقانداق مەنتىقە سالمىقى بولماستىن، بەلكى پاكىت ـ ئىسپاتسىز، قۇرۇق تېرە تاراقشىتىپ ئادەم قورقىتىدىغان ئىبارىلەر ئىدى. ئۇنىڭ دېگەنلىرى دازىباۋدا نەچچە قېتىم چاينىلىپ پىسەپكە ئايلانغان، كۆپچىلىككە يادا بولۇپ كەتكەن كونا دەسمايە ئىدى. ئۇ گەپ تاپالماي: «ئۆزئارا شېئىر يېزىشقان، بىللە ئوينىغان، بىللە تۇرغان. . . » ۋاھاكازالارنى دەلىۋەردى. كامىلنىڭ ئىچى ـ ئىچىدىن ئۆرتەپ كەلگەن غەزەپ يۈزىگە تەپتى. ئۇ، بۇ زىياندىش قۇرتنى چەيلەپ ـ يەنچىۋېتىش قارارىغا كەلدى.

— ئەڭ ئالىي يولىيورۇق، ماۋجۇشى بىزگە تەلىم بېرىپ: «يالغان ئېيـ-تىش، ھىيلە ـ مىكىر ئىشلىتىش دۇشمەننىڭ ئاجىزلىقى» دېگەن. . . — كامىل بىر ئاز توختىۋالدى، — نائىبى بىلەن يەتتە يىل بىر سىنىپتا، بىر پارتىدا قوشاق ئولتۇرۇپ ئوقۇغان كىم؟ ئاش ـ تاماق، ئويۇن ـ تاماشىدا بىللە بولغان زادى كىم؟ نائىبىنىڭ شېئىرلىرىنى كۆچۈرۈپ تارقىتىپ، مەكتەپ ئىچىدە ماختىغان كىم؟ كېپـ-

شىنىڭ چۈشۈپ قېلىشىغا باقماي، ئۇنىڭ ئارقىسىدىن يۈگۈرگەن كىم؟ بۇ زادى كىم؟ . . . — كامىل مەشئەلدەك يېنىپ تۇرغان كۆزلىرىنى تۇردىنىڭ خۇنۇك چىرايىغا قادىدى، — مانا مۇشۇ تۇردى ھېكىم! . . . تۇردى نائىبى بىلەن بىر سىنىپتا ئوقۇغان، دوستلۇقى كىچىكىدىن تارتىپ باشلانغان! مەن بولسام، ئۇلاردىن بىر سىنىپ تۆۋەن ئوقۇغان. ئۇلار مېنى ياراتماي، ئۆزلىرىگە قاتمايتتى. ئەجىبا، بۇگۈنكى كۈندە، نائىبىنىڭ يېقىن دوستى مەن بولۇپ قاپتىمەن؟ ئۇنىڭ بىلەن ھېچقانداق تونۇشلۇقى يوق نەفىسە نائىبىنىڭ تەشكىلاتىغا ئەزا بولۇپ قاپتۇ؟ . . . قېنى، تۇردى ھېكىم مېنىڭ سۆزلىرىمنى يالغان دېسە، پاكىت كۆرسىتىپ ئىسپاتلاپ باقسۇن! . . .

— سەن. . . سەن. . . — تۇردى ھېكىم تاتىرىپ كەتتى، — سەن پرولېتارىيات ئىنقىلابچىلىرىدىن تەتۇر ھېساب ئېلىۋاتىسەن. . . مەن. . . مەن. . .

— توختا! — كۆپچىلىكنىڭ تۇردى ھېكىمگە گۇمان بىلەن قاراۋاتقانلىقىنى سەزگەن كامىل ئۇنلۇك ۋارقىرىدى، — سەن ئاۋۋال مەن قويغان پاكىتلارنىڭ بىرەرسىنى يالغان دەپ ئىسپات كۆرسىتىپ باق. كۆرسىتەلمەيسەن! . . . سەن نائىبى بىلەن بولغان مۇناسىۋىتىڭنى تاپشۇرۇپ بولغان بولساڭ، مېنىڭ ئېيتقانلىرىم ئىنقىلابىي يولداشلار ئۈچۈن يېڭىلىق تۈيۈلماس. . .

— يولداشلار، — دېدى تۇردى ئىككى قولىنى كۆتۈرگىنىچە ئورنىدا پىرقىراپ، — بۇ ئەكسىيەتچى ماۋجۇشى ئەسەرلىرىنى «مۇتلەق ئەمەس، نىسپىي» دېگەن. . . بۇ ئارقىلىق ماۋجۇشى ئەسەرلىرىدە نۇقسان، خاتالىق بار دەپ زەھەر تارقاتقان. . .

— جاۋاب بېرىشىمگە بولامدۇ؟ — سوردى كامىل بىرىنچى باشلىقتىن، باشلىق بېشىنى لىڭشىتتى، — توغرا، مەن شۇنداق دېگەن، ھېلىمۇ شۇ قاراشتىمەن. ئولتۇرغان پرولېتارىيات جەڭچىلىرىگە مەلۇم، ماركس ئىنقىلابىي نەزەريە — ماركسزمنى ئىجاد قىلدى، لېنىن ئۇنى بېيىتتى، ماۋجۇشى يۈكسەكلىككە كۆتۈردى. مانا بۇ نىسپىيلىك نەزەريىسى! . . . ئەگەر ماركسزم مۇتلەق بولغان بولسا، بېيىمغان، يۈكسەكلىككە كۆتۈرۈلمىگەن بولاتتى، — كامىل ئاممىنىڭ قايىللىق ئىپادىسىنى كۆردى، — تۇردى ھېكىم ماۋجۇشى ئەسەرلىرىنى «مۇتلەق» دېيىش ئارقىلىق، «قېتىپ قالغان»، «بىر ئىزدا توختاپ قالغان»، «تەرەققىي قىلمايدۇ» دېمەكچى. يەنى ئۇ، ماۋجۇشىنىڭ

بۇنىڭدىن كېيىن تېخىمۇ ئۇلۇغ، تېخىمۇ تاكامۇللاشقان ئەسەرلەرنى يېزىشىغا ئىشەنمەيدۇ، ئېتىراپ قىلمايدۇ. . .

— بۇنىڭغا نېمە دەپ جاۋاب بېرىسەن؟ — دېدى بىرىنچى باشلىق تۇردى ھېكىمگە زەھەرخەندىلىك بىلەن ئالىيىپ، — بۇ چاغقىچە نائىبى بىلەن بولغان مۇناسىۋىتىڭ توغرۇلۇق زۇۋانىڭنى ئېچىپمۇ قويمايسىنا؟ . . .

كامىل پۇرسەتنىڭ پىشىپ يېتىلگەنلىكىنى، ئەمدى قايتۇرما زەربىگە ئۇتۇپ، ئۇنى ئۇزۇل ـ كېسىل بەربات قىلىشنىڭ لازىملىقىنى ھېس قىلدى. بىراق، ساپىقىدىن تۇنقۇدەك بىرەر پاكىت يوق ئىدى. ئۇنىڭ كۆڭلىگە «ئۆزى ئۈچۈن قىلىنمىغان ئوغرىلىق ئوغرىلىق ھېسابلانمايدۇ» دېگەن ئوي كەلدى. شۇنداقتىمۇ، يالغانچىلىق، تۆھمەت، سۈيىقەست، ھىيلە ـ مىكىر بازار تېپىۋاتقان بۇ كۈنلەردە، بىرەر ئېغىز يالغان ئېيتسا نېمە بوپتۇ؟ ئوقۇنتۇچىلارمۇ بۇ بىر ئاپەتتىن قۇتۇلغىنىغا خوش بولۇشار. . .

— بايا ھالقىلىق پەيتتە قۇيرۇقىدىن تۇتۇلۇپ قالغان تۇردى، — دېدى كامىل ئىشەنچلىك ھالدا، — باشقا سوئالنى قويۇش ئارقىلىق قېچىپ قۇتۇلماقچى بولدى. بىراق، ئۇنىڭ ھىيلە ـ مىكرىنى ھوشيارلىق بىلەن سېزىپ قالغان، — كامىل كېرىلىپ ئولتۇرغان باشلىققا قارىدى، — رەھبىرىمىز ھەرگىز يول قويمىدى. تۇردى ھېكىم 8 ـ سىنىپتا ئوقۇۋاتقان چاغلىرىدا، ماڭا: «سىنىپىمىزدىكى بىر قىزغا كۆيۈپ قالغاندىم، خەت يازسام تەلىپىمنى رەت قىلىپلا كەلدى، ئاخىرى نائىبىغا ئىككى كۆپلىت بىيىت يازدۇرۇپ، ئۆز نامىمدىن بېرىۋىدىم، ئۇ قىز ئېرىپلا كەتتى» دېگەنىدى. ئويلاپ كۆرۈڭلار، ئۆزىنىڭ شەخسىي مەخپىيەتلىكلىرىمۇ ئورتاق بولغان بۇ خىل مۇناسىۋەت ئادەتتىكى مۇناسىۋەتمۇ؟ . . .

— سەن. . . سەن. . . بۇ. . . بۇ؟ . . . — تۇردىنىڭ قول، تىزلىرىنىڭ جالاقلاپ تىترەۋاتقانلىقىنى كۆرگەن ئاماما تۇيۇقسىزلا ۋارقىرىدى:

— گەپ قىلە! . . .

— سۆزلىمەمسەن؟ . . .

— سېنىڭ قىزلارنى قولغا كەلتۈرۈشتە نائىبىنىڭ شېئىرلىرىنى ئىشلىتىشىڭ ئادەتتىكى گەپمۇ؟ — ۋارقىرىدى باشلىق، — مۇنداقمۇ ھۇنىرىم بار دېگىن تېخى؟ . . .

— رۇخسەتمۇ؟ — توپ ئارىسىدىن ئوقۇنتۇچى بولغىنىغا بىر يىل بولغان ئون

توققۇز ياشلاردىكى بىر قىز ئورنىدىن تۇردى، — ئەڭ ئالىي يولىيورۇق: «خاتالىقىنى تۇزەتسىلا، ئۇ ياخشى يولداش.» تۇردى ھېكىم ماڭمۇ، — قىز يۈزىنى تۇتۇپ يىغلىۋەتتى، — بىر خەت يېزىپتىكەن ئۇنىڭدا بىر كۈپلىت شېئىرمۇ بار ئىكەن. . .

— ئۇ شېئىر ئېسىڭىزدە بارمۇ؟ — سوردى باشلىق، — يادىڭىزدا قالغىنىنى ئۇيالماي دەپ بېقىڭ. . .

— ئۇ شېئىر. . . ھە، مۇنداق ئىدى:

زۇلمەتتىكى يۇلتۇزمەن،
پارقىرايمەن، چاقنايمەن.
سېنى ئويلاپ ئەي جانان،
ئۆز يېنىمغا چىللايمەن. . .

كامىلنىڭ يۈرىكى شادلىقتىن ئويناپ كەتتى. ئۇ ئالىجوقا قوشاق تۇردىنى يانپاشقا ئېلىپ ئېتىشقا يېتىپ ئاشاتتى. لېكىن ئۇ ھاياجىنىنى يوشۇردى.

— ئۇلۇغ داھىمىز ماۋجۇشى تەلىم بېرىپ، — دېدى كامىل يۇقىرى ئاۋازدا، — «دۇشمەن ھەرقانچە ھىيلىگەر بولسىمۇ، ئۆز تەبىئىتىنى ئاشكارىلىماي قالمايدۇ» دېگەن. تۇردى «زۇلمەتتىكى يۇلتۇزمەن» دېيىش ئارقىلىق، ئۆزىنىڭ «زۇلمەتتىكى يۇلتۇزلار» تەشكىلاتىنىڭ ئەزاسى ئىكەنلىكىنى ئېتىراپ قىلغان. «پارقىرايمەن — چاقنايمەن» دەپ ئەكسىيەتچى تەشكىلاتنىڭ ئەزاسى ئىكەنلىكىدىن پەخىرلەنگەن، شادلانغان، ئۇ قىلچە تەپتارتماي، ئۆزى ئارزۇ قىلغان دەۋرنى جانانغا ئوخشىتىپ، ئۇنى چىللايدىغانلىقىدىن ئىبارەت رەزىل نىيىتىنى ئاشكارىلىغان. . . يەنە بىر تەرەپتىن، ئۇنىڭ بۇ ساددا قىزنىمۇ تەشكىلاتقا تارتىش مۇددىئاسى «چىللاش» سۆزىدە ئىپادىلەنگەن. . . مۇنداقچە ئېيتقاندا، تۇردى ئىنقىلابچىلار ئىچىگە چوڭقۇر يوشۇرۇنغان سېپى ئۆزىدىن ئەكسىلئىنقىلابچى! . . .

— يوقالسۇن ئەكسىلئىنقىلابچى تۇردى! . . .

بىرمۇ دۇشمەننىڭ توردىن چۈشۈپ قېلىشىغا يول قويمايلى! . . .

ئارقا — ئارقىدىن بىر — بىرىگە ئۇلىشىپ توۋلانغان شوئار ئاۋازلىرى خېلى بىر ۋاقىتلارغىچە ياڭراپ تۇردى. شوئارلارنىڭ ئىلھامى بىلەن، كۈچ — مەدەتكە، غەزەپ —

نەپرەتكە تولغان تۆت مىنبىك ئۇچقاندەك كەلدى ـ دە، تۇردىنىڭ قوللىرىنى قايرىپ، ئۇنى غاز قانىتى قىلغىنىچە، ئىشكتىن ئېلىپ چىقىپ كەتتى. بىرىنچى باشلىق هوشيارلىقنى ئۆستۈرۈش هەققىدە بىرمۇنچە ئۇزۇندىلەرنى ئوقۇغاندىن كېيىن، تۇردىدىن بۇرۇنلا گۈمانلىنىپ كېلىۋاتقانلىقى، هەتتا ئارقىسىغا ئادەم سېلىپ قويۇپ، ئۇنى كۆزىتىمەكچى بولغانلىقىغا قەدەر بىرمۇنچە يالغان ـ ياۋىداق سۆزلەرنى قىلىپ، ئالدىغا ئۆتۈۋالدى ۋە ئىككى مىنبىكنى چاقىرىپ، كامىلنى چايخانا مەكتىپىكە ئاپىرىۋېتىشنى بۇيرۇدى. كامىل چىقىپ كېتىۋاتقىنىدا، بايىقى تۆت مىنبىك هەربىيچە كىيىملىرى سالدۇرۇۋېلىنغان يېرىم ـ يالىڭاچ تۇردىنى دوڭغايتقىنىچە يۈگۈرتۈپ كېلىۋاتاتتى. تىزىغا كەلگۈدەك كىر خەسە كۈسار، تۈگمىلىرى سۆكۈلۈپ، ياقىلىرى يىرتىلغان كۆڭلەكلىرى بىلەنلا قالغان تۇردى خۇددى قۇشخانىغا ئېلىپ كېتىۋاتقان ئۆچكىدەك تۈگۈلۈپ قالغاندى.

كامىل يولدا كېلىۋېتىپ، «مەن ئۇنىڭغا ئۇۋال قىلدىممۇ ـ قاندىق؟» دەپ ئويلىدى. ئەمما ۋىجدانى ئۇنى ئاقلىدى. « شەرىئەت ئىزلىسەڭ ئۆلتۈر يىلاننى، تەرىقەت ئىزلىسەڭ ئاغرىتما جاننى» دېگەن گەپ بار. ئۇ نۇرغۇن بىگۇناه كىشىلەرنى دوزاخقا ئىتتەرگەندى، كامىل ئۇنى شەرىئەت بويىچە جازالىدى! بۇنىڭ بىلەن، خالىقنىڭ بىر غول يىلتىزى چېپىلدى. . . ئەمدى ئازاب تارتقان، ۋەهىمە ئىچىدە ياشاۋاتقان كىشىلەرنىڭ هەممىسى كامىلدىن رازى بولىدۇ، نەفىسىمۇ ئۆزىگە چاپلاشقان بىر مەرەزدىن قۇتۇلدى. . .

مەدەنىيەت ئىنقىلابى باشلانغاندىن بېرى، تۇنجى قېتىم كۆڭلى جايىغا چۈشكەن كامىل چايخانا مەكتىپىكە كېلىپ، كارىدورغا ئەمدىلا قەدەم ئالغاندى، ياتاقتىن رېخىم نۇرىنىڭ ۋارقىراپ سۆزلەۋاتقان ئاۋازى كەلدى. كامىل ياتاققا كىرىپ غەلىتە ئەهۋالنى كۆردى. ئۆزىنىڭ «ئەزگۈ تىلەكلەر» نامىلىق داستانى يېزىلغان خاتىرە، تاشكەنت باسمىسى سىلاۋيان يېزىقىدىن ئۆرۈلگەن «باشسىز هەيكەل» ، «زىياد ۋە ئەدىبە» ، «زەينەپ ۋە ئامان» ، «سۇلۇۋ چاچ» ، «ماريە جەگۈر قىزى» داستانلىرىنىڭ قولىيازما كۆچۈرمىلىرى، يەنە بىر قىسىم كىتابلىرى ئۈستەل ئۈستىدە تۇراتتى. بۇلار ئۇنىڭ بوستان ئوتتۇرا مەكتىپىدىكى ياتىقىدا ئىدى. رېخىم نۇرى قولىدا پۇرلەپ تۇتۇۋالغان بىرمۇنچە قەغەزلەرنى پۇلاڭلىتىپ، چۈشەندۈرگىنىچە، بۇ كۈرەش مەيدانىنى ئايلىنىپ يۈرەتتى.

— هەممىڭلار كۆردۈڭلار، — دېدى رېخىم نۇرى بىر قول سىزما رەسىمنى ئېگىز كۆتۈرۈپ، — بۇ «قېتىقچى قىز» نى يالاڭ ئاياغ، چىرايىنى غەمكىن سىزىش ئارقىلىق، خەلق تۇرمۇشىنى ناچار، كىشىلەر ئازاب ـ ئوقۇبەتتە قالدى، دەۋردىن نازارى دېگەن يوشۇرۇن غەرىزىنى ئىپادىلىگەن. . .

ھېكمەتنىڭ يۈرىكى ئېچىشىپ كەتتى. رېخىم نۇرى پۈرلەشتۈرۈپ سىقىمدىۋالغان بۇ رەسىملەر ئۇنىڭ يەكەن بازىرىدا سىزغان تېز سىزمىلىرى ئىدى.

— مانا بۇ «بۆشۈكچى بوۋاي» ، — رېخىم نۇرى رەسىمنى بېشىدىن ئۈستۈن كۆتۈرۈپ كۆرسەتتى، — «ئادەم ئامىلى بىرىنچى، ئادەم ھەممىنى ھەل قىلىدۇ» دېگەن ئىلمىي نەزەرىيىگە قارىمۇقارشى ھالدا، نۇرغۇن بۆشۈكلەرنى سىزىش ئارقىلىق، «ئادەم كۆپىيىپ كەتتى» دېگەن ئەكسىيەتچى غەرىزىنى يوشۇرۇن ئىپادە قىلغان. شۇنداقلا ئورۇق، نىمجان، ئاپئاق ساقاللىق بۆشۈكچى بوۋاينى ئاچ قالغان، نامرات خەلقنىڭ سىمۋولى قىلىپ كۆرسىتىپ، ھازىرقى بەختىيار دەۋرىمىزنى قارىلىغان! . . .

— ئىنقىلابچىلار! «سۇ ئۇخلىسا ئۇخلايدۇكى، دۇشمەن ئۇخلىمايدۇ» ، — قۇتىبىرەم يەردە دەسسىلىپ ياتقان كىتابلار ئارىسىدىن بىرنەچچە رەسىم توپلامىنى قولىغا ئالدى، — مانا بۇلار شيۇجېڭجۇيىچىلارنىڭ ھېكمەت ساقلاپ كەلگەن سېرىق رەسىملىك توپلاملىرى. بۇلاردا يالىڭاچ ئاياللارنىڭمۇ سۈرەتلىرى بار. . .

ھېكمەت ئوتقا چۈشكەن قىلدەك تولغىنىپ كەتتى. قۇتىبىرەمنىڭ قولىدىكى رۇس رەسسامى ئايۋازاۋسكىينىڭ دېڭىز ئۆزگىرىشلىرى سىزىلغان مەنزىرە رەسىم توپلىمى، سوركوۋ، رېپىن، شىشكىنلەرنىڭ ماي بوياق ئەسەرلىرى توپلىمى، شۇنداقلا ساغۇچ قاتتىق مۇقاۋىلىق، ھەجمى چوڭ، ۋەزنى ئېغىر «г·р·м» (گ. ر. م)[1] نى كۆرۈپ، كۆزىدىن ياش چىقىپ كەتكىنىنى ئۆزى تۇيماي قالدى. بۇ توپلاملار تېپىلغۇسىز گۈزەل سەنئەت قوللانمىلىرى ئىدى. . .

كۈنلەر يوقىتىش، بۇزۇش، ۋەيران قىلىش، ۋەھىمە ئىچىدە ئۆتمەكتە. . . ئادەملەرنىڭ كۆڭلىمۇ چۆلدەرەپ كەتتى. . . سوغۇقمۇ كۈندىن ـ كۈنگە ئۆزىنى كۆرسەتمەكـ

---

① «г·р·м» — «گوسىدارىسكى رېسپۇبلىكا موزىيى» يەنى «ئوتتۇرا ئاسىيا رېسپۇبلىكا مۇزىيخانىسى» دا ساقلانغان دۇنياۋى داڭلىق ئەسەرلەر توپلىمى.

ته. ئايىم نۇرىنىڭ يوق تەشكىلاتقا سۆزمۇپ كىرگەن ئادەمنى ئىككى يۈز ئوتتۇز بىرگە يەتتى. ئۇلارنىڭ چاچلىرى يۇلۇندى، بەزىلىرىنىڭ قۇلاقلىرى ئاڭلىماس، كۆزلىرى كۆرمەس، قوللىرى تۇتماس، پۇتلىرى باسماس مىيىپ بولۇپ، گويا بۇ ۋەھشىي قىسمەتلەرنى خۇدادىن كۆرۈۋاتقاندەك، ئاسمانباقتى بولۇپ ئولتۇرۇپتۇ! . . . بەزىلىرى قۇياشلىق جاھاندىن، يېشىل ھاياتتىن بىزار بولغاندەك، ئۇ دۇنيانىڭ تىنچ ئۇيقۇسىنى سېغىنغاندەك، شولتا ئىچىپ، بىرتىۋادا ئۆزىنى بوغۇزلاپ، تومۇرىنى كېسىپ ئۆلۈۋالماقچى بولۇشتى. بىراق، ئازاب ھەغدادىغا يەتمىگەندەك، تەقدىر تارازىسى تولمىغاندەك، پىشانىلىرىگە يېزىلغان شورلۇقلىرى يۈيۈلۈپ تۈگىمىگەندەك، چەرخ ئۇلارنى ئۆلگىلىمۇ قويمىدى! . . .

ۋەھىمىلىك كۈنلەرنىڭ بىر كەچلىكى، ئەنسىز پۇشتەك ئاۋازى ياڭرىدى. ياغاچتەك جۇدەڭگۇ، يۈزلىرى تاتارغان، توپا چىراي ئوقۇنقۇچىلار كاردورغا يىغىلدى. سا چۇجاڭ تىكتاك توپ ئوستىلىگە چىقىپ، ئوڭ ـ سول كاردوردىكى يايراقتىكى شەبنەمدەك تىترەپ، يىراقتىكى ئوچقۇندەك پىلىلداپ تۇرغان مىڭلىغان گۈنسىز كۆزلەرگە قاردى ۋە ئەڭ ئالىي يولىيورۇقتىن بىرنەچچىنى ئوقۇغاندىن كېيىن، سۆزىنى باشلىدى:

— بىز ھازىر جەمئىيەتنىڭ داشقاللىرى، جىن ـ شايانلىرى، بۇزۇق ئۇنسۇرلىرىدىن ئىبرەت ئېلىش ئۈچۈن، چارسۇ (كوچا) غا چىقىمىز، — سا چۇجاڭ ئىتراپىغا قاردى، — بولۇپمۇ جىن ـ شەيتانلار كۆپرەك ئىبرەت ئېلىشى كېرەك. ئەمما ئۇلارنىڭ يېقىن مېڭىشىغا، بىر ـ بىرى بىلەن كۈسۈرلىشىشىغا، ئەكسىلئىنقىلابىي ئالاقە باغلىشىغا يول قويۇلمايدۇ. ئەگەر سېزىلىپ قالسا، ئۇدا ئۇچ كۈن «ئارام ئالدۇرۇش» تەختىپەرىگە چىقىرىلىدۇ. پرولېتارىيات ئىنقىلابچىلىرى ھوشيارلىقنى ئۆستۈرۈپ، ئۇلارنىڭ تىل بىرىكتۈرۈۋېلىشىغا يول قويماسلىقى كېرەك. . .

«ئاممىۋى كىنوخانا» ئالدىدىن گۈلباغقىچە بولغان ئارىلىق ئادەم دېڭىزىغا ئايلانغانىدى. شوئار ئاۋازى، قاتتىق چىرقىرىغان، قىرقىراپ يىغلىغان، ئازابلىق توۋلىغان ئاۋازلار ۋە زەئىپ ئىڭراشلار بۇ ۋەھشىي كېچىنىڭ ئومۇمىي خورىغا ئايلىنىپ، ئۇزۇلىمەي ياڭراپ تۇراتتى. گۈلباغ ئوستىگە توك سىملىرى ئۆمۈچۈك توردەك تارتىلغان بولۇپ، يۇقىرى ۋاتلىق لامپۇچكىلار قەدەمدە بىر يېنىپ تۇراتتى. ئۇلارنىڭ ئاستىدا، چەمبەر ھاسىل قىلغان نۇرغۇنلىغان سورۇنلار بار ئىدى. سورۇن ئىچىدىكى يۇمىلاق مەيداندا، كىيىملىرى سالدۇرۇۋېلىنىپ كۈسار بىلەنلا قالدۇرۇلغان، بەزىلىرى يالىڭاچ

دېگۈدەكلا ئادەملەر شۇمشەرىشىپ ئولتۇرۇشاتتى. ئادەمنىڭ ئەقلىگە سىغمايدىغىنى، ئۇلارنىڭ بەزىلىرىنىڭ يۈزىنىڭ ئوتتۇرىسىدىن بىر پۇتىنىڭ ئۇچىغىچە قارا، يەنە بىر تەرىپى سېرىق، بەزىلىرىنىڭ بەدىنى توغرىسىغا بەلدەم ـ بەلدەم قىلىنىپ، سېرىق، كۆك، قارا، يېشىل بوياق ۋە سىرلاردا[1] بويالغاندى. ئۇلار شەھەر ئاھالىسى، يەنى — گۆشگىردە، نان يېقىپ سېتىپ، ئۇنى ـ بۇنى ئېلىپ ـ سېتىپ، ياماقچىلىق قىلىپ، كېچىلىرى بىرەر چېلەك سۈيۇقئاش ئېتىپ ئېلىپ چىقىپ سېتىپ پۇل قىلىپ جان ساقلايدىغان كاسىپ، ھۈنەرۋەن، ئۇششاق تىجارەتچىلەر بولۇپ، ئەمدىلىكتە ئۇلار قاراڭغۇ بازارچى، ھايانكەش، جەمئىيەتنىڭ داشقاللىرى، جىن ـ شەيتانلار دەپ تۇتۇلۇۋاتاتتى. ئىنقىلابچىلار ئۇلارنىڭ گەدەنلىرىگە ئۇرۇپ، بېقىنلىرىغا تېپىپ، «جىنايىتى»نى بىر ـ بىردىن سۆزلىتەتتى. ئالىيېشىل بويالغان بۇ كىشىلەر تۇرقىدىن ھەقىقەتەنمۇ جىن ـ شەيتانلارغا ئوخشاپ قالغاندى.

ھېكمەت تۈيۈقسىز بىر خەنزۇنىڭ ئارقىسىدىكى سورۇندىن كېلىۋاتقان ئايانچىلىق زىل ئاۋازنى ئاڭلاپ، بويۇنداپ قاردى. مەيداندا تېزلاندۇرۇلغان، ئىككى قولىنى ئېگىز كۆتۈرگەن، قىسقا چاچلىرى پاخپايغان ئوتتۇز بەش ـ ئوتتۇز ئالتە ياشلاردىكى بىر خەنزۇ ئايال يالۋۇرۇپ ـ يېلىنىپ يىغلىماقتا ئىدى. ئۇنىڭ يۈزى شاھمات تاختىسىدەك تۆت كاتەكچىگە بۆلۈنۈپ، ھەربىر كاتەكچىسى سېرىق، يېشىل، قارا ۋە كۆك قىلىپ بويالغاندى. بەدىنى بولسا، بوينىدىن قورسىقىغىچە قارا، قورسىقىدىن تىزىغىچە سېرىق، تىزىدىن پۇتىنىڭ ئۇچىغىچە كۆك بويالغاچقا، ئۇ قۇراق كىيىم كىيىۋالغاندەك كۆرۈنەتتى. ئۇنى ئورىۋالغان خەنزۇ ئوقۇغۇچىلار نېمىلەرنىدۇر دەپ ۋارقىراپ، قوللىرىنى شىلتىپ، ئۇنىڭ يۈز ـ گەدەنلىرىگە پاقىلدىتىپ ئۇراتتى. ئايالنىڭ بوينىغا سىم بىلەن ئېسىلغان كىچىككىنە تاختىغا: «گومىنداڭ ئىشپىيونى ××» دېگەن خەتلەر يېزىلغاندى. ئۇ ئوقۇنقۇچى بولسا كېرەك، ئۇنىڭ: «مەن ئۆتۈنۈپ قالاي. . . ماڭا رەھىم قىلىڭلار، تەيۋەندىكى ئاتا ـ ئانامدىن ئالاقەمنى ئۈزگەن. . . » دېگەن سۆزلىرى بىيجىك تەلەپپۇزىدا چىقىۋاتاتتى. . .

---

[1] ئۇ چاغلاردا قىزىل رەڭ ئىنقىلابقا سىمۋول قىلىنغاچقا، ئىنقىلابىي رەڭ ھېسابلىناتتى. شۇڭا، جىن ـ شەيتانلارنى بوياشتا ئۇ رەڭ ئىشلىتىلمىگەن.

گۈلباغ رەستىسىدىكى بۇ سورۇنلاردا قىيامەت ـ قايىم ۋەھشىيىتىنى يۈرگۈزۈۋاتـ قانلار ئۈيغۇرلار ھەم خەنزۇلاردىن تەركىب تاپقان، بەدىنىدە تىكىنى، بېشىدا مۈڭگۈزى، تىلىدا نەشتىرى بار ئىنقىلابچىلار ئىدى! . . . ئۇلار رەھىم ـ شەپقەت، ئىنساپ ـ مۇرىۋەت، ئەخلاق ـ پەزىلەت دېگەنلەرنى يەتتە قەۋەت ئاسمان قەھرىگە چۈرۈۋېتىپ، قىلىچلىرىنى قىپىالىڭاچ ئوينىتىپ چىققان جاللاتلار ئىدى! . . .

ھېكمەت، كامىل، مۇراتلار ساجىتخاننىڭ نەزەربەند قىلىشى ئاستىدا، گۈلباغدىن پەسلەپ چۈشۈپ، بىر سورۇنغا دۇچ كەلدى. مەيداندا يالاڭ ئاياغ بىر قىز نېپىز ئىچ كۆڭلىكى بىلەنلا ئۆرە تۇراتتى. گۈلرۇز ئۇنىڭ چېچىدىن قامالاپ، گەجگىسىدىن بېسىپ ۋارقىراۋاتاتتى. . . قىزنىڭ بېشىدىن نېمىدۇر ئارىلاشتۇرۇلغان ماي قۇيۇلغاچـ قا، يۈز، بويۇنلىرى، ئاپئاق ئىچ كۆڭلىكى قاپقارا بۇلغىنىپ كەتكەندى. ئۇنىڭ بوينىدا قاتتىق مۇقاۋىلىرىدىن سىم ئۆتكۈزۈلگەن رومان ۋە كلاسسىك كىتابلار ئېسىقلىق تۇراتـ تى. قىزنىڭ نۇقسانسىز گۈزەللىكى مۇشۇ ھالىتىدىمۇ ئوتقاچتەك يېلىنجايتتى.

— بۇ خوتەننىڭ زوھرەسى دەپ نام ئالغان، — دېدى كامىل پىچىرلاپ، — تالىپە قىز تۇنىسا قۇربان[1]، بەش يېشىدىن تارتىپ كىتاب ئوقۇشقا كىرىشكەن. ئاڭلاشلارغا قارىغاندا، ئۇنى ئۆز ئەمرىگە ئالالمىغان بىر چوڭ ئەمەلدار ئۇنىڭغا تۆھمەت ۋە سۈيىقەست ئىشلىتىپتۇدەك. . .

— تولا كۆسۈرلاشماي ئالدىمىزغا دەسسەيلى، — دېدى ساجىتخان تۈمشۇقلىرىنى بىر ئەپلىك ئۆچلاپ.

جەمئىيەتنىڭ جىن ـ شەيتانلىرىدىن ئىبرەت ئېلىش پائالىيىتى بولۇپ، ئەتىسى گۈلباغ رەستىسىدە لۇغۇلداپ كۆيگەن ئوت ئاسمان ـ پەلەك كۆتۈرۈلدى. قەغەز كۆيۈنـ دىلىرى قاپقارا ئىس ئارا قارا قاغىلاردەك ئۇچۇشۇپ يۈرەتتى. مانا بۇ خوتەندە بولغان تۇنجى قېتىملىق كىتاب كۆيدۈرۈش ۋەقەسى ئىدى. ئامالسىز قاراپ تۇرغان زىيالىيلار ئىچىدە قان ـ قان يىغلاۋاتسا، بەزى ئادەملەر شەپكە تىكتۈرسەم چېكىلىك قىلىمەن دەپ، قاتتىق تاشلىق كىتابلارنى دەسسەپ يىرتىپ، ئۇلارنىڭ مۇقاۋىسىنى ئالماقچى بولاتتى. ئەسىرلەردىن بېرى، ئالىملار، يازغۇچىلار، ئىلىم تەھسىل قىلغۇچىلار،

---

[1] تۇنىسا قۇربان شۇ يىللاردا تۇرمە ھاياتىنى بېشىدىن كەچۈرۈپ چىقىپ، ئاخىرى ئەركىنلىككە ئېرىشتى. ھازىر ئۇ ھايات!

مەرىپەت يولىدا ئىزدەنگۈچىلەرنىڭ تامچە ـ تامچە قان ـ تەرلىرى، ئەقىل جەۋھەرلىرى، يۈرەك شەربەتلىرى بەدىلىگە ئاپىرىدە بولغان كىتابلار كۆيۈپ بىردەمدىلا كۈلگە ئايلاندى! . . . كەلگۈسىدە ئەۋلادلىرىمىزغا قانداق يۈز كىلەلەيمىز؟ . . . نېمە دەپ جاۋاب بېرەرمىز؟ . . . بۇنىڭ جاۋابكارلىقى زادى كىمدە؟ . . .

ھش ـ پش دېگۈچە، 11 ـ ئاي كىرىپ قالدى. ياپراقلار تۆكۈلۈپ، باغلار شالاڭلاشتى. ئوقۇنقۇچىلارنىڭ كۆڭلىمۇ دۇئاننىڭ يانچۇقىدىن بەتتەرەك قۇرۇغدىلىپ قالدى. ئاممىۋى كىنوخانىنىڭ قىشلىق زالىدا چوڭ يىغىن ئېچىلدى. ناھىيە بويىچە نەچچە يۈزلىگەن جىن ـ شەيتانلار تارتىپ چىقىرىلىپ، جاھان تىنچلاندى، دۇشمەنلەر تار ـار قىلىندى، ئەمدى ياستۇقنى قىرلاپ ياتىدىغان بولدۇق دەپ چۈشەنگەن ناھىيىلىك ئىنقىلابىي كومىتېت جۇرىنى ساۋۇر روزى، شۇجى تاڭ ۋېنسەيلەر مەدەنىيەت ئىنقىلابـ ىدىن خۇلاسە چىقاردى. بىر يۈز ئون توققۇز نەپەر ئوقۇنقۇچىنى «قوشكۆل» گە سۈرگۈن قىلىش، قالغان جىن ـ شەيتانلارنى مەكتەپلەردە ئەمگەك بىلەن ئۆزگەرتىش قارارى ئوقۇلۇپ، خوتەن ناھىيىسىدە مەدەنىيەت ئىنقىلابى «ئاياقلاشقان» ھېسابلاندى. ۋىلايەتـ لىك ئىدارىلەردە ئىنقىلاب تېخى داۋاملىشۋاتقاچقا، نائىبى، ئامانىللالار ھازىرغىچە يەرلىك تىۋرىملەرگە سولاقلىق ئىدى. شادىمان، ئالىمجانلارمۇ كۈرەشكە تارتىلىۋاتاتتى.

شۇ كۈنى كەچتە، ئەزىمەتنى كۆتۈرگەن ھېكمەت بىلەن قىزىنى باغرىغا باسقان مۇرات زۇمرەتنى باشلاپ خان ئاننىڭ ۋەيرانە قورۇسىغا كەلدى. سەئىدە، نەفىسەلەرنىڭ خەۋىرىدە بولغاچقا، ئۇلار پولۇغا تەييارلىق قىلىۋاتاتتى. كامىل دۆۋىلەنگەن توپىلارنى كەتمەن بىلەن چوڭقۇرلارغا تارتىپ، ھويلىنى تۈزلەۋاتاتتى، ئۇ تەرلەپ كەتكەندى. سەئىدە، نەفىسەلەر ئۇلارنى ئۇدۇللا چوڭ مېھمانخانىغا باشلىدى. خانىمزاتخان ئانا سۈترەڭ يىپەك كۆڭلەك ئۈستىگە پاختىلىق قارا مەخمەل جىلىتكە كىيىپ، بېشىغا كۈل رەڭ پۈكۈاي ياغلىق ئارتقان ھالدا، ياستۇققا يۆلىنىپ ئولتۇراتتى. زۇمرەت يىغلـ غان پېتى بېرىپ ئۇنى قۇچاقلاپ سۆيدى. مومايمۇ زۇمرەتنىڭ پېشانە، يۈزلىرىگە سۆيۈپ، باشلىرىنى سىيلىدى، ھېكمەت بىلەن مۇرات بۇرزۇكۇار ئاننىڭ ئېتەكلىرىنى كۆزلىرىگە سۈرتۈپ، سالام بېرىشتى. ئاندىن مومىاي ئەزىمەت بىلەن گۈلچىنئايىنى قۇچىقىغا ئېلىپ ئەركىلەتتى، ئۇلارنى تويماي ـ تويماي سۆيدى، قوللىرىغا بىر كالىكـ

تىن ئاۋات تۇنقۇزۇپ قويدى.

— پاھ، پاھ، بۇ بالىلارنىڭ ئوماقلىقىنى! ئادەمنىڭ زوقىنى قوزغاپ، ئەزىمەتنىڭ گەپلىرى، گۈلچىنىڭىنىڭ كۈلۈشلىرى، — دېدى مومايى بالىلارنى قۇچىقىدىن چۈشۈرىمەي، — ھېسابلاپ باقسام، ئەزىمەت ئىككى ئاي كەم ئىككى ياشقا كىرىپ قاپتۇ... ئەمدى بۇ كۈلگۈنچەكچۇ؟...

— ئالتە ئايلىقتىن ئېشىپ قالدى، — دېدى زۇمرەت قىزىنى قولىغا ئېلىپ، — بۇنىڭمۇ ئەزىمەتتەك تىلى، ئايىقى تېز چىقىدىغان ئوخشايدۇ. ھېلىتىن بىر نېمىلەرنى دەپ گۇڭۇراپ كېتىدۇ، قولى ئىلىنگەنلا يەرلەرگە ئېسىلىپ، قوپماقچى بولىدۇ...

— ئەمدى تۇغسىڭىز، بۇ قىزىڭىزنى مەن ئېلىۋالىمەن... سەئىدەگە ھەمراھ بولىدۇ...

قىزىرىپ كەتكەن زۇمرەت.

— قىزىم ئۆزلىرىدىن ئايلانسۇن خان ئانا... سىلى ئۆز ئانامدىنمۇ چارى، — دېدى.

— ياشاڭ قىزىم، مىڭ ياشاڭ، مېنى قەۋەتلا خوش قىلىۋەتتىڭىز... مۇشۇ لەۋزىڭىز ئۇۋچۇن، ئۇ دۇنيادىمۇ سىزدىن مىننەتدارمەن، — خان ئانا مۇراتقا قارىدى، — ھە، ھارامزادە، ھەييار، قارايسەنغۇ؟... ياكى قىزىڭغا چىدىيالمايۋاتامسەن؟...

— ياقەي خان ئانا، ھېلىغۇ بىر قىزىمكەن، ئون قىزىم بولسىمۇ سىلىگە تەسەددۇق، — دېدى مۇرات قولىنى كۆكسىگە ئېلىپ، — ئۇنىڭ ئۈستىگە، زۇمرەت بۇنىڭدىن كېيىن ھەرقېتىمدا ئىككىدىن تۇغۇپ بېرىمەن دەۋاتسا...

ئۇۋىنىڭ ئىچىدە كۈلكە كۆتۈرۈلدى. زۇمرەت تۇمشۇقىنى ئۇچلاپ ئېرىگە ئالىيىۋالدى.

— ھەي... ھەزىلمۇ قىلىشتۇق، خۇدايىم بېقىپ چوڭ قىلىشنى نېسىپ قىلسۇن! — مومايىنىڭ چېھرىنى غەمكىنلىك بېسىپ، ئېغىر تىندى، — مانا سىلەرنىڭ بىردىن بالاڭلار بولدى، كامىلىنىڭچۇ؟ زادى ئۇقتاسىغا كەلمەي كېتىۋاتىدۇ. خۇدايىم ئۇلارغا بەختنى يار قىلغاي... ئەلۋەتتە، ئومىدلىرىمىز بىھۇدە بولماس...

نەفىسە ئۇركىگەك كۆزلىرىنى يەرگە تىكىپ، ئەتلەس كۆڭلىكىدەك قىزىرىپ كەتتى...

تاماق پىشقۇچە، ئەرلەر ھويلىغا چىقىپ ئويمان ـ چوڭقۇرنى تۇزلىدى، پىشايۋاننىڭ خىشلىرىنى قايتىدىن تىزدى، بۇ ئىشلار ئاياقلاشقاندىن كېيىن، باغقا كىرىپ، ئىنقىلابچىلار كىتاب ئىزدەپ ئۇيۇپ تىلغىۋەتكەن مېۋە كۆچەتلىرىنىڭ ئارىلىقلىرىنى، گۈل قىرلىرىنى تۇزلەپ، بۇرۇنقىدەك ئەسلىگە كەلتۈردى. كۆلنىڭ تېگىدە قالغان سۈيى كۆكىرىپ، ئۈستىدە لەشىلىرى لەيلەپ يۈرەتتى. شاپتۇل، ئالۇچا، جىنەستىلەر-نىڭ يوپۇرماقلىرى تۆكۈلۈپ، پەقەت ئالما، ئۆرۈكلەرنىڭ ئۇچلىرىدىلا ئاندا ـ ساندا قىپقىزىل يايراقلار پىلدىرلاپ تۇراتتى. مەغەز گۈلىنىڭ تاسما يوپۇرماقلىرى قۇرۇپ، قوڭۇر داغدەك بىيىلىپ ياتاتتى.

مەدەنىيەت زور ئىنقىلابى باشلىنىپ، بۇ بىرىنچى قېتىم خۇشاللىق كۈن بولدى. ھەممە كۈلكە ـ چاقچاقلار بىلەن، تاماق يەپ بولۇپ، قايتماقچى بولۇشتى. خان ئانا ھەممىسىنىڭ باشلىرىنى سىيلاپ، پىشانىلىرىگە سۆيۈپ، كۆزلىرىگە ياش ئالدى. ئۇ دۇئاغا قول كۆتۈردى.

— ئاللا سىلەردەك دىيانەتلىك بالىلار ئۈچۈن ساخاۋەتلىك يەتتە دەرۋازىسىنى ئاچقاي. . . . ئاشۇ چۆللەردە خىزىر ئەلەيكىسسالام يار بولغاي. . . مۇشكۈلاتىڭلار ئاسان، ئىشلىرىڭلار راۋان بولغاي، ئامىن! . . .

موماي رومال ئۈچىدا كۆزلىرىنى سۈرتكەندىن كېيىن، كامىل، ھېكمەت، مۇراتلارنى بىر ـ بىرلەپ قۇچاقلاپ، پىشانىلىرىگە قايتا سۆيدى. ئۇنىڭ كۆز قىيالمايۋاتقانلىقى ئېنىق ئىدى. . .

— ئۇچۇڭلار قوشكۆلگە كىرىدىغان بولۇپسىلەر بالىلىرىم. . . ئۆمەكلىك ئىتتىنىڭ قۇيرىقى ئۆرە دېگەن گەپ بار. بىر ـ بىرىڭلارغا ھەمقان بولۇڭلار. . . قان قىزىقلىقى باشقا بالا. . . سەۋرچان، تاقەتلىك، سالماق بولۇپ، ئەقىل كۆزۈڭلار بىلەن ئىش قىلىڭلار. . . كۆڭۈلنىڭ كەينىگە كىرىپ، سەۋەنلىك سادىر قىلىپ قويماڭلار. . . — مومانىڭ چېكىسىدىكى تارام ـ تارام تومۇرلارغا قان يۈگۈردى، — تەئەسسۇپكى، بۇ تېتىقسىز غەۋغالارمۇ ئۆتۈپ كېتەر. ئەجەپ ـ ھە؟ پادىشاھغا ئاۋام ئارىسىغا تەپرىقچىلىق سېلىشتىن باشقا ئىش يوقمىكىنا؟ . . .

ھېكمەت، مۇرات، زۇمرەتلەر بالىلىرىنى كۆتۈرۈشۈپ كېتىپ قېلىشتى. قاراڭغۇ چۈشۈپ كەتكەندى. ئۇلار گۈجان كوچىسىدىن چىقىپ، ناھىيىلىك كومىتېت ئالدىغا كەلگەندە، ھېكمەت خوشلىشىپ، ئەنجان كوچىسىغا كىرىپ كەتتى. ئۇ قىزىق دەرۋازىغا

چىقىپ، كېچىلىك قاراڭغۇ بازارچىلاردىن بىرنەچچە نان ۋە سامسا ئالغاندىن كېيىن، ئۆيگە قايتتى.

ئوغلىنى بىر كېچە باغرىغا تېگىپ يېتىۋالغان ھېكمەت ئەتىسى سەھەر تۇرۇپ، ئۇيقۇلۇق ئەزىمەتنى قانماي ـ قانماي سۆيدى، پۇرىدى، بۇدرۇق قوللىرىنى يۇزلىرىگە سۈرتتى، ئەزىمەتمۇ ئانىسىنىڭكىدەك ئۇزۇن ھەم قويۇق كىرپىكلىك كۆزلىرىنى ئېچىپ، دادىسىنىڭ بوينىدىن چىڭ قۇچاقلىۋالدى. بۇمەرەمخان بىرچەتنە مىچىلداپ يىغلاۋاتاتتى. نەبى بولسا قولىنىڭ ئارقىسىدا كۆزىنى ئۇۋۇلاپ، تامغا يۆلىنىپ تۇراتتى.

— ئانا، خوش، ئۆزلىرىنى ئاسرىسىلا، ئاز ـ ئازدىن بولسىمۇ، پات ـ پات قۇۋۋەتلىك يەپ بەرسىلە... نەبى يۆتەل دورىسىنى ئۇزۇپ قويمىغىن...

— ھېكمەتجان بالام... — بۇمەرەمخان ھېكمەتنى تۇنجى قېتىم باغرىغا باستى، — قانىتى سۇنغان بالام!... مۇساپىر خورلۇقىنى تارتقان بالام!... دىلى سۇنۇق بالام!... مۇرادىغا مۇيەسسەر بولالمىغان بالام!!!... — بۇمەرەمخان ئانا ئۆكسۈپ ـ تېلىقىپ يىغلىماقتا ئىدى...

تەقدىر مۇساپىسىنى مۇجەسسەملەندۈرگەن بۇ سۆزلەر ھېكمەتنىڭ ئۆپكىسىنى ئۆرلىتىپ، كۆزلىرىدىن بۇلاقتەك سۈزۈك ياشلار ئۆرلەپ چىقتى.

— نەبى ئۆكام، خوش ئەمىسە!...

ئىككىسى تەڭلا ئېتىلىپ كېلىپ قۇچاقلاشتى. ھېكمەت ئۇنى باغرىغا شۇنچىلىك چىڭ باستىكى، نەبى نەپىس ئالالماي قالدى. بۇ قىسىشنىڭ مەنىسىنى چۈشەنگەن نەبى يىغلاپ تۇرۇپ:

— ھېكمەت ئاكا... سىز مېنىڭ ئاكام ھەم ئاتام... ئەزىمەتنىن خاتىرجەم بولۇڭ... مەن گۈلزىبا ئاچامغا قەسەم بەرگەن... مەن قەسىمىنى چوقۇم ئورۇندايمەن... بولمىسا، ئاچام قەبرىسىدە خاتىرجەم ياتالمايدۇ...

— مەن ھەر ئايدا ئايلىق مائاشىمنى كېچىلىرى بولسىمۇ كېلىپ يەتكۈزۈپ بېرىمەن...

— ياق، ھېكمەت ئاكا، — دېدى نەبى، — مەن ۋېلىسىپىت بىلەن ئەزىمەتنى ئېلىپ بارىمەن... قاچماڭ... ئۇلار بىلىپ قالسا، سىزنى ئۇرىدۇ...

ئوغلىنى ئاخىرقى قېتىم باغرىغا بېسىپ سۆيگەن ھېكمەت بۇمەرەمخان تەييار قىلىپ بەرگەن سومكىنى ئالدى ـ دە، ھويلىغا چىقتى. سىرتتا بوران چىقىۋاتاتتى. ئۇلار

هېكمەتنى ئىشىك تۈۋىدە ئۈزىتىپ قويدى. نەبىنىڭ قولىدىكى ئەزىمەت قىرقىراپ يىغلاپ بولجىناتتى.

1966 ـ يىل 11 ـ ئاينىڭ 7 ـ كۈنى بوران ـ چاپقۇنلۇق بىر كۈن بولدى. ئۇششاق ئاق يېغىن يۈزلەرگە سانجىلاتتى. غازاڭلار ئۈچۈپ ئۆزىنى ھەرقا-يان ئۇراتتى. . . چايخانا مەكتەپنىڭ دەرۋازىسى غاريلداپ سۈرلۈك ئېچىلدى. چىراي-لىرىدىن خۇن قاچقان، كۆز نۇرلىرى غۇۋالاشقان، توپا چىراي بىر يۈز ئون توققۇز نەپەر مەرىپەت قۇربانلىرى ئېغىر قەدەملەر بىلەن بىر ـ بىرىنى يۆلىشىپ چىقىشتى. . . توپلانغان ئالىمان ئارىسىدا، يىغلاشقان، ۋارقىراشقان، ئاكا! دادا! ئاچا! . . . دېگەن ئاۋازلار كۆتۈرۈلدى. بۇ ئاۋازلار قوشكۆل سۈرگۈنلىرى بىلەن شەھەر سىرتىدىكى شاللىقلارغىچە ئەگىشىپ باردى.

سۈرگۈن

ياۋا قومۇش قاپلىغان شور توپلىق چەكسىز چۆل، قوشكۆلنىڭ كەتتىلىرى يىراق-لاردا يامغۇر بۇلۇتىدەك قارىيىپ تۇرىدۇ، كەتتىلەر ئۈستىدە كۆتۈرۈلگەن ئىسلار ئېرىنـ چەكلىك بىلەن تولغىشىپ، بارا ـ بارا سۈس تۇمانغا ئايلىنىپ يوقايدۇ. . . ھورۇن ئىتلارنىڭ خوشياقمىغاندەك ئۈزۈپ ـ ئۈزۈپ قاۋاپ قويۇشى، قېرى خورازنىڭ بوغۇق، خىرىلداپ چىللىشى ناگان ـ ناگاندا ئاڭلىنىپ قالىدۇ. . . چۆلنىڭ ھارماس يېنىك شامىلى قۇرۇپ كەتكەن ياۋا قومۇشلارنى قامچىلاپ، ھەپتىدىن بېرى گەمە كولاۋاتقان ئوقۇنتقۇچىلارنىڭ يۈزلىرىنى ھەرىدەك چېقىپ ئۆتىدۇ. . .

ئوقۇنتقۇچىلار قوشكۆلگە كېلىپ، دېھقان ئۆيلىرىگە ۋە دادۇي ئىشخانىلىرىغا ئورۇن-لاشتى. ئەتىسىدىن باشلاپ، گۇرۇپپىلارغا بۆلۈنۈپ، ئىش تەقسىماتىنى تاپشۇرۇۋېلىش-تى. بىر گۇرۇپپا خانىملار[1] كۆمۈر ئۈۋىنىدىسىغا سېغىز توپا ئارىلاشتۇرۇپ پوم قۇيۇش-قا، يەنە بىر گۇرۇپپا خانىملار تۆت كىلومېتىر يىراقلىقتىكى خۇمدان ئەتراپىدىن سېغىز توپا كولاپ ئەپكېلىشكە ئايرىلدى. پوم قۇيغۇ[illegible]ك ۋەزىپىسى ئېغىر ئىدى. ئۇلار

---

① خانىملار — ئايال ئوقۇنتقۇچىلار.

نىپىز مۇز قاتقان كۆل، ئىرىقلارنىڭ سۈيى بىلەن لاي ئېتىپ، پومنى قولىدا ئەتكەچكە، سۇنىڭ سوغۇقى سۆڭەكلىرىگىچە ئۆتۈپ كېتەتتى. قولىنى ئىسسىتىۋېلىشقا ياكى بىردەم هورداپ ئۇۋۇلىۋېلىشقا پۇرسەت يوق ئىدى. چۈنكى، ئايىم نۇرىدەك ئاكتىپلار ئۇلارغا كۆز ـ قۇلاق بولۇپ، يۇقىرىغا يەتكۈزۈپ تۇرغاچقا، كەچ تەرەپلەردە كۈرەشكە تارتىلىش-تىن قورقاتتى. ئۇچ گۇرۇپپا قارا كۆرۈم يىراقلىقتا ياۋا قومۇش ئورۇپ، ئېگىز ـ پەس ئېدىرلىقلارنى تۈزلەپ، قۇرۇلۇش سېلىشقا يەر هازىرلايتتى. ئۇلارنىڭ ئىككى گۇرۇپپىسى ئەرلەر بولۇپ، بىرسى ئاياللار ئىدى. كامىل، هېكمەت، مۇرات قاتارلىق ئون سەككىز كىشىلىك گۇرۇپپا ئىچىدە زەينىدىن، تۇردى، هېكمىلەرمۇ بولۇپ، ئۇلار گەمە كولاپ، قىشلىق ياتاق هازىرلايتتى. بۇ گۇرۇپپىنىڭ باشلىقى تۇردى هېكىم ئىدى. قوشكۆل سۈرگۈنلىرىنى ناهىيىدىن ساۋۇر روزى بەلگىلىگەن ئىككى كادىر مەسئۇل بولۇپ باشقۇراتتى. ئۇنىڭ بىرسى قىرىق بەش ياشلار چامىسىدىكى، كىيىملىرى ياغاچقا ئىلىپ قويغاندەك سېلىنىپ تۇرغاچقا، تېرىسى يىرتىلىپ كەتسە سۆڭەكلىرى تۆكۈلۈپ چۈشىدىغاندەك كۆرۈنىدىغان، ئورۇق، ئېگىز، يۇقۇرقى ئىككى چىشى كۆپ-كۆك كالىپۇكلىرىنى كۆتۈرۈپ ئالدىغا ئۆسۈپ چىققان ئادەم ئىدى. ئۇنى «لاۋچىك» دەپ چاقىرىشاتتى. ئوقۇنتۇچىلار ئۇنىڭغا «گاڭ گۇتۇ» دەپ لەقەم قويۇۋالغاندى. پاسار داۋۇت ئىسىملىك قىرىق ياشلاردىكى يەنە بىرسى، خۇددى شاخ ـ پۇتاقلىرىنى يۇنۇپ دىخماقلا قىلىپ قويغان قارىياغاچ كۆتىكىگە ئوخشايتتى. ئۇنىڭ بېشىنى بىرەرسى كۇچەپ مۇرىسىگە پاتۇرۇۋەتكەندەك، بوينى بولمىغاچقا، سالپايغان ئېڭەكلىرى مەيدىسىگە يېيىلىپ تۇراتتى. پۇت ـ قولى دىخماق، گەپ ـ سۆزلىرى، ئۆزىمۇ دىخماق بۇ ئادەمنىڭ پىت كۆزلىرىنى يېپىپ تۇرغان قېلىن قاپاقلىرى، قوتۇر ياڭيۇدەك بۇرنى قاپقارا يۇزىگىچە دەهشەت چوقۇر بولۇپ، بىر غەلۋىر تېرىقنى بېشىدىن قۇيۇۋەتسە، يەرگە تۆكۈلمەي، يۈزىدە توختاپ قالاتتى. شۇڭا ئۇنىڭغا «تېرىق قېلىپى» دېگەن لەقەم قويۇلۇپ قالدى. بىراق مۇرات ئۇنىڭ يۈزىنى يامغۇردا قالغان تاپلىما تېزەككە ئوخشى-تىپ مەسخىرە قىلىۋەرگەچكە، كېيىنچە ئوقۇنتۇچىلار بۇ لەقەمنى «تېزەك قېلىپى» غا ئۆزگەرتىۋالدى.

«گاڭ گۇتۇ» ئەر ـ ئايال ئوقۇنتۇچىلارنى «قارا يىپلار» دەپ، ئاچچىقى كەلسە، «گېزەندىلەر» دەپ چاقىراتتى. ئۇ، ئۇيغۇر تىلىنىمۇ بىلەتتى ئەمما چالا ئىدى. «تېزەك

قىلىپى» ئۇچۇن، ئەر ئوقۇنقۇچىلارنى «جىن ـ شاياتۇنلار»، «قارا قۇيۇنلار»، ئاياللار-نى «ئالۋاستى»، «مىكجىن»[1] دىيىش كۆڭۈللۈك تۈيۈلاتتى.

بىر كۈنى چۈشتىن كېيىن، گاڭ گۈنتۇ بىلەن تېزەك قىلىپى گەمە كولىنىۋاتقان ياۋا قومۇشلۇققا كەلدى. ئوقۇنقۇچىلار سەككىز گەمىنى قاتىرىسىغا كولاپ تۇگىتىپ، گەمىنىڭ ئوتتۇرىسىغا يول قويۇپ، ئىككى تەرىپىگە ياتىدىغان سۇپا چىقىرىۋاتاتتى. بۇ ئىككى باشلىق دۆۋىلەنگەن توپىلارنىڭ ئۈستىدە پەيدا بولۇپ، پەسكە قارىدى. بۇ چاغدا، مۇرات تۇردى ھېكىمگە ۋارقىراۋاتاتتى:

— ھەي، دالتەك، ماۋۇ تاغاردىكى توپىنى كۆتەر دەيمەن!... قوپە تېز...

— ۋاي ـ ۋۇي، مەنلا توشۇمتىم... بەللىرىم...

— ئۆزەڭچىزە، ئون سەككىز ئادەمنىڭ باشلىقىمەن دەپ، يوغان پوقلۇق قىلماق-چىمۇسەن؟ ۋۇي لامزەللە، — مۇرات قولىنى جۇنىدى، — بىلەمسەن، جىن ـ شەيتانلارنىڭ باشلىقى نېمە بولماقچىدى، جىن ـ شەيتانلارنىڭ ئەڭ چوڭى بولـ-ىدۇ!... شۇڭا، ھەممىدىن كۆپ ئىشلەيسەن...

— لاۋچىڭ، پاسار داۋۇتلارمۇ جىن ـ شەيتانلارنى باشقۇرىدىغان باشلىققۇ؟ — دېدى تۇردى غۇدۇڭشۇپ، — ئەمىسە ئۇلارمۇ...

— ئۇلار جىن ـ شەيتانلارنىڭ بوۋىسى، ئۇقتىڭمۇ؟... سەندەك ئەشەددىي جىن ـ شەيتاننىڭ ئەشەددىسى... ئۇلار كەلگۈسىدە بىزنىڭ ئورنىمىزدا ئىشلەيدۇ... — مۇراتنىڭ كۆزى تۈيۈقسىزلا ئۆزىگە ھۆرپىيىپ قاراپ تۇرغان ئىككى باشلىققا چۈشۈپ قالدى.

— ھەي، جىن ـ شاياتۇن، نېمە دەپ بىلجىرلاۋاتىسەن؟ — دېدى تېزەك قىلىپى خۇددى پەسكە يۈمىلاپ چۈشىدىغاندەك، — خورىكىڭ نېمانچە يوغان سېنىڭ؟ تېخى «بىزنىڭ ئورنىمىزدا ئىشلەيدۇ» دەيسىنا؟...

زۇمرەت بىلەن قىزىنى سېغىنىپ تاقىتى قالمىغان مۇرات ئۈششۈك ھەرىسىگىلا ئوخشاپ قالغاندى. ئۇ بەزى چاغلاردا، كامىل، ھېكمەتلەرنىڭ نەسىھەتلىرىگىمۇ قۇلاق سالمايتتى. زىتىغا تېگىدىغان، كاللىسىدىن ئۆتمەيدىغان بىر ئىش بولۇپ قالسا، شۇ ھامان سەكرەپ قوپاتتى ياكى تىل نەشتىرىنى تىقاتتى. يېقىندا ئۇ قوشكۆللۈك بىر

---

[1] مىكجىن — تۇڭگۇزنىڭ چىشىسى.

دېھقاندىن راۋاب سېتىۋالدى. كەچ تەرەپلەردە، ياتاقتا، قومۇشلۇقلاردا ئۆزى ئاھاڭ سېلىپ تۇزۇۋۇالغان قوشاقلىرىنى ئېيتىپ، راۋابنى چالاتتى. ئۇ، تېزەك قېلىپىدىن قورقۇپ قالمىدى.

— ھە، ئىشلىمەي ئوڭدا يېتىپ يەمتىڭ ـ يە؟ . . . خىيالىڭدا «كوممۇنىزمنى بىزگە جىن ـ شەيتانلار قۇرۇپ بېرىدۇ» دەپ ئويلاپ قاپسەن ـ دە؟ . . .

— سەن قارا قۇيۇن، جىن ـ شايانۇنغا ئۆزۈمنى بىر تونىتىپ قويمىسام، — تېزەك قېلىپى چۈشمەكچى بولۇۋىدى، گاڭ گۇتۇ ئۇنى تۇتۇۋالدى. چۈنكى مۇرات تۆمۈر كۆرەكنى دەرھال قولىغا ئالغاندى. بۇ چاغدا، گەمىدىن كامىل بىلەن ھېكمەت يۈگۈرۈپ چىقىپ، مۇراتنىڭ قولىدىكى كۆرەكنى ئېلىۋالدى.

مۇراتنىڭ پەيلىدىن قورققان گاڭ گۇتۇ، تېزەك قېلىپىنى باشلاپ ئېلىپ كەتتى. كەچلىك تاماقتىن كېيىن، ئوقۇنقۇچىلار كەنت قورۇسىغا يىغىلدى. مۇراتنى مەيدان ئوتتۇرىسىغا ئۆرە تۇرغۇزۇپ قويدى. تېزەك قېلىپى ئۇنىڭ ئىنقىلابىي كادىرلارغا زەربە بېرىپ، پاكىتلارنى قوشاققا قېتىپ ناخشا ئېيتىپ، ئەكسىيەتچى خورىكىنىڭ ئېشىپ كەتكەنلىكىنى سۆزلەپ، كۆپچىلىكنى ئۇنى كۆرەش قىلىشقا رىغبەتلەندۈردى. لېكىن، بىر كۈن كەچكىچە ئېغىر ئەمگەك قىلىپ ھالىدىن كەتكەن ئوقۇنقۇچىلارغا خوشياقمىدىمۇ ياكى ئۆزلىرىگە تەقدىرداش بىرسىنى رەنجىتىشكە رايى بارمىدىمۇ، ئىش قىلىپ، ھەمىسى بېشىنى چاتىرىقىغا تىقىپ جىم ئولتۇرۇۋالدى. گاڭ گۇتۇ، تېزەك قېلىپى «ئاكتىپلىق كۆرسىتىپ، جىنايىتىنى يېنىكلىتىش» ھەققىدە سۆزلەپ، پىشاڭ سېلىپ باققان بولسىمۇ، ئۇلارنى قوزغىتالمىدى. ئايىم نۇرى ئورنىدىن تۇرۇپ، ئەمدىلا گەپ قىلاي دەپ تەمشىلىۋىدى، مۇرات ئۇنى قىلچە ئايىپ ئولتۇرمىدى:

— ھەي سىياسىي يانچۇقچى ئايىمەك، — دېدى مۇرات قولىنى جۇنۇپ، — گېپىڭ بولسا مەيدانغا چىقىپ دېمەمسەن؟ . . . ئەگەر تەشكىلاتىڭغا تارتقان ئادەملىرىڭ ئاز بولۇپ قالغان بولسا، مانا بۇ ئولتۇرغانلار بار. . . سېنىڭ كاساپىتىڭدىن قانچىلىغان ئوقۇنقۇچىلار بالا ـ چاقىسىدىن، خىزمىتىدىن ئايرىلدى! . . . مېيىپ، ئاقساق ـ چولاق بولۇپ كاردىن چىقتى. . .

— سىياسىي يانچۇقچىلارنىڭ زىيانكەشلىك قىلىشىغا يول قويمايلى! . . .

توپ ئارىسىدىن ئايىم نۇرىنىڭ زىيانكەشلىكىگە ئۇچرىغان بىر دەردمەن تۇيۇقسىز شوئار توۋلىۋەتتى. يۈزلىگەن ئوقۇنقۇچىلارنىڭ بوراندەك ئاۋازى، سۆزلەشكە تەييارلا-

غان تۇردى ھېكىم، زەينىددىن، ئايىم نۇرىلارنىڭ ئۇننى ئۆچۈردى. گاڭ گۈتۈ بىلەن تېزەك قېلىپى تەمتىرەپ قالدى. گاڭ گۈتۈ مۇراتنى جايىغا ئولتۇرغۇزۇۋېتىپ، كۆچىلىككە ھىجايدى:

— ئەرتە ئون كىلو (كىلومېتىر) جايدا شۇ ئورمان بار. بىز ھەممىسى ياغاچ كەسكىلى بارىدۇ، گەمە ئۆينى يېپىپ شۇ ئۇز بولسا... داجا ـ ماجا كۆچىدۇ... مەسنى (مەشنى) قويسا گەمە ئىچى نەنخۇ (ئىسسىق) بولىدۇ... بۇگۈن سىلەر ھادى شۇ... ھازىر ئۇخلاڭ بولسۇن!...

گاڭ گۈتۈ بىلەن تېزەك قېلىپى دادۇي ھويلىسىدىكى ياتىقىغا كەتتى. جىن ـ شەيتانلار ئالدىدا ئوسال ئەھۋالغا چۈشۈپ قالغان تېزەك قېلىپىنىڭ گاڭ گۈتۈنىڭ يۈمشاق باشلىق قىلغىنىغا خۇيى تۇتۇپ قالدى.

— لاۋچىڭ، مەن سىزنى زادى چۈشىنەلمىدىم، — تېزەك قېلىپى كارىۋىتىغا زوككىدا ئولتۇردى، — بۇ مەيدان مەسىلىسى، سىنىپىي كۈرەشنى تۇتمىغانلىق...

— ھەي... لاۋپا... سىز خاپا بولمۇسۇڭ... ناھىيە ۋېنخۇا داگېمىڭنى تۇگىدى دەيدۇ... جۇڭياڭ شۇ ئەمدى باشلاندى، دېدى، بۇ ئىشلار نەگە بارىدۇ؟... نەدە توختايدۇ؟... بىلىش نەن (قىيىن). بىز شۇ سۇنىڭ مېڭىشىغا قاراپ باقمامدۇ؟...

ئەتىسى ئەتىگەن، ياتاق ساقلايدىغان دىجورنى ۋە ئاشپەزلەردىن باشقا ھەممە ئوقۇتقۇچىلار چۈشلۈك نانلىرىنى ئېلىشىپ ياغاچ كەسكىلى مېڭىشتى. گاڭ گۈتۈنىڭ ئون كىلومېتىر دېگىنى ئەمەلىيەتتە ئون بەش كىلومېتىردىن كەم ئەمەس ئىدى. بۇ بىر ئىپتىدائىي ئورمانلىق بولۇپ، قۇرۇپ قاقشالغا ئايلانغان قەدىمىي توغراقلار، قۇچاق يەتكۈسىز تۈخۈمەك، ھاڭگىي، قارىياغاچلار، ياۋا ياڭاق، ياۋا بادامىلار، غوللىرى قىيقىزىل بەقەمگە ئۆزگەرگەن يۇلغۇنلار قاپلىغان، ئادەم يول تېپىپ ماڭغۇسىز چاتقالـلىق جاڭگال ئىدى. ئۇلار كۈن قايرىلغۇچە، دەرەخلەرنى يىقىتىپ، ئۆلچەم بويىچە كېسىپ، شاخ ـ شۇمبىلىرىنى پۈتىدى. چۈشتە نانلىرىنى قۇرۇقلا يەۋالغان ئوقۇتقۇچىـلارنىڭ قورسىقى ئېچىپ، كۆڭلى ئاينىشقا باشلىغاندىلا، ئىككى ئادەم بىر ياغاچتىن كۆتۈرۈپ، ئايالار بولسا شاخ ـ شۇمبىلارنى باغلاپ يۈدۈپ مېڭىشتى. ھۆل ياغاچلار بارغانسېرى ئېغىرلىشىپ، كۆتۈرۈشمۇ قىيىنلاشتى. يول ھاردۇقى، ئېغىر ئەمگەك، ئاچلىقتىن مەيدىلەرنىڭ ئېچىشىپ ئاغرىشى، ئۇستىدىن ببسۇئاتقان يۇك ئوقۇتقۇچىلارنى

پۇتۇنلەي ھالىدىن كەتكۈزدى. ئۇلار قەدەمدە بىر دەم ئېلىپ، ياغاچلارنى ئۇ مۇرىسىدىن بۇ مۇرىسىگە يۆتكەپ، تاڭ سۈزۈلۈشكە يېقىن، قوشكۆل كەنتىگە يېتىپ كېلىشتى. . . ئورماندىن ياغاچ يۆتكەش تۆت كۈن داۋاملاشتى. . .

ئوقۇنقۇچىلار گەمىلەرگە كۆچۈپ كىردى. سوغۇقمۇ بارغانسېرى ئۆزىنى كۆرسەتمەكتە ئىدى. بەزىدە بوران چىقىپ، گەمە ئىشىكىگە تارتىلغان كىگىزلەر گۈپۈلدەپ ئاۋاز چىقىرىپ، ئۈستىلىرىدىن شۇرقۇراپ توپا تۆكۈلۈپ، ھارغىنلىقتىن ئىگراپ يانقان ئوقۇنقۇچىلارنىڭ ئۇيقۇسىنى بۇزاتتى. بەزى كېچىلىرى، بۇ چۆل تۈزلەڭلىكىدە شۇنچىلىك ئەنسىزلىك بولۇپ كېتەتتىكى، شاۋۇلداش، ۋىژىلداش، گۈلدۈرلەش، قانداقتۇر ھۇقۇيتقان، چىرقىرىغاندەك ئاۋازلار تاڭ ئاتقۇچىلا بېسىقمايتتى. ئويۇر ـ ئويۇر يىلقىلار چېپىشقاندەك گۈپۈلدەشلەر گەمە ئۈستىدىن ئۆزۈلمەيتتى.

خانىملار، ئەر ئوقۇنقۇچىلارنىڭ يېرىمى تۆت كىلومېتىر ئارىلىقتىن قۇرۇلۇش چۈشىدىغان مەيدانغا كېسەك توشۇيتتى. قالغانلىرى يىراق ساسلىقتا قومۇش ئورۇيتتى. ئەسلىدە قومۇشنى مۇز ئادەم كۆتۈرگۈدەك قانقاندا ئورۇش كېرەك ئىدى، بىراق، قۇرۇلۇشنى باشلاش ۋاقتى قىستاپ قالغاچقا، ئوقۇنقۇچىلار يالاڭ ئاياغ ھالدىلا، مۇزلارنى تاراسلىتىپ سۈندۈرۈپ، چوڭقۇرلىقى تىزغىچە كېلىدىغان قارا سۈغا كىرەتتى. تاپاندىن كىرگەن سوغۇق مېڭىدە توختاپ، كۆزلەر قاراڭغۇلىشاتتى. تېنى ئاجىزلار ئايلىنىپ يىقىلسا، بەردەمرەكلىرى قومۇشلارنى تۈتاملاپ جىم تۇرۇۋالاتتى. . . كېيىن، پۇت ھېچنېمىنى سەزمەس بولۇپ قالاتتى.

بىر كۈنى، قوشكۆل كەنتىنىڭ دادۇيجاڭى كۈزگى بۇغدايلىرىغا توڭ يانقۇزۇش[1] ئۈچۈن ئادەم تەلەپ قىلىپ كەلدى. تېزەك قېلىپى مۇرات، ھېكمەت، زەينىدىن، تۇردى قاتارلىق سەككىز ئوقۇنقۇچىنى بۇيردى. كەچكۈز مەزگىلى بىر تامچە سۇ بىرتامچە قان بىلەن باراۋەر ئىدى. ئەگەر يار ئالدۇرۇۋېتىپ، سۈنى يولغا چىقىرىۋەتكەن، چوڭقۇرلارغا ئېقىتىۋەتكەن ئەھۋال سېزىلسە، كەنت جەرىمانە تۆلەيتتى. مۇرات بىلەن ھېكمەت سەككىز تاختا ئېتىزغا مەسئۇل بولدى. ئۇلارنىڭ تۆۋىنىدە، قىيپاش دۆڭلۈكىنىكى تاختىلارغا زەينىدىن بىلەن تۇردى ھېكىم سۇ باشلاۋاتاتتى. تۈيۇقسىزلا زەينىدىن

---

[1] توڭ يانقۇزۇش — كۈزگى بۇغداي تېرىلغان ئېتىزلارغا سۇ باشلاپ توڭلىتىۋېتىش.

ىنىڭ ئەنسىز ۋارقىرىغان ئاۋازى كەلدى:

— ئادەم بارمۇ؟ . . . ھاي، تېز كېلىڭلار. . .

ئېتىزنىڭ قىنىدىن ئېشىپ كەتكەن سۇ قىرنى بۆسۈپ تۆۋەندىكى يولغا ئاقماقتا ئىدى. گۈپۈلدەپ توپا تاشلىغانسېرى، سۇ بۇغداي تېرىلغان ئېتىزنىڭ لاي ـ لاتقىلىرىنى ئېقىتىپ، خۇددى بۇرنىنى تەشىمگەن بۇقىدەك بۆسۈپ، يۇقىرىدىن پەسكە يار كولاپ كېتىۋاتاتتى. يار بارغانسېرى چوڭقۇرلاپ، ئەتراپتىكى قىرلار پالاق ـ پۇلۇق يىقىلاتتى. بۇنداق ئەھۋال يېزا ئىگىلىكىدە بۇزغۇنچىلىق ھېسابلىناتتى. خۇددى چاشقان تۆشۈكىگە پاتمىسا، كۆتىگە غەلۋىر ئېسىۋاپتۇ دېگەندەك، جىنايەت ئۈستىگە جىنايەت ئۆتكۈزۈشتىن قورققان زەيىندىن بىلەن تۇردى ئۆتۈكلىرى بىلەنلا سۇغا كىرىپ، توپا تاشلاپ بولغۇچە، سۇ ئۇلارنىڭ ئۆزلىرىنى تىك موللاق چۈشۈرۈپ، پەسكە ئېقىتىپ كەتتى.

— ئادەم بارمۇ؟ — ۋارقىردى زەيىندىن.

— ۋاي جان، ئادەم بارمۇ؟ . . . تېز كېلىڭلار؟ — يىغلامسىراپ توۋلىدى تۇردى.

ھېكمەت كەتمەننى ئېلىپ مېڭىۋىدى، مۇرات ئۇنىڭ قولىدىن كاپلا تۇتتى ـ دە، زەردە بىلەن ۋارقىردى:

— ھەي، قۇرۇق ئاكتىپ، پوق بارمۇ ساڭا ئۇ يەردە! . . . غىت قىسىپ، ئۆز ۋەزىپەڭنى قىلە! . . .

كەچتە ئەرلەر چوڭ ياتقىغا ئوتتۇرا گۈرۈپپا بويىچە ئوقۇتقۇچىلار يىغىلدى. گاڭ گۇتۇ بىلەن تېزەك قېلىپى قاپاقلىرىدىن قار ياغدۇرۇپ، ھەممىگە ھۆمىيىپ قاراپ ئولتۇراتتى. ئوتتۇرا گۈرۈپپا لايقا ئوتتۇرا مەكتىپىنىڭ شۇنداقلا بوستاننىڭ ئوتتۇرا مەكتىپى ۋە باشلانغۇچ مەكتەپلىرىنىڭ ئوقۇتقۇچىلىرىدىن تەركىب تاپقان بولۇپ، ئۇنىڭ-غا لايقا ئوتتۇرا مەكتىپىنىڭ مۇدىرى ساغىر مەرۇپ باشلىق ئىدى. توڭ ياتقۇزۇشقا بۇيرۇلغان سەككىز ئادەمنىڭ ئىچىدە توساللا گۈڭشىسى باشلانغۇچ مەكتىپىنىڭ مۇدىرى ئابدۇقادىرمۇ بولغاچقا، بۇ يىغىنغا ئۇمۇ قاتناشقانىدى. گەمە ئىچىدە مىق قاققۇدەك ئورۇن قالمىغانىدى. تېزەك قېلىپى يار ئالدۇرۇش ۋەقەسىنى يۇقىرى بالداققا كۆتۈ-رۈپ، سىنىپىي كۈرەشكە باغلاپ، خېلى كۆپ سۆزلىۋەتتى.

— ئۇلۇغ داھىمىز ماۋجۇشى، «سىنىپىي كۈرەشنى ھەرگىز ئۇنتۇماسلىق كېرەك» دەپ تەلىم بەرگەن، — دېدى تېزەك قېلىپى قىسقا قوللىرىنى شىلتىپ، — بۇ يېزا ئىگىلىكىگە قىلىنغان ئوپئوچۇق بۇزغۇنچىلىق، ئۆچمەنلىك. . . زەيىندىن، تۇردىلار

قانچه چاقىرسىمۇ، ۋارقىرىسىمۇ بۇ ئىككىسى ئاڭلاپ تۇرۇپ، قەستەن يارەمگە بارمىـ غان...

تېزەك قېلىپى مۇرات بىلەن ھېكمەتكە قاراپ قويدى. لېكىن مۇرات چاچراپ قوپۇپ، كىگىزدىلا تىزلاندى.

— ئۇلار بىزنى چاقىرمىدى ھەم ۋارقىرىمىدى! — دېدى مۇراتمۇ قىلچە بوش كەلمەي، — مەن قەسەم ئىچىپ بېرەلەيمەن!...

— چاقىردۇق!... — يوتقانغا يۆگىنىپ تۇرۇپمۇ كۆكىرىپ كەتكەن زەيىنىدىن بىلەن تۇردى تەڭلا ۋارقىراشتى.

— نېمىدەپ ۋارقىراشتىڭ؟ — مۇرات دەرھاللا سورىدى.

— ئادەم بارمۇ؟ دەپ ۋارقىراپ گاللىرىمىز يىرتىلىپ كەتتى، — دېدى زەيىنىدىن.

— ھەي، ئەقلىنى چېلىپ ئىچكەن دىۋەڭلەر، ئۇ يەردە ئادەم نېمە ئىش قىلسۇن؟ — مۇراتمۇ قولىنى شىلتىدى، — مانا ماۋۇ «پا - پا» جۇرىنـ دەك، كەچۇرسىلە جۇرىن، «پا» دىن بىرنى ئوشۇق دەپ ساپتىمەن... «جىن - شايانۇنلار»، «قارا قويۇنلار» دەپ چاقىرىشساڭ، ئۇچقاندەك يېتىپ بارمامدۇق؟ ئەڭ بولمىسا، لاۋچىڭ جۇرىندەك «قارا يىپلار»، «گىزەندىلەر» دەپ ۋارقىراشساڭمۇ بولاتـ تىغۇ؟... ھە! دەيدىغانغا بىز ئادەم بولمىساق، جىن - شەيتان تۇرساق، سەنلەر ئادەملەرنى چاقىرىشقان تۇرۇشساڭ!...

گاڭ گۇتۇ غىققىدىلا بولۇپ تېزەك قېلىپىغا قارىدى. ئىككىسى بىر - بىرىگە قاراشقىنىچە، غەلىتىلا جىلمايدى. ئوقۇنتۇچىلار ئاغزىلىرىنى تۇتۇپ جىم ئولتۇرۇشاتـ تى. كامىل مۇراتنىڭ ھىيلە بىلەن يۇغۇرۇلغان ئەقلىگە ئاپىرىن ئوقۇماقتا ئىدى.

— مېنىڭچە ئاغىنىلەر، — دېدى ئابدۇقادىر بۇ ئىشقا چېچەك چىقىرىپ، — زەيىنىدىن بىلەن تۇردى: «بىز ئەسلىدە جىن - شەيتان ئەمەس، ئادەم ئىدۇق» دېيىش ئارقىلىق بۇ ئىككى رەھبىرىمىزگە دارتىملاپ ھۇجۇم قىلغان ھەم ئەنزە ئاغدۇرغان... قاراڭلار، مۇشۇ كىچىككىنە يار ئالدۇرۇش ئىشىدىمۇ سىنىپىي كۆرەش ئەكس ئەتكەن...

ئولتۇرغانلار قانچە قىلىپمۇ ئۆزلىرىنى تۇتۇۋالالماي، كۈلۈپ سېلىشتى.

— توغرا، مانا ئىككى رەھبىرىمىز تۇرۇپسىلەر، — مۇرات ئىككىسىگە قارىـ دى، — سىلەر بىزنى «ئادەم» دەپ ئېتىراپ قىلىڭلار، يار ئالامدۇ، ئوت

كېتەمدۇ، ئۆي ئۆرۈلەمدۇ، ئادەم بارمۇ دەپ چاقىرساڭلارلا، جېنىمىزنى تىكتۇق. . . قانداق دېدىم لاۋچىك جۇرېن؟ . . .

— ھە. . . ھە. . . بۇ. . . بۇ. . . — گاڭ گۇتۇ ئىپادىسىزلا ھىجىيىپ ئورنىدىن تۇردى، — سىلەر شۇ. . . كۆپ ـ كۆپ ئارام ئاسۇڭ. . .

گاڭ گۇتۇ بىلەن تېزەك قېلىپى چىقىپ كەتتى، گەمىنى كۆتۈرۈۋەتكۈدەك كۈلكە كۆتۈرۈلدى. مانا شۇنىڭدىن كېيىن، ئۇلار ئاچچىقى كەلمىسىلا، ئادەتتە «قارا يىپلار» ، «گېزەندىلەر» ، «جىن ـ شايانۇن» ، «قارا قويۇنلار» دېيىشكىمۇ ئېھتىيات قىلىدىغان بولۇپ قالدى. ئەمما ئوقۇنقۇچىلار ئىشقا چىققان ھامان، قوشكۆل كەنتى باشلانغۇچ مەكتىپىنىڭ ئوقۇغۇچىلىرى «جىن ـ شەيتانلار. . . » ، «گېزەندىلەر. . . » دەپ ۋارقىراپ، ئۇلارغا چالما، تاش ئاتاتتى. . .

قوشكۆلدە قۇرۇلۇش باشلاندى. شەھەر قۇرۇلۇش ئەترىتىدىن چىققان ئۇستاملار ئىشنى ناھايىتى تېز باشلىۋەتتى. لاي ئېتىش، ھاك ئېقىتىش، توشۇش، كېسەك سۇنۇش ئىشلىرى ئوقۇنقۇچىلارغا تەقسىم قىلىنغاندى. يەنە بىر تۈركۈم ئوقۇنقۇچىلار كۈنلۈك ۋەزىپە بويىچە كېسەك توشۇيتتى. چۆلگە سىلىنىۋاتقان بۇ قۇرۇلۇشنىڭ ئوننەچچە ئېغىز ئۆيى ھەم چاققانغىنا كۈلۈبمۇ بار ئىدى. ئاڭلاشلارغا قارىغاندا، بۇ ناھىيىلىك كومىتېتىنىڭ بۇ يەردە بوز يەر ئېچىپ دېھقانچىلىق، كوكتاتچىلىق مەيدانى قۇرۇلۇش پىلانى بويىچە سېلىنىۋاتقان كەلگۈسى ئىشخانا، ياتاق، كۈلۈبلار ئىكەن.

كامىل، ھېكمەت، مۇراتلار قۇرۇلۇشتا «شۆگۈڭ» (يارەمچى ئىشچى) بولۇپ ئىشلەۋاتقان بىر چوشلىكى، نەفىسە بىلەن گۈلچىنىڭىنى ئېلىۋالغان زۇمرەت ئېشەك ھارۋىسى بىلەن كەلدى. كامىل بىلەن مۇرات ئۇلارنى گەمىگە باشلاپ كىردى. مۇرات قىزىنى كۆرپىگە بېسۋېلىپ، ئۇنى بىر ھازا ئەركىلىتىپ يىغلىتىۋەتتى.

ئوقۇنقۇچىلارنىڭ ھەممىسى ئىشقا ماڭدى. ھېكمەتمۇ ئۇلار بىلەن خوشلىشىپ چىقىپ كەتتى. سادىر مەرۇپ كامىل بىلەن مۇراتقا: «ئورنىڭلارغا ئادەم بەلگىلەپ قويغاچ تۇراي، سىلەرمۇ پاتراق بېرىڭلار. . . » دېدى. نەفىسە بىلەن زۇمرەت ئېلىپ كەلگەن داستىخانلىرىنى ئاچتى. قورساققا ئامراق مۇراتنىڭ گۆشنان، توخۇ گۆشى بېسىلغان پولۇلارنى كۆرۈپ، كۆزلىرى چەكچىيىپ كەتتى. ئۇ، بىر چاغدا ئىلەك يارلىقىدا كېسەك قۇيۇۋېتىپ، ماھىگۈل، زۇمرەتلەرنىڭ ئېلىپ كەلگەن داستىخانلىرىنى ئاچماي تۇرۇپ، نېمە تاماق ئىكەنلىكىنى تېپىش ئۈچۈننى

ئوينىغانلىقىنى ئەسلەپ قالدى.

— ئەتتەڭەي، — دېدى مۇرات، — داستىخانلارنى ئاچماي تۇرۇپ كامىل ئىككىمىز تېپىشىپ باقساق بوپتىكەن. . . ئۇتۇۋالغان بولسام، ھەممىنى ئۆزۈم يەيتتىم.

— سەن دېگەن چىدىماس، — دېدى كامىل پولۇدىن بىر كاپام ئېلىپ.

— توغرا دەيسىز، — زۇمرەتمۇ كامىلغا بولۇشتى، — ھېلىقى بىر چاغدىمۇ چىدىماسلىق قىلمىغانمىدى بۇ شادىپاچاق؟ . . .

— ياق، بۇ قېتىم چوقۇم تاپالايتتىم، — مۇرات ھىيلىگەرلىك بىلەن نەفىسەگە قارىدى، — نېمىشقا دېمەمسىلەر؟ . . . توي قىلغانلارنىڭ پولۇ بولىدۇ، قىز ـ يىگىتلەر-نىڭ ئەلۋەتتە گۆشنان بولىدۇ ـ دە. . .

— يائاللا، سىزنىڭ قېلىن گەپلىرىڭىز زادى قالمايدىكەن، — نەفىسە قىزىرىپ كەتتى، — بېشىڭىزغا شۇنچە كۈنلەر كېلىپمۇ ھەزىلدىن قالمايسىز. . .

— بىر ئوبدان ھارۋىدا كەپسىلەرغۇ؟ — سورىدى كامىل، — ئېشەكمۇ خېلى ياراملىق، ئايىقى تېزدەك قىلىدۇ.

— بىچارە ئېزىز تارمۇش دۇينىڭ ھارۋىسىنى جابدۇپ بەردى، — دېدى زۇمرەت، — ئۇنىڭ كۆڭلى بەك ياخشى. . . كەم ـ كۈسىمىز بولسا، دەرھال يارەدەم قىلىدۇ.

— ھوقۇق بار ئۇ تارمۇشتا، — مۇرات پەخىرلەنگەن ھالدا قوشۇپ قويدى، — جىگىرى بار يېتىم. . .

— بىراق سىزگە ئوخشاشلا ئاغزى ئەسكى، — دېدى نەفىسە چىرايلىق كۆزلىرىنى خۇمارلاشتۇرۇپ.

سوغۇقتا ئېزىلىپ قالغانمۇ، گۈلچىنىڭ مۇراتنىڭ كۆرپىسىدە ئۇخلاپ قالدى. مۇرات دەممۇ دەم ئايالىغا قارايتتى، كۆزلىرىدىن چاچرىغان ئۇچقۇنلار زۇمرەتنىڭ نەق يۈرىكىگە بېرىپ قادىلاتتى. بۇنى سەزگەن نەفىسە كامىلغا كۆز ئىشارىسى قىلىپ قويدى.

— سىلەر ئازادە پاراڭلىشىڭلار، — دېدى كامىل ئورنىدىن تۇرۇپ، — بىزمۇ ياتاققا چىقايلى. . .

— پۇرسەت غەنىيمەت كامىل، مانتا شوپۇلاپ يەيمەن دېگىنە! . . .

«سۆيۈش» مەنىسىنى بىلدۈرىدىغان بۇ سۆز، يۈزى ئېچىلمىغان، شەرم ـ ھايالىق، ئەدەپ ـ ئېكرام سىزىقىدىن چىقمايدىغان نەفىسەنى بەكمۇ ئىزا تارتقۇزۇۋەتتى. ئۇ

لالىدەك قىزارغان ھالدا: «ھاياسىز، قېلىن، كەسلەنچۈكنىڭ قۇيرۇقىدەك ئۇزۇن ئاشۇ تىلىڭىزنى كېسىۋەتسەم. . . » دېدى ـ دە، چىقىپ كەتتى.

قوشكۆل ئاسمىنى يۇندا سۈيىدەك تۇتۇلۇپ كەتكەندى. ئۇششاق قار ئۇچقۇنداۋاتاتتى. قىيپاش ئۇرۇۋاتقان چۆل شامىلى قۇلاق، بۇرۇن ئۇچلىرىنى چىمىلدىتىپ، قۇرۇپ كەتكەن ياۋا قومۇشلارنى شالدىرلىتاتتى. يىراقتىكى قوشكۆل كەنتى تۇتاش تۇمان ئىچىدە غايىب بولغاندى. بۇ قومۇشلۇق، شۇاقلىق چۆلدە بىر كۈندە تۆت پەسىل يورغىلاپ ئۆتەتتى. كېچىلىرى دەھشەتلىك سوغۇق بولاتتى. ئەتىگەنلىكى، شىشىدەك كۆك ئاسماندا قۇياش كۆتۈرۈلگەن ھامان، جاھان بىردەمدىلا ئىللىپ، چاپانلار ئېغىر كېلەتتى. چۈشتىن كېيىن، ھاۋا بارا ـ بارا سوۋۇپ، كەچكۈز پەسلىنى ئەسكە سالاتتى.

قار ئۇچقۇنلىرى ئاستا ـ ئاستا قويۇقلىشىپ قوشكۆل ئۈستىنى كۈمۈش رەڭ چاڭغا ئوخشاش مانان قاپلىدى. چۆلگە بىر قات ئاق داستىخان سېلىنماقتا ئىدى. مانا مۇشۇنداق جۇدۇنلۇق، زىمىستان سوغۇقى ھۆكۈم سۈرۈۋاتقان پەيتتە، قوشكۆلنىڭ كۆرۈمسىز، زەي، توپا شۇرقىراپ تۇرىدىغان يەر ئاستى گەمىلىرىدە، ياقىسى چاك ئېچىلغان غۇنچىدەك لەۋلەر پىچىرلاپ، قارا ئۆرۈك دانىلىرىدەك قارا كۆزلەردىن قارا شولىلار يېنىپ، ئايدەك يۈزلەر قىزىل گۈلدەك قىزىرىپ، باھار پەيزى ئۆز قارارىنى تاپقاندى.

ئامراق ئەر ـ خوتۇنلار، ئوت ئىچىدە كۆيۈۋاتقان ئاشىق ـ مەشۇقلار بىرەر سائەتتىن ئارتۇق دىدارلىشىپ، مۇڭلىرىنى تۆكۈشكەندىن كېيىن، خوشلاشتى. يېشىل يۇڭ ياغلىقلىرىنى چېكىلىپ چىگىپ، پەلتولىرىغا ئورالغان نەفىسە، زۇمرەت، قاتمۇقات كۆرپىلەرگە زاكىدالغان گۈلچىنئايلار قار راسا لەپىلدەپ چۈشۈۋاتقان چۆللۈكلەر ئارا غايىب بولۇشتى.

بۇ كېچە، كامىل ئۇزۇنغىچە ئۇخلىيالمىدى. ئۇ نەفىسە بىلەن بولغان سۆھبەتنى قايتا ئەسلىمەكتە ئىدى. ھازىر خالىق ئورنىدىن دەست تۇرغاندى. ئۇ بوستان بويىچە «مەدەنىيەت زور ئىنقىلابى يادرو گۈرۈپپىسى» نىڭ جۇرىنى بولۇپ، گۇڭشي كەنتلىرى، ئىداره ـ جەمئىيەت، مەكتەپلەرنىڭ ئىنقىلابىنى تۇتۇش ھوقۇقىنى ئىگىلىگەندى. گۇڭشي ئەزالىرى، ئىداره ـ جەمئىيەت، مەكتەپلەر يېرىم كۈن ئىشلەپ، يېرىم كۈن ئىنقىلاب ئېلىپ باراتتى. تارتىپ چىقىرىش، جازالاش، يەرلىك تۈرمىلەرگە قاماش ئۇۋۇج ئېلىپ، بوستاننى قايتىدىنلا قارا تۈتەك قاپلىغاندى. ئاغرىق ـ سىلاق سەۋەبىدىن ئىشقا چىقالمىغان ياكى ئېتىزدىن بىرەر ـ ئىككى باش كۆكباش ئوغرىلىغان، كوللېكتىپنىڭ

يەل ـ يېمىشلىرىنى بىسوراق يەپ قويغان دېھقانلارنىڭ بويۇنلىرىغا تاختا ئېسىپ سازايى قىلىش، ئۇرۇش، ئازمىغا تاشلاش، قىغقا كۆمۈشتەك تېررورلۇقلار ئەۋج ئالغاندى. سودا ساريىنىڭ قاتتىق كۈرەش قىلىشقا، قىيىن ـ قىستاققا چىدىيالمىغان ئامبارچىسى ئاسىم نىياز ئېسىلىپ ئۆلۈۋالدى. . . بۇ ئاق كۆڭۈل، ساددا ئادەم ياڭاق، يۇڭ، خام مال توشۇغانلىرىدا، يولدا ئۇچرىغان مۇئەللىملەرنى ماشىنىسىغا سېلىۋالاتتى. خالىق بىرىنچى باشقۇرۇش رايونىنىڭ شۇجىسى مەتتوختاخۇننى ئاشلىق ئوغرىسى دەپ تۆھمەت چاپلاپ قولغا ئالدۇرۇۋەتتى. بۇنىڭدىن بەش يىل بۇرۇن، سەمەندەر زەنجاڭنىڭ ئۆيىدىكى ئولتۇرۇشتا، جاپپار سوجاڭ بىلەن خوتۇنلىرى ھەققىدە بەسلىشىپ تالاغا چىققاندا، بىر ئوقۇنقۇچىغا سوغۇق گەپ قىلغان ئادەم كىتابخانىنىڭ ئېسىدە بولسا كېرەك. ئۇ خەقنىڭ ئالدىدا تاراڭ ـ تۇرۇڭ تەگكىنى بىلەن، كېچىلىرى نامرات ئوقۇنقۇچىلارنىڭ ئۆيلىرىگە ئاشلىق ئەۋەتىپ بېرەتتى. ئاشلىق ئېلىپ كەلگەن ئادەم: «مەتتوختاخۇن سېكىلتاي ئاغزىنى پاكىز تۇتسۇن دېيتۇ. . . » دەپ قويۇپ كېتىپ قالاتتى. ھازىر ئۇ قاراڭغۇ، زەي تۇرمىدە پىت ـ بۇرگىلەرگە يەم بولۇپ يېتىپتۇ. . .

بوستان ئوتتۇرا مەكتىپىنىڭ ئەھۋالى تېخىمۇ ئېچىنىشلىق ئىدى. مەكتەپ ھوقۇقىنى قولىغا ئېلىۋالغان رېخىم نۇرى، ساجىتخان، قۇتبىرەملەر خالىقنى ئارقا تىيەك قىلىپ تۇرۇپ، ئوقۇنقۇچىلارغا ئىنسان تەسەۋۋۇر قىلالمىغۇدەك دەرىجىدە زۇلۇم سالماقتا ئىدى. ئۆز ۋاقتىدا، بىر ـ بىرىنىڭ يېغىرىنى كوچىلاپ، بىر ـ بىرىگە ئىت ـ مۇشۇكتەك خىرىس قىلىپ ئۆتىدىغان بۇ كۈشەندىلەرنى مەدەنىيەت ئىنقىلابى ئورتاق بىر گەۋدە قىلىپ ئۇيۇشتۇرغاندى.

«بۇرۇنقى تاج ـ تەختىمدىنمۇ يۇقىرى ئامەتكە ئېرىشتىم» دەپ كېرىلىپ كەتكەن خالىق نەفىسىگە يەنە ئىككى قېتىم ئەلچى كىرگۈزدى. ئىككى ئايدىن بېرى ئورۇن تۇتۇپ يېتىپ قالغان قۇتلۇق ھاجىمنىڭ «قىزىمىزنىڭ بېشى باغلانغان. . . » ، «باشقىلار سۆز سالدۇرۇپ بولغان. . . » دەپ نارازىلىق قىلىشلىرىنى قېتىغمۇ ئالماي، دادۇينىڭ شۇجىسى ھەسەن تاز، دادۇيجاڭنى مەتنۇرىلارنى كۈشكۈرتۈپ: «تەلىپىمىزگە ئۇنىمىساڭلار، بوز يەرگە كۆچۈش ئائىلىسى قىلىپ بەلگىلەيمىز» دېگەن قوقاقنى سالدى. بۇنىڭغىمۇ قانائەت قىلماي، نەفىسەنىڭ ئاچىسى تۇرسۇننىساخان بىلەن ئۇنىڭ ئېرى سەمەتلەرنىمۇ بالىلىرى بىلەن بوز يەرگە ھەيدەيدىغانلىقىنى جاكارلىدى. توقسان نەچچە ياشلىق بوۋىسىدىن، ئۆزىنىڭ ئائىلىسىنىڭ ۋەيران بولۇشىدىن ئەنسىرىگەن تۇر-

سۇننىساخان دادۇي كادىرلىرىغا: «مەن نەفسەگە نەسىھەت قىلىپ، ئۇنى چوقۇم ماقۇل كەلتۈرىمەن، سىلەر ھاجىم بوۋام ساقىيىۋالغۇچە سەۋر قىلىساڭلار. . . » دېگەندەك ۋەدە، ئەھدىلەرنى بېرىپ، بوز يەرگە كۆچۈش مۇددىتىنى ۋاقتىنچە ئۇزارتتى. ھازىر نەفسەنىڭ كۈنلىرى يېڭناغۇچنىڭ قانىتىدەك تىترەپ ئۇتۇۋاتىدۇ. . . ئاھ. . . بۇ سۈرگۈن ھاياتى قاچانمۇ ئاياقلىشار؟ . . .

كامىل ئەتىسى ئۇستاملارغا لاي توشۇۋېتىپمۇ يەنە نەفسەنىڭ تەقدىرىنى ئويلاپ، پۇت ـ قولىنىڭ توڭلاپ كەتكەنلىكىنىمۇ سەزمىدى. قۇرۇلۇش مەيدانى پاتىپاراق ھەم قالايمىقانىدى. مەيدان لاي توشۇۋاتقان، كېسەك سۈنۈۋاتقان، لاي ئېتىش ئۈچۈن سۇ ئىسسىتىۋاتقانلار بىلەن ئاۋات ئىدى. مۇرات ئوچاق ئۈستىگە قوندۇرۇلغان ئوچ دانە ھېنزىن باكىنىڭ ئاستىغا ئوت قالايتتى. باكلارنىڭ سۈيى يېرىملاشمايلا، ھويلا ئوتتۇرىسىدىكى مۇز قاتقان كۆللەرنىڭ كاشكۆلىدىن سۇ ئېلىپ كېلىپ تولدۇراتتى. ھېكمەت موللاخۇن دېگەن ئۇستامغا يارىدەملىشىپ تام قوپۇراتتى. ئەسلىدە ئۇ لاي توشۇيتتى. بىر كۈنى ئۇستام شەھەرگە كىرىپ كېتىپ، ۋاقتىدا چىقالمىدى. ھېكمەت يېپ تارتمايلا، رەسساملىق ئادىتى بويىچە، بىر كۆزىنى قىسىپ قاراپ، تامنى قوپۇرغىلى تۇردى. چۈنكى باشقا ئۇستاملارنىڭ ھۆددىگە ئالغان تېمى ئېگىزلەپ كەتكەنىدى. موللاخۇن ئۇستام كېلىپ، تامنى تەكشۈرۈپ كۆرۈپ، قەۋەتلا خۇشال بولۇپ كەتتى. شۇنىڭدىن كېيىن، ئۇنى ئۆزىگە يارىدەمچى قىلىۋالدى.

— ھېكمەت، قارىغىنا كىم كەلدى؟ — دېدى كامىل پەستىن ۋارقىراپ، — تېز بول، ئۇلار مۇزلاپ كېتىپتۇ. . .

ھېكمەت قاراپلا، ۋېلىسىپىت تۈتۈپ تۇرغان نەبىنى كۆردى. ۋېلىسىپىت ئۇرۇندۇقىدا ئولتۇرغان ئەزىمەتنى قاتمۇقات يۆگىۋەتكەنلىكى ئۈچۈن، ئۇنىڭ يۈزىنى كۆرگىلى بولمايتتى. موللاخۇن ئۇستام: «دەرھال ياتاققا باشلاپ بارسىلا، يائللا، قوشكۆلىنىڭ چۆلىگىمۇ قىشتا ۋېلىسىپىت بىلەن كىرگەن بارمۇ؟ يەنە كېلىپ كىچىك بالىنى ئېلىپ كەلگىنىنى! . . . » دەپ غۇدۇڭشىدى.

ئەتىگەندە، مەشكە بىرنەچچە پوم سېلىپ قويغاچقا، گەمە ئىچى ھۆپپىدە ئىسىق ئىدى. ھېكمەت ئەزىمەتنىڭ پىياز پوستىدەك بولۇپ كەتكەن نەچچە قۇر كىيىملىرىنى سالدۇرۇپ، يۈزلىرىگە سۈيۈپ، قوللىرىنى ھورداپ ئىسىتتى. ئەزىمەتمۇ دادىسىنىڭ بويۇنلىرىدىن قۇچاقلاپ، قارلىغاچ بالىسىدەك ۋېچىلداپ كەتتى.

— بۇ چاغقىچە ئانامنىڭ قوينىدا ياتاتتى، — دېدى نەبى كۈلۈپ، — تۇنۇگۈن قوشكۆلگە بارىدىغانلىقىمنى ئاڭلاپ، ئاخشام مېنىڭ بىلەن ياتتى. خۇددى مەن قېچىپ كېتىدىغاندەك، بوينۇمنى چىڭ قۇچاقلاپ ئۇخلاپ قالغاندى. كېچە بىر ۋاقتىدا، بۇر-نۇمنىڭ ئۇچى ئاغرىپ كەتتى. بۇ كاساپەت مېنى ئويغىتالماي چىشلەپتىكەن ئەمەسمۇ. . .

ئەزىمەت قاقاقلاپ كۈلۈپ كەتتى.

— «ھە، نېمە دەيسەن؟ جى ـ جى قىلامسەن؟» دېسەم، نەدىكىنى، «ئاكىي، ۋېلىسىپىت، دادىي بارىمىز. . .» دەۋاتىدۇ. . .

— ئانامنىڭ ئەھۋالى قانداق؟ ئارىلىقتا كەلمىدىڭمۇ؟ مەنمۇ ماۋاشىمى ئەۋەتىپ بېرىشكە ئىشەنچلىك ئادەم تاپالمىدىم. . . سىلەردىن بەكمۇ ئەنسىرىدىم. . .

— ئانامنىڭ مىجەزى ياخشى بولماي كېلەلمىدىم. . . ، — نەبى بىرئاز جىمىپ قالدى، — لېكىن تۇرمۇشتىن قىينىلىپ كەتمىدۇق. . . ئانامنىڭ سىز بەرگەن پۇللار-دىن سەپىپ ئېلىپ قويغىنى بار ئىكەن. . .

— بۇنداق قىلساڭلار قانداق بولىدۇ؟ مانا بۇ ئىككى ئايلىق ماۋاش! يادىمدا بارىدا بېرىۋېتەي، — ھېكمەت ئالدىن تەييارلاپ قويغان پۇلنى نەبىگە بەردى، — مەن ساڭا بۇرۇنمۇ جىكىلىگەن، ئانامنىڭ دورىسىنى ئۈزۈپ قويما دەپ. . . ئالىمادىس ئورۇن تۇتۇپ يېتىپ قالسا، ئۆزۈڭ گاڭگىراپ قالىسەن. . . گۈلرۇزنى بولسا ھەيدىۋەتتىڭ. . .

— ئۇنىڭ گېپىنى قىلماڭا! ئېتىنى ئاڭلىساملا جەھلىم قاتىدۇ. . . — نەبىنىڭ قاپقارا قويۇق قاشلىرى تۇرۇلدى، — ھەممە بالايىئاپەتنى تەرگىنى شۇ.

نەبى سومكىنى ئېچىپ، داستىخانغا ئورالغان تۇگۈچنى ئېلىپ يەشتى. ئۇ ببھى باسقان پولۇ ئېلىپ كەلگەندى.

— پاھ، پاھ. . . — دېدى ھېكمەت ئوخشىغان پولۇغا قاراپ، — خۇدايىمنىڭ بەزى كۈنلىرىدىن ئۆرگىلىپ كېتەي، بەزى كۈنلىرىنىڭ كۆتىگە تېپەي دەپ، تۇنۇگۈن زۇمرەت، نەفىسەلەرنىڭ گۆشىنىغا ۋە توخۇ گۆشى باسقان پولۇسىغا داخىل بولغانىدىم، بۇگۈن سەنمۇ ببھى باسقان پولۇ ئېلىپ كەپسەن.

ھېكمەت پولۇنى ئوغلىغا قوشۇقتا يېگۈزدى. يېرىم پارچە ببھىنى قولىغا تۇتقۇزۇپ قويدى. زورلاپ يۇرۇپ، نەبىمۇ بىرئاز يېگەندەك بولدى. قالغىنىنى ئۆزىنىڭ،

مۇراتنىڭ قاچىسىغا تۆكۈپ، ئۇستىنى يېپىپ قويدى.

— بۇنى ئانام بازاردىن خىللاپ يۇرۇپ ئاپتۇ، — نەبى ئۇستى تۈز، خۇددى كىچىك ئەگلەككە ئوخشايدىغان ئاپئاق تەلپەكنى سومكىدىن ئالدى، — سىزنى كىيىۋالسۇن، بېشىدىن سوغۇق ئۆتۈپ كېتىدۇ دەيدۇ.

— پاھوي، ئاق قوزا تېرىسىكەنغۇ؟ ياخشى بولدى. سوغۇقتا باشتاق يۇرۇپ، بېشىممۇ ئاغرىيدىغان بولۇپ قالغاندى.

ئەزىمەت تەلپەكنى دادىسىنىڭ بېشىغا كەپلەپ كىيگۈزۈپ قويۇپ، چاۋاك چېلىپ، ۋارقىراپ قىلىدىغان قىلىق تاپالماي قالدى. نەبى ئاق قەغەز بىلەن چاپلانغان خەتنى ھېكمەتكە سۇندى. ئۇنىڭ ئۇستىدە: «ھېكمەت ئاكامغا تەئەللۇق»، «ماھىگۈلدىن» دېگەن خەتلەر بار ئىدى.

— ئۇچ ئاي بۇرۇن يېزىلغان خەت ئىكەن، ئەمدى كەپتۇ، — دېدى نەبى يېزىلغان چېسلانى كۆرسىتىپ، — بۇ خەت بىزگە كەلگەن كونۇپىرتىنىڭ ئىچىدە ئىكەن.

— ئىنقىلاب ۋاقتى بولغاچقا، توسۇلۇپ قالغان بولۇشى مۇمكىن.

ھېكمەت خەتنى يانچۇقىغا سېلىپ، نەبىنىڭ ئوقۇشىنى سۈرۈشتە قىلدى. ھازىر ئۇ 8 ـ سىنىپقا كۆچكەندى. مەكتەپلەردە ئىنقىلاب ئېلىپ بېرىلىۋاتقاچقا، دەرسلەر تولۇق ئۆتۈلمەيتتى. كۆپ ساندىكى ئوقۇتقۇچىلار تارتىپ چىقىرىلىپ، بەزىلىرى قاراڭغۇ ئۆيلەرگە سولانغان، بەزىلىرى مەسىلە تاپشۇرۇپ، رېجىم ئاستىدا ئەمگەك قىلىۋاتقان بولغاچقا، ئوقۇشنىڭ تايىنى قالمىغاندى. مەكتەپ شوئار توۋلاش، ئۈزۈندە يادلاش، كۈرەش ـ پىپەن ئېلىپ بېرىش سورۇنىغا ئايلىنىپ، ئاز ساندىكى ئىنقىلابچىلار ھوقۇق يۈرگۈزەتتى.

ئوقۇتقۇچىلار ئىشتىن چۈشۈپ قايتىپ كېلىشتى. ئۇلار تاماق قاچىلىرىنى ئېلىپ، ئاشخانىغا ماڭدى. ھېكمەت، كامىل بىلەن مۇراتنى ئېلىپ قېلىپ، پولۇنى ئوتتۇرىغا قويۇپ يېيىشتى. تاماق يېيىلىپ بولۇشى بىلەن، مۇرات ئەزىمەتنى يوتقانغا بېسىپ، ئەركىلىتىپ ھالىنى قويمىدى، ئۇنى بىردەم توگە تايلاق قىلاتتى. تۇرۇپلا قولتۇقىغا قىساتتى... سۇپا ئۇستىدە ئات بولۇپ بېرەتتى. بوينى ۋە يۈزىگە ئۆسۈپ كەتكەن ساقاللىرىنى سۈۋاپ يۈرۈپ، قىرقىرىتاتتى...

— ھەي، ھەي مۇرات، ئەزىمەتنى نېمانچە قىينايسەن؟ — دېدى كامىل چاقچاق قىلىپ، — مۇنداق قىلساڭ، ئۇ كۈيئوغۇل بولۇشتىن ۋاز كېچىدۇ جۇمۇ!...

— نىمە دەۋاتىسەن؟ ئۇ بىر كۈنى مېنى «دادا» دېمىسە ھېساب ئەمەس. . . قارا، ھازىرلا «دادا» دېگۈزىمەن، — مۇرات ئەزىمەتنى ئاستىغا بېسۋېلىپ، يەنە ئەركىلەتكىلى تۇردى.

— دادا دېگىن مېنى. . .

— مۇنات ئاكىي. . .

— ياق، ياق. . . دادا دېمىسەڭ، قويۇپ بەرمەيمەن. . . — مۇرات ئەزىمەتنى غىدىقلاپ، سۆيۈپ، چىشلەپ، ئاخىرى «دادا» دېگۈزدى.

— قانداق راستىمىكەن؟ ۋۇي بۇ نىمە؟ — مۇرات ئەزىمەتنىڭ بوينىدىكى قىزىل يىپەك يىپنى تارتىپ كىچىك قەلەمتىراچنى چىقىرىۋىدى، ئەزىمەت چىرقىراپ يىغلاپ، ئۇنى ئالقانلىرى ئىچىگە ئېلىۋالدى. . .

— ئۇ. . . ئۇ. . . مېنىڭىيا. . . زىبا ئانام بەرگەنيا! . . . — ئەزىمەت قېچىپ، گەمىنىڭ بىر بۇلۇڭىغا بېرىۋالدى.

— بۇ قەلەمتىراچنى سېنىڭ چامادانىڭدا كۆرگەندەك قىلىۋىدىم، دېدى مۇرات ھېكمەتكە، — سەن ئېسىپ قويدۇڭمۇ؟ . . .

— ياقەي، ئۆز ۋاقتىدا گۈلزىباغا بەرگەنىدىم. . . — دېدى ھېكمەت بىردىنلا جىمىپ قېلىپ، — ئانام ئۇنىڭ ۋەسىيىتى بويىچە ئېسىپ قويۇپتۇ. . .

— ئەزىمەت ئۇنى ئانامدىن باشقا ھېچكىمگە تۇتقۇزمايدۇ، — نەبى بۇ گەپنى دەپ بولۇپ، ئۇلۇق ـ كىچىك تىنىپ قويدى.

گەمە ئىچىنى ئېغىر سۈكۈت قاپلىدى. ھەممە جىمىپ كەتكەندى.

نەبى، ئەزىمەتلەر قايتىپ كېتىپ، بەشىنچى كۈنى 1967 ـ يىلى كىردى. تېزەك قېلىپى شەھەرگە كىرىپ كېتىپ، توققۇز نەپەر بولۇپ كۆپىيىپ چىقتى. ئۇ، قاپاقلىرى مۇشتۇمدەك، كۆزلىرى تۇخۇمدەك پولتايغان، قوللىرى بازغاندەك، مەيدىلىرىنى تۇك باسقان سەككىز قوراللىق مىنىڭنى بىللە ئېلىپ كەلگەندى. تۇزۇملەر قايتىدىنلا چىڭدى. ۋەزىپىلەر ئېغىرلاشتى. ھەربىر ئوقۇتقۇچىغا يانچۇققا سالغىلى بولىدىغان، يېڭى يېزىقتا بېسىلغان ماۋجۇشى سۆزلىرىدىن ئۇزۇندىنى بىردىن سېتىپ بەردى. كۈنىگە قانچىلىك ئۇزۇنده يادلاش، مىنۇتىغا نەچچە بەت يېڭى يېزىق ئوقۇش، ئىنقىلابىي ناخشىلارنى ئۆگىنىش دېگەندەك بەلگىلىمىلەر بېكىتىلدى. قارا سوغۇق، ئېغىر ئەمگەك ۋەزىپىسى، سىنىپىي كۈرەش بېسىمى ئاستىدا لايدەك ئېزىلىپ كەتكەن ئوقۇتقۇچىلارنىڭ

ئۇستىگە يەنە قاتمۇقات يۈك ئارتىلدى. تۆت كىلومېتىر يىراقلىقتىن تاغارغا قاچىلانغان كېسەكلەرنى دۇمبىلىرىگە ماتاپ باغلاپ ماڭغان ئوقۇنقۇچىلارنى تۆت قوراللىق مىنبىك يالاپ ئاپىرىپ، يالاپ ئېلىپ كېلەتتى. . . يولدا يىقىلغانلارنى مىلتىق پاينەكلىرىدە رەھىمسىزلىك بىلەن ئۇراتتى. بەزى ئاياللارنىڭ ئىشتان پۇشقاقلىرىدىن ئاققان خۇن يوللاردا قىپقىزىل ئىز قالدۇراتتى. بىرەر ئورۇندا ئولتۇرسىلا ئېغىر تاغار بىلەن قوپالمايدىغانلىقىنى بىلگەن ئوقۇنقۇچىلار گۇرەن تومۇرلىرى يىلتىزدەك پولتىيىپ، كۆزلىرى چىقىپ كەتكۈدەك چەكچىيىپ، بارغانسېرى يىراقلىشۋاتقاندەك بىلىنىدىغان مەنزىلگە قاراپ جاھىللىق بىلەن ماڭاتتى. قۇرۇلۇشتا بولسا، ئىككى ئادەم قىلىدىغان ئىشنى بىر ئادەمگە قالدۇرۇپ، بىر تۇركۈم ئەر ـ ئايال ئوقۇنقۇچىلار قېرى يۇلغۇنلارنى قومۇرۇپ، ياۋا قومۇش، قامقاق، شۇۋاق يىلتىزلىرىنى چېپىپ، چۆلدە بوز يەر ئاچاتتى. . . ھېكمەت خېلى ئۇستا تامچى بولۇپ قالغانلىقى ئۈچۈن، بىر كۈن كەچكىچە تامدىن چۈشمەيتتى. ئۇنىڭغا تۇردى ھېكىم ۋە ئايىم نۇرى لاي، خىش يەتكۈزۈپ بېرەتتى. زەينىدىن مۇراتقا يارەمچى ھېسابىدا، ئوچاققا ئوت قالاپ، سۇ ئىسىتاتتى. مىنبىك كۆزىدىن سەللا يىراقلاشتىمۇ، مۇرات تاماكا ئورىغاچ، زەينىدىنگە: «ھەي غورالداي، قوپە، ئوتنى كىشكايىتىۋەت، باكقا سۇ قوي. . . » دەپ ۋارقىرايتتى. زەينىدىنمۇ غىك قىلماي ئۇنىڭ دېگىنى بويىچە ئىش قىلاتتى. چۈنكى ئۇ مۇراتنىڭ ھەرخىل مۇقامغا كەلتۈرۈپ ئۆچ ئېلىشىدىن قورقاتتى. بىراق ئىچىدە: «ئاھ خۇدايىم، ئېتەكلەر ياقا بولدى، ياقىلار ئېتەك بولدى» دېگەندەكلا ئىشلار بولۇۋاتىدىغۇ؟ » دەپ ئويلايتتى. كامىل بىرنەچچە ئۇستاملار بىلەن تاملىرى قوپۇرۇلۇپ بولغان ئۆيلەرنىڭ سۇۋاقچىلىقىنى قىلاتتى. ھازىر ئۇلارنى دوست ـ بۇرادەرلىرى كۆرسە تونىيالمايتتى. ساقاللىرى ئۆسكەن، مازلىرى ساڭگىلاپ تۇرغان چاپىننى چىگدە ياكى ئارغامچىدا باغلىغان، بېشىدا تەلپەك، خۇددى تۇرمىدىكى مەھبۇسلارنىڭ ئۆزىلا بولۇپ قالغاندى.

بولۇپمۇ ئوقۇنقۇچىلارغا ئەڭ ئېغىر كېلىۋاتقىنى ئىشتىن كېيىن گەمىدە ئېلىپ بېرىلىدىغان «ئىدىيە ئۆزگەرتىش» ئۆگىنىشى ئىدى. ھەربىر ئادەمنىڭ يادىلىغان سۆز ـ ئۇزۇندىلىرى سۇرۇشتە قىلىنىپ، يادقا ئوقۇتۇلاتتى. ئىنقىلابىي ناخشىلاردىن: «ئىشچىلار سىنىپى قاتتىق سۆڭەكلىك» ، «دېڭىزدا پاراخوت رولچىغا تايىنىپ ماڭار» ، «ئۆگىنەيلى لېنىي فىكىدىن» ، «ۋاڭ جى بىزنىڭ ئۇلۇگمىز» ، «شەرق قىزاردى» ، «گۇڭشې يايىپشىل ياشىنغان پېلەك» قاتارلىقلارنى ئېيتقۇزاتتى. ھېرىپ

هالىدىن كەتكەن ئوقۇنقۇچىلارنىڭ ئۇزۇندە يادلاپ، ناخشا ئۆگىنىشكە نەدە مادارى! . . . بىراق، زەيىنىدىن بىلەن ئايىم نۇرىنىڭ كۆپلەپ ئۇزۇندە يادلاپ، ئالىتاغىل ناخشا توۋلىشى ئوقۇنقۇچىلارنىڭ بېسىمىنى تېخىمۇ ئېغىرلىتىۋەتتى.

— ئاڭلاپ قويۇش، — دەيتتى تېزەك قېلىپى ۋارقىراپ، — بۇ ئىككىسىنىڭ ئىدىيە ئۆزگەرتىشى بىر قەدەر ياخشى، ھەرقايسىڭ ئەكسىيەتچى مەيدانىڭدىن ئۇمىدىڭنى ئۇزگىنىڭ يوق. بولمىسا ئۇلار يادلىغان ئۇزۇندىنى سەنلەر نېمىشقا يادلىيالمايسەن؟ ئۇلار ئېيتقان ئىنقىلابىي ناخشىلارنى سەنلەر نېمىشقا ئېيتالمايسەن؟ . . .

زەيىنىدىن بىلەن ئايىم نۇرى بۇ ماختاشتىن خۇددىنى يوقاتتى، باشقىلار ئىش ئارىلىقىلىرىدا، تاماق يەۋېتىپ بىر ـ ئىككى ئۇزۇندىنى ئاران يادلىسا، ئۇلار بىرنەچچىنى ئاشۇرۇپ يادلاپ، كۆپچىلىكنى يەنە تىل ـ ئاھانەتكە قويىدىغان بولدى. بولۇپمۇ زەيىنىدىن غەلىتىلا قىلىقلارنى چىقارغىلى تۇردى. ئۇ، ھېچكىمگە تۇيدۇرماي، ئۇتتۇرا كېچىدە، بەزىدە سەھەر قاراڭغۇلىقىدا چىقىپ كېتىپ، يوللاردىن تېزەك تېرىپ كېلىپ، ئۇنى شياۋدۇيلەرگە ئۆتكۈزەتتى. بوغالتىرلارنىڭ قىلىپ بەرگەن ھۆججىتىنى ئۆگىنىشتە تېزەك قېلىپىغا تۇنقۇزۇپ قويىاتتى.

— مانا بۇ جىن ـ شايتانىلۇقتىن ئادەمگە ئۆزگىرىۋاتىدۇ، — دەپ چالۋاقايتتى تېزەك قېلىپى، — ھەر قايسىڭمۇ ئۇنىڭدىن ئۆگىنىپ، سەھەر تۇرۇشقىن، تېزەك تېرىشقىن، ئوغۇت توپلاشقىن! . . .

بىر كۈنلۈك ۋەزىپىنى مىڭ بالالىقتا تۈگىتىپ، پۇت ـ قوللىرى ئۇرۇپ چىقىۋەتكەندەك ئېزىلىپ كەتكەن ئوقۇنقۇچىلار سەھەرلىكى كۆزلىرىنى يىرتىپ ئېچىپ، بەللىرىنى رۇسلىيالماي ئاران تۇرۇۋاتسا، بۇ خۇددى خۇدا ئورغاننى خۇدابەردى قوشلاپ ئورغاندەكلا ئىش بولدى.

— ئىنقىلابىي رەھبەرلىرىمىز، مىنبىڭلىرىمىز تۇرۇپتۇ، — دېدى مۇرات بىر كۈنى كەچلىك ئۆگىنىشتە، — زەيىنىدىن تېزەك تېرىش نىقابى ئاستىدا زادى نېمە شۇملۇقلارنى قىلىۋاتىدۇ؟ . . . مىنبىڭلىرىمىزنى كۆزىگە ئىلماي، ئۇلارنىڭ نازارىتىسىز كىملەر بىلەن ئالاقە ئورناتتى؟ ئەگەر بۇنى دېمىسە، مېنىڭ پاكىتىم بار. . .

— مەن. . . مەن. . . — زەيىنىدىن سارغىيىپ كەتتى، — شۇ. . . شۇ. . . تېزەك. . .

— نېمىگە گاچىلىشىسەن؟ . . . قورسقىڭدا جىن بولمىسا، بۇنداق قورقۇپ

كېتەمتىڭ؟ . . . — مۇرات راستىنلا ھۇرپەيدى، — كېچىدىن قورسقىم ئاغرىپ سىرتقا چىققانىدىم، بۇ نەق ئەكسىلىنقىلابچى بىر توپ قومۇشنىڭ ئاستىغا بىر نېمە كۆمگەندەك قىلدى، مېنى كۆرۈپلا تىكىۋەتتى. . .

— ھەي مۇناپىق، — بىر مىنبىڭ چىشلىرىنى كىرىشتۈرگىنچە، بىگىز قولىدا زەينىدىننىڭ بۇرنىنى ئىلىۋەتتى، — نېمە كۆمگەنتىڭا؟ . . . بىز بۇ يەردە ئېشەك باقامدۇق؟ . . .

— ئۇلۇغ داھىمىز ماۋجۇشى «سىنىپىي كۆرەشنى ھەرگىز ئۇنتۇمايلى» دەپ تەلىم بەرگەن، — دېدى مۇرات تېخىمۇ ئەدەپ، — بۇ ئىت يۇرىكىنى قاپتەك قىلىپ، «ياشىسۇن دىكتۇ، ۋۇخەن، لياۋمۇشا!» دەپ شوئار توۋلىغان ئەكسىلىنقىلابچى تۇرسا! . . . مۇنداق يالغۇز ھەرىكەت قىلسا بولامدۇ؟ ئەڭ بولمىسا، بىرەر مىنبىڭىنى ئويغىتىپ، شۇنىڭ نازارىتى ئاستىدا تېزەك تەرسىمۇ بولىدىغۇ؟ . . . مەن بۇنىڭدىن كېيىن، ھوشيارلىقمىنى ئۆستۈرۈپ، ئۇنىڭ كۆمگەن مەخپىيەتلىكىنى تاپىمەن. . .

بىرمۇنچە دەشنام ئىشتىكەن، گۇمانلىق بولۇپ قالغان زەينىدىن ئەتىسىدىن تارتىپ بىسوراق بۇسۇغىدىن بىر قەدەم نېرى كەتمىدى. مۇرات «كۆمۈلگەن مەخپىيەتلىكنى تاپىمەن» دېگەنكەن، ئۇ چوقۇم نەلەردىندۇر ئۇنى پەيدا قىلىدۇ. . . خەيرىيەت، بۇ قېتىم ئۇنىڭغا ئاكتىپلىق زىيان قىلغانىدى. لېكىن، تۇردىنىڭ ئۇششاق ھەرىكىتى كۆپىيىپ قالدى. ئۇنىڭ «دالتەك» لىك كېسىلى قوزغىلىپ، پات ـ پاتلا گاڭ گۇتۇ بىلەن تېزەك قېلىپىنىڭ ئىشخانىسىغا غىپلا كىرىپ كېتەتتى. ئەتىسىلا كەچلىك ئۆگىنىشتە، تېزەك قېلىپى ياتاقتا بولۇنغان تۇرمۇشتىكى پاراڭلار، ئۆزئارا چاقچاق، يۇمۇرلارنى پىرىنسىپقا كۆتۈرۈپ سۆزلەپ، ئوقۇتقۇچىلارنىڭ ئەدىپىنى بېرەتتى.

بىر كۈنى كېچىسى قاتتىق شۇئىرغان چىقىپ كەتتى. ھېرىپ كەتكەن ئوقۇتقۇچىلار گەمە ئېغىزلىرىغا يېپىلغان كىگىزلەرنىڭ گۈپۈلدىشى، ئەنسىز ۋۇژىلدىغان، شاۋۇلدىغان ئاۋازلارنى تۈيماي ئۇخلاپ كېتىشكەنىدى. قورسىقى ئاغرىپ كەتكەن مۇرات ھېلىدىن ـ ھېلىغا سىرتقا چىقىپ، توڭلاپ تىترەپ كەتكەنىدى. ئۇنىڭ شەپىسىدىن ئۇخلىيالمىغان ھېكمەت ئاستا پىچىرلىدى:

— نېمانداق ئۇخلاتقىلى قويمايسەن؟ . . . ساڭا نېمە بولدى؟ . . .

— نېمە زىيان قىلدىكىن بىلمەيمەن، — ئىچىم سۇرۇپ كەتتى. . . — دېدى. مۇرات پەس ئاۋازدا، — بىرەر گارشوك بولغان بولسىمۇ، تالاغا چىقماس ئىدىم. . .

هېكمەت بېشىنى كۆتۈرۈپ، تۈردىنىڭ ئاستى تار، ئۈستى كەڭ قونجىلىق قىزىل كۆن ئۆتۈكىگە قاراپ كۈلۈپ قويدى ـ دە، — ئەنە گارشوك تۈرمامدۇ؟ . . . — دەپ چاقچاق قىلدى.

سەھەردە، بىر پۈشتەك چېلىنىشى بىلەن، ھەممىسى ئويۇر ـ توپۇر ئورۇنلىرىدىن تۈرۈشۈپ، كىيىملىرىنى كىيىشتى. تۈردى كىگىز پايپىقىنى كىيىپ ئۆتۈكىگە پۇتىنى بىرلا سېپىشى، تەرەپتىن چاچراپ چىققان بىر نېمە يۈزلىرىگە چاچرىدى.

— ۋاي خۇدايىم، بۇ نېمە ئىشتا؟ كىمنىڭ قىلغان قىلىقىدا بۇ؟ . . .

— سىرتقا تاشلا ھەي دالتەك. . . ئۆينى سېسىتىپ بىر قىلدىڭ! — بىر نەچچەيلەن تەڭلا ۋارقىراشتى، — شۇئىرغاندا تالاغا چىقىش تەس كېلىپ، ئۆتۈككە قويۇپ بەردىڭما؟ . . . ۋۇي، ئىت يالىقى. . .

— كېچىدىن تالاغا كىم چىققان؟ — ۋارقىردى مۇرات، — بۇ چوقۇم شۇنىڭ ئىشى. . .

— كىم چىقاتتى؟ ئۇنىڭ ئۆزىنىڭ كۈندە چىقىدىغىنىنى بىلمەمسەن؟ — دېدى لايقىلىق بىر ئوقۇتقۇچى، — بۇگۈن شۇئىرغاندىن قورقۇپ قىلغان قىلىقىدە بۇ! . . .

— ھە ماقۇلە، — مۇرات قولىنى شىلتىدى، — بۇگۈن شەھەردىن كۆمۈر ئەكىلىدىغانلىقىمىزنى بىلىپ تۇرۇپ تۈزگەن پىلانىڭما بۇ؟ . . .

— بۇ دالتەك ئاخشام كۆمۈر ئەكىلىشنى ئۇقتۇرغاندىلا غۇدۇراپ قالغان، — دېدى بايىقى لايقىلىق ئوقۇتقۇچى، — بۇ ئۇنىڭ بۇگۈن ئىشتىن قېچىپ ئويىنىغان ئويۇنى بولمامدۇ! . . .

— بۇ بىر بۇزغۇنچىلىق، — ۋارقىردى مۇرات، — سېنىڭ ئىشتىن قېچىپ ئۆتۈكىگە «نور» دەك قويۇپ بەرگىنىڭگە ياتاقتىكىلەرنىڭ ھەممىسى گۇۋاھ، شۇنداقمۇ ئاغىنىلەر! . . .

— شۇنداق! — ۋارقىردى تۈردىدىن بىزار بولغان كۆچىلىك.

— سەن داۋاملىق، يوشۇرۇن قاترايدىغان باشلىقنىڭ ئىشخانىسىنى مەنمۇ بىلىمەن، — دېدى مۇرات غەزەپ بىلەن، — بۇنىڭدىن كېيىن سوكۇلدىغىنىڭنى كىمگە كۆرۈپ قالسا، بۇگۈنكى بۇزغۇنچىلىقىڭنى دەپ جازالىتىۋەتمەيدىغان بولسام، مۇرات بولماي كېتەي. . .

— باشلىقنىڭ ئىشخانىسىغا بىزمۇ كىرىمىز، — دېدى ياتاقتىكىلەر بىردەك ۋارقىراپ.

بۇ ئىشلارنىڭ تېگىنى بىلىدىغان ھېكمەت كۈلۈۋەتمەسلىك ئۈچۈن ئاستىلا سىرتقا چىقىپ كەتتى.

شۇئىرغان شىددەت بىلەن چىقماقتا ئىدى. ئوقۇنقۇچىلار تۆتتىن سەپ بولۇپ، مىنبىڭلارنىڭ نازارىتى ئاستىدا، شەھەرگە ئاتلاندى. ئۇلار ئارغامچىلىرىنى بەللىرىگە قاتمۇقات يۆگەپ، تاغارلىرىنى پوسمىلىق يېپىنچا قىلىپ، بەزىلىرى دولىلىرىنى ئو-راپ، دۈگدەيگىنىچە، ئەسىرلەردەك كېتىپ باراتتى. يۈزلەرگە ئەينەك قىيىندىلىرىدەك ئۇرۇلۇپ، كۆزلەرنى ئاچۇرمايۋاتقان قار گويا ئۇلارنى يالمۇپتىدىغاندەك گۇرۇلدەيتتى، ئۇشقىتىپ چىرقىرايتتى. تۇكۇرسەك، تۇكۇرۇكۇك يەرگە مۇز بولۇپ تورۇكلاپ چۈشۈ-دىغان مۇشۇ قەھرىتان سوغۇقتا، ئايىم نۇرى ئۇزۇمدەك قىزىرىپ كەتكەن قولىدا قىزىل تاشلىق ئۇزۇندىنى تۇتۇۋېلىپ، پات ـ پات قاراپ قويۇتتى ۋە ئاغزىلىرىنى مىتىلدىتاتتى، ئەمما كۆزى مىنبىڭلاردا ئىدى. ئۇنىڭغا سەپىلىپ كېلىۋاتقان مۇرات ئىچىدە: «خەپ، قىزىل قاندىن رەڭ بەرگەن قوللىرىڭنى ئەمدى قىزىل تاشلىق كىتاب بىلەن زىننەتلەۋې-تىپسەن. سەن نېمىدېگەن ئۇستا! مەن سېنىڭ ئەدىپىڭنى بېرىپ ، بۇرنىڭدىن بۇلاق، ئارقاڭدىن يۇمىلاق قىلمىسام. . . » دېدى ـ دە، يېنىدا كېتىۋاتقان ھېكمەتنى نوقۇپ شەرەت قىلدى. ھېكمەت ئاستا شۇئىرلىدى: «ھەر ئىش بولسا ئۆز پەيلىمىز-دىن. . . ئىللىتىمىز، نۇقسانلىرىمىز بەكمۇ تولا خەق ئىكەنمىز. . . »

ئوقۇنقۇچىلار چۈشكە يېقىن شەھەردىكى كۆمۈر بازىسىغا كىرىپ كەلدى. ئېلىپ كېتىشكە تېگىشلىك كۆمۈر تاغارلارغا تەقسىم قىلىنغاندىن كېيىن، مىنبىڭلار بىر قۇر تەكشۈرۈشتىن ئۆتكۈزدى. ئاندىن ئوقۇنقۇچىلار تاغارلىرىنى ئۆزئارا يارەملىشىپ دۈم-بىلىرىگە باغلاشتى. ھەممىدىن بۇرۇن ئىشلىرىنى تۈگەتكەن ھېكمەت دەرۋازا ئالدىغا چىقتى. بۇ يەردىن يۈز قەدەملا ماڭسا، ئۇ ئوغلىنى كۆرەلەيتتى. بىراق مىنبىڭلار ئەتراپنى قورشاپ، ھېچكىمنى ھېچقاياققا بۇلجۇتمىدى. ھېكمەت مۇشۇ كۆمۈر بازىسـ-نىڭ ئالدىدا، ھېلىقى بورانلىق كېچە كېرىموف بىلەن مۇشتلاشقاندى. ئۇدۇلدا ئۇنى تىللاپ بوسۇغىدىن قوغلىۋەتكەن دەججال مومايىنىڭ ھەيۋەتلىك قورۇسى تۇراتتى. ئەنە ئاۋۇ دالدىسىدا تاماكا چەككەن يوغان بىر تۇپ تېرەكمۇ جايىدا تۇرۇپتۇ. ئەمما نەبى بىر كېچە تۇنىگەن دۈڭدىكى مەسچىت ئۇرۇلۇپ چۈشكەندى. ئۇنىڭ ئورنىدا كېسەك

پارچىلىرى، ئۆگزە توپىسى، قارىداپ كەتكەن يىرتىق بورىلار دۆۋىلىنىپ تۇراتتى. زۇمرەتنى دوختۇرخانىغا ئېلىپ كىرگەن كېچە ھېكمەتنىڭ يادىدىن كەچتى. شۇ چاغدا، قولتۇقىغا ئەدىيال قىستۇرغان گۈلزىبا مانا مۇشۇ ئېرىقنىڭ ئۇ تەرىپىدە تۇرغانىدى ۋە: «بۇ ئەنجانلىق كاتتا باي سودىگەرنىڭ قورۇسى. شېڭ شىسەي بايلارنى تۇتقاندا ئۇنىمۇ تۇتۇپ كەتكەنىكەن. . . سىزگە ئىچ ئاغرىتقان قىز دادىسى تۇگىگەندە تۆت ياشتا ئىكەن. . . » دېگەنىدى. ئۇلار يازنىڭ چىرايلىق بىر كېچىسىنى يۇرۇڭقاش دەرياسى بويىدا ئۆتكۈزگەنىدى. ئاھ. . . ئۇ نېمىدېگەن ساۋادەتلىك كۈنلەر ئىدى ـ ھە! . . .

قوشكۆل سۈرگۈنلىرى كۆمۈرلىرىنى يۈدۈشۈپ يولغا چىقىشتى. گەرچە ئۆزلىرى سوكسوك، پوم قالسىمۇ، جاپادا ئېلىپ كېتىۋاتقان بۇ كۆمۈرلەرنى ئىككى باشلىق، سەككىز مىنبىڭ ھەم ئاشخانىدىكىلەر ئىشلىتەتتى.

ئاردىدىن ئون كۈن ئۆتۈپ كەتتى. بىر كۈنى ھېكمەت ئوتتۇرا گۈرۈپپا باشلىقى سادىر مەرۋىنى سىرتقا باشلاپ چىقتى ۋە بىر تۈپ يولغۇننىڭ تۈۋىدىن بىر تاغارنى سۇغۇرۇپ چىقاردى. ئۇنىڭ ئىچىدە قوينىڭ سەككىز پاچىقى، ئىككى كاللا، ئۆپكە، قېرىن، مايلىق ئۇچەيلەر تۇراتتى. ھېكمەت ئۇلارنى ئاشخانىدىكى ئۇستامدىن ئۇچ يۈەنگە سېتىۋالغانىدى. سادىر مەرۋىپ ھېكمەتنىڭ بۇگۈن كېچە بۇ نەرسىلەرنى شەھەرگە يەتكۈزۈپ بەرمەكچى ئىكەنلىكىنى ئۇققاندىلا، چىچاڭشىپ كەتتى:

— ساراڭ بولدۇڭمۇ؟ ئەگەر باشلىقلار ئۇقۇپ قالسا، ھېلىقى دەلتە مىنبىڭلارغا باغلىنىپ، قاتتىق ئۇرغۇزۇۋېتىدۇ. . .

— مەن ھەممىسى ئۇخلىغاندا يولغا چىقىپ، يەنە سەھەردە تۇيدۇرماي يونقانغا كىرىۋالسام بولمىدىمۇ؟ . . .

— ياتاقتىكىلەر تۇيۇپ قالسىچۇ؟ بولۇپمۇ زەينىدىن بىلەن تۇردى؟ . . .

— خاتىرجەم بول، ئۇلار مۇراتتىن قورقۇپ، ھازىر ياۋاشلاپ قالدى. . . ئەگەر بىرەر ئەسكىلىك قىلىمەن دېسە، ياتاقتىكىلەرمۇ ئۇلارنىڭ ئۆزلىرىنى بوش قويمايدىغانلىقىنى بىلىشىدۇ.

— راستىنلا سەھەرگە ئۇلگۈرۈپ كېلەلەمسەن؟

— «پو، پو»غا يۈگۈرۈپ ماڭسام، بېرىپ ـ قايتىشىمغا تۆت ـ بەش سائەت كېتىدۇ. ئۆزۈڭ بىلىسەن، شەھەردە بۇنداق نەرسىلەرنى تاپماق تەس. . . مومايى كېـ

سەل، بالا بولسا كىچىك. . .

— بويتۇ بارغىن. لېكىن پەخىس بول. . . ئاۋۇ ئىككى ناكىس ئۇخلىغاندىن كېيىن يولغا چىق.

ھەممە ئۇيقۇغا كەتكەندىن كېيىن، كامىل بىلەن مۇرات ھېكمەتنىڭ دۇمبىسىگە تاغارنى چىڭ چىگىپ، ئۇنى يولغا سېلىپ قويدى. چەكسىز، ئادەمسىز چۆل، ئېگىز ـ پەس ئېدىرلىقلار، تېيىلغاق يوللار. . . كېچە قاراڭغۇلۇقىغا كۆنگەن كۆزلەر ھەربىر ئويمان ـ چوڭقۇرنى پەرق ئېتىپ يۈگۈرمەكتە. قاش ـ كىرپىكلىرى، ساقال ـ بۇرۇتلىرىنى ئاپئاق قىراۋ باغلىغان، لېكىن ئىچى چىلىق ـ چىلىق تەرلەپ كەتكەن ھېكمەت ئوتتۇرا كېچە بىلەن شەھەرگە يېتىپ كەلدى. ئۇ دەرۋازىنى خېلى ئۇزۇن قاققاندىن كېيىنلا، بۇمەرەمخان يۆتەلگەن پېتى چىقىپ: «كىم؟» دېدى ـ دە، ھېكمەتنىڭ ئاۋازىنى ئاڭلاپ، دەرھال ئىشىكنى ئاچتى. ئۇي ئىسسىق ئىدى. ئۇ ئۆشنىسىدىكى تاغارنى چۈشۈرۈپ تۇراتتى، نەبى ئويغىنىپ ئورنىدىن تۇردى. ئۇلارنىڭ گەپ ـ سۆزلىرىدىن چۆچۈپ كۆزىنى ئاچقان ئەزىمەت يېرىم ـ يالىڭاچ ھالدا يوتقاندىن ئۆملەپ چىقتى ـ دە، دادىسىغا ئۆزىنى ئاتتى ۋە ئۇنىڭ مۇز ئېرىپ ھۆل بولۇپ كەتكەن ساقاللىرىنى سىيلىدى.

— بالام، بۇ كېچىدە قېچىپ كەلگەن ئوخشىمامسىز؟ . . . — سورىدى بۇمەرەمخان.

— ئانا، مەن ئالدىرايمەن، داس ياكى لېگەن بولسىمۇ ئەكەلسىلىچۇ! . . .

نەبى خېمىز يۇغۇرىدىغان تەڭنىنى ئېلىپ كەلدى. ھېكمەت قېرىن، ئۆپكە، مايلىق ئۇچەيلەرنى تەڭنىگە سالغاندىن كېيىن، ئىككى كاللا، سەككىز پاچاقنى يەرگە ئالدى.

— ئاشخانىمىزدا قوي سويغانكەن، ئەرزانلا ئېلىۋالدىم. سىلەرگە نەچچە قېتىملىق شورپا بولىدۇ.

— ۋاي بالام، بىزنى دەپ نېمىگە بۇنچە جاپا تارتىدىغانسىز؟ . . . قوشكۆلىنىڭ يولى بوش يولمۇ؟ يەنە كېلىپ، قىش كېچىلىرى تېخىمۇ ئەنسىز. . . ۋاي، ۋاي. . . ئەجەپ سىمىز، يوغان قويلاركىنا؟ . . .

— دادىي بۇ. . . . بۇ. . . مە! — دېدى ئەزىمەت قوينىنىڭ كاللىسىنى كۆرسىتىپ، — سەن پىخ ئەتتىڭ. . . — ئەزىمەت يۆتىلىپ كەتتى.

— ئانا، ئەزىمەت يۆتىلىپ قاپتىغۇ؟ — ھېكمەت ئوغلىنىڭ پېشانىسىنى

تۇتتى، — ئىسىستىمىسى ئۆرلەپ قالغاندەكمۇ قىلىدىغۇ؟ . . .

— نەبى قوشكۆلگە ئىككىنچى قېتىم ئاپىرىپ كەلگەندىن كېيىن، يۆتىلىپ، قۇسۇپ، يېتىپلا كەتتى، — دېدى بۇمەرەمخان ئانا مەيدىسىنى تۇتۇپ، — نەبى ئىككىمىز دوختۇرخانىغا ئاپىرىپ يۇرۇپ، مۇشۇنچىلىك بولۇپ قالدى.

— نەبى، بىرىنچى ئاي چىقىپ كېتەي دەپ قالدى، — دېدى ھېكمەت، — ئەمدى ئىككىنچى ئاي چىقىپ كەتكۇچە ئاپارمىغىن. بالىنىڭ ئۆپكىسىگە سوغ تەگكۇ-زۇۋالمايلى.

ھېكمەت تاغىرىنى تۇرتەكلەپ باغلاپ، دۇمبىسىگە چىگىپ، تەييار بولدى. ئۇ تاڭ ئاتقۇچە قوشكۆلگە بېرىۋالمىسا بولمايتتى. ئۇ بالىسىنى قۇچاقلاپ سۆيۈۋىدى، ئەزىمەت ئۇنىڭ بوينىنى قۇچاقلاپ، بىردىنلا يىغلاپ كەتتى. ئۇ ئېسەدەپ ـ تېلىقىپ دادىسىغا چاپلىشىپلاۋالغاندى. بالىسىنىڭ كىچىك، بۇدرۇق، ئاپئاق قوللىرىنى بوينىدىن تەستە ئاجراتقان ھېكمەت ئۇنى ئالداپ، سىيلاپ، بەزلىدى. لېكىن، ئەزىمەت دادىسىنىڭ ئۆسكىلىڭ، يىرىك ساقاللىرىغا يۈزىنى يېقىپ باشقىدىنلا يىغلىۋەتتى. بۇ چاغقىچە بۇنداق قىلمىغان ئوغلىنىڭ بۇ ئىشى ھېكمەتنىڭ يۈرىكىنى مۇجۇپ، كۆڭلىنى بىر قىسىملا قىلىپ قويدى. كۆزلىرىدىكى ياشنى يوشۇرغان ھېكمەت ئالمان ـ تالمان چىقىپ كەتتى.

1 ـ ئاينىڭ ئاخىرلىرى، قۇرۇلۇش قوشكۆل سۈرگۈنلىرىنىڭ قان ـ ياشلىرى بەدىلىگە ئاساسىي جەھەتتىن پۈتتى. قەھرىتان سوغۇق، شىددەتلىك شۇئىرغانلاردا ئون بەش كىلومېتىر يول بېسىپ، نەچچە ھەپتىلەپ توشۇلغان ياغاچلار چېپىلىپ، يۇنۇلۇپ، ئۆگزىلەر يېپىلدى. بۇ ياغاچلاردا خانىملارنىڭ كۆزلىرىدىن ئاققان قان داغلىرى، ئەر ئوقۇنقۇچىلارنىڭ ئاچچىق تەر، زەرداپ ياشلىرىنىڭ ئىزنالىرى بار ئىدى. . .

توپا قۇيۇلۇپ، زەي پۇراپ تۇرىدىغان گەمىلەردىن، خىش يانقۇزۇلغان ئۆيلەرگە كۆچىدىغانلىقىنى ئاڭلىغان ئوقۇتقۇچىلار كېچە ـ كۈندۈزلەپ قاتتىق ئىشـ لىمەكتە! . . . ھازىر كۇلۇب، ئۆي تاملىرىغا گەج سۇۋاق بېرىلىۋاتاتتى. لىم ياغاچلارغا تۇرمەللەنگەن قومۇشلار قېقىلغاندى. گەج سۇۋاق قومۇشتا توختىماي پوكۇلـ داپ چۈشەتتى، بىراق ئوقۇتقۇچىلار قايتا ـ قايتا سۇۋاشتىن زېرىكمەيتتى. مۇرات ھاك كۆلچىكىنى توختىماي قوچۇيتتى، ئەللىك ياشلاردىكى مەينىسا خانىم توختىماي سۇ قۇيۇاتتى. ئېرىگەن ھاك كىچىك نو ئارقىلىق سىم تور سۈزگۈچتىن ئۆتۈپ پەستىكى

كۆلچەككە چۈشەتتى ـ دە، قېتىقتەك ئۈيۈشقا باشلايتتى. بۇنداق كۆلچەكتىن ئىككى ئورۇندا بولۇپ، بىرسىدىكى ئۈيۈتما ئىشلىنىپ تۈگىگۈچە، يەنە بىرسىنىڭ سۈيى ئۈستىگە سۈزۈلۈپ تەييار بولۇپ تۇراتتى. مۇرات داۋاملىق مەينىسا خانىمنى دەم ئېلىشقا زورلاپ، ئۇنىڭ ئىشىنىمۇ ئۆزى قىلاتتى. بۇ خانىمنىڭ مۇلايىم كۆزلىرىدىن، سارغايغان مىسكىن چىرايىدىن ياشلىقىدىكى گۈزەللىكى يېلىنجاپ تۇراتتى، ئەمما ئۇ كونا گەرىس ياغلىقىنى داۋاملىق چىكىلەپ تېڭىپ، چاچلىرىنى كۆرسەتمەيتتى.

مەينىسا خانىم ئايىم نۇرىنىڭ باشلانغۇچ مەكتەپتە تۆت يىل ئاغزىغا بىلىم سالغان ئوقۇتقۇچىسى ئىدى. مەدەنىيەت ئىنقىلابى باشلىنىش بىلەن، ئايىم نۇرى ئۇنى «زۇلمەتتىكى يۇلتۇزلار» تەشكىلاتىغا باغلاپ، ئۇنىڭغا قىلمىغان ئەسكىلىكى قالمىغاندى. بۇ قارا كۆڭۈل مەلئۇن هە دېسە «پاش قىلمامسەن قېرى؟ . . . » ، «ئىقرار قىل جادى! . . . » دەپ، مەينىسا خانىمنىڭ چېچىدىن قامىللاپ، ئۇنى كۈرەش مەيدانىدا سۆرەيتتى. ئۇنىڭ چېچىنى هەر قېتىم يۇلغاندا، ئايىم نۇرىنىڭ ئالقانلىرىدا بىر تۇتام چاچ قالاتتى. . . ئۇنى قورساق، مەيدىلىرىگە ئۇرۇپ چەيلەيتتى. بىچارە خانىمنىڭ ئايانچلىق چىرقىرىغان ئاۋازى پۈتۈن مەكتەپكە ئاڭلىناتتى. بىر كۈنى، خانىم يىغلاپ تۇرۇپ رومىلىنى ئالدى ـ دە، مۇراتقا بېشىنى كۆرسەتتى. خانىمنىڭ پېشانىسىدىن چوققىسىغچە قىپقىزىل ئېچىلىپ كەتكەن بولۇپ، تۈگۈر ـ تۈگۈر قان ئۈيۈپ كەتكەندى. ئىككى چېكە ۋە ئارقىدىكى چاچلىرىمۇ ئۇزۇن ـ قىسقا ۋە شالاڭ بولۇپ قالغاندى. ئاچچىقىدا مۇراتنىڭ زاڭاقلىرى لىپىلداپ، چىشلىرى غۇچۇرلاپ كەتتى. مۇراتنىڭ سۇ ئىسىتىۋاتقان چاغلىرى ئىدى. ئۇ، بىر كۈنى ئىشنى يارەمچىسى زەينىدىنگە تاپشۇرۇپ قويۇپ، هېكمەت تام قويۇرۇۋاتقان «جا»غا چىقتى. ئۇ بىردەم يارەملەشكەن قىياپەتكە كىرىپ، لىقمۇلىق لاي توشقىزۇلغان رېزىنكە چېلەكنى ئايىم نۇرىنىڭ بېشىغا كىيگۈزۈپ قويدى ـ دە، جادىن چۈشتى. مۇراتنىڭ ئالپازىدىن قورقۇپ يۈرگەن ئايىم نۇرىنىڭ ئۇنى ئىچىگە چۈشۈپ، بۇنى هېچكىمگە تىنالمىدى. ئۇنىڭ ئۇزۇندىنى كۆپ يادلاپ، كۆچىلىككە يۈك ئارتىدىغان ئىشىمۇ پەسكارىغا چۈشتى. لېكىن ئۇ باشلىقلارنىڭ ئىشخانىسىغا سوكۇلدايدىغان بولۇۋالدى. مۇرات مەينىسا خانىمنىڭ دەردىنى ئاڭلىغاندىن كېيىن، بۇ ئىككى ئاچچىق بىر بولۇپ، ئۇ ئايىم نۇرىنىڭ ئېسىدە قالغۇدەك ئەدىپىنى بېرىشكە پۇرسەت كۈتتى.

بۇگۈن ئۇ چۈشكىچە هاك ئېقىتتى. تاماققا قايتىدىغان چېغىدا، مەينىسا خانىمغا:

«چۈشتىن كېيىن كەلمەي ئارام ئالسىلا، مەن سىلىنى قەي قىلىپ، قىزىپ، قاتتىق ئاغرىپ قالدى دەپ قويىمەن. . . » دېدى. مەينىسا خانىم دەسلەپتە قورققان بولسىمۇ، مۇراتنىڭ ھەممىگە تېتىيدىغانلىقىنى بىلگەچكە، ماقۇل بولدى.

— سادىر مەرۇپ باشلىق، — دېدى چۈشتىن كېيىن ئىشقا كەلگەن مۇرات، — مەينىسا خانىم قاتتىق ئاغرىپ قالدى. ياتقىغا ئارانلا ئاپىرىپ قويدۇم. كۆلچەككە سۇ قۇيىدىغانغا بىرەر خانىم بەرمىسەڭلار بولماس؟ . . .

— ساڭا كىمنى بەرسەك بولار؟ — سادىر بېشىنى قاشلىدى، — ھەممىسىنىڭ ۋەزىپىسى بار. . .

— بۇ يەرگە جېنى بار ئادەم كېرەك. ئۇنداق ـ مۇنداق ئىنجىمارۇقلار چىدىيالمايدۇ. . .

— سەنچە كىمنى بەرسەك بولار؟

— بۇ ئىشقا ئايىم نۇرىدىن باشقىسى بىكار. . . كۆرمىدىڭلىمۇ ئەمچىكى قازاندەك، ساغرىسى كاساڭدەك، قورسىقى تەڭىندەك، ئىككى يوتىسى پۇتىمىغان توغراقتەك. . . ھېلىقى بىر. . .

— بولدى، بولدى. . . بارغانسېرى ئاغزىڭ بۇزۇلغىلى تۇردى. . .

سادىر مەرۇپ كېتىپ ھايال ئۆتمەي، ئايىم نۇرى قورقۇپراق دەسسەپ يېتىپ كەلدى. مۇرات ئۇنىڭغا قىلىدىغان ئىشنى كۆرسىتىپ بېرىپ، ئۆزى ھاك قوچىغىلى تۇردى. مەينىسا خانىمنىڭ سارغايغان مىسكىن چىرايى، ئايال گۈزەللىكى ھېساباڭلىغان چاچلىرى كۆز ئالدىغا كەلسىلا، ئۇ ئۆزىنى تۇتۇۋالالماي: «ھەي بۇقا، سۇ قۇيمامسەن؟ » ، «ھەي، يانچۇقچى جالاپ، تېز بول دەيمەن! » دەپ ۋارقىرايتتى. ئۇ، باشلىقلارنىڭ ئىشتىن چۈشۈشىنى كۈتۈۋاتتى.

ھەممە ئىشتىن چۈشۈپ كېتىپ، قورۇلۇش مەيدانى جىمىدى. مۇرات: «ھاك ئەتە ئەتىگەنگە ئۇلگۈرمەيدۇ» دېگەننى باھانە قىلىپ، يەنە بىر ئاز ئىشلىدى ـ دە، ئايىم نۇرىنىڭ قېشىغا كېلىپ، ئۇنىڭ كۆزلىرىگە قارىدى. ئۇنىڭ جاۋغايلىرىدا كۈلۈمسىرەش ئالامىتى بار ئىدى، لېكىن قارىچۇقلىرىدىن زەھەردەك ئۇچقۇن چاچراۋاتاتتى. . .

— سۈيۈملۈك ئايىم خان، — مۇرات ئۇنى ئۆزىگە ئۇدۇلمۇ ئۇدۇل قىلىپ كېسەككە ئولتۇرغۇزۇپ، — ئۆزلىرىگە باشلانغۇچ مەكتەپتە «ئا. . . » دىن باشلاپ ئۆگىتىپ، كۆزلىرىنى ئاچقان كىم بولىدىكىن؟ . . .

— هەي. . . مەينىسا خانىم! . . . — ئايىم نۇرى جالاقلاپ تىترەشكە باشلىدى.
— سىلى، ئۆزلىرى، — مۇرات كۈلۈپ تۇراتتى، — ئۇستازلىرىغا قانداق ھۆرمەت بىجا كەلتۈردىلىكى؟ . . .
سول مەڭزىگە تەگكەن قاتتىق كاچات ئايىم نۇرىنىڭ كۆزىدىن ئوت چاقنىتىۋەتتى.
— مەن. . . مەن . . . مەن ئۆلەي. . . مەن ئەسكى. . . مەن ئىت. . . ئۆلۈمگە مەھكۇم. . . — ئايىم نۇرى ئۆزىنى كاچاتلىغىلى تۇردى.
— «ئوماق» قوللىرىنى چىقارسىلا! . . .
— قولۇمنى؟ . . .
— قولۇڭنى! ! ! . . . — دەھشەتلىك ۋارقىراشتىن ئايىم نۇرى چۆچۈپ كەتتى ـ دە، قولىنى چىقاردى، — ئۇستازىنى ئۇرۇشقا، چېچىنى يۇلۇشقا، سورۇندا سۆرەشكە كۆڭلى ئۇنىغان قانداق ئىپلاس قول ئىكەن بۇ؟ كۆرۈپ باقاي دەيمەن! . . .
مۇرات ئايىم نۇرىنىڭ قولىنى بىرلا قايرىپ، دۇمبىسىگە ئېلىپ چىقتى ـ دە، ئۇنى ساغرىسىدىن قامالىلىغىنىچە كۆتۈرۈپ ئېلىپ، ھاك ئۇيۇتما كۆلچىكىگە ئېتىۋەتتى. ئاستىغا تىنىشقا ئۇلگۈرمىگەن ھاك ئۇماچتەك قويۇق ئىدى. ئايىم نۇرى ئۇنىڭ ئىچىدىن بىر شۇڭغۇپ بېشىنى چىقاردى ـ دە، ئەندىككىنىدىن «ئا. . . »غا ياكى «ۋا. . . » غا ئوخشىمايدىغان ئەنسىز ئاۋاز چىقاردى. مۇرات ئۇنىڭ قولىدىن تارتىپ قىرغاققا ئېلىپ چىقىپ بولۇپ، يەنە قويۇۋەتتى. بۇ قېتىم ئايىم نۇرىنىڭ يۇمۇلغان كۆزلىرىنىڭ قارىسىلا پىلدىرلاپ، ھەممە يېرى ئاپئاق ھاك ئۇمىچى بىلەن بۇلغىنىپ، خۇددى كېپىنلەنگەن تىرىك مۇردىغا ئوخشاپ قالدى.
— بۇ سىياقنىڭ بۇرۇنقى ھالىتىگىدىن مىڭ مەرتەم پاكىزرەك كۆرۈندىكەن، — دېدى مۇرات ئۇنى ئۇچىنچى قېتىم تارتىپ چىققاندا، — جۇر، مەن سېنى يېتىلەپ، باشلىقنىڭ ياتقىغا ئاپىراي! . . .
— ئوۋۇ. . . ئوۋۇ. . . — تىتىرىدى ئايىم نۇرى پالاقلاپ ئارانلا كېتىۋېتىپ، — ئوۋۇ. . . ئوۋۇ. . . يە. . . يەردە نېمە. . . قىلىمىز؟
— باشلىققا چاقىمىسەن؟ بۇ ئارقىدىن چاققاندىن ياخشىراق! . . .
— يا. . . يا. . . ياق. . . مەن. . . مەن. . . ئۆزۈم. . . تېيىلىپ كەتكەن. . . تۇرسام؟ . . . تو. . . ئاپ كەتتىم. . . يا. . . ياتاققا تېز. . . رەك. . . بۇنداق «ئۆچ ئېلىش»، «ئەدىپىنى بېرىش» بىرقانچە قېتىم تەكرارلانغاندىن

كېيىن، كامىل بىلەن ھېكمەت مۇرات بىلەن يالغۇز قالغىنىدا: «ھەي، بۇ ئىشلىرىڭ سەل چەكتىن ئېشىپ كېتىۋاتامدۇ-قانداق؟» دېدى. ئەمما ئۇ شارتلا قايرىلىپ، كۆزلىرىنى ئالايتقىنىچە: «ھەرقايسىڭنىڭ مۇشۇ «چىرايلىق ئىنسانپەرۋەرلىكىڭ» بولسا، بىز تەقدىرىمىزگە ئېچىنمىساقمۇ بولىدۇ... ئەگەر قولۇمغا قورال چۈشۈپ قالسا ئىدى، ئېچىمىزدىن چىققان بۇخىل پاسكىنا خائىنلارنى بىر - بىرلەپ ئېتىۋېتەتتىم...» دېدى-دە، گەمىدىن ئوخچۇپ چىقىپ كەتتى. ئۇنىڭ بۇ سۆزىدىن كامىل بىلەن ھېكمەتمۇ ئوڭايسىزلىنىپ قالدى. ئەمما مۇرات ھايال بولمايلا قايتىپ كىردى. ئۇ:

— ھېكمەت، سېنى بىر قىز ساقلاپ تۇرىدۇ، تېز چىق، بەك توڭلاپ كەتكەندەك قىلىدۇ، — دېدى.

— چىقمايمەن... يەنە شۇ گۈلرۇزدۇر!...

— گۈلرۇز ئەمەس... مەنمۇ كۆرمىگەن، يۇچۇنلا بىر قىز ئىكەن... ئاممىزە، تۇرۇلغىنىڭ ئۆزى.

ئۇچ كۈننىڭ ئالدىدا، گۈلرۇز ھەرخىل يېمەكلىكلەرنى كۆتۈرۈپ چىققاندى. ئۇنىڭ گېپىنى ئاڭلىماي، نەرسە - كېرەكلىرىنىمۇ ئالماي قايتۇرۇۋەتكەن ھېكمەت يەنە شۇ ئوخشايدۇ دەپ ئاچچىقلاپ قالغاندى.

ھېكمەت گەمە ئىشىكىدىن ئېگىشىپ چىققاندا، پەسلىكتىكى چىغىر يول ئېغىزىدا بىر نەرسىنى قولتۇقلىغان يىگىرمە ياشلار ئەتراپىدىكى بىر قىز پۇتىنىڭ ئۈچىدا قار سىجاپ تۇراتتى. ھېكمەت بۇ قىزنى پەقەتلا كۆرۈپ باقمىغاندى.

— ھارماڭ، — دېدى ھېكمەت قىزغا سەپسېلىپ، — مېنى ئىزدىگەنمىدىڭىز؟

— ھەئە! — قىز قىزىرىپ كەتتى.

— كەچۈرۈڭ، مەن سىزنى پەقەتلا كۆرمىگەن ئىكەنمەن، — ھېكمەت توڭلاپ كەتكەن بۇ قىزنى ياتاققا باشلاشنى ئويلاپمۇ قويمىدى، — ياكى سىز ئادىشىپ...

— ياق... ياق، — قىزنىڭ بوتا كۆزلىرى ھايا بىلەن كۈلدى، — مەن سىزنى يوقلاپ كەلگەن... ئىسمىم مەھبۇبە، ماھىگۈلنىڭ دوستى... شەھەر گۈڭشې باشلانغۇچ مەكتەپتە مۇئەللىم...

— مۇنداق دەڭ... — ھېكمەت قىزغا قايتىدىن سىنچىلاپ قارىدى.

مەھبۇبە تىزغا كېلىدىغان قىسقا يېشىل سوكنو پەلتو كىيىۋالغاندى. ياقىسىدىن ساغۇچ يۇڭ شارپىسى كۆرۈنۈپ تۇراتتى. پەلتودىن بىر غېرىچ چىقىپ تۇرغان قارا

ئەتلەس كۆڭلىكى، تۇمشۇقلىرى دۇبدۇگىلەك، سىپتا تىكىلگەن پورەك ئۆتىكى شۇنچە-لىك ياراشقاندىكى، ئۇنىڭ يۇمىلاق مۇرىلىرى، ئىنچىكە بەللىرى چوڭ شەھەرلەردە تەربىيە كۆرگەن يېڭى دەۋرنىڭ مودا قىزلىرىغا ئوخشايتتى. قاپقارا توم قاشلىرى ئۇستىدە ئەمدىلا ئېرىگەن ئۇششاق قىراۋ تامچىلىرى يالتىراپ، بوتا كۆزلىرى خۇمارلە-شىپ تۇراتتى. ئۇنىڭ ئۇستا ھەيكەلتىراشنىڭ قولىدا ئۈيۈلغان مەبۇدىنىڭ لەۋلىرىدەك لەۋلىرى شۇنچە ئوماق بولۇپ، كۈلگەندە ئىككى مەڭزىدە دۇپدۇگىلەك زىناق پەيدا بولاتتى، چېكىلىرىدىن قۇلاق ئاستىغىچە سوزۇلغان يۇمران قارا تۈكلەر، ئاق يۈزىدىكى قىپقىزىل، ئاندا ـ مۇندا «قىز چېچىكى» ئۇنىڭ رەسىدە بولۇپ، پىشىپ يېتىلگەنلىكى-دىن نىشانە ئىدى.

— ھېكمەت! — ھېكمەت چۆچۈپ ئارقىغا قايرىلدى، مۇرات گەمە ئالدىدا قولىنى كۆتۈرۈپ تۇراتتى، — بىز ئىشقا ماڭدۇق، مېھمانىنى ياتاققا باشلىمامسەن؟ ياكى ئۆزۈڭ ئەشەدىلا ئىسسىتىپ قويماقچىمۇ؟ . . .

مەھبۇبە قىزىرىپ كەتتى، ھېكمەتمۇ تۇنجۇققاندەك بولدى-دە، — جۇرۇڭ! . . . — دېدى.

مەھبۇبە گەمىگە كىرىپ، دەسلەپتە ھېچنېمىنى كۆرمەيلا قالدى. چۈنكى، ئىشىك ئورنىدىكى كىگىز گۈپلا يىپىلىشى بىلەن، ئۆي ئىچىگە قاراڭغۇلۇق تىقىلغاندى. پاكار ئۆگزىنىڭ ئوتتۇرىسىدىكى تۆت چاسا تۈڭلۈككە قويۇلغان ئەينەكنىڭ ئۈستىنى بىر قات توپا قاپلاپ كەتكەچكە، گەمە ئىچى غۇۋا ئىدى. . .

— پەلتويۇمنى سېلىۋەتسەم بولامدۇ؟ . . . ياتىقىڭلار بەك ئىسسىقكەن، — مەھبۇبە ھېكمەتكە ئىلتىجا بىلەن قارىدى.

— ئىختىيارىڭىز . . .

— مەن سىزگە تاماق ئېلىپ كەلگەن، — مەھبۇبە ھېكمەتنىڭ كۆرپىسىدە ئولتۇ-رۇپ، داستىخاننى ئاچتى.

ھېكمەت پات ـ پات ئىشىك تەرەپكە قاراپ قويىتتى. كۆڭلىدە بولسا: «راسا قېلىن قىز ئوخشىمامدۇ؟ مەن ئۇنى چۈشۈمدىمۇ كۆرمىگەن تۇرسام؟ . . . تېخى تاماق ئەكەلگىنى نېمىسى؟ » دېگەنلەرنى ئۆتكۈزۈۋاتاتتى. . .

— قېنى يەڭ! — مەھبۇبە تاۋۇدا پىشۇرۇلغان، ئۇستىگە شېكەر سېپىلگەن سامبۇ-سىنى ئىشارە قىلدى، — ئاغزىڭىزغا تېتىمدىكىن ـ تاڭ؟ . . .

هېكمەت «رەھمەت، هېلىلا تاماق يەۋالغان» دېمەكچى بولدى، ئەمما خېرىدارلىق قىلىپ، ئىززەت ـ هۆرمەت كۆرسىتىۋاتقان بىر قىزغا ئەدەپسىزلىك بولمىسۇن ئۈچۈن، سامبۇسىدىن بىرنى ئالدى.

— پاھ، ئۇۋۇلۇپلا تۇرىدىكەن، — دېدى هېكمەت سامبۇسىنىڭ ئاستىغا ئالقىننى تۇتۇپ.

— خېمىرنى تۇخۇم، قوي مېيىدا يۇغۇرغاچقا، جىلتىسى بەك چۈرۈك بولىدۇ، — مەهبۇبە پىسىسكىدە كۈلۈپ قويدى، — قانداق، تېتىدىمۇ؟

— تېتىدى... تېتىدى... تېتىدى...

— هە، شۇنداق تېتىيدۇ!... — قىز پۇسۇققىدە كۈلۈۋەتتى. هېكمەتمۇ «تېتىدى» دېگەن سۆزنى بىرقانچە قېتىم تەكرارلىغانلىقىدىن خىجىل بولۇپ، ئۆزىمۇ كۈلۈۋەتتى.

قىز خۇددى كىچىك بالىدەكلا ساددا ئىدى. ئۇ، نازلىنىپ، تارتىنىپ، قورۇنۇپ كەتمەيتتى. گەپلىرى تۈز، قاراشلىرى مۇلايىم، هەرىكەتلىرى تەبىئىي بولۇپ، خۇددى دەرسخانىدا ئولتۇرغان ئوقۇغۇچىغىلا ئوخشايتتى.

— هېكمەت، بەلكىم سىز مېنى «نېمانداق قېلىن، داپشاق قىز بۇ؟ ئۇنى چۈشۈمىدىمۇ كۆرمىگەن تۇرسام دەپ ئويلاۋاتقان بولۇشىڭىز مۇمكىن، — دېدى مەهبۇبە. بىراق هېكمەت هېلىلا ئويلىغانلىرى ئۈستىدىن چۈشكەن بۇ قىزغا تەئەججۈپ ئىلكىدە قاراپ قويدى، — لېكىن مەن سىزنى كۆرگەن... كۆرگەندىمۇ كۆپ كۆرگەن...

— نەدە كۆرگەن؟ — هېكمەت قوپالراق تەگدى. چۈنكى ئۇزىدىن بەش ـ ئالتە ياش كىچىك بىر قىزنىڭ «هېكمەت» دېيىشىدىن ئۇنىڭ ئاچچىقى كەلگەنىدى.

— نېمە، ئاچچىقىڭىز كېلىپ قالدىما؟...

— يا... ياق... قېنى سۆزلەڭ! — هېكمەت كىچىككىنە بىر ئىشمۇ نەزىرىدىن قېچىپ قۇتۇلالمايدىغان بۇ قىزدىن چۆچۈپ قالدى.

مەهبۇبە بوتا كۆزلىرىنى بىر چىرايلىق ئالايتىپ تورۇسقا قارىدى، ئاندىن ئابلىز نەۋاۋانىڭ تويىدىكى نەغمە ـ ناۋا، بائۇمەنى كۆچۈرگىلى كېتىۋاتقاندا، قىزىق دەرۋازىدا بولغان تاماشا، كاسىپ ـ هۈنەرۋەنلەر، يولدا كېتىۋاتقانلار، ئۆيلىرىدىن يۈگۈرۈشۈپ چىققانلارنىڭ سورۇن هاسىل قىلغانلىقى، گارمونغا ماسلاشتۇرۇپ ئېيتىلغان جىرلارنىڭ

هەممىنى هەيران قالدۇرغانلىقىنى قىزىقارلىق قىلىپ سۆزلىدى. بولۇپمۇ ئۇ، هاكىم-
نىڭ قىزى ماهنۇرنى يىگىتنىڭ ئۆيىگە كۆچۈرۈپ بارغاندا، تال بوستان ئاستىدا
ئېيتىلغان ناخشا، ئوينالغان ئۇسسۇل ـ تانسىلارنى زوق ـ ئىشتىياق بىلەن تەسۋىرلەپ
بەردى.

— يەنچۇ؟ — دېدى هېكمەت مەهبۇبەنىڭ سۆزمەنلىكىگە هەيران بولۇپ.

— كېيىن... كېيىن... — قىز يالتىىدە كۆزلىرىنى ئېچىپ، — قاپقارا
چايشاپقا ئورالغان گۈلزىبا ئاچام سىزگە گۈل...

— بولدى، سۆزلىمەڭ... — هېكمەت گويا جاراهىتىمنى تاتلىماڭ دېگەندەك،
بېشىنى چاڭگاللاپ جىم بولۇپ قالدى.

— تېخى بۇلتۇر چېچەك ۋاقتىدىغۇ دەيمەن؟ — مەهبۇبە ئاستاغىنا قوشۇپ قويـ
دى، — مۇراتكامنىڭ قىزىنىڭ بۆشۈك تويىدا، سىز «ئەلۋىدا» دېگەن
ناخشىنى ئېيتىپ...

— بولدى قىلىڭ... سىز ئۇ يەردە بولمىسىڭىز، قانداق قىلىپ؟...

— دوستۇم ماهىگۈل «يارەملىشىپ بەر» دېگەچكە، مەن ئۇلارنىڭ چايخانىسىدا
ئىدىم.

هېكمەت شۇ چاغدا چايخانىدا قاچا ـ قۇچا يۇيۇۋاتقان يوچۇن بىر قىزنىڭ ئۆزىگە
كۈلۈپ قارىغانلىقىنى خىرە ـ شىرە يادىغا ئالدى...

— قىزىق گەپ، — دېدى هېكمەت تۇزۇت قىلمايلا، — ئابلىز نەۋانىڭ تويى توغرۇ-
لۇق ئۇجۇر ـ بۇجۇرلىرىغچە بىلىدىكەنسىز... سىز ئۇ چاغدا كىچىك بولغىيىدىـ
ڭىز... ياكى كىچىكىڭىزدىن تارتىپ توي ـ تۆكۈنلەردىن قالمايدىغان
ئادىتىڭىز بارمۇ؟...

— سىز مېنى تىللاۋاتىسىز، — مەهبۇبە سولتىيىپلا قالدى، — مەن ئۇ چاغلاردا ئون
ئالتە ياشتا ئىدىم... گۈلرۇز بىلەن، دوستۇم ماهىگۈل بىلەن تاماشا كۆرگىلى
باراتتۇق...

— كەچۈرۈڭ، يوقلاپ كەلگىنىڭىزگە رەهمەت! سىز قايتىپ كېتىڭ! مەن ئىشقا
بارمىسام بولمايدۇ...

هېكمەت ئورنىدىن تۇرۇۋىدى، مەهبۇبەمۇ ئىلاجسىز پەلتوسىنى كىيىپ جابدۇنـ
دى. ئۇلار خېلى بىر يەرلەرگىچە بىللە ماڭغان بولسىمۇ، بىر ئېغىزمۇ گەپلەشمىدى.

مەھبۇبەنىڭ شەھەردىن پىيادە يوقلاپ كېلىشى ئەلۋەتتە ئۇنىڭغا ئاسانغا چۈشمەيتتى، بىراق ھېكمەتنىڭ كۆڭلىدە بۇنىڭ زۆرۈرىيىتى يوق ئىدى.

— مەن سىزنى خاپا قىلىپ قويدۇم، — دېدى مەھبۇبە كۈلتۈك قارنى دەسسەپ تۇرۇپ، — مېنىڭ مۇشۇ ئاغزىمنىزە. . .

— ياق، ئۇنداق ئەمەس. . . سىز مېنى ئاتايىتەن يوقلاپ كەلدىڭىز، — دېدى ھېكمەت زورمۇ زور كۈلۈپ، — سىزدىن خاپا بولسام، بۇ ئادەمگەرچىلىككە سىغمايدىغۇ؟ . . . ئەكسىچە سىزدىن مىننەتدارمەن. . .

— راستما؟ — مەھبۇبەنىڭ بوتا كۆزلىرى ئوينىپ كەتتى.

— شۇنداق. . . — ھېكمەت نېمە دېيىشنى بىلمەي يەرگە قارىدى، — ئەمدى مېنى يوقلايمەن دەپ ئاۋاره بولماڭ. . . بۇنداق دېسەم، كۆڭلىڭىزگە كەلمىسۇن، يول يىراق، ھاۋا سوغ، ئۆزىڭىزگە سوغ تەگكۈزۈۋالىسىڭىز. . . ئۇنىڭ ئۈستىگە، بۇ يەرنىڭ تۈزۈمى چىڭ. . .

— چۈشەندىم. . .

ھېكمەت مەھبۇبەنى ئۈزىتىۋېتىپ ئۈدۈللا ئىشقا ماڭدى. يولدا كېتىۋېتىپ، ماھىگۈلنىڭ خېتىدىكى مۇنۇ سەھىپىلەرنى ئەسلىدى:

. . . «ھېكمەت ئاكا. . . مەن سىزنى چايخانا مەكتەپ ئالدىدا يىگىرمە سەككىز كۈن ساقلىدىم. . . ھەر كۈنى ئەتىگەن بارىمەن، كەچ قايتىمەن. . . سىزنىڭ ھويلىدىن ئۇياقتىن ـ بۇياققا ئۆتكەن سايىڭىزنى بولسىمۇ كۆرەرمەن دەپ، رېشاتكا ئارىلىقىدىن تەلمۈرۈپ قارايمەن، كۆز گۆھەرلىرىم ئېقىپ كەتكۈدەك تىكىلىمەن. . . ئەگەر سىزنى كۆرمەي كېتىپ قالسام، يۈرىكىمنىڭ تەڭ ياتىسى خوتەندە قالىدىغاندەك، بىر ئېغىز سۆزۈمنى دەۋالمىسام، ئۆمۈر بويى ئازابتا ئۆتىدىغاندەك ھېس قىلاتتىم. . . دېگەندەك، خۇدا ئارزۇ ـ ئارمانلىرىمغا باقمىدى، بەلكىم مېنى: «تىلەككە يېتىش ئۈنچە ئاسان ئەمەس، ئاچاڭنىڭ تارتقان ئازابلىرىنىڭ زەررە ئۈچقۇنلىرىدا بولسىمۇ كۆيۈپ باق» دېگەندۇر! راست، مەن ھازىر چۈشەنگەندەك قىلىۋاتىمەن. يۈرەككە تالىق ئىشلار ئالماشتۇرغىلى بولىدىغانغا گۆھەر ئەمەس ئىكەن! . . . لېكىن مەن كۈتىمەن. . . چىن. . . تەبىئىي. . . شېرىن ھېس ـ تۇيغۇلار تۇغۇلغانغا قەدەر كۈتىمەن! . . .

ھېكمەت ئاكا، ھازىر يېرىم كۈن ئوقۇپ، يېرىم كۈن شوئار توۋلايمىز. پروفېسسورلار، كەسپىي ئوقۇتقۇچىلىرىمىز نەزەربەند ئاستىدا، كۈرەش قىلىنىۋاتىدۇ. . .

مېنىڭ سىزنىڭ قېشىڭىزغا قانات قېقىپ ئۇچۇپ بارغۇم كېلىدۇ. . . »

ھېكمەتنىڭ كۆڭۈل ئەينىكىدە ماھىگۈل بىلەن مەھبۇبە تەڭ پەيدا بولغىنىدا، ئۇ ھەسرەت بىلەن شۇنىرلىدى:

— ئاھ خۇدا، قىسمەت مېنىڭ تەقدىرىم بىلەن يەنە ئويناشماقچىمۇ! . . .

تىرىلگەن چايان

2 ـ ئاينىڭ يەتتىنچى — پەيشەنبە ئەتىگەندە، توقسان ئۇچ ياشلىق قۇتلۇق ھاجىم ئالەمدىن ئۆتتى. مانا شۇ كۈنى، غازاخۇن ئاكىنىڭ يەتتە نەزىرىسى بېرىلىۋاتاتتى. مىنبىڭلار ئۇنىڭ يېرىم جان تېنىنى رېزىنكە چاقلىق ھارۋىغا سېلىپ، مەلىكىخان ئاچىغا تاشلاپ بېرىپ كەتكەندىن كېيىن، غازاخۇن ئاكا ئۇچ كۈنگىچە يۇقىرىغا تىنىپ، بىر ئېغىزمۇ گەپ قىلالمىدى. ئۇنىڭ پۈتۈن بەدىنى تاياق ئىزى بىلەن ئارغامچا ئىزى ئىدى. سول كۆكرىكىنىڭ ئاستىدا چىنە ئاغزىدەك يەر كۆپكۆك ئىششىپ كەتكەن بولۇپ، قارىغان ئادەمنىڭ تېنى ئەيمىنەتتى.

غازاخۇن ئاكىنىڭ ئۆلۈمىنى مەلىكىخان ئاچا ۋە ئۇنىڭ قىزلىرى ئۇزاتتى. ئامانلىلا، ئالىمجانلار قەيەردىدۇر سۈرگۈندە ئىشلەۋاتاتتى. غازاخۇن ئاكا تۇگەپ ئۇچىنچى كۈنى، «ئېسىلىپ ئۆلۈۋالدى» دېگەن بىر ئېغىز گەپ بىلەنلا، نائىبىنىڭ جەستىنى ئۇنىڭ ئائىلىسىگە تاپشۇرۇپ بېرىشتى.

ئۇچ مەرىپەتپەرۋەر ئادەم ئالەمدىن ئۆتتى. . . غازاخۇن ئاكا، نائىبلار مەدەنىيەت ئىنقىلابىنىڭ تۇنجى قۇربانلىرى ئىدى. قۇتلۇق ھاجىم بولسا، تەكتىنى سۈرۈشتە قىلغاندا، يەنىلا مەدەنىيەت ئىنقىلابى ئىت يۈرەك ئاتا قىلغان خالقنىڭ قۇربانى بولدى. تۇرسۇننىساخاننىڭ: «ھاجىم بوۋام ساقىيىۋالسۇن» دېگەن قەسەم، ۋەدىلىرىگە ئىشەنگەن خالىق تاقىتى ـ تاق ھالدا، بىر كۈنى بوۋاينىڭ قېشىغا كىردى. ئۇ يەنىلا ئورۇن تۇتۇپ ياتاتتى. تۇرسۇننىساخان، سەمەتلەرنىڭ ئەھدى ـ ۋەدىلىرىدىن خەۋىرى بولمىغاچقا، قۇتلۇق ھاجىم خالىققا نەسىھەت قىلدى، نەفسىنىڭ كامىلغا ئاستىخان ئۇستىدە دۇئا بىلەن بەخشەندە قىلىنغانلىقىنى قايتا تەكىتلىدى. تۇخۇمنىڭ سېرىقىنىڭ ئىككى چىقىپ كېلىۋاتقانلىقىنى سەزگەن خالىق بىردىنلا ئورنىدىن سەكرىپ قوپۇپ، بوۋايغا بىرنەچچە ئېغىز قوپال گەپ قىلىۋەتتى. مۇشۇ يېشىغچە بىرەر كىمدىن قاتتىق ـ يىرىك

كەپ ئاڭلىمىغان ھاجىمغا ئۇنىڭ گەپىنىڭ ناھايىتى تىك كەلدى ـ دە: «ئۆزلىرى قايسى ھايۋاننىڭ پۇشتىدىن تۆرەلگەن؟» دەپ سالدى. بوستان مەدەنىيەت ئىنقىلابى يادرو گۇرۇپپىسىنىڭ جۇرىنى بولۇۋالغان خالىق ئەسلى ماھىيىتىنى ئاشكارىلىدى:

— ۋۇي، ئۆلمەيدىغان قېرى، نەفسەنى پوكىنىڭغا بېسىپ، ئېمەمتىڭ؟ . . . تېخى «كامىل، كامىل» دەيسىنا؟ بىلىپ قوي، ئۇ سۇرگۇندىن ساق كېلەلىسە چوڭ گەپ. كەلگەن تەقدىردىمۇ، ئۆمرى تۇرمىدە ئۆتىدۇ ياكى ئېتىلىدۇ. نەفسەنى ياخشىلىق بىلەنمۇ، يامانلىق بىلەنمۇ ئالغىنىم ئالغان! . . .

يۇرىكىنى ئاچچىق تۇتۇۋالغان ھاجىم ئەتىسى ئەتىگەندىلا جان ئۈزۈدى! . . .

قۇتلۇق ھاجىمنىڭ قىرقى بېرىلىپ ئەتىسىلا، خالىقنىڭ ئەلچىلىرى تۇرسۇننىسا-خاننىڭ ئۆيىگە يەنە كەلدى. ئۇلار بۇ قېتىم ئۆزلىرىگە ئىشەنگەن ھالدا، سۆز سالدۇ-رۇش رەسمىيىتى ئۈچۈن، بىرنەچچە قۇر كىيىملىك، ئۆتۈك، ئۈزۈك، رومال دېگەندەك نەرسىلەرنى كۆتۈرۈپ كەلگەندى. ئەلچىلەر يەنىلا شۇجى ھەسەن تاز، دادۇيجاڭ مەتنۇ-ری بولۇپ، بۇ قېتىم ئۇلارغا خالىقنىڭ تۇغقانلىرىدىن مەتمۇسا بىلەن ھوشۇرخان ئىسىملىك ئەللىك ياشلاردىكى خام سېمىز بىر ئايال قېتىلغانىدى. ھوشۇرخاننىڭ پۇچۇق بۇرنى، قانسىرىغان ئۆپكىدەك داغ ـ داغ ھال رەڭ يۈزى، مۇچۇندا تىرىلگەن ئىنچىكە سارغۇچ دىققىل قاشلىرى، ھەممىگە قىسىپ قارايدىغان گازىر كۆزلىرىدىن ئۇنىڭ چايانىدەك زەھىرى بارلىقى بىلىنىپ تۇراتتى.

ئىككى قېتىملىق ئەلچى كىرگۈزۈش جەريانىدا، ھەممە گەپلەر دېيىلىپ بولغاچقا، ھەسەن تاز گەپنىڭ پوسكاللىسىنى دېدى:

— سەمىتاخۇن، سىلى ئەر كىشى، تۇرسۇننىساخان ئۆزلىرى نەفسەنىڭ ئاچىسى. ھەرقايسىلىرىنىڭ ئۆتكەنكى لەۋزىلىرىگە ئاساسەن، خا جۇرىننىڭ ئىككى تۇغقان ئىنىسى مەتمۇسا، ھاممىسى ھوشۇرخانلار ئاتايىتەن سالامغا كەلدى. بۇنىڭغا نېمە دەيلىكى؟ . . .

— ياق دېسىمۇ ئۆزلىرىنىڭ ئىشى، — مەتنۇرى دادۇيجاڭ ياق دېسە، ئۇلارنىڭ بوز يەرگە كۆچۈرۈلىدىغانلىقىدىن ئېنىق بىشارەت بەردى، — ئەمدى ئاقىۋىتىنى ئويلايدىغان ۋاقىت كېلىپ قالدى. . .

— ئەمدى. . . ئەمدى. . . مەن بولسام يات، — دېدى سەمەت ئايالىغا قاراپ، —

مەزلۇم ئۆزى بىر نىمە دىسۇن. . .

— خا جۇرىنغا ۋەدە قىلغىنىمغۇ راست، ئاممىزە، — تۇرسۇننىساخان كىگىزدە قىتىپ قالغان چۆپنى تاتىلاپ تۇرۇپ ئاستا غۇدۇڭشىدى، — نەفىسە زادىلا ئۇنىماي تۇرىدۇ. ئۇنى كۆندۈرۈپ بولغۇچە، تەخىر قىلىپ تۇرۇشقان بولسىلىرى. . .

— مۇنۇچ. . . ھويت خېنىم، كىملىرىنى ئەخمەق ئېتىلا؟ . . . — ھوشۇرخاننىڭ ھال رەڭ يۈزى جىگەررەڭگە كىردى، — ئىنىمىز خا جۇرىن ھەرقايىسىلىرىنىڭ خىلىما؟ . . . كۆڭۈل دېگەن ئاشۇنداق ساراڭكەن. . . كۇچۇكۇم — كۇچۇكۇم دېسە، بىر نىمىسنى چىقاردى دەپ، تۆسىنى قىلىپ كەلسە، تىلنى چاياۋاتقىنىنى كۆرەيمۇ! . . .

— ئەمدى. . . ھوشۇرخان ئاچا. . . — قورقۇپ كەتكەن تۇرسۇننىساخان ئاغزىنى ئۆمەللەپ تۇراتتى، ھوشۇرخان ئۇنىڭ گېپىنىڭ بىلىگە تەپتى:

— تولا كاپشىپ، ماڭا ئىزىپ ئىچۇرمىسىلىمۇ بولىدۇ، — ھوشۇرخان ئالقانلىرىغا قارسىلدىتىپ ئۇردى، — پوقنىڭ پۇپۇكى بۇزۇلماستا، «رەھمەت ـ تەزىم» دەپ، ماۋۇ داستىخاننى ئېلىپ، توينىڭ ۋاقتىنى بېكىتىلى! ھېلىمۇ ئىنىمىزنى قانچە يىل گالا ـ گالا قىلىشتىلا. . . ھېلىقى پۇپەكۋاش ئەپەندىنى قۇترىتىپ، ئۇنى خىزمەت، ئەمەللىرىدىن قالدۇرۇشتىلا، ھېلىمۇ خۇدايىمنىڭ كۆزى بار ئىكەن. . . ئېقى ئاق، سېقى ساق بولۇپ، ئۇنىڭدىنمۇ يوغان ئەمەلگە مىندى. نەفىسە خاندىن تېخى بۇنىڭ ھېسابىنى قىلمىدۇق. . . ئۇ ناھايىتى ئالتە تازنى بىر كاماغا يىغىۋېلىپ، بور يەپ، ھاك كېكىرىدىغان بىر ئەپەندىغۇ؟ ياكى ئاسماندىن چۈشكەن كۆك مۇنچاقمىدى؟ . . .

— ھوشۇرخان ئاچا، خاپا بولمىسىلا! — تۇرسۇننىساخاننىڭ چىرايى تاتىرىپ كەتكەندى، — مەن ياق دېگىنىم يوققۇ؟ . . . ئەمدى ھەرقايىسىلىرىغا مەسلىھەت سېلىۋاتقان گەپ. . .

— ئەمدى، تۇرسۇننىساخان، — دېدى مەتنۇرى دادۇيجاڭ، — چىققان كۆز ئورنىغا كەلمەس دېگەن گەپ بار. ھېلىقى ئەپەندى بولسا ئېغىر جىنايەت بىلەن سۈرگۈندە يۈرىدۇ. ئۇ يەردىن بەش يىلدا چىقامدۇ ياكى ئون يىلدىمۇ، بۇ ئاۋۇلەن خۇدا، ئاندىن قالسا ھۆكۈمەتنىڭ ئىلكىدىكى ئىش. . . نەفىسە خېنىممۇ ياتلىق بولىدىغان ۋاقتىدىن ئۆتۈپ كەتتى. . . قىز بالا دېگەن ۋاقتى ئۆتسە سېسىيدىغان ياكى تەمى قالمايدىغان ئەنجۇردەك بىر نىمە. . . شۇڭا، يېڭى ئۇزۇلگەن پىدىگەندەك چىڭ ۋاقتىدا بىر تەرەپ قىلماق

كېرەك، قېنى دېسىلە، توينى قاچان قىلىمىز؟

— هاجىم بوۋامنىڭ قىرقى نەزىرىسىنى ئەمدى بەردۇق، — تۇرسۇننىساخان مىچچىدە يىغلىدى، — نەفسە بەش يېشىدىن تارتىپ بوۋامدىن بىلىم ئالغان، بوۋام ئۇنىڭغا ئۆز ئاتا ـ ئانىسىدىنمۇ چارى ئىدى. . . شۇڭا، بىر يىل قارىلىق تۇتمىسا بولماس. . .

— هەي. . . ئۆلدى ـ كەتتى. . . — دېدى هوشۇرخان كۆزلىرىنى چەكچەيتىپ، — شۇنىڭغا بىر يىل ساقلاش كېتەمدا؟ . . . ئوساغاققا ئارپا نېنى باھانە دېگەندەك، قىلىۋاتقان گېپىنى كۆرمەمدىغان؟ . . .

— بۇ نېمە دېگەنلىرى؟ — تۇرسۇننىساخاننىڭمۇ ئاچچىقى تۇتتى، — مۇسۇلمانچىلىقتا تۆت كۈن ئۆي تۇتقان خوتۇنمۇ ئېرى ئۆلسە بىر يىل قارىلىق تۇتۇپ، ئاندىن ئەرگە تېگىدىغۇ؟ «هوقۇقىغا تايىنىپ قارىلىق تۇتقىلىمۇ قويماپتۇ. . .» دېسە، خا جۇرېننىڭ يۈزىگىمۇ سەت ئەمەسمۇ؟ قانداق دېدىم مەتمۇساكا؟ . . .

باياتىنىدىن بېرى بولۇنۇۋاتقان گەپ ـ سۆزلەر مەتمۇسانىڭ قۇلىقىغا كىرمىگەندى، پەقەت هوشۇرخان بىشەملىك بىلەن ۋارقىراپ ـ جارقىراپ، ئېغىزىنى قويۇپ بەرگەندىلا، ئۇ لەپىدە بىر قاراپ، ئېچىدە: «هازازۇل مادا» دەپ قويۇپ، خىيالىنى يەنە داۋام قىلغاندى. «توۋا، خۇدا دېگەنمۇ يامانغا يانتاياق بولۇپ يۆلەپلا تۇرىدىغان ئوخشايدۇ. . . قارا ما خەقنىڭ قىلىۋاتقان زوتالىقىنى؟ مەتمۇسانى شۇلۇپ يەپ، سۆڭەكلىرىنى غاجاپ پۈركۈپ، بىزەك قىلغان خالىقنىڭ ئەمەل تاجى ئېلىنىپ، ئۆزى ئانىكۇم ـ مۇنىكۇم بولۇپ قالغاندا، ئۇ: «خۇدايىمنىڭ كۆزى بار ئىكەن، بىر شاياتۇننىڭ ئەدىپىنى بەردى» دەپ خۇشال بولغاندى. لېكىن، خۇدايىم مەتمۇسانى ئالدىغانكەن. . . ئارىدىن بىر يىل ئۆتكەندە، خالىق بۇرۇنقىدىنمۇ ۋەھشىيلىشىپ ئورنىدىن دەس تۇردى! بۇرۇنقى تاجى كىچىكرەك ئىدى، هازىر چوڭىنى كىيدى. بۇرۇن ئۇ گۆش كارناي ئىدى، هازىر مىس كارناي بولدى. ئۇنىڭ قوللىرى ئۇزىراپ، سۇنىمايدىغان يېرى قالمىدى. . . خۇدايىم قاچانمۇ مەتمۇسانىڭ ئەنت ـ قىسىسىنى ئېلىپ بېرەر؟ . . .»

مەتمۇسا مۇشۇ قىرتاق خىياللار بىلەن مەستخۇش ئولتۇرغىنىدا، تۇرسۇننىساخاننىڭ «قانداق دېدىم مەتمۇساكا؟» دېگەن ئاۋازىنى ئاڭلىدى. ئۇ هېچنېمىنى ئاڭقىرمايلا: «شۇنداق، شۇنداق، ئەلۋەتتە شۇنداق. . .» دەۋەتتى. ئەلچىلەر-

نىڭ زۇۋانى تۈتۈلۈپ، بىر ـ بىرىگە قاراشتى. يەنە كېلىپ، بۇ ماقۇللۇق جاۋابى خا جۇرىننىڭ ئىككى تۈغقان ئىنىسىنىڭ ئاغزىدىن چىققان تۇرسا؟ ئەمدى نېمە دېگۈلۈك؟ . . .

— بولىدۇ ئەمىسە، — دېدى ھەسەن شۇجى ئىشنى ئىسسىقىدا تۈگىتىۋېلىش ئۈچۈن، — «ھېسابلىق ئىش بۇزۇلماس» دەپتىكەن، قېنى، مەتمۇسا قەلەمنى قوللىرىغا ئالسىلا، قەغەز يۈزىدە قارارلاشتۇرۇپ قويايلى. . .

— مەن. . . مەن. . . بۇنداق نەرسىلەرنى يېزىپ باقمىغان، قاملاشتۇرالمايمەن. . . — مەتمۇسا قەلەمنى ئالغىلى ئۇنىمىدى.

ھەسەن تاز قەغەز، قەلەمنى ئېلىپ، داستىخان ئۈستىگە پەتنۇستىن بىرنى دۇم قىلىپ قويدى ـ دە، دوڭغايغىنىچە، بۇرنىنى تارتىپ خەت پۈتۈشكە باشلىدى. خەتكە ئۆز ئىمزاسىنى قويۇپ، مەتنۇرى دادۇيجاڭغا سۇندى، ئۇ خەتكە قارىمايلا، قولىنى قويدى، ھوشۇرخاننى قول قويدۇرماق تەسكە چۈشتى. ھەسەن تاز ئۇنىڭ قولىنى تۇتۇپ ئىسمىنى يازدۇردى. مەتمۇسا مىيىقىدا تەئەددىلىك ئەكس ئەتكەن ھالدا، قەلەمنى قولىغا ئالدى. خەتنى ئوقۇپ، تۇرسۇننىساخاننىڭ پېشانىسىدىن پۇژژىدە تەر قۇيۇلدى. قۇتلۇق ھاجىم 2 ـ ئاينىڭ يەتتىسى قازا قىلغاندى. توي بىر يىلدىن كېيىنكى 2 ـ ئاينىڭ 10 ـ كۈنىگە مۇقىمدالغاندى. ئەگەر شۇ چاغدا، يەنە قانداقتۇر باھانە ـ سەۋەب كۆرسىتىلسە، ياكى يېنىۋالسا، تۇرسۇننىساخاننىڭ، قۇتلۇق ھاجىمنىڭ قورۇ ـ جايلىرى قەرز ھېسابىغا تۈتۈلۈپ، دادۇيگە تەۋە بولاتتى. ئۆزلىرى بولسا بوز يەرگە كۆچۈش ئائىلىسى بولۇپ كېتىشى كېرەك ئىدى. . .

تۇرسۇننىساخان خېلى تارتىشىپ كۆرگەن بولسىمۇ، قول قويماي بولمىدى.

. . . تىلخەتنى كۆرۈپ، خالىقنىڭ ئەرۋايى ئۇچتى. . . بىر يىللىق سۈرۈك مەتمۇسانىڭ بىر ئېغىز ماقۇللۇقى بىلەن بولۇپ كەتكەنلىكىنى ھوشۇرخان بىرگە ئوننى قوشۇپ يەتكۈزۈپ، خالىقنىڭ غەزەپ قېپىنى يېرىۋەتتى. . . مەتمۇسانىڭ ئاشۇ بىر يىلمۇ ئەلچىلىككە بېرىپ ئىشنى بۇزغانلىقىنى كۆزدە تۇتۇپ، بۇ قېتىم ئۇنىڭ قۇلىقىنى بۇراپ ئەۋەتكەندى. . . مەتمۇسانىڭ زادى نېمە غەرىزى، قانداق ئۆچمەنلىكى بار؟ . . . ياكى زۇمرەتكە كۆزى چۈشكەندەك، نەفسەدىنمۇ تەمەيى بارمۇ بۇ ئىتنىڭ بالىسىنىڭ؟ . . .

خالىق پۇرسەت تېپىپ، مەتمۇسانىڭ ئەدىپىنى مىنىڭلار ئارقىلىق ئۇنىڭ ئېسىدىن

چىقمىغۇدەك بىرىشنى كۆڭلىگە پۈكتى. شۇنداقتىمۇ، ئۇنىڭ نەفسىنى باغلىۋالغان بۇ غەلىبىدىن كۆڭلى يورىغاندەك بولدى. قارىلىق تۇنقۇزمىسا، خەلقىئالەمنىڭ سۆز ـ چۆچىكىدىن قۇتۇلالمايتتى. ئۇنىڭ ئۈستىگە، نەفسىنىڭمۇ ئۆمۈر بويى كۆڭلىدىن ئادا-ۋەت تۇگۇچى يېشىلمەيتتى. يەنە بىر تەرەپتىن، خالىقنىڭ كۆڭلى ـ كۆكسىنىڭ كەڭلىكى، مەردلىكى نەفسىنى تەسىرلەندۈرۈپ، ئۇنىڭ كۆزقارىشىغا تەسىر كۆرسىتە-شى مۇمكىن ئىدى.

— هىم. . . كامىل! — خالىق ئىشخانىدىكى دىۋانغا ئۆزىنى تاشلىدى ـ دە، بارماقلىرى بىلەن چېچىنى تارىدى، — سەن مەرەجخان ئۆلگەندە، بىر يىل قارىلىققا ساقلاپ غەلىبە قىلالمىغانىدىڭ. . . لېكىن مەن بۇ قېتىم چوقۇم غەلىبە قىلىمەن! . . .

خالىقنىڭ بۇنداق قەتئىي قارارلاشتۇرۇشى، ئىشەنچىنىڭ مۇقىملىقىدىن ئىدى. چۈنكى، دوستى ئەركىننىڭ يېقىندا يازغان خېتىدىكى مۇنۇ سۆزلەر ئۇنىڭ يۈرىكىگە تاش مۆھۈردەك ئۆيۈلۈپ قالغانىدى: «مەركىزىي كومىتېت ئىچىدىكى زىددىيەت شۇنچە-لىك مۇرەككەپ، چىگىش هەم كەسكىنكى، مەدەنىيەت ئىنقىلابى ئاز بولغاندا بەش يىل، بولمىسا ئون يىل داۋاملىشىشى مۇمكىن. بۇ سۆزۈمنى هەرگىز مۇبالىغە دېمىگىن. . .»

خالىق هازىرمۇ خاتىرجەم ئىدى، شادلىقى ئىچىگە پاتمايتتى، پۈتۈن بوستان ئۇنىڭ ئالقىنىغا كىردى، ئىدارە ـ جەمئىيەت، كارخانا، مەكتەپ، دوختۇرخانىلار هەممىسى ئۇنىڭغا بەيئەت قىلىدۇ، هەتتا ۋاڭ شۇجى بىلەن تۇراپ ئىمىنمۇ هازىر ئۇنىڭدىن سورىماي كېكىرەلمەيدۇ. چۈنكى، خوتەن ناهىيىلىك مەدەنىيەت ئىنقىلابى باش شتابى-نىڭ جۇرىنى ساۋۇر روزى ئۇنى ئۆز قولى بىلەن تىكلىگەن! . . . كامىل، هىكمەت، مۇراتلاردەك شىۋجېڭجۇيىچى، ئەكسىيەتچىلەرنىڭ زىيانكەشلىكىگە ئۇچرىغان بۇنداق ئىنقىلابىي كادىرنى كۈندۈزى پانۇس يېقىپمۇ تاپقىلى بولماس؟ . . . شۇڭا، خالىق هازىر نېمە قىلىمەن دېسە، ساۋۇر روزى شەرتسىز قوشۇلىدۇ، هەتتا دولىسىغا ئۇرۇپ تۇرۇپ ماختايدۇ. . . كامىللارنىڭ ئىشەنگەن تېغى، بېشىنى سىيلايدىغان ماشايىقى قۇربان هاكىممۇ ئىشەنچىدىن قېلىپ، گېپى ئاقماس، بۇيرۇقى ئۆتمەس بولۇپ پېچىنى دات باستى. . . ئۇ يېڭىبىرىق سۇ ئامبىرىدا لاي ـ پاتقاققا سىلىنىپ يۇرۇپتۇ. . .

خالىق چۈشتىن قايىرىلغاندا، ئېتىغا مىنىپ شەهەرگە يول ئالدى. ئۇ بوستاننىڭ ئىنقىلاب ۋەزىيىتىنى دوكلات قىلىش باهانىسىدە، ساۋۇر روزىدىن تىڭ تىڭلىماق-

چى. . . قۇربان ھاكىم، كامىل، ھېكمەت، مۇرات ۋە ئۇلارنىڭ دوستلىرىنىڭ تەقدىر ـ ئىقبالى قەيەردىن ـ قەيەرگىچە بولىدۇ؟ يەنە قانداق خۇشخەۋەرلەر بار؟ بۇلارنى ئۇقۇپ، ئۆزىدە يېڭىدىن ئىشەنچ، كۈچ، مادار، جۈشقۇن روھ پەيدا قىلمىسا بولامدۇ؟ چۈنكى بۇ ئىنقىلاب ئۇزۇنغا سوزۇلىدىغان ئۇرۇشنىڭ جەڭگاھى تۇرسا! ۋەزىيەتتىن كېيىن قالسا، پۈتۈن بوستاننى قانداقمۇ ئالقىنىدا تۇتۇپ تۇرالايدۇ؟ . . .

خالىق بىر ـ بىرىدىن لەزىز خىياللار ئىچىدە شەھەرگە كىرىپ كەلدى. ئۇ ناھىيىلىك كومىتېت قورۇسىدىكى دەرەخكە ئېتىنى باغلىغاندىن كېيىن، ساۋۇر روزىنىڭ ئىشخانىسىغا كىردى. ھوقۇق، ئەمەل، ئىنقىلاب يارىشىدىغان ئادەم باشقىچە بولىدىكەن، ساۋۇر روزىنىڭ يۈزىدىكى قارا ـ قۇرا داغلار يوقىلىپ، پېشانىسى پارقىراپ، سىياقىغا باشقىدىن تۈس كىرىپ، سەمرىپ قالغاندەك، ئۇ سۈرلۈك قىياپەتتە ئولتۇراتتى. خالىقنى كۆرۈپ، ئۇنىڭ چىرايى ۋىللىدە ئېچىلدى ۋە ئۇنى ئورۇندۇققا تەكلىپ قىلدى. ساۋۇر روزى چاقچاق قىلدىمۇ ياكى خالىققا زوقى كېلىپ ئەركىلەتتىمۇ، ئىش قىلىپ: «ھە، خا سىلىك، بوستان ئىنقىلابىي بازىمىزنىڭ ئىنقىلاب تەرەققىياتى قانداق؟ بىرەر پۈتلىكاشاڭ كۆرۈلمىگەندۇر؟» دەپ سوردى. بۇ ئالىي سۈپەتلەشتىن خالىق خۇددىنى يوقىتىپ قويغىلى تاسلا قالدى. ئۇ: «ئۆزلىرىدەك يىراقنى كۆرەر، قابىل سەركەردە تۇرغاندا، بىز ھەرقانداق پۈتلىكاشاڭدىن قورقۇپ قالامدۇق؟» دېدى. ساۋۇر روزى ئادەتتى بويىچە، چىشىنى كولاۋاتقان سەرەڭگە ياغىچىنى شوراپ ئولتۇرۇپ گەپ سورايتتى. خالىقنىڭ كۆڭلى ئېلىشىپ تۇرسىمۇ، ئۇنىڭغا بوستان بويىچە يەتتە نەپەر دېھقاننىڭ ھەرخىل ئۇسۇللاردا ئۆلگەنلىكىنى، سودا سارىيىنىڭ ئامبارچىسى ئاسىم نىيازنىڭ بىر قېتىملىق گاڭزىغا[1] بېسىشقا چىدىمايى، ئېسىلىپ ئۆلۈۋاتقانلىقىنى، قول ـ ئىلكىدە بار ھاجىملارنىڭ ئۆيلىرىنى ئاختۇرۇپ، خېلى نۇرغۇن «تۆت كونا» نى تاپقانلىقىنى دوكلات قىلدى. «خېلى نۇرغۇن تۆت كونا. . .» نى ئاڭلىغان ساۋۇر روزىنىڭ كۆزلىرى قىسىلدى ۋە خالىققا ئاستا ئېڭىشتى:

---

① گاڭزىغا بېسىش ـ جازالاتقۇچىنى تىزلاندۇرۇپ قويۇپ، ئىككى پۇتى ئارىلىقىغا بادرا ياغاچ قويۇپ، ئىككى تەرەپتىن بېسىش.

— يىغىلغان تۆت كوننى قانداق قىلدىڭلار؟ بىر ـ بىرلەپ تىزىملاندىمۇ؟...
— تىزىملىدۇق... ئۇ نەرسىلەر قويۇلغان ئۆينى مىنبىڭلار باقىدۇ...
— ئۇلارنى تىزىملاپ، تىزىملىكىنى ماڭا كىرگۈزۈپ بەرگىن، — ساۋۇر روزى چىشىنى كولاۋاتقان قان يۇقى ياغاچنى ئۈستەلگە قويدى، — بوستاندىن بەش ئادەم ماڭا ئەرىز يېزىپ ئەكىرىپتۇ. ئوتتۇرا مەكتەپتىكى ھېلىقى ئىتتاۋاز ئەپەندىنىڭ ئىسمى نېمىتى؟
— رېخىم نۇرى.
— ھە شۇ! تۆت كوننى يوقاتقاندا، نۇرغۇن دېھقانلارنىڭ ئۆيلىرىنى ئاختۇرۇپ، ئۇزۇك، بىلەيزۈك، زىرە، ھالقا، ئالتۇن پوپۇزىلارنى ئېلىپ چىقىپ كېتىپتۇ. بۇ توغرۇلۇق قۇتىبىرەم خانىم يەنە ھېلىقى غىتمەك ئەپەندىمۇ ئەھۋال ئىنكاس قىلىپ كىردى. شۇڭا، رېخىم نۇرىنى دەرھال سوراق قىلىپ، ئۇ نەرسىلەرنىڭ ھەممىسىنى تارتىۋال! تولۇق تاپشۇرمىسا، مىنبىڭلارغا تاشلاپ بەر، ئۇلار ئۇنى بىر كېچىدىلا چىشقاق موزايدەك قىلىۋېتىدۇ...
— خوپ!
— يەنە بىر گەپ، سودا ساربىيىدىكى ئاسىم نىيازنىڭ ئۆيىنى ئاختۇردۇڭلارمۇ؟
— ئاختۇرۇپ، گىلەم، يوتقان ـ كۆرپە، بىرنەچچە پارچە ئاشلانغان تېرە، بىرەر تاغاردەك يۇڭنى مۇسادىرە قىلدۇق.
— ئۇ ئۇزۇن يىل سودا ساربىينىڭ ئامبارچىسى بولغان، — ساۋۇر روزى چىش كولىغۇچنى قولىغا ئالدى، — ئۇنىڭ يېنى چىڭ. بېغى بىلەن ھويلىسىنى، ئۆيلىرىنىڭ ئۇلىنى يەنە بىر قېتىم تىنىتىپ بېقىڭلار.
— خوپ!
— ھەي ئىسىت، ئۇنىڭ ئۆلۈكىگە چاپراس قەغەز چاپلاپ، «نەق ئەكسىلئىنقىلابچى» دېگەن خەتنى يېزىپ، سازايى قىلغۇلۇقتى... ئۆزىنى ئۆلتۈرۈۋېلىش ئىنقىلابقا نارازىلىق، مۇنداقچە ئېيتقاندا، بۇزغۇنچىلىق...
— بۇنىڭدىن كېيىن دىققەت قىلاي...
ساۋۇر روزى يىغىۋېلىنغان ۋە يىغىۋېلىنمىغان «تۆت كونا» ھەققىدە خېلى ئۇزۇن سۆزلىگەندىن كېيىن، غازاخۇننىڭ شايكىلىرىنىڭ يوشۇرغان كىتابلىرىنىڭ ھەممىسىنىڭ تېپىلغانلىقىنى ۋە ئۇلارنىڭ نائىبىنىڭ قولىيازمىلىرى بىلەن بىرلىكتە گۇلباغدا

كۆيدۈرۈلگەنلىكىنى پەخىرلەنگەن ھالدا سۆزلەپ كېلىپ: «ھەي. . . بۇ ئىككى خەتەر-لىك ئۇنسۇر بالدۇرلا ئۆلۈپ، ئاسان قۇتۇلدى. بولمىسا، خەلققە ئىبرەت قىلىپ سازايى قىلغۇلۇقتى. . . » دەپ قويدى، تۈيۈقسىزلا بىر ئىش يادىدىن كەچتى بولغاي، ئۇ خالىققا بۇرۇلدى.

— ھەي خالىق، مەسۇم قابىلنىڭ پاش قىلىشىغا قارىغاندا، كىتاب ئوغرىلاپ چىققاندا، كامىل قوينىغا بىر نېمە سالغانىكەن. . . ئۇنىڭ شەھەردىكى ئۆيىنى، يۇرۇڭ-قاش، گۈجاندىكى تۇغقانلىرىنىڭ ھويلا، باغ ـ ئېغىللىرىنى قېزىۋەتتۇق، چىقمىدى. مەسۇم قابىل، كامىل ئۇ نەرسىنى بوستاندىكى نەفىسەنىڭ ئۆيىگە يوشۇرۇۋەتتىمىكىن دېگەن گەپنى قىلىدۇ. شۇڭا، ئۇ يەرگە مىنبىڭلارنى ئەۋەتىپ، بىر تىنىـ-تىپ بېقىڭلار. . .

— چوقۇم ئورۇندايمەن، ساجۇرېن. ئاڭلىسام، «قوشكۆل جىنلىرى» خېلى ئازادىمىشقۇ؟ . . . — دېدى خالىق كامىل، ھېكمەت، مۇراتلارنىڭ ئەھۋالىنى ئۇقۇش نىيىتىدە، — ئۇرۇق ـ تۇغقان، تونۇش ـ بىلىشلىرى كۆرۈشەلەيدىكەن، خىرامان مۇڭدىشالايدىكەن. . .

— دەسلەپتە شۇنداق بوپتىكەن، — ساۋۇر روزىنىڭ قاپاقلىرى تۇرۇلدى، — ھېلىقى ئوچ ئەپەندى ھەتتا ئىككى باشلىقنىمۇ ئوسال ئورۇنغا چۈشۈرۈپ قويۇپتۇ. كېيىن مەن پاسار داۋۇنتا راسا قارىۋىس، تايىقىدىن قان تامىدىغان مىنبىڭلاردىن سەككىزنى بېرىۋۇ-دىم. . . خېلى تىنجىپ قالدى. . .

ئۇلار خېلى ئۇزۇن ئولتۇرۇپ پىكىر ئالماشتۇرۇۋالغاندىن كېيىن، ساۋۇر روزى خالىقنى ئۇزىتىپ ئىشىك ئالدىغا چىقتى. قۇربان ھاكىم توغرۇلۇق ئېنىق بىر ئۇقۇمغا ئىگە بولالمىغان خالىقنىڭ يەنىلا ئاغزى گەپ يۇقى ئىدى. ئۇ پات ـ پاتلا باشلىقىغا قاراپ ھىجىيىپ قويۇاتتى.

— ھە، يەنە سورايدىغانلىرىڭ بارمۇ ـ نېمە؟ قوندىغىنى تاپالمىغان توخۇدەك بويۇندىپلا تۇرسەنغۇ؟ . . .

— سا جۇرېن، — خالىق ئەتراپقا قاراپ قويدى، — قۇربان ھاكىم يەنە بىرەر ئىش تېرىپ يۈرمەس؟ . . .

— ھەي. . . ئۇنىڭ گېپىنى قىلما. . . — ساۋۇر روزىنىڭ كۆزلىرى پولتىيىپ چىقتى، — ھازىر ئۇ ئىچىنى تىڭشاپ قالدى. . . ئۆزىنىڭ تۇتۇلۇپ قېلىشىدىن قور-

قۇپ، يەنە يېڭىبىرىق سۇ ئامبىرىغا كەتتى. . .

— ئۇنى. . .

ئىككى قاغا بىر ـ بىرىنىڭ قارىلىقىغا ھەيران بولۇپ قاراشقىنىدەك، بۇ ئىككىسـ ـمۇ بىر ـ بىرىنىڭ كۆزلىرىگە قارىشىپ، كۆڭۈللىرىدىكىنى ئالماشتۇرۇپ بولۇشتى.

— ھەي، سەنزە، خاتىرجەم بولالمايۋاتىسەن ـ ھە؟ بۇنى دېمىسەم بولاتتى، — ساۋۇر روزىمۇ ئەتراپىغا قارىۋالدى، — ھازىر ئۇنىڭ ئارقىسىدا قۇيرۇق بار. . . بارغان ـ تۇرغان، قىلغان ـ ئەتكىنىنى پۈتۈپ مېڭىۋاتـ ـدۇ. . . پاكىت تولۇقلانسىلا، كىرىت! — ساۋۇر روزى بارمىقىدا كەسكەن ئىشارىنى قىلدى.

— ئۇنداقتا، كۆڭلىڭىزدە سان بار ئىكەن ـ دە؟ پاھ. . . پاھ. . . سىز نېمىدېگەن يىراقنى كۆرەر ئادەم! . . . بولدى ئەمدى، مەن دادىل ئىشلەيمەن. . .

خالىق ساۋۇر روزىنىڭ قولىنى چىڭ سىقىپ، خېلى ئۇزۇن سىلكىدى.

— «قوراللىق دۈشمەن يوقىتىلغاندىن كېيىن، قورالسىز دۈشمەن يەنىلا مەۋجۇت بولۇپ تۇرىدۇ. . . ئۇ بىز بىلەن جان تىكىپ ئېلىشىدۇ. سەن ئۇلارنى يوقاتمىساڭ، ئۇلار سېنى يوقىتىدۇ» دېگەن ئۇلۇغ يەكۈننى ئېسىڭدىن چىقارما، — دېدى ساۋۇر روزى تەتەنە بىلەن، — ھازىر لايقا، بۇزاق، تۇسالالا، لاڭرۇ قاتارلىق ھەممە گـۈڭشىلاردا ئۆز ئادەملىرىمىز ھوقۇق تۈتۈپ تۇرۇۋاتىدۇ. بۇ بىر ياخشى ئامىل. سەن شۇلارنىڭ ئىچىدە ئالىي مەلۇماتلىق، يېتىلگەن، جىن ـ شاياتۇنلارنىڭ زەربىسىگە ئۇچرىغان بىردىنبىر پىشقان ئىنقىلابچىسەن. . . بوستاننىڭ ئاھالىسى كۆپ، دائىرىسى كەڭ، سىنىپىي كۈرەش مۇرەككەپ. «چىڭ تۇتمىغانلىق ئەمەلىيەتتە تۇتمىغانلىق بىلەن باراۋەر. . . » دېگەن يولىيورۇقنى قۇلىقىڭغا سىرغا قىلىپ ئېسىۋال، بوينۇڭغا تۇمار قىلىپ تاقىۋال. . .

يۇلەش، يەل بېرىش، ئۇچۇرۇشلاردىن غەيرەتكە كەلگەن خالىق ئېتىغا لىككىدە سەكرەپ مىندى ـ دە، باشلىقىغا ئات ئۈستىدە يەنە بىر قېتىم ئېگىلىپ تەزىم قىلىۋەتـ ـكەندىن كېيىن، ناھىيىلىك كومىتېت دەرۋازىسىدىن چىقىپ كەتتى. ئاشلىق ئىدارىسى ئالدىغا كەلگەندە، ئۇنىڭ كېرىموفقا كۆزى چۈشۈپ قالدى. ئۇ بىلىنەر ـ بىلىنمەس ئاسقاقلاپ ماڭسىمۇ، خېلىلا رەتلىك كېيىنۋالغاندى ھەم روھلۇق كـۆرۈنەتتـى. كېـرىموف خالىقنـى كـۆرۈش بىلەن، قىسقـا گەۋدىسىنـى تىك تـۇتۇپ، بـۇرۇنقـ

دەك ئېڭىكىنى ئۇچلاپ يېتىپ كەلدى. ئۇلار قىزغىن ھالدا «ئىنقىلابىي»[1] سالامىلاشقاندىن كېيىن، كېرىموف ئۇنى ئۆيىگە باشلىدى. ئۇنىڭ ئۆيى ئاشلىق ئىدارىسىنىڭ ئىچىدە ئىدى. قورسىقى ئېچىپ قالغان خالىق تارتىنمايلا ئېتىنى يېتىلەپ ماڭدى.

ئۆيگە كىرىپ، خالىقنىڭ كۆزلىرى ئالا چەكمەن بولۇپ كەتتى. تۆرگە تىزىلغان كونا زامانىنىڭ سىرىق قەلەمي ئۇستىدىن تۇچ مىق قېقىلغان «تۆگە ساندۇق»لىرى، ئۇلارنىڭ ئۇستىگە تىزىلغان رەڭگارەڭ تاۋار يوتقانلار، ئۇيۇققا قويۇلغان سوۋېتنىڭ ساماۋارى، چىنە ـ تەخسىلىرى پارقىراپ كۆرۈنۈپ تۇراتتى. يېزا ـ كەنتلەردە بۇ نەرسىلەر «تۆت كونا» ھېسابلىنىپ تارتىۋېلىنغان ھەم ۋەيران قىلىۋېتىلگەنىدى. ئۆيىنى ھەممىدىن ھەشىمەتلىك كۆرسىتىپ تۇرغىنى تام ھەم يەردىكى قاتمۇقات گىلەملەر ئىدى.

قىسقىسى، كېرىموف ئىككى ئېغىز ئۆيىنى چوغدەك جابدۇپ قويغانىدى.

— قالتىسقۇ كېرىموف؟ ساڭا سۇلايمان پادىشاھنىڭ خەزىنىسى ئۇچۇرىدىمۇ ـ نېمە؟ — دېدى خالىق ئۆيىنىڭ تام ـ تورۇسلىرىغا قاراپ، — نېمانچە كۆپ گىلەملەر بۇ؟ . . .

— ئىنقىلابنىڭ مېۋىسى دېمەمسەن! . . .

بۇ چاغقىچە بىر ـ بىرىنى سىلى ـ ئۆزلىرى دەپ تەكەللۇپ قىلىشىپ كەلگەن بۇ ئىككى قەدىناس بىردىنلا سەنلىشىپ كېتىشتى. ھەر ئىككىلىسىنىڭ كەيپى چاغ ئىدى. كېرىموف ئاسقاقلاپ يۇرۇپ، نان ـ توقاچلارنى ئۇشتۇپ، چاي تەييارلىدى. ئۇلار قەلەمتىراچتا كېسىلگەن نان قەلەمچىلىرىنى ئەنجۇر مۇرابباسىغا مىلەپ، قورساقلىرى ئەستەرلىۋالغاندىن كېيىن، غەلىبە شادلىقلىرىنى ئورتاقلىشىپ، ئىنقىلاب ھەققىدە پاراڭغا چۈشۈشتى. كېرىموف سۈنغان چاغلىرىدا، خالىق ئۇنى مەسخىرە قىلىپ، كۆزگە ئىلمىغانىدى. شۇڭا ئۇ پۇرسەتنى غەنىيمەت بىلىپ، راست ـ يالغاننى قوشۇپ، راسا بىر ماختىنىۋالدى:

— سادىغاڭ كېتەي مەدەنىيەت ئىنقىلابى، — دېدى كېرىموف ئىككى قات گىلەم سېلىنغان سۇپىدا ئولتۇرۇپ، — ھەق ـ ناھەقنى ئايرىدى. مەن ھازىر ئاشلىق ئىدارىسى

---

[1] كۆرۈشكۈچى «ياشىسۇن ماۋجۇشى» دېگەن سۆز بىلەن سالام بەرسە، ئىككىنچى تەرەپ «ياشىسۇن، تۇمەنىڭ يىللار ياشىسۇن» دېگەن سۆز بىلەن جاۋاب بېرەتتى.

بويىچە بىرىنچى قول رەھبەرمەن. . . بۇ چاغقىچە ماڭا قول شىلتىيىدىغان قېرى داشقاللارنىڭ ھەممىسى قاراڭغۇ ئۆيلەرگە سولىنىپ مەسىلە تاپشۇرۇۋاتىدۇ. . . سوت تەرىپىدىن پارىخورلۇقتا ئەيىبلىنىپ، ئىشىك باقار بولۇپ قالغان جامال توختى چېغىدا، پەيچۇسونىڭ ھوقۇقىنى قايتا قولىغا ئالدى. ھازىر ئۇنىڭ ئىشى بەك ساز. . .

— مۇشۇ تازا پۇرسەت ئىكەن، — دېدى خالىق ئۇنى چېكىپ، — جامال توختىنىڭ قولىدا ھوقۇق بار مۇنداق چاغدا، سېنى ئۇرغان ھېلىقى ئۇچ ئەپەندىنىڭ راسا ئەدىپىنى بەرسەك بولمامدۇ؟ . . . بىر يىلدىن ئوشۇق قولتۇق تاياقتا يۈردۈڭ. . . بۇ «مەيلىلا» دەپ ئۆتكۈزۈۋېتىدىغان ئىشما؟ . . .

كېرىموف تۇنجۇققاندەك بولۇپ جىمىپ قالدى. ئۇ، ئۆزى ياللىغان ئادەملەردىن تاياق يېگەنلىكىدەك بۇ شەرمەندىچىلىكنى ئاشكارىلاشنى خالىمىدى. دېگەننىڭ پايدىسى نېمە؟ يە ئۇ دەندىرەك، يالاڭ تۆشلەرنى تۇتۇپ بەرگىلى بولمىسا ياكى پۇللىرىنى قايتۇرۇۋالمىسا؟ . . . ئۇلارغا چېقىلىش ئۆزىنىڭ پۇتىغا چىتىق سالغان بىلەن باراۋەر ـ دە! . . . كۆرسە ھالى قالمايدىغان، كۆرمىسە كارى بولمايدىغان، ھوقۇق، مەنپەئەتتە ئۆزەڭگە سوقۇشتۇرۇپ، قورساق سوقۇشى قىلىدىغان خالىق ئەمەلي ئەھۋالنى ئۇقسا: «ئۆزۈڭنىڭ پۇلى بىلەن ئۆزۈڭنى ئۇرغۇزۇپسەن. . .» دەپ مەسخىرە قىلار؟ جېنى يايراپ كېتەر؟ . . .

— ئا. . . خا كاتىپ، ئاشۇ كونا خامانىنى سورۇشمايلى ماقۇما؟ — كېرىموف قول سىلكىدى، — لېكىن مەن ھامان بىر كۈنى ھېكمەتتىن ئۆچ ئېلىپ، نومۇسۇمنى ئاقلايمەن. . . بىراق، تارتقان زىيىنىمنى ئۇندۇرۇۋالغۇچە، ئامەت قولدىن كەتتى. . .

— قايىت قولغا ئېلىنىپمۇ؟

— ياق، سەن بىلمەيسەن، ماھىگۈل ئاجايىپ بالا بولغان، — كېرىموف تامىقىنى تامچىپ قويدى، — ئۇنىڭ قوش ئالمىدەك بېجىقلىرى، كۈلۈپ تۇرغان كۆزلىرى، يۈمران چۈجىدەك قوش ئېگىكى قۇيۇپ قويغان گۈلزىبا. . . ئەمما ئۇ ئاچىسىغا قارىغاندا ياۋاش، ئانىكۇم ئىدى. مۇشۇ كۈنلەردە بولغان بولسا، دادىسىدىكى قەرزنى ئانىسى قېرىغا يۆلەپ تۇرۇپ، ئۇنى ئاسانلا قولغا كىرگۈزۈۋالاتتىم. . . ئەپسۇس، ئۇ بىلگەندەك ئۇرۇمچىگە كېتىۋالدى. . .

ئۇلار كونا خامانلىرىنى سورۇشۇپ خېلى پاراڭلاشتى. خالىق گەپ ئارىلىقىدا،

ئۆزىنىڭ ھوقۇق ـ ئەمەللىرىنى دەۋالدى ۋە ئاغىنىسى ئەركىندىن كەلگەن خەتنىڭ مەزمۇنىنى ئوجۇر ـ بوجۇرىغچە سۆزلەپ بېرىپ، ئۆزلىرىنىڭ كەڭ ـ داغدام يولغا قەدەم قويغانلىقىنى شەرھلەپ ئۆتتى.

— ئەگەر، ئىنقىلاب بۇنداق ئۇزۇنغا سوزۇلسا، پۇرسەت چوقۇم كەلگۈدەك. . .

— نېمىنى كۆزدە تۇتماقچىسەن؟

— بـۇ ساڭا ئايان، — كېـرىموف كـۆزىنى قىسىپ قـويدى، — مەن ئويلىغانىنى سەنمۇ ئويلاۋاتىسەن. . .

كۇن ئولتۇرۇپ، گۇگۇم چۈشۈشكە باشلىغاندى. خالىق خوشلىشىپ يولغا چىقـتى. ئۇ يولدا كەلگۈچە، كېرىموفنىڭ «ئىنقىلاب مېۋىلىرى» بىلەن بىزەلگەن ھەشىمەتـلىك ئىككى ئېغىز ئۆيىنى كۆز ئالدىغا كەلتۈردى. ئۇنىڭغا سېلىشتۇرغاندا، خالىقنىڭ ئالغىنى ياماقچە بولالمايدىكەن. . . ناھايىتى شۇ بىرەر ـ ئىككى جۈۋىلىق ئەلتىرە، بىرنەچچە گىلەم، بەش ـ ئالتە دانە ئالتۇن ئۈزۈك بىلەن چەكلىنىپتۇ. . . ھازىرقى ۋاقىتتا تۆت كوننى يوقىتىمىز دەپ، بىر كىرگەن ئۆيگە يېنىشلاپ كىرىپ، توپا ـ توزاڭ كۆتۈرۈۋاتسا، كىم نېمىنى ئېلىپ، نېمىنى قويدى؟ ھېچكىم بىلمىسە، بۇ ئاخىرقى ھېسابتا، ساپىقىنى تۇنقىلى بولمايدىغانلا بىر ئىشقۇ! بۇنداق ئەپلىك پۇرسەتنى قولدىن بېرىپ قويۇش ھاماقەتلىكتە! . . .

خالىق قاراڭغۇ چۈشۈش بىلەن، گۇڭشىغا يېتىپ كەلدى. ئۇ ئېتىنى ئات باقارغا بەرگەندىن كېيىن، يىغۇلىنىغان «تۆت كونا» ئامبىرىغا كەلدى. قوراللىق ئىككى مىنبىڭ ئۇ يەردە چۆرگىلەپ يۈرەتتى. ئۇلار: «خا جۇرىن ھارمىغايلا» دېگىنىچە، ئالقانلىرىنى ئۇۋۇلاپ، ئېگىلىپ تۇرۇپ كۆرۈشتى.

— سەن، — دېدى خالىق تازچاق مىنبىڭغا، — ئوتتۇرا مەكتەپكە بېرىپ دەرھال رېخىم نۇرىنى چاقىرىپ كەل. . . باھانە ـ سەۋەب كۆرسەتمىسۇن، ئۇدۇل ئىشخانامغا ئاپارغىن. . .

تازچاق مىنبىڭ كېتىشى بىلەن، خالىق مەمتىمىن ئىسىملىك مىنبىڭغا چوشقا فېرمىسىغا بېرىپ بىر باڭ ھاراق ئەكىلىشىنى، ئەتە ناھىيىدىن كېلىدىغان مېھمان بارلىقىنى ئېيتتى. . .

ئىككى مىنبىڭ كۆزدىن يوقىلىشى بىلەن، خالىق ئامبارغا كىرىپ، بۇرۇنلا كۆزـلەپ قويغان ئانار گۈللۈك، چاشما ۋە ئىران نۇسخىلىق چوڭ گىلەمدىن تۆتنى بىر ـ

بىرلەپ گۈڭشى بېغىنىڭ ئارقىسىغا يۆتكىدى. بۇ يەردىكى پاسىل تامدىن ئارتىلدۇرۇپ تاشلىسىلا، ئۆزىنىڭ قورۇسى ئىدى. ئۇ بىردەمدىلا، ئات ئېغىلى لاپىسىغا پىچان ئېلىش ئۈچۈن قويۇلغان شوتىنى كۆتۈرۈپ كېلىپ، تامغا يۆلىدى ـ دە، گىلەملەرنى بىر ـ بىرلەپ هويلىسىغا تاشلىدى.

خالىق ئىشخانىسىنىڭ ئالدىغا كەلگەندە، رېخىم نۇرى ئۇنى ساقلاپ تۇراتتى.

ـ قېنى ئولتۇر، ـ دېدى خالىق ئىشخانىغا كىرگەندىن كېيىن. ئۇ تۈيۈقسىز هۇجۇم باشلىغاندىى، ـ سەن يىغىۋالغان ئالتۇن بۇيۇم، زىبۇزىننەتلەرنى نېمىشقا تاپـ شۇرمايسەن؟ بۇ بىر ئىنقىلابچىنىڭ ئىستىلىمۇ؟...

ـ ئۇلار بار، خا جۇرېن، تاپشۇرماسلىققا بېشىم ئونمۇ؟ ـ خالىقنىڭ ئەلپازىدىن ئەندىككەن رېخىم نۇرى كىر ياغلىققا ئورالغان ئىككى دانە ياقۇت كۆزلۈك ئۈزۈك، بىر دانە تولغۇما كۈمۈش بىلەيزۈكنى ئۈستەلگە قويدى، ـ مەن ئۆزلىرىگە بېرىمەن دەپ، يانچۇقۇمغا سېلىپ قويغان...

ـ هەممىسى مۇشۇما؟ ـ خالىقنىڭ كۆزلىرى چاچراپ چىقىپ كەتكۈـ دەك بولدى، ـ هەي ئىشتاچى ئەپەندى، ئوننەچچە دېهقان نېمىلەرنى ئېلىپ كەتكەنلىـ كىڭ هەققىدە سا جۇرېنغا ئەرز تۇتتى. ئوتتۇرا مەكتەپتىنمۇ ئوقۇتقۇچىلار بۇ توغرۇلۇق ناهىيىگە ئىسپات يېزىپ تاپشۇردى. ناهىيە باشلىقلىرى ساقلىمىنى قىرىپ مېنى راهىپ قىلىۋەتتى. ئەمدى ماڭا تارتمىغان سېنىڭ دەردىڭ قالدىما؟ هەممىنى تاپشۇر...

«ئالتۇننىڭ مېهرى يامان» دېگەن گەپ راست ئوخشايدۇ. رېخىم نۇرى يەتمىش ئىككى قەسەمنىڭ هەممىنى قىلىپ، يىغلاپ ـ قاقشاپ، زادىلا ئىقرار قىلمىدى. خالىق كارىدورغا چىقىپ تازچاق مىنبىكنى چاقىرىپ، ئۇنىڭغا ياتاقتىكى مىنبىكلارـ دىن تۆت ـ بەشنى ئويغىتىپ كېلىشنى بۇيرۇدى.

ـ بوپتۇ، ئۆزۈڭنىڭ شورى ئۆزۈڭگە! ـ خالىقنىڭ تاماكا تۇتقان قوللىرى تىترەـ ۋاتاتتى، ـ بۇ يەردە ئىقرار قىلمىساڭ، سوراقخانا[1] دىغۇ هوشۇڭنى تاپارسەن!...

ـ جېنىم خا جۇرېن... مەن... مەن... بولسا دېمەمدىمەن؟ ئىلىلا ـ بىلىلا ئەمدى قالمىدى... راست دەۋاتىمەن... ماڭا ئىشەنسىلە...

---

① سوراقخانا ـ مەدەنىيەت ئىنقىلابىدا يەرلىك تەشكىلاتلارنىڭ ئۆز ئالدىغا قۇرۇۋالغان قىينىق ئۆيى.

ربخىم نۇرى «ئوتتۇرا مەكتەپنى سوراۋاتقان بىر ئىنقىلابچىنى ئۇنداق قىلماس، بەلكى قوقاق سىلىۋاتىدۇ. . . بىردەم يالۋۇرسام ئىشىنىپ قالار» دەپ ئويلىغانىدى. لېكىن بىردەمدىلا ئىشخانا ئىشكى ئالدىدا قىرلىق كالتەك، تاسما، ئارغامچا، زەنجىر تۇتقان جاللاتتەك مىنبىگدىن ئالتىسى پەيدا بولدى. ئۇلارنىڭ تەلەتى خۇددى قانسىرغان يىلپىزلارغا ئوخشاش ياۋۇز ئىدى. خالىق ئۇلارنىڭ باشلىقىنى چەتكە تارتىپ، بىرمۇنچە پىچىرلىغاندىن كېيىن:

— ئىقرار قىلغۇچە «سوراق» قىلىڭلار، — دېدى.

تراكتور پونكتى بىلەن گۇڭشې قورۇسى تۇتاش ئىدى. سول تەرەپتىكى بىر قاتار پاكار ئۆيلەر باشلانغۇچ مەكتەپنى ئايرىپ تۇراتتى. بۇ ئۆيلەرنىڭ تراكتور پونكىتىغا قارىغان بىردىن پەنجىرىسى بولۇپ، تۆمۈر تاياقچىلار قېقىلغانىدى. باشلانغۇچ مەكتەپ-تىن تارتىپ چىقىرىلغانلار ئەنە شۇ ئۆيلەردە سوراق قىلىنىپ، قىيناققا ئېلىناتتى. گۇڭشېنىڭ «سوراقخانىسى» بولسا تراكتور پونكىتىنىڭ ئايىقىدىكى ئات ئېغىلىنىڭ قېشىدا ئىدى. تراكتورلارنىڭ قاتتىق ئاۋازدا تارتىلدىشى، كېچىدە توك بېرىۋاتقان موتورنىڭ توختىمايى گۇرۇلدىشى ئاستىدا، باشلانغۇچ مەكتەپ ياكى گۇڭشې سوراقخانا-سىدىكى ھەرقانداق ئەسەبىي چىرقىراش، ۋارقىراش، يىغلىغان ئاۋازلار سىرتقا ئاڭلا-ىمايتتى. . .

سوراقخانىنىڭ پەنجىرىسى يېنىدا تاماكا چېكىپ تۇرغان خالىق ربخىم نۇرىنىڭ بوغۇزلانغان كالىدەك خاقىراشلىرىنى، بوغۇزىغا قىڭراق ئۇرۇلغان چوشقىدەك چىرقى-راشلىرىنى ئاڭلاپ، بىردەم يايراپ تۇردى. مىنبىگلار قىيناق ئۈسۈلىنى ئۆزگەرتىش ئۈچۈن، ئېسىقتىكى ربخىم نۇرىنى يەرگە قويۇۋەتكەنمۇ، بىر چاغدا «گۇپ» قىلغان ئاۋاز چىقىشى بىلەن، ناھايىتى تېز ھەم ئېچىنىشلىق ھالدىكى: «ۋاي جان. . . ۋاي جان. . . » دېگەن ئاۋاز تەكرارلاندى ـ دە: «ۋاي ئۆلدۇم. . . ئۆلىدىغان بولـ-دۇم. . . مەن ھەممىنى دەي. . . ھەممىنى تاپشۇراي» دېگەن خۇددى قۇدۇقنىڭ تېگىدىن چىققاندەك خىرقىراق، گۇڭگا ئاۋاز ئاڭلاندى. خالىق پۈسۈققىدە كۈلۈپ قويۇپ، ئىشخانىسىغا كەتتى. ئۇزۇن ئۆتمەي، مىنبىگلار ربخىم نۇرىنىڭ قولتۇقلىرى-دىن سۆرەپ كىرىپ، ئۇنى يەرگە گۇپپىدە تاشلىدى. كۆڭلىكى يىرتىلىپ كەتكەن، بەدىنىدە قالغان تاسما ئىزلىرى قاناپ قىر ـ قىر قان ئۇيۇپ چىققان، يۈزىدە نېمىلەرنىڭ-دۇر داغلىرى قالغان، ئېغىزىدىن چىقىۋاتقان قان ئارىلاشقان لاي ئېڭىكىگە ساقىپ

چۈشۈۋاتقان رېخىم نۇرى ئاچ بۆرىلەر تالىۋەتكەن لالما ئىتقىلا ئوخشاپ قالغاندى. بىرنەچچە مىنىتىك ئۇنى ئالدىغا سېلىپ ئېلىپ كېتىپ، يېرىم سائەتمۇ بولماي قايتىپ كېلىشتى. مىنىتكىلار ئۈستەلگە قوش مۈشت چوڭلۇقىدا بىر تېرە ھەمياندىن قويغاندىن كېيىن، قايتىپ كېتىشتى. خالىق تېرە ھەمياندىكى نەرسىلەرنى ئۈستەلگە تۆكتى. بۇلار ياقۇت كۆزلۈك ئۈزۈك، ھالقا، ئۇششاق يېشىل زۇمرەتتىن كۆز قويۇلغان بۇلاپكا، ئالتۇن زىرە، بىلەيزۈك، ئالتۇن پوپۇزىلار ۋە ھەرخىل رەڭلىك جىك مارجانلار ئىدى...

خالىق بۇ ئالتۇن ۋە جاۋاھىرلارنى خالتىسى بىلەن پولات ساندۇققا سېلىپ، ساندۇقنىڭ قۇلۇپىنى ئەتكەندىن كېيىن، رېخىم نۇرىغا تىكلەندى:

— سەن تېخى تولۇق تاپشۇرمىدىڭ! مەن ساڭا بىر كۈنلۈك مۆھلەت بېرەي. ئەگەر يەنە جاھىللىق قىلساڭ، — دېدى خالىق قولىنى شىلتىپ، — مەكتەپتىكى ئەمىلىڭدىن ئەمەس، جېنىڭدىنمۇ ئايرىلىپ قالىسەن... مىنىتكىلار سېنىڭ دۈمبىلىرىڭنى ئون بەش مىنۇتلا سىيلاپ قويدى. تېخى ئۇلارنىڭ «چاشقاننىڭ تۆشۈك تېشىشى»، «تاۋۇز چېكىش»، «تىرناق بوياش»، «راكېتا ئۇچۇرۇش» تەك نۇرغۇن ھۈنەرلىرىنى كۆرمىدىڭ...

— خا جۇرىن ئەمدى...

— ماڭا قۇرۇق گەپ ئەمەس، ئەمەلىيەت كېرەك. ساداقەتلىك كۆرسىتىپ، كۆمۈلگەن، يوشۇرغان، يۇرۇشتۇرۇۋەتكەنلەرنىڭ ھەممىسىنى تاپشۇرساڭ، يېپىق قازان يېپىقلىغچە قالىدۇ، ئەمەل قالپىقىڭ يەنە بېشىڭدا بولىدۇ، ئەگەر ئەتە قۇرۇق قول كەلسەڭ، سوراقخانا تېخى ئۆرۈلۈپ كەتكىنى يوق، مىنىتكىلارمۇ ئۆلمىدى! ماڭ كەت!...

خالىق بۇ كېچە «ئىنقىلاب مېۋىسى» نىڭ خەزىنىسىگە ئىگە بولدى. ئۇ بۇ چاغقىچە يىغىلغان ئادەتتىكى مارجان، مىس، كۈمۈش بىلەيزۈك ۋە ھالقىلارنى تېرە ھەمىيانغا سېلىپ، ئۇنىڭ ئىچىدىكى جىك ماللارنى يانچۇقىغا سېلىپ چىقىپ كەتتى.

خالىق سەھەردىلا گۈڭشېغا كېلىپ، مىنىتكىلارنى ئويغاتتى ۋە نەفىسەنىڭ ئۆيىنى تىنىتىش ئىشىنى ئورۇنلاشتۇردى. ئۇ كېچىچە ئويلاپ قوراشتۇرغان پىلاندىن ئۆزى مەمنۇن ئىدى. بۇنىڭدا، نەفىسە ئۇنىڭدىن، ئاغرىنمايتتى، بەلكى مىننەتدار بولاتتى...

كۈن نەيزە بويى كۆتۈرۈلۈشى بىلەن، قۇتلۇق ھاجىمنىڭ مۇبارەك قەدەملىرى چۈشكەن ھويلىغا ئون يەتتە مىنبىڭ يوپۇرۇلۇپ كىردى. ئۇلارنىڭ قوللىرىدا لوم تۆمۈر، كۆرەك، جوتۇ، كەتمەنلەر بار ئىدى. يالغۇز قالغان نەفىسە بوۋىسىنىڭ قارىسى ئۇشتۇلغىچە، بۇ قورۇدىن ھېچىيەرگە چىقمايدىغانلىقىنى ئېيتقاچقا، ئاچىسى قۇچىقىدىكى بالىسى بىلەن مەشھەدە تۇرۇۋاتاتتى. دالان ئۆيدە بۆشۈكتىكى بالىسىنى ئېمىتىۋاتقان تۇرسۇنىساخان ئاچ بۆرىدەك كىرىپ كەلگەن مىنبىڭلارنى كۆرۈپ، ئولتۇرغان يېرىدە مىقلىغاندەك ئولتۇرۇپ قالدى. ئۆيدە دەرس تەييارلىقى قىلىۋاتقان نەفىسە يۈگۈرۈپ چىقتى ـ دە، پېشايۋان تۈۋرۈكىگە يۆلەنگىنىچە، ئون ـ تىنسىز قاراپ قالدى. ئۇلارغا يېلىنىپ ـ يالۋۇرغانىنىڭمۇ، تىللاپ، ۋارقىراپ ـ جارقىرىغانىنىڭمۇ پايدىسى يوق ئىدى. نەفىسە ئاچىسىغا «ئورنۇڭدىن قوزغالما!» دېگەندەك شەرەت قىلىپ قويدى. باغقا، ئۆي ئىچىگە، ھويلىغا، مال قوتانلىرىغا، ئۈزۈم بارىڭى ۋە ئېتىزلارغا بۆلۈنگەن مىنبىڭلار يەرلەرنى كەتمەن ـ كۈرەكلەردە تىلغاپ، لوم تۆمۈرنى سانجىپ، بىردەمدىلا، قورۇ بىلەن باغنى كونا خارابىيلىققا ئايلاندۇرۇپ قويدى. ئۇلار چاپىمغان كارىۋات ئاستىلىرى، توپا سۈپىلار قالمىدى، ھەتتا گىلەم تارتىلغان تاملارغىمۇ لوم تۆمۈرنى سانجىپ چىقتى. ھويلىدىكىلەر كالىنىڭ ئوقۇرلىرىنى ئۆرۈپ، قوي قوتانلىرىنى چېقىۋەتتى. كىمدۇر بىرى توخۇ كاتىكىنى كەتمەن جۇلدىسى بىلەن بىرلا ئۇرۇپ، ئۇنىڭ شادىلىرىنى سۇندۇرۇپ، چۇۋۇۋىدى، توخۇلار قاقاقلاپ ئۇچۇپ چىقىشتى. ئۆگىزىلەردە كىملەردۇر گۈپۈرلەپ يۈگۈرۈشەتتى. ۋارقىراش ـ توۋلاش، قاسۇر ـ قۇسۇر، ۋاق ـ ۋۇق، گۈلدۇر ـ غالاپ قىلغان ئاۋازلار بىلەن، ھويلىدا بەجايىپكى قارا قۇيۇن پىرقىرىماقتا ئىدى. شۇ پەيتتە، سىرتتا ئات تۇياقلىرىنىڭ گۈپۈرلىگەن ئاۋازى كەلدى. دەرۋازىدىن قامچا تۇتقان، تەرگە چۇمگەن ئىككى مىنبىڭ كىرىپ كەلدى. ئۇلار گويا يىراقتىن كەلگەن دوغلاردەك ھاسىراپ ـ ھۇمۇدەيتتى. ئېگىز كەلگەن بىرسى پۇشتىكىنى قاتتىق چېلىۋىدى، توپا ـ چاڭ، قارا ـ قۇرىلارغا مىلەنگەن مىنبىڭلار ھويلىغا توپلاندى.

— ھەرقايسىڭنى بۇ قورۇغا كىر دېگەن كىم؟ ئۇلۇشكۇنلا، خا جۇرىن: «ھاجىمىنىڭ قورۇسىغا كىرمەيسىلەر، ئۇ پىلاندا يوق دېمەپمىدى؟ ۋۇي زۇۋانسىز ھەزىلەكلەر! — تەمبەل قارامۇتۇق مىنبىڭ ئالدىدا تۇرغان بىرنەچچىسىنى قامچا بىلەن قارس ـ قۇرس قىلىپ ساۋاپلا كەتتى، — خا جۇرىن شەھەردە يىغىندا بولۇپ قېلىۋىدى، بىر يەرلىرىڭ قىمشىپ، بۇ ھويلىغا كىرىشتىڭما؟ . . . ئەمدى خا جۇرىن

ھەرقايسىڭنىڭ بۇرنىڭدىن بۇلاق قىلىۋەتمىسە ھېساب ئەمەس. يەنە ئۆلۈك ئېشەكنىڭ كۆزىدەك ھاڭقىيىپ تۇرۇشسىغۇ؟ دەرھال ھويلا، باغ، ئۆيلەرنى تۆزلەپ بۇرۇنقىدەك قىلىش... شاپ بول دەيمەن! ۋۇي پېتىر قۇلاقلار...

مىنبىڭلار غۇدۇراشقىنىچە ئىشقا كىرىشىپ كەتتى. تۆۋرۈككە يۆلىنىپ تۇرغان نەفىسە ئوينىلىۋاتقان بۇ ئويۇندىن ئەجەبلەنمىدى، ئۇ سوغۇق نەزەردە قاراپ تۇراتتى.

ھېچنېمە تاپالمىغان مىنبىڭلار سالپىيىپ كېتىپ قېلىشتى. چىرايى ئۆلۈكتەك تاتىرىپ كەتكەن تۇرسۇننىساخان بۇشۇك قۇچاقلاپ ئولتۇراتتى.

— ئاچا، سەن قىزىڭنى يېشىپ، ئۆيۈڭگە كېتىۋەر، — دېدى نەفىسە ھېچ ئىش يۈز بەرمىگەندەك قىياپەتتە، — چۈشمۇ بولاي دەپتۇ، بالىلىرىڭغا تاماق ئېتىپ بەر، سەمەتكاممۇ ئىشتىن ھېرىپ ـ ئېچىپ كېلىدۇ...

— سەن تاماق يېگىلى بارمامسەن؟

— ياق، گېلىمدىن بىرنەرسە ئۆتىدىغاندەك ئەمەس...

— ئەگەر خا جۇرىن ئاشۇنداق دېمىگەن بولسا، بۇ تۆڭگۈزلار ئۆينى ئۆرۈۋېتەمتىكى؟ — دېدى تۇرسۇننىساخان بالىسىنى يېشىۋېتىپ، — نېمىلا دېگەن بىلەن خا جۇرىننىڭ ئادەمگەرچىلىكى بار. ھاجىم بوۋامنىڭ نامىزىدىمۇ باشتىن ـ ئاخىر بېشىدا بولدى، نەزىر ـ چىراقلىرىغىمۇ قاراشتى...

— بولدى، ئوغامنى ئۆرلەتمە... ھەممە ئىشنى ئاشۇ جاللات پىلانلىغان... بىلەمسەن بۇ دېگەن بىر ئويۇن...

— سەنمىچۇ، ھەممىنى يامىنىغا ئۆرۈپلا تۇرسەن، — تۇرسۇننىساخان بىر ياشلىق قىزىنى قۇچىقىغا ئالدى، — ئەمىسە بۇشۇك ساڭا قالدى.

— بولدى كېتىۋەر، قولتاقۇ، كۆرپىلىرىنى ئاپتاپقا سېلىپ، بالىنىڭ لاتا ـ پۈتا، كۈلتۈكلىرىنى ئۆزۈم يۇيۇۋېتىمەن...

نەفىسە سۈيدۈك لاتا، كۈلتۈك، شۇمەكلەرنى يۇيۇپ يېيىۋەتكەندىن كېيىن، دەرۋازىنىڭ كىلتانىنى سېلىپ، بۇشۇك يېنىدا ئولتۇردى ۋە تەگ كۆرپىنى ئاستا قايرىدى، قاتىرىسىغا يېيىپ تىزىلغان تۆت كىتاب كۆرۈندى. ئۇنىڭ ئىككىسى XVI ئەسىرنىڭ ئاخىرى XVII ئەسىرنىڭ باشلىرىدا ياشىغان خوتەن گۈجانلىق مەھۇۋۇن ۋە نەۋبەتى تەخەللۇسلۇق شائىرلارنىڭ خوتەن قەغىزىگە يېزىلغان قولىيازمىلىرى ئىدى. مەرھۇم غازاخۇن ئاكا ئۇلارنىڭ تىتىلغان قىرغاقلىرىنى قىرقىپ، يىرتىلغان يەرلىرىنى چاپلاپ، قاتتىق

مۇقاۋا بىلەن قاپلاپ، كىتابتەك قىلىپ قويغاندى. ئۇنىڭ مۇبارەك قولى تەككەن كىتابتىن مۇشۇ ئىككىسى يالداما بولۇپ ساقلىنىپ قالدى. . . بۇلار كامىل قوينىغا تىقىۋالغان، نەفىسە ياستۇق ئىچىدىكى توزغاقتا ساقلىغان كىتابلار ئىدى. قالغان ئىككىسى نەفىسە داۋاملىق ئوقۇپ كېلىۋاتقان كىتابلار بولۇپ، بىرسى ھەزرىتى مىرئەلشىر نەۋائىنىڭ خەمسىسى، يەنە ئۇنىڭ چاھاردىۋانىنىڭ ئەڭ قەدىمكى قولىيازما نۇسخىسى ئىدى.

بۇ كىتابلارغا قاراپ، نەفىسەنىڭ كۆز ياشلىرى دۇردەك تۆكۈلدى. چۈنكى، ئۇلارغا رەھمەتلىك غازاخۇن ئۇستازنىڭ، ژاپاداری كامىلنىڭ قوللىرى تەككەن. بولۇپمۇ بىر كېچە بىر ھارارەتلىك كۆكرەككە تېڭىلغان بۇ كىتابلار ئاشۇ دىيانەتلىك يىگىتنىڭ نەفىسەگە ئېيتماقچى بولغان يۈرەك سۆزلىرىنى، قەلب سادالىرىنى، تولىمۇ سىرلىق شىۋىرلاشلىرىنى ئاڭلىغان! . . . تاقەتسىز سېغىنىش، نادامەت، مۇڭلۇق كۈيلىرىنى تىڭشاپ، كۆز ياشلىرىنى تۆككەن! ئۇ قورامىغا يەتكەن، يىگىتلىك قانلىرى تومۇرلىرىغا پاتماي ئېقىۋاتقان قىران يىگىت! . . . ئۇ نەفىسەدىن كۈندۈزى يۈزمۇ يۈز قاراپ ئولتۇرۇپ دېگىلى بولمايدىغان جەننەت ھۇزۇرلىرىنى تەلەپ قىلماسمىدى! ياق! ئۇ بۇلارنى ئاغزىدىن چىقىرالمىغىنى بىلەن، ئاشۇ دەردلىك كۆزلىرىدىن ئايان قىلاتتى! . . . شۇنداق، نەفىسە ئۆزىنىڭ قىزىق لەۋلىرى بىلەن ئۇنىڭ لەۋلىرىنى تېخى مېھمان قىلغىنى يوق! . . . قوشكۆلىنىڭ ھېلىقى جۈدۈنلۈق كۈنى، گەمە ئىچىدە يالغۇز قېلىشقىنىدا، كامىلنىڭ تىترەپ تۇرۇپ: «نەفىسە ئاشۇ جەننەت بۇلىقىدەك لەۋلىرىڭىز بىلەن لەۋلىرىمگە بىر تامچە ئابى كەۋسەر بېرىڭ. . . مەن چاڭقاپ كەتتىم. . .» دېگەنىدى. ئەمما نەفىسە كۆزلىرىنى ئېلىپ قېچىپ: «مەھرەم كېچىسى. . .» دېدى ـ دە، يۈزىنى ئالقانلىرى بىلەن توسۇۋالدى. . .

نەفىسە كۆز ياشلىرىنى تۆكۈپ، كىتابلارنى سۆيدى. پېشانىسىگە ياقتى ۋە يەنە جايىغا قويۇپ، بۇشۇكنى قايتىدىن جابدۇدى. ئۇنىڭ سەرۋى بويى ھەسرەت، سېغىنىش، پىراقتىن ئېغىرلاشقانىدى. ئۇ يۈمشاق قەدەملەر بىلەن باغقا كىردى ۋە ئامۇت ئاستىدىكى كانقا كېلىپ ئولتۇردى. بىر چاغلاردا دوستلار مۇشۇ كاتتا قۇتلۇق ھاجىمنى چۇرىدەپ ئولتۇرۇشقانىدى. مەرھۇم بوۋاي ھېكمەت، گۈلزىبالارغا ئاجايىپ مۇرىۋەتلىك سۆزلىرى بىلەن نەسىھەت قىلغان، ئەقلىيە جەۋھەرلىرى ئارقىلىق كۈچ ـ مادار بەرگەن، گۈلزىبا: «ئەپۇ ئەتسىلە بوۋا، مەن ئەدەپسىزنى. . .» دەپ بوۋايغا ئېسىلغانىدى. . . ئاھ ئۇ

ناتىۋانمۇ بۇ دۇنيا غەليانلىرىنى ئارقىغا قالدۇرۇپ، يالغۇز ئوغلىنى يېتىم قىلىپ، كېتىپ قالدى! . . . ئۆلۈمنىڭ قەرىلى يوق ئىكەن، ياشقىمۇ، ياشانغانغىمۇ باراۋەر ئىكەن! . . .

نەفىسە نىمانچە مۇڭلىنىدۇ؟ . . . كۆز ياشلىرى نېمە ئۈچۈن ئۇنچىدەك تۆكۈلىدۇ؟ ئۇ غايىلىك، ئېتىقادلىق، غەيرەتلىك مەسۇمە ئىدى، باشقىلارنىڭ دەردىگە يېتەتتى. نەفىسە بۇ يىل ئۆرۈك چېچەكلىگەندە يىگىرمە تۆت يېشى بىلەن خوشلىشىدۇ. ئۇ كامىل بىلەن قانچە ـ قانچە ئەھدىلەرنى قىلدى، ئۇنى تەقەززالىق، پىراق ئوتلىرىدا كۆيدۈردى. . . سۆز سالدۇرغان چاغلاردا، كامىل ئەلنامەدە بىر يىللىق سۈرگۈندە ئىدى. ئون يىلدەك تۈيۈلغان بۇ جەريانىنى ئاخىرلاشتۇرۇپ، تويغا قوپۇشقانلىرىدا، ئانىسى قازا قىلدى. نەفىسەنىڭ بىر يىللىق قارىسى ئۇشتۇلۇپ، ۋىسال شەربىتىگە يېتىدىغان پەيتتە، مەدەنىيەت ئىنقىلابى باشلاندى. مانا ئەمدى بوۋىسى قازا تاپتى، خۇدا ئۇلارغا زادى ئاسايىشلىق بەرمىدى. . . پاك دىللار ئۈچۈن ئاللانىڭ سىناقلىرى نېمانچە كۆپتۇر؟ ئىشىق كۆۋرۈكلىرىدىن ئۆتمەك شۇنچە تەسمۇ؟ بۇنىڭ چېكى يوقمىدۇر؟ . . . قىسمەت قاچانمۇ جۇدالىق گىرىيانلىرىغا بەرھەم بېرىپ، ۋىسال ئىشىكىنى ئاچار؟ . . .

نەفىسە، ئاچىسى تۇرسۇننىساخان ۋە ئۇنىڭ ئېرى سەمەتلەرنىڭ خالىقىنىڭ ئەلچىلىرىگە ماقۇل بولغانلىقىنى، ئەگەر ۋەدە بۇزۇلسا، كېلەر يىلى 2 ـ ئاينىڭ 7 ـ كۈنى ئىككى قورۇنىڭ مۇسادىرە قىلىنىپ، ئۆزلىرىنىڭ بوز يەرگە كۆچىدىغانلىقىنى ئۇقتى. لېكىن، ئۇ ئۇلارنىڭ خەت يۈزىدە پۈتۈشكەنلىكىدىن خەۋەرسىز ئىدى. خالىق دېگەن بۇ چايان قۇربان ھاكىمنىڭ تاپانلىرى ئاستىدا يەنجىلىپ، نىمجان بولۇپ قالغىنىدا، نەفىسە قانچىلىك خۇشال بولۇپ كەتكەندى ـ ھە؟ ئۇ يوشۇرۇنمۇ، ئاشكارىمۇ ئادەم چاقالماس بولۇپ قالغاندى. . . كۆپ ھەرەج تارتقان ئىككى كۆڭۈلنىڭ قوشۇلۇشىغا ھېچقانداق شەك ـ شۈبھە قالمىغاندى. بىراق مەدەنىيەت ئىنقىلابى دېگەن بۇ تەتۇر شامال بۇ نىمجان چايانىنى يەنە يەلپۈپ ئويغاتتى. ساۋۇر روزىدەك قارا كۆڭۈل شاپائەتچىلەر ئۇنى مەلھەم بېرىپ تىرىلدۈردى. بۇ تىرىلگەن چايان يەنە قانچە بىغۇبار، ئاق كۆڭۈل كىشىلەرگە نەشتىرىنى تىقار؟ . . .

نەفىسە ئالە بىلەن خۇداغا سېغىنىپ، دۇئاغا قول كۆتۈردى:

«ئاھ شەپقەتلىك ئاللا، بۇ تىرىلگەن چايانىنى ئۆز قۇدرىتىڭ بىلەن جازالا، دوزاخ

ئاتەشلىرىدە كۆيدۇر . . . مۆمىن بەندىلىرىڭگە شاپائەت ۋە ساخاۋەت نۇرلىرىڭ-
نى چاچ . . . بىزنى ئۆز پاناھىڭدا ساقلا ! . . . »

ئىسيان

قوشكۆل سۈرگۈنلىرىنىڭ ھاياتىدا بەزى ئۆزگىرىشلەر بولدى. ئۇلار ئۆزلىرى سالغان ئۆيلەرگە كۆچۈۋالدى، تۇزۇم جەھەتتىمۇ بەزى ئەركىنلىكلەرگە ئېرىشتى. بۇ چاغلاردا ئۇرۇمچى ۋە ئىچكىرى ئۆلكىلەردىن كېلىۋاتقان: «ئاممىغا زەربە بېرىلدى» ، «كاپىتالىزم يولىغا ماڭغان ھوقۇقدارلار يۆنىلىشنى بۇرىۋەت-تى . . . » ، «لۇشيەن خاتالىقى ئۆتكۈزۈلدى . . . » دېگەندەك خەۋەرلەر تار-لىپ، بۇ خەۋەرلەر خوتەننىڭ ئىنقىلاب ۋەزىيىتىگە تەسىر كۆرسەتمەكتە ئىدى. يوقلاپ كەلگەن يېقىنلىرىدىن بۇ خۇش خەۋەرلەرنى ئاڭلىغان ئوقۇنقۇچىلار ئىچىدىمۇ قۇلاق يافتى سۆھبەتلەر كۆپىيىپ قالدى. بۇ ناھايىتى ياخشى پۇرسەت ئىدى. بۇ كۈنلەردە، نائىبى، غازاخۇن ئاكا، قۇتلۇق ھاجىملارنىڭ قازا تاپقانلىقىنى ئاڭلىغان كامىل، ھېك-مەت، مۇراتلار خۇددى بەتلەگلىك مىلتىقتەك ئېتىلالماي تۇراتتى. ئۇلار بىر كۈنى، ئۆزئارا باش قوشۇۋالغاندىن كېيىن، سابىر مەرۇپ، توساللا گۇڭشى باشلانغۇچ مەكتە-پىنىڭ مۇدىرى ئابدۇقادىر قاتارلىق ئوتتۇرا - باشلانغۇچ مەكتەپلەردىكى جىگەرلىك ئوقۇنقۇچىلارنى يىغىپ، بىر تۈپ يۇلغۇننىڭ تۈۋىدە يىغىن ئاچتى. ئۇلار دەسلەپتە مۇنداق ئۇچ تۈرلۈك تەلەپنى قويۇشماقچى بولدى. بىرىنچى: ئوقۇنقۇچىلار ھەپتىدە بىر كۈن دەم ئالىدۇ، ئىككىنچى: تاماقنى ياخشىلاپ بەرسۇن، ئۈچىنچى: سەككىز سائەتلىك ئىش تۈزۈمىگە كاپالەتلىك قىلىنسۇن. ئۇلار يىغىندىن تارقاپ، شۇ كېچىسىلا، بۇ قارارنى زەيىندىن، ئايىم نۇرى، تۇردى ھېكىم قاتارلىق يىلتىزىدىن سېسىپ كەتكەنلەر-دىن باشقا بارلىق ئوقۇنقۇچىلارغا يەتكۈزۈشتى. بۇ قوشكۆل سۈرگۈنلىرىنىڭ تۇنجى قېتىم ئېلىپ بېرىۋاتقان ئىنقىلابى ئىدى.

ئەتىسى سابىر مەرۇپ ئىشقا چىقىشقا پۇشتەك چېلىشى بىلەن، ئوقۇنقۇچىلار «باش شتاب» ئىشخانىسىنىڭ ئالدىغا توپلاندى ۋە ئالدىن بەلگىلەپ قويۇلغان بىرىنچە-چەيلەن ئارقا - ئارقىدىن: «كىشىلىك ھوقۇقىنى دەپسەندە قىلىشقا يول قويمايلى ! » ، «سەككىز سائەتلىك ئىش تۈزۈمىنى يولغا قويايلى ! . . . » «تويغۇدەك

تاماققا كاپالەتلىك قىلايلى!» دېگەندەك شوئارلارنى توۋلىدى. بىردەمدىلا، سەككىز مىنبىك قوراللىرىنى ئوقۇنقۇچىلارنىڭ مەيدىسىگە تىرەپ، ئۇلارنىڭ ئالدىنى توستى. گۈلدۈرلىگەن شوئار ئاۋازىدىن مەڭدەپ قالغان گاڭ گۇتۇ بىلەن تېزەك قېلىپى پەلەمپەي ئۈستىدە پەيدا بولدى. ئوقۇنقۇچىلار ۋارقىراپ ـ جارقىراپ، قوللىرىنى شىلتىپ، ئۆز تەلەپلىرىنى ئوتتۇرىغا قويۇشقا باشلىدى. ئۇلارنىڭ بىرسى يەنە بىرسىگە قوناق بەرمەيتىتى. ئىش قىلىپ، توپ ئىچى قالايمىقانىدى. گاڭ گۇتۇنىڭ دەسلەپتە كۆكىرىپ كەتكەن چىرايى بارا ـ بارا ئەسلىگە كېلىپ، ھەجىيىشقا باشلىدى. لېكىن تېزەك قېلىپىنىڭ كىچىك كۆزلىرىدىن چاقماق چېقىۋاتاتتى.

— ھاي، ھاي... تىنچ بوسۇن...— دېدى گاڭ گۇتۇ قولىنى كۆتۈرۈپ،— سىلەر شۇ ۋارى ـ ۋارى قىلسا، گەپنى قانداق ئاڭلاڭ بوسۇن؟...

— ھەددىڭدىن ئېشىشما!— ۋارقىرىدى تېزەك قېلىپى تۈكۈرۈكلىرىنى چاچراتىپ،— سەنلەر ئىسيان كۆتۈرمەكچىما؟ مىنبىڭلار!...

— پا جۇرىن!— گاڭ گۇتۇ پاسار داۋۇتنىڭ يېڭىنى تارتىپ، ئۇنىڭغا بوش ئاۋازدا بىر نېمە دېگەندىن كېيىن، ئۇ دەرھال ئۆزىنى تۇتۇۋالدى.

— ئەگەر تەلەپ ـ پىكىرىڭلار بولسا، ئاراڭلاردىن ۋەكىل كىرگۈزۈڭلار،— دېدى تېزەك قېلىپى،— بىز سۆزلىشىپ كۆرەيلى.

ئوقۇنقۇچىلار دەرھال كامىل، ھېكمەت، ئابدۇقادىرلارنى ۋەكىل قىلىپ كۆرسىتىپ بېرىشتى. ئۇلار ئىشخانىغا كىرىپ كېتىپ، خېلى ئۇزۇن ھايال بولۇپ قېلىشتى. ئەمما ئوقۇنقۇچىلار ئورۇنلىرىدىن قوزغالماي تۇرۇۋەردى. قوللىرى تېلىپ كەتكەن مىنبىڭلارنىڭ بەزىلىرى مىلتىقلىرىنى مۇرىسىگە ئېسىۋېلىشتى. ئاخىرى، پەلەمپەي ئۈستىدە ۋەكىللەر كۆرۈندى.

— يولداشلار،— دېدى كامىل قولىنى كۆتۈرۈپ،— ھەربىر ئوقۇنقۇچى ئىككى ھەپتىدە بىر نۆۋەت بىر كۈن دەم ئالىدۇ. شۇڭا، گۇرۇپپىلار ئوقۇنقۇچىلارنى ھەر ھەپتىدە نۆۋەتلەشتۈرۈپ دەم ئالدۇرۇشى كېرەك، دەم ئېلىش ۋاقتىدا، ئائىلىسىگە بېرىشقا رۇخسەت قىلىنىدۇ. ئىككىنچى، ھەربىر ئوقۇنقۇچىدىن ھەر ئايدا ئىككى يۈەن پۇلنى ئارتۇق تۇتۇپ قېلىش ئارقىلىق، تاماق سان، سۈپەت جەھەتتىن ياخشىلىنىدۇ. ئەگەر ئاخىرىدا شۇنى تەتىنە بىلەن جاكارلايمىزكى،— كامىل ئىككى قولىنى تەڭ كۆتۈرۈپ جاراڭلىق ئاۋازدا ئېلان قىلدى،— سائەت بەشتىن يەتتىگىچە ئېلىپ بېرىلىدىغان

ئەتىگەنلىك دولقۇن ئەمگىكى، كەچ تەرەپتىكى ئىككى سائەتلىك ئىدىيە ئۆزگەرتىش ئۆگىنىشى ئەمەلدىن قالدۇرۇلدى! . . .

مەيداندا ژارقىراش، ئۇشقىتىش، بىر ـ بىرىنى قوچاقلاش، قول ئېلىپ كۆرۈشۈش باشلاندى. مانا بۇ ئوقۇتقۇچىلارنىڭ كىشىلىك ھوقۇقى، ئىنسانىي تۇرمۇشىدىن مەھرۇم قىلىنغاندىن كېيىنكى بۇ جەھەتلەردىكى تۇنجى غەلىبىسى ئىدى! . . . بۇ چاغدا، ئىشخانا ئىچىدە، لاۋچىك قازان قۇرۇمىدەك قارىداپ، ياۋۇز تەلەتتىدىن مۇز ياغدۇرۇپ ئولتۇرغان پاسار داۋۇتقا خىزمەت ئىشلەۋاتاتتى:

— پا جۇرىن، بىز شۇ قارغىدەك بىر چوقۇپ، ئۇچ كۆرسە بولىدىكەن. . . تاڭ شۇجى: «ئۇرۇمچى، ئىچكىرىلەردە. . . ۋەزىيەت شۇ خولىماتاڭ. . . سىلەر ناھايىتى ئېھتىيات قىلىسۇڭ، ئىچكى جەھەتتىن كۆزىتىپ، تاشقى جەھەتتىن شۇ غەمخورلۇق قىلغاندەك بوسۇڭ. . . » دېگەن تۇرسا؟ . . . سىز شۇ نېمانداق بالا مىجەز بولىدۇ؟ ۋەزىيەت ئوڭلانسا، ئۇلارنىڭ شەرتلىرىنى بىر تەپسە شۇ ئۆرۈلىدۇ ئەمەسمۇ؟ . . .

بىر كۈنلۈك دەم ئېلىشتا ئائىلىسىگە قايتقان ئوقۇتقۇچىلارنىڭ بەزىلىرى دۇتار، ئىسكىرىپكا، راۋاب، داپ دېگەندەك سازلارنى كۆتۈرۈپ كېلىشتى. ئۇلار دەم ئېلىش چاغلىرىدا، مۇراتنىڭ راۋابى ۋە ناخشىسىنى ئاڭلايدىغان، ناخشىغا، سازغا خۇمار مۇئەللىملەر ئىدى. ئۇلار، ھەر كۈنى كەچتە، ئومۇمىي خور ھاسىل قىلىپ، بىر چاغلارغىچە ناخشا ئېيتىپ، ساز چالاتتى. باشقا ياتاقتىكىلەرمۇ يۈگۈرۈشۈپ كىرىپ، كۆڭۈللىرىنى ئاچاتتى. بۇنى ئاڭلىغان قوشكۆلنىڭ دېھقانلىرىمۇ كېلىۋالىدىغان بولدى. ئۇلارنىڭ كۆپلىرى ئۇششاق بالىلار ئىدى. بىر كۈنى ئابدۇقادىرنىڭ تەكلىپى بىلەن، ئۇلار كۈلۈپ ئىچىگە كىگىزلەرنى سېلىپ ئولتۇرۇپ، ئوتتۇرا كېچىلەرگىچە مەشرەپنى قاينىتىۋەتتى. بۇنداق ئىشلارنى شەھەردە قىلىش مۇمكىن ئەمەس ئىدى. لېكىن بۇ ئاسمىنى كەڭرى قوشكۆل «جىنلارنىڭ ئۇۋىسى» بولغاچقا، ئۇلار ئۆز بىلگىنىچە يايراماقتا ئىدى. شۇنداق كۈنلەرنىڭ بىرىدە، تېزەك قېلىپى كىرگەنچە: «ئەمدى ھەرقايسىڭنىڭ خورىكى ئۆسۈپ، ئېيتمىغان سىبرىق ناخشا، چالمىغان قارا سازلىرىڭ قالدىمۇ؟ يوقات بۇ نېمىلىرىڭنى! » دەپ چالۋاقاپ كەتتى.

— ھەي ئاداش، — دېدى مۇرات چاچراپ تۇرۇپ، — سەككىز سائەت يۇلغۇن كۆتەكلىرىنى قومۇرۇپ، قومۇش، شىۋاقلارنى چېپىپ، بوز يېرىڭنى ئاچتۇق، كېسىكىنى قۇيدۇق، ياغىچىڭنى توشۇدۇق، بىزدە يەنە نېمە ھەققىڭ قالدى؟

جىن ـ شاياتۇنلار جىن ـ شاياتۇنلىقىنى قىلىدۇ، بۇ ئۇلارنىڭ تەبىئىتى. . . سەن ئادەملىكىڭنى قىلىپ يۈرۈۋەرمەمسەن؟ بىزنىڭ ناخشا ئېيتىپ، ساز چالغىنىمىز بىر يېرىڭگە تاقاشتىمۇ؟ . . .

— ئادەمنىڭ پەيزىنى ئەجەپ قاچۇردىيا ما پەپىلقۇش ئاداش؟ — دېدى چىرايىدىن قارامىلىق چىقىپ تۇرغان بىر ياش دېھقان، — ئۇزۇن زامانلار بويىتىكەن بۇنداق مۇسۇلماندچە غەزەللەرنى ئاڭلىمىغىنى. . . چىقىڭلار دەيمەن شاتراق كالىنىڭ تېزىكىدەك پۇتقا چاپلاشماي. . .

دېھقاننىڭ بۇ گەپىدىن ھەممىسى پاراققىدە كۈلۈشتى. ئادەتتە ئۆزىنى باشقۇرۇۋاتقان شياۋدۇيجاڭغا ئوتتۇز قاتلىنىپ تەزىم قىلىدىغان بۇ دېھقانلار تونۇمايدىغان بۇ كادىرنى كۈرۈك توخۇچىلىكمۇ كۆرمىگەندى.

تېزەك قېلىپى ئىشخانىغا كىرگەنچە، گاڭ گۇتۇغا دادلىغىلى تۇردى:

— ھەممىنى قىلغان سىز. . . ئۇ نېمە دېسە ماقۇل دەپ. . . مانا ئەمدى پاتىڭمىزغا مىنىپ، گەجگىمىزگە سىيگىنى تۇردى. سىز پرولېتارىيات دىكتاتورىسىنى، سىنىپىي كۈرەشنى ئۇنتۇدىڭىز. . . مەندەك ئادەمگە قويۇپ بەرسە، ئۇلارنى تاپىنىدىن تاسما تىلىپ، قوپسا ئولتۇرالمايدىغان، ئولتۇرسا قوپالمايدىغان قىلىۋېتەتتىم. بۇ نېمىدېگەن خورلۇق، ئاھانەت؟ . . . مەن زادى چىدىيالمىدىم! . . .

— ھەي. . . پا جۇرىن، سىز شۇ بەك ئەخمەق ئادەمكەن. . . — گاڭ گۇتۇ كۈلۈمسىرىگىنچە پېتىنى بۇزماي ئولتۇراتتى، — ھازىر ۋەزىيەت شۇ بەك ـ بەك ئوسال، ئۇلار ناخشا، دۇتار بىلەن ئۆزىنى ئالداپ، بەزلەپ ئولتۇرسا، مۇڭگۇزىنى بىزگە شۇ چىنەشنى ئۇنتۇپ قالىدۇ ئەمەسمۇ شۇ. . . سىز شۇ جىق ئىشلارنى بىلمەيدۇ. . . بىزدە شۇ مۇنداق بىر گەپ بار. . . ناخشا، ساز، «ئويناق»نى مەن شۇ نېمە دېسە بولار؟ . . . — گاڭ گۇتۇ ئۆز تىلىدىكى بىر ئەقلىيە سۆزنى چۈشەندۈرەلمەي، قوللىرىنى شىلتىگىنىچە، ئىشخانىنى بىر ئايلاندى، — ھە، شۇ. . . «ئويناق»نى ئاساسىي ئىش دەپ بىلگەن خەق شۇ دۇنيادىكى چوڭ ئىشلار. . . ھەتتا ئۆزىنىڭ تەقدىرى بىلەنمۇ كارى بولمايدۇ. . . كۆپ ـ كۆپ «ئويناق» ئادەمنى ئۇخلىتىدۇ. . . (ئۇ بىخۇدلاشتۇرىدۇ دېمەكچى ئىدى، ئۇقتۇرالمىدى.)

گاڭ گۇتۇ مۇشۇ ئەقىدىسى بويىچە، ئەتىسى مۇراتنىڭ ئوقۇنقۇچىلار ئارىسىدىن بىر «سەنئەت گۇرۇپپىسى» تەشكىللەش ھەققىدىكى دوكلاتىغا دەرھال قوشۇلدى. مۇرات

ئەر ـ ئايال ئوقۇنقۇچىلاردىن «ئارتىس» تاللاپ، ئۇلارغا مەكتەپتە ئويناپ چىققان لەپەر، ئېيتىشىش، كومېدىيە، ناخشا نومۇرلىرىنى ئۆگەتتى. . . سازلار ئاساسىي جەھەتتىن تولۇق ئىدى. كامىل «باساۋۇتتى» ، «كەلسەۋۇتتى»[1] «دادۇيجاڭ چۇشەندى» دېگەندەك قىزىقارلىق تېكىستلەرنى يېزىپ بەردى.

بىر كۈنى، «كەچتە قوشكۆلىنىڭ يېڭى كۈلۈبىدا ئاياغ ئويۇنى بار ئىكەن» دېگەن خەۋەر پۈتۈن قوشكۆل كەتتىگە ئاڭلاندى. يىللاپ ـ يىللاپ كىنو، سەنئەت نومۇرلىرىنى كۆرەلمەيدىغان دېھقانلار ئۇچۇن، بۇ تېپىلغۇسىز خۇشاللىق ئىدى. ئۇلار سۈرگۈنلەر ماكانلاشقان چۆل تۈزلەڭلىكىگە قاراپ يۈگۈرۈشمەكتە ئىدى.

يانۋاقلاردا، ئەر ـ ئايال ئارتىسلار كىيىملىرىنى يەڭگۈشلەپ، ئۆزلىرىنى تۈزەشتۈر-مەكتە ئىدى. شۇ ئەسنادا بىر خانىم ھېكمەتنىڭ قۇلىقىغا: «سىرتتا بىر قىز ساقلاپ تۇرىدۇ، تېز چىقىڭ!» دەپ قويۇپ كېتىپ قالدى. ھېكمەت كۆڭلىدە: «بۇ مەھبۇبە دېگەن نېمە قىلماقچى؟ كەلمەڭ دېسەم يەنە كەپتۇ ـ دە؟ بۇ قېتىم قاتتىقراق گەپ قىلمىسام زادى بولمىدى» دەپ ئويلاپ، كۈلۈبنىڭ ئارقىسىغا ئۆتتى، بىراق ئۇ ئالدى ـ كەينىگە ماڭالماي تۇرۇپ قالدى. ئۇنىڭ ئالدىدا گۈلرۇز تۇراتتى. ئۇ 3 ـ ئاي كىرىپ قالغان بولسىمۇ، يەنىلا توقۇما ياقىلىق كالتە جۇۋا كىيىۋالغان بولۇپ، بىر چاغدا ھېكمەت ئەكەلدۈرۈپ بەرگەن يېشىل يۇڭ ياغلىقىنى ئېڭەكلىرىدىن ئۆتكۈزۈپ تېڭىۋالغانىدى.

— سىز. . . نېمىشقا كەلدىڭىز؟ — ھېكمەتنىڭ ئاۋازى ئارانلا چىقتى.

— ھېكمەت ئاكا! — گۈلرۇز سۈرمىلىك كۆزلىرىنى سۈزۈپ قارىدى، — مەن. . . مەن سىزدىن كەچۈرۈم سورىغىلى كەلدىم. . . سىز. . . سىز مېنى كەچۈرەرسىزمۇ؟ . . .

— مەن سىزگە ئۆتكەندىلا دېگەنىدىمغۇ؟ — ھېكمەت ئالدىراپ تۇراتتى، ئۇ ئىشلار ئۆتتى، ئاداۋەت ساقلىغىنىم بىلەنمۇ گۈلزىبا تىرىلىپ كەلمەيدۇ. . .

— مېنىڭ بىر ئۆتۈنچىم بار ئىدى. . .

— قېنى تېز بولۇڭ. . .

— نەبىگە نەسىھەت قىلىسىڭىز. . . مەن. . . مەن. . . ئۆيگە قايتىپ بېرىپ،

---

[1] باساۋۇتتى، كەلسەۋۇتتى — بارسا بولاتتى، كەلسە بولاتتى.

ئەزىمەتكە قارىسام. . .

— رەھمەت ياخشى كۆڭلىڭىزگە! بالامغا ئانام، نەبىلەر ياخشى قاراۋاتىدۇ. . . ئەمدى باشقىلارغا ھاجىتىم چۈشمەيدۇ. . .

— ھاجىتىم چۈشمەيدۇ؟! . . . — گۈلرۇزنىڭ كۆزلىرى قىسىلىپ، يۈزىگە قارا بۇلۇت سايە سالغاندەك بولدى.

ھاسىراپ يۈگۈرۈپ كەلگەن مۇرات يىراقتىنلا قاتتىق ۋارقىرىدى:

— ھېكمەت، تېز بول، ھەممىسى تەييار بولۇپ قالدى. . .

— ھېكمەت گۈلرۇزغا خوش دېمەيلا قايتىپ كەلدى. ئۇ كۆلۈپ ئالدىغا كەلگەندە، ئۇ يەردە نۇرغۇن دېھقانلار توپلىنىپ كەتكەندى. ئۇلار ھەق ئالىدۇ دەپ ئاڭلاپ قالغانمۇ، بەزىلىرى ئىككى تۇخۇم، بەزىلىرى نان، قۇرۇق يەل - يېمىشلەرنى تەڭلەيتتى. ئون ئىككى ياشلىق نەۋرىسىنى باشلاپ كەلگەن بىر ئاقساقال دېھقان بىر چار مىكىيانىنى قولتۇقىغا قىستۇرغان ھالدا، ئىشىك توسۇپ تۇرغان مۇئەللىملەرگە تەلمۇرۇپ قارايتتى.

— غوجام بالام، — دېدى ئاقساقال ھېكمەتكە يالۋۇرغان قىياپەتتە، — مۇشۇ چار مىكىيانىنى بەرسەم، نەۋرەم ئىككىمىزنى كىرگىلى قويارما؟ بەك تۇغۇمچان مىكىيانتى. . .

— چوڭ دادا، مىكىيانلىرى ئۆزلىرىگە قالسۇن، جۇرسىلە.

— بوۋاينىڭ كىرىپ كەتكەنلىكىنى كۆرگەن بىر توپ قاسقان تەلپەكلىكلەر ھېكمەتنى ئورىۋالدى. ئىشىك توسقۇچىلار ئۇلارنى كىرگۈزمىگەندى. ھېكمەت ئىشىك توسقان بىر مۇئەللىمنى چەتكە تارتىپ، سەۋەبنى سورىۋىدى، ئۇ: «مۇرات مۇئەللىم دادۇيجاڭ، شياۋدۇيجاڭلارنى كىرگۈزمەڭلار، ئۇلار بىزنى ئەزالارغا (جىن - شەيتان) دەپ تەشۋىق قىلغان دېۋىدى، شۇڭا كىرگۈزمىدۇق» دېدى.

— ھەرقايسىڭلار دادۇيجاڭ، شياۋدۇيجاڭلار ئىكەنسىلەر، — دېدى ھېكمەت ئۇلارغا، — سىلەر كىرسەڭلار بولمايدۇ. چۈنكى سىلەر ئادەم. . . ئويۇن قويىدىغانلارنىڭ ھەممىسى جىن - شەيتانلار. . . ئۇلار ئادەمزاتقا مۇشۇك، ئۆچكە، ئارغامچا بولۇپ كۆرۈندۇ. . . شۇنىڭ بىلەن، سىلەر شامالداراپ، ئاغزىڭلار مايماق، كۆزۈڭلار ئالغاي، پۇتۇڭلار ئەگرى كېتىپ، ئېيتماق بولۇپ قالىسىلەر.

— ئا. . . مۇئەللىم، شۇ گەپلەرگىمۇ پۇتتىلىما؟ — دېدى بىر شياۋدۇيجاڭ، —

بۇنداق ئۆسەك گەپلەرنى تارقاتقان باشلانغۇچ مەكتەپتىكى دېرىزە كۆز مەمتىمىن مۇئەللىم. . . بۇنىڭدىن كېيىن دەپباقسۇن قېنى، ئاغزىنى تېزەك بىلەن يەملەۋېتىمىز. . .

كۈلۈپ ئىچى ئادەم بىلەن لىق تولدى. گاڭ گۈتۈ بىلەن تېزەك قېلىپىمۇ ئورۇندۇقلىرىنى تام تەرەپكە قويۇپ ئولتۇرۇشقاندى. ياشقىنا ئاق سېرىق قىز چىقىپ: «ئومۇمىي خور، ئۆكتەبىر تېخى[1] كوللېكتىپ ئورۇنلايدۇ» دەپ كىرىپ كەتتى. بۇ قىز توساللا باشلانغۇچ مەكتىپىنىڭ ناخشا مۇئەللىمى بولۇپ، «سېرىق ناخشا ئېيتتىڭ» دېگەن جىنايەت ئارتىلىپ، قوشكۆلگە كىرگەندى. . .

خور ھەيۋەت بىلەن باشلاندى. ئاھاڭ ئۆزگىرىشى، تاكتىلىرىغا كەلگەندە، ھېكمەت ئاستا ببرىلىۋاتقان مۇزىكىغا ماسلاشتۇرۇپ، دېكلاماتسىيە قىلاتتى. خور مۇڭلۇق، ئېچىنىشلىق ھەم جاسارەتلىك ئاھاڭدا پەيدىنپەي ئۆزگىرىپ ماڭغاچقا، چاۋاكلار ئىختىيارسىز ئۇرۇلۇپ تۇردى. خور تۈگىگەن ھامان، تەلىپەك كىيىپ، بۇرۇت تاقىۋالغان مۇرات سەھنىدە پەيدا بولۇپ، بىر نەمۇنىچى دېھقان قىزغا كۆيۈپ ـ پىشىپ، ئاشىق بولغانلىقىنى قىزىق گەپلەر بىلەن ئېيتىپ، ھەممىنى ئارقا ـ ئارقىدىن كۈلدۈرۈۋەتتى. ئۇ ئارقىسىغا قاراپ قويۇپ: «مانا. . . مانا، گېپىنى قىلىۋاتسام، ئۆزىمۇ كېلىپ قالدى ئەمەسما؟» دېدى ـ دە، تاقىلداپ كەلگەن ئېلانچى قىزنىڭ ئالدىنى توستى. ئۇ، پائۇزا بىلەن تەڭ ناخشىسىنى باشلىۋەتتى:

يېزىمىز گۈل باراخسان ئۆرگۈلەي،
يېزىمىزغا باراملا؟
سۈلىرى مول، باغلىرى كەڭ، ئايا رەي،
بىللە كەتسەك نېم دەيلا؟ . . .

---

[1] ئۆكتەبىر تېخى — ئۇچ ئۆزگىرىشلىك چوڭ خور. . . بۇ، مەرھۇم شائىر مۇسا سالىجاننىڭ خوتەن ۋىلايەتلىك سەنئەت ئۆمىكىگە يېزىپ بەرگەن تېكىستلىرىنىڭ بىرى. ئۇنىڭ نۇرغۇن شېئىر، داستانلىرى مەدەنىيەت ئىنقىلابىدا يوقالغان. پەقەت ناخشا، كومېدىيە، ئېيتىشىش قاتارلىق تېكىستلىرىلا خەلق ئاغزىدا ساقلىنىپ قالغان.

مۇراتنىڭ قىزىنىڭ ئەتراپىدا پەرۋانىدەك ئايلىنىپ، بىردە تىزلىرىنى يەردە قويۇپ، قولىنى كۆكسىگە قويسا، تۇرۇپلا ئولتۇرغانلارغا قاراپ، ھەييارلىق قىلاتتى. . . قىزمۇ ئۇنىڭغا جاۋابەن ناخشىسىنى باشلىدى:

يېزىمىزنىڭ گۈلىمەن ئۆرگۈلەي —
نەمۇنچى، بىلەملا؟ . . .
ئىش ـ ئەمگەكنىڭ قوينىدا ئايا رەي،
ماڭا ھەمراھ بولاملا؟ . . .

مۇرات بىلەن ئىلانچى قىز بىرمۇنچە يۇمۇرلۇق گەپلەر بىلەن كۆپچىلىكنى كۈلدۈرۈۋەتكەندىن كېيىن، كىرىپ كېتىشتى. لېكىن قىز كەينىگە يېنىپ كېلىپ يەنە: «كومىدىيە: دادۇيجاڭ چۈشەندى» دەپ ئىلان قىلدى. بۇ چاغدا، مۇرات دادۇيجاڭ، ھېكمەت دېھقان بىلۈپ سەھنىدە پەيدا بولدى. دېھقان دادۇيجاڭغا: «مامۇتاخۇن دادۇيجاڭ، ئۆزلىرى خاپا، يۈزلىرى توپا، خوتۇنلىرى سالدىمۇ جاپا؟ . . . تەگدىمۇ سىلىگە تەنە ـ تاپا؟ . . .» دېگەن سۆزلەر بىلەن قىزىقچىلىق قىلىپ، كۆپچىلىكنى كۈلدۈرگەندىن كېيىن، دادۇيجاڭ مامۇتاخۇن مىسكىن قىياپەتتە دەردىنى تۆكۈشكە باشلىدى:

ئاما مېنى سايلىسا دادۇيجاڭ دەپ،
ئۆز ئىسىمنى ئۆزگەرتتىم «ما دۇيجاڭ» دەپ.
ھەممە يەردە چوغ تارتىپ ئۆز نەپسىمگە،
ئەمدى بولسا ئاتالدىم «جا دۇيجاڭ» دەپ. . .

دېھقانلار خۇددى ئۇلار كۆڭلىدىكىنى دەۋاتقاندەك خۇشال بولۇشۇپ، قاقاقلاپ كۈلۈشتى. دېھقان ناخشىسىنى باشلىدى:

ئاما سېنى سايلىسا دادۇيجاڭ دەپ،
غادىيىۋالدىڭ ئۆزۈڭچە «ما دۇيجاڭ» دەپ.

ئەزالىرىمىز جاپادا، سەن راھەتتە،
بۇنداق قىلساڭ دېمەمتى «جا دۇيجاڭ» دەپ؟

مۇرات بىلەن ھېكمەت كومېدىيە تۈگىگىچە ھەممىنى كۈلدۈرۈپ، كۆزلىرىدىن ياش چىقىرىۋەتتى. ئولتۇرغان دېھقانلار ئارىسىدا چاقچاق باشلىنىپ كەتتى:

— بۇ گاداي، — دېدى تەلپىكىنى تىزىغا كىيگۈزۈۋالغان تاقىر باش دېھقان يىگىتى، — توغراقلىق كەتتىنىڭ دادۇيجاڭنى ساۋۇتقا ئوخشايدىكەن. ئۇمۇ ئىسمىنى سا دۇيجاڭغا ئۆزگەرتىۋالغان ئەمەسمىدى؟ كېيىن مەھسۇلاتنى ئاشۇرالماي، قۇمۇچاقمۇ ئالالمايدىغان «سا دۇيجاڭ» بولۇپ قالغان ئەمەسما؟...

دېھقانلار، مۇرات «باساۋۇتتى»غا چىققاندا، ئارقا - ئارقىدىن چاۋاك چېلىشقا باشلىدى. ئۇ قاش - كۆزلىرىنى ئوينىتىپ، باشلىرىنى سىلكىپ، قوللىرىدىن قارس چىقىرىپ، ناخشىسىنى باشلىۋەتتى:

باساۋۇتتى، باساۋۇتتى،
بىزنىڭ دادۇيجاڭ ئېتىزغا باساۋۇتتى.
ئەزالارغا باشلامچى بوپ ئېتىزلاردا،
قوللىرىغا كەتمەننى ئاساۋۇتتى...

ئويۇن باشتىن - ئاخىر قىزىقارلىق كومېدىيە، ئېيتىشىش، ئۇسسۇل - ناخشىلار بىلەن قىزىدى. مۇرات ئاخىرقى نومۇردىن كېيىن، سازچىلارغا ئومۇمىي ئۇسسۇلغا چېلىشنى بۇيرۇدى. ساز چېلىنىشى بىلەن، ئۆزى ئۇسسۇلغا چۈشۈپ، بىرنەچچە دېھقانىنى ۋە دادۇيجاڭ، شياۋدۇيجاڭلارنى تارتىپ قويدى. كۈلۈبنىڭ ئىچىدە، ئومۇمىي ئۇسسۇل خېلى ئۆزۈن داۋاملاشقاندىن كېيىن، ئويۇن ئاياقلاشتى. دېھقانلار بىلەن ئوقۇنقۇچىلارنىڭ بۇنداق كۆڭۈللۈك ئۇچرىشىشلىرىنىڭ ئۆزۈلۈپ قالماسلىقىنى ئويلىغان مۇرات سورۇنغا چىقىپ، كۆپچىلىككە بىرنەچچە ئېغىز سۆزلىدى:

— دېھقان قېرىنداشلار، ئوقۇتقۇچى - ئوقۇغۇچىلار، بۇگۈنكى كۆڭۈللۈك كېچىنى قوللىغان ۋە ئۆزلىرىمۇ بىرلىكتە قاتناشقان چىڭ جۇرېن، پا جۇرېنلارغا مىننەتدارلىقىمىزنى بىلدۈرىمىز...

كۆلۈب ئىچىدە گۈلدۈراس ئالقىشلار ياڭرىدى. گاڭ گۈتۈ ئۆزىنىڭ ھۆل كېسەككە دەسستىلگەنلىكىنى بىلىپ تۈرسىمۇ، زورمۇزور كۈلۈپ، چاۋاك چالغان بولدى. بىراق تېزەك قېلىپى مىڭلىغان ئاممىنىڭ ئالقىشىغا ئېرىشكەن كاتتا ئەربابتەك، جاۋابىن قوللىرىنى كۆتۈرۈپ پۇلاڭلاتتى ۋە ئۆردەكتەك ئىغاڭلاپ چىقىپ كەتتى.

— دادۇيجاڭ، شياۋدۇيجاڭلىرىمىز، — دېدى مۇرات ئۇلارنى ئۇزىتىپ چىققاندا، — ھەرقايسىلىرى بۇگۈن كىمنىڭ دېپىغا ئۇسسۇل ئوينىشقانلىرىنى ئۇنتۇپ قېلىشمىسلا... نەق جىن ـ شەيتانلارنىڭ!...

بۇ گەپنى ئاڭلاش بىلەن، دەسلەپتە بىرنەچچىسىنىڭ كۆزلىرى چەكچىيىپ كەتتى، كېيىن تۇيۇقسىزلا قاقاقلاپ كۈلۈۋېتىشتى...

بۇ خۇشاللىققا يەنە بىر خۇشاللىق قېتىلدى. ئەتىسى ئەتىگەندە، ياتاق، كۈلۈب، ھەتتا گاڭ گۈتۈنىڭ ئىشخانا ئىشىكلىرىگە قەدەر «چۈەندەن[1] چاپلىنىپ كەتكەندى. بۇنى ئەتىگەن سەھەردە تۈرىدىغان كامىل كۆرۈپ قالدى. ئۇ ياتاق تېمىدىن بىر پارچىسىنى ئاۋايلاپ سويۇۋالدى ـ دە، يانچۇقىغا سالدى. ئوقۇنقۇچىلار تەرەپ ـ تەرەپتىن چاپلانغان «چۈەندەن» لەرنى ئوقۇماقتا ئىدى.

... «قوشكۆلدىكى سۈركۈنلەر، ئازاب چەككەن ئەر ـ ئايال ئوقۇنقۇچى تۇنقۇنلار! سىلەر جىن ـ شەيتان ئەمەس، بەلكى ئىنقىلابىي ئاممىا، پارتىيە ئىچىدىكى كاپىتالىزم يولىغا ماڭغان ھوقۇقدارلار ھوقۇق تارتىۋېلىپ، دۆلىتىمىزنىڭ قىيقىزىل رەڭگىنى ئۆزگەرتىش، كاپىتالىزمنى تىرىلدۈرۈش غەرىزىدە، مەدەنىيەت ئىنقىلابىنىڭ يۆنىلىشىنى بۇراپ، تىغ ئۇچىنى سىلەردەك ئاممىغا قاراتتى. ھازىر مەملىكەت بويىچە جىن ـ شەيتان قىلىنغان، ناھەق جازالانغان، قارا دېلولارنىڭ قۇربانى بولغان مىليونلاپ ئاممىا بىردەك قوزغالدى! ئۇلۇغ داھىمىز ماۋجۇشى: «ئىنقىلاب قىلىش گۇناھ ئەمەس، ئىسيان كۆتۈرۈش يوللۇق...» دەپ تەلىم بەردى. ئورنىڭلا ـ ردىن دەس تۇرۇڭلار... قوزغىلىڭلار! ئاخىرقى غەلىبە چوقۇم سىلەرنىڭ ھەم بىزنىڭ...»

چۈەندەن باشتىن ـ ئاخىر جاراڭلىق شوئارلار، ئىنتۇنانسىيلىك جۈملىلەر بىلەن

---

[1] چۈەندەن — تەشۋىق ۋەرىقى. ئەينى يىللاردا شۇنداق ئاتالغۇدا ئېيتىلغانلىقى ئۈچۈن، ئاپتورمۇ شۇنداق ئاتاشنى لايىق تاپتى.

تولغان بولۇپ، ئاخىرىغا: «قەشقەر خۇك ئەرسى، زاۋۇقەن يولى تۆەندىن»[1] دەپ يېزىلغا-نىدى.

بۇ ئىشتىن خەۋەر تاپقان سەككىز قوراللىق مىنبىك يېتىپ كەلدى ـ دە، چۈەندەن-لەرنى يىرتىپ، يىرتالمىغانلىرىنىك ئۈستىگە قارا رەڭ سۈۋاپ، ئىشنى باشلىۋەتتى. ئالاقزادە بولۇپ كەتكەن گاڭ گۈتۈ ھەم تېزەك قېلىپى ئۈلارغا ئوقۇتقۇچىلارنىك يانلىرى-نى ئاختۇرۇش ۋە ياتاقلىرىنى تىنىتىشنى بۇيرۇدى.

بۇ ۋەقە بولۇپ ئىككى كۈن ئۆتكەندە، قوشكۆل كەنتىنىك شۇجىسى ئەمگەك كۈچى تەلەپ قىلىپ كەلدى. ئۈلار پاختايۇلغۇن دېگەن يەردىن ئەللىك مودەك بوز يەر ئاچقان بولۇپ، پىچان ھەم يازلىق بۇغداي ئۇرۇقى چېچىشنى پىلانلىغانىدى.

ئون بەش ئوقۇتقۇچى ئەۋەتىش قارار قىلىندى. بۇنىڭ ئىچىدە كامىل بىلەن ھېكمەت بار ئىدى. دېھقان ۋە ئوقۇتقۇچىلار ئون كۈنلۈك نان ـ ئوزۇقلىرىنى ئېلىپ، تراكتورغا چىقىشتى.

كۈن پېتىشقا قاراپ كېتىۋاتقان تراكتور سېسىق گاز چىقىرىپ، تېكىنەك باسقان قۇملۇقلاردىن، تاراسلاپ سونۇۋاتقان قارا شورلۇق يەرلەردىن، يول ئىزناسىمۇ كۆرۈۋە-مەيدىغان قامقاقلىق ئارىلىرىدىن كېتىپ باراتتى. ناگان ـ ناگاندا، قۇرۇپ قوۋزاقلىرى-مۇ تۆكۈلۈپ كەتكەن ئاجايىپ زور توغراق، ئات، ئېشەك، تۆگىلەرنىڭ سۆڭەكلىرىمۇ ئۇچراپ قالاتتى. بەزىدە، چاق ئاستىدىن كۆتۈرۈلگەن قويۇق، يېپىشاڭغۇ توپا ـ چاڭ دەستىدىن، كۈزۈپتا مىقتەك تىقىلىپ ئولتۇرغان ئەللىكتەك ئادەم بىر ـ بىرىنى كۆرەلمەي قالاتتى. شامال بولمىغاچقا، بۇ بوغىناق توپا خېلى يەرلەرگىچە ئەگىشىپ باراتتى. ئۈلار ئۇچ سائەتتەك ماڭغاندىن كېيىن، تراكتور بۇزۇلۇپ قالدى. ھەممەيلەن يەرگە چۈشتى. تراكتورچى بالا ئامبۇر، كۈلۈچ، ئەتۋىركە قاتارلىقلار سېلىنغان مايلىق سومكىسىنى ئېلىپ، يەردىلا دۇكان يايدى ۋە: «ئاغىنىلەر، تۆمۈر بۇقىنىڭ خېلى دەردى باردەك قىلىدۇ، بىرەر سائەتتەك ئارام ئېلىڭلار. . . » دېدى ـ دە، تراكتورنىڭ ئاستىغا ئۆملەپ كىرىپ كەتتى. كامىل بىلەن ھېكمەت بەل ـ پۇتلىرىنى رۇسلىغاندىن كېيىن، سول تەرەپتىكى پەس ئېدىرلىققا قاراپ ماڭدى.

---

[1] «قىزىل ئىككىنچى سىلىڭبۇ، ئىسيان كۆتۈرۈش يوللۇق» پولكىدىن.

— هاي. . . دۆڭلۇكنىڭ ئۇ تەرىپىگە ئۆتۈشمىسلە، — دېدى قوشكۆل كەتتىنىڭ شۇجىسى، — ئۇ يەردە تۈنقۇنلار بار. . .

— كۆرۈپلا يېنىپ كېلىمىز. . . — ۋارقىرىدى ھېكمەت.

دۆڭلۇكنىڭ ئۇ تەرىپى كۆز يەتكۈسىز تۈزلەڭلىك بولۇپ، مىڭلىغان ئادەملەر قىمىرلىشىپ زەيكەش كولاۋاتاتتى. ھەربىرسىنىڭ ئارىلىقى ئىككى يۈز قەدەمدەك كېلىدىغان زەيكەشلەرنىڭ ئاخىرى ئۆچىنى كۆرگىلى بولمايتتى. ئۇلار خۇددى چۆلدە سوزۇلۇپ ياتقان قارا يىلانلارغىلا ئوخشايتتى. چوڭقۇر زەيكەش ئىچىدىكى ئاچچىق، تۈزلۈق سۇدىن لاي سۈزۈپ، ئۇنى زەمبىل، تاغارلاردا توشۇۋاتقانلار ئىككى قىرغاقتىكى پاتقاقلىق دۆڭگە بىر قولىدا تايانغىنىچە يامىشاتتى. ھېكمەت يېڭىئېرىق سۇ ئامبىرىدىكى دېھقانلارنى ئەسلەپ قالدى. كامىل ھېكمەتنى جەينەكلەپ: — ئالدىڭغا قارا! — دەپ پىچىرلىدى. يېقىنلا يەردىكى پاتقاق دۆڭى ئۈستىدە، ئامانللا قۇربان تاغار يۆتكەپ ئۇلارغا قاراپ كۈلۈمسىرەپ تۇراتتى. ئۇنىڭ يۈزى، ئاسما مايكىسى، ئىشتانلىرى، يالاڭ ئاياغ پۇتلىرى، ئىش قىلىپ پۇتۇن بەدىنى قاپقارا لاي بىلەن بۇلغانغانىدى. كامىل، ھېكمەتلەر ئۇنىڭغا قاراپ يۈگۈرۈۋۈدى، ئۇچ قىرلىق قىزىل كالتىكىنى كۆتۈرۈپ پەيدا بولغان قاتاڭغۇر مىنبىڭ ئۇلارغا ۋارقىرىدى:

— هاي توختاڭلار، سىلەر كىملەر، نەدىن كەلدىڭلار؟

— بىز. . . — ھېكمەت دەماللىققا گەپ تاپالماي قالدى، — بىز قوشكۆل كەتتىنىڭ دېھقان مىنبىڭلىرى. . .

— بۇ يەردە نېمە ئىشىڭلار بار؟ — مىنبىڭ ئۇلارنىڭ بېشىدىكى تەلپىكىگە، ئۆسكىلىڭ ساقاللىرىغا، چاپىنى ئۈستىدىن باغلىۋالغان چىگە ئارغامچىلارغا قارىدى، — بۇ دېگەن ۋىلايەت ۋە ناھىيىدىكى ئاساسلىق ئىدارە ـ جەمئىيەتلەرنىڭ جىن ـ شەيتانلىرى تۈنقۇن قىلىنغان جاي. . . كەلسە ـ كەلمەس كېلىۋەرگىنى بولمايدۇ.

— مۇنداق ئىش ئىدى، — ھېكمەت يالغاننى توقىدى، — بىر بۇزۇق ئۇنسۇرنى قوغلاپ كەلگەندۇق. ئۇ مۇشۇ دۆڭنىڭ ئارقىسىغا ئۆتۈپلا غايىب بولدى. شۇڭا، قاراپ باقىلى دېۋىدۇق.

ھېكمەت ئۇنىڭغا پاپىروس تۇتتى. مىنبىڭنىڭ چىرايى قوڭغۇراقلىق تىكەن گۈلدەك ۋىللىدە ئېچىلدى. ئۇ تاماكىنى پۇرىغاچ: «پاھ، پاھ كادىر تاماكىسىكەنغۇ؟ بىرەر سېسىق زىيالىينى قويغان ئوخشىمامسىلەر؟» دېدى ـ دە، تاماكىسىنى چىشلىدى.

هىكمەت ئۇنىڭغا سەرەڭگە چىكىپ بىرىپ، بىر قاپ تاماكىنى شۇ پىتى بىرىۋەتتى. گۈلقەقەلىرى ئىچىلىپ كەتكەن مىنىڭ: «بوپتۇ، بىرىپ سوراپ بىقىڭلار، مەن ئەتراپ-تىكى مىنىڭلارغا قول ئىشارىسى قىلىۋېتىمەن. . . » دېدى. شۇ چاغدىلا، كامىل بىلەن هىكمەت ئەللىك قەدەم ئارىلىق قالدۇرۇپ قويۇلغان نۇرغۇن مىنىڭلارنىڭ چۆلنى قورشاپ تۇرغانلىقىنى كۆرۈشتى.

— ئامانىللا، ئوبدان تۇرۇۋاتامسەن؟ — دېدى ئىككىسى تەڭلا. ئۇلارنىڭ ئارىلىقىدا بىرنەچچە قەدەملا بار ئىدى، — شەھەردىكى ئىشلاردىن خەۋەر تاپتىڭمۇ؟

— ئۇختۇم، دادام هەم نائىبى قازا قىپتۇ. . . — ئامانىللانىڭ كۆزلىرى لىقمۇلىق ياشلار بىلەن تولدى، — ئەمما مېنىڭ ئېچىندىغىنىم، شۇنچە ئەجىر بىلەن ئېلىپ چىققان كىتابلار كۈلگە ئايلىنىپ كەتتى.

— ئامال يوق. . . كۆڭلۈڭنى بۇزما، ياخشى كۈنلەر ئالدىمىزدا، — كامىل ئالقە-نىدىكى چۈەندەننى ئۇنىڭغا كۆرسەتتى، — بۇنى يوشۇرۇن ئوقۇ. . .

— ئامانىللا، — دېدى هىكمەت قوللىرىنى شىلتىغان بولۇپ، — ئالىمجان نەدە؟

— ئۇمۇ مەشىدە، — ئامانىللا ئۇنى ئۇنلۈك ئاۋازدا چاقىردى، — ئالىمجان، ماۋۇ مىنىڭلارنىڭ سېنىڭدىن سورايدىغان گېپى بار ئىكەن. . .

ئالىمجان زەيكەشتىن چىقىپ بولغۇچە، هىكمەت بۇ يەرگە قانداق كېلىپ قالغانلى-قىنى قىسقىلا سۆزلەپ بەردى. ئىشتان پۇشقاقلىرىدىن قاپقارا لاي سۇ ساقىپ تۇرغان ئالىمجان يېتىپ كەلدى. ئۇنىڭ داۋاملىق كۈلۈمسىرەش كەتمەيدىغان چىرايى يادىغان بولۇپ، ئىككى جاۋغىيى ئەتراپىدا ئىنچىكە سىزىقلار پەيدا بولغانىدى. ئۇلار چاندۇرماس-لىق ئۈچۈن، خۇددى يات ئادەملەر بىر-بىرىسىدىن نېمىلەرنىدۇر سوراۋاتقان قىياپەت ۋە هەرىكەتتە سۆزلىشىۋاتاتتى.

— ئالىمجان، ئائىلەڭدىن خاتىرجەم بول، — دېدى كامىل، — نەفىسە، زۇمرەت-لەر يوقلاپ كىرىپتۇ، لۇتپىيە ئوبدان تۇرۇۋېتىپتۇ، ئوغلۇڭ ئابدۇلىتىپمۇ چوڭ بولۇپ قاپتۇ. . .

— ئامان بولسۇن! — ئالىمجان كۆزلىرىنى قاچۇرۇپ چەت ياقىلارغا قارىۋالدى، — هە، ئۆزۈڭلارچۇ، ئوبدان تۇرۇۋاتامسىلەر؟ . . .

— ياخشى، پات يېقىندا يەنە جەم بولىمىز، — دېدى هىكمەت ئىشەنچ بىلەن.

بۇ چاغدا، دۆڭ ئۈستىدىن كەنت شۇجىسىنىڭ چاقىرغان ئاۋازى كەلدى. كامىل

خوشلاشقان بولۇپ، ئامانللانىڭ قولىغا چۈەندەننى تۇتقۇزدى ـ دە، ئارقىغا قايتتى. ئۇلار پاتقاق دۆڭلۇكىدىن چۈشۈۋېتىپ، چاچلىرى سىرىپ چۈشۈرۈۋېتىلگەن، كۆكسىنى ئوبدانلا كۆتۈرۈپ تۇرغان گۈللۈك كوپتىسىنى ئىشتان ئىچىگە تىققان، پۇشقاقلىرى تۇرۇلگەن بىرسىنى كۆرۈپ، ئۇنى تونىغاندەك قىلدى، ئۇ كامىل بىلەن ھېكمەتكە قاراپ كۈلۈمسىرەپ قويۇپ، لىق لاي بېسىلغان بىر چاقلىق غالتەك ھارۋىنى ئىتتىرىپ دۆڭگە تىرەجەپ چىقماقتا ئىدى. ئۇنىڭ كىرىشىپ كەتكەن بارماق ئارىلىقلىرىدا قان قېتىشىپ قالغاندى. ئەمما چاچرىغان، سۇۋالغان لاي سۈلار بۇ ئايالنىڭ دۈبدۈگىلەك ئاي يۈزىنى، قاغا قانىتىدەك قاشلىرىنى، قوڭۇر كۆزلىرىنى يوشۇرۇپ قالالمىغاندى. لاي توشۇۋاتقانلار ئارىسىدا بۇنداق چىچىنى چۈشۈرۈۋەتكەن باشقا ئاياللارمۇ بار ئىدى.

— كامىل، — دېدى ھېكمەت كېتىۋېتىپ، — بۇ ئايالنى تونىدىڭمۇ؟...

— بىر يەردە كۆرگەندەكلا قىلىمەن، لېكىن ئېسىمگە ئالالمايۋاتىمەن...

— بوستان ئوتتۇرا مەكتىپى ئوقۇتقۇچىلىرىنىڭ شەھەرلىك تولۇق ئوتتۇرا مەكتەپـ كە كىرگىنى ئېسىڭدىمۇ؟ ھەببەللى، شۇ چاغدا خىمىيىدىن ئوچۇق دەرس ئۆتكەن شىخولۇق مەريەم خانىم شۇ ئەمەسمۇ!...

— توغرا، ئۇنىڭ جاراڭلىق ئاۋازى، سۆزلىگەن چېغىدىكى يۈز ئىپادىلىرى ئېسىمـ گە كەلدى، — دېدى كامىل خىيال بىلەن، — ئۇ ئاجايىپ ئېستىداتلىق ئوقۇتقۇچى ئىـ كەن. ئۇ چاغدا، بولۇپمۇ يوتىلىرىدا سويلاپ يۈرگەن ئىككى ئۆرۈم قارا چېچىغا ھەيرانلا قالغانىدىم...

— شۇنداق ئوبدان چېچىنى نېمىشقا چۈشۈرۈۋەتكەندۇر؟...

— ھەي... ھېكمەت، — دېدى كامىل ئېغىر تىنىپ، — كۈرەش مەيدانىدا بۇنداق ئۇزۇن چاچلارنىڭ ئايال كىشىگە دۈشمەن بولىدىغانلىقى ئۆزۈڭگە ئايانغۇ؟...

«پاختايۇلغۇن» غا كىرىپ كەتكەن ئوقۇتقۇچىلار ئالتىنچى كۈنى چۈش بىلەن قايـ تىپ چىقىشتى. ئۇلارنىڭ يۈزلىرى قارىداپ، كالپۇكلىرىنى گەز باغلىغاندى. ھېكمەت چىچىنى يۇيۇپ، ساقىلىنى ئېلىشقا ئەمدى تەييارلىنىپ تۇراتتى، ئىشىك تاراققىدە ئېچىلىپ، نەبى ھۆركىرەپ يىغلاپ كىردى ـ دە، ھېكمەتكە ئۆزىنى ئاتتى. ئۇ ئۇنىنى قويۇپ بېرىپ: «مەن قانداق قىلاي!...»، «مەن ئۆلەي...»، «قانداق چىدارـ مەن؟...» دەپ ھېكمەتنىڭ پۇتلىرىنى قۇچاقلىۋېلىپ، ئۇنى سىلكىيتتى... ئۆزىنى

ئۇيان ـ بۇيان ئۇراتتى. ئۇنىڭ ئايانچىلىق ئاۋازى باشقا ياتاقلارغىمۇ ئاڭلاندى. چىرايى ئۆمسۈرۈن مىنبىڭلار يۈگۈرۈپ كىرىشتى... بۇ چاغدا، ھېكمەتنىڭ كۆڭلىدىن ۋەھىمىلىك بىر ئۈي قارا يىپ سۆرەتكەندەك ئۆتۈپ كەتتى:

— نەبى... نەبى ئۇكام، ئۆزۈڭنى بېسىۋال! — ۋارقىرىدى ھېكمەت، — ئانامنىڭ ئەھۋالى قانداق؟ ئۇ بىر قانداق بولۇپ قالمىغاندۇر؟...

— ياق!... ياق!... نەبى توختىماي باش چايقىدى، — ئەزىمەت... ئۇكام ئەزىمەت، بۇگۈن... بۇگۈن... ئۇچ كۈن بولدى، يوقاپ كەتتى!...

— نېمە؟... يوقاپ كەتتى؟!... — ھېكمەت ھېچنېمىنى ئاڭقىرالمايلا قالدى، — نېمە دېدىڭ؟... كىم يوقاپ كەتتى؟...

— ئۇكام ئەزىمەت!... — نەبىنىڭ توختىماي تۆكۈلۈۋاتقان ياشلىرى يۈزى، بوينى ۋە مەيدىسىنى ھۆل قىلىۋەتتى، — ئۇچ كۈندىن بېرى بارمىغان يېرىم، كىرمىگەن ئۆيۈم قالمىدى... بىردىنلا يوقاپ كەتتى!...

— يوقاپ كەتتى؟... ئۇچ كۈن بولدى؟... — ھېكمەت ئەسەبىيلەرچە تەكرارلىدى ۋە بىردىنلا نەبىنىڭ ياقىسىدىن ئېلىپ سىلكىدى، — ئېيتقىنا، ئۇ زادى قانداق يوقاپ كېتىدۇ؟... زادى قانداق؟...

— مەن... مەن... مەكتەپكە كەتكەن... ئانام تاماق ئېتىۋېتىپكەن... ئەزىمەت ھويلىدا غالتەك ئوينىپ يۈرۈپتىكەن... بىردەمدىلا ئۇ، ئۇ، غايىب بوپتۇ... جېنىم ھېكمەت ئاكا، — نەبى ھېكمەتنىڭ تىزلىرىنى قۇچاقلىۋالدى، — مېنى ئۇرۇڭ! ئۆتۈنۈپ قالاي، ئۇرۇڭا! ئۇرسىڭىز، يېنىكلەپ قالىمەن! ئەزىمەتنىڭ دەردىدە، ئانام ھازىر ھوشسىز ياتىدۇ... ئۇنىڭ ئاغزىغا سۇ تېمىتىدىغان ئادەممۇ يوق! بۇ نېمە كەلگۈلۈك؟...

— ئاھ خۇدا! بۇ نېمە ئىش، قانداق قازا؟... بالام نەلەردە بويۇن قىسىپ، «دادا!...» دەپ يۈرۈيدىغاندۇر؟... — ھېكمەت دەھشەتلىك ۋارقىرىدى، — ياق!... ياق!... مەن بالامنى ئىزدەيمەن... ئەمدى بۇ يەردە بىرەر دەقىقىمۇ تۇرمايمەن!...

ھېكمەت ئۆزىنى سىرتقا ئېتىۋىدى، مىنبىڭلار ئۇنىڭ قوللىرىنى قايرىپ تۇتۇۋالدى. ئىككى مىنبىڭ نەبىنىڭ قولىدىن تۇتۇپ، گەجگىسىدىن سۆرەپ ئېلىپ چىقىپ كەتتى. ئۇ سۆرۈلۈپ كېتىۋېتىپ، ياتاقتىن ئۇزۇلمەي كېلىۋاتقان: «مېنى قويۇپ

بىرىگىلار!» ، «مەن بالامنى تىپىۋالاي» ، «ئەزىمەت سەن نەدە؟ ! . . . » دېگەن ئازابلىق ئاۋازلارنى ئاڭلاپ تۇردى. ئىككى مىنۇتقا يەتمەيلا ئۇزۇن يەرلەرگىچە سۈرۈپ ئاپىرىپ، پەستىكى يولغا تاشلىۋەتتى. نەبى ياش ۋە لاي بىلەن بۇلغانغان يۈزىنى يېڭىدە سۈرتۈپ، شەھەر تەرەپكە يۈگۈردى. ئۇنىڭ كۆڭلىدە، ئۇ ھويلىغا كىرگەن ھامان ئەزىمەت ئويناپ يۈرىدىغاندەك بىر سېزىم تۇغۇلغانىدى. ئۇ بىرەر يەردىمۇ ئارام ئالماي، جىددىلەپ يۈگۈرۈپ، شەھەرگە كىرگەندە، كۆڭلەكلىرى تەردىن سۇغا چىلىغاندەك بولۇپ كەتكەنىدى. ھويلا جىمجىت، سۈرۈن ھەم كۆڭۈلسىز بولۇپ مۇڭلىنىپ تۇراتتى. نەبى ئۆيگە ئېتىلىپ كىردى. بۇمەرەمخان بېشىدا ياستۇقمۇ يوق، تورۇسقا قاداڭغىنىچە، كۆزلىرى ئوچۇق ھالدا ياتاتتى. ئاقمۇللا ئىمام ئۇنىڭ ئېگىكلىرىنى چېتىپ قويغانىدى. بېشىغا نېمە بالا ـ قازا كەلگەنلىكىنى ئويلاپ يېتەلمىگەن بۇ ئۆسمۈر ھاڭۋېقىپ قاراپ قالدى. . .

— ھېلىلا جان ئۈزدى، — دېدى ئاقمۇللا ئىمام بۇمەرەمخاننىڭ كۆزلىرىنى ئۇۋۇلاۋېتىپ، — «ئەزىمەت، ئەزىمەت، ئەزىمەت. . . » دەۋېتىپ رەھمەتلىكنىڭ ئۇنى ئىچىگە چۇشۇپ كەتتى. . .

— ئاتا! . . . — نەبى ئېتىلىپ كېلىپ ئاتىسىنى قۇچاقلاپ، يۈزلىرىنى ـ يۈزىگە يېقىپ، ئۇنىڭ تېرىلىرى خالتىلىشىپ كەتكەن قوللىرىنى سۆيۈپ يىغلاشقا باشلىدى. ئۇ ئۇچ كۈندىن بېرى تۈزۈك بىر نېمە يېمىگەچكە، ھالسىزلىنىپ، تېخى سوۋۇپ ئۇلگۈرمىگەن جەسەت ئۈستىگە يېتىپ قالدى.

— قوپ بالام، سەۋر قىلماق كېرەك، ئۇ ئارام ئالدى، — دېدى ئاقمۇللا ئىمام نەبىنىڭ بېشىنى سىيلاپ، — ئەمدى بۇمەرەمخاننى يىغا بىلەن تىرىلدۇرۇۋالالمايمىز. . .

ئەتىسى پېشىن نامىزىدا بۇمەرەمخاننىڭ جەستى مەسچىتنىڭ مۇساپىر يوپۇقى يېپىلغان جىنازىسىدا جامە ئىچىگە ئېلىپ كىرىلدى. نامىزى چۇشۇرۇلۇپ بولۇنغاندىن كېيىن، ئۇنى كەتسە كەلمەس يىراق مەنزىلگە — قەبرىستانلىققا ئېلىپ مېڭىشتى. جامائەت كۆپ ئەمەس ئىدى. جىنازا ئالدىدا، ئۇ دۇنيانىڭ جۇدالىقى بىلەن بۇ دۇنيانىڭ قايغۇ ـ ئەلەملىرىنىڭ يۈكىنى ئارتقان ئون ئالتە ياشلىق نەبى ناله ـ زار، ئاھۇ ـ پىغان، ھەسرەت ـ مۇڭلىرى بىلەن كوچىنى چاڭ كەلتۈرۈپ يىغلاپ كېتىۋاتاتتى. . . ئاق پوتا باغلاپ، ئىلەڭ ـ سىلەڭ سەنتۈرۈلۈپ، بوزلاپ

كېتىۋاتقان بۇ بالا تېخى تۇنۇگۈنلا تال چىۋىقنى ئات قىلىپ مىنىپ، مۈشۈك كوچىلاردا يۈگۈرۈپ ئويناغاندى. . . كوچىنىڭ ئىككى تەرىپىدە قاراپ تۇرغان ئاپئاق چاچ مومايلار، كۆز جىيەكلىرىنى قورۇق قاپلىغان بوۋايلار، تىجارەتچى، ھۆپىگەرلەر، قۇلۇم ـ قوشنىلار ئۇنىڭ يۈرەكلەرنى ئۆرتەپ پارە ـ پارە قىلغۇدەك نىدالىرىغا چىدىيالماي، كۆز ياشلىرىنى تۆكمەكتە ئىدى. . .

ـ دەرد ـ ئەلەمنىڭ يۈكىنى يۈكلەپ كەتكەن ئانام دەپ يىغلايمۇ ئانام؟. . . ، قېرىنداش سالغان جاپادا زەپىرانىدەك سارغىيىپ كەتكەن ئاچام دەپ يىغلايمۇ ئانام؟ . . . تىرىك ئايرىلغان ئەزىمەت، قېنى سەن ئوماق ئۇكام دەپ بوزلاپ يىغلايمۇ ئانام؟ . . . ئانىسىغا قانىغان، ئاق سۈتىگە تويمىغان. . . شور پېشانە ئۇكام دەپ يىغلايمۇ ئانام؟ . . . بېشىمنى سىيلىغان قاياشىم ئانام! . . . يىغلىسام بەزلىگەن ھىماتىم ئاچام! . . . كۆڭۈل خۇشۇم مېھرىبان ئۇكام. . . مېنى يالغۇز تاشلاپ قايان كەتتىڭلار؟ . . .

كوچىنىڭ ئۇ بېشىدا كۆرۈنگەن ھېكمەت «نەبى ئۇكام!» دېگىنىچە، يۈگۈرۈپ كەلمەكتە ئىدى. نەبىمۇ «ھېكمەت ئاكا. . .» دېدى ـ دە، ئۇلار يول ئۈستىدىلا تىزلىنىپ قۇچاقلىشىپ كېتىشتى. . .

ـ جېنىم ئاكا، بىز ئەمدى ئانىسىز قالدۇق. . . ـ نەبى تولا يىغلاپ كارىكىراپ قالغان ئاۋازىدا غاراڭ ـ غۇرۇڭ سۆزلىمەكتە ئىدى، ـ گۈلزىبا ئاچام سىزنى قايغۇغا تاشلاپ كەتتى. . . ئەزىمەت بولسا مېنى نادامەتتە قويۇپ تىرىك ئايرىلدى. . . قايسى بىرسىنى دەي ئاكا؟ قايسى بىرسىگە يىغلاي ئاكا؟ . . .

ھېكمەت ئۇن سېلىپ يىغلىماقتا ئىدى. كىمدۇر بىرى ھېكمەتنىڭ بىلىگە ئاق پوتا باغلاپ قويدى. . . ھېكمەت بىلەن نەبى بىر ـ بىرىنى يۆلىشىپ، قەبرىستانلىققىچە يىغلاپ بېرىشتى. مېيىت يەرلىكىگە قويۇلۇپ، جامائەت ئۇيىنى پەتىلەپ قايتقاندىن كېيىن، ھېكمەت بىر قىسىم كىيىم ـ كېچىكىنى ۋە بىرنەچچە ناننى سومكىغا قاچىلاپ تەييار بولدى.

ـ ئۇكام نەبى، ـ دېدى ئۇ نەبىنىڭ قولىنى تۇتۇپ، ـ مەن قېچىپ كەلدىم. . . ئۇلار مېنىڭ يوقلىقىمنى بىلسىلا، قوغلاپ يېتىپ كېلىدۇ. سەن شەھەردە قېلىپ ئىزلە، تىڭ ـ تىڭلا، مەن بالامنى تېپىش ئۈچۈن دۇنيانىڭ ئۇ چېتىگە بېرىشقىمۇ رازى، بۇ ئازراق پۇلنى چاي ـ تۇزغا ئىشلەت.

دېگەن گەپ بار. قىمارۋازدا ئۇي، خوتۇن، بالا، تۇرمۇش دېگەن ئەقىدە بولمايدۇ. . . ئاخىرى ھېرىپ، نەبى يەنىلا كوچىدا قالىدۇ. . . قېنى بالام، يازسىلا، ئۆزلىرىمۇ ئالدىرايلا. . . ئۇيۇقتا خوتەن قەغىزى بار. شۇنىڭغا مەقسەتنى چىرايلىق پۈتۈپ بەرسىلە بولدى. . .

ھېكمەت ۋەسىيەتنامىنى يېزىپ بېرىپ، ئىمام بىلەن خوشلاشتى. ئاندىن نەبىگە دېيىشكە تېگىشلىك مۇھىم گەپلىرىنى دەپ بولۇپ، چوڭ كوچىغىمۇ چىقماي، تار كوچىلار بىلەن غايىب بولدى. ھېكمەت كېتىپ بىرەر سائەتمۇ ئۆتمەي، ئۆيگە تۆت مىنبىڭ قوراللىرىنى چېنىشىپ كىرىپ كېلىشتى. نەبى: «مەن ھېكمەت ئاكامنى كۆرمىدىم، ئۇنىڭ نەدىلىكىنى بىلمەيمەن. . . » دېگەن بىر ئېغىز گەپنى تەكرارلاۋەر-دى. ئەمما ئەتىسى سەھەردە، تۇنۇگۈنكى مىنبىگلار تامدىن گۇپۇرلەپ ئارتىلىپ چۈ-شۈپ، يەنە بېسىپ كىردى. بەلكىم ئۇلار قورۇغا ھېكمەتنى ئورنىدىن قوپماستا تۇتىمىز دېگەن ئويدا كىرگەن بولۇشى مۇمكىن. . .

— لوپ، قارىقاشلارنى ئىزدەپ باقساق بولارمىكىن؟ — دېدى ئورۇق ساپسېرىق مىنبىڭ، — كېچىدىن شەھەرنى قېزىۋەتتۇق، تاپالمىدۇق. . .

— بولمايدۇ، بىزنىڭ ۋەزىپىمىز شەھەرنى ئىزدەش، — دېدى يۈزىنى داغ بېسىپ كەتكەن مىنبىڭ، — ساۋۇر روزى جۇرىن يەتتە ناھىيىگە مىنبىڭ ئەۋەتمەكچى. بەلكىم بۇ چاغقا ئۇلار يولغا چىقىپ بولغاندۇر. . .

تۆت مىنبىڭ شەھەر ۋە گۈڭشىلارنى بەش كۈن قېدىرىپ، قوشكۆلگە قۇرۇق قول قايتىپ كېتىشتى. ئۇلارنىڭ سالپىيىپ كېلىۋاتقانلىقىنى كۆرۈشكەن ئوقۇتقۇچىلار يې-نىككىنە تىنىپ، ئۇلارنىڭ ھېكمەتنى تۇتالمىغانلىقىدىن خۇشال بولۇشتى. . . بىراق، شتاب ئىشخانىسىدا، تېزەك قېلىپى ئۇياقتىن ـ بۇياققا مېڭىپ ۋارقىراۋاتاتتى. ئۇستەل ئۈستىدە، قەشقەر «خۇڭ ئەرسى زاۋۇفەن يولى» تەشكىلاتىنىڭ بىر بەتلىك چۈەندىنى تۇراتتى.

— بۇلارنىڭ ئىككى ھەپتىدە بىر نۆۋەت دەم ئېلىش تەلىپىگە قوشۇلمايلى، بۇ خۇددى يولۋاسنى تاغقا قويۇۋەتكەندەك بىر ئىش بولىدۇ، دېسەم، بۇ ۋەزىيەت ئىزىغا چۈشكىچە كۆرۈلگەن تەدبىر. . . دەپ تۇرۇۋالغانتىڭىز، ئەمدى ياخشى بولغاندۇر؟ — تېزەك قېلىپى ئۈستىلگە بىرنى ئۇردى، — بىر كۈنلۈك دەم ئېلىشقا قايتقان بۇ شاياتۇنلار قۇرۇق قول چىقمايدۇ. . . مۇشۇنداق ئەكسىيەتچى ۋەرەقچىلەرنى قوينىغا

تىقىپ كېلىپ، قولدىن ـ قولغا ئۆتكۈزىدۇ. ئەتىسى ـ ئاخشىمى ئالتە كاللا بىر يەرگە يىغىلىپ كۈسۈرلىشىدۇ. . . قەشقەرلىك خۇڭ ئەرسى دېگەن بىر نېمىلەر بۇ يەرگە ئىككى نۆۋەت چۈەندەن چاپلىدى. شۇنىڭدىنمۇ كۆزىڭىز ئېچىلمىدىما؟ . . .

— ھەي. . لاۋۇپا. . . شۇ. . . شۇ چاغدا، تاڭ شۇجى، سا جۇرېنلەر شامالغا قاراپ ئارا ئاتسۇن دېگەن تۇرسا؟ . . . — گاڭ گۈتۇ «داچىيەنمېن» ماركىلىق تاماكىسىدىن ئېلىپ، دەرھاللا سەرەڭگە چاقتى، — خۇڭ ئەرسىدىن سىز شۇ قوقمۇسۇن. . . خازىر ئۇرۇمچىدە خۇڭ ئەرسىگە قارشى «يى سەن سى»[1] قۇرۇلدى. ئىككى چوڭ تەشكىلات ئىنقىلاب يۆنىلىشى ھەققىدە شۇ جىددىي بىيەنلۇن (مۇنازىرە) قىلىۋاتىدۇ. . . قايسى قايسىنى يەۋېتىدۇ؟ . . . بۇ تېخى قاراڭغۇ. . . لېكىن يى سەن سىنىڭ كۆچى كۆپ شۇ. . . ئۇنى رەھبەرلەر قوللايدۇ. . .

گاڭ گۈتۇ سۆزلەۋاتقاندا، شەھەرگە ئەۋەتكەن توت مىنبىڭ كىرىپ كەلدى. ئۇلار-نىڭ دوكلاتىنى ئاڭلىغان تېزەك قېلىپى يەنە بىر ھازا قايىندى. ئەمما ئۇ ساجۇرىننىڭ يەتتە ناھىيىگە قوراللىق مىنبىڭ ئەۋەتىپ، ھېكمەتنى تۇتۇپ كېلىش بۇيرۇقىنى ئاڭلاپ، خاتىرجەم بولدى.

— ساجۇرىن يەنە، — دېدى يۈزىنى داغ باسقان مىنبىڭ، — «دىكتاتورنى كۆچەيتىسۇن، جىن ـ شەيتانلارنىڭ ئەركىن يامراپ كېتىشىگە يول قويماسلىق كېرەك» دەپ يولىيورۇق بەردى. ئۇنىڭدىن باشقا، «ناھىيىلىك مەدەنىيەت ئىنقىلابى باش شتابىنىڭ مۇنۇ ھۆججىتىنى جىن ـ شەيتانلارغا ئوقۇپ بېرىپ، ئۇلارنى مۇزاكىرىگە سالسۇن» دەيدۇ. . .

تېزەك قېلىپى ھۆججەتنى دەرھاللا قولىغا ئالدى. «ئەگىرى ـ توقايلىقلاردا تەۋرەنمەي، ئىنقىلابنى ئاخىرىغىچە ئېلىپ بارايلى! . . . » دېگەن چوڭ سەرلەۋھىنى كۆرۈپ، ئۇنىڭ گازىر كۆزلىرى خوشلۇقتىن يوقاپلا كەتتى. گاڭ گۈتۇنىڭ بەترەڭ چىرايىغا قان يۈگۈردى. ئۇلار خۇددى جەڭگاھتىن ئامان چىققان غازىلاردەك، جىن ـ شەيتانلارغا ئۆزلىرىنىڭ كۈچ ـ قۇدرىتىنى نامايان قىلماقچى بولۇشتى. . .

چۈشلۈك تاماقتىن كېيىنلا، چىرقىراق پۇشتەك ئاۋازى كەينى ـ كەينىدىن ياڭرىدى. ئوقۇنتۇچىلار نېمە بولغانلىقىنى بىلەلمەي، كۈلۈۋقا يىغىلىشتى. ئۇلار نېمە ئىش

---

① يى، سەن، سى — بىرىنچى، ئۇچىنچى سىلىڭبۇ.

ئىكەنلىكىنى بىر ـ بىرىدىن سورىشاتتى. گاڭ گۈتۈ بىلەن تېزەك قېلىپىنىڭ مەغرۇر، غالىبانە قىياپىتى ۋە چىرايىدىكى مەڭىستىمەسلىك ئالامەتلىرىنى كۆرۈپ، ئۇلار يۈز بېرىش ئېھتىمالى بولغان شۇملۇقنى سەزدى. تېزەك قېلىپى گېلىنى قىرىپ ئالدىغا چىقتى. ئۇ «قوراللىق دۇشمەن يوقىتىلغاندىن كېيىن. . . » دېگەن ئۆزۈندىنى ئوقۇپ بولغاندىن كېيىن، ناھىيىلىك مەدەنىيەت ئىنقىلابى باش شتابىنىڭ ھۆججىتىنى ئوقۇدى. ھۆججەتتە، مەملىكەت بويىچە يۈز بېرىۋاتقان ئەكسىيەتچىلەرنىڭ ئەنزە ئاغدۇرۇش شامـ ـلى، سىنىپىي دۇشمەنلەرنىڭ تەتۇر ھېساب ئېلىش قارا قۇيۇنىغا قەتئىي قارشى تۇرۇش، ھەرگىز يول قويماسلىق تەلەپ قىلىنغان، پەردە ئارقىسىدىكى بىر قىسىم بۇزۇق كاتىتىۋاشلارنىڭ قۇترىتىشى بىلەن، «ئىسيانچى» تەشكىلاتلارنىڭ تەرەپ ـ تەرەپلەردە قۇرۇلۇپ، ئىنقىلابىي كادىرلارغا ھۇجۇم قىلىۋاتقانلىقى ئېيتىلغان، بۇلار چوڭ كارۋاننىڭ قاۋغان پىستىدەك، ئاخىرى ھالاكەتتىن قېچىپ قۇتۇلالمايدۇ، دېيىلگەندى.

تېزەك قېلىپى ھۆججەتنى ئوقۇپ بولۇپ، ئۇنى ئۆز چۈشەنچىسى بويىچە شەرھلـ ـدى. ئۇنىڭ سۆز ئوراندىن: «قوشكۆل جىن ـ شەيتانلىرى، ياۋاشلىق بىلەن ئىدىيە ئۆزگەرتىپ، ئادەم بولۇش يولىغا ماڭ، بولمىسا تەقدىرىڭ بىزنىڭ قولىمىزدا!» دېگەن ئۇقۇم چىقىپ تۇراتتى. تېزەك قېلىپى نۇتقىنى مۇنداق ئاياقلاشتۇردى:

— بىزنىڭ ئارىمىزدىمۇ قەشقەر خۇڭ ئەرسى توپىلاڭچىلىرى بىلەن تىل بىرىكتۈـ ـرۈپ، ئەكسىيەتچى ئالاقە باغلاپ، ئۇلارنىڭ چۈەندەنلىرىنى تارقىتىپ، قۇترانقۇلۇق قىلىۋاتقانلار بار. . . — تېزەك قېلىپى قىسقا قوللىرىنى شىلتىدى، — سەنلەر، ئىت كاللاڭنى سىلكىۋېتىپ، ھوشۇڭنى تاپ، پرولېتارىيات دىكتاتورىسى بىلەن ئويـ ـناشما! . . . ئوتنى كىم تۇتسا، شۇنىڭ قولى كۆيىدۇ. كاپىتالىزمغا ماڭامسەن ياكى سوتسىيالىزمغمۇ؟ قايسى يولغا مېڭىش بۇ سىنىپىي مەيدان مەسىلىسى، پرولېتارىيات دىكتاتورىسىغا، ماركسىزم ـ لېنىنىزمغا سادىق بولۇش ـ بولماسلىق مەسىلىسى! تەتۇر ھېساب ئېلىش، ئەنزە ئاغدۇرۇش — ئاخىرقى ھېسابتا ئۆلۈم يولى بولىدۇ خالاس! . . .

ئۇنى ئىچىگە چۈشۈپ كەتكەن ئوقۇنقۇچىلار «ۋەزىيەتتە يەنە بىرقانداق پايدىسىز ئۆزگىرىش بولغان چېغى» دېگەن ئەندىشە بىلەن جىمجىت ئولتۇراتتى. قاپىقىدىن مۇز يېغىپ تۇرغان گاڭ گۈتۈ ئورنىدىن تۇردى، ئۇ قىيىسىق كۆزلىرى بىلەن ھەممىگە تەكشى قارىدى.

— بۇنىڭدىن كېيىن شۇ، ئىككى ھەپتىدە بىر كۈن دەم ئېلىش بولمۇسۇن. . . ئەتىدىن باشلاپ سەھەرلىك دولقۇن ئەمگىكى شۇ. . . كەچلىك ئىدىيە ئۆزگەرتىش ئۆگىنىشى قايتا يولغا قويۇلىدۇ. . . كىمىكى قارشىلىق قىلسا شۇ، قاتتىق چارە كۆرۈلىدۇ شۇ. . .

— ئىنقىلابىي ئاممىنى باستۇرغان بۇزۇق كاتتىۋاشلاردىن ھېساب ئالايلى!

— ئالايلى! . . .

غەزەپتىن يېرىلىپ كېتەي دېگەن مۇراتنىڭ شوئارى كۆپچىلىككە جان كىرگۈزدى. ئۇنىڭ ئارقىسىدىنلا، ئىنقىلابتا چىشلىرى تۆكۈلۈپ كەتكەن بىر ئوقۇنقۇچىنىڭ توۋلىغان شوئارى ئاڭلاندى. ئارقا ـ ئارقىدىن گۈلدۈرلىگەن شوئار بىلەن تەڭ، ھەممىسى ئولتۇرغان يېرىدىن گۈررىدە قوزغالدى.

— ھەي سەن! — دېدى كامىل تېزەك قېلىپىغا قولىنى شىلتىپ، — خۇڭ ئەرسى توپىلاڭچىلىرى دېدىڭ. . . بۇ تەشكىلات ئۇرۇمچىدە قۇرۇلۇپ، پۈتۈن شىنجاڭنىڭ ھەممە يەرلىرىگە تارقالدى. سېنىڭ نەچچە ئونىڭلىغان خۇڭ ئەرسى ئىنقىلابچىلىرىنى «توپىلاڭچى» دېيىشكە نېمە ئاساسىڭ بار؟ . . .

— سۆزلە! . . .

— گەپ قىلمامسەن! . . .

بىر قىسىم ئوقۇنقۇچىلار ئارقىدا سۆزۈلۈپ قالغان بولسىمۇ، كۆپ ساندىكى ئوقۇتقۇچىلار دېۋەيلەپ كەلدى. سەككىز مىنبىڭ ئۇلارنى توسىيالماي، ئارقىغا چېكىندى. گاڭ گۇتۇ بىلەن تېزەك قېلىپىۋ ئالمان ـ تالمان قېچىپ چىقىپ كەتتى. قەشقەر خۇڭ ئەرسى ئىنقىلابچىلىرىنىڭ ئىككى قېتىم چۈەندەن چاپلىشى، ئۇلارنىڭ ئادەملىرى بىلەن كېچىدە ئۆتكۈزگەن بىر ـ ئىككى قېتىملىق يىغىن ۋە شەھەردە ئاڭلىغان ـ كۆرگەنلىرىدىن كۆزى ئېچىلىپ قالغان ئوقۇنقۇچىلار قىلچە قورقۇپ قالمىدى. ئىنقىلابنىڭ ۋەزىيىتى ۋە ئۇنىڭ خاراكتېرى ئۇلاردا يۈرەك پەيدا قىلغاندى. . .

ئەتىسى ئەتىگەندە، كۇلۇب، ياتاق، ئىشخانا تاملىرىغا چاپلىنىپ كەتكەن ھەرخىل مەزمۇندىكى شوئارلار گاڭ گۇتۇ بىلەن تېزەك قېلىپىنى بەكمۇ سارىسىمگە سېلىۋەتتى. مىنبىڭلار سويۇپ ئېلىپ كىرگەن بىرنەچچە شوئار ئۇستەل ئۈستىدە تۇراتتى. «ئىنقىلابىي ئاممىنى باستۇرغانلارغا ياخشى ئاقىۋەت يوق» ، «لاۋچىڭ، پاسار داۋۇت، ھوشۇڭنى تاپ! » ، «بۇزۇق كاتتىۋاشلارغا ئەگەشكەنلەر ئۆلۈمگە مەھكۇم! » دېگەندەك شوئارلارغا

تىكىلىپ قالغان تېزەك قېلىپىنىڭ تىزلىرى تىترەپ، ئىشتىنى بىلىدە توختىمايۋاتاتتى. ئورۇندۇقنىڭ يۇلەنچۈكىگە ئۆزىنى تاشلاپ ئولتۇرغان گاڭ گۈتۈ بولسا سارغىيىپ كەتكەنىدى. . .

پاسار داۋۇت ئەتىسى شەھەرگە كىرىپ كېتىپ، ئون ئىككى نەپەر قوراللىق مىنبىڭ بىلەن قايتىپ كەلدى. مىنبىڭلار ئەمدى يىگىرمىگە يەتكەنىدى. ئۇنداق قازانغا مۇنداق چۈمۈچ دېگەندەك، ئوقۇنقۇچىلار سادىر مەرۋۇپ، ئابدۇقادىر، كامىل، مۇرات، چىشى تۆكۈلگەن مۇئەللىم قاتارلىقلاردىن تەشكىللەنگەن ئون ئىككى كىشىلىك رەھبەرلىك گۇرۇپپىسىنى قۇرۇۋالدى. ئوقۇنقۇچىلار ئەمدى ھەرقانداق پائالىيەتلىرىنى تەشكىللىك، سىستېمىلىق ئېلىپ بېرىپ، ئۇلارغا تاقابىل تۇرماقتا ئىدى. قايتا يولغا قويۇلغان ئەتىگەنلىك دولقۇن ئەمگىكىگە زەينىدىن، ئايىم نۇرى، تۇردى ھېكىم قاتارلىق يىگىرمە نەچچە ئوقۇنقۇچىدىن باشقىلىرى چىقمىدى. ياتاقداش، ئىشداشلىرىنىڭ زەھەرلەدەك ئالىيىشى، سىبىسق گەپ قىلىشى ۋە ئارىغا قاتماسلىقتەك يەكلەشلىرىدىن، بۇ بەندىلەرمۇ ئاستا ـ ئاستا دولقۇنغا چىقماس بولۇۋالدى. كەچلىك ئىدىيە ئۆزگەرتىش ئۆگىنىشىدىمۇ ھېچكىم پىكىر بايان قىلمىدى، ھەممىسى جىم ئولتۇرۇۋالدى، زېرىكەن مىنبىڭلارمۇ ئاخىرى ياتىقىدا قارت ئويناپ، ھاراق ئىچىدىغان بولدى. بۇنداق تىركىشىش ئۇچ ھەپتە سوزۇلدى. بىر كۈنى، ھەربىيچە كىيىنگەن، بەللىرىگە كۆپ پىستانلىق كەڭ كەمەر باغلىغان، بىلىكىگە بىر غېرىچ كەڭلىكتە قىزىل پەتتە چىگىلگەن تۆت ياش بالا قوشكۆلگە كەلدى. ئۇلارنىڭ ئىككىسى خەنزۇ ئىدى. سادىر مەرۋۇپ، ئابدۇقادىر، كامىل، مۇراتلار ئۇلار بىلەن باش قوشۇۋالغاندىن كېيىن، ئوقۇنقۇچىلار كۈلۈۋقا يىغىلدى. ھەممىسىنىڭ كۆزى قىزىل پەتتىدىكى سېرىق ھەل بىلەن يېزىلغان «خۇڭ ۋېيبىڭ»[1] دېگەن خەتتە ئىدى. ئۇنىڭ ئاستىدا «قەشقەر خۇڭ ئەرسى. ئىسيان كۆتۈرۈش يوللۇق تۈەنى» دېگەن خەتلەر پارقىراپ تۇراتتى. خەنزۇ بالىلارنىڭكىدە بولسا، «خوتەن خۇڭ ئەرسى، يۈكسەك چوققا ئىسيانكارلار تۈەنى» دېگەن سۆزلەر بار ئىدى. ھايال ئۆتمەيلا، يىگىرمە قوراللىق مىنبىڭ بۇ تۆت خۇڭۋېيبىڭنى تۈتۈش ئۈچۈن، كۈلۈۋقا بېسىپ كىردى. ئالدىن بەلگىلەپ قويۇلغان قىرىقتەك ئوقۇنقۇچى گىرەلىشىپ، ئۇلارنى چەمبەر ئىچىگە ئېلىۋالدى. ئوق چىقارسىلا، بۇ كۈلۈۋىتىن ساق

---

① قىزىل قوغدىغۇچى.

چىقالمايدىغانلىقىنى بىلگەن مىنىستىرلار بىردەم ئىتتىرىشىپ، ۋارقىرىشىپ باققان بولسىمۇ، كۈچ ئېلىشالمىدى. قەشقەرلىك قوشۇما قاش يېگىت ئۇلارغا قاراپ سۆزلىدى:

— مىنىستىر ئاكىلار، سىلەر دېھقان پەرزەنتى، ئاغزىنىڭلارغا بىلىم سالغان، ئىنى، سىڭىل، بالىلىرىڭلارنى ئوقۇتۇپ كۆزىنى ئاچقان بۇ ئۇستازلارغا مىلتىق چىنەشكە قانداقمۇ كۆڭۈلۈڭلار ئۈندى؟ — قوشۇما قاش خۇڭۈيىبىك گەپگە خېلىلا چىۋەر ئىدى، — سىلەر دەپ بېقىڭلارچۇ؟ مۇشۇ ئولتۇرغان ئوقۇتقۇچىلار دۇشمەنگە ئوخشامىدۇ؟ ياق، ئۇلار ئىنقىلابىي ئاممىا! پارتىيە ئىچىدىكى كاپىتالىزم يولىغا ماڭغان ھوقۇقدارلار ئۆزلىرىنى قۇتقۇزۇپ قېلىش ئۈچۈن، ئىنقىلابنىڭ نەيزىسىنى ئۇلارغا قاراتتى. سىلەر بولساڭلار، ئۇلارنىڭ ئالدام خالتىسىغا چۈشۈپ، ئۆز قېرىندىشىڭلارغا تىغ كۆتۈرۈۋاتىسىلەر! . . .

مىنىستىرلارنىڭ بەزىلىرىنىڭ ھېشى ساڭگىلدى، بەزىلىرى كالىپۇكلىرىنى چىشلىدى، لېكىن قىسمەنلىرى يەنىلا مىلتىقىنى چىنەپ، بۆرىدەك قاراپ تۇراتتى. قەشقەرلىك خۇڭۈيىبىك ئوقۇتقۇچىلارغا مۇراجىئەت قىلدى:

— ئىنقىلابىي ئوقۇتقۇچىلار، پۈتۈن مەملىكەت بويىچە، «فەندۇڭ لۇشىەن»[1] گە قارشى ئىنقىلاب ئوتى لاۋۇلداپ كۆيمەكتە! خاتا زەربە بېرىلگەن ئاممىا «پىڭپەن»[2] قىلىنماقتا. ئىنقىلابىي ئاممىا ئۇلۇغ داھىمىز ماۋجۇشىنىڭ يېنىغا زىچ ئۈيۈشۈپ، كاپىتالىزم يولىغا ماڭغان ھوقۇقدارلارنىڭ ئەدىپىنى بەرمەكتە! ھەممىمىز ئويغىنايلى، ئىسيانكارلار بايرىقىنى لەپىلدىتىپ، قارا قورغانلارغا ھۇجۇم باشلايلى! — قەشقەرلىك خۇڭۈيىبىك يېنىدىكى خەنزۇ يېگىتنىڭ مۇرىسىگە قولىنى قويدى، — ھازىر خوتەن ئاساسىي جەھەتتىن ئويغاندى، بۇ يەردە تۇنجى بولۇپ، «يۈكسەك چوققا ئىسيانكارلار تۇەنى» قۇرۇلدى. . .

كۈلۈپ ئىچىدە گۈلدۈراس چاۋاكلار چېلىنىپ: «ئۆزىمىزنى - ئۆزىمىز ئازاد قىلايلى!»، «ياشىسۇن. . .» دېگەندەك شوئارلار ياڭرىدى.

— ئىنقىلابىي ئوقۇتقۇچىلار، — دېدى قەشقەرلىك خۇڭۈيىبىك قولىنى كۆتۈرۈپ، — «خوتەن خۇڭ ئەرسى يۈكسەك چوققا تۇەنى» نىڭ باشلىقى، تولۇق ئوتتۇ-

---

① ئەكسىيەتچى لۇشىەن.

② ئەسلىگە كەلتۈرۈش.

را مەكتەپ ئوقۇغۇچىسى جاڭ تيەننى سۆزگە تەكلىپ قىلايلى!

قىزغىن ئالقىشلاردىن كېيىن، جاڭ تيەن خەنزۇ تىلىدا قىسقىلا سۆزلىدى. قەشقەرلىك خۇكۇۋىيىباڭ ئۇنىڭ سۆزىنى جۈملىمۇجۈملە ئۆرۈپ تۇردى:

— ئىنقىلابىي ئۇستازلار! هازىر خوتەننىڭ ئىداره، جەمئىيەت، كان ـ كارخانا، مەكتەپلىرىنىڭ هەممىسىدە ئىسيانكارلار تەشكىلاتلىرى قۇرۇلۇپ، ئەكسىيەتچى لۇشيەنگە جەڭ ئېلان قىلدى. سىلەرمۇ جەڭگىۋار سەپ تۈزۈپ، ئۆز تەشكىلاتىڭلارنى قۇرۇڭلار... قورقۇش، تېڭىرقاش، ئارقىغا قاراش پرولېتارىيات ئىنقىلابچىلىرىغا نومۇس!... تېررورلۇق، دەهشەتلىك قىيناق، قارا سوراقخانىلارنىڭ ئازابىنى تارتىۋاتقان، يەرلىك قاراڭغۇ تۈرمىلەردە هاياتى خەۋپ ئاستىدا قالغان نۇرغۇن كىشىلىرىمىز بىزنىڭ ئۇلارنى قۇتقۇزۇشىمىزنى كۈتۈپ تۇرۇپتۇ... ئىنقىلاب بايرىقىنى يەتتە ئاھىيىنىڭ هەممىسىگە قادىشىمىز كېرەك... بىزمۇ پۈتۈن مەملىكەتتىكىلەرگە ۋە قەشقەر خەلقىگە ئوخشاش، قارا ئۇۋۇلارنى پاچاقلاپ، ئاممىا ئۇستىدىن تۇرغۇزۇلغان قارا ماتېرىيال، قارا دېلولارنى كۆيدۈرۈشىمىز كېرەك!... ئۇۋال قىلىنغان قېرىنداشلىرىمىزنى ئازاد قىلىش، ئۇلارنى ئۆز سېپىمىزگە قايتۇرۇپ كېلىش — بىزنىڭ باش تارتىپ بولمايدىغان بۇرچىمىز...

كۇلۇبتا قىقاس ـ چوقان، قاراسلاپ چېلىنغان چاۋاك ئاۋازلىرى ۋە شوئارلار ئۇزۇنغىچە داۋاملىشىپ تۇردى!...

ئوقۇتقۇچىلار تۆت خۇكۇۋىيىبىڭنى مۇهاپىزەت قىلىپ، چوڭ يولغىچە بىللە كەلدى. ئۇلار يول ئۈستىدە توختاپ، ئىنقىلاب داۋالىلىرى هەققىدە راسا سۆزلىشىۋاتقاندا، شەهەر تەرەپتىن ئات مىنگەن ئىككى قوراللىق مىنبىڭ چەمبەرچەس ماتاپ باغلانغان بومبا ساقال ئورۇق بىر ئادەمنى يالاپ ئېلىپ كەلدى. هېلىقى ساقاللىق خۇددى مەست ئادەمدەك يولنىڭ هەممە يېرىگە تەڭ دەسسەپ، سەتتۇرۇلۇپ باراتتى ۋە مۇرىسى بىلەن يىقىلىپ ئارانلا تۇراتتى. مىنبىڭلار توپ ئالدىغا كەلگەندە، ئاتتىن چۈشۈپ تۇتقۇننى زەرب بىلەن ئالدىغا ئىتتەردى. تۇتقۇن يەتتە ـ سەككىز قەدەم يەرگىچە دەلدۇڭۇنۇپ كېلىپ، ئىككى غىرىچ ئېگىزلىكتە ئۇسكەن كۆپكۆك ياۋا قومۇشلار ئۈستىگە دۈملا چۈشتى... ئىككى مىنبىڭ توپلىنىپ تۇرغان ئوقۇتقۇچىلار ۋە هەربىي كىيىم كىيگەن تۆت خۇكۇۋىيىبىڭنىڭ ئالدىغا خۇددى دۈشمەن قوماندانىنى ئەسىرگە ئالغان قەهرىمان جەڭچىلەردەك گىدىيىپ كەلدى. بۇ چاغدا، تۇتقۇن ئورنىدىن ئارانلا تۇرۇپ، ئىلەڭ ـ سىلەڭ ماڭغىنىچە كامىل

بىلەن مۇراتنىڭ ئالدىغا كەلدى ـ دە، يىغلامسىراپ تۇرۇپ:

— ئۆتۈنۈپ قالاي... بالامنى قايتۇرۇپ بېرىڭلار!... سىلەر... سىلەر، بالامنى ئېلىپ قاچتىڭلار!... ئۇ ئەمدىلا ئىككى ياشتىن ئاشقان... بۇدۇر چاچ، ئاپئاق توقاچ يۈزلۈك... تىلى چۈچۈك... بويى جوتۇ سېپىچىلىكلا بار ئىدى... — دېدى.

— بۇ قاچقۇن ئەكسىيەتچىنى، — دېدى مىنبىڭنىڭ بىرسى قامچىسىنى بىلىگە قىستۇرۇۋېتىپ، — نىيە ناھىيىسىدىن توقسان كىلومېتىر يىراقلىقتىكى ئەندىر دەريا-سى بويىدىن تۇتتۇق... يولدا كەلگىچىلا ئاشۇ بىر گەپنى تەكرارلاپ كەلدى...

— سىلەر بالامنى قايتۇرۇپ بېرىڭلارچۇ! — دېدى تۇنقۇن گۆردەك ئولتۇرۇشۇپ كەتكەن نۇرسىز كۆزلىرىنى پىلدىرلىتىپ، — مەن ئۆمرۇم بويى قۇلدەك خىزمىتىڭلار-نى قىلاي... ئىتىڭلار بولۇپ كېتەي... مەن ئۇنىڭسىز ياشىيالمايمەن...

— ھېكمەت! — ژارقىرىدى مۇرات.

— ھېكمەت!!!... — كامىل دەھشەتلىك ژارقىراپ، ئۇنىڭ مۇرىلىرىدىن سىلكىشلەشتۇردى، لېكىن ئۇيقۇسىزلىق، ئاچلىق، ھارغىنلىق، بالىنىڭ ئوتى دەرددىدە تونۇغۇسىز ئۆزگىرىپ كەتكەن ھېكمەت كۆزلىرى يۇمۇلۇپ، تىزلىرى ئېگىلىپ، بەدەنـ-لىرى تىترەپ تۇرسىمۇ، ئاشۇ بىر ئېغىز «بالام... بالامنى...» دېگەن سۆزنىلا تەكرارلايتتى... مۇرات بىلەن كامىل ھېكمەتنى ئالدىراپ يېشىشكە باشلىدى. بۇ ئەسنادا، ھېلىقى مىنبىڭ مۇراتنىڭ مۇرىسىدىن تارتىپ: «ھەي ئەپەندى، بۇنى باشلىققا تاپشۇرمىغۇچە...» دەپ بولغۇچە، مۇرات ئۇنىڭ زاڭقىغا شۇنداق بىر مۇشت سالدى-كى، مىنبىڭ قانداق بولۇپ ئۆزىنىڭ ئېرىق ئىچىدە ئوڭدا يېتىپ قالغانلىقىنى بىلەلمەي قالدى. ئوقۇنقۇچىلار ئىككى مىنبىڭنى ئورىۋېلىپ، تىل ـ ئاھانەت ياغدۇرۇشقا باشلى-دى. ھېكمەتنىڭ ئۇچىسىدىكى ئارغامچا يېشىلىپ بولغاندىن كېيىنمۇ، دۇمبىسىگە چاپلىشىپ قالغان ئىككى قولى پەسكە چۈشمىدى. ئۇ گويا ئانىسىنىڭ قورسىقىدىن ئەنە شۇنداق ھالەتتە تۇغۇلغاندەك تۇراتتى. كامىل ھېكمەتنىڭ كىم ئىكەنلىكىنى، نېمە بولۇپ شۇ ئەھۋالغا چۈشۈپ قالغانلىقىنى خۇڭۇيىبىڭلارغا سۆزلەپ بەرگەندىن كېيىن، غەزەپلەنگەن قەشقەرلىك خۇڭۇيىبىڭ پۈتۈن ئوقۇنقۇچىلارغا يۈزلەندى:

— يولداشلار، ئۇستازلار! بىر ئىقتىدارلىق رەسسام ۋە ئەدىب شۇنداقلا مۇنەۋۋەر بىر ئوقۇنقۇچىنىڭ قانداق ھالغا كېلىپ قالغانلىقىنى مانا كۆرۈپ تۇرۇپسىلەر! — ئۇنىڭ

ئىچىدىكى غەزەپ مۇشتۇملىرىغا يىغىلدى، — بۇنداق ئازاب چەككەن، خارلانغان ھېكمەت-لەر پۈتۈن مەملىكەت مىقياسىدا تولۇپ يېتىپتۇ! . . . بولۇپمۇ يەتتە ناھىيىدىكى تېر-رورلۇق، فاشىستلىق سەۋەبىدىن، ئۆلگەن، مېيىپ بولغان، ئەقلىنى يوقاتقان سانسىز ئوقۇنقۇچىلار ۋە خەلق ئازاب ئىچىدە تولغىناماقتا! ئۇلار فەندۇك لۇشىيەننىڭ قۇربانلىرى! . . . سىلەر بۇگۈندىن قالدۇرماي، تەشكىلاتىڭلارنى قۇرۇپ چىقىپ، ئىنقىلابنىڭ ئاۋانگارتلىرىدىن بولۇڭلار! . . .

قەشقەرلىك خۇڭۋېيبىڭ ھېكمەتنىڭ مۇرىسىگە بوش پەپىلەپ قويدى:

— يولداش ھېكمەت، كۆپ جاپا چەكتىڭىز. . . سىز ئىنقىلاب. . .

— بالامنىڭ ئىسمى ئىنقىلاب ئەمەس. . . ئۇ. . .

ھېكمەت تۇرغان يېرىگىلا يىقىلدى. . . ئوقۇنقۇچىلار ئۇنى دەرھال كۆتۈرۈ-ۋېلىشتى.

— سىلەر ھېكمەتنى بىرنەچچە كۈن ئارام ئالدۇرۇپ، ئاز ـ ئازدىن قۇۋۋەتلىك تاماق بېرىڭلار، — دېدى قەشقەرلىك خۇڭۋېيبىڭ، — قولىنى ئاستا ـ ئاستا ئۇۋۇلاپ پەسكە چۈشۈرۈڭلار. . . بولمىسا قولى تۇتماس بولۇپ قالىدۇ.

خۇڭۋېيبىڭلار ۋېلىسىپىتلىرىگە مىنىشىپ كېتىپ قېلىشتى. ئوقۇنقۇچىلار ھېك-مەتنى كۆتۈرۈپ ياتاققا ئەكىرىپ كېتىۋاتقاندا، دېرىزىدىن قاراپ تۇرغان گاڭ گۈتۇ بىلەن تېزەك قېلىپى باشلىرىنى شارتلا قىلىپ تارتىشتى.

ھېكمەتنىڭ كىيىملىرى سالدۇرۇلۇپ، ئاستا ياتقۇزۇلدى، ئۇنىڭ دۈمبە، مەيدە، قورساقلىرىدا قامچا، تاياق، تاسما ئىزلىرى گىرەلىشىپ كەتكەن بولۇپ، قىل ئارغام-چا[1] مۇرىلىرىنى قىيىۋەتكەندى. بىلەكلىرىدە تولغۇم ـ تولغۇم قاپقارا قان ئۈيۈپ، خۇددى ئىككى بىلىكىگە ئىككى يىلان چىرمىشىۋالغاندەك تۇراتتى. ئوقۇنقۇچىلار داستا ئىسسىق سۇ ئەپكېلىشتى. كامىل ئۇنىڭ بەدىنىنى ئاۋايلاپ سۈرتتى ۋە ئۇنىڭغا قوشۇقتا قايناق سۇ ئىچۈردى. قاچانلاردىدۇر يوقاپ كەتكەن مۇرات ئاشخانىدىن شورپا تەييار قىلىپ ئەپكەلدى.

---

① قىل ئارغامچا — يۇڭدىن ئىشلىگەن ئارغامچا بولۇپ، باغلاپ بولۇپ ئۈستىدىن سۇ قۇيۇۋۇتسە ئارغامچا كىرىشىپ بەدەن، قوللارنى كېسىۋېتىدۇ. بۇ ئادەم جازالاشنىڭ بىر خىل ئۇسۇلى.

تاڭ سەھەر ھاجەتكە چىققان گاڭ گۇتۇنىڭ ئۆزىنىڭ ئىشكى ۋە تاملاردىكى شوئارلارغا قاراپ كۆزلىرى ئالا چەكمەن بولۇپ كەتتى. ئۇ كالتە ئىشتىنىنىڭ ئېغىنى قامالىلىغىنچە ياتاققا كىرىپ، تېزەك قېلىپىنى ئويغاتتى. ئۇلار ئىچ كىيىملىرى بىلەنلا ھويلىغا چىقتى. «تۇنۇغۇنلار مەيدانىدا ئەرك پىداكارلىرى ئىسيانكارلار تۇەنىنىڭ قۇرۇلۇغانلىقىنى تەبرىكلەيمىز!» ، «ئەرك پىداكارلىرى! ئورنىڭلاردىن دەس تۇرۇپ، چەرەندە ـ پەرەندىلەرنى سۇپۇرۇپ تاشلاڭلار!» ، «يوقالسۇن ئەكسىيەتچى لۇشيەن!» ، «ئەكسىيەتچى لۇشيەن مۇرتلىرىنى يوقىتايلى!» دېگەندەك شوئارلار بۇ ئىككى ئەرۋاھنىڭ جېنىنى ئېلىپ جەھەننەمگە تاشلىدى. ئۇلار قانداقتۇر تاشقا پۇتلاشقاندەك بولۇپ، ئاياغ ئاستىغا قاراشتى. يەردە، ئاپئاق ھاك تېشىدىن تىزىلىپ يېزىلغان «ئەرك پىداكارلىرى» دېگەن ئاجايىپ چوڭ خەت تۇراتتى. گاڭ گۇتۇ بىلەن تېزەك قېلىپى ئاشۇ خەت ئىچىدە تۇرغانلىقى ئۈچۈن، خۇددى «ئەرك پىداكارلىرى»نىڭ قورشاۋىغا چۈشۈپ قالغاندەك، ھودۇقۇپ كېتىشتى.

— پا جۇرېن، سىز شۇ ھازىرلا شەھەرگە ماڭسۇن، — دېدى گاڭ گۇتۇ ياتاققا كىرگەندىن كېيىنمۇ چىشلىرى كاسىلداپ، — تاڭ شۇجى، ساجۇرېنلەر ئامال قىلمىسا بومىدى شۇ. . . ئىككىمىز شۇ يەردە بىكار ـ بىكار ئۇلسە بولامدۇ شۇ؟ . . .

شۇ كۈنى ئوقۇنقۇچىلار ئەتىگەنلىك تاماقتا مىنبىڭلارنىڭ ئازلاپ قالغانلىقىنى سەزدى. بىر مىنبىڭنىڭ ئېيتىشىچە، سەھەردە تامدىكى شوئارلارنى كۆرۈپلا، توققۇز نەپەر مىنبىڭ قېچىپ كېتىپتۇ. تېزەك قېلىپىمۇ كۆرۈنمەيتتى. بىراق، چۈشتىن كېيىن، كۈن قايرىلغاندا، قاپقارا پارقىراپ تۇرغان بىر پىكاپ تۇنقۇنلار مەيدانىنىڭ ھويلىسىغا كىرىپ كەلدى. ئۇنىڭدىن يۈزىنى قانداقتۇر قاپارتقۇلار قاپلاپ كەتكەن، ئورۇق، ئوتتۇرا بوي، ئالدىغا سەل ئېگىشەڭگۇ تاڭ ژېنسەي بىلەن قورساق سالغان ساۋۇر روزى ۋە تېزەك قېلىپى چۈشتى. ئۇلار شتاب ئىشخانىسىغا كىرىپ كېتىشى بىلەن، ئوقۇنقۇچىلار ھويلىنى قاپلىدى. بارا ـ بارا ياتاق، ئاشخانىدىكىلەرمۇ يىغىلىپ، ھويلا ئادەم بىلەن لىقمۇلىق تولدى. كامىل، مۇرات، ئابدۇقادىرلار توپ ئارىلاپ نېمىلەرنىدۇر دەپ يۈرەتتى ۋە بەزىلىرىنىڭ قۇلىقىغا پىچىرلايتتى. شتاب ئىشخانىسى ئەتراپى پۇتۇنلەي قورشىلىپ بولۇنغانىدى. تۇيۇقسىز توپ ئارىسىدىن شوئار توۋلاندى:

— فەندۇڭ لۇشيەننىڭ باش بالاخورى تاڭ لويىدىن ھېساب ئالايلى! . . .

— ئىككى قولى ئوقۇنقۇچىلارنىڭ قېنى بىلەن بويالغان ساۋۇر قور-

ساقنى يوقىتايلى! . . .
— چىقسۇنمۇ؟
— چىقسۇن! . . .
گۈلدۈرمامىدەك شوئار ئاۋازلىرى ئەرك توپلىرىدەك ياڭراپ، قوشكۆل ئاسمىنىغا كۆتۈرۈلدى ۋە يىراق كەنت ئۈستىلىرىدىن غوڭۇلداپ ئۆتتى. بۇ پۈتۈن ئازاب ـ ئوقۇبەتلىرى، تارتقان خورلۇقلىرى ئىككى مۇشتۇمىغا غەزەپ ـ نەپرەت بولۇپ تۈگۈلـ گەن تۈتقۇنلارنىڭ ئەرك يولىدا ئېلىپ بارغان ئىسيانى ئىدى. . . بۇ، ئەرككە سىرتماق سالغۇچىلارنى تۈنجى قېتىم تىترەتكەن ئىسيان بولۇپ قالدى!
شتاب ئىشىكى ئېچىلىپ، پەلەمپەي ئۈستىدە تاڭ ژېنسەي، ساۋۇر روزى، گاڭ گۈتۈ ۋە تېزەك قېلىپى پەيدا بولدى. ئۇلارنىڭ چىرايىدىن غەزەپلەنگەنلىك ئەمەس بەلكى قورققانلىق، ئەنسىزلىككە چۈشكەنلىك ئىپادىسى بىلىنىپ تۇراتتى. ئەسلىدە قارشىلىـ نى بىر ئولغۇماچ بىلەن تۈنجۇقتۇرۇۋېتىش مەقسىتىدە پىچىقنى بىلەپ چىققان بۇ بايقۇشلار تارىنىڭ مۇنچىلىك چىڭ تارتىلىپ كەتكەنلىكىنى ئويلىمىغاندى. تارا ئۈزۈلـ سە، بۇلارغىمۇ ياخشى ئاقىۋەت يوق ئىدى.
— يولداشلار، — دېدى تېزەك قېلىپى تۈنجى قېتىم «جىن ـ شاياتۇن» نى ئېغىزىغا ئالماي، — ھەممىمىز كۈلۈبقا كىرسەك، چىرايلىق پاراڭلاشساق. . . ھەرقانداق تەلەپ ـ پىكىرنىڭلار بولسا، ئىككى رەھبىرىمىزگە دادىللىق بىلەن قويساڭلار بولىدۇ.
— ئۇلار بىزنى كىرگۈزۈۋېتىپ قاچماقچى! — دېدى كىمدۇر بىرى.
— ئاۋۋال سەنلەر كىرىش! — ژارقىرىدى خانىملاردىن بىرسى.
كۈلۈب ئادەم بىلەن تولدى. بىراق ھېچقايسىسى ئولتۇرۇشمىدى، ھەممىسلا ئۆرە تۇرۇشاتتى. تاڭ ژېنسەينىڭ ئاچچىقى كەلگەنده، يۈزىدىكى قاپارتمىلار قىچىشىپ كەتسە كېرەك، ئۇ پات ـ پات يۈزىنى تاتىلايتتى. ساۋۇر روزى پۈۋۈلگەن ئۆپكىدەك ئېسىلىپ كەتكەندى، ئۇنىڭ ئىچىدە ئوغا قاينايتتى.
— تاڭ ژېنسەي، مەن سېنىڭدىن بىر مەسىلىنى سورىماقچىمەن، — دېدى كامىل ئالدىغا چىقىپ، — سەن قوشكۆلگە سۈرگۈن قىلىنغان بىرىۋز ئون توققۇز نەپەر تۈتقۇنغا ۋە مەكتەپلەردە رېجىم ئاستىدا ئىشلەۋاتقان نەچچە يۈزلىگەن ئوقۇتقۇچىلارغا قانداق قارايسەن؟ ئۇلار سېنىڭچە سىنىپىي دۈشمەنمۇ؟
— مەن ئۇلارغا ئىككى تەرەپتىن قارايمەن، — ئۈزۈن يىل يەرلىكتە ئىشلىگەن تاڭ

ۋېنسەي بىر ئېغىزمۇ ئۇيغۇرچە بىلمەيتتى، ئۇنىڭ سۆزىنى تېزەك قېلىپى سۆزمۇ سۆز تەرجىمە قىلىپ تۇردى، — بىرسى، ھەقىقىي مەسىلىسى بارلار، يەنە بىرسى، كېڭەيتىۋېتىش خاتالىقىدىن قارىغا كەتكەنلەر بۇلار ئاز سانلىقلار. . .

— «ئاز سانلىقلار» دېگەن سۆزۈڭنى ئېنىقراق چۈشەندۈرۈپ بېرەلەمسەن؟

— بۇ تەخمىنەن يۈزدە بەش پىرسەنتتىن ئون پىرسەنتكىچە. . .

— ئۇنداقتا، ناھىيە بويىچە تۆت يۈزدىن ئارتۇق ئوقۇتقۇچى تارتىپ چىقىرىلىدى. . . ئۇنىڭدىن يېگىرمە ياكى قىرىق ئادەمنى چىقىرىۋەتسەك، قالغىنى سىنىپىي دۈشمەنمۇ؟

— بۇ. . .

— گەپ قىلە! — تەرەپ ـ تەرەپتىن ۋارقىراشلار ئاڭلاندى.

— دۆلەت ئازاد بولغان ئون يەتتە يىلدا، پارتىيە رەھبەرلىك قىلدىمۇ ياكى بۇرژۇئازىيىمۇ؟ — سوراندى ئابدۇقادىر، — بۇ نېمانچە كۆپ سىنىپىي دۈشمەن؟. . .

ئۆز گېپىدىن تۇتۇلۇپ قالغان تاڭ ۋېنسەي نېمە دېيىشنى بىلمەي، يۈزىنى تاتىلىدى. بۇ چاغدا، كۆلۈپ ئىچىدە قالايمىقان ۋارقىراش، شوئار ئاۋازلىرى ئۈزلۈكسىز كۆتۈرۈلۈپ تۇردى.

— ھەي، ساۋۇر روزى، — ۋارقىرىدى مۇرات، — «ئەرك پىداكارلىرى» تەشكىلاتىنى قۇرغانلىقىمىزنى ئىنقىلابىي ھەرىكەت دەپ تونۇمىسەن ياكى ئۇنى ئېتىراپ قىلمامسەن؟. . .

— مېنىڭچە، پارتىيە رەھبەرلىك قىلمىغان ھەرقانداق تەشكىلاتنىڭ قۇرۇلۇشى يولسىزلىق بولىدۇ.

— ئۇنداقتا، «خۇڭ ئەرسى»، «يى سەن سى» قاتارلىق شىنجاڭدا ۋە مەملىكەت ئىچىدە قۇرۇلغان سانسىزلىغان ئاممىۋى تەشكىلاتلارنىڭ ھەممىسى ئەكسىيەتچى تەشكىلاتمۇ؟ — ۋارقىرىدى ئەخمەت ھوشۇر. ئۇ بۇ چاغقىچە «قالپىقىم بار» دېگەن يۈك ئاستىدا، ئۇن ـ تىنسىز يۇرۇپ كەلگەنىدى.

كۆلۈپ ئىچىدە سىستېمىلىق ھەرىكەت بۇزۇلۇپ، دەردكە تولغان ئوقۇتقۇچىلار بىر ـ بىرىگە يول قويماي ۋارقىرىشاتتى. بىر سوئالغا جاۋاب بېرىلىپ بولغۇچە، قانداقتۇر باشقا سوئاللار يېغىپ كېتەتتى. بىرسى: «ئۇلگەن، مېيىپ بولغان، ئەقلىنى يوقاتقان ئوقۇتقۇچىلارنىڭ جاۋابكارلىقى سەندە!» دېسە، يەنە بىرسى: «مەدەنىيەت ئىنقىلابىغا

بولغان كۆز قارىشىڭنى سۆزلە» دەپ تۇۋلايتتى. تاڭ ۋېنسەي يۈزىنى ھەدەپ تاتىلاپ قانىتىۋەتتى. ساۋۇر روزى بۆزىرىپ، تاتىرىپ، بەزىدە كۆكىرىپ، ھەربىر سوئال ـ سوراق باشلانغاندا، بىر خىل ئۆزگىرىپ تۇراتتى. بارغانسېرى ئۆرلەپ قېلىۋاتقان ئوقۇنقۇچىلار ئۇلارنىڭ ئالدىغا سىلجىپ كەلمەكتە ئىدى.

— يولداشلار، — دېدى بېشىنى تېڭىۋالغان بىر ئوقۇنقۇچى كۆچىلىكـ كە بۇرۇلۇپ، — ئۇلار نەچچە يۈزلىگەن ئوقۇنقۇچىلارنى سىنىپىي دۈشمەن، «ئەرك پىداكارلىرى» تەشكىلاتىنى ئەكسىيەتچى تەشكىلات دەپ زەھەرخەندىلىك بىلەن خاتا مەيدانىدا چىقىۋاتىدۇ. بىز بۇنىڭغا يول قويامدۇق؟ . . .

— قويمايمىز! . . .

— كاپىتالىزم يولىغا ماڭغان جاھىل ھوقۇقدارلارنى پرولېتارىياتنىڭ سوراق سەھنىسىگە يالاپ ئېلىپ چىقايلى! . . .

— قانخور ساۋۇر روزىنى دارغا ئېسىپ ئۆلتۈرەيلى! . . .

سادىر مەرۇپ، ئابدۇقادىر، كامىللارنىڭ توسقىنىغا قارىماي، ئوقۇنقۇچىلار ئالدىغا بېسىپ كەلدى. زەينىدىن، تۇردى ھېكمىلەرمۇ ئۇلارنى توسۇپ قولىنى كېرىپ تۇرۇۋالـ غانىدى، كىمدۇر بىرسى تۇردىنى بىر تېپىپ يۇمىلىتىۋەتتى. زەينىدىننى بولسا ياقىسـ دىن بوغقانچە تارتىپ، توپنىڭ ئارقىسىغا ئىتتىرىۋەتتى. ئۇندەك مىنبىڭنىڭ قاتتىق مۇھاپىزىتى بىلەن، تاڭ ۋېنسەي، ساۋۇر روزى، گاڭ گۇتۇ، تېزەك قېلىپى ئىشىك ئالدىغا ئاران بېرىۋالدى ۋە بېسىپ كېلىۋاتقانلارنىڭ سۈرىدىن قورقۇپ، ماشىنا تەرەپكە قاچتى. تاڭ ۋېنسەي تېزەك قېلىپىنىڭ، ساۋۇر روزى گاڭ گۇتۇنىڭ مەيدىسىدىن ئىتتىرىۋېتىپ، ماشىنىغا چۈشتى ـ دە، ماشىنىنىڭ ئىشىكىنى گۈپلا قىلىپ ياپتى. ئوقۇنقۇچىلار يېتىپ كېلىشى بىلەنلا، ئۇلار غۇيۇلداپ يۈرۈپ كەتتى. بىر يەرلەرگىچە قوغلاپ بارغان بىر توپ ئوقۇنقۇچى ماشىنىنىڭ ئارقىسىدىن تاش، كېسەكلەرنى ئېتىپ قېلىشتى.

ئەتىسى قوشكۆل تۇنقۇنلار مەيدانى ھېچ كۆرۈلۈپ باقمىغان جىمجىتلىققا چۆكتى. شتاب ئىشخانىسى، مىنبىڭلار ياتاقلىرىنىڭ ئىشىكلىرى ھاڭغىرقاي ئوچۇق تۇراتتى. گاڭ گۇتۇ، تېزەك قېلىپى ۋە مىنبىڭلار بىر كېچىدىلا تىكىۋەتكەندى. سادىر مەرۇپ ھويلىغا توپلانغان ئوقۇنقۇچىلارغا قاراپ، يۇقىرى ئاۋازدا دېدى:

— يولداشلار! بىز قوشكۆل جىنلىرى باشقۇرۇقسىز قالدۇق دەپ، يامراپ كەتسەك

بولمايدۇ. . .

سادىر مەرۇپنىڭ چاقچىقى ھەممىنى كۈلدۈرۈۋەتتى.

— بىز شەھەرگە كىرىپ، ھوقۇقدارلاردىن ھېساب ئالىمىز. بۇنىڭ ئۈچۈن، قولىمىزدا سىستېمىلىق، مۇكەممەل، پاكىتلىق ماتېرىيال بولۇشى كېرەك. . . — دېدى سادىر مەرۇپ ئالقانلىرىغا ئۈرۈپ، — شۇڭا، ئوتتۇرا گۈرۈپپىلار بويىچە ئىككى كۈن فەندۇڭ لۇشيەن ئۈستىدىن شىكايەت ئېلىپ بارىمىز. . . ھەربىر ئوقۇتقۇچى كۆرگەن، بىلگەن، ئاڭلىغان، ئۆز بېشىدىن كەچۈرگەن ئەھۋاللارنى تولۇق سۆزلىشى كېرەك. بىز توپلانغان ماتېرىياللارنى رەتلەپ دازىباۋ قىلىپ چاپلايمىز، چۈندەن قىلىپ تارقىتىمىز، كاپىتالىزم يولىغا ماڭغان ھوقۇقدارلارنىڭ جىنايى قىلمىشلىرىنى پۈتۈن خوتەن خەلقىگە، ھەتتا مەملىكەتكە ئۇقتۇرىمىز. پاكىتتىن ئىبارەت قورال بىلەن قوراللىنىپ، مەدەنىيەت ئىنقىلابىنى ئاداققىچە ئېلىپ بارىمىز. . .

شۇ كۈنى چۈشتىن كېيىنلا، شىكايەت قىلىش باشلاندى. بەزى گۈرۈپپىلاردىن قايناپ ـ تېشىپ، چاڭىلداپ سۆزلىگەن ئاۋازلار ياڭرىسا، بەزىلىرىدىن ھۇ تارتىپ يىغلىغان ناللەر كېلەتتى. . . ئۇلارنىڭ سۆزلىگەنلىرىنى ھەربىر گۈرۈپپىدىكى ئىككىدىن كاتىپ يېزىپ ئۇلگۈرەلمەيتتى. بىرىنچى گۈرۈپپىغا كامىل يېتەكچىلىك قىلغاندى. بۇ گۈرۈپپا بوستان ئوتتۇرا، باشلانغۇچ مەكتەپلىرى ۋە چايخانا مەكتەپنىڭ بىر تۈركۈم ئوقۇتقۇچىلىرىدىن تەركىب تاپقاندى. ئايىم نۇرىنىڭ زىيانكەشلىكىگە ئۇچرىغان مەينىسا خانىم شىكايەت قىلىۋېتىپ ھوشىدىن كەتتى. ئاتمىش ياشلارغا كىرىپ قالغان پېشقەدەم ئوقۇتقۇچى مەمەت يۈسۈپ بىر ئېغىز گەپ قىلالتىمىۋ، بېشى توختىماي چايقىلىپ، ئۇنسىز يىغلايتتى. ئۇ، «زۇلمەتتىكى يۇلتۇزلار» تەشكىلاتىنىڭ ئەزاسى بولۇپ قالغان بولۇپ، ئايىم نۇرىنىڭ تۇنجى قۇربانى بولغاندى. ھېكمەت شىكايەت يىغىنىغا قاتناشقان بولسىمۇ، بىر چەتتە تامغا يۆلەنگىنىچە، خىيالغا پېتىپ ئولتۇراتتى. ئۇ دوستلىرىنىڭ يارىدىمى بىلەن خېلى ياخشى بولۇپ قالدى. لېكىن يەنىلا بىر ئەسلىگە كېلىپ، بىر كېتىپ قالاتتى. . .

— مەمەت يۈسۈپكا، — دېدى كامىل تەسەللى بېرىپ، — ئۆزلىرىنى تۇتۇۋېلىپ، ئالدىرىماي سۆزلىسىلە. . .

— ئايىم نۇرى «ئەكسىيەتچى تەشكىلاتنىڭ بايرىقىنى مەن مەمەت يۈسۈپكە بەرگەن،

ئۇ مەينىسا دېگەن قېرى ئەكسىيەتچىگە ببرىپتىكەن» دەپ تۇرۇۋالدى، — دېدى مەمەت يۇسۇپ يەنىلا ئېسىدەپ، — ساناپ باقسام، ئۇلار مېنى يىگىرمە بىر خىل قىيناق ئۇسۇلىدا قىيىندى. . . قېرى جېنىمنىڭ ئامان قالغىنىغا هازىرمۇ هەيران بولىمەن. . .

بىر قولىنى قولتۇقىدىن، يەنە بىر قولىنى مۇرىسىدىن تارتىپ چىقىپ، چوڭ بارماقلىرىنى سىمدا بوغۇش، ئىككى يۇز ۋاتلىق لامپۇچكىغا قاقلاپ قويۇپ، كۆزى چىمچىقلاپ كەتسىلا ئۇرۇش، دوڭغايتىپ، چاترىقىدىن ئىككى پۇتى ئارىلىقىدىكى لامپۇچكىغا قارىتىش. . . قولىنى كېرىپ، ئالقانلىرىغا خىش قويۇپ، بىر پۇتلاپ تۇرغۇزۇش. . . قاتارلىق خىلمۇ خىل قىيناق ئۇسۇللىرى ئوقۇتقۇچىلارغا يېڭىلىق بولمىسىمۇ، ئۇلار ياشانغان بىر ئادەمنىڭ بۇ جازالارغا قانداق بەرداشلىق بەرگەنلىكىگە هەيران بولاتتى.

— جان چىقمىسا، ئادەمگە تەس ئىكەن. . . — مەمەت يۇسۇپ توختىماي چۈشۈۋاتقان ياشلىرىنى سۈرتۈپ تۇراتتى، — تاياق ـ توقماق، ئەقىلگە سىغمايدىغان قىيناقلار سۆڭەكلىرىمدىن ئۆتۈپ كەتتى. . . مەن بەرمىگەن هەم كۆرمىگەن بايراقنى مەينىسا خانىمنىڭ يۈزىگە قاراپ قانداق سوريالايمەن؟ . . . شۇڭا، تەتۈر قاراپ تۇرۇپ: «مەينىسا خانىم، بايراقنى كۆردىلىمۇ؟» دەيتتىم. ئۇ بولسا: «مەن بايراق كۆرمىدىم. . .» دەيتتى ـ دە، هەر ئىككىمىز ئايىم نۇرىنىڭ دۇمبا ـ دەشناملىرىغا قالاتتۇق. . .

— قوپە، يانچۇقچى جالاپ، — مۇرات ئايىم نۇرىنىڭ كۆتىگە بىرنى تېپىپ، ئۇنى مەيدانغا چىقىرىپ قويدى، — سېنى هايۋان دېسەك، هايۋانغىمۇ ئۇۋال قىلغان بولىمىز. سەن قاباهەت مەلئۇننى سۈپەتلەشكە ئۇيغۇر تىلى ئاجىزلىق قىلىدۇ. . .

ئوقۇتقۇچىلار بەس ـ بەس بىلەن دەرد تۆكۈپ، شىكايەت قىلماقتا ئىدى. «كۈلەڭگۈچ ئۇيناش»[1]، «چاشقاننىڭ تۆشۈك تېشىشى»[2]، «تاۋۇز چېكىش»[3]، «راكېتا

---

① كۈلەڭگۈچ ئۇيناش» — ئېسىپ قويۇپ ئۇرۇش.

② «چاشقاننىڭ تۆشۈك تېشىشى» — ئىككى بارمىقىنى بوغۇپ، ئارىلىقىغا مەدەك تىقىش.

③ «تاۋۇز چېكىش» — چېچىنى قىرقىۋېتىپ، بېشىغا چىۋىق بىلەن ئۇرۇش.

ئۇچۇرۇش» ،[1] «گاڭزىغا بېسىش»[2] قاتارلىق خىلمۇخىل قىيناقلاردا يارىلانغان، جارا-ھەتلەنگەن، زىدە بولغان قول، پۇت، باشلىرىنى كۆرسىتىپ، ئېسەدەپ - ئېسەدەپ يىغلايتتى. بەزىلىرى تۆكۈلگەن چىشلىرىنى ئالقىنىغا ئېلىپ كۆرسىتەتتى.

ئىككى كۈن داۋاملاشقان «فەندۇك لۇشيەن ئۇستىدىن شىكايەت قىلىش» ئاخىرلاشتى. ئوقۇنقۇچىلار بىر سەھەرلىكى سەپ تارتىپ شەھەرگە يۈرۈش قىلدى. «قوشكۆلەنىڭ جىنلىرى يامراپ كېتىپتۇ. . .» دېگەن سۆز شۇ ۋەقەدىن قالغان بولۇپ، خەلق ئاغزىدا بىرمەزگىل ئېغىزدىن - ئېغىزغا كۆچۈپ، خوتەن دىيارىدا كېيىنچە لەتىپە، چاقچاققا ئايلىنىپ قالغاندى. . .

قىزىل قىيان

ناھىيە بويىچە پۈتۈن ئوتتۇرا - باشلانغۇچ مەكتەپ ئوقۇنقۇچىلىرى چايخانا مەكتەپ ۋە 2 - باشلانغۇچ مەكتەپلەرگە توپلانغاندى. شەھەر ئىچى بەكمۇ قالايمىقان بولۇپ، ھەرقايسى ئىدارە - جەمئىيەت، كان - كارخانىلار، زاۋۇت - فابرىكىلار ئۆز ئالدىغا تەشكىلاتلارنى قۇرۇشقا كىرىشىپ كەتكەندى، ئۇلار ئوخشاش ھەربىي كىيىم تىكتۈرۈپ كىيىپ، خۇڭۇيىبىك بەلگىسىنى تاقاپ، كوچا - كويلاردا نامايىش قىلاتتى. قۇلاقنى پاك قىلغۇدەك دۇمباق، جاك ئاۋازلىرى ئالىتاغىل توۋلانغان شوئارلارغا قېتىلىپ، شەھەردە مىسلى كۆرۈلمىگەن داغدۇغا پەيدا قىلغاندى. نامايىشچىلار قوشۇنى ۋارقىراپ - جارقىراپ ئۆتۈپ كەتكەن ھامان، ئۇلارنىڭ قارشىسىدىكى يەنە بىر توپ ئادەملەر توۋلىشىپ كېلەتتى. قىسقىسى، كوچىلار ئۆتۈشۈپ تۇرغان نامايىشچىلار قوشۇنىدىن خالىي بولالمايتتى. شەھەرگە كىرگەندىن كېيىن، قوشكۆل تۈنقۇنلىرى پارچىلىنىپ، ھەرخىل تەشكىلاتلارغا بۆلۈنۈپ كەتتى. بوستاننىڭ ئوتتۇرا ۋە باشلانغۇچ

---

① «راكېتا ئۇچۇرۇش» — ئىككى ئۇچىغا خىش ئېسىلغان بادىرا ياغاچقا قوللىرىنى كېرىپ باغلاپ، مەيداندا يۈگۈرتۈش.

② «گاڭزىغا بېسىش» — ئادەمنى تاختايغا تىزلىرىغىچە باغلىۋېتىپ، تاپان ئاستىغا خىش قويۇش.

مەكتەپ ئوقۇتقۇچىلىرى «تىەنبىك»[1] سىلىكبۇسىنى قۇردى. ئۇنىڭ سىلىكلىقىغا مەمـ
تىلى ئىبراھىم تەينىلەندى. نامزات كۆرسىتىشتە مۇراتقا بېرىلگەن ئاۋاز ئەڭ كۆپ
ئىدى. لېكىن كامىل، ھېكمەتلەر قەتئىي قارشى چىقىپ: «ئۇنىڭ تەبىئىتى يېنىك،
مىجەزى چۈس ھەم ئالدىراقسان. . .» دېگەندەك سەۋەبلەرنى كۆرسىتىپ، مەمىلى
ئىبراھىمنى مۇقىملىدى. ئەسلىدە، مۇراتنىڭ «سىلىك» بولغۇسى بار ئىدى. كامىل
بىلەن ھېكمەت ئۇنى خالىي بىر جايغا ئاپىرىپ: «سەن كىم بىلەن تۇتۇشماقچى؟ قەدەمدە
بىر ئۆزگىرىۋاتقان مەدەنىيەت ئىنقىلابى نەگە بېرىپ، نەدە توختايدۇ؟ ئەگەر راستىنلا
بولغۇڭ بولسا، بۇنىڭدىن كېيىن بىزدىن ئالاقىنى ئۈز، سېنىڭدەك دوستىمىز يوق»
دەپ گەپنى ئۈزۈۋەتتى. ئۇنىڭ ئۇستىگە، زۇمرەت ۋاراقىراپ: «سىزنىڭ مەن بىلەن
گۈلچىنىڭىغا «سىلىك» بولغىنىڭىزمۇ يېتەر. تولا ھەددىڭىزدىن ئاشماڭ. قارا، بۇ
شادىياچاق، يوغان بۇرۇننىڭ سىلىكلىقتىن تەمەيى بارىكىنا تېخى؟» دەپ، ئۇنىڭ ئەدىپـ
نى بەردى.

مەمتىلى ئىبراھىم قاچانكى «فەندۇك لۇشيەن»نى پىپەن قىلىش كۆرىشى باشلاندى، شۇ كۈندىن باشلاپ، بۇ يېڭى يۈزلىنىشنىڭ ئاۋانگارتى بولۇپ قالغاندى. ئالتۇن ـ كۈمۈش، ئۇنچە ـ مەرۋايىت ئوغرىسى رېخىم نۇرىنى بىر تىپىك بىلەن يىقىتقان خالىق ئۇنى ئوتتۇرا مەكتەپنىڭ كۆرەش مەيدانىغا تاشلاپ بەردى. بۇ ئىتاچىنىڭ دەردىنى بولدى دېگۈچە تارتقان ئوقۇتقۇچىلار غەنىيمەت پۇرسەتنى قولدىن بەرمىدى، ئۇنى بوغۇپ ـ مۇجۇپ، كونا پايتىمىغا ئايلاندۇرۇپ قويدى. مەمتىلى ئىبراھىم ئۇنىڭ تەختىنى ئىگىلىدى. رېخىم نۇرى، ساجىتخان، قۇتىبىرەملەر زەربە بەرگەن ئوقۇتقۇچىلارنىڭ تارى ئاستا ـ ئاستا بوشىتىلىپ، ئۇلار ئاممىا قاتارىغا ئۆتكۈزۈلدى. مەكتەپتە ئەمگەككە سېلىنىۋاتقان توختى قۇربان، زىكرۇللا غوجى، يۈسۈپ قاتارلىق ئوننەچچە مۇئەللىم ئوپچە ياتاقتىن ئۆيلىرىگە قايتۇرۇلدى. ھەر كۈنلىكى ئېلىپ بېرىلىۋاتقان كۆرەش، پىپەن يىغىنلىرىمۇ بۇرۇنقىدەك شىددەتلىك تۈس ئالمىدى. شۇنىڭ بىلەن، ئوقۇتقۇچىلار بۇ ئىشلارنى قىلىشتا ئاكتىپ بولغان مەمتىلى ئىبراھىمنىڭ ئەتراپىغا مىژژىدە ئولاشتى. قوشكۆل تۈتقۇنلىرى شەھەرگە كىرگەن كۈنى، ئالدىغا

---

[1] «تىەنبىك» — تەڭرى لەشكەرلىرى. بۇ ئىسىم ماۋجۇشى شېئىرلىرىدىن ئېلىنغان.

چىقىپ ئۇلارنى قىزغىن كۈتۈۋالغان، ياخشى ياتاقلارغا ئورۇنلاشتۇرغان، ئىسمەت بۇ-جاڭنىڭ ئېسىلىپ ئۇلۇۋالغانلىق خەۋىرىنى ئۇلارغا يەتكۈزگەن شۇ مەمتىلى ئىبراھىم ئىدى.

«تىيەنبىڭ» سىلىڭبۇسى قۇرۇلۇپ، ئىككى كۈن ئۆتمەيلا، ئوقۇتقۇچىلار بىلەكلىرىگە قىزىل پەتتە باغلىدى، كامىل، ھېكمەت، مۇراتلار بىلىكىگە چىگىلگەن قىزىل پەتتىدىكى: «خۇڭۇيىبىڭ»، «تىيەنبىڭ ئىسيانكارلار سىلىڭبۇسى» دېگەن خەتلەرنى كۆرۈپ، بىر - بىرىگە قاراپ كۈلۈپ قويۇشتى. كەچتە، ھېكمەت نەبىنىڭ ئۆيىگە باردى. تىكەندەك يالغۇز قالغان نەبى ئۇماچ چېلىپ ئولتۇراتتى. ھېكمەت قوشكۆلدىن قايتىپ كەلگەن كۈنى نەبى بىلەن بىر كېچە مۇڭدىشىپ ياتقاندى. ئۇ ئاچىسى گۈلزىباغا، ھېكمەتكە بىر ئۆمۈر يۈز كېلەلمەيدىغانلىقىنى ئېيتىپ، تاڭ ئاتقىچىلا يىغلاپ چىقتى. تەسەللى بېرىش، بەزلەش ئۇنىڭغا زادىلا كار قىلمىدى. ئۇنىڭ كۆزى بىردەم - يېرىمدەم ئىلىنىپ كەتسىمۇ، چۆچۈپ ئويغىنىپ ھۇ تارتىپ يىغلاپ كېتەتتى. «ئەزىمەت، ئۇكام ئەزىمەت...» دەپ جۈيلۈيتتى...

— ھېكمەت ئاكا كەلدىڭىزما؟ — دېدى نەبى ئورنىدىن تۇرۇپ. ئۇ ئورۇقلاپ بويى ئېگىزلەپ قالغاندەك كۆرۈنەتتى، — تاماق يەپ بولۇپ، يېنىڭىزغا باراي دەپ تۇراتتىم.

— نېمە، بىر ئىش بارمىدى؟

— مەن ئەمدى ئوقۇمايمەن...

— نېمىشقا؟

بۇنىڭدىن كېيىنكى كۈنلىرىم ئەزىمەتنى ئىزدەش بىلەن ئۆتىدۇ، بۇ چاغقىچە، ئاقمۇللا ئىمامغا تارتىشىپ، يىراقلارغا بارالمىغانىدىم، ئىمام بوۋامۇ تۇگەپ كەتتى...

بۇمەرەمخان تۇگەپ، ئاردىدىن بىر ئايمۇ ئۆتمەي، ئاقمۇللا ئىمام قازا قىلغانىدى. نەبى ئاق پوتا باغلاپ، تاۋۇت ئالدىدا: «مېھرىبان بوۋام، ئاق كۆڭۈل ئاتام...» دەپ يىغلاپ، بوۋاينىڭ مېيىتىنى خارلىققا قويمىدى. مانا ئەمدى ئۇ ئوقۇشنى تاشلاپ، ئەزىمەتنى تېپىشقا بەل باغلىغانىدى.

— ئوقۇمايمەن دېسەڭ، مەن بۇنىڭغا رازى ئەمەس. 8 - سىنىپتا ئوقۇۋاتىسەن، يەنە ئىككى يىل چىدىساڭ، ئۇرۇمچىگە ئوقۇشقا ئەۋەتەرمەن دېگەن ئويدا ئىدىم.

— ئويلاپ بېقىڭ، ئوقۇشنىڭمۇ تايىنى بولمىسا؟ كۈندە شوئار توۋلاپ

نىمە پايدىسى؟

— شۇنداقتىمۇ، مەكتەپتىن چىكىنمەسلىكىڭ كېرەكتە. . . ئەزىمەت يۇتتى، ئۇ خۇددى قۇمغا چۈشكەن تامچىدەك يوقاپ كەتتى. . . — ھېكمەت ئالدىدىكى بىر ئاياق ئۈماچقا تىكىلىپ قالغاندى، — يەتتە ناھىيىنىڭ مەن بارمىغان چۆل ـ ئېدىر، مەھەللە ـ كوچىلىرى قالمىدى. قۇملۇق، يۇلغۇنلۇقلاردا ئايغا قاراپ تۇنىدىم. . . نەچچە كۈنلەپ بىر تال ئۇۋاق نان يېمىدىم، بىر تامچە سۇ يۇتمىدىم. . . «ئەزىمەتنى ئېلىپ قاچقان ئاشۇ دوزىخىلار ئاتا ـ بالا مېھرىنىڭ قانداق بولىدىغانلىقىنى بىلىشمەمدىغاندۇر؟ . . .» دەپ، خۇداغا ناله قىلدىم. لېكىن، ئويلاپ باقسام، بۇ ماڭا بېرىلگەن جازا ئىكەن. مەن ئاتا ـ ئانامنى يوقلىمىغىلى توققۇز يىل بوپتۇ. . . خۇدا ماڭا: «سەن ئاتا ـ ئاناڭنى ئۇنتۇغىنىڭ بىلەن، ئۇلارنىڭ سېنىڭ ئۈتۈڭدا قانچىلىك كۆيۈۋاتقانلىقىنى بىلەمسەن؟ بۇنى بىلىپ باق. . .» دەپ كۆزۈمگە كۆرسەتكەن چېغى. . .

ھېكمەت بىلەن نەبى ئاشۇ كېچە گۈلزىبانىڭ كارىۋىتىدا يانمۇيان يېتىپ، ئوتتۇرا كېچىگىچە مۇڭدىشىپ چىقتى. ئۇلار گەرچە بىر تۇغقان قان ـ قېرىنداشلار بولمىسىمۇ ئۇنىڭدىن چارى ئاكا ـ ئۇكىلاردىن بولغاندى. ھەر ئىككىلىسىنىڭ بېشىغا كەلگەن كۈلپەتلەر ئۇلارنى ئەنە شۇنداق تەقدىرداش قىلىپ قويغاندى.

ھېكمەت ئەتىگەندە كۆزىنى ئېچىپلا، يېنىدا نەبىنىڭ يوقلۇقىنى سەزدى: «سىرتقا چىقىپ كەتكەن بولسا كېرەك» دەپ ساقلىدى. بىراق ئۇ كىرمىدى. ئۇ بىر چاغدا، ئۈستەل ئۈستىدە بىر پارچە خەت بىلەن ئۇنىڭ يېنىدا تۆت تال ئاچقۇچ تۇرغانلىقىنى كۆرۈپ قالدى. بۇ نەبىنىڭ قېرىنداش بىلەن يازغان خېتى بولۇپ، ئۇ مۇنۇ سۆزلەرنى قالدۇرغاندى:

. . . «ھېكمەت ئاكا! مەن قاتناش بېكىتىدە بىر ئادەمنىڭ يىغلاپ ـ تىپىرلاپ تۇرغان ئىككى ياشلار چامىسىدىكى بالىنى ماشىنىغا زورلاپ ئېلىپ چىققانلىقىنى ئاڭلىدىم. . . بۇنى ئاڭلاپ يۈرەكلىرىم چاك ـ چاك بولۇپ كەتتى. ئەزىمەتنىڭ نەلەردىدۇر (نەبى ئاكىي) دەپ بويۇن قىسىپ يۈرگەنلىكى، ئەتراپىغا قاراپ مېنى چاقىرىۋاتقانلىقى، بەكمۇ مىسكىن يىغلاۋاتقانلىقى، يات يەر، يات ئادەملەر ئارىسىدا يان ـ يېنىغا قاراپ تەلمۈرۈپ

تۇرغانلىقى كۆزۈمگە كۆرۈنۈپ كەتتى! . . . ئەزىمەت، مەن تاماق يېمىسەم، ئۇمۇ يېمەيتتى. ئانامنىڭ مۇرىلىرىگە كىچىك قوللىرىدا ئۇرۇپ: «ئاكىي، مەن ئانا ئەھ، ئەھ ئەتتىم» دەپ مېنى بەزلەپ، ئاغزىمغا قوشۇقتا ئاش تەڭلەيتتى، مەكتەپتىن كېلىپ بولغۇچە، مېنى ئىشىك تۈۋىدە ساقلايتتى. . . مەن كۈچۈك ئۇ ئاسلان بولۇپ ئۆسلەپ، بىر ـ بىرىـ مىزنى قوغلاپ ئوينايتتۇق. . . ئۇ بۇدرۇق قوللىرىدا بوينۇمنى قۇچاقلاپ: «ھام. . . ھام. . . » دېگىنىچە، يۈزلىرىمنى چىشلەپ ھۆل قىلىۋېتەتتى. ئاھ خۇدا، مەن بۇلارنى ئۆمرۇم بويى ئۇنتالمىسام كېرەك. . . ئەزىمەت يۈرىكىمنىڭ قات ـ قاتلىرىغا سىڭىپ كەتـ كەنىدى.

ھېكمەت ئاكا، مەن ۋېلىسىپىتىڭزنى ۋە ئۆيدىكى پۇلغا يارىغۇدەك نەرسىنىڭ ھەممىسىنى ساتتىم. . . ئەمدى كەتمەكچىمەن، ئەزىمەتنى ئىزدەيـ مەن. ئۇنىڭ خەۋىرىنى ئالسامىلا، دۇنيانىڭ ئۇ چېتى بولسىمۇ بارىمەن. قاچان قايتىپ كېلىشىمنى ئۆزۈممۇ بىلمەيمەن. بەلكىم جاھاننىڭ بۇ قالايىـ قانچىلىقىدا، كېلەلمەسلىكىممۇ مۇمكىن. گۇلزىبا ئاچامغا بەرگەن قەسـ سىم، سىزنىڭ ماڭا سىڭدۈرگەن ئەجىر ـ شاپائەتلىرىڭىز مېنىڭ يۈرىكىمدە قوشلاپ جاراھەت پەيدا قىلدى. مەن ئۆزە يۈرگىنىم بىلەن، ئىچىم غەلۋىرـ دەك ئۆتمىتۇشۇك بولۇپ كەتتى. . . ھەر قېتىم سىزنىڭ چىرايىڭىزغا قانچـ لىك زۇلۇم بىلەن قارايدىغانلىقىمنى بىلمەيسىز. . . مەن ئەمدى ئىچىمدىكـ نى دەۋالدىم. ئۆزۈمنى يېنىكلەپ قالغاندەك ھېس قىلدىم. خەير ئاكا، ئامان بولۇڭ! ئىككى قورۇ ـ جاي سىزگە قالدى. ئاچقۇچنىڭ ئىككىسى ئىمام بوۋامنىڭ دەرۋازىسى بىلەن ئۆينىڭ، ئىككىسى بىزنىڭ.

ئىنىڭىز: نەبىدىن.»

ھېكمەت خەتكە ئۇزۇن قاراپ ئولتۇرۇپ قالدى، يەنە قايتىدىن ئوقۇدى. ئۇ نەبىنىڭ ئازابلىنىپ يۈرگەنلىكىنى بىلەتتى، ئەمما ئۇنىڭ بۇنچىلىك ۋىجدان ئازابىغا قالغانلىقىنى ھېس قىلمىغاندى.

ھېكمەت مەكتەپكە قايتىپ كەلگەندە، ھەممە ئوقۇتقۇچىلار ئۆزىگە تەقسىم قىلىنغان

ماتىرىيالنى دازىباۋ قىلىپ يېزىۋاتاتتى. مەمتىلى ئىبراھىم قەغەز يېتىشمىگەن گۇرۇپ-پىلارغا بولاق - بولاق كونا گېزىتلەرنى تارقىتىپ يۈرەتتى. كارىدور ئىچى، ياتاقلار خۇددى ئۇرۇش دەۋرىدىكى جەڭگىۋار ھالەتنى شەكىللەندۈرگەنىدى.

— ھېكمەت، — دېدى مەمتىلى ئىبراھىم بەت نومۇرى قويۇلۇپ بولغان بىر باغلام دازىباۋنى سۇنۇپ، — سەن بۇنى گۈلباغدا دازىباۋ چاپلاۋاتقانلارغا يەتكۈزۈپ بەرسەڭ قانداق؟

— بولىدۇ.

گۈلباغدا مەخسۇس تىيەنبىك سىلىگىبۇسىنىڭ بوردا، تاختايدا ياسىغان پىپەن تاملىرى بار ئىدى. ئۈستەل ئۈستىگە ئورۇندۇق قويۇپ چىقىپ دازىباۋ چاپلاۋاتقان، سۈپۈرگىدە شىلىم سۈۋاۋاتقان، سۇنۇپ بېرىۋاتقان يىگىرمىدىن ئارتۇق ئوقۇتقۇچى جىددىي ئىشلەۋاتاتتى. تاملار يولىنىڭ ئىككى قاسىقىدا بىر - بىرىگە قاراپ تۇراتتى. ھېكمەت ئېلىپ كەلگەن دازىباۋ، مەدەنىيەت يۇرتى تەرەپتىكى بورا تامىنىڭ ئىدى. ئۇ بىر قۇچاق دازىباۋنى يەرگە تاشلاپ تۇراتتى، چاپلاۋاتقان بىر قىز ئېگىزدە تۇرۇپ: «21 - بەت. . . » دەپ ۋارقىرىدى. ھېكمەت ئاختۇرۇپ تېپىپ بولغۇچە، ھېلىقى قىز ئاچچىقى بىلەن: «شىلىم قۇرۇپ كېتىدۇ، تېز بولۇڭ!» دەپ ۋارقىرىدى - دە، قايرىلىپ قارىدى. ئۇ ئىككىسى بىر - بىرىگە تىكىلىپلا قالدى.

— ۋاي خۇدايىم، ھېكمەتقۇ سىز؟ . . .

— سىز مەھبۇبەغۇ! . . .

— ھەر نېمە بولسا ئىسمىم يادىڭىزدىكەن، سىزنى مېنى ئۇنتۇپ قالدىمىكىن دەپتىم.

— سىز قانداق قىلىپ؟ . . .

— بىز شەھەر گۈڭشې باشلانغۇچ مەكتىپىدىن ئون بىر ئوقۇتقۇچى «تىيەنبىك» سىلىگىبۇسىغا ئەزا بولۇپ كىردۇق. قانداق قارشى ئالمامسىز؟ . . .

ھېكمەت دازىباۋنى ئالمان - تالمان سۇنۇپ بېرىپ، گەپ قىلمايلا كېتىپ قالدى. ئۇ يىراقتىن ئىككى قاتار تامغا قارىدى. ئۇنىڭ بىرسىدە: «فەندۇڭ لۇشىيەننىڭ باش بالاخورلىرى تاڭ ۋېنسەي، ساۋۇر روزىلاردىن ئۇزۇل - كېسىل ھېساب ئالايلى!» يەنە بىرسىدە: «ماۋجۇشىنىڭ ئىنقىلابىي لۇشىيەننىي جان تىكىپ قوغدايلى» دېگەن سەرلەۋھە چوڭ خەت بىلەن يېزىلغانىدى. بۇ دازىباۋلارنىڭ مەزمۇنى ئوقۇتقۇچىلارنىڭ مەدەنىيەت

ئىنقىلابى باشلانغاندىن بېرىقى زىيانكەشلىككە ئۇچراش جەريانى ئىدى.

شۇ كۈنى كېچىدە، بوستان، لايقا، توساللا، بۇزاق، ئاقتاش قاتارلىق بارلىق گۇڭشىلاردا قۇرۇلغان سىلىڭبۇ، تۇەنلەرنىڭ رەھبەرلىرى، شەھەردىكى خەنزۇ، ئۇيغۇر مەكتەپلىرى، تەكلىپ بىلەن قاتناشقان ئىدارە ـ جەمئىيەت تەشكىلاتلىرىنىڭ باشلىقلىرى باش قوشقان مەخپىي يىغىن ئۆتكۈزۈلدى. يىغىننى مەمتىلى ئىبراھىم بىلەن جاڭ تىەن باشقۇردى. ئۇلار يىغىندا دەسلەپ، خوتەن ناھىيىسى بويىچە «ئىسيانكارلار باش سىلىڭبۇسى»نى قۇرۇپ چىقتى، زۇڭ سىلىڭلىققا جاڭ تىەن، مۇئاۋىن زۇڭ سىلىڭلىققا مەمتىلى ئىبراھىم ۋە ئاقتاش گۇڭشې ئىسيانكارلار سىلىڭبۇسىنىڭ سىلىڭى تۈرسۇنتوختى ئالىم ئىككىسى تەيىنلەندى. ئاندىن، تاڭ ۋېنسەي، ساۋۇر روزى قاتارلىق ئەكسىيەتچى لۇشىەن بالاخورلىرىنى تارتىپ چىقىرىپ، ئۇلاردىن ھېساب ئېلىش، ئۇلار ئۆز جىنايەتلىرىنى ئىقرار قىلمىغۇچە كۈرەشنى توختاتماسلىق ۋە ئۇلارنى سازايى قىلىش ئارقىلىق ھەيۋىسىنى چۈشۈرۈش قارار قىلىندى. ئۇچىنچىدىن، جىن ـ شەيتان، ئەكسىيەتچى قىلىنىپ زىيانكەشلىككە ئۇچرىغان ئوقۇتقۇچىلارنىڭ قارا دېلو، قارا ماتېريالىلىرىنى تەلەپ قىلىش، ئەگەر ئۇلار قارشىلىق كۆرسىتىپ بەرگىلى ئۇنىمىسا، ئۇرۇش، چېقىش، بۇلاش ۋە كۆيدۈرۈش ئېلىپ بېرىش ماقۇللاندى. . .

ئەتىسى سەھەردىن باشلاپ، تۆتتىن تىزىلغان ئىسيانچىلار چايخانا مەكتەپ قورۇسى ۋە كوچىلارغا توپلاندى. نەچچە مىڭلىغان ئادەم توپى ئۇن ـ تىنسىز جىمجىت ئىدى. ئۇلار خۇددى يار ئېلىش ئالدىدا تۇرغان قىيان سۇغا ئوخشايتتى. ئۇلار كەڭ كوچىلارنى لىقمۇلىق تولدۇرۇپ مېڭىپ، ناھىيىلىك كومىتېت ئالدىدا توختاشتى. ئون نەچچە ئادەمنىڭ گىرەلەشكەن قوللىرى ئۈستىدە ئۆرە تۇرغان تۇرسۇنتوختى ئالىم ئۇنلۇك ئاۋازدا ۋارقىرىدى:

— ئىنقىلابچىلار، ئىسيانكارلار، ئىنقىلاب ئوتى لاۋۇلدىماقتا! ئەكسىيەتچى لۇشىەن مۇرتلىرى غال ـ غال تىترىمەكتە! . . . بىز ئۇلارنى كوكۇلىسىدىن تۇتۇپ، پرولېتارياتنىڭ سوراق سەھنىسىگە سۆرەپ ئېلىپ چىقايلى! — ئۇنىڭ ھەربىر جۈملە سۆزى ئارىلىقىدا جاھاننى لەرزىگە سالغۇدەك شوئار ئاۋازلىرى ياڭراپ تۇراتتى، — شوئارلار توۋلانسۇن! داقا ـ دۇمباقلار چېلىنسۇن! ئالغا! . . .

تەرەپ ـ تەرەپتىن دۇمباقلار گۈمبۈرلەپ، شوئارلار توۋلىنىپ، ئادەم توپى ناھىيىلىك كومىتېتىنىڭ ھويلىسىغا كەلكۈندەك بېسىپ كىردى. ئالدىن تەييارلانغان جەڭچى

ئەر بارلىق ئىشخانىلارنى قورشاپ بولدى. بىر توپ ئىنقىلابچىلار تاڭ ۋېنسەي بىلەن ساۋۇر روزىنى گەجگىسىدىن بېسىپ ئېلىپ چىقتى. ئۇلار غال ـ غال تىترىمەكتە ئىدى.

ـ تاڭ ۋېنسەي، ساۋۇر! ـ دېدى تۇرسۇنتوختى ئالىم كۆچىلىكنى تىنچلىنىڭلار دېگەندەك قولىنى كۆتۈرۈپ، ـ سەنلەر بۇگۈنكى ئاممىنىڭ ھەرىكىتىگە نېمە دەپ باھا بېرىشىسەن؟

ـ ئىنقىلابىي ھەرىكەت، ـ ئىككىسى تەڭلا جاۋاب بېرىشتى.

ـ زىيانكەشلىككە ئۇچرىغان، قارىلانغان ئاممىنى پىكچەن قىلىش، قارا ماتېرىيالـ لارنى كۆيدۈرۈش ئىنقىلابىي ھەرىكىتى پۈتۈن مەملىكەت بويىچە ئومۇمىي دولقۇنغا ئايلاندى، سەنلەر قاچانغىچە ئەكسىيەتچى لۇشيەندە جاھىللىق بىلەن تۇرۇ- شىسەن؟ . . .

ـ بىزمۇ باشلايمىز. . . ـ دېدى تاڭ ۋېنسەي.

ـ چوقۇم ئىجرا قىلىمىز. . . ـ ساۋۇر روزىمۇ غۇدۇڭشىدى.

ـ قارا ماتېرىياللارنى تاپشۇرۇشامسەن ـ يوق؟

ـ تاپشۇرىمىز. . . تاپشۇرىمىز! . . . ـ ئۇلار ئىككىسى تەڭلا باشلىرىنى لىڭـ شىتتى.

تۇرسۇنتوختى ئالىم ئاممىغا يۈزلەندى:

ـ بەلگىلەنگەن ئىنقىلابچىلار قارا ماتېرىياللارنى تىزىملىك بويىچە تاپشۇرۇۋېلىڭـ لار. . . تاپشۇرۇشقا قارشىلىق قىلغان. . . يوشۇرغانلارنىڭ ئىت كاللىسىنى يەنجىپ تاشلاڭلار. . .

بىر تۇركۇم ئوقۇنقۇچىلار دېلو گۇرۇپپىسىدىكىلەرنى ئالدىغا سېلىپ ئېلىپ كېـ تىشتى. تۇرسۇنتوختى ئالىم بايىقىدەك گىرەلەشكەن قوللار ئۈستىدە تۇرۇپ، ئىسيان- چىلارغا تەكشى قارىدى:

ـ ئىنقىلابچىلار، شوئارلار ياڭرىسۇن! . . . داقا ـ دۇمباقلار چېـ لىنسۇن! . . . تاڭ ۋېنسەي، ساۋۇر روزى، جۇر! . . .

تۇرسۇنتوختى ئالىمنىڭ «جۇر. . .» دېگەن سۆزى خېلى بەك سوزۇلۇپ كەتكەن بولسىمۇ، ئىنتۇناتسىيىسى كۆچلۈك، تەسىرچانلىقى يۇقىرى ئىدى. جاڭ تىەن بىگىز قولىدا تاڭ ۋېنسەينىڭ بۇرۇنلىرىغا نوقۇپ، ئۇنىڭدىن بىرنەچچە سوئالنى ئارقا ـ

ئارقىدىن سورىۋىدى، ئۇ يۈزىنى تاتىلاپ، قاپارتمىلىرىنى قانىتىۋەتتى.

رەستىلەرگە پاتماي ئېقىۋاتقان نامايىشچىلار قوشۇنى شوئار، دۇمباق سادالىرى ئىچىدە، بوينىغا تاختا ئېسىلغان تاڭ ۋېنسەي بىلەن ساۋۇر روزىنى سازايى قىلماقتا ئىدى. ئۇلار شەھەر ئىچىنى بىر ئايلىنىپ قايتىپ كەلگەندە، چايخانا مەكتەپ دەرۋازىسى ئالدىدا قارا ماتېرىياللار ئېگىز قىلىپ بېسىلغان رېزىنكە چاقلىق ئىككى ھارۋا توراتتى. ئۇنىڭ ئۈستى ئاق قەغەزدىن خۇددى تاۋۇتقا ئوخشاش ياسالغان بولۇپ: «ئەكسىيەتچى لۇشىيەننى دەپنە قىلايلى!»، «قارا دېلولارنىڭ كۈلىنى كۆككە سورۇيلى!»، «ئەكسىيەتچى لۇشىيەن ئۆلۈمگە مەھكۇم!» دېگەندەك شوئارلار يېزىلغاندى. بىرىنچى ھارۋىنىڭ شوتىسى ئىچىگە تاڭ ۋېنسەي، ئىككىنچى ھارۋىنىڭكىگە ساۋۇر روزى كىرگۈزۈلدى. ئۇلار نامايىشچىلار ئالدىدا ھارۋىنى سۆرەپ گۈلباغقا قايتىپ كەلدى. قارا ماتېرىياللار رەستە ئوتتۇرىسىغا دۆۋىلەندى، ئۈستىگە كىمدۇر بىرسى سۈلياۋ باكتىن بېنزىن چاچتى.

— تاڭ ۋېنسەي، ساۋۇر روزى، — دېدى تۇرسۇنتوختى ئالىم ئۇلارنىڭ قوللىرىغا سەرەڭگە تۇتقۇزۇپ، — ئۆز قوللىرىڭ ئارقىلىق ياساپ چىققان بۇ قارا دېلولارغا ئۆز قوللىرىڭ بىلەن ئوت يېقىش!...

تاڭ ۋېنسەي بىلەن ساۋۇر روزىنىڭ سەرەڭگە تۇتقان قوللىرى تىترەپ، قارا ماتېرىيال دۆۋىسىگە يېقىن بارالمىدى. مەيداندا غەزەپلىك شوئار ئاۋازلىرى ئارقا ـ ئارقىدىن ياڭىرىدى. بىرقانچە ئوقۇتقۇچى ئۇلارنى گەجگىسىدىن باسقىنىچە قارا ماتېرىيال دۆۋىسىگە ئېلىپ باردى.

سەرەڭگە چىقىلدى!... تۆكۈلگەن قانلار، سۈنغان چىشلار، يۇلۇنغان چاچلار، بېغىشلىرى ئاجرىغان قوللار، قىيىلغان جانلار ئۈستىگە قۇرۇلغان قارا دېلو، قارا ماتېرىياللار بىردىنلا توتىپ، يالقۇنى ئاسمانغا كۆتۈرۈلدى. كىتابلار كۆيدۈرۈلگەندە، ئاچچىق ياشلارنى تۆككەن ئوقۇتقۇچىلار بۇ قېتىم شادلىق ياشلىرىنى تۆكـتى. ئۇلار بىر ـ بىرىنى تەبرىكلەيتتى، قۇچاقلىشاتتى، يىغلىشىپ سۆيۈشەتتى.

— ھېكمەت، سىزنى تەبرىكلەيمەن، — ھېكمەت چۆچۈپ قارىدى. مەھبۇبە ئۇنىڭغا قول سوزۇپ توراتتى، — پىڭپەن بولغانلىقىڭىزغا مۇبارەك بولسۇن!

— رەھمەت سىزگە! — ھېكمەتمۇ چىن كۆڭلىدىن سۆيۈنۈپ قول ئۇزاتتى.

بۇ چاغدا، توپنىڭ ئۇ تەرىپىدە كامىل — نەفىسە، مۇرات — زۇمرەتلەر ئۇنىڭغا

قول پۇلاڭلاتتى. ھېكمەت مېڭىۋىدى، مەھبۇبەمۇ ئۇنىڭغا سوڭدۇشۇپ بىللە كەلدى.

چۈشتىن كېيىن، ئىسيانچىلار ۋىلايەتلىك كومىتېت قورۇسىغا بېسىپ كىردى. ئۇلار بىرىنچى شۇجى خۇاڭ چىڭ ،[1] مۇئاۋىن شۇجى ئابلا توختى ۋە ۋالىيلار بىلەن مۇنازىرلەشتى. خۇاڭ چىڭنىڭ پوزىتسىيىسى يۇمشاق ۋە ئىلمىي بولۇپ، جايلاردا يۈرگۈزۈلگەن ئەكسىيەتچى لۇشىيەن خاتالىقلىرىدا ئۆزىنىڭ مەسئۇلىيىتىنىڭ ئېغىرلىقىنى، شۇڭا ئۆزىنىڭ ۋە باشقا رەھبەرلەرنىڭ يەتتە ناھىيىگە ئىسيانچىلار بىلەن بىرگە بېرىپ، پىڭچەن ھەربىكىتىگە قاتنىشىدىغانلىقىنى بىلدۈردى.

ئەتىسىدىن باشلاپ، يۈك ماشىنىلىرىنىڭ كوزۇپلىرىدا سانجاق - سانجاق بولۇپ ئۆرە تۇرۇشقان ئىسيانچىلار «دېڭىزدا پاراخوت رولچىغا تايىنىپ ماڭار» دېگەن ناخشىنى ياڭرىتىپ، ناھىيىلەرگە يول ئالدى. ئۇلارنىڭ ھەممىسىنىڭ بىلەكلىرىدە خۇڭۋېيىنىڭ بەلگىلىرى ئوتتەك چاقناپ، مەيدىلىرىدە ماۋجۇشى ئىزناكلىرى پارقىرايتتى. مەمتىلى ئىبراھىم ئۆچ دوستنى «يېزىقچىلىققا ماھىر» دەپ، ئۆچ تەرەپكە تەقسىم قىلىپ، ئۇلارغا كاتىپلىق ۋەزىپىسىنى ئارتقاندى. كامىل بىلەن نەفسە چىرىيە بىلەن كىرىيىگە، مۇرات، زۇمرەتلەر قارىقاشقا، ھېكمەت لوپ ناھىيىسىگە قاراپ يولغا چىقىشتى. لوپ ناھىيە گۇرۇپپىسىدا، ۋىلايەتلىك پارتكومىنىڭ مۇئاۋىن شۇجىسى ئابلا توختى بار ئىدى.

ھېكمەتنىڭ كۆزى تاسادىپىيلا ئالدىنى كوزۇپ تەرەپكە قىلىپ تۇرغان مەھبۇبەگە چۈشۈپ قالدى. ئۇنىڭ ئۇچىسىدا ھەربىيچە مايسىرەڭ ئىشتان - چاپان بولۇپ، قوڭۇر چاچلىرىنى ئەچىللىك بىلەن يوشۇرغان شەپكىسىگە تىرناقتەك چوڭلۇقتىكى قىپقىزىل ماۋجۇشى ئىزنىكىنى تاقىۋالغاندى. ئۇ كوزۇپ تاختىيىنى ئىككى قولىدا چىڭ تۇتقان ھالدا، كۆلۈشنى بىلىدىغان بوتا كۆزلىرى بىلەن قاياققىدۇر قادىلىپ تۇراتتى. ھېكمەت ئۇنى يان تەرەپتىن كۆرۈپ تۇراتتى، ئۇنىڭ كىچىك ئەمما مەرمەردەك پارقىراق بۇرنى، ئەرەب قىلىچىدەك ئەگرى كىرپىكلىرى، چىرايلىق لەۋ سىزىقلىرى، تۇخۇم پاينىكىدەك ئېگىكى خۇددى ئىتالىيە ھەيكەلتىراشى مىكلان جىلۇنىڭ رىم پاپاسىنىڭ ساراي تاملىرىغا ئويغان مەبۇدىلىرىگىلا ئوخشايتتى. مەھبۇبە شېرىن خىيال قاينىمىغا چۆككەنمۇ، ئۇنىڭ

---

[1] خۇاڭ چىڭ — ئازادلىق ئۇرۇشى ۋە يابونغا قارشى ئۇرۇشتا «خۇاڭ يولۇاس» دەپ نام ئالغان پىشقەدەم كادىر.

ئوماق چېھرىدە تەبەسسۇم يېلىنجاپ تۇرغاچقا، سول مەڭزىدە بىلىنەر ـ بىلىنمەس زىناق پەيدا بولغاندى. قىز تۆيۈقسىزلا قايرىلىپ، ھېكمەتكە لەپپىدە قارىدى ـ دە، يېقىملىق-قىنە كۈلۈمسىرەپ، قىزىرىپ كەتتى. ئۇنىڭغا ئىختىيارسىز تىكىلىپ قالغان ھېكمەتنۇ ئۆزىنىڭ قۇلاقلىرىغىچە قىزىرىپ كەتكەنلىكىنى ھېس قىلدى ۋە ئۇمۇ بىر كۈلۈمسىرەش ھەدىيە قىلدى.

ماشىنا لوپ ناھىيىلىك كومىتېتىنىڭ دەرەخلەر بىلەن قاپلانغان ھويلىسىغا كىرىپ كەلدى. ناھىيىلىك كومىتېت شۇجىسى لوساۋ ۋە ئۇنىڭ مۇرتلىرى ئۇلارنىڭ ئالدىغا چىقتى. قارشى ئالغۇچىلارنىڭ ئارىسىدا ئون سەككىز ـ يىگىرمە ياش ئەتراپىدىكى ئوقۇغۇچى سياق ياش بالىلارمۇ بار ئىدى. ئىنقىلابچىلار خىش يانقۇزۇلغان، ئىككى تەرىپى گۈللۈك يوللاردىن، يۇمىلاق گونگۇرلىك ئىشىكلەردىن ئۆتۈپ يېغىن زالىغا كىرىشتى. ئالدىدا كىرگەنلەر ئورۇندۇق، دىۋانلاردىن ئورۇن ئالدى. باشقىلار ئۇلارنى چۆرىدەپ ئۆرە تۇرۇشتى. لوساۋ خوتەن ئىنقىلابچىلىرىنى قىزغىن قارشى ئالىدىغانلىقى-نى بىلدۈردى. ئاندىن ئۇلارغا لوپنىڭ ئىنقىلاب ۋەزىيىتىنى تونۇشتۇردى. ئۇ: «مەدە-نىيەت ئىنقىلابى باشلانغاندىن بېرى، ئوقۇغۇچىلارنىڭ ھوقۇق تۈتۈپ، ئىنقىلاب ئېلىپ بارغانلىقىنى، ئۆزلىرىنىڭ چات كېرىۋالمىغانلىقىنى، ئىنقىلابنى بوغمىغانلىقىنى سۆز-لەپ، ئۆزىنىڭ مەسئۇلىيىتىنىڭ يوقلۇقىنى پۈرىتىپ ئۆتتى. ئۇنىڭ سۆزى ئاياقلىشىشى بىلەنلا، سەھنىدە يىگىرمە ياش ئەتراپىدىكى، قارىمۇتۇق، ئوتتۇرا بوي بىر بالا پەيدا بولدى. ئۇ خاتىرىسىنى ئېلىپ، ماۋجۇشىنىڭ: «ئىنقىلاب قىلىش زىياپەت بېرىش، مېھمان چاقىرىش ئەمەس. . . » دېگەن ئۇزۇندىسىنى ئوقۇغاندىن كېيىن، لوپ ناھىيە-سىنىڭ ئوتتۇرا، باشلانغۇچ مەكتەپلىرىدە ئېلىپ بېرىلغان مەدەنىيەت ئىنقىلابىنىڭ ماۋجۇشىنىڭ ئىنقىلابي لۇشيەنى بويىچە توغرا بولغانلىقىنى، ھېچقانداق خاتالىق ۋە سەۋەنلىكلەرنىڭ ئۆتۈلمىگەنلىكىنى، تارتىپ چىقىرىلغان جىن ـ شەيتانلارنىڭ جىنايى قىلمىشى ئېغىر بولۇپ، ئۇلارنى ماۋارىپ سېپىدىن تازىلىمىغۇچە جاھانىنىڭ پاكلانمايدى-غانلىقىنى پاكىتلار بىلەن دەللىلىدى. ئۇنىڭغا ئالدىن تەييارلاپ بېرىلگەن سۆز تېكىستى-نىڭ ۋەزنى بارغانسېرى ئېغىرلىشىپ بارغاچقا، ئوقۇغۇچى نۇتۇق ئوتتۇرىسىدا، مۇنۇ ئۇزۇندىنى نەقىل كەلتۈردى:

— «پاراكەندىچىلىك سېلىش — مەغلۇب بولۇش، يەنە پاراكەندىچە-لىك سېلىش — يەنە مەغلۇب بولۇش، ئاخىرى بېرىپ ئۇزۇل ـ كېسىل

هالاك بولۇش — ئېلىمىزدىكى سىنىپىي دۈشمەنلەرنىڭ، شۇنداقلا چەت ئەل ئەكسىيەت-چىلىرىنىڭ ئورتاق مەنتىقىسى. . . »

ئۇزلىرىنى ئاران ـ ئارانلا بېسىپ ئولتۇرغان خوتەن ئىسيانكارلىرى غەزەپ بىلەن پارتلىدى، زالنىڭ ئىچىدە: «ئەكسىيەتچى لۇشيەننى جان تىكىپ قوغدىغۇچىلارغا ياخشى كۈن يوق!» ، «ئىنقىلاب قىلىش گۈناھ ئەمەس، ئىسيان كۆتۈرۈش يوللۇق!» ، «لوساۋ، هوشۇڭنى تاپ!» دېگەندەك شوئارلار شىددەت بىلەن كۆتۈرۈلۈپ تۇردى. بىر توپ ئىنقىلابچىلار هېلىقى ئوقۇغۇچىنىڭ خاتىرىسىنى تارتىۋېلىپ، «ماڭ، لوساۋنىڭ كۈچۈكى. . . » دېگىنىچە، ئۇنى گەجگىلىرىگە مۇشتلاپ ئېلىپ چىقىپ كەتتى. خوتەن ئىنقىلابچىلىرىدا ئالدىن ئىگىلەنگەن ماتېريال بولغاچقا، دەهشەتلىك تېررورلۇق، فا-شىستىك ۋاستىلەر بىلەن ئۆلتۈرۈلگەن، مېيىپ قىلىنغان، كۈلپەت چەككەن ئوقۇنقۇ-چىلارنىڭ ئىسمىلىكىنى ئوتتۇرىغا قويۇپ، لوساۋنى ئولتۇرغان يېرىگە مىقلىۋەتتى.

— لوساۋ، سەن جىنايى قىلمىشىڭدىن قېچىپ قۇتۇلالمايسەن، — دېدى مەهبۇبە مەيدانغا چىقىپ، — لوپ 1 ـ ئوتتۇرا مەكتەپنىڭ چوڭ كۈلۈبىدا هازىرغىچە نەچچە يۈزلىگەن ئۇيغۇر، خەنزۇ، ئەر ـ ئايال ئوقۇنقۇچىلار قوي پادىسىدەك سولىنىپ ياتىدۇ، ئۇلارنى پىت ـ سىركە بېسىپ، چۇسا ـ بۇرگىلەر چېقىپ، بەدەنلىرى قوتۇرلىشىپ كەتتى. بۇنىڭدىن سېنىڭ خەۋىرىڭ يوقمۇ؟ . . .

— گەپ قىل! . . .

— سۆزلە! . . .

— ئىنقىلابىي يولداشلار، — دېدى ئابلا توختى شۇجى، — مەن ۋىلايەتلىك پارتكومغا ۋاكالىتەن شۇنى جاكارلايمەنكى، لوساۋنىڭ خاتالىقى جىددىي خاتالىق. بۇ جىددىي خاتالىققا جىددىي مۇئامىلە قىلىپ، ئۇنى تۈزىتىش كېرەك. . . بۇگۈن كەچ بولدى، ئەتە ئىنقىلاب تاياڭچىلىرىنى جىددىي يىغىپ، لوپ ناهىيىسى بويىچە «پىڭپەن» نى ئەمە-لىيلەشتۈرۈش ئىنقىلابىي هەرىكىتىنى جىددىي يۈرگۈزۈش لازىم، بۇ هەرىكەتنى جىددىي قانات يايدۇرۇش زۆرۈر. بۇ نۆۋەتتىكى ئىنقىلابنىڭ جىددىي تەقەز-زاسى هەم تەلىپى. . .

ئەتىسى، ئوتتۇرا، باشلانغۇچ مەكتەپلەر ۋە ئىدارە ـ جەمئىيەتلەرنىڭ ئىنقىلاب تاياڭچىلىرى چاقىرتىلىپ يىغىن ئېچىلدى. لوساۋ كېڭەيتىۋېتىش خاتالىقى ئۈستىدە، قارا دېلو تۈرغۈزۈلغان، تارتىپ چىقىرىلغان، هەرخىل قالپاقلار كىيدۈرۈلگەن ئوقۇنقۇ-

چىلارنى دەرھال پىكچەن قىلىشنى باشلاش ھەققىدە سۆزلىدى. ئابلا توختىمۇ «جىددىي» نى مەردلىك بىلەن ياغدۇرۇۋەتتى. لوپقا تەقسىم قىلىنغان ئىنقىلابچىلار گۇرۇپپىسىنىڭ باشلىقى ئابدۇقادىر مەدىيانىڭ نۇتقى ھەممىنى تەسىرلەندۈرگۈدەك بولغان بولسىمۇ، تايانچىلار بۇتتەك تۇرۇلۇپ ئولتۇرۇۋېلىشتى ھەم ئىپادە بىلدۈرمىدى.

يىغىندىن كېيىن، ئابدۇقادىر مەدىيا باشلىق يىگىرمىدەك ئىنقىلابچى لوپ ناھىيىسىنىڭ ئاساسىي كۇرەش نۇقتىسى بولغان 1 ـ ئوتتۇرا مەكتەپكە ماڭدى. ھېكمەت يولدا كېتىۋېتىپ مەھبۇبەگە قاراپ كۇلۇپ قويدى. تۇنۇگۈن يىغىن زالىدا بۇ قىزنىڭ چاقماقتەك سۆزلەشلىرى ئۇنى ھەيران قالدۇرغاندى. ھېكمەتتە ئۇنىڭغا نىسبەتەن ئامراقلىق، سۆيۈنۈش ھېسسىياتى تۇغۇلدى.

— نېمە بولدىڭىز؟ — دېدى مەھبۇبە قايرىلىپ قاراپ، — مېنى زاڭلىق قىلىۋاتامسىز؟

— ياق، سىزگە ھەۋىسىم كېلىۋاتىدۇ. لوپتىكى ئىشلاردىن ئەجەپ خېلىلا خەۋىرىڭىز بار ئىكەن؟

— ھە، شۇ گەپمىدى؟ — دېدى مەھبۇبە كۇلۇپ، — لوپتا غاپپار دەيدىغان ئاتا جەمەت بىر ئوقۇتقۇچى تۇغقىنىمىز بار. ئۇ ماڭا ھەممىنى سۆزلەپ بەرگەن. گەرچە ئۇ تايانچىلار ئىچىدىكى بىر ئاكتىپ بولسىمۇ، بۇ ئىشلار ئۇنىڭ كاللىسىدىن زادى ئۆتمەيدۇ. فەندۇڭ لۇشيەن راسا پەللىگە يەتكەن چاغلار ئىدى. ئانام ئىككىمىز دەم ئېلىش كۈنى لوپقا كەلدۇق. غاپپاركام مېنى ئوتتۇرا مەكتەپكە ئېلىپ كىردى. شۇ چاغدا مەن كۆرگەنلىرىمگە ئىشەنمەيلا قالدىم. . .

جىن ـ شەيتانلار لوپ 1 ـ ئوتتۇرا مەكتەپنىڭ چوڭ كۇلۇبىغا سولانغاندى. ئۇلارغا كۈنىگە ئىككى زاغرا تارقىتىلاتتى ياكى بىر قاچىدىن يۇندىدەك ئۇماچ بېرىلەتتى. ھەركۈنى سائەت ئونلاردا، كۇلۇبنىڭ ئىشىكى ئېچىلىشى بىلەنلا، ئۇلار قەپەزدىن قۇتۇلغان قۇشلاردەك، مەكتەپنىڭ كۆلىگە يۈگۈرەيتتى. پۇت ـ قولىدا مادارى يوق ياكى مېيىپلىكتىن ئاجىزلىشىپ كەتكەنلىرى بىر ـ بىرىنى يۆلىشىپ ماڭاتتى. ئۇلارنى ئىككى تەرەپتىن قورشاپ تۇرغان مىنبىڭلار ۋارقىراش ـ جارقىراش، ھوقۇيتىش، قامچىلاش ئارقىلىق ئالدىرىتاتتى. نەچچە يۈزلىگەن ئوقۇتقۇچى چوڭ كۆل ئەتراپلىرىدا دۇم يېتىشىپ، غورتلىدىتىپ سۇ ئىچەتتى. ئۇلار سۇغا قانا ـ قانمايلا، مىنبىڭلار ئۇلارنىڭ دۇمبە، باشلىرىغا پاقىلدىتىپ ئۇرۇپ قوغلاپ ماڭاتتى ۋە نازارەت ئاستىدا

ئۇلارنى تەرەتخانىغا ئېلىپ كېلەتتى. شۇنىڭدىن كېيىن، ئۇلارنى كۆلۈبقا ئەتىسى تاكى شۇ ۋاقىت بولغۇچە سولاپ قويىاتتى. . .

1 ـ ئوتتۇرا مەكتەپ قورۇسى كەڭ ۋە ئازادە بولۇپ، ئۇدۇلدىكى ئوقۇتۇش بىناسىنىڭ دېرىزىلىرىدىن جىن ـ شەيتانلارنى كۆرمۈش قىلىۋاتقان ئاۋازلار ئاڭلىنىپ تۇراتتى. «تايانچىلار» ئەكسىيەتچى لۇشيەننى جاھىللىق بىلەن يۇرگۈزۈۋاتاتتى. ئابدۇ-قادىر مەدىيا سىنىپلارغا بۆلۈنۈپ كىرىدىغانلىقىنى ئۇقتۇردى. ھېكمەت مەھبۇبە بىلەن تۇنۇقۇنلار سولانغان كۆلۈبقا بارىدىغانلىقىنى ئېيتتى. ئابدۇقادىر مەدىيا ئۇنىڭغا ئىدىرىس ئىسىملىك قاپىقى يامان تاغلىق ئوقۇتقۇچىنى قېتىپ بەردى. مەكتەپ ھويلىسىنىڭ ئوڭ تەرىپىدە، ئەتراپىنى تەتۇر سۆگەت قاپلاپ تۇرغان چوڭ كۆل بار ئىدى. ئۇنىڭدىن يۈز ئەللىك قەدەم يىراقلىقتا كۆلۈب ئاكاتسىيە، سانا دەرەخلىرى ئارىسىدىن كۆرۈنۈپ تۇراتتى. ھېكمەت، مەھبۇبە، ئىدىرىسلار كۆلۈب ئالدىغا كەلگەندە، ئىشىك ئالدىدا قىزىل كالتەك تۇتقان ئىككى مىنبىك تۇراتتى. ئۇلار قۇلۇپ سېلىنغان ئىشىكنى ئاچقىلى زادىلا ئۇنىمىدى. ئىدىرىس ئېتىلىپ كەلگىنىچە بىرسىنىڭ كارنىيىدىن ئالدى. بىراق ھېكمەت ئۇنىڭ مۇرىسىدىن تارتقاچ، مەھبۇبەگە قايرىلدى:

— سىز دەرھال لوساۋغا تېلېفون بېرىڭ! ئەسكەر ئەۋەتسۇن! . . .

لوساۋنىڭ ئىسمىنى ئاڭلىغان مىنبىكلار لاسسىدە بوشاپ، ئىشتان بېغىغا باغلانغان بىر كاللەك ئاچقۇچنى چىقاردى ـ دە، ئىشىكنى ئېچىۋەتتى. ئۇلار ھېكمەتنىڭ ئارقىسىدىن ماڭغاندى، ئىدىرىس ئۇلارنى گەجگىلىرىدىن ئىتتىرىپ چىقىرىۋېتىپ، — ۋۇي لالما ئىتلار! — دەپ تىللىدى.

كۆلۈب ئىچىگە كىرە ـ كىرمەيلا، دىماغلارنى يېرىۋەتكۈدەك شۇنداق قاڭسىق بىر ھىد ئۇرۇلدىكى، ھېكمەت بىلەن مەھبۇبە ئىختىيارسىز ئېغىز ـ بۇرۇنلىرىنى تۇتتى. ئىدىرىس دەرھال بېرىپ، كۆلۈبنىڭ قوشقاناتلىق ئىشىكىنى كەڭ ئېچىۋەتتى. شۇندىلا ئۇزۇن ھەم كەڭ كۆلۈب ئىچىدىكى نىمجان تەنلەر غۇۋا كۆرۈندى. ئۆسۈپ كەتكەن ئاپىئاق، قاپقارا، چار چاچلار، سارغايغان چىرايلار، ماغدۇرسىزلىقتىن پۈكۈلگەن بەللەر، تامغا يۆلىنىپ بېشى بىر تەرەپكە قىڭغىيىپ قالغان بىچارىلەر. . . نېمىلەرگىدۇر تەلمۈرۈپ تىكىلگەن گۆنسىز كۆزلەر، تىترەپ تۇرغان سىمالار بەجايىكى يەتتە باشلىق يالماۋۇزنىڭ قەپىزىگە سولانغان قۇربانلىقلارغا ئوخشايتتى. خۇددى يالماۋۇز ھەركۈنى سېمىزلىرىدىن بىر ـ ئىككىنى تاللاپ يېگىنىدەك، ئۇلارنىڭ ئارىسىدىن بىرنەچچىسىنى

هەر سائەت، هەر ۋاقىت سۆرەپ چىرقىرىتىپ كۆرەشكە تارتىۋاتقاچقا، ئۇلار ھېكمەت، مەھبۇبە، ئىدىرىسلارنى كۆرۈپلا: «مەن ئورۇق، ئۇ سېمىز، مەن ئورۇق، ئۇ سېمىز. . . » دېگەندەك، بىر يەرگە قورۇلۇپ غۇژمەكلىشۋالـ دى. . . بىراق، ئۇلارنىڭ ھەممىسىلا ئوخشاش قۇرۇپ قاقشالغا ئايلانغان تىرىك ئەرۋاھـ لار ئىدى. پەقەت گۆردەك ئولتۇرۇشقان كۆزلىرىنىڭ پىلىلداپ تۇرۇشى ئۇلارنىڭ ھايات شامىنىڭ تېخى ئۆچمىگەنلىكىدىن دېرەك بېرىپ تۇراتتى، يىرتىق ئىشتان ـ كۆڭلەكلىرىدىن، ئوچۇق قالغان بويۇن ـ مەيدىلىرىدىن كىر ھەم قوتۇر باسقان ئەتيانلـ رى كۆرۈنۈپ تۇراتتى، ئۇلارنىڭ ھالىتى يۈرەكلەرنى تىترىتىپ، كۆڭۈلنى بىئارام قىلاتتى. كۆلۈب ئىچى شۇنچىلىك مەينەت ئىدىكى، خۇن يۇقى ئەسكى لاتا، قەغەزلەرمۇ كۆزگە چېلىقاتتى، ئەڭ بولمىغاندا، ھەپتىدە بىر قېتىم بولسىمۇ بويىنى سۇغا سېلىپ، كىيىم يۇتكەپ تۇرىدىغان ئايال ئوقۇتقۇچىلار ھەققىدە گەپ ئېچىش تېخىمۇ تەس ئىدى! . . . مەن ئۇلارنى تەسۋىرلەشتىن قەلەمنى ئازاد قىلدىم. . . ئۇ ئېچىـ نىشلىق كۆرۈنۈشلەر ھېلىھەم كۆز ئالدىمدا! . . . ئويلىساملا، يۈرەك ـ باغرىم ئۆرتـ لىپ كېتىدۇ. . . ئاھ، مەرىپەت مەشئەللىرى! ئەسلىدە زامان سىلەرنى چۈشەنسە، بېشىغا شاھ تاجىدەك قادىسا، ئىزىڭلار چۈشكەن تۈپراقنى تاۋاپ قىلسا، كۆزىگە سۈرتـ سە. . . ئوقۇتقۇچى دېگەن مۇبارەك نامىڭلارنى قۇرئان سۈرىسىدەك تىلىدا زىكرى قىلسا توغرا بولاتتى! ئەپسۇس، مىڭ ئەپسۇس. . . پېشانەڭلەر نېمانچە شورلۇقتۇر سىلەرـ نىڭ؟ . . .

ھېكمەت كۇلۇبنىڭ ئاخىرقى بۇلۇڭىدا بىر يەرگە توپلىشىپ ئولتۇرغان ئەر ـ ئايال خەنزۇ ئوقۇتقۇچىلارنى كۆرۈپ قالدى. ئۇلارنىڭ ھالى، قىياپەتلىرى ئۇزۇن يىلدىن بېرى تۇرمە ھاياتىنى بېشىدىن كەچۈرۈۋاتقان مەھبۇسلاردىن كەم ئەمەس ئىدى. . .

— ھۆرمەتكە سازاۋەر ئوقۇتقۇچى ئۇستازلار، — ھېكمەت ئونلۇك ئاۋازدا ۋارقىرىـ دى، — سىلەر ئازاب چەكتىڭلار. . . مەن خوتەن ئىسيانكارلار زۇڭ سىلىڭبۇسى نامىدىن سىلەردىن ھال سورايمەن. . .

تۇتقۇنلار باشلىرىنى كۆتۈرۈشۈپ قاراشتى. ئوچۇق ئاسماندا چاقماق چېقىلغاندەك، بۇ جاراڭلىق ئاۋاز ئۇلارغا غەيرىي تۇيۇلدى بولغاي، بىر ـ بىرىگە گۇمانلىق نەزەردە قارىغىنىچە، تېڭىرقاپ قېلىشتى. ھېكمەت ئىنقىلاب ۋەزىيىتى، ئۇنىڭ خاراكتېرى، مەملىكەت بويىچە زىيانكەشلىككە ئۇچرىغان ئاممىنى ئەسلىگە كەلتۈرۈش زور دولقۇنـ

ىنىڭ كېتىۋاتقانلىقى ھەققىدە، ئۆزلىرىنىڭ نېمە ئۈچۈن كەلگەنلىكىگە قەدەر ئوچۇق سۆزلىدى. ئۇ، خەنزۇ ئوقۇتقۇچىلارغا قاراپ، ئۆز نۇتقىنى خەنزۇ تىلىدا تەكرارلىدى. بىراق ئۇلار ئىشىك تۈۋىدە دۈۋىلىشىپ تۇرغان ئىككى مىنبىكنى كۆرۈپ، باشلىرىنى تۆۋەن سالدى. ھېكمەت ئىدىرىسقا شەرەت قىلىپ: ئۇ «ئىككىسىنى ھەيدىۋېتىپ ئۆزۈڭ تۇر!» دېدى. شۇنىڭدىن كېيىنلا، تۇتقۇنلار يەنە باشلىرىنى كۆتۈرۈشۈپ، يېنىك تىنىشتى. لېكىن بىر ـ بىرىگە قارىشىپ، «مەن ئورۇق، ئۇ سېمىز...» دەيدىغانلار-دىن ئەنسىرەپ، جىم بولۇپ قېلىشتى. ھېكمەت ئۇرۇمچى، قەشقەر، خوتەن ھەتتا مەملىكەت بويىچە قۇرۇلۇۋاتقان ئىسيانكارلار تەشكىلاتلىرىنىڭ ئۆز ـ ئۆزىنى ئازاد قىلغان تۇتقۇنلار ئىكەنلىكىنى، ئۆزىنىڭمۇ قوشكۆلگە سۈرگۈن قىلىنغان جىن ـ شەيتان ئىكەنلىكىنى ئېيتقاندىن كېيىنلا، بىرنەچچىسى ئورنىدىن تۇرۇپ كېلىپ، ئۇنىڭ بىلەن كۆرۈشتى.

— ئازاب چەككەن، قىيناققا ئېلىنغان، جىن ـ شەيتان بولغان، — دېدى مەھبۇبە زىل ئاۋازدا، — ھېكمەتلا ئەمەس، سىلەرنى ئازاد قىلغىلى كەلگەن ئىنقىلابچىلارنىڭ كۆپى دېگۈدەك فەندۇڭ لۇشىيەننىڭ زەربىسىگە ئۇچرىغانلار... ھازىر ئۇلار ماۋجۇشى ئىنقىلابىي لۇشىيەننىڭ ئاۋانگارتلىرى!... بىز تۇنۇگۈن لوساۋ باشلىق بىر قىسىم گۇماشتىلارنىڭ ھەيۋىسىنى يەرگە ئۇردۇق. بىر ـ ئىككى كۈن ئىچىدە، ھەممىڭلار ئازادلىققا ئېرىشىسىلەر!...

— مەن ئەمدى ئىشەندىم، — دېدى دۈمچىيىپ قالغان ئاپئاق چاچلىق بىر ئوقۇتقۇ-چى، — ئاخشام ئىشىك تۈۋىدىكى مىنبىكلارنىڭ سۆزلەشكىنىنى ئاڭلاپ قالغانىدىم... ئەسلىدە سىلەر ئىكەنسىلەر ـ دە؟...

ئۇ، يەردە دوككىدا تىزلىنىپ ئولتۇرۇپ، چېكىلىرىنى قامالىلىغىنىچە يىغلىۋەتتى. باشقىلارمۇ بىر ـ بىرلەپ كەلدى. ھېكمەت بىرقانچە پېشقەدەم ئەر ـ ئايال ئوقۇتقۇچىلار بىلەن سۆھبەتلىشىپ، ئۇلارنىڭ سۆزلىرىنى خاتىرىلىۋالدى. ئۇ بىر ياقتىن چۈشەندۈ-رۈپ، بىر ياقتىن تەسەللى بېرىپ، خاتىرە يېزىۋاتقاندا، چاچلىرى سېۋەتتەك چۈۋۈل-غان، يۈملاق ۋاق يۈزى مەينەتلىشىپ كەتكەن قىرىق ـ قىرىق ئىككى ياشلاردىكى بىر خەنزۇ ئايال كېلىپ «گېمىڭ تۈگىجى (ئىنقىلابىي يولداش) دېگىنىچە، ھېكمەتنىڭ قوللىرىنى تۇتتى. ئۇ: «سىلەرنى ماۋجۇشى ئەۋەتكەن...» دەپ، بىر ھازا ياشلىرىنى ئېقىتىپ يىغلىدى. ئوقۇتقۇچىلار ئۇنىڭ پاجىئەسىنى قىسقىلا سۆزلەپ بەردى:

ئۇنىڭ ئىسمى لى خۇڭمي ئىدى. ئۇ خەنزۇ ئوتتۇرا مەكتەپ تولۇق سىنىپىنىڭ ماتېماتىكا ئوقۇتقۇچىسى بولۇپ، فىزىكا، خىمىيە، گىئومېتىرىيىگە ئائىت چەت ئەل كىتابلىرىنى كۆپ يىغقاندى. ھەر قېتىم ئىچكىرىگە ئائىلە يوقلىغىلى بارغاندا، بىرەر يەشىك كىتاب قاچىلاپ كېلەتتى. لى خۇڭمي ئۆزلىكىدىن تىرىشىپ، ئىنگلىز ۋە ياپون تىللىرىنى ئۆگەنگەندى. ئۇيغۇر تىلىنىمۇ قىينالماي سۆزلەيتتى. ئىنقىلاب باشلىنىش بىلەن، ئۇنى چەت ئەلگە باغلانغان ئىشپىيۇن، چەت ئەل تىللىرىنى مەقسەتلىك ئۆگەنگەن دېگەن جىنايەت بىلەن تارتىپ چىقىرىپ، قاتتىق قىينىققا ئالغاندى. سىمغا ئۆتكۈزۈلـ گەن بارلىق چەت ئەل ماتېماتىكا كىتابلىرى، ئىنگلىزچە، ياپونچە لۇغەتلەر ئۇنىڭ بوينىغا ئېسىلىپ، ئۇ ئىككى كۈن سازايى قىلىنغان، ئالدى ـ ئارقىسىدىن ساڭگىلاپ تۇرغان كىتابلارنىڭ ئېغىرلىقىدىن قەدەمدە بىر يىقىلىپ، پۇتلىشىپ مېڭىپ، كۆپ تاياق يەپ كەتكەن. بولۇپمۇ كىتابلىرىغا ئوت قويۇلغاندا، ئۇنىڭ ئاغزى ـ بۇرنى كۆرگىلى بولمايدىغان ھالدا قانغا بويىلىپ كەتكەن. . .

— ماۋجۇشى! . . . ماۋجۇشى سىز ھايات ئىكەنسىز، — لى خۇڭمي ھېكمەتنىڭ مەيدىسىدىكى ماۋجۇشى ئىزىنىكىنى سىيلىغانچە ئېسىدەيتتى، — سىز بىز ئوقۇتقۇچىلارنى ئويلاپسىز. . . بېشىمىزنى سىيلاپسىز. . . سىز بىزگە بەخت ئېلىپ كەلدىڭىز. . .

ھېكمەت لى خۇڭمىيغا تەسەللى بەرگەن بولسىمۇ، لېكىن نېمە ئۈچۈندۇر ئاچچىققىـ نە كۈلۈپ قويدى. ئۇ ئۆزىنى ۋە مەھبۇبەنى ئورىۋالغان ئۇيغۇر، خەنزۇ ئوقۇتقۇچىلارـ نىڭ ھەرخىل سوئاللىرىنى تىڭشاپ، چېچەنلىك بىلەن جاۋاب بېرەتتى. ئەمما قاراڭغۇ بۇلۇڭدا بىر خەنزۇ ياش بالا ھېچكىمگە ئارىلاشماي، ئېڭەك تىرەپ ئولتۇراتتى. ئۇ شۇنچىلىك ئورۇق ئىدىكى، ئومۇرتقا سۆڭەكلىرى كىر كۆڭلەكنى پىچاق بىسىدەك كۆتۈرۈپ تۇراتتى. چوققا چاچلىرى چۈشۈپ كەتكەچكىمۇ، تاتىراڭغۇ يۈزى كۆكچە قوغۇندەك ئۇزۇنچاق بولۇپ، ئۇچلۇق ئېڭىكىنىڭ ئۈستىگە ئۇنۇپ قالغان بەش ـ ئالتە تال تۈك يۆگىمەش گۈلىنىڭ يىپىدەك تولغىشىپ قالغاندى. ئۇ ئۇيغۇرلار تۇرمۇشىدىن نۇرغۇن ھېكايىلەرنى يېزىپ ئېلان قىلغان ياش يازغۇچى ئىكەن، كىتاب كۆيدۈرۈشتە نۇرغۇن يېڭى قوليازمىلىرى، ھېكايە كىتابلىرى ئوتقا تاشلانغاچقا، ئېسىنى يوقىتىپ، ساراڭ بولۇپ قاپتۇ. . .

ئۇلار ئوقۇتقۇچىلارغا يېڭى ئومىد، كۈچ ـ قۇۋۋەت ئاتا قىلىپ، ئورۇنلىرىدىن تۇرۇشتى. مەھبۇبە ئۇيغۇرچە ھەم خەنزۇچە بېسىلغان چۈەندەنلەرنى ھەممىگە تارقىتىپ

بەردی. هىكمەت ئىشىك ئالدىغچە ئۇزىتىپ كەلگەنلەرگە ئاستا پىچىرلاپ:

— مەن بايا دېگىنىمدەك ئىچىگىلاردا ئۇيۇشۇپ تۇرۇڭلار، ئۇزۇنى بىر ھەپتە، بولمىسا ئىككى ـ ئۈچ كۈن ئىچىدە، چۈك ھەربىكەت قوزغايمىز... — دېدى.

چۈشلۈك دەم ئېلىشقا يەنە يىگىرمە مىنۇتتەك ۋاقىت بار ئىدى. هىكمەت، مەھبۇبە، ئىدىرىسلار ئۈدۈل كەلگەن بىر سىنىپقا كىردى. ئابدۇقادىر مەدىيا ئىشىك تۈۋىدىلا بىر نەچچە ئوقۇغۇچى بىلەن كۈرەش مەيدانىنى كۆزىتىپ ئولتۇراتتى. دوسكا ئالدىدىكى سۈپىدا بىر ئوقۇغۇچى باش ئېگىپ تۇراتتى. تايانچلار لوساۋۇنىڭ دوكلاتىدىن كېيىن، تارتىپ چىقىرىلغانلارنى ئۇرۇپ ـ سوقۇپ، بۇرۇنقىدەك قىلالمىغان بولسىمۇ، ئۇلارنى يەنىلا كۈرەشكە تارتىۋاتاتتى. ئۇلار خوتەندىن كەلگەن ئەللىكتەك ئىنقىلابچىنى كۆزگە ئىلمىغاندى. مەھبۇبە هىكمەتنى جەينەكلەپ، كۈرەشنى باشقۇرۇۋاتقان باشلىقنىڭ يېنىدىكى ئاق سىرىق، يالپا يۈز ئادەمنى شەرەت قىلىپ پىچىرلىدى:

— مەن سىزگە دېگەن تۇغقىنىمىز غاپپار ئاكام بولىدۇ. كەچتە ئۆيىگە بىللە بارىلى...

ۋاقىت توشۇشى بىلەن، ئابدۇقادىر مەدىيا قىسقىغىنا سۆزلىدى. ئۇنىڭ نۇتقىدا ئېغىر بېسىم بار ئىدى:

— سىلەر ماۋجۇشىنىڭ ئىنقىلابىي لۇشيەنى بىلەن قارشىلىشىپ، بارغانسېرى ئۇزاپ كېتىۋاتىسىلەر، — دەرسنى ياخشى ئۆتىمگەن، دەرس تەييارلىقى قىلمىغان، كېچىككەن، دەرس قالدۇرغان دېگەندەك مەسىلىلەر خەلق ئىچىدىكى زىددىيەت. ئۇنى تەربىيە ئارقىلىق هەل قىلغىلى بولىدۇ. سىلەر بولساڭلار ئۇنداقلارنى دۈشمەن قاتاردا كۈرەش قىلىپ، ئاممىغا زەربە بېرىپ، فەندۇڭ لۇشيەننى قوغداشتەك ئېغىر سىياسىي خاتالىقنى سادىر قىلىۋاتىسىلەر، — ئابدۇقادىر مەدىيا غەزەپلەنگەندى، — بۇنىڭ جاۋابىكارلىقى چوقۇم سۈرۈشتە قىلىنىدۇ. هازىر مەملىكەت بويىچە مىليونلىغان ئوقۇغۇچى ئويغاندى، ئۇلار ئۆزلىرىنى ئازاد قىلماقتا، تارتىپ چىقىرىلغان ئاممىنى ئەسلىگە كەلتۈرمەكتە... شۇنداق ئىكەن، كىچىككىنە لوپ ناهىيىسىدە فەندۇڭ لۇشيەننى ساقلاپ قالالامسىلەر؟ بۇ ماۋجۇشى ۋە ماۋجۇشى يېتەكچىلىكىدىكى پرولېتارىيات مەدەنىيەت زور ئىنقىلابى بىلەن قارشىلىشىش... سىلەرگە مەدەت بېرىۋاتقان، ئارقاڭلاردىن كۈشكۈرتىۋاتقان هوقۇقدارلار ئۆزىنى ساقلاپ قېلىش ئۈچۈن، ئاممىنى قۇربان قىلماقتا... مەدەنىيەت ئىنقىلابىنىڭ زەربە بېرىش ئوبيېكتى يەنىلا كاپىتالىزم يولىغا ماڭغان

هوقۇقدارلار! . . . هەرگىز ئاما ئەمەس! . . . ئۇلار سوراق سەھنىسىگە ئېلىپ چىقىلىغاندا، بارلىق جاۋابكارلىقنى يەنىلا سىلەر تايانچلارغا ئارتىپ قويۇپ، سىلەرنى قۇربان قىلىدۇ! . . .

ھەممە تارقاشتى. ئابدۇقادىر مەدىيا، ھېكمەتلەر ھويلىغا چىققاندا، مەھبۇبە كاردور ۋە بىنا ئالدىلىرىغا چېچىۋەتكەن چۈەندىلەرنى ئىشىككە پاتماي چىقىۋاتقان ئوقۇنقۇچىلار ئالمان ـ تالمان ئېلىپ، قويۇنلىرىغا تىقىشتۇرۇشقا باشلىدى. لېكىن ئۇلار بىرسى ـ بىرسىدىن خۇدۇكسىرەپ، خوتەن ئىنقىلابچىلىرىغا يېقىن كېلەلمەيتتى.

ھېكمەت، مەھبۇبە، ئىدىرىسلار ئەترايلىرى باغ بىلەن ئورالغان لوپ مېھمانخانىسىغا يېتىپ كەلگەندە، باشقىلارمۇ يىغىلىپ بولغانىدى. ئۇلار تاماق يەۋېتىپ بارغان يەرلەردىكى ئەھۋاللارنى ئابلا توختىغا دوكلات قىلدى. بەزى گۇرۇپپىلارنى كۆرۈش مەيدانىغا كىرگۈزۈشمىگەن، بەزىلىرى قورشاپ ھۇجۇم قىلىشقا ئۇچرىغان، ھەتتا لوپ باشلانغۇچ مەكتەپ كۆرۈش ئوچاستىكىسى مىنبىگلارنى قۇترىتىپ خوتەن ئىنقىلابچىلىرىنى ئۇرغۇزماقچىمۇ بولغانىدى. بۇ ئەھۋاللارنى ئاڭلىغان ئابلا توختى، ئابدۇقادىر مەدىيا قاتارلىق مەسئۇللاردىن بەش كىشى لوساۋنىڭ ئىشخانىسىغا كەتتى. ئابدۇقادىر مەدىيانىڭ جوزىغا مۇشتلاپ تۇرۇپ: «ھىيلە ـ مىكىر، سۈيىقەستلىرىڭنى توختات، بولمىسا چوڭ داداڭ خۇاڭ چىڭنى ئالدىمغا سېلىپ ئېلىپ كېلىمەن» دېگەن سۆزىدىن ئەندىككەن لوساۋ شۇ ھامان ئادەم ئەۋەتىپ، تېلېفون بېرىپ، تايانچلار رەھبەرلىرىنى يىغدى. ئۇمۇ جوزىغا مۇشتلاپ، قول ئاستىدىكىلەرنى دىر ـ دىر تىترىتىۋەتتى. چۈشتىن كېيىنكى ئىشلار خېلى ئوڭۇشلۇق بولدى. ئىنقىلابچىلار كەچلىك تامىقىنى يېپ، ياتاقلىرىدا ئارام ئېلىپ تۇرغاندا، تەلىپەكلىرىنى كۆزلىرىگىچە چۆكۈرۈپ كىيگەن، يۈزلىرىگە ماسكا تارتقان ئىككى كىشى ياتاققا كەلدى ۋە نىقابلىرىنى ئېلىپ تاشلىدى. ئۇلارنىڭ بىرسى ئۆزىنى ئوتتۇرا مەكتەپ ئوقۇنقۇچىسى غېنى نىياز دەپ، يەنە بىرسى باشلانغۇچ مەكتەپنىڭ ئىلمىي مۇدىرى سىيىت سالى دەپ تونۇشتۇردى. غېنى نىياز ئوتتۇرا مەكتەپلەردىن ئەللىك ئوتتۇزدىن ئارتۇق ئوقۇنقۇچىنىڭ، سىيىت سالى بولسا باشلانغۇچ مەكتەپلەردىن ئەللىك تەك ئوقۇنقۇچىنىڭ پىكرى بىرلىككە كەلگەنلىكىنى، ئۇلارنىڭ ئەتىلا بايراق كۆتۈرۈپ كوچىغا چىقىدىغانلىقىنى دېدى. ئابدۇقادىر مەدىيا قانداق قىلىمىز؟ دېگەندەك ھېكمەتكە قارىدى.

— مېنىڭچە بولمايدۇ، — دېدى ھېكمەت گەپنى ئۈزۈپلا، — بۇلار جەمئىي سەكسەن

دەك ئادەم بوپتۇ، ئۇلارنىڭ قوشۇنىدا بولسا مىڭلىغان ئادەملەر بار، ئىدىيە ئازاد بولمايۋاتقان، قورقۇش، ئەندىشە بوغۇپ تۇرغان بىر پەيتتە، ئوقۇتقۇچىلار تايانچلارغا ئەگىشىپ كېتىدۇ. ئۇ چاغدا، كوچىلاردا مۇنازىرە باشلىنىپ، ئاخىرى «ئۇر - تۇت» قا ئايلىنىپ كېتىدۇ. شۇنىڭ بىلەن، بۇلار بۆشۈكىدىلا بوغۇپ قويۇلىدۇ. . .

— ئەمىسە قانداق قىلساق بولار؟ — ئابدۇقادىر مەدىيا بېشىنى قاشلىدى.

— چۈندەننى كۆپرەك بېرەيلى، بۇلار ئەزالىرىغا تارقاتسۇن، ئەزالىرى يېقىن - يۇرۇقلىرىغا يۇرۇشتۇرۇپ، ئۆز ئالدىغا ئادەم تارتىپ، قوشۇننى كۆپەيتسۇن. . . مەن هازىر مەهبۇبە بىلەن ئۇلارنىڭ غاپپار دېگەن باشلىقىنىڭ ئۆيىگە بارىمەن.

— هەبىبەللى، — دېدى غېنى نىياز، — غاپپار فۇجۇرىنىڭ گېپىنى هەممە ئاڭلايدۇ. ئۇ ئەسكى ئادەم ئەمەس.

— ئەگەر بېرىشسىلا، دىققەت قىلىشسىلا، — سىيىت سالى ئاستا شۇنىرلىدى، — ئەتراپتا ئادەم بار، ئارقىلىرىغا سايە چۈشۈۋالمىسۇن.

— بۇ نېمە گەپ ئۆزى، — چۆچۈپ قارىدى ئابدۇقادىر مەدىيا، — كىمنىڭ ئوينىۋاتقان ئويۇنى بۇ؟ . . .

— تېخى بىلىشمەيلا، — دېدى غېنى نىياز، — پەردە ئارقىسىدا لوپنىڭ پۇتۇن ئىنقىلابىنىڭ تىزگىنىنى تۇتۇۋالغان ئىككى ئادەم بار، بىرسى تەشۋىقات بۆلۈمىدىكى سۇلايمان سونجاق، يەنە بىرسى ماۋارىپ ئىدارىسىدىكى كىۋىر يەكچەشمە. هەر قايسىلىرى كەلگەن كۈنلا ئۇلار ئارقىلىرىغا ئادەم سېلىپ بولغان. بىز شۇ كۈنى قانچە قىلىپمۇ مېهمانخانىغا كىرەلمىدۇق. مانا هازىرمۇ مۇشۇنداق تونىيالمىغۇدەك ياسىنىپ، رېشاتكىدىن ئارتىلىپ ئاران كىردۇق.

— ئۇلارنى تونۇمسىلەر؟ — سوروىدى ئابدۇقادىر مەدىيا.

— تونۇيمىز، هەممىسى سۇلايمان سونجاق بىلەن كىۋىر يەكچەشمىنىڭ ئادەملىرى.

ئابدۇقادىر مەدىيا «سايىلار» نىڭ ئىسمىنى بىلىۋېلىپ، شۇ هامان لوساۋغا تېلېفون بەردى ۋە دەرهال ئەسكەر ئەۋەتىپ ئۇلارنى تۇتمىسا، «ئىنقىلابىي تەدبىر» قوللىنىدىغانلىقىنى ئۇقتۇردى. كۈنلىرىنى ئەندىشە ئىچىدە ئۆتكۈزۈۋاتقان لوساۋ قورقۇپ كەتكىنىدىن تېلېفوننى ئالدى - دە، ئۇلارنىڭ ئىسمىنىمۇ چاقىرماي: «هەي سانجاق، يەكچەشمە قارىغۇ، جاهاننى توپان بېسىۋاتسا، ئۇشۇقىڭغا كەلمەيدىغۇ؟ مېنى ئۆز ئەجىلىمدە ئۆلگىنى قويۇش!» دەپ تىللىدى. ئارىدىن يېرىم سائەت ئۆتمەي، ئىككى لاتا پىكاپ چىرقىدىن

راپ كەلدى ـ دە، ناھىيىلىك كومىتىت ئالدىدا ژارقىراش، تىللاش، ئوپۇر ـ توپۇرلەر باشلىنىپ، ماشىنا كېتىشى بىلەن ئەتراپ جىمىقتى. بۇنى مېھمانخانا دېرىزىسىدىن كۆرۈپ تۇرغان ھېكمەت مەھبۇبەنى باشلاپ سىرتقا چىقتى. ئـۇلار دەرەخلىك تار كـوچىلار، سۇلار بۇلدۇقلاپ ئېقىپ تۇرغان خىلۋەت سايىلاردىن ئۆتۈپ، چاققانغىنا قوشقاناتلىق يېشىل دەرۋازا ئالدىغا كېلىپ توختاشتى. ئىشىك ھالقىسى ئۇرۇلۇپ ئۇزۇن ئۆتمەي ئادەم تىۋىشى پەيدا بولدى ۋە دەرۋازا ئېچىلدى. چىققان كىشى غاپپار ئىدى. تىنچلىق سوراشقاندىن كېيىن، ئۇ مېھمانلارنى چوڭ ساراي ئۆيگە باشلىدى. ئۆي ئازادە، كەڭ بولۇپ، ئوتتۇرىغا گۈللۈك كىرىلىنكا يېيىلغان چوڭ تاماق ئۈستىلى قويۇلغان، ئەتراپىغا قەدىمكى زامانىنىڭ قوڭۇر رەڭلىك، ئەگمە يۆلەنچۈكلۈك ئورۇندۇقلىرى تىزىلـ غانىدى. ئۆي ئىچىدىكى ئويما نەقىشلىك ئىشكاپ، كىتاب جاھازلىرى ھەتتا قوزۇققا ئىلىپ قويغان كۈمۈش رەڭ پەتنۇسمۇ چەت ئەلنىڭ ئۆي مۇلۇكلىرىگە ئوخشاپ كېتەتتى. . . قىرىق ياشلاردىكى تولغان بىر ئايال كىرىپ، مەھبۇبە بىلەن قۇچاقلـ ـشىپ كۆرۈشكەندىن كېيىن، پەتنۇستا چەينەك، چىنىلەرنى كۆتۈرۈپ كىردى. بۇ چاغدا، بوسۇغىدا ھاسا تايانغان، ئۇزۇن بۇرتۇم رومال ئارتقان مومايى پەيدا بولدى. ئۇ بوسۇغىدىن ئاتلاپ بولغۇچە، مەھبۇبە: «چوڭ ئانا» دېگىنىچە يۈگۈرۈپ بېرىپ، ئۇنىڭ قولتۇقىدىن يۆلىدى. مومايى ئورۇندۇققا يۆلىنىپ ئولتۇرۇۋالغاندىن كېيىن، ئۇيغۇرچە ئارىلىشىپ كەتكەن ئۆزبېك تەلەپپۇزىدا كايىپ كەتتى:

— بەلەم، كىيىۋالغانلەرنىڭ بۆلمەپتى، جۈدە بولمەپتى، — دېدى مومايى مەھبۇبەنىڭ ھەربىيچە كىيىملىرىگە قاراپ، — بىر قىز بەلە سولداتچە (ئەسكەرچە) كىيىنىۋىلسە، ئۇنىڭ زىننەتى بۆلگەن ناز ـ كەرەشمەسى، ھۆسن ـ رۇخسارى نېمە بۆلگەلىك؟ . . .

— چوڭ ئانا، ھازىر دېگەن ئىنقىلاب دەۋرى، ھەممىسى شۇنداق كىيىنىدۇ، — دېدى مەھبۇبە قىزىرىپ. . .

— ئىنقىلابنى سەن قىلىياپسەنمە؟ بۇ كىيىملەرنىڭمە؟ . . . پاھ. . . پاھ. . . باشلەرنىڭدەكى زىننەتلەرنىڭدەن ئايلانىپ كېتەي جانىم. . . — مومايى شەپكىگە قادالغان ئىزناكنى ياقتۇرمىغانىدى.

ھېكمەت بىلەن غاپپار تەڭلا كۈلۈۋەتتى. بۇ چاغدا، غاپپارنىڭ ئايالى كىرىپ، مومايىنى قولتۇقلاپ چىقىپ كەتتى. مەھبۇبە چاي قۇيۇپ، توقاچلارنى ئۈشتۈپ قويدى.

ئۇلار چاي ئىچكەچ پاراڭلاشتى. ھېكمەت گەپنى ئەگىتىپ ئولتۇرماي، دېمەكچى بولغان مەقسىتىنى تۈپتۈزلا ئوتتۇرىغا قويدى. غاپپار لوپتىكى ئوقۇنقۇچىلارنىڭ ئۆز ئىچىدىن ئۇيۇشۇۋاتقانلىقىنى ئاڭلاپ غەيرەتكە كەلدى بولغاي، كاللىسىدىن ئۆتمەيدىغان نۇرغۇن مەسىلىلەرنى بىر - بىرلەپ سۆزلىدى. بولۇۋاتقان تېررورلۇققا، ۋەھشىيلىككە يۈزدە توقسان سەككىز پىرسەنتتىن ئارتۇق ئوقۇنقۇچىلارنىڭ قارشى ئىكەنلىكىنى ئوچۇق ئېيتتى. ئۇ ئاخىرىدا، مەھبۇبە بەرگەن چۈەندىلەرگە بىر قۇر قاراپ چىققاندىن كېيىن، ئۆز پىكرىنى ئوتتۇرىغا قويدى. ئۇ:

— ماڭا ئىككى كۈنلۈك مۆھلەت بېرىڭلار، مەن ئۆزۈم ئىشەنگەن گۇرۇپپا باشلىقلىرى، مەكتەپ رەھبەرلىرىنى چاقىرىپ، بىر مەسلىھەتكە كېلىشۋالاي، ئاندىن سىلەرگە خەۋەر قىلىمەن، — دېدى.

كېچىلىك خىزمىتىنىڭ ئۇتۇقلۇق بولغانلىقىدىن مەمنۇن بولۇشقان ھېكمەت بىلەن مەھبۇبە خوشلىشىپ قايتىشتى. ماينىڭ ئوتتۇرىلىرى ئىدى. بىر تەرىپى غۇۋۇالاشقان ئاي لوپ ئاسمىنىدىكى پىللىدىغان سانسىز يۇلتۇزلار ئارا ئۇزۇپ يۈرەتتى. قويۇق يوپۇرماقلار ئارىلىرىدىن چۈشكەن ئاق داغلار خۇددى ئاق گۈللۈك پاياندىز سالغاندەك، يوللارنى تولىمۇ سىرلىق گۈزەللىككە تولدۇرغاندى. ھۇپپىدە ئېچىلغان سىرىنگۈللەرنىڭ ھىدى باغ، ھويلا تاملىرىدىن ھالقىپ، سالقىنلىق ھۆكۈم سۈرگەن خىلۋەت كوچىلارنى ئىللىق پۇراقلارغا تولدۇرۇپ، يۈرەكلەرگە ھۇزۇر بەخش ئېتەتتى. ھېكمەت تۈيۇقسىزلا كۈلۈۋەتتى. مەھبۇبە ئۇنىڭغا يالتىيىپ قارىدى.

— سىز چوڭ ئانامنىڭ گەپلىرىگە كۈلۈۋاتىسىز - ھە؟ — مەھبۇبە نەق ئۇستىدىن چۈشكەندى، — ئالجىغان قېرى، قاچانلا كەلسەم ئىيىبلەيدۇ، بىرەر قېتىم چىرايلىق گەپ قىلغىنىنى بىلمەيمەن. . .

— مومايدىن رەنجىشكە بولمايدۇ، — ئەسلىدە ھېكمەت قىز بالا دېگەن قىز بالىدەك كىيىنىشى كېرەك دېمەكچىدى، بىراق غەيرىي يېڭىلىقلارغا ئىنتىلىۋاتقان بۇ قىزنى رەنجىتىشنى خالىمىدى. ئۇ مەھبۇبەنىڭ شەپكىسىنى ئېلىپ ئىزناكنىڭ ئىلغۇچىنى ئاجراتتى، — مومىڭىزنىڭ خاپا بولغىنى مانا مۇشۇ. . . بۇنى مەيدىڭىزگە تاقاڭ. . .

— ئەمىسە، ئۆزىڭىز تاقاپ قويۇڭ. . . ۋاي ياق، بولمايدىكەن، بولمايدىكەن. . .

مەھبۇبە دەرھاللا مۇڭگۇزدەك چىك كۆكسلىرىگە قاراپ، ئىزا تارتقىنچە يۇزلىرى-
نى قاچۇردى ۋە ئىزناكنى تەتۇر قاراپ ئۆزى قاددى. ئەمدىلىكتە ئىزناك ئاي نۇرىدا
خۇددى تاغ چوققىسىدىكى پادىچى گۇلخاندەك قىپقىزىل ۋىلقىلداپ چاقنىدى. . .
— مەھبۇبە، سىز ئۆزىڭىكمۇ؟ — ھېكمەت خىيال بىلەن كېتىۋاتقان
قىزغا قارىدى، — چوڭ ئانىڭىز. . .
— ياق، مەن ئۇيغۇر. . . دادامنىڭ ئىككى تۇغقان ئىنىسى ئۆزىڭىك ئايال بىلەن
توي قىپتىكەن. . . — مەھبۇبە يۇزلىرىنى قاچۇردى.
كوچىلار جىمجىت، ئاپئاق ئايدىڭ، سالقىن كېچە! . . . ئۇلار شارقىراپ ئېقىۋات-
قان ئۆستەڭ كۆۋرۈكى ئۈستىدە توختاشتى. ھېكمەت كۆۋرۈك سالاسۇنىنى تۇتۇپ پەسكە
قارىدى. ئۆركەشلىرى بىر ـ بىرىنى قوغلىشىپ تېز ئېقىۋاتقان سۇ چېقىن چاققاندەك
ۋىلىقلايتتى. ئىككى قاسناقتىكى قېلىن ئوتلار بوش تەۋرىنىپ، سۇغا ئېگىشىپ قالغان
بىر شاخ توختىماي شاپىلدايتتى. . . ھېكمەت يىراقتىكى ئېگىز ـ پەس دەرەخ ئىزنالىر-
ىغا، يۇلتۇز قاپلىغان كۆك ئاسمانغا، مۇئەللەق ئېسىلىپ تۇرغان ئايغا قارىغىنىچە،
ئۇلۇغ ـ كىچىك تىنىپ، چوڭقۇر ئۇھ تارتتى. . . ئۇنىڭ ئېسىدىن گۇلزىبا بىلەن
ئوغلى ئەزىمەت كەچكەندى. . . ھېكمەت گۇلزىبا بىلەن تالاي ـ تالاي ئايدىڭ كېچىلەر-
نى بىرگە ئۆتكۈزگەندى. ئۇ بەختلىك كۈنلەر ھاياتىنىڭ سائادەتلىك كۈنلىرىنىڭ
خاتىرىسى سۈپىتىدە يۈرىكىدە ساقلىنىپ كەلمەكتە! گۇلزىبا ئۇنى يالغۇز تاشلاپ كېتىپ
قالدى، بارسا كەلمەس مەنزىلگە كەتتى. . . ئۇنىڭ مەنزىلى ئۇزاق، بەكمۇ ئۇزاقتا
ئىدى. . . ئۇنداقتا ئەزىمەتچۇ؟ . . . ئۇ، باغرى يارا، بۇ ئالەمدە خوۋلۇقتىن كۆرە
خورلۇقنى كۆپ كۆرگەن دادىسىنى دەردكە مۇپتىلا قىلىپ، نەگىمۇ كەتكەن-
دۇر؟ . . .
ھېكمەت قوشكۆلدىن كاللا ـ پاچاق ئەكەلگەن كېچە ئۇنىڭ يۈرىكىدە جاراھەت
بولۇپ قالدى! . . . ئويغىنىپ كەتكەن ئەزىمەت دادىسىنى ئەمدى كۆرەلمەيدىغاندەك،
ئۇنىڭغا ئېسىلىپ يىغلىغاندى، ئۇنىڭ بوينىنى قۇچاقلاپ، ساقاللىرىغا يۈزىنى يېقىپ،
ھېچقاچان تۆكۈپ باقمىغان قىيالماسلىق ياشلىرىنى تۆككەندى. شۇ چاغدا، ئۇنىڭ
كۆڭلى تۇيغانكەن. . . ھېكمەت چىقىپ كېتىدىغان چاغدىكى ئۇنىڭ تەلمۇرۇپ قاراشلىر-
ى دادىسىنىڭ دىدارىغا ئاخىرقى قېتىم قېنىۋېلىش ئۈچۈن ئىكەن! . . .
— ھېكمەت، نېمىنى ئويلاۋاتىسىز؟ — سوردى مەھبۇبە مەيۇس قىياپەتتە.

— ئوغلۇمنى!
— ئۇھ... ئەجەپ ئېغىر پاجىئە بولدى! — مەھبۇبە كۆزلىرىنى ئېلىپ قاچتى، — كۆڭلىڭىزنى يېرىم قىلماڭ! تېپىلىپ قالار...
— ئۇ ئەمدى تېپىلمايدۇ، كۆڭلۈمنى ياسىماڭ. ئەڭ بولمىسا قەيەرگە ئېلىپ كەتكەنلىكىنى ئۇقسامچۇ كاشكى...
— ھېكمەت، ئۆيلىنىڭ... — مەھبۇبە ناھايىتى ئاستا گەپ قىلغان بولسىمۇ، ھېكمەت ئۇنى ئېنىق ئاڭلىدى، — بەزى كۆڭۈلسىز ئىشلارنى ئۇنتۇشقا يارىدىمى بولار...
— دوستلۇرۇممۇ شۇنداق دېگەن... بىراق زادىلا كۆڭلۈم تارتمايدۇ...
— دوستلىرىڭىز بىرەر قىزنى كۆرسەتكەنمىدى؟
— ئۇلار ماھىگۈلنى سايە قىلمىشقانىدى. ئۇغۇ پەزىلەتلىك قىز... ئۆزۈممۇ... لېكىن...
— لېكىن، ئۇ سىزنى ياخشى كۆرمەمدۇ؟
— بۇنىڭ ئەكسىچە!...
مەھبۇبە بىرھازا تۇنجۇقۇپ كەتتى... ئۇنىڭ ئېغىر نەپەس ئېلىۋاتقانلىقى كۆكسىنىڭ ئېگىز كۆتۈرۈلۈپ تاشلانغانلىقىدىن بىلىنىپ تۇراتتى.
— ئەمىسە، نېمە ئۈچۈن ماھىگۈل بىلەن توي قىلمىدىڭىز؟...
— ئۇ بىر تۇغقان سىڭلىمدەك بولۇپ قاپتىكەن، ئۇنىڭ ئۈستىگە ئوقۇغۇچۇم تۇرسا!...
— باشقا قىزلارغا سۆز ئېچىپ كۆرمىدىڭىزمۇ؟...
— دېدىمغۇ؟ كۆڭلۈم تارتمايدۇ... ئېھتىمال گۈلزىبا ھەممىنى ئېلىپ كەتكەن بولسا كېرەك، — ھېكمەت مەھبۇبەگە قايرىلىپ قارىدى، — مەن سىزگە مەددىھەتەك سۆزلەپلا كەتتىمغۇ؟ كەچۈرۈڭ، قىزلارنىڭ يېشىنى سوراش ئەيىب بولسىمۇ سىزدىن سوراپ باقاي، نەچچە ياشقا كىردىڭىز؟
— 8 ـ ئاينىڭ 16 ـ كۈنى يىگىرمە بىرگە كىرىمەن...
— يەنە ئۈچ ئاي بار ئىكەن... يۈرگەن يىگىتىڭىز بارمۇ؟...
— بار دېسەممۇ بولىدۇ، يوق دېسەممۇ بولىدۇ... ئۆزۈممۇ ئۇقمايمەن!...
— قىزىق گەپ، — ھېكمەت كۈلۈۋەتتى، — ياخشى كۆرگەن يىگىتىڭىز بار

تۇرۇقلۇق يەنە نىمە دىلغۇللۇق بۇ؟ بۇنداقتا، ئۆزىڭىزگە ھەم يىگىتىڭىزگە ئىشەنچىڭىز يوق ئىكەن ـ دە؟

— دۇنيادا چۈشەندۈرىمەن دەپمۇ چۈشەندۈرگىلى بولمايدىغان بەزى ئىشلار بولىدىكەن. . .

— ئەگەر مېنى ئاكا ئورندا كۆرۈپ سىرىڭىزنى يوشۇرمىسىڭىز، سۆزلەپ بېقىڭ، ياردىمىم تېگىپ قالار. . .

— ئاكا ئورندا ئەمەس، دوست ئورندا دەڭ. . .

— ئۇنىڭغىمۇ ماقۇل. . .

— سۆزلىمەيمەن. . .

— نىمە بولدى ئەمدى؟ بىردەمدە خۇيىڭىز تۇتۇپ قالدىغۇ؟. . .

— خۇددى سودا قىلىشۇاتقاندەك ئۇنىڭغىمۇ ماقۇل دەۋاتقىنىنى! . . .

— كەچۈرۈڭ. . . كەچۈرۈڭ، پەقەت ئويلىماپتىمەن، — ھېكمەت قوپال گەپ قىلىپ قويغىنىدىن ئۆزىمۇ خىجىل بولدى.

مەھبۇبە ھېكمەتكە شۇنچىلىك يېقىن كەلدىكى، ئۇلارنىڭ بىلەكلىرى بىر ـ بىرىگە تېگىشىپ تۇراتتى. ئۇمۇ كۆۋرۈك سالاسۇننى تۇتۇپ، نەق ئۇدۇلىدا ئۆزىگە مەدەت بېرىۋاتقان ئايغا قارىدى. . .

— مەن ئون ئالتە يېشىمدا بىر يىگىتكە ئاشىق بولغانىدىم، — دېدى مەھبۇبە ئېغىر خۇرسىنىپ، — بۇنداق دېسەم، راسا شاللاق قىز ئىكەن دەپ ئويلاپ قالماڭ. دەسلەپتە، كۆرمىسەم ئۇنتۇپ كېتەرمەن دەپ ئويلىدىم. نەدىكىنى؟ كېچىلىرى خىيالىمدىن چىقمايدۇ، تەنھا قالغانلىرىمدا سېغىنىمەن، ئويلايمەن، ئويلايمەن. . . ناھايىتى كۆپ ئويلايمەن. . . مەن ئۇنى ساراڭلارچە ياخشى كۆرۈپ قالغانىدىم. ئەمما ئۇنىڭ سۆيگەن قىزى بار ئىدى. شۇنداقتىمۇ قەلبىمدە كىچىككىنە ئۈمىد چىرىغى يېنىپ تۇراتتى. ئۇ بولسىمۇ، قىزنىڭ ئاتا ـ ئانىسى يىگىتنى ياراتمايتتى، ئۇلارنىڭ توي قىلىشىغا قوشۇلمايتتى. لېكىن، ئۇلار بىر ـ بىرىنى دەپ ئېيتقۇسىز ياخشى كۆرەتتى. بۇنداق ئەھۋال ئاستىدا، مەن يىگىت بىلەن قانداق يېقىنلىشالايمەن؟ پەقەت خۇدادىن بىرەرسىنىڭ توي ـ مەرىكە ئۆتكۈزۈشىنى تىلەيتتىم، باغاق كېلەرمىكىن دەپ، ئىشىك تاراقلىسا يۈگۈرۈپ چىقاتتىم. . .

— شۇ چاغلاردا مېنى كۆرۈپتىكەنسىز ـ دە؟ — ھېكمەت مەھبۇبەنىڭ «مەن سىزنى

تويلاردا كۆرگەن» دېگەن سۆزىنى ئۇنتۇمىغاندى، — قېنى سۆزلەك، بۇ بىر تراگېدىيە ئىكەن. . .

— مەن يىگىتنىڭ سايىسىنى قوغلىشىپ يۈردۈم، بىر يىل ئۆتتى. ئۇ ئاخىرى سۆيگىنى بىلەن توي قىلدى. . . مەن تەقدىرگە تەن بەرمەي جاھىللىق قىلدىم. . . ئۇمىد چىرىغىمنى ئۆچۈرمىدىم. . . نېمە ئۈچۈن ئىكەنلىكىنى ئۆزۈممۇ دەپ بېرەلمەيـ مەن. . . قاراڭ ھېكمەت، يولتۇز كۆچتى، — قىز قۇيرۇق قالدۇرۇپ ئېقىۋاتقان يۇلتۇزنى كۆرسەتتى، — توۋا، بۇ گەپلەرنى سىزگە نېمىشقا دەپ ئولتۇرىمەن؟ بوپتىلا، ئەك بولمىسا ئىچىم بوشاپ قالار. ئاردىدىن يەنە بىر يىل ئۆتتى. . . مەن ئون سەككىز ياشقا كىرگەنىدىم. ئۆيدىكىلەر مېنىڭ توي تەييارلىقىمغا چۈشتى. كۆرستىدىغان ھېچـ قانداق باھانە ـ سەۋەبىمۇ يوق ئىدى. ئۇلار بىزگە شىرەم تۇغقان كېلىدىغان بىر يىگىتنى تېپىشتى. ئۇ قۇرۇلۇش شىركىتىدە كاسسىرلىق قىلاتتى. سۆز سالدۇرۇلۇپ، چاي ئىچۈرۈلدى. توي سېلىقىمۇ مۇقىملاندى. ئەمدى توي ئۆتكۈزۈلسە، مېنى نە مۇھەببىتىم، نە نەپرىتىم بولمىغان بىر يىگىت ئېلىپ كەتسىلا بولاتتى. ئەمما، تۇيۇقـ سىز يۈز بەرگەن بىر ۋەقە ھايات يولۇمنى ئاستىن ـ ئۈستۈن قىلىۋەتتى. مېنىڭ ئۇمىد يۇلتۇزۇم كۆك ئاسماندا قايتىدىن چاقنىدى. چۈنكى، مەن ياخشى كۆرىدىغان يىـ گىت ئايالىدىن ئايرىلىپ كەتكەنىدى. . . مەن ئەتە توي دېگەن كۈنى لوپقا قېچىپ كەتتىم. . .

— ھازىر بىز بارغان غاپپار تاغنىڭ ئۆيىگىمۇ؟ — ھېكمەت بۇ ئۇزۇن ھېكايىگە قىزىقىپ قالغانىدى.

— شۇنداق، ئۇ كۆزقارىشى يېڭى، كۆڭلى ساپ ئادەم بولغاچقا، بۇ كونىچە تويغا قارشى ئىدى، — مەھبۇبە سۈغا قارىغىنىچە جىمىپ قالدى، — غاپپاركام مېنى سامپۇل يېزىسىدىكى بىر دوستىنىڭ ئۆيىگە يوشۇرۇپ قويدى. ئاردىدىن بىر ئاي ئۆتتى، ئانام يىغلاپ ـ قاخشاپ تۇگىشىپلا كېتىپتۇ، تويمۇ يېنىپ كېتىپتۇ، مەن قايتىپ كەلدىم. . .

— قېنى سۆزلەك، يازغۇدەك ۋەقە ئىكەن بۇ! — دېدى ھېكمەت مەھبۇبەنىڭ بۇلاقتەك خۇمارلىق كۆزلىرىگە قاراپ، — كېيىن ئۇ يىگىت بىلەن كۆرۈشمىدىڭىزمۇ؟ ئۇ مۇھەببىتىڭىزگە قانداق مۇئامىلىدە بولدى؟

— ئۇ مېنى بىر كېچىدە ئىزدەپ كەلدى! . . .

— پاھ، تارتقان ریازىتىڭىز بىكارغا كەتمەپتۇ ـ دە!...
— ئەمما ئانام ئۇنى شۇنداق تىللىدىكى، جاھاندىكى قاباھەت تىللارنىڭ ھېچقايسىسى قالمىدى. ئۇ دەرۋازا بوسۇغىسىدىنلا ئارقىغا قايتىپ كەتتى!...
— ئاپلا، كۆرۈڭ بۇ پىشكەللىكنى! سىز شۇنىڭ بىلەن بولدى قىلدىڭىز؟...
— نەدىكىنى؟ ئۇنى كېسەل بولۇپ قاپتۇ دەپ ئاڭلاپ يوقلاپ باردىم. ئۇ ئاپارغان تامىقىمنى يەپ ـ يەۋېلىپ مېنى: «بۇنىڭدىن كېيىن مېنى يوقلاپ كەلگۈچى بولماڭ!» دەپ ھەيدىۋەتتى...
— ئۇ قاملاشمىغان ئىش قىپتۇ، — دېدى ھېكمەت قىزغا تەسەللى بېرىپ، — تامىقىڭىزنى يېگەندىن كېيىن، ئەدەپ يۈزىدىن بولسىمۇ ئىككى ئېغىز چىرايلىق گەپ قىلسا بولمامدۇ؟ ئەدەپسىز!...
— شۇنى دېمەمسىز! — مەھبۇبە يەنە خىيالغا چۆمدى، — شۇنىڭغا قارىغاندا، نۇقسانسىز ئادەم يوق ئوخشايدۇ...
— شۇنىڭ بىلەن بولدى قىپسىز ـ دە؟...
— ياق... مەن ھازىرغىچە، ئادەمنىڭ كۆڭلىنى چۈشەنمەيدىغان ئاشۇ «ئەدەپسىز» نى قوغلاۋاتىمەن...
— ھەي... ئاتا ـ ئانا دېگەنمۇ بەزى ۋاقىتلاردا بالىنىڭ بەختىگە ئولتۇرۇپ قويىدۇ... ئانىڭىزنىڭ ئاتايىتەن كەلگەن يىگىتنى تىللاپ، ھاقارەتلەپ، كەتكۈزۈۋەتكىنى نېمىسى؟...
— مەن شۇ كېچىسى ئانام بىلەن تاڭ ئاتقۇچە ئۇرۇشۇپ چىقتىم. ئۇ بالىنى ياخشى كۆرىدىغانلىقىمنى ئوچۇق جاكارلىدىم... ئانام لاخشىگىر بىلەن ئۇرۇپ پېشانەمنى يېرىۋەتتى.

مەھبۇبە ئاي يورۇقىدا پېشانىسىنى كۆرسەتتى. يېرىمى چاچ ئارىلىقىغا كىرىپ كەتكەن ئىلىپتەك تۈز تارتۇق سۈس كۆرۈنۈپ تۇراتتى.
— سىز ئۇ بالا ئۈچۈن خېلى كۆپ قۇربان بېرىپسىز... بىراق، ئانىڭىزنىڭ تىل ـ ئاھانىتى ئۇنىڭغا بەك ئېغىر كەپتۇ، — ھېكمەتنىڭ قاپاقلىرى تۇرۇلدى، — مېنىمۇ بىر مومايى ناھايىتى قاتتىق تىللىغان. ئۇنىڭ ھاسىسىنى كۆزۈمگە، مەيدەمگە چىنەپ تۇرۇپ: «تەلەتىڭ قۇرغۇر قاراقچى، زۇۋانى تۇتۇلغۇر، كاپىر، پاقا تەشكەن سويما، ئوغرى ـ بۇلاڭچى، دىۋانە... ئىلاھىم دوزاختا

كۆيۈپ، يىلان ـ چايانغا يەم بولارسەن. . . ئىككىنچى بوسۇغامغا دەسسىگۈچى بولما!» دېگەن پاسكىنا تىل ـ ھاقارەتنى ھازىرغىچە قۇلاق تۈۋىمدىن كەتمەيدۇ. . .

— ئۇ مومايىنى سىز كەچۈرەمسىز؟. . .

— ھەرگىز كەچۈرەلمەيمەن ھەم ئۇنتالمايمەن، — ھېكمەتنىڭ چىرايى جىددىي تۈس ئالدى، — مۇسۇلمانچىلىقتا ئىشكى ئالدىغا بېرىپ قالغان قەلەندەرنىڭمۇ كۆڭلىنى رەنجىتىشكە بولمايدۇ. مەن ناھايىتى تېنىپ ـ تەمتىرەپ بېرىپ، بوسۇغىسىدا ئولتۇرۇپ قاپتىمەن. بىلەمسىز، بىر كۆڭۈل ئاغرىقى مىڭ كالتەكتىن يامان دېگەن گەپ بار. ئۇنىڭ قىزى: «رەھىم قىلىڭچۇ ئانا» دەپ قويۇۋېدى، چوپچوڭلا بولۇپ قالغان قىزنى «يوقال رەسۋا قانجۇق» دەپ تىللىدى. بۇنداق مومايلار ئاخىرى قىزىنى بەختسىز قىلىپ قويىدۇ، يىگىتلەر ئۇنىڭ ئۆيىگە كۆيۈغۈل بولۇپ كىرىش ئەمەس، ھەتتا قوشنا ئولتۇرۇشتىنمۇ ھەزەر ئەيلەيدۇ. . .

مەھبۇبە ئۇن ـ تىنسىز جىمىپ كەتتى. ئۇ بىر چاغدىلا غەلىتىلا كۆلۈپ، «جۇرۇڭ كېتىلى!» — دېدى.

ھېكمەت بىلەن مەھبۇبە خۇماردىن چىققۇدەك مۇڭداشقان كېچىدىن ئۇچ كۈن ئۆتتى. سەھەردىن باشلاپلا، لوپ مېھمانخانىسىنىڭ چوڭ قورۇسىغا ئوقۇنقۇچىلار توپلىنىشقا باشلىدى. ھەممە جىددىي كەيپىياتتا ئىدى. كوچىنى بىر ئالغۇدەك پلاكاتلارغا ئىنقىلابىي شوئارلار يېزىلىپ، ئۇلار خادا تاياقلارغا ئۆتكۈزۈلگەنىدى. تۆت ئادەم بەل تاياقلار بىلەن كۆتۈرۈپ ئىككى ياندىن چېلىپ ماڭىدىغان قىزىل دۇمباقلار، قول بايراقچىلار بىر كېچىدە تەييارلانغانىدى. ئادەم بارغانسېرى كۆپىيىۋاتقان بولسىمۇ، گۈرۈپپا، ئوچاستىكا باشلىقلىرى ئۇياقتىن ـ بۇياققا يۈگۈرۈپ، كىملەرگىدۇر بىرنېمىلەرنى دەيتتى، قوللىرىنى ھەرىكەتلەندۈرۈپ چۈشەندۈرەتتى. غاپپار، غېنى نىياز، سىيىت سالى قاتارلىقلار خوتەن ئىسيانچىلىرى بىلەن پىچىرلىشاتتى. ئۇلارنىڭ كىملەرنىدۇر ساقلاۋاتقانلىقى بىلىنىپ تۇراتتى. ھايال ئۆتمەي، ئابدۇقادىر مەدىيا، ئىدىرىس، ھېكمەت قاتارلىق يىگىرمىدەك ئوقۇنقۇچى باغلانغان ئۇچ كىشىنى يۈگۈرتۈپ ئېلىپ كېلىشتى. بۇلار لوپ ئوقۇنقۇچىلىرى ۋە ئىنقىلابىي ئاممىا ئۈستىدىن تىررورلۇق ۋە فاشىستلىق ھۆكۈمرانلىقىنى يۈرگۈزگەن سۇلايمان سونجاق، كېۋىر يەكچەشمە يەنە بىرسى ھېلىقى قارا ئوقۇغۇچى ئىدى. ئابدۇقادىر مەدىيا ئۇلارنىڭ قوللىرىنى يەشتۈرۈۋېتىپ تۇراتتى، ئۇيغۇر، خەنزۇ ئوقۇنقۇچىلار لوساۋنى يۈگۈرتۈپ ئېلىپ كەلدى.

لوپ ئىنقىلابچىلىرى شوئارلارنى توۋلاپ، دۇمباقلىرىنى گۈمبۈرلىتىپ چىققاندا، شەھەر ئىچى قاچانلاردىدۇر چاپلانغان لوزۇنكا، شوئارلار بىلەن تولۇپ كەتكەنىدى. بوينىغا تاختاي ئېسىلغان سۈلايمان سونجاق، كېڭىر كېپەكلەرنى ئوقۇنقۇچىلار گەجگەسىدىن بېسىپ، توپ ئالدىدا ئېلىپ كېتىۋاتاتتى. كۆچىلىك ھەيۋەت بىلەن چۇقان ـ سۈرەن كۆتۈرۈپ، 1 ـ ئوتتۇرا مەكتەپكە بېسىپ كىردى. كۈرەش يىغىنى بولۇۋاتقان سىنىپلاردىكى ئوقۇنقۇچىلار ئىشىك ـ دېرىزىلەردىن گۈلدۈرلەپ چىقىپ، ئىسيانچىلار توپىغا قوشۇلماقتا ئىدى. ئۇلارنى باشقۇرۇۋاتقان قەبىھ باشلىقلاردىن بىرنەچچىسى تۈتۈلۈغان بولسىمۇ، كۆپىنچىسى ئارقا ئىشىك، دېرىزىلەردىن قېچىپ، باغ تېمىدىن ئارتىلىپ چۇشۇپ، قاياقلارغىدۇر غايىب بولۇشتى. مەكتەپ ئىچىنى قوغداۋاتقان مىنبىكلارمۇ بۇ شىددەتلىك قىزىل قىياندىن قورقۇپ، قۇيرۇقىنى خادا قىلىشتى. ھېكمەت، ئىدىرىس، مەھبۇبە قاتارلىق ئوندەك ئىنقىلابچى كۈلۈب ئىشىكىنى ئاچتى ـ دە، ئىچىگە ئېتىلىپ كىردى.

— ئازابلانغان ئوقۇنقۇچىلار، — ۋارقىرىدى ھېكمەت، — قۇياش نۇرىدىن بەھرىمەن بولۇڭلار! سىلەر مۇشۇ دەقىقىدىن باشلاپ ھۆرلۈككە ئېرىشتىڭلار... ئۇرۇق ـ تۇغقان، ئاتا ـ ئاناڭلار بىلەن جەم بولۇپ، سالامەتلىكىڭلارنى ئەسلىگە كەلتۈرۈڭلار!...

— بىز ئىنقىلاب قىلىمىز!...

— ياشسۇن ئىنقىلاب!...

ئاپئاق چاچلىق ئوقۇنقۇچىلار، تەنلىرى مادارسىز خانىملار پۇتلىشىپ يىقىلىپ، يۈگۈرۈشۈپ كېلىشتى — دە، ھېكمەت، ئىدىرىس، مەھبۇبەلەرنى قۇچاقلىۋېلىشتى. ئۇلار ھۆركىرەپ يىغلايتتى، بىھوش بولۇپ يىقىلاتتى، تاياقتەك ئورۇق قوللىرىنى كۆتۈرۈپ، زەئىپ ئاۋازدا نېمىلەرنىدۇر دەپ خىرقىرايتتى. كىتابلىرى كۆيدۈرۈلۈپ ئىككى كۈن سازايى قىلىنغان لى خۇڭمي مەھبۇبەنى قۇچاقلاپ تۇرۇپ ئايلىنىپ كەتكەنىدى. ئۇلار ھويلىغا چىقىشى بىلەن، نەچچە يۈزلىگەن ئوقۇنقۇچىلار بۇ مەرىپەت جاپاكەشلىرىنى قۇچاقلاپ سۆيۈشكە باشلىدى، مەينەتچىلىك باسقان، جاراھەت قاپلىغان يۈزلىرىنى سىيلاشتى. كۈلۈبنىڭ ئەڭ ئاخىرىدا، بىر ئورۇق، نىمجان گەۋدە قولىدا نېمىدۇر بىرنەرسىنى پىرقىرىتىپ ئولتۇراتتى. بۇ ھېكايىلىرى، يېڭى قوليازمىلىرى كۆيدۈرۈلگەن خەنزۇ ئوقۇنقۇچى ئىدى. ھېكمەت ئۇنىڭ قېشىغا يۈگۈرۈپ باردى. ئۇ

يىپ باغلانغان مەدەكنى بىر غېرىچ ئۇزۇنلۇقتىكى تەمەچىنىڭ ئۇچىغا باغلىۋېلىپ، ئۇنى خۇددى زاڭزۇ لامالىرىدەك پىرقىرىتىپ ئولتۇراتتى. ھېكمەت ئۇنىڭ قولتۇقىدىن يۆلەپ تۇرغۇزدى ۋە ئۇنىڭغا ئائىلىسىگە كەتسە بولىدىغانلىقىنى ئېيتتى. كۆزلىرى جەھەننەمـ دەك قايناپ تۇرغان بۇ يازغۇچى بىر قىسمىلا ھىجىيىۋىدى، ئۇنىڭ ئوروق يۈزىدىكى قورۇقلار تارتىشىپ، گارمون كارتىلىرىغىلا ئوخشاپ قالدى. ئۇ ئويۇنچۇقىنى پىرقىراتـ قىنىچە، كۆلۈۋىتىن چىقىپ كەتتى.

لوپ شەھەر ئىچىدە چاڭ ـ توزان ئاسمان ـ پەلەك كۆتۈرۈلدى. نەچچە مىڭ كىشىلىك ئىسيانكارلار قوشۇنى شىددەت بىلەن ژارقىراپ، دۇمباقلارنى چېلىپ ئالغا ئىلگىرىلىمەكتە. . . ئۇلارغا ئەتراپتىكى ئالىمانمۇ قوشۇلماقتا. باشقا ئوچاستىكىلارمۇ كوچا ـ كوچىدىن سەپ تارتىپ كەلمەكتە. . . قارا ماتېرىياللارنىڭ دېلو گۇرۇپپىسى ئىشخانىسىدىن ئاللىقاچان يۆتكىۋېتىلگەنلىكىنى بىلگەن ئوقۇتقۇچىلار يوپۇرۇلۇپ كېـ لىپ، سۇلايمان سونجاق بىلەن كېۋىر يەكچەشمىنى ئۇرۇپ ئۆلتۈرۈپ قويغىلى تاسلا قالدى. ئۇلار ئاخىرى جىنىنى قۇنقۇزۇپ قېلىش ئۈچۈن، راست گېپىنى قىلدى. قارا ماتېرىياللار گۇڭشې بېغىدىكى نەچچە يۈز يىللىق ياڭاقنىڭ كاۋىكىدىن، تاشلاندۇق شامالدۇرغۇچ ساندۇقىدىن، يەر ئاستى كۆكتات ئامبارلىرىدىن تېپىلدى. ئۇلار تىزىمـ لىك بويىچە بىر ـ بىردىن تەكشۈرۈلدى ۋە ھارۋىلارغا بېسىلدى. قارا ماتېرىياللارغا گەرچە جىنازا ياسىمىغان بولسىمۇ، ئاغزى ـ بۇرنى ئىششىپ، قاپاقلىرى كۆكىرىپ كەتكەن سۇلايمان سونجاق بىلەن كېۋىر يەكچەشمە ھارۋىلارغا ئۇلاق ئورنىدا قېتىلدى.

شەھەر مەركىزىدە تەبىئىي يۇمىلاق مەيدان ھازىرلاندى. قارا ماتېرىياللار دۇۋۇلەنـ دى، لوساۋ تىتىرىگەن قوللىرىدا سەرەڭگە چاقتى. . . ئوت ئۇزۇن تىللىرىنى سوزۇپ يۇقىرى كۆتۈرۈلۈشى بىلەن، تەنتەنە سادالىرى ئۇزۇلمەي ياڭراپ تۇردى. مانا بۇ زۇلۇمدىن تۇغۇلغان غەزەپ ئىدى. . .

تۈيۈقسىز توپ ئارىسىدىن «بالامنى تېپىپ بەر! . . .» دېگەن ئېچىنارلىق ھەم غەزەپلىك ئاۋاز ئاڭلاندى. بىر ئادەم سانجاق قوشۇن سېپىنى يېرىپ مەيدانغا ئېتىلىپ كىردى ـ دە، لوساۋنىڭ ياقىسىغا ئېسىلدى ۋە سۇلايمان سونجاق بىلەن كېۋىر يەكچەشمـ نى قارا ـ قويۇق پاقىلدىتىپ ئۇرغىلى تۇردى. ئۇنى باشقىلار تۇتۇۋالدى، ئۇ بۇلجۇنۇپ، سىلكىنىپ، تىپىرلاپ: «بالامنى تېپىپ بەر. . .» دېگەن بىر سۆزنىلا تەكرارلايتتى. ئاتىمىش ياشلاردىن ئاشقان چار ساقال، ئاق چاچلىق بۇ ئادەم ژارقىراپ ـ ژارقىراپ،

ئاخىرى هوشىدىن كەتتى. ئۇنىڭ «بالامنى تېپىپ بەر! . . . » دېگەن سۆزى ھېكمەتنىڭ يۈرەك يارىسىنى قانىتىۋەتتى. ئۇ چارساقالنى يۇلەپ تۈرۈۋېدى، مەھبۇبە يېتىپ كەلـ دى. ئارقىدىنلا، لوپلۇق بىر ئوقۇنقۇچى كېلىپ يارەملەشتى. ئۇلار بۇ ئادەمنى يۇلەپ سىرتقا ئېلىپ چىقتى. لوپلۇق ئوقۇنقۇچى ئۇنىڭ ئۆيىنى بىلگەچكە، يول باشلىدى. ئۇنىڭ ئۆيى شەھەر ئىچىدە بولغاچقا، ئانچە ئۇزۇن ھايال بولماي يېتىپ كېلىشتى. لوپلۇق ئوقۇنقۇچى نامايىشقا قاتناشىدىغانلىقىنى ئېيتىپ كېتىپ قالدى. ھېكمەت ئۆزى بىلەن تەقدىرداش بولغان بۇ پېشقەدەمنىڭ دەردىنى ئاڭلاش ئۈچۈن قېپقالدى. ئەللىك بەشلەردىن ئاشقان ۋۇجىك ئايال سوغۇق چاي ئېلىپ كەلدى. چارساقاللىق ئۇسسۇزلۇق ئىچىپ، بىر ئاز ئەسلىگە كەلدى.

ئۇ ئادەمنىڭ ئىسمى غوپۇر نىياز بولۇپ، سودا ساريىنىڭ پېنسىيىگە چىققىنىغا ئۇچ يىل بولغان پېشقەدەم بوغالتىرى ئىدى. ئۇ ئۆمرىدە بەش بالا يۈزى كۆرگەن بولسىمۇ، ھەممىسىلا يېشىغا توشماي ياكى توغۇلۇپلا چاچراپ كەتكەنىدى. شۇڭا، بالىغا زار بۇ ئەر ـ خوتۇن ئەڭ ئاخىرقى «تاغار قېقىندىسى» بولۇپ تۇرغان ئوغلىغا «تۇرسۇنـ تۇختى» دەپ ئىسىم قويغان. بۇ كونىلارنىڭ ئېرىمى بويىچە، «تۇرۇپ قالسۇن، توختاپ قالسۇن» دېگەن مەنىنى بىلدۈرەتتى. دەرۋەقە، تۇرسۇنتوختى تۇرۇپ قالدى، توختاپ قالدى! ئۇ شوخ، گەپتان چوڭ بولدى. تۇرسۇنتوختى شىنجاڭ پېداگوگىكا ئىنستىتۇتىنىڭ فىزىكا فاكۇلتېتىنى پۈتتۈرۈپ كېلىپ، لوپ ناھىيىلىك ئوتتۇرا مەكـ تەپكە خىزمەتكە تەقسىم قىلىندى. دادىسى ئۇنى ياخشى كۆرگەن قىزىغا ئۆيلەپ قويدى. ئاردىدىن ئىككى يىل ئۆتكەندە، «دېڭتۇ، ۋۇخەن، لياۋمۇشا» لارنى پىپەن قىلىش ھەرد- كىتى باشلاندى. بىر كۈنى ساددىراق بىر ئوقۇنقۇچى: «دېڭتۇ دېگەن زادى نېمە قىپتىكەن؟» دەپ سوراپتۇ. تۇرسۇنتوختى قىزىقچىلىق قىلىپ: «دېڭتۇ توك ئۆتكۈزمەپتىكەن. . . »[1] دەپ سالدۇ. بۇ بىر ئېغىز سۆزنى مەدەنىيەت ئىنقىلابى باشلانغاندا كىملەردۇر كۆتۈرۈپ چىقىپ، قورقۇنچلۇق سىياسى مەزمۇنلاردا تەھلىل قىلىدۇ. تۇرسۇنتوختى كۈرەش مەيدانىغا تارتىپ چىقىرىلىدۇ. . . «دېڭتۇ

---

① دېڭتۇ — لامپۇچكا بېكىتىدىغان پاترۇن. بۇ سۆز «دېڭتۇ» دېگەن ئادەم ئىسمى بىلەن ئاھاڭداش بولغانلىقى ئۈچۈن، تۇرسۇنتوختى گەپ ئويۇنى قىلغان.

توك ئۆتكۈزمەپتۇ. . . » دېگەن سۆزنىڭ ئەكسىيەتچى مەزمۇنىدىن ھېساب بېرىپ بولالـ
مىغان تۇرسۇنتوختىنى مىنبىڭلار «كېچىلىك يىغىن تەربىيىسى. . . »[1] دە قاتتىق ئۇ-
رۇۋېتىپ، ئۇنىڭ يېرىمجان تېنىنى تېخى بىر ئاي ئىلگىرىلا ئاتا ـ ئانىسىغا تاشلاپ
بەرگەندى. ئۇ ئەتىسىلا جان ئۈزدى. بۇ ئەر ـ خوتۇنلار ئاخىرقى ئۈمىدى، كۆڭۈل
خوشى بولغان بىر تال ئوغلىدىنمۇ ئايرىلىپ قالغاندى. . .

— سەۋر قىلىسلا غوپۇركا، بىئارام بولۇپ ئۆزلىرىنى قىينىغان بىلەن، ئوغۇللىـ
رى قايتىپ كەلمەيدۇ، — دېدى ھېكمەت ئۆزىگە تەقدىرداش بۇ ئادەمگە خەيرخاھلىق
قىلىپ، — مانا مەنمۇ ئىككى يېرىم ياشتىن ئاشقان ئوغلۇمدىن ئايرىلىپ قالدىم. . .
ئۇنى قانداقتۇر قارا كۆڭۈل، ئادەمىيلىك پەزىلىتى يوق، ياۋۇز، دوزىخى ئادەملەر
ئوغرىلاپ كەتتى. . . ئۇ بۇدۇرە چاچ، ئاپئاق توقاچ يۈزلۈك، تىلى چۇچۇك. . . بوينىدا
قىزىل يىپەك يىپقا ئېسىلغان كىچىك قەلەمتىراچى بار بالا ئىدى، ئۇ قەلەمتىراچ
دادامدىن قالغان تەۋەرۈك ئىدى. . . خۇدا ئۇ دىيانەتسىز مەلئۇنلارنىڭ كۆزىگە كۆرسىـ
تەر. . .

ھېكمەتنىڭ كۆزلىرىدىن تاراملاپ ياش تۆكۈلدى.

— ھېكمەت، سىزگە نېمە بولدى؟ — دېدى مەھبۇبە، — غوپۇركامغا تەسەللى
بەرمەي، ئۆزىڭىز ياش تۆككىنىڭىز نېمىسى؟

— ئەپۇ قىلىسلا غوپۇركا، — ھېكمەت مەھبۇبە سۈنغان قولياغلىقتا ياشلىرىنى
سۈرتتى، — ئوغلۇم ئەزىمەت ئېسىمگە كەلسلا، ئاغزىم ئېچىلىپ كېتىدۇ. تاڭ ئاتماس
كېچىلەردە، شامۇ سەھەرلەردە، ئانىسىنىڭ قەبرە بېشىدا قان ـ قان يىغلىغانلىرىمنى
بىر خۇدا بىلىدۇ. . . ئوغلۇم تۇغۇلۇپلا ئانىسىدىن ئايرىلدى. . . ئەمدى قانداقتۇر قارا
يۈرەك ئىمانسىزلار ئۇنى مەندىن ئايرىۋەتتى. . .

ياستۇققا يۆلىنىپ، بېشىنى ئارقىغا تاشلاپ يانقان غوپۇر نىيازنىڭ چىرايى خوتەن
قەغىزىدەك سارغىيىپ كەتتى. . . ئۇ كۆزلىرىنى تەرەپ ـ تەرەپكە يالت ـ يۈلت قىلىپ
ئېلىپ قېچىپ، ھېكمەتكە قارىمايتتى. ۋۇجىك ئايالمۇ رومىلىنى غىجىمداپ، چەكچىيىپ
قاراپ قالغاندى. بىردىنلا ئىچكەركى ئۆيدىن «دادىي» دەپ چىرقىراپ يىغلىغان ئاۋاز

---

[1] كېچىلىك يىغىن تەربىيىسى — قاراڭغۇ ئۆيگە سولاپ تەن جازاسى بېرىش.

كەلدى. بۇ ئاۋاز ھېكمەتتىكى يۈرەك ـ باغرىنى تىلىپ، ئوغلىنى ئېسىگە سالدى.
— يىغلىغان سىلىنىڭ نەۋرىلىرىمۇ؟ — سوردى ھېكمەت.
— شۇنداق! . . . شۇنداق! — غوپۇر نىياز چۆچۈپ باش لىڭشىتتى، — ئۇ ئوغلۇمـ
ـنىڭ تەۋەرۈكى. . . ئانىسى، مېڭىڭلار، بالا ئېچىلىپ كەتكەن ئوخشايدۇ، يۆگەپ
قويۇڭلار. . . ئاھ ئوغلۇم. . . بىر تال گۆھىرىم. . . كۆزۈمنىڭ قارىسى. . .
غوپۇر نىياز باشقىدىنلا يىغىنى باشلىدى. ھېكمەت بىلەن مەھبۇبە ئۇنىڭغا تەسەللى
بېرىپ، قايتىپ چىقىشتى. ئۇلار چوڭ يولغا چىققاندا، ئاياق ـ ئۇچىنى كۆرگىلى
بولمايدىغان نامايىشچىلار قوشۇنى لوساۋ، سۇلايمان سونجاق، كېۋىر يەكچەشمىلەرنى
ئالدىغا سېلىپ، ھەيۋەت بىلەن ئۆتمەكتە ئىدى.
— قاراڭ مەھبۇبە، — دېدى ھېكمەت قىزغا ئىشارەت قىلىپ، — ئۇلار ئالدىدىكى
پۈتۈن توسقۇننى يېمىرىپ ماڭىدىغان قىيان سۈغا ئوخشايدۇ. يازغۇچىلار: «زۇلۇمدىن
غەزەپ، خورلۇقتىن قەھرىمانلىق، تەڭسىزلىكتىن قارشىلىق تۇغۇلىدۇ. . . » دەپ
توغرا ئېيتقان. . .

تەقدىرنىڭ ئويۇنلىرى

ماۋجۇشىنىڭ ئۆز قولى بىلەن يازغان سەككىز يۈز خەتلىك «سىلىڭبۇنى توپقا
تۇتايلى» سەرلەۋھىلىك دازىباۋسى ئېلان قىلىنغاندىن كېيىن، ئىسيانكارلارنىڭ ھۇجۇم
قىلىش ئوييىكتى، يۆنىلىشى توپتىن ئۆزگەردى. بۇ دازىباۋ ئېلان قىلىنىش مۇناسىۋىتى
بىلەن، خوتەن شەھەر ئىچى، يېزا ـ بازارلىرى، كەنتلەرگىچە داغدۇغىلىق تەبرىكلەش
چوڭ يىغىنلىرى، نامايىشلار ئۆتكۈزۈلدى. تەشۋىق قىلىش ھەرىكىتى كوچا ـ كوچىلاردا
بىرنەچچە كۈن داۋاملاشتى. ئۇلارنىڭ توۋلىغان شوئارلىرى دازىباۋنىڭ روھى بويىچە،
«پارتىيە ئىچىدىكى كاپىتالىزم يولىغا ماڭغان ھوقۇقدارلارنى يوقىتايلى» ، «جاھىل
قورغانلارنى پاچاقلاپ تاشلايلى» ، «بۇرژۇئا سىلىڭبۇسىنى يەر بىلەن يەكـ
سان قىلايلى. . . » دېگەنلەردىن ئىبارەت ئىدى. ئىسيانكارلار «جاھىل قورغان» لارغا
ھۇجۇم باشلاۋاتقان كۈنلەردە، مەدەنىيەت ئىنقىلابىنىڭ گاڭلىڭى (پروگراممىسى) —
ئون ئالتە ماددا ئېلان قىلىندى. ئون ئالتە ماددىنى تەبرىكلەش، تەشۋىق قىلىش،
پلاكاتلارنى كۆتۈرۈپ نامايىش قىلىش يەنە بىرنەچچە كۈن داۋاملاشتى. شەھەر ئىچى

ئۇۋىسى بۇزۇلغان ھەرىنىڭ ئۆزىلا بولدى. تەرەپتە، ۋاڭ ـ چۇڭ، شوئار، داقا ـ دۇمباق ساداسى زادىلا ئۇزۇلمەيتتى. . . «سىلىڭبۇنى توپقا تۇتايلى» ئىنقىلابىنىڭ يېڭى يۇزلىنىشىگە تۇتاشتۇرغۇچى ئوت بولغان بولسا، ئون ئالتە ماددا ئىسيانكارلارنىڭ ئوت پۇركىگۈچ قورالىغا ئايلاندى! . . . ئون ئالتە ماددىدا، رەھبىرىي كادىرلار: «بىر قەدەر ياخشى كادىرلار»، «خاتالىقى بار، لېكىن قۇتقۇزۇۋېلىشقا بولىدىغانلار»، «بۇر-ژۇئازىيە پاتقىقىغا ئېغىر پاتقانلار»، «ئۆلگىچە ئۆزگەرمەيدىغان كاپىتالىزم يولىغا ماڭ-غان ھوقۇقدارلار» دېگەن تۆت خىلغا ئايرىلغان بولسىمۇ، خۇددى ئورمانغا چاقماق چۈشسە، ھۆل ـ قۇرۇق ئوخشاشلا كۈلگە ئايلانغاندەك، «بىر قەدەر ياخشى»، «قۇتقۇ-زۇۋېلىشقا بولىدىغان» دېگەن ماددىلار بىر چەتكە قايرىلىپ قالدى. ۋىلايەتلىك كومى-تېت، ناھىيىلىك كومىتېت، ئىدارە ـ جەمئىيەت، كان، كارخانا، زاۋۇت، فابرىكا، گۈڭشې، مەكتەپ ۋە دوختۇرخانىلارنىڭ رەھبەرلىك خىزمىتىنى ئۆتەۋاتقان ھەر دەرىجە-لىك كادىرلار ئارقا ـ ئارقىدىن تارتىپ چىقىرىلدى. ئۇلارنى ھەركۈنى بېشىغا كۈلا كىيگۈزۈپ، بوينىغا تاختا ئېسىپ سازايى قىلىش، كۈرەشكە تارتىش، تەن جازاسى بېرىش، ھەرخىل قىيناش ئۇسۇللىرى بىلەن ئازابلاش يەنە باشلاندى، زۇلۇم تارتىش نۆۋىتى ئەمدى رەھبىرىي كادىرلارغا كەلگەندى.

«تىيەنبىنىڭ» سىلىڭبۇسى ئىسيانكارلىرى تاڭ ۋېنسەي، ساۋۇر روزى قاتارلىق ناھىيە رەھبەرلىرىنى، شۇنداقلا چايخانا مەكتەپتە تېررورلۇق يۇرگۈزگەن سا چۇجاڭ (ئىسمەت بۇجاڭ ئېسىلىپ ئۆلۈۋالغاندى) قاتارلىق چوڭ ـ كىچىك چاپارمەنلەرنى كۈرەشكە تارتىپ، ئەكسىيەتچى لوشىيەندىن ھېساب ئېلىش كۈرىشىنى باشلىۋەتتى. ۋىلايەتكە قاراشلىق ئۇيغۇر ۋە خەنزۇ مەكتەپ ئوقۇغۇچىلىرى ۋىلايەتنىڭ شۇجىلىرىدىن خۇاڭ چىڭ، ئابلا توختى، ۋالىيلاردىن نۇرىيۇپ، ، مامۇت نىياز، يۇسۇپ مۇھەممىدى قاتارلىق رەھبەرلەرنى ھەر كۈنى دېگۈدەك سازايى قىلىپ، كۈرەش قىلماقتا ئىدى. ھوقۇقدارلارغا نىسبەتەن، خەنزۇ ئوقۇغۇچىلار ناھايىتى رەھىمسىز ئىدى. ئۇلار سازايى قىلىش، مەيدانغا ئېلىپ چىقىش، ھېساب ئېلىش كۈرەشلىرىدە، ئۇلارنى بەل تاسىملى-رى بىلەن ئۇرۇپ، ئېغىر نەرسىلەرنى بوينىغا ئېسىپ، قوللىرىنى قايرىپ، ھەرقاندىقى-نى كۆز يۇمۇپ ئاچقۇچە قارا تەرگە چىلاشتۇرۇپ قويۇاتتى. ئۇلارنىڭ ھەممىسى ھەربىي فورما كىيىپ، توقىسىغا بەش شوئار چۈشۈرۈلگەن بەل تاسىملىرىنى باغلىۋېلىشقاندى، يەڭلىرىدە خۇڭۇيىبىنىڭ بەلگىسى، مەيدە ۋە شەپكىلىرىدە ماۋجۇشى ئىزناكلىرى بارئىدى.

ئۇلار كوچىلاردىن تەرتىپسىز چېچىلىپ، قارا بوراندەك چىقىپ كەلسە، ھەممە ئادەمنىڭ يۈرىكى سىرقىرايتتى. بۇ «باتۇرلار» داۋاملىق ئۆزلىرىنى ئۇنتۇغان ھالدا تەرگە چىلىشىپ يۈرگەچكە، تەپچىپ چىققان تەر بەدەن ۋە كىيىملىرىگە بىر سىڭىپ، بىر قۇرۇپ تۇراتتى. شۇڭا، ئۇلار بىر كىمنىڭ يېنىغا كېلە ـ كەلمەي، ئۇلاردىن بەتبۇي، قاڭسىق بىر ھىد گۇپۇلدەپ كېلىپ، دىماغلارنى ئېچىشتۇرۇۋېتەتتى. بۇ چاغلاردا، ۋاڭ ئېنىماۋ، ۋۇگۇاڭ، سەيپىدىن ئەزىزلەر نەزەرىيە جەھەتتىن پىپەن قىلىنىۋاتقان، بىرقىسىم تەشكىلاتلار شىنجاڭدا يۈرگۈزۈلگەن ئەكسىيەتچى لۇشيەننىڭ باش بالاخورى ۋاڭ ئېنىماۋ دېسە، بەزىلىرى ئۇنى ۋۇگۇاڭغا ئارتىۋاتقان ۋەزىيەت شەكىللەنگەندى. بەزى تەشكىلاتلار: «يوقالسۇن ۋاڭ ئېنىماۋ!» دەپ ۋارقىرىسا، بەزىلىرى «ۋۇگۇاڭدىن ئىبارەت گومىنداڭ ئىشپىيۇنىنى ئۇزۇل ـ كېسىل يوقىتايلى!» دېگەن قارىمۇقارشى شوئارلارنى توۋلىشاتتى. بىرەر ھەپتە ئۆتمەيلا، بۇ شوئار بالىلاپ، «يوقالسۇن ۋۇ، لۇي، چى، جاڭ . . .[1]» غا كۆپەيدى.

بىركۈنى، گۇلباغدا قىقاس ـ چوقان كۆتۈرۈلدى. بىر قىسىم تەشكىلاتلار خۇاڭ چىڭنى سۆرەشتۈرۈپ ئېلىپ چىقتى. ئۇنىڭ بوينىدا سىم بىلەن ئېسىلغان ئوتتۇز كىلولۇق گىر تېشى بار ئىدى. خۇددى يايونغا قارشى ئۇرۇش دەۋرىدە پارتىزانلار ئىشلەتكەن مىنادەك شەكىلدىكى گىر تېشى ئۇنىڭ تىزلىرىدا پۇلاڭلاپ، پاچاق سۆڭەكلىرىگە ئۇرۇلاتتى. ئارقىدىن يۈگۈرۈپ كېلىۋاتقان خۇاڭ تەيتەي خۇڭۇيىبىڭلارنىڭ ياقىلىرىغا ئېسىلاتتى، يۈزلىرىگە چاڭگال سالاتتى، يۈزلىرىگە شالاقلىتىپ تۈكۈرەتتى ۋە ئۇلارنى ئېغىزىنى بولۇشىغا قويۇپ بېرىپ تىللايتتى. . . ئۇ ئادەتتىكى ئاممىا، يەنە بىر تەرەپتىن، ئېرى يولىدا جان تىكىشتەك پىداكارلىق روھىغا ئىگە ئايال بولغاچقا، ھېچكىم ئۇنىڭغا چېقىلالمايتتى، ئۇنىڭدىن قورقاتتى. . .

— ۋۇي فاشىستلار، قاراقچىلار، بۇلاڭچى ئەبلەخلەر. . . — دەيتتى خۇاڭ تەيتەي ئۆزىنى توسۇۋالغانلارنى ئۇرۇپ ـ تىللاپ، — خۇاڭ چىڭ ئازادلىق ئۇرۇشىدا قان

---

[1] ۋۇ، لۇي، چى — ئەينى ۋاقىتتىكى ئاپتونوم رايونلۇق پارتكومىنىڭ مۇئاۋىن شۇجىلىرى ۋۇگۇاڭ، لۇي جىيەنرېن، چى گو؛ جاڭ شىنجاڭ يېزا ئىگىلىك ـ قۇرۇلۇش بىكىتۈەنىنىڭ باش قوماندانى جاڭ جۇڭخەن.

تۆككەندە، سەنلەر نەدىدىڭ؟ . . . ئۇ دادۇخىنىڭ پولات زەنجىر كۆۋرۈكلىرىدىن ئۆتكەن-دە، سەنلەر بارمىدىڭ؟ . . . ياپون ئالۋاستىلىرى بىلەن قانلىق جەڭلەر ئېلىپ بارغاندا، سەنلەر نەدە قېلىشقانىدىڭ؟ پارتىيە ئۇنىڭغا «خۇاڭ يولۋاس» دېگەن نامنى بەرگەندە، سەن پاراكەندچىلەر ئاناڭنىڭ قورسىقىدىمۇ يوق ئىدىڭ! داداڭنىڭ ۋۇجۇدىدا بىر تېمىم سۈيدۈك بولۇپمۇ تۆرەلمىگەن!

ئوقۇغۇچىلار خۇاڭ چىڭنى ئىتتىرىپ، قوللىرىنى قايرىپ، ماشىنىنىڭ ئېچىۋېتىلگەن كوزۇپىنىڭ ئارقىسىغا ئېلىپ كەلدى، ئۇنى كوزۇپقا سۆرەپ ـ تارتىپ چىقاردى ـ دە، ئېلىپ كەتتى. شۇ كۈنى چۈشتىن باشلاپ، گۈلباغنى چوڭ ـ كىچىك لوزۇنكىلار، پلاكاتلار قاپلىدى. ئۇلاردا: «چىشى يولۋاس شىسى تەيخۇ[1] ـ خۇاڭ تەيتەينىڭ ھەيۋىسىنى يەرگە ئۇرايلى!»، «خۇاڭ تەيتەيدىن ھېساب ئالايلى»، «ئىت كاللىسىنى چېقىپ تاشلايلى. . .» دېگەندەك مەزمۇنلا يېزىلغاندى.

بۇ ۋەقەدىن ئىككى كۈن ئۆتكەندە، «يۈكسەك چوققا» سىلىكبۇسى (بۇرۇنقى تۈەندىن سىلىكبۇغا ئۆزگەرگەندى) خۇاڭ چىڭنى ماشىنىدا سازايى قىلىشقا ئېلىپ چىقتى. ئۇنىڭ يۈزلىرى ئىششىپ، كالىپۇكلىرىدا قان قېتىپ قالغاندى. ئادەمنىڭ كۆپلۈكىدىن ماشىنا يېنىغا كەلگىلى بولمايتتى. «تىەنبىك» سىلىكبۇسىنىڭ ئىنقىلابچىلىرى شىددەت بىلەن بېسىپ كەلدى ـ دە، ماشىنىغا يامىشتى. ئۇلار خۇاڭ چىڭنى ئېلىپ كېتىپ، كۈرەش قىلىش ئارقىلىق ئۇنىڭدىن ھېساب ئالماقچى ئىكەنلىكىنى ئېيتىپ، چىڭ تۈرۈۋالدى. بىر ئاز ئىتتىرىش، سۈركىلىش بولغاندىن كېيىن، جاڭ سىلىڭ (جاڭ تىەن) رازىلىق بىلدۈردى. «تىەنبىك» سىلىكبۇسىنىڭ ئىسيانكارلىرى خۇاڭ چىڭنى چايخانا مەكتەپكە ئېلىپ كىرىپ كەتتى. بۇ كەچ تەرەپ بولغاچقا، مەمتىلى ئىبراھىمنىڭ بۇيرۇقى بىلەن، ئۇنىڭغا تاماق بېرىپ، ياتاقنىڭ بىر بۇلۇڭىغا كۆرپە تاشلاپ بەردى. بېشى مايلىشىپ كەتكەن كىر سامان تەكىيگە تېگىشى بىلەن، خۇاڭ چىڭ ئۇيقۇغا كەتتى. ئەتىسى، بويىندىكى گىر تېشى ئېلىپ تاشلانغان خۇاڭ چىڭ ئورۇندۇقتا ئولتۇرۇپ، خوتەندە يۈرگۈزۈلگەن ئەكسىيەتچى لۇشىيەندىن ھېساب بەردى. ئۇرۇش، تىللاش، قول قايرىشلار بولمىدى. بۇ چاغلاردا، مەمتىلى ئىبراھىمنى «مەي

---

[1] شىسى تەيخۇ — مەنچىڭ ھۆكۈمىتىنىڭ زاۋاللىققا يۈز تۇتقان دەۋرىدىكى ھۆكۈمرانى بولغان زالىم ئايال.

سلىك» دەپ ئاتاش ئادەتكە ئايلانغاندى. خۇاڭ چىك شۇ كۈنى كەچتە كاتىپ كامىل بىلەن مەي سلىكىغا مۇنداق دېدى:

— بۇنىڭدىن كېيىن، مېنى سىلەر كۈرەش قىلساڭلار! «يۈكسەك چوققا» سلىكىـ بۇسىنىڭ ئىسيانكارلىرىغا بەرمىسەڭلار... ئۇلار ماۋجۇشىنىڭ «قەلەم كۈرىشى قىـ لىش، ئەلەم كۈرىشى قىلماسلىق» دېگەن يولىيورۇقى بويىچە ئىش قىلمايدۇ، بەكمۇ رەھىمسىز...

خۇاڭ چىڭنىڭ ئېگىز، قاۋۇل گەۋدىسى دۇمچەيگەن، سېمىز، يوغان كالپۇكلىرى ساڭگىلىغان، ئىششىغان قاپاقلىرى ئاستىدىكى كۆزلىرى ئېلىشىپ تۇرغان ھالدا ئۇلارغا يالۋۇردى. ئۇنىڭ بۇ سىياقىنى ھېكمەت ئۇزۇن زامانلارغىچە ئۇنتۇيالمىدى...

«تىەنبىك» سلىكبۇسى خۇاڭ چىڭنى ئۇچ كۈنگىچە ھېچقانداق تەشكىلاتقا بەرمىـ دى. تۆتىنچى كۈنى، «يۈكسەك چوققا» سلىكبۇسىنىڭ جاڭ تىەن باشلىق ئادەملىرى چايخانا مەكتەپكە بېسىپ كىردى. ئاۋۋال خۇاڭ چىك، ئاندىن ژاڭ ئېنماۋ، ژو گۇاڭ توغرىسىدا مۇنازىرە بولدى. ھويلا ئىچى ژاراڭ ـ چۇرۇڭ، ژارقىراشلارغا تولدى. ئاخىرىغا بېرىپ ئۇلار مۇشتلىشىشقا ئۆتتى. بىرەر يۈزدىن ئارتۇق ئىنقىلابچى ھويلىدا كاللەكلىشىپ، بىر ـ بىرىنى تاسما بەلباغ، تاياق ـ توقماق، پارتا ـ ئورۇندۇقلارنىڭ پۈتلىرى بىلەن قارا ـ قويۇق ژاقىلدىتىپ ئۇرۇپ، قەيىرى توغرا كەلسە، شۇ يېرىگە سېلىشقا باشلىدى. بىر ـ بىرىنى قوغلىشىپ يۈرۈپ تاش، خىش پارچىلىرىنى ئېتىشتى. ئاغزى ـ بۇرنى قان، پېشانە ـ قاپاقلىرى يېرىلغان، كىيىملىرى يىرتىلغان ئىنقىلابچىلارنىڭ بۇ ئېلىشىشى خۇددى ئىككى مەھەللىنىڭ ئىتلىرىنىڭ قانجۇق تالاشقىنىغا ئوخشاپ قالدى. جاڭ تىەن ژارقىراپ:

— سىلەر زاۋۇپەنپەي ئەمەس[1] بەلكى كاپىتالىزم يولىغا ماڭغان ھوقۇقدارلارنى قوغدايدىغان باۋخۇاڭپەي[2] بولدۇڭلار!... ژاڭ ئېنماۋ ۋە ژو گۇاڭ مەسلىسىدە ئىنقىـ لابنىڭ توپ پرىنسىپلىرىدىن تايدىڭلار! ژاڭ ئېنماۋ بىرىنچى قول شۇجى بولغانىكەن، شىنجاڭدا يۈرگۈزۈلگەن فەندۇڭ لۇشىيەنگە شۇ ئىگە بولۇشى كېرەك...

«يۈكسەك چوققا» سلىكبۇسىنىڭ ئىسيانكارلىرى بىر قەپەس ئېلىشقاندىن كېـ

---

① زاۋۇپەنپەي — ئىسيانچىلار.

② باۋخۇاڭپەي — قوغدىغۇچىلار.

يىن، خۇاڭ چىڭنى بۇلاپ ئېلىپ چىقىپ كەتتى. هويلىدا تاش - كېسەك پارچىلىرى، ئۇزۇلگەن تاسما بەلباغلار، كارىدورلاردا بولسا سۇنغان پارتا - ئورۇندۇقلار قالايمىقان چېچىلىپ ياتاتتى. ئېلىششتا، هېكمەتنىڭ پىشانىسى يېرىلغاندى، مەهبۇبە تىزلىنىپ ئولتۇرۇپ ئۇنىڭ بېشىنى تېڭىۋاتاتتى. لېكىن مۇرات بىرسىنىڭ بۇرنىغا ئۇرۇپ، ئۇنىڭ ماخىرىنى ئېزىۋەتكەندى. كامىل ياتاق ئىچىدە جىلى بولۇپ قوللىرىنى شىلتىپ، ئۇلارنى ئەيىبلەشكە باشلىدى:

— مەن هەرقايسىڭنى ئەلەم كۆرىشى بولغان يەرگە بارماڭلار، ئارىلاشماڭلار دېمىگەنمىدىم؟ . . . ئەينەككە قاراپ بېقىشقىنا، ئەپتىلىرىڭ نېمە بولۇپ كېتىپتۇ؟ بۇ مالىمانچىلىق، ئۇر - چاپتا، قايىسىنىڭ توغرا، قايىسىنىڭ خاتا، كىم مۇلچەرلىيە- لەيدۇ؟ ئاخىرىدا، بۇ ئىشلارنىڭ هېسابى بولىمامدۇ؟ هەي مۇرات، سېنىڭ يۇزۇڭ نېمىگە شۇنچىۋالا قان بولۇپ كەتتى؟

— مېنىڭ ئەمەس ئۇنىڭ، — غۇدۇڭشىدى مۇرات، — هېلىقى گۇيىنىڭ ئاستىدا قاپتىكەنمەن، بۇرنىنىڭ قېنىنى يۇزۇمگە سۈۋىدىمۇ، ئىش قىلىپ قان توردىدۇ- غۇ! . . .

— مۇراتقۇ گەپ ئاڭلىماس پېتىر قۇلاق بولدى، — دېدى كامىل هېكمەتكە قاراپ، — ئەمدى سېنىڭ بۇ نېمە بولغىنىڭ؟

— قارىسام، مۇراتقا ئىككىسى ئېسىلىۋاپتىكەن. . . مەنمۇ يۇگۇرۇپ بېرىپتىمەن، شۇ. . .

كامىل خاپا بولۇپ چىقىپ كەتتى. مەهبۇبە هېكمەتنىڭ بېشىنى تېڭىپ بولۇپ، كۆرۈشكىدا چاي ئېلىپ كەلدى.

— قېنى قىزىق - قىزىق ئىچىڭا! ئاغرىۋاتامدۇ؟ — دېدى مەهبۇبە ئېڭىشىپ، — شاپىگرافتا چۈەندەن باسىدىغان ئىشىڭزنى قىلىسىڭزچۇ، جىدەلگە ئارىلىشىپ يۈرمەي. . .

— هوي، ئاچا. . . — دېدى مۇرات مەهبۇبەگە، — تەربىيە بەرمىگەن ئەمدى سىز قالدىڭزمۇ؟ هېكمەت خۇددى ئېرىڭزدەك ئۇنى باشقۇرۇپلا كەتتىڭزغۇ! مەهبۇبە يۇزىنى تۇتقانچە چىقىپ كەتتى.

— هەي، ئەجەپ گېپىڭ قوپال نېمىكەنسەن، — هېكمەت ئالىيىپ قاردى، — قاچانمۇ چىرايلىقراق گەپ قىلىشنى ئۆگىنەرسەن؟ . . .

— هوي، هوي، مونۇنىڭ ئەزۋەيلەپ كەتكىنىنى كۆرەيمۇ! — مۇراتمۇ ئالايدى، — مۇشۇ كۈنلەردە بۇ خېنىم تامىقىڭنى توشۇپ، قاچاڭنى يۇيۇپ، كۆڭلەك - ئىشتانلىرىڭنى ئۆيىگە ئەكىتىپ، تېخى دەزمال سالغان قاتلاقلىق قولياغلىقلارنى بېرىپ، ئۆچكە يېغىدەك ئېرىپلا كەتتا؟ . . . يە شۇنداقراق بىر ئىش بولۇۋاتامدۇ؟ . . .

— پوق يېمە، بۇ دېگەن ئىنقىلابىي دوستلۇق، ياخشى كۆرۈش دېگەن باشقا گەپ. . .

— ئۇنداقتا بوينىنى قايرىپ سۆيۈپ باقمىدىڭ؟ ھەم ياخشى كۆرمەيسەن؟ . . .

— ياق!

ئىشىك تۈۋىدە تۇرۇپ ھەممە گەپنى ئاڭلىغان مەھبۇبە يېغلىغانچە يانتىقىغا كىرىپ كەتتى.

كەچتە گۈلباغدا يەنە مۇنازىرە بولدى. گۈلدۇرلىشىپ يۇگۇرۇپ يۇرگەن توپ - توپ ئوقۇغۇچىلار، ئوقۇنقۇچىلار ژاڭ ئېنىماۋ بىلەن ژۇ گۇاڭنىڭ قايىسىسى كاپىتالىزم يولىغا ماڭغان ھوقۇقدار ئىكەنلىكى ئۈستىدە پاكىت كۆرسىتىپ، نەزەريە سۆزلەپ، ژارقىراشماقتا ئىدى. بۇ مۇنازىرىمۇ قىزىرىشىپ، ئىتتىرىشىپ، ئاخىرى مۇشتلىشىشقا ئايلاندى. گۈلباغدا، قاچ - قاچ، قوغلا - قوغلا باشلاندى. ئاردا ھارام تاياق يېپ كېتىۋاتقان بىگۇناھ شەھەر ئاھالىلىرى قىقاس - چۇقان كۆتۈرۈشۈپ قاچماقتا ئىدى. بۇنداق مۇنازىرە، پاكىت كۆرسىتىش، نەزەريە سۆزلەش ئون نەچچە كۈن داۋاملىشىپ، «زاۋۇپەنپەي» ، «باۋخۇاڭپەي» دېگەن ئىككى كۆزقاراش پەيدا بولدى. بۇ تەرەققىي قىلىپ، مۇنازىرىلەشكۈچىلەر تەرەپپاز تەشكىلاتلارغا ئايرىلدى. ئەكسىيەتچى لۇشىيەنگە قارشى كۈرەش، جىن - شەيتانلارنى ئازاد قىلىش ئىنقىلابلىردا بىر سەپتە ماڭغان يولداشلار ئەمدى قېنىقماس دۈشمەنلەرگە ئايلانغاندى. ئۇلار بىر-بىرىنى «باۋخۇاڭپەي» لىكتە ئەيىبلەپ، دازىباۋ، پلاكات، لوزۇنكىلارنى يېزىپ چاپلايتتى. بىر - بىرىنىڭ يازغانلىرىنى يىرتىپ ياكى ئۈستىگە چاپلاپ، بىردەمدىلا سۈركىلىش پەيدا قىلاتتى. قوللىرىغا تاياق، كالتەك، خىش پارچىلىرىنى ئېلىپ، رەستىمۇرەستە قوغلىشىپ، كوچا جەڭلىرىنى ئېلىپ باراتتى. شۇنىڭ بىلەن، مۇنازىرىلىشىش - مۇشتلىشىشقا، مۇشتلىشىش تەرەققىي قىلىپ كالتەك، توقماق، تاشلار بىلەن ئېلىشىشقا ئالماشتى. ۋەزىيەت مۇشۇنداق لىغىلداپ تۇرغان كۈنلەرنىڭ بىرىدە، «يۈكسەك چوققا» ئىسيانكارلار سىلىڭبۇسى بىر كېچىدىلا شەھەر ئىچىنى دازىباۋ، لوزۇنكىلار بىلەن تولدۇرۇۋەتتى.

پىپەن تاملىرى، بىنا تاملىرى، دەل ـ دەرەخ غوللىرى ھەتتا ئاسفالت يوللارغىمۇ دازىباۋ چاپلاشتى. ئەتىسى سەھەردە، شەھەرنى زىلزىلىگە سالغۇدەك شوئار ئاۋازلىرى، دۇمباق سادالىرى ياڭىرىدى. ئۇلار ئادەمنىڭ ئەقلى يەتمىگۈدەك، ئاڭلىسا قورققۇدەك شوئارلارنى توۋلايىتتى.

— يوقالسۇن ليۇ، دېڭ، تاۋ!...[1]

— ليۇ شاۋچى، دېڭ شياۋپىڭ، تاۋ جۇلارنى پرولېتارىيات سەھنىسىدىن سۈپۈرۈپ تاشلايلى!...

— پرولېتارىيات دىكتاتورىسىنىڭ ھەيۋىسىنى ئاشۇرايلى!...

— ماۋجۇشىنى جان تىكىپ قوغدايلى!...

نامايىشچىلار قوشۇنى رەستىمۇرەستە رەسىملىك ۋە رەسىمسىز چۈەندەنلەرنى چېچىپ ماڭاتتى. ئۇلار ئۇزاپ كەتكەن ھامان، ئۇششاق بالىلار، شەھەر ئاھالىلىرى، كاسىپ ـ ھۈنەرۋەنلەر يوللاردا ئۇچۇشۇپ يۈرگەن ۋەرەقىلەرنى تېرىپ قوينىغا سالاتتى ۋە ئۆيلىرىگە ئاپىرىپ ئوقۇغاندىن كېيىن، بىر ـ بىرىگە قارىغىنىچە، كۆزلىرى چەكچىيىپ كېتەتتى. بىر كۈنى مەھبۇبە ئاشۇنداق بىر ۋەرەقىلەردىن ئۈچنى كۆتۈرۈپ كىردى. ئۇنىڭ بىرسى: «پارتىيە ئىچىدىكى كاپىتالىزم يولىغا ماڭغان ئەڭ چوڭ ھوقۇقدار ليۇ شاۋچىنى يوقىتايلى» دېگەن سەرلەۋھىلىك تەشۋىق ۋەرەقى بولۇپ، ئۇنىڭدا ليۇ شاۋچىنى مەلۇم مۇددەتتە پارتلايدىغان بومبا، ماۋجۇشىنىڭ يېنىدا يانقان نىقابلانغان يولۋاس، «تەتۇر ھېساب ئالغۇچى بۇرژۇئا ۋەكىلى» دېگەندەك مەزمۇنلار يېزىلغانىدى، يەنە بىرسىدە، دېڭ شياۋپىڭ بىلەن تاۋجۇنىڭ «جىنايەتلىرى» پاش قىلىنىغانىدى، ئۇچىنچىسىدە بولسا، ھەربىي فورما كىيىشكەن خۇڭۋېيبىڭ ئوقۇغۇچىلار تەمىدىل بىر ئادەمنىڭ قوللىرىنى ئارقىسىغا قايرىپ، گەجگىسىدىن بېسىپ سەھنىدە كۆرەش قىلىۋاتقان رەسىملىك ۋەرەقە ئىدى. سىم بىلەن ئېسىلغان تاختىيى بوينىغا تېرىلىپ، تاقىر بېشى يەرگە تەگكۈدەك بولغان بۇ ئادەم ياپونغا قارشى ئۇرۇش دەۋرىدە، ئازادلىق ئۇرۇشى جەڭلىرىدە ئاجايىپ خىزمەت كۆرسەتكەن، كېيىن بېيجىڭ شەھىرىنىڭ باشلىقى بولغان پېڭ جېن ئىدى. «يۈكسەك چوققا» سىلىكبۇسى بۇنداق يېڭى خەۋەرلىرى بىلەن بارغانسېرى ئۈستۈنلۈكنى ئىگىلەپ، پېڭ دېخۇەي، چېن يى، خې لۇڭ... قاتارلىق بىرمۇنچە

---

[1] ليۇ، دېڭ، تاۋ — ليۇ شاۋچى، دېڭ شياۋپىڭ، تاۋ جۇ.

جۇڭياڭ رەھبەرلىرىنىڭ «چېكىدىن ئاشقان جىنايى قىلمىشلىرى» يېزىلغان تەشۋىق ۋەرەقىلىرىنى ئارقا ـ ئارقىدىن تارقاتتى، ئۇلارنى كوچىلارغا چاپلاپ، پىپەن سەھنىلىرىنى تولدۇرۇۋەتتى. بۇ چاغلاردا «تىيەنبىنڭ» سىلىڭبۇسى «باۋخۇاڭپەي» قالپىقى ئاستىدا، نەزەردىن چۈشۈپ قېلىۋاتاتتى. مەي سىلىڭمۇ كاپىتالىزم يولىغا ماڭغان ھوقۇقدارلارنى قوغدايدىغان «بۇزۇق كاتتىۋاش» بولۇپ قالغاندى. مانا بۇ «يۈكسەك چوققا» ئىسيانكارلار سىلىڭبۇسىنىڭ دازىباۋ، تەشۋىق ۋەرەقىلىرى ۋە گۈلباغدا ھەركۈنى ياڭراپ تۇرغان يۈقىرى ئاۋازلىق رادىئو كارنايلىرىدا ئۈزلۈكسىز ئېلىپ بارغان تەشۋىق ـ تەرغىباتلىرىنىڭ بەرگەن مېۋىسى ئىدى.

ئىيۇننىڭ ئاخىرلىرى تەكلىماكاندىن قىيپاش ئۇرغان شامال قۇم ـ توپىلارنى ئۇچۇرۇپ كەلمەكتە. خوتەن ئاسمىنىغا قارا بۇلۇتلار يىغىلماقتا ئىدى. يۇرۇڭقاش دەريا سىنىڭ بويلىرى تۇتاش مانانلاشقان. . . ئەنسىزلىك ھەم ۋەھىمىگە تولغان كوچىلار تىمتاس ۋە سۈرلۈك ئىدى، ئادەملەر بىر ـ بىرىگە گۇمانلىق قارىشىپ، ئۆز سايىلىرىدىنمۇ ھۇركۈپ، يولنىڭ چېت ـ ياقىلىرىدا باشلىرىنى چۆكۈرگىنىچە، ئۆز غەمخاسىغا ئالدىرىشىدۇ. ئۇلار جانغا پاتقان شوئار، دۇمباق ئاۋازلىرىنى ئاڭلاشتىن، ئاغزى ـ بۇرنى قانغا بويالغان، بويۇنلىرىغا چۆيۈن تاختىلار ئېسىلغان، مۆلۈلدەپ قاراپ تۇرغان كۆزلەرنى كۆرۈشتىن بىزار بولغاندى. شۇنداق، ئۇلارغا خاتىرجەم ھايات، تىنچ تۇرمۇش، تىرىكچىلىكى ئۈچۈن ئاسايىشلىق كېرەك ئىدى. . .

پولات زاۋۇتى تەرەپتىن زور قوشۇن نەرە تارتىپ كەلمەكتە ئىدى! مىڭلىغان زەمبىرەكلەر بىردەك گۈمبۈرلىگەندەك شوئار ئاۋازى بىلەن گۈپ ـ گۈپ قىلىپ رىتىملىق بېسىلغان قەدەم ئاۋازلىرى گۈلباغقا بارغانسېرى يېقىنلاپ كەلدى. بۇ مىڭلىغان خەنزۇ، ئۇيغۇر ئوقۇغۇچىلار ئىدى. ئۇلارنىڭ ھەممىسى ھەربىي فورما كىيگەن، بىلەكلىرىدە خۇڭۋېيبىڭ بەلگىسى، مەيدە ۋە شەپكىلىرىدە ماۋجۇشى ئىزىنىكى بولۇپ، قوللىرىدا بىر غۇلاچ ئۇزۇنلۇقتا قىزىل پۈپۈكلۈك تۈمۈر نەيزىلەر بار ئىدى. نەيزىلىرىنىڭ بىر قېلىپتىن چىققاندەك ئوخشاشلىقى، ئۇچلۇق بىسلىرىنىڭ پارقىراقلىقى، دەستىلىرىنىڭ سىيلىقلىقىدىن، ئۇلارنىڭ پولات زاۋۇتىدا ياسالغانلىقى چىقىپلا تۇراتتى. سول يېنىغا تاپانچا ئاسقان جاڭ تىەن توپنىڭ بىر ئالدىغا، بىر كەينىگە ئۆتەتتى. قوشۇن شەھەردىكى تۆت كوچىنى ئايلىنىپ چىققاندىن كېيىن، گۈلباغقا كەلگەندە، بىر بۇيرۇق بىلەن، ئالدى ـ ئارقىغا يۈرۈشۈپ، سەپ ئارىلىقىنى كېڭەيتتى ۋە نەيزىلىرىنى

ىرىنى ئالدىغا شىلتىپ، «شا. . . شا. . . شا. . . »[1] دەپ ۋارقىراشتى. ئۇلار بۇ ھەرىكىتىنى ئون مىنۇتتەك تەكرارلىدى. ھېكمەت بۇ توپنىڭ ئارىسىدا گۈلرۇزنى كۆرۈپ قالدى. ئۇمۇ ئىسيانكارلارغا ئوخشاش كىيىنگەن بولۇپ، نەيزىسىنى غەزەپ بىلەن «شا. . . شا. . . شا. . . » دەپ ئالدىغا شىلتىيىتتى. ئاياغ ـ قۇيرۇقىنى كۆرگـ- لى بولمايدىغان بۇ ھەيۋەتلىك قوشۇن: «كاپىتالىزم يولىغا ماڭغان ھوقۇقدارلارنى قوغدىغانلارغا ياخشى كۈن يوق!» ، «ئىسيان كۆتۈرۈش شەرەپلىك، خاننى قوغداش نومۇس» ، «جاھىل قورغانلارنى پاچاقلاپ، ئۇنىڭ كاتتىۋاشلىرىنى ئىنقىلاب ئوتىدا كۆيدۈرۈپ ئۆلتۈرەيلى» دېگەندەك خىلمۇ خىل مەزمۇندىكى شوئارلارنى خېلى ئۇزۇنغىچە توۋلىدى. . .

بىر كۈنى، ئەتىگەنلىك تاماقتىن كېيىن، مەمتىلى ئىبراھىم تىيەنبىڭ سىلىڭبۇسـ- نىڭ ئاساسلىق ئادەملىرىنى ئىشخانىغا يىغدى. ئۇ روھىي سۈلغىن، قاپاقلىرى چۈشۈپ كەتكەن ھالدا ئولتۇراتتى.

— يولداشلار، — دېدى ئۇ خوشياقمىغاندەك بېشىنى كۆتۈرۈپ، — ئەھۋال مۇشۇ دەرىجىگە يەتتى. . . قانداق قىلىمىز؟ . . . «يۈكسەك چوققا» سىلىڭبۇسىنىڭ بىر تۈەنى بولۇپ ئۇلارغا قوشۇلۇپ كېتىمىزمۇ؟ ياكى سىلەرنىڭ باشقا چارە ـ ئامالىڭلار بارمۇ؟

— مەنچە، بوستانغا قايتىپ، — دېدى كامىل گەپنى سوزۇپ ئولتۇر- ماي، — ئوقۇشنى ئەسلىگە كەلتۈرۈپ ئىنقىلاب قىلساق. . .

— سىنىڭچە كۈڭزىنىڭ ئوتتۇز ئالتە تەدبىرى ئىچىدىكى ئەڭ مۇھىم تەدبىر «پەشنى قېقىپ كېتىش ھەممىدىن ئەلا» مۇ؟ قۇيرۇقىمىزنى خادا قىلىدىكەنمىز ـ دە؟ — دېدى مۇرات نارازىلىق بىلەن.

— سەن ئۆزۈڭنىڭ ئوقۇتقۇچى ئىكەنلىكىڭنى ئۇنتۇپ قالما، — كامىل ئالىيىپ قويدى، — شەھەردە بۇ ئۇر ـ چاپقا ئارىلىشىپ، نېمىگە ئېرىشمەكچىدىڭ؟

— مەن كامىلنىڭ پىكرىگە قوشۇلىمەن، — ھېكمەت قولىنى كۆتۈردى، — ئەڭ ياخشىسى، مەكتىپىمىزگە چىقىپ كېتەيلى. . .

مۇزاكىرىدە كۆپ پىكىر ئىختىلاپلىرى بولمىدى. ھەممىسى ئاساسىي جەھەتتىن

---

[1] — ئۆلتۈر، ئۆلتۈر، ئۆلتۈر. . . دېگەن مەنىدە.

قايتىشنى توغرا تاپتى. ئۇلار بۇ قارارنى باشقىلارغا ئۇقتۇرۇش ئۈچۈن چىقىپ كېتىش-تى. كامىل، ھېكمەت، مۇراتلار ھويلىغا چىققاندى، نەفىسە، زۇمرەتلەر كېلىپ قالدى. ئۇلار دەسلەپتە ئالىمجان، شادىمانلارنىڭ ئۆيىگە بېرىپ، ئاندىن ئامانىللانىڭ ئائىلىسىنى يوقلاشنى مەسلىھەت قىلىشتى. ئالىمجان بىلەن ئامانىللا فەندۇڭ لۇشيەن پىپەن قىلىنىپ ئۇزۇن ئۆتمەيلا قايتىپ كەلگەندى. كامىل دەرۋازىدىن چىقىپ كېتىۋا-تىپ، ھەممە دوستلارنىڭ بىرلىكتە نائىبى بىلەن غازاخۇن ئاكىنىڭ قەبرىسىنى يوقلىشى لازىملىقىنى ئەسكەرتىپ قويدى. ئۇلار كوچىغا چىققاندا، كۆزلىرى قىزىرىپ كەتكەن مەھبۇبە دەرەخ ئارقىسىغا يوشۇرۇنۇپ تۇراتتى. نەفىسە بىلەن زۇمرەت ئەرلەرگە: «سىلەر ماڭغاچ تۇرۇڭلار» دەپ قويۇپ، ئۇنىڭ ئالدىغا باردى. كامىل، ھېكمەت، مۇراتلار پاراڭلاشقاچ مېڭىپ، قىزلارنى گۈلباغدا ساقلىدى. ئاردىدن خېلى ۋاقىت ئۆتكەندىلا، نەفىسە، زۇمرەتلەر ئىتتىك قەدەملەر بىلەن يېتىپ كەلدى ۋە ھېكمەت بىلەن مۇراتقا ئالىيىۋالدى.

جەم بولغان دوستلار ئۆزئارا مۇڭدىشىش، بېشىدىن ئۆتكەن كەچمىشلەرنى سۆز-لەش، خاننىزاتخان ئاننى يوقلاش، قەبرىستانلىققا بېرىش ئىشلىرى بىلەن ۋاقىت تېز ئۆتۈپ كەتكەندى. ھېكمەت كۈن يۇرۇڭقاش بويلىرىغا قىڭغىيىشى بىلەن، نەبىنىڭ ئۆيىگە قايىتتى. گەرچە ئۇ يەردە، ئۇنى كۈتۈپ ئولتۇرىدىغان گۈلزىبا بىلەن ئوغلى ئەزىمەت بولمىسىمۇ، نېمە ئۈچۈندۇر ئۇنىڭ ئۇ ئۆيگە ئارىلاپ ـ ئارىلاپ بارغۇسى كېلىپ تۇراتتى. گۈلزىبانىڭ ھىدلىرى سىڭگەن ھۈجرىدا بولۇش ئۇنىڭ ئۈچۈن كۆڭۈللۈك ئىدى. دېرىزە قاپاقلىرىنى ئېچىۋېتىپ، جەينەكلىرىگە بېشىنى قويۇپ خىيال سۈرۈش، شېرىن خاتىرىلەرنىڭ گۈۋاھچىسى بولغان ئاشۇ كارىۋاتتا يېتىپ، سۆيۈملۈك چىرايىنى كۆز ئالدىغا كەلتۈرۈش، ئاۋغان كوچىسى دوقمۇشىدىكى تۇنجى خاسىيەتلىك ئۇچرىشىش-تىن تارتىپ تا يۇرۇڭقاش دەرياسى بويىدىكى يالغۇز تېرەككە قوش يۈرەكنى ئويغاتقا قەدەر خاتىرىلەرنى ئەسلەش ئۇنىڭ ئادىتى بولۇپ قالغانىدى.

قورۇ ئىچى بوراندا ئۆگزىلەردىن ئۈچۈپ چۈشكەن چاۋار ـ چاتقال، قەغەز، كونا پايتىمىلار بىلەن پاسكىنا بولۇپ كەتكەندى. ھېكمەت ئوچاققا ئوت قالاپ، چۆگۈننى قويغاندىن كېيىن، ئۆستەڭدىن سۇ ئەكىرىپ ھويلىغا چاچتى. ئۇ ئەخلەتنى كونا داسقا ئېلىۋاتقاندا، مەھبۇبە شەپە چىقارماي كىرىپ كەلدى. ئۇنىڭ قولىدا يۆگەكلىك داستە-خان بار ئىدى. ھېكمەت بېشىنى كۆتۈرۈپ، ـ كەلدىڭىزمۇ؟ ـ دەپ كۈلۈپ قويدى.

چۈنكى، بۇگۈن ئالىمجان، ئامانىللا، كامىللار ئۇنى مەھبۇبە توغرۇلۇق خىلىلا تەرلەتكەنىدى. ئۇلار: «بىر قىز بالىنىڭ ساڭا شۇنچىلىك كۆيۈنۈشى، ھەتتا قوشكۆلگە يوقلاپ بېرىشى ئاسانمۇ؟» دېيىشىپ ئۇنى ئەيىبلەشتى. بولۇپمۇ نەفسە بىلەن زۇمرەت ھېكمەتنى ئامانىللانىڭ ھويلىسىغا ئېلىپ چىقىپ: «ياخشى كۆرمەيمەن، بۇ دېگەن ئىنقىلابىي دوستلۇق دېگەنلىرىڭىز نېمىسى؟ ياخشى كۆرمەيدىغان ئادەم نېمە ئۈچۈن باشتا ئۆزىڭىزنى تارتمىغان؟» دېيىشىپ، ئۇنىڭغا تەنبىھ بېرىشتى. تېخى زۇمرەت: «ياكى سىز مازارغا شەيخ بولماقچىمۇ؟» دەپ ۋارقىرىدى. شۇڭا، ھېكمەت مەھبۇبەگە قاپىقىنى تۇرۇشتىنمۇ ئېھتىيات قىلدى.

— ئەكىلىك، ئەخلەتنى مەن ئېلىۋېتەي، — مەھبۇبە داستىخاننى تونۇر بېشىغا قويۇپ، ھېكمەتنىڭ قولىدىكى سۇپۇرگىنى ئالدى، — كېلىپلا تازىلىق قىلىپ كېتىپسىز — دە!

چۆگۈن قاينىغاندى. ھېكمەت قايناق سۇنى چايدانغا ئالغاندىن كېيىن، ئېشىپ قالغىنىنى چەينەككە قۇيۇپ چاي دەملىدى. گۈلزىبانىڭ ھۇجرىسىغا كىرگەندىن كېيىن، مەھبۇبە گويا ئۆز ئۆيىدەكلا، چىنىلەرنى چايقاپ چاي قۇيدى. داستىخاننى ئېچىپ، بىر لېگەن بولدۇرۇق مانتىنى ئۈستەلگە ئالدى. ئۇنىڭ دۇبدۇگىلەك قارا كۆزلىرى خۇددى زىناقلىرىنى كۆز — كۆز قىلغاندەك كۈلۈپلا تۇراتتى. يەنە بىر تەرەپتىن، ئۇ خۇددۇكسىرىگەندەك، ھەرىكەتلىرى تەبىئىي ئەمەس ئىدى.

— قېنى ئېلىڭە، قورسىقىڭىزمۇ ئاچقاندۇر؟ — مەھبۇبە ئىككى قوللاپ چاي سۇندى، ھېكمەتكە ئۇنىڭ ھەممىلا بارماقلىرىدا ئۈزۈك بارەدەك بىلىنىپ كەتتى، — ئالدىراپلا قىلغانىدىم، ئوخشىدىمىكى؟ . . .

— يەنە «يىگىتنىم تامىقىمنى يەۋېلىپ، ئۆزۈمنى ھەيدىۋەتتى» دېگەندەك گەپلەرنى قىلىپ يۈرەرسىزمىكىن؟ . . .

— ۋاي خۇدايىم، بولدى قىلىڭە! دېمىسەممۇ بوپتىكەن. . .

— راست، يىگىتىڭىز بىلەن كۆرۈشمىدىڭىزمۇ؟

— ھازىر ئۇ بىر قىز بىلەن ئاپاق — چاپاق بولۇپ يۈرۈۋاتىدۇ، — دېدى مەھبۇبە قىزىرىپ، — ئىلاھىم، ئۇلارنى پاتراق توي قىلىسىكەن دەيمەن. . .

— سىز مېنى نەفسە بىلەن زۇمرەتكە چېقىپسىز-ھە؟ . . .

مەھبۇبە دەرھاللا تەتۇر قاراپ، بېشىنى تۆۋەن سالدى. ئۇنىڭ يىغلىغانلىقى بۇرنىنى

توختىماي تارتىشىدىن بىلىنىپ تۇراتتى.

— سىز... سىز... «ئىنقىلابىي دوست»، «ياخشى كۆرمەيمەن...» دېگەن-دىن كېيىن...

ھېكمەت مەھبۇبەنىڭ ئۆزىنى ياخشى كۆرىدىغانلىقىنى قوشكۆلگە يوقلاپ بارغاندىلا بىلگەندى. ئۇنىڭ گۆدەك بالىلاردەك سادىدا، مۇلايىم چېھرى ئېچىقلىق خاتىرىنىڭ ئۆزىلا ئىدى. لوپ ناھىيىسىدە بىللە بولغان كۈنلەردىمۇ ئىككىسى چۈشىنىش ھاسىل قىلدى. ئۇنىڭ بىردىنبىر ئالاھىدىلىكى، ئىچىدە نېمە بولسا، شۇنى تۈز كۆڭۈللۈك بىلەن دەۋېتەتتى. قىسقىسى، ئۇ ھەرقانداق يېگىت بىر كۆرۈپلا كۆڭلى چۈشۈپ قالغۇدەك قىز ئىدى، بىراق ھېكمەت ھەرقانداق قىزغا گۈلزىباغا قارىغان كۆز بىلەن قارىمايتتى. شۇنداقلا ئۇ بېشىدا قاراپ تۇرغاندەك ۋىجدان ئازابى تارتاتتى. بۇنداق چاغلاردا، ئۇ كۆڭۈلگە تالىق ھەرقانداق ھېس - تۇيغۇلارنى تەرك ئېتەتتى...

— ئۇنداق بولسا، بىزنىڭ ئارىمىزدىكى مۇناسىۋەتنى سىز قانداق چۈشىنىسىز؟ — دېدى ھېكمەت بىلمەسكە سېلىپ، — قېنى دەپ بېقىڭ؟...

— مېنىڭ سىزنى ياخشى كۆرىدىغانلىقىم ئۆزىڭىزگە ئايان... سىز قەستەن مېنى قىينىۋاتىسىز ھېكمەت!... — مەھبۇبە قايرىلىپلا، ھېكمەتكە ئۆزىنى ئېتىپ يىغلىۋەتتى...

— ھېكمەت، بىز توي قىلايلى... مەن سىزنىڭ ھەرقانداق شەرتلىرىڭىزگە ماقۇل دەي، — مەھبۇبە ئۆپكىدەپ - ئۆپكىدەپ سۆزلەيتتى، — ئانام «توينىمۇ بۇزدۇڭ، ئەمدى ھايدالنى تاپامسەن، ئوغرىنى باشلاپ كېلەمسەن، تېز توينۇڭنى قىل... يېشىڭمۇ يىگىرمىدىن ئاشتى» دەپ، كۈندىلا تاپا - تەنە قىلىدۇ. مەن خىزمىتىمنى يۆتكەپ، سىزنىڭ قېشىڭىزدا بولىمەن، سىزدىن بىر مىنۇتمۇ ئايرىلغۇم يوق...

ھېكمەت بىر ئوبدان قىزنىڭ كۆڭلىنى رەنجىتىشنى خالىمىدى. ئەمما ئۇنىڭ «توي قىلىش» تەلىپى ھېكمەت ئۈچۈن بەكمۇ ئۇشتۇمتۇت بولۇپ قالغاندى، يەنە بىر تەرەپتىن، ئۇنىڭ قەلب خەزىنىسىنى گۈلزىبا ئىگىلەپ تۇراتتى، مەھبۇبەگە زادى ئورۇن قالمىغاندەك ئىدى، ئۇ ئازاب ئىچىدە قالدى...

— مەھبۇبە، مەن مەكتەپكە چىقىپ، بىر مەزگىل ئويلىناي... دوستلىرىمغا مەسلىھەت سالاي، بولامدۇ؟... — ھېكمەت ئورنىدىن تۇردى ۋە قىزنىڭ كۆڭلىگە يارىشا چاقچاق قىلدى، — مۇنۇ مانتىلىرىڭىزنى ئېلىپ چىقىپ كېتىڭ، يەنە يېپ بولۇپ

سىزنى ھەيدىۋەتكەنمۇ بولماي. . .
مەھبۇبە ئۇچقاندەك كېلىپ، ھېكمەتنىڭ ئارقا تەرىپىدىن قۇچاقلىۋالدى ۋە يۈزىنى ئۇنىڭ دۈمبىسىگە يېقىپ خېلى ئۇزۇن تۇرغاندىن كېيىن، — مەن ئاخىرى بەختىمگە يەتتىم. . . دەپ پىچىرلىدى.
— ئەگەر دوستلۇرۇم ئۇنىمىسىچۇ؟ — ھېكمەتمۇ ئاستا شۇئىرلىدى.
— مەن ئۇلارغا ئۆزۈمدىنمۇ بەكرەك ئىشىنىمەن. . .
— ئەگەر ئۆزۈم يېنىۋالسامچۇ؟ . . .
— مانتامنى يەۋېلىپ يېنىۋالدى دەيمەن. . .
— بەك ئەسكىكەنسىز! . . .
— مەن سىزنى ئەسكى دېيەلمەيمەن. . .
— مەھبۇبە، ھويلىدا شەپە بار، مەن چىقىپ كىرەي. . .
ھېكمەت ھويلىغا چىقىپ، چەكچەيگىنىچە تۇرۇپ قالدى، ئۇنىڭ ئالدىدا، ھەربىيچە فورما كىيىپ، خۇكۇيىبىك بەلگىسىنى تاقىغان گۇلرۇز تۇراتتى. . .
— مەن سىزنىڭ يالغۇز ئىكەنلىكىڭىزنى بىلەتتىم، — دېدى گۇلرۇز شەھۋانىيەت چېقىنى چاقىنغان كۆزلىرىنى ئوينىتىپ، — يېنىڭىزدا بىردەم ئولتۇرسام بولامدۇ؟
— چىقىپ كېتىڭ، ئەگەر سىزنىڭ بۇ ھويلىغا كىرگەنلىكىڭىزنى نەبى ئاڭلىسا، سىزنى بوش قويمايدۇ.
— قورقمايمەن. . . چۈنكى ئۇلۇك غەلۋە قىلالمايدۇ. . . ئاڭلىسام، نەبى ئاغىبۇلاقنىڭ تاغلىرى ئارىسىدا ئۇسسۇزلۇقتىن ئۆلۈپتىمىش. . . كۆرگەن شوپۇرلار بار. . .
— ئاغزىڭىزنى ئۇششۇتمەي، يوقىلىڭ بۇ يەردىن! — نەبىنى پاجىئەگە ئۇچراپتۇ دەپ شادلىنىۋاتقان گۇلرۇزغا غەزەپى ئۆرلىگەن ھېكمەت قاتتىق ۋارقىرىدى، — يوقال، كۆڭلى قارا ۋىجدانسىز! . . .
— نەبىنى خۇددى مەن ئۆلتۈرۈۋەتكەندەك ۋارقىرايسىزغۇ؟ بىلىپ قويۇڭ، مەن سىزدىن ھېساب ئالغىلى كەلدىم، — گۇلرۇزنىڭ قاشلىرى ئۇچۇپ، چىرايىغا چاقماق بۇلۇتى سوقۇلدى، — بالامنى تاپ. . . دەپ ئۇششۇقلۇق قىلىپ، ئۇنىڭغا زۇلۇم سالمىسىڭىز، ئۇ مۇشۇنداق پاجىئەلىك ھالدا ئۆلەرمىدى؟ . . . گۇلزىبا ئاچامنى ئالداپ، ھارامدىن بالا تېپىپ، ئۇنى ئازابلاپ ئۆلتۈردىڭىز، ئۇكام نەبىگە بىسىم ئىشلەتتىداپ، ھارامدىن بالا تېپىپ، ئۇنى ئازابلاپ ئۆلتۈردىڭىز، ئۇكام نەبىگە بىسىم ئىشلەتتىـ

كىز، ئۇنىڭ ئۆلۈكى چۆللەردە قالدى. كېسەلچان ئانامغا بالا باقتۇرغاننى ئاز دەپ، ئۇنى ئۆلۈۋېلىشقا مەجبۇر قىلدىڭىز. دادامنى يوشۇرۇن چېقىپ، تۇرمىگە كىرگۈزدىڭىز. ئۇكام نەبى ئىككىمىزنىڭ ئوتتۇرىسىغا زىددىيەت سېلىپ، قېرىنداشلارنى ئادا ـ جۇدا قىلىۋەتتىڭىز. قىسقىسى، ئىناق بىر ئائىلىنى ۋەيران قىلدىڭىز... سىزدىن جاۋاب ئالىدىغان ۋاقىت ئەمدى كەلدى! ئەگەر ياۋاش بولمىسىڭىز، مەن سىزنى تۇرمىدە چىرىتىۋېتىمەن!...

ھېكمەت قورقۇنچلۇق بىر پالاكەتنىڭ بىشارىتىنى سەزدى، گۈلرۇز قانداقلىكى ئىشقا بەل باغلىمىسۇن، ئۇنى يامانلىق بىلەن بولسۇن، كۈلۈپ تۇرۇپ بولسۇن، ئىشقا ئاشۇراتتى. ئۇ بۇ يولدا ھەرقانداق قۇربانلىقلارنى بېرەلەيتتى. گۈلرۇز ھازىر «يۇكسەك چوققا» سىلىكىۋىسىنىڭ ئادىمى. بۇ تەشكىلات «تىپەنىڭ» سىلىكىۋىسى بىلەن ئۆچەكـ شىپ، بىرەر ئىلىنىدىغان يەرنى تاپالماي تۇرغىنىدا، ھېكمەتنىن ئىبارەت بىر كاۋاك ئۇلارنىڭ قورغانىغا بېسىپ كىرىش ئېغىزى بولۇپ قالاتتى.

گۈلرۇزنىڭ چىرايى بىردىنلا ئۆزگۈپ، ئارقىسىغا نەچچە قەدەم چېكىنگەنلىكىنى ئۆزىمۇ سەزمەي قالدى. چۈنكى، مەھبۇبە ھېكمەتنىڭ ئارقىسىدا پەيدا بولغانىدى. بۇ ئىككى قىز ياش جەھەتتىن ئوننەچچە كۈنلۈك پەرق قىلاتتى. مەھبۇبە ماھىگۈلدىن ئىككى ياش چوڭ ئىدى. ئۇلار ئاغىسىز ئىشتان كىيىپ، لايدىن قورچاق ياساپ ئوينايدىغان چاغلىرىدىن تارتىپلا، بىر كوچىدا ئۇرۇشۇپ، يالىشىپ بىرگە چوڭ بولغان. ئۇلارنىڭ قىلمىش ـ ئەتمىشلىرى، باسقان قەدەملىرى بىر ـ بىرىگە سىر ئەمەس ئىدى.

— گۈلرۇز، يەنە بىر دەپ باقە! كىمنى تۇرمىدە چىرىتىۋەتمەكچىسەن؟ — دېدى مەھبۇبە زەردە بىلەن، — دېمەمسەن؟... ئەگەر بۇ دۇنياداۋ ياشاي، كۈننىڭ سېرىقىنى كۆرەي دەيدىكەنسەن، قىنامىڭغا پېتىپ يۈر... مەن سېنى بىلمەمدىم؟ سېنىڭ ئاچچىق ئۇچىنىڭ، قارىداپ كەتكەن ئۆپكەڭ ـ قېرىنلىرىڭغىچە ماڭا ئايان!...

— مەھبۇبە... بۇ... بۇ... ئۇقۇشماسلىق... مەن ھېكمەتكامغا چاقچاق قىلىپ...

— ئەجەپ چاقچاقچى بولۇپ قاپسەنغۇ؟ بىلمىگەن بولساڭ بىلىپ قوي؟ ھېكمەت مېنىڭ! ئەگەر ئۇنىڭغا تىرىنقىڭنى پاتۇرماقچى بولساڭ، مەن سېنىڭ ھەممە ئىشىڭنى خەلقىئالەمگە يايىمەن... بىلىسەن، ساقچى، سوتلاردا تۇغقانلىرىم بار... ماڭىدىغان يولۇڭنى ئۆزۈڭ تاللىۋال!...

گۈلرۈز غىپىىدە چىقىپ كەتتى. مەھبۇبە ھېكمەتنى باشلاپ، ھۇجرىغا ماڭدى. مۇنداق بىر جادۇگەر، يالماۋۇزغا تەڭ كېلەلەيدىغان ئادەممۇ باركىنا؟ يەنە كېلىپ، تۇرۇلغىدەك نازۇك، مۇلايىم بىر قىزنىڭ ئۇنىڭ پۇت - قولىنى باغلاپ، ئاغزىنى تۇۋاقلاپ قويۇشى بۇ نېمە ۋەجىدىن؟ گۈلرۈزنىڭ، مەھبۇبەنى كۆرۈپلا تاتىرىپ كېتىشى، زۇۋانى باغلىنىپ خۇشامەت قىلىشى ئەجەبلىنەرلىك ئىشقۇ؟... ھېكمەت تېڭىرىقاپ ئولتۇرۇپ قالدى...

— مەھبۇبە، ئېيتىڭا، گۈلرۈز سىزدىن نېمانچە قورقىدۇ؟ — سوردى ھېكمەت.

— ئىشتانغا چىققان كۆڭۈلگە ئايان دېگەندەك، ئۇنىڭ ھەممە ئىشلىرىنى بىلگىنىمدىن...

— ئېنىقراق ئېيتىڭچۇ، قانداق ئىشلار ئۇ؟

— ئۇنىڭ قىلمىغان ئىسكىلىكى قالمىغان، — مەھبۇبە جىمىپ قالدى، — ئۇ ئەتلەس كارخانىسىنىڭ ئەتلەسلىرىنى، يىپەكلىرىنى ئوغرىلىدى. سۈيىقەست ئىشلىتىپ، گۈلزىبانىڭ ئورندا توي خېتى ئالدى، ئۆزى ئالغان توي خېتىنى ئاچىسىغا ئارتىپ، ئۇنى رەسۋا قىلىش ئۈچۈن، مېنى ۋە يەنە بىر قىز دوستىنى گۇڭشې ئالدىغا ئاپاردى.

— شۇلىما؟ — ھېكمەتكە بۇ ئىشلار ئانچە يېڭىلىق بولمىغاچقا، ئانچە ئىشىنىپ قالمىدى، — يەنە باشقا ئىشلىرىمۇ بارمۇ؟...

— توغرا، — دېدى مەھبۇبە چېكىسىنى تاتىلاپ قويۇپ، — ئۇ كېرىموفتىن نۇرغۇن پۇل ئېلىش بەدىلىگە، ئانىسى نامىدا ئىلتىماس يېزىپ، ئۇنىڭغا قول قويدۇرۇپ، گۈلزىبانى بوستاندىن يۆتكەپ ئەكەلگەن...

— بۇنىڭدىن خەۋىرىم بار، — دېدى ھېكمەت، — گۈلرۈزنىڭ بۇنچە قورقۇشى، ئەنسىزلىككە چۈشۈشى ئۇنىڭدىن ئەمەس، چوقۇم ئۇنىڭ تەقدىرىگە مۇناسىۋەتلىك باشقا بىر ئىش بار...

مەھبۇبەنىڭ خىيالىغا پېتىپ قېلىشى ھېكمەتنىڭ گۇمانىنى تېخىمۇ ئاشۇردى.

— مەھبۇبە، مەندىن بىر ئىشنى يوشۇرۇۋاتىسىز... مەن سىزدىن خوش بولۇپ كېتەي...

— بىر ئىش بار، دېسەم بولمايدۇ... مەن ئۇنىڭغا قەسەم قىلغان... سىز دېگەندەك، بۇ نومۇسسىزلىق ئۇنىڭ تەقدىرىگە مۇناسىۋەتلىك...

— مەنمۇ سىزگە قەسەم قىلىپ بېرەي. . .

ھېكمەت ئاقمۇللا ئىمامنىڭ «بۇ گۈلرۇزنىڭ ئويۇنلىرى بولمىسۇن» دېگەن سۆزىنى ئەسكە ئالدى. شۇڭا ئۇ ئوغلى ئەزىمەتنىڭ بىرەر دېرىكىنى ئېلىش مەقسىتىدە تەقەززا بولۇۋاتاتتى. بىردىنلا ئۇنىڭ كۆز ئالدىغا لوپنىڭ ئۆستەڭ كۆۋرۈكى ئۈستىدە ئوغلى ھەققىدە گەپ ئاچقاندا، مەھبۇبەنىڭ بىر قىسمىلا بولۇپ كۆزلىرىنى قاچۇرغانلىقى كەلدى. «گۈلرۇز بىلەن مەھبۇبە ئوتتۇرىسىدا دېگىلى بولمايدىغان بىرەر سىر بارمۇ ـ قانداق؟» دېگەن قورقۇنچلۇق ئوي ئۇنىڭ يۈرىكىگە ئەنسىزلىك سېلىپ ئۆتكىنىدە، ئۇنىڭدا ئالدىدا تۇرغان بۇ قىزغا شەك ۋە گۇمان تۇغۇلدى. . .

— ئەمىسە، ھەرگىز يۈزىگە سالماڭ، — دېدى مەھبۇبە بىردەم تۇرۇۋېلىپ، — ئۇ دوختۇرخاندا ئىككى نۆۋەت بالا ئالدۇرۇۋەتكەن. . . مەن ئانامنى داۋالىتىشقا ئاپىرىپ، ھەر ئىككى قېتىمدىلا ئۇنىڭ ئىشىدىن خەۋەر تېپىپ قالغانىدىم، ئۇ دوختۇرخاندا ئىكەن. . . بۇ ئەلۋەتتە بىر قىز ئۈچۈن ئېيتقۇسىز نومۇس! . . .

ھېكمەت لاسسىدە بولۇپ قالدى. ئۇ يالغۇز قېلىشنى خالايتتى. گۈلرۇزنىڭ ھەممە ئىشلىرىدىن خەۋىرى بار مەھبۇبە ئەلۋەتتە ئۇنىڭ باشقا ئىشلىرىنى بىلىشى كېرەك ئىدى. بۇنىڭغا قارىغاندا، گۈلرۇزدىن گۇمانلىنىش ئورۇنسىزدەك قىلاتتى. ھېكمەت ئۇچۇق دېرىزىدىن ھويلىغا قارىدى. سىرتتا ئوبدانلا قاراڭغۇ چۈشۈپ، ئاسماندىكى يۇلتۇزلار بارغانسېرى روشەن چاقنىماقتا ئىدى.

— مەھبۇبە، قايتىپ كېتىڭ! بەك كەچ بولۇپ كېتىپتۇ. . .

ھېكمەتنىڭ كەيپىياتىنىڭ ئۇساللىشىپ قالغانلىقىنى سەزگەن مەھبۇبە ئىچىدە گۈلرۇزنى قارغىدى ۋە داستىخانلىرىنى يىغىشتۇرۇپ ماڭدى. ھېكمەت ئۇنى كوچىغىچە ئۇزىتىپ چىقىپ، — ئاپىرىپ قويايمۇ؟ — دېدى. لېكىن مەھبۇبە ئۇنىمىدى. ئۇ ھەر قېتىم ئۇزىتىپ قويۇش گېپى چىقسىلا، ئۇنىمايتتى.

— ئۆيىڭىز خېلى يىراقمۇ؟ — دېدى ھېكمەت ئۇنىڭدىن ئەنسىرەپ.

— ياق، ئانچە يىراق ئەمەس. . .

مەھبۇبەنى ئۇزىتىپ قويۇپ، ھېكمەت ئۆيگە قايتىپ كىردى ـ دە، چىراغمۇ ياقماي، ئۆزىنى كارىۋاتقا تاشلىدى. ئۇنىڭ كۆز ئالدىدىن نەبى زادىلا كەتمەيتتى. ئۇنى نېمە ئۈچۈن توسۇپ قالالمىغاندىمەن؟ دېگەن ھەسرەتلىك ئارمان كۆڭلىدىن كەچكىنىدە، ئۇنىڭ كۆزلىرىدىن ياشلار قۇيۇلدى.

هىكمەت ئەتىسى سەھەر مەھبۇبە بىلەن كۆرۈشمەيلا، ئايرىلغىلى بىر يىل بولاي دېگەن مەكتىپىگە چىقىپ كەتتى. مەكتەپ ھېچقانداق ئۆزگەرمىگەندى. پەقەت قىزىل گىل سۇۋالغان سىنىپ بىناسى ئالدى، مەيدان ئەتراپى بورا قېقىلغان پىپەن تاختىلىرى بىلەن سۇرلۇك كۆرۈنەتتى. چاپلانغان دازىباۋلاردا، لىيۇ شاۋچى، دېڭ شياۋپىڭ، تاۋ جۇلارنىڭ «جىنايەتلىرى» ئۈستىدىن شىكايەت قىلىنغان، بەزىلىرىدە تەھلىلى پىپەن يۇرگۈزۈلگەن بولۇپ، ۋۇ گۇاڭ توغرۇلۇق يېزىلغانلىرى كۆپ ئىدى. بۇنىڭدىن، بۇلارنى چاپلىغانلارنىڭ يى سەن سى كۆزقارىشىدىكى «باۋخۇاڭچەي» تەشكىلاتلىرىغا تەۋە ئىكەنلىكى چىقىپ تۇراتتى. ئۇستى ـ ئۈستىلەپ چاپلانغان دازىباۋلارنىڭ تېگىدىكى كونىلىرىنىڭ بۇرجەك قىرلىرىدا كامىل، ھىكمەت، مۇرات دېگەن ئىسىملارنىڭ بەزى ھەرپلىرى كۆزگە چېلىقاتتى.

ھىكمەت مەكتەپنى ئايلىنىپ چىققاندىن كېيىن، پوچتىخانىغا باردى. مەمتىمىنئا-خۇن ئۇنىڭغا كەلگىلى ئۇزۇن بولغان ئىككى پارچە خەتنى بەردى. ئۇنىڭ بىرسى ماھىگۇلنىڭ خېتى بولۇپ، يازغىلى تۆت ئاي بولغاندى. يەنە بىر كونۇبرت ئۇستىدە: «مەكىت ئازادلىق ئارمىيە دېھقانچىلىق مەيدانىدىكى ئامىنەددىن. . . » دېگەن خەتلەر تۇراتتى. بۇ خەتنىڭ چېسلاسىغا قارىغاندا، يېزىلغىنىغا توققۇز ئاي بولغاندى. ھىكمەت تۇنجى مۇھەببىتىگە تىغ ئۇرغان ئامىنەنىڭ خېتىنى كۆرۈپ، ھەيران بولغان ھالدا يانتقىغا قايتىپ كەلدى. ئۇنتۇلغىنىغا ئالتە ـ يەتتە يىل بولۇپ قالغان ئامىنە نېمىلەرنى يازغاندۇر؟ . . . ھىكمەتنى داغدا قويۇپ تاپقان بەختىنى كۆز ـ كۆز قىلماقچىمۇ ياكى بەختسىزلىكىنى دېيىش ئارقىلىق ئۇتمۇشنى ئەسكە سالماقچىمۇ؟ ھىكمەت ئامىنەنىڭ خېتىنى ئاچتى. . .

. . . «ئىنقىلابىي كىشىلەر بىر ـ بىرىنى ئىزدىشىدۇ،
بۇ ھاياتنىڭ ئەڭ مەنىلىك بەلگىسى. . . »
— ماۋ زېدۇڭ.

. . . «قەدىرلىك ھىكمەت! قانداق ئەھۋالىڭىز، سالامەت تۇرامسىز؟ . . . مەن سىزنىڭ ئادرىسىڭىزنى قولۇمغا ئالغان كۈنۈم، قانچىلىك ھاياجانلىنىپ كەتكەنلىكىمنى ھېس قىلالمايسىز. . . مېنىڭ پو-

چۈركامنى تونىيالىدىكىزمۇ؟ مەن ھازىر مەكىت ئازادلىق ئارمىيە دېھقانچىلىق مەيدانىدا قايتا تەربىيە ئېلىۋاتىمەن. . . بىز تۈرغان چازىدا، ئۇيغۇر، خەنـ زۇ، قازاق ئوقۇغۇچىلار ھەم ھەربىيلەرمۇ شۇنچە كۆپ. مەن دائىم ئاشخانىغا بارغىنىمدا، ئابدۇللا ھەم سەيدۇللا ئىسىملىك ئىككى ھەربىي بالىنىڭ بىر جوزىدا تاماق يەيدىغانلىقىنى كۆرەتتىم. بىر كۈنى، تاماققا كېچىكىپ قاپتـ مەن. ئاشخانىدا ئاشۇ ھەربىي بالىلاردىن باشقىسى يوق ئىدى. ئايرىم جوزىدا تاماق يەۋېتىپ، ئۇلارنىڭ سۆزلىرى قۇلىقىمغا كىرىپ قالدى. تەلەپپۇزلىرىغا قارىغاندا، ئۇلارنىڭ خوتەنلىك ئىكەنلىكى چىقىپ تۇراتتى. شۇڭا، قاچامنى كۆتۈرۈپ ئۇلارنىڭ يېنىغا باردىم ۋە سىزنى سوردىم. ئۇلار بىر ـ بىرىگە قارىشىپ قويۇپ: «ھېكمەت مۇئەللىم بىزنىڭ سىنىپ تەربىيىچىمىز بولـ دۇ» دېدى. خۇشاللىقىمدا ئورنۇمدىن سەكرەپ تۇرۇپ كېتىپتىمەن. . .

ھېكمەت، مېنى كەچۈرۈڭ! ئاشۇ يىللاردىكى «گۆدەك» لىكىمنى كەچۈـ رەمسىز؟ . . . مەن ئۇ چاغلاردا ھايات، ئىقبال، تەقدىر ئۆز قولۇمدا، مەن ئۇنىڭ رولچىسى دەپ ئويلايتتىم. بىراق تۈرمۇشتىن ئىبارەت سۈرلۈك دېگىز ۋە ئۇنىڭ رەھىمسىز دولقۇنلىرى قىسمەت كېمىمنى نەلەرگىدۇر ئېلىپ كەتتى! قانداقتۇر قىرغاقلارغا سوقتى، قىيا تاشلارغا ئۇردى! . . . شىددەتـ لىك دېگىز دولقۇنلىرى مېنى كىملەرنىڭدۇر تىكەنلىك چاڭگاللىرىـ غا تاشلىدى! . . . تۈرمۇش مەنزىلى ئۇ بىزنىڭ ئىرادىمىزگە باقمايدىكەن. . .

ھېكمەت ئېسىڭىزدىمۇ؟ زىمچىۋەنزىنىڭ توغراق ئورمانلىقى. . . ئايدىڭ كېچە. . . لاۋۇلداپ كۆيۈۋاتقان گۈلخان. . . شۇ چاغدا ئېيتىلغاندەك، ھەقـ قىي چىن دوستلار قانچىلىك ئۇزۇن ۋاقىت ئايرىلمىسۇن، ھامان كۆڭلىدە ئىسىق بىر نەرسە ساقلىنىدىكەن. . . يىللارنىڭ ئۆتۈشى بىلەن، بەگۋاشلىق ئاستا ـ ئاستا تۈگەپ، كىشى ئەقىل تاپىدىكەن، ئۆزىنىڭ گۆدەكلىكىگە ئېچىنىدىكەن. مەن سىزنى ھامان ئەسلەيمەن. . . كېچىك سىگلىگىز لالەنىڭ رەسىمى تېخىچە ئالبومىمدا چاپلاقلىق تۇرىدۇ. . . 26 ـ ئاۋغۇست ھەم ئېسىمدە (61 ـ يىلى سىزنىڭ يولغا چىقىشىڭىزنىڭ ھارپىسى). ئاھ، سەنئەت مەكتەپتىكى ھاياتىمىز ھەقىقەتەنمۇ ئەسلەشكە ئەرزىيدىغان ئالتۇن

دەۋر ئىكەنغۇ؟ مەن يازدا ئۇرۇمچىگە باردىم، سىزنىڭ ئۆيىدىكى رەسىمىڭىز ھەم ئىككىمىز خەلق باغچىسىنىڭ كۆلىدىكى قولۇاقتا بىرگە چۈشكەن رەسىملەرنى كۆرۈپ، ئۆتمۈشنى يەنە بىر ئەسلەپ چىقتىم. قىسقىسى، بەختسىزمەن... سىزنىڭمۇ بولسا بەختلىك بولۇشىڭىزنى تىلەيمەن...

ھېكمەت، گۈدەك چېغىمدا تونۇشقان ۋە بىرگە ئوقۇغان، قەلب بېغىمغا تۇنجى گۈل تەرگەن ئەزىز ساۋاقدىشىمنىڭ ئەھۋالىنى بىلگۈم كېلىدۇ. ئەيىبكە بۇيرىمايسىز. بۇ قالايمىقان زاماندا، خېتىمنىڭ تېگىش ـ تەگمەسلىكىنىمۇ بىلمەيمەن، شۇنداقتىمۇ، بۇ خەتنى ئۈمىد بىلەن يازدىم، خېتىڭىزنى كۈتىمەن...»

ھېكمەت ئامىنەنىڭ تەكەببۇرلۇق ۋە تەمەننادىن خالى «بەختسىزمەن» دېگەن بۇ خېتىنى ئوقۇغاندىن كېيىن، ئۇنىڭ تۇرمۇش قاينامىلىرىدا خېلى كۆپ ئازاب چەككەنلىكىنى ھېس قىلىپ يەتتى. بىراق ئۇنى مەسخىرىلەپ كۈلمىدى، خۇشال بولۇپ ئاداۋەت قىلمىدى، «خۇدا كۆزۈڭگە كۆرسىتىپتىغۇ؟» دېگەندەك چاكىنا خىياللاردىمۇ بولمىدى. قوشۇلۇش بىلەن ئايرىلىش ھېكمەت بىلەن ئامىنەدىن قالغان ئىشمىدى؟... نېمىلا دېگەن بىلەن ئۇ ئۇچ ـ تۆت يىللىق ساۋاقدىشى، دوستى ئىدى. ئەينى يىللاردا، ھېكمەت مۇساپىرچىلىق، تەنھالىق، جۇدالىق گىردابلىرىدا غېرىپسىنىپ قالغىنىدا، ئاشۇ قىزنى ئويلاش، خەتلىرىنى تاقەتسىز كۈتۈش، سىماسىنى كۆز ئالدىغا كەلتۈرۈش، رەسىملىرىگە قاراش بىلەن قەلب بوستانىنى چۆلدەرەتمىگەنىدى. ئەمما، ئۇ بىر ئېغىز سۆزى بىلەن ھېكمەتنىڭ كۆڭلىنى پايخان قىلىۋەتتى. بۇنىڭلىق بىلەن، ئۇنىڭغا ئۆچمەنلىك ساقلىسۇنمۇ؟ ياق! ئامىنە بىر قىز بالا بولۇش سۈپىتى بىلەن، ئۆز بەختىنى ئىزدەشكە ھوقۇقلۇق...

ھېكمەت ئامىنەگە جاۋاب خەت يېزىشنى كۆڭلىگە پۈكۈپ، ماھىگۈلنىڭ خېتىنى قولىغا ئالدى.

نەبى ئۆيىدىكى پۇلغا يارىغۇدەك نەرسىلەرنى سېتىپ، يول تەييارلىقىنى قىلىپ يۈرگەن كۈنلەردە، ئائىلىدە يۈز بەرگەن ھەممە پاجىئەنى ماھىگۈلگە يازغانىدى. ئۇ خېتىدە: «ئەمدى ئائىلىدە تارتىشقۇدەك ھېچكىمىم قالمىدى، ئاڭلىسام، ئوغرىلانغان بالىلارنى چوڭ شەھەرلەردە ساتىدىكەن. شۇڭا، بۇنىڭدىن كېيىنكى ئۆمرۈمنى ئەزىمەتنى

ئىزدەشكە ئاتىدىم. ئەگەر خەت يازساڭ، بوستانغا يەنى ھېكمەت ئاكامغا قارىتىپ يازىمىز. . . » دەپ ئەسكەرتكەنىدى.

ماھىگۈلنىڭ خېتى باشتىن ـ ئاخىر پۇشايمان ۋە ئۆكۈنۈش بىلەن تولغانىدى. ئاچىسىدىن قالغان بىردىنبىر يالداما ئەزىمەتنىڭ يۈتۈپ كېتىشى، ئۇنىڭ دەردىدە ئاندىسىنىڭ قازا قىلىشى ئۇنى يىقىتقانىدى. ئۇ ھەپتىلەپ تۈزۈك تاماقمۇ يېمەي يىغلاپ، خوتەنگە كېتىمەن دەپ تۇرۇۋالغان، مەكتەپ رەھبەرلىكى ئۇنىڭ ئوقۇشتىكى نەتىجىلىرىگە قاراپ، ئۇنى قولدىن چىقىرىشنى خالىمىغان، شۇڭا، ئۇنىڭغا يازلىق تەتىلىنىڭ ئاز قالغانلىقىنى، ئىمتىھاندىن كېيىنلا ماڭسا بولىدىغانلىقىنى چۈشەندۈرگەن، ئەمما ئۇ زادىلا ئۇنىمىغان. ئۆزىگە دەرس بېرىۋاتقان پەيزۇللا ئىسىملىك ئاسپىرانت بالىنىڭ بۇ توغرىدىكى چىرايلىق گەپلىرىمۇ ئۇنىڭغا تەسىر قىلمىغان. ئامالسىز قالغان فاكۇلتېت رەھبەرلىكى ئاخىرى ئۇنىڭ تەلىپىگە قوشۇلغان، ئەمما ماھىگۈل بىر ئەتىگەنلىكى مەيدىسىنى تۇتقانچە، ئورنىدىن تۇرالماي قالغان. ھازىر ئۇ ئىنستېتۇت دوختۇرخانىسىدا داۋالىنىۋېتىپتۇ. . . ئاسپىرانت پەيزۇللا دېگىنى خوتەنگە ئوقۇغۇچى قوبۇل قىلغىلى كەلگەن ئوقۇتقۇچى ئىكەن. ئۇ ماھىگۈلنىڭ بىر تۇغقان قېرىندىشىدەك، ئۇنىڭ ھالىدىن خەۋەر ئېلىپ تۇرۇۋېتىپتۇ. . . شۇڭا، ماھىگۈل يازلىق تەتىلىدىمۇ يۇرتىغا قايتالمايدىكەن. ئۇ بۇلارنى زور ئۆكۈنۈش ئىچىدە يازغانىدى. ماھىگۈل خېتىدە، ئوقۇتقۇچى پەيزۇللانىڭ بىلىملىك، ئۆز كەسپىنى سۆيىدىغان، كىشىلەرگە مېھرىبان ئىكەنلىكىنى خېلى تەكىتلىگەنىدى. ھېكمەت بۇ سەھىپىلەرنى ئوقۇغىنىدا، ئۆزىنى خېلى يېنىكلەپ قالغاندەك ھېس قىلدىيۇ، ئەمما، يۇرىكىنىڭ قەيىرىدۇر ئېچىشقاندەك بولدى. . .

ھېكمەت شامنى ياندۇرۇپ قويۇپ، كېچە بىر ۋاقىتلارغىچە، ئامىنە بىلەن ماھىگۈلگە جاۋاب خەت يازدى. كامىل شەھەرگە كىرىپ كەتكەنىدى. ئەتىسى ئەتىگەن، گۈڭشې پوچتىخانىسىغا خەتلەرنى سېلىۋېتىپ قايتىپ كەلگەن ھېكمەت ئەمدىلا بىر كىتابنى قولىغا ئېلىپ تۇراتتى، ساجىتخان كىرىپ كەلدى. ئۇ ئىچكىرىدە ھېسىلغان بىر ھەجۋىي رەسىملىك تەشۋىقات ۋەرەقچىسىنى ھېكمەتكە بېرىپ، ئۇنى دەرھال چوڭايتىپ سىزىشنى بۇيىردى ـ دە، چىقىپ كەتتى.

كامىل، ھېكمەت، مۇراتلار بوستانغا قايتىپ كېلىپ، ھەيران بولۇپ باش چايقاشتى. چۈنكى، شەھەرگە كىرمەي بار ئوقۇغۇچىنى باشقۇرۇپ ئىنقىلاب قىلىۋاتقان ساجىتخان، قۇتبىرەملەر مەكتەپنىڭ ھوقۇقىنى قولغا ئېلىۋالغانىدى. ئۇلار بوستان گۈڭشې

دېھقانلار سىلىڭبۇسىنىڭ «ئىنقىلاب ئاۋانگارتىلىرى» تۈەنى بولۇپ، خالىق سىلىڭغا بەيئەت قىلاتتى. مەدەنىيەت ئىنقىلابى بورىنى يېتىپ كېلىشى بىلەن، ئەكسىيەتچى لۇشيەننى جېنىنىڭ بارىچە يۇرگۈزۈپ، ئوقۇتقۇچىلار ۋە ئىدارە ـ جەمئىـ يەت ئىشچى ـ خىزمەتچىلىرىنىڭ ئەدىپىنى بەرگەن خالىق، مەملىكەت بويىچە ئەكسـ يەتچى لۇشيەن پىپەن قىلىنىپ، كاپىتالىزم يولىغا ماڭغان ھوقۇقدارلارنىڭ ئەدىپى بېرىلىشكە باشلىغاندا، بىرلا يۈمىلاپ بۇ ھەرىكەتنىڭ ئاۋانگارتىغا ئايلانغاندى. ئۇ، دەرھال دېھقانلار سىلىڭبۇسىنى قۇرۇپ، نەچچە يۈزلىگەن دېھقان ياشلىرىدىن «مىنبىڭـ لار تۈەنى» تەشكىللىگەن، داۋاملىق ئۇماچ ئىچىپ، زاغرا يەپ سەسكىنىپ كەتكەن بۇ ئادەملەر ئاشخانىنىڭ تەييار ئۇچ ۋاق تامىقىنى يەپ، راسا دەندەپ قالغاندى. ئۇلار خا سىلىڭنىڭ ئىما ـ ئىشارىتىنىلا ئەمەس، بەلكى نېمە ئۈچۈن كېكىرگەنلىكىنىمۇ چۈشىنىپ يېتىدىغان دەرىجىگە يەتكەندى. دېھقانلار سىلىڭبۇسىنىڭ بۇيرۇقى بويىچە، پۈتۈن بوستان دېھقانلىرى ئېتىز ـ ئېرىق ئىشلىرىنى تاشلاپ، نەچچە كۈن شوئار توۋلاپ نامايىش ئۆتكۈزدى. شارائىت پىشىپ يېتىلىشى بىلەن، ۋاڭ لىمىڭ، تۈراپ ئىمىن قاتارلىق گۇڭشې رەھبەرلىرى ۋە ئىدارە ـ جەمئىيەت باشلىقلىرىنىڭ ھەممىسى بىر كېچىدىلا باغلىنىپ، قاراڭغۇ ئۆيلەرگە سولىۋېتىلدى ۋە ھەركۈنى دېگۈدەك سەھنىلەرگە يالاپ ئېلىپ چىقىلىپ كۈرەش قىلىندى. خالىق بۇ ئارقىلىق رەقىبلىرىگە زەربە بېرىپ، مۇتلەق نوپۇزىنى تىكلىمەكچى بولدى. بىراق ئۇنىڭ بىلەن ئۇزەڭگە سوقۇشتۇرۇۋاتقان كۈچلۈك رەقىبتىن بىرسى بولۇپ، ئۇ «خۇڭ ئەرسى قىزىل قوغدىغۇچىلار دېھقانلار تۈەنى»نى قۇرغان جۇ رۇڭفا ئىدى (كىتابخانىنىڭ ئېسىدە بولسا كېرەك، بۇ كىشى بوستان گۇڭشېسىنىڭ سۇ ئىشلىرى تېخنىكى). بۇ تەشكىلات ئادەمى ئاز بولسىمۇ، خالىقنىڭ كۆزىگە قېقىلغان مىقتەك مەۋجۇت بولۇپ تۇراتتى. گۇڭشې ئالدىدىكى بىر ـ بىرسىگە قاراپ تۇرغان ئىككى قاتار پىپەن تاملىرى ئالدىدا، پات ـ پاتلا مۇنازىرە ۋە ئۇرۇش ـ جىدەل بولۇپ تۇراتتى. «قىزىل قوغدىغۇچىلار دېھقانلار تۈەنى» ۋاڭ ئېنماۋۇنىڭ جىنايەتلىرى يېزىلغان دازىباۋلارنى چاپلىغان ھامان، دېھقانلار سىلىڭبۇسىنىڭ تۆت پۇتى ئۆرە قالاتتى ۋە ۋۇ گۇاڭنى تىللاپ دازىباۋ چاپلايتـ تى، لوزۇنكىلارنى ئاساتتى. شۇنىڭ بىلەن «ئۇ ياخشى، بۇ يامان» دېگەندەك تالاش ـ تارتىش، ياقىلىشىش، شىلىم چېلەكلىرىنى بىر ـ بىرسىنىڭ باشلىرىغا كىيگۈزۈپ قويۇش باشلىناتتى. بۇنداق مۇنازىرە جەڭلىرىدە، خالىق ئوتتۇرا ـ باشلانغۇچ

مەكتەپلەرنىڭ ئوقۇتقۇچىلىرىغا تايىناتتى. ھە دېسە ساجىتخان، قۇتبىرەمنى چاقىرىپ، نەچچە خىل مەزمۇندا، نەچچە تاختا دازىباۋ يېزىش توغرۇلۇق ۋەزىپە تاپشۇراتتى. «تىيەنبىنىڭ سىلىگىبۇسى» قايتىپ كېلىپ دېھقانلار سىلىگىبۇسىنىڭ كۆچىنى بىر ھەسسە زورايتتى. مەمتىلى ئىبراھىم سىلىگىبۇ ئەزالىرىنىڭ تىزىملىكىنى خالىققا ئۇتكۇزۇپ بېرىپ، جۇ رۇگۇفاغا قارشى تىغ كۆتۈردى! بىراق ئەزەلدىن ئوقۇتقۇچىلارغا ئۆچ خالىق مەمتىلى ئىبراھىمغا ئوتتۇرا مەكتەپتىكى «ئىنقىلاب ئاۋانگارتلىرى» تۈەننىڭ باشلىقلىقىنى سايە قىلدى، «مۇئاۋىن سىلىگ بول» دېگەن گەپ ئېغىزىدىن چىقمىدى. ئۇلارنىڭ ئوتتۇرىسىدا بۇ توغرۇلۇق قورساق ئۇرۇشى بولۇۋاتقان چاغلاردا، مەملىكەت بويىچە ئوقۇغۇچىلار كەلكۈن سۈدەك بېيجىڭغا ئېقىۋاتاتتى. ئۇلار «چۈەنلىيەن»[1] نامى بىلەن تەرەپ ـ تەرەپلەردىن مۇنتىزىم ۋە ئىستىخىيىلىك ھالدا، پىيادە ئاتلىنىپ، يوللاردا ماشىنا توسۇپ، پويىزلارغا تىقىلىشىپ ماڭماقتا ئىدى. ئۇلار شۇنچىلىك زوراۋان ئىدىكى، ئۇچرىغان ئاشخانىلاردا: «بىز ماۋجۇشىنىڭ خۇگۇيىبىڭلىرى» دەيتتى ـ دە، ھەقسىز تاماق يېيىشتىن سىرت، ئۇلارنىڭ نان، گۆشلىرىنى بۇلايتتى. ئۇلارنىڭ قەدىمى يەتكەن ئاشخانا، ناۋايخانا، ساڭلار، دۇكانلار كۆز يۇمۇپ ئاچقۇچە چاشقان كىرسە يامانلاپ چىققۇدەك قۇرۇغدىلىپ قالاتتى. پۇتۇن ۋىلايەتلەر، ناھىيە، شەھەر، ھەتتا چۆللەرمۇ ئوقۇغۇچىلار قاينىمىغا ئايلانغاندى. ماشىنىنىڭ كوزۇپلىرى، پويىز ۋاگونلىرى قىزىل تاشلىق ئۇزۇندە تۇتقان سانجاق ـ سانجاق خۇگۇيىبىڭلار ئاپىتىگە دۇچ كەلدى. ئۇلارغا ھەرقانداق شوپۇر، دوختۇر، ئاشپەز، ۋىلايەت، ناھىيە رەھبەرلىرى قاش كۆتۈرۈپ قارىيالمايتتى. ھۆججەتلىك فىلىملەرمۇ تىيەنئەنمېن مەيدانىدىكى مىليونلىغان ئوقۇغۇچىلارنى كۆرسىتىۋاتاتتى. ئۇلار دېگىزدەك دولقۇنلىنىپ، ھەربىي فورما كىيىپ، خۇگۇيىبىڭ بەلگىسىنى تاقىغان ماۋجۇشىغا قاراپ تەلپۈنەتتى، «ياشىسۇن، تۈمەن مىڭ يىللار ياشىسۇن!» دەپ توۋلايتتى. بەزىلىرى يىغلاپ ھوشىدىن كېتەتتى. بۇنداق مىسلى كۆرۈلمىگەن قوبۇل قىلىش ھەر كۈنى داۋاملىشاتتى. ماۋجۇشمۇ: «مەدەنىيەت ئىنقىلابىنى ئاخىرىغىچە ئېلىپ بارايلى!»، «ياشىسۇن خەلق...» دەپ شەپكىسىنى پۇلاڭلىتاتتى.

خالىقتىن ياخشىلىق كۈتمىگەن مەمتىلى ئىبراھىم بىر ھەپتە تەييارلىق قىلدى ـ

---

① چۈەنلىيەن — ئالاقە باغلاش.

ده، ئوقۇغۇچىلارنى ئېلىپ بېيجىڭغا چۈەنلىيەنگە ئاتلاندى. كامىل، ھېكمەت، مۇرات، نەفىسە، زۇمرەت قاتارلىق بىر تۈركۈم ئوقۇتقۇچىلار تىەنبىك سىلىڭبۇسىدىن چېكىنىپ چىققانلىقى ھەققىدە بايانات بېزىپ، گۇڭشې ئالدىغا چاپلىدى. ئۆز رەقىبلىرىنى ئالقىنىمغا چۈشتى دەپ خۇشال بولۇپ خۇددىنى يوقىتىپ قويغان خالىق بۇ بايانانتى كۆرۈپ، كۆچۈلا يېگەن ئىتتەك تولغىنىپ كەتتى. ئۇ، «كامىل، ھېكمەت، مۇراتلار قىزىل قوغدىغۇچىلار تۈەنگە ئەزا بولۇپ كىرسە، جۇ رۇڭفانىڭ نەزەرىيىچىلىرى كۆچىيىپ، يولۇاسقا قانات چىقىدىغان بولدى» دەپ ئەندىشە قىلغاندى، بىراق ئەمەلىيەت ئۇ ئويلىغاندەك بولمىدى، دوستلار مەسلىھەتلىشىپ، جۇ رۇڭفانىڭ تەشكىلاتىغىمۇ، مەكتەپتىكى «ئىنقىلاب ئاۋانگارتلىرى» تۈەنگىمۇ قاتناشمىدى.

ئاۋغۇست ئېيىمۇ كىردى. گۇڭشې ئالدىدا، بازار رەستىلىرىدە خا سىلىڭ بىلەن جۇ تۈەنجاڭنىڭ ئادەملىرى پات ـ پاتلا تۈتۈشۈپ، قاش ـ قاپاقلىرىنى يېرىپ، بىر ـ بىرىنىڭ دازىباۋلىرىنى يىرتىپ، كۆيدۈرۈپ، بوستاننى مالىمان قىلماقتا ئىدى. بىر كۈنى، ھېكمەت يانتىقىدا ھەجۋى رەسىم سىزىۋاتاتتى، مۇرات كىرىپ كەلدى. ئۇنىڭ قولىدا بىر پارچە خەت بار ئىدى.

— بۇ خەت ساڭا كەپتۇ، — مۇرات خەتنى قوپاللىق بىلەن ئۈستەلگە تاشلىدى، — قەشقەرگە خەت سالغىلى پوچتىخانىغا بارغانىدىم. گۇڭشې ئالدىدا، ئىككى تەرەپنىڭ ئادەملىرى راسا ئۇرۇشۇۋاتىدۇ. . .

— ئارىلىشىپ قالمىغانسەن؟ — ھېكمەت خەتنى ئېلىپ ئادرىسىغا قارىدى.

— ھەي، بۇ ھېلىقى ئىسكىرىپكىچى قىز ئامىنەغۇ دەيمەن؟ ئۇ يەنە نېمە دەپ ئىلەشتۈرۈپ يۈرىدۇ؟ . . .

— ئۆتكەندە بىر پارچە خەت يېزىپتىكەن، جاۋاب يېزىۋەتكەنىدىم. . .

— ئۇنىڭ ئەجەپ خەت يازغۇسى كەپ قاپتۇغۇ؟ نومۇسنى بىلمەيدىغان قىز ئوخشىمامدۇ؟

— قىزىقكەنسەن، تۆت يىللىق ساۋاقداش تۇرساق، دوستلۇق يۈزىسىدىن يازمامدۇ؟

— دوستلۇقمىش تېخى! سەن ئوۋچىنىڭ ھېكايىسىنى، «ۋاپاسىز كېيىك»نى ھەم تەنھا ياش تۆككەن كۈنلىرىڭنى ئۇنتۇپ قالغان ئوخشايسەن.

ھېكمەت كۈلۈپ قويۇپ، كونۇپىرتىنىڭ ئاغزىنى ئاۋايلاپ ئاچتى.

— ھەي مۇمىناخۇن، ئاۋازىڭنى قويۇپ بېرىپ ئوقۇمامسەن؟ مېنىڭ بۇ خەتنى

ئاڭلىغىنىم ئاڭلىغان، — دېدى مۇرات ئاچچىقلاپ، — ياكى خەتنە باشقىلارغا دېگىلى بولمايدىغان «ئاخشاملىققا كەل» دېگەن گەپ بارمىكەن؟

— مەن سېنىڭدىن نېمىنى يوشۇرغان؟ — ھېكمەت خەتنى ئۇنلۇك ئوقۇدى:

سەيلى قىلغان بۇندا بىر چاغلاردا، سىرداشلار كېلىپ،
كەلدى جۇشقۇنلۇق ئاشۇ يىللار ئېسىمگە تىزىلىپ. . .

* *

كىم بىلسۇن قاياقلارغا ئۇچتى ئۇ سېرىق تۇرنا؟
شۇ سەيلى ماكانىلا قېپقالدى پەقەت بۇندا. . .

(ماۋجۇشى شېئىرلىرىدىن)

سالام ھېكمەت! . . .

ماڭا يېڭى ئىلھام ۋە يېڭى كۈچ ـ قۇۋۋەت بېغىشلىغۇسى سالىمىڭىز مېنىڭ نەچچە ۋاقىتتىن بېرى تەلپۈنگەن ئارزۇ ـ ئارمانلىرىمغا قانات ئېلىپ كەلدى. خۇشاللىقتىن يۈرىكىم ئوينىپ، قەلبىم ھاياجانغا تولدى!

بۇنىڭدىن توققۇز ئاي بۇرۇنقى خېتىمنىڭ جاۋابىنى تاپشۇرۇۋېلىش تۇ- يۇقسىز بولسىمۇ، لېكىن بۇنىڭدىن ئالتە ـ يەتتە يىللار بۇرۇنلا ماڭا تونۇش بولغان خېتىڭىز مېنى ھەيران قالدۇرمىدى. . . ھېكمەت رەھمەت سىزگە! كۈتۈپ خەت كەلمىگەندىن كېيىن، سىزنى «يۇتكىلىپ كەتكەن بولسا كېـ رەك» دەپمۇ ئويلىدىم. . . كىم بىلىدۇ، خېتىمنى كۆرۈپ كونا نەپرەتلەر ئويغانغان بولسا، ئۇ ئەرزىمەس خېتىم ئۇنىڭ غەزەپ دەريىسى دولقۇنلىرىدا غەرق بولدىمۇ دېگەن ھېسلارغىمۇ چۆمدۈم، لېكىن كۆڭلۈمنىڭ بىر يېرىدە ئۇنداق ئەمەستەك تۇيۇلاتتى. . .

قەدىرلىك ھېكمەت! سەممىي ھېسسىيات بىلەن تولغان، چوڭقۇر مەز- مۇنلۇق خېتىڭىز مېنى ئۆزىگە مەھلىيا قىلىپ، كۆزۈم دەمىۋىدەم غۇۋالـ شىپ، ئۇنى سۈزۈك پەردە قاپلىدى. قايتا ـ قايتىلاپ ئوقۇپ چىقتىم. شۇ

گۈزەل چاغلار خۇددى كىنو لېنتىسىدەك بىر ـ بىرلەپ كۆز ئالدىمدىن ئۆتتى. . . ئۇچۇشقا تەلپۈنۈپ تۇرغان خىيال كەپتىرىم سىزنىڭ ئەسلەتمىلىرىڭىزدىن قاناتلىنىپ، ئاشۇ باغلارغا، ئورمانلارغا، سېرىق چېچەك ۋە كاكىكۈك گۈللىرى ئېچىلىپ كەتكەن ئېدىرلارغا، بىز تانسا ئويناغان زاللارنىڭ ھەممىسىگە بېرىشقا ئۇلگۈردى! . . . قەدىرلىك ھېكمەت، ئەسلىمەي مۇمكىنمۇ ئاخىر؟ بۇلار خۇددى تۇنۇگۈنكىدەكلا ئېسىمدە! مەن ئۇ چاغلاردا ئەقىلسىز ئىدىم، گۈدەك بولسام كېرەك، سىزنى قانتىق رەنجىتتىم. . . يۈرىكىڭىزنى يارىلىدىم! شۇلارنى ئەسلىسەم، يۈرىكىم مۇجۇلۇپ ئاغرىيدۇ، كۆزلىرىم ئاچچىق ياشقا تولىدۇ. . .

— بىر توۋا ئون ۋەددىدىن ياخشى، — دېدى مۇرات، — بۇ قىز پۇشايمان قىپتۇ. . . قېنى، داۋامىنى ئوقۇ!

26 ـ ئاۋغۇست ھازىرقىدەك ئېسىمدە. . . بىز ئوقۇتۇش بىناسىدىن چىقىپ (كېچە سائەت ئون ئىككىلەردىن ئاشقان چاغ) ياناققا ماڭغۇچە، مەن توڭلىدىممۇ ياكى ئايرىلىش قىيالماسلىقىمۇ، ئەيتاۋۇر تىترەپ كەتكەنىدىم. سىز: «ئامىنە كۆتۈرەيمۇ؟ . . . » دېگەنىدىڭىز. ئويلىسام، ئاشۇ ھەسرەتلىك ئاۋازىڭىز ھازىرمۇ قۇلىقىمنىڭ تۈۋىدە جاراڭلىغاندەك بىلىنىدۇ. ھېكمەت، بىز ئايرىلدۇق. سىز خېتىڭىزدە: «سىزدىن ئايرىلغان ئالتە ـ يەتتە يىل ئىچىدىكى تارىخىمنى بىلىشنى قانچىلىك ئارزۇ قىلغان بولسىڭىز، شۇ يىللارـ دىكى سىزنىڭ ھايات سەپىرىڭىز مېنى ھەم قىزىقتۇرىدۇ. سىز: «بىراۋ بىلەن بەختىيار تۇرمۇش كەچۈرۈۋاتقان، مېنى ئۇنتۇغان ۋە يامان كۆرگەن ھالىتىڭىزدىمۇ، بىر چاغلاردىكى دوستلۇقنىڭ ھۆرمىتى ئۈچۈن، بىر ـ بىرىمىزنىڭ كەچۈرمىشلىرىنى بىلىشىمىز بەلكىم زەرەرلىك ئەمەستۇر؟» دەپ يېزىپسىز. . . ئەلۋەتتە زەرەرلىك ئەمەس ھېكمەت! شۇنداقلا مېنىڭ «بىراۋ» بىلەن بەختىيار ھايات كەچۈرۈۋاتقىنىممۇ ۋە سىزنى يامان كۆرگەـ نىممۇ يوق، ئۇنتۇغىنىممۇ يوق! . . . »

هېكمەت بۇ قۇرلارنى ئوقۇۋاتقىنىدا، مۇرات «تۇنجى مۇھەببەت» دېگىنى ھەر ئىككىلىسىنىڭ يۈرىكىدە كۆرگەندەك بولدى. . .

. . . «61 ـ يىلى يازدا، سىز خوتەنگە كەتتىڭىز، مەن شاڭخەي مۇزىكا ئىنستېتۇتىغا ئوقۇشقا كەتتىم. سالامەتلىكىمنىڭ ياخشى بولالماسلىقى سەۋەبىدىن، بىر يىلدىن كېيىن شى شىرۇڭ مۇئەللىم مېنى قايتۇرۇپ كەلدى. لېكىن يەنىلا ئوقۇش ئارزۇيۇم بار ئىدى. بۇنىڭغا مەكتەپ رەھبەرلىكى قوشۇلمىدى. مەن سەپىدىن ئەزىزىگە ئېيتتىم. نەتىجىدە ئۇ مېنى بىۋاسىتە بۇيرۇق بىلەن مەركىزىي مۇزىكا ئىنستىتۇتىغا ئوقۇشقا ئەۋەتتى. ئۇ مەكتەپتە شىنجاڭلىق مەنلا ئىدىم. پۈتۈن كۈنلىرىم ئىسكىرىپكا چېلىش ۋە خەنزۇ تىلى ئۆگىنىش بىلەن ئۆتتى. 65 ـ يىلى ئۈرۈمچىگە كەلدىم. سىزنى يوللاردا تۇيۇقسىز ئۇچراشىپ قالارمەنمۇ دەپمۇ ئويلىدىم، لېكىن ئۇچراتالمىدىم. . . مەن خام تەمەدە كوچىلارنى ئايلىنىپ يۈرگەن كۈنلىرىمدە، بېيجىڭ مىللەتلەر ناخشا ـ ئۇسسۇل ئانسامبلىدا ئىشلەيدىغان ئۆمەرجان دېگەن بالا بىلەن ئۇچراشىپ قالدىم. . . (ئۇنى ئىلگىرى كۆرگەن، لېكىن تونۇشمايتتۇق) ئۇ شۇنچىلىك قىزغىن ۋە ئاجايىپ ياخشى مۇئامىلىدە بولدى. ئەمما ئارىدا قىلچە باشقىچە سۆز ئېچىلمىدى. كەچۈرۈڭ ھېكمەت! . . . قاندىق بولدى، قايتىدىغان ۋاقتىمدا، مېنى ساقلاپ تۇرغاندەك، پويىز ئىستانسىسىدا ئالدىمغا چىقتى. بىز بېيجىڭغا بىللە قايتتۇق. بىرىپلا ئۇ ئۆز تەلىپىنى قويدى. ئۆمەرجان خۇددى 59 ـ يىللىرى سىز سۆزلەپ بەرگەن «تاپشۇرۇلمىغان خەتلەر» دىكى ئىسكەندەرگە ئوخشاش ئارتىس ئىدى. ئۇنىڭ يېلىنىشلىرى، ناخشا، دۇتارلىرى، بولۇپمۇ «شېرىن» سۆزلىرى مېنى قايىل قىلدى. مەن ئۇنىڭ ئالدىرىتىشى بىلەن، 11 ـ ئاينىڭ 14 ـ كۈنى تەلىپىنى قوبۇل قىلدىم. . . ئۇ مېنىڭ ئاغزىمدىن «ماقۇل» دېگەن جاۋاب چىقىشى بىلەنلا، توي قىلىشقا قىستىدى، مەن ئۇنىماي يۈردۈم. 12 ـ ئايمۇ كىردى. تۇيۇقسىز بىزنى بۇلۇش ئىشى باشلاندى. قايتا تەربىيە ئېلىش ئۈچۈن شىنجاڭغا ماڭىدىغان بولۇپ قالدۇق. ئۆمەر توي قىلىشتا ناھايىتى چىڭ تۇرۇۋالدى. ئۇ بېيجىڭدىكى ئۇيغۇرلارنى ھەرىكەتكە سېلىپ، ئاخىرى

مېنى قايىل قىلدى.

قەدىرلىك ھېكمەت، مېنى كەچۈرۈڭ. . . 12 ـ ئاينىڭ 28 ـ كۈنى توي بولدى. مەن 1 ـ ئاينىڭ 20 ـ كۈنى شىنجاڭغا قاراپ يولغا چىقتىم. بىزنى ماڭارىپ نازارىتىدىن مەكتىتىكى ئازادلىق ئارمىيە دېھقانچىلىق مەيدانىغا تەقسىم قىلدى. ئۆمەرجان بۇلتۇر كۈزدە ئاپىسى كېسەل بولغىنى ئۈچۈن ئۇرۇمچىگە كەلدى ۋە مېنىڭمۇ رۇخسەت سوراپ كېلىشىمنى تەلەپ قىلدى. مەن بارغاندىن كېيىن، ئۇنىڭ ماڭا نىسبەتەن بولغان سەممىيەتسىزلىكلىرىنى سېزىشكە باشلىدىم. بۇ ماڭا ئىنتايىن ئېغىر كەلدى. ئاستا ـ ئاستا ئۇنىڭ ھېيىجىدا ۋە ئۇرۇمچىدە «گۈل تېرىپ يۈرگەن» ھەرخىل ئىشلىرىنى ئاڭلىدىم (سىزگە يازغان بىرىنچى خېتىمدىن كېيىن).

— جان تۇمشۇقىغا كەلگەندە ئىمان ئېيتىپتۇ ـ دە، بۇ قىز، — دېدى مۇرات ئاچچىقىدا، — مۇساپىر بولمىغۇچە مۇسۇلمان بولماس دېگەن گەپ شۇ. . .

. . . «مەن ئۇنىڭ سەھىنىدىلا ئارتىس ئەمەس، بەلكى تۇرمۇشتىمۇ ئۇستا رولچى ئىكەنلىكىنى بىلدىم. ھېكمەت، بۇ ماڭا ئېغىر ئەمەسمۇ؟ مەن ھەرقانداق قىيىنچىلىق، ئېغىرچىلىقلارغا چىدايمەنكى، بۇنداق ھاقارەتكە، خورلۇققا چىداپ تۇرالمايمەن! مېنىڭ تۇرمۇشۇمدا بۇنداق ئوڭۇشسىزلىقلارنىڭ بولۇشىنى ئويلىمىغان ئىكەنمەن. ئاقىۋەت كۆزۈمگە ھېچنېمە كۆرۈنمىدى. ئۇنىڭ بىلەن ئايرىلىپ كەتتىم. . .

قەدىرلىك ھېكمەت، ئەرزىمەس قىسمەتلىرىم بىلەن قىممەتلىك ۋاقىتلىرىڭىزنى ئالدىم، كەچۈرۈڭ. . . سىزنىڭ ئەھۋالىڭىزنىمۇ ئۇقتۇم. ياخشى كۆرگەن ئايالىڭىز ۋە ئوغلىڭىزدىن ئايرىلىپ، سۈرگۈن ھاياتىنى بېشىڭىزدىن كەچۈرۈشىڭىز مېنى تولىمۇ قايغۇغا سالدى. ھەقىقىي سۆيۈپ توي قىلىشقان ھەمراھلارنىڭ تۇرمۇشتىكى شېرىن مۇھەببىتىنى بېشىمدىن كەچۈرمىگەن بولساممۇ، ئەمما تەسەۋۋۇر ئارقىلىق ھېس قىلالايمەن! . مەن سىزگە سەممىي تىلەك بىلەن خەيرخاھلىق قىلىمەن. . .

قەدىرلىك ھېكمەت، چېنىقىش ۋاقتىمىزمۇ توشۇپ قالدى، ئەمدى سىزگە ئوخشاش خەلق ئۈچۈن خىزمەتكە بىرىنچى قەدىمىمىزنى بېسىش ئالدىدا

تۇرىمىز. ئەسلىدىكى پىلان بويىچە تىياتىر ئىنستېتۇتى ۋە ئىككى مۇزىكا ئىنستېتۇتىدىن بولۇپ قىرىق ئوقۇغۇچى ئۇرۇمچىگە قايتاتتۇق. لېكىن ئۇ-رۇش تەييارلىقى بىلەن، ئۇرۇمچىدىكى سەنئەت ئورۇنلىرىنى باشقا جايلارغا يۆتكەيدىكەن. شۇڭلاشقا، نەلەرگە كېتىمىز، ئۇقمايمىز. خوتەنگە ببرىپ قالغان بولسام، بەكمۇ ياخشى بولاتتى. سىز بىلەن دىدارلاشقان بولاتتىم. ھازىر مەركەزنىڭ ئۇچ ھۆججىتىنى ئۆگىنىپ، مەسلىسى بارلارنى پىپەن قىلىۋاتىمىز...

ئاھ، قەدىرلىكىم ھېكمەت!... بىز ئەجەپ لىرىكىلىق ئىدۇق، تۇر-مۇش بورانلىرى بىزنى قاياقلارغا ئۇچۇرۇپ كەتتى - ھە!...»

... ئۆكۈنۈش، سېغىنىش، ئۈمىد ئارىلىشىپ كەتكەن خەتنىڭ تەسىرىدىن ھېك-مەت بىلەن مۇرات بىر ھازا جىمىپ كەتتى... ئامىنەنى ئەيىبلەشكىمۇ ئورۇن يوق ئىدى.

– قارىغاندا، ئامىنەنىڭ خوتەنگە كەلگۈسى، سەن بىلەن قايتا دىدارلاشقۇسى بار ئىكەن... – دېدى مۇرات ئورنىدىن تۇرۇپ، – ھەر ھالدا ئويلىنىپ كۆرەرسەن... بۇ خەتنى زۇمرەتكە ئوقۇپ بەرسەم قاندۇق دەيسەن؟...

– بوپتۇ ئال... لېكىن كامىل ھازىرچە ئۇقمىسۇن...

مۇرات چىقىپ كەتتى. ئارىدىن تۆت كۈن ئۆتكەندە، ھېكمەت ئامىنەنىڭ يەنە بىر پارچە خېتىنى تاپشۇرۇۋالدى. خەت قىسقىلا يېزىلغاندى. كونۇبرت ئىچىدە ئامىنەنىڭ دوستى بىلەن چۈشكەن بىر پارچە رەسىمىمۇ بار ئىدى. مۇرات ئامىنەنىڭ كۈلۈپ تۇرغان سۈرىتىنى كۆرۈپ، بۇ ئىسكىرىپكىچى قىزنىڭ ھېكمەت كۆيدۈرۈۋەتكەن سۈرىتىنى كۆز ئالدىغا كەلتۈردى ۋە جۈدىپ ئوماقلىقىنى يوقىتىپتۇ، – دېدى - دە، خەتنى ئۈنلۈك ئوقۇدى:

«قەدىرلىك ھېكمەت:

بۇگۈن ئادەتتىكى بىر شەنبە. دەم ئېلىش قىلدۇق. يوشۇرالمايمەن، بۇگۈن سىزنى تازىمۇ ئەسلىدىم... خېتىڭىزنى قايتىلاپ - قايتىلاپ ئوقۇ-دۇم. ھازىرقى ھېس - تۇيغۇلىرىمنى ئىپادىلەشكە قابىلىيىتىم يار بەرمەيدۇ.

تولا خەت يېزىپ، سىزنى ئاۋاره قىلىشتىن قانچىلىك ئېھتىيات قىلساموُ، سىزنى سېغىنغان قەلبىم ھېچ تاقەتسىز سىزگە خەت يېزىشقا مەجبۇر قىلدى، كەچۇرۇڭ! مېنىڭ ئۆزۈمچە «9 ـ باھا» دىكى:

توزۇغىسى كەلسە چېچەكنىڭ نېمە چارە بار ئاڭا؟
ئەسلى سىرداش قارلىغاچلار قايتىپ كېلىدۇ يانا. . .

دېگەن سۆزلەرنى يادلىقىم كېلىدۇ. . . بۇ شېئىر بۇرۇن ماڭا ئانچىلا تەسىر كۆرسەتمىگەن. لېكىن ئۇ ھازىر ئۇمىد چىراغلىرىمنى يانداۋرماقتا. . . ھېكـ مەت، مەن خوتەنگە خىزمەتكە بېرىشنى قارار قىلدىم. سىز بىلەن كۆرۈـ شۇش، ئارزۇ ـ ئىقبال چېچەكلىرىنى قايتا ئېچىلدۇرۇش ئۇمىدىم بارغانسېـ رى كۆچىيىپ بارماقتا. ئۇزۇلگەن تەقدىر يىپلىرىنى ئۇلىغىم كېلىدۇ. مەن رەھبەرلىككە ئىلتىماس يازماقچىمەن. مېنى كەچۇرەلەمسىز؟ جاۋابىڭىزنى كۈتىمەن! . . .

ھېكمەت، مەن نېمىنى ئويلىسام سىزگە شۇنى يېزىۋاتىمەن. ئەيىپكە بۇيرىمايسىز. . . چوڭقۇر سەمىمىي ھېسسىيات بىلەن يېزىلغان خەتنىڭ تەـ سىر كۈچىمۇ چوڭ بولىدىكەن. ئۇ ئەزىز خەتنى ھېچ قولۇمدىن چۈشۈرگۈم كەلمەيدۇ. . . ھېكمەت، ئەھۋالىمدىن خەۋەر تاپقانسىز؟ ئەجەبلەنمەڭ، ھەيـ رانمۇ بولماڭ، مېنىڭ تەقدىرىم ئەنە شۇنداق بولدى. مەن سىزگە ھېيجىڭدىن ئايرىلىش ئالدىدا چۈشكەن بىر پارچە رەسىمىنى ئەۋەتتىم. ھازىرقى ئامىنەنى كۆز ئالدىڭىزغا كەلتۈرەرسىز. . . مېنى تونىيالارسىزمۇ؟ يېنىمدىكى قىز جۈڭياڭ خەلق رادىئو ئىستانسىسىدىكى تۈركچە ئاڭلىتىدىغان رازىيە، مۇمـ كىن بولسا، سىزمۇ يېقىنقى رەسىمىڭىزدىن بىرنى ئەۋەتسىڭىز. . .

ھېكمەت، ئەتىگەندىن بېرى خېتىمنىڭ جاۋابى كەلگۈچە خەت يازماي تۇراي دەپ ئويلىغانىدىم، كەچقۇرۇن يەنە يازغۇم كېلىپ قالدى. ئەپسۇسكى يېزىپ مۇشۇ يەرگە كەلگەندە، كەچكى ئۆگىنىشكە پۈشتەك چېلىنىپ قالدى، كەچۇرۇڭ. . .

ھۆرمەت بىلەن: سىزنى سېغىنغان ئامىنەدىن.

مۇرات خەتنى تۇتقىنىچە خىيالغا كەتتى. . . ھېكمەت ئادەتتىكى كۆڭلى سۈيۈقلار-دىن ئەمەس. ئۇ ئەينى ۋاقتىدا گۈلزىبانىڭ مۇھەببىتىنى تەرك ئېتىپ ئامىنەگە ۋاپادار-لىق، ساداقەتلىك كۆرسەتكەنىدى. بىراق ئۇ ھېكمەتنى داغدا قويدى. گۈلزىبا ھېكمەت ئۈچۈن پاك سۈيگۈ يولىدا ئاخىرىغىچە پىداكارلىق كۆرسەتتى ۋە ئامىنە قالدۇرغان داغلارنى يۇرەك قانلىرى بىلەن يۇيدى. ھېكمەت ئۇنى ئەبەدىلىكەبەد ئۇنتالمايدۇ. ئۇ ئايالىنىڭ، ئوغلىنىڭ ئوت پىراقىنى ئۇنتالماي تۇرغىنىدا، ماھىگۈل، مەھبۇبەلەر پەيدا بولدى. ماھىگۈلدىن ئۆزىنى قاچۇردى، مەھبۇبەگە ئوچۇق بىر نېمە دېمىدى. ئەمدىلىكتە ئامىنە ئۆزى قالدۇرغان جاراھەت ئىزلىرىنى قايتا تاتىلاپ ئازابقا سالسا، بۇ ئادىللىق بولامدۇ؟ تەقدىرنىڭ بۇ ئويۇنلىرى قاچانمۇ ئاياقلىشار؟ . . .

— ئامىنە بىر قارارغا كېلىپ بوپتۇ، — دېدى مۇرات ئېغىر نەزەردە قاراپ، — ئۇ پەقەت سېنىڭ جاۋابىڭغىلا قاراپ قالغان ئوخشايدۇ. . .

— بولمايدۇ. . . — ھېكمەت دېرىزىدىن كۆرۈنۈپ تۇرغان باغقا تىكىلىپ قالغانىدى، — مەن گۈلزىباغا يۈز كېلەلمەيمەن. بىلەمسەن مۇرات! . . . خەتنە يېزىلغان ئىككى مىسرا شېئىرنى گۈلزىبا قۇرۇم كۆلىدىكى ئارالدا ئوقۇپ: «بىزنى خۇدا قوشقان، شۇڭا باشقىلىرى توزغاقتەك توزۇپ كەتتى. . . » دېگەنىدى. ئەمدىلىكتە گۈلزىبا-نى توزۇپ كەتكەنگە چىقىرىۋېتەلمەيمەن. ئۇ مەڭگۈ مېنىڭ قەلبىمدە! . . . ئۇنى مەن يۇرىكىمگە، نەق يۇرىكىمگە دەپنە قىلغان، ھەقىقىي سىرداش قارىغاچلار ئايالىم ھەم ئوغلۇم ئىدى! . . .

— يارايسەن. . . مەن سېنىڭ شۇنداق دەيدىغانلىقىڭنى بىلەتتىم.

مۇراتنىڭ گېپى ئۈزۈلۈپ قالدى. ئۇ خەتنى ئالمان ـ تالمان يانچۇقىغا سالدى. چۈنكى كامىل كىرىپ قالغانىدى. ئۇ، مەكتەپنىڭ دەرۋازا، بىنا تاملىرى ۋە تاختا تاملىرىغا يېڭى يېزىقنا ئۈزۈندە يېزىۋاتاتتى. ئۇ مۇراتقا قاراپ ئالىيىپ قويدى ـ دە، كارىۋاتقا كېلىپ ئولتۇردى.

— ھەي، مۇئەللىملەر سېنى گۈڭشي ئالدىدا بولغان جىدەلگە ئارىلاشتى دەيدىغۇ؟ بۇ راستمۇ؟ — دېدى كامىل چىرايىنى ئاچماي، — بۇنداق قىلساڭ، بايانىتىمىزنى ئۇلار ئېتىراپ قىلامدۇ؟

— تاماشا كۆرگىلى بارغىلىمۇ بولمامدۇ؟ يائاللا مۇشۇ خەقنىزە. . .

كامىل تەنبىنى باشلاي دەپ تۇرۇشىغا، ياتاققا ئىككى دېھقان يىگىتى كىرىپ

كەلدى. ئۇلار گەپنى ئەگىتمەيلا، ئۆزلىرىنى جۇ رۇگفا تۈەنجاڭنىڭ ئەۋەتكەنلىكىنى، ئۆزى ئالدىراش بولۇپ قېلىپ كېلەلمىگەنلىكىنى ئېيتىپ، ئۇلاردىن ئۇزۇر سوردى.

«قىزىل قوغدىغۇچىلار دېھقانلار تۈەنى» دە بىر شاپىگراف ماشىنىسى ۋە يېتەرلىك مايي، قەغەز بار ئىدى. لېكىن ئۇلار ئۇرۇمچى ۋە ئىچكىرى ئۆلكىلەردىن كەلگەن تەشۋىقات ۋەرەقلىرىنى كۆپەيتىپ بېسىش، ئۆز كۆزقاراشلىرىنى شەرھلىگەن ماقالىلەرنى يېزىپ تارقىتىش ئىشلىرىدا قىيىنچىلىق تارتىۋاتاتتى. شۇڭا، ئۇلار كامىل، ھېكمەت، مۇراتلارنى ئۆز تەشكىلاتىغا تەكلىپ قىلىپ، تەشۋىقات ئىشلىرىنى باشقۇرۇپ بېرىشنى ئۆتۈنۈپ كەلگەنىدى.

— ۋەزىيەت بەك مۇرەككەپلىشىپ كەتتى، — دېدى كامىل ئېغىرىبىسىقلىق بىلەن، — ئەگەر ئىنقىلاب قەلەم كۈرىشى ئارقىلىق ئېلىپ بېرىلغان بولسا، بۇ باشقا گەپ ئىدى. ھازىر ئەلەم كۈرىشى ئەۋج ئېلىۋاتىدۇ. بىز بولساق ئوقۇنقۇچىلار، بىرەر ئىشنىڭ توغرا ـ خاتالىقىنى پەرق ئەتمەي، قارىسىغا ئارىلىشىپ قالساق، ئوبدان بولمايدۇ.

— ماۋجۇشى تەلىم بېرىپ، — دېدى قاپقارا ساقاللىق يىگىت، — «ئۇلار چېقىلسا بىزمۇ چېقىلىمىز. . . » دېگەن. دېھقانلار سىلىگىبۇسى باۋخۇاڭ تەشكىلات. ئۇلار ۋاڭ ئېنماۋنى قوغداش يولىدا بىزگە چېقىلدى، شۇڭا بىزمۇ قاراپ ئولتۇرمىدۇق. . .

— سىلەر ئويلىنىشقا تېگىشلىك ناھايىتى مۇھىم بىر ئىش بار، — ھېكمەت ئۆز تونۇشىنى دېدى، — بىز ئۇچىمىزنىڭ نامى ياخشى ئەمەس. خالىق ئەتىلا: «قىزىل قوغدىغۇچىلار دېھقانلار تۈەنى» نىڭ سېپى پاك ئەمەس، ئۇنىڭدا چەت ئەلگە باغلانغان ئۇنسۇرلار، شىيۇجېڭجۇيىچىلار، بۇزۇق ئەپەندىلەر بار. . . » دەپ دازىباۋ چاپلاشتىن، رادىئو كارنايلىرىدا، چۈەندەنلىرىدە تەشۋىق قىلىشتىن يانمايدۇ. بىزغۇ مەيلى، لېكىن تەشكىلاتىڭلارنىڭ نام ـ نىشانىنى بۇلغىۋالىسىلەر. . .

— ھېكمەت توغرا ئېيتتى، — دېدى كامىل، — شۇڭا جۇ تۈەنجاڭ رەنجىمىسۇن، بۇ ئۆزى ئۈچۈنمۇ ياخشى.

دېھقان يىگىتلەر: «قۇرۇق قول بارساق، تۈەنجاڭ بىزگە ئاچچىقلايدۇ» دەپ كەتكىلى ئۇنىمىدى. ئۇلار ئۆزلىرىنىڭ قىيىنچىلىقىنى قايتا ـ قايتا تەكرارلاپ تۇرۇۋالغاچقا، تەڭلىكتە قالغان دوستلار تەشكىلات سىرتىدا تۇرۇپ، ئۇلارنىڭ تەشۋىقات ئىشلىرىغا يارەدەم بېرىشكە رازى بولۇشتى. دېھقانلار كېتىشى بىلەن، مۇرات: «قاتناشساقمۇ

یامان بولمایتتی» دەپ غۇدۇڭشىدى. بۇنىڭغا جاۋابەن كامىل، ھېكمەتلەر تەڭلا ئۇنىڭغا ئالايدى.

ھېكمەتنىڭ بىر سائەت دەرسى بار ئىدى. شۇڭا ئۇ دەرس تەييارلىقى ۋە كىتابلىرىنى ئالدى. ھازىر سىستېمىلىق دەرس ئۆتۈلمەيتتى. ئوقۇغۇچىلارنىڭ كۆپىنچىسى چۈەنلىيەن قىلىپ كەتكەچكە، مەكتەپتە ئازلا ئوقۇغۇچى قالغاندى. شۇڭا، ئوخشاش قاراردىكى بالىلارنى بىر سىنىپقا يىغىپ دەرس ئۆتۈلەتتى. ئوقۇتقۇچىلارمۇ خېلى ئازادىلىشىپ قالغاچقا، بىكار بولسىلا، قارت ئوينايتتى، توپ مەيدانىدىن كەلمەيتتى. بەزىلىرى ئېتىز - ئېرىق ئىشلىرى بىلەن ئۆزىنىڭ كۆكتاتلىقىدا ئىشلەيتتى. ھېكمەت ئۇچ سىنىپتىن يىغىلغان يىگىرمە سەككىز بالىغا دەرس ئۆتۈش ئۈچۈن سىنىپقا كەتتى. مۇرات ھېكمەتنىڭ ئوچۇق جاۋابىنى ئاڭلىغاچقا، خەتلەرنى كامىلغا كۆرسەتتى. ئامىنە-نىڭ ئىككى پارچە خېتىنى ئوقۇپ چىققان كامىل يەلكىسىگە تۇگمەن تېشى ئارتىپ قويغاندەك تۇنجۇقۇپ كەتتى. ئۇ شەھەردىكى چېغىدا مەھبۇبە نەچچە قېتىم ئۇنىڭغا دەردىنى ئېيتىپ يالۋۇرغاندى. ئۆتكەندە بوستانغا چىققاندىمۇ كامىل ئۇنىڭغا: «خاتىرجەم بولۇڭ، ھېكمەت مېنىڭ گېپىمنى يىرمايدۇ، پات ئاردا تويۇڭلارنى قىلىپ قويىمىز» دەپ ۋەدە بەردى. ئەمدى قانداق قىلغۇلۇق؟ شۇنچە يىللار ئۆتكەندە، بۇ ئىككىسىنىڭ يەنە تېپىشۇالغىنى نېمىسى؟ ئامىنەنىڭ «ئايرىلىش» خېتى كەلگەندە، ھېكمەت نېمىلەر بولۇپ كەتمىدى! ئون يىل كېسەل تارتقان ئادەمدەك ئۆزۈنغىچە ئىلەڭ - سىلەڭ يۈرمىدىمۇ! ئۇنى دوستلار قانچىلىك ھەرەج تارتىپ قۇتقۇزۇپ قالدى! «ئوۋچىنىڭ ھېكايىسى» چىن كۆڭۈلدىن چىقمىغان ئىكەندە! «ۋاپا» رەسىمى ئۇنىڭ ۋىجدانىدىن چىققان قەسەم ئىدىغۇ! ئاھ خۇدا، ئادەملەرنى چۈشەنمەك نېمىدېگەن تەس! شۇنچە يىللىق دوستۇڭنى - ھە؟ گۈلزىبانىڭ روھى قورۇنماسمۇ؟ . . . ھېكمەت بۇنى نېمىشقا ئويلىمىغاندۇر! ؟ . . .

كامىل تەڭقىسلىق، خىجالەتچىلىك ئىلكىدە قىينىلىپ تۇرغىنىدا، ياتاققا نەفىسە، زۇمرەتلەر قول سومكىسى تۇتقان مەھبۇبەنى باشلاپ كىردى. كامىلنىڭ كەيپىياتىنىڭ ياخشى ئەمەسلىكىنى كۆرگەن قىزلار بىر - بىرىگە قارىشىپ جىمىپ قېلىشتى. بۇ جىمجىتلىق خېلى ئۇزۇن داۋاملاشتى. .

— سىلەر ئىككىڭلارغا نېمە بولدى؟ — سوردى نەفىسە ھەيران بولۇپ، — بىز كىرىسەكلا، ئۇنۇڭلار ئىچىڭلارغا چۈشۈپ كەتتىغۇ؟ . . .

— نەفسەنىڭ سۆزى بوشلۇقتا يوقالدى. ياتاق ئىچىدە ئېغىر تىنغان ئاۋازلارلا ئاڭلىناتتى. نېمىندۇر كۆڭلى تۇيغان مەھبۇبە يۈزىنى تۇتۇپ مىچىلداپ يىغلىۋەتتى. . .

— بولدى، مەن چىقىپ كېتەي، — نەفسە ئورنىدىن تۇردى، — مەھبۇبە ئاتايىتەن شەھەردىن كەلسە، بۇ نېمە خىجالەتچىلىك؟

— ئولتۇرۇڭ نەفسە، ئۇلاردا گۇناھ يوق، — زۇمرەت نەفسەنى تۇتۇۋالدى، — گەپ ھېكمەتتە، گەپنى ئېچىۋەتمىسەم بولمىدى، ھېلىقى بىر يىلى ھېكمەتنى ۋەيران قىلىۋەتكەن ئامىنەدىن ئۇنىڭغا خەت كەپتۇ. . .

— زۇمرەت، بولدى قىلىڭ! — ۋارقىرىدى مۇرات، — سىزنىڭ ئاغزىڭىزنىزە. . .

— ياق! دەيمەن. ئۇ ئىككىسى بىر ـ بىرسىگە خەت يېزىشىپ يۈرسە، بۇ يەردە مەھبۇبەنى ئەخمەق قىلغانلىقىڭ پايدىسى نېمە؟

— ئۇ ئالىيزادە، ئىسكىرىپكىچى قىز ئۆز ۋاقتىدىكى ۋاپاسىزلىقىدىن نومۇس قىلمامدىكىنە؟ — نەفسە ئالقانلىرىنى ئۇۋۇلدى، — قېنى ئۇ خەت؟ مەن كۆرۈپ باقسام بولامدۇ؟ . . .

مۇرات ھەر ئىككىلا خەتنى چىقىرىپ بەردى. نەفسە بوش ئاۋاز بىلەن ھەممىنى ئوقۇپ چىقتى. ئامىنەنىڭ رەسىمىنى قولدىن ـ قولغا ئېلىپ كۆرۈشتى. چىرايى سۈتتەك ئاقىرىپ كەتكەن مەھبۇبە ئېسىدەپ ـ ئېسىدەپ يىغلىماقتا ئىدى. ئامىنەنىڭ ھېكمەتنى دەپ خوتەنگە كەلمەكچى بولغانلىقى، بولۇپمۇ ئەينى يىللاردىكى كۆڭۈللۈك خاتىرىلەر توغرىسىدا يېزىلغان سەھىپىلەر، ئەۋەتكەن رەسىم مەھبۇبەنى ئۇمىدسىزلىك قاينامىلىرىغا تاشلىدى. ئۇ ئادەمنىڭ ئىچىنى سىيرىلدۇرۇۋەتكۈدەك دەرىجىدە ئېچىنىشـ لىق، ئاچچىق ياش تۆكەتتى. . .

— ھەممە گۇناھ ھېكمەتتە، — دېدى زۇمرەت ۋارقىراپ، — نېمە ئۈچۈن ۋىجدانەن ئىش قىلمايدۇ؟ ئامىنە ئۆز ۋاقتىدا ئۇنىڭغا يۈزسىزلىك قىلغان تۇرسا؟

— ھېكمەت گۇناھسىز، — مۇراتمۇ سەكرەپ ئورنىدىن تۇردى، — ئۇنىڭ ئامىنە بىلەن توي قىلىمەن دېگىنى يوققۇ؟ ھەتتا «قەتئىي بولمايدىغانلىقى، گۈلزىباغا يۈز كېلەلمەيدىغانلىقىنى» دەۋاتسا، يەنە ئۇ گۇناھكارمۇ؟

— بۇ راستمۇ؟ — كامىل چۆچۈپ قاردى، — نېمىشقا بۇرۇنراق دېمىدىڭ؟

— دېگىلى پۇرسەت بولمىسا؟ دەپ بولغىچە قىزلار كىرىپ قالدى. ئاندىن سەن

روكۇدىكى ئىمامدەك بېشىڭنى ئىچىڭگە تىقىپ ئولتۇرۇۋېلىپ، ھەممىنىڭ كەيپىنى ئۇچۇردۇڭ. . .

— ھەي سەنزە. . . گەپ تېپىپ بەرگىلى بولمايدۇ، — كامىل بىردىنلا جانلاندى، — ساڭا زۇمرەت تېتىمسا باشقىمىز بىكار. مەن كۆڭلۈمدە ھېكمەتنى ئەيىب-لىگىنىم ئۈچۈن خجىل بولۇۋاتىمەن.

— ھېكمەتنى ھېچقايسىڭلار مەندەك چۈشەنمەيسىلەر، بۇ قېتىم ئۇنى تېخىمۇ چوڭقۇر چۈشەندىم، — مۇراتنىڭ چىرايى ھەسرەتلىك تۇس ئالدى، — ئۇ ئامىنەنىڭ بىرىنچى قېتىملىق «بەختسىز مەن» دېگەن خېتىنى تاپشۇرۇۋالغاندىن كېيىن، خۇشال بولۇپ، ئۇنىڭ تەقدىرىدىن كۆلمىگەن، مەسخىرىلىمىگەن، بەلكى بۇرۇنقى ئازاب - ئاداۋەتلىرىنى ئۇنتۇپ، ئۇنىڭغا ھېسداشلىق، دوستلۇق مېھرىنى يەتكۈزگەن. . . ئوقۇ-غۇچىلىق دەۋرىدىكى نۇرغۇن گۈزەل ھەم جەڭگىۋار خاتىرىلەرنى ئەسلىتىپ، تەپسىلىي خەت يازغان، كۈچ، ئىشەنچ ئاتا قىلغان، ھەتتا ھېكمەت ئامىنەنىڭ ئۆز ۋاقتىدا ئايرىلىش خېتى يازغانلىقى توغرۇلۇقمۇ «بىر قىز بالا ئۆز بەختىنى ئىزدەشكە ھوقۇق-لۇق» دەيدۇ. . . كۆڭلى - كۆكسىنىڭ كەڭلىكى، پاكلىقى، سەممىيلىكى جەھەتتە، ھېچقايسىمىز ئۇنىڭغا يېتەلمەيمىز. . .

مۇراتنىڭ سۆزى ھەممىنى تەسىرلەندۇرۇۋەتتى. مەھبۇبەمۇ كۆز - ياشلىرىنى تۆككەن ھالدا كۈلۈمسىرىدى. ئۇ سومكىدىكى داستىخاننى ئېلىپ، ئۈستەل ئۈستىگە قويدى. بۇ ھال ياتاق ئىچىنى جانلاندۇردى.

— مۇنداق بولسۇن، — كامىل ئورنىدىن تۇردى، — ھازىرقى بولۇنغان گەپ ھەم خەتلەرنى ھەممىڭلار ئۇنتۇڭلار، ھېچ ئىش بولمىغاندەك قىزغىن كەيپىياتنى شەكىللەن-دۇرۇڭلار. مۇرات، ھېكمەتنى باشلاپ كەلسۇن، ئۇ بەلكىم دەرستىن چۈشۈپ، ئىشخا-نىدا دەرس تەييارلىقى قىلىۋاتقان بولۇشى مۇمكىن.

مۇرات ئىشىك ئالدىغا چىقىپلا قايتىپ كىردى ۋە ھېكمەتنىڭ كېلىۋاتقانلىقىنى دېدى.

ھېكمەت ياتاققا كىرگەندە، كامىل، مۇرات، نەفىسە، زۇمرەتلەر، مەھبۇبەنى ئورنۇېلىپ راسا پاراڭغا چۈشۈپ كەتكەنىدى. مەھبۇبە ھېكمەتنى كۆرۈپلا ئورنىدىن تۇردى - دە، قىزىرىپ قالغان كۆزلىرىنى يەرگە تىكتى. . .

— قارا ھېكمەت، مەھبۇبەنىڭ چىڭگىزلىكىنى؟ سەن كىرمىگۈچە،

ئەكەلگەن داستىخىنىنىمۇ ئاچمىدى، — دېدى مۇرات چاقچاق قىلىپ، — ئەمدىغۇ ئاچساق بولار؟ . . .

— ھەي ئاچ پاقا! — دېدى زۇمرەت مۇراتنىڭ قولىغا ئۇرۇپ، — مەھبۇبە شەھەر-دىن ھېرىپ - ئېچىپ كەلسە، ئۆيگە تەكلىپ قىلايلى دېمەي، ھەدەپ ئۇنىڭ داستىخىنىڭ گېپىنى قىلىسىزغۇ؟ . . .

ھەممىسى كۈلۈشۈپ كېتىشتى. زۇمرەت ئۇلارنى باشلاپ ئۆيگە ئېلىپ كەلدى. ئۇ بىردەمدىلا چاي دەملەپ، ئۈستەلگە بىرنېمىلەرنى تىزىپ قويدى. مەھبۇبە داستىخاننى ئېچىپ، بىر لېگەن سامبۇسىنى زۇمرەتكە تۇتقۇزدى. ئۈستىگە ئۇندەك سوقۇلغان قەنت سېپىلگەن مايدا پىشۇرۇلغان سامبۇسىدىن كۆتۈرۈلگەن مەززىلىك ھىد ھەممىسىنىڭ ئىشتىيىنى ئېچىۋەتتى. تالادىن يوگۇرۇپ كىرگەن بىر يېرىم ياشلىق گۈلچىنىڭاي كېلىپ-لا ئانىسىغا ئېسىلدى. زۇمرەت ئۇنىڭغا سامبۇسىدىن بىرنى تۇتقۇزۇپ قويۇۋېدى، ئۇ خۇشاللىقىدا ۋىلىقلاپ كۈلۈپ چىقىپ كەتتى.

ھەممىسى ئىشتىھا بىلەن: «ئوخشاپتۇ، بەك بەلەن بوپتۇ. . . بۇ ئۆزىبىكچە سامبۇ-سىكەن. . . » دېيىشىپ يېيىشتى. مەھبۇبە ئالقىنىنى ئاغزىغا تۇتۇپ، سامبۇسا يەۋاتقان ھېكمەتكە قاراپ، تۇيۇقسىزلا كۈلۈۋەتتى.

— ھە، مەھبۇبە، ھېكمەتكە قاراپ زوقىڭىز كېلىۋاتامدۇ؟ — دېدى مۇرات چاقچاق-نى باشلاپ، — سامىسىڭىز ئۇنىڭغا راسا تېتىدى. قاراڭ كالپۇكلىرىنى يالاپ كەتكىنى! . . .

— سامبۇسا تېتىغان بىلەن مەن تېتىمايمەن - دە! مەھبۇبەمۇ بوش كەلمىدى، — توۋا، بىر كېچە ئۇخلىماي راسا ئوخشىتىپ سامبۇسا ئېتىپ قوشكۆلگە ئەكىرىسەم، «تېتىدى» دىن ئۇچىنى تەكرارلاپ بولۇپ، «ئەمدى كەلمەڭ!» دەپ ھەيدە-ۋەتتى دېسە. . .

ئولتۇرغانلار ئۆينى كۆتۈرۈۋەتكۈدەك كۈلۈشتى. نەفىسە بىلەن زۇمرەتنىڭ كۆزلە-رىدىن ياش چىقىپ كەتتى.

— سامسا قەدىرىنى بىلەمدۇ بۇ دىۋەڭ؟ — مۇرات سامبۇسىنى قەس-تەن سامسا دەپ چاقچاقنى چوڭقۇرلاشتۇرماقتا ئىدى، — قەدىرىگە يەتسە سىزنى ھەيدىۋېتەرمىدى؟ . . .

— ھەي، ئاغزى پالاكەت ئاچكۆز، — دېدى زۇمرەت چوڭ كۆزلىرىنى

ئالايتىپ، — سامبۇسىنى سامسا دەپ گەپنى نەگە ئېلىپ قېچىۋاتىسىز؟ . . .
— ۋاي خۇدايىم، — مەھبۇبە گەپنىڭ تېگىگە يەتكەندى، — سامسىڭىز راسا تېتىدى دېسە، مەنمۇ «ھەئە» دەپتىمەنا تېخى. . .
كۈلكە باشقىدىنلا ئەۋجىگە چىقتى.
— خاتىرجەم بولۇڭ مەھبۇبە، — دېدى كامىل ھېكمەتكە قولىنى شىلتىپ، — بۇ شىماللىق بۇنىڭدىن كېيىن سىزنى ھەيدىۋەتسە، ئۇنى بىرەر ھابدالغا دۇئا قىلدۇرۇۋېتىمەن. . .
— قاش ـ كۆزى جايىدا خېلى ئوبدان يېتىم، — مۇرات چاقچاقنى راستقا ئايلاندۇرماقتا ئىدى، — ھابدالغا بېرىۋەتسەك، ئۇ زايە كېتەرمىكىن؟ ئۇنىڭدىن كۆرە، سامبۇسغا تېگىشىۋەتسەك قانداق؟ . . .
نەفىسە، زۇمرەت، مەھبۇبەلەر ھەربىر چاقچاق ئاياقلاشقاندا، قاقاقلاپ كۈلۈشمەكتە ئىدى. مۇرات بىلەن كامىلمۇ خۇددى كېلىشىۋالغاندەك بىر ـ بىرىگە پاس چىقىرىپ، قانداقتۇر بىر ئىشنىڭ شەپىسىنى بېرىۋاتاتتى. ھېكمەت ئۆزى دەرستىن چۈشكىچە، ئۇلارنىڭ ئوتتۇرىسىدا خېلى گەپ ـ سۆزلەرنىڭ ئۆتۈلگىنىنى تۇيدى.
— يا. . . ياق، سامبۇسغا ئەرزان كەتكۈدەك. . . — كامىل نەفىسەگە «گەپ قىلىڭ» دېگەندەك كۆزىنى قىسىپ قويدى، — ئويلاپ بېقىڭلارچۇ، نېمىگە تېگىشىسەك بولار؟ . . .
— مېنىڭچە، — نەفىسە زۇمرەتنى چىمداپ قويدى، — جامائەتنى گۇۋاھ قىلىپ بىر قازان پولۇغا تىگىشىسەك، راسا ياخشى بولارمىكىن؟ . . .
— بولىدۇ. . . بولىدۇ. . . قوشۇلىمىز. . . — ھەممىسى بىردەك ۋارقىراشتى.
— ئەمىسە، كېڭەشلىك ئىش بۇزۇلماس دېگەن گەپ بار، — دېدى زۇمرەت ئورنىدىن تۇرۇپ، — تېگىشىدىغان ئورۇن، ۋاقتىنى مۇقىمدايلى. . .
ھېكمەت ئىشنىڭ تەكتىگە يەتكەندى. ئۇ بوستانغا قايتىپ كېلىپ ھەپتە ئۆتمەي، مەھبۇبە ئۇنى ئىزلەپ كەلگەندى. كۆڭلىنى زادىلا توختىتالماي تۇرغان ھېكمەت ئۇنىڭغا: «مەن غۇلجىغا بېرىپ ئاتا ـ ئانامنى كۆرۈپ كېلەي، ھازىر دادام كېسەل ئىكەن. . . سىزگە ئاندىن جاۋاب بېرەي. . . » دەپ ئۇنى قايتۇرغاندىكى. ئەمدى دوستلىرىنىڭ بۇگۈنكى چاقچاق ـ ھەزىللىرىنىڭ مەنىسىدىن، ئۇلارنىڭ توينى دەرھال قىلىۋېتىش قارارىغا كەلگەنلىكى ئېنىق ئىدى.

— ئوروُن مەھبۇبەنىڭ ئۆيى، ۋاقتى يەكشەنبە بولسا قانداق؟ — نەفسەنىڭ ئوروُنلاشتۇرۇشىغا ھەممە بىردەك قوشۇلدى.

— قېنى بۇگۈن سەيشەنبە، — مۇرات بارماقلىرىنى سانىدى، — بولغۇدەك، تېخى تۆت كۈن بار ئىكەن ئەمەسمۇ؟ . . .

ھېكمەتنىڭ گۈلزىبادىن كېيىنكى ئۆمۇرلۈك ئىشى دوستلارنىڭ چاقچىقى بىلەن ئەنە شۇنداق بېكىتىلدى. كامىل، مۇرات ئىككىسى ھېكمەتنى سىرتقا ئېلىپ چىقىپ كەتتى. ئۇلار مەكتەپ بېغىنىڭ ئىچىگە كىرىپ، بىر ئېرىق لېۋىدە ئولتۇردى.

— بۇ ئىش ساڭا بېسىم بولۇپ قالسا بولمايدۇ، — دېدى كامىل ھېكمەتنىڭ دولىسىغا قولىنى قويۇپ، — بۇ توغرۇلۇق مەھبۇبە بىلەن ئىككىڭلار ئىككى نۇۋەت پاراڭلىشىپسىلەر، ئەگەر كۆڭلۈڭگە خوپ كەلگەن بولسا، ۋاقتىنى كەينىگە سۈرگەننىڭ پايدىسى يوق، ئۆزۈڭمۇ تۇرمۇشتىن قىينىلىپ قېلىۋاتىسەن. . .

— بايىقى گەپلەرنىڭ ھەممىسى چاقچاق، — مۇرات نېمە ئۈچۈندۇر مۇڭلۇق كۆرۈنەتتى، — بىلىمەن، سەن گۈلزىبانى ئۇنتالمايسەن. . . ئۇ سېنىڭ ھاياتىڭنىڭ بىر بۆلىكى ئىدى. ئەمما ئويلاپ باق، ئۆمۇر بويى ئۇنى ياد ئېتىپ، ھەسرەت چېكىپ، نادامەتتە ئۆتكىلى بولمايدۇ ـ دە. . . جۇدالىق دەردىنى تارتامسەن، بالاڭنىڭ كۆيۈك ئوتىنمۇ؟ سېنىڭ جېنىڭ تۆمۇردىن پوتمىگەنغۇ؟ . . . مەن كۈلۈپ، چاقچاق قىلىپ يۈرگىنىم بىلەن، داۋاملىق سېنى ئويلايمەن! . . . سەن دەردىڭنى ئىچىڭگە يوتىسەن. . . سېنىڭ تېشىڭ پوتۇن بولغىنى بىلەن ئىچىڭ توتۇن! سەۋر قىل، گېپىمنى قىلىۋالاي، مېنىڭ پىغانىم ئۆرلەپ تورىدۇ. . . كېچىدىن بىر چوش كۆرۈپ قاپتىمەن. . . مەن بىر ئاق ئاتقا مىنىپ، مانان باسقان چەكسىز بىر بوشلۇقتا چېپىپ كېتىۋاتقۇدەكمەن. . . سەن شۇۋاقلىق چۆللەردە مېنى يالاڭ ئاياغ قوغلاپ كېلىۋاتقۇدەكسەن. . . ئۇستىۋاشلىرىڭ بەكمۇ ئوسال. . . «مۇرات كەتمە. . . سەن كەتمە! . . . مېنى تاشلاپ كەتمە! . . . مەن سەن دوستۇمدىن ئايرىلىپ قالماي! . . .» دېگۈدەكسەن. . . — مۇراتنىڭ چوڭ كۆزلىرى لىقمۇلىق ياشلار بىلەن تولغاندى، — ۋاي خۇدا، مەن نېمە بولدۇم؟ سېنىڭ ئۆمۇرلۈك ئىشىڭنى سۆزلىشىۋېتىپ، نېمىلەرنى دەپ كەتتىم؟ ھەر ھالدا، كامىل ئىككىمىز سېنىڭ دەردلىرىڭنى مىسقالچە بولسىمۇ يېنىكلىتىشنى ئويلايمىز. . . ئۆيلەنسە، تۇرمۇشنىڭ غېمى، خىزمەتنىڭ بېسىمى بىلەن، كونا جاراھەتلىرىنى ئۇنتۇلارمىكىن دېگەن ئومىدىتە مۇشۇنداق مەسلىھەتكە كەلگەندۇق. . .

كامىل مۇراتنىڭ ھېكمەتكە ئامراقلىقىنى بىلىدۇ. ئۇ ئامراقلىقىدىن قەستەن ئۇنىڭ چىشىغا تېگىدۇ، ئاچچىقلىتىدۇ، كېيىن ھېكمەتنى قۇچاقلاپ، ئۇنىڭدىن كەچۈرۈم سورايدۇ. بىراق، ئۇنىڭ بۇگۈنكىدەك ئەلەمزادە بولۇپ، كۆڭۈل سۆزلىرىنى تۆككىنىنى ئۇچراتمىغانىدى. كامىل شۇنى ھېس قىلدىكى، مۇرات دوستىنىڭ چەككەن دەرد ـ ھەسرەتلىرىنىڭ تەڭ يانىسىنى ئۆز زىممىسىگە يۈكلىۋالغانىدى.

— مۇرات ھەممىنى دېدى، — كامىلمۇ ھەسرەتلىك خۇرسىنىدى، — ئەگەر كۆڭلۈڭگە خوپ كەلسە، مەھبۇبەنىمۇ خوش قىلايلى. . . ئۇ قىز پۈتۈن كۆڭلىنى ساڭا ئاتىغان، ئۇنىڭ ئۇۋالىغا قالمىغىن!

— ماقۇل، — دېدى ھېكمەت ئەگىدۇر قاراپ، — بۇگۈن مەن راستىنلا گۈلزىبادىن ئايرىلغانلىقىمنى ھېس قىلدىم. . . ئۇ بۇ چاغقىچە داۋاملىق مېنىڭ يېنىمدا ئىدى، گەپلىرىمنى ئاڭلايتتى، قۇلاقلىرىمغا پىچىرلايتتى. . . بىز تاڭلار ئاپئاق ئاتقۇچە مۇڭدىشىپ چىقاتتۇق. . . لېكىن مەن ئۇنىڭغا ئەزىمەتنىڭ يىتىپ كەتكەنلىكىنى تېخى دېمىدىم! دېسەم بولمايتتى، ئۇنىڭسىزمۇ ئۇنىڭ تارتقان دەردلىرى ئازمۇ؟ ئۇ ئازاب ـ ئوقۇبەت ئېتەكلىرىدە چوڭ بولدى. . . ھېچ خوۋلۇق كۆرمىدى، مېنىڭ جاپايىمنى يەتكۈچە تارتتى، بىراق مەن ئۇنىڭغا دەردتىن باشقا نېمە بېرەلىدىم؟ — ھېكمەتنىڭ كۆزلىرىدىن ئاققان ياش يۈمىلاپ چۈشۈپ لەۋ سىزىقلىرىغا سىڭىپ كەتتى، — بۇ چاغقىچە مەن ئۇنى ئويلىمىغان بىرەر دەقىقەمنىڭ بولغانلىقىنى ئېسىمگە ئالالمايمەن. ئۇ ھامان مېنىڭ باغرىمدا ئىدى. مانا ئەمدى يات بىراۋلار يېنىمدا بولىدۇ. . . گۈلزىبا يەنە كېلەرمۇ؟ كېلىدۇ! . . . ئەما قېشىمغا كېلەلمەيدۇ. چۈنكى ئۇنىڭ ئورنىنى باشقىلار ئىگىلىگەن! . . .

كامىل، مۇراتلار كۆڭلى سۇنۇق بۇ دوستىغا كۆپ تەسەللى بەردى. ئۇلار ھايات، تۇرمۇش، تەقدىر توغرىسىدىكى ئەقلىيە سۆزلىرىنى، قىسقا رىۋايەتلەرنى سۆزلەپ، ئۇنىڭ كۆڭلىنى كۆتۈردى ۋە توي توغرۇلۇق مەسلىھەتلىشىپ بولغاندىن كېيىن، ئۆيگە قايتىپ كىردى. چېچەن زۇمرەت ئېرىنىڭ كۆزلىرىگە قاراپ چۆچۈپ كەتتى:

— ۋاي خۇدايىم، مۇرات نېمە بولدىڭىز، يىغلاپسىزغۇ؟ — زۇمرەت ھېكمەتنىڭمۇ كۆزلىرىنىڭ ياش يۇقى ئىكەنلىكىنى كۆرۈپ تېخىمۇ ئەندىكتى، — ئىككىڭلارلا يىغلاپ سىلەرغۇ؟ . . .

— سارالىق بولماڭا زۇمرەت. . . يىغلايدىغانغا بىز كىچىك بالا بولمىساق، — مۇرات

شۇنداق دېدىۋ، لېكىن كۆزلىرىنى ئېلىپ قاچتى، — كۆزىمىزگە كۆمۈتا كىرىپ كەتتى.

نەفىسە بىلەن مەھبۇبەمۇ ھەر ئىككىلىسىنىڭ كۆزلىرىگە قاراپ جىمىپ قېلىشتى.

— ئەمىسە، ھېكمەتنى پولۇغا تېگىشىدىغان بولدۇق، — دېدى كامىل باشقىلارنىڭ كەيپىياتىنى كۆتۈرۈش ئۈچۈن، — ئەتە ھېكمەت بىلەن مەھبۇبە ئىككىسى شەھەر گۈڭشېدىن توي خېتى ئالىدۇ، مۇرات بولسا ئالىمجان، ئامانىللانى باشلاپ بېرىپ، مەھبۇبەنىڭ ئانىسى بىلەن توي رەسمىيەتلىرىنى بېكىتىدۇ ۋە توي تەييارلىقلىرىنى قىلىدۇ. لېكىن، توي داغدۇغىسىز، نەغمە ـ ناۋاسىز بولىدۇ. چۈنكى شەھەر بەك قالايمىقان، ئەلەم كۆرىشى بولۇۋاتىدۇ. شۇڭا، توي رەسمىيىتىنى ئۆتەپلا قايتىپ كېلىمىز. مەن زىكرۇللا غوجى، ئەخمەت ھوشۇر، ساجىتخانلارغا مەسلىھەت سېلىپ، ئۆي ئىشىنى ھەل قىلىمەن ۋە ئۆيىنى ئاقارتىپ تەييارلايمىز.

ھېكمەت ئەتىگەن تۇرۇپ، ساجىتخاننىڭ تامغا بېسىپ بەرگەن خېتىنى ئېلىپ، شەھەرگە كىرىپ كەتتى. ئۇ ئۇدۇل قەبرىستانلىققا بېرىپ، گۈلزىبانىڭ قەبرىسى بېشىدا يېرىم سائەتتەك كۆز يېشى تۆكۈپ ئولتۇردى ۋە مەرھۇم ئايالىنىڭ رازىلىقىنى ئېلىپ ئورنىدىن تۇردى. مەھبۇبە ئۇنى شەھەر گۈڭشې دەرۋازىسى ئالدىدا ساقلاپ تۇراتتى. بۇ قېتىم زەينەپخان كاتىپ، پازىل غازىبوۋنلار ئۇلارنى كۈلۈپ قارشى ئالدى ۋە ھايال بولمايلا توي خېتى كېسىپ بەردى. ئۇ مەھبۇبەنى باشلاپ، ماگزىنلارنى ئارىلىدى ۋە ئۇنىڭغا تويلۇق بىر نەرسىلەرنى ئېلىپ، گۈلباغقا چىقتى. يەرلىك كومىتېت تەرەپتىن بىر توپ خۇڭۇيىبىڭلار دۇمباقلارنى چېلىپ، شوئار توۋلاپ، بەش ئادەمنىڭ قوللىرىنى قايرىپ تۇنۇپ، ئۇلارنى سازايى قىلىپ كەلمەكتە ئىدى. ئەللىك ـ ئاتمىش ياشلارنىڭ قارىسىنى ئالغان بۇ ئادەملەرنىڭ بېشىغا ئۇزۇن قەغەز كۈلا كىيگۈزۈلگەن بولۇپ، بوينىغا تاختا ئېسىلغاندى. ئاپئاق چاچلىرى قالايمىقانلاشقان، تاقىر باشلىرى قىزىرىپ كەتكەن، قەدەمدە بىر مۇدۇرۇپ كېتىۋاتقان بۇ بىچارىلەرنىڭ ئېچىنىشلىق ھالىتىنى كۆرۈشنى خالىمىغان ھېكمەت مەھبۇبە بىلەن خوشلىشىپ، بوستانغا قايتتى.

ئۇ ئىككى سائەت ناھايىتى تېز ماڭغانلىقى ئۈچۈن، بەك تەرلەپ كەتكەندى. شۇڭا، ياتاققا كىرىپلا، بېشىنى يۇيۇپ، بەدەنلىرىنى سۈرتتى، ئاندىن مايكا، كۆڭلەكلىرىنى يۇيۇپ دەپ تۇراتتى، ياتاققا بىر ھەربىي بالا كىرىپ كەلدى. بۇ ئۈچ يىل ئالدىدا ھەربىي سەپكە كەتكەن سىنىپ باشلىقى ئابدۇللا ئىدى. ئۇلار قۇچاقلىشىپ كۆرۈش-

تى، هال ـ ئەھۋال سوراشتى. ھېكمەت تەخسىدىكى چوڭ بىر ساپ ئۈزۈمنى ئۇنىڭ ئالدىغا قويدى. ئابدۇللا سانجىدىكى مەلۇم ھەربىي گازارمىدا تۇرۇپتۇ. بىر يىلنىڭ ئالدىدا ئۇنى مەكتىتىكى ئازادلىق ئارمىيە دېھقانچىلىق مەيدانىغا ئەۋەتىپتۇ. ئۇ ھازىر پەيجاڭ دەرىجىلىك كادىر ئىكەن.

— سەن بىلەن بىرگە كەتكەن سەيدۇللامۇ شۇ يەردىكەنغۇ؟ — ھېكمەت كونا ئوقۇغۇچىلىرىنى ئۇنتۇمىغاندى.

— شۇنداق. بۇ قېتىم ئائىلە كۆرۈپ كېلىشكە ماڭا رۇخسەت قىلدى. كېلەر يىلى ئۇنىڭغا نۆۋەت كېلىدۇ.

— سىراجىنىڭ نەدىلىكىنى بىلەمسەن؟

— مەن سانجىدىكى چاغدا ئۇچرىشىپ تۇراتتۇق. ئۇ ئۇرۇمچىدە بىرىنچى كالوندا شوپۇرلۇق قىلىۋاتىدۇ.

ئۇلار قىزغىن پاراڭلىشىپ ئولتۇرۇشتى. ئابدۇللا تۈيۈقسىزلا ئامىنەنىڭ ئىسمىنى چىقىرىپ، ئۇنىڭدىن خەت كەلگەن ـ كەلمىگەنلىكىنى سوردى. ھېكمەت خەت كەلگەنلىكىنى ئېيتتى.

— ئۇ قىز مەركىزىي مۇزىكا ئىنستىتۇتىنى پۈتتۈرۈپ، بىزنىڭ مەيدانغا قايتا تەربىيە ئېلىشقا كەلگەنكەن، — دېدى ئابدۇللا كۈلۈپ قويۇپ، — ئۇ سەيدۇللا ئىككىمىزنىڭ خوتەنلىك ئىكەنلىكىنى بىلىپ، سىزنى سوردى. بىز: «ئۇ بىزنىڭ سىنىپ تەربىيىچىمىز بولىدۇ» دەپ قويۇپتىكەنمىز، بىزگە بۇلەكچىلا قىزغىن مۇئامىلىدە بولدى. ئاشخاندا، يولدا ئۇچراشساقمۇ سىز توغرۇلۇق گەپ سورايدۇ، ياتىقىمغىمۇ ئىزدەپ باردى.

— ئامىنە مېنىڭ ئىنستىتۇتتىكى ساۋاقدىشىم بولىدۇ. ئۇ نېمىلەرنى دەيدۇ؟

— نېمە دېمەكچىدى، «قانداق تۇرۇۋاتىدۇ؟ ئۆيلەندىمۇ، بالىسى بارمۇ؟ بىز يېقىن دوستلاردىن ئىدۇق» دېگەندەك گەپلەر. . . ئادرىسىڭىزنى سورىغاندى، يېزىپ بەردىم. كېيىن ئۇ قىزدىن ئۈزۈمنى قاچۇرىدىغان بولۇپ قالدىم. . .

— نېمە ئۈچۈن؟ . . .

— مەن دېھقانچىلىق مەيدانىغا كېلىشتىن بۇرۇن، ئۇ بىر ھارۋىكەش بالا بىلەن چاتاق چىقىرىپ قويۇپتىكەن. . . يەنە كېلىپ، ناھىيىگە كېتىدىغان يول ئۈستىدىكى قومۇشلۇقتا. . . بۇ گەپنى ئاڭلاپ، رايىم يېنىپلا كەتتى.

— بۇ مۇمكىن ئەمەس، ئامىنە غۇرۇرلۇق، ئەخلاق ـ پەزىلەتلىك قىز، بولۇپمۇ خورىكى ناھايىتى ئۈستۈن. . . ئۇ، ئۇنداق تۆۋەن ئوقۇرلارغا بويۇن سوزمايدۇ. . . قانداق قىلىپ، — ھېكمەت ئىشەنمىگەندى، — بۇنداق ئىپلاس يولغا ماڭسۇن؟ بۇ، بويى يەتمىگەنلەرنىڭ تاپقان ئىغۋاسىدۇر تايىنلىق؟

— مەنمۇ ئىشەنمىگەن، بىراق خەقنىڭ ئاغزىدا شۇ گەپ بار. . .

— خەق نېمە دېمەيدۇ، قاغا نېمە يېمەيدۇ؟ زېرىككەن تاز كۆۋرۈك بېشىدا ئات ھۆركىتەر دەپ، بۇ قانداقتۇر بىر لەنىتىنىڭ يامان غەرىزىدىن كېلىپ چىققان تۆھمىتى! — ھېكمەت ئۆزىنىڭ قايناپ ـ چېچىلىپ قالغانلىقىنى سەزمەيلا قالدى، — مەن ئامىنە بىلەن تۆت يىللىق ساۋاقداش. . . ئۇنى ياخشى چۈشىنىمەن. . . سىلەر رەھبەرلىك خىزمىتىنى ئىشلەۋاتقان ھەربىيلەر مۇشۇنداق پىتنە ـ پاساتنى توسۇشىڭلار، يامان نىيەتتىكى ئەبلەخلەرنىڭ ئەدىپىنى بېرىشىڭلار كېرەك. بۇ بىر ئاجىزە ئۇچۇن دەھشەتلىك ئازاب ـ تە؟. . .

— كەچۈرۈڭ مۇئەللىم، مەن قىلىشقا تېگىشلىك بولمىغان گەپلەرنى قىلىپ سالدىم.

ئابدۇللا خىجىل بولۇپ قالغاندى. ئۇلار بىردەم پاراڭلىشىپ ئولتۇرۇشتى. ھېكمەت توي قىلىدىغانلىقىنى ئېيتتى، ئاندىن ئابدۇللا يەنە يوقلاپ كېلىدىغانلىقىنى ئېيتىپ، ئۇزاپ چىقتى.

— ئابدۇللا، چوقۇم كەلگىن، مەن ئامىنەگە خەت يېزىپ بېرىمەن، — دېدى ھېكمەت ئۆزىنى بېسۇېلىپ، — ئەگەر كېلەلمەي قالساڭ، مېنىڭ تويۇمغا قاتناشقانلىقىڭنى ئېيتىپ قوي. . .

ئامىنە توغرۇلۇق بولۇنغان سەت گەپلەر ئىككى كۈنگە قالماي «يىلمان توي» غىمىدە يۈرگەن ھېكمەتنىڭ كۆڭلىدىن كۆتۈرۈلۈپ كەتتى. يەكشەنبە ئەتىگەندە، ئېزىز تارمۇش ئېلىپ كەلگەن ئىككى ئىرگۈلۈ، بىر ئېشەك ھارۋىغا تىقىلىشىپ ئولتۇرۇشقان ئەر ـ ئايال ئوقۇنقۇچىلار شەھەرگە مېڭىشتى. كامىل يېنىدا ئولتۇرغان ھېكمەتنىڭ خاپا ئىكەنلىكىنى ياكى خوش بولغانلىقىنى بىلگىلى بولمايدىغان ئىپادىسىز چىرايىغا پات ـ پات قاراپ قويۇاتتى ۋە ئىچىدە: «ۋاقىت ئۆتكەنسېرى بىر ـ بىرىگە مېھرى چۈشۈپ قالسا ئەجەب ئەمەس. . . بىر ـ بىرىنى كۆرمەي توي قىلغانلارمۇ ئىناق ئەر ـ خوتۇن بولۇپ كېتىدىغۇ؟. . .» دەپ ئويلىدى.

ئۇلار يولدا بارغۇچە، مۇراتنىڭ قىزىق چاقچاق، يۇمۇرلىرىنى ئاڭلاپ، شەھەرگە يېتىپ كەلگەنلىكىنى تۇيماي قېلىشتى. ھارۋىلار قىزىق دەرۋازىسى تەرەپكە قايرىلىپ، ئاۋغان كوچىسى ئالدىدىن ئۆتتى. ھېكمەت تۇمارلىق سۇمبۇل چاچلارنى قايتا كۆرگەن-دەك، ئەتلەسلىك سەرۋى بەدەن ئۇ كوچىدىن يۇگۇرۇپ چىققاندەك، كوچا دوقمۇشىغا، قوشقاناتلىق ئىشككە تەلمۇرۇپ قارىدى. بۇنى سېزىپ ئولتۇرغان كامىل ئۇلۇق - كىچىك تىندى. . .

ھارۋىلار كۆمۈر بازىسى ئالدىدىكى ئېگىز ئەنجان تاملىق قورۇ ئالدىدا توختىدى. دەرۋازا ئالدىدا بىرمۇنچە ئەر - ئايال ساھىبخانلار تۇراتتى. ئۇلارنىڭ ئارىسىدا ھاسىسى بېشىدىن بىر غېرىچ ئېگىز تۇرغان بىر دوك مومايمۇ بار ئىدى. قارا ئەتلەس كۆڭلەك ئۈستىدىن نىمچا كىيىۋالغان بۇ چىشسىز مومانىنى ھېكمەت بىر كۆرۈپلا، بېشى پىررىدە پىرقىرىغاندەك بولدى. چۈنكى، ئۇ ھېلىقى بورانلىق كېچىسى ئۆزىنى تىللاپ، ھاسىسى-نى چىنەپ، ئۇنى بوسۇغىدىن قوغلىۋەتكەن ئاغزى بىشەم خوتۇن ئىدى.

دوك مومايى باشلىق ساھىبخانلار «خوش كېلىشىپتىلا» ، «ھارمىغايلا. . .» دېيى-شىپ، مېھمانلارنى قورۇغا باشلىدى. ئۆيلەر كۆتۈرمە قىلىنىپ ئېگىز سېلىنغاچقا، ھويلا زىنداندەك چوڭقۇر كۆرۈنەتتى. ئالدى ۋە سول تەرەپتىكى قەدىمكى پوسۇندىكى قىيما تۇۋۇرۇكلۇك ئەگمە پېشايۋانلارغا كىگىز، گىلەملەر سېلىنغاندى. قارشىسىدا، ئامبار، قازناق، ئوتۇنخانىلار بولسا كېرەك، بىر قاتار پاكار ئۆيلەر تۇراتتى. ئەمما كۆتۈرمە ئۆيلەرنىڭ تاملىرى شۇنداق سىپتا، سىيلىق سۇۋالغاندىكى، ئۇنىڭ ھاك، ئاق سېمونت ياكى گەچ ئىكەنلىكىنى پەرق ئەتكىلى بولمايتتى. ھېكمەت گۈلزىبانىڭ: «بۇ ئەنجانلىق كاتتا باينىڭ قورۇسى» دېگەن سۆزلىرىنى ئەسكە ئالدى. توۋا، ھېلىقى ئەنسىز كېچىدە، «ئانا، رەھىم قىلىڭچۇ! دەپ يالۋۇرغان قىز مەھبۇبە ئىكەندە! . . . ئۆزىنى قاغاپ، ھاقارەتلەپ، ئىتنى قوغلىغاندەك ھەيدىۋەتكەن بۇ مومايى ئەمدى ئۇنىڭغا قېينانا بولماقچى. . . قارا بۇ تەقدىرنىڭ ئويۇنلىرىنى! ئىنسان بالىسى بۇ ياقتىن كېلىپ ئۇ ياقتىن كېتىپ بولغۇچە، ئۆز تەقدىرىگە ئويۇنچۇق بولۇپلا ئۆتەمدىغاندۇر؟ ئۆمەر ھەييام: «بىز گويا قورچاق، پەلەك قورچاقباز» دەپ توغرا ئېيتقانىكەن. مەھبۇبەنىڭ كېچىلىرى ئۆزىنى ئاپىرىپ قويۇشقا ئۇنىمىغانلىقى، بىرەر قېتىممۇ «ئۆيگە بارلى» دېمىگەنلىكىنىڭ سەۋەبى مۇشۇ ئىكەن - دە!

ئىچكەركى ئۆيدە ئولتۇرۇشقان ئالىمجان - لۇتپىيە، ئامانىللا - روشەن،

شادمان ـ گۈلباھارلار ئېگىز تاختاي پەلەمپەيلەردىن پەسلەپ چۈشۈپ، كامىل، ھېكـ
مەت، مۇرات، نەفىسە، زۇمرەتلەر بىلەن كۆرۈشتى. قىز تەرەپنىڭ مېھمانلىرى كۆپ
بولغاچقا، ئۇلار ھويلا پېشايۋانلىرىغا ئورۇنلاشتى. بوستاندىن كەلگەنلەر چوڭ مېھمانخا-
نىدا شەھەرلىك دوستلار بىلەن ئولتۇرۇشتى. مېھمانخانىغا تۇتاش كىچىك ھۇجرىدا
نىكاھ ئوقۇلماقچى ئىدى. شۇڭا، ئالىمجان، ئامانىللا، كامىللار ھېكمەتكە، نەفىسە،
زۇمرەت، نازىلئايلار مەھبۇبەگە ھەمراھ بولۇپ، ھۇجرىنىڭ بوسۇغىسىدا تۇردى. ئا-
خۇنۇم نىكاھ ئوقۇپ بولغاندا، قىز ـ يىگىتلەر شاكاراپقا چىلانغان ناننى
ئالدى ـ دە، ھېكمەت بىلەن مەھبۇبەگە يېگۈزدى. مانا ئەمدى ئۇلار ئۆمۈر مۇساپىسـ
نى تەڭ باسىدىغان ئەر ـ خوتۇنلار بولدى.

توي خۇددى ھېكمەتنىڭ كۆڭلىدەك سۈسلا ئاياقلاشتى. چايلار تارتىلدى. ئۇنىڭغا
ئۇلاپلا، پەتنۇس ـ لېگەنلەردە يەل ـ يېمىشلەر تىزىلدى. پولۇ يېيىلىپ بولغاندىن
كېيىن، مېھمانلار ئورۇنلىرىدىن تۇرۇشتى. مومايي مەھبۇبەنى شاپىلدىتىپ سۆيۈپ
باغرىغا باستى. ئاندىن ھېلىقى تىللىغاق ئېغىزىدا ھېكمەتنىڭ پېشانىسىگە سۆيۈپ
قويدى. قىز ـ يىگىتلەر بېشىغا گۈللۈك يىپەك رومال ئارتقان مەھبۇبە بىلەن ياندىشىپ
كېتىۋاتقان ھېكمەتنى ئېلىپ ماڭغاندا، مومايي ئورۇق قوللىرىنى كۆتۈرۈپ دۇئا قىلدى.

ھارۋىلار بوستانغا قاراپ ماڭدى. كامىل، مۇرات، ئېزىز تارمۇش، نەفىسە،
زۇمرەتلەر، قىز ـ يىگىتنى ئوتتۇرىغا ئېلىپ ئولتۇراتتى. ئۇلار شەھەردىن ئۈزاپ،
گازۇن يولىغا چىققاندىلا، كۈلكە ـ چاقچاقلارنى باشلىۋەتتى. مۇرات ھېلى زۇمرەتنى
تېرىكتۈرسە، ھېلى ھېكمەتنى شاكاراپ ناننى جىق يەۋالدى، ئەمدى ئوچ كۈنگىچە
قورسىقى ئاچمايدۇ دەيتتى. . . ھارۋا خىلۋەت يېزا يوللىرىغا چىققاندا، ھەممىسى
بىردەك چاۋاك چېلىپ ناخشا ئېيتتى. مۇرات ھارۋىدا ئۆرە تۇرۇپ ئۈسسۈل ئوينىدى.
ئۇ ھەييارلىق قىلىپ، ئارقىدىكى ھارۋىدا ئولتۇرغانلارنى ئۈسسۈلغا تارتتى ۋە ئۇلارنىڭ
لەقەملىرىنى چىشلەپ چاقچاق قىلدى.

— سىلەرگە دەيدىغان بىر مۇھىم گەپ بار، — دېدى مۇرات بوستاننىڭ تەۋەلىكىگە
كىرگەندە، — توي تەييارلىقىنى قىلىمەن دەپ يۈگۈرۈپ يۈرۈپ، قۇربان ھاكىمنىڭ
قىزى ماھىنۇرنى ئۇچرىتىپ قالدىم. ھېلىقى بىزگە خەت كىرگۈزۈپ
تۇرغان سىرلىق ساخاۋەتچى قۇربان ھاكىم ئىكەن. . . خەتلەرنى ئۇ قىزى
ماھىنۇرغا يازدۇرغانىكەن. . .

— گۈمانىم توغرا چىقتى، — دېدى كامىل بېشىنى لىڭشىتىپ، — ناھىيىلىك كومىتېت ئىچىدىكى كۈرەش ۋەزىيىتىنى شۇ كىشىلا بىلەلەيتتى.

— قۇربان ھاكىمنى ئەجەپمۇ تاشلىۋەتتۇق. . . — ھېكمەتنىڭ بۇگۈنكى تويدىن بېرى تۇنجى قېتىم گەپ قىلىشى ئىدى، — بىرەر قېتىم يوقلاپمۇ قويالمىدۇق. ئۇ كىشى بىز دوستلار ئۈچۈن باھا يەتمەس ياخشىلىقلارنى قىلغانىدى.

— ماھىنۇرنىڭ دېيىشچە، ھازىر ئۇ تاڭ ۋېنسەي، ساۋۇر روزىلار قاتارىدا، مەسىلە تاپشۇرۇۋېتىپتۇ، — مۇرات دوستلىرىغا ئېڭىشىپ ئاستا پىچىرلىدى، — ساۋۇر روزى ئۇنىڭغا بۇھتان چاپلاپ داۋىباۋ يېزىپتۇدەك. . .

— قەيەرگىلا بارما، ياخشىغا كۈن يوق، يامانغا ئۆلۈم، — نەفسەنىڭ ئىنچىكە قاشلىرى تۇرۇلدى، — ۋەزىيەت سەل ئوڭلانسا، ھەممىمىز ئۇ ئادەمدىن ھال سوراپ يوقلاپ بارىلى. . .

ھارۋا بوستان ئوتتۇرا مەكتىپىگە كىردى. ئەخمەت ھوشۇر چوڭ ئىشخانىنى جايدۇپ، داستىخان سېلىنغان ئۈستەللەرگە ھەرخىل يەل - يېمىشلەرنى تىزىپ تەييار قىلىپ قويغانىدى. توي كۆچۈرگۈچىلەر قىز - يىگىتنى باشلاپ كىرىپ، ھەممىسى ئورۇن ئېلىشتى. ئەخمەت ھوشۇر بىلەن زىكرۇللا غوجى ساجىتخاننى «قابىلىيەتلىك جۇرىن، كەلگۈسى مۇدىر» دەپ ماختاپ ئۈچۈرۈپ يۈرۈپ، تويغا بىر قوي سويدۇرغاندى. شۇڭا، يەل - يېمىش شۆپۈكلىرى تازىلىنىپ، قورداق تارتىلدى. ئارقىدىن ھەرخىل قورۇملار كىردى. شېكەر قارىم، ئەخمىتاخۇن ناۋاي، جومىراخۇن ئۇستاملار قولمۇقول بىرنەرسىلەرنى توشۇپ، جىددىي خىزمەتكە كىرىشىپ كەتكەندى.

— يولداشلار، — دېدى ئەخمەت ھوشۇر بىر باك ئاق ھاراقنى ئۈستەلگە ئېلىپ، — بۇ ئىلمىي مۇدىر زىكرۇللا غوجى بىلەن ئىككىمىزنىڭ ھېكمەتنىڭ تويىغا ئاتىغىنىمىز. بۇنداق كۆڭۈللۈك ئولتۇرمىغىنىمىزغا ئۇزۇن زامان بوپتۇ، شۇڭا، ھەممىمىز ئېچىلىپ - يېيىلىپ ئولتۇرساق. . .

ھەرىكەت، ئىنقىلاب ئىس - تۇتەكلىرىدە بۇرۇختۇم بولۇپ، چۆلدەرمىپ كەتكەن ئوقۇتقۇچىلار بىردىنلا چاۋاك چېلىپ ۋارقىرىشىپ كېتىشتى. ئېزىز تارموش يوشۇرۇپ قويغان تەمبۇر، دۇتار، گارمونىنى كۆتۈرۈپ كەلدى. كامىل تەمبۇرنى، ھېكمەت گارمونىنى، توختى قۇربان دۇتارنى قولىغا ئالدى. ئەخمەت ھوشۇر داپ چالدى. ساز بىلەن تەڭ ھاراقمۇ قۇيۇلدى. مۇرات سورۇننى باشقۇرۇپ، ھاراقنى قولىغا ئالغانىدى. ئۇ

دەسلەپتىلا بىر پىياله هاراقنى ساجىتخانغا سۇنۇپ: «سىزدەك جۇرىن بۇ جاهاندا تىپىلماس، قىنى رەھبەرلىك سالاھىيىتىڭىز بىلەن باشلاپ بىرىڭ. . . » دېگەندەك تىكىنى بار ياغلىما گەپلەر ئارقىلىق ئۇنىڭغا ئىچۇرۇۋەتتى. ئۇسسۇل، ناخشا قىزىماقتا ئىدى. مۇرات قولىدا بىر پىياله هاراق، بارماقلىرىدىن قارس چىقىرىپ ئىشخانىنى بىر ئايلاندى ـ دە، ساجىتخاننى ئۇسسۇلغا تارتىپ، هاراقنى ئۇنىڭغا بەردى. ئوقۇتقۇچىلار ۋاڭ ـ چۇڭ كۆتۈرۈپ: «ساجىتخان رەھبەر ئىچىدۇ، ئىچمىسە بولامدۇ؟ ئىچىپ بولۇپ ئويناىدۇ» دېيىشتى. ساجىتخان هاراقنى ئىچىپ بولۇپ، ئۇسسۇلغا چۈشتى. ئۇ ئىشخانا ئىچىدە ئۇششاق چامداپ، غىت ـ غىت دەسسەپ، قولىنى بىر كۆتۈرۈپ قويىاتتى. ساجىتخان بۇ هەرىكىتىنى تەكرارلاۋەرگەچكە، ئىشخانا ئىچىدە قىقاس ـ چۇقان، قاتتىق كۈلكىلەر كۆتۈرۈلدى.

— ۋاي ـ ۋاي، ساجىتخان جۇرىن، — دېدى مۇرات چاۋاك چېلىپ، — ئەگەر چۈەنلىيەن قىلىپ قالسىلا، مۇشۇ مېڭىشلىرىدا، ماشىنىغا چۈشمەي، پويىزغا ئولتۇرمايـ مۇ بىيجىڭغا پىياده يېتىپ بارالايلا. . .

— ئىنقىلابىي يولداشلار، — ساجىتخان خىلىلا ئېغىرلىشىپ قالغاندى، — هازىر مۇرات، كامىل، هېكمەتلەرمۇ. . . ئىنقىلابىي يو. . . يولداش. . . ، ئۇ. . . ئۇلارنىڭ بىلىكىدە پەتتە. . . ، هەي. . . مەيدىسىدە ئىزناك. . . ، قولىدا ئۇزۇندە. . . بار. . . ، ئۇھ، ۋاي جېنىم، بېشىم. . . ئەجەپ قايدا؟. . . مېنىڭ. . . مېنىڭ. . . بىر تەلىپىم بار. . . هېكمەت ئۆزى يالغۇز. . . گارموكنى (گارموننى) مىسكىن بىر . . . بىر پەدە چالسا. . .

— ئەمدى قوپمىساڭ بولمىدى ئاداش، — مۇرات هېكمەتنىڭ قولىدىن تارتىپ تۇرغۇزدى، — ساجىتخان جۇرىن تەلەپ قىلىۋاتقان يەردە، نېزىقاپ ئولتۇرساڭ بولمايـ دۇ.

هېكمەت تۇنجى قېتىم گۈلزىبا بىلەن تونۇشقان چاغدىكى «گۈل بېغىم» دېگەن ناخشىنى ئورۇنداپ بەردى. گارمون كارتىلىرىنىڭ لەرزان تارتىلىشى، مۇڭلۇق ئاهاڭـ ىنىڭ ئاستا تەۋرىنىشى بىلەن، ئىشخانا ئىچى جىمىپ كەتتى.

گۈل بېغىمدا چاقنايدۇ گۈزەل قۇياش نۇرلارى،
يالتىرايدۇ مەرۋايىتتەك ئېرىقتىكى سۇلارى. . .

«ئۇنىڭ تېكىست ۋە مۇڭلىرىدىن جۇدالىق كۈيى ئىكەنلىكى بىلىنىپ تۇرىدۇ! . . . بۇ كىمنىڭ ئاۋازى؟ . . . گۈلزىبانىڭ! ئۇ شۇنداق دېگەن. . . ھېلىبىھەم شۇنداق دەپ پىچىرلاۋاتىدۇ. . . »

ناخشا بىردىنلا يېنىك كۈچىنىشلەر بىلەن يۇقىرى دولقۇنغا كۆتۈرۈلدى. . .

. . . بەك سېغىندىم ئامرىقىم، چىڭ ئەمىسمۇ ۋەدىمىز؟ . . .

بۇ مۇڭلۇق ساداء، ھەسرەتلىك سادا ھېكمەت بىلەن گۈلزىبانىڭ يۈرەكلىرىدىن تەڭ ئېتىلىپ چىقىۋاتاتتى. . . ئۇلار قۇرۇم كۆلى ئارىلىدىكى ۋەدىلىرىنى، يۇرۇڭقاش دەرياسى بويىدىكى ئاي ۋە سۈنى شاھىت قىلىپ بېرىشكەن قەسەملىرىنى، باغرىنى ـ باغرىغا ياققان يوشۇرۇن نىكاھ كۈنلىرىنى قايتا زىكرى قىلماقتا، ياد ئەتمەكتە ئىدى. . . ھېكمەت بىردىنلا ھوشىغا كەلدى. . . ئۇنىڭ يېنىدا ھازىر مۇسۇلمان نىكاھى بىلەن قوشۇلغان ئايالى مەھبۇبە بار. . . ئۇ ئاق كۆڭۈل قىز ئۆز تەقدىرىنى، ئۇمىد ـ ئارزۇلىرىنى ئۇنىڭغا ئاتىغان يەردە، ھېكمەت ئۇنىڭغا قارا سىنسا، ئالا كۆڭۈللۈك قىلسا بولامدۇ؟ بۇ ئادەمىيلىك ئەمەس. . .

ھېكمەت كۆڭۈلىدىكىنى تەزىم قىلىپ مەھبۇبەنىڭ قېشىغا قايتىپ كەلدى. سورۇن ناخشا، ئۇسسۇل، چاقچاق بىلەن راسا قىزىۋاتقاندا، مەست بولۇپ قالغان رېخىم نۇرى ھەممىنىڭ كەيپىنى بۇزدى.

— ھەي غىتمەك جۇرىن! — يەر دەسسەپ تۇرالمايۋاتقان رېخىم نۇرى ساجىتخاننىڭ ئالدىغا دۇۋەيلەپ كەلدى، — مېنىڭ . . . مېنىڭ. . . ھو. . . قۇ. . . قىمنى سەن. . . تارتىۋالدىڭ. . . سەن. . . سەن. . . دېگەن بىر ھەزىلەك تۇرساڭ. . . قانداق جۇرىن. . . بولىسەن ـ ھە؟ . . . ئاۋۇ قانجۇق. . . قۇتىرەمنىڭ. . . ھىجىيىپ كەتكىننى. . . ۋۇي رەسۋا جالاپ! . . . خا. . . خالىقىنىڭ. . . ئاش. . . ئاشنىسى! . . .

— ھەي ئىت بىلەن يالاق تالىشىدىغان ئىتاچى، — قۇتىبىرەم قولىنى شىلتىدى، — ئوغرىلىق، بۇلاڭچىلىق قىلىپ رەسۋا بولغان سەنمۇ ـ مەنمۇ؟ پاسكىنا ئاغزىڭنى چايقىۋېتىپ گەپ قىل. . . ۋۇي ئىتقا خوتۇننى تېگىشىدىغان سولامچى! . . .

— هوي ئالتۇن ـ كۆمۈش ئوغرىسى، — دېدى ساجىتخان هوشىنى يىغىپ، — دىۋانە، قەلەندەر... سەن مېنى... تىللىغۇدەك بولدۇڭما؟ ۋۇي بېشىنى يەيدىغان ئىتاچى... ئىتنى قۇچاقلاپ ياتىدىغان ھەلەلەق... قېنى قايسىڭلار بار؟... بۇ ئىتنىڭ تاپىنى چوشقا ئېغىلىغا تاشلىۋېتىڭلار!...

بىرنەچچە ئوقۇنقۇچى رېخىم نۇرىنىڭ قول ـ پۇتلىرىدىن داۋقىرىتىپ سۆرەپ ئېلىپ چىقىپ كەتتى. سورۇننىڭ كەيپىياتى پەسلەپ كەتكەندى، ئەمدى بۇرۇنقى ھالىتىگە كېلەلمەيتتى، شۇڭا، دوستلار قىز ـ يىگىتنى ھۇجرىسىغا ئەكىرىپ قويۇپ، تارقاپ كېتىشتى.

ئاقارتىلغان بىر ئېغىزلىق ئۆي بەكمۇ چىرايلىق ياسالغاندى. بۇ مۇرات، زۇمرەت ھەم نەفىسەنىڭ ھەممىتى ئىدى. مۇرات توي كۈنىگىچە شەھەردە يۈرۈپ، ھەممە ئىشنى جاي ـ جايىدا ئورۇنلاشتۇردى. مەھبۇبەنىڭ ۋە ئۇنىڭ ئانىسىنىڭ تويغا تەييارلىغان ئۆي جاھازلىرى، گىلەم، يوتقان ـ كۆرپە، چىلتەك ـ تورلار، چىنە ـ قاچىلار، ئۆزبېكىستاننىڭ قەدىمىي پار ـ پۇرلىرى ھارۋىدا ئىككى نۆۋەت توشۇلدى. زۇمرەت بىلەن نەفىسە ئۆينى ياسىدى. شۇڭا بۇ ئۆي بۆلەكچىلا چىرايلىق تۈسكە كىرگەندى.

مەھبۇبە بېشىدىكى رومىلىنى ئېلىۋېتىپ ئولتۇراتتى. نەفىسە، زۇمرەتلەر گىرىم قىلىپ ئۇنى تېخىمۇ ئوماق قىلىۋەتكەندى. كۆز ئاستى، قاپاقلىرىغا تارتىلغان بىلىنەر ـ بىلىنمەس سۈرمە، لەۋ، مەڭزىلىرىدىكى سۈس ھال رەڭ قىزىلىلىق، قاشلىرىدىكى قېنىق ئىچكەن ئوسمىلىرى ئۇنىڭغا شۇنچىلىك ياراشقاندىكى، ئۇ گويا ئۇستا رەسسامنىڭ قولىدىن چىققان سۈرەتنىڭ ئۆزىلا بولغاندى. لېكىن، ئىزا تارتقانلىقتىنمۇ ياكى بۇرۇنقى يىگىتى ئېسىگە كەلدىمۇ، ئىش قىلىپ غەمكىنەدەك كۆرۈنەتتى. ئۇنىڭ بۇ ھالىتى ھېكمەتنىڭ يۇرىكىنى ئېچىشتۇرۇۋەتتى. ئەلبەتتە ئۇ ھېكمەتنى ياخشى كۆرىدۇ. لېكىن ئون ئالتە يېشىدىن باشلاپ سايىسىنى قوغلاشقان يىگىتنى ئۇنتۇپ كېتەلەمدۇ؟

— مەھبۇبە نېمە ئويلاۋاتىسىز، ھېلىقى يىگىتىنمۇ؟...

— مەن سىزدىن باشقا ھېچكىمنى ئويلىمايمەن...

— تۇنجى مۇھەببەت ھەرقانداق قىز ـ يىگىتنىڭ يۈرىكىدە ئۇنتۇلمايدۇ، — دېدى ھېكمەت سەل كۈندەشلىكى كەلگەندەك تەلەپپۇزدا، — بۇنداق تېز «تونىماس» بولۇۋالغىنىڭىزغا قارىغاندا، مېنىمۇ ئاسانلا ئۇنتۇپ كەتكۈدەكسىز...

— مېنى هاقارەتلىمەڭ... نېمىگە شۇنداق دەيسىز؟...

— نەچچە يىل بىر يىگىتنىڭ سايىسىنى قوغلاپ ئۇنىڭغا ئاشىق بولىسىز، — هېكمەت بۇ سۆزلەرنى قاتتىقراق ئاۋازدا ئېيتتى، — ئەمدىزە، مېنى كۆرۈپلا سۆيگەن كىشىڭىزنى تونىماس بولۇۋالىسىز... بۇ گۈلگە شەيدا بولغان كېپىنەكنىڭ تۇراقسىزلىقىغۇ؟

— مەن سىزدىن باشقا هېچقانداق يىگىتكە ئاشىق بولۇپ باقمىدىم، — مەهبۇبە تەتۇر قارىغىنىچە يىغلىۋەتتى، — ئۇ دېگەن سىز!... بىلەمسىز، سىز!...

— مەن؟... — هېكمەت ئۇنلۇك كۈلۈۋەتتى، — قىزىق گەپ... قانداقلارچە مەن بولۇپ قالاي؟

— قوشكۆلگە ئاتايىتەن ئىزدەپ بارسام، بىر ئېغىز چىرايلىق گېپىڭىز يوق، تامىقىمنى يەۋېلىپ هەيدىۋەتكىنىڭىز يالغانمۇ؟ — مەهبۇبە يىغلاۋېتىپ پىققىدە كۈلۈۋەتتى.

— ئەمىسە، «دوختۇرخانىغا يىگىتىمنى يوقلاپ بارغانتىم» دېگەنتىڭىزغۇ؟

— ئۇ چاغدا شۇنداق دېمىسەم بولمايتتى، — مەهبۇبە ئېسىدەپ كەتتى، — مېنىڭ پەقەت ئىچىمنى بوشىتىۋېلىش، دەردلىرىمنى تۆكۈۋېلىش نىيىتىم بار ئىدى.

— ئەمىسە، بۇ بالا سىزنى ئىزدەپ كەلسە، ئانىڭىز تىللاپ هەيدىۋېتىپتىكەنغۇ؟

— سىز ئۆز ئايىقىڭىز بىلەن ئىشىك ئالدىغا كېلىپ قالغاندا، ئانامنىڭ سىزنى تىللاپ هەيدىۋەتكىنى يالغانمۇ؟...

— ئۇنداقتا «هازىر يىگىتىم بىر قىز بىلەن ئاپاق - چاپاق بولۇپ يۈرۈۋاتىدۇ، ئىلاهىم ئۇلار پاتراق توي قىلسىكەن...» دېگەن گېپىڭىزنى قانداق چۈشەندۈرىسىز؟

— لوپتا سىزنىڭ مېنىڭ بىلەن ئاپاق - چاپاق بولۇپ كەتكىنىڭىز يالغانمۇ؟ مانا ئۇلار هازىر مەن تىلىگەندەك توي قىلدىغۇ!...

هېكمەت تېڭىرقاپ ئولتۇرۇپ قالدى. بۇ قىزغا گەپ تېپىپ بەرمەك ناهايىتى تەس ئىدى. ئەينى ۋاقىتتا ئۇ مەهبۇبەنىڭ ئىچىگە توشۇپ كەتكەن دەردلىرىنى تۆكۈۋېلىش ئۈچۈن قىلغان سۆز ئويۇنلىرىنى راست دەپ چۈشىنىپ، ئۇنىڭغا ئىچ ئاغرىتقاندى. مانا ئەمدى بۇ قىزنىڭ يىغلاپ، ئېسىدەپ تۇرۇپ سۆزلەۋاتقانلىقىنى ئاڭلاپ، يۈرىكى شوررىدە ئېرىپ كەتكەندەك بولدى.

— سىز گۈلزىبا ئاچام بىلەن تېخى توي قىلمىغان چاغلىرىڭىزدا، پات ـ پات ئۇنىڭ ئۆيىگە كېلەتتىڭىز. مەن ئۇ چاغدا ئەمدىلا ئون ئالتە ياشقا كىرگەنىدىم، — مەھبۇبە مىچىلداپ يىغلىغىنىچە سۆزلەۋاتاتتى، — مەن سىزنى كۆرگەندىن كېيىن، يادىمدىن زادىلا چىقماس بولۇۋالدىڭىز. . . سىز بەك پاكىزە يۈرەتتىڭىز. . . ئەتراپتىكى قىز ـ چوكانلارغا نەزەرمۇ سالماي، خىيال بىلەن ماڭاتتىڭىز. . . ئۆزۈممۇ بىلمەيمەن، دەپتەرلىرىمنىڭ بەتلىرىنى «ھېكمەت» دېگەن خەتلەر بىلەن تولدۇرۇۋېتەتتىم. . . شەنبە، يەكشەنبە كۈنلىرىنى خۇددى ھېيت ـ بايرامىلاردەك كۈتۈۋالاتتىم ۋە مەكتەپتىن قېچىپ كېلىپ بولسىمۇ، سىزنى جامە ئالدىدا ساقلايتتىم. قىزىق دەرۋازىدا سىزنىڭ قارىڭىز كۆرۈنگەن ھامان، ئالدىڭىزغا بېرىپ، سىزگە يانداشىپ ماڭاتتىم. . . سىز داۋاملىق بىر بولاق نەرسىنى كۆتۈرۈپ گۈلزىبا ئاچامنىڭ قورۇسىغا كىرىپ كېتەتتىڭىز. . . — مەھبۇبە ھېكمەت سۈنغان لۇڭگىنى ئېلىپ كۆزلىرىگە باستى، — مەن ئون يەتتە ياشقا كىرگەن يىلى ئابلىز نەۋانىڭ تويى بولدى. سىزنىڭ چالغان گارمونلىرىڭىز، ئېيتقان ناخشىلىرىڭىزنى ئاڭلاپ، سىزگە تېخىمۇ غايىۋانە باغلىنىپ قالدىم. . . گۈلزىبا ئاچامغا ھەسەت قىلدىم. . . گۈلرۇز سۈيىقەست، تۆھمەت ئىشلەتكەندە، گۈڭشي ئالدىغا بىللە بېرىپ، ئۇ ئىپلاس ئىشنىڭ شاھىدى بولدۇم. مەن سىزدىن ھېچنېمىنى يوشۇرمايمەن. گۈلرۇزنىڭ سۈيىقەستى ئەمەلگە ئاشىسا، سىز خۇددى ماڭا قالدىغاندەكلا تۇيۇلاتتىڭىز. . . چۈنكى سىز گۈلرۇزنى ھەرگىز ياخشى كۆرمەيتتىڭىز. . . شۇڭا، مەن سارالاردەك، قەيەردە توي بولسا، قىچقارسىمۇ، قىچقارمىسىمۇ باراتتىم. . . مەھەللىدە يوشۇرۇن نىكاھ قىلغىنىڭلار تارقىلىپ كەتكەندە، مەن ئاقمۇللا ئىمامغا شۇنچىلىك ئۆچ بولۇپ كەتتىمكى، بىر كۈنى ئارقىدىن ئۇنىڭغا يۈندا چېچىۋەتتىم. . . بۇ گەپلىرىمنى چۈشەنگەنسىز؟ . . . كېيىن گۈلزىبا ئاچام قازا قىلدى. كەچۈرۈڭ. . . مېنىڭ ئۈمىدىم باشقىدىنلا چېچەكلىدى. ئەمما ماھىگۈل پەيدا بولدى. مەن ئۇنىڭغىمۇ ھەسەت قىلدىم. . . ئۇ تۆت يىللىق ئوقۇشقا ماڭغاندا، مەن شۇنچىلىك خۇشال بولۇپ كەتتىمكى، سورىمايلا قويۇڭ! مەن ئۈمىدىمنى بىرەر دەقىقىمۇ ئۈزۈپ قويغىنىم يوق. خۇدا بۇنى كۆردى!

— ئۈمىدىڭىز ئۈزۈلگەن ۋاقىتلارمۇ بولغانمۇ؟

— بولغان، — مەھبۇبە لەپپىدە قارىۋالدى، — سىز ئۆزىڭىزنى تىللىغان مومايىنى قەتئىي كەچۈرمەيدىغانلىقىڭىزنى، بۇنداق ئانىلارغا كۈيئوغۇل بولۇش ئەمەس ھەتتا قوشنا

ئولتۇرۇشقىمۇ بولمايدىغانلىقىنى ئېيتقان ۋاقتىڭىزدا، مەن كېچىچە ئۇنسىز يىغلاپ چىققان. . .

مەھبۇبەنىڭ مۇھەببىتى خۇددى يەر ئاستى ئېقىنلىرىدەك سۈزۈك، پاكىزە، پىنھان ئىدى. بۇ مەخپىي ئازاب، سىرلىق كۆيۈك گويا ئۇنىڭ تومۇرلىرىدىكى قاننى كۆرگىلى بولمىغىنىدەك، ئۆزىدىن باشقا كىشىگە مەڭگۈ مەۋھۇم ئىدى. مەھبۇبەدە تېرىقنىڭ قاسىرىقىدەك ئىشەنچ بولمىسىمۇ، ئۇ ياخشى كۆرۈشتىن ئىبارەت ئۇلۇغ روھنى يۈرەك قەسىرىگە دەپنە قىلىپ، قۇرئاندىكى: «ئاللا سەۋر قىلغۇچىلار بىلەن بىرگىدۇر. . . » دېگەن بەقەرە سۈرىسىگە ئەقىدە باغلىغانىدى. بۇ ئەقىدە ئېتىقادقا ئايلاندى. ھېكمەت بىلەن گۈلزىبا ھايات سەھنىسىدە تەسەۋۋۇرغا سىغمايدىغان پاجىئەلىك رولىلارنى ئېلىپ چىققان بولسىمۇ، تەقدىر ئۇلارنىڭ ئەجرىگە چۈشلۈق كىچىككىنە ھىممەتنى كۆرسەتتى ـ دە، قالغىنىنى سەۋر قىلغۇچىغا قالدۇردى. مانا بۇمۇ تەقدىر-نىڭ يەنە بىر ئويۇنى بولغانىدى. . .

— كەچۈرۈڭ مەھبۇبە! . . .

— ھېكمەت! . . . — مەھبۇبە مۇلدۇردەك تۆكۈلۈپ ئېرىنىڭ باغرىغا تاشلاندى، — بىلىمەن، سىز مېنى ياخشى كۆرمەيسىز. . . ياخشى كۆرمىسىڭىزمۇ مەيلى، لېكىن يامان كۆرمەڭ. . . مەن سىزنىڭ قەدىرىڭىزگە يېتىمەن، سىزنى پۈتۈن مېھرىم بىلەن سۆيىمەن. . .

— نېمىلەرنى دەپ يۈرۈيسىز؟ مەن سىزنى ياخشى كۆرمىسەم سىز بىلەن توي قىلامدىم؟ . . . — ھېكمەت بۇنىڭدىن ئۇچ يىل ئىلگىرىكى لوپ ناھىيىسىنىڭ ئايدىڭ كېچىسىنى ئەسلىدى، — مەھبۇبە بۇگۈن قانداق كۈن بىلەمسىز؟

— بىز ئىككىمىز توي قىلغان خاسىيەتلىك كۈن!

— يەنچۇ؟

— بىلەلمىدىم. . .

— بۇگۈن 8 ـ ئاينىڭ 16 ـ كۈنى، سىز يىگىرمە بىر ياشقا كىرگەن يەنە بىر خاسىيەتلىك كۈن. . .

— كۆۋرۈك ئۈستىدىكى گەپلىرىمنى ئۇنتۇماپسىز. . .

— مەن سىزنى تەبرىكلەيمەن! — ھېكمەت ئۇنىڭ پېشانىسىگە، ئاندىن ئوتقاچتەك

مەڭزى ۋە لەۋلىرىگە سۆيدى.

— غۇلجىغا بارىمەن دېگەنتىڭىزغۇ؟ . . . ئەمدى بارمايدىغان بولدىڭىزمۇ؟

— بارىمەن. . .

— مەن يەنە قالغۇز قالامدىم؟

— ئىككىمىز بىللە بارىمىز. . .

مەھبۇبە بوتا كۆزلىرى بىلەن ھېكمەتكە كۆلۈپ قارىدى ـ دە، ئۇنى چىڭ قۇچاقلىۋالدى.

ئۇچ كۈندىن كېيىن، ھېكمەت مەھبۇبەنىڭ مەكتىپىدىن ۋە ماۋارىپ ئىدارىسىدىن رەسمىيەتلەرنى ئۆتەپ بولۇپ، ساقچىدىن خەت ئالدى. ئاندىن ئۇلار بىر سەھەرلىكى غۇلجىغا يۈرۈپ كەتتى. . .

غۇبارسىز كۆزلەردە قانقان قان

1968 ـ يىلى كىرىشى بىلەن، قانلىق يىللارنىڭ مۇقەددىمىسى باشلاندى. . . «زاۋۇەن» ۋە «باۋخۇاڭ» تەشكىلاتلىرىنىڭ ھەممىسى قوراللاندى. ئۇلارنىڭ قوللىرىدا بەش ئاتار، بەنزىدۇڭ[1]، قىسقا تۆمۈر پىرىكىلاتلىق ئاپتومات، پوقاق پىلىموت، تەخسىلىك پىلىموت قاتارلىق زامانىۋى ئۇرۇش قوراللىرى بار ئىدى. ۋاڭ ئېنماۋنى قوغدىغۇچى «باۋخۇاڭ» تەشكىلاتلىرىنى يەرلىك شۆبە ھەربىي رايون، «زاۋۇەن» تەشكىلاتلىرىنى «752 ـ قىسىم» (ھاۋا ئارمىيىسى) قوللايتتى. ھەرقايسى تەشكىلاتلار ئۆزلىرىنى قوللىغۇچى ھەربىي ئورۇنلارغا بېسىپ كىرىپ «قورال بۇلايتتى»، قىسىملارمۇ كۆپ قارشىلىق قىلمايتتى ياكى «بۇ يەردە قورال يوق» دەپ قەيەرنى كۆرسەتسە، دەل شۇ يەردىن تىزىقلىق قوراللار چىقاتتى. . . تەرەپباز تەشكىلاتلار ۋاڭ ئېنماۋ بىلەن ۋۇ گۇاڭنىڭ قايسىسىنى يوقىتىش ھەققىدە تالىشىپ، كوچا جەڭلىرىنى ئېلىپ باراتتى. ئۇلگەنلەرنى «قەھرىمانلارچە قۇربان بولدى» دەپ كۆمۈۋېتەتتى. ئۇرۇش جىددىيلىشىپ، قان

---

[1] بەنزىدۇڭ — يېرىم ئاپتومات مىلتىق.

كۆپ تۆكۈلگەنسېرى، قوراللار سۈپەت جەھەتتىنمۇ يۇقىرى كۆتۈرۈلدى. ھەربىر گۈڭ-شېدىكى «باۋخۇاڭ» تەشكىلاتلىرى شەھەرگە قېچىپ كىرىپ، ۋىلايەتلىك پارتىيە كومىـ-تېتىنى شتاب قىلىپ جايلاشتى ۋە «لىيەنزۈڭسى»[1]نى قۇرۇپ چىقتى. بۇلارنىڭ ئاسا-سىي تەركىبى دېھقانلار بولۇپ، قالغانلىرى شەھەردىكى ئىشچى ـ خىزمەتچىلەر، كادىر-لار، ئاھالىلەردىن ئىبارەت ئىدى. «زاۋفەن» تەشكىلاتلىرىنىڭ ئاساسىي كۈچلۈك قىسىملىرى ۋىلايەتلىك سۇ ئىدارىسى ۋە پولات زاۋۇتىغا توپلىنىپ، «با ـ با زۇڭسى»[2]نى قۇردى (ئۇلارنىڭ ئاز ساندىكى تۈەنلىرى پاختا زاۋۇتىنى ئىگىلىگەن-دى). بوستان، لايقا، بۇزاق، توساللا گۇڭشېلىرى «با ـ با» زۇڭسىنىڭ، جەڭئېرىق، لاسكوي، ئاقتاش قاتارلىق يېزا ـ گۇڭشېلار لىيەنزۈڭسىنىڭ ئىشغالىيەت رايونلىرى ئىدى. ھەر ئىككى تەرەپباز تەشكىلاتنىڭ ئادەملىرى ئۆز تېررىتورىيىسىدىن چىقالمايـ-تى. ئەگەر تۈتۈلۈپ قالسا، ئۇلارنى ئۆلتۈرۈۋېتەتتى. ئانچە مۇھىم بولمىغان ئادەمنى بولسا ئۇرۇپ چالا ئۆلۈك قىلىپ سولىتىۋېتەتتى ياكى پاچىقنى چاقاتتى.[3]

مەمتىلى ئىبراھىم چۈەنلىيەندىن قايتىپ كەلگەندىن كېيىن، دەرھال كۆزقارىشىنى ئۆزگەرتىپ، «زاۋفەن» تەشكىلاتىنى قۇردى. كۆزقارىشىنى ئۆزگەرتمىگەن رېخىم نۇ-رى، ساجىتخان، قۇتبىرەم، يەنە بىرنەچچە ئەر ـ ئايال ئوقۇنقۇچىلار شەھەرگە قېچىپ كىرىپ، «لىيەنزۈڭ»غا قاتناشتى. نەفسە بىلەن توي قىلىش تەمەسىدە يۈرگەن خالىق ئۆز قوشۇنلىرى بىلەن بوستاننى ئىگىلەپ ياتماقتا ئىدى. «2 ـ ئاينىڭ 10 ـ كۈنى توي قىلىش، بولمىسا ھاجىم بىلەن سەمەتنىڭ قورۇسىنى مۇسادىرە قىلىپ، ئۆزلىرىنى بوز يەرگە ھەيدەش» توغرىسىدىكى تىلخەتنىڭ ۋاقتى توشقانىدى. لېكىن، ئامۇتلۇق كەتتىنى جۇ رۇڭفانىڭ قوراللىق تەشكىلاتى شتاب قىلىۋالغاچقا، ئۇ يەرگە خالىق تەرەپبا

---

① «لىيەنزۈڭسى» — «بىرلەشمە باش سىلىڭبۇ»، كېيىنچە لىيەنزۈڭ دەپ ئاتالدى.

② «با ـ با زۇڭسى» — 8.8 باش سىلىڭبۇسى (8 ـ ئاينىڭ 8 ـ كۈنى قۇرۇلغان).

③ پاچاق چېقىش — پاچاقنىڭ ئاستىغا تاش قويۇپ، ئۈستىدىن بولقىدا ئۇرۇپ چېقىش. بۇ، ھەر ئىككىلا تەشكىلاتنىڭ تۈتۈۋالغانلارنى جازالاشتىكى بىر ئۇسۇ-لى بولغان.

بىسىپ كىرەلمىدى. بوستان ئوتتۇرا ـ باشلانغۇچ مەكتەپلىرى «زاۋۇقەن» كۆزقارىشىنى ئېلان قىلغاندىن كېيىن، «با ـ با» سىلىگىبۇسىنىڭ بىر قىسىم قوراللىقلىرى توساللا گۇڭشى ھالالباغ كەنتى ئارقىلىق سەپ تارتىپ كېلىپ، ئوتتۇرا مەكتەپكە كىردى ۋە «بوستان دېھقان ئىسيانكارلىرى سىلىگىبۇسى» نى قۇردى، مەكتەپ چوڭ شتابقا ئايلاندى. جۇ رۇڭفا ئۆز قوراللىقلىرى بىلەن «دېھقان ئىسيانكارلىرى سىلىگىبۇسى» غا قېتىلدى. خالىق، تۇردى ھېكىملەر بىر كېچىدىلا قوشۇنلىرىنى باشلاپ، لاسكۇي ئارقىلىق شەھەر-گە كىرىپ لىيەنزۇڭنىڭ قارىمىقىدا «جەڭگۋار دېھقانلار تۇەنى» بولدى. خالىق سۇ ئىدارىسىنى يەتمىش كۈن قورشاش جېڭىدە خىزمەت كۆرسىتىپ، مۇئاۋىن سىلىگىلىققا ئۆستۈرۈلدى.

بوستان ئوتتۇرا مەكتىپى شتاب بولغاندىن كېيىن، زادىلا ئاراملىق بولمىدى. لىيەنزۇڭنىڭ «جەڭگۋار دېھقانلار تۇەنى» خالىقنىڭ قوماندانلىقى ئاستىدا، لاسكۇي، باغچا، توتۇن تەرەپلەردىن ھۇجۇم قىلىپ تۇردى. جەڭ كۆپىنچە بوستان بىلەن لاسكوي ئارىلىقىدىكى «بەشتاش» تۇگمەن ئەتراپىدا بولاتتى. ھەر قېتىملىق ئۇرۇشتىن كېيىن، ئىككىلا تەرەپ ئۆلۈكلىرىنى سۈرۈشتۈرۈپ ئېلىپ كېتەتتى. بوستان دېھقانلىرى سىلىگىبۇسىنىڭ قوماندانى جۇ رۇڭفا ۋە مەخمۇتلار ھەركۈنلىكى مۇداپىئە پىلانلىرىنى، ھۇجۇم قىلىش تاكتىكىلىرىنى مۇزاكىرە قىلاتتى. خەرىتىلەرنى سىزاتتى. پات ـ پاتلا كېچىلىرى ئاچچىق چېلىنغان پۈچەك ئاۋازى، ئارقىدىنلا «تاڭ، تاڭ، تاڭ. . .» قىلغان سىگنال ئوقلىرى ئېتىلاتتى. كىيىملىرى بىلەنلا ياتقان قوراللىقلار ئۆلە ـ تىرىلىشىگە باقماي، باغ تاملىرىدىن، ئېغىل قاشالىرىدىن ئاتلاپ، ئۆگزىلەردىن سەكرەپ، ئېغىر قوراللىرىنى كۆتۈرۈشۈپ يوگۇرۇشەتتى. بۇلارنىڭ ئىچىدە ئاپتومات تۇتقان مەتمۇسامۇ بار ئىدى. ئۇ قۇتلۇق ھاجىم قازا قىلغاندىن كېيىن، ئاخىرقى قېتىم ئەلچىلىككە بېرىپ، نەفىسەنىڭ بىر يىل قارىلىق تۇتۇشقا ماقۇل بولغانلىقى ئۈچۈن، خالىق ئۇنى مىنبىگلارغا قاتتىق ئۇردۇرۇۋەتكەنىدى. مەتمۇسانىڭ ئالدىنقى قېتىم ئەلچىلىككە بارغاندىمۇ ئىش بۇزغانلىقىنى كۆڭلىگە سېلىپ قويغان خالىق ئۇنىڭدىن بىر يوللا ئۆچىنى ئالدى. ئۇ، ئۇنىڭغىمۇ قانائەت قىلماي، ئۇنى خىيانەتچىلىكتە ئەيىبلەپ، ئىدارە ـ جەمئىيەتلەرنىڭ كۆرەش مەيدانىغا تاشلاپ بەردى. ئىچى ـ ئىچىدىن دەردكە تولغان مەتمۇسا قىساس ئېلىش ئۈچۈن، ئەمدىلىكتە جەڭلەرگە بېشى بىلەن يۈگۈرۈپ كىرەتتى، ئۇنىڭ كۆزلىرى جەڭگاھ ئىچىدىن خالىقنى ئىزدەيتتى. بۇنداق چاغلاردا، ئۇ چوڭ

ماۋزۇر تۇتقان جۇ رۇڭفانىڭ ئەتراپىدىن نېرى كەتمەيتتى. ئۇرۇشقا مەخمۇت قوماندانلىق قىلغاندىمۇ، ئۇ ئۇنى قوغداش خىزمىتىنى ئۆتەيتتى. مەخمۇت بوستان ئوتتۇرا مەكتىپىنىڭ يۇقىرى يىللىق ئوقۇغۇچىسى بولۇپ، ئەلەم كۆرىشى باشلانغاندىن كېيىن، پىلان، تاكتىكىلىرىغا تايىنىپ، ناھايىتى تېز ئۆسۈپ، مەمتىلى ئىبراھىمنىڭ ئورنىنى ئىگىلىگەندى. ئۇنىڭ مۇرىلىرىدە چاپراس ئۇجاڭدەي، بىلىگە باغلىغان كەڭ تاسما كەمىردە سەككىز ژالتىرلىق ئىككى تاپانچا داۋاملىق ئېسىلىپ تۇراتتى. مەخمۇت پاكار، بەدىنى تولغان، چىرايى قارا، گەپنى ئاز قىلىدىغان كەمسۆز بالا ئىدى. گەرچە ئۇ ئون سەككىز ياشلاردا بولسىمۇ، پۇتۇن قوراللىقلار ئۇنىڭدىن تەپ تارتاتتى.

ئوقۇش توختىدى، بارلىق پارتا ـ ئورۇندۇقلار چىقىرىۋېتىلىپ، سىنىپلار قوراللىقلارنىڭ يانىغا ئايلاندى. پاسىل تاملار ئۆتۈكۈردەك ئۇيۇلۇپ، بىنانىڭ ئۇ بېشىدىن كىرىپ ئىككى قاتار سىنىپلارنى ئايلىنىپ چىققىلى بولىدىغان ئۆتۈشمە قىلىندى. بىنانىڭ ئالدى ۋە ئارقىدىن بىر خىش چوڭلۇقىدا تۆشۈكلەر ئېچىلدى، ئۇ تۆشۈكلەردىن قوراللارنىڭ ئەجەل ئېغىزلىرى كۆرۈنۈپ تۇراتتى. ئوقۇتۇش بىناسى تېلېفون تۈرۈپكىسىدەك بولۇپ ئىككى چەتتىكى ئالدىغا ئۈسۈپ چىققان ئىشخانىلارنىڭ يان تۆشۈكچىسىدىن قاراپ تۇرۇپ، بىنانىڭ تام دالدىسىغا، دېرىزىلەر ئاستىغا كېلىۋالغان دۈشمەنلەرنى ئېنىۋەتكىلى بولاتتى. پەقەت ئوقۇتۇش بىناسىنىڭ ئەڭ چەتتىكى ئىنتىپاق ياچېيكىسى ئىشخانىسىلا ساق ئىدى. چۈنكى ئۇنىڭدا ھېكمەت ماۋجۇشىنىڭ چوڭ رەسىملىرىنى سىزاتتى. «با ـ با» زۇڭسى قارمىقىدىكى گۇڭشېلار، باشقۇرۇش رايونلىرى، دادۇي، شياۋدۇي، ئىداره ـ جەمئىيەتلەرگىچە بىس ـ بىس بىلەن داھىنىڭ رەسىمىنى چوڭ سىزدۇرۇپ، ئۇنى ھەممىلا ئورۇنغا ـ ئىدارىلەرنىڭ، ئىشخانىلارنىڭ ھويلىلىرى ۋە ئالدىلىرىغا قويۇرۇلغان سېمونت، گەج تاملارغا ئورنىتىش ئادەتكە ئايلانغاندى. قايسى ئورۇننىڭ سىزدۇرغان رەسىمى چوڭ ھەم ھەيۋەتلىك بولسا، شۇنداقلا كۆپ بولسا، بۇ ئۇلارنىڭ ماۋجۇشىغا بولغان سادىقلىقىنىڭ شۇنچە يۇقىرى بولغانلىقىنى كۆرسىتەتتى. شۇڭا، يېزىلاردا ئېتىز ـ ئېرىق، خامان ـ يوللارغىچە تام قويۇرۇلۇپ، ماۋجۇشىنىڭ باش رەسىمى سىزىلىپ، سۆز ئۆزۈندىلىرى يېزىلاتتى، ھەتتا مال ئېغىللىرىمۇ قۇرۇق قالمايتتى.

ھازىر كامىل بوستاندا يوق ئىدى. ئۇ ئىككى ئايدىن بېرى ئورۇن تۇتۇپ يېتىپ قالغان خانىمزاتخان ئانىغا قاراۋاتاتتى. نەفسە يەنىلا بوۋاي قەمبەرده ئوقۇغۇچى، ئوقۇت-

قۇچىلارنى تارقاتماي، ئوقۇتۇش ئىشلىرى بىلەن مەشغۇل ئىدى. ئۇ، دەم ئېلىش كۈنلىرىدىلا، توساللا گۈڭشېنىڭ ھالالباغ، جالالباغ، قاتچى، قارامەت، توققۇزگۈمبەز قاتارلىق ئوننەچچە كەنتلىرىنى ئايلىنىپ مېڭىپ كىرىپ، شەھەردىكى خان ئاننى يوقلايتتى، چۈنكى بوستان يولىنى لىيەنزۇڭ قامال قىلىۋالغانىدى. نەفىسەنىڭ بوۋىسىغا تۇنقان بىر يىللىق قارىسى ئۇشتۇلۇپ، بىرنەچچە ئاي ئۆتۈپمۇ كەتتى. دەسلەپتە ئۇرۇش مالىمانچىلىقى بىلەن شەھەر يوللىرى توسۇلۇپ، ئۇ كامىل بىلەن توي قىلىشقا ئامالسىز قالدى. مانا ئەمدى كېسىلگە ئىشەنچ قىلالمايۋاتقان مومايى: «بالىلىرىم، ماڭا قارىماڭلار، كۆزۈمنىڭ ئوچۇقىدا، ئاخۇنۇمنى چاقىرىپ نىكاھ قىلىپلا، بىر ئۆيگە كىرىۋېلىڭلار...» دېگەن بولسىمۇ، كامىل بىلەن نەفىسەلەر ئەلە ـ مەلىنىڭ سۆز ـ چۆچىكىگە قېلىشتىن نومۇس قىلىپ، زادىلا ئۇنىمايۋاتاتتى. ئۇنىڭ ئۇستىگە، بۇ كۈنلەردە توي خېتى كېسىدىغان ئورۇنلارمۇ يوق ئىدى. چۈنكى مەكتەپ-لەر، ئىدارە ـ جەمئىيەت، كان ـ كارخانىلار، ماگىزىن ـ دۇكانلار تاقىلىپ، ئۇرۇش تەييارلىقى بىلەن بەند ئىدى.

مۇرات ھازىر مەتمۇسا بىلەن بىر قوراللىق ئەترەتتە جەڭچى ئىدى. كامىل، ھېكمەتلەر ئۇنىڭغا قانچە نەسىھەت قىلسىمۇ ئۇ: «بۇ قېتىم مېنى توسىماڭلار، مەن جەڭ مەيدانلىرىدا يۈرىكىمنى قاتۇراي، ئەڭ بولمىسا، قورال ئېتىشنى ئۆگىنىۋالاي» دەپ زادىلا ئۇنىمىدى. مۇرات ھازىرغىچە بىرنەچچە جەڭلەرگە قاتناشقان بولسىمۇ، كۆڭلىدە مۆلچەرلىگەن ئادەمنى ئۆچۈرتىپ، ئۇنى قارىغا ئالالمىغانىدى. زۇمرەت دەسـ-لەپتە ئۇنىڭ ئەلەم كۈرىشىگە قاتنىششىغا يول قويمىدى. ئەمما مۇرات زۇمرەتنىڭ ئىككى يىل روھىي كېسەل بولۇپ ئازاب تارتقانلىقىنى، پۈتلىرىغا زەنجىر باغلانغانلىقـ-نى، ئۇنىڭ قىش زىمىستانلاردا يالاڭ ـ ئاياغ زەنجىر بىلەن يۈگۈرۈپ يۈرۈپ ئۆز دۈشمىنىنى قوغلاپ ئۇرغانلىقىنى، دادىسى ياقۇپنىڭ بوز يەرنىڭ چۆللىرىدە خارۇ ـ زارلىقتا ئۆلگەنلىكىنى، ئۆزىنىڭ تارتقان ھېسابسىز خورلۇقلىرىنى زۇمرەتنىڭ ئېسىگە سېلىپ، قىساس ئېلىش پەيتى كەلگەنلىكىنى تەكىتلەپ، ئۇنى ئېرىتتى. بۇ قىساس ھەر ئىككىسىگە ئورتاق ئىدى. مۇرات ھەر قېتىم ئۆيگە يېرىم ئاپتومات مىلتىق ۋە ئاپتومات ئېلىپ كىرگەندە، زۇمرەت ئۇنىڭغا ماڭمۇ «ئېتىشنى ئۆگىتىپ قويۇڭ، سىز يوق چاغلاردا، ئۆزۈمنى، قىزىمنى قوغداشقا بولسىمۇ ئەسقېتىپ قالار...» دەپ تۇرۇۋالاتتى. شۇڭا مۇرات ئۇنىڭغىمۇ يېرىم ئاپتومات مىلتىقنى قانداق ئېتىشنى ئۆگىتىۋاتاتتى.

بىر قېتىم ئۇ ئۆيگە تۆمۈر پىروكىلاتلىق قىسقا ئاپتومات ئېلىپ كىردى. زۇمرەت ئۇنىڭ ئوقلۇق دېسكىسىنى ئېلىۋېتىپ تۇرۇپ، ئۆيدە قارىغا ئېلىشنى ۋە ئېتىشنى مەشق قىلدى. كەچ تەرەپتە، كۆكتات مەيدانىنىڭ ئەڭ چېتىگە بېرىپ، تامغا رەسمىي ئوق ئېتىپ كۆردى. ئۇ بىرنەچچە قېتىم شۇنداق قىلغاندىن كېيىن، ئۆزىمۇ قورالغا قىزىقىپ قالدى.

ئايىغى چىقماس ئۇرۇش ـ جەڭلەر بىلەن، يار تۇگىپ ئۆكتەبىر ئېيىمۇ كىردى، كېچىلىرى سوغۇق بولاتتى. بىر كۈنى تۈيۇقسىزلا ئۇچ پاي ئوق ئېتىلىپ، قوراللىقلار هويلىغا توپلاندى، خالىق لاسكوي گۈڭشېسىنىڭ تاسمىچى كەنتىدىن باغچا كەنتىگە هۇجۇم باشلىغاندى. مەخمۇت سىلىڭ مۇرات، مەتمۇسا باشلىق يىگىرمە سەككىز كىشىلىك قوراللىق ئەترەتنى باشلاپ چىقىپ كەتتى. باغچا كەنتىنى ساقلاۋاتقان ئوننەچچە قوراللىق كىشى قارشى تەرەپنىڭ ئوت كۆچىگە بەرداشلىق بېرەلمەي، كەنت ئىچىگە چېكىنگەندى. يارەمچى قوشۇن يېتىپ كېلىشى بىلەن، جەڭ باشقىدىنلا جانلىنىپ كەتتى، ئەتراپ قوماچ ئېتىلغاندەك، «تاراس ـ تۇرۇس، تا... تۇرۇس، تا... تات» لارغا تولدى. تۇرۇپلا، گۇلدۇرلىگەن پارتلاش ئاۋازىمۇ ئاڭلىنىپ قالاتتى. خالىقنىڭ ئادەملىرى چېكىنىپ، كەڭ ئوچۇقچىلىققا چىقتى. بۇ يەردە ئۇلار شال تىگانلىرىنى دالدا قىلىپ ئېتىشماقتا ئىدى. مەخمۇت سىلىڭ ئەسكەرلىرىنى ئۇلارنى ياي شەكلىدە قورشاشقا بۇيرۇدى. مۇرات بىلەن مەتمۇسا چوڭقۇر ئېدىرلىقلار ئىچىدىن دۈشمەننىڭ يان تەرىپىگە ئۆتتى. لېكىن ئۇلار ئۇ يەردىن ئوق ئۇزۇشى بىلەنلا، ئۆزلىرى باش كۆتۈرەلمەي قالدى. ئۇلارنىڭ قارشىسىدىكى ئىككى توپ جىگدە ئارىلىقىغا ئورنىتىلغان پۈتلۈق پىلىموت شۇنداق سايىرىماقتا ئىدىكى، مۇرات بىلەن مەتمۇساغا مىڭلىغان هەربىلەر هۇجۇم قىلىپ كەلگەندەك ئوقلار باش ئۈستى ۋە قۇلاق تۈۋىلىرىدىن ۋىزىلداپ ئۆتەتتى. بۇ پۇرسەتتىن پايدىلانغان بەش قوراللىق شال تىگانلىرىنى دالدا قىلىپ، ئۇلارغا قاراپ ئۆمىلەپ كەلدى. ئوق ئۇزمەي كېلىۋاتقانلىقىغا قارىغاندا، ئۇلارنىڭ مۇراتلارنى تىرىك قولغا چۈشۈرۈش نىيىتى بار ئىدى. بۇنى ئەڭ چەتتە تۇرغان مەتمۇسا بايقاپ قالدى. ئۇ يېرىم ئاپتومات مىلتىقىنىڭ زامۇكىنى ئۇزۇن بېسىپ، ئوقنىڭ هەممىسىنى ياغدۇرۇۋېتىپ، دېسكىنى قايتىدىن يېڭىلىدى. ئەمدى ساق قالغان ئۈچ قوراللىق ئۇلارغا قارىتىپ ئىلگىرى ـ ئاخىرى بولۇپ ئېتىشقا باشلىدى، چۈنكى پىلىموتنىڭ ئۇنى ئۆچكەندى. مەتمۇسا چېچىلىپ مېڭىپ ئوق ئۇزۇۋاتقانلارنى نەقلىنەلمەي، يەنە بىر

دېسكا ئوقنى تۇگەتتى. قوراللىقلار ئۇنىڭ ئوقىنىڭ تۇگىگەنلىكىنى سەزدىمۇ، باشلىرى-نى كۆتۈرۈپ يېقىنلىششقا باشلىدى. . .

— ھەي جىڭموللىك، ئاتامسەن؟ . . . — ۋارقىرىدى مۇرات، ئۇ مەتمۇسانىڭ دىقماققىنا گەۋدىسىنى مەسخىرە قىلىپ، شۇنداق لەقەم قويۇۋالغانىدى.

— ئوقۇم تۈگىدى. . . — مەتمۇسا يېقىنلاپلا قالغان قوراللىقلارغا قاراپ قورقۇپ كەتتى، ئۇ قاچىسلا ئوققا يەم بولاتتى.

— تۇتە مانا! — مۇرات ئۇنىڭغا بىر دېسكا ئوق تاشلاپ بەردى.

بەنزىدۇك ئوقلاندى، ئۇچ قوراللىقمۇ ئوچۇقچىلىقتا يېقىنلا كېلىپ قالغانىدى. قورققىنىدىن ئۆپكىسى ئاغزىغا تىقىلىپ قالغان مەتمۇسا زامۇكنى بىر بېسىش بىلەن، ئۇلارنىڭ ئىككىسى موللاق ئاتتى، بىرسى ئاسقاقلىغىنچە كەينىگە قاراپ يۈگۈردى، كېيىن ئۆمىلەپ قېچىپ كەتتى.

جەك ئاخىرلاشتى. خالىقنىڭ قوشۇنى چېكىنگەنىدى. باغچىنى قوغداۋاتقانلاردىن بىرسى، مەخمۇت باشلاپ كەلگەنلەردىن ئۇچەيلەن ئۆلگەنىدى. ئۇلار تۆت جەسەتنى كالا ھارۋىسىغا سېلىپ، مەكتەپكە قايتتى.

— مۇرات، قالتىس ئەسقاتتىڭ جۇمۇ! — مەتمۇسا ئۇنىڭ قولىنى قىستى، — بولمىسا، مەنمۇ شۇ ئۈي ھارۋىسىدا، پۇتۇمنى ئۇزۇن سۇنۇپ يانقان بولار ئىدىم.

— سەن نېمىشقا پىلىموت ياكى ئاپتومات تۇتمايسەن؟ — دېدى مۇرات ئۇنىڭ مۇرىسىدىكى بەنزىدۇكىغا قاراپ قويۇپ، — تىرىك قولغا چۈشۈپ قالغان بولساڭ، ئوقتا ئۆلگەندىن بەتتەر قىينىلاتتىڭ.

— ئەمىسە، سەنمۇ نېمىشقا بەنزىدۇك ئىشلىتىسەن؟ . . .

— بۇنىڭ ئوقى ئۇزۇنغا بارىدۇ.

— ھەيبەللى، مەنمۇ شۇنى ئويلاپ بۇ جانىۋارنى ئىشلىتىۋاتىمەن. . . ، — مەتمۇسا مىلتىقىنىڭ زاتۇرىنى سىيلاپ قويدى، — پىلىموت دېگەن يېقىنغا ياخشى.

مۇرات، مەتمۇسانىڭ قورسىقىدىكى نىشاننى پەملەپ بولدى، شۇنداقتىمۇ، ئۇنى يەنە چېكىپ كۆردى:

— ئەجەپ يىراقتىكىنى قارىغا ئېلىشنى ئويلاپ قاپسەن، ياۋا تۈكۈز ئوۋلامتىڭ ـ يە؟ . . .

— توغرا ئېيتتىڭ، مەگىنى بىر غېرىچ كېلىدىغان قاۋان تۇڭگۇزدىن بىرنى ئوۋلىغىم بار. . .

ئۇلار مەكتەپكە يېتىپ كېلىشى بىلەن، يىغا ـ زارە باشلاندى. تۆت جەسەت قاتىرىسىغا يانقۇزۇلدى. ئۇلارنىڭ باش، كۆكرەك، قورساقلىرىدىن لاتقا تىنىپ قالغان بۇلاقنىڭ كۆزىدىن سۇ چىققاندەك، بۇلدۇق ـ بۇلدۇق قىلىپ قان چىقىۋاتاتتى. بىر چاغدا، ھېكمەت ئوغرىلاردىن پىچاق يەپ يارىدار بولغاندا ئۇنى داۋالىغان ئابلىمىت دوختۇر جەسەتلەرنىڭ يارا ئېغىزلىرىنى تىكمەكتە ئىدى. ئەڭ چەتتە يانقان يىگىرمە نەچچە ياشلىق ئاق يۈزلۈك يىگىتنىڭ ئارقا مېڭىسىدىن كىرگەن ئوق ئېغىز جاۋغىيىنى بۇسۇپ چىقىپ كەتكەنىدى. قارىغاندا، ئانقۇچى ئۇنى ئېگىزدىن ئېتىۋەتكەنىدى. كەنت-لەردىن كەلگەن ئاتا ـ ئانا، قېرىنداشلار بورا ئۈستىدە تۈپتۈز يانقان بالىلىرىنىڭ ئۈستىگە ئۆزلىرىنى ئېتىشىپ، ناله ـ پەريياد كۆتۈرۈشمەكتە ئىدى. ئۇلار كىملەرنىدۇر قارغىشاتتى، تىللايتتى. يىغلاپ ـ قاقشىغانغا ئۇلارنىڭ بۇ جانجىگەرلىرى تىرىلىپ قالمايتتى. . . ئاخىرى ئۇلار قازاغا زىرا دېيىشىپ، بالىلىرىنى ھارۋىلارغا سېلىشتى. تويلانغان ئىسيانكارلار: «بۇ قانلىق قىساسنى ئۇنتۇپ قالمايلى!» ، «يوقالسۇن قانخور-لار!» دەپ شوئار توۋلاشتى.

خالىق ۋە ئۇنىڭ قول ئاستىدىكى ئەترەت باشلىقلىرى تۇردى ھېكىم، مەتنۇردى پاناق، تۇرسۇن تايغان، مەتسىدىق سېرىق قاتارلىقلارنىڭ بوستانغا بولغان ھۇجۇمى بىلەن پاراكەندىچىلىكى توختاپ قالمىدى. بىر ياز داۋاملاشقان بېسىپ كىرىش ـ يەنە چېكـ-نىش، ھۇجۇم قىلىش ـ ئولجا ئېلىپ قېچىشلار ھەممىنى يۈرەكئالدى قىلىۋەتتى. مەكتەپتىكى ئوقۇتقۇچى، ئىشچى ـ خىزمەتچى ئائىلە ـ تاۋابىئاتلىرىنىڭ كۈنى قېچىش، قايتىپ كېلىش بىلەنلا ئۆتتى. بۇنداق قىسقا جەڭلەر ئۈزلۈكسىز داۋاملىشىپ، 12 ـ ئايمۇ ئاخىرلىشىپ قالدى. قارا سوغۇق بىردىنلا ئەۋجىگە كۆتۈرۈلدى. سوغۇق بىلەن تەڭ، ئەلەم كۈرىشىمۇ شىددەتلىك تۈسكە كىردى. خوتەن ۋىلايەتلىك پارتكوم جايلاشقان چوڭ كوچا مەدەنىيەت سارىيىنىڭ دوقمۇشىدىن بوغۇلۇپ، قۇم قاچىلانغان تاغارلار بىلەن ئېگىز بارىكادىلار ياسالدى. مەدەنىيەت سارىيىنىڭ ئۆگزىسىگە ئورنىتىلغان ئېغىر پىلـ-موتلار «با، با» زۇڭسىنىڭ پولات زاۋۇتى بىلەن سۇ ئىدارىسىدىكى بازىلىرىغا قارىتىپ داۋاملىق ئوق ئۇزۇپ تۇراتتى. ھەر كۈنلىكى: «تىككۈچىلىك كارخانىسىنىڭ ئالدىدا مۇنچە ئادەم ئۆلۈپتۇ. . . » ، «ئاشلىق ئىدارىسى ئالدىدا نورمىغا ئۆچرەتتە تۇرغانلاردىن

مۇنچىسىغا ئوق تىگىپتۇ. . . » دېگەندەك خەۋەرلەر تارقىلىپ تۇراتتى. ئاشۇ بىھۇدە ئۆلگەنلەر بالىلىرىنى بېقىش ئۈچۈن تىرىكچىلىك كويىدا جان ئېتىپ يۈرگەن شەھەر ئاھالىلىرى ئىدى. كىمنى يوقىتىش، كىمنى يوقاتماسلىقنى تالىشىپ قان تۆكۈۋاتقان ئىككىلا تەرەپباز تەشكىلات قولىدىكى زامانىۋى قوراللارغا قانائەت قىلىپ قالمىدى. «لىيەنزۇك» يەرلىك زەمبىرەك (تۈپاۋ) نى پەيدا قىلدى. خۇددى توپىدىن ئايرىلغان ياۋا ئۆردەكتەك ئۇزۇن ـ ئۇزۇن ئوقلار شەھەر ئۈستىدىن ۋۇگۇلداپ ئۆتۈپ، سۇ ئىدارىسى ئەتراپىدىكى ئاھالىلەر جايلاشقان جايلارغا چۈشۈپ، ئۇلارنى ۋەيران قىلماقتا ئىدى. زەمبىرەك ئوقى مازارلىقتىكى قەبرىلەرگىمۇ چۈشۈپ گۈلدۈرلەپ پارتلايتتى. ئۇلۇكلەر-مۇ گۆرىدە تىنچ ياتالماي قالدى. ئۇلارنىڭ ئۇزۇن يىل كۈن كۆرمىگەن ئاپئاق سۆڭەكلە-رى ھاۋاغا ئۆرلەپ چىقىپ بىر ـ بىرى بىلەن ئارىلىشىپ كەتتى. خۇددى ئاغزىغا ناسۇۋال سېلىپ قويغان يىلاندەك تولغىنىپ، قۇيرۇقىدىكى چاقپىلىكىنى پىلدىرلىتىپ كېتىۋاتقان ئوقلارنى كۆرگەن «با، با» زۇڭسى، «ئېشەك ئېشەكتىن قالسا قۇلىقىنى كەس» دېگەندەك، ھاۋا ئارمىيە قىسىملىرىدىن زېنىت توپ[1] بۇلاپ كەلدى. ئۇلار پولات زاۋۇتىنىڭ ئېگىز ئۆگزىسى ئۈستىدە تۇرۇپ، بۇ توپلار بىلەن ۋىلايەتلىك پارتكوم تەرەپكە ئوت ئاچتى. تەگكەنلا يەرگە ئوت قويۇۋېتىدىغان بۇ ئاپەت بەزىدە قارشى تەرەپنىڭ قوراللىقلىرى جايلاشقان بازىلىرىدىنمۇ ھالقىپ ئۆتۈپ، شەھەر ئاھالىلىرىنىڭ ئۆي ـ ماكانلىرىغا چۈشۈپ ئۇلارنى كۆيدۈرۈپ، بۇ جەڭ بىلەن ھېچبىر ئالاقىسى بولمىغان بۇ مۇمىن ـ بىچارىلەرنىڭ تەنلىرىنى پارچىلاپ تاشلايتتى. لىيەنزۇكنىڭ غەزەپلەنگەن باشلىقلىرى دادامىنىڭكىدىن ئانامنىڭكى ئېشىپ كەتسە قانداق بولىدۇ؟ بۇ ژاڭبا[2]لارنىڭ ئەدىپىنى بېرەيلى دېدى ـ دە، دالا ئۇرۇشىدا ئىشلىتىدىغان تانكا پەيدا قىلدى. «با، با» زۇڭسىنىڭ باش قوماندانلىرى بولغان ئاسىم باندىت[3] بىلەن جاڭ تىەن چىچاڭشىپ: «ۋۇي شەرمەندە باۋخۇاڭلار، بىڭسىمىزنى ئەمدى كۆر. . . » دەپ، پولات زاۋۇتىدا ماشىنىنىڭ ئەتراپىغا قېلىن پولات تاختىلارنى پاياتلاپ ئوق ئۆتمەيدىغان «برونىۋۇك» ياساپ چىقتى. بۇ كۈچ سىنىشىش، ھەيۋە كۆرسىتىشلەر تەسەۋۋۇر قىلغۇسىز قانخور-

---

① زېنىت توپ — ئايروپىلان ئاتىدىغان زەمبىرەك.

② لىيەنزۇك تەرەپ «با، با» زۇڭسىنى تىللاپ «ژاڭبا» (تاشپاقا) زۇڭسى دەپ ئاتايتتى.

③ قارشى تەرەپ ئاسىمنى شۇنداق دەپ ئاتايتتى.

لۇقلارنى كەلتۈرۈپ چىقىرىپ، ئىككى تەرەپنىڭ قوراللىقلىرىنى رەھىمسىز فاشىستلارغا ۋە جاللاتلارغىلا ئايلاندۇردى.

ليەنزۇڭ تەرەپ قولىغا چۈشكەن ئەسىرلەرنى قىيناپ، پاچىقىنى چېقىپ، ئۇلارنى مەڭگۈلۈك مېيىپ قىلىپ قويۇاتتى. بولقا، كەكە، كالتەك، تاسمىلاردا ئۇرۇپ ئۆلتۈرۈلگەنلەرنىڭ جەسەت سۆڭەكلىرى پارچە - پارچە بولۇپ كەتكەچكە، ھەرقانچە چوڭ ئادەم بولسىمۇ ئادەتتىكى بىر خالتىغا سىغاتتى. ئەگەر ليەنزۇڭنىڭ ئادەملىرى «با، با» زۇڭسىنىڭ قولىغا چۈشۈپ قالسا، ئۇلارنى ئىككى بارمىقىنى گەجگىسىگە تارتىپ سىم بىلەن بوغۇپ باغلايتتى - دە، تىرىك كۆمەتتى ياكى قولىنى چىغرىق ① ئارىسىغا تىقىپ، بارماقلىرى بىلەن ئالقانلىرىنى يايما قاقتەك قىلىپ ئېزىۋېتەتتى. بۇ ۋەھشىيلىكلەرنى ئۆز كۆزى بىلەن كۆرمىگەن ئادەم ئىشەنمەيدۇ ھەم تەسەۋۋۇرمۇ قىلالمايدۇ.

1969 - يىلى 1 - ئاينىڭ بىر سوغۇق كۈنى، خالىقنىڭ قوشۇنى بوستاننىڭ يۇقاقۇن كەنتىگە زور كۆلەملىك ھۇجۇم باشلىدى. بۇ قېتىم ئۇنىڭ قوشۇنى ئارىسىغا بېشىغا خوتەنچە تەلپەك، ئۇچىسىغا يەڭسىز كالتە جۇۋا كىيىۋالغان خەنزۇ ئەترەتمۇ قوشۇۋېتىلگەندى. ئۇلارنىڭ قوللىرىدا، قىسقا دەستىلىك ئاپتومات ۋە پوقاق پىلىموت بار ئىدى. جەڭ قوناق كۆتەكلىرى چوقچىيىپ تۇرغان كەڭ ئېڭىزلىقلار ۋە توڭ يانقۇزۇلغان كۆزگى بۇغداي تاختىلىرىدا كېتىۋاتاتتى. بۇ ھۇجۇمغا تاقابىل تۇرۇشقا جۇ رۇڭنا قوماندانلىق قىلىۋاتاتتى. ئۇ قول ئاستىدىكى قوراللىقلارنى ئورۇنلاشتۇرۇپ بولغان، ئۆزى بەش قوراللىق بىلەن بىللە خەنزۇ ئەترەتكە تاقابىل تۇرۇش ئۈچۈن، ئۇرۇش مەيدانىنىڭ مەركىزىدە تۇرۇۋاتاتتى. خالىقنىڭ ئادىمى كۆپ، قوراللىرى خىل بولغاچقىمۇ، ئۇستۈنلۈك شۇلار تەرەپتە بولۇپ، ئۇلار ئىسيانچىلارنى بارغانسېرى چېكىنىدۈرۈپ، كەنت ئىچىگە قىستاپ كىردى. جۇ رۇڭنا پۇتىغا باغلىۋالغان ئوق ساندۇقىنى سۆرەپ، پەس يارلىق ئۈستىدە يەر بېغىرلاپ ئۆمىلەيتتى ۋە قارشى تەرەپنى ئۇزەيۋە ئوققا تۇتاتتى. ئۇنىڭ قېشىدىكى بەش ئادەمدىن بىرسى ئۆلۈپ، ئىككىسى قېچىپ كەتتى. ئېتىشىش ئەللىك قەدەم ئارىلىقىدا دەھشەتلىك تۈس ئالدى. مۇشۇ پەيتتە، ئاسىم سىلىك يىگىرمىدەك قوراللىق بىلەن چوڭ ماشىنىدا يېتىپ كەلدى. ئۇ ماشىنا

---

① چىغرىق — پاختا چىگىتىنى ئايرىيدىغان يەرلىك ياغاچ قۇرۇلما.

ئۈستىگە بېكىتىۋالغان ئۈچ پۈتلۈق زېنىت توپنى پەسكە قارىتىپ ئېتىشقا باشلىدى. «دۇك، دۇك، دۇك. . . » قىلغان ئاۋازلار ئارقا ـ ئارقىدىن ئاڭلاندى. بەدىنىگە ئوت تۇتىشىپ كەتكەنلەر بولسا كېرەك، قارشى تەرەپتىن ۋارقىرىغان، چىرقىرىغان ئاۋازلار كەلدى. خالىقنىڭ قوشۇنى ئوق ئۇزمەي، جىمىپ قالدى.

ئاسىم سىلىك ئۆزى جېۋەك، قوۋۇزلىرى ئىچىگە ئولتۇرۇشقان، ئوتتۇز بەش ياشلاردا بولۇپ، ناھايىتى چاققان، تېتىك، بەك تېز سۆزلەيدىغان ئادەم ئىدى. ئۇنىڭ بىرلا ئەيىبى پوچىراق ئىدى. ئۇ ماشىنىدىن چۈشۈپ، ئىككى قولىنى بېلىگە تىرىگەن ھالدا: «بۇ باۋخۇاڭلار سۈيۇق چىقىرىپ، قۇيرۇقىنى خادا قىلدىمۇ نېمە؟» دەپ تۇراتتى، ئىككى يان تەرەپتىكى بولجالىق ۋە ئوتتۇرىدىكى پىس يارلىق ئىچىدىن ئۇلارغا قارشى دەھشەتلىك ئوت ئېچىلىپ، زېنىت توپ تەرەپكە نۇرغۇن قوراللىقلار يامراپ كېلىشتى. جۇ رۇڭفا باشلىق قوراللىقلار پىلىموت، يېرىم ئاپتومات مىلتىق ۋە ئاپتوماتـ لاردىن بىردەك ئوق ياغدۇرۇپ، ئۇلارنىڭ ئالدىنى توستى. ئەمدى بۇ بەكمۇ يېقىن ئارىلىقتا بولۇۋاتقان ئۇرۇشقا زېنىن توپنى ئىشلەتكىلى بولمايتتى. خالىقنىڭ بىرمۇنچە قوراللىقلىرى ئېڭىشىپ، ئۆسلەپ، ماشىنىغا يېقىنلا كېلىپ قالدى. بىرنەچچىسى ئېرىق ئىچىدىن ئۇچقاندەك چىقىپ كەلدى ـ دە، ماشىنىغا يامىشتى. بىراق، مەتمۇسا يېرىم ئاپتومات مىلتىقتىن ئوق ئۇزۇپ ئۇلارنى يەر چىشلەتتى. ئاسىم سىلىك بىر توپ تېرەك ئارقىسىدا تۇرۇۋېلىپ، تاپانچىسىنى ئۇزمەي ئېتىۋاتاتتى. ئۇ خالىقنىڭ زېنىت توپنى قولغا چۈشۈرمەكچى بولغانلىقىنى بىلىپ قالدى ـ دە، قاتتىق ۋارقىرىدى:

— ماشىنىنى تېز چېكىندۈر!

ماشىنا ئوت ئالمىدى. بىر يىگىت ئوت ئالدۇرۇش ئۈچۈن ماشىنىنىڭ ئالدىغا ئۆتۈۋىدى، ئوق تېگىپ يىقىلدى.

— زېنىت توپنى قۇتقۇزۇڭلار! بۇ بۇيرۇق! — ئاسىم سىلىك بار ئاۋازىنى ئىشقا سالدى، — تېز بولۇش! . . .

ئالتە قوراللىق ماشىنىغا ئۇچقاندەك يامىشىپ چىقتى. بىراق، زېنىت توپنى چۈشۈرۈش ئارىلىقىدا، ئۇلارنىڭ بىرسى كوزۇپ ئۈستىگە، بىرسى يەرگە گۈلۈپىيىدە قىلىپ يىقىلدى. قالغانلىرى زېنىت توپنى ئېلىپ قاچتى. بۇ چاغدا خالىقنىڭ قوشۇنلىـ رى بېسىپ كېلىپ، ماشىنىنىڭ چاقلىرىنى دالدا قىلىپ تۇرۇپ، ئوت كۆچىنى مەركەزلەشتۈرۈۋالدى. جۇ رۇڭفانىڭ ئادەملىرىنىڭ بەزىلىرى قوراللىرىنى تاشلاپ قاچـ

تى، بەزىلىرى جان ـ جەھلى بىلەن تىركىشىپ، ئېتىشقاچ چېكىندى. سول تەرەپ ياندىن ھۇجۇم قىلىۋاتقانلارنى توسۇپ تۇرغان قوراللىقلارنىڭ بەزىلىرى ئۆلدى، بەزىلىرى يارىدار بولدى، بىر قىسمى ئالدى ـ كەينىگە قارىماي قاچتى. ئوقى تۈگەپ ئىككى يېنىغا قاراپ قالغان مەتمۇسامۇ غىپىدە تىكىۋەتتى. ئۇ بىر شور تامدىن سەكرەپ چۈشۈپ، ئېرىق ئىچىدە ئىنجىقلاپ ئولتۇرغان مۇراتنى كۆرۈپ قالدى. ئۇنىڭ پاچىقىغا ئوق تەگكەندى. مەتمۇسا ئۇنى بىرنەچچە قەدەم يۆلەپ ماڭدى. لېكىن مۇرات بارغانسىرى پۇتىنى سۆرەپ ماڭالماي قالدى.

— كېلە، مەن سېنى يۈدۈپ ماڭاي، — دېدى مەتمۇسا ئېڭىشىپ.

— ھەي جىگىموللاڭ، ئېزىلىپ كېتەرسەنمىكىن؟ — مۇرات ئىنجىقلاپ تۇرۇپ چاقچاق قىلدى.

— قوناق خېمىرى ئاسان ئېزىلىپ كەتمەيدۇ. . . — مەتمۇسامۇ مۇراتقا قويۇۋالغان لەقمىنى چىشلەپ تارتتى، — ئاۋايلا جۇمۇ، قوناق شېخىدەك سۇنۇپ كەتمە يەنە؟ . . .

مەدەنىيەت ئىنقىلابى دوستلارنى ئۆزئارا دۈشمەنگە ئايلاندۇرۇپ، كۈشەندىلەرنى بىر ـ بىرىگە دوست قىلىۋەتكەندى. خالىقنىڭ تۈغقىنى بولغان، ئۇنىڭ پاناھىدا يۈرگەن مەتمۇسا ئەمدىلىكتە ئۇنىڭ دۈشمىنىگە ئايلانغان، ئۇزۇن زامان ئاداۋەت ساقلىغان دۈشمىنى بولغان مۇرات بولسا دوستى بولۇپ قالغاندى.

مەتمۇسا ئۇزۇن پۇتلىرى يەر سىجاپ كېتىۋاتقان مۇراتنى يۈدۈپ، ئېتىز يوللىرى، كۆچەتلىكلەر ئارقىلىق چوڭ يولغا چىقتى. ئۇلار شۇما ئۆستىڭگە كەلگەندە، ئالدىدىن توپا ـ چاڭ كۆتۈرۈپ نۇرغۇن قوراللىقلار «پو ـ پو»غا يۈگۈرۈپ كېلىشتى. بۇلار مەخمۇت سىلىك ئېلىپ كېلىۋاتقان «بوستان دېھقان ئىسيانكارلىرى سىلىگىبۇسى»نىڭ قوراللىقلىرى ئىدى. ئۇلارنىڭ ئارقىسىدا، «با، با» زۇڭىسىنىڭ باش سىلىگىيۈەنى قوش تاپانچىلىق جاڭ تېيەن، توساللا گۇڭشې «پولات ئىستىھكام سىلىگىبۇسى»نىڭ سىلىگىيۈەنى ئەخمەت غېجەكلەر قوشۇنلىرى ئالدىدا ئاتلىق كېلىۋاتاتتى. مەخمۇت، جاڭ تېيەن، ئەخمەت غېجەكلەر مەتمۇسادىن ئازراقلا گەپ سورىغاندىن كېيىن، قوشۇنلىرىنى يۈگۈرتۈپ كېتىپ قالدى.

مەتمۇسا مۇراتنى ئۇدۇللا دوختۇرخانىغا ئەكىرىپ، دوختۇر ئابلىمىتقا تاپشۇرغاندىن كېيىن، يوقاقۇنغا قاراپ يۈرۈپ كەتتى. ئۇنىڭ بۇرۇن، قۇلاقلىرى سوغۇقتىن قىزىرىپ

كەتكەن بولسىمۇ، ئىچىدىن تەر قۇيۇلۇۋاتاتتى. ئۇ، جەڭ مەيدانىغا يېتىپ كەلگەندە، ئۇروش ئاياقلاشقان بولۇپ، خالىق قوشۇنلىرىنى ئېلىپ قېچىپ كەتكەندى. مەتمۇسا كامىلنى كۆرۈپ قالدى ـ دە، ئۇنىڭ خان ئانىسىنىڭ ئەھۋالىنى سوريدى. كامىل ئۇنىڭغا رەھمەت ئېيتىپ، ئۆزىنىڭ بۇ يەرگە ئۆلگەنلەرنى تىزىملاش ئۈچۈن كەلگەنلىكـ ـنى ئېيتتى.

جاڭ تيەن، ئەخمەت غىجەكلەر قوشۇنلىرىنى ئېلىپ قايتىشتى. جۇ رۇڭفا بىلەن مەخمۇت سىلىڭ كەتتىنىڭ ئامانلىقىنى ساقلاش ئۈچۈن، ئىككى ئەترەت قوراللىقلارنى قالدۇردى ۋە كامىلغا قۇربان بولغانلارنىڭ ئانكىتىنى تولۇق قالدۇرۇشنى بۇيرۇپ، ئۆزلىرى شتابقا قايتتى.

ياردار بولغان ۋە ئەسىرگە چۈشۈپ كەتكەن ئۇچ ئادەمدىن باشقا، بۇ قېتىمقى جەڭدە ئۇن توت ئادەم ئۆلگەندى. بۇلارنىڭ ئىچىدە يۇقاقۇننىڭ دېھقانلىرىمۇ بار ئىدى. كامىل قاتىرىسىغا يانقۇزۇپ قويۇلغان جەسەتلەرنىڭ ئىسىم ـ فامىلىسى، نەلىك ئىكەنـ ـلىكى، يېشى، نەرىگە ئوق تەگكەنلىكى قاتارلىقلارنى يازماقتا ئىدى. باشلىقلارنىڭ ئېيتىشىغا قارىغاندا، ئۇلۇكلەرنىڭ ئارخىپىنى تۇرغۇزۇش مۇھىم سىياسىي ئەھمىيەتكە ئىگە ئىكەن. بۇ ئارقىلىق قارشى تەرەپتىن قانلىق ھېساب ئالغىلى بولارمىش. . . جەسەتلەرنى كەنت دېھقانلىرى ئورىۋالغان بولۇپ، بەزىلىرى مىچىلداپ، بەزىلىرى ئۆكسۈپ يىغلىماقتا ئىدى. يەتمىشتىن ئاشقان، ئاپئاق پاخپاق چاچلىق بىر مومايى يىگىرمە ـ يىگىرمە بىر ياشلار چامىسىدىكى بىر يىگىتنىڭ قانلىق ھېشىنى قۇچىقىغا ئېلىپ يىغلاۋاتاتتى. ئۇنىڭ ئاغزى يوغان ئېچىلىسىمۇ ئۇنى چىقمايتتى. ئۆمۇـ ـچۈك تورىدەك گىرەلىشىپ كەتكەن قورۇقلىرىدىن ئاققان ياش جەسەتنىڭ قانلىق يۈزىنى يۇيماقتا ئىدى. مومانىنىڭ ھېچنېمىسى يوق تەنھا بولۇپ، پەقەت ئۇنىڭغا مۇشۇ نەۋرىسىلا قارايتتى. بۇ يىگىت دۇينىڭ ماللىرىنى باقاتتى. ئۇ ئۇلاغلارنى سۇغارغىلى ئېلىپ چىققاندا ئوق تەگكەندى. بولۇپمۇ جەسەتلەر ئىچىدىكى بوينىغا جىلتا ئېسىقلىق ئونىبىر ياشلاردىكى بىر قىز بالا ئادەمنىڭ ئىچىنى سىيرىلدۇرۇۋېتەتتى. ئۇ نېمىگىدۇر ھەيران بولغاندەك، قاپقارا چوڭ كۆزلىرى ئوچۇق ھالدا، مەيدىسىدىكى جىلتىسىنى چىڭ قۇچاقلاپ ياتاتتى. . . . ئۇنىڭ كۆز قارىچۇقلىرىدا قان قېتىشىپ قالغاندى. . . كامىل قىزنىڭ بادام قاپاقلىرىنى ئۇۋۇلاپ، كۆزىنى يۇمدۇرۇپ قويدى.

جەسەتلەر بىر ـ بىردىن ئېلىپ كېتىلدى. كامىل مەتمۇسانى باشلاپ مەكتەپكە

قايتتى. ئۇلار بوسان بازىرىغا يېتىپ كېلىشى بىلەن، مەكتەپ دەرۋازىسىدىن ئىككى ماشىنا چىقىپ كەلدى. كوزۇپ ئىچىدە مىق قاققاندەك ئۆرە تۇرۇشقان قوراللىقلار بار ئىدى.

— مەتمۇسا؟ — ماشىنىدىكىلەردىن بىرسى ۋارقىرىدى، — پولات زاۋۇتىغا يېغىنغا ماڭدۇق، بارامسەن؟

— ياق، — مەتمۇسا تاماق كۆتۈرۈپ، مەكتەپ ئىچىدىن چىقىۋاتقان زۇمرەتنى كۆرۈپ دەرھال يەرگە قارىۋاالدى، — بارمايمەن.

— مەتمۇسا ئاكا، رەھمەت سىزگە! — دېدى زۇمرەت، — مۇراتنى قۇتقۇزۇۋاپسىز، شۇنداق خوش بولدۇم. . .

— نېمىلەرنى دەپ يۈرۈيسىز زۇمرەت قىز؟ — مەتمۇسا يەنىلا يەرگە قاراپ تۇراتتى، — بىر قازاننىڭ تامىقىنى يەۋاتقان ئادەملەر تۇرساق، ئۇنچىلىك ئىشنى قىلىمسام بولامدۇ؟ . . .

— شۇنداق ئىشمۇ بارمۇ؟ — كامىلنىڭ كۆزلىرى چەكچەيدى، — ئەجەپ ماڭا دېمەپتىلىغۇ؟ . . .

— ئابلىمىت دوختۇر ئۇنىڭ يارىسىنى ئانچە ئېغىر ئەمەس دەيدۇ، — دېدى زۇمرەت كامىلغا، — مەن تاماق ئېلىپ ماڭدىم. سىزمۇ بارامسىز - يە؟

— جۇرۇڭ.

كامىل بىلەن زۇمرەت دوختۇرخانىغا كەتكەندىن كېيىن، مەتمۇسا ئوقۇتۇش بىناسىدىكى قوماندانلىق شتابى قىلىنغان مۇدىر ئىشخانىسىغا كىردى. شتاب كاتىپى توختى قۇربان شاپىگراف قەغىزىگە قەلەم بىلەن كىرتىلدىتىپ بىرنېمە يېزىۋاتاتتى. ئۇ ھازىر پۇتۇن لېيەنزۇڭ كۆزقارىشىدىكىلەرنىڭ نەزەرىدە ئەڭ خەتەرلىك ئادەمگە ئايلىنىپ قالغاندى. ئۇنىڭ يازغان ماقالىلىرى، قارشى تەرەپنىڭ تەشۋىقاتلىرىغا بەرگەن باھالىرى، مۇلاھىزىلىرى ئىنتايىن كۈچلۈك بولۇپ، ئۇلارنى پاسسىپ ئورۇنغا چۈشۈرۈپ قويۇۋاتاتتى. شۇڭا، توختى قۇربانىنى تۇتۇش ئۈچۈن ئۇلار مەخسۇس رازۋېتكا ئەترەتلىرى چىقارغان، ئۇلار بىرقانچە قېتىم ئۇرۇنۇپ بېقىپ، مەقسىتىگە يېتەلمىگەندى.

— مەكتەپتە ئاران ئون قوراللىق قالدى، — دېدى توختى قۇربان قەلىمىنى قويۇپ، — شۇڭا، بۇگۈن كېچە سەگەك بولمىساڭلار بولمايدۇ. . . بەلكىم بۇ چاغقىچە، ئارىمىزدىكى ئايغاقچىلار بۇ ئەھۋالنى خالىققا يەتكۈزۈپمۇ بولغاندۇر. . .

— خوپ، — دېدى مەتمۇسا تىك تۇرۇپ، — مەن ھازىرلا ئائىلىلەرگە خەۋەر قىلىۋېتەي. ئۇلار بۇگۈن كېچە ئۆزلىرىنى بالىلىرى بىلەن دالدىغا ئالسۇن.

— توختا، — توختى قۇربان پېشانىسىنى ئۇۋۇلدى، — مەكتەپتە ئۈچ يۈزدەك كالتەكلىك مىنبىك، ئائىلىلىكلەرنى قوشقاندا تۆت يۈزدەك ئادەم بار، ۋاقتى كەلگەندە، مىنبىكلار قولىدىكى كالتەك، نەيزىلەرنى تاشلاپ قېچىشتىن يانمايدۇ. . . شۇنىڭ ئۈچۈن، يەنىلا ئۆزۈڭلارغا تايىنىشىڭلار كېرەك! . . .

مەتمۇسا دەسلەپتە ھېكمەت رەسىم سىزىۋاتقان ئىتتىپاق ياچېيكىسىغا كەلدى. لېكىن ئىشىك قۇلۇپلانغاندى. ئۇ مەمتىلى ئىبراھىمنىڭ ئۆيىگە ماڭدى. ئۇنىڭ ئىككى بالىسى بار ئىدى. مەمتىلى ئىبراھىمنىڭ ئۆيى ئۆجمىلىك يولنىڭ ئۈدۈلىدا بولۇپ، ئوڭ تەرىپىدە توختى قۇربان، سول تەرىپىدە ھېكمەت ئولتۇراتتى. مەتمۇسا مەمتىلى ئىبراھىمنى خەۋەرلەندۈرۈپ قويغاندىن كېيىن، ھېكمەتنىڭ ئۆيىگە كىردى. مەھبۇبە ئېغىر بوي ئىدى. ئۇ بەك چوڭ قورساق كۆتۈرگەچكە، كەڭ قارا ئەتلەس كۆڭلەك كىيىۋالغان بولۇپ، رەسىم سىزىۋاتقان ھېكمەتكە بوياق، پەي قەلەم سۇنۇپ بېرىپ ئولتۇراتتى. بۇ ئاي، بۇ كۈنلەردە، ھېچكىم ماۋجۇشىنىڭ رەسىمگە قارىتىپ ئوق ئاتالمايدىغان بولغاچقا، ھېكمەت ئۆيدە تورۇسقا تاقاشقۇدەك رەسىمدىن ئىككىنى سىزغاندى. ئەگەر تۈيۇقسىز بىرەر ئەھۋال يۈز بېرىپ قالسا، مەھبۇبە رەسىملەرنىڭ ئارقىسىغا ئۆتۈۋالسا، جېنىنى قۇتقۇزۇپ قالالايتتى. ھېكمەت مەتمۇسانىڭ خەۋىرىنى ئاڭلىغاندىن كېيىن، مەھبۇبەنى جىملەپ كەتتى:

— مەن سىزنى شەھەرگە ئەكىرىپ قويماي دەپ نەچچە قېتىم دېدىم، — ھېكمەت پەي قەلەمنى بوياق تەڭشىش تاختىسىغا تاشلىدى، — ئەجەپ گەپ ئاڭلىمايدىغان پېتىر قۇلاقكەنسىز. . . ئانامىمۇ يالغۇز تۇرسا. . .

— تېخى ئىككى ئاي ۋاقتىم بارغۇ؟ — مەھبۇبەنىڭ پەقەتلا كەتكۈسى يوق ئىدى، — ئاندىن، سىزگە كىم تاماق ئېتىپ بېرىدۇ؟ . . .

— مەن قوراللىقلار بىلەن بىرگە يېسەم بولمىدىمۇ؟ — ھېكمەت مەتمۇساغا قارىدى، — مەتمۇسا ئاكا، خاپا بولمىسىڭىز، مىنبىكلاردىن بىرسى مەكتەپنىڭ ئېشىك ھارۋىسىدا مەھبۇبەنى شەھەرگە ئەكىرىپ قويۇپ كەلسە! . . .

— بولىدۇ، مەن ھازىرلا بۇيرۇۋېتىپ، ئاندىن مۇرات، زۇمرەتلەرنىڭ قېشىغا باراي، ئۇلار قىزىنى ئېلىپ بىر يەرگە يوشۇرۇنسۇن.

مەتمۇسا چىقىپ كەتتى.

— ۋاي خۇدايىم، ئاسمان ئۆرۈلۈپ چۈشىدىغاندەك قورقۇشۇپ كېتىدۇ. كەن، — مەھبۇبە تەتۈر قارىۋالدى، — ھەرقانچە ياۋۇز جاللات بولسىمۇ مېنىڭ بۇ تۇرقۇمنى كۆرۈپ رەھىم قىلار. . .

— بولۇڭ دەيمەن! — ھېكمەت قاتتىق ۋارقىرىۋەتتى، — نېمە ئەزىلىك بۇ؟ بىر نەرسىلىرىڭنى سومكىغا قاچىلىمامسىز؟ . . .

مەھبۇبە مىچىدە يىغلاپ، چامادانىدىن ئازراقلا كىيىملىرىنى ئالدى. لېكىن ھېكمەت ئۇنىڭ غۇلجىدىكى ئاپىسى، سىڭىللىرى قىلىپ بەرگەن سارجا كۆڭلەك، پوپلىكا، پەلتو، ئۆتۈكلىرىنىڭ ھەممىسىنى چوڭ سومكىغا پۈرلاپ تىقتى. مەھبۇبە غۇلجىدىن قايتىپ كەلگەن بىر يىلدىن بۇيان، ھېكمەتتىن ئايرىلىپ باقمىغانىدى. ئۇلار غۇلجىدا تۆت ئاي ئۇنتۇلغۇسىز خاتىرىلەر قوينىدا ياشىدى، لېكىن دادىسىنىڭ قىرىق نەزىرىسىگە ئۇلگۈرۈپ بارغانىدى. خۇددى كىچىك بالىدەك كۆزىنى ئۇۋۇلاپ يىغلاۋاتقان مەھبۇبەگە قاراپ، ھېكمەتنىڭ ئىچى ئاغرىپ قالدى. ئەلۋەتتە ئېغىر بوي ۋاقىلىرىدا ئايال كىشىنىڭ كۆڭلى بەك نازۇكلىشىپ كېتىدۇ دېگەن گەپمۇ بار ئىدى. ھېكمەت مۇرىلىرىدىن قۇچاقلاپ، ئۇنى ئۆزىگە تارتتى.

— خاپا بولماڭ! مەن ناماقۇل، بولامدۇ؟ — ھېكمەت ئۇنىڭ ياشلىرىنى سۈرتتى، — سىزگە ۋارقىراپ سالدىم، كۆڭلىڭىزگە ئالماڭ!

— سىز مېنىڭدىن قۇتۇلالماي قاپسىز. . . مەن بولسام. . .

— بۇ نېمە دېگىنىڭىز؟

— ئەمىسە، نېمىشقا سومكىغا ھەممە كىيىملىرىمنى سالىسىز؟ بۇ ئەمدى كەلمەڭ دېگىنىڭىز بولماي نېمە؟ . . .

— سىززە، ئاجايىپ سادىدا ـ دە! — ھېكمەت بېشىنى ئېغىتتى، — مەن سىزنى ئويلىغىنىم ئۈچۈن شۇنداق قىلىۋاتىمەن، ئەگەر بىزگە مەكتەپنى تاشلاپ قېچىش توغرا كەلسە، كېيىن «ۋاي ئىسىت، غۇلجا پاسوندىكى كىيىملىرىم» دەپ، يەنە ماڭا تاپا ـ تەنە قىلماي قالامسىز؟

— قاچان قايتىپ كېلىمەن؟

— جاھان سەل تىنجىغاندا، ئۆزۈم قايتۇرۇپ ئەكىلىمەن.

— ئۇ چاغقىچە توغۇپ قالسامچۇ؟

— ئۇنداقتا تېخى ياخشى، ئىككىڭلارنى بىللىلا ئەكەلمەمدىم؟
— ھە!... سىز... مەن تۇغقىچە بارمايدىكەنسىز - دە! — مەھبۇبە كارىۋاتتا ئولتۇرۇۋالدى، — كەتمەيمەن! نېمە بولسام مەشىدە بولىمەن...
— چىرايلىق مەھبۇبە، ئوبدان خوتۇن، مەن سىزنى ھەر ھەپتىدە يوقلاپ تۇرىمەن...
ئىشىك چېكىلىپ ئون ئالتە - ئون يەتتە ياشلاردىكى مىنبىك بالا كىرىپ، ھارۋا ئەكەلگەنلىكىنى خەۋەر قىلدى. ھېكمەت ھارۋىغا كۆرپىلەرنى سېلىپ، سومكىلارنى جايلاشتۇرۇپ، مەھبۇبەنى ئولتۇرغۇزدى.
— ئەمىسە، مېنى يېرىم يولغىچە ئۇزىتىپ قويارسىز! — دېدى مەھبۇبە ھېكمەتنىڭ قولىدىن تۇتۇۋېلىپ، — ھە، بوپتۇ، توساللا گۇڭشىسىگە ئايلىنىدىغان يارلىقىچە بىللە بېرىڭ...
— رەسىم سىزىۋاتقىنىمنى كۆرمىدىڭىزمۇ؟
— ئويناشتىم، ئويناشتىم، — تەڭلىكتە قالغان ئېرىگە مەھبۇبەنىڭ ئىچى ئاغرىپ قالدى، — ئەمىسە، دەرۋازا ئالدىغىچە، بولامدۇ؟...
— ئەلۋەتتە، ئەلۋەتتە... ئۇنداق قىلماي بولامدىغان!...
بۇ كېچە ناھايىتى جىمجىت ئىدى. لاسكوي تەرەپتىن ئادەتتە تاڭ ئاتقىچىلا ئۇزۇك - ئۇزۇك ئاڭلىنىپ تۇرىدىغان «تاڭ - تۇڭ...، دۇ، دۇ، دۇ... گۇم...» قىلىدىغان ئاۋازلار ئاڭلانمايتتى. مانا بۇ يوز بېرىش ئالدىدا تۇرغان بىرەر ئاپەتنىڭ نىشانىسى ئىدى. ئوتتۇرا كېچىمۇ تىمتاسچىلىق بىلەن ئۆتتى. بىراق، تاڭ قاراڭغۇسى مەزگىلىدە، مەكتەپ ھويلىسىدا قىيامەت قايىم باشلاندى. تەخسە پىلىموتنىڭ ئۇزمەي گۇپۇلدىشى، ئاپتوماتلارنىڭ ئاچچىق تىرىلدىشى، بەش ئاتار مىلتىق، يېرىم ئاپتومات مىلتىقلارنىڭ چاڭىلدىغان ياڭراق ئاۋازى، گۇمبۇرلىگەن پارتلاش ئاۋازلىرى ۋە قىقاس - چۇقان كۆتۈرۈلدى. «چىق ۋاڭبالار!»، «قولۇڭنى كۆتۈر!»، «تىزلان!» دېگەن ۋارقىراشلار، مىلتىق پاينىكى بىلەن ئىشىك قېقىشلار، ئاياللارنىڭ چىرقىراش، يىغلاشلىرى مەكتەپنى قوماش قورىغاندەك قىلىۋەتتى. ھېكمەت بىر پۇتىغا پىيما كىيىپ يەنە بىر پۇتىغا سېپىپ بولغىچە، ئىشىك ئىلغىرى ئاچراپ، ئۇيگە ئالتە قوراللىق نەيزىلىك مىلتىقلىرىنى چىنەپ كىرىپ كەلدى. ئۇلارنىڭ

هەممىسى دېگۈدەك سالۋا تەلپەكلىرىنى چۆكۈرۈپ كىيىۋالغاچقا، كۆزلىرىمۇ ئارانلا كۆرۈنەتتى.

— گەپ قىلە ۋاڭبا! — دېدى تاپانچا تۇتقان پۇچۇق بۇرۇن بىرسى، — لايقا گۈڭشېسىدىن بۇلىغان قوراللارنى نەگە يوشۇردۇڭ؟

ھېكمەت پۇچۇق بۇرۇننىڭ ياۋۇز تەلەتىگە بىرلا قاراپ، ئۇنىڭ ئادەم ئۆلتۈرۈشتە داڭقى چىققان مەتتۇردى پاناق① ئىكەنلىكىنى مۇسەللىدى. ئۇ ئەسىرگە چۈشكەن، ئۆز-لۈكىدىن تەسلىم بولغانلارنىمۇ شۇ مەيداندىلا پىلىموتتا سىرىۋېتەتتى. بۇنىڭدىن ئۇچ كۈن ئىلگىرى، بوستان دېھقان ئىسيانكارلىرى سىلىڭبۇسىنىڭ بىر قىسىم ئادەملىرى لايقا گۈڭشېغا جايلاشقان ھاۋا ئارمىيە قىسىملىرىدىن قورال بۇلاپ كەلگەندى. بۇ قوراللارنى توختى قۇربان نومۇر، مارکىلىرى بىلەن تىزىملىدى. ئايغاقچى ئۇلارغا: «ئۇجمىلىك يولنىڭ ئۈدۈلىدىكى ئۆيگە كىرمەي، بېقىنىدىكى ئۆيگە كىرسەڭلار، توختى قۇربانىنى تۇتالايسىلەر. . . » دەپ خەۋەر بەرگەن بولۇشى مۇمكىن. لېكىن ئۇلار ئوڭ تەرەپتىكىگە كىرمەي، سول تەرەپتىكى ھېكمەتنىڭ ئۆيىگە كىرگەندى.

— مەن قورال دېگەننى بىلمەيمەن، — ھېكمەت ماۋجۇشىنىڭ رەسىملىرىنى ئىما قىلدى، — مانا مۇشۇنداق ماۋجۇشىنىڭ رەسىمىنى سىزىدىغان ئادەممەن.

— سەن تېخى جاھىللىق قىلماقچىمۇ؟ — مەتتۇردى پاناق ئاپتومات تۇتقان قورال-لىققا بۇيرۇق قىلدى، — دېمىگىنىنى مەن بىر كۆرەي، ئات پاچاققا!

ئاپتوماتنىڭ زاتۇىرى قارس ـ قۇرس قىلدى ـ دە، ئۇنىڭ پۇتىغا تەگلەندى. ھېكمەت مەشىنىڭ ئارقىسىدا تامغا يۆلىنىپ تۇراتتى. ئۇ يالاڭ ئاياغ پۇتىنى كۆتۈرۈۋالدى ـ دە، ۋارقىرىدى:

— ھەي ئاتما. . . نېمىشقا بىكاردىن ـ بىكار ئاتىسەن؟ . . .

— ئاۋۇ پاچىقىغا ئات! — دېدى مەتتۇردى پاناق ھېكمەتنىڭ پىيىملىق پۇتىنى كۆرسىتىپ، — ئات دەيمەن! . . .

ھېكمەت كۆتۈرۈۋالسا پۇتىغا ئوت تەگمەيدىغاندەك، پىيىملىق پۇتىنى كۆتۈرۈپ ۋارقىرىدى:

---

① مەتتۇردى پاناق — بۇ ئادەم ئىنقىلاب ئاياقلاشماي تۇرۇپلا، قانۇن تەرىپى-دىن باستۇرۇلغان.

— هەي ئاتما! ئەگەر ئاتىدىغان بولساڭ، خوتەن شۆبە ھەربىي رايونى سىنىمۇ بوش قويمايدۇ. چۈنكى، ماۋۇ ماۋجۇشىنىڭ رەسمى شۇلارنىڭ! . . .

لىەنزۇڭنىڭ بەيئەت قىلىدىغان مەككىسى — خوتەن شۆبە ھەربىي رايونى ئىدى. ئۇلار بىر كۆزقاراشتا بولۇپ، قوراللارنىمۇ شۇ يەردىن «بۇلايتتى». مەتىۋردى پاناق يېقىنلاپ كەلدى ـ دە، «يالغان ئېيتما!» دېگىنچە، تاپانچىنىڭ دەستىسى بىلەن ھېكمەتنىڭ پېشانىسىگە بىرنى ئۇردى. ھېكمەت ئۆزىنى قاچۇرۇپ، سۇ تۆكۈلۈپ كەتكەنكەن يەردە تېيىلىپ، دۇملا چۈشتى ۋە ئىككى قولى ئالدى يېپىلغان ئۇزۇن ئورۇندۇقنىڭ تېگىگە كىرىپ كەتتى. بىراق شۇ ھامان «چاق» قىلغان قاتتىق ئاۋاز يانىراپ كەتتى. ئۇ ئورنىدىن تۇرغاندا، ئۆيدە ھېچكىم يوق ئىدى. ئەسلىدە، ئورۇندۇق ئاستىغا چاشقان تۇتىدىغان تاختامۇشۇك قويۇلغان بولۇپ، ھېكمەت يىقىلغاندا، قولى ئۇنىڭغا تېگىپ كەتكەنىدى.

قېچىپ چىقىپ كەتكەنلەر مىلتىق، نەيزىلىرىنى چىنىشىپ يەنە كىرىپ كېلىشتى. ۋە «ھازىر ئاقىنىڭ نىمە» دەپ ۋارقىرىشىپ كېتىشتى ـ دە، ئورۇندۇق ئاستىدىن ھېلىقى تاختامۇشۇكنى تارتىپ چىقاردى ۋە قاراپ بېقىپ، ئۇنى چۆرىۋەتتى. ئۇلار ھېكمەتنى ئاتىمىز دەپ، بىر توپ ئۆرۈك قېشىغا ئەپكېلىشتى. شۇ چاغدا، ئوغۇللار يانىقى تەرەپتىن: «قاچتى، قوغلاڭلار. . . ئات! . . .» دېگەن ئەنسىز ۋارقىراش بىلەن تەڭ، مىلتىقلار قارا ـ قويۇق ئېتىلدى. ھېكمەتنى ئېتىش ئۈچۈن كەلگەن بىرنەچچە قوراللىق شۇ ياققا قاراپ يۈگۈردى. ھېكمەت «ئىشكىنى تاقاپلا قاچاي» دەپ ئويلىدى، ئەمما ئوڭ ـ سول تەرەپتىكى باغ ئېرىقلىرىدا پۈتلۈق تەخسە پىلىموت، ئاپتومات ۋە مىلتىقلىرىنى ئائىلىلىكلەرنىڭ ئۆيلىرىگە قارىتىپ يانغان نۇرغۇن قوراللىقلارنىڭ بېشىنى كۆردى. بۇ چاغدا، باستۇرۇپ كىرگەنلەر تەرەپ ـ تەرەپتىن مۇئەللىملەرنى ئىتتىرىشىپ، مىلتىق پاينەكلىرىدە ئۇرۇپ ئەكەلمەكتە ئىدى.

— غوجام، مەن ئۆتۈكمىنى كىيىۋالسام بولاما؟ — سوردى دېھقان سىياق بىر ئادەم قولىدا تۇتۇۋالغان بىر پاي ئۆتۈك بىلەن پايتىمىلىرىنى كۆرسىتىپ، ئۇنىڭمۇ ھېكمەتتەك بىر پۇتى يالاڭ ئاياغ ئىدى.

— ۋۇي شاۋچى ۋاڭبا، ئېتىزىڭدا ئىشلەشنى بىلسەڭچۇ! — قوراللىق ئۇنىڭ كۆتىگە بىرنى تەپتى. ھېكمەت كۆزلىرىگە ئىشەنمەيلا قالدى. ھېلىقى دېھقان سىياق ئادەم توختى قۇربان ئىدى. ئۇ بېشىغا مويلىرى چۈشۈپ ياغاقلىشىپ كەتكەن يوغان

تەلپەك، يەڭلىرى جەينەكتە، مازلىرى تىتىلغان چاپان كىيىۋالغان بولۇپ بىلىگە پوتا باغلاقلىق ئىدى. ھېكمەت ئۆيىگە كىردى ـ دە، بىر پاي پىيىمسىنى پۇتىغا سىپىپلا چىقىپ كەتتى، ئىشكىنى تاقىدى. چۈنكى قوراللىقلار ئۆيىمۇئۆي تىنىتىش ئېلىپ بېرىۋاتاتتى.

مەكتەپ مەيداندا، ئەسىر ئېلىنغان مىنبىك ۋە ئوقۇتقۇچىلار بولۇپ، ئوچ يۈزدىن ئارتۇق ئادەم تۆتتىن قاتار قىلىندى. بىر قىسىملار قېچىپ كەتكەندى. مەكتەپنى قوغداشقا قالدۇرۇلغان ئون قوراللىقنىڭ قارىسىمۇ كۆرۈنمەيتتى. ھېكمەت ئاستا سىغـ ـدىلىپ كامىلنىڭ قېشىغا كەلدى. مەتنۇردى پاناق ئېگىز بىر يەرگە چىقىپ ۋارقىرىدى:

— ھەممىڭ قولۇڭنى كۆتۈرۈش، مەن شوئار باشلاپ بېرىمەن، لاسكويغا بارغۇچە توختىماي توۋلاپ مېڭىشىسەن. كىمكى توۋلىمىسا، جاجىسى بىر پاي ئوق!

مەتنۇردى پاناق قولىنى كۆتۈرۈپ شوئار باشلىدى:

— قارا ھوگۇاڭنى قەتئىي يوقىتايلى! قارا ھوگۇاڭنى يوقىتايلى! . . . بىر. . . ئىككى. . . ئوچ. . .

يەتتە يۈزدەك قول ئېگىز كۆتۈرۈلۈپ، بۇ شوئارلارنى ئۈزمەي تەكرارلىغىنىچە، لاسكويغا قاراپ ماڭدى. توپ ئارىسىدىكى بىر گاچا قولىنى ئېگىز كۆتۈرگىنىچە: «تى، تى، تى. . . تا. . . تا. . . تات» دەۋەرگەچكە، قاتتىق تاياق يەپ كەتتى. . . گاچىنىڭ ھەر شوئار توۋلىغاندا، پولتىيىپ كەتكەن كۆزلىرىگە، چىڭقىلىپ، بوغۇلغان يۈزىگە قاراپ كۆلۈپ سالغان تەنتەربىيە مۇئەللىمى غوپۇرمۇ ئەدىپىنى يېدى، ئۇنىڭ دۈمبىسىگە نەيزىنىڭ دەستىسى بىلەن بىرلا ئۇرۇپ، يېڭى تىكتۈرگەن ئەتىۋارلىق چىپەرقۇت چاپىنىنى ياقىسىدىن ئېتىكىگىچە بۆسۈپ تاشلىدى. . .

— ھېكمەت، — دېدى قولىنى كۆتۈرۈپ كېتىۋاتقان كامىل ئاستا پىچىرلاپ، — ساناپ باقسام، بۇلار ئاتمىشتەك قوراللىق ئىكەن، ئۇلارنىڭ مىلتىقلىرىنىڭ تەڭ يېرىـ ـمىنىڭ زاتۇۋرى يوق تۈرىدۇ، قاراپ باقە. . .

ھېكمەت ئالدى ـ ئارقىسىدىكى قوراللىقلارغا قاراپ، ھەيران بولدى. كۆپىنچە مىلتىقلارنىڭ زاتۇۋر ئورنى لۆڭگە بىلەن ئوراپ چېكىتىۋېتىلگەنىدى.

— ئەگەر خالىق، تۈردىلارنىڭ قولىغا چۈشۈپ قالساق، بۇ جاندىن ئۈمىد يوق، — كامىل چاندۇرماي يان ـ يېنىغا قاراپ قويدى، — شۇڭا، ئېغىزدىن ـ ئېغىزغا خەۋەر قىلساق. . . بىر قوراللىققا بەش ئادەم توغرا كېلىدىكەنمىز. . .

— بۇ قورقۇنچاقلار جۇرتەت قىلالارمۇ؟ — دېدى ھېكمەت پەس ئاۋازدا، — بەش ـ ئونىمىز ئېسىلىپ، قالغانلار ئالدى ـ كەينىگە قاريماي تىكىۋەتسىچۇ؟ . . .

— بىر تەۋەككۇل قىلمىساق بولمىدى، — كامىل جىددىي ئاگاھلاندۇردى، — لاسكويغا كىرىپلا قالساق، ساق چىقالمايمىز . . .

ئۇلار پىچىرلىشىۋاتقاندا، ئارقىسىدىن بىرسى ھېكمەتنىڭ چاپىنىنىڭ پېشىنى تارتتى. بۇ مەكتەپنى قوغداشقا قالغان ئون قوراللىقنىڭ بىرسى ئابلىز ئىدى. ئۇنىڭ بويى پاكار ھەم ئۆزى قاتاڭغۇر، ئوروق بولغاچقا، ئۇنى «ئابلىز كىچىك» دەپ ئاتىشاتتى.

— بىر مىلتىق ئاۋازى چىقىشى بىلەن تەڭلا، ھەممىمىز ياتىمىز . . . — دېدى ئابلىز ناھايىتى تېزلا، — بەشتاش تۇگمەن ئەتراپىدا . . .

ئەھۋال چۈشىنىشلىك ئىدى . . . كامىل، ھېكمەتلەرمۇ بۇ خەۋەرنى ئالدىدىكىلەرگە ئۇقتۇرۇۋەتتى. ئۇلار بەشتاش تۇگمەن يېنىغا كېلىپ بولغىچە، سەپنىڭ بېشىدىن ئاخىرىغىچە بۇ خەۋەر تارقىلىپ بولدى. ئىككى تەرەپنى قورشاپ كېتىۋاتقان قوراللىقلارنىڭ كۆپلىرى مۇزلاپ كەتكەنلىكتىن، قوللىرىنى يەڭلىرىگە تىقىپ، قوراللىرىنى قولتۇقلىۋالغاندى. بەشتاش تۇگمەنگە يېتىپ كېلىش بىلەن، ئەسىرلەر توختىدى. مەتتۇردى پاناق سەپنىڭ ئۇ بېشىدىن بۇ بېشىغىچە يۈگۈرۈپ يۈرۈپ، ۋارقىراپ ـ جارقىراپ، كىشىلەرنى تاپانچىنىڭ دەستىسى بىلەن ئۇرۇپ، «توختى قۇربان دېگەن قايسىڭ؟» دەپ ئىزدىمەكتە ئىدى. ئۇ، ئەسىرلەرنى قورقىتىش ئۈچۈن، نەچچەيلەننى نەق مەيداندا ئېتىشنى ئويلىغان بولسا كېرەك، ئەر ـ ئايال ئوقۇتقۇچىلاردىن ۋە مىنبىكلاردىن بولۇپ سەپنىڭ ئالدىغا ئون ئىككى ئادەمنى تارتىپ چىقاردى. ئۇلارنىڭ ئىچىدە، ھېكمەت بىلەن توختى قۇربانمۇ بار ئىدى. مەتتۇردى پاناق توختى قۇربانىنى كۆرسىتىپ بەرمىسە، ئۇلارنى ئاتىدىغانلىقىنى ئېلان قىلدى. شۇ چاغدا، يېقىنلا يەردە «تاڭ» قىلغان بىر پاي ئوق ئاۋازى ئاڭلاندى. ئەسىرلەر تۇرغان جايىغىلا يىقىلدى. مەيداندا قوراللىقلارلا چوقچىيىپ چىقىپ قالغاندى. شۇ ھامان، تەرەپ ـ تەرەپتىن پىلىموت بىلەن يېرىم ئاپتومات مىلتىقنىڭ ئاۋازلىرى تاتىلداپ، ئاياقچى مەھەللىسى ۋە بەشتاش تۇگمەن ئەتراپىدىكى ئېگىز ـ پەس دۆڭلۇكلەردىن ئادەملەر قارا چۈمۈلىلەردەك يامراپ چىقتى. بىرقانچە ئادەمنى ئوق يەپ يىقىلغاندىن كېيىن مەڭدەپ قالغان لىيەنزۇڭنىڭ ئادەملىرى قوراللىرىنى تاشلاپ بەدەر تىكىۋەتتى. مەتتۇردى پاناقنىڭ سايىسىمۇ كۆرۈنمەيتتى.

ئۇلارنىڭ يارىدار بولغان ۋە ئۆلگەن ئادەملىرى يول ئۈستىدە سونايلىنىپ ياتاتتى، قولغا چۈشكەن سەككىز ئادەمنى قوراللىرىنى تاشلاپ تىزلانغىنىچە، قوللىرىنى ئېگىز كۆتۈرۈپ يىغلاشماقتا ئىدى. قۇتۇلغان دېھقان مىنبىڭلار يوپۇرۇلۇپ كەلگىنىچە، ئۇلارنى ئۇرۇپ، يۈز ـ كۆزلىرىنى بىردەمدىلا تونۇغۇسىز قىلىۋەتتى. ئەگەر مەتمۇسا باشلىق قوراللىقلار توسمىغان بولسا، ئۇلار قولغا چۈشكەنلەرنى شۇ جايىدىلا ئۆلتۈرۈۋەتكەن بولاتتى.

— بىرنېمە بولۇشمىغانلا؟ — دېدى مەتمۇسا كامىل بىلەن ھېكمەتلەرنىڭ قېشىغا كېلىپ، — مۇشۇنداق پىلان قىلمىغان بولسام، مەكتەپتە ئادەم نۇرغۇن، ئۆلۈم ـ يىتىم كۆپ بولاتتى، شۇنداقلا ئۇلارغا كۆچمىزمۇ يەتمەيتتى.

— قالتىس پىلان بوپتۇ! — كامىل مەتمۇسانىڭ مۇرىسىگە قولىنى قويدى، — مەن تېخى ئادەمنىڭ كۆپلىكىگە قاراپ، پولات زاۋۇتىدىكى قوراللىقلارمۇ يېتىپ كەلگەن ئوخشايدۇ دەپتىمەن.

— نەدىكىنى؟ ھەممىسى ئاياقچى مەلىنىڭ دېھقانلىرى، ئۇلار قىيا ـ چىيا قىلىشىپ، باراڭ كۆرسىتىشكە ئەسقاتتى. . .

شۇنچە چوڭ ئىش تەۋرەتكەن مەتمۇسا خۇشال بولۇشنىڭ ئورنىغا خاپىدەك كۆرۈنەتتى. ئۇ پىيىگە چۈشكەن تۈلكىنى قاچۇرۇپ قويغان ئۆۋچىدەك جىلى بولۇپ قالغاندى، كۆڭلى جايىدا ئەمەس ئىدى. مۇراتنىڭ: «مەتمۇسانىڭ قوراللىقلار سېپىگە كىرىشى خالىقتىن ئۆچ ئېلىش ئۈچۈن» دېگەن سۆزلىرىنى ئېسىگە ئالغان كامىل ئۇنىڭغا خەيرخاھلىق نەزەردە قاراپ قويدى.

مەتمۇسا، ئابلىز كىچىكلەر ئەسىرلەرنى ئالدىغا سېلىپ ئېلىپ كەتتى. ئوقۇتقۇچىلار بىلەن مىنبىڭلار توپ ـ توپ بولۇشۇپ كەينىگە قايتتى. ئون سەككىز ياشلاردىكى بىر مىنبىڭ كامىلغا يانداپ كېلىپ، ھىڭشىدە ھىجىيىپ قويدى. ئۇنىڭ چىرايى تونۇشتەك قىلاتتى.

— مەن سېنى بىر يەردە كۆرگەندەك قىلىمەنغۇ؟ — دېدى كامىل مىنبىڭغا.

— ئۆزلىرى ئەلنامەدە تۇرغانىيا! — مىنبىڭ ئولجا ئالغان مىلتىقىنى پات ـ پات سىيلاپ قويۇاتتى، — ئۇ ۋاقىتتا مەن ئون ئىككى ـ ئون ئۈچ ياشلاردا ئىدىم. . .

— مۇنداق دېگىن، رەجەپكام، گۇلىنساخان ئاچام، قادىر پاخلان، تۇراخان كوت ـ كوتلار تىنچلىقتۇ؟

— ھەممىسى ئوبدان تۇرۇۋاتىدۇ، گۇلىنساخان ئاچام سىلىنىڭ تۆسىپلىرىدىن

ئېرى بىلەن يارىشىۋالدى. ھازىر ئىككى بالىسى يېنىدا، — مىنبىك گەدىننى قاشلا-
دى، — ئاممىزە، شياۋدۇيجاڭ رەجەپ كارىنايىنىڭ سۇقما ئۇچىينى كېسىپ ئېلىۋەتتى.
ھازىر ئۆيىدە ياتىدۇ، پات ـ پاتلا سىلىنىڭ گەپلىرىنى قىلىدۇ.
— بەك سەت ئىش بوپتۇ، ئۇقماپتىمەن ئەمەسمۇ! — مەن ئەلنامەدىكىلەر بىلەن
كۈزدە كۆرۈشكەنچە. ئەتىلا بىر يوقلاپ قويايى، — كامىل ھېكمەتكە قارىدى، — سېنىڭ
رەجەپكامنى بىر كۆرگۈڭ بار ئەمەسمىدى؟
— شۇنداق! ياخشى پۇرسەت بولدى.
ئۇلار مەكتەپكە يېتىپ كەلگەندە، پولات زاۋۇتىغا كەتكەن قوراللىقلار قايتىپ
كەلگەن بولۇپ، ئەسىرگە ئېلىنغانلارنى قۇنقۇزۇش ئۈچۈن، مەكتەپ مەيدانىغا يىغى-
لىپ: «قانغا قان، جانغا جان!» دەپ شوئار توۋلاۋاتاتتى.
ئايغاقچىلارنىڭ خەۋەر قىلىشچە، «يۇقاقۇنغا ھۇجۇم قىلىپ كۆپ چىقىم تارتقان
خالىق ئاتچوينىڭ ئىلەك يارلىقى بىلەن قاشى كەتتىگە ھۇجۇم قىلىدىكەن دېگەن خەۋەر
تارقالدى. ئەسلىدە قاشىمۇ لايقا ۋە توساللا گۇڭشىبىسىنىڭ ئىسيانكارلىرىنى بىر ـ بىرىگە
باغلاپ تۇرىدىغان كىچىك بىر ئىستىھكام ئىدى. ئۇ يەرنى ئون بەش قوراللىق ساقلايت-
تى. بۇ خەۋەرنى ئاڭلىغان مەتمۇسا دەرھاللا شتاب ئىشخانىسىغا كىردى. بۇ چاغدا،
مەخمۇت بىلەن جۇ رۇڭفا قارشى ئىستىھكامىنى كۆچەيتىش ئۈچۈن، ئۇ يەرگە بىر
ئەترەت قوراللىق كۈچ ئەۋەتىشنى مۇزاكىرە قىلىۋاتاتتى. مەتمۇسا: «مەنمۇ ئۇ يەرگە
قەتئىي بارىمەن» دەپ تۇرۇۋالغاچقا، جۇ رۇڭفا ئون ئادەمنى تاللاپ، ئۇنىمۇ ئۆزى بىلەن
بىللە ئېلىپ كەتتى. . .
ئەتىسى كامىل بىلەن ھېكمەت گۈڭشې سودا ماگىزىنىغا بېرىپ، قەنت بېلىتى
بولمىغاچقا، نۇرۇممىتاخۇنغا يالۋۇرۇپ، تۆت بولاق نورمىسىز قەنت ئالدى. ئۇنىڭغا
ئاق نان ۋە كەسمە چۆپتىن ئىككى باغلامنى قوشۇپ، ئەلنامەگە كەتتى. ھاۋا بەك سوغۇق
ئىدى. ئەترايىنى ئايئاق تۇمان باسقان بولۇپ، دەل ـ دەرەخلەرنى، يول بويىدىكى قۇرۇق
ئوت ـ چۆپلەرنى گويا ئۇلار چېچەكلەپ كەتكەندەك قىراۋ باغلىغانىدى. كۆل بويىدىكى
مەجنۇنتاللارنىڭ نازۇك چىۋىقلىرى خۇددى ئاق يىپەك تالالار ئېسىلىپ تۇرغاندەك
كۆرۈنەتتى. ئۇلار ئاق قوزا تېرىسىدىن تىكىلگەن قىرلىق تەلپەكلىرىنى چۆكۈرۈپ
كىيىپ كېتىشۋاتاتتى.
— كامىل، — دېدى ھېكمەت قۇلاقلىرىنى ئۇۋۇلاپ قويۇپ، — ئەمدى مۇراتنى

توسمساق بولمىدى. ئۇ، ئۆچ ئالىمەن دەپ، جېنىنى سېلىپ بېرىدىغان ئوخشايدۇ. يۇقاقۇندا بولغان ئۇرۇشتا ئۇنى مەتمۇسا قۇتقۇزۇپ ئېلىپ كەپتۇ. بولمىسا. . .

— مەنمۇ شۇنى ئويلاپ يۈرەتتىم. ئۆلسىمۇ، زادى كىم ئۈچۈن، نېمە ئۈچۈن ئۆلىدۇ دېمەمسەن! پۇتۇنلەي ساراڭلىق! تىنچ خەلقنى ئىنتەك تالاشقا سېلىپ قويۇشتى. . . — كامىل تەنە بىلەن كۈلدى، — بۇ يەردە كىملەرنىدۇر تالىشىپ، بىر - بىرىمىزگە قان چېچىۋاتىمىز. . .

— ھازىر ھەر ئىككىلا تەرەپباز تەشكىلات ئۆلتۈرۈش، بۇلاش - تالاش ۋە ئۇرۇپ - چېقىش بىلەن شۇغۇللىنىۋاتىدۇ، ئىش قىلىپ، ھەممە ئەسكىلىكلەر ئەۋج ئېلىپ كەتتى، — دېدى ھېكمەت، — بۇنىڭ ھېسابى بولماسمۇ؟. . . ئاخىرىدا ئاچچىق ئۇچەينى سىيرىغاندەك بىر سىيرىيدۇ - دە، قايتا ھېساب بېرىش باشلىنىدۇ.

ئۇلار پاراڭ بىلەن ئەلنامەگە يېتىپ كەلدى. كامىل دادۇي ئىشخانىسىدىن ئۆتۈپ، غوجا باھاۋۇددۇن ھاجىمنىڭ دورىخانىسى ئالدىغا كەلگەندە، ھېلىقى بورانلىق كېچىدە كىتاب، ربتسىپ ۋە دورا ئوغرىلىغان ئىشنى ئەسكە ئالدى. ئەگرى - بۈگرى توپىلاڭ يوللار، ئېتىز - ئېرىقلار، ئېرىنچەكلىك بىلەن ئىس چىقىۋاتقان پاكار ئۆيلەر، ئۆزىگە تونۇش چىرايلار، ئۇنىڭ بىر چاغلاردىكى دېھقانلار بىلەن ئۆتكەن كۈنلىرىنى يادىغا سالدى. . .

كامىل تونۇش دەرۋازىنى ئىتتىرىپلا ھويلىغا كىردى. رەجەپ كارناي ئوچاقتىكى ئوتقا مەيدىسىنى قاقلاپ ئولتۇراتتى. ئۇ كامىلنى كۆرۈپ خوش بولۇپ كەتكىنىدىن، بېقىنىنى تۇتۇپ ئارانلا تۇردى - دە، ئۇنىڭ بىلەن قۇچاقلىشىپ كۆرۈشتى، ئاندىن ھېكمەت بىلەن قول ئېلىشتى. گۈلۈەرخان ئىشقا چىقىپ كەتكەنىدى. كامىل رەجەپ كارنايىنىڭ داستىخان سېلىشىغا يول قويمىدى. ئۇلار بىر چاغلاردىكى ئىشلار ۋە ھازىرقى بولۇۋاتقان ئىنقىلاب ھەققىدە خېلى ئۇزۇن پاراڭلىشىپ ئولتۇرۇشقاندىن كېيىن، كامىل ناسىراخۇن ساپايىنىڭ ئۆيىدىكىلەرنى ۋە گۈلنىساخاننى يوقلايدىغانلىقىنى ئېيتىپ، ئورنىدىن تۇردى.

— ناسىراخۇن ساپايىنى ئىنىسى ئۆلتۈرۈۋېتىپ، ئۇزۇن ئۆتمەي ئۇنىڭ كېسەل ئايالىمۇ قازا قىلدى، — دېدى رەجەپ كارناي بېقىنىغا ئالقىنىنى قويۇپ، — بىرەر يىلغا قالماي، توقسان ياشلىق بوۋايمۇ ئالەمدىن ئۆتتى. ئىككى قىزى بولسا تۇغقانلىرىنىڭ

ئۆيىدە. . . بارغانلىرى بىكار. . .
رەجەپ كارناي ئۇلارنى دەرۋازا ئالدىغا ئۇزىتىپ چىقتى. كامىل ھېكمەتنى گۇلنىساخاننىڭ ئۆيىگە باشلاپ ماڭدى. يولدا كېلىۋېتىپ، بۇ بىچارە ئايالنىڭ سەرگۈزەشتىلىرىنى ئۇنىڭغا قىسقا قىلىپ سۆزلەپ بەردى. ھويلا ئەتراپى بۇرۇنقىدەك ۋەيرانە، ئوچۇقچىلىق ئەمەس ئىدى. تاملار سوقۇلۇپ، ئىشىك بېكىتىلگەنىدى. كامىل ئۆزى بىر يىل يانقان قازناققا، ئۇنىڭ يېنىدىكى بىر تۇپ ئامۇنقا بىر ھازا تىكىلىپ قاراپ قالدى. بۇ ئامۇت باھار كېلىشى بىلەن ئاپئاق چېچەكلەپ كېتەتتى. ھويلىدىكى شەپىنى ئاڭلىغان گۇلنىساخان ئۆيدىن چىقتى ۋە كاملىنى كۆرۈپ ھەيران بولغىنىدىن مەڭدەپ قالدى بولغاي، ئالمان - تالمان بېشىدىكى ياغلىقىنى تۆزەشتۈرۈپ، ئېتەكلىرىنى قاقتى:
— ۋاي خۇدايىم، كامىل مۇئەللىمغۇ بۇ؟ — گۇلنىساخان ئېگىلىپ تەزىم قىلدى، — قېنى ئۆيگە كىرسىلە، توڭاپ كەتكەنلا، مۇنۇچ قەۋەتلا سوغ بولۇپ كەتتىيا؟ . . .
ئۇلار بوسۇغىدا ئەھۋاللاشقاندىن كېيىن، ئۆيگە كىرىپ ئولتۇرۇشتى. گۇلنىساخان يۈگۈرۈپ يۈرۈپ داستىخان سالدى، كاڭ ئوچاقتىكى ئوت ئۈستىگە مەدەك سېلىپ ئوتنى ئۇلغايتتى. ئاندىن چاي دەملىدى. ھازىر ئۇنىڭ بۇرۇنقى چۈشكۈنلىكى، ئۇندىمەسلىكى، ئېغىرلىقى قالمىغاندى. ئۆزىمۇ تولۇپ سەمرىپ قالغاندەك كۆرۈنەتتى.
— قېنى، قىزىق - قىزىق چاي ئىچىشسىلە، ئىسسىق باسىدۇ، — دېدى گۇلنىساخان كاۋا ئارىلاشتۇرۇپ ياققان زاغرىنى ئۈشتۈۋېتىپ، — بالىلارنىڭ دادىسى ھارۋا ھەيدەپ چىقىپ كەتكەن، كېلىدىغان ۋاقتىمۇ بولۇپ قالدى.
— ئوبدان تۇرۇپلا گۇلنىساخان ئاچا، — دېدى كامىل كۈلۈپ، — قارىسام، چىرايلىرىمۇ تۈزۈلۈپلا قاپتۇ. . .
— ۋاي مۇئەللىم، بۇمۇ ئۆزلىرىنىڭ ھىممەتلىرى، — گۇلنىساخان يېشىغا ماس كەلمىگەن چار چاچلىرىنى ياغلىق ئىچىگە يوشۇردى، — ئۆزلىرىدەك مۇرەببىم بولمىغان بولسا، ماڭا بۇ كۈنلەر نېسىپ بولارمىدى؟ بالىلارنىڭ دادىسى بىلەن يارشۇالدىم. ئىككى بالام قېشىمدا، ئۇلار ئوقۇيدۇ. لېكىنزە، ئېرىمنى «قاشى» لىقلار ھازىرغىچە قويۇپ بەرمەي، ھارۋىكەشلىككە سېلىۋاتىدۇ.
— بوپتۇ، قاشى بىلەن ئەلنامەنىڭ ئارىلىقى ئانچە يىراق بولمىغاندىن كېيىن، ئىشلىگەچ تۇرسۇن، — دېدى كامىل ئۇنىڭ كۆڭلىنى ياساپ، — كېيىنچە، ۋەزىيەت

ئوڭشالغاندا، ئەلنامەگە كېلىۋالمامدۇ؟

— ھېلىمۇ شۇكرى مۇئەللىم، مىڭ قەتلىك شۇكرى. . .

پاراڭ قىزىۋاتقاندا، سىرتتىن گۈلدۈرلىگەن، تا - تاتلىغان ئاۋازلار ئاڭلاندى. ئۇلار يۈگۈرۈپ ھويلىغا چىقتى. بۇ ۋەھىمىلىك ئېتىشىش قاشى كەنتى تەرەپتىن كېلىۋاتاتتى. ئەھۋالدىن قارىغاندا، خالىق دېگىننى قىلغاندى. كامىل، ھېكمەتلەر گۈلنىساخان بىلەن خوشلىشىپ چوڭ يولغا چىقتى. قاشى تەرەپتىن نۇرغۇن ئادەملەر قېچىپ كېلىۋاتاتتى. ئۇلارنىڭ چىرايلىرىدا قان يوق، بىر - بىرىگە باقماي شۇندىاق يۈگۈرۈيتتىكى، يىقىلىپ كەتكەنلەرنى دەسسەپ ئۆتۈپ كەتسە كېتەتتىكى، يۆلەپ قويماي دېمەيتتى. قاچقانلارنى كۆرگەنلەرمۇ ھېچنېمىنى ئۇقمايلا سەپكە قېتىلاتتى. بۇ ھال خۇددى تاغدىن پەسكە دومىلىغان بىر تال تاشنىڭ نۇرغۇنلىغان تاشلارنى قوزغاپ، ئاخىرى تاش - بوران ھاسىل قىلغىنىغا ئوخشايتتى. ھېكمەت ئىچىدە: «ئادەم ھۇركىسە، ھايۋاندىنمۇ بەتتەر ھۇركىيدىكەن - دە. . .» دەپ ئويلىدى. مىلتىق ئاۋازلىرى يېرىم سائەتتەك داۋاملىشىپ توختاپ قالدى. كامىل بىلەن ھېكمەت قاشىدا نېمە ئىشلار يېرىم سائەتتەك داۋاملىشىپ توختاپ قالدى. كامىل بىلەن ھېكمەت قاشىدا نېمە ئىشلار يۈز بەرگەنلىكىنى بىلىش نىيىتىدە، يۈقىرىلاپ ماڭدى. ئەلنامە بىلەن قاشىنى بىر يارلىق ئىچىدىكى يايىسمان يول ئايرىپ تۇراتتى. ئۇلار ئالدىنى كۆزەتكەچ، قاشى يارلىقىغا چىقتى. يەنە بىر دەم ماڭغاندىن كېيىن، ئېشەككە ئوتۇن ئارتقان بىر دېھقان يولۇقتى. ئۇنىڭ دېيىشىچە، «دۇشمەن»لەر دادۇي بىلەن باشلانغۇچ مەكتەپ ئارىلىقىدا بىر دەم قوغلاشما جەڭ قىلغاندىن كېيىن، ئۇلۇكلىرىنى تاشلاپ يارلىق ئىچى بىلەن غايىب بوپتۇ. كامىل بىلەن ھېكمەت يۈگۈرۈشۈپ دادۇي ئىشخانىسىغا كەلدى.

ئەسلىدە خالىقنىڭ قوراللىقلىرى ئىككى قاراۋۇلنى جايلىۋېتىپ، باغ، ھويلا تەرەپتىن بىر يولىلا ئوت ئاچقاندى. ھېلىمۇ ياخشى، جۇ رۇڭفا باشلىق قوراللىقلار ئۇنىشىمە قىلىنغان ئىككى ئۆينىڭ ئىچىدە يەردە ئولتۇرۇپ چۈشلۈك تاماق يەۋاتقانىكەن. دېرىزە ۋە پەنجىرلەردىن كىرگەن يامغۇردەك ئوق ئۇلارنىڭ باش ئۈستىلىرىدىن كەزلەشتۈرۈپ، دېرىزە ۋە ئىشىك يوچۇقلىرىدىن ئېتىشقا باشلىغاندا، جۇ رۇڭفا، مەتمۇسا قاتارلىق بىر قىسىم قوراللىقلار ئىشىكتىن ئوقتەك يۈگۈرۈپ چىقىپ، تال بوستاننى ئىھاتە قىلغان كالتە تام تۈۋىگە بېرىۋالغاندى. بۇ چاغدا، ئۆي ئىچىدىكىلەر تۈڭلۈكتىن ئۆگزىگە چىقىپ، قارشى تەرەپنى دەھشەتلىك ھالدا ئوققا تۇتۇپ، باش

كۆتۈرەلمەس قىلىپ قويۇپتۇ. ئۇلار كاۋا بارىڭىنىڭ جازىلىرى، مال قوتانلىرى، تەرەتخانىنىڭ قۇرۇق تاملىرى ئارىلىردا قوغلىشىپ، باشلانغۇچ مەكتەپ ئەتراپىدا قاتتىق تۈتۈشقاندىن كېيىن، خالىقنىڭ قوشۇنلىرى قېچىپ كەتكەندى. . .

بۇ قېتىمقى كالتە جەڭدە، جۇ رۇڭفانىڭ ئۈچ ئادىمى چىقىم بولۇپ، بەشى ئېغىر يارىدار بوپتۇ، ئۆزىنىڭ بىر كۆزى گرانات ئوسكۇلكىسىدا قۇيۇلۇپ كېتىپتۇ. مەتمۇسا-نىڭ سول قېشىنىڭ ئۈستىنى ئوق جىجىپ ئۆتۈپ كەتكەنلىكى ئۈچۈن، ئۇ پېشانىسىنى داكىدا تېڭىۋالغاندى. بىراق ئۇنىڭ چىرايى بەشتاش تۈگمەن ئەتراپىدىكى جەڭدىكىدىنمۇ بەكرەك تۇرۇلۇپ كەتكەن بولۇپ، دادۇي ئالدىدىكى سۈپىدا مىلتىقىنى قۇچاقلاپ، خىيالغا پاتقان ھالدا ئولتۇراتتى.

باشلانغۇچ مەكتەپتە بىر ئوغۇل بالىنىڭ ئۆلگەنلىكىنى ئاڭلىغان كامىل بىلەن ھېكمەت يۇگۇرۇپ شۇ تەرەپكە كېتىپ قالدى. مەكتەپ مەيدانىدا ئوقۇنقۇچى ۋە دېھقانلار غۇژمەكلا دۆۋىلىشىۋالغاندى. سورۇن ئوتتۇرىسىدا، قاپقارا ساقاللىق بىر ئادەم سەككىز ياشلار چامىسىدىكى بالىنىڭ جەسىتىگە چاپلىشىپ يىغلاۋاتاتتى. بېھوش بولۇپ قالغان ياشقىنا بىر چوكاننى بىرنەچچە ئادەم يۆلەپ تۇراتتى. قارا ساقاللىق ئادەم ئاۋازى پۈتۈپ كاركىراپ قالغان بولسىمۇ، ناله قىلىپ يىغلايتتى:

— جېنىم بالام، تېخى ئاخشامىلا خانىم مېنى ماختىدى دېمەپمىدىڭ؟ . . . چىراغ-نىڭ يېغى تۈگىدى دېسەم، كىتاب ئوقۇپ بېرەي دەپ يالۋۇرغانتىڭغۇ بالام؟ كۆزۈڭنى ئاچقىنا بالام. . . بۇ نەدىن كەلگەن بالا ـ قازا بالام؟ . . . كىملەر سېنىڭ جېنىڭغا زامىن بولدى بالام؟ . . .

بىرنەچچە دېھقان ساقاللىق ئادەمنى تەستە يۆلىدى. بالا قوللىرىنى تاشلاپ، مۇش-تۇملىرىنى تۇگگەن ھالدا، ئۇگدىسىغا ياتاتتى. پۇرلىشىپ كەتكەن ئېلىپبە كىتابى ئۇنىڭ ئاستىدىن يامراپ چىققان قانغا چاپلىشىپ قالغان بولۇپ، كىتابنىڭ تېىەنئەنمېن سۇرىتى بېسىلغان بېتى قىپقىزىل بويىلىپ كەتكەندى. يۇقاقۇندىكى ئون بىر ياشلىق قىزغا ئوخشاشلا، ئۇنىڭمۇ كۆزلىرى ئوچۇق بولۇپ، بۇ رەزىل دۇنيانى كۆرگىسى كەلمىگەندەك، كۆز قارىچۇقلىرىدا قان ئويۇپ قالغاندى. . .

ئەتىسى بوستان دېھقان ئىسيانكارلىرى سىلىكىۋىسىدا: «مەتمۇسا قېـ-چىپ كېتىپتۇ» ، «شەرمەندە باۋخۇاڭلارغا تەسلىم بوپتۇ. . . » ، «ئاكىسى خا سىلىك يوشۇرۇن خەت كىرگۈزگەنكەن. . . » دېگەن ئەپقاچتى گەپلەر تارقالدى. كەچ

تەرەپتە، مۇرات ئاستا ئاسقاقلاپ كامىلىنىڭ يانىغا كىرىپ كەلدى. ياتاقتا ھېكمەتمۇ كىتاب ئوقۇپ ئولتۇراتتى. مۇرات كارىۋاتقا جايلىشىپ ئولتۇرۇۋالغاندىن كېيىن، دوستلىرىغا ئېغىر نەزەردە قارىدى. ئاندىن بوشراق يۆتىلىپ قويدى.

— مەتمۇسا ئاخشام دوختۇرخانىغا مېنى يوقلاپ بېرىپتىكەن، — مۇرات يانچۇقىدىن بىر پارچە خەتنى ئېلىپ كامىلغا سۇندى، — بۇنى ئۇ قالدۇرۇپ قويۇپ كېتىپتۇ. مەنمۇ بايىلا ياستۇقۇمنىڭ تېگىدىن تېپىۋالدىم. . .

خەت مۇنداق يېزىلغاندى:

«مۇرات ئېسىڭدىدۇر؟ بۇنىڭدىن يەتتە يىل ئىلگىرى سەمەندەر زەنجاڭ-نىڭ ئۆيىدىكى ئولتۇرۇشتا ئۇرۇشۇپ قالغىنىمىز؟ مانا شۇنىڭدىن كېيىن، مەن كۆپ ھاماقەتلىكلەرنى قىلدىم. ئەمدى كېتىش ئالدىدا، سېنىڭدىن ھەم زۇمرەتتىن كەچۈرۈم سورايمەن. . . نېمە ئۈچۈن دەمسەن؟ چۈنكى، مۇشۇ كېتىشىم بىلەن، قايتىپ كېلەلەمدىم ـ كېلەلەمدىم، بۇنى ئۆزۈممۇ بىلمەي-مەن. ئويلاپ باقسام، تۇرمۇشنىڭ قىزىقى، كۆڭۈللۈك بولۇشى، ئۆمۈرنىڭ مەنالىق، شېرىن ئۆتۈشى پەقەتلا چىن دوستلۇق بىلەنلا بولىدىكەن! سېنىڭ بىلەن بىر يىلدىن ئارتۇقراق قان كېچىپ، جەڭلەردە بىللە بولدۇق. . . ئاشۇ قان ھىدى بۇخسىغان، ئەجەل سوغۇق قوللىرىنى سوزۇپ تۇرغان، ئۆلۈم بۇرنىڭغا پۇراپ تۇرىدىغان ۋەھىمىلىك، سۇرلۇك مىنۇتلاردىمۇ كۆڭلۈم توق، كەيپىم چاغ يۇرگىنىمگە ھازىر ھەتتا ئۆزۈممۇ ھەيران بولىمەن! نېمە ئۈچۈن؟ . . . چۈنكى يېنىمدا سېنىڭدەك دوستۇم بار ئىدى! سېنىڭ ياسىما قوپاللىقىڭ، ئاچچىق ھەم قىرتاق چاقچاقلىرىڭ، غەرەزسىز تىللاشلىرىڭ. . . مېنىڭ كۆزۈمنى ئاچتى، دىلىمنى يورۇتتى. . . شۇندىلا ئادەمىيلىك كوچىسىنىڭ نەقەدەر مەنالىق بولىدىغانلىقىنى ھېس قىلدىم. . . بۇ چاغقىچە باسقان يولۇمنى كۆز ئالدىمغا كەلتۈرسەم، ھاياتىم توزغاقتەك توزۇپ ئۆتۈپتۇ، تالى مەجنۇن پوتلىسىدەك، مەناسىز ھەم قەدىر-سىز بولۇپ، قاياقلارغىدۇر غايىب بوپتۇ. . . يوغانراق مەنسەپ، باشقىلارنى قاساپ يېگۈدەك ئىمتىياز، ئاجىزلەرنى دەپسەندە قىلىدىغان شەھۋانىي نەپسىم ئۈچۈنلا ئات سايتىمەن. بۇ يولدا، ۋىجدان، كۆڭۈل، دوستلۇق، دىيانەت

دېگەنلەرنى ئۇنتۇپتىمەن. . . دۇنياغا ئۇلارنىڭ ئارتۇق بايلىقنىڭ يوقلۇقىنى زادىلا ئويلاشماپتىمەن! گەرچە خالىق مەندىن كىچىك بولسىمۇ، پەقەت ماڭا كىچىككىنە ئەمەل بەرگىنى ئۈچۈن، نومۇس قىلماي ئۇنى (ئاكا) دېدىم. . . ئۇ تېپىپ، دۇشكەللەپ، خارلاپ تۇرسىمۇ، ئايىغى ئاستىدا كۆچۈكتەك سۈۋاندىم، يىلىندىم، كىشكىشلىسە، باشقىلارنى قاۋىدىم. . . ، خالىق زۇمرەتنى ماڭا سانقاندا، (ئۇ بىر مال بولمىسا؟) دېمىدىم! ئۇ كامىلنى ئۆلتۈرۈش ئۈچۈن (مەن بۇنى كېيىن قارىقاشلىق بىر ئوغرىدىن ئاڭلىدىم)، پۇللىرىمنى ئىككى - ئۈچ نۆۋەت بۇلاپ ماڭغاندا، غىڭ قىلمىدىم. بىراق، مەن نەفسىمگە كىرگۈزۈلگەن ئەلچىلەرنىڭ ئىشىنى ئىككى قېتىم بۇزۇپ قويغىنىم ئۈچۈن، ئۇ مېنى مىنبىكلارغا تاشلاپ بېرىپ ئېسىپ ئۇرغۇزدى. ئىداره - جەمئىيەتلەرنىڭ كۆرەش مەيدانىدا ئون بەش كۈن كۆرەش قىلىپ، مېنى خىيانەتچىلىك، ئوغرىلىق ۋە پارىخورلۇقتا ئەيىبلەپ، ئۆيۈمنى مۇسادىرە قىلغۇزدى.

مۇرات، ئۆتكۈزگەن خاتالىقلىرىمنى ئويلىسام، گۆرگە تىرىكلا كىرىۋالغۇم كېلىدۇ. مەن بۇنىڭدىن كېيىنكى ئەرزىمەس ھاياتىمنى بىرلا كىشىگە ئاتاپ قويدۇم. . . ئاپئاق ساقاللىق قېرىلارنىڭ، قورۇق باسقان چىشسىز مومايلارنىڭ كۆز ياشلىرىنى، ياش ھەم نارەسىدىلەرنىڭ قىيقىرىق قانلىرىنى كۆرۈۋېرىشتىن بىزار بولدۇم. . . قانداقتۇر بىر ئەمەلدارلارنى تالىشىپ، كۆز قېرىنداشلىرىمىزنى ئۆلتۈرۈشكە قولۇم بارماس بولۇپ قالدى. ئۇنىڭسىزمۇ، قان تۆكمەي ئۆتكۈزگەن گۇناھلىرىممۇ ئازمۇ؟ مۇرات! . . . راست گەپنى قىلسام، قەدىر - قىممەتسىز، بەلكى كەلگۈسى ئەۋلادلىرىمىز نەپرەت بىلەن ئەسكە ئالىدىغان بۇنداق قانخورلۇقنىڭ، ئۆتۈپ كەتكەن ئەخمەقلىقنىڭ تېگىگە يەتكەندەك بولۇۋاتىمەن. . . ماڭا قانداقتۇر ئىتاچىلار بىزنى تالاشتۇرۇپ قويۇپ، ئۆزلىرى تاماشا كۆرۈۋاتقاندەك، مەسخىرە قىلىپ كۈلۈۋاتقاندەك بىلىنىۋاتىدۇ. . .

مۇرات، مەن مەقسىتىمگە يېتىش ئۈچۈن، بىر مەلئۇننىڭ نەق يۈرىكىگە كىرمەكچىمەن. بۇنىڭ ئۈچۈن قانچىلىك خۇشامەت قىلسام ئەرزىيدۇ. لېكىن، خاتىرجەم بول، مەن ئەمدى ئۆز ئادەملىرىمگە

ـرىمنى ھەرگىز ئوققا يەم قىلمايمەن. . .

ئەرزىمەس بۇرادىرىڭ: مەتمۇسادىن. »

مۇراتنىڭ بېشى چۈشۈپ كەتكەندى. چۈنكى «قىپقىزىل قانلارنى كۆرۈشتىن بىزار بولدۇم»، «ئۆز قېرىنداشلىرىمىزنى ئۆلتۈرۈشكە قولۇم بارماس بولۇپ قالدى»، «كەلگۈسى ئەۋلادلىرىمىز نەپرەت بىلەن ئەسكە ئالىدىغان» دېگەن سۆزلەر خۇددى ئوتلۇق خەنجەردەك ئۇنىڭ يۈرىكىگىمۇ قادالغاندى. . .

قىساسكارلار

لېيەنزۇڭ دېھقانلار سىلىڭبۇسىنىڭ شتاب ئىشخانىسى. ئىككى ئادەم جەينەكلىرىگە بېشىنى قويغىنىچە، ھەربىيچە جۇۋۇلىرىغا يۆگىنىپ، كارىۋىتىدا تاماكا چېكىشمەكتە ئىدى. مايىسىرەڭ شىرىق چاپىنى ئۈستىدىن كەڭ كەمەر باغلىغان، قاپقارا چاچلىرى پارقىراپ، چوڭ كۆزلىرى قىسىلغان ھالدا تورۇسقا تىكىلىپ تۇرغان بۇغداي ئۆڭ، قاملاشقان ئادەم خالىق سىلىڭ ئىدى. خالىققا يانتۇ قاراپ يانقان، ھەربىيچە كىيىملىرى ئۆزىگە خوپ كەلمىگەن، كەمەر ئۈستىدىن قورسىقى ئېسىلىپ تۇرغان، خۇددى پۇلـ-گەن دوۋساقتەك كۆرۈنىدىغان دومىلاق كىشى كېرىموف ئىدى. ئۇ ھازىر زاۋۇت، ئىدارە ـ جەمئىيەت، كان ـ كارخانىلاردىن ئۇيۇشقان «قاتتىق سۆڭەك ئىشچىلار تۈەنى»نىڭ تۈەنجاڭى بولۇپ، كۆپىنچە پولات زاۋۇتى ۋە سۇ ئىدارىسىدىكى «ۋاڭبا باندىتلىرى» بىلەن ئېلىشاتتى. سۇ ئىدارىسىنى يەتمىش كۈن قورشاشتا، ئۇنىڭ تۈەنى ئالدىنقى قاتاردا رول ئوينىغاندى. خالىق بوستانغا ھۇجۇمغا ماڭغاندا، كېرىموف ھەر قېتىم: «خا سىلىڭ، ئىككىلىمىز تەقدىرداش، ماڭا پۇرسەت يار بەرمەيدۇ. بۇرادەرلىكىمىزنىڭ ھۆرمىتى ئۈچۈن، ھېكمەتنى ئەسىر ئېلىپ، مېنىڭ قولۇمغا تاپشۇرۇپ بەرگەن بولساڭ! ئەڭ بولمىسا، مەن ئۈچۈن بىر پاي ئوقنى ئايىمغان بولساڭ! . . . » دەپ يالۋۇراتتى. خالىقمۇ: «كۆڭلۈڭنى توق تۇت، ھېكمەتـ-نىلا ئەمەس، سېنى ناھىيىگە، سوتقا، ھاكىمغا چېقىپ، ھەممە نەرسەڭدىن ئايىرـ-ۋەتكەن، سەت ھاقارەتلەرگە قويغان كامىل، مۇراتلارنىمۇ ئېسىمدىن چىقـ-

رىۋەتكىنىم يوق. . . » دەپ، ئۇنىڭ كۆڭلىنى تىندۇراتتى. لېكىن، كېرىموف خالىق-
نىڭ ئۆز رەقىبى بولغان كامىلنىلا يوقىتىش، شۇنداقلا بوستاننى ئالقىنىغا ئېلىپ،
نەفسىنى قولغا كىرگۈزۈشتەك نىيىتىنى ئوبدان بىلگەچكە، ئۇنىڭغا ئانچە ئىشىنىپمۇ
كەتمەيتتى. مەتنۇردى پاناقنىڭ بوستان ئوتتۇرا مەكتىپىگە ھۇجۇم قىلىدىغانلىقىنى
ئاڭلىغان كېرىموف لاسكويدا بىر كېچە كىرپىك قاقماي ساقلىغانىدى. كىم بىلىپتۇ،
ئۇ پاناقنىڭ پوتلا ـ مىشقىنى ئېقىتىپ قېچىپ كېلىشىنى! . . .
ـ كي تۇەنجاڭ، ـ دېدى خالىق تورۇسقا قادالغىنىچە، ـ بۇ ئىشقا ئۇنچىۋالا باش
قاتۇرۇش كەتمەيدۇ. بوستان ئوتتۇرا مەكتىپىدە نەچچە يۈزلىگەن مىنبىكلار ۋە قوراللىق-
لار بار، كىم ـ كىمنى تونىيالايدۇ؟ . . . بىر كېچىدە دېھقانچە ياسىنىپ، يېرىم
ئاپتومات مىلتىقتىن بىرنى ئېسىپ، ئىلەك كۆۋرۈكىدىن ئۆتمەي، ئۆستەڭنىڭ مۇز
توڭلاپ كەتكەن ئەپلىك يېرىدىن ئۆتۈپ، يوشۇرۇنۇپ بېرىۋالساڭ بولمىدىمۇ؟ . . .
مەكتەپ بېغىدىكى ئېرىقلارنىڭ بىرسىدە ماراپ يېتىپ ئۇ ئۆيىدىن چىققان
ھامان. . .
ـ كېچىدە تونغىلى بولارمۇ؟
ـ ئۇنىڭ يەڭ ۋە پەشلىرىگە ئاق جىيەك تۇتۇلغان، ئاق ياقىلىق پالىشۇپكىسى
بىر كۈنلۈك يەردىنمۇ كۆرۈندۇ. . .
ـ مىلتىقنىڭ ئاۋازى چىقىشى بىلەن، قوراللىقلار قوزغىلىپ كەتسىچۇ؟
ـ ساددىكەنسەن، چوشقا قوتىنى، ئوغۇللار ياتقى، قىزلار ياتقىنىڭ ئۆگزىلىرى-
دىن لاسكوي تەرەپكە قارىتىپ داۋاملىق ئوق ئېتىشىۋاتسا؟ قايسى بىرسىنى پەرقلەندۈرە-
لەيدۇ؟ ئۇلار ھېكمەتنى قۇنقۇزۇش بىلەن بولۇپ قالغاندا، سەن ئاللىقاچان ئاتچۇي
ئۆستىگىدىن ئۆتۈپ، خىرامان قايتىپ كەلگەن بولىسەن. . .
كېرىموف تاماكا ئىسىنى تورۇسقا قارىتىپ ھالقا ـ ھالقا چىقارغىنىچە، جىمىپ
قالدى. ئۇ، خالىقنىڭ دېگەنلىرىنى غەلۋىرىدىن ئۆتكۈزۈۋاتاتتى. توغرا، بۇ سەل خەتەر-
لىكرەك كۆرۈنگىنى بىلەن، قاملاشتۇرالىسا، بولىدىغان پىلان ئىكەن. بولسا يالغان
ساقال ـ بۇرۇت تاقىۋالسا، تېخىمۇ ئەپلىك بولغۇدەك. . . يۇقاقۇن ئۇرۇشىدا ئەسىرگە
ئېلىنغان ۋاڭبالارنىڭ قىزىل يەڭ بەلگىسى نەدە قالغاندۇر؟ . . .
ـ خا سىلىك، ئۆتكەندە ئەسىرگە ئېلىنغان باندىتلارنىڭ خۇڭۇيىبىك بەلگىسى
بارمۇ؟ ـ كېرىموف ئورنىدىن تۇردى، ـ بولسا ماڭا بىرنى. . .

— قانداق؟ كاللىدىن ئۆتتىما؟ — خالىق كۈلۈۋەتتى، — ئۇلار ئۆلدى. يەتتىسىنى قان كىيىملىرى بىلەنلا كۆمۈۋەتتىغۇ دەيمەن. . . لېكىن، مەندە ئۇنداق نېمە سامانىدەك كۆپ. چۈنكى، رازۋېدچىكلىرىمىزغا بەك لازىم بولىدۇ ئەمەسمۇ؟ . . .

— ئاڭلىسام، بوستانغا يەنە يۇرۇش قىلىدىغان ئوخشايسەن، بەلگىدىن بىرنى ھازىرلا بەرگەن بولساڭ!

خالىق ئورنىدىن ئېرىنچەكلىك بىلەن تۇردى ۋە بىر كېرىلىۋەتكەندىن كېيىن، ئىشكاپنى ئاچتى. ئۇ: «يۇرۇش قىلىمساق بولمايدۇ. . . » دېگىنىچە، «بوستان دېھقان ئىسيانكارلىرى سىلىكىبۇسى» نىڭ خۇكۇۋىيىبىڭ بەلگىسىدىن بىرنى ئېلىپ بەردى.

— ناھايىتى ياخشى بولدى. سەن قاچانغا تايىن تاپتىڭ؟ . . .

— ئەتە! . . . بۇ قېتىم ئۇ باندىتلارنىڭ نەق بېقىنىدا ئوۋ ئوۋلايمىز.

— نەدە؟

ئىشكىنىڭ ئۇرۇلۇشى بىلەن، ئۇلارنىڭ سۆھبىتى ئۈزۈلۈپ قالدى. ئىشخانىغا بېشىغا تىك قاسقانلىق پىرىداق كىيگەن، ئېگىز بوي، بەدىنى تولغان، كۆزلىرى ئىتتىك، ئەمما چىرايىنى قارا ـ قۇرا داغ ھەم تارتۇقلار قاپلىۋالغان بىر ياش يىگىت كىرىپ كەلدى. ئۇنىڭ ياش تۇرۇپلا بۇزۇلغان چىرايى ھەم تۇرۇلگەن قاپاقلىرىدىن، خۇددى چوقۇيدىغاندەك تىكىلىپ قاراشلىرىدىن، قارامىلىقى، جەسۇرلىقى بىلىنىپلا تۇراتتى.

— ھە، ئابدۇنەيىم، نېمە ئىشىڭ بار؟ — دېدى خالىق مۇرىسىدىكى ۋۇجۇاڭدەينىڭ تاسمىسىنى ئوڭلاپ، — شورباغنى چارلىغىلى كەتمىگەنمىدىڭ؟ . . .

— ئەترەتتىكى بالىلار بوستان چېگرىسىدا قالدى، — ئابدۇنەيىم كېرىموفقا ئالىيىپ قويدى، — چېگرىدىن بىز تەرەپكە قېچىپ ئۆتكەن بىر قوراللىقنى توتۇۋالغاندۇق. ئۇ «خا سىلىكىنىڭ ئىنىسى بولىمەن. . . » دېگەچكە، ساق ئېلىپ كەلدىم. . .

— ئېتى نېمىكەن؟

— مەتمۇسا! . . . ، قولىدا يىپىيىگى يىرىم ئاپتومات مىلتىق بار ئىكەن. . .

— مەتمۇسا؟ . . .

خالىق ئىشخانا ئىچىدە بىردەم ئايلاندى. ئۇنىڭ كاللىسىدا: «كونا رەقىبلەر پىتىشالماپتۇ ـ دە؟ ئۇچ ئەپەندى ئۇنىڭدىن ئۆچىنى ئالماي قويارمىدى؟» دېگەن خىياللار ئۆتتى.

— قانداق، سولىۋېتەيمۇ؟ — ئابدۇنەيىم ماڭماقچى بولدى.
— ياق، ئۇنى ئېلىپ كىر... لېكىن يېنىنى ئاختۇرۇپ، تۆمۈرنىڭ سۈنىقى بولسىمۇ ئېلىۋال...
ئابدۇنەيىم مەتمۇسانى ئېلىپ كىردى. ئۇ كىرىپلا «ئاكا!...» دېدى - دە، يەرگە گۈپلا تىزلاندى. خالىق ئۇنىڭغا ئېڭىشكىنىچە، بىگىزدەك سانجىلىپ بىردەم قاراپ تۇردى. ئاچچىقى كەلسە ئۇنىڭ چىرايى داتلاشقان مىستەك بولۇپ كېتەتتى.
— ھەي لالما، ۋاڭبالارنىڭ يالىقىنى يالاپ، ئەمدىزە ئايغاقچىلىق قىلىپ كەلدىڭما؟ تۈفى! — خالىق ئۇنىڭ يۈزىگە شالاققىدە تۈكۈرۈۋەتتى، — ئېيتە، نېمە دەپ كەلدىڭ؟...
— ئاكا، سىز ھەممە ئىشنى بىلىپ تۇرۇپ بۇنداق دېسىڭىز، باشقىلار نېمە دەيدۇ؟ — مەتمۇسا ئالقانلىرىدا كۆزىنى توسۇپ يىغلىۋەتتى، — مېنىڭ بوستاندا نېمە ئۈچۈن قالغىنىم سىزگە ئاياقتىكى قېتىقتەك ئايانغۇ!...
زۇمرەت ئۈچۈن نۇرغۇن پۇل خەجلەپ، بىساتىدىن ئايرىلىپ، ھەتتا كۆتى كۆيۈپ بىرەر ئايلارغىچە ئولتۇرالماس بولۇپ قالغان مەتمۇسانىڭ مۇرانقا ئۆچى بارلىقىنى بىلىدىغان خالىق سەل ئويلىنىپ قالدى.
— قانداق، ئىشنى ئەپلەشتۈرەلىدىڭمۇ؟ — سوردى خالىق تۈكۈرۈكلىرىنى چاچ-رىتىپ.
— يۇقاقۇندىكى ئۇرۇشتا ئاتقانىدىم، جان يېرىگە تەگمەپتۇ...
خالىق مەتمۇسانىڭ گېپىگە ئىشەندى. چۈنكى ئۇ يۇقاقۇندىكى ئۇرۇشتا مۇراتنىڭ يارىدار بولغانلىقىنى ئايغاقچىلىرىدىن ئاڭلاپ بولغانىدى.
— مېنىڭ ئاتقىنىمنى قانداقتۇر بىر لەنىتى بىلىپ قاپتىكەن، — دېدى مەتمۇسا يۈزىدىكى بەلغەمنى سۈرتۈپ، — مېنى ئۇرۇپ سولىۋەتكەندى، ئاخشام ئوتتۇرا كېچىدىن ئاشقاندا، پوستنى ئۆلتۈرۈۋېتىپ، مىلتىقنى ئېلىپ قاچتىم... لېكىن، ئاتچوينىڭ ئىلەك كۆۋرۈكىدىكى پوستلاردىن ئۆتەلمەي بەك چۆرگىلىپ قالدىم...
— كامىل، ھېكمەتلەرچۇ؟
— ئۇلار بەك قۇۋۇ نېمىلەر ئىكەن. قورالمۇ تۇتمايدۇ، ئۇرۇشقىمۇ قاتناشمايدۇ.
— ھېكمەت يېڭى خوتۇنى بىلەن قايسى ئۆيدە تۇرۇۋاتىدۇ؟ — كېرىموف رەقىبىنىڭ ئۆيىنى بىلىۋالماقچى بولدى، — بۇرۇن گۈلزىبا ئىككىسىگە بەرگەن ئۆيدىما؟...

— مەن ئۇنىڭ بىلەن ئالاقە قىلمىغاچقا، قايسى ئۆيدىلىكىنى بىلمەيدىكەنمەن. . .

— قايسى ئۆيدە بولاتتى؟ — دېدى خالىق ئۆزىنى ئاشكارىلاۋاتقان كېرىموفقا زەردە بىلەن، — ئاشۇ ئارقىدىكى بىر قاتار ئۇزۇن ئائىلىكىلەر بىناسىدا بولمامدۇ؟ تال بوستانلىق ئىككى ئېغىزلىق ئۆيلەردە زەينىدىن، ئەخمەت هوشۇر، زىكرۇللا غوجىلار بار. . .

— خا سىلىك، بۇ ئادەمنى قانداق قىلىمىز؟ — دېدى ئابدۇنەيىم مەتمۇساغا كۆز قىرىنى تاشلاپ.

— قورسقىنى تويغۇزۇپ، ياتاققا ئورۇنلاشتۇرغىن. . . ئاندىن ماڭا يولۇققىن.

ئابدۇنەيىم مەتمۇسانى ئالدىغا سېلىپ چىقىپ كەتتى. كېرىموف خالىقنىڭ قېشىغا كېلىپ ئاستا شىۋىرلىدى:

— مۇشۇ قاپىقى يامان بالىنى بىر يەردە كۆرگەندەكلا قىلىمەن، لېكىن هېچ ئېسىمگە ئالالمايمەن. . .

— قانداق دەيسەن؟ — خالىقنىڭ قاپاقلىرى غۇژۇردە تۇرۇلدى.

— 62 — 63 ـ يىللار بولسا كېرەك. . . ئىسمى ئېسىمدە قالماپتۇ، توغرا، گۇلزىبانىڭ ئۇكىسى بولۇشى مۇمكىن. . . لېكىن. . .

— ئۇ چاغلاردا ئابدۇنەيىم ئون ئىككى ـ ئون ئۈچ ياشلاردىكى بالىدە! . . . شۇ چاغدىمۇ ئۇنىڭ يۈزى شۇنداق مېيىپمىدىۋ؟

— مەسىلە شۇ يەردە. . . ئۇ دۇپ ـ دۇمىلاق چىرايلىق بىر بالا ئىدى، — كېرىموف تاماكا ئىچىگە ئورالغان پوچاقنى بىلەن تۇمشۇقلىرىنىڭ تەتۇر ئۆرۈلۈپ كەتكەنلىكىنى ئۇنتۇمىغاندىدى، — لېكىننى، يامان شۇم ئىدى. . .

— گۇلزىبانىڭ ئۇكىسى بولسا نېمە بوپتۇ؟ — دېدى خالىق سىنەكىمەي، — بۇ بالا قارىقاش قارا سايدىن، يەتتە يېشىدا تونۇرغا چۈشۈپ كېتىپ، يۈزى كۆيۈپ كېتىپتىكەن. . .

گېپى بولۇۋاتقان ئابدۇنەيىم ئىككى يىل ئالدىدا ئەزىمەتنى ئىزدەپ چىقىپ كەتكەن نەبى ئىدى. ئۇ، «قاتناش بېكىتىدە بىر ئادەمنىڭ ئىككى ياشلىق ئوغۇل بالىنى يېغلىتىپ ماشىنىغا سالغانلىقىنى» ئاڭلىغاندىن كېيىن، پىيادە مېڭىپ، ماشىنىلارغا ئېسىلىپ، شوپۇرلاردىن تاياق يەپ، «هىمىتنىڭ چۆلى» دەپ ئاتالغان سۈسىز جەزىرىدىن

ئۆتتى. گۈما ساغاننىڭ ئايدالاسدا بىر كىچە قونۇپ، «چولاقنىڭ سىيى»نى بىسىپ ئۆتتى. قىزىل دېگەن يېزىغا يېتىپ كەلگەندە: «ئىككى ياشلار ئەتراپىدىكى بىر بالىنى كۆتۈرگەن بىر ئادەمنىڭ قارا ماشىنىنىڭ كابىنكىسىدىن چۈشۈپ تاماق يېگەنلىك» خەۋىرىنى ئالدى. نەبى بالا ئىزدەپ ماڭغاچقا، كۆپىنچە يوللارنى پىيادە باساتتى. ئۇ قاغىلىق، پوسكام، يەكەن، يېڭىسارلارنى ئارىلاپ، ئۇچرىغانلا ئادەمدىن ئېرىنمەي سوراپ، قەشقەرگە كەلدى. كۈن چىقاتتى ھەم پاتاتتى. . . ئۇنىڭ ئۈچۈن تۇرالغۇ جاي يوراپ، قەشقەرگە كەلدى. كۈن چىقاتتى ھەم پاتاتتى. . . ئۇنىڭ ئۈچۈن تۇرالغۇ جاي بەرىبىر ئىدى. ئايدالا، چۆل، تاشلىق، يۇلغۇنلۇقلار ئۇنىڭ ئۇيقۇسىغا تەسىر كۆرسەتەلمەيتتى. قاقاس سايلار، ئاسمان گۈمبىزىنى قاپلاپ كەتكەن ساناقسىز يۇلتۇزلار ئۇنىڭغا ھەمراھ بولاتتى. كېچىلىرى شىتىر قىلىپ ئۆتۈپ كەتكەن پاتمىچۇق، چۆل كىرپىلىرى ياكى ھۇركىگەن ياۋا توشقانلار ئون ئالتە ياشلىق نەبىگە ئۇنىڭ يالغۇزلىقىنى بىلىندۇرمەيتتى.

نەبى كورلىغا كەلگەندە، يۈك بىسىلغان ماشىنىنىڭ ئارقا تەرىپىدىكى بىرزىنتنى قايرىپ، كىچىككىنە يوچۇققا بېكىنىۋالدى. شوپۇر خۇشۇنقا كېلىپ تاماق يېدى. ئاندىن بىرزىنتنىڭ بوشاپ خالتىلىشىپ كەتكەن يەرلىرىنى تارتىپ چىڭىتىۋېتىپ، نەبىنى كۆرۈپ قالدى. شوپۇر ۋارقىراپ ـ جارقىراپ، ئۇنىڭ گەجگىسىدىن تارتىپ چۈشۈرۈپ، بىرنى تەپتى. نەبى ھەرقانچە يالۋۇرۇپمۇ ئۇنىڭغا گەپىنى ئۇقتۇرالمىدى. خۇشۇتتىن تاشيول بويلاپ پىيادە ماڭغان نەبى ئىككى كۈندە ئارغىبۇلاقنىڭ تاقىر تاغلىرىغا يېتىپ كەلدى. ئۇنىڭ يېنىدا بىر پارچە نان، بىرەر تېمىم سۇمۇ يوق ئىدى. يوتىلىرى تېلىپ ئاغرىپ، پۇتلىرى ئۇزۇمدەك قاپىرىپ، ھالىدىن كەتكەن نەبى ئارانلا قەدەم ئالاتتى. ئارغىبۇلاقنىڭ ئەگرى ـ بۈگرى تاغ يوللىرىدىن ناگان ـ ناگاندا يۈك باسقان ماشىنىلار ئۆتەتتى، لېكىن توختىمايتتى. ئىنقىلاب ۋاقتى بولغاچقا، بۇلاڭ ـ تالاڭ قىلىدىغان ئىشلارمۇ كۆپ ئىدى. بىرەر ئادەم يولۇچى قىياپىتىگە كىرىپ يول توسۇيتتى، ماشىنا توختىغان ھامان، قورام تاش، قىيالىقلاردىن خۇڭۇيىبىڭلار ئېتىلىپ چىقاتتى. ئۇلار بۇ ھەرىكىتىگە «ئىنقىلابىي دا، زا، چياڭ[1]» دەپ چىرايلىق نام قويۇۋالغاندى. شۇڭا، شوپۇرلار قاتمۇقات تاغ ئارىلىقلىرىدىكى بۇ ئەگرى ـ توقاي يوللاردا توختاشتىن ئېھتىيات قىلاتتى.

---

① دا، زا، چياڭ — ئۇرۇش، چېقىش، بۇلاش.

هارغىنلىق، ئاچلىق، بولۇپمۇ ئۇسسۇزلۇق دەستىدىن كۆزلىرى ئېلىشىپ، پۈتلىرى تېلىپ، ئىلەك ـ سىلەك كېتىۋاتقان نەبى بىر يىقىلىپ، بىر تۇراتتى. 8 ـ ئاينىڭ ئوتتۇرىلىرى، تومۇز يانىدىغان كۈنلەر بولغاچقا، ئەتراپتىكى تۆمۈردەك قىزىپ كەتكەن تاش تاغلاردىن يانغان ئىسسىق ئۇنىڭ يەلكىسى ۋە يۈزىنى كۆيدۈرۈپ تۇراتتى. ئۇ، كۆزلىرىنى ئېچىشتۇرۇپ ئاچقىلى قويمايۋاتقان ئاچچىق تەرنى سۈرتۈپ ئولگۈرەلمەيتتى. ئادەتتە شوپۇرلار ئارغىبۇلاق تاغلىرى ئىچىدىكى يامغۇر ۋە قىيان سۈلىرى كاتاك قىلىۋەتكەن بۇ يوللاردىن يېرىم كۈندە ئاران چىقىپ بولاتتى. نەبى لېۋىنى ـ لېۋىگە چىشلەپ، يېرىم كۈندەك ماڭغان بولسىمۇ، يولنىڭ يېرىمىگىمۇ كەلمەي، يىقىلىپ يېتىپ قالدى.

ئۇ كۆزىنى ئاچقاندا، ياتلا بىر ئۆيدە ياتاتتى. بېشىدا بولسا، شاپاق دوپپىسى مايلىشىپ كەتكەن ئوتتۇز بەش ياشلاردىكى بىر ئادەم ئۇنىڭغا قاراپ تۇراتتى. ئۇ نەبىنىڭ كۆزىنى ئاچقانلىقىنى كۆرۈپ ھەجىيىۋىدى، تاماكىدىن قارىداپ كەتكەن چىشلىرى كۆرۈندى.

— ئاكا مەن نەدە؟ بۇ قەيەر؟ — نەبى گەپ قىلىشى بىلەنلا گەز باغلاپ كەتكەن كالپۇكلىرى يېرىلىپ، قان تەپچىرەپ چىقتى، — مەن نېمە بولدۇم؟...

— بىر كېچە قورقاتتىڭ ئاداش، — دېدى ئۇ ئادەم سەممىي چىراي بىلەن، — ئارغىبۇلاق ئىچىدە ئۆلگىلى تاسلا قاپسەن، ماشىنامغا سېلىپ، تۇنۇگۈن كەچ توقسۇن يولۇچىلار مېھمانخانىسىغا ئارانلا ئەكىلىۋالدىم... قوپە ئەمدى تاماققا چىقايلى...

شوپۇر مېھمانخانا ئاشخانىسىدىن ئىككى تەخسە لەگمەن ئالدى. تاماق يەۋېتىپ، ئۇ نەبىنىڭ سەرگۈزەشتىلىرىنى ئاڭلىدى. ئاندىن ياتاققا كىرىپ، نەرسە ـ كېرەكلىرىنى يىغىشتۇردى. ئۇ نەبىنى ئۇرۇمچىگە ئېلىپ كەتمەكچى بولۇۋىدى، نەبى توقسۇندا بىرنەچچە كۈن تۇرۇپ ئۇكىسىنى ئىزدەيدىغانلىقىنى ئېيتىپ ئۇزرە سورىدى.

نەبى توقسۇن بازىرىغا چىقىشى بىلەن، بىلىكىگە خوڭۇيىبىك بەلگىسىنى تاقىغان بىر توپ ئوقۇغۇچىلار ئۇنى ئوتتۇرىغا ئېلىۋالدى. بىرسى ئۇزۇندە ئوقۇ دەيتتى، بىرسى قايسى كۆز قاراشتا سەن؟ دەپ ئۇنى ئىنتىرەتتى. تىللايتتى. نەبى ئۇلارنىڭ قايسى كۆز قاراشتا ئىكەنلىكىنى بىلمىگەچكە، ئوچۇق بىر نېمە دېمىدى.

— ھەي سەن خوڭ ئەرسىمۇ يى سەنسىمۇ؟ گەپ قىلە! — دېدى يايپاك يۈز بىرسى، — يېنىنى ئاختۇرۇڭلار بۇ گاچىنىڭ...

خۇڭۇيىبىڭلار ئۇنىڭ يانچۇقلىرىنى تەتۇر ئۇرۇپ، گېلىدىن قىسىپ ئىشلىتىپ كېلىۋاتقان يول خىراجىتى پۇللىرىنىڭ ھەممىسىنى تارتىۋالدى. نەبى يالۋۇرۇپ، يېلىنىپ، يىغلاپمۇ ئۇلاردىن پۇلىنى ئالالمىدى. ئاخىرى ئۇ قارس - قۇرس قىلىپلا ئۇلاردىن بىر ئىككىسىنى ئۇرۇۋەتتى. بۇنىڭ بىلەن بالايىئاپەتنىڭ قېپى يېرىلدى. نەبىنى باغلاپ بىر قاراڭغۇ ئۆيگە سولىدى ۋە تۆمۈر زىخ، كەمەر توقىلىرى بىلەن ئۇرۇپ، ئۇنىڭ يۈزىنى تىلىم - تىلىم يېرىۋەتتى. نەبىدىن تاياق يەپ بۇرنى، ئاغزى قاناپ كەتكەن ئىككى خۇڭۇيىبىڭ ئۇنىڭ يۈزىنى يېنىۋاتقان شام بىلەن كۆيدۈرۈپ، قىزدۇرۇلغان ئات تاقىسىنى ياقتى. يۈزىنى جاراھەت قاپلاپ، يىرىڭداپ كەتكەن نەبىنى ئۇلار ئون ئىككى كۈندىن كېيىن قويۇپ بەردى. ئەمدى ئۇنىڭغا تىلەمچىلىك قىلماقتىن باشقا چارە قالمىغاندى.

نەبى تىلەمچىلىك بىلەن ئۇرۇمچىدە بىر يىلنى ئۆتكۈزدى. ئۇ، سانجى، مىچۇەن، تۇدۇڭخابا قاتارلىق جايلارنى ئايلىنىپ ئىزدەپ، ئەزىمەتنى تاپالمىدى. 1968 - يىلى، مېدىتسىنا ئىنستىتۇتى، شىنجاڭ ئىنستىتۇتى، 1 - ئاۋغۇست يېزا ئىگىلىك ئىنستىتۇتلىرىنىڭ ئۆزئارا تەرەپبازلىق ئۇرۇشلىرى ئۇرۇمچىنى زىلزىلىگە كەلتۈرگەندى. شەھەر ئىچىنى يېشىل چۆيۈن قالپاق كىيگەنلەر قاپلاپ كەتكەن. ئۇلارنىڭ قوللىرىدا زامانىۋى قوراللار بولۇپ، كوچىمۇكوچا قوغلىشىپ بىر - بىرىنى قىرغىن قىلماقتا ئىدى. نەبى مېدىتسىنا ئىنستىتۇتىنىڭ ئالدىدا كېچە - كۈندۈز يېتىپمۇ ئاچىسى ماھىگۈلنى كۆرەلمىدى. كېيىنچە مەكتەپ ئەترابى پۈتۈنلەي قوراللىقلار بىلەن قورشالدى، ئۇ يەرگە ھېچكىمنى يېقىن يولاتمىدى.

11 - ئاي كىرىشى بىلەن، ئۇرۇمچىدە قانتىق سوغۇق باشلاندى. ھەركۈنى دېگۈدەك قار يېغىپ تۇراتتى. ئۇمىدى ئۇرۇلگەن نەبى: «مەندەك يېتىم، مۇساپىرغا رەھىمسىزكەلسۇن! . . . » دېگەندەك تىلەمچىلىك سۆزلىرىنى تەكرارلاپ ئارقىغا قايتتى. ئۇ بىر كۈنى، داۋانچىڭ ئاشخانىسىغا كىرىپ، شىرەلەردىكى ئاشقان - تاشقانلارنى يىغىپ يۈرەتتى. تۇيۇقسىزلا بىر كىم چاقىرىپ قالدى.

— ھەي بالا، ماۋۇنى يەۋەت! — دېدى چوڭ شىرەدە يالغۇز ئولتۇرغان بوغما چاپانلىق بىرسى، — ياپ - ياشلا ئىكەنسەن، ئىشلىسەڭ بولمامدۇ؟ . . .

نەبى بىر جىگىموما بىلەن يېرىم تەخسە ياڭيۇ قورۇمىسىنى يەپ، تەخسىنى بىر دەمدىلا بىكار قىلىپ قويدى. ئۇ ساخاۋەتچىگە رەھمەت ئېيتىپ ئورنىدىن تۇرغاندى، ھېلىقى

ئادەم ئۇنىڭغا تىكىلىپ قاريدى ۋە:
— تەلەپپۇز ۋىڭغا قارىغاندا، خوتەنلىك ئوخشىمامسەن؟ — دەپ سوريدى.
— شۇنداق ئاكا، مەن خوتەنلىك. . .
— خوتەننىڭ نەريدىن؟
— شەھەر ئىچىدىن. . .
بوغما چاپانلىق جىمىپ قالدى، يانچۇقىدىن بىر تال پاپىروسنى ئېلىپ شىرەگە ئۇرۇۋېتىپ: «ئۇنداقتا سەن تونىمايدىكەنسەن» دەپ قويدى.
— سىز خوتەنلىكمۇ؟ . . . — نەبى يامبۇ تېپىۋالغاندەك خوش بولۇپ كەتتى، — خوتەننىڭ نەريدىن؟
— مەن بوستان گۈڭشېدىن. . . ئۆزۈم شوپۇر، خوتەنگە يۈك ئېلىپ كېتىۋاتىمەن.
— بوستان ئوتتۇرا مەكتىپىدە مېنىڭ بىر ئاكام بار. . . ئىسمى ھېكمەت. . .
— نېمە، سەن ھېكمەت مۇئەللىمنىڭ ئىنىسىما؟ . . . يالغان ئېيتما، ئۇ غۇلجىلىق تۇرسا؟ . . .
— ئۇ ئاچامنىڭ يولدىشى. . .
— نېمە؟ سەن گۈلزىبا خانىمنىڭ ئىنىسى ئىكەنسەن ـ دە؟ . . . مەنمۇ شۇ ھېكمەت مۇئەللىمنى سوريماقچى ئىدىم. ئۇ مېنىڭ ئوقۇتقۇچىم بولىدۇ. . . مېنىڭ ئىسمىم سىراجى.
نەبى مىچىلداپ يىغلىۋەتتى. سىراجى ئۇنىڭغا قايتىدىن تاماق بۇيرۇتۇپ ئېلىپ كەلدى. نەبىنىڭ سەرگۈزەشتىلىرىنى، ھېكمەتنىڭ بېشىغا كەلگەن كۈنلەرنى ئاڭلاپ، ئۇنىڭ كۆڭلى بىئارام بولدى.
— شۇنداق، ئېسىمدە تۇرۇپتۇ، — دېدى سىراجى ئۆپكىسى ئۆرۈلگەن ھالدا، — گۈلزىبا خانىم 65 ـ يىلى 1 ـ ئايدا قازا قىلدى. ھېكمەت مۇئەللىم مېنى 4 ـ ئايلاردا ئوقۇشقا تونۇشتۇرۇپ يولغا سالدى. . . قورسىقى دەرياەدەك كەڭرى مۇئەللىم. . . مېنىڭ قىلمىغان ئەسكىلىكىم قالمىغان. . . لېكىن ئۇ. . .
سىراجى نەبىنى خوتەنگە ئەكىلىپ قويدى. ئۇنىڭ چىقىپ كەتكىنىگە ئۇچ ئاي كەم ئىككى يىل بولۇپ قالغانىدى. نەبى كېلىپلا، ھېكمەتنىڭ مەھبۇبە بىلەن توي قىلغانلىقىنى ئاڭلىدى. كۆڭلىدە: «بوپتۇ، ئۆزىمۇ يالغۇزلۇق تارتىپ قالغان، ئوغلىنىڭ پىراق

ئوتىمۇ يېنىكلىشىر. . . » دەپ ئويلىغان بولسىمۇ، ئاچىسى گۈلزىباغا تەئەللۇق بىر يۈرەكنىڭ قاتلىرىغا يات بىراۋلارنىڭ سىغدىلىپ كىرىشىدىن ئۇنىڭ ئىچى تارتىلدى.

نەبى كەلگەن كۈننىڭ ئەتىسى، ئەتىگەندە هويلىدا يۈزىنى يۇيۇۋاتقاندا، دەرۋازا ئېچىلىپ مەهبۇبە كىرىپ كەلدى. ئۇ نەبىنىڭ ئېگىز، بەستلىك گەۋدىسىگە قاراپ، هەيرانلا قالدى.

— كېلىڭ، مەهبۇبە ئاچا، — نەبىنىڭ ئاۋازى ئارانلا چىقتى، — دەرۋازا سىرتىدىن قۇلۇپلاغلىق ئىدى، قانداق ئېچىپ كىردىڭىز؟ . . .

— مەنمۇ سىزدىن سوراپ باقاي، سىز قانداق كىردىڭىز؟ — مەهبۇبە ئاچقۇچلارنى كۆرسەتتى، — قاراڭ بۇ نېمە؟

— ئاخشام كۆڭلۈمگە كېلىۋىدى، لېكىن چارچاپ قاپتىكەنمەن، كىرەلمىدىم. . .

— شۇڭا، تامدىن ئارتىلىپ چۈشۈپ، ئۆيىنىڭ قۇلۇپىنى قايرىپسىز — دە؟ . . . — مەهبۇبە كۈلدى، — جۈرۈڭ، سىزنىڭ كەلگىنىڭىزنى قوشنىلاردىن ئاڭلاپ، سىزگە گۆشنان پىشۇرۇپ قويدۇم، ئىسسىقىدا يەۋېلىڭ! . . .

نەبى خىجىل بولۇپ ئۇنىمىغاندى، مەهبۇبە ئۇنى ئالدىغا سېلىپ ئېلىپ چىقىپ كەتتى.

مومايى قوشنىلارنىڭ ئۆيىگە چىقىپ كەتكەندى. ئىككى يىلدىن بېرى بۇنداق مەززىلىك ئۆي تامىقى يېپ باقمىغان نەبى قورسىقى تويغان بولسىمۇ، يەنە ئىككى كېسىم ئوشۇق يەۋەتتى. مەهبۇبە پەلتوسىنى سېلىۋېتىپ، پوفايكىسى بىلەنلا ئولتۇرغاچقا، ئۇنىڭ خېلىلا دومبىيىپ قالغان قورسىقىنى كەڭ ئەتلەس كۆڭلەكمۇ يوشۇرالمىغاندى. ئۇ نەبىنىڭ يۈزىنىڭ پۈتۈنلەي ئۆزگىرىپ كەتكەنلىكىنى كۆرۈپ، قاتتىق هەيران بولغان بولسا، ئۇنىڭ بېشىغا كەلگەن تالاپەتلەرنى ئاڭلىغاندىن كېيىن، ئۆزىنى تۇتالماي يىغلىۋەتتى. ئۇنىڭ يىغىسىنى هەسرەت، نادامەت يامغۇرى دېگەندىن كۆرە، پۇشايمان ۋە ۋىجدان ئازابىنىڭ زەردابى دېگەن تۈزۈك ئىدى. مەهبۇبە هېكمەت بىلەن لوپتا ئىنقىلاب قىلىپ يۈرگەن چاغلىرىدا، ئۇنىڭدىن بىر ئىشنى يوشۇرغانىدى. هېلىقى ئەر — خوتۇنلارنىڭ ئۆيىدىن قايتىپ چىقىپ، ئۆستىڭ كۆۋرۈكى ئۈستىدە پاراڭ قىلىشقاندا، قانچە دېگۈسى كەلگەن بولسىمۇ، لېكىن هېكمەتتىن ئايرىلىپ قېلىشتىن قورقۇپ، ئېغىز ئاچالمىغانىدى. چۈنكى، هېكمەت بۇ خەۋەرنى ئاڭلىغان هامان، هېچقانداق نەرسىگە

باقماي، گۈلرۈزنى ئىزدەپ كېتەتتى، يەنە ئايلاپ ـ يىللاپ، بالىسنى ئىزدەش بىلەن سەرسان بولاتتى. ھېكمەت بۇلتۇر بوستانغا قايتىدىغان ھارپا ئاخشىمى، ئۇنىڭدىن: «گۈلرۈز سىزدىن نېمانچە قورقىدۇ؟» دەپ چىڭ تۇرۇۋالغاندا، بۇنىڭ سەۋەبىنى ئۇ «گۈلرۈزنىڭ ئىككى قېتىم بالا ئالدۇرۇۋەتكەنلىكىگە» باغلاپ تۇرۇۋالغاندى. چۈنكى، ئۇ ئۆزىگە ماقۇل جاۋابى بەرگەن ھېكمەتنىڭ بالا ئىزدەپ چىقىپ كېتىشىنى خالىمايتتى. شۇنداقلا ئۇنىڭ: «شەھەردە ئىنقىلاب قىلىۋاتقان چاغدا، ئەڭ بولمىسا، لوپتىكى چاغدا، بۇ گەپنى ماڭا نېمە ئۈچۈن دېمىدىڭىز؟» دەپ ئۇرۇشىشىدىن قورقاتتى. ھەتتا ھېكمەتنىڭ: «نېمانداق قارا كۆڭۈل قىزسىز؟...» دەپ، ئۇنىڭ بىلەن توي قىلىشتىن يېنىۋېلىشى مۇمكىن ئىدى. ئەسلىدە ۋەقە مۇنداق بولغانىدى:

... مەھبۇبە ئانىسىنى ۋىلايەتلىك دوختۇرخانىدا داۋالىتىۋاتقاندا، گۈلرۈز قورسىقىدىكىنى ئىككىنچى قېتىم قىردۇرۇۋېتىپ چىقىپ كەتكەنىدى. مەھبۇبە ئەتىسى ئانىسىغا چۈشلۈك تامىقىنى يېگۈزۈپ، يىغلىپ قالغان چىنە ـ كوربلارنى داستىخانغا ئوراپ ئۆيىگە قايتتى. ئۇ ۋىلايەتلىك دوختۇرخانىنىڭ بېقىنىدىكى مۇساپىر زەرەتكارلىقىنىڭ ئادەمسىز پىنھان يولى بىلەن كېتىۋاتقاندا، ئەزىمەتنى كۆتۈرۈپ ناھايىتى تېز كېلىۋاتقان گۈلرۈزغا دوقۇرۇشۇپ قالدى. بەكمۇ ھودۇقۇپ، ئالاقزادە بولۇپ كەتكەن گۈلرۈز قانداق قىلىشنى، نېمە دېيىشنى بىلەلمەي، گەپنى قىسقىلا قىلدى.

— مەھبۇبە، مەن ساڭا دەپ قويايي، سەن مېنى كۆرمىدىڭ، مەن سېنى كۆرمىدىم... بۇ گەپلىرىمنى قۇلىقىڭدا چىڭ تۇت... بولمىسا، مېنىڭ قولۇمدىن ھەر بالا كېلىدۇ، مەندىن قېچىپ قۇتۇلالمايسەن!...

مەھبۇبەنىڭ ئېيتقانلىرىنى ئاڭلاپ، نەبىنىڭ كۆزلىرى جامدەك يوغىناپ چەكچەيدى. ئۇنىڭ پېشانىسى ئاقىرىپ، تارتۇقلىرى قىزىرىپ، قوڭۇر داغلىرى قارىداپ كەتتى. ئۇ، بىگىز بارمىقىنىڭ ئۆگىسىنى چىشلىدى، گىلەم گۈلىگە تىكىلگىنىچە، تېخىمۇ قاتتىق چىشلىدى. چىشلىرىنىڭ بارمىقىغا پېتىپ كېتىۋاتقانلىقىنى، قانىنىڭ ساقىپ چۈشۈۋاتقانلىقىنى ئۇنىڭ ئۆزى سەزمەيتتى...

— مەن سىزنىڭ ئەزىمەتنى ئىزدەپ چىقىپ كەتكىنىڭىزنى كېيىنلا ئۇقتۇم... — دېدى مەھبۇبە خىجالەتچىلىك ئوتىدا پۈچىلىنىپ، — بولمىسا سىزنى توسۇپ قالاتتىم، ھەقىقىي ئەھۋالنى دەيتتىم... كەچۈرۈڭ مېنى! گۈلرۈز: «نەبىنىڭ ئۆلۈكى ئارغىبۇلاق تاغلىرىدا قالدى...» دەپ كۈلگەندە، مەن بەكمۇ ۋۇجدان

ئازابىدا قالغانىدىم. . .

— گۈلرۇز! . . . گۈلرۇز! . . . — نەبى چىشى ئارىلىقلىرىدىن ئاستا شۇبرلىدى ۋە بىردىنلا غەزەپ بىلەن شۇنداق ۋارقىرىدىكى، ئالدىدىكى شىرەنى لېگەن، چىنىلىرى بىلەنلا ئىرغىتىپ ئېتىۋەتتى، — گۈلرۇز! ! ! سەن گۈلزىبا ئاچامنى تۆھمەت، سۈيىقەست بىلەن ئۆلتۈردۈڭ! ھېكمەت ئاكامنى ۋەيران قىلدىڭ! ئەزىمەتنى ساتتىڭ! ئانامنىڭ جېنىغا زامىن بولدۇڭ! مېنى ئىككى يىل سەرسان قىلىپ، ياشلىقىمنى نابۇت قىلدىڭ! تىلەمچىلىك كوچىلىرىغا تاشلىدىڭ! مەن سېنىڭ بىر قوشۇڭ قېنىڭنى ئىچىمەن! . . .

نەبى ئۆيدىن بوراندەك چىقىپ كەتتى. ئارقىدىن يۈگۈرۈپ چىققان مەھبۇبە دەرۋازا تۈۋىدە ئۇنىڭ بىلەكلىرىگە ئېسىلدى.

— جېنىم نەبى ئۇكام. . . سىزدىن خوش بولۇپ كېتەي، مېنىڭ دېگەنلىرىمنى ھېكمەتكە دېمىسىڭىز! بولمىسا ئىسىق ئۆيۈم بۇزۇلىدۇ. . . ئۇنىڭدىن مېنىڭ ئۆلگىنىم ياخشى! . . .

— سىزمۇ مېنىڭ كەلگىنىمنى ھېكمەت ئاكامغا ئۇقتۇرماڭ. ئۇ ھەممە ئىشنى كىتاب بويىچە قىلىدىغان ئادەم! دۇنيادا كىتابقا قارىمايمۇ قىلىدىغان ئىشلار جىق! . . .

. . . ئەمدى كىتابخانىغا نەبنىڭ نېمە ئۈچۈن ئىسمىنى ئۆزگەرتىپ، قانداق مەقسەتتە لېيەنزۇڭغا قاتناشقانلىقى ئايان بولدى بولغاي. ئۇ ئەسلى كېرىموفنىڭ «قاتتىق سۆڭەك ئىشچىلار تۈەنى» گە قاتنىشىشنى تەلەپ قىلغانىدى. چۈنكى، گۈلرۇز شۇ تەشكىلاتتا بولۇپ، ئۇ ھازىر لاسكويدا تۇرۇشلۇق ئاپتوماتچىلار ئەترىتىنىڭ باشلىقى ئىدى.

كېرىموفنى كۆرگەن كۈندىن باشلاپلا، ئاچىسىنىڭ تارتقان ئازابلىرى نەبنىڭ كۆز ئالدىدىن زادى كەتمىدى. شۇڭا، ئۇنىڭ كۆڭۈل دەپتىرىگە يەنە بىر مەلئۇننىڭ ئىسمى يېزىلدى. بۇ قىساس يولىدا ھاياتنى دوغا تىككەن يىگىتنىڭ قايتماس ئىرادىسى ئىدى. خالىق نەبنىڭ قارامىلىقى، جەسۇرلىقى، قورقماسلىقىنى كۆرۈپ، ئۇنىڭ كامىلنى ئۇجۇقتۇرۇشتا ياخشى قورال بولىدىغانلىقىنى كۆڭلىگە پۈكۈپ، ئۇنى ئەتىۋارلاپ يېنىدا ئېلىپ قالدى. . .

ئاجايىپ قىسمەتلەر. . . مەتمۇسا خالىقنىڭ، خالىق كامىلنىڭ، كېرىموف ھېك-

مەتنىڭ، نەبى كېرىموف بىلەن گۈلرۇزنىڭ، گۈلرۇز ھېكمەتنىڭ پېيىدا يۈرۈۋاتىدۇ. . . بۇ قىساسكارلارنىڭ قايىسىنىڭ تەقدىر ـ تارازىسى قايىسىنىڭ قولىدا؟ بۇ بىزگە قاراڭغۇ! . . .

مەتمۇسانىڭ قورسقىنى تويغۇزۇپ ئۇنى ياتاققا ئورۇنلاشتۇرۇپ قويۇپ كەلگەن «ئابدۇنەيىم» خالىقنىڭ ئىشخانىسىغا كىرىپ كەلدى ۋە نېمە بۇيرۇق بارلىقىنى سورىدى.

كېچە ـ كۈندۈز نەفىسەنىڭ ئوت ـ پىراقىدا كۆيۈپ كۈلگە ئايلانغان خالىق بوستاننىڭ ھۆكۈمرانلىقىنى قولىغا ئېلىشقا ئالدىراپ كېتىۋاتاتتى. ئۇ «ئىسيانكار دېھقانلار سىلىكىبۇسى» غا تەھدىت ۋە پاراكەندىچىلىك سېلىشنىڭ ئەڭ ئەپلىك چارىسىنى ئويلاپ تاپقاندى. بەگئىبرىق گۈڭشىبىسىنىڭ تۇنۇن كەنتى بوستاننىڭ باغچى كەنتى بىلەن چېگرىداش بولۇپ، ئۇ يەردىكى شال تىگانلىرى، بۇك ياڭاقلىقلار ۋە ئورمانلار جەڭ قىلىشقا ئەپلىك ئىدى. بىرنەچچە جەڭگىۋار ئەترەت چىشىغا تېگىۋەرسە، جۇ رۇڭفا بىلەن مەخمۇت ئاساسىي كۈچىنى باغچىغا يۆتكىمەي قالمايتتى. ئۇ چاغدا، خالىق زور قوشۇنى بىلەن بوستان بازىرىغا تىگىش قىلاتتى.

— سەن بىرىنچى، ئىككىنچى، بەشىنچى جەڭگىۋار ئەترەتلەرگە ئۇقتۇرۇۋەت، — دېدى خالىق ئابدۇنەيىمگە، — قوراللىرىنى تازىلاپ، بىرەر قۇردىن كىيىملىرىنى تەييار قىلىپ قويسۇن. ئەتە ئەتىگەندە تۇنۇن كەتتىگە بارىمىز. . .

— تۇتۇپ كەلگەن ئادەمنى قانداق قىلىمىز؟ — نەبى خالىقنىڭ ئۆز تۇغقىنىغا قانداق مۇئامىلە قىلىشنى بىلمەكچى ئىدى، — ئۇنى تاشلاپ قويىمىزمۇ ياكى؟ . . .

— ئۇنى ئېلىپ كېتىپ ئەجەلنىڭ ئېغىزىغا قويىمىز. . .

ئەتىسى تولۇق قوراللانغان بىر ماشىنا ئادەم تۇنۇن كەتتىگە يېتىپ كەلدى. ئۇلار دادۇي ئىشخانىلىرىنى ئىگىلەپ، ئاشخانىغا ئوچاق ياساپ، قازانلارنى بېكىتىپ، تاماق ئېتىپ بولغۇچە، قاراڭغۇ چۈشتى. ھېرىپ كەتكەن قوراللىقلار بېشى ياستۇققا تېگە ـ تەگمەيلا خورەكنى باشلىدى. ئەمما ئۇلارنىڭ كەلگىنىنى تەبرىكلەمەكچى بولغاندەك، ئوتتۇرا كېچىدىن ئاشقاندا، ياتاق، ئاشخانىلار شىددەتلىك ئوققا تۇتۇلدى. ئەگەر ھويلىغا يوشۇرۇن قويۇلغان ئىككى پوست سېزىپ قېلىپ ئوق چىقارمىغان بولسا، بېسىپ كەلگەنلەر ئۇلارنى خۇددى توخۇ تۇخۇم باستۇرغاندەك، ياتاقلىرىدىلا ئۇجۇقتۇرۇۋېتەتتى. مەڭدەپ كەتكەن يالىڭاچ قوراللىقلار ئىشتان ـ كۆڭلەكلىرىنى

قولتۇقلاپ قېچىشقا باشلىدى. بەزىلىرى نېمە قىلارىنى بىلمەي، ئۆزىنى ئۇتتۇر كەلگەن يەرگە ئاتماقتا ئىدى. ئۆگزە، تام ئارقىلىرىغا يوشۇرۇنۇپ ئوق ئۇزۇۋاتقانلار ياتاقلاردىن چىققانلىكى قارا كۆلەڭگىنى يەر چىشلىتەتتى. خالىق ئاخشاملا ھېچكىمگە تۈيدۈرماي، نەبىنى ئېلىپ، دېھقانلارنىڭ ئۆيىدە ياتقاندى. ئۇ، كوچىغا ئارانلا قېچىپ چىققان قىرىقتەك قوراللىقنى بىر يەرگە جەملىدى. توپلانغانلار تۈيۈقسىز زەربىدىن قورقۇپ كەتكەنمۇ ياكى سوغۇقتا توڭلىغانمۇ، ئەيتاۋۇر مىلتىق، ئاپتوماتلىرىنى قۇچاقلاپ، كاسىلداپ تىترەشمەكتە ئىدى.

— ئاۋازىغا قارىغاندا، — دېدى خالىقمۇ تىترەپ، — ئۇلاردا ئىككى ئاپتومات، بەش ـ ئالتە تال مىلتىق بار، ھەممىسى ئونغا يەتمەيدۇ. . . بىز بۆلۈنۈپ، ئۇلارنى قورشايلى.

خالىق قوراللىقلارنى ئەترەتلەر بويىچە تەقسىملىدى. كونا بەش ئاتار مىلتىق تۈنقان مەتمۇسانى بىر ئەترەتكە قوشۇپ بەردى ـ دە، ئەترەت باشلىقىنىڭ قۇلىقىغا نېمىلەرنىدۇر پىچىرلىدى. خالىقنىڭ جەڭگۋار ئەترەتلىرى تەرەپ ـ تەرەپنى قورشاپ بولغاندا، مىلتىق ئاۋازلىرى بىردىنلا جىمىپ، ئەتراپ خۇددى ئۇرۇش بولمىغاندەك تىمتاسچىلىققا چۆمدى، كەلگەنلەر ھېچقانداق چىقىم تارتمايلا غىپىدە تىكىۋەتكەندى. . .

تاڭ يوريدى. قوراللىقلاردىن يوشۇرۇنغانلار، قاچقانلارمۇ يىغىلدى. ئۆلگەن ئالتە يىگىتنىڭ جەستى قاتىرىسىغا يانقۇزۇلدى. ئېغىر يارىدارلاردىن تۆت ئادەم ياتاق ئالدىدا ئىڭراپ جان تالاشماقتا ئىدى. دادۇي ھويلىسىغا ئەر ـ ئايال، ئۇششاق بالىلار بىر ـ بىرلەپ توپلاندى. ئاياللار ئۇن سېلىپ ۋە مىچىلداپ يىغلايتتى. ئەرلەرنىڭ قاپاقلىرى چۈشۈپ كەتكەندى. ئۇلار: «قانخور ۋاڭبالار، جاللاتلار، ياۋۇزلار. . . » دەپ تىللايتتى، قارغايتتى. جەسەتلەر ۋە ئېغىر يارىدارلار ئېشەك ھەم كالا ھارۋىلىرىدا يۆتكەپ كېتىلدى. ئۇلار كەنت كوچىسىدىن ئۇزاپ كېتىشى بىلەن، ئىككى قوراللىق بىر يىگىتنىڭ جەستىنى قولى ۋە پۇتلىرىدىن كۆتۈرۈپ كېلىشتى. بۇ يىگىت كەنت چېگرىسىغا قاراۋۇللۇققا ئەۋەتىلگەن بولۇپ، كۆكرەك ۋە بېقىنىغا ئىككى پىچاق تىقىلغاندى. ئۇ ئايرىم ئېشەك ھارۋىسىغا يانقۇزۇلۇپ، چاپىنى غىرىچىسىغا ئۇستىگە يېپىلدى. قاچقانلار ئۇنىڭ ئۆتۈكىنى سالدۇرۇۋالغاچقا، يالاڭ ئاياغ پۇتلىرى ھارۋىدىن ئېشىپ چىقىپ، دىردىيىپ تۇراتتى. ئالتە ياشلاردىكى بىر ئوغۇل بالا يۈگۈرۈپ كېلىپ جەسەتنىڭ پۇتلىرىنى تۇتتى ۋە توپ ئالدىدىكى ئانىسىغا قاراپ: «ئانا، ئاكاشنىڭ پۇتى مۇزلاپ

كېتىپتۇ» دېدى ـ دە، ئۇستىدىكى يېلىڭ چاپىننى سېلىپ، كۆكىرىپ كەتكەن پۇتلارنى يۆگەپ قويدى. ئۇ ئەمدى گىلەمنىڭ قوپال يۈڭ يىپىدىن توقۇلغان پوپايكىسى بىلەنلا قالدى. بۇ كۆرۈنۈش مەتمۇسانىڭ يۈرىكىنى ئېزىۋەتتى. ئۇ ئىچىدە: «خۇدا ياخشىلىق ۋە مۇرۇۋۋەتنى ئادەم ئاپىرىدە بولغاندىلا ئۇنىڭ كۆڭلىگە سېلىپ يارىتىدىغان ئوخشايدۇ. . . مەن ئۆمرۈمدە ئاشۇ بالچىلىك ساخاۋەتلىك ئىش قىلالىدىممۇ ـ يوق؟ . . .» دەپ ئويلىدى. بالا هارۋىنىڭ قېشىدا ئۆزىگە قاراپ تۇرغان مەتمۇسانىڭ مىلتىقىنى ئاستا سىيلىدى ۋە ئۆزىگە ئىللىق مېهىر بىلەن قاراپ تۇرغان بۇ ئادەمگە تىكىلدى:

— داداش، — دېدى بالا مىلتىقنى كۆرسىتىپ، — سىز مۇشۇنىڭدا ئادەم ئۆلتۈرەمسىز؟ . . .

— ياق بالام. . . ، مەن گۇناهسىز ئادەملەرنى ئۆلتۈرگەن يامان ئادەملەرنى ئۆلتۈرىمەن. . .

— سىز بەك ياخشى ئىكەنسىز. . .

بالا يۈگۈرۈپ ببرىپ ئانىسىنىڭ ئېتەكلىرىنى تۇتتى. مەتمۇسا بوي ـ تۇرقى ئۆزى بىلەن تەڭ، تاشپۇرچاقتەك تولغان، ساغۇچ قوڭۇرغا مايىل چېقىر كۆزلىرى خۇمارلىشىپ، قاش ـ كىرپىكلىرى تۈكۈلۈپ تۇرغان، ئوتتۇز ياشلار ئۆپچۆرىسىدىكى ئايالغا ئىختىيارسىز قاراپ قالدى. مەتمۇساغا شۇنداق تۇيۇلدىمۇ، ئىش قىلىپ ئۇ ئايالنىڭ ناۋات رەڭ چېھىرىدە ئۆزگىچە بىر تەبەسسۇمنىڭ پەيدا بولغانلىقىنى، ئۇنىڭ هايا بىلەن كۈلۈمسىرەۋاتقانلىقىنى سېزىپ قالدى. . .

خالىق پوستلارنى كۆچەيتتى. بوستان چېگرىسىغا، تونۇن كەتتىنىڭ ئەترىت پاسىلىلىرىغا، دادۇي ئەتراپىغا بولۇپ، ئۇچ قات پوست قويۇلدى. مەتمۇسا ئەڭ خەتەرلىك ئۆلۈم ئېغىزى بولغان بوستان چېگرىسىدا داۋاملىق كېچىسى پوستا تۇردى. ئۇ يەرگە ببرىش ئۈچۈن ئۇچ شياۋدۇينى ببىسىپ ئۆتۈشكە توغرا كېلەتتى. مەتمۇسا دەم ئالغان چاغلىرىدا، دادۇي ئىشخانىسىدىكى يانىقىغا قايتىپ كېلىپ، ساقال ـ بۇرۇتىنى پاكىزە قىرىپ، يۈز ـ بويۇنلىرىنى يۇيۇپ، ئۆزىنى بىر قۇر تۈزەشتۈرەتتى ـ دە، ئامانلىقىنى ساقلىغان بولۇپ، ئەترەتلەرنى ئايلىناتتى. . . بۇ قىش بولغاچقا، ئېتىز ـ ئېرىقلارغا ببرىشنىڭ هاجىتى يوق ئىدى. ئەزالار كۆپىنچە مال ئايىغىدىن قىغ چىقىرىش، پاسار، پىچان توغراش، ئېغىللارغا توپا قۇيۇش قاتارلىق ئىشلارنى قىلاتتى. مەتمۇسا ئۇچ قېتىم

چۆرگىلەپ، ھېلىقى ئۆزىگە قاراپ كۈلگەن «تاشپۇرچاق»نى زادىلا ئۇچرىتالمىدى. سوراي دېسە، ئىسمىنى بىلمەيتتى. ئەمما ئۇنى كۆرگەن كۈندىن تارتىپلا، ئىچىگە بىر ئوت كىرىۋالغاندى.

تۆتىنچى كۈنى كېچىدە، مەتمۇسا قاراۋۇللۇق ئورنىغا كەلدى. ئۇنىڭ بىلەن بىرگە تۇرىدىغان يىگىت بولجالىق ئىچىگە يوشۇرۇنغاندى. بولجالىقنىڭ ئالدى ئوچۇقچىلىق بولۇپ، ئۇ يەر ـ بۇ يەردە قېرى قارىياغاچ، دوڭغاق سۆگەتلەر بار ئىدى. مەتمۇسا ئىچى كاۋاكلىشىپ كەتكەن بىر پور قارىياغاچنىڭ غولىغا يۆلىنىپ ئولتۇرـ دى. ئۇنىڭ كۆڭلىدىن ھېلىقى ئالتە ياشلىق ئوغۇل بالا بىلەن ئۇنىڭ ئانىسى زادىلا كەتمىدى. . .

توۋا، «دادا» دېگەن سۆزنىڭ روھىي قۇدرىتى نېمانچە ئۇلۇغدۇر؟ ھېلىقى بالا مەتمۇسانى بىر قېتىم، پەقەت بىرلا قېتىم «داداش» دەپ قويۇۋىدى، ئۇ ئۆزىنى قويىدىغان يەر تاپالماي قالدى. گويا سالاپەتلىك، ھۆرمەتكە سازاۋەر بىر ئاتىدەك، روھىي كۆتۈرۈلۈپ، كۆڭلى خوش، مەغرۇر يۈردى! . . . ھېلىقى تاشپۇرچاق ئايال بولسا: «دادىسى، كىيىملىرىنى ئالماشتۇرۇۋالسىلا!»، «باـ لام، داداڭ كېلىۋاتامدىكىن؟ قاراپ باققىن. . .»، «ئەجەپ ھېرىپ كەتتىلە، غوللىرـ نى تۈتۈپ قويايمۇ؟» دەۋاتقاندەك، ئەر ـ خوتۇنلۇقنىڭ ئاجايىپ شېرىن مېھرىنى سەزگەندەك بولدى. ھەي. . . مەتمۇسا تۇرمۇشنىڭ بۇنداق تاتلىقلىقىنى نېمىشقا بۇرۇنراق سەزمىگەن بولغىيتتى؟ «ھەممە نەرسىنىڭ يېڭىسى ياخشى، بولۇپمۇ خوتۇننىڭ. . .» دېگەن شەھۋاني نەپسىنىڭ كەينىگە كىرىپ، شۇ ياشلىق بولغىچە، ھاياتىدىن مەمنۇن بولغۇدەك، ئەسلىگۈدەك ھېچقانداق ئىزنامۇ قالماپتۇ. . . ئۇنى بىـ رەرسى مېھرى بىلەن «دادىسى» دەپ چاقىرىپ باقمىدى، «دادا. . .» دېگەن پەرزەنت ئاۋازىنى بولسا ئەسلا ئاڭلىمىدى. . . پىلە قۇرتى چېغىدا، بىر ياز يېگەن ئۇجمە يوپۇرمىقىنى يىپەك قىلىپ قالدۇرىدىكەن. . . مەتمۇسا ئادەم تۇرۇقلۇق بىرەرسىگە نەپ بەرمىسە، باشقىلار ياد ئەتكۈدەك خەير ـ ساخاۋىتى بولمىسا؟ بۇ دۇنيادىن ئۇ نام ـ نىشانسىز، ئىز ـ دېرەكسىزلا كېتەرمۇ؟ قۇرت چېغىدا ئۆمىلەپ ئۆتۈپ كەتسىمۇ ئىزى قالىدىغۇ! «مەشھەدە مەرھۇم دادامنىڭ مۇبارەك بېشى بار ئىدى. . .» دەپ قەبرىسىگە دۇئا قىلغۇدەك بىر ھىماتى بارمۇ ئۇنىڭ؟ . . . راست، مەتمۇسانىڭ ھاياتى قايىسىدۇر بىر بېيىتتە ئېيتىلغىنىدەك:

بىر قەترە دەريادا يوق بولۇپ كەتتى،
يەرگە بىر چاڭ قوندى، كۆمۈلۈپ كەتتى.
دۇنياغا كېلىشىڭ ـ كېتىشىڭ نېمە؟
بىر چۈش تۇغۇلدى يا ئۆلۈپ كەتتى. . .

دېگەندەكلا ئۆتۈپ كېتىپتۇ، يا ئۆزىنى ياكى ئۆزگىنى خوش قىلالماي ئۆتۈپتۇ. . . ئۇ قارىمۇقنىڭ قاسىرىقىدەك كىچىككىنە ئىمتىيازىدىن پايدىلىنىپ، ھۆكۈمەتنى ئالداپ، قاساپ يەپ كەپتۇ. . . بىچارە، مۆمىنلەر ھاجەت بولۇپ ئالدىغا كەلسە، ئۇلارنىڭ يانچۇقىنى قۇرۇغداپ قويىمىغۇچە، نەپسى قانماپتۇ. لېكىن، ئاشۇ ھاراملىق بىلەن تاپقان دۇنياسى ئۆزىگە ئەسقاتتىمۇ؟ ياق! خۇدا ئۇنىڭدىنمۇ نەپسى يوغان بىر ھاراملىقنى كۆشەندە قىلىپ، ئۇنى غاجاپ، تالاپ، خۇددى ئوغرىنى قاراقچى ئۇرغاندەك قىلدى. شۇنداق، مەتمۇسا ئالددىدى، ئالداندى، تالىدى، تالاندى، ئاخىرى، بۇ دۇنيانىڭ ھېسابى بارلىقىنى، بۇ ھېسابنىڭ ئۇ دۇنياغىمۇ قالمايدىغانلىقىنى چۈشىنىشكە باشلىدى. ئەدنا-سى، ئاللا ئۇنى تەنھالىقتا ئازابلاۋاتمامدۇ؟ . . . ئاياللارمۇ خۇدانىڭ بىر بەندىسىغۇ! . . . ئۇلارمۇ بىرەر ئەرنىڭ پىشىنى تۇتۇپ، ئۆز ھېماتىغا ئېرىشسە، يۇرىكى پۇتۇن، كۆڭلى توق يۇرىدۇ، بەختىنىڭ ھەممە ئىشكى ئۆزىگە قاراپ ئېچىلغان-دەك خۇشال بولىدۇ! . . . ئاياللار سۆيۈشىلا چۈشىنىپ قالماي، بەلكى ياخشى كۆرگەن ئادەمى ئۈچۈن ئۆزىنى قۇربان قىلىشتىنمۇ يانمايدىغان پىداكارلاردۇر! لېكىن، ئۇلارنى ئويۇنچۇق ئورنىدا كۆرۈپ، تەقدىرى بىلەن ئويناشسا، ئۇلارنى گويا چىشىنىڭ كامىرىغا كىرىپ قالغان چىرىندىنى ئېلىپ تاشلىۋەتكەندەك تاشلىۋېتىپ خارلىسا، يارانقان ئىگە-سى ئالددىدا بۇنىڭ سورىقى بولمامدۇ؟ مەتمۇسا پاك مەسۇمەلەرنى زار ـ زار قاقشىتىپ، بىر ـ بىردىن يولغا سېلىپ، ئۇلارنىڭ ئوت ئۆۋالىغا قالدى. . . زادى ئۇ بۇ دۇنياغا شۇمبۇيىدەك ئۇنۇپ، باشقىلارغا زەخمەت سالغىلى، بىزار قىلغىلى، نەپرەت ئۇرۇقلىرى-نى چاچقىلى كەلگەنمۇ؟ . . .

مىلىتىقنى قۇچاقلاپ ئولتۇرغان مەتمۇسانىڭ ساقال بېسىپ كەتكەن يۈزىدىن تارام-لاپ ياشلار قۇيۇلماقتا ئىدى. ئۇ، چاپىننى سېلىپ ئۆلۈكنىڭ پۇتىنى يۆگەپ قويغان ھېلىقى بالىنىڭ ئىللىق چىرايىنى، چىت كۆڭلىكى ئۆڭۈپ كەتكەن ئايالنىڭ مۇلايىم

كۆلۈمسىرىشىنى، بېشىغا تاغدەك بالالار ياغقان ھېكمەت، كامىل، مۇراتلارنىڭ سەمـ
مىي چىرايلىرىنى كۆز ئالدىغا كەلتۈرگىنىدە، ئۆزىنىڭ ئىس ئېلىپ كەتكەن ئادەمدەك
گاراڭ، قۇياش نۇرى كۆرمىگەن لەھەتتەك قاراڭغۇ، قۇيۇندىغان موربدەك قاپقارا ھاياتـ
نى كۆرگەندەك بولدى. . . ئۇلار ئۇيۇپ قالغان ئۇماچلىرىنى يۇنۇپ يەپ، سوغۇق سۇ،
زاغرا بىلەن قورسقىنى تويغۇزۇپ يۇرسىمۇ، روھىي دۇنياسى باي، بەختلىك كىشـ
لەر ئىكەن، مەتمۇسادەك مەنىۋى خەزىنىسى قۇرۇق، روھىي دۇنياسى
نامراد ئەمەس ئىكەن. . .

مەتمۇسا مۇرات بىلەن ئۇرۇش مەيدانلىرىدا بىر يىلدەك بىللە بولۇپ، ئۇنىڭ
ئاچچىق ـ تاتلىق چاقچاقلىرىنى، سەممىي يۈمۈر ـ ھەزىللىرىنى ئاڭلاپ، ئۆزىنى
ئادەمىيلىككە قايتقاندەك ھېس قىلدى. كامىل، ھېكمەتلەرنىڭ: «مەتمۇسا، تولا قارام-
لىق قىلمىسلا، ئوق دېگەننىڭ كۆزى يوق، سىلى تېخى ياش، نۇرغۇن ياخشى كۈنلەر
ئالدىلىرىدا. . .» دېگەن سۆزلىرىنى ئاڭلىغان كۈنى، ئۇ بىر كېچە ياش تۆكتى. . .
توۋا، «بۇ دۇنيادا ئاداۋەتنى ئۇنتۇپ شاپائەت قىلىدىغان ئادەملەرمۇ تېخى
بار ئىكەنا؟» دەيتتى ئۇ مىچىلداپ يىغلاپ. بۇ چاغقىچە ئۇ نېمىشقىمۇ دوست
تۇتمىغان بولغىيتتى؟ كونىلارنىڭ: «دوستسىز ھايات — يىلتىزسىز دەرەخ. . .»
دېگىنى توغرا ئىكەن ئەمەسمۇ! شۇڭا، بالا ـ قازا تاغلىرى يەلكىلىرىدىن باسسىمۇ،
ئۇلارنىڭ مىت قىلىپ ئىڭراپ قويمىغىنى شۇ ۋەجىدىن ئىكەن ـ دە!

ئادەم ئانىسىنىڭ قورسقىدىن ياخشى ياكى يامان بولۇپ تۇغۇلمايدۇ. ئۇنىڭ گۆ-
دەك، غۇبارسىز دەۋرلىرى بولىدۇ. . . ھايات، تۇرمۇش ۋە ئادەملەر بارا ـ بارا
گۈزەللىك ھەم رەزىللىكتىن ئىبارەت ئۇندۇرمىلەرنى پەيدا قىلىدۇ. . . ئىنسان بالاغەتكە
يېتىپ، دىيانەتنى دوست تۇتسا، گۈزەللىك بىخلىرى ياشناپ، رەزىللىك ئۇرۇقلىرى
ئۇنىڭغا يەم بولۇپ كېتىدۇ. . . ئەگەر ئۇ قاباھەتنى ئۆزىگە يار قىلسا، گۈزەللىك
بىخلىرىنىڭ قاتىلى ئۆزى بولۇپ قالىدۇ. شۇڭا، بەزىدە گۈزەللىك ئۇندۇرمىلىرى
سۈرلۈك، قورقۇنچلۇق، كۆڭۈلسىز ياكى خۇنۇك نەرسىلەرنىڭ ئىچىگە يوشۇرۇنغان
بولىدۇ. . .

مەتمۇسانىڭ كۆڭلى بۇگۈن بەك سۈنۈق ئىدى. پات ـ پاتلا ئۆلۈكلەر بىلەن
ئۇچرىشىپ، بۇرنىغا ئۆلۈم پۇرىپ تۇرغان بۇنداق كۈنلەردە، ئالتە ياشلىق بالىنىڭ
كىچىككىنە ئىشى ئۇنىڭغا بەكمۇ تەسىر قىلغانىدى. ئۇنىڭ «داداش» دېيىشى،

ئانىسىنىڭ ئۇنىڭغا مېھىر بىلەن بېقىشى ئۇنى ئەسىر قىلىۋالدى. ئۇ بۇنداق قېچىش، مۆكۈش، قان تۆكۈشتىن ئىبارەت سەرسانلىق تۇرمۇشتىن جاق تويدى. مەتمۇسا ئىسىسىق بىر ماكان، ئىللىق بىر ئائىلىنى چىن دىلىدىن خالاپ قالدى.

مەتمۇسا ئەمدىلا ئورنىدىن تۇرۇۋىدى، يېقىنلا بىر يەردىن تارس ـ تۇرس قىلغان ئاۋاز بىلەن تەڭ ۋال ـ ۋۇل قىلىپ ئوت كۆرۈندى ـ دە، بىر كىم ئۇنى تۇيۇقسىز ئۇرۇۋەتكەندەك، قاڭقىپ ھېرىپ قارىياغاچقا يۆلىنىپ قالدى. ئۇنىڭ بىلىكى چىممىدە ئېچىشىپ، ئىسىسىق بىر نەرسە ئېقىپ چىقتى. ئاي قاراڭغۇسى بولغاچقا، مەتمۇسا ھېچنېمىنى كۆرەلمەي، ئاسمانغا قارىتىپ بىرنەچچە پاي ئوق ئاتتى. بۇ چاغدا، بولجالىقىتىكى قاراۋۇلمۇ يېتىپ كەلدى. لېكىن، تەرەپتىن ئېتىلغان ئوق ئاۋازى گاڭگىرىتىپ قويغاچقا، ئۇلار ئارقىغا قاچتى. ئىككىسى بۆلۈنۈپ، خېلى تىركىشىپ باققان بولسىمۇ، كەنت تەرەپتىن ھېچكىم يارىدەمگە كەلمىدى. مەتمۇسانىڭ ھەمراھى بىردەمدىلا غايىب بولدى. بىلىكىنى چىڭ سىقىمدىۋالغان مەتمۇسا كەتتىكە قېچىپ كىرىدى. قاراڭغۇلۇقتىن قوغلاپ كېلىۋاتقانلارنىڭ شەپىسى يېقىنلاپلا قالغاندى. تۇتۇلۇپلا قالسا، «خائىن» دېگەن بەتنام بىلەن ئېتىلىدىغانلىقىنى ھېس قىلغان مەتمۇسا ئۇدۇل كەلگەن بىر شور تامدىن ئۆزىنى ئۇ تەرەپكە ئاتتى ـ دە، بىر باغقا گۈلۈپىدە قىلىپ چۈشتى. ئۇ، ئۆمىلىگىنىچە، تال كۆمۈش ئۈچۈن توپا ئېلىنغان بىر ئويمانغا كىرىپ ياتتى. ئۇنىڭ بېشىدا بىر قارا كۆلەڭگە پەيدا بولدى.

— قورقمىسلا، — ئايال كىشىنىڭ ئاۋازىنى ئاڭلىغان مەتمۇسانىڭ كۆڭلى جايىغا چۈشتى، — مەن سىلىنى يوشۇرۇپ قويايِ، تېز تۇرسىلا. . .

ئايال ئۇنى باشلاپ، ئۆيىنىڭ ئارقىسىدىكى دۆۋىلەنگەن سامانىنىڭ ئىچىگە يوشۇرۇپ قويۇپ: «ئۇلار كەتكىچە جىم ياتسىلا!» دەپ شۇئىرلىدى. ئايال ئۆيگە كىرىپ كېتىپ ئۇزۇن ئۆتمەيلا، دەرۋازا ئەنسىز قېقىلىپ، بىرنەچچە قوراللىق تاملاردىن سەكرەپ ھويلىغا چۈشتى. . . ئايال كۆزلىرىنى ئۇۋۇلاپ: «كىمۇ بۇ ئالا كېچىدە ئىشىك قاققان؟ . . .» دېگىنىچە، ئۆيدىن چىقتى.

— شەرمەندە باۋخۇاڭدىن بىرسى قاچتى، — دېدى مىلتىقنىڭ نەيزىسىنى چىنەپ تۇرغان بىر قوراللىق، — ھويلىغا چۈشكىنىنى سەزمىدىڭمۇ؟ . . .

— ياقەي، بالام خاپا قىلىپ، قاتتىق ئۇخلاپ قاپتىمەن، بىرەر شەپىنىمۇ سەزمىدىم. . .

— باغ، ئۆيلەرنى ئىزدەڭلار، — دېدى قوراللىق ۋارقىراپ، — ئۇ مۇشۇ كوچىغا كىرىپلا يوقاپ كەتتى. . .

قوراللىقلار باغنىڭ بۇلۇڭ ـ پۇشقاقلىرىغىچە، ئۆينىڭ قازناق ـ مورىلىرىغىچە قىدىرىپ، تاپالماي چىقىپ كەتتى. كوچىلار جىمىدى. . . ئىتلارنىڭ قاۋاشـ لىرىمۇ بارا ـ بارا پەسەيدى. ئۇلار جۇ رۇڭفانىڭ پات ـ پاتلا پەيدا بولىدىغان رازۋېدكا ئەترىتى بولۇپ، قاندىق تېز پەيدا بولغان بولسا، شۇنداق تېز يوقالدى. ئايال مەتمۇسانى قولتۇقلاپ ئۆيگە ئېلىپ كىردى ـ دە، قارا چىراغنى يانداۋردى. قولىنىڭ ئاغرىقى بىلەن قالغان مەتمۇسا سۇپىدا پۇتىنى ساڭگىلىتىپ، تامغا يۆلەندى ـ دە، كۆزلىرىنى يۇمدى.

— چاپانلىرىنى سالسىلا، — دېدى ئايال مۇلايىم ئاۋازدا، — قان بەك كۆپ چىقىپ كېتىپتۇ، مەن تېڭىپ قويايي. . .

مەتمۇسا كۆزلىرىگە ئىشەنمەيلا قالدى. ئۇنىڭ ئالدىدا ھېلىقى «كۇلۇمىسىرىگەن» ئايال تۇراتتى. ۋارقىراشلاردىن ۋە مىلتىق ئاۋازىدىن ئويغىنىپ كەتكەن بالا يوتقان ئۈستىدە قىپىيالىڭاچ ئولتۇراتتى. ئايال ئۇنىڭغا: — يوتقانغا كىر، سوغ تېگىدۇ. . . — دەپ ۋارقىردى. ئۇ يەڭلىرىنى تۇرۇپ، داسقا ئىسىق سۇ تەڭشىدى. ئاندىن مەتمۇسانىڭ چاپىنىنى سالدۇرۇپ، بىلەكلىرىنى يالىڭاچلىدى. ئوق جەينەكنىڭ يۇقىرىسى، مۇرىگە يېقىن يەرنى تېشىپ ئۆتۈپ كەتكەندى. مەتمۇسا كۆڭلـ دە: «يېرىم ئاپتومات مىلتىقنىڭ ياكى بەش ئاتارنىڭ ئوقى ئىكەن ـ دە! پىلىموتنىڭ ئوقى بولسا توختاپ قالار ئىدى» دەپ ئويلىدى. ئايالنىڭ قوللىرى بەك ئەپچىل ئىدى. ئۇ يارا ئېغىزى ئەتراپىنى قىزىق سۇغا چىلانغان لۆڭگىدە پاكىزە تازىلىدى. ئاندىن بىر كاللەك پاختىنى كۆيدۇرۇپ باستى ـ دە، داكا ياغلىقتا چىڭ يۆگەپ تاڭدى. مەتمۇسا ئۇنىڭ چىرايىنى بىر غېرىچ ئارىلىقتا كۆرۈپ، بۇرنىغا ئۇرۇلۇۋاتقان ئايال ھىدىدىن ھۇزۇرلانماقتا ئىدى. ئوغلى ئىككىسىگىلا سېلىنغان يوتقاننى كۆرۈپ، ئۇ ئايالنىڭ ئېرىنىڭ يوقلۇقىنى ياكى ھاشارغا چىقىپ كەتكەنلىكىنى بىلەلمىدى. مەتمۇسا يوتقاندىن بېشىنى چىقىرىپ، ئۆزىگە كۇلۇپ قاراپ تۇرغان بالىغا كۆزىنى قىسىپ قويدى.

— قورساقلىرى قاندىق، بىر نېمە قىلىپ بېرەيمۇ؟ — دېدى ئايال قولىنى يۇيۇۋېتىپ.

— يوقسۇ، يوقسۇ! — مەتمۇسا ئايالنىڭ تومتەك بىلەكلىرىگە قارىدى، — بۇ

تۇندە سېلىنى كۆپ پاراكەندچىلىككە سېلىۋەتتىم. . .
— ئاۋۋى قىلمىسلا، — دېدى ئايال پەگادا قول قوشتۇرۇپ تۇرۇپ، — كەچتە ئۇگرە ئاش ئەتكەنىدىم، قازاندا بار، ئىسىتىپ بېرەيمۇ - يە؟ . . .
مەتمۇسانىڭ قورسىقى ئاچقاندى، ئەمما ئۇ، بۇ سۇمباتلىق ئايالدىن ئەيمىنىپ تۇزۇت قىلىۋاتاتتى. بۇنى سەزگەن ئايال پىسىڭكىدە كۈلۈپ قويۇپ، مۇرا ئوچاققا پاسارنى تىقتى - دە، ئوت ياقتى. ئۇ بىر ئاياق ئۇگرە ئاشنى داستىخان ئۈستىگە قويغاندى، مەتمۇسا قولىنىڭ ئاغرىقىدا ئېڭىشەلمىدى. ئايال ئاياقنى ئىككى قولىدا كۆتۈرۈپ تۈتۈپ بەردى. سەل خىجىل بولۇپ تۇرغان مەتمۇسا ئاشنى ياغاچ قوشۇقتا شالاپ - شۇلۇپ قىلىپ ئىچىشكە باشلىدى.
— ئالدىرماي ئىچسىلە، — ئايال كۈلۈپ قويدى، — قېقىلىپ كەتمىسلە يەنە. . .
مەتمۇسانىڭ جانلىرى سۆيۈنۈپ كەتتى. خۇددى قىرىق يىللىق ۋاپادار ئايالىنىڭ مېھىر - شەپقىتىگە نائىل بولغاندەك، ئۇنىڭ كۆزلىرىنى ياش قاپلىدى. . . تۇرمۇش ئۆزىنىڭ ئاددىي، سەممىي، تەبىئىيلىكىنى ساقلاپ قالغاندا، ئۇنىڭ بېرىدىغان روھىي ئوزۇقى ئەنە شۇنداق تاتلىق، شېرىن - شەربەت بولىدۇ. بۇنى پاراغەتتە ياشاپ، توقلۇقتىن شوخلۇق قىلىدىغان بەگزادىلەر - خېنىملار ھېس قىلالمايدۇ ھەم بۇنداق غۇبارسىز مۇھەببەتكە ئېرىشەلمەيدۇ. . .
— ئىسىملىرى نېمە؟ — ئايال مەتمۇسانىڭ مەڭزىدە توختاپ قالغان بىر تامچە ياشنى بارمىقىدا سۈرتۈۋەتتى، — ئوغلۇم سىلى بىلەن گەپلەشكەن كۈندىن بېرى، گەپلىرىنى قىلىدۇ.
— شۇنداقمۇ؟ مەنمۇ بۇ بالىنى زادىلا يادىمدىن چىقىرىۋېتەلمىدىم، — مەتمۇسا ئۇخلاپ قالغان بالىغا قاراپ قويدى، — مېنىڭ ئىسمىم مەتمۇسا، ئۆزلىرىنىڭچۇ؟ مەن كەتتىنى ئارىلاپ، سىلىنى زادىلا ئۇچرىتالمىدىم.
— ئىسمىم مەلىكە سايىپخان، مەن كەنت گىلەم كارخانىسىنىڭ يۇڭ يىپىنى ئىگىرىمەن، شۇڭا، تالا - تۈزلەرگە ئانچە چىقىپ قالمايمەن. . . كۈنلۈك ۋەزىپەم بار. . .
دۇنيادا كۆڭۈلدىن ئۇلۇغ ھەم سىرلىق بىر نەرسە بولمىسا كېرەك. مەتمۇسا مەلىكە سايىپخاننى بىر كۆرۈپلا كۆيۈپ قالغان بولسا، مەلىكە سايىپخانمۇ بۇ بوۋەك ساقالغا لەپىدە قاراش بىلەن، ئۇنىڭغا كۆڭلى چۈشۈپ قالغاندى. مەتمۇسا بىر ئىشتىن

ئەنسىرىگەندەك، ئۆينىڭ تۆت ئەتراپىغا قارىماقتا ئىدى. بۇنى سەزگەن مەلىكە سايىپخان كۈلۈپ قويۇپ:

— ئېرىم ئاشقازان كېسىلى بىلەن ئۆلۈپ كەتكەن، ئۇ چاغدا، ئوغلۇم نۇرەخمەت بىر ياشتا ئىدى، — دەپ قويدى. . .

— بالىنى تەستە چوڭ قىلغانلا؟ ھەي. . . — مەتمۇسا سول قولى بىلەن يۈزىنى سىيلىدى، — مانا مەنمۇ يالغۇز، ئەرمەك بولغۇدەك بىرەر بالامۇ يوق. بۇنداق سەرسانلىق تۇرمۇشتىن سەسكەندىم. . . بىراق، لايىقىدا بىرەر ھەمراھ تاپالماي، بويتاق يۈرۈۋاتىمەن. . .

ئۇلار بىردەم مۇڭداشقاندىن كېيىن، مەلىكە سايىپخان مەتمۇساغا ئوغلىنىڭ يېنىغا ئورۇن سېلىپ بېرىپ، ئۆزى ئۇ تەرەپتە يېتىپ قالدى. . .

مەتمۇسا ئەتىسى ئەتىگەندە، مەلىكە سايىپخانغا يېنىدىكى پۇلنىڭ ھەممىسىنى تۈنۈگۈزۈپ: «بالىغا كىيىم قىلىپ بەرسىلە. . . مەن سىلىنى يوقلاپ تۇرىمەن» دېدى — دە، قايتىپ كەتتى. ئۇ دادۇي ئىشخانىسىغا كىرگەندە، خالىق جەڭگۈار ئەترەتلەرنىڭ باشلىقلىرى — تۇرسۇن تايغان، مەمەت سىدىق سېرىق، مەتتۇردى پاناقلار بىلەن ھاراق ئىچىۋاتاتتى. بۇ سورۇندا، قېچىپ كەتكەن قاراۋۇلمۇ بار ئىدى. ئۇستەلگە يېيىلغان گېزىت ئۈستىدە، پارچىلانغان ئىككى توخۇنىڭ گۆشى تۇراتتى. خالىق مەتمۇسانىڭ تېڭىلغان قولىغا كۆزىنىڭ قۇيرۇقىدا قاراپ قويۇپ، غاجاۋاتقان توخۇ پاچىقىنى ئۈستەلگە تاشلىدى.

— ھە، قولۇڭغا نېمە بولدى؟ بىر كېچە يوقاپ كەتتىڭغۇ؟ — خالىقنىڭ چىرايىدىن قوراللىقلارنى قەستەن ئەۋەتمىگەنلىكى چىقىپ تۇراتتى، — ئادەم ئەۋەتسەم تاپالماي كەپتۇ. . . بىز تېخى سېنى ۋاڭبا باندىتلىرىغا قېتىلىپلا كېتىپ قالدىمىكىن دەپتۇق.

مەتمۇسا بولغان ئىشلارنى بىر قۇر سۆزلەپ بەردى. لېكىن خالىق قاقاقلاپ كۈلۈۋەتتى.

— مۇنداق دېگىن! بىر كېچە پەيزى سۈرۈپسەن — دە. . . قانداق تۇتۇنلۇق خوتۇنلارنىڭ خۇلقى سازمىكەن؟ . . .

— ئۇ، پاك، سەممىي ئايال، — مەتمۇسا قەسەم ئىچىۋاتقاندەك نەگىدۇر قاراپ قوشۇپ قويدى، — مەن ئۇنىڭ ئوغلىغا ئاتا بولماقچى. . .

— ياخشىغۇ! مەن ئۇ سەتەڭنىڭ كارامىتىنى بىر كۆرۈپ باقسام

بولغۇدەك. . . — خالىق ھاياسىزلىق بىلەن ھىجايدى، — ئاندىن توي قىلساڭ-
مۇ ئۇلگۇرىسەن. . .

ئولتۇرغانلار قاقاقلاپ كۈلۈشتى. يوغان ئېچىلغان ئېغىزلاردىكى چاينالغان لوقمە-
لار ئۈستەلدىكى توخۇ گۆشىگە چاچرىدى. مەتمۇسا خالىققا شۇنداق ئالايدىكى، ئولتۇر-
غانلار ئەندىكىپ كېتىشتى. . .

خالىق باغچا كەنتىگە ئارقا ـ ئارقىدىن ئىككى قېتىم ھۇجۇم قىلىپ، بىرەر تال
قورالغىمۇ ئىگە بولالماي قايتىپ كەلدى، ئەكسىچە، يەنە بىرنەچچە ئادىمىدىن ئايرىلدى.
شۇڭا، قول ئاستىدىكىلەرگە قىرىچە ـ يېنىچە تېگىدىغان سەپرا مىجەز بولۇپ قالدى.
بۇ كۈنلەردە، مەتمۇسانىڭ جاراھىتى ئېغىرلىشىپ، كېچىلىرى لوقۇلداپ ئاغرىپ، ئۇنى
زادىلا ئۇخلاتمىدى. شۇڭا ئۇ گۈڭشي دوختۇرخانىسىغا كۆرسەتمىسە بولمايدىغانلىقىنى
ھېس قىلىپ، شتاب ئىشخانىسىغا كىردى. قول ـ پۇتلىرىنى ھەركەتلەندۈرۈپ بەدەن
ھەركىتى قىلىۋاتقان خالىق گويا يېنىدا ھېچكىم يوقتەك، بىر ھازا گەپ قىلمىدى.
مەتمۇسا ئىككىنچى قېتىم رۇخسەت سوراش توغرۇلۇق ئېغىز ئاچقاندىلا، ئۇ: «پاشا
چاقسىمۇ پادىشاھقا ئەرز قىلىدىغان ھۆداق نېمىكەنسەن، مىق جىجاپ كەتكەندەك بىر
يەرگىمۇ دوختۇرخانىغا بارىمەن دەۋاتقىنىنى!» دېدى ـ دە، ھەركىتىنى ئوينىۋەردى.
بىراق ئۇنىڭ قوغدىغۇچىسى «ئابدۇنەيىم» ئاخشام ئۆزىنىڭ مەتمۇسانىڭ جاراھىتىنى
كۆرگەنلىكىنى، ئەگەر ۋاقتىدا داۋالاتماي، يىرىڭ كېڭىيىپ كەتسە، ئۇنىڭ قورالمۇ
تۇتالمايدىغانلىقىنى ئەيمەنمەيلا دېدى. خالىق «ئابدۇنەيىم» گە قايرىلىپ قارىدىيۇ، ئۇنىڭ
كۆزىنىڭ ئىچىگە تىكىلىپ تۇرغان كۆزلىرىنى، تۇرۇلگەن قاپاقلىرىنى كۆرۈپ، كۆزلە-
رىنى ئەپقاچتى. نۇرغۇنلىغان پارچە جەڭلەردە، ئومۇمىيۈزلۈك ھۇجۇملاردا ئۆزىنى جان
پىدالىق بىلەن قوغدىغان، ھەتتا ئەسكەرلىرى ئۆز جېنىنى ئېلىپ قېچىپ، ئۇنىڭ بىلەن
كارى بولمىغان جىددىي پەيتلەردىمۇ، ئۇنى قۇتقۇزۇپ ئېلىپ چىقىپ كەتكەن بۇ قارام
يىگىتتىن خالىق ئەيمىنەتتى ھەم ئۇنىڭغا ئىشىنەتتى.

— بوپتۇ بارغىن. . . لېكىن ۋەزىپەڭنى ئۇنتۇپ قالما.

— بۇ ئىشلىرى جايىدا بولدى، — دېدى «ئابدۇنەيىم» يەنىلا ئۇنىڭغا قارچىغىدەك
تىكىلىپ، — ئۇلارنىڭ ھەممىسى ئانىسى بىلەن دادىسىنى قوغدىغىلى كەلمىگەن. . .

مەتمۇسا بۇ غورا قاپاق بالىدىن سۆيۈنگەن ھالدا چىقىپ كەتتى. ئۇ بوستان
چېگرىسىدىن قېچىپ ئۆتكەندە، ئۇنى مۇشۇ بالا تاياقتىن قۇتقۇزۇپ قالغاندى، بۇگۈن

يەنە هەممىتىنى ئايىمىدى. مەتمۇسا قولىنى تاڭدۇرۇپ يىنىپ كەلگەندە، چۈشلۈك تاماق بولۇپ قالغاندى. قوراللىقلارنىڭ ھەممىسى دادۇي قورۇسىغا توپلاندى. خالىق جەڭچىلەرنىڭ ئوتتۇرىسىدا پۈتىنى كېرىپ ماختانغان ھالدا، يۇقاقۇندىكى قانلىق جەڭدە يوتىسىنىڭ يارىلانغانلىقىنى، ئابدۇنەيىمنىڭ ئۇنى يۇدۇپ، يامغۇردەك ئوقلار ئارىسىدىن قۇيۇندەك ئېلىپ چىقىپ كەتكەنلىكىنى سۆزلەپ بېرىۋاتاتتى. قوراللىقلارمۇ بۇ ئون سەككىز ياشلىق كەم سۆز بالىغا چاقچاق قىلىش ئۈياقتا تۇرسۇن، ئوشۇق ـ تۆشۈك گەپمۇ قىلالمايتتى. ئۇ ھېچكىمگە ئارىلاشمايتتى. ئۇلار ئۇنىڭ داۋاملىق قانداقتۇر چوڭقۇر خىيال بىلەن يۈرگەنلىكىنى كۆرەتتى. گويا ئۇنىڭ كۆزىنىڭ ئارقىسىدا يەنە بىر كۆز بارەدەك، ئۇنى بەكمۇ سىرلىق ھېس قىلاتتى. . .

خالىقنى ئورىۋالغان قوراللىقلار ھەرقايسى جەڭلەردە بولغان جىددىي ئېلىشىشلار ھەققىدە راسا قىزغىن پاراڭ سېلىشۋاتقاندا، دەرۋازىدىن مەلىكە سايىپخان ئوغلىنى ئەگەشتۇرۇپ، كوردىدا تاماق كۆتۈرۈپ كىردى. مەتمۇسا ئۇنىڭ ئالدىغا باردى ۋە: — مەلىكەم، ئاۋاره بولۇپ تاماق ئېلىپ كەپسىز. . . — (ھازىر ئۇلار سىزلىشەتتى) دېدى ـ دە، ئۇنى ياتاققا باشلىدى. ياتاق ئىشىكى يېپىلىشى بىلەن، ھويلىدىكى قوراللىقلار ھاياسىزلىق بىلەن پاراقلاپ كۈلۈشتى. ھايۋانلار! — دېدى مەلىكە سايىپخان كورىنىڭ ئاغزىنى ئېچىۋېتىپ. ئۇ تۇخۇم قورۇپ لەغمەن ئېتىپ ئېلىپ كەلگەنىدى.

— قېنى ئىسسىقىدا يەۋېلىڭ! — مەلىكە سايىپخان چوكىنى رومال ئۈچىدا سۈرتۈۋېتىپ مەتمۇساغا تۇنقۇزدى.

مەتمۇسا خالىقتىن بۇگۈن كۆرگەن خورلۇقلىرىنى ئۇنتۇدى. ئۇنىڭ پۈتۈن ۋۇجۇدىنى سۆيۈنۈش ۋە ئىپتىخار قاپلىدى. ئەگەر شۇ تاپتا ئىمكانىيەت يار بەرسە، ئۇنىڭ مەلىكە سايىپخاننى باغرىغا چىڭ بېسىپ، ئاشۇ گىرده نانده‌ك يېرىلغان مەڭزىلىرىگە، جاپادا قاتقان ئالقانلىرىغا، ئىشىق ئۈچقۇنلىرى چاچراپ، خۇمارلىشىپ تۇرغان قوڭۇر چىقىر كۆزلىرىگە قانماي ـ قانماي سۆيگۈسى، ئۇنىڭغا: «مەلىكەم، بۇنىڭدىن كېيىنكى ئۆمرۇم سىز ئۈچۈن! ۋاپادار ئەر، كۆيۈمچان ئاتا بولىمەن. . .» دەپ، ئىمانى بىلەن ئەھده قىلغۇسى كەلدى. . .

مەتمۇسا تامىقىنى يەۋېتىپ، تۇخۇم چىقىسلا، بېقىنىدا سۇۋۇشۇپ ئولتۇرغان بالىنىڭ ئاغزىغا سالاتتى. ئاتا مېھرى كۆرمىگەن بۇ گۆدەك خۇددى ئۆز ئاتىسىنى تېپىۋالغاندەك، ئاغزىنى كاككۈك بالىسىغا ئوخشاش ئاچاتتى.

— داداش، قولىڭىز ئاغرىۋاتامدۇ؟...
— ياق بالام... هازىر خېلى ياخشى...
— ئاخشاملىققا مېنىڭ بىلەن يېتىڭا!... ئۆتكەندىكىدەك بوينىڭىزنى قۇچاقلاپ ياتىمەن.
— داداشنىڭ كېچىدە ۋەزىپىسى بار، — مەلىكە سايىپخان بويۇنلىرىغچە قىزىرىپ كەتتى، — ۋەزىپىسى تۈگىگەندە، سېنىڭ بىلەن ياتىدۇ...
— ئەمىسە، قولىغا ئوق تەگكەندە ياتامدا؟...
مەتمۇسا بىلەن مەلىكە سايىپخان تەڭلا كۈلۈۋەتتى. ئۇلار ئىناق ئەر ـ خوتۇنلاردەك كۈلۈشۈپ، بالىنى گەپكە سېلىۋاتقاندا، خالىق كىرىپ كەلدى. ئۇ ئايالىنىڭ تۇلۇق تاشتەك تولغان بەدىنىگە، چىڭ كۆكسىلىرىگە، تۆكۈلۈپ تۇرغان قاش ـ كىرپىكلىرىگە، بولۇپمۇ ئايالىلاردا ئاز تېپىلىدىغان ساغۇچ قوڭۇر چېقىر كۆزلىرىگە قاراپ، ئىچىدە: «بولىدىغان مال ئىكەن...» دەپ ئويلىدى. گەرچە ئاق پىشماقلاردىن بولمىسىمۇ، ئۇنىڭ مېھرى ئىسسىق، مىجەزى شۇللۇق ئايال ئىكەنلىكى بىلىنىپ تۇراتتى. مەلىكە سايىپخان خالىقنىڭ هاياسىز قاراشلىرىغا، بىزەك چىرايىغا ئاچچىقى كەلدى بولغاي، قاچىلارنى داستىخانغا ئوراپ، بالىسىنى يېتىلەپ، مەتمۇساغا «خوش» دېدى ـ دە، چىقىپ كەتتى.
— خېلى ـ خېلى ئىشلارغا دىتىڭ يەتمىگىنى بىلەن، — دېدى خالىق تاماكىسىنى چىشلىگىنىچە ئۇياقتىن ـ بۇياققا مېڭىپ، — خوتۇن تاللاشتا كۆزۈڭ ئۆتكۈر ئىكەن جۇمۇ سېنىڭ! پاھ ـ پاھ، تېنىگە ئەت قونغان پاخلاندەك مىققىدە بىر نېمىكىنا؟... بىرەر ـ ئىككى كېچىلىككە يارايدىكەن...
مەتمۇسا سەكرەپ قوپۇپ، ئۇنىڭ گېلىدىن بوغماقچى بولدىيۇ، لېكىن ۋاقتى ئەمەسلىكىنى ئويلاپ، ئۆزىنى تۇتۇۋالدى. بۇنداق قىلغاندا، «قىساس يولىدا يەتمەكچى بولغان ئارزۇ ـ ئارمانلىرى» بەربات بولاتتى. ئۇ بۇ قىساس ئۈچۈن، هەرقانداق خورلۇقلارغا چىداشقا رازى ئىدى...
خالىق بۇگۈن كېچە مەتمۇسا «ئەجەل ئېغىزىغا» كەتكەن هامان، مەلىكە سايىپخاننى تۇتۇپ كېلىشنى كۆڭلىگە پۈكتى. لېكىن ئۇنىڭ بۇ شېرىن خىيالى هايال ئۆتمەي كۆپۈككە ئايلاندى. چېپىپ كەلگەن ئېتىدىن پۇرقىراپ هور كۆتۈرۈلۈۋاتقان خەۋەرچى دادۇي ئىشخانىسىغا كىردى ـ دە، خالىققا بىر پارچە خەتنى تۇنقۇزدى. بۇ «بىرلەشمە

باش سلىڭىۋ» نىڭ خالىقىنىڭ دەرھال قايتىپ يېڭى ۋەزىپە تاپشۇرۇۋېلىشى ھەققىدىكى بۇيرۇقى ئىدى.

قوراللىقلار تەييارلىقىنى قىلىپ كوچىغا توپلاندى. مەلىكە سايىپخان بالىسى بىلەن مەتمۇسانى ئۇزىتىپ قويۇش ئۈچۈن كەلدى. ئۇ ياغلىققا ئورالغان پىششىق تۇخۇمنى كەلگۈسى ئىبرىنىڭ قولىغا تۇتقۇزۇپ: «ئامان بولۇڭ، بالىنى ئويلاڭ، ئۇ سىزگە بەك ئامراق. . . مەن سىزنى ساقلايمەن. . . » دېدى ـ دە، يىغلىۋەتتى. بۇنى ئات ئۈستىدە تۇرغان خالىق كۆرۈپ، دىمىغىنى قاققانچە، قوراللىقلارغا ۋارقىرىدى:

— مېڭىڭلار! . . .

يىقىلغان چىنار، توزىغان گۈل

ئاپىرىلىنىڭ ئىللىق شامىلى تەبىئەتكە جان ئاتا قىلىپ، داۋۇ دەرەخ، گۈل ـ گىياھلارغا ئۈششاق، يۇمران، نازۇك بىخ ۋە ياپراقلارنى سوۋغا قىلدى. كائىنات سۈس مايىسرەڭ لىباس كىيگەن، مەجنۇن تاللارنىڭ ئەۋرىشىم چوكان جالالىرى خوتەن قىزلىرىنىڭ قىرىق ئۆرۈم چاچلىرىدەك سۈباتلىق كۆرۈنەتتى. باغلار، ھويلىلار ئاق، ھال رەڭ، قىزغۇچ چېچەكلەرگە پۈركەلدى.

ھاياتلىقنىڭ قانۇنىيىتى شۇنداق، ھەر باھار كەلگەندە، ئادەملەرنىڭ كۆڭلىمۇ باھار شادلىقىغا چۆمىدۇ. . . بىراق، گۈجان كوچىسىدىكى بالىخانىلىق، باغلىق قورۇ ئېغىر سۈكۈناتقا چۆمگەندى. خانىنىزاتخان ئاننىڭ ھالى ئېغىرلاشقان. . . ئۇ، ئەتراپىدا قول قوشتۇرۇپ قاراپ تۇرغان كامىل، ھېكمەت، مۇرات، ئالىمجان، شادىمان، ئاماننىلا، سەئىدە، نەفىسە، زۇمرەت قاتارلىق يىگىت ـ قىزلارغا قاراپ ئاستا سۆزلىمەكتە. . . نەسىھەت قىلماقتا. . . ئارزۇ ـ ئارمانلىرىنى قالدۇرماقتا ئىدى. ئۇ ھامىراپ تۇراتتى:

— بالام ئالىمجان، ئۆزلىرى باشقىلاردىن ھۆرمەت ـ ئىناۋەتتە، ئەقىل ـ پاراسەتتە چوڭ، — مومايى ھەممىگە تەكشى قارىدى، — مەن كامىل بالامنى ئاۋىلىن خۇداغا، ئاندىن قالسا ئۆزلىرىگە تاپشۇردۇم. . . ئاكىلىق ھەم ئاتىلىق مېھىرلىرىنى ئاتا قىلارلا. . .

— خاۋاتىرلەنمىسلە خان ئانا. . . ئۆزلىرى بىر ئوبدان تۇرۇپتىلىغۇ! خۇدايىم

شىپالىق بېرىدۇ، — ئالىمجان مومايىنىڭ قوللىرىنى تۇتتى، — بىز دوستلار كامىلنى يېتىمسىرىتىپ قويمايمىز.

خانىنىزاتخان ئانا ئورنىدىن تۇرماقچى بولغانىدەك، بېشىنى ياستۇقتىن كۆتۈردى — دە، يەنە تاشلىدى. بۇنى كۆرگەن سەئىدە يىغلىغانچە ئاستا ئېڭىشتى ۋە:

— خان ئانا، ياستۇققا يۆلىنەملا؟ — دەپ سوردى.

— بالىلىرىم، مېنى يۆلەپ باغقا ئېلىپ چىقساڭلار. . . — دېدى خانىنىزاتخان ئانا ئىلتىجا بىلەن، — باغنى بىر كۆرگۈم بار. . .

— گىلەم بىلەنلا كۆتۈرۈپ ئېلىپ چىقايلى، — دېدى ئالىمجان سەئىدەگە، — كىچىكرەك گىلەم بولسا تېخى ياخشى. . .

سەئىدە قوش كارىۋاتقا سالىدىغان سۈلۈ گىلىمنى كۆتۈرۈپ چىقىپ، ئۈستىگە كۆرپىنى ئىككى قاتلاپ سالدى ۋە پەي ياستۇقنى قوشلاپ قويدى. يىگىتلەر گىلەمنىڭ تۆت ئۇچىدىن ئاۋايلاپ كۆتۈرۈپ ماڭدى. بۇنىڭدىن سەكسەن بەش يىل مۇقەددەم ئون ئالتە ياشلىق خانىنىزاتخان خېنىمنى ئابدۇلەتىپ ئەمىر نەققاشىغا ياتلىق قىلغاندا، يۇمىلاق شەھەر كۆلىبىشى كوچىسىدىكى بالىخانىلىق قورۇدىن ئۇنى مانا مۇشۇنداق گىلەمدە كۆتۈرۈپ چىقىشقانىدى. . . ئۇنىڭ هايات خاتىرىلىرىدە بۇ خاسىيەتلىك كۈن زادىلا ئۇنتۇلمىغانىدى. موماي ئىچىدە: «مۇرەببەم، دىدارلىشىدىغان دەقىقىلەر يېتىپ كەلدى. . . » دەپ پىچىرلىدى. مومايىنىڭ قويۇڭلار! دېگەن ئىشارىتى بىلەن، يىگىتلەر گىلەمنى يايىپشىل يۇمران چىملىق ئۈستىگە قويدى. خانىنىزاتخان ئانا چېچەكلىك باغقا، سۈس يېشىلىققا پۈركەلگەن مېۋە كۆچەتلىرىگە تويماي — تويماي قارىدى. ئاندىن يىنىدىكى قىر ئۈستىدىن بىر غۇلاچتەك بىخلىنىپ چىققان مەغىز گۈلىگە مېھىر بىلەن تىكىلدى. ئۇنىڭ بىر غېرىچتەك كېلىدىغان قىپقىزىل بىخ بەرگىلىرىدە ئۇنچىدەك شەبنەملەر يالتىراپ تۇراتتى. . . موماي مەغىز گۈلى بىخلىرىنى ئالقانلىرىدا ئاستا سىيلىدى. ئۇنىڭ كۆزلىرىدىن ياش دومىلاپ چۈشتى. . .

خانىنىزاتخان ئانا ئەتىسى تاڭ نۇرلىرى چېچىلغاندا دۇنيادىن ئۆتتى. . . هەممىلا يەردە توساق ۋە بارىكادىلار بولغاچقا، يىراقتىكى ئۇرۇق — تۇغقانلار كېلەلمىدى. كامىلنىڭ دوستلىرى، شەھەردىكى يېقىن — يورۇقلار ۋە گۈجان كوچىسىدىكى جامائەت كۆچۈپ دېگۈدەك كېلىپ، مەرھۇمەنىڭ نامىزىنى چۈشۈردى. دوستلار يېشىل مەخمەل يۇپۇق يىپىلغان جىنازىنى خانىنىزاتخان ئاننىڭ ئەجدادلىرى قويۇلغان گۈجان مازىرىغا

ئېلىپ كەتتى. . .

ھېكمەت، مۇرات، ئالىمجان، نەفىسە، زۇمرەتلەر مەرھۇمەنىڭ يەتتە نەزىرىگىچە كامىلغا ھەمراھ بولۇشتى. مەھبۇبە تۇغۇتلۇق بولغانلىقى ئۈچۈن كېلەلمىگەنىدى. جامائەت نەزىردىن تارقىغاندىن كېيىن، ھېكمەت قېينانىسىنى ئېلىپ ئۆيگە قايتتى. مومىاي يالغۇز قالغان قىزىدىن ئەنسىرىدىمۇ، ئۆزىدىن ئېگىز ھاسىسىنى توكۇلدىتىپ دوڭغايغىنىچە ھېكمەتنىڭ ئالدىدا كېتىۋاتاتتى. ھېكمەت ھويلىغا كىرگەندىن كېيىن، ئېگىز پەلەمپەي ئالدىدا مومايىنى يۆلىۋالدى.

مەھبۇبەنىڭ قىرقى توشمىغان بالىنى زاكىداپ ئۆيدە كۆتۈرۈپ يۈرگەنلىكىنى كۆرگەن مومىاي: «قىرقىڭ توشمىغۇچە نېمىشقا ئورنۇڭدىن تۇردۇڭ؟» دەپ ۋارقىراپلا كەتتى. لېكىن مەھبۇبە قېتىغمىمۇ ئالماي: «كونىلارنىڭ ھېسابىدا قىرىق كۈن، ياشلار-نىڭ قائىدىسىدە يىگىرمە كۈن، ماڭا بىر ئايدىن ئاشتى» دەپ، ئاننىڭ ئاغزىنى تۇۋاقلاپ قويدى.

ھېكمەت قىزى تۇغۇلغاندا بىر قېتىم كەلگەنىدى. خانىزاتخان ئاننىڭ ئۆلۈمىنى ئۈزىتىش مۇناسىۋىتى بىلەن، ئۇنىڭغا بۇ ئۆيدە تۇرۇۋاتقانغا ئون كۈن بولۇپ قالغانىدى. شۇڭا، خوشلۇقىدىن ئۆزىنى بىلمەي قالغان مەھبۇبە بالىسىنى كۆتۈرۈپ كېلىپ، ئېرىنىڭ قېشىغا ئولتۇردى ـ دە: «قىزىم ئۇچقۇنئاي، دادا كەلدى، ئەنە قاراڭ، ئوغرى، قىماڭۋاز، دىۋانە، قاراقچى، كاپىر دادىڭىز كەلدى!» دەپ ئەركىلەتتى. بۇ گەپلەرنى ئاڭلاپ، مومايىنىڭ ئەرۋاھى ئۆرلىدى:

— ھەي، دېۋەڭ شەپشەك، ئېرىنى تىللاپ بالا ئەركىلەتكەن نەدە بار؟ — مومىاي قوللىرىنى شىلتىپ چالۋاقاپلا كەتتى، — قارا ئاغزىنىڭ ئەسكىلىكىنى! ھېكمەتجان بالام، ھەرگىز كۆڭۈللىرىگە ئالمىسىلا.

— ۋاي تېخى ياخشىچاق بولۇۋالغىنىنى! — مەھبۇبە دەرھاللا جاۋاب ياندۇردى، — سەن تىللىساڭ بولىدىكەنۇ، مەن تىللىسام بولمامدىكەن؟. . .

— ھەي مەھبۇبە! — ھېكمەتنىڭ قاپاقلىرى تۇرۇلدى، — ئانا بىلەنمۇ تاكاللىشا-مدۇ؟ قانداق بىمەنىلىك بۇ!

— مەن قاچانىستەم ھېكمەتجان بالامنى تىللاپتىمەن ـ ھە؟ — مومىاي دۇۋىلەپ كەلدى، — ۋۇي قارا ئېغىز. . .

— ئۇنتۇپ قالدىڭما؟ ئالتە يىل ئىلگىرى ئۇ كېچىسى مېنى يوقلاپ كەلسە،

تىللاپ، قارغاپ ھەيدىۋەتكىنىڭ يالغانمۇ؟ . . .

— نېمە؟ . . . — مومايى تۇنجۇقۇپلا كەتتى. . . ئۇنىڭ بېشى چۈشۈپ كەتكەنچە، كەچكىچە گەپ قىلمىدى. ئۇ، ھويلىغا چىقىپ كەتكەن ھامان، ھېكمەت مەھبۇبەگە ئاچچىقلاپ قالدى:

— مەن يۈزىگە سالماڭ دېمىگەنمىدىم؟ بۇگۈن سىزگە زادى نېمە بولدى؟ مەن كېتىمەن، — ھېكمەت ئورنىدىن تۇرغاندى، مەھبۇبە دەرھاللا ئۇنىڭ بىلىكىگە ئېسىلدى.

— بولدى، خاپا بولماڭا! مەن ئانامدىن كەچۈرۈم سوراپ بولمىدىمۇ؟ — مەھبۇبە خجىل بولغاندى، — شۇ چاغقىچە ئىچىمدە ساقلىنىپ كەلگەن گەپ، ئۆزۈممۇ بىلمەيمەن، ئاغزىمدىن چىقىپ كېتىپتۇ. . .

كەچلىك تاماق جىمجىت يېيىلدى. ھېكمەتنىڭ ئىشارە قىلىشى بىلەن مەھبۇبە ئانىسىغا قارىدى ۋە «خاپا بولماڭا ئانا! . . . ئاغزىمدىن چىقىپ كېتىپتۇ. . . » دېدى ـ دە، مىچىدە قىلىپ يىغلىدى.

— ئانا! — دېدى ھېكمەت ئەپۇ سورىغان تەلەپپۇزدا، — ئۇ سىلىگە قارىتىپ دېگەن گەپ ئەمەس، مەھبۇبە داۋاملىق مەن بىلەن چېقىشىپ، ئاشۇنداق گەپلەرنى قىلىدۇ، مەنمۇ كۆنۈپ قاپتىمەن. . .

— بولدى، كۆڭلۈمنى ياسىمىسلا بالام، — مومايى رومىلىنىڭ ئۈچىنى كۆزلىرىگە باستى، — مېنىڭ كۆڭلۈمنىڭ پاراكەندە بولۇۋاتقىنى قىزىمنىڭ ھازىر جاۋابلىقى ئەمەس. مەن خودا ئالدىدا كۆپۈرلۈق ئۆتكۈزۈپتىمەن. مېنىڭ سىلىنى بوسۇغامغا «ئىكىكىنچى دەسسەتمەيمەن» دەپ ھەيدىۋەتكىنىم ئېسىمدە. . . لېكىن خودا: «ئۇ ئەگەر ساڭا ئوغۇل بولۇپ قالسا نېمە دەيسەن؟ » دەپ كارامىتىنى كۆرسەتتى. . . توۋا قىلدىم! توۋا! . . .

مومايى ياقىلىرىنى چىشلىدى. ئاندىن قەدىمكى بىر رىۋايەتنى سۆزلەپ بەردى:

. . . بۇرۇنقى زاماندا، ناھايىتى سەت ھەم نامراد بىر يىگىت ئۆتكەنىكەن، ئۇ ئوتتۇز ياشقىچە ئۆيلىنەلمەپتۇ. ھېچكىم ئۇنىڭغا قىزىنى بەرمەپتۇ. . . بۇ يىگىت ھەركۈنى كېچىسى خودىغا ناله قىلىپ يىغلاپتۇ. . . ئاللا ئۇنىڭ تىلىكىنى مەقبۇل ئەتتىمۇ، ئىش قىلىپ، تاڭ ئاتارغا يېقىن ئاللادىن ئۇنىڭغا: «ھەي يىگىت، بۇگۈن ئاخشام مۇشۇ مەھەللىدە بىر قىز تۇغۇلىدۇ، شۇنى ساڭا جۈپتى ھالال قىلىپ ئاتىدىم. . . » دېگەن

ۋەھى كەپتۇ. . . يىگىت تېخىمۇ غەمگە تولۇپتۇ ۋە: «بۇگۈن تۇغۇلغان شۇم قاچان چوڭ بولۇپ بالاغەتكە يەتكىچە مەن خوتۇنسىز بويتاق يۈرەمدىم؟» دەپ، شەيتاننىڭ كەينىگە كىرىپ، نىيىتىنى بۇزۇپتۇ ـ دە، كېچىدە ئۇ بۇۋاقنى بۆشۈكىدە تۇرغۇزۇپلا بوغۇزلىۋېتىپ، يات يۇرتلارغا قېچىپ كېتىپتۇ. . . ئۇ، ئۇ يەرلەردە ئىش ـ ئوقەتكە كىرىشىپ، پۇل ـ ماللىق بوپتۇ. بىراق، يەنىلا ئۆيلىنەلمەپتۇ. ئاخىرى، كەمبەغەل بىر ئوتۇنچى ئون بەش ياشلىق قىزنى ئۇنىڭغا بېرىپتۇ. ئۇ چىملدىققا كىرگەندە، قىزنىڭ بويىدىكى تارتۇقنى كۆرۈپ قېلىپ، نېمە بولغانلىقىنى سوراپتۇ. قىز: «بو-ۋاق ۋاقتىمدا، بىر قارا كۆڭۈل ئادەم مېنى بۆشۈكۈمدە تۇرغۇزۇپ بوغۇز-لىۋېتىپتىكەن. . . » دەپتۇ. . .

– كۆردىلىمۇ بالام؟ – دېدى مومای ھېكمەتكە، – خۇدا پېشانىگە پۈتسە، ئۇنىڭدىن قېچىپ قۇتۇلماق زىنھار مۇمكىن ئەمەس. . .

ھېكمەت ئەتىسى ئەتىگەندە بوستانغا يۈرۈپ كەتتى. شەھەردىن بوستان چېگرىسىغىچە بولغان يەرلەر لىيەنزۇڭسىنىڭ قولىدا بولغاچقا، ئىككى يىلدىن بېرى ئۇ يەرلەردىن ئۇدۇللاپ ئۆتكىلى بولمايۋاتاتتى. شۇڭا، ھېكمەت گۇجان كوچىسى بىلەن توساللا گۇڭشېسىنىڭ «توققۇز گۈمبەز» كەتتىگە چىقتى، ئۇ يەردىن مېڭىپ، قارامەت، جالال-باغ، ھالالباغلارنى ئايلىنىپ، كۈن قىيىلغاندا، بوستان ئوتتۇرا مەكتىپىگە يېتىپ كەلدى. ئۇ مەھبۇبە سومكىسىغا سېلىپ قويغان قاتلىما بىلەن قورسقىنى توياغۇزغاندىن كېيىن، ئىتتىپاق ياچېيكىسىغا كىرىپ رەسىم سىزدى. ئۇنىڭ سىزىۋاتقىنى ماۋجۇشۇ-نىڭ ئېگىزلىكى ئىككى مېتىر كېلىدىغان ئۆلچەملىك سۈرىتى ئىدى. ھېكمەت ئۇنى مەمتىلى ئىبراھىم ئۈچۈن سىزىۋاتاتتى. چۈنكى ئۇ ئون بەش كۈن ئالدىدا ھېكمەتكە: «ئىككى بالام كىچىك، ئۆيدە ئاش ـ تاماق ئەتكۈدەك ئوتۇن قالمىدى. دادۇيلەرگە چىقسام، بىر تۇپمۇ دەرەخ سېتىپ بەرمىدى. ماۋجۇشىنىڭ رەسىمنى سىزىپ بەرگەن بولساڭ، ئوتۇنغا تېگىشمەكچى ئىدىم. . . » دەپ يالۋۇرغانىدى. ھېكمەت گۇڭشې، دادۇيلەر ئېلىپ كىرگەندە ئېشىپ قالغان تاختايلاردا رامكا ياسىغان، ئۆتكەندە سىزغان رەسىملىرىدىن قالغان خام سۈرۈپنى تارتقان. ئاندىن ئۇنىڭغا يار يىلىم سۈيى بېرىپ، سۈرۈپ قاتقاندىن كېيىن، رەسىمنى سىزىشنى باشلىغانىدى. ھېكمەت رەسىمنىڭ چالد-سىنى كەچكىچە ۋە ئەتىسى بىر كۈن سىزىپ پۈتتۈردى. بويىقلىرى قۇرۇپ بولغۇچە، يەنە بىر كۈن ئۆتتى. ئاندىن، مەمتىلى ئىبراھىم ئۇنى قايتا ـ قايتا رەھمەت ئېيتىپ

ئېلىپ چىقىپ كەتتى. ئەتىسى چۈشتە، مەمتىلى ئىبراھىم ئۇچ ئات قېتىلغان ئىككى ھارۋىغا ئۇرۇك ئوتۇنى، تۆت تاغار مەدەك، تاختاي تىلىدىغان ئىككى كېسىم ئۇجمە ياغىچى قاتارلىقلارنى دۆۋىلەپ بېسىپ مەكتەپكە ئېلىپ كىردى. خوشاللىقتىن، ئۇنىڭ ئاغزى قۇلىقىغا يەتكەندى.

كەچتە، ھاۋا ئاينىپ بوران چىقىشقا باشلىدى. بۇ ئۆرۈك چېچىكى ۋاقتىدا بولىدىغان بىر قېتىملىق جۇدۇن ئىدى. ئەمدىلا چاشقان قۇلىقى بولغان يۈمران يوپۇرماقلار ۋە قىپقىزىل نازۇك بىخلارنى قىيپاش ئۇرغان بوران رەھىمسىزلىك بىلەن تۆكمەكتە ئىدى. گۈركىرىگەن، ئۇشقىتقان ئاۋازلارغا تەڭكەش بولۇپ، ئاندا ـ ساندا مىلتىق، ئاپتوماتلارنىڭ سايراشلىرى ئاڭلىنىپ تۇراتتى. ئوغۇل ـ قىزلار ياتاقلىرىنىڭ ئۆگزىسىگە قۇم تاغارلىرىدىن ياسالغان پوتەيلەردە شۇمشەيگەن قاراۋۇللار لاسكوي تەرەپكە قارىتىپ ئوق ئۇزۇپ قويۇاتتى. بۇنداق جۇدۇنلۇق كۈنلەر خەتەرلىك ھېسابلانغاچقا، قاراۋۇللار كۈچەيتىلدى. قىشچە گۈلخان يېقىپ چىققاچقا، قاپقارا ئىسلىشىپ كەتكەن ئۆتۈشمە سىنىپلاردىكى قوراللىقلار خىش تامنىڭ تۆشۈكلىرىگە كەپلىۋالغان قوراللىرىنى قۇچاقلاپ، بىرىنچى دەرىجىلىك ئۇرۇش تەييارلىقىدا تۇراتتى... گۇڭشى ئىدارىسى، ئاشلىق پونكىتى ۋە سودا سارايلىرىنى قوغداۋاتقان دېھقان قوراللىقلار چوڭ دەرۋازىدىن ئالدىرىشىپ چىقىپ يۈرۈشەتتى...

ھېكمەت بىر ئايدىن بېرى غېرىپسىنىپ قالغان مەشكە ئوت ياقتى. ئۆي ئەمدىلا ئىسسىپ تۇراتتى، مۇرات كىرىپ كەلدى. ئۇ تىترىگىنىچە، كىچىك ئورۇندۇقنى مەشنىڭ ئالدىغا سۈردى.

— ۋاي، ۋاي، مۇسناخۇن، ئۆيۈڭ ئەجەپ ئىسسىقكىنا؟— مۇرات قوللىرىنى ئۇۋۇلىدى، — زۇمرەت گۈلچىنىڭغا ئىشتان ـ پايپاق تىكىۋاتىدۇ. زېرىكىپ سېنىڭ قېشىڭغا كىرىشىم.

— ھەي، شۇنداق جۇدۇن بولۇۋاتسا، كۆڭلەكچانلا چىققىنىڭ نېمىسى؟ — ھېكمەت پالىشۇپكا جۇۋۇسىنى ئۇنىڭغا يېپىپ قويدى، — سوغۇق تېگىپ، مىچىلداپ قالما يەنە...

— پاھ... پاھ، ئانامدەكلا مېھرىبان نېمىغۇ سەن!...

مۇرات بىر ناخشىنى دىمىغدا غىڭشىپ ئېيتقىلى تۇردى. ئۇ ئاھاڭغا ماسلاشتۇرۇپ مەشنىڭ قاپقىقىنى بارماقلىرىدا چەكمەكتە ئىدى. ئۇنىڭ

چىرايىدىن خۇشاللىقى بىلىنىپ تۇراتتى.

— ھەي، ئۆمۈچۈك پاچاق، — دېدى ھېكمەت چاي دەملەۋېتىپ، — بەك خوش كۆرۈنسەنغۇ؟ زۇمرەت ساڭىمۇ ئېغى ئوچۇق ئىشتان تىكىپ بەردىمۇ - يە؟ . . .

— يامان سەزگۈر نېمە جۇمۇ سەن! ئەكەل، قىزىق چېيىڭنى بىر پىيالە ئىچەي، — مۇرات پىيالىنى ئالقانلىرى ئارىسىغا ئالدى ۋە ئالدىرىماي پۇۋۇلىدى، — خوشلىقىم ئىچىمگە پاتماي ساڭا دېگىلى كىردىم. . .

زۇمرەت چۈشتە تۇخۇم قورۇۋېتىپ، تۈيۇقسىزلا «ھۆ» دېدى - دە، تالاغا يۈگۈرۈپ چىقىپ كەتتى. مۇرات ئارقىسىدىن چىققاندا، ئۇ ئېرىق لېۋىدە ئولتۇرۇپ، ئارقا - ئارقىدىن قۇرۇق ھۆ قىلىۋاتاتتى. كۆزلىرىنى لىقمۇ لىق ياش قاپلىۋالغان زۇمرەت ئورنىدىن تۇردى ۋە ئېرى سۇنغان لۆڭگىنى ئېلىپ كۈلدى. ئۇ مۇراتنىڭ: «زىيان قىلغۇدەك نېمە يېگەنتىڭىز؟ . . .» دېگەن سوئالىنى جاۋابسىز قالدۇرۇپ، كۈلۈپلا تۇراتتى. ئايالارنىڭ قورسىقىدا قالغاندا، يېمەكلىكلەردىن، بولۇپ- مۇ ماي پۇرىقىدىن ھۆ بولىدىغانلىقى بىردىنلا ئېسىدىن كەچكەن مۇرات: «شۇنداقراق ئىش بارمۇ - يە؟» دەپ سورىدى. «بارمۇ - يە؟» ئەمەس «بار. . . دەك! . . .» زۇمرەت قاقاقلاپ كۈلدى - دە: «ھېلىمۇ ياخشى، گۈلچىنىڭىنى ئوچ ياشقا كىرگۈزۈۋالـ- دىم. . .» دېدى. خوشلۇقتىن خۇددىنى يوقاتقان مۇرات زۇمرەتنى كۆتۈرۈپ ئوچ قېتىم پىرقىراتتى ۋە ئىككىسى تەڭلا كارىۋاتقا يىقىلدى. مۇرات: «قېنى ئېيتىڭا، نەچچە ئايلىق بولغاندۇر. . . چوقۇم ئوغۇلغۇ دەيمەن؟ . . .» دەپ پىچىرلىدى. زۇمـ- رەت: «مۇشۇ ئاي ھېساب. . . ئالدىنقىسىغا قارىغاندا، باشقىچە ئالامەتلەرنى سېزىۋاتـ- مەن. . . شۇنىڭغا قارىغاندا. . .» زۇمرەتنىڭ گېپىي تۈگە - تۈگىمەيلا، مۇرات قولىنى ئېگىز كۆتۈرۈپ: «ئاھاي، ئوغۇل! . . . ياشىسۇن شور تۇمشۇق زۇمرەت! . . . تۇمەن مىڭ يىللار ياشىسۇن! . . .» دەپ شوئار توۋلىدى. . .

ھېكمەت قاقاقلاپ كۈلۈۋەتتى.

— ھەي ئەكسىيەتچى، شىۋجېڭجۇيىچى شادىپاچاق. . . بىز بىرلا ئادەمنى «تۇمەن مىڭ يىللار. . .» دەپ شوئار توۋلايمىز. . . — دېدى ھېكمەت قولىنى شىلتىپ، — ئەگەر مۇشۇ گېپىڭنى خۇڭۋېيىڭلار ئاڭلاپ قالسا، ئۆزۈڭنى ئاسماققا ئېسىپ، تېرەڭنى تەتۇر شىلىدۇ جۇمۇ! . . .

— مېنىڭ خوتۇنۇمنى شۇنداق دېيىشكە ھوقۇقۇم بار. . . — دېدى مۇرات قېتىنغـ-

مۇ ئالماي.

— هوقۇقتىن گەپ ئېچىۋاتقىنىنى ماۋۇ يىگىناغۇچىنىڭ؟ سېنىڭ بىلەن ماڭا نەدە قالغان هوقۇق ئىكەن ئۇ؟ هازىرقى ۋاقىتتا هوقۇق دېگەن گەپ يوق. رىجىم بىلەن قالپاقتىن قۇتۇلالماي تۇرغاندا، دەۋاتقان گەپىنى كۆرەيمۇ بۇنىڭ؟

مۇراتنىڭ خۇشال چىرايىنى بارا ـ بارا هەسرەتلىك تۇمانلار قاپلىدى. ئۇ، چىنىسىنى يېنىغا قويۇپ، يۇزلىرىنى سىيلىدى. قانداقتۇر كۆڭۈلسىز بىر ئىشنى ئەسكە ئالغاندەك ئۇلۇق ـ كىچىك تىندى. هېكمەت مەهبۇبە بىلەن توي قىلىپلا غۇلجىغا كەتكەندىن كېيىن، مۇرات زۇمرەتنى ئېلىپ قەشقەرگە بارغاندى. ئانىسى گۈلچىنىڭ «ماڭا هەمراه بولسۇن، قالدۇرۇپ كەت!» دەپ تۇرۇۋالدى. ئەمما مۇرات: «هازىر گۈلچىنىڭ بىر ياشتىن ئاشتى... ئىككى ـ ئۈچ ياشقا كىرسە، ساڭىمۇ ئېغىرلىقى چۈشمەيدۇ، شۇ چاغدا قالدۇرۇپ قويايى...» دەپ ياندۇرۇپ كەلگەندى. بۇلتۇر يازدا، ئانىسىنىڭ ئۆلۈم خەۋىرى كەلدى... ئۇلار قىزىنى چوڭ ئۆيگە تاشلاپ قويۇپ، مەرهۇمنىڭ نەزىر ـ چىرىقىنى ئۆتكۈزۈش ئۈچۈن قەشقەرگە كەتتى.

— شۇ چاغدا ئانامنىڭ تەلىپىنى رەت قىلغانلىقىم كۆڭلۈمدە ئۇنتۇلغۇسىز بىر داغ بولۇپ قالدى، — دېدى مۇرات هەسرەت بىلەن، — مانا ئەمدى بېرەي دېسەم ئۇ يوق!...

— كۆڭلۈڭنى يېرىم قىلما!... ئادەمنىڭ ئۆمرى ئارزۇ ـ ئارمان بىلەنلا ئۆتىدىغان ئوخشايدۇ...

— هېكمەت، سەن داداڭنىڭ، مەن ئانامنىڭ يۈزىنى كۆرەلمىدۇق، — دېدى مۇرات غەمكىن هالدا، — ياكى ئۇلارنىڭ بىزنى باققان ئەجرىنىڭ مىڭدىن بىرىنىمۇ قايتۇرالمىدۇق... بەزىدە، بۇلارنى ئويلاپ، ئۆزۈمدىن نەپرەتلىنىپ كېتىمەن... ئانام ياشلا تۇل قالغاندى. ئۇ مېنى دەپ ياتلىق بولمىدى. دوپپا ـ تۇماق تىكىپ، ماشىنچىلىق قىلىپ، مىڭ بالالىقتا مېنى باقتى، چوڭ قىلدى، ئوقۇتتى. ئۇنىڭ هېيىت ـ ئايەملەردىمۇ ئۈچىسىغا يېڭىراق كىيىم چىققىنىنى ئەسلىيەلمەيمەن. ئاتا ـ ئانا بالا ئۈچۈن ئۆزىنى قۇربان قىلالايدىكەن، لېكىن بىز بالىلار باغرى تاش كېلىدىكەنمىز...

— بۇنى باغرى تاشلىق دېگىلى بولماس؟ — هېكمەت مۇراتنىڭ چىنىسىنى تولدۇرۇپ چاي قۇيۇپ قويدى، — ئىنىستىتۇتتا ئوقۇۋاتقان چاغلىرىمىزدا، تۇنجى بولۇپ

ئامىنە ئىككىمىز كومسۇمۇل ئەزاسى بولدۇق. بىز ئۆزىمىزنى خۇددى جەمئىيەتنى تۈزەيدىغان، ئاۋام خەلقنى يېتەكلەپ ماڭىدىغان، كوممۇنىزمنىڭ ئۇلىغا بىر - بىرلەپ خىش قويىدىغان پىداكارلاردەك ھېس قىلاتتۇق. . . مۇنداقچە ئېيتقاندا، ئۆزىمىزنى ئۇنتۇغان ياشلاردىن ئىدۇق. . . بۇ ئەقىدە - ئېتىقاد قانلىرىغا ئايلىنىپ، تومۇرلىرىمىزدا ئۇرغۇپ تۇراتتى. «پارتىيە، خەلق نەگە ئەۋەتسە، شۇ يەردە كۆكلەپ مېۋە بېرىمىز. . . » دېگەن سۆز بىزنىڭ جاراڭلىق شوئارىمىز ئىدى. بۇ يولدا، ئاتا - ئانا، قۇۋۇم - قېرىنداش، سۆيگەن يار دېگەنلەرنى ئىككىنچى ئورۇندا قويۋاتتۇق. . .

مۇرات مەتمۇسانىڭ خېتىدىن كېيىن، قورالىنى تاپشۇرۇپ بېرىپ، ئەلەم كۆرۈشىگە قاتناشماس بولغاندى. ئۇ ۋاقتى چىقسىلا، كامىل، ھېكمەتلەر بىلەن پاراڭلىشىپ ئولتۇراتتى. ئۇچ دوستنىڭ سەككىز - توققۇز يىللىق ھايات خاتىرىلىرىنى ئەسكە ئالاتتى، مەكتەپتە قويغان ئويۇنلار، ئوقۇغۇچىلار بىلەن ئۆتكەن قايناق ھايات، يۇرۇڭقاش دەرياسى، قۇرۇم كۆللىرىدىكى كۆڭۈللۈك ئۆچرىشىشلار، بوز يەر، يېڭىئېرىق سۇ ئامبىرىدىكى ئۇنتۇلغۇسىز خاتىرىلەر بىرمۇ بىر سۆزلىنەتتى. غازاخۇن ئاكا، نائىبى، گۈلزىبا، قۇتلۇق ھاجىم، خانىمزاتخان ئانىلار ياد ئېتىلەتتى. . . خانىمزاتخان ئانا ئورۇن تۇتۇپ يېتىپ قالغان ئۇچ ئايدىن بېرى، كامىل كۆپىنچە شەھەردە بولغاچقا، مۇرات ھېكمەتنىڭ قېشىدىن نېرى كەتمىگەندى، ھېكمەت رەسىم سىزىۋاتقان چاغلىرىدا ئۇنىڭغا دۇتار چېلىپ بېرەتتى، بوياق، پەي قەلەملەرنى سۇنۇپ بېرەتتى ياكى ئۇلارنى يۇيۇپ تازىلايتتى. ئۇ چاقچاق قىلىپ: «ئارقاڭدا بىر يىللاپ يۇرسەم، رەسسامىلىقتا سېنىڭدىن ئۈزۈپ كەتكۈدەكمەن» دەيتتى.

— ھېكمەت، كامىلنىڭ بۇگۈن قايتىپ كېلىدىغان كۈنى ئىدى، كەلمەيدىغۇ؟ — مۇرات تۈيۇقسىزلا كامىلنى ياد ئەتكەندى، — يوللاردا تۇتۇلۇپقۇ قالمىغاندۇر؟

— ياقەي، يەنە شۇ پەتچىلەرنىڭ ئايىقى ئۈزۈلمەي كېلەلمىگەندۇر. . .

— مەن بىر ئىشنى ئويلاپ قويدۇم، — دېدى مۇرات كۈلۈپ، — خانىمزاتخان ئاننىڭ قىرقى توشقان ھامان، ئۇنىڭ توينى قىلىۋېتىمىز. . .

— ئۇ موللام يەنە «بىر يىل قارىلىق تۇتىمەن» دەپ تۇرۇۋالارمىكىن؟ — دېدى ھېكمەت مەشكە ئوتۇن سېلىۋېتىپ، — ئەجەپ سوغ بولۇۋاتىدۇ، باشقىدىنلا قىش بولۇپ كېتەمدۇ - نېمە؟. . .

— مېنىڭ ئامالىم بار. . . مەن ئۇنىڭغا بىر ئېغىزلا گەپ قىلسام، ئۇ قايىل

بولىدۇ. . .

— ۋۇي، قالتىسقۇ سەن؟ . . . كامىلنى بىر ئېغىز سۆز بىلەن قايىل قىلالامسەن؟

— ۋاقتى كەلگەندە كۆرىسەن. . .

— دېگىنە قېنى، قىز بالىدەك ناز قىلماي!

— خانىمزاتخان ئانا تۇگەيدىغاندىن ئىككى كۈن ئىلگىرى ماڭا بىر ئىشنى تاپىلىغان، — مۇرات كۆزلىرىنى ھىيلىگەرلىك بىلەن ئوينىتتى، — ئۇ قولۇمنى تۇتۇپ تۇرۇپ: «كامىل بالام يىلىمغىچە قارىلىق تۇتىمەن دېسە، مەن گۆرۈمدە تىك ئولتۇرىمەن. . . ئەگەر مېنىڭ روھىمنى خوش قىلىمەن دېسە، قىرقىم توشقان ھامان، توينى قىلىۋەتسۇن. . . ئىككى ياشنىڭ ئۇۋالىغا قېلىشنى خالىمايمەن. . . » دېگەن. ئۇقتۇڭمۇ مۇمناخۇن؟ . . .

— سەن بۇ گەپنى كاساڭغا ئورۇپلا تاپتىڭ. . .

— ئىشەنمىسەڭ، سەئىدە ئاچامدىن سورا، خان ئانام گەپ قىلىۋاتقاندا، ئۇ كىرىپ ـ چىقىپ يۈرگەنىدى. . . — مۇراتنىڭ بىر ئىش يادىدىن كەچتى بولغاي، بۇرنىنىڭ ئۇچىنى تاتىلاپ جىمىپ قالدى، — ھەي سەن، مەمتىلى ئىبراھىمغا رەسىم سىزىپ بېرىپ، خاتا قىلدىڭ جۇمۇ!

— قانداق دەيسەن؟

— يەنە بىرەر ھەرىكەت بولۇپ قالسا، «ھېكمەت ئىككى ھارۋا ئوتۇن، تۆت تاغار مەدەك، ئىككى كېسىم ياغاچ بىلەن گېلىمنى ياغلىغان» دېيىشتىن يانمايدۇ جۇمۇ ئۇ خۇمسى.

— ئۇنداقمۇ قىلماس ئادەمنىڭ بالىسى بولغاندىكىن؟ . . . ئوتۇنۇم يوق، ئىككى بالام بىلەن قىينىلىپ قاالدىم دېگەچكە، ئىچىم ئاغرىپ. . .

— ئىچ ئاغرىتىش بۇ سەندىكى كېسەل. . . ئۇ يولدا ياخشى. . . سەن ئالدىڭغا يىلان يىغلاپ كەلسىمۇ، ئۇنىڭ بېشىنى سىيلاشتىن يانمايسەن. . . — مۇرات سائىتىگە قارىدى، — ۋۇي سائەت ئونىبىر بولۇپ قاپتۇ، مەن چىقاي جۇمۇ. . . زۇمرەت ئەنىسىرەپ قالمىسۇن يەنە؟ . . .

مۇرات ئىشىكنى ئېچىپلا: «ۋاھ، يامغۇر شارقىراپ كېتىپتۇ ئەمەسمۇ؟ پالىشۇپىكاڭنى كىيىۋالدىم ئەمىسە. . . » دېدى ـ دە، چىقىپ كەتتى. بىراق ھايال ئۆتمەي، يېقىنلا يەردە، «تارس» قىلغان ئاۋاز ئاڭلاندى ۋە «ھېكمەت! . . . » دېگەن بوش ئەممىا

ئايانچىلىق ندا كەلگەندەك بولدى. ھېكمەت يۈگۈرۈپ چىققاندا، مۇرات تامغا يۆلەنگىنىچە، بېقىننى تۈتۈپ ئېگىشىپ قالغاندى. ئۇنىڭ بارماقلىرى ۋە پالىشۇپكىنىڭ ئاپئاق مويلىرىدىن قاپقارا بىرنېمە ساقىۋاتاتتى.

— مۇرات، نېمە بولدۇڭ؟ — ھېكمەت دوستىنى يۆلىۋالدى، — ئاھ خۇدا، ساڭا ئوق تېگىپتۇ ئەمەسمۇ؟...

— باغ... باغدىن... — مۇراتنىڭ تېنى بوشاپ كېتىۋاتاتتى، — زۇمرەت... زۇمرەتنى...

— زۇمرەت!... — ھېكمەت بار ئاۋازى بىلەن ۋارقىرىدى، — زۇمرەت!...

ھېكمەت مۇراتنى يۈدۈپ ئۆيگە قايتۇرۇپ ئەكىرىپ كېتىۋاتقىنىدا، زۇمرەتمۇ ئۆيدىن ئېتىلىپ چىقتى.

— مۇرات!... مۇرات!... نېمە بولدىڭىز؟ — زۇمرەت ئاۋازىنى قويۇپ بېرىپ يىغلىماقتا ئىدى. قوشنا ئۆيلەردىكى ئەر ـ ئايال مۇئەللىملەرمۇ يۈگۈرۈشۈپ چىقىشتى.

ھېكمەت مۇراتنى ئاۋايلاپ كارىۋاتقا ياتقۇزدى. مۇراتنىڭ چىرايى تامدەك ئاقىرىپ كەتكەنىدى. سول بېقىنىدىن چىقىۋاتقان قان كارىۋاتتىن يەرگە شۇرقىراپ چۈشمەكتە ئىدى. زۇمرەت ئېرىنىڭ پۇتلىرىنى قۇچاقلاپ قويۇپ بەرمىدى.

— مۇئەللىم، — دېدى ھېكمەت ئەخمەت ھوشۇرغا، — دەرھال ئابلىمىت دوختۇرنى چاقىرىپ كەلگەن بولسىلا... بۇ تۇرقىدا مۇراتنى يۆتكىگىلى بولمايدۇ...

ئەخمەت ھوشۇر قاتتىق يامغۇردا يېپىنچىمۇ ئاتماي چىقىپ كەتتى. يوتقاندىن بېكىلا سۇغۇرۇلۇپ چىققان بەزى مۇئەللىملەر ئۆيلىرىگە مېڭىشتى. مۇراتنىڭ بارغانسېرى ئۆزگىرىپ كېتىۋاتقان چىرايىنى كۆرگەن زۇمرەت چاچلىرىنى يۇلۇپ، يۈزلىرىنى تاتىلاپ، ئۆزىنى ھەريان ئۇرۇپ، ئاخىرى ئايلىنىپ يىقىلدى. بىرنەچچە خانىملار ئۇنى كۆتۈرۈپ ئۆيگە ئېلىپ چىقىپ كەتتى. ھېكمەت بىلەن زىكرۇللا غوجى مۇراتنىڭ پالىشۇپكىسىنى سالدۇرۇپ، مەھبۇبەنىڭ ئۆلۈم ـ يېتىملەردە ئارتىدىغان داكا ياغلىقىدا جاراھەتنى تاڭدى. قان داكىدىن ئۆتۈپ يامراپ چىققىلى تۇردى. ھېكمەت يوتقان كىرلىكىنى يىرتىپ، قاتمۇ قات تاڭغاندىن كېيىنلا، قان توختىغاندەك قىلدى. شۇنداقتىمۇ، زىكرۇللا غوجى قوراللىقلاردىن داكا ئەپكېلىشكە چىقىپ كەتتى.

— ھېكمەت... سۇ... سۇ... بەك... بەك... ئۇسساپ... كەتتىم.

تىم. . . — مۇرات زەئىپ شىۋىرلىدى. . .
— بۇنداق چاغدا سۇ ئىچسەڭ بولمايدۇ، سەۋىر قىل! ئابلىمىت دوختۇر ھازىرلا كېلىدۇ. . .
— مەن. . . مەن. . . بولالمايۋاتىمەن. . . — مۇرات بېشىنى چايقىدى، — كۆرگەن. . . كۆرگەن چۈشۈم. . . مەن. . . ئاق ئاتقا. . . مىنىپ. . . سەن مۇسا-پىر. . . دوستۇم دەپ. . . چۆللەردە يۈگۈرۈپ. . . قالىدىغان بولدۇڭ. . .
— ئۇنداق دېمە مۇرات. . . سەن. . . سەن، — ھېكمەت يىغلىۋەتتى، — سەن كەتسەڭ بولمايدۇ. . . ساقىيىپ كېتىسەن! . . .
— مېنى. . . مېنى. . . خوتەنلىكلەر ئەسلەرمۇ؟ . . .
— تىلىڭنى ئۇششۇتمە مۇرات. . . ئوق ناھايىتى جىجاپلا ئۆتۈپ كېتىپتۇ. . .
— لېكىن. . . سەن. . . سەن. . . شىماللىقنى ئەسلىمەيدۇ. . . نېمە؟ . . . تىرىكمەيسەنغۇ؟ . . .
— ئەسلىمىسە مەيلى. . . — ھېكمەتنىڭ ياشلىرى ئۈزۈلمەي چۈشمەكـ-تە ئىدى، — سەنلا ساقىيىپ كەتسەڭ. . . نېمە بولسام مەيلى! . . .
— مەن. . . مەن. . . ساڭا قىيالمايمەن. . . سېنىڭ گەپ ـ سۆزلىرىڭ. . . يۇرۇش ـ تۇرۇشلىرىڭ. . . قاراشلىرىڭ. . . كۈلۈشلىرىڭ. . . ھەتتا. . . ھەتـ-تا. . . — مۇراتنىڭ چوڭ كۆزلىرى ۋاللىدە ئېچىلىپ يەنە يۇمۇلدى، — ئاچچىقلىساڭمۇ. . . شۇنچە. . . سە. . . مىمىي. . .
مۇرات يۇقىرىغا تىنىشقا باشلىدى ۋە خىرىت، خىرىت قىلىپ، كالپۇكلىرىدىن پۇژژىدە كۆپۈك چىقتى ـ دە، جىمىپ قالدى. . .
— مۇرات! . . . مۇرات! ! . . . — كۆزلىرى چەكچىيىپ كەتكەن ھېكمەت ئەنسىز توۋلىدى. . . بۇ چاغدا ئابلىمىت دوختۇر، جۇ رۇڭفا، مەخمۇت، ئەخمەت ھوشۇر، زىكرۇللا غوجى، توختى قۇربانلار كىرىپ كېلىشتى. لېكىن، مۇرات جان ئۈزگەندى. . . ئۆيگە ئوقتەك ئېتىلىپ كىرگەن زۇمرەت، مۇراتنىڭ يۈزىدىكى ئەدىيالنى شارتلا تارتىپ ئاچتى ـ دە، تېخى بەدىنىدىن ئىسسىق كەتمىگەن جەسەتنىڭ ئۈستىگە ئۆزىنى ئاتتى. . . زۇمرەتنىڭ ئاۋازى ئۆيدىكى يىغا ـ زارىنى بېسىپ چۈشتى. . .
— ياق! . . . ياق! ! ئۇ ئۆلمىدى. . . ئۆلمەيدۇ. . . — زۇمرەت مۇراتنىڭ قولى

ۋە بويىندىن تارتماقتا ئىدى، — مەن ئۇنى ئۆيگە ئېلىپ كېتىمەن. . . ئىسىق سۇ تەييارلاپ قويدۇم. . . ئۇ پۇتىنى يۇيىدۇ. . . قىزىق چاي ئىچىدۇ. . . قىزىنى سۆ-يۈپ قويىدۇ. . . — زۇمرەت ئەسەبىي چىرقىرىدى، — مۇرات! ! ! . . . قويۇڭ دەيمەن. . . سىز. . . سىز. . . نېمىشقا يېتىۋالىسىز؟ . . .

ئۆيگە ئىككى قوراللىق يۈگۈرۈپ كىردى. بىرسى ھاسىراپ:

— باغدىكى چوڭقۇر ئېرىق ئىچىدىن يېرىم ئاپتومات مىلتىقنىڭ بىر تال مىشكىنى تاپتۇق ھەم ئۇ يەردە ھەربىيچە ئاياقنىڭ ئىزلىرىمۇ بار ئىكەن! — دېدى.

زۇمرەت ھوشىدىن كەتتى. . . ئۇنى خانىملار كۆتۈرۈپ ئېلىپ چىقىپ كەتتى. ئۇ شۇ يانقانچە ئىككى كۈنگىچە ھوشىغا كېلەلمىدى. سەھەرلىكتە، ھېكمەت بوستان مەسچىتىدىكى ئاخۇنۇم ۋە مىيىت يۇيغۇچىلارنى چاقىرىپ كەلدى.

مۇرات كېپەنلىككە ئېلىنىپ بولغاندا، كامىل بىلەن مەھبۇبە كىرىپ كەلدى. كىرپىكلىرى قايرىلغان، قاڭشارلىق بۇرنى ئاقارغان، ئېغىزى چىڭ يومۇلغان مۇرات سۈرەتتەك ياتاتتى. . . كامىل ئۆزىنى ئېتىپ، كېپەنگە ئورالغان دوستىنى قۇچاقلىۋال-دى. لېكىن ئاخۇنۇم ئۇنى: «ئاخىرەتلىك كىيىمىنى كىيگەن مىيىتنى قۇچاقلىسا يامان بولىدۇ بالام. . . » دەپ ئاجرىتىۋالدى. زۇمرەت ۋاپادار، خۇشچاقچاق، شېرىن سۆزلەن ئېرىنىڭ يۈزىنى ئاخىرقى قېتىم كۆرەلمىدى. . .

مۇرات مەكتەپنىڭ يېنىدىكى بۇۋىنىم مازىرىغا قويۇلدى، جامائەت تارقىدى. لېكىن ئىككى دوست قەبرە بېشىدا قالدى. . . كامىل تىزلىنىپ ئولتۇرۇپ سۈكۈت ئىچىدە بىرنېمىلەرنى ئىچىدە ئوقۇماقتا. ھېكمەت قەبرىنىڭ ھۆل توپىسىنى قۇچاقلاپ يىغلىماقتا ئىدى:

— مۇرات! . . . دوستۇم مۇرات، مۇساپىر دوستۇڭنىمۇ بىللە ئېلىپ كەتسەڭ بولمامدۇ؟ مەن ئەمدى قانداق قىلاي؟ . . . — قىرغاقلىرى يار ئالغان دەريادەك توكۇلۇ-ۋاتقان ھېكمەت يۈزىنى قەبرە توپىسىغا سۈۋۈماقتا ئىدى، — ئەمدى مەن سېنىڭ ئىزلىرىڭنى قەيەردىنمۇ تاپاي قېرىندىشىم؟ . . . ئارىمىزدىكى بىر چىنار ئىدىڭ دوس-تۇم! . . . چىنار يىقىلدى دەپ يىغلايمۇ ئەمدى؟ . . . شاخلىرىم قايرىلدى دەپ پەريات چېكەيمۇ مەن؟ . . . ئاھلىرىم خۇداغا يەتمەسمۇ مېنىڭ؟ . . . مۇ-رات! ! . . . مۇرات! ! ! . . .

ئۇنسىز ياش توكۇۋاتقان كامىل يۈزى پۈتۈنلەي لاي بولۇپ كەتكەن ھېكمەتنى

يۆلەپ، ئارانلا ئورنىدىن تۇرغۇزدى. ئەمدىلىكتە ھېكمەت ئاق بەلباغنى قامالاپ، قەبرىنى ئايلىنىپ يىغلىماقتا ئىدى.

ئىككى دوست، ئەڭ ئوتلۇق يۈرەك، پاك ۋىجدان، ساپ كۆڭۈل دوستى دەپنە قىلىنغان قەبرە بېشىدىن ئاستا ـ ئاستا يىراقلاشتى. . .

زۇمرەت بۇرۇنقى ئەسەبىيلىكىگە ياندى. . . ئۇ كېچە ـ كۈندۈز كىرپىك قاقماي، بىر بۇلۇڭغا تىكىلىپلا ئولتۇراتتى. گاھ ـ گاھ ئەسلىگە كەلگىنىدە: «مۇرات، تامىقىـ ڭىز سوۋۇپ قالدى. . . »، «مۇرات، قىزىڭىزنى ھاي دەڭ، خېمىرنى مۇجۇغداۋاتىدۇ. . . »، «مۇرات! . . . مۇرات! ! . . . قولۇم كۆيۈپ قالـ دى. . . » دېگەندەك گەپلەرنى قىلاتتى. . . ھازىر ئۇنىڭ قىزى بىلەن كارى يوق ئىدى. شۇڭا مەھبۇبە گۈلچىنىڭاينى ئۆز ئۆيىگە ئەكىرىۋالدى. ئۇ تاماق ئېتىپ، خۇددى كىچىك بالىغا ئىچۈرگەندەك، زۇمرەتكە ئىچۈرۈپ قويۇاتتى. . . زۇمرەت ئېڭىكىـ دىن ئېقىپ بوينىغا كىرىپ كېتىۋاتقان ئاش سۈلىرىنى تۆيماي تىكىلىپلا تۇراتتى. بەزىدە ئاغزىغا سېلىپ قويغان تاماقنى چاينىماي، يۇتماي سائەتلەپ تۇرۇپ كېتەتتى. مۇراتنىڭ ئۆلۈمىگە ئۆيدىكىلىرىدىن ھېچكىم كېلەلمىدى. قۇتلۇق خۇيجاڭ يەرلىك تۇرمىگە سولاقـ لىق ئىدى، ئۇنىڭ ئىككى قىزى ئۇرۇمچىدە ئوقۇيتتى، بىر ئوغلى بولسا لىيەنزۇڭ قوراللىقلار قىسمىدا بولۇپ، ئۆيىگە كېلەلمەيتتى. چۈنكى ئۇلارنىڭ قورۇسى «با، با زۇڭسى» نىڭ ئىگىلىگەن رايونىدا ئىدى. يالغۇز ئايالى ئېرىگە تاماق توشۇيتتى، تىككۈـ چىلىك كارخانىسىغا بېرىپ ئىشلەيتتى. شۇڭا، گۈلچىنىڭاينى ئاپىرىپ قويغان بىلەنمۇ قارايدىغان ئادەم چىقمايتتى.

مۇرات ئۆلۈپ 17 ـ كۈنى سەھەردە، ئاچچىق پۇشتەك ئاۋازى ياڭرىدى. قوراللىقـ لارمۇ ھويلىغا توپلاندى. لىيەنزۇڭ قوشۇنلىرى يۇقاقۇننى بېسىۋالغاندى. جۇ رۇڭفا، مەخمۇت سىلىڭلار مەكتەپكە يىگىرمىدەك قوراللىقنى قالدۇرۇپ، قالغان قوراللىقلارنى يۇگۇرتۇپ ئېلىپ كېتىشتى. يۇقاقۇننىڭ ئارىلىقى خېلى بار ئىدى، چوشقا فېرمىسىنى، باغچى، شۇما قاتارلىق بىرقانچە كەنتلەرنى بېسىپ ئۆتكەندىن كېيىنلا يېتىپ بارغىلى بولاتتى. قوراللىقلار كېتىپ، بىر سائەتلەر ئۆتتى بولغاي، تۇيۇقسىزلا مەكتەپ ئىچى قىتقاس ـ چۇقان، قاچ ـ قاچ بولۇپ، ھەرخىل قوراللارنىڭ ئاۋازلىرى بىلەن تولدى. يېرىم ئاپتوماتىك مىلتىق، ئاپتومات، پىلىموتلارنىڭ تا ـ تاتلىغان، گۈپۈلدىگەن، تىرىلدىغان سايراشلىرى ئوقۇش بىناسىنىڭ ئەتراپىدىلا ئاڭلىنىشقا باشلىدى. ھېكمەت

بۇياققا! . . . قورقۇۋاتامسەن؟ ! . . .

بۇ زۇمرەتنىڭ ئاۋازى ئىدى. ئۇ يامغۇردەك يېغىۋاتقان ئوقلارغا پىسەنت قىلماي، كاربىدورغا بېسىپ كىردى ۋە ئايىقى ئاستىدا ياتقان ئۆلۈكنىڭ بەنزىدۇكىنى ئېلىپ، سىنىپىمۇ ـ سىنىپ قوغلاپ يۈرۈپ ئېتىشقا باشلىدى. بۇ ئاۋازنى ئىتتىپاق ياچىيكىسىدىكى ھېكمەت، كامىللار تونىدى. . . لېكىن، بۇ پەيتتە يۈگۈرۈپ چىقىش ئۆزىنى بىكاردىن ـ بىكارغا ئۆلۈمگە تۇتۇپ بېرىش ھېسابلىناتتى. شۇنداقلا بۇ دەقىقىدە ئەسەبىي زۇمرەتنى تۇتۇپ قېلىشمۇ مۇمكىن ئەمەس ئىدى. ئۇنىڭ ئېرىنىڭ قىساس ئوتىدا تورلاشقان كۆزلىرى بەلكىم ياخشى ـ ياماننىمۇ پەرق ئېتەلمەسلىكى مۇمكىن ئىدى. زۇمرەت قولىدىكى قورالنىڭ ئوقى تۈگىسە، ئۇنى تاشلايتتى ـ دە، ئۆلۈكلەرنىڭ توغرا كەلگەن قورالىنى ئېلىپ، ئالدىدا ئادەم بولسۇن ـ بولمىسۇن، يۈگۈرۈپ يۈرۈپ ئاتاتتى. چاچلىرى چۈۋۈلۈپ يۈزىنى بېسىۋالغان، چىرايى قورقۇنچلۇق، ھەركىتى ۋەھشى، قورقۇمسىز، قارام زۇمرەتنى كۆرگەن قوراللىقلار ئوق چىقىرىشقىمۇ جۈرئەت قىلالماي، دېرىزە ۋە ئۆتەشتەملەردىن قاچماقتا ئىدى. بىرنەچچە سىنىپتىكى قوراللىقلارنى ئۆلتۈرۈپ ۋەتۋەرىكىنى چىقىرىۋەتكەن بۇ قىساسكار كاربىدورغا چىقىپ، قولىدىكى پوقاق پىلىموتنى تاشلىدى. ئۇ بىر ئۆلۈكنىڭ مەيدىسىدىكى تۆمۈر پىرۇكىلاتلىق ئاپتوماتنى قولىغا ئالدى. . .

— خالىق. . . ھەي مۇناپىق، چىق دەيمەن! . . . — زۇمرەتنىڭ كۆزىگە قان تولغاندى، — بىر خوتۇن كىشىدىن قورقۇۋاتامسەن؟ . . . ۋۇي ھەزىلەك. . . كۆت، چىقمامسەن! ؟ . . . مىلتىقنىڭ ئۇچىنى ئارقاڭغا تىقىۋېتىشىمدىن قورقىتۇڭما؟ . . .

زۇمرەت قىساس ئېلىشتىن باشقىنى ئويلىمايتتى. قورقۇش، ئەنسىرەش، ۋەھىمە ئۇنىڭغا يات ئىدى. خالىق كاربىدورغا قارىتىپ ئارقا ـ ئارقىدىن قارىسىغىلا ئوق ئۇزۇۋۇەردى. يەنە بىر سىنىپتىكى قوراللىقلارنى يەر چىشلىتىپ قويغان زۇمرەت مۇدىر ئىشخانىسىنىڭ ئاجراپ قىيسىيىپ قالغان ئىشىكى ئالدىدا پەيدا بولدى. خالىق تاپانچىسىنىڭ زامۇكىنى باستى، لېكىن پىستان چاقمىدى، چۈنكى ئوق تۈگىگەنىدى.

— خالىق ھېجىقىز، ئەمدى نۆۋەت ماڭا كەلدى! — زۇمرەت تىترەپ تۇرغان كېرىموفقا قارىدى، — ھەي چوشقا، تاشلا قورالنى! . . .

— ما. . . ماقۇل. . . زۇمرەت خ. . . خېنىم. . .

زۇمرەتنى ئاتقان تەقدىردە، تاپانچىنىڭ ئوقى ئۇنىڭغا تەسىر قىلىپ بولغۇچە،

ئۆزىنىڭ غەلۋىردەك ئۆتمىتۆشۈك بولۇپ كېتىشىنى بىلگەن كېرىموف تاپانچىنى ياۋاش-لىق بىلەن تاشلىدى. ئالۋاستىنىڭكىدەك قورقۇنچلۇق چۈۋۈلغان چاچلار، قان چاچراپ تۇرغان كۆزلەر، ياۋۇزلۇق يېغىپ تۇرغان چىراي، زامۇكنى يېرىم بېسىپ تۇرغان، ئاقىرىپ كەتكەن بارماقلاردىن ئەندىككەن خالىق بەل كەمىرىگە قىستۇرۇقلۇق يەنە بىر تاپانچىغا قول ئۇزىتىشقا جۈرئەت قىلالمىدى. ئۇ شارتلا قىلىپ، كېرىموفنىڭ كارنىيىنى سىقىپ، ئۆزىنى ئۇنىڭ دالدىسىغا ئالدى. . .

— خا. . . خا. . . خا سىلىك. . . بۇ. . . بۇ. . . نېمە قىلغىنىڭ؟ . . . قويۇ-ۋەت! . . . — كېرىموف خىرقىرىدى. . .

خالىقنىڭ كۆزى زۇمرەتنىڭ زامۇكتىكى بارماقلىرىدا ئىدى. بىگىز بارماق بارغانسېرى بېسىلىپ، ئەجەلنىڭ يامراپ چىقىشىغا يېڭىنە كۆزىدەكمۇ ئارد-لىق قالمىغانىدى. . .

— زۇمرەت. . زۇمرەت قىز. . . تو. . . توختاڭ! . . . — كېرىموفنىڭ گېپىنى ئامبۇردەك قىسۋالغان خالىقنىڭ چىرايى بۇلغانغان هاك سۈيىدەك بەترەڭ تۇسكە كىر-گەندى، — مۇ. . . مۇراتنى ئۆلتۈرگەن مەن. . . مەن ئەمەس. . . ئۇ كېرىموف. . . يالغان بولسا، مانا ئۆزى تۇرۇپتۇ. . .

— زۇمە. . . زۇمرەت ئاي. . . — كارنىيى بەك سىقىلىپ كەتكەن كېرىموفنىڭ ئاغزىدىن كۆپۈك قايناپ چىقتى، — بىر ـ بىر قوشۇق. . . قېنىمنى تە. . . تىلەي. . . مەن. . . مەن ئەسلى. . . هېكمەت. . . هېكمەتنى. . .

— قانخورلار! ! ! — دەهشەتلىك ۋارقىراش بىلەن تەڭ ئېتىلىپ چىققان ئەجەل ئەلچىلىرى كېرىموفنىڭ قورساق، كۆكرەكلىرىنى هەرە كۆنىكىدەك قىلىۋەتتى. خالىق ئۆلۈك چوشقىدەك ئېغىرلاپ قالغان جەسەت بىلەن بىللىلا ئۆرۈلگەن تام خارابىسىدىن بوغالتىر ئىشخانىسىغا ئوڭدىسىغا چۈشتى. . . ئۇ مىلىقلاپ قالغان جەسەتنى مەيدىسىدىن ئىتتىرىۋېتىپ، هاپىلا ـ شاپىلا ئۆمىلەپ، كارىدورغا قېچىپ چىقتى. خالىق، كارىدور بويلاپ قاچقىنىدا ئاسانلا ئوق تېگىدىغانلىقىنى هېس قىلىپ، تۆشۈكلەر ئارقىلىق سىنىپ-تىن ـ سىنىپقا قاچتى. زۇمرەت ئۇنى قوغلاپ يۈرۈپ ئاتماقتا ئىدى. بىراق، ئاپتومات «چىرىس، چىرىس» قىلىپ توختاپ قالدى. دېسكىدا ئوق تۈگىگەنىدى. بۇنى سەزگەن هىيلىگەر خالىق سىنىپنىڭ ئىشىك يوچۇقىدىن زۇمرەتكە قارىتىپ ئارقا ـ ئارقىدىن ئوق ئۇزدى. بىر قولىدا ئاپتوماتنى چاڭ سىقىمدىغان زۇمرەت قورسىقىنى تۇتقىنىچە،

كاربدور تىمىغا يۆلىنىپ ئولتۇرۇپ قالدى. . .

ئۇرۇش ئاياقلاشتى. كاربدور، سىنىپلار قۇشخانىغا ئايلاندى. بۇنداق سۈنايلىنىپ، تۈگۈلۈپ يانقان ئۆلۈكلەر مەكتەپنىڭ ئېتىز قىرلىرى، ئېرىقلاردىمۇ ئۇچرايتتى. قورال-لىقلار بىر پۈشتەك بىلەنلا، چاقماق تېزلىكىدە، ئەسىر ئالغان ئەر ئوقۇنقۇچىلارنى، تۆت قوراللىقنى ۋە مىنبىكلار بولۇپ يۈزدەك ئادەمنى مەيدانغا توپلىدى. خالىق ئۇلارنىڭ ئىچىدە كامىل، ھېكمەتلەرنىڭ يوقلۇقىنى بىلىپ، قوراللىقلارغا قارىدى:

— ھەممە ئۆي، ئاشخانا، مال ئېغىللىرىغىچە ئاختۇردۇڭلارمۇ؟ — دەپ ۋارقىرىدى خالىق زۇمرەتنىڭ ئوقى جاراھەتلەندۈرگەن مۈرىسىنى تۈتۈپ قويۇپ، — ئاساسلىق جىنايەتچىلەر يوق. . .

— ئوقۇتۇش بىناسىدىكى بىرلا ئىشخاننى ئاچقىلى بولمىدى، — دېدى بىر قوراللىق.

— ئىشكنى چېقىڭلار! . . .

بۇ چاغدا، ئىتتىپاق ياچېيكىسىدىكى ئالتە مۇئەللىم تار رەسىم جازىسىنىڭ ئارقى-سىدا تامغا چاپلىشىپ تۇراتتى. ئەڭ چەتتىكى غوپۇر ئۇزىنىڭ كۆرۈنۈپ قېلىشىدىن ئەنسىرەپ، يېنىدىكىسىنى قىستىغان ھامان، ئۇ چەتتىكىسى چىقىپ قالاتتى. ئۇلارنىڭ سىغداشماق ئۈيناۋاتقانلىقىنى كۆرگەن ھېكمەت ئاستا پىچىرلىدى:

— ھەي ئاغىنىلەر، ئاۋۇ تامغا يۆلەگلىك رەسىملەرنىڭ ئارقىسىغا ئۆتۈپ ئولتۇرۇ-ۋالساڭلار ھېچكىم تاپالمايدۇ. . . — ھېكمەت دوسكا بار تامغا كەپلىشىپ تۇرغان ئىككى جازىنى كۆرسەتتى، — جازىلارمۇ ئېغىر. . . ھەم چوڭ. . .

مۇئەللىملەر ئۇ تامدىن بۇ تامغا كېلىشكە قورقۇشۇپ، ئۆز جايىدا قىمىر قىلماي تۇراتتى. ھېكمەتنىڭ سۆزى ئاخىر لاشمايلا، ئىشىك قاتتىق ئۇرۇلدى. ئارقىدىن: «چې-قىڭلار!» دېگەن ئاۋاز ئاڭلاندى. شۇ چاغدىلا ھېكمەت تىيەكنى ئېلىۋەتتى. ئۆزى بولسا، كۆڭ خالاتنى كىيىپ، قولىغا پەي قەلەم تۇتقان ھالدا، رەسىم ئالدىدا تۇردى. كىمدۇر بىرى ئىشىككە قاتتىق مۇرىدىگەنمۇ، ئۆي ئىچىگە موللاق ئېتىپ كىرىپ كەلدى، ئارقىدىن بىرنەچچە قوراللىق كۆرۈندى. ئۇلار تۆت تامغا تىكلىنىپ كەتكەن رەسىملەرگە قارىغىنىچە ھەيرانلا قالدى. . .

— سەن نېمە ئادەمسەن؟ — سوردى جىرتاق كۆزلۈك قوراللىق، — بايانىن بېرى نېمىشقا ئىشكنى ئاچمايسەن؟ . . .

— كۆرمىدىڭلارمۇ؟ مەن ماۋجۇشىنىڭ رەسمىنى سىزىۋاتىمەن. . . ئىشكنى ئاچماسلىقىم ئۇلۇغ داھىمىز ماۋجۇشىغا ئوق تېگىپ كېتىشتىن ئەنسىرىگەنلىكىمدىن بولغان. . .

— پاھ. . . پاھ، بۇ رەسىملەردىن بىرەرنى خىللاپ ئېلىپ كەتسەك بولغۇدەك. . .

— بەنجاڭ. . . ، ئاۋۇ رەسىمنىڭ ئارقىسىدا ئادەم بار ئىكەن. . . — دېدى پېشانىسىنى تېكىۋالغان بىر قوراللىق.

— چىقىشە ۋاڭبالار. . .

كامىل، غوپۇر، ئەخمەت ھوشۇر، زىكرۇللا غوجى، توختى قۇربانلار بىر - بىرلەپ چىقتى.

— ۋاڭبا باندىتلىرىنى يوشۇرغان ماۋۇ سۇرەتچىنىمۇ ئېلىپ مېڭىڭلار! . . .

قوراللىقلار ئۇلارنى يالاپ ئېلىپ ماڭغاندا، كامىل بىلەن ھېكمەت تامغا يۆلىنىپ، قان ئۇستىدە ئولتۇرغان زۇمرەتنى كۆرۈپ قالدى. ئۇ بىر قولىدىكى ئاپتوماتنى چىڭ تۇتۇپ تۇراتتى. . .

مەكتەپتە ئۇششاق بالىلار، قېرى - چۈرىلەر، قۇچىقىدا بالىسى بار خانىملارلا قالدى. قوراللىقلار قاتار تىزىلىپ ئۇلارنى توسۇپ تۇراتتى. ئۇچقۇنئاينى كۆتۈرۈۋالغان مەھبۇبە گۈلچىنئاينىڭ قولىدىن تۇتۇپ يىغلاۋاتاتتى. قوراللىقلار ئۆزلىرىنىڭ جەسەتلىرىنى چوڭ دەرۋازا ئالدىدىكى ماشىنىغا ئۆمۈلاقمان توشۇماقتا ئىدى. پۇت - قوللىرىدىن سۆرەپ دېگۈدەك ئېلىپ كېتىۋاتقان جەسەتنى كۆرگەن كامىل ھېكمەتنى جەينەكلەپ قويدى. ئۇ ئاق كۆڭلىكىنىڭ ساق يېرى يوق، قانغا بويىلىپ كەتكەن كېرىموف ئىدى. ئۇنىڭ بېشى بىر يانغا ساڭگىلاپ قالغان بولۇپ، ئاغزىدىن چىقىپ قالغان تىلىنى چىشلەپ تۇراتتى. ئەسىرلەرنى ھېچقانداق داغدۇغىسىزلا يوگۈرتۈپ ئېلىپ كېتىشتى. . .

«بوستاندىكى ۋاڭبا باندىتلىرىنى ئەسىرگە ئېلىپ، ھەممىنى لاسكويغا ئېلىپ كېتىڭ. . .» دېگەن خەۋەر كۆز يۇمۇپ ئاچقۇچە شەھەرگە يەتتى. نەبى ئولتۇرالمايلا قالدى. ئەگەر ھېكمەت، كامىللار تۇتۇلۇپ قالغان بولسا، خالىق، كېرىموفلارنىڭ ئۇلارنى ساق قويمايدىغانلىقى ئېنىق ئىدى. شۇڭا، ئۇ سەككىز ۋالتىرلىق تاپانچىدىن بىرنى چاپىنىنىڭ ئىچىگە قىستۇردى ۋە ئۆزى تۇتۇپ كېلىۋاتقان يېرىم ئاپتومات مىلتىـ

قىنى ئالدى ـ دە، خالىقنىڭ ئېتىغا مىندى. . . يۈرىكى تەرتىپسىز ئۇرۇۋاتقان نەبى قىبلە ئاسمىنىغا قارىدى، كۆن ئولتۇرۇپ كەتكەندى، ئۇ غەزەپ بىلەن ئاتقا قامچا سالدى. . .

قاراڭغۇ چۈشتى. لاسكوي گۈڭشىسىنىڭ قاتار كەتكەن بىر ئېغىزلىقتىن ئۆيلىرىگە سولانغان ئەسىرلەر تىزلىرىنى قۇچاقلاپ، تامغا يۆلىنىپ، توپىغا موكلا چۈشۈپ غەم ئىچىدە ياتماقتا. ئۇلار ئەتىگەن ئانچە ـ مۇنچە ناشتا قىلغانچە، ھېچنېمە يېمىگەندى. ۋاقىت خۇددى بىر جايدا قېتىپ قالغاندەك، ناھايىتى ئاستا ئۆتمەكتە. ئەسىرلەرنىڭ يانچۇقلىرىنى قۇرۇغداپ، قوللىرىدىكى سائەتلەرنىمۇ تارتىۋالغاچقا، قايسى ۋاقىت بولـ غانلىقىنىمۇ بىلگىلى بولمايتتى.

گۈڭشې قورۇسىدا، بېشىغا پىرىداق كىيگەن، تېرە پىنجىكى ئۈستىدىن كەمەر باغلىغان، ئىنچىكە بۇرۇتلۇق بىر يىگىت پەيدا بولدى. ئۇ تۆمۈر پىروكىلاتلىق قىسقا ئاپتوماتنى قۇچاقلىغان پېتى ئەسىرلەر سولانغان ئۆيلەرگە بىرمۇ بىر كىرمەكتە ئىدى. قاراڭغۇدا ئۇنىڭ چىرايىنى كۆرگىلى بولمىسىمۇ، ئېغىر پۇشۇلداشلىرىدىن، ھەرىكىتـ نىڭ قوپاللىقىدىن ئۇنىڭ نېمىگىدۇر غەزەپى كېلىۋاتقانلىقىنى، ئۇنى بىر تەقەززالىقنىڭ قىيناۋاتقانلىقىنى بىلگىلى بولاتتى. . .

— ھېكمەت دېگەن قايسىڭ؟ — دېدى ئۇ قاراڭغۇ ئۆيگە سىنچىلاپ قاراپ، — تۇر ئورنۇڭدىن! سوراققا تارتىلىسەن. . .

ھېكمەت كامىلنىڭ قولىنى چىڭ سىقىپ قويۇپ ئورنىدىن تۇردى. يىگىت ئۇنى ئالدىغا سېلىپ، گۈڭشې دەرۋازىسىدىن ئېلىپ چىقتى ـ دە، چوڭ يولغا چۈشتى ۋە لاسكوي يېپەك توقۇمىچىلىق فابرىكىسىنى ئايلىنىپ ئېقىۋاتقان ئۆستەڭ ياقىلاپ يۈرۈپ كەتتى. ئۇ ھېكمەتنىڭ ئارقىسىدا ئۇچ ـ تۆت قەدەم ئارىلىق قالدۇرۇپ ئاپتوماتنى چىنەپ كېلىۋاتاتتى. سوراق قىلىنىدىغان شتاب ئىشخانىلىرى گۈڭشې قورۇسىدا قالدى. بۇ يىگىت ھېكمەتنى زادى نەگە ئاپارماقچى؟ . . . نېمە ئۈچۈن ئۇنى ئادەمسىز ئوت باسقان بۇ ئېگىز ـ پەس چىغىر يوللار بىلەن ئېلىپ ماڭىدۇ؟ ياكى بۇ خالىق، تۇردى ھېكىملەرنىڭ ئۇنىڭغا زەھەرلىك قول سېلىشىمۇ؟ . . . ھېكمەت سول تەرەپ ئېگىزلىكـ تىكى زاۋۇتنىڭ كۆك خىشلىق پاسىل تاملىرىغا قاردى. ئۇنىڭ نو قويۇلغان سۆڭگۈچـ لىرىدىن بۇسلىغان پىلىنىڭ قاڭسىق سۈلىرى شىرقىراپ ئېقىپ چىقماقتا ئىدى. ئوڭ تەرەپ ئۆستەڭ، ئەگەر ئۇدۇلغا قاچسا، ئىككى ـ ئۈچ قەدەممۇ ماڭماي، ئوققا يەم

بولىدۇ...

ھېكمەت ئەجىلىنىڭ توشقانلىقىنى ھېس قىلىپ يەتكىنىدە، ئوغلى ئەزىمەتنى ئەسلىدى. ئاندىن يېڭىدىن تۇغۇلغان قىزى ئۇچقۇنئاي، ئايالى مەھبۇبەلەر كۆز ئالدىدىن بىر - بىردىن ئۆتتى. گۈلزىبا ئوغلىنى ھېكمەتكە تاپشۇرۇپ كەتكەندى. ئەمدى ئۇ قىزىنى مەھبۇبەگە قالدۇرۇپ كۆز يۇمارمۇ؟... بۇ شۇم خەۋەرنى ئاپىسى، قېرىنداشلىرى ئاڭلىسا، نېمە بولۇپ كېتەر؟... پۈتۈن دۆلەتكە، خەلىققە كېلىۋاتقان بۇ دېشۋارچىلىقنىڭ سەۋەبچىسى زادى كىملەر؟... لېيۇ شاۋچى، چېن يى، خې لۇڭلارنى قىيناپ ئۆلتۈرۈپ، دېڭ شياۋپىڭ، پىڭ جېن قاتارلىق نۇرغۇن جۇڭيانڭ رەھبەرلىرىنى سازايى قىلىپ، كۆرەشكە تارتىۋاتقاندا، ھېكمەت قانچىلىك ئادەم ئىدى؟ ئۇنى خۇددى چۆمۈلىنى دەسسىگەندەك دەسسەپ ئۆتۈپ كېتىدۇ!...

— بىز نەگە بارىمىز؟ — ھېكمەت كەينىگە قايرىلدى. بىراق يېگىت دەھشەتلىك ۋارقىراپ ئاپتوماتنىڭ زاتۋۇرىنى شاراقلاتتى:

— ئالدىڭغا دەسسە!... ئەگەر قايرىلىدىغان ياكى قاچىدىغان بولساڭ، — دېدى يېگىت قەھرى بىلەن، — دۈمبەڭنىڭ ئۇن يېرىدىن تۆڭلۈك ئاچىمەن...

بۇ ئاۋاز تونۇشلا ئىدى. بىراق ھېكمەت زادىلا ئېسىگە ئالالمىدى... ئۇلار زاۋۇتنى ئارقىدا قالدۇرۇپ، كەڭ يالاڭلىققا چىقتى. ئۇزۇن زامان سۈ كۆرمەي قۇرۇپ كېتەيلا دەپ قالغان دوڭغاق جىگدىلەر ئۇ يەر - بۇ يەردە ئېڭىشىپ تۇراتتى... تىك كۆتۈرۈلگەن ئاي بۇ ئوچۇقچىلىققا يارقىن نۇرلىرىنى ئايىماي سېپىۋاتاتتى.

— توختا!...

ھېكمەت جايىدا توختىدى. ئەمما ئارقىغا قارىمىدى...

— سەن بۇ دۇنيادىن كېتىدىغان ۋاقتىڭدا، كىمنىڭ قولىدا ئۆلگەنلىكىڭنى بىلىپ كەت... قارا ماڭا!...

ھېكمەت ئاستا قايرىلدى. قوراللىق يېگىت بېشىدىكى پىرىداقنى ئېلىپ تاشلاپ، ئىنچىكە بۇرۇتىنى سويۇۋالدى. ئۇچ قەدەملا نېرىدا سېرىق چاچلىرى چۈۋۈلغان، كۆز پاختىلىرى چەكچەيگەن قىزنى كۆرگەن ھېكمەت ئۇنىڭ ئىسمىنى توۋلىۋەتتى:

— گۈلرۇز!...

— شۇنداق، مەن گۈلرۇز...، سەن ھەم گۈلزىبا دەۋا قىلىپ ماڭاشنى چۈشۈرۈۋەتكەن، ئاگاھلاندۇرۇش مۇكاپاتى ئالغان، سېنىڭدىن خورلۇق تارتقان گۈل-

ـرۇز بولىمەن. . .

— خورلۇق تارتقان سىز ئەمەس، بەلكى گۇلزىبا! . . .

— ئۇلىدىغان ۋاقتىڭدىمۇ گۇلزىبانىڭ ئىسمىنى زىكرى قىلىسەنغۇ؟ ئۇنداق بولسا، بۇ سېنىڭدىن بۇرۇنراق كەتكەچ تۇرسۇن! . . .

گۇلرۇز يانچۇقىدىن بىر نەرسىنى ئېلىپ ئېگىز كۆتۈردى. بۇ بىر بۇرجىكىگە قوش يۈرەك كەشتىلەنگەن ئاپئاق يىپەك قولياغلىق بولۇپ، ئۇ گۇلزىبانىڭ ھېكمەتكە بەرگەن يالدامىسى ئىدى. گۇلرۇز ئۇنىڭ بىر ئۇچىنى جىگدىنىڭ تىكىنىگە سانجىدى. قولياغلىق خۇددى ئوقيا ئوقى تەگكەن كەپتەرنىڭ ئاق قانتىدەك ھىلپىرلەشكە باشلىدى ۋە ئاپتوماتنىڭ بىر نەپەس تا ـ تاتلىشىدىن كېيىن، پاختا ئاتقاندەك ئۇچۇپ، تىكەنگە سانجىلغان كىچىككىنە بىر بۇرجىكىلا جايىدا قالدى. . .

— كۆردۇڭمۇ؟ — دېدى گۇلرۇز قاقاقلاپ كۈلۈپ، — گۇلزىبارىڭنىڭ خاسـ يەتلىك سوۋغىسى سېنىڭدىن بۇرۇن كەتتى. ئەمدى سەنمۇ ئۇنىڭ ئارقىسـ ىدىن يېتىشىۋال. . .

گۇلرۇز ئاپتوماتنى ئۇنىڭغا توغرىلىدى. لېكىن نېمىدۇر ئېسىگە كەلگەندەك توخـ تاپ قالدى. بۇ پۇرسەتتە، ھېكمەت ئېغىز ئۇچىغا كەلگەن سۆزنى يانداۋرمىدى:

— گۇلرۇز، مەن سىز بىلەن توي قىلمىغانلىقىم ئۈچۈنلا، ماڭا، گۇلزىباغا قىلمىغان ئەسكىلىكىڭىز، ئىشلەتمىگەن ھىيلە ـ مىكىر، سۈيىقەستلىرىـ ڭىز قالمىدى! . . . مەن سىزگە يالۋۇرماقچى ئەمەس. . . بۇنداق ئىپلاسلىقنى خۇدا كۆڭلۈمگە سالمىغاي. . . بىراق، يەنە تۈگىمەيدىغان قانداق ئۆچ ـ ئاداۋەت بۇ؟ . . .

— ئۆچ ـ ئاداۋەت؟ — گۇلرۇز دىمىغىنى قاقتى، — بىلىپ قوي، ئۆچۈمنى ئاللىقاچان ئېلىپ بولغانمەن! . . . ئۇ دۇنياغا سەپەر قىلىشنىڭ ئالدىدا، بالاڭنىڭ قانداق يوقالغانلىقىنى بىلىپ كەت! . . . ئەزىمەت شۇمۇڭنى مانا مەن سېتىۋەتكەن! . . .

— نېمە؟ . . . — ھېكمەت چۆچۈپ قايىرىلدى.

— ئارقاڭنى قىل! . . .

— ئۇلىسەممۇ، ئايالىم گۇلزىبانىڭ، ئوغلۇم ئەزىمەتنىڭ، بۇمەرەمخان ئاننىڭ، نەبىنىڭ ھەم ئۆز بەختىمنىڭ قاتىلىنى تونۇۋېلىپ، كۆزىگە تىك

قاراپ ئۆلەي! . . . — هېكمەت غەزەپتىن تىترىمەكتە ئىدى، — ئەسلىدە، ئەزىمەتنى سانقان سەن ئىكەنسەن ـ دە؟ . . .

— بۇنى ساڭا خوتۇنۇڭ مەھبۇبە دېمىدىما؟ . . . — گۈلرۇز مەسخىرە بىلەن كۈلدى، — ئۇنداقتا، ئۇ ساڭا سادىق خوتۇن، ۋاپادار ھەمراھ ئەمەس ئىكەن. . . ھەي، ئىسىت! ئەخمەق بايقۇش. . .

— جۆيلۈمە. . . ئۇ قانداقلارچە؟ . . .

— ئەزىمەتنى سانقىلى ئېلىپ ماڭغان چېغىمدا، مەھبۇبە مۇساپىر زەرەتكارلىقىنىڭ يولىدا ماڭا ئۇچرىغان. ئۇ: «ئەگەر ھېكمەتتىن ئۇمىدىڭنى ئۈزسەڭ، مەن ئۇنىڭ ئىزىغا چۈشۈپ، ھەرقانداق ئامال ـ چارىلەر بىلەن، ئۇنى قولغا چۈشۈرىمەن، بۇ يولدا مېنىڭ پۈتۈن ۋۇجۇدۇم سەۋر سۈيى بىلەن يۇغۇرۇلغان. . . مۇشۇ ئەھدىدە تۇرالىساڭ، ئەزـ ـمەتنى سانقىنىڭنى ھېچكىمگە تىنمايمەن. . . مېنىڭمۇ ئۆزگەي بالىغا ئانا بولغۇم يوق. . . » دېگەنىدى.

ھېكمەتنىڭ بېشى پىررىدە پىرقىرىغاندەك بولدى ـ دە، دەلدۇگۇنۇپ كەتتى. ئۇنىڭ كۆز ئالدىدا، لوپتا ھەم گۈلزىبانىڭ ھۇجرىسىدا مەھبۇبەنىڭ قانداقتۇر بىر ئىشنى يوشۇرغان چىرايى نامايان بولدى. . .

— ئۇنداقتا بارلىق ئۆچۈڭنى ئېلىپ بولۇپ، يەنە نېمە ئۈچۈن مېنى ئاتماقچى بولىسەن؟ . . .

— بىرلا ئېغىز گەپ. . . مەن ئىگە بولالمىغان نەرسىنىڭ بۇ دۇنيادا مەۋجۇت بولۇپ تۇرۇشىنى خالىمايمەن! . . .

— ئۇقتۇم! — ھېكمەتمۇ ئاچچىق كۈلدى، — چايانىڭ چاقمىقى دۈشمەنلىكتىن ئەمەس، ئۇنىڭ تەبىئىتىدىن! . . .

— بولدى، گېپىڭنى توختات! ئەمدى مېنىڭ سەۋر قاچام تولدى. . .

گۈلرۇز ئاپتوماتنى ھېكمەتكە توغرىلىدى. شۇ پەيتتە، ئارقىدىن چوڭقۇر ئېرىنقتىن مۇشۇكتەك شەپە بەرمەي ئىرغىپ چىققان قارا سايە مىلتىقنىڭ ئۇچىنى گۈلرۇزنىڭ چېكىسىگە تىرىدى:

— قورالنى تاشلا! . . . مەن ساڭا تاشلا دەۋاتىمەن! — دەھشەتلىك ۋارقىرىدى سايە، — بولمىسا، كاللاڭنىڭ قېتىقىنى چىقىرىۋېتىمەن. . .

گۈلرۇز ئاپتوماتنى ئاياغ ئاستىغا تاشلىدى. سايە ئۇنى بىرلا تېپىپ، نېرىغا

ئىتتىرىۋەتتى. . .

— ھېكمەت ئاكا، بىرنېمە بولمىغانسىز؟ — سايە ھېكمەتنىڭ قېشىغا يۈگۈرۈپ كەلدى.

— سەن. . . سەن كىم؟ — ھېكمەت يۈزلىرى شىكەستىلەنگەن بەستلىك يىگىتكە قارىدى.

— مەن نەبى ئەمەسمۇ! . . .

— نەبى؟ . . . — ھېكمەت نەبىنى قۇچاقلىۋالدى، ئاھ خۇدا، گۈلرۇز سېنى ئۆلدى دېگەن ئەمەسمىدى؟ سەن ھايات ئىكەنسەن. . .

ئۇلارنىڭ قۇچاقلىشىپ تۇرغان پۇرستىدىن پايدىلانغان گۈلرۇز ئۆزىنى يەرگە ئاتتى ـ دە، ئاپتوماتنى قولىغا ئالدى. نەبى ھېكمەتنى قاتتىق ئىتتىرىۋېتىپ تۇراتتى، «تا. . . تا. . . تات» قىلغان ئاۋازغا ياندىشىپلا، «لاپ، لاپ» قىلىپ ئوت كۆرۈندى. نەبى يەردە ئىككى يۇمىلىنىپ، ئوڭدا يانقىنچە، بەنزىدۇڭدىن «گۇپ، گۇپ، گۇپ» قىلىپ ئوچ پاي ئوق ئۇزدى. گۈلرۇز ئىككى غۇلاچ يەرگە قاڭقىپ چۈشتى ۋە بىر سىلكىندى ـ دە، جىمىپ قالدى. نەبى بىلەن ھېكمەت ئورنىدىن تۇردى. ئاپتوماتنىڭ ئوقى نەبىنىڭ تەلپىكىنىڭ ئۈستىنى ئۇچۇرۇۋەتكەندى. ئېڭىكىنىمۇ ئوق جىجىپ ئۆتۈپ كەتكەنلىكتىن، قان ساقىۋاتاتتى. ھېكمەت يىقىلغاندا جەينىكى سۈرۈلۈپ كەتكەچكە، بىلىكىنى چىڭ سىقىمداپ تۇراتتى. گۈلرۇز بولسا قانغا چىلىشىپ، ئاغزى يوغان ئېچىلغان ھالدا ياتاتتى.

نەبى ئەسىرلەر سولانغان ئۆيگە كىرىپ ئەھۋالنى ئۇققاندىن كېيىن، ھېكمەتنى كېرىموفنىڭ ئادەملىرى ئېلىپ كەتكەنلىكىدىن گۇمان قىلدى. ئۇ تەرەپ ـ تەرەپكە يۈگۈرۈپ، لاسكوينىڭ بوستان يولىغا قايرىلىدىغان ئاچالغا كەلدى. شۇ ۋاقىتتا، ئۇ زاۋۇت ئارقىسىدىكى جىگدىلىكتىن كەلگەن ئاپتومات ئاۋازىنى ئاڭلاپ، بۇ يەرگە يېتىپ كەلگەندى.

— ئازابتىن يېنىكلىگەندەك بولدۇم، — دېدى نەبى گۈلرۇزنىڭ جەسىتىگە قاراپ، — مەھبۇبە ئاچامدىن ئەزىمەتنىڭ خەۋىرىنى ئاڭلاپ، ئۇنىڭ ئىزىغا چۈشكەنىدىم. . .

— نېمە؟ مەھبۇبە راستىلا بىلەمدىكەن؟ . . .

— گۈلرۇزنىڭ ئېيتقانلىرى راست، — دېدى نەبى بېشىنى سالغان ھالدا، —

مەھبۇبە ئاچام ئۆز ۋاقتىدا دېگەن بولسا، ئىككىمىز بۇنچىلىك سەرسان بولمىغان بولار ئىدۇق. . . مانا ئەمدى يىپ ئۇچى ئۇزۇلدى. . .

— ئىپلاس. . . ئۇنىڭ بۇنچىلىك قارا كۆڭۈل ئىكەنلىكىنى بۇرۇنراق بىلسەمچۇ كاشكى. . .

— ھېكمەت ئاكا، سىز دەرھال كېتىڭ! ھېچنېمىنى كۆرمىگەن ـ بىلمىگەن بولۇڭ. . . — دېدى نەبى ئالدىراپ، — مەن مىلتىق نەيزىسى بىلەن ئورا كولاپ، ئۇنى كۆمۈۋېتىمەن. . .

— كامىلنى قانداق قىلىمىز؟ . . . ئۇنى خالىق ھەرگىز بوش قويمايدۇ. . .

— خاتىرجەم بولۇڭ. . . مەن ئۇنى بۇگۇن كېچىنىڭ ئۆزىدىلا قاچۇ-رۇۋېتىمەن. . . ھەتتا ھەممە ئەسىرلەرنىمۇ. . .

— شۇنچە كۆپ ئادەمنى قانداق قۇتقۇزالايسەن؟ . . .

— ئامالىم بار. . . دەرۋازىدىكى پوستنى يىغىشتۇرۇۋېتىپ، ھەممە ئۆيلەرنىڭ قۇلۇپلىرىنى چېقىۋېتىمەن. . .

— ئۇنداق بولسا، يەرلىكنى ئىككىمىز تەڭ كولايلى. . . — دېدى ھېكمەت جىددىيلەشكەن ھالدا، — بولمىسا ئۇلگۈرەلمەيسەن. . .

نەبى غىلابىدىن پىچىقىنى چىقىرىپ، ئۇنى ھېكمەتكە بېرىپ، ئۆزى مىلتىق نەيزىـ سىنى سۇغۇرۇۋالدى. يۇمشاق قۇمساڭغۇ توپا ئاسانلا قېزىلىپ چوڭقۇرلاشماقتا ئىدى. نەبى يەرلىكنى كولاۋېتىپ، ئۆزىنىڭ ئىككى يىللىق سەرگۈزەشتىلىرىنى سۆزلەپ بەر-دى. ئۇلار ئورەك تىزدىن ئاشقاندا، گۈلرۇزنى كۆتۈرۈپ ئەكىلىپ يانقۇزدى.

— ئەمدى كېتىڭ! — دېدى نەبى نېمىدىندۇر ئەنسىرەپ، — بىر كىم سىزنى كۆرۈپ قالسا، ئۆزىڭىزگە ياخشى ئەمەس.

ھېكمەت ئايدىڭ كېچىدە تېز قەدەملەر بىلەن يۇرۇپ كەتتى. ئۇنىڭ يۈرىكىنى، پۇتۇن ۋۇجۇدىنى نەپرەت ھەم ئاچچىق قاپلىۋالغاندى. ئەگەر نەبى: «گۈلرۇزنىڭ ئېيتقانلىرى راست» دېمىگەن بولسا، ھېكمەت بەلكىم گۈلرۇزنىڭ گەپلىرىگە ئانچە ئىشىنىپمۇ كەتمەس ئىدى. ھازىر بۇ ھەقىقەتكە ئايلاندى. «ئۇنىڭ ئىزىغا چۈشۈپ، ھەرقانداق ئامال ـ چارىلەر بىلەن قولغا چۈشۈرىمەن. . . » بۇ سۆزلەرنىڭ چوڭقۇر يىلتىزى بار ئىكەن ـ دە! . . . «ئون ئالتە يېشىمدىن تارتىپ بىر يىگىتنىڭ ئىزىغا چۈشتۈم. . . گۈلرۇزنىڭ سۈيىقەستلىرىگە قاتناشتىم، سىز گۈلزىبادىن ئايرىلىسىڭىز،

گۈلرۈزنى ئالمايدىغانلىقىڭىزغا ئىشىنەتتىم. . . » بۇ مەھبۇبەنىڭ گۈلرۈزغا ئېيتقان سۆزلىرىنىڭ ئەمەلىيىتى ئەمەسمۇ! ئۇنىڭ قوشكۆلگە بېرىشى، تيەنبىڭ سىلىڭبۇسىغا سۈقۈنۈپ كىرىۋېلىشى. . . لوپتا سايىدەك ئەگىشىپ يۈرۈشى. . . مەكتەپكە قېلىنلىق قىلىپ چىقىشى ئۆزى دېگەندەك ئىزىمغا چۈشكەنلىكىنىڭ ئېنىق ئىسپاتىغۇ؟ . . . شۇنچە جەريان ھەم مۇناسىۋەتلەردە، ئۇ نېمە ئۈچۈن ئەزىمەت توغرۇلۇق ئېغىز ئاچمىدى؟ چۈنكى ئۇنىڭ «ئۆگەي بالىغا ئۆگەي ئانا بولغۇسى يوق! . . . »

ھېكمەت مۇشۇ خىياللارنى قىلىپ كېتىۋاتقاندا، نەبى گۈلرۈزنىڭ قەبرە بېشىدا «ئەلھەمدۇ» سۈرىسىنى ئوقۇۋاتاتتى. ھېكمەت مەكتەپكە كىرگەن- دە، ئوتتۇرا كېچە بولۇپ قالغاندى. زۇمرەتنىڭ ئۆيى يورۇق بولۇپ، ئەر - ئايال ئوقۇنقۇچىلار چىقىپ - كىرىپ تۇرۇشاتتى. ئۇلار ھېكمەتنى كۆرۈپلا، ئۇنى ئوتتۇرىغا ئېلىۋېلىپ، ئەسرلەرنىڭ تەقدىرى توغرۇلۇق سوراشقا باشلىدى. «بۇگۈن كېچە ھەم- مىسى قۇنۇلۇپ چىقدۇ. . . » دېگەن جاۋابتىن كۆڭلى تىنغان خانىملار خۇشاللىق ياشلىرىنى تۆكۈشتى. ئېرىنى كۆرۈپ خۇشاللىقىدا ئېتىلىپ كەلگەن مەھبۇبەنى ھېكمەت قوپاللىق بىلەن ئىتتىرىۋەتتى - دە، مۇراتىنىڭ ئۆيىگە كىردى. ئېڭىكى چېتىلغان زۇمرەت تۈپتۈز ياتاتتى. خانىملار ئۇنىڭ يۈزىدىكى قاننى تازىلاپ، چاچلىرىنى تاراپ قويغاچقا، ئۇ خۇددى ئۇخلاۋاتقاندەكلا ئىدى. زۇمرەتنىڭ جەستىنى مەتمۇسا كۆتۈرۈپ ئېلىپ كەلگەندى. ئەسلىدە، كېرىموف ھېكمەتنى ئاتقىلى كەلگەن. . . بىراق كېچىدە ھېكمەتنىڭ پالىشۇپكىسىنى كۆرۈپ، خاتا ئېتىپ سالغان. . . بۇ ۋاپادار قىز ئاخىرقى ھېسابتا ئېرىنىڭ ئىنتىقامىنى ئېلىپ، خاتىرجەم ئۇيقۇغا كەتكەندى.

يۇلتۇزلارنىڭ سۈسلىشىشى تاڭ قاراڭغۇلىقىنىڭ كۆتۈرۈلۈشى بىلەن، ھەممە مۇ- ئەللىملەر قايتىپ كېلىشتى. ئۇلاردىن بىرەرسىمۇ چىقىم بولمىغاندى، ئەمما كامىل كۆرۈنمەيتتى. زىكرۇللا غوجىنىڭ ئېيتىشچە، ئەسرلەرنى قۇنقۇزغان بالا ئۇنى بىر سائەت بۇرۇن ئېلىپ چىقىپ كېتىپ، شۇنىڭدىن كېيىن قايتىپ كىرمەپتۇ. . . ئەخمەت ھوشۇر ئۇ بالىنى ئاغزى - ئاغزىغا تەگمەي ماختايتتى ۋە ئۆزىنىڭ تۇنجى قېتىم قورال تۇتقانلىقىدىن بەك ھاياجانلىنىپ كەتكەندى. نەبى ئەسرلەر سولاغان ئالتە ئۆينىڭ قۇلۇپلىرىنى چېقىپ بولۇپ، ئەخمەت ھوشۇرنىڭ قولىغا تاپانچىسىنى تۇتقۇزدى. ئۆزى بەنزىدۇڭنى ئېلىپ، چوڭ دەرۋازا ئالدىدىكى ئىككى قاراۋۇلنىڭ قوراللىرىنى تارتىۋالدى - دە، زاتۇۋرنى سۇغۇرۇۋېلىپ، قوناقلىققا تاشلىۋەتتى. ئەخمەت ھوشۇر

ئىككىسىگە تاپانچا تەڭلەپ تۇراتتى. نەبى چوڭ يول ئاغزىدىكى ئىككى پوستىنىڭ قوراللىرىنىڭ زاتۇۋرىنى سۇغا پىرقىرىتىپ ئاتتى. زىكرۇللا غوجى، توختى قۇربانلار ئەسىرلەرنى تىۋىشسىز باشلاپ چىقىپ، چوڭ يولغا چىقتى. ئۇلار بوستانغا كېتىدىغان ئاچالغا قايرىلغاندىن كېيىن، نەبى پوستلارغا: «ئەمدى زاتۇۋرلارنى تېپىپ، قوراللىنى ساق قىلمىساڭ، ئۆلۈمگە مەھكۇم بولىسەن. . . ئۇنىڭدىن كېيىن ‹ۋاي قاچتى. . . › دەپ توۋلاشساڭمۇ ئۇلگۈرۈشىسەن. . . » دېدى ـ دە، ئېتىغا مىندى.

مۇئەللىملەر زۇمرەتنىڭ ئۆلۈمىدىن چوڭقۇر قايغۇغا چۆمدى. ئۇنىڭ دەرس ئۆتۈشتىكى ئىستايىدىللىقى، ھەممىگە باراۋەر مۇئامىلە قىلىدىغانلىقى، خۇشچاقچاقلىقىنى ئۇلار بەس ـ بەس بىلەن تەرىپلەشمەكتە ئىدى.

يۈيۈلۈپ، تارالغان زۇمرەت جىنازىغا يانقۇزۇلدى ۋە مەكتەپ مەيداندا ئامىزى چۈشۈرۈلگەندىن كېيىن، بۇۋىنم مازىرىغا ئېلىپ كېلىندى. بۇنىڭدىن ئون يەتتە كۈن بۇرۇنقى قەبرە قايتا ئېچىلىپ، مۇرات يانقان لەھەتنىڭ ئۈدۈلىغا يەنە بىر «ئىچ ئۆي» قېزىلغاندى. ئوقۇنقۇچىلار ئۇچ يەردىن بوغۇلغان كىگىزنى پەسكە سۈندى. ئەخمەت ھوشۇر بىلەن ھېكمەت ئۇنى ئىچ ئۆيگە ئاۋايلاپ كىرگۈزۈپ بەرگەندىن كېيىن، لەھەت ئىچىدىكى ئاخۇنۇم ھايال ئۆتمەيلا كىگىزنى چىقىرىۋەتتى. ئاندىن ئۆزى قايتىپ چىقتى. لەھەت ئېغىزىنى بېكىتىۋاتقان ئاخۇنۇمغا كېسەك سۇنۇپ بېرىۋاتقان ھېكمەت ئېگىشىپ قارىدى. زۇمرەتنىڭ ئېچىۋېتىلگەن يۈزى قىبلىگە قارىتىپ قويۇلغاندى. . . ئۇ گويا قورسىقىدىكى بالىسىنى بىللە ئېلىپ، سۈيگەن ئېرى بىلەن يەنە جەم بولغانلىقىدىن خۇشال بولغاندەك كۈلۈمسىرەپ ياتاتتى. . . لەھەت ئېغىزى بارغانچە كىچىكلەپ، ئۇنىڭ گۈلدەك چىرايى غۇۋالىشىپ، قارانغۇلۇق ئىچىدە قالدى. . .

ئاخۇنۇم جۈپ قەبرە ئوتتۇرىسىدا قىرائەت قىلغاندىن كېيىن، جامائەت دۇئا قىلىشىپ قايتىشتى. ئۇلار مەكتەپكە قايتىپ كىرگەندە، مەيداندا ئىككى يۈك ماشىنىسى تۇراتتى. بىر مۇنچە قوراللىقلار زېنىت توپنى كۆتۈرۈشۈپ كۆكتاتچىلىق ئېتىزىغا قاراپ كېتىۋاتاتتى. ئەسلىدە، كامىل نەبى بەرگەن لېيەنزۇڭنىڭ خۇڭژىيىبىڭ بەلگىسىنى تاقاپ، ئۇدۇللاپ شەھەرگە كىرگەندى. ئۇ، مۇئەللىملەرنى قۇنقۇزۇش ئۈچۈن، پولات زاۋۇتىغا بېرىپ، بولغان ئەھۋالنى ئاسىم ۋە جاڭ تېمن سىلىڭلارغا خەۋەر قىلغاندى. گەرچە مۇئەللىملەر قايتىپ كەلگەن بولسىمۇ، ئاسىم سىلىڭ ئۆزىنىڭ كۈچ ـ قۇدرىتىنى بىر كۆرسىتىپ قويماقچى بولدىمۇ، كۆكتاتلىققا ئورنىتىلغان ئۈچ پۈتلۈق زېنىت

توپنی لاسکویغا قارتىمپ ئېتىشنى بۇيرۇدى. خېلى بىر ۋاقىتقچە گۈپۈلدىگەن ئاۋاز مەكتەپنى ئىس ـ تۈتەككە تولدۇردى. بۇ ھېكمەتكە خۇددى باتۇر، ۋاپادار، چىن ئىنسان بولغان خوتەن قىزى زۇمرەت ئۈچۈن ئېتىلغان ھۆرمەت توپىدەك بىلىندى.

جاڭ تىەن جۇ رۇئۇغا بىلەن مەخمۇت سىلىگغا كايىپ كەتتى. ئۇ، خالىق بىلەن كېرىموفنىڭ مەقسىتىنىڭ ئەسلىدە يۇقاقۇندىن شەپە بېرىپ قويۇپ، چوڭ بازىغا ھۇجۇم قىلىش ئىكەنلىكىنى، ئۇلارنىڭ قارشى تەرەپنىڭ دامىغا چۈشۈپ، چوڭ قوشۇننى يۇتكەپ، خاتالىق سادىر قىلغانلىقىنى ئېيتتى ۋە ئۇلارنى تەنقىدلىدى. كەچتە پولات زاۋۇتىدىن كەلگەن قوراللىقلار زېنىت توپنى ماشىنىغا سېلىپ ئۆز بازىسىغا قايتىشتى.

— مەن ئۇ بالىنىڭ «مۇئەللىملەرنى قۇنقۇزىمەن» دېگەن سۆزىگە ئىشەنمەي، شەھەرگە ئالدىراپ كىرىپ كەتكەندىم، — دېدى كامىل ھېكمەتكە، — ئەجەپ يۇرىكى چوڭ بالىكىنا؟ . . .

— سەن ئۇنىڭ كىملىكىنى تونىيالمىدىڭمۇ؟ — سوردى ھېكمەت.

— ياق!

— گۈلزىبانىڭ ئۇكىسى ئەبى ئەمەسمۇ! . . .

— بىر ئوبدان ئوماق بالا ئىدى، يۈزلىرى نېمە بولۇپ كەتكەن؟ . . .

ھېكمەت ئەبىنىڭ گۈلرۇزغا يەرلىك كولاۋېتىپ ئېيتىپ بەرگەن سەرگۈزەشتىلىرىنى سۆزلەپ بەردى.

— مۇنداق دېگىن! مەھبۇبە ئەزىمەتنىڭ سېتىلغانلىقىنى بىلىدىكەن ـ دە؟ . . .

— شۇنداق. ئۇ باشتىن ـ ئاخىر يوشۇرۇپتىكەن ئەمەسمۇ؟ — ھېكمەتنىڭ چىرايىنى بۇلۇت قاپلىدى، — نېمىدېگەن قارا كۆڭۈللۈك بۇ! . . .

كامىل «مەسلىھەت بار» دەپ ھېكمەتنى يانتىقىغا باشلاپ كىردى، ئۇ قۇتلۇق خۇيجاڭنىڭ ئائىلىسىدىكى پاجىئە توغرۇلۇق توختالدى، ئۇ ئائىلىنىڭ ھازىر بالا باققۇدەك ھالىنىڭ يوقلۇقىنى، شۇڭا گۈلچىنىڭ ئاچىسى سەئىدە بالا قىلىپ بېقىۋالسا دەپ ئويلىشىۋاتقانلىقىنى، شۇنداق قىلسا كېيىنچە مۇراتنىڭ دادىسى ۋە قېرىنداشلىرىدىن بىرەر نارازىلىقمۇ بولامدۇ ـ قانداق دەپمۇ ئويلاۋاتقانلىقىنى ئېيتتى. ھېكمەت قوشكۆلگە كىرىش ھارپىسىدا، دوستلار خانىنىزاتخان ئاننىنى يوقلاپ بارغان ۋاقىتتا بولۇنغان سۆزلەرنى ئەسلىدى. مومای زۇمرەتكە: «بۇ قېتىم تۇغسىڭىز، گۈلچىنىڭ ئېلىۋالىمەن، سەئىدەگە ھەمراھ بولىدۇ. . .» دېگەندە، زۇمرەت قىزىرىپ: «قىزىم

ئۆزلىرىدىن ئايلانسۇن. . . سىلى ئۆز ئانامدىنمۇ چارى. . . » دېگەندى.

— مانا، ئېنىكىدە بار ئىكەن، — دېدى كامىل، — مۇراتمۇ: «ھېلىنغۇ بىر قىزىم ئىكەن، ئون قىزىم بولسىمۇ سىلىگە تەسەددۇق» دېمىگەنمىدى؟ بۇنداقتا، ئۇلارنىڭ روھىمۇ خوش بولىدۇ. . .

— كامىل، خاترجەم بول! — دېدى ھېكمەت ئىشەنچ بىلەن، — بىز ئۇچىمىز قىيامەتلىك دوستلاردىن ئىدۇق. . . بىر ـ بىرىمىزدىن ھاياتىمىزنىمۇ ئايمايتتۇق، مانا ئەمدى بىر بېغىشىمىز قايرىلدى. . . مۇراتتىن ئايرىلىپ قالدۇق، — ھېكمەتنىڭ ئۆپكىسى ئۆرۈلۈپ گەپ قىلالماي قالدى، — ئۇنىڭ پەرزەنتىنى ئوبدان بېقىپ چوڭ قىلىش بىزنىڭ بۇرچىمىز ھەم قەرزىمىز. . . بۇنى قۇتلۇق خۇيجاغىمۇ چۈشىنىدۇ. . . ئۇلاردا ھازىر كىچىك بالا باققۇدەك شارائىت يوق. . . ۋاقتى كەلگەندە، ئۇ كىشى بىلەن ئۆزۈم سۆزلىشىمەن.

ھېكمەت ئۆزاپ چىقتى. ئۇنىڭ كۆڭلىنىڭ جايىدا ئەمەسلىكى چىرايىدىن بىلىنىپ تۇراتتى. دېگەندەك، ئۇزۇن ئۆتمەيلا ئۆيىدە جىدەل چىقتى. ۋارقىراش ـ يىغلاش تاڭ ئاتقىچىلا بېسىلمىدى. كامىل تەخىر قىلالماي، ئۇنىڭ ئۆيىگە كىردى. ئەر ـ خوتۇن ئىككىسى ئىككى كارىۋاتتا بىر ـ بىرىگە بۇتنىشىپ ئولتۇراتتى. ھېكمەتنىڭ چىرايى ئاقىرىپ كەتكەن بولۇپ، مەھبۇبە ئۇخلاۋاتقان ئۇچقۇنتىلاي بىلەن گۈلچىنىڭىغا قاراپ يىغلاۋاتاتتى.

— مەن ئاجرىشىپ كېتىمەن، — دېدى ھېكمەت ۋارقىراپ، — بۇنداق قارا كۆڭۈل بىلەن ئۆي تۇتمايمەن! . . .

— مەن ئاجراشمايمەن. . . ئەگەر چىڭ تۇرسىڭىز ئۆلۈۋالىمەن، — مەھبۇبە ئېسىدەپ يىغلىماقتا ئىدى، — مەن گۈلرۇزغا: «ئىزىغا چۈشىمەن، قولغا كەلتۈرىمەن، ئۆگەي بالىغا ئانا بولمايمەن» دېمىدىم. ئۇ يالغان ئېيتىپتۇ. . .

— مەن ئۆز ۋاقتىدا سىزنى تونىمىسام، نېمانچە قوغلىشىسىز؟ . . . بۇ گۈلرۇزغا دېگەن گېپىڭىزنىڭ ئەمەلىيىتى ئەمەسمۇ؟

— قوغلاشقىنىم راست. . . چۈنكى مەن سىزنى باشتىن ـ ئاخىر ياخشى كۆرۈپ كەلدىم. . .

— ياخشى كۆرگەن ئادەم ئېرىدىن سىر يوشۇرامدۇ؟ . . .

— گۈلرۇز: «بىر كىمگە تىنساڭ، جېنىڭنى ئالىمەن» دېگەن بول-

غاچقا قورقتۇم. . .

— لوپتىمۇ قورقتىڭىزمۇ؟ . . .

— ئۇ ۋاقتىدا دېسەم. . . مېنى تاشلاپ كېتىپ قالاتتىڭىز. . .

كامىل مەھبۇبەنىڭ سۆزلىرىدە سەمىمىيلىك بارلىقىنى ھېس قىلدى. ئەسەبىيلەر-چە ياخشى كۆرۈش بۇ قىزنى ھېس ـ تۇيغۇ جەھەتتە قارىغۇ قىلىپ قويغان، ئۇ ئۆزىنىلا ئويلىغاچقا، قارشى تەرەپنىڭ خەيرخاھلىقىنى قولغا كەلتۈرۈشنى خىيالىغىمۇ كەلتۈرمە-گەندى.

— ھېكمەت، ئاجرىشىمەن دېگەن گەپنى قوي! — دېدى كامىل سەل خاپا بولۇپ، — بىر چىرايلىق قىزنىڭ تۈرسا. . . ئۇنى يېتىم قىلىشقا قانداقمۇ كۆزۈڭ قىيار؟ . . .

— ئەزىمەتمۇ مېنىڭ بالام ئىدىغۇ؟ — ھېكمەت ئاچچىقىدا تىترەۋاتاتتى، — مانا ئىككى يىل بولدى، دېرىكى يوق. . . ئۇ نېمە كۈنلەرنى كۆرۈۋاتىدۇ؟ . . . نەبىنىڭ چىرايىنى كۆرۈپ، ئۇنى سەنمۇ تونىيالماپسەنغۇ؟ . . . تېخى ھېچنېمە كۆرمىگەن ئاشۇ بالىغا نېمە زۇلۇم ئۇ! . . . زادى ئاجراشقىنىم ئاجراشقان. . . بۇنداق ئىپلاسنى كۆزۈم كۆرمىسۇن! . . .

— مەن ئاجراشمايمەن. . . ئۆلسەممۇ سىزدىن ئايرىلمايمەن، — مەھبۇبە باشقىدىنلا يىغىنى باشلىدى، — مېنى ئۇرۇپ ئاچچىقىڭىزنى چىقىرىڭ. . . لېكىن. . . لېكىن ئاجراشمايمەن. . .

كامىل خېلى كۆپ نەسىھەت قىلىپمۇ ھېكمەتنى قايىل قىلالمىدى. ئۇ مەھبۇبەنى باشلاپ سىرتقا چىقتى. مەھبۇبە بۇنداق چاپلىشۋالغانسېرى، ھېكمەتنىڭ ئۆرلەپ تۇرغان غەزىپى پەسەيمەيتتى، بەلكى جەھلى تېخىمۇ قاتاتتى. شۇڭا، ئۇنىڭدىن بىر مەزگىل ئايرىلىپ تۇرۇشنىڭ ئۆزى ياخشى چارە ئىدى.

— مەن كەتسەم، ئۇ ھېلىقى ئىسكىرىپكىچى قىز بىلەن يەنە تېپىشۋالىدۇ. . . شۇڭا شەھەرگە كىرمەيمەن، — دېدى مەھبۇبە ئېسىدەپ، — مېنى تىللىسىمۇ، ئۇرسىمۇ مەيلى. . .

— ئامىنەنى ئالىدىغان ئويى بولسا، سىز بىلەن توي قىلارمىدى؟ . . . نەۋاق ئۇ قىزغا جاۋاب بېرىۋەتكىلى. . . — كامىل جىددىي سۆزلەۋاتاتتى، — بۇنداق قىلىسىڭىز، مۇناسىۋىتىڭلار تېخىمۇ يامانلىشىدۇ. بىر مەزگىل ۋاقىت ئۆتسە، ھېكمەت قىزنى

سېغىنماسمۇ؟ سىزنى كۆرگىسى كەلمەسمۇ؟ . . . ئۇنىڭ ئاچچىقى يانسۇن. . . كۆزىگە كىرىۋالماڭ. . .

ئەتىگەندە، كامىل مەھبۇبە، گۈلچىنىئاي، ئۇچقۇنئايلارنى ئېشەك ھارۋىسىغا سېلىپ شەھەرگە ئېلىپ ماڭدى. ھېكمەت ئۇزاقتىلى چىقمىدى. ئۇلار كېتىپلا، مەخمۇت سىلىڭ ئۆيىگە كىرىپ كەلدى.

توساللا گۈڭشېسىنىڭ ھالالباغ ۋە جالالباغ كەنتلىرى قوراللىقلار جايلاشقان مۇھىم بازىلاردىن ھېسابلىناتتى. شۇڭا، كەنت ھەم شياۋدۇيلەرگىچە ماۋجۇشى رەسمىنى سىزىدىغان سېمونت ۋە گەج تاملار قوپۇرۇلغانىدى. ھازىر ھالالباغ كەنتىنىڭ ھوقۇقىنى تۇتۇپ تۇرغان تۆمۇر تۇەنجاڭ ماۋجۇشى رەسىملىرىنى سىزىپ، كەنتنى قىزىللاشتۇرۇپ بېرىشنى تەلەپ قىلىپ خەت ئەۋەتكەندى.

— ئەمىسە مۇئەللىم، ھازىرلا ئەسۋاب ـ سەرەمجانلىرىنى ئېلىپ تەييار بولسىلا، — دېدى مەخمۇت سىلىڭ بۇيرۇق ئاھاڭىدا، — سىلىنى بىر قوراللىق ھارۋىدا ئاپىرىپ قويسۇن! . . .

ھالالباغ شامالىرى

ھالالباغ كەنتى دېگىز ئۈستىدىكى ئاجايىپ زور سالغىلا ئوخشايدۇ. تەرەپ ـ تەرەپلىرىدە يارلىقلار بولۇپ، يارلىقلار ئىچىدىكى قومۇشلۇقلار باھار، ياز پەسللىرى خۇددى دېگىزدەك كۆپكۆك كۆرۈندۇ، مامۇقتەك يۇمشاق يۇپۇك توزۇندىلىرى، مېۋە ھىدلىرى ئۆرلەپ تۇرغان قاراڭغۇ باغلارغا، ئۇزۇمزارلارغا، ئاددىي دېھقان ئۆيلىرىگە توي چاچقۇسىدەك چېچىلىدۇ. . . كەنتنىڭ غەربىدىكى چەكسىز كەتكەن ھالالباغ سۇ ئامبىرى ئاسمان بىلەن تەڭ تالاشقاندەك كۆپكۆك جىمىرلاپ، كۆزلەرنى چاقىدۇ. ئۇنىڭ ئوتتۇرىسىدىكى دۇمچەك ـ دۇمچەك دۆڭلۈكلەرنىڭ ئەتراپىنى ۋە قىرغاقنى بويلاپ ئۆسكەن قومۇش، يېكەنلەر خۇددى خوتەن گىلىمىنىڭ گۈللىرىدەك كۆركەم! . . . ئىغاڭلاپ تۇرغان قومۇشلۇقلار ئۈسسۈلچى قىزلارنىڭ سىماسى بولسا، توختىماي شۇىرلاۋاتقان يېكەنلىكلەر ئومۇمىي خور ئورۇنلاۋاتقان ئارتىسلارغا ئوخشايدۇ. يېكەن توخۇلىرىنىڭ چاڭىلداپ سايرىشى، جۈپتىنى چاقىرغان ياۋا ئۆردەكلەرنىڭ «غارت ـ غارت» قىلىشى، ئۇچۇپ ئۆتكەن بىغىتاقلارنىڭ «ۋىچ. . . ۋىچ. . .» قىلىپ

كۆلۈشى، يىراقلاردىن ئاڭلانغان جىگدىچى قۇشلارنىڭ «چىۋ. . . چىۋ. . .» دەپ ئۇشقىتىشى ھالالباغ سۇ ئامبىرىنىڭ ھاياتىي كۆچكە تولغان يېقىملىق سىمفونىيىسىنى، سىرلىق مەنزىرىسىنى ھاسىل قىلغاندى. . .

ھالالباغ كەنتى دېھقانلىرىنىڭ ئاساسىي قوشۇمچە كىرىمى قومۇشتىن كېلەتتى. كۆز كېلىشى بىلەن، كەنت دېھقانلىرى قومۇش ئورۇيتتى، ئورغان قومۇشلىرىنى ھەربىر شياۋدۇينىڭ خامانلىرىغا، كەنت ئىشخانىلىرىنىڭ ھويلىلىرىغا، مال ئېغىلى لاپاسلىرىغا دۆۋىلەيتتى. ئاندىن تاكى كېلەر يىلى 5 ـ، 6 ـ ئايلارغىچە بورا توقۇيتتى. ھەربىر ئەزاغا ۋەزىپە بېرىلەتتى. ئاشۇرۇۋەتكەنلەر ئارتۇق ئىش ھەققىگە ئىگە بولاتتى. پۈتكەن بورىلارغا مېتىر سېلىنىپ كۆۋدراتى چىقىرىلاتتى ۋە ئۆز تۇرى بويىچە تۇرمەللىنىپ ھارۋىلارغا بېسىلاتتى. شۇڭا، شياۋدۇي خامانلىرى، كەنت، ئەترەت ئىشخانىلىرى، يوللار، دېھقان ھويلىلىرى زۇڭزىيىپ ئولتۇرۇپ بورا توقۇۋاتقانلار بىلەن تولۇپ كېتەتتى. بەزىلىرى قومۇش يىرىپ، سىيرىش بىلەن، بەزىلىرى يەنجىش، سۇغا چىلاش بىلەن شۇغۇللىناتتى، ئۇستىلىرى بولسا ئەپچىل قوللىرى بىلەن بورا توقۇيتتى، زەدۋال بورىسى توقۇيدىغانلار قازانلاردا ھەرخىل رەڭلەرنى قاينىتىش، سىيرىلغان قومۇشلارنى بوياش بىلەن ئاۋارە بولاتتى. . .

ئۆزى پاكار، لېكىن تەندۇرۇس تۆمۈر تۈەنجاڭ يوغان بۇلغار قاپلىق ماۋزۇرىنى يوتىسىدا پۇلاڭلىتىپ، لىكوس ـ لىكوس ئاسقاقلىغىنچە، بورا توقۇۋاتقانلارنى ئايلىناتتى. بىر يىلنىڭ ئالدىدا ئېسۇالغان تاپانچىسى ئېتىلىپ كېتىپ، يوتىسىدىن كىرگەن ئوق ئۇنىڭ پاچىقىدا توختاپ قالغاندى. گەرچە دوختۇرلار ئوقنى ئېلىۋەتكەن بولسىمۇ، ئۇ يەنىلا ھازىرغىچە ئېگىز ـ پەس دەسسەيتتى. تۆمۈر تۈەنجاڭ ئىنقىلاب باشلانغان يىلى دادۇي ئەمەلدارلىرىدىن ھوقۇق تارتىۋالغانچە، ھازىرغىچە ئىنقىلاب ۋە ئىشلەپچىقىرىشقا ھۆكۈمىنى يۈرگۈزۈپ كېلىۋاتاتتى. ھېكمەت رەسىم سىزىشنى باشلىۋەتكەندىن كېيىن، ئۇ پات ـ پاتلا پەيدا بولۇپ، ئارقىسىغا تايانغىنچە رەسىمگە ئۇزاقتىن ـ ئۇزاق قاراپ كېتەتتى ۋە: «ئەجەبىدەي كارىكەن بۇ؟ . . . ياپىلاق تامدا بۇرۇن، قۇلاق، ئېڭەكلىرى تۇنقىلى بوغدەك چىقىدىكەييا؟ . . .» دەپ كۆپكۆك ئېڭىكىنى چىمداپ، تۇرۇپ كېتەتتى. ھېكمەت دادۇينىڭ قوش قاناتلىق قىزىل دەرۋازىسىدىن كىرگەندىن كېيىنلا كۆرۈندىغان يەتتە مېتىر ئېگىزلىكتە ياستىلغان سېمونت تامغا رەسىم سىزىۋاتاتتى. بۇ رەسىم يېشىل موۋۇتتىن ھەربىيچە كىيىم كىيگەن ماۋجۇشىنىڭ تىيەنئەنمېن راۋۇقىدا

تۇرۇپ خۇگۇيىبىگلارنى قوبۇل قىلىۋاتقان كۆرۈنۈشى ئىدى. ھېكمەت ئېگىزلەتكىلى ھەم پەسلەتكىلى بولىدىغان «بالداقلىق جا» غا چىقىپ سىزاتتى. ياشانغان بىر ئايال تاماق ئېتىپ بېرىپ، ئۇنىڭ تۇرمۇشىدىن خەۋەر ئېلىۋاتاتتى.

رەسىم بەش كۈندە تاماملاندى. ھېكمەت ئەسۋاب ـ سەرەمجانلىرىنى يۇدۇپ، بويىاق تەڭشەش تاختىسىنى ماي بويىاق پىچقىدا قىرىپ ئولتۇراتتى، دۇمباق ـ جاغلارنىڭ ئاۋازى ياڭرىدى. ئۇ نېمە بولغانلىقىنى بىلىش ئۈچۈن، نەرسە ـ كېرەكلىرىنى يانتقىغا ئەكىرىۋېتىپ، دەرۋازا ئالدىغا چىقتى، ئالتە شياۋدۇينىڭ ئەزالىرى كوچا ـ كوچىلاردىن شوئار توۋلىشىپ تىزىلىپ يېتىپ كەلدى. ئۇلار دادۇي قورۇسى ۋە كوچىلاردا تىقىلىشىپ، «ياشىسۇن!» دەپ ۋارقىرىشاتتى، دۇمباق ـ جاغلىرىنى ئۇزمەي چېلىشاتتى. ئارقىدىكىلەر بويۇنلىرىنى سوزۇشۇپ، ئالدىدىكىلەر قىستىلىشىپ رەسىمگە قارىشاتتى. «توۋا، توۋا، ئەجەپ قاملىشىپتىيا!» دېيىشىپ، ياقىلىرىنى تۇتاتتى. قېرىلار: «ماۋ-جۇشى ئۇزىمغۇ ئۇز يىتىمكەن. . .» دەپ ساقال سىيپايتتى. تۆمۇر تۇەنجاڭ ئەتىگەندە رەسىمنىڭ چۈشتە پۈتىدىغانلىقىنى ئاڭلاپ كېتىپ قالغاندى. ئەسلىدە دېھقانلار رەسىمنىڭ پۈتۈش شەرىپىگە تەنتەنە قىلغىلى كەلگەنىكەن. تۆمۇر تۇەنجاڭ دەبدەبىلىك بىر ـ ئىككى ئېغىز سۆزلىگەندىن كېيىن، شوئار ئاۋازلىرى ياڭراپ، دۇمباق ـ جاغلار قايتىدىنلا چېلىندى. شياۋدۇيجاڭلار ھېكمەت بىلەن قول ئېلىشىپ، ئۇنىڭ ئۆزلىرىنىڭ ئەترەت ئىشخانىلىرىغا بېرىپ رەسىم سىزىپ بېرىشنى ئۆتۈنۈپ تۇرۇۋېلىشتى. تۆمۇر تۇەنجاڭ ئالتە شياۋدۇينىڭ ھەربىرىگە بىردىن رەسىم سىزدۇرۇپ بېرىدىغانلىقىنى ئۇقتۇرغاندا، دېھقانلار قىزغىن چاۋاكلارنى ياڭراتتى. ئىككى كۈن ئىچىدىلا، ھېكمەتنىڭ يانتقىغا ئېگىزلىكى ئىككى مېتىر، كەڭلىكى بىر مېتىر قىرىق سانتىمېتىر كېلىدىغان ئالتە چوڭ رامكا تىكلەندى. بۇنىڭغا كېتىدىغان خەسە، بويىاق، مىخلار ھېسابلاندى. تۆمۇر تۇەنجاڭ ئۆزى سىندىغان «قارىگىر جىۋەك»نى يېتىلەپ ئېلىپ كەلدى.

— مۇئەللىم، شەھەرگە كىرىپ لازىمەتلىك نەرسىلەرنى ئېلىپ، سىر دۇكىنىنىڭ ئالدىدا تۇرۇپ تۇرسىلا، ئېشەك ھارۋىسى ھايال بولمايلا ئۇلگۇرۇپ بارىدۇ، ئېشەك بەك يارامليق، — تۆمۇر تۇەنجاڭ ئېتىنىڭ پېشانىسىگە بوش شاپىلاقلىدى، — بىراق مۇنۇ جىۋەك بەك شاش، چۈلۈۋۈرنى تارتىپ، قاتتىق باشقۇرمىسىلا، چاپىمەنلا دەپ تۇرىدۇ. . . ئەگەر ماشىنا، تراكتور يولۇقسا، بىر چەتكە تارتىپ تەتۇر قارىتىۋالسىلا! بۇ ئات بەك ھۇركۈيدۇ.

دەرۋەقە، «قارىغىر جىۋەك» قارنى ئىچىگە تارتىلغان ئىنچىكە تايغانغىلا ئوخشايتى، كۆزلىرى چەكچىيىپ، بۇرۇن تۆشۈكلىرى كېرىلىپ، پات ـ پاتلا پۇشقۇرۇپ تۇراتتى. شەھەرگە كىرگىچە، ئۇ ھېكمەتنى ئىككى قېتىم تاشلىۋەتكىلى تاسلا قالدى. بىراق ئۇنىڭ يورغىسى سىيلىق، مېڭىشى بەك چىرايلىق ئىدى. ئەگەر چۇلۇۋۇر تاسمىسىنى تارتىپ چىڭ باشقۇرۇپ، ھوشيار ئولتۇرمىغاندا، ھۇركۇشكە، ئېلىپ قېچىشقا ئارانلا تۇراتتى.

ھېكمەت پولات زاۋۇتىغا كەلگەندە ئوڭغا قايرىلىپ، تار كوچىلار ئارقىلىق مەدەنىي بۇيۇملار شىركىتى ماگىزىنىنىڭ ئارقا دەرۋازىسى ئالدىدا ئاتتىن چۈشۈپ ھويلىغا كىردى. ئۇرۇش ۋاقتى بولغاچقا، پەقەت ماگىزىنىنىڭ ئىچى تەرەپتىنلا كېرەكلىك نەرسىلەرنى سېتىۋالغىلى بولاتتى. ھېكمەت تېگىشلىك پۇلنى تۆلىگەندىن كېيىن، دۇكانچى تۆت باك سىر ۋە خەسە، مىخلارنى ئامباردىن ئېلىپ چىقتى. ئەسلى چوڭ رەسىملەر مەخسۇس ماي بوياق بىلەن سىزىلاتتى. لېكىن ماي بوياقنى تاپقىلى بولمىغاچقا، قىزىل، كۆك، سېرىق، ئاق سىرلارنى رەڭ تەڭشەش ئىلمى بويىچە بىر ـ بىرىگە ئوخشىمىغان دەرىجىدە قوشۇپ، توققۇز ـ ئون خىل رەڭ قىلىپ ئىشلەتكىلى بولاتتى. ھېكمەت ئالغان نەرسىلىرىنى كاسسىرنىڭ ئىشخانىسىغا قويۇپ قويۇپ، ئېتىغا مىندى ـ دە، ئەنجان كوچىسى ئارقىلىق قىزىق دەرۋازىغا، ئۇ يەردىن مەھبۇبەنىڭ دەرۋازىسى ئالدىغا كەلدى. ئۇنىڭ قىزىنى كۆرگۈسى كەلگەندى. تېخى تۆت ئايغا توشمىغان بوۋاقنىڭ گۈڭراپ بىر نېمىلەرنى دېيىشى، بۇدرۇق قوللىرىدا دادىسىنىڭ تۇمشۇقلىرىنى تاتىلىشى، ۋىلىقلاپ كۈلۈشى كۆز ئالدىغا كەلگەن ھېكمەت دەرۋازىنى ئۇرماقچى بولدى. ئەمما: «ئۆگەي بالىغا ئانا بولغۇم يوق. . . » دېگەن سۆز قايتا تەكرارلانغاندەك بولدى ـ دە، ئېتىغا مىنىپ كەينىگە قايتتى. ئۇ ماگىزىنىنىڭ ئارقا ئىشىكىگە قايتىپ كەلگەندە، ئېشەك ھارۋىسىنى ئېلىپ كەلگەن دېھقان بالا ئۇنى ساقلاپ تۇراتتى. ھېكمەت ئالغان نەرسىلىرىنى ھارۋىغا بېسىپ بېرىپ، ئۇنى يولغا سېلىۋەتتى. ئۆزى كامىلىنىڭ ئۆيىگە كەلدى. ھېكمەت ئېتىنى پېشايۋان شادىسىغا باغلاپ تۇراتتى، ئۆيدىن يۈگۈرۈپ چىققان گۈلچىننۇاي «ھېكمەت دادىي» دەپ كېلىپ ئۇنىڭغا ئېسىلدى، يېتىم قىزنى باغرىغا باسقان ھېكمەتنىڭ يۈرىكى ئېچىشىپ، كۆزلىرىگە ياش كەلدى.

— ۋۇي، ھېكمەتقۇ بۇ؟ جۇرۇڭ ئۆيگە كىرىڭ! — سەئىدە پېشايۋاندا قول قوشتۇرۇپ تۇراتتى، — بوستاندىن كېلىشىڭىزمۇ؟

— ياق، هالالباغدىن. . .
— ۋاي، ئىسىم قۇرۇسۇن، كامىل دېگەندى، خەتمىدىن چىقىپتۇ.
— كامىل بارمۇ؟
— يوق، ئۇلۇشكۇن كەپتىكەن، بىر كېچە قونۇپ، تۇنۇگۈن قايتىپ كەتتى.
سەئىدە بىردەمدىلا چاي دەملىدى. گۈلچىنىڭاي ھېكمەتنىڭ قۇچىقىدىن چۈشۈپ: «ئانا مەن ئوينايمەن» دېدى ـ دە، ھويلىغا چىقىپ كەتتى.
— سەئىدە ئاچا، گۈلچىنىڭاي خاپا قىلمىغاندۇر؟— دېدى ھېكمەت پىيالىنى قولىغا ئېلىپ.
— بىر ـ ئىككى كۈن «ئانام ـ دادام» دەپ يىغلىدى. ھازىر جىمىپ قالدى، — سەئىدە ناھايىتى خۇشال كۆرۈنەتتى، — ھازىر ئۇرۇش ۋاقتى بولغاچقا، ئىشىنىڭ تايىنى يوق. كۆپىنچە گۈلچىنىڭاي بىلەن ئۆيدە بولمىز. . . كارخانىغا بارغۇدەك بولسام، ئۇنى ئالغاچ بارىمەن، ئۇششاق بالىلار بىلەن ھويلىدا ئوينايدۇ.
— كىچىك ئەمەسمۇ، ئاسان كۆنۈپ كېتىدۇ.
— ھېكمەت، مەھبۇبە بىلەن نېمە بولۇشتىڭلار؟ — سورىدى سەئىدە، — ئۇ قىز نەچچە قېتىم بالىسىنى كۆتۈرۈپ كېلىپ ھال ئېيتتى. بېچارە تۆكۈلۈپلا تۇرىدۇ. . .
— سەئىدە ئاچا، ئۇنىڭ گېپىنى قىلماڭا! . . . رايىم يېنىپلا كەتتى. . .
— ئۇ قىز بىر ئېزىپتۇ، سىز كەڭ قورساق بولۇڭ. . . بىز ئاياللار تۇرمۇشتا بەكمۇ شەخسىيەتچى كېلىمىز، — سەئىدە نەسىھەت قىلغاندەك يۇمشاق سۆزلەۋاتاتتى، — ئۇ سىزدىن ئايرىلىپ قېلىشتىن قورقۇپ، ئۇ ئىشنى يوشۇرۇپتۇ. . . تويدىن كېيىن دېمەكچى بولۇپتىكەن، لېكىن «ئۇر، چاق، تۆت» بولۇۋاتقان قالايمىقانچىلىقتا، سىزنىڭ بالا ئىزدەيمەن دەپ خەتەرگە يولۇقۇشۇڭىزدىن ئەنسىرەپتۇ. ئۇنىڭمۇ كۆڭلىنى چۈشىنىڭ. . .
— ئۇنىڭ گۈلرۇزغا دېگەن گەپلىرىدىن خەۋىرىڭىز يوق سەئىدە ئاچا، — ھېكمەت دەردلىك كۆزلىرىنى يەرگە تىكتى، — شۇڭا، مۇشۇنداق نەسىھەت قىلىۋاتىسىز. . .
ھېكمەت «ئۇنىڭ توغرىسىدىكى گەپلەرنى ئاڭلىغۇم يوق» دېمەكچى ئىدىيۇ، سەئىدەگە ھۆرمەتسىزلىك بولمىسۇن ئۈچۈن ئۇنچىقمىدى. ئۇ چېيىنى ئىچىپ بولۇپ ئورنىدىن

دىن تۇردى. ئۇ، ئېتىنى يېتىلەپ كوچىغا چىققاندا، گۈلباغ تەرەپتىن ئوق ئاۋازلىرى ئۈزۈلمەي كېلىپ تۇراتتى. گۈلدۇرلىگەن ئاۋازدىن كېيىن، يەرلىك زەمبىرەك ئوقـ
نىڭ ۋىڭىلدىشى، ئۇنىڭغا جاۋابەن زېنىت توپىنىڭ گۈپۈلدەشلىرى ئاڭلىناتتى.

ھېكمەت ھالالباغقا كەچ يېتىپ كەلدى. دېھقانلارنىڭ ھەممىسى دېگۈدەك بىرىنچى شياۋدۇي تەرەپكە ئالدىراپ كېتىۋاتاتتى. ئۇششاق بالىلار ۋارقىرىشىپ: «شاپ بول، بىرىنچى شياۋدۇي خامىندا ئاياغ ئويۇنى بار ئىكەن» دېيىشىپ يۈگۈرۈشمەكتە ئىدى. ھېكمەت ئاتنى ئېغىلغا ئەكىرىپ، پىچان تاشلاپ بەرگەندىن كېيىن، بىرىنچى شياۋدۇيگە ماڭدى. خاماندا ئادەملەر قىمىلدايتتى. سۇپا قوپۇرۇلۇپ ياسالغان سەھنىنىڭ جازىلىرىغا پەردىلەر تارتىلغاندى. ئويۇن قويماقچى بولغانلار «با، با زۇڭسى» نىڭ «ماۋ زېدۇڭ سىشياڭنى تەشۋىقات ئەترىتى» ئىدى.

ئويۇن باشلاندى. ھەربىيچە كىينگەن، بىلەكلىرىگە خۇڭۋېيىنىڭ بەلگىسى، مەيدىـ
سى، شەپكىلىرىگە ماۋجۇشى ئىزناكلىرىنى تاقىغان قىز ـ ئوغۇللار ئۇچ قاتار تىزىلىپ: «شەرق قىزاردى»، «دېڭىزدا پاراخوت رولچىغا تايىنىپ ماڭار» خورلىرىنى ئورۇندىـ
دى. ئارقىدىن قىز ـ ئوغۇللار سەھنىنىڭ ئىككى تەرىپىدىن قىزىل بايراق كۆتۈرگەن ھالدا شۇنداق سەكرەپ چىقتىكى، ئۇلارنىڭ پۇتلىرى بالىتچىلاردەك بىر تۈز سىزىق ھاسىل قىلدى. سەھنىنىڭ ئۈستى قالايمىقان يۈگۈرۈش، پىرقىراش، يۇمىلاش، مولـ
لاق ئېتىش بىلەن تولۇپ، توپا ـ توزان كۆتۈرۈلدى. ئۇلار «ئىسيان كۆتۈرۈش يوللۇق» ناخشىسىنى توۋلايتتى، ۋارقىرايتتى، ئاھاڭغا سېلىنغان ئۈزۈندە ناخشىلىرىنى ئېيتاتتى. ئات ئۈستىدە يۈرۈپ يوتىلىرى ئاغرىپ كەتكەن ھېكمەت زاڭزۇچە «ماۋجۇشى ئالتۇن رەڭلىك قۇياش» ناخشىسى باشلانغاندا، دادۇيگە قايتتى. ئۇ، بىرسىنىڭ چاقىرـ
غان ئاۋازىنى ئاڭلىغاندەك بولۇپ، ئارقىغا قايرىلدى. ئۇنىڭ ئالدىدا تونۇشلا بىر قىز تۇراتتى.

— ھېكمەت مۇئەللىم، مېنى تونۇمىدىڭىزما؟ — قىز تارتىنىپقىنە كۈلدى، — سىز بىزگە ئەدەبىيات دەرسى بەرگەن ئەمەسمۇ؟...

— توغرا سىز ساۋادەتقۇ؟ — ھېكمەتمۇ كۈلۈپ قويدى، — ئېسىمدە قېلىشچە، سىز 63 ـ يىلى ئوقۇش پۈتتۈرۈپ، ۋىلايەتلىك تولۇق ئوتتۇرىغا كىرىپ كەتكەن...

— شۇنداق، ئوقۇش پۈتتۈرۈپ تۇرۇۋىدۇق، مەدەنىيەت ئىنقىلابى باشلىنىپ كەتـ

تى، يېزىلارغا قايتۇرۇلدۇق. . . ھازىر دېھقان بولۇپ ئىشلەۋاتقىنىمغا ئۇچ يىل بولدى.

— ئىنقىلاب تۈگىسە، يەنە ئوقۇش پۈرستى چىقىپ قالار. . .

— بۇ لەنەت تەگكۈر ئىنقىلاب تۈگىگىچە قېرىپ كېتىدىغان ئوخشايمىز. . . — دېدى سائادەت دادىللىق بىلەن، — نېمە، ئويۇن كۆرمەي قايتامسىز؟

— چارچاپ قاپتىمەن، بېرىپ ئۇخلاي. . .

— مەنمۇ كېتەي دەپ تۇراتتىم. . . جۇرۇك بىللە كېتىلى. . .

ئۇلار ماڭغاچ، 62 ـ يىللاردىكى كۆڭۈللۈك مەكتەپ ھاياتىنى، ھېكمەت ئۆزى يېزىپ ئۆزى رولغا چىققان دىراملارنى ئەسلىشىپ كۈلۈشتى. سائادەت ئۇ چاغلاردا ئون ئىككى ياشلىق سەبىي قىز ئىدى. بىر غېرىچتەك چېچىغا يىلىم چېپىپ، ئىككى ئۆرۈۋالاتتى. ئىككىسى دادۇي ئالدىغا كەلگەندىن كېيىنمۇ يەنە بىردەم پاراڭلىشىپ، ئاندىن ئايرىلىشتى.

ھېكمەت ئەتىسىدىن باشلاپ ئالتە رامكىغا رەخت تارتىش، مخلاشقا كىرىشىپ كەتتى. رەختنى داپ كېرىگەندەك چىڭ تارتىپ مخلىغاچقا، بىر ئادەم ئازلىق قىلاتتى. چۈنكى مخنى ئۇرۇپ بولغۇچە رەخت ئارقىسىغا يېنىپ سالپىيىۋالاتتى. ئۇ راسا قىينىلىۋاتقاندا، سائادەتنىڭ كىرىپ كېلىشى ئۇنى بەك خوش قىلىۋەتتى.

— سائادەت كېلىڭ، ماڭا يارەملىشىڭ! — دېدى ھېكمەت بولقىنى ئۇنىڭ قولىغا بېرىپ، — مەن رەختنى تارتىمەن، سىز ئىككى قولۇمنىڭ ئوتتۇرىسىغا مخ قاقىسىز، بولامدۇ؟

ئۇلار رەختنى چۈشكىچە تارتىپ بولدى. ئاشپەز ئايال ئىككى كىشىلىك تاماق ئېلىپ كىردى. سائادەت كېتىمەن دەپ تۇرۇۋالغان بولسىمۇ، ھېكمەت تاماق يەپ بولۇپ، رەختلەرگە ياريىلىم سۈيى بېرىدىغانلىقىنى ئېيتىپ، ئۇنى ئېلىپ قالدى. ئۇلار تاماقتىن كېيىن يەنە ئىشقا كىرىشىپ كەتتى. سائادەت تاشلاندۇق قومۇشلارنى قالاپ، يىلىم قاياناتتى. ھېكمەت چوتكا بىلەن رامكىلارغا داپتەك كېرىلگەن يىلىم سۈيى سۈۋىدى، تۈگىگەنلىرىنى ئىككىسى ھويلىغا كۆتۈرۈپ چىقىپ، ئاپتاپقا قاقلاپ قويدى. بۇ ئىش قۇرۇم كۆلىدىكى ساياھەتنى ئەسلەتتى: گۈلزىبا، نەفىسەلەر كۆكتاتلارنى ئادالاپ يۇياتـتى، زۇمرەت ئوچاققا ئوت قالىيالماي: «مۇرات، كۆزۈمگە ئىس كىرىپ كەتتى. . . » دېگەندە، مۇرات: «خاپا بولماڭلا مەزلۇم. . . » دەپ ھەممىنى

كۈلدۈرۈۋەتكەندى. گۈلزىبا ھېكمەتكە پات ـ پاتلا كۆزىنىڭ قۇيرۇقىدا قاراپ، ئۇنىڭ جېنىنى سۆيۈندۈرۈۋېتەتتى. ئۇ كۆڭۈللۈك چاغلار ئەمدى ئۆتمۈشكە تەئەللۇق بولۇپ قالغاندى. . .

ساۋادەت قاراڭغۇ چۈشكەندە قايتىپ كەتتى. ھېكمەت كېچىچىلا گۈلزىبانى ئويلاپ چىقتى. بولۇپمۇ ئۇ مەھبۇبە بىلەن ئىككىسىنىڭ ئارىلىقىدا كۆڭۈلسىزلىك پەيدا بولغاندىن كېيىن، ئۇنى تېخىمۇ كۆپ ئەسلەيدىغان بولدى. كەچ بولدىيۇ، بالدۇرراق يېتىپ، خىيال سۈرۈشنى ئويلايتتى. بېشىنى ياستۇققا قويدىيۇ، ئاۋۇغان كوچىسىدىن چىقىۋاتقان تۇمار چاچلىق قىز پەيدا بولاتتى. . . ھايا ـ نومۇس زەرلىرى بىلەن نۇرلانغان كۆزلەرنىڭ لەپىدە تاشلىنىشى. . . ۋە بۇ كۆزلەرنى دەرھاللا قىزىرىپ ئېلىپ قېچىشلار. . . دۇكان ئالدىدىكى قايرىلىپ بېقىشلار. . . ئايدەك رۇخسارنىڭ سىرلىق تەبەسسۇمى. . . بىر ـ بىرلەپ ئۆتەتتى. ھېكمەت ئەدەپسىزلىك بولسىمۇ، يولۇچى سىياقىدا ئۇنىڭ ئارقىسىدىن ماڭدى. تېقىمىدىلا سويلاپ تۇرغان قاپقارا ئۆرۈم چاچلار بۇ زىلۋا بەدەننى ئادەم ئەيمەنگۈدەك ئىلاھىيلاشتۇرۇۋەتكەندى! ھېكمەت ئىچىدە: «ئۆزۈڭ بىر قىز، چېچىڭ بىر قىز، كۆيدۈم ساڭا ئەي بىر جۈپ قىز. . .» دېگەن شېئىرنى ئوقۇدى. . .

گۈلزىبا غۇلجىغا بېرىشنى، ھېكمەتنىڭ ئاتا ـ ئانىسىنىڭ خىزمىتىنى قىلىشنى شۇنچە ئارزۇ ـ نىياز قىلغاندى. ئۇ ئىلى ناخشىلىرىدا زىكرى قىلىنغان سايرام بويلىرىنى، تەلكىنىڭ داۋانلىرىنى، كەڭسايىنىڭ قارىغايزار تاغلىرىنى، ئىلى دەريا ۋادىلىرىنى كۆرۈشكە شۇنچە ئىنتىزار بولغان. ئەپسۇس، قىسقا ئۆمرى ئۇنى بۇ ئارمانلىرىغا يەتكۈزمىدى! . . .

ھېكمەت مەھبۇبە بىلەن غۇلجىغا بېرىپ، ئۇچىنچى كۈنى ئەتىگەندە، ئۆيدە «كۈنلەر ۋە تۈنلەر» رومانىنى ئوقۇپ ئولتۇراتتى. دەرۋازا ئالدىدا بىر پىكاپ توختىدى ۋە توختالغان ئىككى ھەربىي كىرىپ كەلدى. ئۇلارنىڭ بىرسى قازاق، بىرسى خەنزۇ ئىدى. ھېكمەت كۆڭلىدە: «غۇلجا چەكلەنگەن رايون بولغاچقا، سىرتتىن كەلگەنلەرنى تەكشۈرىدىغان ئوخشايدۇ. . .» دەپ ئويلىدى. ئەسلىدە ئۇلار ئىلى ھەربىي رايونىنىڭ ئادەملىرى بولۇپ، ئوبلاستلىق بانكىغا رەسسام ئىزدەپ بارغانىكەن. ئۆزلۈكىدىن ئۆگەنگەن بىرنەچچە خەنزۇ رەسسام ماۋجۇشىنىڭ چوڭ رەسىملىرىنى سىزالمايدىغانلىقىنى ئېيتىپتۇ. ئۇلار بانكا باشلىقىنىڭ: «بىزنىڭ كامالىدىن دېگەن بىر ساقچىمىزنىڭ

رەسسام ئىنىسى خوتەندىن كەپتۇ» دېگەن گەپنى ئاڭلاپ، ئۇنى ئىزدەپ كەلگەنىكەن. ھېكمەت ئانچە ياخشى سىزالمايدىغانلىقىنى ئېيتىپ قانچە ئۆزرە سوراپ باققان بولسىمۇ، ئۇلار چىرايلىق گەپلەرنى قىلىپ تۇرۇۋالدى.

ھېكمەت ئىلى ھەربىي رايوندا بەش ئاي رەسىم سىزدى. ئۇنىڭ ئىككى ئايلىق رۇخسەت ۋاقتى توشۇپ كەتكەندى، ئۇ قايتماقچى بولدى، لېكىن ھەربىي رايون، خوتەن شۆبە ھەربىي رايونى بىلەن ماۋارىپ ئىدارىلىرىگە تېلېگراممىا ئەۋەتىپ ۋە تېلېفوندا سۆزلىشىپ، ئۇنىڭ رۇخسىتىنى ئۇزارتتى.

ھېكمەتنىڭ ئىلى ھەربىي رايونى ئىچىدە مەخسۇس ئىشخانىسى بار ئىدى. ئۇ رەسىملەرنى شۇ يەردە سىزاتتى. ھەر كۈنى ئاق سۇرۇپ تارتىلغان ھەرخىل رامكىلار چوڭ ئىشخانىغا تىزىلىپ تۇراتتى. ماي بوياقنىڭ پۇتۇن تۈرلىرى، ئەسۋاب ـ سەرەمجاـ لار تەل ئىدى. مەخسۇس ئىككى ھەربىي بالا ھېكمەتنىڭ تۇرمۇشىغا قاراشتىن سىرت، بوياق تەييارلاش، پەي قەلەم سۈرتۈش ئىشلىرىنى قىلىپ، قەغەزلىرىنى سۈنۈپ بېرەتـ تى، ئىشخانىنى تازىلاپ، ئەسۋابلارنى يۇياتتى. ئۇلار، ئىگىز «جا» دا رەسىم سىزغاندا، مۇرابىالارنى كۆتۈرۈپ چىقىپ «يەۋبلىك!» دەپ تۇرۇۋالاتتى. ھېكمەت ئۇنىمىسا: «سىز يېمىسىڭىز، باشلىقلار بىزگە ئاچچىقلايدىكەن» دەپ يالۋۇراتتى. ھېكـ مەت ئىككى ـ ئۈچ كۈندە بىر قېتىم ئاپىسىنى يوقلاپ ئۆيگە بېرىپ تۇراتتى. ھەربىيلەر ئۇنى كىچىك ماشىنىدا ئاپىرىپ، ئەتىگەنلىكى ئېلىپ كېتەتتى. ھەر قېتىم ماشىنا كەتكەندىن كېيىن، پېشايۋاندا خالىتىلاپ ئۇن، يەشكىلەپ ئالىي ھاراق، كونسېرۋا، ئېسىل تاماكىلار قاپلىرى بىلەن پەيدا بولۇپ قالاتتى. ھېكمەت خىجىل بولۇپ: «بۇنداق قىلساڭلار، مەن ئۆيگىمۇ بارماس بولۇپ قالىدىكەنمەن» دېدى. لېكىن خەنزۇ باشلىق: «سېنىڭ قىلىۋاتقان ئىشىڭ ئالدىدا بۇ قانچىلىك ئىش ئىدى؟» دەپ زادىلا ئۇنىمايتتى. ھېكمەتنىڭ چوڭ ئىشخانىسىدىكى ئىشكاپلاردىمۇ ھەرخىل ئىچىملىك ۋە يېمەكلىكلەر بار ئىدى. لېكىن ئۇ جىددىي رەسىم سىزىۋاتقاچقا، ئۇلارغا قارامۇ قويمايتتى. بىر كۈنى بىر كۆزى قارىغۇ ياشانغان سىلىك كىرىپ كەلدى. ئۇ، ئىشكاپ ئىچىدىكى قول تەگمىگەن ھاراق، كونسېرۋا، تاماكا، پېچىنىلەرگە قاراپ، ھەربىيلەرگە ئاچچىقلاپ كەتتى ۋە بىرلا بۇيرۇق بىلەن، بىردەمدىلا چوڭ ئۈستەلنىڭ ئۈستىنى ھەرخىل قورۇمىـ لار، توخۇ، ئۆردەك كاۋاپلىرى بىلەن تولدۇرۇۋەتتى. ئىشخانىغا رەسىم كۆرگىلى كىرگەن يەتتە ـ سەككىز ئەمەلدار ھەربىيلەر ھېكمەتنى ئوتتۇرىغا ئېلىپ، ئىچىشمەك

باشلاندی. قارىغۇ سىلىك چىقىپ كېتەر ۋاقتىدا: «مىللىيلار ھاراقنى ئۇلپەتسىز ئىچەلمەيدۇ. . . شۇڭا، ئىشتىن چۈشكەن ھامان، تەشەببۇسكارلىق بىلەن ئۇنىڭغا ھەمراھ بولۇڭلار!» دېدى. سىزىلىۋاتقان رەسىملەر ھەربىي رايوننىڭلا بولماي، ئۇنىڭ تارماقلىرى ۋە ئۇلار بىلەن كۆزقارىشى ئوخشاش ئىدارىلەردىن ئىلى قۇرۇلۇش شىركىتى، ئىلى ھاراق زاۋۇتى قاتارلىق ئورۇنلارنىڭمۇ ئىدى. قارشى كۆزقاراشتىكى ئىدارىلەر قانچە تەلەپ قىلىپ كەلگەن بولسىمۇ، ئىلى ھەربىي رايونى: «رەسسامنىڭ ئامانلىقىغا بىز ئىگە» دەپ ئۇنى ئۇلارغا بەرمىدى. ھېكمەت سەككىز چوڭ رامكا رەسىمنى سىزىپ بولغاندىن كېيىن، «ئۆينىڭ ئۆگزىلىرىگە لاي سېلىش، بۇزۇلغان يەرلەرنى ئوڭلاش» ئۈچۈن ئون كۈنلۈك رۇخسەت سورىدى. ئۇلار: «بولىدۇ، بولىدۇ. . . سەن رەسىمنى سىزىۋەر. . . بىز مۇزاكىرلىشەيلى» دېدى. بىر چۈشلۈكى ئىككى ھەربىي باشلىق ھېكمەتنى كىچىك ماشىنىغا سېلىپ ئۆيىگە ئېلىپ كەلدى. قورۇ ئالدىنى تونغىلى بولمايتتى. ئۆگزىگە لاي سېلىۋاتقان، ھويلىغا خىش يانقۇزۇۋاتقان، تەسكەيدىكى ئۆيلەرنىڭ ئۆگزىلىرىنى ئېچىپ لىم قويۇۋاتقان ئىشچىلار ئالدىراش ئىشلەۋاتاتتى. ھېكمەت خىجالەتچىلىك ئىچىدە تۇرغىنىدا، ئىككى ھەربىي باشلىق ئۆيگە كىردى ـ دە، ھېكمەتنىڭ ئاپىسىغا چاس بېرىپ، ئۇنىڭغا بىر دۇخاۋا لەۋھە تەقدىم قىلدى. ئۇنىڭدا ئالتۇن ھەلدە يېزىلغان «قەھرىمان ئانىغا!» دېگەن خەت تۇراتتى. ئارقىدىن بىر كاللەك ئاشلىق بېلىتى، ئىككى خالتا ئاق ئۇننىمۇ ئېلىپ كىرىشتى. خەنزۇ باشلىقنىڭ سۆزىنى قازاق باشلىق تەرجىمە قىلىپ تۇردى:

— ئوغلىڭىز ئون يىلدا بىر قېتىم كەلگىنىدە، ئارام ئالماي ئىشلەۋاتىدۇ. . . — دېدى خەنزۇ باشلىق ئۇزۇر سورىغان تەلەپپۇزدا، — بۇنى ئۇزلىرىنىڭ يارەملىرىدىن، قوللاشلىرىدىن ئايرىپ قارىغىلى بولمايدۇ. . . سىلىگە كۆپ رەھمەت. . .

ئەتىسى كەچ تەرەپتە قورۇ ئالدىغا سەككىز توننا كۆمۈر چۈشۈرۈلدى. بىرقانچە ھەربى ئۇنى ھويلىغا توشۇدى. ئائىلىسىگە، ئاپىسىغا يەتكۈزگەن ھىممەتنى كۆرگەن ھېكمەت ئۇلارنىڭ تەلەپلىرىنى كۆڭۈلدىكىدەك ئورۇندىدى.

9 ـ ئاينىڭ 5 ـ كۈنى قۇرۇلىدىغان «شىنجاڭ ئىنقىلابىي كومىتېتى»نىڭ تەييارلىق خىزمەتلىرىنى ئىشلىگەن چاغلار ئەڭ ئالدىراشلىق كۈنلەر بولدى. ھېكمەت رەسىم سىزىشنى باشلىغاندىن تارتىپ، مەھبۇبە ھەركۈنى دېگۈدەك ئۇنىڭ بىلەن بىللە

ئىدى. دوستلىرىنى يوقلاش، ئۇرۇق ـ تۇغقانلارنىڭ ئۆيلىرىنى پەتىلەش توغرا كەلسەـ مۇ، كىچىك ماشىنا بىلەن باراتتى. ئۇ دەسلەپ كەلگەندە، ھەربىي باشلىقلار ئۇنىڭ بۇرۇن غۇلجىنى كۆرۈپ باقمىغانلىقىنى ئاڭلاپ، مەخسۇس ماشىنىدا شەھەرنى ئايلاندۇرـ دى. ئىلى دەريا بويلىرى، ئايرۇدرۇم، ستالىن كوچىسى، ل. مۇتەللىپ باغچىلىرىغا ئاپىرىپ ئويناتتى. كەچتە قايتىپ كەلگەن مەھبۇبە ھېكمەتنى چىڭ قۇچاقلاپ: «مەن نېمىدېگەن بەختلىك!» دېدى. ئۇ، ئىلى ھەربىي رايونى ئارقا سەپ بۆلۈمى، قۇرۇلۇش شىركىتى، ھاراق زاۋۇتى قاتارلىق جايلاردا پات ـ پاتلا بولىدىغان زىياپەتلەردە، ئىززەت ـ ھۆرمەتلەرگە نائىل بولاتتى، سوۋغاتلارنى تاپشۇرۇۋالاتتى. . . ئائىلىدە بولسا، ئۇنىڭدىن ئارتۇق ئەتىۋارلىق كېلىن يوق ئىدى. ھېكمەتنىڭ سىڭىللىرى، ئاپىسى ھەرخىل كىيىم ـ كېچەك، پوفايكا، يۇڭ ياغلىقلارنى قىلىپ بېرەتتى. . . كىچىك ماشىنىغا چۈشۈپ كوچىغا چىققىنىدا، قايتىپ كەلگىنىدە، قۇلۇم ـ قوشنىلار ئۇنى ئورىۋالاتتى، ئۆيلىرىگە تەكلىپ قىلىشاتتى. قىسقىسى، ئۇ غۇلجىدا بەش ئاي تۇرۇش جەريانىدا، ئىسمى ـ جىسمىغا لايىق «خانىش»نىڭ ئۆزىلا بولدى. ئەسلىدە بۇ بەخت ھېكمەتنىڭ جاپاسىنى تارتىپ، ھالاۋىتىنى كۆرمىگەن گۈلزىباغا تەئەللۇق ئىدى! . . .

ئىلى ھەربىي رايونىدا ئۇيۇشتۇرغان ھېكمەتنى ئۇزىتىش زىياپىتى ناھايىتى داغدۇـ غىلىق بولدى، ھەربىي باشلىقلاردىن ئوتتۇزدىن ئارتۇقراقى قاتناشتى. ئۇلار، «ھېكـ مەتنىڭ لېپي قىڭدەك روھىدىن ئۆگىنەيلى»، «جاڭ سىدىدەك روھىدىن ئۆگىنەيلى. . . » دەپ، ھاراق تۇتۇپ يۇرۇپ، ھېكمەتنى مەست قىلىپ قويدى. بۇ ئۇزىتىش زىياپىتىدە مەھبۇبەمۇ بار ئىدى. بىرنەچچە ھەربىي ھېكمەتنى يۆلەپ ئۆيىگە ئېلىپ كىرگەندە، ئاپىسى قورقۇپلا كەتتى. كىرگەنلەر: «بىرئاز يېتىپ ئارام ئالسا، ئوڭلىنىپ قالىدۇ. . . » دەپ، چىقىپ كېتىشتى. مەھبۇبە ئۆيدىكىلەرگە زىياپەتتە بولغان ئەھۋالنىڭ ھەممىسىنى قالدۇرماي دەپ بەردى. بىراق، نېمە ئۈچۈندۇر ھېكمەتـ نى يىغا تۇتتى. ئۇ دادىسىنى ئون يىل كۆرمىگەنلىكىنى، بىر ئاي كېچىكىپ كېلىپ يۈزىنى كۆرەلمىگەنلىكىنى، دادىسىنىڭ خىزمىتىنى قىلالمىغانلىقىنى ئېيتىپ، ئۇن سېلىپ يىغلىدى. ئاپىسى ئۇنىڭ باشلىرىنى سىيلىدى، تەسەللى بەردى. ھېكمەت ئاپىسىنىڭ مېھرىبان ئاۋازىنى ئاڭلاپ، يۈمشاق قوللىرىنى سىزىپ، تېخىمۇ يىغلىدى. ئۇنىڭ يىغىسىغا دادىسىنىڭ پىراقى بىلەن يۈتكەن ئوغلىنىڭ ھەسرەت ـ نادامىتى

قوشۇلۇپ كەتكەندى.

ھېكمەت بىلەن مەھبۇبەنىڭ قايتقان ۋاقتى 1 ـ ئايغا — راسا سوغۇق ۋاقىتلارغا توغرا كەلدى. ھەربىيچە جۇۋا ۋە كىيىملەرنى كىيگەن بۇ ئەر ـ ئايال ئىككىسى جىپ ماشىنا بىلەن ئۇرۇمچىگە كەلدى. ھەمراھ بولۇپ كەلگەن ھەربىي ئۇلارنى شىنجاڭ ھەربىي رايونىنىڭ خوتەندىن ئاشلىق توشۇۋاتقان ماشىنىسىغا سېلىپ قويدى. ئىلى ھەربىي رايونى ھېكمەتنى ئالاقە ئارقىلىق غۇلجىغا يۆتكەپ كېلىشنى قانچە دېگەن بولسىمۇ، ئۇ ئۇنىمىدى. چۈنكى ئۇنىڭ كۆڭلىدە يەنىلا ئەزىمەتنى تېپىش ئارزۇسى بار ئىدى. . .

. . . خىياللار ئەنە شۇنداق ئۇلىنىپ، ھېكمەت قاچانلاردا ئۇخلاپ قالغانلىقىنى ئۆزىمۇ بىلمىدى. ئەمما ئەتىگەنلىكتە بېشى ئېغىرلىشىپ، قاپاقلىرى ئىششىپ، مەست-خۇش ھالدا ئورنىدىن تۇردى. بۇ ئەلۋەتتە ئاچچىق ـ چۈچۈك خىياللاردىن پەيدا بولغان ئۈيقۇسىزلىقنىڭ ئاقىۋىتى ئىدى.

ھېكمەت ئەتىگەندە ئورنىدىن ۋاقچىراق تۇردى. يۈزىنى يۇيۇپ، ئازراق ناشتا قىلغاندىن كېيىن، جازىلارغا شەكىل ئېلىشقا باشلىدى. ئۇنىڭ كۆمۈر قەلەم تۇتقان قوللىرى ئاق سۈرۈپ ئۇستىدە ناھايىتى تېز ھەرىكەتلىنەتتى. خاتا بولۇپ قالغان سىزىقلار ماتا پارچىسىنى ئورغان ھامان تۆكۈلۈپ كېتەتتى. بۇنداق كۆمۈر قەلەمنى ئوقۇۋاتقان چاغلىردا ئىنستىتۇتتا «مونەمبى» دەپ ئاتىشاتتى. ھېكمەت ئۇچ كۈن ئىچىدە ئالتە رەسىمنىڭ شەكلىنى ئېلىپ تۈگەتتى. ئۇ ھاردۇق چىقىرىش ئۈچۈن سىرتقا چىقتى. ئىيۇلنىڭ ئاخىرلىرى ئىدى. ھاۋا شۇنچىلىك سوزۇك ۋە پاكىزە بولۇپ، قەد كۆتۈرگەن تېرەكلەر، بۇلۇتتەك يېيىلغان ياڭاقلار ئارقىسىغا ئولتۇرۇۋاتقان قۇياشنىڭ ئاخىرقى نۇرلىرى شەرق ئاسمىنىنى قىپقىزىل بويىۋەتكەندى. چېچىلغان نۇرلاردىن رەڭ ئالغان ئاپئاق پارچە بۇلۇتلار بىنەپشەرەڭ تاۋلىنىپ تۇراتتى. ھېكمەت تار، توپىلاڭ يوللاردىن ھالالباغ سۇ ئامبىرىغا قاراپ ماڭدى. ھويلىلارنىڭ پاكار تاملىرىدىن چىكىلـ گەن ئۇزۇملەرنىڭ كاللەك ساپلىرى مەرۋايىتتەك پارقىراپ كۆرۈنەتتى. ئۆگزىلەرگە يامىشىپ كەتكەن پېلەكلەر ئارىسىدا، كۆك ھەم قىزغۇچ تونۇر كاۋىلىرى چوقچىيىپ تۇراتتى.

ھېكمەت سۇ ئامبىرىغا كېلىش بىلەن چوڭقۇر نەپەس ئالدى. يېيىلىپ تۇرغان سۇ، قومۇشلارنىڭ پۇپۇكلىرى، يېكەنلەرنىڭ قوڭۇر توزغاقلىرى شەپەق نۇرىدا قىزغۇچ

تۇسكە كىرگەندى. يېكەن توخۇلىرىنىڭ چاڭ ـ چاڭ سايراشلىرى بىسقىپ قالغان بولسىمۇ، ياۋا ئۆردەكلەر يەنىلا بىر ـ بىرىنى قوغلىشىپ ياكى ئوزۇق ئىزدەپ يۈرۈشەتـ تى. ئۇلار يىراقتىن خۇددى سۈنىڭ كۆپۈكلىرىدەك كۆرۈنەتتى. . . سۇ ئامبىرىدىن كۆتۈرۈلگەن نەم ھەم ئىللىق ھاۋا تەنلەرنى ھۇزۇرلاندۇرۇپ، ئۆمۈر مۇساپىسىدىكى شېرىن خاتىرىلەرنى ئەسكە سالاتتى. . .

ھېكمەت ئايىغىنى سېلىپ پايپىقىنى يۇيدى، ئۇنى چىملىق ئۈستىگە يېيىپ قويغانـ دىن كېيىن، پۇشقاقلىرىنى تۈرۈۋېتىپ، يالاڭ ئاياغ قىرغاق ياقلىدى، تىزىغچە سۇ كېچىپ يۈزلىرىنى يۇيدى. ئۇ بىر كىمىنىڭ چاقىرغان ئاۋازىنى ئاڭلىغاندەك بولۇپ، كەنت تەرەپكە قارىدى. يىراقتىكى پەس ئېدىرلىقنىڭ چىغىر يولىدىن سائادەت يۈگۈرۈپ كېلىۋاتاتتى.

— ھېكمەت مۇئەللىم! . . .

سائادەت نېپىز رومىلىنى سىقىمدىغان ھالدا ھاسىراپ يېتىپ كەلدى. ئۇنىڭ يۈمىلاق، بۇغداي ئۆڭ يۈزى تەرلەپ كەتكەندى. پېشانە، قۇلاق تۈۋۈلىرىدىكى چاچلىرى يۇگىشىپ تۇراتتى.

— سىزنىڭ نەگە كەتكەنلىكىڭىزنى ھېچكىم بىلمەيدىكەن، — دېدى سائادەت نەپىـ سىنى توختىتالماي، — گۇمان قىلغىنىمدەك مەشەدىكەنسىز. . .

— بىر ئىش بىلەن ئىزدىگەنمىدىڭىز؟

— ياق، ھەئە. . . — سائادەت قىزاردى، — يارەملىشىدىغان ئىشلار بارمىكىن دەپ. . .

— قىلىدىغان ئىشلار جىق، — دېدى ھېكمەت قىزغا سۇ چېچىپ، — ئالتە جازىغا شەكىل ئېلىپ قويدۇم، شۇلارنى سىزنىشىپ بەرسىڭىز قانداق؟ . . .

— ئۇنى مەن سىزالمايمەن، — سائادەت كىچىك بالىدەك تۇمشۇقىنى ئۇچلىدى، — «ئاۋۇنى ئېلىڭ، بۇنى قويۇڭ، قەلەم ئۇچلاڭ، موبىنى يۇيۇڭ» دېگەندەك ئىشلار بولسا قىلالايمەن. . .

— يارەم قىلىدىغان نىيىتىڭىز بولسىلا، قىلىدىغان ئىش كۆپ، — ھېكمەت سۇلارنى شالاپلىتىپ قىرغاققا چىقتى.

— مۇئەللىم! — سائادت چەكچەيگىنىچە ۋارقىرىۋەتتى، — پاچىقىڭىزغا سۇلۇك چاپلىشىپ قاپتۇ! قاراڭ ئەنە. . .

— ژاي خۇدايىم، قانداق قىلغۇلۇق ئەمدى؟ — ھېكمەت ئۇنى قولىدا تۇتۇشتىن ئەيمىنىپ، پۇتىنى بىرنەچچە قېتىم قاتتىق سىلكىدى، — سائادەت، بۇ كاساپەت چۈشۈمەيدىغۇ؟

قاقاقلاپ كۈلۈپ كەتكەن سائادەت يۈگۈرۈپ كەلدى ـ دە، بىر قولىدا ھېكمەتنىڭ پاچىقىنى تۇتۇپ، يەنە بىر قولىدا سۈلۈكنى يۇلۇپ ئېلىپ تاشلىدى. سۈلۈكنىڭ شورىغان يېرىدە قىپقىزىل قان ئۇيۇپ كەتكەندى. سائادەت ئۇ يەرنى ئالقىنىدا ئاستا ئۇۋۇلىدى. . .

ئۇلار ئىككىسى بىردەم چېقىشقاندىن كېيىن، قىرغاق ياقىلاپ يۇقىرىغا مېڭىشتى. ھېكمەت سۇ ئامبىرىغا قارىتىپ تاش ئاتتى. سائادەت ئىككى قولىنى پۇلاڭلىتىپ ۋارقىرىدى. قومۇشلۇق، يېكەنلىكلەردىن ھۇركۇپ پالاقلىغان، چاڭىلداپ سايرىغان يېكەن توخۇلىرىنىڭ ئاۋازى ياڭرىدى. قانات قېقىپ ئۇچۇپ چىققان ياۋا ئۆردەكلەر غارتىلدىغىنچە، سۇ ئامبىرى ئۈستىنى بىر ئايلاندى، ئاندىن يىراقلاردىكى توپ ـ توپ قومۇشلۇقلارغا شوڭغىدى. ئۇلار ۋارقىرىغاچ، تاش ئاتقاچ، قىرغاق بويلاپ خېلىلا ئۇزاپ كېتىشتى. بىراق، ھاۋا بىردىنلا بۇزۇلۇپ، شامال چىققىلى تۇردى. كۈن پېتىش تەرەپتىن كۆتۈرۈلگەن توپا ـ چاڭ ئاسمان يۈزىنى قاپلاپ كەلمەكتە ئىدى. بۇ قاتتىق بورانىنىڭ شەپىسى ئىدى.

— مۇئەللىم، تېز قايتايلى، بوراندا قالىمىز، — دېدى سائادەت رومىلىنى تۇزەشتۈرۈۋېتىپ، — قاراڭ، بوغىناق بارغانسېرى يېقىنلاۋاتىدۇ.

ئۇلار كەينىگە ياندى. ھېكمەت پايپىقى قۇرۇمىغان بولسىمۇ ئۇنى نەمخۇشلا كىيىۋالدى. بوران يېتىپ كەلدى. ئېگىز قومۇشلار گويا مۆكۈشمەك ئۈيناۋاتقاندەك پەسكە ئېگىلىشكە باشلىدى. يېكەنلەر سۇ يۈزىگە چاپلىشىپ قالدى. ياۋا ئۆردەك، يېكەن توخۇلىرىنىڭ ئۈنى ئۆچۈپ، ئۇۋۇلىرىغا كىرىپ جىمىغاندى. كۈن چىقىش تەرەپتىكى ئېگىز ـ پەس ئېدىرلىقلاردىكى بىر كۆرۈنۈپ ـ بىر كۆرۈنمەي قالىدىغان چىغىر يولدىن بالا كۆتۈرگەن بىر ئايال مۆدۈرۈپ ـ تۈگۈلۈپ ئاران كېلىۋاتاتتى. ئۇنىڭ يولنى قىسقارتىش ئۈچۈن جالالباغدىن ئوتتۇرىلاپ كېلىۋاتقانلىقى ئېنىق ئىدى. ئۇ بالىسىنى بوراندىن قاچۇرۇپ، باغرىغا باسقىنچە، ھېكمەتلەرگە يېقىنلاپ كەلدى.

— ژاي بىچارە، — دېدى سائادەت ھېكمەتنىڭ بىلىكىنى تۇتۇپ، — كەنت ئىچى بىلەن ماڭسىچۇ. . .

— مەھبۇبە! . . . — ھېكمەت چۆچۈپ قاردى.

— نېمە، ئايالىڭىزما؟ — ساۋادەت ھېكمەتنىڭ بىلىكىدىكى قولىنى دەرھال چۈشۈردى.

— بۇ بوراندا نېمە ئىش قىلىپ يۈرۈيسىز؟ — ھېكمەت يۈگۈرۈپ باردى ـ دە، بالىنى قولىغا ئالدى.

مەھبۇبە ھېكمەتنىڭ قوپال گېپىنى ئاڭلىمىغاندەك، ئالدىدىكى قىزغا ئالىيىپ قاردى. ساۋادەت دىققىتىدەك بولۇپ، ئۇنىڭغا سۈسلا ئېگىلىپ سالام قىلدى. ئۇ بەكمۇ ئوڭايسىزلىنىپ نېمە قىلارىنى، نېمە دېيىشنى بىلمەيلا قالدى. يەنە كېلىپ، سۇ ئامبىرىدا ھېكمەت ئىككىسىنىڭ بىللە ئوينىغانلىقىنى ئۇنىڭغا قانداق چۈشەندۈرسۇن؟ ئۇلار كەتتىكە كىرگىچە، بىر ئېغىزمۇ گەپلەشمىدى. ئاچا يولغا كەلگەندە، ساۋادەت: «مەن قايتاي مۇئەللىم. . .» دېدى ـ دە، يانغا بۇرۇلۇپ كېتىپ قالدى.

ئۇلار ياتاققا كىرىپ كېلىشتى. ھېكمەت قىزىنىڭ يۈزىنى يۇگەپ قويغان ھاۋارەڭ ھېلىلە ياغلىقنى ئېلىۋېتىپ، ئۇنى چوڭ كانقا يانقۇزۇپ، سۈيۈپ ئەركىلەتتى. مەھبۇبە تەتۇر قارىغىنىچە كارىۋاتتا ئولتۇرۇپ مىچىلداپ يىغلاۋاتاتتى. ھېكمەتنىڭ ئۇنىڭغا ئىچى ئاغرىپ قالدى. بىراق، مەھبۇبەنىڭ گۈلرۈزغا دېگەن سۆزلىرى ئېسىگە كېلىشى بىلەن، يەنە جەھلى قاتتى.

— نېمىگە يىغلايسىز؟ — ۋارقىرىدى ھېكمەت، — يىغلاشقا توغرا كەلسە، مەن يىغلىسام بولىدۇ. . . دوستىڭىز گۈلرۈز ئۆلۈپ، ئەزمەتتىن ھىچقانداق ئۈمىد قالمىدى. . . ئەمدى «ئۆگەي ئانا» بولمايدىغان بولدىڭىز، مۇرادىڭىزغا يەتكەنسىز؟ . . .

— ھالالباغقا كېلە ـ كەلمەي بىر قىز تېپىۋېلىپ، — مەھبۇبە ئېسىدەپ كەتتى، — يەنە ۋارقىراۋاتىسىز. . .

— كۈندەشلىك قىلىۋاتامسىز؟ — ھېكمەت ئاچچىق كۈلدى، — ئۇنداق ئادەم پاك، سەممىي بولۇشى كېرەك. . . ئېرىگە قارا كۆڭۈللۈك قىلغان ئايالغا ھەق. . .

— ئۇنداقتا راستكەنده! — مەھبۇبە ئاۋازىنى قويۇپ بېرىپ يىغلىدى، — ئاشۇ قىزنى ئالامسىز؟ . . . ياق بولمايدۇ. . . مەن ئاجراشمايمەن! . . .

— ئۇقۇپ قويۇڭ، مەن سىزدىن ئاجرىشىپ، ئاشۇ قىزنى ئالىمەن. . . ئالىمەن دېدىم، ئالىمەن. . . ئەگەر گۈلرۈزغا دېگەن گەپلىرىڭىزنى دېسەم، خەلقىئالەم سىزنى تۈكۈرۈكىدە كۆمۈۋېتىدۇ. شۇ چاغدا، ئاجراشمىغىنىڭىزنى كۆرەي. . .

هېكمەت ئوغلى ئەزىمەتنىڭ دەردىنى مەھبۇبەدىن ئېلىۋاتاتتى. گەرچە ئۇنىڭ سائا-دەتنى ئېلىش نىيىتى بولمىسىمۇ، ئايالىنىڭ ئۆزىدىن ئىككى يىل سىر يوشۇرغىنىنى كۆڭلىدىن زادىلا چىقىرالمايتتى. ئۇ يىغا ئاۋازىنى باشقىلارنىڭ ئاڭلاپ قېلىشىدىن نومۇس قىلىپ، ھەدەپ ئىشىك تەرەپكە قارايتتى.

— ئاۋازىڭىزنى ئۆچۈرۈڭ! خەق ئاڭلىسا سەت. . .

— ئەمىسە، ئاجراشمايمەن. . .

هېكمەت ئىككى دانە شامنى يانداۋرۇپ ئۇيۇققا قويدى ۋە ئولتۇرۇپ تاماكا چەكتى. مەھبۇبە چايداندىن چەينەككە قايناق سۇ قۇيۇپ، ئۆزى ئېلىپ كەلگەن قارا چاينى سالدى. ئاندىن داستىخاننى ئېچىپ، لېگەننى ئالدى. ئۇ گۆش بىسىپ پولۇ قىلىپ كەلگەندى. . .

— هېكمەت تاماق يەڭا! . . . — مەھبۇبە ئۇنىڭ قولىدىن تارتتى، — مەندە گۇناھ بولغىنى بىلەن، تاماقتا گۇناھ يوق. . .

— يېمەيمەن. . . — هېكمەت ئورنىدىن تۇردى، — يەنە «پولۇرۇمنى يەۋېلىپ ئاجراشماقچى بولدى» دەپ ھۆداقلىق قىلىپ تۇرۇۋالىسىز. . .

مەھبۇبە هېكمەتنىڭ ئارقىسىدىن چىڭ قۇچاقلىۋالدى. ئۇ سېغىنغان ئېرىنىڭ دۇمبىسىگە يۈزىنى يېقىپ ئاستا پىچىرلىدى:

— سىز مېنىڭ يۈرىكىم. . . ، سىزنىڭسىز مەن ياشىيالمايمەن. . .

ئىشىك ئېچىلىپ، ئاشپەز مومای كىرىپ كەلدى. ئۇ پىشۇرۇلغان توخۇ گۆشى بىلەن شورپا ئېلىپ كىرگەندى. مەھبۇبە ئورنىدىن تۇرۇپ سالام قىلدى. كارىۋاتتىكى بالىنى كۆرگەن مومای ئۇنىڭ كىم ئىكەنلىكىنى چۈشەندى بولغاي: «هارمىغايلا بالام! . . .» دەپ قويدى. ئاندىن:

— كەچتىن بېرى ئىككى قېتىم كەلدىم، — ئۆزلىرى يوق. . . سائادەت قىزمۇ سىلىنى ئىزدەپ تاپالمىدى، — دېدى.

مومای كورىنى ئۇستەلگە قويۇپ ماڭغاندى، هېكمەت ئۇنى توختىتىۋېلىپ، بىر ئاپقۇر پولۇنىڭ ئۇستىگە گۆش قوندۇرۇپ ئۇنىڭغا تۇتقۇزۇپ قويدى.

— ئايالىم شەھەردىن ئېلىپ كەپتۇ، تېتىپ باقسىلا. . .

— رەھمەت. . . رەھمەت، ھەشقاللا. . .

مومای چىقىپ كېتىشى بىلەن، مەھبۇبەنىڭ چىرايى تۇتۇلۇپ جىمىپ قالدى.

«سائادەت» دېگەن ئىسمنى ئاڭلاش بىلەن، ئۇنىڭ يۈرىكى سېلىپ كەتكەندى.

— ھېكمەت، ئېيتىڭا، سائادەت دېگەن ھېلىقى قىز شۇمۇ؟ . . . ئۇ سىزنى نېمىشقا ئىزدەيدۇ؟ . . .

— نېمە؟ بولغۇسى ئايالى بولغۇسى ئېرىنى ئىزدىسە بولمامدىكەن؟ — دېدى ھېكمەت تاماق يەۋېتىپ، — مەن سىزگە دېدىمغۇ؟ ئۇنىڭ بىلەن. . .

— يالغان! سىز مېنى ئالداۋاتىسىز. . . ئەگەر شۇنداق بولسا، مەندىن يوشۇراتتىڭىز. . . — مەھبۇبەنىڭ بىردىنلا خۇيى تۇتتى، — جۇۋاينىمەك ئۆلگۇر. . . بايا تېخى خەقنىڭ ئېرىنىڭ بىلىكىدىن چىڭ تۇتۇۋاپتۇ. . . ئەتىلا رەسۋا قىلمىسام. . .

— نېمىشقا ئەمدى؟ — ھېكمەت ئالايدى.

— خەقنىڭ ئېرىنى قولتۇقلاپ گەشمۇ گەش يۈرگەندىن كېيىن، باشقىلارمۇ «خوپ بوپتۇ» دەيدۇ. . . كىم بىلىدۇ، قومۇشلۇق، يېكەنلىكلەردە نېمە ئىشلار بولۇپ كەتتى؟ . . .

— ئاشۇ قارا پاتقاق سۇغا چىلىشىپ؟ — ھېكمەتنىڭ سۆزىدىن مەھبۇبە ئۆزىنى تۇتۇۋالالماي كۈلۈۋەتتى، — سىز ئەمەس ئۇ تونۇشماي تۇرۇپ قوشكۆلگە ئىزدەپ باردىڭغان! . . .

— بارىمەن تازا. . . چىداڭ. . . بېرىپ يامان قىپتىمەنمۇ؟ سامبۇسامنى راسا يېگەنسىز؟

— لاۋزا سامبۇسىڭىزنى؟ . . .

— ئۆز ۋاقتىدا تېتىدى دەپ يەپ بولۇپ، ئەمدى لاۋزا دەۋاتقىنىنى! — مەھبۇبە تۇيۇقسىزلا ئۆزىنى ئېتىپ ھېكمەتنى ئاستىغا بېسىۋالدى، — ھە، دەڭا قېنى، لاۋزىمىكەن، تاتلىقمىكەن؟ . . .

ھېكمەتنى ئەركىلەتكەندەك، مەھبۇبە ئۇنىڭ مەيدىسىگە بوش شاپىلاقلىغىلى تۇردى ۋە بۇرنىنىڭ ئۇچىنى چىشلىۋالدى. ئۇرۇشۇشنى قاملاشتۇرالمىغان بۇ ئەر ـ خوتۇننىڭ جىدەللىرىگە ئامراقلىق، ھەزىل، قىيداش، ئاچچىق ئارىلىشىپ كەتكەندى. ھېكمەت: «ئارىدىن ئاشۇ گەپ ـ سۆزلەر ئۆتۈلمىگەن بولسا، نېمىدېگەن ياخشى بولاتتى. . . مانا ئەمدى كۆڭۈلگە داغ چۈشتى» دەپ ئويلايتتى. . .

— ھېكمەت، راست گەپنى قىلىڭا؟ — ھېكمەتنىڭ ئۈستىگە چىقىۋالغان مەھبۇبە يۈزىنى يېقىن ئېلىپ كەلدى، — ئاشۇ سائادەت دېگەن قىز بىلەن. . .

— ئا. . . ساراڭ بولماڭا! — هېكمەت ئورنىدىن تۇرۇپ ئولتۇردى، — سىزنى يولغا سالالمايۋاتسام. . . ئۇنداق ئىشنى ماڭا نېمە قويۇپتۇ؟ . . .

— يولغا سالىمىش تېخى. . . ئۇخلاپ چۈشىڭىز. . . ئۇستۈمگە توقاللىققا ئېلىپ بېرەيمۇ ـ يا؟ . . .

مەھبۇبە قاقاقلاپ كۈلۈۋەتتى. ئەمما يۈرىكىنىڭ بىر يېرى ئەنسىزلىكتىن ئېچىشىپ كەتتى.

ئۇلار بالىنى ئوتتۇرىغا ئېلىپ يېتىپ قېلىشتى. سىرتتا بوران شىددەت بىلەن چىقماقتا ئىدى. تۇڭلۇككە ئەينەك ئورنىدا يېپىلغان سۈلياۋ گۈپۈلدەيتتى. بوران ئۆگزىلەردىكى تۇرمەللەنگەن بورا، قومۇشلارنى ئۇچۇرۇپ هويلىغا تاشلايتتى. نېمىلەر ـ دۇر تاراقلاپ ئۆرۈلۈپ، دەرەخ شاخلىرى قاراسلاپ سۇناتتى. قورقۇپ هۇركۈپ كەتكەن ئۇلاغلار ئېغىلىنىڭ بىر بۇلۇڭىغا كەپلىشۋالغاندى. لاپاس ئۇستىگە چىقىۋالغان قورال ـ لىقلار دۆۋىلەنگەن قومۇش، پېچانلارنىڭ ئارىسىغا كىرىپ شۇمشەرىشىپ ياتاتتى. بوس ـ تان تەرەپتىن ئاڭلىنىۋاتقان مىلتىق ئاۋازلىرى خېلى بۇرۇنلا توختىغان بولسىمۇ، بۇ كېچە ناهايىتى ئەنسىزلىك بىلەن ئۆتمەكتە ئىدى.

تۇيۇقسىز، سىرتتا ئات تۇياقلىرىنىڭ گۈپۈرلىگەن ئاۋازى كەلدى ۋە دەرۋازا قاتتىق ئۇرۇلدى. قاراۋۇل ئىشىكنى ئېچىپ بولغۇچە: «ئاچ، تېز بول. . . ۋۇي لەنتى! . . . » دېگەندەك تىللاشلار ئاڭلاندى. هېكمەت ئوپۇل ـ توپۇل ئورنىدىن تۇرۇپ شامنى ياندۇردى ـ دە، كىيىملىرىنى كىيدى. ئاڭغىچە بىر كىمنىڭ: «هېكمەت مۇئەللىم بارمۇ؟ دەرهال ئويغات. . . » دېگەن تونۇش ئاۋازى كەلدى. هېكمەت هويلىغا چىققاندا، مۇرىلىرىگە چاپراس ۋۇجۇاڭدەي ئاسقان، بەل كەمىرىگە قوش تاپانچا قىستۇر ـ غان مەخمۇت سىلىڭ ئىككى كانۇۋىي بىلەن ئاتلىرىنى تۇتۇشۇپ تۇراتتى. ئۇلارنىڭ چىرايى بىسەرەمجان كۆرۈنەتتى.

— مۇئەللىم، رەسىم سىزىدىغان كېرەكلىك نەرسىلەرنى ئېلىپ، دەرهال تەييار بولسىلا، — مەخمۇت سىلىڭنىڭ تەلەپپۇزى قاتتىق ئىدى، — مەكتەپكە بارىمىز. . .

— نېمە ئىش ئىكەنلىكىنى ئۇقمىسام، — دېدى هېكمەت، — هەممىنى ئېلىشقا توغرا كېلىدۇ.

— ئېزىز ئىبراهىم قۇربان بولدى. . . شۇنىڭ چوڭ رەسىمىنى سىزىدىغان گەپ. . .

هېكمەت ياتاققا كىرىپ كېتىشى، مەخمۇت سىلىك قاراۋۇلغا: «ماڭ، تۆمۈر تۈەنجاڭنىڭ قارىگىر جىۋىكىنى توقۇپ كەل!» دەپ بۇيرۇق قىلدى. ئىشىك يوچۇقىدىن ھەممە گەپنى ئاڭلىغان مەھبۇبە ئەنسىرىگىنىدىن: «بارمىسىڭىزچۇ... غايىب ئوق دېگەن يامان...» دېۋىدى، ھېكمەت: «تولا بىلجىرلىماڭ! بۇ مېنىڭ ئىختىيارىمدىكى ئىشمۇ؟» دېدى ـ دە، سومكىسىنى كۆتۈرۈپ ماڭدى ۋە ئىشىك تۈۋىگە كەلگەندە: «ئەتە ئەتىگەندە قايتىپ كېتىمەن! مەن قاراۋۇلغا دەپ قويىمەن...» دەپلا چىقىپ كەتتى.

ئاتلار ئارقا ـ ئارقىدىن چۈشۈۋاتقان ئاچچىق قامچىلار زەربىسىدىن قۇيۇندەك چاپماقتا ئىدى. ئۇلار بىر دەمدىلا ھالالباغ يارلىقىغا يېتىپ كېلىشتى. مەخمۇت سىلىكـ ـنىڭ كېچىلەپ ھالالباغقا ئۆزى كېلىشى، بىئارام بولۇشى تاسادىپىي ئەمەس ئىدى. مەخمۇت بىلەن «ئىسيانكار دېھقانلار سىلىكبۇسى» نىڭ سىياسىي كومىسسارى تۇرسۇن ۋە ئېزىز ئىبراھىملار كىچىكىدىن تارتىپ بىر مەھەللىدە چوڭ بولغان، بىرگە ئوقۇغان ساۋاقداش ۋە قەدىناس دوستلاردىن ھېسابلىناتتى. ھېكمەت ئۇلارغا ئۈچ يىل ئەدەبىيات دەرسى بەرگەندى. ئۇنىڭ ئوقۇغۇچىلىرىدىن بولغان ئېزىز ئىبراھىم بۇگۈن بەشتاش تۈگمەن ئۈستىدە بولغان ئۇرۇشتا قۇربان بولغاندى.

ئۇلار مەكتەپكە يېتىپ كېلىشى بىلەن، ئاتلىرىدىن چۈشۈپ سىنىپقا كىرىشتى. ئېزىز ئىبراھىم كارىۋات ئۈستىدە ئىككى ياستۇققا يۆلەنگەن ھالدا ئولتۇرغاندەك ياتاتتى. ئۇنىڭ كۆز ـ قۇلاقلىرىغا ئورالغان داكا بېشى ئۈستىدە ئىككى غېرىچ ئېگىزلىكتە سەللىدەك چوقچىيىپ تۇراتتى. ئەسلىدە، ئېزىز ئىبراھىم ئېگىز دۆڭدىكى جىگدىنىڭ ئاچىمىقىغا قورالىنى ئورنىتىۋېلىپ ئۆرە تۇرۇپ ئاتقاندى. ئۇنى ماراپ كەلگەن ئادەم چوڭقۇر زەيدان ئىچىدىن ئېتىۋەتكەچكە، ئوق ئېڭەك ئاستىدىن كىرىپ ئۈستى مېڭىنى چۈۋۈپ چىقىپ كەتكەندى. ئۇنىڭ چىرايى پۈتۈنلەي ئۆزگىرىپ كەتكەن بولۇپ، باشقىلا بىر ئادەمگە ئوخشاپ قالغاندى.

— مەخمۇت، — دېدى ھېكمەت، — ھازىر مۇشۇ چىراي ئېزىز ئىبراھىمغا ئوخشامدۇ؟ باشقا چۈشكەن رەسىملىرى يوقمىكەن؟...

— ئوخشىمايدۇ مۇئەللىم... باشقا رەسىملىرىنىمۇ تاپالمىدۇق، — گەپ خوشياقـ ـمايۋاتقان مەخمۇت گەپنى ئۇزۇۋەتتى، — مۇشۇنىڭغا قاراپ سىزسىلا... ئۇزلىرىنىڭ ئوقۇغۇچىلىرى بولغاندىن كېيىن، چىرايى ئەسلىدە بار...

— كۆز، قاش، قۇلاقلىرىدىكى داكىنى بىر ئاز سۈرۈشكە بولماسمۇ؟

— بولمايدۇ مۇئەللىم، ئۇنىڭ ھېشى پۈتۈنلەي يوق! . . . داكا، پاختىلارنى پۈرلاپ تىقىپ، شۇنچىلىق قىلىپ قويدۇق. . .

ھېكمەت رەسىم سىزىش تاختىسىنى بوينىغا ئېسىپ ئورۇندۇقتا ئولتۇردى.

ئېزىز ئىبراھىم ئېگىز، تەمبەل، سەل ئېڭىشىۋەرەك ماڭىدىغان، ئاق يۈزلۈك، قاملاشقان بالا ئىدى. ئۇ كەچ تەرەپلەردە ئىتتىپاق ياچېيكىسىغا قورالىنى كۆتۈرۈپ كىرىپ كېلەتتى ۋە سىزىلغان چوڭ رەسىملەرگە ئۇزۇن قاراپ كېتىپ: «پاھ، پاھ، ئاجايىپ ھۈنەرلىرى بارەدە مۇئەللىم! . . .» دەيتتى. بىر كۈنى ئۇ ھېكمەتكە ئۇدۇلمۇ ئۇدۇل ئولتۇرۇپ: « مۇئەللىم، ئەگەر مەن ئۆلسەم، ماتەم مۇراسىمىغا رەسىمنى سىزىپ بېرەلا. . .» دېگەندى. ھېكمەت ئۇنىڭغا: «ئاغزىڭنى ئۇشۇتمە. . . ئەلەم كۈرىشىگە قاتناشمىساڭ بولمامدۇ؟» دېگەندە، ئۇ خىيال بىلەن: «ئەڭ بولمىسا، قورال ئېتىشنى ئۆگىنىۋالسامۇ ھېساب. . .» دەپ، مۇراتتەكلا گەپ قىلغاندى. . .

ھېكمەت شۇ چاغدىكى چىراينى كۆز ئالدىغا كەلتۈرۈپ، ئېزىز ئىبراھىمنىڭ رەسىمنى سىزىشقا باشلىدى، ئۇ سىزىپ پۈتتۈرگەندە تاڭ ئاتقاندى. ئەتىگەنلىك تاماقتىن كېيىن، پۈتۈن قوراللىقلار، مىنبىڭلار، ئوقۇنقۇچىلار مەكتەپنىڭ كۈلۈبىغا توپلاندى. ئېزىز ئىبراھىمنىڭ رامكىغا ئېلىنغان سۈرىتى ئەتراپىغا ھەرخىل گۈللەر قادالدى. «ئىنقىلابىي قۇربان ئېزىز ئىبراھىمغا شان ـ شەرەپلەر بولسۇن» ، «ماۋجۇشى ئىنقىلابىي لۇشيەننىڭ جان تىكىپ قوغدىغان قەھرىمانلار مەڭگۈ ھايات!» دېگەن شوئار، لوزۇنكىلار چاپلاندى. سەھنىنىڭ ئالدىغا ئېسىلغان پلاكاتقا: «ماۋجۇشنى قوغداشتا قەھرىمانلارچە قۇربان بولغان ئېزىز ئىبراھىمغا تەزىيە بىلدۈرۈش چوڭ يىغىنى» دەپ يېزىلغاندى.

توپ ئىچىدىن سىغدىلىپ كەلگەن كامىل ھېكمەتكە باش لىڭشىتىپ قويدى ۋە ئاستا پىچىرلاپ: — قاچان كەلدىڭ؟— دەپ سوردى. ھېكمەت نېمە سەۋەبتىن كەلگەنلىكىنى شۇئىرلاپ سۆزلەپ بەردى.

— نېمىدېگەن قورقۇنچلۇق! — دېدى كامىل بېشىنى چايقاپ، — ئېزىز ئىبراھىمنى ئاخشام ئەكەلگەندە كۆرگەن بولساڭ كاشكى. . . يۈزى بىلەن بەدىنى قان ۋە مېڭە قېتىقلىرى بىلەن بۇلغىنىپ كېتىپتۇ. . .

— مەنمۇ رەسىمنى سىزغىچە بەكلا بىئارام بولۇپ كەتتىم. . . ئۆمرۈمدە تۇنجى قېتىم ئۆلۈكنىڭ رەسىمنى سىزىشىم. . .

— قاننی توختىتالماي، پۇتۇن بىر يوتقاننىڭ مېڭى كەتتى، قان پاختىنى كۆيدۈ-رۈپ باسقانسېرى چىقىدۇ. ئادەم قېنىنىڭ بۇنچىۋالا كۆپ بولىدىغانلىقىغا ئەقلىم ھەيران قالدى. . .

— بۇ يەردە باشقا ئىش بولمىغاندىن كېيىن، شەھەرگە كىرىپ كەت، — دېدى ھېكمەت دوستىدىن خاتىرجەمسىزلىنىپ، — ھازىر ئىككى تەرەپ ئۇچۇن ئادەم ئۆلتۈ-رۈش ئويۇنغا ئايلىنىپ قالدى.

— مەنمۇ شۇنى ئويلاۋاتىمەن، — دېدى كامىل بېشىنى لىڭشىتىپ، — سەن ھالالباغقا قاچان كېتىسەن؟ . . .

— قەبرىستانلىققا ئۇلار بىلەن بىللە بارمىسام، بايرىقىم روشەن بول-ماي قالار. . . — ھېكمەت كامىلغا قارىدى، — شۇڭا، جامائەت تارقىغاندا كېتى-مەن. . . ياكى مەن بىلەن بىللە كېتەمسەن؟

— يىغىشتۇرىدىغان نەرسىلىرىم بار، ئۇنىڭدىن كېيىن، ئامۇتلۇققا بارىمەن.

— نەفىسە قانداق تۇرۇۋاتىدۇ؟ . . .

— ياخشى، ئۇ ھازىر ئوقۇغۇچىلىرىنى تەتىلگە قويۇپ بەردى، — كامىل ھېكمەتكە ئېڭىشتى، — قەبرىستانلىقتىن قايتقاندىن كېيىن ساڭا دەيدىغان گەپ بار.

ئۇلار پېچىرلىشىپ گەپلىشىۋاتقاندا، ئوننەچچە مىنىباڭ ۋاڭ لىماڭ بىلەن تۇراپ ئىمىننى ئالدىغا سېلىپ ئېلىپ كېلىشتى. ھازىر گۇڭشي بويىچە بارلىق ئىشلەپچىقىرىش ئەترەتلىرىنىڭ ھوقۇقى ئىسيانكارلارنىڭ قولىدا بولغاچقا، بۇ ئىككى رەھبەر كۇنلىرىنى كاپىتالىزم يولىغا ماڭغان جىنايىتىدىن مەسىلە تاپشۇرۇش ۋە ئەمگەك قىلىش بىلەن ئۆتكۈزۈۋاتاتتى. ھەرھالدا ئۇلار خالىق ئۆزلىرىنى تارتىپ چىقارغان چاغلاردىكىدىن خېلىلا ئازادە ئىدى.

ۋاڭ لىماڭ بىلەن تۇراپ ئىمىننى سەھنە ئالدىغا ئېلىپ كەلگەندە، «كاپىتالىزم يولىغا ماڭغان ھوقۇقدارلاردىن ئۇزۇل ـ كېسىل ھېساب ئالايلى!» ، «ئىت كاللىسىنى يەنجىپ تاشلايلى! . . . » دېگەندەك شوئارلار خېلى ئۇزاققىچە توۋلاندى. تەزىيە يىغىنىنى مەخمۇت سىلىڭ باشقۇردى. سۆزلىگۈچىلەر ئارقا ـ ئارقىدىن سەھنىگە چىقىپ، ئېزىز ئىبراھىمنىڭ «دۇشمەن» لەر بىلەن بولغان جەڭلەردە كۆرسەتكەن خىزمەتلىرى، قەھرد-مانلىقلىرى، ئىنقىلابىي لۇشيەننى قوغداشتا بايرىقىنىڭ روشەن، مەيدانىنىڭ مۇستەھ-كەم بولغانلىقى، ئۇچ قىزىل بايراققا سادىق ھالدا جاسارەت كۆرسەتكەنلىكىنى يۇقىرى

بالداققا كۆتۈرۈپ ماختاشتى. سۆزلىگۈچىلەر پات ـ پاتلا توختاپ قالاتتى. چۈنكى نۇتۇقنىڭ راسا ئىنتوناتسىيىلىك يەرلىرىگە كەلگەندە، شوئار ئاۋازلىرى كۈلۈبنى كۆتۈرۈۋەتكۈدەك ياڭرايتتى.

جىنازا مازارلىققا ئېلىپ كېلىندى. ئېزىز ئىبراھىم يەرلىككە قويۇلۇپ بولغاندا، سىياسىي كومىسسار تۇرسۇن كۆزلىرىدىن ياش تۆككەن پېتى يۈگۈرۈپ كېلىپ، ژاڭ لىمىڭ بىلەن تۇراپ ئىمىننىڭ قورساق ۋە يۈزلىرىگە قاتتىق ئۇرۇۋەتتى. ئۇنىڭ قارىشىچە، ئېزىز ئىبراھىمنىڭ ئۆلۈشىنى ئەلۋەتتە كاپىتالىزم يولىغا ماڭغان ھوقۇقدارلارنىڭ جىنايىتىدىن ئايرىپ قارىغىلى بولمايتتى.

كامىل بىلەن ھېكمەت مازارلىقتىن يۈرىكى ئېزىلگەن ھالدا قايتىشتى. ئېزىز ئىبراھىمنىڭ دادىسى چار ساقاللىق ئىبراھىم ئاكا ۋە بىچارە ئانىسى قەبرە ئۈستىدە يېتىۋېلىپ: «بىر تاللا ئوغلۇم. . . »، «يالغۇز جىگىرىم. . . »، «يىگانە بالام. . . » دەپ قوپقىلى زادىلا ئۇنىمىدى. ئانىسى ھوشىدىن كېتىپ يىقىلدى. ئۇلارنى بىرمۇنچە مىنبىڭ ۋە قوراللىقلار كۆتە ـ كۆتە قىلىشىپ ئېلىپ كېتىشتى. بۇ ئېقىۋاتقان قانلارنىڭ زادى ئاياغ ـ ئۆچى بولامدۇ؟ . . . كىم دۈشمەن، كىم دوست؟ . . . قايىسىسى تاجاۋۇزچى قوشۇن، قايىسىسى تاجاۋۇزغا ئۇچرىغۇچى؟ . . . كىمنى قوغداپ، كىمنى يوقاتماقچى؟ . . . كىملەرنىدۇر قوغداش ـ قوغدىماسلىق ئوتتۇرىسىدىكى ئىخىتىلاپ ئۈچۈن شۇنچە قانلارنى تۆكۈشكە ئەرزىمىدۇ؟ . . . بۇنىڭ تارىخىتا سورىقى بولماسمۇ؟ . . . جېنىنى سېلىپ بېرىۋاتقان ئاشۇ ئون سەككىز ياشتىن ئوتتۇز ياشقىچە بولغان يىگىتلەرنىڭ، بىھۇدە ئوق تېگىپ ئۆلۈۋاتقان نارەسىدىلەر ۋە مۇمىن خەلقنىڭ ئەزەلدىن بىر ـ بىرىگە ئۆچ ـ ئاداۋىتى بولسا كاشكى. . . ھەتتا بىر ـ بىرىنى تونۇمايدۇ. . . مانا ئەمدى مەتمۇسا خېتىدە يازغىنىدەك، ئۇلار تالاشتۇرۇش مەيدانىدىكى ئىتلارغا ئايلانغاندى. . . ئىتاچىلار ئۇلارنى تالاشتۇرۇپ تاماشا كۆرۈشىدۇ. . . قانچە بوغۇشۇپ، قانغا چىلىشىپ قالسا، شۇنچە خوش بولۇشىدۇ. «ئەلەم كۆرىشى قىلماسلىق، قەلەم كۆرىشى قىلىش» دېگەن يولىيورۇق ئېلان قىلىنغاندا «ئاسماندىكى قارا تۇتەك تارقاپ، تىنچ — ئاسايىشلىق كۆنلەرگە ئېرىشىدىغان بولدۇق. . . » دېگەن ئۈمىد پەيدا بولغاندى. جياڭ چىڭنىڭ: «قەلەم بىلەن ھۇجۇم قىلىپ، ئەلەم بىلەن قوغدىنىڭلار! . . . » دەيدىغان يولىيورۇقى چىقىشى بىلەنلا، ھەر ئىككى تەرەپ باشقىدىنلا يەڭلىرىنى تۇرۇپ، مەيدانغا چۈشتى. ئەمەلىيەتتە بۇ يولىيورۇق ئۇلار ئۈچۈن جەڭ سىگنالى

بولدی. «ئەلەم بىلەن ھۇجۇم قىلىش، ئەلەم بىلەن قوغدىنىش» — ئۇرۇش مىزانىغا ئايلاندى. مۇرات، زۇمرەتلەر بۇ مىزاننىڭ قۇربانلىرى بولدى. نەبى ئاچىسى گۈل-رۇزنى ئېتىۋەتتى. خالىق دوستى كېرىموفنى ئوققا يەم قىلىپ، ئۆزىنى قۇتقۇزۇپ قالدى. . . ھەر ئىككىلا تەرەپىاز تەشكىلات رەھبەرلەرنى قارا - قويۇق تارتىپ چىقىراتتى. ناھىيىلىك كومىتېتلارغا كىرىپ ئوت قويۇاتتى. ناھىيە شۇجىلىر-نىڭ پۇتلىرىنى چاقاتتى. . . يېقىندىلا، مەتتۇردى پاناق تىككۇچىلىك كارخانىسى ئالدىدا كېتىۋاتقان خەنزۇ، ئۇيغۇر ئاھالىلىرىدىن بولغان تۆت كىشىنى پەقەت كۆزقارىشى ئوخشىمىغانلىقى ئۈچۈنلا پىلىموتقا تۇتۇپ ئۆلتۈرۈۋەتتى. . . بۇ «كۆزقاراش» ئائىلىگە-مۇ سىڭىپ كىرىپ، ئانا - بالىلار ئۆزئارا مۇنازىرىلىشىدىغان، بالا ئاتىغا باقمايدىغان، ئەر خوتۇنغا رەھىم قىلمايدىغان، دوست - بۇرادەرلەر بىر - بىرىگە يول قويمايدىغان كەيپىيات مەيدانغا كەلدى. خوتۇنى چۈمۈچنى قازان قىرىغا بەش قېتىمدىن ئۇرۇپ قورۇما قورۇدىمۇ، ئېرى سەكرەپ قوپۇپ: «سەن نېمە ئۈچۈن ‹داداۋ ۋاڭ ئېنىماۋ! › دەيسەن» دەيتتى - دە، چۈمۈچ بىلەن خوتۇننىڭ بېشىغا ئۇرۇپ، ئۆزى ئۇنى تۆت قېتىمدىن ئۇرۇپ قورۇيتتى. شۇنىڭ بىلەن خوتۇنى: « ‹داداۋ ۋۇ گۇاڭ› دەپ مېنىڭ كۆزقارىشىمنى ھاقارەتلەۋاتىسەنغۇ؟ » دەپ، ئېرىنىڭ ياقىسىغا ئېسىلاتتى. مۇشۇنداق ئەخمىقانىلىق تۈپەيلى، ئاجرىشىپ كەتكەنلەرمۇ كۆپ ئىدى. ھەتتا ماشىنىلارمۇ كۆزقاراش بويىچە يۇقىرىقىدەك رىتىملاردا سىگنال بېرىشكە ئادەتلىنىپ قالغانىدى. . .

كامىل بىلەن ھېكمەت كاللىسىدىن ئۆتمەيدىغان بۇ ئىشلار توغرۇلۇق پاراڭلاشقاچ، يانتىقىغا يېتىپ كەلدى. ئىككىسى بىر تالدىن پاپىروس چېكىشتى. ئەسلىدە، كامىل دوستلىرىنى دوراپ ئاغزىغا ئانچە - مۇنچە تاماكا ئالمىسا، ئادەتتە چەكمەيتتى. بۇگۈن نېمە ئۈچۈندۇر ئۆزى تەشەببۇسكارلىق بىلەن تەلەپ قىلدى.

— ھېكمەت، مەھبۇبەدىن سەۋەنلىك ئۆتكەنلىكى راست، لېكىن بۇ، — كامىل تاماكىدىن قېقىلىپ كەتتى، — ئۇنىڭ سېنى چەكسىز ياخشى كۆرگەنلىكىدىن بولغان. . . ئۆتكەندە، ئۆيگە بارسام، كۆزلىرى ئىششىپ كېتىپتۇ، ئاچامغا يىغلاپ ھال تۆكۈۋېتىپتۇ. . . گېپىنىڭ ئورانغا قارىسام، قاتتىق پۇشايمان قىلغانلىقى چىقىپ تۇرىدۇ. . .

— ئەمدى پۇشايمان قىلغانىنىڭ پايدىسى نېمە؟ . . . — ھېكمەت تاماكىسىنى قاتتىق

شوردى، — ئۇ «ئۆگەي بالىغا ئانا بولماسلىق» مەقسىتىگە يەتتى.

— ھەي، سېنىڭ كاللاڭ ھەممىمىزنىڭكىدىن ئۆتكۈر ئىدى، ھازىر نېمە بولدى؟ — كامىل تاماكىسىنى ئاچچىقى بىلەن تەخسىگە باستى، — سەن گۈلرۇزنىڭ گېپىگە ئىشىنىپ، قاچانغىچە تەتۈرلۈك قىلسەن؟... ئويلاپ باققىن، ئەگەر مەھبۇبە شۇنداق گەپلەرنى قىلغان تەقدىردە، نەبىگە ھەقىقىي ئەھۋالنى ئېيتامدۇ؟ ئۇ چاغدا گۈلرۇز ھايات تۇرسا... ئۆزىنىڭ قىلغان سۆزلىرىنىڭ ئاشكارىلىنىپ قېلىشىدىن قورقۇپ بولسىمۇ، ئۇ دېمىگەن بولار ئىدى. مۇشۇنىڭمۇ تېگىگە يېتەلمىدىڭىز-مۇ؟...

كامىلنىڭ سۆزلىرى ھېكمەتنى قايىل قىلدى. مەھبۇبەنىڭ: «ئىزىغا چۈشمەن، ھەرقانداق چارە ـ ئامالار بىلەن قولغا كەلتۈرىمەن»، «ئۆگەي بالىغا ئانا بولغۇم يوق» دېگەن سۆزلەرنى قىلمىغانلىقىغا ئىشەندى. لېكىن گۈلرۇزنىڭ: «بىر كىمگە تىنساڭ، جېنىڭنى ئالىمەن!» دەپ، ئۇنى قورقۇنقانلىقى ئۇنىڭ ئەزىمەتتىنىڭ ئىشىنى ئېيتقاسلىققا ئاساس بولالمايتتى. ئۇ ياخشى كۆرگەن ئادەمنىڭ دەردىگە دەرمان بولالمىسا، بىرەر ھىممەتلىك ئىش قىلىپ كۆڭلىنى ئوۋلىمىسا، ھەسرەت ـ ئەلەملىرىنى بىللە تارتـ-شىپ، خەيرخاھلىق قىلمىسا، ئۇنى قانداقمۇ سەممىي ئايال، ۋاپادار ھەمراھ دېگىلى بولسۇن؟

— ئېيتقانلىرىڭ تامامەن توغرا! — دېدى كامىل ھېكمەتنىڭ دولىسىغا قولىنى قويۇپ، — مانا بۇ قارىغۇلارچە ياخشى كۆرۈشنىڭ ئاقىۋىتى... ئۇ: «دېسەملا يېنىمدىن كېتىپ قالىدۇ...»، «قالايمىقانچىلىقتا بالا ئىزدەيمەن دەپ خىيىم ـ خەتەرگە يولۇـ-قىدۇ...»، «ئايرىلىپ قالىمەن...» دەپ ئويلىغانۇ، ئەڭ مۇھىم بىر تەرەپ بولغان سېنىڭ كۆڭلۈڭنى ئۇنتۇپ قالغان...

— ئۆزۈمگە ئۆزۈم قانچە ـ قانچە ھاي بەرسەممۇ، ئۇنىڭ قىلغان ۋاپاسىزلىقىنى كەچۈرگۈم كەلمەيدۇ... ئەگەر قىزىم بولمىسا...

— ساراڭلىق قىلما! ئۇ ۋاپاسىزلىق ئەمەس، سەممىي ۋە ئەسەبىي مۇھەببەت سەۋدايىلىقى... ئويلاپ باققىن، ئون بەش ـ ئون ئالتە يېشىدىن تارتىپ بىرسىنى غايىۋانە ياخشى كۆرۈپ، سايىسىنى قوغلىماق ئاسانمۇ؟... مېنىڭچە، سەنمۇ ئۇنى ياقتۇرۇپ قالدىڭ... لېكىن خۇپسەنلىك قىلىسەن... قارا، سېنىڭ ھىجىيىۋانقىنىڭنى!...

— سەن مېنىڭلا غېمىمنى يېمەي، ئۆزۈڭنىمۇ ئويلىساڭ بولاتتى، — دېدى ھېكمەت كامىلنىڭ كۆزىگە قاراپ، — سەنغۇ ئەر كىشى، ھېچ گەپ يوق، بىراق نەفسىڭگە تەس جۇمۇ! . . . خەقنىڭ گەپ ـ سۆزى يامان. . .

— مېنى ئويلىمايدۇ دەمسەن؟ . . . — كامىلنىڭ بېشى چۈشۈپ كەتتى، — بىر يىللىق رېجىمنى تۈگىتىپ، ئەمدى توي قىلايلى دېسەم، مەرەمخان ئانا تۈگىدى. نەفسىمنى ئۇنىڭ قارىلىقىنى تۈگىتىپ تۇراتتى، ھاجىم بوۋىمىز قازا قىلدى، بىز سۈرگۈندە بولدۇق. مانا ئەمدى خان ئانام ئالەمدىن ئۆتتى، تەقدىرىم زادى ئوڭغا تارتماي تۇرۇۋاتىدۇ.

— مۇراتقا ئوق تەگكەن كېچىسى ئۇ ئۆيۈمگە نېمە ئۈچۈن كىرىپتىكەن، بىلەمسەن؟ — ھېكمەت پېشانىسىنى ئۇۋۇلاپ ئولتۇرۇپ كەتتى، — بۇنى ساڭا ئەمدى ئېيتمىسام بولمايدۇ. . . شۇ كېچىسى مۇرات سېنىڭ بىلەن يۈز كۆرۈشەلمەيدىغانلىقىنى كۆڭلى تۇيغاندەك: «بۇگۈن كامىلنىڭ كېلىدىغان كۈنى ئىدى. نېمىشقا كەلمەيدۇ؟ يوللاردا تۇتۇلۇپقۇ قالمىغاندۇر؟» دەپ، غېمىڭنى يەپ ئولتۇردى. . .

ھېكمەت مۇرات بىلەن شۇ كېچە بولغان سۆھبەتنى ئالدىرىماي سۆزلەپ بەرگەندە، كامىل ھەيرانلىقتىن خېلى ئۇزۇنغىچە زۇۋان سۈرمەي ئولتۇرۇپ كەتتى.

— ئۇنداقتا، بۇ راست ئىكەن ـ دە! سەئىدە ئاچامنىڭ گەپلىرىگە ئىشەنمىگەنىدىم.

— ھازىر خان ئانىمىزنىڭ قىرقى توشۇپ ئىككى ئاي ئۆتۈپ كەتتى. بەلكىم لەھەت ئىچىدە سېنىڭ تويۇڭغا تەلمۇرۇپ ئولتۇرغاندۇر! . . .

— چاقچىقىڭنى قوي. . .

— ئەمدى كۆمسەم پىشارمۇ، ياپسامۇ دېمەي، تەييارلىقىڭنى قىل. مۇشۇ ھەپتە ئىچىدە تويۇڭنى قىلىۋېتىمىز. . . ئۇينى ھازىرچە بوستاندىن تۇتما، شەھەردىكى ئۆزۈڭنىڭ ئۆيى بولىدۇ.

— سەنمىزە، مۇراتتەك ئالدىراقسان بولۇپ قاپسەن، — دېدى كامىل كۈلۈپ، — بۇ ھەپتە توشۇشقا ئۇچ كۈن قالدى. مەن نەفسىمگە ئېيتاي. . . ئۇمۇ تەييارلىقىنى قىلسۇن. سەئىدە ئاچام ئىككىمىز ئۆيلەرنى بىر قۇر ئاقارتىپ تازىلايلى. ئانچە ـ مۇنچە توي تەييارلىقىنى قىلايلى، ئۇنىڭغا كەم دېگەندە ئون كۈن كېتەر؟ . . .

— ۋاي ـ ۋۇي، تولىمۇ مىس ـ مىس بولۇپ قاپسەن. بۇ ئۇرۇش ۋاقتىدا نېمە

توي تەييارلىقىكەن؟ جاجىسى بىر قازان پولۇ، دوستلار بىلەنلا تۇگىتىمىز... ئالدىـ
مىزدىكى ھەپتىنىڭ ئىككىنچى كۈنى... ساڭا بەش كۈن ۋاقىت بېرىلدى. بۇگۈندىن
باشلاپ تەييارلىقىڭنى قىل!

كامىل نېمىدۇر دېمەكچى ئىدى، ھېكمەت قولىنى سىلكىپ ئورنىدىن تۇردى ۋە
دوستى بىلەن خوشلىشىپ چىقتى. ئۇ مەكتەپ ئېغىلىدىن ئېتىنى ئېلىپ چىقىپ، ئۇنى
كۆلدە سۇغارغاندىن كېيىن، ھالالباغقا يۈرۈپ كەتتى.

ھېكمەت كۈن قىيىلىش بىلەن دادۇي ئىشخانىسىغا يېتىپ كەلدى. مەھبۇبە كەتمىـ
گەنىدى. ئۇ رەسىم رامكىلىرىنى بىر بۇلۇڭغا تىزىپ، ياتاقنى پاكىزە تازىلاپ، قارا
گىرىپ كۆڭلىكى بىلەنلا يۈرەتتى. يالىڭاچلاپ قويغان ئۇچقۇنىنىڭ كارىۋاتنا ئوڭدا ياتقىنىـ
چە گۈڭراپ، بۇدرۇق قوللىرىدا پۇتىنى ئويناۋاتاتتى. ھېكمەتنى كۆرۈپ چىرايى نۇرلىـ
نىپ كەتكەن مەھبۇبە ئىتتىك كەلدى ـ دە، ئېرىنىڭ قولىدىن چاپىنىنى ئالدى.

— نېمىشقا كەتمىدىڭىز؟... — دېدى ھېكمەت تەردىن ھۆل بولۇپ كەتكەن
كۆڭلىكىنى سېلىۋېتىپ، — مەن سىزنى كېتىڭ دېمىگەنىدىم...

— سۇ تەييارلاپ بېرەي، يۇزىڭىزنى يۇيۇڭ... مەن دۇمبىڭىزنى
سۈرتۈپ قويىمەن...

مەھبۇبە چەبدەسلىك بىلەن بىر دەمدىلا داسلارغا سۇ تەڭشەپ، سوپۇننى تەييارلىدى.
ھېكمەت بېشىنى يۇيۇپ بولغان ھامان، لۆڭگىنى ھۆل قىلىپ، بەدىنىنى سۈرتۈشكە
باشلىدى.

— ھاي، ھاي... غىدىقلىماڭ... — ۋارقىرىدى ھېكمەت، — قولىتۇقىمنى
ئۆزۈمۇ سۈرتەلەيمەن...

مەھبۇبە پىخىلداپ كۈلگىنىچە، قىلماڭ دېگەن ئىشنى زىيادە قىلىۋاتاتتى. ھېكمەت
لۆڭگىنى تارتىۋالدى ـ دە: «قاملاشمىغان قىز بالىكەن بۇ!...» دەپ قويـ
دى. مەھبۇبەمۇ: «قاملاشقان سائادىتىڭىز ماڭا يەتمەيدىكەن...» دەپ
تۇمشۇقىنى دومسايتتى.

— مەھبۇبە، دادۇيدىن ھارۋا قاتتۇرۇپ بېرەي، سىزنى مال باقار ئاپىرىپ قويۇپ
كەلسۇن، بولامدۇ؟...

— ۋاي جېنىم، ماۋۇ كۆڭلەكنىڭ ياقىسىنىڭ كىر بولۇپ كەتكىنىنى!...
سائادەت دېگەن چىرايلىقمۇ ئەسقاتماپتۇ...

— مەن سىزنى، بالىنى يوقلاپ تۇرىمەن. . .
— يوقلايمىش تېخى. . . — مەھبۇبە ھېكمەتنىڭ كۆزىنىڭ ئىچىگە قارىدى، — ئات بىلەن ئىشىك تۇۋۇنگە بېرىپ قايتىپ كەتكەن ئادەم، خوتۇن ـ بالىسىنى يوقلامدۇ؟ . . . شۇ چاغدىلا ماڭغانىدىم، ئانام يىغلاپ قويمىدى. . . ئۇچ كۈنگىچە دەرۋازا ئالدىنى سۈپۈرمەي، ئاتنىڭ ئىزىغا قاراپ يۈردۈم. . .
مەھبۇبە كۆڭلەك، مايكا، قولياغلىقلارنى داسقا چىلىدى. ئۇ: «كەتمەيمانا. . . كەتمەيمەن. . . » دەپ ناخشا ئېيتقاچ، كىر يۇيماقتا ئىدى. ھېكمەت ئۇنىڭغا گەپ كار قىلمايدىغانلىقىنى بىلدى ـ دە، قىزىنى ئەركىلەتكىلى تۇردى. كەچتە مەھبۇبە ھېكمەت-نىڭ بوينىغا ئېسىلدى ۋە: «گۈلرۇزغا شۇنداق گەپلەرنى قىلغان بولسام، قۇرئان تۇتۇپ قەسەم قىلاي، نان دەسسەپ بېرەي. . . ئەمما ئەزىمەتنىڭ ئىشىنى سىزگە دېمىگەنلىكىم-گە ئۆز گۆشۈمنى ئۆزۈم يېگۈدەك پۇشايمانغا قالدىم. . . مېنىڭ بۇ خاتالىقىمنى كەچۈر-سىڭىز! » دېدى. ھېكمەت ئۇنىڭغا ئۇزۇن قاراپ تۇرۇش بىلەن جاۋاب بەردى.

جاسارەت

بوستان ئوتتۇرا مەكتىپىنىڭ ئوقۇتۇش بىناسى ئىككى كۈندىن بېرى قورشاۋ ئىچىدە ئىدى. لىيەنزۇڭسى ئۆز قارمىقىدىكى بارلىق تەشكىلاتلارنى ئىشقا سېلىپ، بىر كېچىدىلا پۈتۈن بوستاننى بېسۋالدى. ئالدىنقى كۈنى كەچتە ئايغاقچىلار تەرىپىدىن بۇ ئۇرۇشنىڭ ۋەھىمىسى كەلگەچكە، بىر قىسىم قوراللىقلار، مىنبىڭلار ۋە بارلىق ئوقۇنقۇچىلار مەكتەپنى تاشلاپ قېچىپ كەتكەندى. ئۇلار بىڭتۇەننىڭ بىرنەچچە خەنزۇ قوراللىقلىر-نىڭ يول باشلىشى بىلەن، كېچىلەپ مېڭىپ، لايقا گۈڭشىپىسىنىڭ چېگرىسىغا بېرىپ، ھاۋا ئارمىيىسىنىڭ 752 ـ قىسمىدىن پاناھلىق تىلىدى. پاناھلىق تىلىگەنلەرنىڭ كۆپ قىسمى بوستان بويىچە ھەربىر دادۇيلەردە ھوقۇق يۈرگۈزۈۋاتقان ئىنقىلابچىلار ئىدى.
قىزىل رەڭلىك ئوقۇتۇش بىناسى خۇددى بورانلىق دېڭىزدا قالغان كىچىككىنە يەلكەندەك، تۆت تەرەپتىن مۆلدۈردەك يېغىۋاتقان ئوق ئىچىدە قالدى. قەلەي كارنايدىن خالىق، تۇردى ھېكىم يەنە قانداقتۇر كىشىلەرنىڭ: «تەسلىم بولۇڭلار! » ، «قورال تاپشۇرساڭلار، كەڭچىلىككە ئېرىشىسىلەر! » ، «جاھىللىق ئۆلۈم يولى» دېگەندەك تەشۋىقاتلىرى تەرەپ ـ تەرەپتىن ئاڭلىنىپ تۇراتتى. ئۇلارنىڭ ھۇجۇمى خۇددى دېڭىز

دولقۇنلىرىدەك بىر پەسىيىپ، بىر كۆتۈرۈلەتتى. تۆت تەرەپتىن بىر يولىلا ھۇجۇم باشلانغاندا، بىنا ئىچىدىكى ئوتتۇرىدىن ئارتۇق قوراللىق خىش تاملارنىڭ تۆشۈكلىرىدىن ئۇلارنى «مىشەك مانتىسى» بىلەن قارشى ئالدى. خۇددى دېگىز قاراقچىلىرىدەك بىر كۆزنگە قارا بۇلغار قاپ تاقىۋالغان جۇ رۇگۇا بىلەن مەخمۇت سىلىك بەل كەمەرلىرىدە قوشلاپ تاپانچا، قوللىرىدا تۆمۇر پىرۇكىلاتلىق ئاپتومات، ئۆتەشمە تۆشۈكلەردىن قۇيۇندەك يۈگۈرۈپ ئۆتۈپ، ھەربىر سىنىپتىكى قوراللىقلارغا ئىلھام بېرەتتى. بىنا ئىچىدىكى قوراللىقلار گەرچە ھۇجۇمچىلارغا قارىغاندا نەچچە ئون ھەسسە ئاز بولسىمۇ، مۇداپىئەسى چىڭ ئىدى. خىشلىق تاملار قېلىن ھەم مەزمۇت بولۇپ، ئۇلارنى ھەرقانداق ئوق تېشىپ ئۆتەلمەيتتى. بىر غۇلاچ ئارىلىقتىكى تۆشۈكلەردىن پۈتۈنلەي تەخسە پىلىموت، پوقاق پىلىموت، ھەر خىل تىپتىكى ئاپتوماتلار سايراپ تۇراتتى. بىنانىڭ تۆت تەرىپىدىكى قېلىن ئىشكىلەرگە ئىچىدىن تىيەكلەر تېرىلىپ، قۇم تاغارلىرى يۆلەنگەندى. ئالدىنقى بابلىرىمىزدا قەيت قىلىپ ئۆتكىنىمىزدەك، بىنا تېلېفون تۇرۇپكىسى شەكىللىك بولۇپ، ئىككى چەتتىكى ئالدىغا ئۈسۈپ چىققان ئىشخانىلارنىڭ يان تام تۆشۈكلىرىدىن بىناغا يېقىنلاشقان، تام تۈۋىگە يوشۇرۇنغان ياكى ئىشكىلەرنى پارتلاتماقچى بولغان ھەرقانداق ئادەمنى ئېتىۋەتكىلى بولاتتى.

بىنا ئەتراپىدا گراناتلار گۈلدۈرلەپ پارتلايتتى. ئوسكولكىلارنىڭ چىرقىراپ ئۆتكەن ئاۋازى ئەتراپنى بىر ئالغاندى. پىلىموت، ئاپتوماتلار تىرىلدايتتى. مۇشۇنداق پەلەكنى ئاستىن ـ ئۈستۈن قىلغۇدەك گۈمبۈرلەشلەردىمۇ بىنا ئىچىدىن كىمدۇر بىرىنىڭ تېلېفوندا قاتتىق ۋارقىراپ سۆزلىگىنى ئاڭلىنىپ تۇراتتى. خالىق ئەتراپتىكى بارلىق سىملارنى كەستۈرۈۋەتتى. بىراق بۇ تېلېفون ئاۋازى زادىلا توختىمىدى. بۇ سۆزلەۋاتقىنى بىر كۆزلۈك جۇ رۇگۇا ئىدى. ئۇ بۇرۇنلا ھەرخىل ئېھتىماللىقلارنى كۆزدە تۇتۇپ، تېلېفون سىمىنى يەر ئاستىغا كۆمۈپ، مەكتەپتىن ئېلىپ چىققاندىن كېيىن، ئاتچۇي ئوت ئېلېكتر ئىستانسىسىنىڭ ستۇلبىسىغا ئۇلىۋەتكەندى. ئۇ ئېلېكتر ئىستانسىسىدىكى بىكىتۈەننىڭ خەنزۇ ئىسيانكارلىرىدىن يارەدەم سوراپ تېلېفون بېرىۋاتاتتى. ئەمما ئۇلار جۇگىياڭ مەدەنىيەت ئىنقىلابى ئىشخانىسىنىڭ: «بىكىتۈەن ئىنقىلابچىلىرى يەرلىكنىڭ ئەلەم كۆرىشىگە ئارىلاشماسلىقى كېرەك. . . » دېگەن بۇيرۇقىدىن قورقۇپ، يارەدەمگە كېلەلمەي تۇراتتى. لېكىن ئۇلارنىڭ ئارىسىدىمۇ ئىختىلاپ بولغاچقا، ئاز ساندىكى بىكىتۈەن قوراللىقلىرى بەشتاش تۈگمەن ئەتراپىدا ئېتىشىۋاتاتتى.

بابا زۇكسىدىن يارەمگە كەلگەن قوراللىقلار ھالالباغنىڭ چوڭقۇر يارلىقىدا توسۇلۇپ قالدى. چۈنكى، سىپىلدەك ئېگىز يار ئۈستىگە ئورنىتىلغان ئېغىر قوراللار ئۇلارنى باش كۆتۈرگىلى قويمىدى. لايقا گۇڭشىبى تەرەپتىن كەلگەن ئىسيانكارلار سومى كەنتىدىكى بۆكتۈرمىنىڭ زەربىسىگە ئۇچرىدى.

شەنبە تاڭ سەھەر بىسىپ كىرگەن لىەنزۇڭ قوراللىقلىرى يەكشەنبە كەچكىچە ئىككى سوتكا جەڭ قىلىپ، بىنا ئالدىغا كېلەلمىدى. ئاخىرى خالىق ئىشكىنى پارتلىتىپ بۆسۈپ كىرىشكە بۇيرۇق بەردى. ياستۇقتەك چوڭلۇقتىكى پارتلاتقۇچنى ئۆمىلەپ ئېلىپ كەلگەنلەر بىرلا تولغىنىپ، ئارقا ـ ئارقىدىن جىمىپ قېلىشتى. ئاخىرىدا، تەمبەل كەلگەن بىر يىگىت ئۆمىلەپ، يۇمىلىنىپ يۇرۇپ چوڭ ئېرىقتىن ئۆتتى، ئىشىك ئالدىغا بەش قەدەملا قالغاندى، بىنانىڭ ئىككى يېنىدىن تەڭلا ئېتىلغان ئوقلار كېلىپ تەگدى، ئۇ سەنتۈرۈلۈپ كېلىپ يىقىلدى. بۇ يىگىت ژىلايەتلىك پارتكومىنىڭ بىرىنچى شۇجىسى خۇاڭ چىڭنىڭ ئوغلى ئىدى. . . . شۇنىڭ بىلەن، بىنا ئالدىدا ئوق ـ تەتۈر سونايلىنىپ يانقان جەسەتلەرگە يەنە بىرسى قېتىلدى.

— ئاڭلاپ قويۇش! — خالىق كارنايدا ژارقىرىدى، — ئەمدى تەسلىم بولۇشمىساڭ، توپ ئوقىغا يەم بولۇشسەن. . . بىنارىڭنىڭ كۈلى كۆككە سورۇلىدۇ. . . ئويلىنىشقا يېرىم سائەت ۋاقىت بېرىمىز! . . .

ھەر ئىككىلا تەرەپتىن ئېتىشىش توختاپ، بىر سائەتتەك جىمىپ كېتىشتى، دېرىزە يوچۇقلىرىدىن ھېچقانداق تەسلىم بولۇش بايرىقى ياكى بىرەر پارچە ئاق لاتىمۇ كۆرۈنمىدى. خالىق رەڭلىك ئوق ئېتىپ توپچىلارغا بەلگە بەردى.

يەرلىك زەمبىرەك (تۈپاۋ) پاكار، تۆت پۇتلۇق بولۇپ، چوڭ كالىبىرلىق ئىدى. قۇيرۇقىدا پىرقىرىغۇچ چاقپىلىكى بار ئوق كالىبىر ئاغزىدىن سىلىناتتى. يەرلىك زەمبىرەك ئەترىتى مەكتەپنىڭ كۆكتاتچىلىق ئېتىزلىرىنىڭ ئەڭ چېتىگە ئورۇنلاشتۇرۇلغان بولۇپ، ئۇلار بەلگە ئوقىنى كۆرگەن ھامان، ئېتىشقا باشلىدى. ئۇلاردا مەخسۇس يەرلىك زەمبىرەك ئېتىش بىلمى، تېخنىكىسى بولمىغاچقا، ئوقلار باغقا، مەكتەپ مەيدانىغا، كۆلگە، كۆلۈبنىڭ ئۆگزىسىگە دېگەندەك يەرلەرگە چۈشۈپ، گۈلدۈرلەپ پارتلاشقا باشلىدى. بەزى توپ ئوقلىرى ھەتتا مەستەك پىرقىراپ كېلىپ ئۆزىنىڭ قوراللىقلىرى ئورۇنلاشقان ئىستىھكاملىرىنىمۇ ۋەيران قىلىۋەتتى. شۇنداقتىمۇ، بەزىلىرى يەنە ئوقۇتۇش بىناسىنىڭ قىرلىرىغا، ئۆگزىلىرىگە چۈشۈپ، سىـ

نىپىلارنى توپا ـ توزانغا تولدۇردى. تۆشۈكلەر ئاغزىدا يانقان قوراللىقلار پۈتۈنلەي توپا ئاستىدا قالدى. ئارقا ـ ئارقىدىن پارتلاۋاتقان دەھشەتلىك ئاۋازلاردىن قورقۇپ كەتكەن بىر قىسىم قوراللىقلار قوراللىرىنى تاشلاپ، بېشىنى چاڭگاللاپ يېتىۋالدى. بىر نەچچىسى دەرھال يوتقانىنىڭ ئاق ئەستىرىنى سۆكۈپ ئۇزۇن خادا ياغاچقا باغلىدى ـ دە، دېرىزە تۈۋىگە كەلدى. شۇ پېيتتە يېتىپ كەلگەن جۇ رۇڭفا بىلەن مەخمۇت ئۇلارنى تېپىپ ئۇرۇۋېتىپ، تەسلىم بولۇش بايرىقىنى بىر چەتكە چۈرۈۋەتتى.

— ۋۇ، قورقۇنچاق ئەبلەخلەر. . . نومۇس قىلماي تەسلىم بولماقچىمۇ سەنلەر؟ . . .

جۇ رۇڭفانىڭ سۆزى ئۇزۇلۇپ قالدى، ئۆگزىدە «گۇم» قىلغان ئاۋاز چىقىشى بىلەن، يەرلەر تىترەپ كەتتى ۋە سىنىپنىڭ بىر بۇلۇڭى گۈلۈپىدە ئۇرۇلۇپ، بىر توپ ئوقى خىشلار ئارىسىغا قىسىلىپ قالدى. قوراللىقلاردىن كۆپلىرى قوراللىرىنى تاشلاپ: «ۋاي ئانا. . . »، «ۋايجان، ئۆلىدىغان بولدۇق» دېگىنىچە، ساغرىسىنى چىقىرىپ دۇم يېتىۋالدى. توپ ئوقىنىڭ قۇيرۇقىدىكى پىلدىرلىغۇچ توختىماي پىرقىرا-ۋاتاتتى. جۇ رۇڭفا بايراقنىڭ خادىسىنى ئالدى ـ دە، ئۇنى توپ ئوقىنىڭ قۇيرۇقىنىڭ تۆشۈكىگە تىقتى، پىلدىرلىغۇچ توختاپ قالدى.

— قويۇش دەيمەن، قوراللىنى ئېلىشمامسەن؟ — ۋارقىرىدى مەخمۇت غەزەپتىن تىترەپ، — ياكى مېنىڭ ئوقۇمدا ئۆلىشەمسەن؟ . . .

مەخمۇت دۇم يانقانلارنىڭ ئۈستىدىن پىلىموتنى بىرلا سايرىتىۋەتتى، ئۇلار چاچراپ تۇرغىنىچە، قوراللىرىنى ئېلىپ، ئۆزلىرى مەسئۇل بولغان تۆشۈك ئېغىزلىرىغا كىـ-لىشتى. . .

— ئەگەر تەسلىم بولۇپ، ئۇلارنىڭ ئالدىغا چىقىشساڭ، — دېدى جۇ رۇڭفا ۋارقىراپ، — بىر قەدەم ماڭا ـ ماڭمايلا پارچە ـ پارچە گۆشكە ئايلىنىشىسەن. . . يانقان ئاشۇ جەسەتلىرىنىڭ ئىنتىقامىنى ھەرقايسىڭدىن ئېلىشىدۇ.

— خوتۇن كىشىدەك بىر نېمىلەر ئىكەن بۇ! — دېدى توپىغا پۇچۇلىنىپ كەتكەن بىر قوراللىق تۆشۈك ئاغزىدا يېتىپ، — بېشىڭغا ياغلىق ئارتىشىپ، ئىشتان بېغىڭنى ياندىن ئېچىشساڭ بولمامدۇ ھەزىلەكلەر. . .

خالىق بەكمۇ جىددىيلەشمەكتە ئىدى. ئۇنىڭ ئىچى سىقىلىپ، يۈرىكىنى چاشقانلار غاجاۋاتقاندەك، ئۆزى بىر يەردە تۇرالمايتتى. ئۆتكەندە، كامىلنى تۈتۈپ ئەمدى ئۇجۇقتۇ-

راي دېگەنده، قانداقتۇر بىر لەنتى ئۇنى قۇنقۇزۇۋېلىپ چىقىپ كەتتى، تېخى باشقا ھەممە تۇنقۇنلارنىمۇ قاچۇرۇۋەتتى. بۇ قېتىممۇ مەكتەپتىكى ئوقۇنقۇچىلارنىڭ ھەممىسى قېچىپ كەتكەندى. لېكىن، خالىقنى خوش قىلىۋەتكەن بىر ئىش نەفسەنىڭ قاچالماي ئاچىسىنىڭ ئۆيىگە سولىنىپ قالغانلىقى بولدى. شۇڭا، ئۇ ئامۇتلۇقنى قورشاشقا ئون قوراللىق ئەۋەتكەندى. شۇنداقتىمۇ خاتىرجەم بولالماي، تۇردى ھېكمىنى چاقىردى:

— سەن ئامۇتلۇققا بېرىپ، قوراللىقلارنى كۆچەيت. ئۇلار ئۇخلاپ قېلىشمىسۇن، — دېدى خالىق يېنىدىكى نەبىگە قاراپ قويۇپ، — ئابدۇنەيمنى ئەۋەتەي دېسەم، ئۇنىڭ مۇھىم ئىشى بار. . . قاراۋۇللار يوشۇرۇن كۆزەتسۇن. . . ئايال زاتى كۆرۈنگەن ھامان تەكشۈرۈڭلار! كامىل دېگەن ئوغرى نەفسەنى قۇنقۇزغىلى چوقۇم كېلىدۇ. . .

خالىقنىڭ پەرىزى ھەرھالدا توغرا ئىدى. كامىل توساللا تەرەپتىن ئۆتەلمەي، لايقىنىڭ ئۇزۇن يولى بىلەن كېچىلەپ كېلىۋاتاتتى. چۈنكى ئۆگۈنلۈككە نەفسە بىلەن ئۇنىڭ ئاددىي توي مۇراسىمى ئۆتكۈزۈلمەكچى. ئۇ ھېكمەت بىلەن كۆرۈشكەن كۈنى ئامۇتلۇققا كېلىپ، نەفسەنىڭ ئاچىسى تۇرسۇننىساخان ۋە ئۇنىڭ ئېرى بىلەن توي توغرۇلۇق مەسلىھەتلەشتى. مەسلىھەت نەفسەگىمۇ يەتكۈزۈلدى. جاھان بۇنداق مالىمان بولۇۋاتقان كۈنلەردە ناز قىلىشقا ئورۇن يوق ئىدى. شۇڭا ئۇمۇ ماقۇل بولدى. كامىل قايتىدىغان ۋاقتىدا، نەفسە ئۇنىڭغا:

— يەكشەنبە كەچ بىر كەلسىڭىز! شەھەرگە ئەكىرىدىغان نەرسىلەر بار ئىدى، ئاكام ئېشەك ھارۋىسىغا بېسىپ تەييار قىلىپ بەرمەكچى، — دېدى.

كامىلنىڭ قاراڭغۇ چۈشكەندىن كېيىن ئامۇتلۇققا قاراپ يولغا چىقىشى تويلۇق نەرسىلەرنى ئېلىپ كېتىش ئۈچۈنلا بولماي، بەلكى نەفسەنى ھەم تۇرسۇننىساخان بىلەن سەمەت ئاكىنى بالىلىرى بىلەن قوشۇپ ئېلىپ كېتىش ئۈچۈن ئىدى. ئوننەچچە سائەت-لەپ يول باسقان، يوتىلىرى تېلىپ ئاغرىپ كەتكەن بولسىمۇ، يەنىلا يۈگۈرگەندەك تېز مېڭىۋاتقان كامىل لايقىنىڭ «ئېلىش بېشى» دىن بوستانغا قايرىلغاندىلا، قەدىمىنى ئاس-تىلىتىپ، ئەتراپقا زەن سېلىپ، ھەربىر شەپىنى كۆزىتىپ، چاپىنى ئىچىگە يوشۇرۇل-غان خەنجىرىنى پات ـ پات سىيلاپ قويۇپ ماڭدى. ئامۇتلۇققا يېقىنلاشقانسېرى، مەكتەپتىكى ئېتىشىش ئاۋازلىرى ئاڭلىنىشقا باشلىدى. ئۇ، بىر چاغدا ئۆزىنى تۇردى ھېكىم، مەتنىياز قولتۇقلار تۇتۇۋالغان ئۆستەڭ بويىغا تىۋىش چىقارماي يېتىپ كەلدى.

ئەمما، تۈيۈقسىزلا ئەتراپتىكى ئازغان تۈپلىرى ۋە ياڭاق ئارقىلىرىدىن تۆت قوراللىق چىقىپ كەلدى ـ دە، يوپۇرۇلۇپ كېلىپ ئۇنى قورشىۋالدى.

— بەللى، كامىلغۇ بۇ؟ . . . مېنى تونۇدىڭمۇ؟ — تۇردى ھېكىم بېشىدىن تەلپىكىنى ئالدى، — مېنىڭ كىملىكىمنى ئوبدان تونۇۋال. . . باغلاڭلار! «قۇۋ تۈلكە تۈمشۇقىدىن ئىلىنار» دېگەن شۇ! . . .

قارشىلىق قىلىشقا ئورۇن قالمىغاندى. ئۆستەڭنىڭ ئۇ تەرىپىدىنمۇ تۆت ـ بەش قوراللىق يۈگۈرۈشۈپ كەلدى. . .

قاتتىق باغلانغان كامىلنى تۇردى ھېكىم باشلىق ئىككى قوراللىق ئات ئالدىغا سېلىپ مەكتەپكە ئېلىپ كەلدى. مەكتەپ ئىچى ۋە سىرتىدا قوراللىقلار نۆۋەتلىشىپ ھۇجۇمغا ئۆتۈۋاتقاچقا، ئۇنى ئۆرۈۋېتىلگەن رېشاتكا ئارىلىقىدىن ئۆتكۈزۈپ، ئۇدۇللا ئوغۇللار ياتقىنى ئىستىھكام قىلىۋالغان خالىقنىڭ قېشىغا ئېلىپ بېرىشتى. بۇ يەردە سىلىكنى قوغدايدىغان «ئابدۇنەيىم»، مەتمۇسا قاتارلىق ئۇچ قوراللىق بار ئىدى. قوشكۆلدىكى ۋە شەھەردىكى ئىنقىلابتا كامىل ھەم ئۇنىڭ دوستلىرىدىن كۆرگەن خورلۇقلىرىنى ئۇنتالمىغان تۇردى ھېكىم خىزمەت كۆرسەتكەن قەھرىمانەنىڭ ۋېجىك گەۋدىسىنى تىك تۇتۇپ ھەجايدى:

— خا سىلىك، قارىسىلا، كېچە ـ كۈندۈز ئارمىنىنى يېگەن دوستلىرىنى ئېلىپ كەلدىم، — تۇردى ھېكىم تاپانچىسىنى كامىلنىڭ چېكىسىگە تەڭلىدى، — قېنى، كامىل ئەپەندى، خا سىلىكغا تەزىم بىجا كەلتۈر! . . .

— تۈفى! — كامىل تۇردىنىڭ يۈزىگە تۈكۈرۈۋەتتى، — ئۇقۇپ قوي، ئاغزىم لىق قان بولسىمۇ، ئۇنىڭ ئالدىدا تۈكۈرمەيمەن! . . . ئارقىچە يىقىلىپ ئۆلۈشكە رازىمەنكى، ئۇنىڭغا ئالدىمچە ھەرگىز ئېگىلمەيمەن. . .

— قالتىس. . . بەك قالتىس! . . . — خالىق كامىلغا تەلۋە كۆزلىرىنى تىكتى، — ھازىر مېنىڭ سېنىڭ بىلەن تاكاللىشىشقا ۋاقتىم يوق. . . مۇشۇ نوچىلىقىڭنى ئەتە ئەتىگەندە مەن بىر كۆرۈپ باقاي. . . ئابدۇنەيىم، تۇردى! سىلەر بۇ ئەبلەخنى باشلانغۇچ مەكتەپتىكى ھېلىقى گۈندىخانىلارنىڭ بىرىسگە قاماپ قويۇپ، پوستتىن تۆتنى قويۇڭلار. قېنى، بۇ قېتىم قېچىپ باقسۇن! . . . مەتمۇسا، سەن قېشىمدا قال. . .

«ئابدۇنەيىم» بىلەن تۇردى قاتارلىق تۆت قوراللىق كامىلنى يۈگۈرتۈپ دېگۈدەك

باشلانغۇچ مەكتەپكە ئېلىپ كەلدى. خالىقنىڭ ھېلىقى گۇندىخانىلار دېگىنى ئەكسىيەتچى لۇشيەن يۇرگۇزۇلگەن كۈنلەردە تارتىپ چىقىرىلغانلارنى سولاپ قىينايدىغان بىر قاتار ئۆيلەر بولۇپ، ئۇ ئۆيلەرنىڭ ئارقىسى تراكتور پونكتىغا قارايتتى. تۆمۈر چۈشقىچە بېكىتىلگەن پەنجىرىلەر ئاستىنى قېلىن ئوتلار قاپلاپ كەتكەندى. كامىلنىڭ قوللىرىنى يېشىپ ئۆيگە سولىۋەتكەندىن كېيىن، ئىشىككە قۇلۇپ سېلىندى. باشلانغۇچ مەكتەپنىڭ سىنىپلىرىنى ياتاق قىلىۋالغان تۆت قوراللىق قاراۋۇللۇقنى ئۈستىگە ئالدى. تۇردى ھېكىم: «بەك چارچاپ كەتتىم، بىردەم ئۇخلىۋالاي» دەپ ئۆيگە ماڭدى. كامىلنى ئامۇتلۇقتىن يالاپ كەلگەن قوراللىقلارمۇ ئىككى كۈندىن بېرى ئۇيقۇسىز ئىكەنلىكىنى ئېيتىپ، ياتاققا كىرىپ كەتتى. «ئابدۇنەيىم» قايتىپ كېلىپ، ئەھۋالنى خالىققا دوكلات قىلدى، ئاندىن ئاستا شىۋىرلاپ:

— خا سىلىك، تۇردى ئۆيگە ئۇخلىغىلى كەتتى، ئامۇتلۇقتىكى سەككىز قوراللىققا ئىشەنچ قىلغىلى بولارمۇ؟ نەفىسەنى قاچۇرۇپقۇ قويماس؟— دېدى.

— ھېلىقى بىللە كەلگەن ئىككى قوراللىقچۇ؟

— ئۇلارنىڭ كۆزلىرى ئېلىشىپ، ئورندا تۇرالمايلا قاپتۇ، ئۇخلايمىز دېۋىدى، ماقۇل دېدىم. . .

— ئەمىسە، سەن مېنىڭ ئېتىمنى مىنىپ، دەرھال ئامۇتلۇققا ماڭ! ئۇ لۆم ـ لۆملەر دەرەخ ئاستىغا كىرىپ، خورىكىنى باشلىۋەتتىمۇ تېخى؟ ئەتىگەنلىككە ئورنىڭغا ئادەم ئەۋەتىمەن. . .

— خوپ!

كېچە سائەت ئون بىر بولاي دېگەندى. نەبى ئەگەر كامىلنى قۇتقۇزۇش ئۈچۈن تراكتور پونكتى تەرەپكە قارايدىغان پەنجىرىنىڭ ئۆمۈرلىرىنى قومۇرماقچى بولسا، ئاسانلا ئاشكارىلىنىپ قالاتتى. يېنىدىكى پولات ھەرىنى ئۇنىڭغا تاشلاپ بەرسە، كۆپ ساقلاپ كېتەتتى. قۇتقۇزۇپ ئېلىپ چىققان تەقدىردىمۇ، كامىلنىڭ بوستان چېگرىسىدىن قېچىپ چىقىپ كېتەلىشى ناتايىن ئىدى.

نەبىنىڭ كۆڭلىگە بىر پىلان كەلدى. ئۇ خالىقنىڭ ئېتىنى گۈڭشې ئېغىلىدىن ئېلىپ چىقىپ، تراكتور پونكتىنىڭ ئىچى بىلەن ماڭدى. ئاتنى دەرۋازا ھالقىسىغا باغلاپ قويۇپ، ئۆزى قېلىن ئوتلار ئارىسىغا شۇڭغۇدى. ئەگەر بىرسى كۆرۈپ قالغان تەقدىردە «ھاجەت قىلماقچى ئىدىم. . .» دېيىشنى كۆڭلىگە پۈكتى. . . بايا، كامىلنى

سولىغاندا، نەچچىنچى ئۆي ئىكەنلىكىنى بىلىۋالغان نەبى تۆتىنچى پەنجىرە تۈۋىدە ئولـ
تۇردى ـ دە، قولىنى سوزۇپ، تۆمۈر چىۋىقنى بوش تاكىلداتتى ۋە بىر غىرىچىتەك
پولات ھەرىنى سۈندى. كامىل ئۇنى ئېلىۋېلىپ: «كىم؟» دېدى. نەبى بېشىنى كۆتۈـ
رۈپ ناھايىتى تېزلا: «تۆمۈرنى كەسكەچ تۇرۇك، قۇتقۇزغىلى ئادەم كېلىدۇ...»
دېدى ـ دە، غىپپىدە ئاتتىنىڭ قېشىغا بىرىۋالدى. ئۇ ئېتىنى قامچىلاپ ئامۇتلۇققا يېتىپ
كەلدى. ئەك باشتىكى يالغۇز قاراۋۇل ئۇنىڭ ئالدىغا سىلتىقىنى كۆتۈرۈپ چىقىپ:
«توختا!» دەپ ۋارقىرىدى. نەبى ئاتتىن سەكرەپ چۈشتى.

— ۋۇي، ئابدۇنەيىم فۇگۇەنكەنغۇ؟... تاس قاپتىمەن ئوق چىقارغىلى...

— ياخشى، بەك ھوشيار نېمىكەنسەن! — دېدى نەبى ئەتراپقا كۆز تاشلاپ، — باشقىلارچۇ؟

قاراۋۇل باشقىلارنىڭ تۇرۇۋاتقان ئورنىنى دەپ بەردى. «ئابدۇنەيىم، — ئاتنى بىر يەرگە باغلاپ قوي، مەن تەكشۈرۈپ كېلەي... — دەپ كېتىپ قالدى. ئۇ، دەرەخكە يۆلىنىپ، ئازغان تۇۋىدە تۇگۇلۇپ ئۇخلاۋاتقان قاراۋۇللارنىڭ قېشىدىن تۈيدۇرماي ئۆتۈپ كەتتى ـ دە، تۇرسۇننىساخاننىڭ بېغىنىڭ ئارقىسىغا ئۆتتى ۋە تامدىن ئاتلاپ چۈشۈپ، ئۆي ئىشىكىنى چەكتى. كامىلنىڭ كەلمىگەنلىكىدىن ئەنسىرەپ ئۇيقۇسى كەلمىگەن نەفىسە كارىۋىتىدا ئولتۇراتتى. ئۇنىڭ يۈرىكىنى قورقۇنچ ۋە ۋەھىمە قاپلىۋالـ
غاندى. چۈنكى كامىل ۋەدىسىدە تۇراتتى. ئەگەر يولدا بىرەر خىيىم ـ خەتەرگە ئۇچرىمىغىندا، بۇ چاغقىچە ئۇ كېلىپ بولغان بولاتتى.

ئىشىكنىڭ بوش چېكىلىشىدىن يۈرىكى ئەنسىز سالغان نەفىسە يۈگۈـ
رۈپ چىقتى ـ دە: «كامىل؟» دېدى. بىراق ئالدىدا ياتلا بىر يىگىت تۇراتتى.
ئۇ قورققىنىدىن: «كىم سەن؟» دەپ ۋارقىرىۋەتتى.

— قورقمىسلا نەفىسە ئاچا، مەن نەبى بولىمەن... گۈلزىبانىڭ ئۈكىسى!...

— نەبى؟ — نەفىسەنىڭ چوپ ـ چوڭلا يىگىتكە قاراپ كۆزلىرى چەكچەيدى، — ۋاي خۇدايىم، پەقەتلا تونۇماپتىمەن، بويۇك نېمانچە ئۆسۈپ كەتكەن؟ ئۆتكەندە كامىلنى سەن...

— نەفىسە ئاچا، بۇ گەپلەرنى كېيىن قىلىشايلى... مەن بەك ئالدىرايمەن...

نەبى بولغان ئەھۋالنىڭ ھەممىسىنى قىسقا قىلىپ ئۇنىڭغا ئۇقتۇردى. نەفىسە يۈرىكىنى تۇتقىنىچە، كارىۋىتىدا ئولتۇرۇپ قالدى.

— نەفىسە ئاچا ئەتە ئەتىگەندە كامىل ئاكام...

— بولدى گەپ قىلما، بىرئاز ئويلىنىۋالاي...

— قۇتقۇزۇپ ئېلىپ چىققان تەقدىردىمۇ، ئۇنى شەھەرگە ئەكىرىشكە بولمايدۇ...

— نېمىشقا؟

— خالىقنىڭ «با، با زۇكسى» نىڭ ئادەملىرىدەك ياسانغان ئون ئادىمى شەھەرگە يوشۇرۇندى. كامىلكامنىڭ ۋە ئۇنىڭ دوستلىرىنىڭ قورۇسى ئەتراپلىرى خەتەرلىك. ئۇلارنىڭ قويۇنلىرىدا ئىككىدىن تاپانچا بار. بۇ ئەبلەخلەر كېچىلىرى ئۆيلەرگە بېسىپ كىرىشتىنمۇ يانمايدۇ... كامىلكامنى كۆرگەن يەردە ئاتماقچى...

— مەن بوستان بازىرىغا ھازىرلا ماڭاي... ئېزىز تارمۇشنى تاپمىسام بولمايدۇ، — دېدى نەفىسە ئورنىدىن تۇرۇپ.

— مەنمۇ بىللە بارايمۇ؟

— ياق، سېنىڭ ۋەزىپەڭ بار ئىكەن، سېنى بالاغا تىقماي. ئۆتكەندىمۇ كامىلنى جېنىڭنى ئالقىنىڭغا ئېلىپ قۇتقۇزدۇڭ...

— يەنە دەپ قويماي، شەھەرگە يوشۇرۇنغانلار كۆزى قان بىلەن تولغان ئادەم قاسساپلىرى... بەكمۇ ھىيلىگەر، قۇۋ، ياۋۇز نېمىلەر. ئۇلار خالىققا قەسەم بەرگەن.

— خاتىرجەم بول، كامىلنى شەھەرگە ئېلىپ كىرمەيمەن، بەك يىراققا كېتىمىز...

— قانداق كېتىلەيسىلەر؟

— ئېزىز تارمۇش داۋىنىڭ ئاتلىرىدىن ئىككىنى توقۇپ بېرىدۇ.

— ئەمىسە، ئەرەنچە كىيىنىۋېلىڭ، مانا بۇ قىزىل پەتنى بىلىكىڭىزگە تاقىۋېلىڭ. بۇنى كۆرگەن قاراۋۇللار گەپ سورىمايدۇ...

— رەھمەت ساڭا!

— يەنە بىر گەپ، ئېتىز ـ ئېرىقلار ئارقىلىق مېڭىپ، ئامۇتلۇقتىن چىقىپ كەتكەندىن كېيىن، چوڭ يولغا چىقىڭ! مەن ئارقىڭىزدىن يېتىشىمەن...

نەبى يەنە باغنىڭ ئارقا تېمىدىن ئارتىلىپ، قوناقلىقلار بىلەن قايتىپ كەلدى ـ

ئۆيگە باشلاپ كىردى. نازىلخانىمۇ ئورنىدىن تۇرۇپ پەگاغا چۈشتى. ئۇلار قىسقىلا سالاملاشقاندىن كېيىن، نەفىسە بولغان ئەھۋاللارنى ئېيتىپ يىغلىۋەتتى.

— ئاپلا، ئۆگۈنلۈككە تويۇڭلار ئەمەسمىدى؟ — ئېزىز تارمۇش مۇشتۇمىنى ئالقىنىغا ئۇردى، — بوپتۇ، خانىم يىغلىمىسلا، مەن دادۇينىڭ يارام ئاتلىرىدىن ئىككىنى توقۇپ ئەكىلەي. سىلى مەشەدە ئولتۇرغاچ تۇرسىلا...

— بولمايدۇ، مەن كېلىشىمدە كۆرۈپ قويدۇم، تراكتور پونكتىغا بېرىپ، پەنجىرە ئاستىدىكى ئوت ئارىسىغا يوشۇرۇنمەن، كامىلنىڭ تۆمۈرنى كېسىپ بولغان ـ بولمىغانلىقىنى بىلىشىم كېرەك... تاڭ ئېتىشقىمۇ ئاز قالدى...

— ئەمىسە، مەن ئاتلارنى هويلىغا ئەكىرىپ قويۇپ، ئارقىلىرىدىن بارىمەن...

نەفىسە نازىلخاننىڭ دەملىگەن چېيىغىمۇ قارىماي ئورنىدىن تۇردى. ئۇ يول يافىسىدىن مېڭىپ، تراكتور پونكتى ئالدىغا كەلدى ۋە ئەتراپىغا سىنچىلاپ قاردى. تراكتورلارنىڭ قوپال تا ـ تاتلىغان ئاۋازلىرى بولمىسىمۇ، ئەمما يەتمىش ـ سەكسەن قەدەم يىراقلىقتىكى ماشىنا رېمونت ئۆيى ئالدىدىكى موتور توختىماي گۈرۈلدەۋاتاتتى. تامغا ئېسىپ قويۇلغان لامپۇچكىمۇ رېمونتخانا ئەتراپىنى يورۇتىۋەتكەنىدى. تىنچ زامانلاردا توك سائەت ئونغىچە بېرىلەتتى. هازىر ئوتتۇرا مەكتەپتە جەڭ بولۇۋاتقاچقا، خالىق توكنى تاڭ ئاتقۇچە بېرىشكە بۇيرۇق چۈشۈرگەنىدى. نەفىسە موتور يېنىدىكى يىغما كارىۋاتتا تۆگۈلۈپ ياتقان توك باشقۇرغۇچنىڭ ئۇخلاپ قالغانلىقىنى بىلگەندىن كېيىن، ئوت ئارىسىغا شۇڭغىدى. ئۇ نەبىنىڭ دەپ بەرگىنى بويىچە، تۆتىنچى پەنجىرە تۈۋىدە توختىدى.

— كىم سەن؟ — دېدى كامىل پىچىرلاپ...

— مەن نەفىسە... تۆمۈرنى كېسىپ بولدىڭىزمۇ؟

— كېچىككىنە قالدى...

— مەن ئوت ئارىسىدا ئولتۇرىمەن، كېسىلگەن هامان، بوش يۆتىلىڭ...

قېلىن ئوت ئارىسىدىن ئاچچىق ئەمەن، لويلا ۋە كەندىرنىڭ هىدى كېلەتتى. شۇنداقلا ناهايىتى دىمىق ئىدى. نەفىسەنى ئۇششاق كۈمۈتا، پاشىلار تالىغىلى تۇردى. ئۇ چىمىلدىغان يەرلىرىنى تاتلايتتىيۇ، ئۇرالمايتتى. پىشانىلىرىدىن تەپچىپ چۈشۈۋاتـ

قان تەر يۈزىدىكى قارا ـ قۇرا مەينەتلەرنى ئېقىتىپ، يۈمران مەڭزى بىلەن نازۇك ئېڭىكىدە ئېرىقچىلارنى ھاسىل قىلدى. بۇ پەيتتە، جاسارەتكە كەلگەن بۇ قىزنىڭ ئىرادىسىنى دوزاخ ئازابىمۇ بوي ئەگدۈرەلمەيتتى. نەفىسە پات ـ پاتلا قايرىلىپ بىر خىلدا غىرتىلداۋاتقان پەنجىرىگە قارايتتى. موتورنىڭ گۈركىرىشى، ئوتتۇرا مەكتەپتە ئېتىلىۋاتقان ھەرخىل قوراللارنىڭ ئاۋازى كامىل ئوچۇن ناھايىتى ئوڭۇشلۇق پۇرسەت بولدى. بولمىسا، ئىشىك ئالدىدىكى تۆت قوراللىق پولات ھەرىنىڭ ئاۋازىنى ئاسانلا ئاڭلاپ قالغان بولاتتى.

پەنجىرىدىن يېنىك يۆتەلگەن ئاۋاز كەلدى. نەفىسە ئەترابىغا ئوبدان قارىۋالغاندىن كېيىن: «ھېچكىم يوق، تېز چىقىڭ!» دېدى ـ دە، دەرھاللا: «توختاڭ!» دەپ پىچىرلىدى. چۈنكى، توك باشقۇرغۇچى ئورنىدىن تۇرغانىدى. ئۇ موتورنىڭ ئۇ يەر ـ بۇ يەرلىرىگە قارىۋەتكەندىن كېيىن، بەش قەدەم ئارىلىققا بېرىپلا، ئۆزە تۇرغىنىچە شارقىرىتىپ قويۇۋەتتى. ئاندىن ئۇزۇن سوزۇپ بىر ئەسنىدى ـ دە، جايىغا كېلىپ ياتتى. ئۇ پاشا ـ كۈمۈتىنىڭ ئازابىغا چىدىمىغانمۇ، نېپىز ئەدىيالنى تارتىپ باشلىرىنى پۈركىۋالدى. نەفىسەنىڭ ئىما قىلىشىدىن كېيىن، كامىل ئۆزى پانقۇدەك تۆشۈكتىن بېشىچىلا چىقتى. نەفىسە ئۇنىڭ مۈرىلىرىدىن قۇچاقلىۋالدى. ئۇلار ئېرىق ئىچى بىلەن ئۆمىلەپ دېگۈدەك باشلانغۇچ مەكتەپنىڭ ئالدىغا كەلدى. بۇ چاغدا، كامىلنى ساقلاۋاتقان تۆت قوراللىقنىڭ ئوچى ئۆي تېمىغا يۆلىنىپ مۈگدەۋاتاتتى. بىرسى دەرەخكە يۆلەنگىنىچە تاماكا چەكمەكتە ئىدى.

نەفىسە بىلەن كامىل باشلانغۇچ مەكتەپنىڭ كۆۋرۈكى ئاستىدىن ئۆمىلەپ ئۆتۈپ، تار كوچا دوقمۇشىغا كەلگەندە، ئېزىز تارمۇش ئۇلارنىڭ ئالدىغا يۈگۈرۈپ كەلدى ـ دە، ھويلىغا باشلىدى. نازىلخان: «ناشتا قىلىپ مېڭىڭلار» دېگەندى، نەفىسە ئۇنىمىدى. ئېزىز تارمۇش ئىگەرگە ئارتىلغان خۇرجۇندا قوناق بىلەن ئارپا بارلىقىنى، ئۇنى ئاتلارغا بېرىپ تۇرۇش لازىملىقىنى جىكىلدى ۋە كاملىغا لېيەنزۇڭنىڭ خۇڭۇيىبىڭ يەڭ بەلگىسىدىن بىرنى بەردى.

— بۇنى لېيەنزۇڭنىڭ ئادەملىرى ئۆلۈكلىرىنى دادۇي ئالدىغا دۆۋىلىگەندە ئېلىۋالغانىدىم، بىلەكلىرىگە تاقىۋېلىشسىلا. يەنە بىر گەپ، — ئېزىز تارمۇش چىقىپ كېتىۋېتىپ كەينىگە ياندى، — سىلەر ئۇن مىنۇتتىن كېيىن مېڭىڭلار... مەن گۇڭشې ئالدىدىكى قوراللىقلارنى گەپكە تۇتۇپ تۇرىمەن...

ئېزىز تارموش كوچىدا لەلەڭلەپ گۇڭشې ئالدىغا كەلدى. ئىككى قاراۋۇل ئۇنى كۆرۈپ، قەۋەتلا خۇشال بولۇپ كەتتى.

— ھە، ئېزىز سېكىلتاي (سىكرىتار)، كېچىدە ئۇخلىماي، كوچا چىڭداپ يۈرەملا ـ نېمە؟ — دېدى شاپاق دوپپىلىق قاراۋۇل.

— ھەي ئاغىنىلەر، مۇشۇنداق قۇلىقىڭىڭ تۈۋىدە گۈمباڭ ـ گۈم بولۇۋاتسا، ئۇيقۇ كېلەمدۇ!...

— ئۇغۇ راست، — دېدى تەلپەكلىك قاراۋۇل، — ئېزىز سېكىلتاي، ئاچچىق تاماكىلىرىدىن باردۇر؟ بىردىن چەكتۈرگەن بولسىلا...

— دېھقانلار ئارىسىدا «بەش كېپىل» بولسا، ئىنقىلابچىلار ئارىسىدا «ئۈچ كېپىل» بار ئوخشىمامدۇ؟...

— قانداق دەيلا سېكىلتاي؟

— تاماكا سورىساڭ، سەرەڭگەڭ بولمىسا، قەغەزنىمۇ بەرسەم... بۇ «ئۈچ كېپىل» بولماي نېمە؟

— يائاللا سېكىلتاي، مىتەۋنگە ئۇستا جۇمۇسلا ئۆزلىرى... — قوراللىقلار قاقاقلاپ كۈلۈشتى...

— مېڭىڭلار، بۇ يەر شامالراقكەن، دالدىراق يەردە چېكىلى...

ئېزىز ئۇلارنى گۇڭشې قورۇسىغا ئېلىپ كىرىپ، دەرۋازا دالدىسىغا ئۆتتى. بۇ چاغدا ئىككى ئاتلىق ئاتلىرىنى قاتىرىتىپ ئۆتۈپ كەتتى. قاراۋۇللارنىڭ بىرسى چىقماقچى بولۇۋېدى، ئېزىز ئۇنىڭ قەغىزىگە تاماكا تەڭلىدى.

كامىل بىلەن نەفىسە بىخەتەر ھالدا گۇڭشې ئالدىدىن ئۆتۈپ، دوختۇرخانا ئالدىغا كەلدى ۋە سولغا قايرىلىپ چوڭ يولغا چۈشتى. ئايىغى تېز، يورغىسى سىيلىق يارام ئاتلار پۇشقۇرۇشۇپ، بىر ـ بىرىدىن يول تالىشىپ، قىزغىنىشىپ، ناھايىتى تېز ماڭماقتا ئىدى. ئەمدى قورقۇنچ ئامۇتلۇقتا قالغانىدى. كامىل ئۇ يەردە ئون قوراللىقنىڭ بارلىقىنى بىلەتتى. نەفىسە ئۇنىڭ ئەندىشىلىرىنىڭ ئورۇنسىز ئىكەنلىكىنى، نەبىنىڭ ئاللىقاچان يولنى راۋانلاشتۇرۇپ قويغانلىقىنى ئېيتقاندا، كامىل نەبىنىڭ يارامىلىق ئادەم بولغانلىقىدىن سۆيۈندى.

— نەبى ھېكمەتنىڭ ھىممەتلىرىنى تۈزلىدى، — دېدى كامىل نەفىسەگە قاراپ، — بولمىسا، ئۇ قايىتىنىڭ قولىدا ئاباب ئادەم بولۇپ قالاتتى.

— ئەگەر گۈلزىبا بولغان بولسا ئۈكسىدىن قانچىلىك پەخىرلەنگەن بولار ئىدى؟ — نەفىسە يېنىككىنە ئاھ ئۇردى، — رەھمەتلىك شۇنچە تارتقان ئازابلىرىغا، خورلۇقلىرىغا، دەرد ـ پىغانلىرىغا چۈشلۈق ياشىغان بولسىچۇ كاشكى. . . ئارمان بىلەن ئەجەپ ياشلا كەتتى. . .

— ھېكمەت ئۇنى ھازىرغىچە ئۇنتالماي، ئېسىگە كەلسىلا، مەھبۇبەگە قوپال تېگىپ يۈرمەمدۇ! . . .

— ھېكمەت بۇ تەقدىرگە ئەلھۇكمۈللا دېيىشى كېرەك، — نەفىسە يىراقلارغا قارىدى، — «ئىزا ئەنزەلەل قەدەر، بەتەلەل ھەزەر» دېگەن ھېكمەت بار ئەمەسمۇ! . . .

— شۇنداق، — كامىل نەفىسەنىڭ سۆزىنى يەشمە قىلدى، — قاچانكى تەقدىر نازىل بولسا، ئۇنىڭدىن قېچىپ قۇتۇلماق تەس. . . .

ئۇلار ئامۇتلۇق كەتتىگە يېقىنلاشقاندا، بىر ـ بىرىگە باش لىڭشىتىپ، ئاتلىرىغا قامچا سالدى. ئاتلار ئۆستەڭگە بېشىدىن شامالدەك تېز ئۇتۇپ كەتتى. ئۆستەڭنىڭ ئۇ تەرىپىدىكى ئۈستىنى قار بېسىۋالغاندەك ئاپئاق ئېچىلىپ كەتكەن ئازغانلىق ئىچىدە ئېتىنىڭ بوينىنى قۇچاقلاپ تۇرغان نەبى تاڭ سەھەر تۇمانىدا غايىب بولۇۋاتقان ئاتلارنىڭ ئارقىسىدىن قاراپ: «ئاق يول بولسۇن، خۇدايىم سىلەرنى ئامان قىلغاي!» دەپ، ئۇلارغا خەيرلىك تىلىدى. كامىل بىلەن نەفىسە بوۋاي قەمبەر كەتتىنىڭ ئۈزۈلگەن بۇلۇت پارچىلىرىدەك توپ ـ توپ ياڭاقلىقلىرىدىن ئۇتۇپ، لايقا گۈڭشىپىنىڭ دۆڭئىرىق كەتتىگە قەدەم قويغاندىلا، كۆڭۈللىرى جايىغا چۈشۈپ، بىلەكلىرىدىكى قىزىل لاتىلارنى ئېلىۋەتتى. نەفىسە ئۆستەڭ بويىدا ئولتۇرۇپ، يۈزىنى يۇيدى، ئەرەنچە كىيىملىرىنى سېلىپ خۇرجۇنغا سالدى.

تاڭ يوردى. ئاسمان چېھرىنى قاپلىغان قىزىل يالقۇن بارغانسېرى سۈسلىشىپ ئاق تۇمانغا ئايلاندى ـ دە، قۇياش ھامامغا چۈشكەن قىزلاردەك قىزىرىپ، كۆچۈم كەتتىلەر ئىزىنىلىرىدىن ئاستا كۆتۈرۈلدى. ئۇ گويا كائىنات ئانىغا سالام بېرىشتىن خىجىل بولۇۋاتقان يېڭى كېلىندەك، ئېگىز سۈۋادان تېرەكلەر ئارقىسىغا يوشۇرۇنغاندىدى. كامىل بىلەن نەفىسە ئەترابىغا تويماي قاراپ كېتىۋاتاتتى. ئۇلارنى قارشى ئېلىپ توختىماي چاۋاك چېلىۋاتقان چەكسىز قوناقلىقلار، قىزغۇچ ھەم ئاق ئېچىلىپ كەتكەن كېۋەزلىكلەر، پوستىپىياز، ئاق ناۋات، شېكەر سۈيى، بەگىنەي قوغۇنلىرىنىڭ ھىدلىـ

ری چېچىلىپ تۇرغان قوغۇنلۇقلار، بۇغما قاپاقلارنى كۆتۈرەلمەي بىلى پۈكۈلگەن چەللە باراڭلار، ئۈزۈملەرنىڭ جۇلالىرى كۆز چاقىدىغان يول ـ يول تاللار، سۈتى يىغىلىپ مېغىز تۈتۈۋاتقان كۆك ياڭاقلار، ئامۇت، بېھىلەرنىڭ مەززىلىك پۇراقلىرى تارقالغان باغلار... بۇ يېشىللىققا پۈركەلگەن قۇياشلىق جاھانغا كىشىنىڭ زوقىنى قوزغاپ، ھاياتلىقنىڭ نەقەدەر ئۇلۇغ، ماتانەتلىك ئىكەنلىكىنى نامايان قىلىدۇ... ئەگەر «كېـ لىش ـ كەتمەسلىك» بەندىنىڭ ئىلكىدە بولغان بولسا، جەننەتنى تەرك ئېتىپ، مۇشۇ پانى دۇنيا بېھىشدە قالغان بولار ئىدى كىشى!...

ئاپتور ئىككى كەلىمە كۆڭۈل سۆزىنى ئېيتىۋېلىش ئۈچۈن كىتابخاندىن ئىجازەت سورايدۇ. پېقىر ئەينى يىللاردا لايقا يېزىسىدا كۆپ يۈرگەنمەن. ئۇ يەرنىڭ كۆز يەتكۈسىز ئۈزۈمزارلىقلىرى، شەربەتلىرى تېمىپ تۇرغان شاپتۇللۇقلىرى، ئىپتىدائىي ئورماندەك ياڭاقلىقلار، ئالما، ئۆرۈك، ئانار، بېھى قاپلىغان باغلار، توپى بىرمو يەرنى ياپقان ئەنجۈرلىرى، مىڭ يىللىق چىنارلار، ئۆستەڭلەردىكى بۇلدۇقلاپ ئېقىۋاتقان سۈلار، قۇرۇق قوزۇقنى سانجىپ قويسا كۆكلەيدىغان مۇنبەت تۇپراقى كۆڭلۈمدە ئۆچـ مەس خاتىرە ۋە ئىزلارنى قالدۇرغان!... ئالتۇن كۈز كېلىشى بىلەن، مەمۇرچىلىق، تالقان تۆكتى كۈنلەر باشلىنىدۇ، تۇمشۇقى يۇقىرى قارىتىلىپ تىزىلغان كۈزلۈك قوغۇنلارنىڭ ئاياق ـ ئۈچىنى كۆرگىلى بولمايدۇ. خامان يۈزىدىن ئالقاندەك يەر قالدۇرـ ماي يېيىۋېتىلگەن ئۈزۈملەر توپىدىلا كىشمىش بولۇپ قۇرۇيدۇ. چەكسىز يالاڭلىققا سېلىنغان گۈلە ـ قاق، شاپتۇل مونەكلىرى غەلۋىر، كۈرەكلەردە ئۈسۈلىدۇ ۋە كۈنلەپ ـ ھەپتىلەپ توشۇلىدۇ. يەر ئاستى گەمىلەردە گۈڭگۈرت سېرىقى بىلەن ئىسلانغان خورمىلار مەرۋايىتتەك يالتىرايدۇ. مېنىڭ: «جەننەتتىمۇ مۇشۇنداق نازۇ ـ نېمەتلەر بارمىدۇر؟» دەپ ئۆز ـ ئۆزۈمدىن سورىغىنىم ھېلىھەم ئېسىمدە!

كامىل بىلەن نەفىسە لايقىنى ئارقىدا قالدۇرۇپ، يولنىڭ ئىككى چېتىدىكى قەددـ مىي قېرى تېرەكلەر ئالقاندەكمۇ كۈن ئۆتكۈزمەيدىغان بۇزاق گۈڭشىبىسىنىڭ ئالدىغا كەلدى ۋە «قاغا شولىقى» نىڭ شورلۇق يولى بىلەن يۇقارقى «قاتچى» غا قەدەم ئالدى. نەفىسە ئېتىنى توساللا گۈڭشىبىسى، يەنى شەھەرگە قايرىماي، تۇزلۇق سايى تەرەپكە ماڭدى. ھېچنېمىنى ئۇقالماي قالغان كامىل يول دوقمۇشىدىكى تەتۇر سۆگەت تۈۋىدە ئاتتىن چۈشتى ـ دە، نەفىسەگە سوئال نەزەردە تىكىلدى:

ـ بىز شەھەرگە ماڭماي نەگە بارىمىز؟ ـ كامىل سايى تەرەپكە قاريدى، ـ بۇ

تەرەپتە نىمە ئىش قىلىمىز؟

— بىز «پۇجى» كەنتىگە بارىمىز!... — نەفىسەمۇ ئاتتىن چۈشتى.

— پۇجىغا؟ — ۋاي خۇدايىم، ئەقلىڭىز جايىدىمۇ؟ تاغلىق كەنتتە بىزگە نىمە بار؟— دېدى كامىل ھەيران بولۇپ، — ئەتە تويىمىز تۈرسا، دوستلار نىمە دەپ ئويلايدۇ؟...

— ئۇلار توغرا چۈشىنىدۇ، — نەفىسەنىڭ پەرۋايى پەلەك ئىدى، — مەن سىزنى پۇجىغا ئاپىرىپ قويىمىسام بولمايدۇ...

— زادى نىمە ۋەجىدىن ئىكەنلىكىنى دېمىسىڭىز، مەن بارمايمەن...

— بىلەمسىز، ھازىر بىزگە توي ئەمەس، بەلكى سىزگە ھايات لازىم... ئۇقتىڭىزمۇ؟ ھايات!...

مەتمۇسانىڭ مۇرانقا قالدۇرغان خېتىدە، خالىقنىڭ كامىلنى ئۆلتۈرۈش ئۈچۈن خېلى بۇرۇنلا ھەرىكەتنى باشلاپ، ئاكا ـ ئۇكا ئوغرىلارغا نۇرغۇن پۇل ۋە ئالتۇن بەرگەنلىكى ئېنىق يېزىلغاندى. كېيىن ئۇنىڭ پىلانى بەربات بولۇپ، ئەمىلدىن قالغان كۈنلەردە، بىر مەزگىل تېڭىرقاپ قالغان بولسىمۇ، مەدەنىيەت ئىنقىلابى ئۇنىڭ سۈيىقەست، ھىيلە ـ مىكىردىن يۇغۇرۇلغان يۈرىكىگە قايتا ئوت تۇتاشتۇرغاندى. ئۇنىڭ بوستانغا داۋاملىق ھۇجۇم قىلىشىدىكى رەزىل مەقسەتلىرىنىڭ بىرى كامىلنى يوقىتىپ نەفىسەنى قولغا كەلتۈرۈش ئىدى. لاسكويدىكى ئەسىرلەرنىڭ قېچىشى، بولۇپمۇ كامىلدەك رەقىبىنى قولدىن چىقىرىپ قويۇش خالىق ئۈچۈن ئورنىنى تولدۇرۇپ بولمايدىغان يوقىتىش بولغاندى. شۇنىڭدىن كېيىن، ئۇ بىر قىسىم چاپانچىلىرىنى بابا زۇڭسى ئادەملىرىدەك ياساپ، ئۇلارنى ئىسيانكارلار سېپىگە سىڭدۈرۈپ كىرگۈزۈۋەتكەندى.

— بۇ ئەپقاچتى گەپلەرگە ئىشەنمەڭ، — دېدى كامىل پىشانىسىدىكى تەرلىرىنى سۈرتۈۋېتىپ، — بۇنى سىز نەدىن ئاڭلىدىڭىز؟

— خالىقنىڭ كاتۇۋىي نەبىدىن... — نەفىسە چېچىلدى، — ئۇ قايتا ـ قايتا: «كامىلكام شەھەرگىمۇ كىرمەي بىر مەزگىل يوشۇرۇنسۇن» دەپ تاپىلىدى.

— شۇنداق بولغان تەقدىردىمۇ پۇجىغا بېرىشنىڭ نىمە ھاجىتى؟ ھاۋا ئارمىيە «752 ـ » قىسىمىغا كەتسەممۇ بولىدىغۇ؟

— ئۇ يەردىكى ئىسيانكارلار ئارىسىدا خالىقنىڭ ئادەملىرىنى يوق دېيەلەمسىز؟— نەفىسە يىغلىۋەتتى ـ دە، ھايا بىلەن يۈزىنى قاچۇردى، — بىلەمسىز

كامىل، سىز مەن ئۈچۈن قانچىلىك ئەزىز...

— بولدى يىغلىماڭ نەفىسە، — ئىپپەتلىك قىزنىڭ جۈرئەت بىلەن قىلغان بىر ئېغىز سۆزى كامىلنى ئېرىتىۋەتتى، — مەن باراي، بىللە كېتەيلى...

— پۈجىدا ھاجىم بوۋامنىڭ تۈغقانلىرى بار. ئۇ يەردە كۆيدۈرۈۋېتىلگەن «ئەرگۈ تىلەكلەر» نامىلىق داستانىڭىزنى قايتا باشلىيالايسىز...

كامىل بىلەن نەفىسە ئاتلىرىغا مىنىپ چۆل سايىلىقىغا كىرىپ كەتتى. تىك كۆتۈرۈلگەن قۇياش دەشتى قۇمنى زەھىرى بىلەن قىزىتماقتا ئىدى. ھۆلۈلدەپ ئۇرلەۋاتقان ئىسسىق قىزىق شامال بولۇپ يۈزلەرنى كۆيدۈرەتتى. تاشتۇز قېزىلغان ئورەكلەرگە ھارماس چۆل شامالىرى ئۇچۇرۇپ كەلگەن قۇم توپىلار تىقىلغان بولۇپ، يەردىكى قۇرۇپ كەتكەن تېزەكلەر ئەتراپىغا تېزەكچى قوڭغۇزلار توپلىنىۋالغاندى. پاتمىچۇق، كەسلەنچۈكلەر يۇمشاق قۇمدا گۈلدار ئىزلارنى قالدۇرۇپ، يەر ببغىرلاپ يۈگۈرۈيىتتى. تاش ئۈستىدە، قىپقىزىل ئاغزىنى ئېچىپ «تومۇز يەۋاتقان» كىلە كۆزلىرىنى يۇمغىنىچە پەرۋاسىز تۇراتتى. ئۇلار قاقاس تاغلار، تاقىر تۆپىلىكلەر يانباغىرلىرىدىكى يوللاردا كېتىۋاتقىنىدا، ئاتلارنىڭ بوينىدىن، قولاق تۈۋۈلىرىدىن ئاققان ئۆتكۈر پۇراقلىق ئاچچىق تەر ھىدى دىماغلىرىغا ئۇرۇلدى. كۈن قايرىلىش بىلەن، يىلان باغرى تىك داۋانلار، چوڭقۇر جىلغىلار ئارقىدا قېلىپ، كامىل ھەم نەفىسە لاڭرۇ دەپ ئاتلىدىغان تاغلىق يېزىغا كىرىپ كەلدى. پاخال ساتمىلار، ئازغان تۈپلىرى قاتارلىرى، تاش — كېسەكلەردىن ئىھاتە قىلىنغان تارقاق ھويلىلار، چىلە پۇراپ تۇرغان ئۈستى ئوچۇق ئېغىللاردىكى ئات — كالىلار، قۇرۇپ ئاقىرىپ كەتكەن بۇلتۇرقى ئوت دۆۋىلىرى، كوچىلاردىن كېلىۋاتقان كۆكۈم ھىدى بۇ يەرنىڭ چارۋىچىلىق رايونى ئىكەنلىكىدىن دېرەك بېرىپ تۇراتتى. كۆرۈنۈشى ياۋاش، پاخپاق تاغ ئىتلىرى ياتلارنىڭ ھىدىنى ئالغان ھامان، داپشىنىپ كېلىپ تالايىتتى، ئاتلارنىڭ ئارقىسىدىن خېلى بىر يەرلەرگىچە قوغلاپ كېلەتتى. ھويلا — ئاراملار بارغانسېرى زىچلىشىپ، تاغ يامزىلىدىكى لاڭرۇ گۈڭشېسىنىڭ ئىشخانىلىرىمۇ كۆرۈندى.

ئاتلار قارا تەرگە چۈمۈلۈپ، يەنە بىر ئاش پىشىم ۋاقتى يورغىلىدى. ئۇلارنىڭ قورسىقى ئېچىپ، قارنىلىرى ئىچىگە تارتىلغاندى، ھەدەپ يول قاسىنقىدىكى ئوتلارغا، باشلىرىدا سۆرۈلۈپ يۈرگەن كۆچەت تاللىرىغا ئېغىز سالاتتى، ئېغىزدۇرۇقلىرىنى كاراسلىتىپ چاينايىتتى. ئۇلار يۇلغۇن، قارىياغاچ، توغراقلار شالاڭ ئۆسكەن سايىدىكى

سۈپسۈزۈك ئېقىندىن كېچىپ ئۆتكەندىن كېيىن، پوپۇنا ناملىق تاغلىق كەنتىنىڭ چېگرىسىغا قەدەم ئالدى. بايىقى ئېقىن ئىككى تەرىپى تىك چېقىل ئوتتۇرىسىدا ئېقىۋاتاتتى. سۇ ناھايىتى تېز ئېقىۋاتقان بولسىمۇ، ئانچە چوڭقۇر بولمىغاچقا، ئاستىدىكى تاشلار كۆرۈنۈپ تۇراتتى. ئاتلار سۇ كېچىپ ئۇ قاسناققا ئۆتتى.

— نەفىسە، مەشىدە ئاتلارنىڭ قورسقىنى تويغۇزۇۋالساق قانداق؟ — دېدى كامىل تىك تاغلاردىكى ياپيېشىل چاتقاللارغا قاراپ، — بىچارىلەرگە ئۇۋال بولدى.

— ئاشۇ كۆرۈنۈپ تۇرغان قورام تاش يېنىدا بىر بۇلاق بار، — نەفىسە جىلغا ئوتتۇرىسىدا چوقچايغان ئالامەت زور قارا تاشنى كۆرسەتتى، — ئاشۇ يەردە بىر دەم ئارام ئالايلى.

كامىل بىلەن نەفىسەنىڭمۇ قورسقى ئېچىپ، كۆزلىرى ئېلىشىپ كەتكەن بولسىمۇ، چاندۇرمىغاندەك قىلاتتى. چۈنكى ئۇلار كېچىچە ئەنسىزچىلىكتە، قورقۇنچلۇق ھاياجان ئىلكىدە ئۆتكەچكە، نان ـ ئوزۇق ئېلىۋېلىشنىمۇ ئونتۇغانىدى.

قورام تاش تۈۋىدىكى بۇلاق يېنىدا بىر تۈپ مۇشا (تاغ سۆگىتى) مۇ بار ئىدى. پۈتلىرى ئاغرىپ كەتكەن كامىل يەرگە چۈشكەندە، ماڭالمايلا قالدى. ئۇ ئاتلارنىڭ ئېغىزدۇرۇقىنى چىقىرىپ، بوينىغا ساڭگىلىتىپ قويدى ـ دە، خۇرجۇننى كۆتۈرۈپ چۈشۈردى. ئاتلار ئاچكۆزلۈك بىلەن بۇلاق ئېقىنىغا باش سوزدى.

— ئاتلارغا قوناق بىلەن ئارپىنى نېمىدە يېگۈزەرمىز؟ — دېدى كامىل ئەتراپىغا قاراپ، — داستىخاندەك بىرەر نېمە بولسا بەك ياخشى بولاتتى.

— بىلمىدىم، — نەفىسە خۇرجۇننىڭ بىر پېيىنىڭ ئىزمىسىنى يەشتى، — قاراڭ، بۇ يەردە ئىككى توۋۇرمۇ بار ئىكەن. . .

— ئەمدى ياخشى بولدى، — كامىل توۋۇرلارنى قولىغا ئالدى.

— قاراڭ! — نەفىسە خۇرجۇننىڭ يەنە بىر پېيىدىن بىر تۈگۈنچەكنى سۈغۇرۇۋالدى، — بۇ داستىخانغا ئورالغىنى نېمىدۇر؟

— ياشاپ كەت ئېزىز تارمۇش! — كامىل داستىخاننى ئېچىپلا ۋارقىرىۋەتتى، ئۇنىڭدا تۆت دانە كاكچا نان تۇراتتى، — ھەي، ھەي. . . دېھقان دېگەن نەگە بارسا ناندىن ئايرىلالمايدىغان خەق. قارا بۇ تارمۇشنى! شۇنچە ئەتراپلىق ئويلاشقىنىنى. . .

— قورسقىڭىز بەك ئېچىپ كەتكەن ئوخشىمامدۇ؟ — دېدى نەفىسە توۋۇرلارغا

ئوچۇمداپ بوغۇز قۇيۇۋېتىپ، — قاراڭ، كۆزلىرىڭىزمۇ كۆلۈپ كەتتى. . .
— شۇنداق پەرىشتەم، سىزنىڭ ئاچمىغاندەك قىلىدۇ. . . بىراق كۆزىڭىز ناندا. . .
نەفىسە مۇھەببەتنىڭ مېھىر ئوتلىرى چاچرىغان سىياھتەك قارا كۆزلىرى بىلەن كامىلغا قارىدى ـ دە، تاغ گۈللىرىدەك قىزىرىپ كەتتى. دەرۋەقە، ھەر ئىككىلىسىنىڭ قورسىقى ئېچىپ كەتكەندى. ھەتتا، كامىل ئات ئۈستىدە كېلىۋېتىپ، ياۋا ئالما، ياۋا قارىئۆرۈكلەرنى ئۈزۈپ ئېلىپ، نەفىسەدىن يوشۇرۇن چاينىپ باقتى. بىراق، شۇ ھامانلا تۇكۇرۇۋۇەتتى. چۈنكى ئۇلار بەك قىرتاق ھەم ئاچچىق ئىدى. ئۇلار ئاتلارنىڭ بېشىغا توۋرىلارنى كىيگۈزۈپ قويغاندىن كېيىن، بۇلاق بېشىدىكى تاشلاردا ئولتۇردى. كامىل سۈپىسۈزۈك سۇغا ناننى تاشلاپ، ئېقىپ كەلگەن ھامان بىر چىشلەپ قويۇپ، ئۇنى يەنە بۇلاق كۆزىگە ئاتاتتى. ئۇنىڭ ھەرىكىتىگە سەپسېلىپ ئولتۇرغان نەفىسە قولىدىكى ناننى ئېرىنچەكلىك بىلەن چاينىپ خىيالغا كەتتى ۋە قۇمقايغاندىكى ئورما ئۇنىڭ كۆز ئالدىغا كەلدى. شۇ چاغدا، كامىل نېنىنى دەريا ئېقىنىغا تاشلاپ ئايىقىدىن سۈزۈۋېلىپ، يەنە ئاتقاندى. . .
— نېمە ئويلاۋاتىسىز نەفىسە؟ — كامىل ئۇنىڭ بۇلاقنىڭ بولدۇقلاپ تۇرغان كۆزىگە تىكىلىپ قالغان خۇمارلىق كۆزلىرىگە قارىدى، — چىرايىڭىزدىن بىلدىمكى، چوقۇم تاتلىق بىر ئىش يادىڭىزدىن كەچتى. . .
— قۇمقايغاندىكى ئورما ئېسىڭىزدىمۇ؟ — نەفىسە يېقىملىققىنە كۈلۈمسىرىدى، — مەن سىزنى: «قېنى، داستىخانغا كېلىڭ!» دېسەم، سىز: «ئاپلا، نېنىم ئۇۋىپ كېتىپتۇ ئەمەسمۇ؟ . . .» دېگەندىڭىز. . .
— شۇنداق غەمسىز، ئەندىشىسىز، ھەم كۈشەندىسىز ئاجايىپ كۆڭۈللۈك چاغلار ئىدى! — كامىلمۇ سۇغا تىكىلدى، — سىز قوللۇرۇمغا كىرگەن تىكەننى بىر ـ بىرلەپ ئالغاندىڭىز. . .
— ئاندىن كېيىنچۇ؟ . . .
— مەن خاتىرەمگە ھېلىقى قاملاشمىغان شېئىرنى يازغاندىم. . .
— نېمىشقا ئۇنداق دەيسىز؟ مەن ئۇ شېئىرنىڭ ئاخىرقى ئىككى كۈپلېتىنى ھەرگىز ئېسىمدىن چىقارغىنىم يوق. . .
— ئاخىرقى كۈپلېتىنى دەمسىز؟ — كامىل بىر دەقىقە ئويلاندى، — ئۇ مۇنداق

يېزىلغانغۇ دەيمەن:

ئەمما مۇھەببەت ئوقۇغۇچىنىڭ دەردى،
يۈرەكۋ باغرىمنى قىينار بىئامان.
بۇ دەرد ھەم ئۆزگە سېنىڭدىن شىپا —
تاپار قوللۇرۇمدەك قايدا ۋە قاچان؟...

تۇنجى مۇھەببىتىنى ئىزھار قىلىۋاتقاندەك ھاياجان ئىلكىدە كامىلنىڭ نەپىسى بوغۇلدى. ئوتلۇق كۆزلىرى سىرلىق نۇر ئىلكىدە ياندى. قىزنىڭ ھايا بىلەن چىرايلىق كۆكسىگە ئېگىلگەن بېشىنى، يۈرىكىدىكى تېشىغا تېپەلمەيۋاتقان ئوتتىن سۇس تىترەۋاتقان نازۇك بەدىنىنى... قىزىل ئەتلەس كۆڭلىكىدىن رەڭ ئالغان رۇخسارىنى كۆرگەن كامىل نەفىسىگە يېقىن سۈرۈلدى — دە، ئۇنىڭ مۇرىلىرىدىن سىيلىققىنا قۇچاقلىدى.

— ئاھ، نەفىسە، بۇگۈن بىزنىڭ تويىمىز بولىدىغان... چىملىدىق ئىچىدە پەرىز، سۈننەتلەرنى ئادا قىلىدىغان خاسىيەتلىك ۋە ئۇلۇغ كۈنىمىز ئىدى...— كامىل نەفىسىگە ئوخشاشلا تىترەۋاتاتتى...— بىراق، تاغ — تۇرالاردا تىنەپ — تەمتىرەپ يۈرۈپتىمىز...

— نېرى ئولتۇرۇڭ! ئادەم كېلىۋاتىدۇ...

بىرنەچچە قوي — ئۆچكىلەرنى ئالدىغا سالغان بىر ئاتلىق ئادەم يولغا ئوسۇپ چىققان قىيالىقتىن قايرىلىپ كېلىۋاتاتتى. ئۇ ماللىرىنى «ھايت — ھۇيت» دېگىنىچە سۈدىن ئۆتكۈزۈپ يېتىپ كەلدى ۋە بۇلاق سۈيىدە نان يەۋاتقان قىز — يىگىتكە قاراپ: «ھارماڭلار!» دەپ قويۇپ ئۆتۈپ كەتتى.

كامىل تاغلىق ئادەم ئۆتۈپ كەتكەندىن كېيىن، «ئۇھ» دەپ قويۇپ، يەنە خىيالغا پاتتى. نەفىسە بىلەن تونۇشقان ئاشۇ يىللاردىن بېرى، ھېكمەت بىلەن گۈلزىبانىڭ، مۇرات ۋە زۇمرەتلەرنىڭ ھەم شۇنداقلا ئۆزىنىڭ بېسىپ ئۆتكەن ئەگرى — توقاي يوللىرى، ھىجران قايغۇلىرى، چەككەن ئاھۇ پىغانلىرى، دوستلىرىدىن ئايرىلىشتەك ئېغىر مۇسىبەتلەر، شادلىققا تولغان سائادەتلىك كۈنلەر، كامىلنىڭ كۆڭۈل ئەينىكىدە ئۆز سىماسىنى كۆرسىتىپ ئۆتكىنىدە، نەفىسىنىڭ ئورمىلىقتا يازغان جاۋاب شېئىرى ئېسىدىن كەچتى...

— ئۆتكەن كۈنلەرنى ئويلىسام، — دېدى كامىل نەفىسەگە ھەسرەت بىلەن قاراپ، — سىزنىڭ يازغان شېئىرىڭىزنىڭ ئۈچىنچى كۈپلېتى ھەقىقىي، چىن سۆيگۈ مەنزىلى ئۈچۈن چىقىرىلغان پەلسەپىۋى يەكۈن ئىكەن. . .

كامىل شېئىرنى مۇڭلۇق ھېسسىيات بىلەن دېكلاماتسىيە قىلدى:

ۋە لېكىن، ۋىسالىڭ مەنزىلى يىراق،
ئۇنىڭغا يەتمەكلىك ئەمەستۇر ئاسان.
ھىجران چۆللىرىنى كەزمىگەن ئاشىق،
ۋىسال مەنزىلىدىن تاپالماس نىشان! . . .

بۇلاق بويىدا دەم ئالغاچ ئازغىنا مۇڭداشقان كامىل بىلەن نەفىسە لىپىدە يېنىكلەپ قالدى. بۇلار نەرسە ـ كېرەكلىرىنى يىغىشتۇرۇپ ئاتلىرىغا مىنىشتى. قورسىقى توـ يۇپ، سۇغا قانغان ئاتلار پۇشقۇرۇپ ۋە تاشلارنى شاراقلىتىپ، جىلغا ئىچىدە كېتىۋاتاـ تى. قۇياش ئېگىلىپ، ئارقىدىكى ئېگىز تاغلارنىڭ چوققىلىرىغا قونغانىدى. پوپۇنا كەتتىنىڭ ئۆيلىرى كۆرۈنۈشكە باشلىدى. ئىككى تەرەپتىكى تاغ يامزاللىرىدا، چاكاندا، يانتاق، بۆرە قوغۇنى، ياۋا پىچانلار قويۇق ئۆسۈپ كەتكەن بولۇپ، تۈمشۇقلىرى قايرىلىپ قىپقىزىل يېرىلغان ئىت تاۋۇزلىرىنىڭ بارماقتەك كۆپكۆك خەمەكلىرى مارـ جاندەك ئېسىلىپ تۇراتتى. قازاندەك چوڭقۇر تاغ ئاسمىنىدا، بىرنەچچە سار قاناتلىرىنى كېرىپ ئۇچۇپ يۈرەتتى. شورلىشىپ كەتكەن ھەلقۇمىنى لىپىلدىتىپ قورام تاشلارغا قونۇۋالغان قارا تازلار تاپ ھىدىنى ئالغاندەك، پەسلەرگە قارىماقتا ئىدى. كامىل بىلەن نەفىسەنى پوپۇنا كەتتىنىڭ ئىتلىرى خۇددى مەسلىھەتلىشىۋالغاندەكلا قاۋاپ قارشى ئېلىشتى. . . چارۋىچىلارنىڭ سايى ئوتتۇرىسىدىكى ئېقىنىنىڭ ئىككى قاسىنقىغا جايلاشقان ئۆيلىرىدىن چاچلىرىغا ئاق تەڭگىلەرنى ئاسقان قىزلار، بېشىغا ئۇزۇن نىياز چېچى قويغان ئوغۇل بالىلار، تاغ تەلپەكلىرىنى قىرلاپ كىيگەن قېرىلار، كەڭ ياسمانە چىت كۆڭلەكلەرنى كىيگەن ئاياللار، كۆزلىرىگە ياتلا كۆرۈنگەن بۇ ئىككى شەھەرلىككە قارىماقتا ئىدى.

نەفىسە پوپۇنا كەتتىدىن چىقىپلا، ئېتىنى چاتقاللىق ئىچىدىكى چىغىر يولغا قايرىـ دى. كامىل ئالدىدىكى تىكەنلىك ياۋا جىگدە، ياۋا بادام، ياۋا قارىئۆرۈك شاخلىرى

بىر - بىرىگە چىرمىشىپ كەتكەن توقايلىققا قارىدى.

— نەفىسە، چوڭ يول ئاۋۇ تەرەپتە قالدىغۇ؟ — دېدى كامىل ئاتنىڭ بوينىغا يېتىۋېلىپ، — يولدىن ئادىشىپ قالمىغانسىز؟

— جىلغا ئىچىدىكى يول بىلەن ماڭساق، يول بىر سائەت ئۆزىراپ كېتىدۇ، — نەفىسە يەرگە چۈشۈپ ئېتىنى يېتىلىۋالدى. بۇنى كۆرگەن كامىلمۇ چۈشتى، — قاراڭ، ماۋۇ ئالدىمىزدىكى داۋاندىن ئۆتۈۋالساقلا پۇجى كەتتىگە يېتىپ بارىمىز.

كامىل داۋانغا قاراپ، ئۇنىڭغا چىقىشقا كۆزى يەتمىدى. گەرچە ئۇ تولىمۇ ئېگىز بولمىسىمۇ، ئەمما بەك تىك ئىدى. ئىككى تەرىپى بۇك چاتقاللىقنىڭ ئوتتۇرىسىدىكى يولغا قارىسا، ئادەمنىڭ دوپپىسى يەرگە چۈشۈپ كېتەتتى. نەفىسە ئاتنىڭ قۇيرۇقىنى تۇتتى - دە، «چۇھ» دەپلا قامچا ئۇردى. ئات خارتىلداپ، توپىلارنى تىلغاپ، داۋانغا چىقىشقا باشلىدى. نەفىسە پات - پاتلا «چۇھ، ھە، جانىۋار... قېنى ئەمىسە!...» دەپ قويۇاتتى. ئۇ داۋان ئۈستىگە چىقىپ بولۇپ، پەسكە قاراپ كۈلدى.

— مەن يېنىڭىزغا چۈشەيمۇ؟ — نەفىسە قولىنى كارناي قىلىپ ۋارقىرىدى.

— ياق، بولدى، ئۆزۈم چىقاي، — كامىل نەفىسەنى قايتا چۈشۈرۈشكە نومۇس قىلدى ۋە بايىقى ئۇسۇل بويىچە داۋانغا ياماشتى. ئۆز ھەمراھىنىڭ چىقىپ كەتكەنلىكىنى كۆرۈپ تەمشىلىپ تۇرغان ئات داۋانغا سەكرەپ - تاخلاپ چىقىپ كەتتى...

— ئاتنى تېزەكلەپ قويارمىكىن دەپ بەك ئەنسىرىدىم، — دېدى كامىل داۋانغا چىقىپ بولۇپ، — بولمىسا ئىشنى ئوخشىتاتتى.

— ئۇ چاغدا، — نەفىسە قاقاقلاپ كۈلۈۋەتتى، — مەيدىڭىزنى ئوغۇتلاپ، قوناق تېرىغىلى بولاتتى، — ھا... ھا... ھا...

— سىز بىر پارچە يەرگە ئىگە بولۇپ قالاتتىڭىز، ھا... ھا... ھا... — كامىلمۇ كۈلمەكتە ئىدى. ئۇ تۇنجى قېتىم نەفىسەنىڭ چاقچىقىنى ئاڭلاۋاتاتتى. يەنە كېلىپ، بۇ ئۇنداق - مۇنداق ئاددىي چاقچاق ئەمەس ئىدى. ئۆز - تەمى قاملىشىپ كەلگەن ئوخشىتىش ئىدى... ئۇلارنىڭ كۈلكىلىرى قاتمۇقات تاغلاردىن ئەكس سادا بولۇپ يېنىپ، مىڭلىغان ئاۋازلارغا ئايلاندى. بۇك چاتقاللىقلار ئارىسىدىن تاغنىڭ چاڭ - چاڭ قاغىلىرى، سېغىزخان، سۇپىسۇپىياڭ، ئۇلا ۋە يەنە قانداقتۇر قۇشلار ھەرخىل ئاۋازلاردا سايراپ، ھۆركۈپ، پالاقلاپ ئۇچۇپ چىقىشتى.

— ئەجەپ ئەپلىك يەر بولاتتىڭىز، — نەفىسە مەيدىسىنى تۇتۇپ كۈلـ
مەكتە ئىدى، — ئاتىنىڭ قۇيرۇقىنى تۇتقۇزۇپ قويسىلا ئوغۇتلىنىدىغان! . . .
ها. . . ها. . . ها. . .

— لەۋلىرىڭىز بىلەن سۇ باشلاپ. . . مەھسۇلاتلىرىڭىز ئوخشاپ
كېتەتتى ـ دە. . . ها. . . ها. . . ها . . .

كۈلۈپ ئولارنىڭ كۆزلىرىدىن ياش چىقىپ كەتتى. كامىلنىڭ ئاخىر-
قى چاقچىقىدىن تەنلىرى جىمىرلاپ، يۈرىكى ئويناپ كەتكەن نەفىسە قىزى-
رىپ كەتكەن بولسىمۇ، ئارقا ـ ئارقىدىن قىستاپ كەلگەن كۈلكىسىنى توختىتالـ
مايى، ئاغزىنى تۇتۇۋالغاندى. . .

. . . ئەي ئاسمىنى كەڭ، باغرى پىنهان، ساپ هاۋاسى مۇھەببەتلىك دىللارغا
مەلهەم تاغلار! . . . ئۆمرىدە ئۇنلۇكرەك گەپ قىلمىغان، ئاۋاز چىقىرىپ كۈلمىگەن،
بىر كىمگە قاش كۆتۈرۈپ تىكىلىپ باقمىغان، مەخلۇقاتتىن ئۇيۇلۇپ، ئۆز كۆك-
سىدىن باشقا يەرگە قارىمىغان بىر تالىپە قىزنى قانداقلار قىلىپ بۇنداق
شوخلاشتۇرۇۋەتتىڭ؟ . . . ياكى ئۇنىڭ قەلب سارىيىغا قاناتلىق شوخ پەرىشتىلەرنى
كۆچۈرۈپ كەلدىڭمۇ؟ . . . ئۇنىڭ كۈلكىدىن نۇرلانغان چېهرىگە، شادلىقتىن لەرزىگە
كەلگەن نازۇك سىماسىغا، ئاجايىپ سېهىرلەرنى يوشۇرغان كۆزلىرىگە، كامىل ئەمەس،
سەندىكى گۈل ـ گىياهلار، مەسۇم تاللار، ئەۋرىشىم سۈمبۈللار، هەتتا ئۇچار قۇشلـ
رىڭمۇ هەيران! . . . قارىغىنا، بۇ تالىپە قىزنىڭ مۇھەببەت ناۋالىرىغا تولغان يېقىملىق
كۈلكىسىدىن تاغ سۈلىرى كۈندەشلىك گىردابىدا شاۋقۇنلاۋاتىدۇ. . . بۇغا ـ ماراللار
رەشىك ئوتىدا مۈڭگۈزلىرىدىن ئۇچقۇن چاچرىتىۋاتىدۇ. . . قورام تاشلىرىڭمۇ تولغـ
نىپ ۋاك قىلىپ يېرىلدى! . . .

دەرھەقىقەت، هۆسن كامالىغا يەتكەن، بەدىنى تولۇپ يېتىلگەن نەفىسە ئادەمسىز،
سىرلىق تاغ ئۈستىدە ئۆزىنى بۇ دۇنياداۋ ئەمەس، بەلكى غايىۋى بىر كائىناتتا تۇرغاندەك
هېس قىلغاندى. ئادەم ئايىقى باسمىغان چاتقاللار، ئەسىرلەردىن بېرى هاياتىي كۆچىنى
ساقلاپ كېلىۋاتقان ئىپتىدائىي ئورمانلار، دېڭىز داۋالىرىدەك ئېگىز ـ پەس چوققىلار،
باش قايغۇدەك قىيالىقلاردا بىر تاللا يىلتىزى تۇتۇپ قالغان قارىغايلار، قاراڭغۇ غوللار-
دىن پەلەككە سوزۇلغان ياپىيىشىل بۇلۇتتەك توقايلىقلار نەفىسىنىڭ قەلب خەزىنىسىدىكى
قىياندەك تولغان هېس ـ تۇيغۇلىرىنى يار ئالدۇرۇۋەتكەندى. چۈنكى، ئۇنىڭ ئەتراپىدا-

كى بۇزۇلغان ھاۋا، ھەممىنى ۋەيران قىلغۇچى ئادەم، ئوق ـ دورا بۇسلىرى، قان ھىدى، غەيۋەت ـ شىكايەت، ھىيلە ـ مىكىر، غەۋغاغا تولغان دۇنيا بۇ يەردە يوق ئىدى! . . . پەقەت ئۇ يۇرىكىدىن تەلپۈنگەن، قەلب سارىيىنىڭ سۈلتانى بولغان كامىل ئۇنىڭ بىلەن بىللە ئىدى! . . .

— نەفىسەم! مېنىڭ نەفىسەم! . . .

كۈلكىدىن ياشلانغان كۆزلەر بىر ـ بىرىگە مەنىلىك تىكىلدى. ئۇلار ئىككىسى ئاستا قۇچاقلاشتى!

كامىل بىلەن نەفىسە ئاتلىرىغا مىنىپ، بارغانسېرى پەسلەۋاتقان چىغىر يولغا چۈشتى. لاكۇرۇدىن باشلاپ تاغ ئىچىگە كىرگەندىن ېيرى، ئەڭ كۆپ ئۇچراۋاتقان نەرسە ياۋا بادام بىلەن ياۋا قارىئۆرۈك ئىدى. قارا مارجاندەك ئېسىلىپ كەتكەن قارىئۆرۈكلەر ئاتنىڭ تۆش ۋە تېقىملىرىغا تېگىپ تورۇكلاپ تۆكۈلەتتى. ئۇلار يەنە جىلغا سايلىقىغا قەدەم ئالدى. بۇ بايىقى ماڭغان جىلغىنىڭ داۋامى ئىدى. ئەسلىدە لاكۇرۇ، پوپۇنا، پۇجىلار تاغ ئوتتۇرىسىدىكى بىر جىلغا ئىچىدە بولۇپ، كۈموش لېنتىدەك چوڭ ئېقىنـ نىڭ ئوڭ ھەم سول تەرەپلىرىگە جايلاشقاندى. ھەرقانداق يولۇچى تاغ سۈيىنى كېچىپ ھېلى ئۇيانغا، ھېلى بۇ يانغا ئۆتۈپ ماڭاتتى. پۇجى — تاغ باغرىنى ياقلاپ سوزۇلىدىغان ئۆزى تار، لېكىن ئۇزۇن كەنت ئىدى.

— نەفىسە، بۇ تاغلىق كەنتلەر سىزگە بەش قولدەك تونۇش ئىكەن، — دېدى كامىل پۇجى كەنتىگە كىرىپ كەلگەندە، — شۇنىڭغا قارىغاندا، بۇ يەرلەردە خېلى ئۇزۇن تۇرغاندەك قىلىسىز . . .

— مەن باشلانغۇچ، ئوتتۇرا مەكتەپلەردە ئوقۇۋاتقان چاغلىرىمدا، رەھمەتلىك ھاجىم بوۋام ھەر يازلىق تەتىلدە مېنى ئېلىپ بۇ يەرگە كېلەتتى، — نەفىسە ئېتىنىڭ تىزگىنىنى سىيرىپ كامىلغا يانداشتى، — مېنىڭ بالىلىق خاتىرىلىرىمگە ئۆچمەس ئىزلارنى سالغان بۇ يەرلەرنى زادىلا ئۇنتالمايمەن. . .

— پۇجىدىكى تۇغقانلىرىڭلار ئانا جەمەت تەرەپتىنمۇ ياكى ئاتا جەمەت تەرەپتىنمۇ؟

— ھاجىم بوۋامنىڭ بىر تۇغقان سىڭلىسى بولىدۇ، — نەفىسە پەخىرلەنگەن ھالدا قوشۇپ قويدى، — ئۆز زامانىسىدا بوۋام بىلەن بىللە ھەج تاۋاپ قىلغان. پۇجىدا قەلەمخان ھاجى ئايىم دېسە، ئۇنىڭ ھۆرمەت ـ تۆسپىنى قىلمايدىغانلار يوق. . .

— ھاجى ئانىمىزنىڭ ھالىدىن خەۋەر ئالىدىغان بىر كىم باردۇر؟ . . .

— ئىككى قىزى ئۆيلۈك ـ ئوچاقلىق بولۇپ كەتكەن، باشقا كەتتىلەردە. يېنىدا بىر ئوغلى بار، تاغدا مال باقىدۇ، ئۇ ئوغلىنىڭ ئايالى سانىخان هاجىم مومامنىڭ قېشىدا. . .

تاغ كەتتىنى گۈگۈم تۈمانلىرى قاپلىغاندا، كامىل، نەفسەلەر قەلەمخان هاجى ئايىمنىڭ قوروسى ئالدىدا ئاتتىن چۈشتى. ئىشىك زەنجىرى ئۈرۈلۈشى بىلەن، ئوتتۇرا بوي، قارا قۇمچاق، ئوتتۇز سەككىز ـ قىرىق ياشلارنىڭ قارىسىنى ئالغان بىر ئايال ئىشىكنى ئاچتى. ئۇ تەمتىرەپ قالغىنىدىن دەماللىققا توختاپ قالدى.

— ۋاي خۇدۇيۇم. . . نەفسە خېنىمىيا بۇ! . . . — ئايال ئىشىكنى يوغان ئاچتى ۋە نەفسەنى قۇچاقلاپ، مەڭزىنى ئۇنىڭ مەڭزىگە ياقتى، — تېخى ئانىكام قاق مەلىدە (تاڭ سەھەردە) نەفسە خېنىمنى چۈشۈپ قاپتىمەن دەپتى. . . بايا شۇ كارامەت كۆرۈپ-تىكەييا! . . .

— سانىخان ئاچا، ئۆزلىرى ئوبدان تۇرغانلا؟ هاجى ئانام، بالىلار تىنچلىقتۇ؟ — نەفسە ئاتلارنى هويلىدىكى مومىغا باغلىدى، — مەڭلىك ئاكام بارمۇ ياكى يايلاقتىمۇ؟

— هەممىسى تىنچلىق، — سانىخان مېهمانلارنى ئۆيگە باشلىدى، — ئاكىڭىز چوڭ ئوغلۇم بىلەن يايلاقتا، قىزىم تەتىل بولغاچقا، پوپۇنىغا ئانامنىڭ قېشىغا كەتتى.

هويلىنىڭ كۈنگەي تەرىپىدە چوڭ سېلىنغان ئۈچ ئېغىز ئۆي بولۇپ، ئوتتۇرىدىكـ-سى دەھلىز ئىدى، سول تەرىپىدە سانىخان ئەر ـ خوتۇن ئولتۇراتتى، ئوڭ تەرەپتىكى چىرايلىق ياسالغان مېهمانخانا قەلەمخان هاجى ئايىمنىڭ هۇجرىسى ئىدى، هويلىنىڭ دەرۋازىغا ئۇدۇل كېلىدىغان تاغ يامزىلىنى كېسىپلا چۈشۈرگەن تەرىپىدە يەنە كىچىكرەك ئۈچ ئېغىز ئۆي تۇراتتى.

مېهمانخانىغا تىكىمەت كىگىز سېلىنغان بولۇپ، تۆردىكى يوغان بۇغا تېرىسى ئۈستىدە، بىر مومای ياستۇققا يۆلەنگەن هالدا، تەسۋى سىيرىپ ئولتۇراتتى. گەرچە ئۇنىڭ چاچلىرى ئۇچتەك ئاقىرىپ كەتكەن بولسىمۇ، سىدام، پارقىراق ئاق يۈزىگە ئانچە قورۇق چۈشمىگەنىدى.

— ئانىكا، — دېدى سانىخان مومايغا ئېگىشىپ، — نەفسە خېنىم ئېرى بىلەن ئۆزلىرىنى يوقلاپ كەپتۇ. . .

سانىخاننىڭ گېپىنى تۈگىمەيلا، نەفسە يۈگۈرۈپ باردى ـ دە، مومايغا

ئۆزىنى ئاتتى.

— هاجى ئانا! . . . — نەفسە يىغلاپ تۇرۇپ مومايىنىڭ يۈزلىرىگە سۆيدى، — خىزمىتىم بەك ئالدىراش، ئۇنىڭ ئۈستىگە جاھان مالىمان بولۇپ كېتىپ، يوقلاپ كېلەلمىدىم.

— كېرەك يوق بالام. . . — بۇ پانىيدا ھەممىمىز تېرىكچىلىكىنىڭ غېمىدە ئالدىراپ-لا ئۆتىدىكەنمىز، — مومايىنىڭ يېشىغا ماس كەلمىگەن ئاپئاق چىشلىرى كۆرۈندى، — تەممەت ئۇنتۇپلا كەتمىسەڭ بولغىنى. . . مانا توي قىلىۋاپسەن، مۇبارەك بولسۇن! يېشىڭمۇ توي قىلىش ۋاقتىدىن ئۆتۈپ كەتكەن. . . ھە، بۇ كۈيئوغۇل بالىمىزمۇ؟ . . .

— ھاجى ئانا، تەنلىرى ساق، ئۆزلىرى ئوبدان تۇردىلىمىكى؟ — كامىل مومايىنىڭ قېشىغا كەلدى، — نەفسە داۋاملىق ئۆزلىرىنىڭ تۆسپىلىرىنى قىلىپ تۇردى. بىراق ۋاقتىدا كېلەلمىدۇق، ئەپۇ قىلارلا. . .

— ۋاي، ئۇنداق بولامدىغان، مانا كەپسىلەر، مۇشۇنىڭ ئۆزى ياد ئېتىپ تۇرغىنىڭ-لار ئەمەسمۇ؟ ئىسىم ـ شەرىپىلىرى نېمە بولىدىكىن بالام؟ . . .

— كامىلاخۇن، — نەفسە ئىتتىكلا جاۋاب بەردى.

«بالا — قىلغان ئىشى چالا» دېگەندەك، كامىل بىلەن نەفسە ئوتتۇرا كېچىدىن ئەتىسى گۈگۈمغىچە سەپەرداش بولۇپ تۇرۇقلۇق، «قەلەمخان ھاجى ئايىمنىڭ ئۆيىگە نېمە دەپ بارىمىز؟ سىز كىم بولىسىز، مەنچۇ؟» دېگەنلەرنى زادىلا ئويلاشماپتۇ. خۇددى ئۇلار پۇجىنىڭ مۇئەللىملىرىدەك: «بالا يىغقىلى چىققان، ئۇسساپ قالدۇق. . . » دەپ كىرىپ كەلگەندەكلا ئىش قىپتۇ. ئۆز بويلۇق بولغان قىز بالا بىر يىگىتنى تاغ ئاتلىتىپ ئېقىپچىپ يۈرسە، ئەلۋەتتە ھەممە كىشى ئۇلارنى ئەر ـ خوتۇن دەيدۇ ـ دە! . . . ئۇنىڭدىن باشقىچە چۈشەندۈرۈشمۇ مۇمكىن ئەمەس، بىر يىل ئىزىپ ئىچۈرۈپمۇ، بۇ مۇناسىۋەتنى نادان تاغلىقلارنىڭ قاتمال كاللىسىدىن ئۆتكۈزۈش، ئۇلارنى قايىل قىلىش بەكمۇ تەس. . . كامىل نەفسەنىڭ چىرايىدىن: «ئەمدى شۇنداق بولۇۋەرسۇن» دېگەن مەنانى سېزىپ، كۆڭلى جايىغا چۈشكەندەك بولدى.

سانىخان داستىخان سېلىپ، ئىككى ئاياق قېتىق ۋە سېڭىپ پىشقان ئارپا نېنى ئېلىپ كىردى. مومايىنىڭ ئالدىغا بىر پىياله ئىسسىق سۈت قويدى. كامىل قەلەمخان ھاجى ئايىمنىڭ قورۇقسىز پارقىراپ تۇرغان بېجىرىم چىرايىغا قاراپ، «داۋاملىق سۈت

ئىچىپ بەرگەنلىكىنىڭ خاسىيىتى بولسا كېرەك» دەپ ئويلىدى. مومايى يەتمىش بەش ياشىنىڭ يۈقىرىسىدا بولۇپ، قاراشلىرى، گەپ ـ سۆزلىرى بەك تېتىك ئىدى. بىراق كامىل ئۆيىنىڭ بۇلۇڭىغا يۆلەپ قويغان قولتۇق تايىقىنى كۆرۈپ، ئۇنىڭ پۇتىدىن كېتىپ قالغانلىقىنى ھېس قىلدى. ھاجى ئايىم ئاكىسى قۇتلۇق ھاجىمنىڭ ئۆلۈمىگە بارالمىغانلىقىنى ئېيتىپ كۆز ـ ياش تۆكتى. . . سانىخان: «ئۇسساپ قالغانسىلەر، قېتىققا باققاچ ئولتۇرۇڭلار. مەن سىلەرگە ھاردۇق ئېشى ئېتىپ بېرەي» دەپ چىقىپ كەتتى. مومايى ئۆتكەن ـ كەچكەنلەرنى سۆزلەپ، كامىلنىڭ ئۇرۇق ـ ئەجدادىنى سۈرۈشتە قىلدى. ئابدۇلەتىپ ئەمىر نەققاشنىڭ، قۇتلۇق ھاجىملار بىلەن بۇخارا، ئەنجانلاردا ياخشى بۇرادەرلەردىن بولغانلىقىنى ئاڭلاپ، بەكمۇ خۇشال بولۇپ كەتتى. كامىل مومىسى خانىنىزاتخان ئاننىڭ ئۆز زامانىسىدا قەشقەر خانلىق مەدرىسىدە تالىبە-لەرگە مۇدەرىس بولغانلىقى، بۇخارا مەدرىسىدە بىلىم تەھسىل قىلغانلىقىنى سۆزلىگىنى-دە، ھاجى ئايىم كۆزلىرىگە ياش ئېلىپ، كامىلنىڭ بوينىدىن قۇچاقلاپ، پېشانىسىگە سۆيدى.

— پاھ، پاھ، مۆرىۋەتلىك ئەھلى مۇسۇلمانلارنىڭ پۇشتى ئىكەنلا بالام، — مومايى نەفىسىگە قارىدى، — مانا ئىككىگلار تاغنىڭ بىر جۇپ ئىپار كېيىكىدەك، چىرمىشىپ ئۆسكەن قوشماق سەرۋىدەك، بىر ـ بىرىڭلارغا شۇنداق يارىشىپسىلەر. . . خۇدايىم ئۆمرىڭلارنى ئۇزۇن، دۆلىتىڭلارنى پۇزۇن قىلسۇن، بەخت ـ ئامەتكە يار بولۇڭلار! . . .

نەفىسە شەھەردىكى ئېغىر ۋەزىيەتنى سۆزلەپ، كامىلنىڭ بۇ يەردە بىرنەچچە ۋاقىت تۇرىدىغانلىقىنى ئېيتتى. بۇنى ئاڭلاپ، مومايى بەكمۇ خۇشال بولۇپ كەتتى. ئۇ: بىز تاغلىقلاردا «مېھمان كەلدى، بەرىكەت ياغدى، مېھماننىڭ رىزقىنى خۇدايىم بېرۇر. . . » دېگەن تەمسىل بار دەپ، نەفىسەنىڭ كۆڭلىنى تىندۇردى.

سانىخان ياپياڭ ئاپقۇرلاردا ئۇگرە ئاش ئېلىپ كىردى. ئاش رەڭسىز، كۆكتاتسىز بولۇپ، ئاق چامغۇردىن باشقا نەرسە سالمىغاندەك قىلاتتى. شۇنداقتىمۇ، ئۇستىگە سەپكەن ياپىبىشىل يۇمغاقسۇتنىڭ مەززىلىك ھىدى دىماغلارنى غىدىقلاپ ئىشتىھانى ئاچاتـ-تى. سانىخان بىر قوشۇقتىن قېتىق سېلىپ قويۇۋىدى، ئۇگرە ئاش ئاپئاق سۈت ئاشقا ئۆزگەردى.

— ئاتلاردىن خاتىرجەم بولۇشسىلا، — دېدى سانىخان بوسۇغىدا قول قوشتۇرغان ھالدا، — ئىگەر ـ جابدۇقلىرىنى ئېلىۋېتىپ، ئېغىلدا ئوت سېلىپ بەردىم.

— سانىخان بالام، «يول ئازابى — گۆر ئازابى» دېگەن گەپ بار، — دېدى مومايى كۆزلىرى ئېلىشىپ كېتىۋاتقان نەفىسەگە قاراپ قويۇپ، — بالىلىرىم ھېرىپ ئىلىكى ئۇزۇلۇپتۇ، ئۇلارغا جاي راسلاپ بېرىڭ. . .

نەفىسە ھاجى ئايىمنىڭ يېنىدا يېتىپ قالدى، كامىلغا تاغ يامزىلىدىكى ئۆيلەرنىڭ بىرسىگە ئورۇن تەييارلاپ بەردى. . .

ۋاقچىراق ئورنىدىن تۇرغان كامىل ھويلىغا چىقىپ باشقىلا بىر جاھاننى كۆردى. تاغ قۇياشى پۇجى كەتتىنى يارقىن نۇرلارغا تولدۇرغاندى. ھويلا تاغ يامزىلىدا بولغاچقىمۇ، ئۇتتۇرىدىكى چوڭقۇر ساي، تاشتىن ـ تاشقا ئۇرۇلۇپ ئېقىۋاتقان سۇ، ئۇ قاتتىكى قاتمۇقات چاتقاللىق تاغلار، بۇلۇت قونغان غوللار، سەكرىشىپ، قىيغىتىپ ئوتلاۋاتقان موزاي، قۇلۇنلار، تىزلىنىپ تۇرۇپ ئانىسىنى زوق ـ شوق بىلەن ئېمىۋاتقان قوزىلار ئايدىلەڭ كۆرۈنۈپ تۇراتتى. ساينىڭ تۆۋەن تەرىپىدە ئېقىنغا توغرا قويۇلغان ياغاچ كۆۋرۈك خۇددى قەدىمكى رەسىملەردىكى لىرىكىلىق مەنزىرىلەرگە ئوخشايتتى. تاغ سۈيى، قورام تاشلار قۇياشنىڭ ئۆتكۈر نۇرىدا يالت ـ يۇلت قىلىپ چاقنايتتى.

ھويلا ئازادە بولۇپ، تاش تام بىلەن ئورالغاندى. دەرۋازىدىن كىرگەندىن كېيىنلا سول تەرەپتىكى ئۇچ ئېغىز ھۇجرا، مېھمانخانىلارغا پاسىلداش تارچۇقتىكى غارالدىن مال ئېغىلى كۆرۈنۈپ تۇراتتى. ئۇدۇلدىكى پاكار ئۆيلەرنىڭ ئوڭ تەرىپىدىكى كىچىك ئىشىكتىن ئارقىدىكى چاققانغىنا باغقا چىققىلى بولاتتى. باغنىڭ ئارقا پاسىلى تىك چوشكەن قىيا تاشلىق بولۇپ، ساپسىرىق داتلاشقان تاش يېرىقلىرىدىن شىرقىراپ چۈشۈۋاتقان زۇمرەت سۈزۈك سۇ ئۈششاق كۆزلىرى بۇلدۇقلاۋاتقان بۇلاققا تۆكۈلۈپ، ئۇنىڭدىن ئۈنچىلەر چاچرايتتى. بۇلاقنىڭ ئايىغىدىكى ئارقاندەك كىچىك ئېقىن مەجنۇنتال تېگىدىكى كارىۋات ئاستىدىن ئۆتۈپ، ھويلىغا چىقاتتى ۋە تاش تامغا ئورنىتىلغان نو ئارقىلىق چوڭقۇر سايغا چۈشۈپ كېتەتتى. بۇ ئائىلىدىكىلەر يازدا سوغۇق، قىشتا يىلمان بولىدىغان مۇشۇ بۇلاق سۈيىنى ئىچەتتى.

كامىل سوغۇق بۇلاق سۈيىدە يۈزلىرىنى يۇيۇپ تۇراتتى، نەفىسە باغقا كىرىپ كەلدى. ئەتىگەنلىك چاي تەييار بولۇپ قالغاندى.

— نەفىسە، — كامىل بىر تەرىپى قىزىل، بىر تەرىپى سېرىق بولۇپ پىشقان ئۆرۈكنى ئىما قىلدى، — خوتەندە ئۆرۈك تۈگىگىلى نېكەم؟ بۇ يەردە ئەمدى پىشىپتۇ.

— تاغ يېرى دېگەن شۇ، — نەفىسە قىزىل مارجاندەك ئېسىلىپ كەتكەن ئۈششاق ئالمىلارغا قارىدى، — قاراڭ ئالمىلىرىغا. . . ئەمدى يېتىلىۋېتىپتۇ، بەلكىم ئۇلارنى

كەچكۈزدە يېگىلى بولار.

ناشتا قىلغاندىن كېيىن، نەفىسە بىلەن كامىل تاغ ئارىلاپ كېلىشمەكچى بولۇشتى. تاغ ئارىسى نەم ھەم شامالىلىق بولغاچقا، قورساق ئاسانلا ئاچاتتى. شۇڭا، سانىخان ئۇلارنىڭ سومكىسىغا نان سېلىپ قويدى. ھويلىدىن چىققاندىن كېيىن، چىغىر يول بارغانسېرى پەسلەپ، چوڭ يولغا تۇتىشاتتى، ئاندىن تاشلىق سايغا، يەنە تۆۋەنگە قاراپ مېڭىپ، تاختا كۆۋرۈكتىن ئۆتەتتى.

ئۇلار ماللار ئوتلاۋاتقان ياپيېشىل ئېدىرلىققا يۈگۈرۈپ دېگۈدەك چىقىشتى. نەفىسە كامىلنى تاغ ئوتتۇرىسىدىكى غولغا باشلاپ كىرىپ كەتتى. بىر ـ بىرىگە گىرەلىشىپ چىرمىشىپ كەتكەن ئىرغاي، ئارچا، قارىياغاچ، قىرچىنتاللار يەنە قانداقتۇر دەرەخلەر-نىڭ تىكەنلىك شاخلىرىنىڭ قويۇقلۇقىدىن غولنىڭ ئىچى قاراڭغۇ ھەم نەم سالقىن ئىدى. ھېلىلا يامغۇر ياققاندەك، يانتۇ چىغىر يوللاردا تېيىلىپ ماڭغىلى بولمايتتى. يەر ئۈستىگە كۆتۈرۈلۈپ چىققان قۇچاق يەتكۈسىز يىلتىزلار، يوغان قورام تاشلارنى خۇددى بوغما يىلاندەك چىرمىۋالغاندى. ئورمان ئۈستىدە قانداقتۇر قۇشلار پالاقشىپ، ئۇ شاختىن ـ بۇ شاختا ئۇچۇپ ئۆتۈشسە، قېلىن چاتقال ۋە ئېگىز ئۆسكەن سۈتلىگەن، ئەمەن، تىكەنلىك جىغانلار ئىچىدىن ئۇلارنىڭ «كۇ... كۇ... كۇ...» قىلىپ توختىماي سايرىغان ئاۋازى كېلەتتى. تۈيۈقسىزلا ئاڭلانغان قىرغاۋۇلنىڭ «قې... قې...» قىلغان ئۈزۈن ھەم چىرقىراق ئاۋازى ئادەمنى چۆچۈتىۋېتەتتى. ئۇنىڭغا جاۋابەن قىرغاۋۇل مىكىيىنىنىڭ «مەيلىڭ بولسا يېنىمغا كەل» دېگەندەك «قى ـ قۇۋ، قى ـ قۇۋ» دەپ چىللىشى ئاڭلىناتتى.

چاتقاللىق ئاخىرلىشىپ، يوپيورۇق ئوچۇقچىلىق كۆرۈندى. ئەتراپتىكى تاغلارمۇ ئانچە ئېگىز بولماي، خۇددى يۇقىرىدىن پەسكە قارىتىپ دۇخاۋا تارتقاندەك يانتۇ ئىدى، كەڭ ئېدىرنىڭ ئىچى ئوت بىلەن قاپلانغاندى. ئوتتۇرىدىكى كۆپكۆك ئىز بەلكىم يامغۇر، قىيان يولى بولسا كېرەك. قىياق، چىغىرتماق، چىغ قاتارلىق ئېگىز ئۆسكەن ئوتلار، كەڭ قۇراقلىق پاقا يوپۇرماقلار، سۆسۈنە گۈللۈك قوڭغىراق تىكەنلەر گويا يىلاندەك تولغىشىپ ھەربىر غول، جىر الارغا كىرىپ كەتكەندىۋ. يانباغىرلاردا، بىر ـ بىرىدىن پەرق قىلغىلى بولمايدىغان ئىرەن بىلەن چىتەنلەر ئۆز ئاستىغا سالقىن سايىلەرنى تاشلىغاندى...

ـ ئانا! ـ نەفىسە قاتتىق ۋارقىراپ كامىلغا ئېسىلدى. چۈنكى ئۇنىڭ ئايىقى ئاستىدىكى چىغ توۋۇدىن ئىككى ياۋا توشقان «پارت ـ پۇرت» قىلىپلا قاچقاندى، ـ

بىشكىنى يەيدىغان ئۆلگۈر، ئەجەپ قورقىتىۋەتتا؟ مەن تېخى بىرەر يىرتقۇچمىكىن دەپتىمەن.

— يىرتقۇچ بولغان بولسا ئېلىشاتتۇق، — دېدى كامىل مۇشتۇمىنى كۆرسىتىپ.

— قۇرۇق قولىڭىز بىلەنما؟ — نەفىسە كۈلدى.

— قاراڭ بۇ نېمە؟ — كامىل چاپىنى ئىچىدىكى خەنجىرىنى كۆرسەتتى، — بىرەر ـ ئىككىسىنىڭ قارنىنى يېرىۋېتىشكە ئەسقاتار؟ . . .

— قاچان ئېلىۋالغاندىڭىز؟

— ئۇلۇشكۇن ئاخشام سىلەرنى شەھەرگە ئېپكېتىش ئۈچۈن كەلگەندىم، — كامىلنىڭ قارا قاشلىرى تۇرۇلدى، — بىراق ئامۇتلۇققا كېلىشىمگە بىرمۇنچە قوراللىقلار قورشىۋالدى. ھېلىمۇ ياخشى خەنجەر ئارقا تەرىپىمدە كەمەرگە قىستۇرۇقلۇق بولغاچقا، ئۇلار تاپالمىدى.

— قورالغا قارشى پىچاق كۆتۈرۈش، — دېدى نەفىسە تەنبىھ بېرىپ، — ئەخمەقنىڭ ئىشى بولاتتى.

ئۇلار قول تۇتۇشۇپ رەڭگارەڭ گۈللەر ئېچىلغان قىرلارنى، ئالاقەت، زىخ، بۇلۇدۇرگەن، ياۋا قارىئۇرۇك قاپلىغان جىلغىلارنى ئايلىنىپ، ئاق غوللۇق تۇخۇمەك ئورمانلىقىغا چىقىپ قالدى. تۇخۇمەكنىڭ قۇرۇپ قاقشالغا ئايلانغان بۇغا مۇڭگۈزىدەك شاخلىرىدا بىرمۇنچىلىغان قارا تازلار پەيىسز بويۇنلىرىنى سوزۇشۇپ ئولتۇراتتى، پەستە بولسا يەنە بىر توپى، تاغدىن غۇلاپ ئۆلگەن مارالنىڭ تاپىنى تالىشىپ قانات قېقىشاتتى، چىرقىرىشىپ ئۇنى چوقىلىشاتتى.

— مەن كىچىك ۋاقتىمدا، ھەر يازلىق تەتىلدە، تاغلىق قىزلار بىلەن مەشەلەردە قوغلىشىپ ئوينايتتىم، — دېدى نەفىسە، — ئۇ تاتلىق كۈنلەرنى ھەرگىز ئۇنتالمايمەن. . .

— ئاشۇ دوستلىرىڭىزنى يوقلاپ قويساق بوپتىكەن، — كامىل نەفىسەگە قارىدى، — بالىلىق ۋاقتىتىكى دوستلار كۆڭۈلدىن چىقمايدۇ.

— ھەي! . . . — نەفىسە چوڭقۇر تىنىپ كۆك ئاسمانغا قارىدى، — ھازىر ئۇلار نەچچە بالىلىق بولۇپ، قايسى كەنت، يېزىلارغا ياتلىق بولۇپ كەتتى، كىم بىلىدۇ دەيسىز؟ بۇ يەرلەردە قىزلار ئون تۆت ـ ئون بەش ياشقا كىرگەن ھامانلا توينى قىلىۋېتىدۇ. . .

— كونا ئادەت كۈچلىرى بولۇپمۇ قىزلار ئۈچۈن بىر كىشەن ـ دە! . . . ئۇلارنىڭ

تەقدىر ـ ئىقبالىلىرىنى ھېچكىم ئويلاپمۇ قويۇشمايدۇ. . .

— جۇرۇك، مەن سىزنى بىر يەرگە باشلاپ باراي، — نەفىسە كامىلنىڭ قولىدىن تۇتتى، ئۇ ئىككى كۈندىن بېرى باشقىلا بىر قىزغا ئايلىنىپ قالغاندەك، — كۆرسىڭىز كۆزلىرىڭىزگە ئىشەنمەيسىز. . .

چۈش پېشىندىن ئۆتۈپ، كۈن قايرىلغاندەك. ئۇلار غەم ـ غۇسسىسىز ھالدا تاغ مەنزىرىلىرىنى تاماشا قىلىپ، ژاقىتىنىڭ قانداق ئۆتۈپ كەتكەنلىكىنى سەزمەي قېلىشتى. نەفىسە بىرنەچچە قىيالىق ژە جىرالاردىن ئۆتۈپ، كامىلنى ئىككى تاغ ئوتتۇرىسىدىكى ئادەم چۆكۈرگۈدەك ئوت ـ گىياھلار قاپتىلىغا باشلاپ كىردى. ئۇلار شەبنەم چاچراپ تۇرغان يايراقلارنى قايرىپ، چىغىر يولدا يەنە بىر دەم ماڭغاندىن كېيىن، ئالدىلىرىدا «بۇلدۇق، بۇلدۇق. . . » قىلغان روشەن ئاۋاز ئاڭلاندى. بۇلدۇقلىغان ئاۋاز بەش قەدەم ئارىلىقتىكى ئادەمنى كۆرگىلى بولمايدىغان سۈتلىگەن، ئەمەن، ياۋا كەندىرلەر ئۆسۈپ كەتكەن چېقىل تۈۋىدىن كېلىۋاتاتتى.

كامىل دۈبدۈگىلەك بۇلاقنى كۆرۈپ چاۋاك چېلىۋەتتى. بۇلاقتا پەقەت بىرلا كۆز بولۇپ دەم توختاپ، دەم ئېتىلىپ چىققان سۇ چەشمە زىلال بولۇپ بىرنەچچە غېرىچ كۆتۈرۈلەتتى ـ دە، چېقىلىنىڭ سىدام تاشلىرىغا ئونچە ـ مارجاندەك چېچىلاتتى. ئۇلار بۇلاق ئەتراپىدىكى تاشلاردا ئولتۇرۇشتى. . .

— ھەقىقەتەن كۆرسىتەي دېگىنىڭىزچە بار ئىكەن، — دېدى كامىل بۇلاققا زوقلىنىپ، — بۇ بىر كارامەت ئىكەن. . . قاراڭ، مەرۋايىتتەك تامچىلارنىڭ چاچرىشىنى! . . .

— سىزگە دېمەكچى بولغىنىم بۇلا ئەمەس. . . ، كۆزىڭىزنى يۇمۇپ تۇرۇڭ، مەن ئېچىڭ دېمىگۈچە ئاچماڭ. . .

— خوش پەرىشتەم، پەرمانبەردارمەن! . . .

نەفىسە بۇلاق سۈيىنى تاشقا چېچىپ، ئالقىنى بىلەن يۈيدى. سۇ تامچىلىرى بىلەن يېشىل مۇخ قاپلاپ كەتكەن تاش يۈزى كۆرۈنۈشكە باشلىدى. ئۇ بىر تۇتام ئوتنى يۇلۇۋېلىپ كېلىپ، قايتا يۇيغاندىن كېيىن، سۇ چېچىپ ئۇنى پاكىزە چايقىدى. ئەمدىلىكتە تاشتىكى خەت ئىزى روشەن كۆرۈندى.

— كۆزىڭىزنى ئېچىڭ! — نەفىسە ئۇنلۇك ئىجازەت بەردى.

كامىل كۆزىنى ئېچىپ، ھەيرانلىقتىن تىكىلىپلا قالدى. سىدام تاشتا: «چەشمە زىلال» دېگەن خەت چوڭ ئويۇلغان بولۇپ، ئۇنىڭ ئاستىدا «نەفىسە» دېگەن ئىسىممۇ

بار ئىدى. كامىل تاشنى سىيلاپ كۆردى.

— بۇ... بۇ قاچاقنى ئىش؟ — سوردى كامىل، — تاشقا قانداق ئويدىڭىز؟

— ئوتتۇرا مەكتەپتە ئوقۇۋاتقان چاغلىرىم ئىدى، — دېدى نەفىسە ئېڭەك تىرەپ، — بىر يازى پۈجىدا بولدۇم. قىزلار بىلەن ھەر قېتىم ئويناپ چىققانلىرىمدا، ھەم ئۆزۈم يالغۇز كېلىپ، كۈندىلا مىق بىلەن ئويىمەن... ئاخىرى ئوتتۇرا قول ئۇزۇنلۇقتىكى مىق مۇشۇنچىلىكلا قالدى.

نەفىسە چىمچىلاق بارمىقىنىڭ ئۇچىنى كۆرسىتىپ كۈلۈپ كەتتى.

ئۇلار سومكىدىكى ناننى مۇزدەك بۇلاق سۈيىگە تەگكۈزۈپ يېيىشتى. ئاندىن خېلى ۋاقىتلارغىچە مۇڭدىشىپ ئولتۇرۇپ ئورۇنلىرىدىن تۇرۇشتى. كامىل بىلەن نەفىسە ئۆيگە قايتىپ كەلگەندە، كۈن تاغلار ئارقىسىغا يوشۇرۇنغاندى.

— پاھ، سىلەر قالتىس ئويناپدىكەنسىلەر، — دېدى سانىخان كۈلۈپ، — ئاشۇ ئازغىنا نان بىلەن قورسىقىڭلار ئاچمىدىمۇ؟

— ئەتىگەندىن بېرى چاتقال تاغلىرىنى كۆرسەتتىم، — دېدى نەفىسە، — ئەمدى بۇگۈن كېچە ئايدىڭدا ساينىڭ باش تەرىپىدىكى قورام تاشلارنى كۆرسىتىمەن...

نەفىسە سانىخاننىڭ ئەتكەن نېرىن چۆپىنى يەپ بولۇپ، كامىلنى باشلاپ چىقىپ كەتتى. ئۇلار پۇجى كەنتىنى ياقلاپ ماڭماي، يەنىلا ئۇ قاتتىكى ئادەمسىز قىرغاق بويلاپ، ساينىڭ يۇقىرىسىغا قاراپ مېڭىشتى. تاغ قاپتاللىرى ئارىسىدىن كۆتۈرۈلگەن ئاي ئەتراپنى يورۇتۇپ تۇراتتى. ئۇلار ماڭغانسېرى، ساي ئىچى قورقۇنچلۇق ھەم سىرلىق كۆرۈنۈشكە باشلىدى. ساينىڭ ئىككى قىرغىقى ھەم ئوتتۇرىلىرىدىكى چوقچايغان ئاراللار ئوتۇن تېغىغا ئايلانغاندى. قەدىمدىن تارتىپ يېقىلغان، قىيان ئېقىتىپ كەلگەن دەرەخلەر، يىلتىزلار، شاخ ـ شۇمبىلار ئۈستى ـ ئۈستىلەپ دۆۋىلىنىپ كەتكەن بولۇپ، ئاخىر ـ ئۇچىنى كۆرگىلى بولمايتتى. ساي ئىچى دۈمچەك تاشلار بىلەن تولغان بولۇپ، ئۆيدەك چوڭلۇقتىكى قورام تاشلارمۇ بار ئىدى. قىرغاق ياقلاپ خېلى ئۇزاپ كەتكەن كامىل بىلەن نەفىسە ئارقىغا قايتىپ سۇ ياقلاپ ماڭدى ۋە بىر تەرىپى يايپاق ئالامەت زور قورام تاش ئۈستىگە چىقىپ ئولتۇرۇشتى. تاغلارنىڭ چوققىلىرىدا سەيلانە ئۇزۇپ يۈرگەن ئاي پۈتۈن كائىناتنى سۈس ھاۋارەڭ نۇرى بىلەن سېھىرلەندۈرۈپ قويغاندى. تاغ چوققىلىرى مىڭلىغان گۈلخانلاردەك يىراق كۆكتە ھال رەڭ يېنىپ تۇراتتى. قاراڭغۇلۇق تىقىلغان غول ـ جىرالاردىن بۇرىلەرنىڭ سوزۇپ ـ سوزۇپ ھۇۋلىغان، كېچە قۇشلىرىنىڭ ھوقۇيتقان، «چىۋ... چىۋ...»

قىلىپ سايرىغان، كېيىكلەرنىڭ «ۋەيت، ۋەيت» قىلغان ئاۋازلىرى كېلەتتى. . . قىسقىسى تاغ كېچىسى روشەن بولمىغان ئاۋازلار بىلەن سۈرلۈك ئىدى.

قوڭۇر تاش ئۈستىدە بىر ـ بىرىگە يۆلىنىپ ئولتۇرۇشقان ئىككى گەۋدە ئاي نۇرىدا يىراقتىن گويا بىر جۈپ ھەيكەلگە ئوخشايتتى. ئۇلار ئانارلىق باغدا كۆك مەلىكسىنى تاماشا قىلغاندەك، ئايغا تىكىلىپ قالغاندى.

— نەفىسە، نېمىنى ئويلاۋاتىسىز؟ — كامىل ئاستا پىچىرلىدى، — خىياللىرىڭىزغا ئورتاقلاشقۇم بار. . .

— ئېسىڭىزدىمۇ، قۇمقايغاندىكى ئانارلىق باغدا مۇشۇنداق ئايدىڭ كېچىسى ئۇچراشقىنىمىز؟ — نەفىسە چوڭقۇر تىندى، — كېيىن چىلانلىقتا ئەسرا بولدۇق. . . لېكىن تىلىمىز لال بولۇپ، ھېچنېمە دېيىشەلمىدۇق. . . ئەگەر كاككۇك قاقاقلاپ كۈلۈپ مەسخىرە قىلمىغان بولسا، يەنە قاچانغىچە جىم تۇراتتۇقكىن ـ تاڭ؟. . .

— قۇرۇم كۆلى، دەريا بويلىرى، دوستلار بىلەن بىرگە ئوينىغان توي ـ بەزمىلەر، — دېدى كامىل نەفىسەنىڭ قوللىرىنى تۇتۇپ، — ھاياتىمىزدىكى ئەڭ مەنىلىك، گۈزەل چاغلار ئىكەن. . . ھازىر ئۇلار ھەممىسى توي قىلدى، بالىلىق بولدى. . . نائىبى، مۇرات، زۇمرەت، گۈلزىبالار بىزدىن ئايرىلدى! . . . ئويلاپ باقسام، ياشلىقىمىز بورانلىق دېڭىزدا قالغان يەلكەندەكلا ئۆتۈپتۇ. . .

— راست دەيسىز، بىز بىر ئەۋلاد ياشلار تۈگىمەس ـ پۈتمەس سىياسىي ھەرىكەتلەرنىڭ ئېتەكلىرىگە تۇغۇلغان ئىكەنمىز. . . — نەفىسەنىڭ مەڭزىلىرىدە ياش تامچىلىرى كۆرۈندى، — مەن سىز بىلەن تونۇشقان چاغلىرىمدا ئون توققۇز ياشتا ئىدىم، مانا ھازىرچۇ، قېرىپ كەتتىم. . .

— نېمىلەرنى دەپ يۈرۈيسىز؟ — كامىل نەفىسەنىڭ دولىسىدىن قۇچاقلىدى، — سىز ماڭا ھېلىمۇ قۇمقايغاندىكى ئورمىلىقتا تۇنجى قېتىم كۆرگىنىمدەكلا كۆرۈنىسىز. . . ھەتتا ئۇنىڭدىنمۇ ئارتۇق قەدىرلىكسىز. . .

— شۇ سۆزلىرىڭىزنىڭ قۇربانى بولسام ئەرزىيدۇ، — نەفىسە يىغلىدى، — لېكىن بىر قىز بالا ئۈچۈن يىگىرمە ئالتە ـ يىگىرمە يەتتە ياش ئەڭ قورقۇنچلۇق ياش، ئامۇتلۇقلارنىڭ گەپ ـ سۆزلىرىنى، تاپقان ئىغۋالىرىنى دېمەيلا قويايي. . .

كېچىنىڭ سىرلىق قاراڭغۇلىقىدىن غەيرەتكە كەلگەن نەفىسە تۇنجى قېتىم دەرد ـ ھەسرەتلىرىنى تۆكمەكتە ئىدى. شەرمىي ـ ھايا، دىيانەتتىن ئىبارەت ئەقىدىسى ئېتىقادقا ئايلانغان بۇ قىز يۈرەككە تالىق سىرلىرىنى بۇ چاغقىچە پىنھان تۇتۇپ

كەلگەندى. ئاشقلىق، كۆيۈك ئوتى يۈرەك ـ باغرىنى ئۆرتەپ، قەلب سارىيىنى كۈلگە ئايلاندۇرغان بولسىمۇ، زادىلا چاندۇرمايتتى. ۋىسال جامىغا يەتكەندە، ئىچىدىكى يالقۇن نازۇك سىماسىغا تۇتىشىپ، پۈتۈن ۋۇجۇدى لەرزىگە كېلەتتى. . . مۇھەببەت زەرلىرى تۆكۈلگەن نۇرانە كۆزلىرى بىلەن ئاشقىغا يوشۇرۇن قارايتتى. ئۇنىڭ ۋىسالىغا يېتىشكە شۇنچە تەلپۈنەتتى، تەقەززا بولاتتى! بىراق، ئۇنىڭ تەلىيى تولىمۇ كاج كەلدى. كامىلنىڭ بېشىغا كەلگەن كۈلپەتلەر، بىر ـ بىرىگە ئۇلىشىپ كەتكەن مۇسىبەتلەر، كۈشەندىلەرنىڭ توزاقلىرى ئۇنىڭ بەخت ـ تەلىيىنىڭ قاتىلى بولدى! . . . يىللار شۇنداق ئۆتۈۋەردى، ئۇنىڭ ياش ئۆمرى، غۇنچە چاغلىرى ئەنە ئاشۇ تاغ ئوستىدىن بىر ـ بىرىنى قوغلىشىپ كېتىۋاتقان بۇلۇتلاردەك ئۆتۈپ كەتتى. . . ئۇ ئىللىق بىر ئائىلىـ نى، مۇڭغا ـ مۇڭ بولغۇدەك سىرداشنى، بىر قاراش بىلەن ھاردۇقى يېشىلگۈـ دەك ۋاپادار ئەرنى ئويلىمامدۇ؟ ئويلايدۇ، ئويلىغاندىمۇ ناھايىتى كۆپ ئويلايدۇ. . . پەقەت بۇ ئارزۇ ـ تىلەكلەر ئۇنىڭ يۈرىكىدىن باشقىسى بىلمەيدىغان سىرلار بولۇپ قالدى، خالاس! . . .

نەفىسە سۈس تىترەۋاتاتتى. كامىل چاپىننى سېلىپ ئۇنىڭغا يېپىپ قويدى. بىراق ئۇ بىردىنلا كامىلنىڭ باغرىغا ئۆزىنى ئېتىپ، تېلىقىپ ـ تېلىقىپ يىغلىۋەتتى.

— كامىل ئېيتىڭا، بىز ئاللانىڭ ئالدىدا قانداق كەچۈرگۈسىز گۇناھ ئۆتكۈزۈپتۇق بۇلار؟— نەفىسە ئىسىت ئەيلىگەندەك بېشىنى توختىماي چايقايتتى، — مەن يۈز بېرىۋاتـ قان بىشارەتلەردىن ئىككىمىزنىڭ قوشۇلىشىمىزغا ئىشىنەلمەي قالدىم. . .

نەفىسەنىڭ سۆزلىرى كامىلنى ئويغا سالدى. دېمىسىمۇ ئۇلارنىڭ تەقدىرى ھەر مەھەل كاج كېلىپ، قانداقتۇر بىر كېلىشمەسلىك يۈز بېرىپلا تۇردى. مانا بۇ قېتىممۇ توينىڭ ھارپا كۈنلىرىدە، چۆل كېزىپ، تاغنى ماكان تۇتۇپ ئولتۇرۇپتۇ. . . خۇدا زادى چىن ئاشىق ـ مەشۇقلارنى ۋاپا تارازىسىغا سېلىپ، رىيازەت كۆۋرۈكلىرىدىن ئۆتكۈزۈپ، چىن سۆيگۈ سىناقلىرىدا مۇشۇنداق ئىمتىھانلارنى ئالامدىغاندۇر ياكى ئۇلار ـ نىڭ لېيىنى ئەزەلدىن قوشىمامدۇ؟ . . . ئۇلار ئۈچۈن بىرەر ئاسايىشلىق كۈن بەرمەمدىـ غاندۇر؟ . . .

كامىل كۆڭلىدە گەرچە شۇنداق ئويلىغان بولسىمۇ، يەنىلا نەفىسەگە تەسەللى بەردى:

— نەفىسە، بىھۇدە خىياللاردا بولماڭ، — دېدى ئۇنى باغرىغا چىڭ بېسىپ، — بىز چوقۇم مۇراد ـ مەقسىتىمىزگە يېتەلەيمىز. . . ئۇنىڭغا كۆپ قالمىدى. . . سىز

بۇنىڭغا ئىشىنىڭ! . . .

— ئىلاھىم ئېيتقىنىڭىز كەلسۇن! . . . — يىگىت كۆكرىكىدىن تېنى جىمىرلاۋاتقان قىز ئالەمچە ھۇزۇر ئىزتىرابىدا ئىستىغنا بىلەن قارىدى، — كامىل مەن. . . مەن. . . سىزگە ئاشىق! . . .

كامىل نەفىسەنىڭ بېشىنى سول بىلىكىگە ئېلىپ، ئوك قولىدا ئۇنىڭ مەرمەردەك سىيلىق، تال چىۋىقتەك ئەۋرىشىم بېلىنى قامالىدى. . . ۋە تۇنجى قېتىم بۇرۇتلىرى قاپقارا ئېكىزلاپ قالغان لەۋلىرىنى جىنەستىدەك ئوماق لەۋلەرگە باستى! . . . بىرنەچچە دەقىقىلەر ئۆتتى! . . . ئۇلار گويا شېرىن جانلىرىنى ئالماشتۇرۇۋاتقاندەك، لەۋلىرى ئارقىلىق يۈرەكلىرىگە ئون سەككىز مىڭ ئالەم ھۇزۇرىنى بېرىۋاتقاندەك، چەكسىز چاڭقاق قەلب باغلىرىغا جەننەتنىڭ شەربەتلىرىنى باشلىغاندەك، قېتىپ قېلىشتى! . . .

— ئاھ خۇدا، مۇشۇ دەقىقىلەرگە يەتكۈزگىنىڭگە مىڭ قەترە شۈكرى، — كامىل پىچىرلىدى، — لەۋلىرىڭىز چەشمە زىلال، جەننەت بۇلاقلىرىدىن ئىكەن، خۇدايا بۇ نېمىتىڭىز مېنى ئايرىمىغاي! . . .

— بۇرۇتلىرىڭىز شۇنچە تىكەندەك سانجىلىسىمۇ، — . . . نەفىسە كۆزىنى يۇمۇۋالدى، — يۈرىكىمنى باھار شامىلىدەك ئەركىلەتتى. . . قەلب باغلىرىم قايتا ياشىنىغاندەك بولدى! ئەمما يارانقان ئىگىسى ئالدىدا گۇناھكار بولدۇم! . . .

— پەرىشتەم ئۇنداق دېمەڭ. . . بۇمۇ ئاللانىڭ ئىرادىسى.

نەفىسە كامىلنىڭ قۇچىقىدىن مۇشۇكتەك سىيلىق تولغىنىپ چىقىپ، ئورنىدىن تۇردى ـ دە، ئۇنىڭ يېنىدا ئولتۇردى ۋە چۈۋۈلغان چاچلىرىنى ئوڭلاپ، تاتلىققىنە كۈلدى. . .

— كامىل، — دېدى نەفىسە يىگىتىنىڭ بىلىكىنى تۇتۇپ، — مەن. . . مەن ئەتە قايتىمەن. . .

— قايتىمەن؟ — كامىل چۆچۈپ قارىدى، — نېمە ئۈچۈن؟ . . .

— ئويلاپ كۆرۈڭ، بىز توي قىلىمىز دەپ دوستلارنىڭ ھەممىسىگە ئۇقتۇرۇۋەتكەنىدۇق، ئۇلار ئالدىنقى كۈنى شەھەرگە يىغىلدى بولغاي، ئىككىمىزنىڭ تۇيۇقسىز يوقاپ كېتىشىمىز ئۇلاردا ئەنسىزچىلىك پەيدا قىلىدۇ، بولۇپمۇ سەئىدە ئاچام نېمە بولۇپ كېتەر؟ . . .

— ئۇغۇ شۇنداق. . . لېكىن، — كامىل ئويلىنىپ قالدى، — سىزنى يالغۇز

قويۇپ بېرىشكە كۆڭلۇم ئۇنمايدۇ. . . ئىككىمىز بىللە بارساق قانداق؟

— سىزنى نەبى، ئېزىز تارمۇش ۋە مەن ئۇچىمىزنىڭ قانداق تەستە قۇتقۇزۇپ چىققىنىمىزنى ئۇنتۇپ قالدىڭىزمۇ؟ ئۇنىڭ ئۈستىگە، ئۆي ئەتراپىدا يوشۇرۇنغانلار تۇرسا؟. . .

— ياق، بولمايدۇ، سىزنىڭ بىرەر خەتەرگە يولۇقۇپ قېلىشىڭىزدىن ئەنسىرەيـ مەن. . .

— كامىل. . . — نەقىسە جىلى بولغاندەك بولدى، — ئۇلارنىڭ يوقاتماقچى بولغىنى سىز. . . مەن سەئىدە ئاچام ۋە دوستلارنى خاتىرجەم قىلىپ قويۇپ، ۋەزىيەت سەل ئوڭلانسا، يېنىپ كېلىمەن. . .

نەقىسە كامىلنى ئالدىغاندى. ئۇ ئاچىسى تۇرسۇننىساخانىنىڭ ئائىلىسىدىن زادىلا خاتىرجەم بولالمىدى. تەرەپ ـ تەرەپكە ئادەم قويۇپ، ئاھايىتى تەستە تۇتۇلغان كامىلنىڭ ئىككىنچى قېتىم قېچىشى، نەقىسەنىڭمۇ تەڭلا يوقاپ كېتىشى خالىقنىڭ غەزىپىنى كەلتۈرۈشى تۇرغانلا گەپ. ھازىر ئۇ قورشاۋدا قالغان جۇ رۇڭفا، مەخمۇتلارنىڭ قوراللىقلىرى بىلەن قاتتىق ئېلىشۋاتىدۇ. بۇ، تۇرسۇننىساخانىنىڭ ئائىلىسىنى قۇتقۇـ زۇشنىڭ ياخشى پۇرسىتى. يەنە بىر تەرەپتىن، قېچىپ كەتكەن نەقىسە بىلەن كامىلنىڭ بوستانغا ئەمدى قايتىپ كەلمەيدىغانلىقىغا ئىشەنگەن خالىق ئامۇتلۇقتىكى قورشاۋنى بىكار قىلىشى مۇمكىن. چۈنكى بۇ توزاق كامىل بىلەن ئىككىسى ئۇچۇنلا قۇرۇلغان. خالىق مەكتەپنى قولغا كىرگۈزۈۋالسىلا، تۇرسۇننىساخانىنىڭ ئائىلىسىدىن ئۆچ ئالىدۇ، ھەتتا ئۇلارنى تۇتقۇن قىلىدۇ. بىر ئائىلە كىشىلىرى خەتەر ئىچىدە قالدى. . . شۇڭا نەقىسە بىر ئامال قىلىپ ئۇلارنى كامىللارنىڭ ئۆيىگە يۆتكىۋەتمىسە بولمايدۇ. ئۇنىڭ بۇ پىلاننى كامىل ئۇقۇپ قالسىلا ئۇنى ھەرگىز قويۇپ بەرمەيتتى ۋە ئۆزىمۇ ھەرقانداق خەتەرگە تەۋەككۈل قىلاتتى. . .

— قاچان قايتىپ كېلىسىز؟

— بىر ھەپتە ئەتراپىدا. . .

— بولمايدۇ. . . ئۇلارنى خاتىرجەم قىلىپ قويۇشقىمۇ شۇنچە ۋاقىت كېتەمدۇ؟ مېنى بۇ يەردە ئەنسىرەش ئىچىدە بۇرۇختۇما بولۇپ يۈرسۇن دەمسىز؟

— بوپتۇ، ئۇچ ـ تۆت كۈن ئىچىدە كېلەي. . .

كامىل ئەتىسى ئەتىگەندە ئۇنى يوپۇنغىچە ئۇزىتىپ باردى.

— كامىل، خەنجىرىڭىز ماڭا ھەمراھ بولسا بولارمۇ؟ — سوردى نەقىسە يولدا

كېتىۋېتىپ، — ئۇ يېنىمدا تۇرسا، سىز يېنىمدا تۇرغاندەك، يۈرىكىم پۈتۈن تۇرىدۇ. . .

— بولىدۇ، — كامىل خەنجىرنى غىلىپى بىلەن ئۇنىڭغا بەردى.

خەنجەرنى سومكىغا سالغان نەفسەنى كامىل يۆلەپ ئاتقا مىندۈرۈپ قويدى ۋە: «ئاچامنى، دوستلارنى خاتىرجەم قىلىپ قويۇپ، دەرھال قايتىپ كېلىڭ!» دېدى. نەفسەمۇ ئېڭىشىپ تۇرۇپ: «خوش، مەن كەلگىچە، زېھىنگىزنى يىغىپ داستانىڭىزنى يېزىڭ. . .» دېدى ـ دە، ئېتىغا قامچا ئۇردى.

نەفسە كېتىپ، بەش كۈن ئۆتۈپ كەتتى. كامىل «ئەزگۈ تىلەكلەر» نىمۇ يازمىدى. ئۇنىڭ قولى ھېچ ئىشقا بارمايتتى. ھەر كۈنى چۈشلىرى بۇزۇلۇپ، پىكىرلىرى چېچىلىپ تۇراتتى. ئۇ، سايغا چۈشۈپ، شاۋقۇنلاپ ئېقىۋاتقان سۇغا قاراپ ئولتۇراتتى، تاغ ئارىسىدىكى «چەشمە زىلال»غا بېرىپ، تاشقا ئۇيۇلغان «نەفسە» دېگەن ئىسىمغا تىكىلگىنىچە خىيالغا كېتەتتى، تېخى بىرنەچچە كۈن ئالدىدىلا مەھبۇبىسى ئولتۇرغان تاشقا كۆز قارىسى ئېقىپ كەتكۈدەك قىلىپ قارايتتى، كېچىلىرى تۈنجى قېتىم مۈھەببەت شەربىتىگە قانغان قورام تاش ئۈستىگە چىقىپ، نەفسە بىلەن غايىۋانە سۆزلىشەتتى. ئېگىز ھويلىدىن قارىغاندا، بۇ قورام تاش يىراقتىن گىرىمسەن كۆزگە چېلىقاتتى. ھەر سەھەرلىكى ئۇنىڭغا قاراش، ئۇنى يوقلاش كامىل ئۈچۈن ئادەتكە ئايلىنىپ قالغاندى. كۈنلەر پوپۇنا يولىغا كۆز ئۈزمەي قاراش، تەلمۈرۈش، بى تاقەت سېغىنىش بىلەن ئۆتمەكتە ئىدى.

كامىل يوتقان ـ كۆرپىسىنى باغدىكى كارىۋاتقا ئېلىپ چىقىۋالغاندى. كارىۋات ئاستىدىن ئېقىپ ئۆتكەن بۇلاق سۈيىنىڭ شىرقىرىشى تاڭ ئاتقۇچىلا ئاڭلىنىپ تۇراتتى. كامىل ئاق ئايدىڭ كېچىلەر، قۇياش پارلىغان سەھەرلىرى باغ ئىچىدىكى بۇ بۇلاق بېشىدا ئولتۇرۇپ، ئىچىدىن ئېتىلىپ چىقىۋاتقان دۇردانىلەرنى يىپقا تىزاتتى. . .

نەفسەنى ساقلاپ تاقىتى ئۈزۈلگەن كامىل يەتتىنچى كۈنى قايتىش ئۈچۈن ئېتىنى توقۇدى. . .

كۆچكەن يۇلتۇز

ھاۋا ئارمىيىسى «752 ـ» قىسمىدا پاناھلىنىۋاتقان بىرنەچچە يۈز دېھقان، ئوقۇتقۇچى ۋە مىنبىڭلار ئارىسىدا يۈرگەن ھېكمەت تۆت ـ بەش كۈن بولمايلا، قاتتىق

زىرىكىش ھېس قىلدى. لىيەنزۇگسى بوستاننى بىسۇپلىش ھارپىسدا قاچقان توختى قۇربان، زىكرۇللا غوجى، ئەخمەت ھوشۇر ۋە زەينىدىنلەر ئۇنىمۇ ئۆزلىرى بىلەن بىرگە ئېلىپ كەتكەندى. چۈنكى، ھالالباغ توساللا گۇگشىپىسىنىڭ كەنتى بولغىنى بىلەن، بوستانغا ئەڭ يېقىن قوشنا كەنت ئىدى.

«752 ـ» قىسىمنىڭ قاتار كەتكەن ياتاق ھەم كۇلۇبلىرىغا ئورۇنلاشتۇرۇلغان دېھقانلار بىلەن ئوقۇتقۇچىلار ئەتىگەنلىكى توك قوڭغۇرىقى چېلىنىشى بىلەن ئورۇنلىرىدىن تۇرۇشۇپ، يۇيۇنۇش ئۆيلىرىگە يۈگۈرۈشەتتى، ئاندىن، بۆلۈنگەن گۇرۇپپىلار بويىچە، ئاشخانىلار ئالدىغا كېلىپ رەتلىك تىزىلاتتى. رەت ئالدىدىكى ھەربىنىنىڭ يېتەكلىشى بىلەن، ھەممە ئۇنىڭ ئېيتقانلىرىنى تەكرارلاپ، ماۋجۇشىنىڭ رەسىمىگە سالام بېرەتتى. سالامدىن كېيىن، «قەلبىمىزدىكى قىزىل قۇياش» دېگەن ناخشىنى ئېيتىپ، ئۇسسۇلغا چۈشەتتى. بۇ ئۇسسۇل قوللارنى ئېگىز كۆتۈرگەن ھالدا، بىر ئوڭغا، بىر سولغا يۈگۈرۈپ ئويناپدىغان ئۇسسۇل بولغاچقا، قولى ياكى پۇتى ئاھاڭغا كەلمىگەنلەر سىرتتىن قارىغان ئادەمگە تەمتىرىشىپ ئۇياقتىن ـ بۇياققا يۈگۈرۈپلا يۈرگەندەك كۆرۈنەتتى. بۇ ئۇسسۇل چۈشلۈك تاماق ئالدىدىمۇ تەكرارلىناتتى. كەچلىك تاماق ئالدىدىن بولسا ماۋجۇشىنىڭ رەسىمىگە قاراپ تىزىلىپ دوكلات قىلىش ئېلىپ بېرىلاتتى. كىشىلەر ئۆزلىرىنىڭ بىر كۈن ئىچىدە قانداق ئىنقىلاب قىلغانلىقىنى، توغرا لۇشىيەننى قانداق قوغدىغانلىقىنى، قانچىلىك ئۇزۇندە يادلاپ، نەچچە ئىنقىلابىي ناخشا ئېيتقانلىقلىرىنى ماۋجۇشىنىڭ رەسىمىگە دوكلات قىلىشاتتى، ئاندىن ناخشا ئېيتىپ، ئۇسسۇل ئوينىۋەتكەندىن كېيىن، ئۇلارغا تاماق بېرىلەتتى. تاماق بۇ يەردە نورمىسىز ئىدى. ھەركىم قاسقانلاردىن ئاپئاق جىگىمىلارنى ئۆز ئىختىيارىچە ئېلىپ، داسلاردىكى قورۇملارنى قاچىلىرىغا ئۆزلىرى ئۇسۇشاتتى. ئەتىگەنلىك تاماقتىن كېيىن، ھەممىسى پاسىل تاملىرىدىن تاشقىرىنى كۆرگىلى بولمايدىغان قىسىم ئىچىدە قورال ئىزدىشەتتى. بەزىلەر يەرلەرنى كولاپ يۈرسە، يەنە بەزىلەر تاملارنى چېقىپ كۆرەتتى، دۆۋىلەنگەن شاخار، كۈللەرنى تىلغايتتى. ھېكمەتكە كۈنلەرنى ئۇچ ۋاق بىكار تاماق يەپ، سالام بېرىش، دوكلات قىلىش، ئۇسسۇل ئوينىاش بىلەن ئۆتكۈزۈش بەكمۇ زېرىكەرلىك بىلىنىدى. تېخى بەزىدە تاماققا كېچىكىپ قالغانلارغا ماۋجۇشىنىڭ رەسىمى ئالدىدا ئۆزىنىڭ بىر كۈنلۈك ئىشىنى سۆزلەپ چىقىشقا، ناخشىنىمۇ يالغۇز ئېيتىپ، ئۇسسۇلنىمۇ يالغۇز ئوينىاشقا توغرا كېلەتتى. تاماق يەپ قايتىپ چىققانلار ئۇنىڭغا خۇددى سارائغا قارىغاندەك قاراپ، سەت ھىجىيىشاتتى. بىر كۈنى، ھېكمەت لايقىنىڭ مەنزىرىلىرىنى سىزىش

ئۇچۇن سىرتقا چىقىپ كېتىپ، تاماققا كېچىكىپ قالدى. ئۇ، ئاشخانا ئالدىدىكى رەسىمگە قاراپ، بارغان، تۈرغان يەرلىرىنى دەپ، سىزغان رەسىملىرىنى كۆرىستىپ، ئاندىن يالغۇز ئۇمسۇل ئويناشقا خىجىل بولدى ـ دە، تاماققىمۇ بارماي، ئاچ قورساق يېتىپ قالدى. ھېكمەت ئىچىدە: «ئەگەر مۇرات بولغان بولسا، بۇ ئىشنى بەك چىرايلىق، ھەم كۈلكىلىك قىلاتتى، قورسىقىممۇ ئاچ قالمايتتى» دەپ ئويلاپ دوستىنى ھەسرەت بىلەن ئەسلىدى. مەيدىسى ئېچىشىپ، قورساقلىرى كوركىراۋاتقان ھېكمەت خېلى بىر ۋاقىتلارغىچە ئۇخلىيالمىدى. ئۇنىڭ يادىدىن كەچمىگەن ھېچنېمە قالمىدى. بۇرۇن بولۇپ ئۆتكەن بىر ئىش يادىغا كېلىشى بىلەن ئۇ كۈلۈۋەتتى. . .

. . . 1967 ـ يىلى 9 ـ ئاي مەزگىلى بولۇپ، ھېكمەت مەھبۇبە بىلەن غۇلجىغا بېرىش تەييارلىقىنى قىلىۋاتاتتى. ئۇلار سوۋغاتلىق ئەتلەس ئېلىش ئۈچۈن، جيا كەنتىگە بارىدى. جيا دېھقانلىرى ھۆكۈمەتتىن يوشۇرۇن ئائىلىسىدە ئەتلەس توقۇيتتى. ھېكمەت بىلەن مەھبۇبە ئۆيمۇ ئۆي كىرىپ، تۆت كىيىملىك ئەتلەس ئالدى. يەنە بىر ـ ئىككى ئائىلىلىك توقۇغان ئەتلىسىنى تۇخۇم ئېقىدا پاتلىمىغانلىقى ئۈچۈن، ئۇلار ئەتە كېلىمىز دەپ قايتىشتى. كۈن ئولتۇرغاندى. كەچلىك تاماق ئۈچۈن تارقىغان دېھقانلار تاغار، كەتمەنلىرىنى كۆتۈرۈپ، ئۆيلىرىگە ئالدىراپ قايتىشۋاتاتتى. قوناق شېخى بېسىلغان كالا ھارۋىلىرى، ئېشەكلەر توپا ـ توزان كۆتۈرۈپ كېتىۋاتاتتى، ئۇلار قەدەمدە بىر ئۇچرايتتى. بىر كۈن كەچكىچە كەنت ئارىلاپ ھېرىپ كەتكەن ھېكمەت بىلەن مەھبۇبە ئارام ئېلىش ئۈچۈن يول چېتىدىكى ئېرىق لېۋىدە ئولتۇرۇشتى. ئۇلارنىڭ ئالدىدا كۆزگى بۇغداي تېرىلغان تاختا ـ تاختا ئېتىزلار تۇراتتى. ئۇلاردىن چىرىگەن ئوغۇتنىڭ ھىدى كېلەتتى. بىر ئەترەتنىڭ ئەزالىرى بولسا كېرەك، بىر توپ دېھقانلار ئېتىز ئوتتۇرىسىدىكى يۇمشاق توپىغا جازا سىپى بىلەن سانجىلغان رەسىم ئالدىدا، قوللىرىنى قوشتۇرۇپ ئۆرە تۇرۇشاتتى. پاكار، مەدەكتىك ئورۇق، قاپقارا كەلگەن شياۋدۇيجاڭ بىر كۈنلۈك ئىشتىن دوكلات قىلىۋاتاتتى.

— ئۇلۇغ داھىمىز ماۋجۇشى! مانا ئۆزلىرى كۆرۈپ تۇرۇپلا، — دېدى شياۋدۇيجاڭ ئېتىزلارنى كۆرىستىپ، — بۇگۈن توخۇ پوق يېمەستە تۇرۇۋۇندۇق، يىگىرمە بىر مو قوناقنى چېپىپ، پاسىرىنى توشۇپ، ئورنىنى ئاغدۇرۇپ، كۆزگى بۇغداي تېرىۋەتتۇق، سان ـ سۈپەت جەھەتتە پىلاندىن ئاشتى، تەممەت يالغان سۆزلىمىدىم، راسما كۆچىدىلىك؟ . . .

— راست! — دېھقانلار بىردەك ۋارقىراشتى. . .

— ئەينا، ئاڭلىدىلا. . . ئېتىزلارغا سۆرەم سېلىپ، رەندە سالغان تاختىدەك قىلىپ تۆزلىدۇق، چۆرىسىگە قىر چىقىرىپ، پاخپاق ئېتىپ، ئەجەپمۇ ئۇز قىلىۋەتتۇق. بىراق. . . — شياۋدۇيجاڭ ئارقىسىغا قايرىلىپ دېھقانلارغا قاراپ قويدى، — ھەمشۇئانخان پاخپاق، نىۋىخان لاڭقا ئىككىسى ئىشقا كېچىكىپ قالدى ئەمەسما! قېنى سەنلەر؟ چىقىشە مېيىنغا! ئۇلۇغ داھىمىزنىڭ ئالدىدا جاۋاب بېرىش. . .

بىرسى پاكار، بىرسى ئېگىز، يالاڭ ئاياغ ئىككى ئايال يۈگۈرۈپ چىقتى ـ دە، رەسىم ئالدىدا تىزلاندى.

— ئۇلۇغ داھىمىز ماۋجۇشى، ئۆزلىرى بىلىتىلا، — دېدى پاكار پاخپاق ئايال، — مېنىڭ ئېمىدىغان بالام بار ئەينا. . . ئۇ شۇم بىجىقمىنىڭ توپچىسىنى چىشلىۋالسا، قىرقىراپ يىغلاپ ھۆددىس قويۇپ بەرمىگەن. . . ئىينىغا قارىسام، شياۋدۇيجاڭنىڭ دېڭى يامان بۇقىنىڭ بوينىدىكى تاراڭگۇدەك كولدۇرلاۋاتقان. . . قايداغ قىتمەنا ئەمدى؟ . . . ئۆزلىرى ئادىل سوراپ قويالا. . .

— ھوي، ماۋجۇشى ئاتىمىز، دەردىمنى سىلىگە ئېيتماي، كىمگە ئېيتامىنا، ئى ـ ئە. . . — نىۋىخان لاڭقا ياغلىقىنىڭ ئۇچىدا يېشىنى سۈرتتى، — بىر يىل بولدى، بىزنىڭ مۈسۈمان كېسەل. . . مەنغۇ دادىكىسىغا كاشكاپ قاينىتىپ ئىچۈرۈپ كېچىكىپ قاپتىمەن، شياۋدۇيجاڭچا؟ . . . (نىۋىخان لاڭقا ئارقىغا قاراپ ئالىيىپ قويدى) ، ئۇ، قالىسىلا، بۇغداينى سىيالكىدا تەرمەي، قولىدا چېچىپ تەردىيا؟ . . . قوناق تېرىمىدىمۇ يەرگە بۇقۇسا سېلىپ، ئۇرۇقنى تاپ ئورنىغا سالماي، كومسالدى قىلىپ تەردىيا؟ . . . ئۇ يەنە. . .

— ھاي، ھاي، نىۋىخان لاڭقا، ئۇنداق گەپلەرنى قىلغۇلۇق ئەمەس، — شياۋدۇيجاڭ تۈكلۈك مەيدىسىنى تاتىلاپ، ھىجايغىنىچە ئالدىغا چىقتى. ئۇ: «مېنى ئۇلۇغ داھىمىز ماۋجۇشىغا چاقىرىڭغۇ؟» دېگەندەك، نىۋىخانغا كۆزىنىڭ ئەستەر پاختىسىنى چىقىرىپ قاردى ۋە رەسىم ئالدىغا كەلدى.

— ئەمدى قالىسىلا، بەزى چاغلاردا شۇنداق بوپقاتۇ. . . — دېدى ئۇ خىجىللىق ئىلكىدە گەدىنىنى قاشلاپ، — سىيالكىدا تېرىيلى دېسەك، ئۇ ستارى بۇزۇلۇپ قالدى. ئۇرۇقنى ئالىشاڭغۇ چېچىپ، مايسا تازنىڭ بېشىدىكى چاچتەك ئۇنۇپ قالارمىكىن دەپ قورقتۇق، قوناق تېرىمىدا بولسا، بۇقۇسا سېلىپ تاپ ئورنىغا تېرىيلى دېسەك، يەرنىڭ نېمى كېتىپ قاتكەن، ئۇي دېگەن ھىشىق راۋرۇس ماڭمىغاچقا، تاپلار مايتۇق ـ سايتۇق بوپقاتكەن. قايداغ قىلىمىز ئەمدى. . . خاپا بولمىسىلا، چوقۇم تۈزۈتىي. . .

. . . شۇ چاغدا، مەھبۇبە يولدا كەلگۈچە ئۇلارنى دوراپ، كۈلۈپ تېلىقىپ كەتكەنىدى. . .

ھېكمەت ئەتىسى ئەتىگەنلىك تامىقىنى يەپ بولۇپ، توختى قۇربان، ئەخمەت ھوشۇر، زىكرۇللا غوجىلارغا خوشمۇ دېمەي، ھالالباغقا قايتتى. سىزىشقا تېگىشلىك يەنە بىرنەچچە رەسىم بار ئىدى. ئۇلارنى سىزىپ بولغان ھامان، جالالباغقا يۆتكەلمىسە بولمايتتى. چۈنكى ئۇ يەردىكى قوراللىقلارنىڭ باشلىقى قاسىم غىجەك ئۇنىڭغا بىرقانچە قېتىم ئادەم ئەۋەتىپ بولغانىدى.

ھېكمەت چۈشكە يېقىن دادۇي ئىشخانىسىغا كىرىپ كەلدى ۋە رەسىم سىزىشنى باشلىۋەتتى. ئۇ بىر رەسىمنىڭ ئاساسي رەڭلىرىنى بېرىپ تۈراتتى، تۆمۇر تۇەنجاڭ ئاسقاقلاپ كىرىپ كەلدى. ئۇ ھېكمەت بىلەن قەدىناسلاردەك كۆرۈشكەندىن كېيىن، كاتقا كېلىپ ئولتۇردى ۋە تاماكا خالتىسىنى ئېلىپ، ئالدىرىماي تاماكا ئوردى، ئاندىن چۈشىنىكسىزلا كۈلۈپ قويدى.

— ئاڭلىسام، ئوتتۇرا مەكتەپتە قورشاۋدا قالغانلار چېكىنىپ چىقىپ كېتىپتۇدەك، — دېدى ھېكمەت بوياق تەڭشەۋېتىپ، — ئۇلار شۇنداق قاتتىق تۆمۇر چەمبىرەكتىن قانداق بۆسۈپ چىققاندۇر؟ . . . بەلكىم چىقىممۇ ئاز بولمىغاندۇر؟ . . .

— نەدىكىنى؟ ئۇلارنىڭ چېكىنگىنىنى ھەتتا بىلەلمەي قالدى. . . ئەتىسى بىر كۈن بىنا ئىچىگە كىرەلمىدى. ئاخىرى كىچىك بالىلار كىرىپ ـ چىقىپ: «بىرنەچچە ئۆلۈكتىن باشقا ھېچنېمە يوقكەن دېگەندىن كېيىن، بىناغا كىردى. . .

— ئۇلار تۈيدۈرمەي قانداق چىقىپ كەتكەندۇر؟ . . .

تۆت كۈن قورشاۋدا قالغانلار ئاش ـ ئوزۇق ۋە سۈدىن قىينىلىپ كەتكەنىدى. شۇڭا، جۇ رۇڭفا، مەخمۇت سىلىكلارنىڭ تۈزۈپ چىققان پىلانى بويىچە، تۆتىنچى كۈنى، ئوتتۇرا كېچىدىن ئۆتكەندە، بىنانىڭ باغقا قارايدىغان تېمىدىن ئادەم پاتقۇدەك تۆشۈك ئېچىپ، يىگىرمە تۆت ئادەم بىر ـ بىرلەپ باغنىڭ چوڭقۇر ئېرىقىغا چۈشكەن. . . ئاندىن ئېرىق ئىچى بىلەن ئۆملەپ، ئوغۇللار ياتقىنىنىڭ ئارقىسىدىكى تامنىڭ سۆڭگۈچىدىن ئۆتۈپ، يولنى كېسىپلا ئاتچۈينىڭ ئىلەك يارلىقىغا بېرىۋالغان. ئۇلار يار ئىچى بىلەن مېڭىپ، ئېلېكتر ئىستانسىسىدىكى بىكتۇەننىڭ ئىسىيانكارلىرى بازىسىغا يېتىۋالغانىدى.

— ھەي. . . جۇ رۇڭفانىڭ كاللىسىنىڭ يامانلىقىنى قارىسىلا، — دېدى تۆمۇر تۇەنجاڭ تاماكىسىنى شوراپ، — ئۇ مىلتىق ئاۋازىغا، قوراللارنىڭ ئېتىلىش رىتىمىگە

قاراپ، قاياقنى كىملەرنىڭ قوغداۋاتقانلىقىنى بىلىپ بولغان. ئۇ نەق دېھقانلار تۇرغان ئاجىز ھالقىدىن چېكىنىپ چىققان.

— شۇنىڭ بىلەن، بوستاننى تارتىۋۇپ قويدۇق دېيىشسىلە! — ھېكمەت مەسخىرىلىك كۈلدى.

— ئۇنداق گەپ يوق، — تۆمۈر تۈەنجاڭ ئىشەنچ بىلەن كۈلدى، — پولات زاۋۇتىدا ئېچىلغان يىغىننىڭ مەخپىيەتلىكىنى ئاشكارىلىغىلى بولمايدۇ. . . ئەمما بىر ـ ئىككى كۈندىن كېيىن تاماشا كۆرىدىلا. . .

تۆمۈر تۈەنجاڭ چىقىپ كەتتى. ئۇنىڭ سۆزىنىڭ ئۇرانىدىن يېقىندا قانتىق ئۇرۇش بولىدىغانلىقى چىقىپ تۇراتتى. يەنە ھەرئىككىلا تەرەپتىن قانچىلىغان ياشلارنىڭ قانلىرى تۆكۈلىدىغانلىقى، ئۇلارنىڭ ئاتا ـ ئانا، قوۋۇم ـ قېرىنداشلىرى ۋە نارەسىدە بالىلىرىنىڭ مۇسىبەت توننىنى كىيىپ، بەختسىزلىك گىريانلىرىدا قالىدىغانلىقى ئېنىق ئىدى. . .

ھېكمەت رەسىم سىزىۋاتقان بولسىمۇ، كەچكىچىلا ئېغىر خىياللاردىن باش كۆتۈرەلمىدى. شۇڭا، تەڭشىگەن بويىاقلىرى كۆڭۈلدىكىدەك چىقمىدى، رەڭلەرنىمۇ خاتا بېرىپ قويۇاتتى. ئۇ، بالدۇرلا ئىشتىن چۈشۈپ، پەي قەلەم سۈرتكەن قەغەزلەرنى يىغىشتۇرۇپ تۇراتتى، ھويلىدىن بىر كىمنىڭ: «ھېكمەت بارمۇ؟» دېگەن ئاۋازى ئاڭلاندى، ئۇ دەرھال چىقتى. ھويلىدا نەفىسە تۇراتتى. ئۇنىڭ ئېتى تەرلەپ كەتكەنىدى. ھېكمەت ھال ـ ئەھۋال سوراپ، ئۇنى يانتىقىغا باشلىدى، چايداندىن چاي قۇيۇپ ئېلىپ كەلدى.

— ئىككىلار يوقاپ كەتكەندىن كېيىن، زادى خەۋىرىڭلارنى ئالالمىدۇق. تويغا يىغىلغان دوستلار ھەرخىل پەرەزلەرنى قىلغان بولسىمۇ، سەئىدە ئاچامنىڭ ئالدىدا ئېغىزلىرىدىن چىقىرالمىدى، — ھېكمەتنىڭ چىرايىدىن سەل خاپا بولغانلىقى چىقىپ تۇراتتى، — بەزىلەر ھەر ئىككىلىسىنى يىغىشتۇرۇۋەتتى دەپ ئويلىسا، بەزىلىرى تايلىق كامىلنى ئۆلتۈرۈۋېتىپ، نەفىسەنى يىراقلارغا ئېلىپ كەتتى، دېگەن ئەنسىز خىياللاردىمۇ بولدى. ئەلۋەتتە، خەت قالدۇرالمىغان ھالەتتىمۇ، بىرەر دېھقاندىن خەۋەر بېرىۋەتسەڭلار بوپتىكەن. . .

— كەچۈرۈڭ ھېكمەت، شۇنىڭغىمۇ پۇرسەت بولمىدى.

— ھازىر نەدىن كېلىشىڭىز؟ كامىلچۇ؟

— پۇجىدىن. كامىل ئۇ يەردە بىر مەزگىل تۇرماقچى.

نەفىسە ھېكمەتكە كامىلنىڭ تۇتۇلۇپ قېلىش جەريانىنى، نەبىنىڭ قانداق يارەم

قىلغانلىقىنى، ئۆزلىرىنىڭ نېمە سەۋەبتىن تاغقا كەتكەنلىكىنى سۆزلەپ بەردى ۋە دوستلارنى تويغا چاقىرىپ قويۇپ، ئۇلارنىڭ ئالدىدا ئۇياتلىق ئىش قىلىپ قويغانلىقىنىمۇ دېدى. ھېكمەتمۇ توي بولىدىغان كۈنى ھەممەيلەننىڭ يىغلىغانلىقىنى، لېكىن سەئىدەدىن كامىلنىڭ يەكشەنبە كۈنى چىقىپ كەتكەنچە قايتىپ كەلمىگەنلىكىنى ئاڭلاپ، قاتتىق ئەنسىزچىلىككە چۈشكەنلىكلىرىنى ئېيتىپ ئۆتتى.

— سەئىدە ئاچام، — دېدى ھېكمەت، — چارشەنبە ئەتىگەندە، دېھقان ئايالىرىدەك ياسىنىپ بوستانغا بېرىپتۇ. ئېزىز تارمۇشنى تېپىپ، ئۇنىڭدىن ئەھۋالنى ئۇقۇپتۇ، ئاندىن كۆڭلى جايىغا چۈشۈپتۇ. لېكىن، ئېزىز ئەگە كەتكىنىڭلارنى ئۇنىڭغا دېمەپتۇ.

— ھېكمەت، دوستلارنى ئۇچراتسىڭىز، مەن ئۇچۇن ئەپۇ سوراپ قويۇڭ! — ئەفسەنىڭ كۆزلىرىنى ياش قاپلىۋالدى، — كامىلنى مەن ئېلىپ كەتتىم. شۇنداق قىلمىسام زادى بولمايتتى...

— ئېلىپ كەتكىنىڭىزمۇ ياخشى بوپتۇ، سەئىدە ئاچام كامىلنى ئىزدەپ ھاۋا ئارمىيە قىسمىغىمۇ چىقىپتۇ، — دېدى ھېكمەت ئورۇقدۇقىنى سۈرۈپ كېلىپ، — ئۇنىڭ دېيىشىچە، تونۇمايدىغان يوچۇنلا ئىككى يىگىت ئۆيگە كىرىپ: «بىز كامىلنىڭ بوستاندىكى دوستلىرى، دەيدىغان مۇھىم گەپ بار ئىدى» دەپتۇ. يەنە بىر قېتىم: «ھېكمەت كامىلغا گەپ ئېيتىپ بەرگەن، كامىلنىڭ ئۆزى بارمىكىن؟» دەپ كىرىشىپتۇ... ھەممىنىڭ ئەلپازى يامانمىش... بىر كۈنى ئۆگزىدىن كېچىچە شەپە كەپتۇ، سەئىدە ئاچام ئەتىسى ئۆگزىگە چىقسا، ئاياق ئىزلىرى، تاماكا قالدۇقلىرى تۇرارمىش...

— ھەممىسى چۈشىنىشلىك، — دېدى ئەفسە، — ئەبىنىڭ قايتا ـ قايتا ئەسكەرتكىنىچە بار ئىكەن... ئەگەر ئۇ مېنى ۋاقتىدا ئاگاھلاندۇرمىغان بولسا...

ئەفسە ئالدىراپ تۇراتتى. ئۇ ئۆزىنىڭ نېمە ئۈچۈن قايتىپ كەلگەنلىكىنى قىسقىلا چۈشەندۈرۈپ، ئورىندىن تۇردى.

— كەچۈرۈڭ ھېكمەت، مەن كەتمىسەم بولمايدۇ...

— ئۇنداق بولسا، تاماق يەپ مېڭىڭ... ھازىرلا ئېلىپ كىرىمەن.

— رەھمەت، چاي بىلەن نان يەۋالدىم.

— مەنمۇ بىللە بارسام بولمامدۇ؟ يارىدىمىم تېگىپ قالار...

— ياق، ئۆزۈمنىڭ بارغىنىم تۈزۈك. ئات مەشىدە تۇرغاچ تۇرسۇن. ئاچامنىڭ ئائىلىسىنى قۇتقۇزۇپ چىقسام، سىزنىڭ قېشىڭىزغا كېلىمەن، بىزنى شەھەرگە يولغا

سىلىپ قويارسىز...

— خاترجەم بولۇڭ، دادۇيىنىڭ ھارۋىلىرى بار. ھە راست، مۇشۇ بىر ـ ئىككى كۈن ئىچىدە، — دېدى ھېكمەت نەفىسەنى ئۇزىتىپ چىقىۋېتىپ، — پولات زاۋۇتى بىلەن سۇ ئىنداريىسىدىكى ئىسيانكارلار بوستانغا ئومۇمىيۈزلۈك ھۇجۇم باشلايدىغان ئوخشايدۇ...

— خوتەن پاتراق تىنجىسا بولاتتى... ھەممە كىشىگە ئەمىن ـ ئەركىن بىرەر كۈنمۇ يوق. قاچانمۇ ئاياقلىشار بۇ تېتىقسىز غەۋغالار؟...

نەفىسە گۈگۈم بىلەن تەڭ يولغا چىقىپ، ئېتىز ـ ئېرىق، ئورمان، ساسلىقلار ئارقىلىق مېڭىپ، قاراڭغۇ چۈشكەندە ئامۇتلۇققا يېتىپ كەلدى. ئۇ، يول بىلەن ماڭماي، پاسىل تاملارنىڭ دالدىلىرى، چوڭقۇر ئېدىرلىقلاردا ئېڭىشىپ دېگۈدەك مېڭىپ، ئاچىسىنىڭ بېغىنىڭ ئارقىسىغا كەلدى ۋە پاكار شورا تامدىن ئارتىلىپ چۈشۈپ، ئۆيگە تېزلا كىرىۋالدى.

تۇرسۇننىساخان، سەمەتلەر ئۇخلىمىغاندى. ئۇلار نەفىسەنى كۆرۈپ، قورقۇپ كەتكىنىدىن پەگاغا سەكرىپ چۈشتى. ئاچا ـ سىڭىل قۇچاقلىشىپ كۆرۈشۈپ كۆز يېشى قىلىشتى. سەمەت تىترەپ تۇرغان قوللىرى بىلەن ئىشىك ئىلغىلىرىنى سالدى. خالىقنىڭ ئادەملىرى ئۇلارنى بەك يۇرەكئالدى قىلىۋەتكەندى.

— نەفىسەخان، زادى نېمىشقا كەلدىڭىز؟ — سەمەت قوللىرىنى شىلتىپ پىچىرلىدى، — مۇشۇ ئەتراپىنىڭ ھەممە يېرىنى ئايغاقچى ئىتلار قاپلاپ كەتكەن تۇرسا؟...

— راست، ئۇكام، بەك كەم ئەقىللىق قىپسىز، — دېدى تۇرسۇننىساخان جىلى بولۇپ، — كامىل بىلەن ئىككىڭلار قېچىپ كەتكەندىن كېيىن، بىزگە بىردەم ئاراملىق بولمىدى. بىز ئۇنىڭ قورۇنى مۇسادىرە قىلىش، بوز يەرگە پالاش شەرتلىرىنىڭ ھەممىسىگە...

تۇرسۇننىساخاننىڭ گېپى ئاياقلاشمايلا، ئىشىك قاتتىق ئۇرۇلۇپ، قالايمىقان ۋارقىرىغان ئاۋازلار كەلدى. قېچىشقا ئىمكانىيەت يوق ئىدى. چۈنكى ئۆگزىدە كىملەردۇر دۈپۈرلىشىپ يۈرەتتى. ھويلا، باغ، ئۆينىڭ ئارقىلىرىدىن ۋارقىرىغان، يۈگۈرۈشكەن ئاۋازلار، ۋاڭ ـ چۈڭلار ئاڭلاندى. نەفىسە كىچىك سومكىسىدىن غىلاپلىق خەنجەرنى ئالدى ـ دە، ئۇنى يېڭىنىڭ ئىچىگە ئالمان ـ تالمان يوشۇردى.

— ئاچا سىزگە...

نەفىسە نېمىدۇر دېمەكچى ئىدى، بىراق قوراللىقلار بېسىپ كىردى...

— بىلىكمىنى تۇتما! قىز بالىغا قول تەگكۈزۈشتىن ئۇيالمامسەن؟ — ۋارقىرىدى نەفىسە ئۆزىنى باغلىماقچى بولغان تۇردى ھېكىمگە خەنجەردەك قادىلىپ، — شۇنچە نۇرغۇن غالجىر ئىتلىرىڭنىڭ ئالدىدىن مەن قېچىپ قۇتۇلالايمەنمۇ؟ . . .

نەفىسە چىقىپ كېتىۋېتىپ كەينىگە قايرىلدى. ئۇنىڭ مۇھىم بىر ئىشنى دېيەلمەيۋاتقانلىقى بىسەرەمجان كۆزلىرىدىن بىلىنىپ تۇراتتى.

نەفىسەنى قۇتلۇق ھاجىمنىڭ قورۇسىغا يالاپ ئېلىپ كېلىپ، ئۆزىنىڭ ھۇجرىسىغا سولىدى. ھۇجرىنىڭ باغقا قارىغان دېرىزە قاپقاقلىرى سىرتىدىن چاپراس تاختايلار بىلەن مىقلىۋېتىلگەن، باغ، ھويلا، ئۆگزىلەرگە نەچچىدىن قاراۋۇل قويۇلغاندى.

ھەممە يەر ھىم ئېتىۋېتىلگەچكە، ھۇجرىنىڭ ئىچى بەك قاراڭغۇ ئىدى. نەفىسەنىڭ بۇ قېتىم ئۆزىنىڭ قېچىپ قۇتۇلالمايدىغانلىقىغا كۆزى يەتتى. خالىقنىڭمۇ ياۋۇز تەبىئىتىنى ئىشقا سالىدىغانلىقى چوقۇم ئىدى. شۇڭا، ئۇ يېڭىدىكى خەنجەرنى غىلىپىدىن سۇغۇرۇپ، كارىۋات ئۈستىدىكى كۆرپە ئاستىغا يوشۇردى. ئۇ، ئويۇق ئۈستىلىرىنى، دېرىزە تەكچىلىرىنى سىيلاشتۇرۇپ يۇرۇپ، بىرەر قارا چىراغ ياكى سەرەڭگە تاپالمىدى، ئاخىرى كارىۋات شادىسىغا يۆلىنىپ: «ئاھ، خۇدا! ئىشلىرىمنى ئاسان قىلغايسەن! . . . » دەپ پىچىرلىدى.

نەفىسە ھۇجرىنىڭ قاراڭغۇلۇق تىقىلغان بۇلۇڭلىرىغا قارىماقتا ئىدى. ئۇ كىملەرنىڭدۇر ئاۋازىنى ئاڭلىغاندەك، چوڭقۇرراقمۇ نەپەس ئالماي ئولتۇراتتى. توغرا، كامىل ھەر قېتىم كەلگىنىدە، ئىككىسى مۇشۇ ھۇجرىدا نەۋائى، ھاپىز شىرازى، بىلال نازىمنىڭ غەزەللىرىنى يادقا ئوقۇپ، بىر - بىرىگە يول ئېچىپ، سوئال - جاۋاب ئۇسۇلى بويىچە مۇتالىئە ئېلىپ بېرىپ، ئېستېتىك زوقلارغا تولاتتى. بىر قېتىم كامىل كىتاب ئوقۇۋاتقان نەفىسەگە شۇنداق تىكىلىپ قارىدىكى، ئۇ ھەتتا ئۆزىنىمۇ ئۇنتۇپ قالغاندى. بۇنى سېزىپ ئولتۇرغان نەفىسە پىسىڭىدە كۈلدى - دە، قىزىرىپ كەتتى. كامىل غەزەل ئوقۇدى:

ئەي پەرىزادى زەمانىم، جان بىلە قۇلمەن ساڭا،
گۈلشەنى ھۆسنۈڭداقى بىر دەستە سۈنبۈلمەن ساڭا.
ئەي گۈلى گۈلزارى جەننەت، دىلبەرى ساھىبجامال،
گۈل يۈزۈڭنىڭ ئوتىدا بىر خەستە بۈلبۈلمەن ساڭا. . .

— بۇ غەزەل، — نەفىسەنىڭ قېلىن كىرپىكلىرى چۈمبەردىدەك قارا كۆزلىرىنى يايتى، — قەلەندەرنىڭ. . . غەزەل تاپالمىغاندەك مۇشۇنى ئوقۇغىنىنى. . .
— بەللى، جاۋاب تاپالمىسىڭىز غەزەلنى ئەيىبلەيدىكەنسىز، — كامىلمۇ قەستەن نەفىسەنىڭ زىتىغا تەگدى، — قېنى سىزنىڭ ھازىر جاۋابلىقىڭىز؟. . .
— ئەمىسە ئاڭلاڭ، — نەفىسە تەتۇر قاراپ تۇرۇپ جاۋابى غەزەل قىلدى:

ئولتۇرۇپ ئېردىم كى كىردى بىر مەھى تابان يىگىت،
قامەتى سەرۋى سىھى، رۇخسارى نۇر ئەفشان يىگىت.
قايسى بىر ئوبدانلىقىن ۋەسق ئەيلەيىن، ئەي دوستلار،
خاتىرىمنىڭ خوشلۇقى ھەم دەردىمە دەرمان يىگىت. . .

. . . نەفىسە شۇ چاغدا قەلەندەرنىڭ بۇ غەزىلىنى ئاخىرلاشتۇرمايلا، يۈزىنى تۇتقانچە قېچىپ چىقىپ كەتكەندى.
سىرتتا دەرۋازا غىيىق قىلىپ ئېچىلدى، ئاتنىڭ پۇشقۇرغان ئاۋازى كەلدى. ھۇجرا ئىشىكىنىڭ قۇلۇپى شاراقلاپ ئېچىلدى. بوسۇغىدا، قارا چىراغ كۆتۈرگەن مەتمۇسا، ئۇنىڭ ئارقىسىدا خالىق كۆرۈندى. نەفىسە بېشىنى كۆتۈرۈپ قارىمىغان بولسىمۇ، ئۇلار ئارىسىدا ئۈمىد قىلغان ئادىمى — نەبىنىڭ يوقلۇقىنى بىلدى.
ھەربىي كىيىم ئۈستىدىن ۋۇجۇاڭدەي تارتقان، بەل كەمىرىگە غىلاپلىق تاپانچا ئاسقان خالىق نەفىسەگە ئۇزۇن قاراپ كەتتى ۋە قولىنى ئارقىسىغا تۇتۇپ ئۇيى ئىچىدە ماڭدى. ئۇنىڭ مەتمۇساغا كۆزى چۈشۈش بىلەن، «چىقىپ كەت» دەپ ئىشارە قىلدى. مەتمۇسا چىراغنى ئويۇق ئۈستىگە قويۇپ سىرتقا ماڭدى. خالىق ئىشىكنى يايتى ـ دە، يۈرىكى سىلىپ كەتتى. ئۇنىڭ ئالدىدا ئۇزۇن زامان ئوتىدا كۆيگەن، كېچىلىرى ئۇيقۇدىن بىدار قىلغان مەسۇم سەنەم ئولتۇراتتى. يەنە كېلىپ پىنھان ھۇجىردا ئىككىسى يالغۇز ئىدى. ۋەھشىي ئوۋچى ئاخىرى ئىپار كېيىك قوزىسىنى قاپقانغا چۈشۈرگەندى. ئۇ ھەرگىز قارشىلىق قىلالمايىتتى. خالىق ئۇنىڭ ئىپارىنى ھىدلامدۇ، قۇچاقلىرىدا ئوينىتامدۇ ياكى قىيناپ بەھرىنى ئاچامدۇ، بۇ ئۇز ئىلكىدىكى ئىش بولۇپ قالدى. لېكىن ئۇنىڭغا كۆڭۈل ھۆكۈمى بىلەن يەتكىلى بولمايدىغانلىقىنى بىلگەن خالىق بىردىنلا چىرايىغا كۈلكە، ھەرىكىتىگە سىپايىلىق تۈسىنى بەردى:
— نەفىسە خانىم، ئادەملىرىم سىزگە قوپاللىق قىلىپ قويۇپتۇ، — دېدى خالىق

نەفسەگە ئېگىلىپ، — سىزدىن ئەپۇ سورايمەن. . .

— ئەپۇ سورىشىڭىزنىڭ ھاجىتى يوق. . . چۈنكى ئىت ئىگىسىنى دورايدۇ ـ دە! . . .

خالىقنىڭ غۇژۇزىدە ئاچچىقى كەلدى. شۇنداقتىمۇ ئۆزىگە ھاي بەردى. ئۇ نەفسەگە ئۇدۇلمۇ ئۇدۇل ئولتۇرۇپ، مۇلايىملىق بىلەن نەسىھەت قىلىشقا باشلىدى. ئۇنىڭ يۈزىدە ھەر قاچاندىكىدەك پەرۋاسىزلىق، مەسخىرىلىك، ئۇيقۇسىراش تەبەسسۇمى يوق ئىدى.

— نەفسە خانىم، ئوبدان ئويلىنىپ بېقىڭ، — دېدى خالىق ياپرۇستىن بىرنى تۇتاشتۇرۇپ، — سىز كامىلنى ياخشى كۆرىسىز، خوش. . . ئەمما ئۇنىڭ كەلگۈسىنى ئويلاپ كۆردىڭىزمۇ؟ . . . بۇنداق سىياسىي خاتالىققا پاتقان ئادەملەر پرولېتارىيات دىكتاتورىسىنىڭ مۇقەررەر جازاسىدىن قېچىپ قۇتۇلالمايدۇ. ياش ئۆمرىڭىز، گۈلدەك چىرايىڭىز دەرد ـ ھەسرەتتە ئۆتىدۇ، كۆزىڭىزدىن ياش قۇرۇمايدۇ. ئىنسان بالىسى بۇ دۇنياغا نېمە دەپ كېلىدۇ؟ ئازاب چېكىش ئۈچۈنما؟ بىر قېتىم كەلگەن ھاياتنى قەدىرلىمەسلىك يۈيۈپ بولماس پۈشايماننىڭ ھامىيىسى بولىدۇ. بۇنى چۈشىنىپ يەتكەن ۋاقتىڭىزدا، كېچىككەنلىكىڭىزنى ھېس قىلىسىز. . .

— ئەگەر ئاشۇنداق تۇرمۇشنى مەن ئۆزۈم خالىسامچۇ؟ — دېدى نەفسە تەتۇر قارىغان ھالدا، — ئۇنىڭ بىلەن دەرد تارتىش، ھەسرەت چېكىش، تەڭ يىغلاش، تەڭ كۈلۈش، كۈنلىرىمىز بىر چىنە سوغۇق سۇ بىلەن ئۆتسىمۇ، مەنلىك ياشاش — مېنىڭ ئارزۇيۇم. سىز بۇنى ئەبەدىلئەبەد چۈشىنەلمەيسىز. . .

— بۇنداق تۇرمۇش بىزدىمۇ بولىدۇ، — خالىق كۈلدى، — ھەتتا ئۇنىڭدىنمۇ ئالىي تۇس ئالىدۇ. مەنلىك ياشاشنى يۈكسەكلىككە كۆتۈرۈش ئۈچۈن كەم بولسا بولمايدىغان ئامىل — توققۇزى تەل بولۇش. . . ، ئاددىي تىل بىلەن ئىزھار قىلغاندا، يۈقىرى مائاش، كۆڭۈلدىكىدەك خىزمەت، باياشات تۇرمۇش، چىرايلىق ماكان بولغاندىلا، سىز ئويلىغان مەنلىك ھايات كامال تاپقان بولىدۇ! . . .

— بەخت ۋە مەنلىك ھاياتنى پۇل، يۈقىرى مەنسەپ، ئىمتىياز تارازىسىدا ئۆلچىگەن ئادەمنىڭ نەزەر دائىرىسىنىڭ قانچىلىك ئىكەنلىكى ماڭا ئايان! —نەفسە توغرىدىن توغرا خالىقنىڭ خۇنۇك كۆزلىرىگە قارىدى، — كامىل ئىككىمىز ھاياتقا خۇددى قۇياشقا باققاندەك روشەن ئەقىل كۆزلىرىمىز بىلەن قارايمىز، سىزدەك ئادەملەر پۇل ـ پۇچەك، ئەمەل ـ ھوقۇقنىڭ ئىسلىشىپ كەتكەن قارا پەردىلىرىنىڭ

گىرىمسەن روجەكلىرىدىن مارايسىلەر! مەن بۇنداق ئادەملەر بىلەن بۇ توغرۇلۇق مۇنازىرىلىشىشنى ئەخمەقلىق دەپ بىلىمەن!...

گەپ قىلىشقا ئورۇن قالمىغاندى. خالىق سۆھبەت تېمىسىنى دەرھال ئۆزگەرتىپ، ئۆزىنىڭ نەفسەنى قانچىلىك ياخشى كۆرىدىغانلىقىنى ئۇزۇندىن ئۇزۇن سۆزلەپ ئىپادىلىدى. دېمىسىمۇ ئۇ ئاخىرقى خوتۇنىنى يولغا سېلىپ قويۇپ، بەش ـ ئالتە يىلدىن بېرى ئۆيلەنمىدى. كۆڭلىدە: «نەفسە ئەمدى خوتۇنلىرىمنىڭ خاتىمىسى بولۇپ قالىدۇ» دەپ ئويلىدى، بۇ يولدا نۇرغۇن ھەرەج تارتتى، پۇللىرىدىن ئايرىلدى، ئەمەل ـ تاجلىرىدىن قۇرۇق قالدى، ئاكا ـ ئۇكا ئوغرىلاردىن ئۆمرىدە ئۇچرىمىغان خورلۇقلارنى كۆردى. بۇ دېشۇارچىلىقلار ئۇنىڭ نەفسەگە بولغان مۇھەببەت ئوتىنى ئۆچۈرەلمىدى، ئەكسىچە ئۇنى كۈندىن ـ كۈنگە تەلۇلەرچە ياخشى كۆردى!

— نەفسە، سۆزۈمنى ئاڭلاڭ! — دېدى خالىق بىچارىلەرچە بويۇن ئېگىپ، — مەن بۇ چاغقىچە ھېچكىمنى سىزدەك ياخشى كۆرۈپ باقمىدىم. بۇ ھەقتە قۇرئان تۇتۇپ قەسەم قىلالايمەن...

نەفسەنىڭ بىردىنلا غەزىپى ئۆرلەپ، پۇتۇن ۋۇجۇدىدىكى قان يۈزىگە ئۇرۇلدى. بەش قىزنىڭ تەقدىر ـ ئىقبالىنى پايخان قىلىپ، غۇبارسىز بالىلارنى يېتىملىك كوچىلىرىغا تاشلاپ، دېھقانلارنىڭ بېشىدا قانلىق قامچىسىنى ئوينىتىپ، كامىل، ھېكمەت، مۇرات، زۇمرەت، گۈلزىبالار ئۈستىدىن قارا ماتېرىيال ئويدۇرۇپ، قىلمىغان ئەسكىلىكى قالمىغان خالىقنىڭ ياخشى كۆرۈشتىن گەپ ئېچىشى، بولۇپمۇ «قۇرئان تۇتۇپ قەسەم قىلىپ بېرەي» دېگەن سۆزىدىن ئۆزىنى تۇتۇۋالالمىغان نەفسە قاتتىق قوپاللىق بىلەن زەربىگە ئۆتتى:

— ياخشى كۆرەرمىش تېخى! سەندە مۇھەببەت ئەھلىنىڭ قايغۇسىمۇ، خۇشاللىقىمۇ بولمىسا، قانداق قىلىپ ياخشى كۆرۈشتىن گەپ ئېچىپ قالدىڭ؟ — نەفسە غەزەپ بىلەن دىمىغىنى قاقتى، — بىلىپ قوي، ئەگەر كېرەك بولسا، شەيتانمۇ قۇرئاندىن دەلىل كەلتۈرىدۇ، قۇرئان تۇتۇپ قەسەم قىلىش ئۆچۈن، دىلدا ئىمان بولۇشى كېرەك، رەزىل، ياۋۇز، قارا كۆڭۈل ئادەمدە ئىمان، دىيانەت نېمە قىلىدۇ؟ ئېيتىپ باقە، دوستلىرىمنىڭ بېشىغا نېمە كۈنلەرنى سالمىدىڭ؟... زۇمرەتتەك بىر ئاجىز قىزنى ئېتىشقا قولۇڭ قانداق باردى؟... يوقال كۆزۈمدىن! ئاتامسەن، چاپامسەن، مانا مەن ھەغدا تۇرۇپتىمەن...

نەفسە چاچراپ ئورنىدىن تۇردى. خالىقمۇ ئىشىك تۈۋىگە چېكىنىپ باردى.

نەفسەنىڭ غەزەپتىن جالاقلاپ تىترەۋاتقان ۋۇجۇدىغا، زەھەردەك ئۇچقۇنلار چاچراۋاتقان كۆزلىرىگە قاراپ، ئۇنىڭ قولى بىردىنلا تاپانچىسىغا باردى ۋە يۇرىكىدىكى تەكەببۇرلۇق، ئاۋازىدىكى كۆرەڭلىك، كۆزىدىكى مەككارلىق ئۆز ئەسلىگە يانىدى ـ دە، «خا سلىك» لىق تونىنى كىيدى.

— سەنمۇ شۇنى ئېسىڭدىن چىقارما! — خالىقنىڭ چىرايى سۈپسۈر تاتىرىپ كەتكەندى، — دېگىنىمگە ياخشىلىقچە كۆنمىسەڭ، يامانلىق بىلەن قوينۇمغا كىرىسەن. . . ئۇ چاغدا، پۇشايمان قىلغىنىڭ بىكار. . . پۇتۇن بوستاننى قانغا بويىغان ئادەم سەندەك بىر قىزنى باش ئەگدۈرەلمەسمەنما؟ . . .

— سەن رەزىللىك، ئىپلاسلىق يولىدىكى غالچىسەن، لېكىن مەن ھەققانىيەت ۋە چىن مۇھەببەتنىڭ قۇربانى بولىمەنكى، ساڭا ئېگىلمەيمەن، بۇنداق ئېگىلىش خۇددى ئىتقا تەزىم قىلغان بىلەن باراۋەر بولىدۇ. . .

— قېنى كۆرەرمىز! — خالىق كۆزلىرىنى غەلىتىلا ئوينىتتى، — سەن ئەتىگەنچە ئوبدان ئويلان. . . ياش ھاياتىڭنى، ئاچاڭنى، ئۇنىڭ بالىلىرىنى ئېسىڭدىن چىقارما! . . . مېنىڭ ئاچچىقىم كەلسە، كۆزۈمگە ھېچنەرسە كۆرۈنمەيدۇ. . . سېنى قۇتقۇزىدىغان نەبى ئەمدى ئۆلدى. . .

خالىق چىقىپ كەتتى. نەفسە ئۆينىڭ ئىلغىلىرىنى سالدى ـ دە، نېمە قىلارىنى بىلمەي تۇرۇپ قالدى. ئۇ ئۇمىدىنى نەبىگە باغلىغانىدى. ئۇنىڭ كامىلنى ئىككى قېتىم قۇتقۇزۇش، نەفسەنى قاچۇرۇشتەك مەخپىي ھەرىكەتلىرىنى بىلىپ قالغان خالىق ئۇنى ئېتىۋەتتىمۇ ياكى ئۇ ئوتتۇرا مەكتەپتىكى ئۇرۇشتا ئوق تېگىپ ئۆلدىمۇ؟ بۇنىڭدىن نەفسەنىڭ خەۋىرى يوق ئىدى. ئەمدى ۋەھشىيلەشكەن خالىق ئەتە دېگىنىنى قىلماي قالمايدۇ. قاندىق قىلىش كېرەك؟ . . . نەفسە تورۇستىكى لىم ياغاچلارغا قاردى. ياق، بۇنداق قىلىشقا زادى بولمايدۇ، ئېسىلىپ ئۆلۈۋېلىش مۇسۇلمان بەندە ئۈچۈن گۇناھ بولىدۇ! ئۇ، ئاخىرقى قىساسىنى ئېلىپ ئۆلۈشكە رازى بولىدۇكى، خالىقنىڭ تەتىنە قىلىشىغا چىداپ تۇرالمايدۇ. . .

نەفسە چىراغنى پەرلەپ قويۇپ، ساندۇقلىرىنى ئاختۇردى. ئۆزىنىڭ ئاپئاق يىپەك كۆڭلىكىنى تاپتى ۋە ئانىسىنىڭ ئۆلۈم ـ يېتىملەردە ئارتىدىغان ئاق داكا ياغلىقىنى ئېلىپ بىر چەتكە قويدى. ئۇ كۆڭلەكنىڭ پۇرلاشلىرىنى تۇزەپ، كىيىم ئالماشتۇردى. داكا رومالنى ئېڭەكلىرى ئاستىدىن ئۆتكۈزۈپ چىگدى. ئەمدى ئۇ باشتىن ـ ئاخىر ئاپئاق لىباسقا ئورالغان پەرىشتەگە ئوخشاپ قالدى. . .

نەفىسە كۆرپە ئاستىدىكى خەنجەرنى ئېلىپ ياستۇق ئاستىغا يوشۇرغاندىن كېيىن، كىچىك شىرەنى كارىۋات ئۈستىگە قويۇپ، تەكچىدىكى دەپتەر ـ قەلەمنى ئالدى.

نەفىسە كۆز ياشلىرىنى تۆكۈپ خەت يازماقتا ئىدى. تۇرۇپلا قەلەم دەستىسىنى پېشانىسىگە تىرەپ، خىيال سۈرەتتى، ئۆزىنىڭ بالىلىق، ئۆسمۈرلۈك، ياشلىق دەۋرىدىكى شەرىن خاتىرىلەرنى، كامىل بىلەن بىللە ئۆتكەن مەنىلىك ھاياتىنى ئەسكە ئالاتتى، ئەخلاق ـ پەزىلەتكە يار، ئىقتىدارلىق دوستلىرىنى ياد ئېتەتتى، ئالماستەك جۇلا بېرىپ تۇرغان دۇردانىلەر قەغەز يۈزىگە تۆكۈلمەكتە ئىدى. يۈمران ئېگىكىدىن ئاققان شەربەت ئاق بەتلەرگە، چىرايلىق سەھىپىلەرگە داغ بولۇپ سىڭمەكتە. . . يازغانسېرى، قەلب خەزىنىسىنىڭ ئىشىكى ئېچىلىپ كەتكەندەك، ئىنجۇ ـ مارجانلار چاقنايتتى، يالتىراي-تتى. . . نۇرانە كۆزلەردىن ئېقىۋاتقان ياشلار نەفىسەنى گويا ئېچىلىۋاتقان گۈلگە ئوخشا-تىپ قويغاندىدى.

تاڭمۇ ئاتتى. يا ئۆلۈم ـ يا كۆرۈم مىنۇتلىرى يېقىنلاشماقتا! . . . نەفىسە خەتنى قاتلاپ جىلىتكىسىنىڭ ئىچىدىكى چاپلىما يانچۇققا سالدى. خەنجەرنى ئېلىشقا ئەپلىك بولسۇن ئۈچۈن، ئۇنى ياستۇقنىڭ چېتىگىرەك قويدى، ئاندىن، كارىۋات شادىسىغا يۆلىنىپ ئۆزۈن ئولتۇردى. . . بىر كۈنلۈك تاغ سەپىرىنىڭ ھاردۇقى، پىياده ھالالباغ-دىن ئامۇتلۇققا يوشۇرۇن كىرىش، تۈتۈلۈش، سوراققا تارتىلىشتىن چارچاپ كەتكەن نەفىسە قاچانلاردا كۆزى ئىلىنىپ كەتكەنلىكىنى، قانچىلىك ۋاقىت ئۇخلىغانلىقىنى ئۈزىمۇ بىلمىگەن ھالدا: «گۈلزىبا. . . زۇمرەت. . . ، مۇرات! . . . » دېگىنىچە، چۆچۈپ ئويغاندى. ئۇ چۈشىدە شىھىت بولغان دوستلىرىنى ئاشكارا كۆرگە-ندى! . . . بۇ ئارىلىقتا، سىرتتىكى قۇلۇپنى ئاچقان بىرسى ئىشىكنى ئاچالماي، ھالقىنى شاراقلاتتى.

— نەفىسە خانىم، ئەتىگەنلىك ناشتا قىلىۋالسىلا! — دېدى كىمدۇر بىرى، — ئۆزلىرىگە چاي، نان ئېلىپ كەلگەنىدۇق.

— مېنىڭ قورسىقىم ئاچمىدى، — نەفىسە ئۇنلۇك ۋارقىرىدى، — خوجايىنىڭ كەلمىدىمۇ؟ . . .

— بۇ چاغقىچە كېلىپ بولماقچىدى، بىرەر ئەھۋال بولغانمۇ بىلمىدۇق. . .

نەفىسە ھېكمەتنىڭ: «مۇشۇ بىر ـ ئىككى كۈن ئىچىدە ئومۇمىيۈزلۈك ھۇجۇم باشلىنىدىكەن» دېگەن سۆزلىرىنى ئەسكە ئالدى. ئەگەر شۇنداق بولسا، خالىق كېلەل-مەيدۇ ياكى ياۋۇزلۇق تونىنى كىيىپ، ئاخىرقى رەزىل مەقسىتىنى ئىشقا ئاشۇرۇش

ئۇچۇن كېلىدۇ. ئەلۋەتتە ئۇ چېكىنىش ئالدىدا، قولىدىكى گۆھەرنى كامىلغا قالدۇرۇپ كېتىشنى ھەرگىز خالىمايدۇ. . .

نەفىسە جىددىيلەشمەكتە ئىدى. ئەگەر ئۇ بىرەر ئىشتا سەۋەنلىك ئۆتكۈزۈپ قويسا، ھەممە ئىش بۇزۇلاتتى ـ دە، ئۆزىنىڭ ھاياتىدىنمۇ ئۈمىد قالمايتتى. ئەگەر ئىپپەت ـ نومۇسى بۇلغانسا، ئۇ ئۇ دۇنيادىمۇ ئۆزىنى كەچۈرمەيتتى. بۇ نومۇسنى ئۆلۈم بىلەنمۇ يۇيۇپ تازىلىيالمايتتى. شۇڭا، خالىق كەلگەن ھامان ئۆزىنى تۇتۇۋېلىشـ نى، سەۋرچان بولۇشنى كۆڭلىگە پۈكتى. چۈنكى، ئۇنىڭ تۇتۇشماقچى بولغان رەقىبى گالۋاڭ، گۆمۈشلەردىن بولماي، بەلكى ھىيلىگەرلىكتە تولكە، ياۋۇزلۇقتا ئۇۋچى يىلـ پىز، زەھەرخەندىلىكتە يىلان، ئاداۋەت ساقلاشتا ياۋايىلاشقان بۇقا ئىدى. . .

دەرۋازا تاقاقلىرى تاراقلاپ، ئاتلارنىڭ گۈپۈرلىگەن تۇياق ئاۋازلىرى ئاڭلاندى. نەفىسە ئىشىكنىڭ ئىلغىلىرىنى چىقىرىۋەتتى. ھويلىدىن ھاسىراشقان، كۈسۈرلاشقان ئاۋازلار ۋە ئوپۇر ـ توپۇر شەپىلەر كەلمەكتە ئىدى.

— نەفىسە خانىمنى ئېلىپ چىققۇچە، ئاتنىڭ ئىگىرىنىڭ ئۈستىگە كۆرپە سېلىپ قويۇڭلار! — خالىقنىڭ جىددىيلەشكەن ئاۋازى ئاڭلاندى، — مەن ئۇنى سوراق قىلىپ بولغۇچە، ھېچكىمنى كىرگۈزمە. . .

ھۇجرىغا كىرىپلا، ھەيران بولغىنىدىن خالىقنىڭ كۆز جىيەكلىرى يوغان ئېچىلـ دى. نەفىسە باشتىن ـ ئاخىر ئاپئاق كىيىنىۋالغاندى. ئۇنىڭ بۇ سىياقى ئاجايىپ لاتاپەتلىك تۈس ئالغان بولۇپ، چىملدىق ئىچىگە كىرىش ئالدىدا تۇرغان ئىچ كىيىملىك يېڭى كېلىننى ئەسكە سالاتتى. خالىقنىڭ شەھۋانىي نەپسى تاقىلداپ، تۇكۇرۇكىنى غۇرتتىدە يۇتتى. . .

— نەفىسە خانىم، تۇرۇڭ! — خالىق يۇمشاپ قالغاندى، — بىز بىلەن بىرگە كېتىسىز. . .

— نەگە؟ . . .

— ئۇرۇش ـ غەۋغاسىز تىنچ بىر جايغا!

— مەن ھېچ يەرگە كەتمەيمەن. . .

— بۇمۇ سىزنىڭ ئامانلىقىڭىز ئۈچۈن. . .

— بىز ھېچقانداق تەرەپنىڭ ئىشىغا ئارىلاشقان ئەمەس، — نەفىسە خالىققا قارايمۇ قويمىدى، — ئوقۇنتۇچىلارغا ھېچكىم چېقىلمايدۇ. . .

نەفىسەنىڭ «بىز» دېگەن سۆزى خالىقنىڭ يۈرىكىگە پىچاق ئۇرغاندەك بىلىندى.

چۈنكى ئۇنىڭ كۆز ئالدىغا كامىل ۋە ئۇنىڭ سەپداشلىرى كەلگەنىدى.

— راستىنلا كەتمەمسىز؟ — خالىقنىڭ قاپاقلىرى تۇرۇلدى.

— مەن يالغان ئېيتىشنى ياخشى كۆرمەيمەن. . .

— ئەمىسە، ئاچىكىز ھەم ئۇنىڭ بالىلىرىنى ئېلىپ كەتسەك بولغۇدەك، — خالىق پات ـ پاتلا سائىتىگە قاراپ قويۇاتتى.

— ساڭا مەن لازىممۇ ياكى ئاچام ۋە ئۇنىڭ ئائىلىسىمۇ؟ . . . — نەفىسەنىڭ ئىنچىكە قاشلىرى تۇرۇلدى، — خوتۇن كىشىگە ئوخشايدىغان زەيپانە ئادەم ئەنە شۇنداق نامەرد كېلىدۇ.

ھىكدىن سېسىق، ئوغىدەك ئاچچىق بۇ سۆز خالىقنىڭ يۈزىگە يۈندا چاچقاندەك بىلىندى. ۋاقىت ئۆتمەكتە ئىدى. نەفىسە بىلەن تاكاللىشىپ ئولتۇرۇشقا زادى بولمايتىتى. چۈنكى شەھەردىن چىققان خەۋەرچىنىڭ مەلۇماتىدا: «با، با زۇكسى» دىكىلەرنىڭ بۇگۈن ھۇجۇم باشلايدىغانلىقى، مۇھاپىزەتنى كۈچەيتمىگەندە، بوستاننىڭ قولدىن كېتىدىغانلىقى ئەسكەرتىلگەنىدى. بۇ قېتىم ئۇ كېتىپ قالسا، نەفىسەدىن ئۈمىد قالمايتتى. شۇڭا، ئۇنى باغلاپ بولسىمۇ ئېلىپ كېتىش نىيىتىگە كەلگەن خالىق بىردىنلا ئۇنىڭغا ئېسىلىپ، ئۇنى قۇچاقلىغانچە كۆتۈردى. نەفىسە پۇتۇن قەھرى بىلەن ئۇنىڭغا چاڭگال سالدى، خالىقنىڭ يۈز تېرىسى تىرنا سالغاندەك جىجىلىپ، قان تەپچىرەپ چىقتى. بۇنداق چىرقىراپ، تۇكۇرۇپ، مورىلاپ، ئېلىشىپ تۇرغاندا ئۇنى ئېلىپ كېتىشكە بولمايدىغانلىقىغا كۆزى يەتكەن خالىق نەفىسەنى كارىۋاتقا باستى. ئۇنىڭ ئوڭ قولى نەفىسەنىڭ سول قولىنى تۇتۇۋالغان بولۇپ، يەنە بىر قولى تامبال بېغى بىلەن قالغاندىدى. . . شۇ پۇرسەتتە، نەفىسە ياستۇق تېگىدىن خەنجەرنى شارتلا قىلىپ ئالدى. يالت قىلغان چاقناش ھىيلىگەر خالىقنىڭ كۆزىگە چېلىقتى ـ دە، ئۇ ئۆزىنى قاچۇرۇپ، تام تەرەپكە يۈملاندى. شىددەت بىلەن ئۇرۇلغان خەنجەر ئۇنىڭ دولىسىدىكى ۋۇجۇاڭدەينى كېسىپ، چاپىنىنىڭ بىر غېرىچىنىڭ يېرىنى تىلىۋەتتى. نەفىسە ئورنىدىن تۇرغانچە، ھۇجرىنىڭ بۇلۇڭىغا بېرىۋالدى. ئۇنىڭ خەنجەرنى قامالىلاپ تۇتقان ھەر ئىككى قولى تىترەيتتى، چىرايى تاتىرىپ كەتكەن بولسىمۇ، غەزەپلىك ئىدى. ۋۇجۇاڭدەي تاسمىسى ساڭگىلاپ قالغان خالىق يەرگە سەكرەپ چۈشتى ـ دە، قان تېمىپ تۇرغان كۆزلىرىدە نەفىسەگە تىكىلدى.

— پۇرسەتنى قولدىن كەتكۈزۈۋەتتىڭ، — دېدى ئۇ چىش ئارىلىقلىرىدىن پىشىلداپ، — ئەمدى مېنىڭ ھۇنىرىمنى كۆر، مەن زەيپانىمۇ ـ ئەمەسمۇ؟

بىلىپ قال!...

خالىق بەل كەمىرى ۋە ۋۇجۇاڭدەيلىرىنى چىقىرىپ پەگاغا تاشلىدى، چاپىنىنىمۇ سېلىۋەتتى، تامبال تۇگمىلىرىنى بىر - بىرلەپ يېشىپ تەييار بولدى.

— بىخەستە ۋاقتىمدا جان يېرىمگە ئۇرالمىغان خەنجەرنى، — خالىق سورۇنغا چۈشكەن چېلىشچىدەك بەدەنلىرىنى كىرىشتۈردى، — تىكىلىپ تۇرغان ۋاقتىمدا سالالامتىك؟ مەن شۇ تۇرقىدا بىرلا ھەرىكەت بىلەن قولۇڭدىكىنى تارتىۋالالايمەن.

نەفىسەنىڭ كاللىسى چاقماقتەك تېز ئىشلىمەكتە ئىدى. ئۇنىڭ تولۇق تەييارلىقى بار كۈچلۈك رەقىبىنى ئۆلتۈرۈشكە كۆزى يەتمىدى. ئېلىشقان تەقدىردىمۇ، ئۇنى يېنىك يارىدار قىلالىشى مۇمكىن ئىدى، بىراق، ئىپپەت - نومۇسىنى ساقلاپ قالالمايتتى. خالىق ئاستا - ئاستا يېقىنلاشتى...

— يېقىن كەلمە! — نەفىسە خەنجەرنى ئىككى قوللاپ ئۆز كۆكرىكى ئاستىغا تىرىدى، — يەنە بىر قەدەم ئالساڭ...

— ئۇنچىلىك شىجائەت، جۈرئەت بولسا، — خالىق يەنە بىر قەدەم ئالدى، — سەن بايىلا مېنىڭ جېنىمنى قىيغان بولاتتىڭ!

— ئەمىسە، پىچاققا قارا! — خەنجەر ئىككىلىك پاتقاندىدى، ئاپئاق كۆڭلەكتىن قان يامراپ چىقتى، — مەن شېرىن جېنىمدىن كەچسەم كېچىمەنكى، ساڭا ئوخشاش مەلئۇنغا تېنىمنى تۇتقۇزمايمەن...

— نەفىسە، ئۇنداق قىلماڭ، بىز مەسلىھەتلىشەيلى!

— ھا... ھا... ھا!... — نەفىسە بارلىق كۈچ - قۇدرىتىنى يىغىپ مەسخىرىلىك كۈلدى ۋە بىردىنلا خالىققا قېىنقماس ئۆچمەنلىك نەزەرىدە قادالدى. ئۇ ئاخىرقى قېتىم دۈشمىنى ئالدىدا تەنتەنە قىلغاندىدى، — بىلەمسەن، كامىل مېنىڭ لەۋلىرىمگە سۆيگەن... مەن ئۇنىڭغا قىزلىق ئىشقىمنى ئاتا قىلغان! ئەمدى ئارمىنىم يوق! ھا... ھا... ھا!...

نەفىسە خەنجەرنى بىرلا كۈچەپ دەستىگىچە پاتۇرۇۋەتتى...

— نەفىسە!!... — خالىق دەھشەتلىك توۋلىۋەتتى، — قېنى سەنلەر؟...

ھۇجرىغا مەتمۇسا قاتارلىق تۆت قورالىق يۈگۈرۈشۈپ كىرىپ، پەگادىلا توختاپ قالدى. خەنجەر دەستىسىنى چىڭ تۇتۇۋالغان نەفىسە ئېتەكلىرىدىن ئېقىۋاتقان قانلارنى يەرگە ساقىتىپ، بىر بېسىپ - ئىككى بېسىپ كەلدى - دە، كارىۋاتقا ئۆزىنى تاشلىدى ۋە پۇتلىرىنى ئاستا كۆتۈرۈپ، تۇپتۇز سۇنايلىنىپ ياتتى، ئۇنىڭ سىياھتەك قارا

كۆزلىرى تورۇسقا تىكىلگىنىچە كۈلۈمسىرەپ تۇراتتى.

— ئۇ... ئۇ ئۆزىگە پىچاق تىقىۋالدى... — دېدى خالىق تېنىدىن ھارارەت كەتمىگەن جەسەتنىڭ يېنىغا كېلىپ، — مەن ھەرگىز ئويلىمىغان...

خالىق نەفىسەنىڭ كىرىشىپ كەتكەن قوللىرىنى ئاجرىتىپ، قانلىق خەنجەرنى سۇغۇرۇۋالدى. ئۇنىڭدىن ئىسسىق قان تامچىپ تۇراتتى... قوراللىقلاردىن بىرسى كۆرپە چېتىدىن چىقىپ قالغان تاسمىنى سۇغۇرۇپ ئېلىۋىدى، غىلاپ سۆرۈلۈپ چىقتى... خالىق خەنجەرنىڭ نەقىشلەنگەن دەستىسىگە، سىرىق پىستان بىلەن زىننەتلەنگەن غىلىپىغا قارىدى ۋە ئۇنى نەفىسەنىڭ ئاپئاق كۆڭلىكىگە ئېرتىۋېتىپ، غىلاپقا سالدى.

مەتمۇسانىڭ مىلتىق تۇتقان قوللىرى سۇس تىترەۋاتاتتى... بارماقلىرى زامۇكنى بىر بېسىپ - بىر قويۇپ بېرىپ تۇراتتى، ئۇ، كاللىسىدىكى چىگىش پىكىرلەر بىلەن كۈرەش قىلىۋاتاتتى. بۇ يەردە ئۆزىدىن باشقا تۆت ئادەم بار ئىدى. خالىقنىمۇ بىر ئوق بىلەنلا جايلايتتى، بىراق ئۆزىمۇ ساق قالمايتتى. ئۇنىڭدا ئۆزىنى قۇربان قىلىشتەك پىداكارلىق، مۇستەھكەم ئىرادە تېخى پېتىلمىگەنىدى.

— خا سىلىك! — ئۆيگە بىر قوراللىق يۈگۈرۈپ كىردى، — بوستان بازىرىدىن خەۋەرچى كەلدى، ۋاڭبالار ئومۇمىيۈزلۈك ھۇجۇم باشلاپتۇ...

— مېڭىڭلار!...

خالىق قوراللىقلارنى باشلاپ چىقىپ كەتتى. مەتمۇسا جەسەت ئالدىغا كەلدى. نەفىسەنىڭ ھۆسن - كامالى ئاق بۇلۇت ئىچىدىكى ئايدەك نۇر چېچىپ تۇراتتى... بىراق ئايدا ئۇنىڭ يۈزىدىكىدەك مەنا، شەھلا كۆزلىرىدىكىدەك مېھىر ئوتى يوق ئىدى!... مەتمۇسا نەفىسەنىڭ كەڭ قاپاقلىرىنى ئۆۋۈلاپ، كۆزلىرىنى يۇمۇلىدۇرۇۋاتقاندا، قايرىلىپ قالغان جىلىتكە يانچۇقىدىكى قاتلاقلىق قەغەزنى كۆرۈپ قالدى. ئۇ بىر تەرىپى قانغا مىلەنگەن خەتنى ئېلىپ يانچۇقىغا سالدى - دە، ئۆيدىن چىقتى...

نەفىسە يەرلىكىگە قويۇلۇپ ئالتىنچى كۈنى كەچتە، كامىل ئاتلىق يېتىپ كەلدى. تۇرسۇننىساخاننىڭ ئائىلىسىدە ئەتە ئۆتكۈزۈلمەكچى بولغان يەتتە نەزىرنىڭ تەييارلىقى كېتىۋاتاتتى. ئاپتور كامىلنىڭ ئازاب ئىچىدە ئۆزىنى كاچاتلاشلىرىنى، توپىلارغا پۈچۈلىنىپ ئاچچىق ياشلار تۆكۈشلىرىنى تەسۋىرلەشتىن قەلەمنى ئازاد قىلدى. ئۇ كېلىپلا، سەمەتنى باشلاپ مازارلىققا باردى ۋە يېڭىدىن كۆتۈرۈلگەن قەبرە بېشىغا يۈكۈنۈپ،

نادامەت زەردايلىرىنى تۆككەن ھالدا، قىرائەت قىلدى. ئۇنىڭ قىرائىتى شۇنچىلىك مىسكىن ئىدىكى، ھاپىزلارنىڭ مۇڭلۇق غەزەللىرىگە، دېھقانلارنىڭ خامان ۋاقتىدىكى غېرىپ «لاي ـ لاي» لىرىغا، دەشتى چۆلدە تەنها قالغان ئاشقىنىڭ پىغان ـ ندالىرىغا ئوخشايتتى. . . يۈرەكلەردىن قان تامچىپ يىغلىغاندەك بۇ ئاھ ـ ناله سادالىرى تۇندە يىراق ـ يىراقلارغا ئاڭلانماقتا ئىدى.

ئەتىسى چۈش پىشىن بىلەن جامائەت نەزىردىن تارقىدى. كامىل نەزىرگە كەلگەن ھېكمەت، مەھبۇبە، زىكرۇللا غوجى، ئەخمەت ھوشۇر، غوپۇر، زەينىدىن قاتارلىق ئوقۇتقۇچىلارنى ئۆزىتىپ قويغاندىن كېيىن، كېچىدىن ئۇخلىماي تەييارلىغان ئىككى غېرىچ كەڭلىكتىكى ئۇزۇن تاختاي بىلەن كەتمەننى ئېلىپ مازارلىققا كەلدى ۋە قەبرىنى كولاپ تاختاينى چىڭ بېكىتتى. بۇ كامىلنىڭ نەفسىگە ئاتىغان لەۋھەسى ئىدى. ئۇنىڭدا مەرھۇمنىڭ تۇغۇلغان، شېھىت بولغان ئاي ـ كۈنلىرى پۈتۈلگەن بولۇپ، ئاخىرىغا قەلەندەرنىڭ مۇنۇ بىر كۈپلېت شېئىرى يېزىلغاندى:

تا خوتەننىڭ شەھىرىدىن قىلدىڭ سەفەر ئەي گۈلئۇزار. . .
نالەۋۇ ئەفغان قىلۇرمەن بۇلبۇل ئوخشە زارۇ زار.
نې گۇناھىم بار ئىدى سەندىن جۇدا قىلدى فەلەك،
نې ئىلاج ئەيلەي مېنىڭ قولۇمدا يوقتۇر ئىختىيار. . .

كامىل خوشلىشىش ئۈچۈن تۇرسۇننىساخاننىڭ ئۆيىگە كەلگەندە، ياتلا بىر ئايال سۈپىدا ئولتۇراتتى. ئۇ ئورنىدىن تۇرۇپ، ئەدەب ـ ئېكرام بىلەن تەزىم قىلدى. كامىلمۇ ئۇنىڭدىن ئەھۋال سوردى.

— سىزنى ئىزدەپ كەپتىكەن، — دېدى تۇرسۇننىساخان كامىلغا، — دەيدىغان گەپلىرى بار ئوخشايدۇ.

— خوش، — دېدى ئايال تۇرسۇننىساخانغا باش ئېگىپ، — مېنى مەتمۇسا ئەۋەتكەندى. . . ئىسمىم مەلىكە سايىپخان، تۇنۇندىن كېلىشىم. . .

— مەتمۇسانىڭ نېمىسى بولىدىلا؟

كامىل ھەيران بولغان ھالدا مەلىكە سايىپخاننىڭ سۈمباتلىق، كېلىشكەن سىماسىغا سەپسالدى. ئايال ھۇپپىدە قىزىرىپ: « بىز خۇۋالاشقان. . . » دېگىنىچە يەرگە قارىدى. مەلىكە سايىپخان نەفسە بىلەن خالىقنىڭ كېچىدە قىلغان مۇنازىرە ـ تالاشلىرىنى،

ئەتىسى ئۇلۇش ئالدىدا نېمىلەرنى دېگەنلىكىنى ئېيتىپ بەردى. بۇلارنى مەتمۇسا ئىشىك تۈۋىدە تۇرۇپ ئاڭلىغانىكەن. ئۇ نەفىسەنى قۇنقۇزۇپ قالالمىغانلىقىنى ئېيتىپ كەچۈرۈم سورىغاندى. كامىل، تۇرسۇننىساخانلار مەتمۇساغا مىننەتدارلىقىنى بىلدۈرۈشتى.

— تۇرسۇننىساخان ئاچا، نەفىسە يوشۇرغان كىتاب ھەم قوليازمىلار بار ئىدى، — كامىلنىڭ ئاۋازى پۈتۈپ قالغاندى، — ئەگەر بىلسىلە، ئېلىپ بەرگەن بولسىلا. . .

— ئىسلىدە سىڭلىم، — دېدى تۇرسۇننىساخان، — ئۇلارنى بۇشۇكنىڭ ئاستىدا ساقلىغاندى، — ئۇچ كۈننىڭ ئالدىدا قارىسام يوق تۇرىدۇ، نەگە يوشۇرغانلىقىنى بىلەلمىدىم.

— ئېسىڭلاردىمۇ مەزلۇم؟ — دېدى سەمەت، — نەفىسە كەلگەندە: «ئاچا سىزگە. . .» دەپلا، ئاخىرىنى دەپ بولغۇچە، قوراللىقلارنىڭ كىـ رىپ قالغىنى؟. . . سىڭلىمىز چوقۇم شۇ ئىشنى دېمەكچى بولغىيدى. . .

— بولىدۇ، كۆڭۈللىرى ئارامىغا چۈشكەندە، ئىزدەپ بېقىشالا. . .

كامىل قوزغالدى، مەلىكە سايىپخانىمۇ ئورنىدىن تۇردى. ئۇلار ئۇزاپ، ئۆستەڭ بويىغا كەلگەندە، ئايال يانچۇقىدىن بىر تەرىپى قانغا بويالغان خەتنى ئېلىپ كامىلغا بەردى.

— بۇ نەفىسەنىڭ سىلىگە قالدۇرغان خېتى، — دېدى مەلىكە سايىپخان ئەتراپىغا قاراپ قويۇپ، — مەتمۇسا «ئۆزىگىلا تاپشۇرسىلا» دېگەچكە، بايا بەرمىگەنىدىم. . .

كامىل قانلىق خەتنى تاپشۇرۇۋالغىنىدا، ئۆپكىسى ئۆرلەپ، كۆز ياشلىرىنى تۇتۇۋالالمىدى. ئۇ يولدىلا ئوقۇماقچى بولدىيۇ، لېكىن ئايالنىڭ ئالدىدا بىئارام بولۇشنى خالىمىدى. ئۇلار ئامۇتلۇقتىن چىقىپ «قوغۇنچى» غا كەلگەندە، مەلىكە سايىپخان يېقىن يول بىلەن كېتىدىغانلىقىنى ئېيتىپ، سول تەرەپتىكى ھارۋا يولىغا قايرىلدى. بەلكىم بۇ زېرەك ئايال قەدەمدە بىر ئۆزگىرىپ كېلىۋاتقان كامىلنى يالغۇز قالدۇرۇش ئۈچۈن شۇنداق قىلغان بولسا كېرەك. ئۇ: «خوش، ئۆزلىرىنى ئايىسىلا. . . ئۆلۈم ھەممىمىزنىڭ بېشىدا بار» دەپ، ئۇنىڭغا تەسەللى بېرىپ كېتىپ قالدى.

لىيەنزۇڭسى چېكىنىپ چىقىپ كەتكەندىن كېيىن، بوستان يەنىلا ئىسيانكارلارنىڭ قولىغا ئۆتكەندى. خەتنى كۆرۈشكە تەقەززا بولۇۋاتقان كامىل ناھايىتى تېز مېڭىپ بوستان بازىرىغا يېتىپ كەلدى. ئىداره ـ جەمئىيەت كادىرلىرى گرانات ۋە يەرلىك زەمبىرەك ئوقلىرىدىن ۋەيران بولغان، ئۆرۈلگەن، بۇزۇلغان يەرلەرنى تۈزەشتۈرۈپ

ئوڭلاۋاتاتتى. ئوتتۇرا مەكتەپ تونىغۇسىز بولۇپ كەتكەنىدى. قەدەمدە بىر قان داغلىرى، خىش پارچىلىرى، سۇنغان دەرەخ، يىقىلغان تام ۋە شاخ ـ شۇمبىلار ئۇچرايتتى. ئوقۇتۇش بىناسى كونا قەلئەگە ئوخشاپ قالغان بولۇپ، مەكتەپ مەيدانىدا كۆكتاتچىلىق ئېتىزلىرىدا، مېۋىلىك باغلار ئارىسىدا، چوڭقۇر ئورەكلەر ۋە قۇم تىقىلغان تاغارلاردا ياسالغان ئىستىكاملار تۇراتتى. ئوقۇتقۇچىلارنىڭ كۆپ قىسمى قايتىپ كېلىپ، بۇلاڭغان ئۆيلىرىنى، چېقىلغان ئوچاق، سۇنغان كارىۋاتلىرىنى رېمونت قىلىشۋاتاتتى. ئۇلار خۇددى ئاخىرەتتىن قايتىپ كەلگەندەك، قۇچاقلىشىپ كۆرۈشەتتى، يىغلىشاتتى، بىر ـ بىرىگە تەسەللى بېرىشەتتى.

كامىل ئوقۇتۇش بىناسى ئالدىدا پاراڭلىشىپ تۇرغان زىكرۇللا غوجى، ئەخمەت ھوشۇر، توختى قۇربان، زەيىنىدىنلەر بىلەن كۆرۈشتى. ئۇلار لىيەنزۇڭسى چېكىنىپ ئەتىسىلا قايتىپ كەلگەچكە، ئۆيلىرىنى بىر قۇر رەتكە سېلىۋالغانىدى. ئارقىدىكى ئائىلىلىكلەر بىناسى ئالدىدا، بەزى ئوقۇتقۇچىلار ئوتۇن يېرىپ، بەزىلىرى كىگىزلىرىنى قېقىشتۇرۇۋاتاتتى. ھېكمەت ئىشىكى ئالدىدا ماكچىيىپ كەتكەن مەشىنىڭ كارنىيىنى داڭىلدىتىپ ياساۋاتقاچقا، كامىلنى كۆرمىدى، لېكىن يونقان ـ كۆرپىلەرنى ئارغامچىغا يېيىۋاتقان مەھبۇبە ئۇنى كۆرۈپ قالدى.

ـ كامىل كېلىڭ! ـ دېدى مەھبۇبە كامىلنىڭ قىزىرىپ، ئىششىپ كەتكەن كۆزلىرىگە قاراپ، ـ ھازىر تاماق ئېتىمەن.

ـ ھە، كەلدىڭمۇ؟ ـ ھېكمەت ئورنىدىن تۇردى، ـ ئۆي بەك قالايمىقان. . .

ـ بىلدىم، ـ كامىل داسقا چىلاپ قويغان ھاكقا ۋە كارىۋاتلارغا قاردى، ـ ئۆينى ئاقارتاي دەمسەن؟

ـ مۇشۇ مەھبۇبەنىڭ ئىشى بولمامدۇ؟ جالالباغدا رەسىم سىزىۋاتاتتىم، ئالدىغا سېلىپ ئېلىپ كەلدى.

ـ ھېكمەت كارىنايىنى ئوڭلاپ بولسا، خېمىرنى سالىمەن، ـ دېدى مەھبۇبە، ـ قورساقنى تويغۇزۇۋېلىپ، ئاندىن ئاقارتىمىز. . . ماۋۇ كارىۋاتنا ئولتۇرغاچ تۇرۇڭ! . . .

ـ بولىدۇ مەھبۇبە، مېنىڭ ياتاقتا ئازراق ئىشىم بار، ـ كامىل تاقەتسىزلىنىپ تۇراتتى، ـ ئۇنى قىلىۋالغاندىن كېيىن، سىلەرگە قارىشىپ بېرەي. . .

ياتىقىدىكى ئوڭتەي ـ توڭتەي بولۇپ كەتكەن كارىۋاتلارغا قاراپ، كامىلنىڭ بېشى ئايلاندى. يونقان ـ كۆرپىلەرنىڭ ئەستەر ـ تاشلىرى سۆكۈۋېلىنغان بولۇپ، پاختا

تورلار توپىلارغا پۇچۇلىنىپ ياتاتتى. يەردىكى خىشلار دېرىزىگە تىزىلىپ، ئوق ئېتىش تۆشۈكلىرى چىقىرىلغاندى. كامىل ئىشىكنى يېپىۋېتىپ، دېرىزىدىكى خىشلارنى يەرگە ئالدى. شۇ چاغدىلا، ياتاققا يوروق چۈشتى. ئۇ يوتقان ـ كۆرپە تورلىرىنى قېقىشتۇ-روپ، كارىۋات ئۈستىگە قاتلاپ قويغاندىن كېيىن، نەفىسەنىڭ خېتىنى ئالدىراپ ئالدى ـ دە، ئاۋايلاپ ئاچتى. . . ئۇنىڭ كۆزلىرى «ئەلۋىدا كامىل!» دېگەن سەھىپىلەرگە چۈشكىنىدە، يۈرىكى ئامبۇردا قىسقاندەك ئاغرىپ، كۆزلىرىنى ياش قاپلى-دى. قانلىق خەت مۇنداق باشلانغاندى:

«ئەزىزىم كامىل! . . . مەن ئاخىرەتلىك كىيىمىمنى كىيىپ، ئاق داكا رومالدا ئېگەكلىرىمنى چېتىپ، كېتىشكە تەييارلىنىپ قويدۇم! مۇشۇنداق ئاخىرقى ساناقلىق تىنىقلىرىمدا، سىزگە دىل ئىزھارلىرىمنى قالدۇرۇپ كېتىشكە مۇمكىنچىلىك يار قىلغان ئاللاغا شۈكرى سەنا كەلتۈرىمەن! توۋا، سىزگە دەيدىغان گەپلىرىم شۇنچە كۆپ، بىراق نەدىن باشلاشنى بىلمەي تۇرىمەن. بوپتىلا، ئەجەل ئەلچىسىنى كۈتۈپ تۇرغان بىر ئاجىزەنىڭ نېمى-لەرنى يېزىپ، نېمىلەرنى قويىدىغانلىقى سىزگە ئايانغۇ! . . . يازغانلىرىم ئىلگىر ـ ئاخىر بولۇپ قالسا، ئەپۇ ئېتەرسىز. شۇنداقتىمۇ، ئاللا رەھمەت قىلىپ، سىزگە چۈشەنمەكنى، ماڭا بولسا سۆزلىرىمنىڭ روشەن ھەم مەنە-لىك بولۇشىنى نېسىپ قىلغاي.

قەدىرلىكىم كامىل. . . مەن بۇ قۇياشلىق جاھاندىن ۋىدالىشىش ئالدى-دا، ئازغىنا ئۆمرۈمدىكى تاتلىق ھەم ئاچچىق خاتىرىلەر كۆڭۈل كۆزۈمدىن خۇددى چۆلدىكى كارۋاندەك تىزىلىپ ئۆتتى! بولۇپمۇ بالىلىق، ئۆسمۈرلۈك ۋاقتىمدىكى ساددا، غۇبارسىز ھېس ـ تۈيغۇلارغا لىپمۇ لىپ تولغان قەلبىم باھار باغلىرىدەك ياشىرىپ، يېشىللىق ئىزنالىرىنى يوقاتمىغاندى! . . . تۆت يېشىمدىن باشلاپ، ھاجىم بوۋامنىڭ قۇچىقىدا ئولتۇرۇپ، ساۋادىمنى چىقار-دىم ۋە «تايىپە»[1]، «ھاشىيە»[2]، «شەمسىيە»[3]لەرنى ئوقۇيالايدىغان، مەنىسى-

---

①②③ دىنىي مەكتەپتە ئوقۇلىدىغان ئاددىي سۈرىلەرنىڭ كىتابچىلىرى.

نى يېشەلەيدىغان بولدۇم، ئوتتۇرا مەكتەپتە ئوقۇۋاتقان چاغلىرىمدا، «كۇللە-
يات مىر ئەلشىر نەۋائى»، «دۇۋان ئاتايى»، «ئەخلاقۇل جەمىلىيە» قاتارلىق
كىتابلارنى كۆرۈپ، ئۆزۈمنى بارغانسېرى باشقىلا بىر دۇنياغا كېلىپ قالغان-
دەك ھېس قىلدىم، چوڭقۇرلاپ كىرگەنچە، مېنىڭ ئاللاغا بولغان ئېتىقادىم،
ئادەملەرنى، كائىناتنى، بولۇپمۇ قۇياشنى سۆيۈشۈم كامالىغا يەتتى.
ھەرتاڭ باغلار ئارقىسىدىن كۆتۈرۈلگەن قۇياشنى كۆرۈش، ئۇنىڭ
كائىناتقا سېپىۋاتقان نۇرلىرىدىن بەھرىمەن بولۇش نەقەدەر كۆڭۈللۈك
ئىدى ـ ھە! ئالتۇندەك تاۋلانغان نۇرلار ئاستىدا، قىزىل شەپەق ئاستا ـ
ئاستا يورۇق تۇمانغا ئايلىنىپ، ئۆستەڭدىكى سۇلار يالتىرايدۇ... قاراڭغۇ
باغلاردا قۇشلارنىڭ چاڭىلدىغان ئاۋازلىرى گۈللەرنىڭ ياقىلىرىنى چاك ئېتى-
دۇ... سەھەر شادلىقىدىن، ئوت باسقان ئېرىقلاردا سۇلار ژىلىقلايدۇ...
يېشىل يوپۇرماقلار، غۇژمەك ـ غۇژمەك ئالمىلار ئۆستىدىكى شەبنەملەر
سىمابتەك تىترەيدۇ... گۈللەرچۇ؟ ئاھ، گۈللەرنىڭ رەڭگا ـ رەڭ چاقنى-
شى كىشىگە تۇندىكى پادىچى گۈلخانلىرىنى ئەسلىتىدۇ... كەچتە بولسا،
قېرى مەزىننىڭ بوغۇق، زەئىپ ئاۋازدا ئەزان توۋلىشى كۆڭۈللەرنى مۇڭغا
تولدۇرىدۇ... مانا بۇ قۇياشلىق جاھانغا، يېشىل ھايانقا بولغان تۇنجى
مۇھەببىتىم ئىدى!...

ئوقۇتقۇچىلىق قىلىۋاتقان دەسلەپكى يىللاردا، سىز بىلەن
تونۇشتۇم... قۇمقايغاندىكى بىر ئىشنى زادىلا ئۇنتالمايمەن. نەمەت مىر-
زى ئىككىمىزنى بىر گۈرۈپپا قىلىپ قويغىنىدا، سىز ماڭا غەلىتىلا ئالايغاند-
ىڭىز... كىم بىلىپتۇ، بۇ تەرك ئېتىشنىڭ ئاخىرى بېرىپ ئىشىق سەۋدا-
سىغا ئايلىنىپ قېلىشنى!... ئورىملىقتا ئۆتكەن كۈنلەر... مۇڭدە-
شىش... سىردىشىش... تىكىلىپ قارىيالماي، كۆزلەرنى ئېلىپ قې-
چىش... تۇيدۇرماي ئۇلۇق ـ كىچىك تىنىش... ھەرىكەتلىرىمىز قولاش-
ماي، سۆزلىرىمىز راۋان بولماي دۇدۇقلاشلار... مانا بۇلار ئۇلۇغ روھنىڭ
يۇرەكلىرىمىزگە تۇيدۇرماي سىڭىپ كىرىشى ئىدى! مۇھەببەت قۇياشتەك
يارقىن، نۇرانە تۇيغۇدۇر، ئۇ ئاللانىڭ قۇتلىشىغا مۇيەسسەر بولىدۇ! مەن
تىپ ـ تىنچ تۇرغان قەلب كۆلۈمنىڭ خۇددى تاش تاشلىغاندەك بىردىن

تەۋرىنىپ، ئۇنىڭدىن ئۇنچىلەر چاچراغانلىقىنى ھېس قىلدىم. شۇنداق، يوشۇرالمايمەن، يۈرىكىم سىزگە تالىق بولۇپ قالغاندى! مانا بۇ گۈزەللىكنى سۆيۈشتەك يۈرەككە تالىق ئىككىنچى مۇھەببىتىم ئىدى! شۇنىڭدىن بېرى، بەكمۇ تېرەن، مەنىلىك، نازۇك ۋە نەپىس خىياللارنىڭ ئاشىقى بولۇپ ياشاپ كەلدىم. . . تەقدىرىمىز ئوڭغا تارتمىغانىدىكى، پات ـ پاتلا كېچىلىرى چىداپ بولمايدىغان يالغۇزلۇق ئازابىنى چېكىدىغان دەقىقىلىرىمىز بولۇپ تۇراتتى. دېرىزىمدىن يۇلتۇزلۇق كۆك ئاسمانغا باقاتتىم، تولۇن ئاي ئامۇتلۇقنىڭ ئۈستىدە ئېگىز كۆتۈرۈلۈپ ماڭا قارايتتى. ئۇ مېنى مەسخىرە قىلغاندەكمۇ، خەيرخاھلىق بىلەن ياش تۆككەندەكمۇ قىلاتتى. شېئىرىي ھېس ـ تۇيغۇلارنى قوزغايدىغان بۇنداق ئاق كېچىلەردە، يېنىمدا بىراۋلارنىڭ بولۇشىنى، ئايغا تەڭ قاراپ، شېرىن خىياللىرىمدىن تەڭ بەھىر ئېلىشىنى ئارزۇ قىلاتتىم، ئۇ يېنىمدا سۈكۈت قىلىپ تۇرسىمۇ، جەننەت ھۇزۇرىنى سەزگەن بولاتتى. . . ئېسىڭىزدىمۇ، بىر كېچىسى ئەلنامە يارلىقىنىڭ قومۇشلۇقىدىن ئۆتكىنىمىز؟ تۇيۇقسىز ئاياغ ئاستىمدىنلا ئورىكىگەن بىر ياۋا ئۆردەك قاتتىق غاقىلداپ پالاقلاپ ئۇچۇپ چىقتى. مەن قورققىنىمدىن چىرقىراپ سىزگە چاپلاشتىم. . . ئۇنىڭسىزمۇ، ئادەم تېنى ئەيمەنگۈدەك ئۇ يارلىقنىڭ ھەيۋىتىدىن پۈتۈن ۋۇجۇدۇمنى سۈر باسقاندى. مەن سىزنى، سىز مېنى قۇچاقلاپ قانچىلىك تۇرغىنىمىزنى بىلمەيمىز. . . شۇ ئىشنى ئويلىساملا، پۈتۈن تېنىم ئوت بولۇپ يانىدۇ. . . يۈرەكلىرىم تەرتىپسىز سېلىپ، قانداقتۇر بىر ھارارەت سىمابىتەك تەن ـ تېنىمگە تارقايدۇ. . . كۆيۈپ، پۈتۈن تېنىمدىن بىر سىقىم كۈل قالىدىغاندەك ھېس قىلىمەن. كونىلارنىڭ: «ئىشىق ئوتىنىڭ ئالدىدا دوزاخ ئوتى ئۇچقۇنچە يوق» دېگىنى دەرۋەقە راست ئىكەن!

ئەقىللىقىم كامىل! . . . مەن ئازغىنا ئۆمرۈمدىن ئېچىنمايمەن. نېمىشقا دەپ سوراۋاتامسىز؟ ھاياتىم گويا يۈز يىللىق، تۇمەن مىڭ يىللىق مەنالارغا، شېرىن خاتىرىلەرگە تولغاندەك، كۆڭۈلۈم توق، ئۆزۈم شادمەن! . . . ئەسلىدىمۇ ئاللا بۇ دۇنيا بەندىلىرىگە ئۇنچىۋالا كۆپ بەخت ۋە مەھىشەت ئاتا قىلمىغان! ئويلاپ كۆرۈڭا ئەزىزىم. . . ھېكمەت ـ گۈلزە-

با، مۇرات ـ زۇمرەت ۋە شەھەردىكى دوستلىرىمىز بىلەن قانچىلىغان ئۆچ-
مەس خاتىرىلەرنى قالدۇرمىدۇق؟ شېرىن ـ سۇخەن سۆھبەتلەردە بولۇپ،
دىللاردا مۇقەددەس ئابىدىلەرنى تىكلىمىدۇق؟ ئىككىمىز مۇڭ تۆكۈپ، كۆ-
ڭۈل باغلىرىمىزنىڭ تەشنالىقىنى قاندۇرمىدۇق؟ . . . سىز ئوتلۇق مۇھەببە-
تىڭىز بىلەن ماڭا هايات زوقىنى بەخش ئەتتىڭىز، ئادالەت ۋە پەزىلەتكە
خۇشتار يۈرىكىمگە مەلهەم بولدىڭىز! مەرىپەت دەريالىرىدىن بىلىم دۇرلىرد-
نى سۇزۇشتەك سائادەتنى تىل بىلەن ئىزهار قىلالمايمەن. ئىككىمىز ئاشۇ
دەريا ـ دېڭىزلارغا تەڭ شۇڭغىغاندۇق! ئەپسۇس، ناهايىتى ئەپ-
سۇس! . . . باشلىغان هىممەتلىك ئىشلىرىمىزنى ئاخىرىغا بىللە يەتكۈ-
زەلمىدۇق. مەن پەقەت شۇنىڭغىلا ئېچىنىمەن، ئارمان قىلىمەن، ئوتقا چۈش-
كەن قىلدەك تولغىنىمەن. . .

كامىل، پۇجى سايلىقىدىكى هىلىقى قورام تاش ئۈستىدە ئايغا قاراپ
ئولتۇرۇپ قىلغان سۆزۈم ئېسىڭىزدىمۇ؟ مەن ئىككىمىزنىڭ قوشۇلۇشىمىزغا
راستىنلا ئىشىنەلمەي قالغانىدىم. . . شۇ كۈنلەردە، سىزگە ئېيتمىغىنىم
بىلەن، چۈشلىرىم بۇزۇلۇپ، قىسمەت يۇلتۇزۇمنىڭ كۆچكەنلىكىنى، ئۇ-
نىڭ چەكسىز بوشلۇق ئىچىدە قاياقلارغىدۇر غايىب بولغانلىقىنى
كۆرگەنىدىم. . . ئاخىرى بولار ئىش بولدى. خالىق هېلىلا يېنىمدىن
چىقىپ كەتتى. ئۇ ئەتىگىچە ياخشى ئويلىنىشىمنى، بولمىسا پۈتۈن بوستاننى
قانغا بويىغان قولى بىلەن مېنى باش ئەگدۈرىدىغانلىقىنى ئېيتتى. مەن
ئۇلسەممۇ ئۇنىڭغا ئېگىلمەيمەن. . . شۇڭا، ئاخىرقى قارارغا كەلدىم، ئۇنى
سىزنىڭ خەنجىرىڭىز بىلەن ئۆلتۈرمەكچىمەن، مەقسىتىمگە يېتەلمىسەم،
ئۆزۈم بۇ دۇنيادىن ۋىدالىشىمەن. . . ئەسلىدە مەن نەبىگە زور ئۈمىد باغلىغا-
ندىم. بىراق خالىق ئۇنى ئۆلتۈرۈۋەتكەنلىكىنى ئېيتتى. ئەمدى ماڭا بىرلا
يول قالدى، ئۇ بولسىمۇ سىزنىڭ ساپ مۇھەببىتىڭىزنى ئېلىپ بۇ دۇنيادىن
كېتىش. . . سىزنىڭ قورام تاش ئۈستىدە هەدىيە قىلغان بىر ئۆپۈشىڭىز
ماڭا ئىككى دۇنيالىق هەمراه بولغۇسى! . . . كامىل، كۆپ هەسرەت چەك-
مەڭ! ئاچچىق ياشلارمۇ تۆكمەڭ. ئاللا قىسمەتلىرىمىزنى شۇنداق يارانقانە-
كەن، بىزدە نېمە چارە؟ . . . بايا ئولتۇرۇپلا كۆزۈم ئىلىنىپ كېتىپتۇ،

مەن گۈلزىبا، زۇمرەت، مۇراتلارنى ئاپئاشكارا كۆردۈم. . . بىر باغ ئىچىدە گۈلزىبا خان ئانامنى يەلپۈپ تۇرغۇدەك، ئاپئاق كىيىنگەن مۇرات بىلەن زۇمرەت: ‹خان ئانا، ئۆزلىرىنى تاۋاپ قىلىپ كەلدۇق. . . › دەۋاتـ قۇدەك. . . خان ئانام: ‹گۈلچىنىڭلار قىزىڭلارغا كىم قاراپ قالـ دى؟› دەپ سورىسا، ئۇلار: ‹سەئىدە ئاچامغا تاپشۇردۇق!› دېگۈدەك. شۇنداق كامىل، ھازىر مېنى گۈلزىبا، زۇمرەت، مۇرات، نائىبىلار كۈتۈپ تۇرۇۋاتىدۇ. . . ئىلاھىم، بۇ خېتىمنى سىزنىڭ قولىڭىزغا تەگسىكەن دەپ تىلەيمەن. . . ئەلۋىدا، مېنىڭ قەلب تەختىمنىڭ سۇلتانى كامىل!

سىزنىڭ بىتەلەي مەھبۇبىڭىز: نەفىسەدىن. . . »

كامىل خەتنى قايتىلاپ ئوقۇۋاتاتتى، ھېكمەت ئۇنى تاماققا تەكلىپ قىلىپ كىردى. دوستىنىڭ ياش تامچىلىرى ھۆل قىلىۋەتكەن يۈزىگە، ئىككى كۆن ئىچىدىلا جۇدەپ، تونۇغىسىز بولۇپ قالغان چىرايىغا، ئۆسۈپ كەتكەن ساقاللىرىغا قاراپ كۆڭلى بۇزۇلغان ھېكمەت كارىۋاتقا كېلىپ ئولتۇردى:

— مەرھۇمەنىڭ خېتىمۇ؟

— شۇنداق، مەتمۇسا ئەۋەتىپتۇ. . . — كامىلنىڭ ئاۋازى پۈتۈپ قالغاچقا، خىر- قىراپ ئارانلا سۆزلىدى، — دوستۇم ھېكمەت، مەنمۇ ساڭا ئوخشاش بولدۇم. . . نەفىسەدىن ئايرىلىپ قالدىم. . . ئۇ پەرىزات جەننەت تامان ئۇچۇپ كەتتى! . . .

كامىل دوستىنى قۇچاقلاپ ئۇن قويۇپ يىغلىدى، ئۇ پۈتۈن ۋۇجۇدىنى لەرزىگە سېلىۋاتقان يىغىدىن جالاقلاپ تىتىرەيتتى، «نەفىسە. . . ئاھ، نەفىسە! . . .» دېگەن سۆزنى ئۇزمەي تەكرارلايتتى.

— بىزنىڭ قىسمەتلىرىمىز ئوخشاشكەن دوستۇم، — كامىل خەتنى ھېكمەتكە سۇندى، — بۇنى ئوقۇپ باققىن!

ھېكمەت خەتنى باشتىن ـ ئاخىر ئوقۇپ چىقتى، ئوقۇغانسېرى، گۈلزىبانىڭ ئۆزىگە قالدۇرغان خېتى ئۇنىڭ ئېسىدىن كەچمەكتە ئىدى. ئۇنىڭدىمۇ مەرھۇمە ئازغىنا ھاياتىدىكى بەخت ۋە بەختسىزلىكلىرىنى، خۇشاللىق ھەم قايغۇلىرىنى بايان قىلغانىدى.

— خالىق دېگەن مەلئۇننىڭ نەبىنى ئۆلدى دېگىنىنى قارا! — دېدى ھېكمەت خەتنى كامىلغا قايتۇرۇپ، — ئۇ تېخى ھايات تۇرسا؟ . . .

— ئۆلمىدى؟ . . .

كامىل تۇتۇلغاندىن كېيىن، ئۇرۇشقا قوماندانلىق قىلىۋاتقان خالىق ئۇنى «ئابدۇنە-يىم» گە تاپشۇرۇپ، سولاپ قويۇشنى بۇيرۇغاندى. باشلانغۇچ مەكتەپتىكى ئۇ ئۆيگە كىمنىڭ سولانغانلىقىنى «ئابدۇنەيىم» ، تۇردى ھېكىم ھەم ھېلىقى قاراۋۇللارلا بىلەت-تى. پەنجىرىدىن پولات ھەرىنى كىمنىڭ تاشلاپ بەرگەنلىكى خالىقنى ئويلاندۇرۇپ قويدى. ئۇ پەنجىرە تۇۋىدىكى ئىزلارنى بېقىۋېتىپ، ھەربىيچە ئاياقنىڭ نەم توپىغا موردەك بېسىلغان ئىزىنى كۆرۈپ قالدى. ئۇنىڭدىن باشقا ئىككى ئىزنىڭ كىمنىڭ ئىكەنلىكى ئۇنىڭغا ئايان ئىدى. مۇھىم بولغىنى، كامىلنىڭ تۇتۇلغانلىقىدىن خەۋىرى بولمىغان نەفسىگە كىم خەۋەر يەتكۈزەلىدى؟ . . . ئۇ چاغدا ئامۇتلۇقنىڭ قاراۋۇللىرىنى كۆچەيتىشنى تەلەپ قىلىپ چىقىپ كەتكەن ئادەم پەقەتلا «ئابدۇنەيىم» ئىدى! . . . خالىق ئامۇتلۇقنى ساقلىغان قوراللىقلارنى ئىنچىكە سوراق قىلىش ئارقىلىق، ئىشنىڭ تېگىگە يەتتى. ئۇ كېرىموفنىڭ: «بۇ گۈلزىبانىڭ ئۆكىسى» دېگەن ۋاقىتىدا ئىشەنمىگەن-لىكى، سەل قارىغانلىقىغا قاتتىق پۇشايمان قىلدى. شۇ كۈنى كەچتە، مەتمۇسا ئالاقزاد-لىك بىلەن نەبىنىڭ قېشىغا كەلدى.

— دەرھال قاچ ئۇكا، مۇشۇ تۇرقىدىلا، — دېدى مەتمۇسا جىددىيلەشكەن ھالدا، — خالىق، تۇردىلار قوراللىقلارنى ئېلىپ كېلىۋاتىدۇ. . . سېنى تۇتماقچى. . .

نەبى خالىقنىڭ ئېتىنى مىنىپ تراكتور پونكتىنىڭ دەرۋازىسىدىن چىقىپ تۇراتـ-تى، قوراللىقلار يۈگۈرۈشۈپ كېلىپ قالدى. بىراق، تۆمۈر پرۇكىلاتلىق ئاپتومات تىرىلداپ سايرىۋىدى، ھەممىسى دۈم يېتىۋالدى. نەبى ئات ئۈستىدە تۇرۇپ ئاپتوماتنى سايرىتىپ، بوستان بازىرىدىكى قاتمۇقات پوستلاردىن بۆسۈپ چىقتى ـ دە، لايقىغا قاراپ قۇيۇندەك ئۇچۇپ كەتتى. . .

— بۇ ئىشلارنى سەن قاچان ئۇقتۇڭ؟ — سوردى كامىل.

— مەن ھاۋا ئارمىيىسى قىسمىدا چېغىمدا، ئۇ مېنى ئىزدەپ كەپتىكەن. . . لېكىن، نەفسە ھالالىغا كەلگەندە، بۇ ئىشنى ئۇنىڭغا دېيىشنى ئۇنتۇپتىمەن. نەبى ھازىر سۇ ئىدارىسىدە. . .

— ھېكمەت، ئۆز ۋاقىتىدا مۇراتنى ئەيىبلىگەنلىكىمدىن نومۇس قىلىۋاتىمەن، — دېدى كامىل كۆزلىرىنى قىسقان ھالدا، — مەن ئەمدى قولۇمغا قورال ئالىمەن. نەفسە ئۇچۇن، ئون جېنىم بولسىمۇ دوغا تىكتىم. . .

كامىلىنىڭ چىرايى خەسىدەك ئاقىرىپ كەتكەن بولۇپ، قاپقارا قويۇق ساقاللىرى ئاق قەغەزگە تۆكۈلگەن قارا سىياھدەك تۇراتتى. ئۇنىڭ ھازىرقى ھالىتىدە، نەسىھەت، چىرايلىق سۆز، تەنبىھ دېگەنلەرنىڭ كار قىلمايدىغانلىقىنى ھېس قىلغان ھېكمەت دوستىغا قارىدىيۇ، ئۇنچىقمىدى. . .

قەرزىنى تېرىسى بىلەن تۆلىگەن بۆرە

1970 ـ يىلى كىرىشى بىلەن، دەھشەتلىك قارا سوغۇق باشلاندى. پۈتۈن ئەتراپ ئاپئاق قىراۋ بىلەن پۈركەلگەندى. ئەمما زىمىستان قىشنىڭ زەھەردەك چېقىپ تۇرغان شىۋىرغانلىق جۈدۈنلىرى كىشىلەر قەلبىدىكى شادلىقنى توڭلىتالمىدى. ھەممىنىڭ ئاغزىدا، «ئۇرۇش توختاپتۇ»، «لىيەنجىەن[1] بۇدۇي ھەر ئىككى تەرەپنىڭ قوراللىرىنى يىغىۋېتىپتۇ» دېگەندەك خەۋەرلەر تارقىلىشقا باشلىدى. مەركىزىي مەدەنىيەت ئىنقىلابى ئىشخانىسىدىن مەملىكەت بويىچە تارقىتىلىۋاتقان: «ئىنقىلابنى تۈتۈپ، ئىشلەپچىقىرىشنى ئىلگىرى سۈرۈش»، «ئوقۇشنى ئەسلىگە كەلتۈرۈپ، ئىنقىلاب قىلىش»، «دازا-چاڭ» (ئۇرۇش، چېقىش، بۇلاش) نى دەرھال توختىتىش» دېگەندەك ھۆججەت، ماتېرىـ يالىلار ئارقا ـ ئارقىدىن كېلىشكە باشلىدى. گۇلباغدىكى بارىكادىلار، قۇم تاغارلىرىدا ياسالغان ئىستىھكام، پوتەيلەر ئېلىپ تاشلاندى، بىر قىسىم قوراللار يىغىۋېلىندى. لېكىن، بۇنىڭلىق بىلەن، ئەلەم كۈرىشى توختاپ قالمىدى. ھەر ئىككى تەرەپنىڭ ئورۇمچى ۋە بېيجىڭدىكى قارا كاتىۋاشلىرىنىڭ ئاستىرتتىن يەل بېرىشى، ھەرخىل

---

① لىيەنجەن بۇدۇي — «208 ـ قىسىم»، «780 ـ قىسىم»، «ھاۋا ئارمىيە 752 ـ قىسمى»، خوتەن شۆبە ھەربىي رايونىنىڭ گارنىزون قىسىملىرىدىن تەركىب تاپقان «بىرلەشمە جەڭ قىلىش قىسمى». سۇ ئىدارىسى يەتمىش كۈن قورشاۋدا قالغاندا، قورشاۋنى بىكار قىلىش ئۈچۈن قۇرۇلغان. ئۇلار ئىسىرـ لەرنى، جەسەتلەرنى ئالماشتۇرۇش، ھەر ئىككى تەرەپنى بەزى مەسىلىلەردە كېلىشتۇرۇش، ھەددىدىن ئاشقان تېررورلۇقلارنى چەكلەش ئىشلىرىنى قىلاتـ تى، بىراق، ھەر ئىككى تەرەپ كۆپ ھاللاردا ئۇلارنىڭ بۇيرۇقىنى ئاڭلىمايتـ تى.

تەشۋىق ۋەرەقىلىرىنى ئەۋەتىپ كۆشكۆرتىشى ئارقىسىدا، خىل قوراللار بىلەن قوراللا-
غان بىر قىسىم ئىسيانكارلار سۇ ئىدارىسىنى بېسىپ يېتىۋالدى. لىيەنزۇكسىدىكى
ئىنقىلابچىلار ۋىلايەتلىك كومىتېتتىن چىقىپ كەتمىدى. ھەر ئىككىلا تەرەپنىڭ شوئار-
لىرى ئوخشاش ئىدى. لېكىن چۈشەنچىلىرى ئوخشىمايتتى. ئۇلار: «بۇرژۇئازىيىنىڭ
گۇرۇھ سىستېمىسى»، «لۇشيەن مەسىلىسى ھەل قىلىنمايدىكەن، ئاداققىچە ئېلىشى-
مىز»، «خاتا لۇشيەن ئۈچۈن ئىشلەپچىقارمايمىز» دېيىشىپ، لىيەنجەن بۇدۇينىڭ ھەر-
بىيلىرىنى ئۆز بازىلىرىغا كىرگۈزۈشمىدى. ئىككىلا تەرەپباز تەشكىلات پايتەخت ۋە
ئاپتونوم رايوندىكى كاتتىۋاشلىرىنىڭ يولىيورۇقى بويىچە، ئۆز كۆزقاراشلىرىدا چىڭ
تۇرماقتا ئىدى. ھەتتا ئۇلار ماۋجۇشىنىڭ ئىنقىلابىي ئاممىنىڭ چوڭ بىرلىششىنى
ئەمەلگە ئاشۇرۇش توغرىسىدىكى يولىيورۇقلىرىنى «كېلىشتۈرمىچىلىك»، «مۇرەسسە-
چىلىك»، «مادارا قىلىش» دەپ، ئاشكارا قارشىلىق قىلىشتى. . .

بوستان ئوتتۇرا مەكتىپىدىكى «ئىسيانكار دېھقانلار سىلىكبۇسى» لىيەنجەن بۇدۇي-
نىڭ بېسىمى بىلەن چىقىپ كەتتى. ئۇرۇشتىن بىزار بولغان كۆپ ساندىكى دېھقانلار
ئۆز ماكانلىرىغا قايتىشتى. بىر قىسىملىرى جۇ رۇئىفا بىلەن مەخمۇتنىڭ يېتەكچىلىكى-
دە، يۇقاقۇن، باغچى كەنتلىرىگە ئىستىھكام قۇرۇپ بېكىنىشتى. تېخىچىلا بوستاننىڭ
ھوقۇقىنى ئىگىلىشنى خام تەمە قىلىپ يۈرگەن خالىق ئۆز قوشۇنلىرىنى ئايرىپ چە-
قىپ، تۇنۇنگە ئورۇنلىشۋالدى. ئۇ، پۇرسەت تېپىپ، بوستاننى قايتا چاڭگىلىغا
ئالماقچى ئىدى، بىراق، ئىز قوغلاپ قوراڭ تاپشۇرۇشقا بېسىم ئىشلىتىۋاتقان لىيەنجەن
بۇدۇيدىن ئەندىكىپ، قول سالالمايۋاتاتتى. ئۇ، شەھەردىكى قوراڭ تاپشۇرمىغان ئىككى
تەرەپباز تەشكىلاتنىڭ سۈركىلىشىنى، قايتا ھەرىكەت قوزغىشىنى كۈتۈپ تۇراتتى.
ئەمما، ئۇنىڭ قوشۇنلىرى ئاز قالغاندى. ئۇزۇن ۋاقىت ئۇرۇشۇش، دۇم يېتىپ -
دۇم قوپۇش، ئاچ - توق قېلىش، يىللاپ سۇ كۆرمىگەن بەدەنلىرى پىتلارغا يەم بولۇپ
قوتۇر بولۇپ كېتىشتەك ئازابلارغا چىدىمىغان دېھقان ياشلىرى قوراللىرىنى تاشلاپ،
كېچىلىرى تۇركۈملەپ قاچماقتا ئىدى. شۇڭا، خالىق بىر كۈنى قىرىقتەك قوراللىقلىر-
نى يىغىپ، ئۇلارغا ئىنقىلاب ۋەزىيىتىدىن دوكلات بەردى. ئۇنىڭ سۆزلىرى
غەيرەت - شىجائەتنى ئاشۇرۇش، غەلىبە قىلىشقا قارىتا ئۇمىدۋار بولۇش توغرىسى-
دا بولماي، پۈتۈنلەي قورقاق سېلىش، كېيىنكى پاجىئەلىك قىسمەتلەرنى پۇرىتىش،
كۆزگە كۆرۈنمىس زەنجىرلەر بىلەن چىرماش مەزمۇندا بولدى.

ۋىلايەت، ناھىيە ياكى گۈڭشىلاردا بولسۇن، «چوڭ بىرلىشىش» ئەمەلگە ئاشقاندا،
ئىنقىلابىي كومىتېتنىڭ رەھبەرلىك بەنزىسىگە ئىككى تەرەپباز تەشكىلاتتىن سايلانغان

كىشىلەر قاتىنىشىپ ھوقۇق يۇرگۈزەتتى. ئەگەر بىر تەرەپ يوقىلىپ، بىرلا تەشكىلات ئۈستۈنلۈكنى ئىگىلىسە، ئىنقىلابىي كومىتېتنىڭ ھوقۇقى شۇ تەشكىلات كىشىلىرىنىڭ قولىدا بولاتتى ـ دە، ئۇلار قارشى تەرەپنىڭ ئادەملىرىنى بىر-بىرلەپ تارتىپ چىقىرىپ: «ئۇرۇش، چېقىش، بۇلاشقا قاتناشتىڭمۇ ـ يوق؟» ، «قانچە ئادەمنى ئۆلتۈردۇڭ؟» ، «پارتىيىگە قارشى جىنايەتلىرىڭنى سۆزلە!» دەپ، ئۇلارغا ھەممە بالايىبەتتەرلەرنى ئارتىپ، ئەدىبىنى بېرەتتى، ھەتتا دېلو تۈرغۈزۈپ، قانۇنىي چارىلەرنى كۆرەتتى. بۇنىڭ ئۈچۈن، بىر تەرەپنى يوقاتماي تۇرۇپ، «ساۋاۋەت» كە ئېرىشكىلى بولمايتتى.

دادۇي ئىشخانىسىنىڭ قورۇسىدا تىترىشىپ ئولتۇرۇشقان قوراللىقلارنىڭ باشلىرى چۈشۈپ كەتتى. خالىقنىڭ سۆزلىرى ئۇلارنىڭ ئاشقازانلىرىدا ئوغىدەك ئۇيۇپ قالماقتا ئىدى. ئەلۋەتتە، ئۇرۇش بولغانىكەن، سەن ئۇنى ئاتمىساڭ، ئۇ سېنى ئاتىدۇ، ئوق دېگەننىڭ كۆزى يوق، ياخشى ـ ياماننى ئايرىپ ئولتۇرمايدۇ. . . بېسىۋالغان يەرلىرىڭدە، سودا سارىيى، ئاشلىق پونكىتى، ئائىلىلىكلەرنىڭ ئۆيلىرىنى بۇلىماي، تالىماي، قارشىلىق قىلغانلارنى ئاتماي، ئۇرماي مۇمكىن ئەمەستە! جەڭ غەنىيمەتلىرىنى ئېلىش، ئولجىغا ئىگە بولۇش ئۇرۇشنىڭ يارىشىقى ئەلۋەتتە! . . . باشقىلار ئېلىۋاتسا، سەن بىر چەتتە قول قوشتۇرۇپ تۇرساڭ بولامدۇ؟ ئالمىساڭمۇ ئاخىرقى ھېسابتا ئوخشاشلا «مەسچىتكە چىشقان قارا ئىت» بولۇپ قالىسەن. چۈنكى سەنمۇ شۇلارنىڭ ئارىسىدىكى قارا كۆسەي تۈتقانلارنىڭ بىرسى ـ دە! . . .

ـ سىلەر ئويلاپ بېقىڭلار، ـ دېدى خالىق گېلىنى قىرىپ، ـ ئادەم ئاتمىدىم، ئۇرۇش، چېقىش، بۇلاشقا قاتناشمىدىم دېيەلەمسىلەر؟ سىلەر ئۇنى يالغۇز قىلمىدىڭلار ـ دە! ئەگەر ھوقۇق ۋاڭبالارنىڭ قولىغا ئۆتۈپ قالسا، قىيناققا چىدىمايى، بىر ـ بىرىڭلارنى ئايانماي ساتسىلەر، ئۆزۈڭلەرنى قۇتقۇزۇپ قېلىش ئۈچۈن، ئىتتىك تالىشىسىلەر، بوغۇشىسىلەر! ۋاڭبالار تاماشا كۆرۈپ، كۆڭلىنى ئاچىدۇ. . . مانا بۇ مۇشۇككە ئويۇن، چاشقانغا قىيىن دېگەن گەپ بولىدۇ.

قوللىرىنى قۇچاقلىشىپ داق يەردىلا ئولتۇرۇشقان قوراللىقلار ئالدىدا پۇتلىرىنى كېرىپ، قوللىرىنى شىلتىپ سۆزلەۋاتقان خالىق بىر تال تاماكا ئېلىپ تۈتاشتۇردى. ئۇنىڭ مۇرىلىرىدىن چاپراس ئۆتكۈزۈلگەن ۋۇجۇاڭدەيلىرى، كەڭ كەمىردە ئېسىلىپ تۇرغان غىلاپلىق يان قورالى، ئۇزۇن قونچىلىق خۇرۇم ئۆتۈكى ئۇنى ئۇرۇشلاردا پىشىپ ـ يېتىلگەن قوماندانغا ئوخشىتىپ قويغاندى.

ـ «ئۇرۇش توختىتىش» ، «قورال تاپشۇرۇش» مەسىلىسىدە، ۋاڭبالار نېمە ئۈچۈن جان ـ جەھلى بىلەن قارشىلىق قىلىدۇ، سۇ ئىداراسىنى بېسىپ ياتىدۇ؟ ـ

خالىق غەزەپ بىلەن ۋارقىرىدى، — ئۇلار بىزنى ئۇزۇل ـ كېسىل يوقاتماقچى! قۇمۇلـ دىكى قانلىق پاجىئە بۇنىڭغا پولاتتەك پاكىت بولالايدۇ. . .

قۇمۇلدىكى قوغدىغۇچى تەشكىلاتنىڭ ئىنقىلابچىلىرى ئىسيانكارلارنىڭ قورشاۋىدا قالغانىدى. ئىسيانكارلارنى سىرتتىن يەنە قوغدىغۇچى تەشكىلاتنىڭ ئادەملىرى، ئۇلارنى بولسا يەنە ئىسيانكارلار قورشىۋېلىشتەك قاتمۇ قات چەمبەر ھاسىل بولۇپ، قانلىق جەڭ يۈز بەرگەن. ئۇلارنى تارقىتىش، قورشاۋنى بىكار قىلىش ئۈچۈن، ھاۋا ئارمىيە قىسىملىرى ھاۋادىن بېسىم ئىشلەتكەنىدى. خالىق ئۇنى كۆپتۈرۈپ سۆزلەپ، قوراللىقـ لارنىڭ غەزىپىنى قوزغىماقچى بولدى.

— ئىسيانكار باندىتلار، — دېدى خالىق ۋارقىراپ، — بىزنىڭ ئادەملىرىمىزنى بومباردىمانچى ئايروپىلان ئارقىلىق ئوققا تۇتۇپ، بومبا تاشلاپ، ئۇلارنى ساينىڭ تېشـ دەك يانقۇزۇۋەتتى. قانلار دەريادەك ئاقتى، ئۆلۈكلەر تاغدەك دۆۋىلەندى. . . مۇشۇنداق بىر ۋەزىيەتتە، ئۇلارنىڭ ئالدام خالتىسىغا چۈشۈپ، ئۇرۇش توختاتساق، قورال تاپشۇرـ ساق، ئۆزلىكىمىزدىن بوينىمىزنى قىلىچنىڭ تىغىغا تۇتۇپ بەرگەن بولىمىز. . . قاراڭـ لار، مانا بۇ ۋاڭبا باندىتلىرىنىڭ يېقىندا تارقاتقان تەشۋىقات ۋەرىقى، — خالىق بىر پارچە قەغەزنى پۇلاڭلاتتى، — بۇنى ئاڭلىغىنىڭلادا، دۈشمەننىڭ قىلىچىنى ئۆمۈلاقمان بىلەۋاتقانلىقىنى ھېس قىلالايسىلەر!

خالىق تەشۋىقات ۋەرىقىنى ئالدىرىماي يۇقىرى ئاۋازدا ئوقۇدى، ھەتتا كۆپ يەرلىرـ نى قايتىلاپ چۈشەندۈردى. بولۇپمۇ ئۇ ئاخىرقى سەھىپىلەرنى ئىنتوناتسىيە بىلەن ئوغىنىدا، قوراللىقلار جىمىپ كەتتى. . .

. . . «ئۇرۇش توختىتىش، قورال تاپشۇرۇش، باۋخۇاڭپەيلەرنىڭ كاپىتالىزم يولىغا ماڭغان ھوقۇقدارلارنى قوغداش يولىدىكى ھىيلە ـ نەيرەڭدۇر. بۇ توغرىدا جىياڭ چىڭ: ‹شىنجاڭدا، يۇقىرىدىن تۆۋەنگە قەدەر، بۇرژۇئازىيىنىڭ چېكىندۈرۈش تەتۈر ئېقىمى بار. . . شىنجاڭ ئۇزۇل ـ كېسىل قالايمىقان بولمىدى، زىددىيەت كەسـ كىنلەشمىدى، چالا ـ پۇلا بولۇپ قالدى، بۇ قېتىم زىددىيەتنى كەسكىنلەشتۈـ رۈش كېرەك. . . › دەپ يولىيورۇق بەردى. شۇنداقلا: ‹كاپىتالىزم يولىغا ماڭغان ھوقۇقدارلار ئۈستىدىن ئون ئىككى بال تەيىنىڭ بورىنى چىقىرىش، ئۇلارنى كېچىسى ئۇخلىيالمايدىغان، كۈندۈزى ئولتۇرالمايدىغان قىلىۋېتىش، ئۇنداق ـ مۇنداق خاتالىق يۈز بېرىشىدىن قورقماسلىق، ئىش قىلىپ، سامساقنى قازغاندا ئىزىلىدىغان گەپ، شۇنداق ئىش› دەپ ئاگاھلاندۇردى. . . »

خالىق باشلىرى چۈشۈپ كەتكەن قوراللىقلارغا تەكشى قارىدى. ئۇلارنىڭ كىر

بىسىپ كەتكەن مەينەت يۈزلىرىدىن قورقۇش، ئۇرۇشتىن بىزار بولۇش ئالامەتلىرى چىقىپ تۇراتتى. پەقەت دادۇينىڭ ئىغىر ئەمگىكىدىن، زاغرا، ئۇمىچىدىن سەسكىنىپ تۇرغان بىر قىسىم قوراللىقلارلا ئۇرۇشتىكى بۇلاڭ ـ تالاڭ، ئولجا، مەئىشەتلەرگە دەندەپ قالغاچقا، خالىقنىڭ سۆزلىرى ئۇلارغا خۇددى مەست قىلىش دورىسىدەك تەسىر قىلماقتا ئىدى.

— ئۇرۇش توختىتىش، قورال تاپشۇرۇش — ژاڭبا باندىتلىرىغا تەسلىم بولۇش دېگەن سۆز، — دېدى خالىق تەشۋىق ۋەرىقىنى يانچۇقىغا سېلىۋېتىپ، — قورالنى تاشلاپ قاچقانلار ئىنقىلابتىن يۈز ئۆرىگەن خائىنلاردۇر. ئۇلارغا دۈشمەنمۇ رەھىم ـ شەپقەت قىلمايدۇ. سىلەر شۇنىڭغا ئىشىنىڭلاركى، بىزنىڭ قوشۇنىمىز تېخى كۆپىيىدۇ، زورىيىدۇ. ژاڭبا باندىتلىرىنىڭ ئۆزۈل ـ كېسىل يوقىلىش ۋاقتى يېتىپ كەلدى. ئىنقىلابتىن كېيىن، ھەرقايسىڭلار شياۋدۇي، دادۇي، گۇەنلىچۇي، ھەتتا گۇئۇشې كادىرلىرىدىن بولۇپ، ھوقۇق يۈرگۈزىسىلەر! . . .

خالىق قوراللىقلارنىڭ كەلگۈسى «بەخت ـ ئىقبالى» توغرۇلۇق يەنە سۆزلەۋەرگەنـ مۇ بولاتتى، بىراق باياتىندىن بېرى يۈز ـ قۇلاقلارنى ھەرىدەك چېقىۋاتقان سوغۇق شامال بارغانسېرى ئىتتىكلەپ، قار ئۇچقۇنداشقا باشلىدى. پۇت ـ قوللىرى ئۇيۇشۇپ كەتكەن قوراللىقلار ئورۇنلىرىدىن تۇرۇشۇپ، چۈشلۈك تاماققا تارقاشتى. ئۇلار تۆڭلۈك ۋە ئىشىك يورۇقلىرىدىن ھور چېقىۋاتقان ئاشخانا ئۆيىگە دۈگدەرشىپ كىرىپ كېلىشتى. مەتمۇسا تۆمۈر پرۇكىلاتلىق ئاپتوماتىنى مۈرىسىگە ئېسىپ كوچىغا مېڭىۋىدى، داستـ خان كۆتۈرگەن مەلىكە سايىپخان دادۇي قورۇسىغا كىرىپ كەلدى. تېخىچىلا ھويلا ئوتتۇرىسىدا تېڭىرقاپ تۇرغان خالىق بۇ بوغماق ئايالنى كۆردى، ئۇنىڭ كۆزلىرى ھاياسىزلىق ئىلكىدە ئوينىدى، ئۇ، تۈكۈرۈكىنى يۇتتى. مەلىكە سايىپخاننىڭ ئېڭىكىـ دىن ئۆتكۈزۈپ چىگىۋالغان گەرىس ياغلىقىنىڭ ئوستىگە ئۇششاق قار ئۇچقۇنلىرى قونغان بولۇپ، تومپىلاق مەڭزلىرى قىزىرىپ كەتكەندى. ئۇ مەتمۇساغا قاراپ يېقىمـ لىققىنا كۈلۈمسىرەپ قويدى. بۇ ئىككىسىنىڭ بوي ـ تۇرقى قىرقىپ قويغاندەك تەڭ ئىدى. بىراق مەتمۇسا تەمبەلرەك كۆرۈنەتتى. ئايالنىڭ ئۆزىگە قاراپمۇ قويمىغانلىقىدىن خورلۇق ھېس قىلغان خالىق ئورنىدىن قوزغالماي، ئۇلار كىرىپ كەتكەن ياتاققا چەكچىيىپ قاراپ قالدى.

مەتمۇسا كۆرپىسىنى ئېچىپ سالدى. مەلىكە سايىپخان پاختىلىق چىبەرقۇت چاپـ ىنىنى سېلىۋېتىپ داستىخاننى ئاچتى. ئۇ بېھى باسقان پولۇ ئېلىپ كەلگەندى. تۇنۇنـ لۇكلەرنىڭ تېرىلغۇ يەرلىرىنىڭ يېرىمى دېگۈدەك شاللىق بولغاچقا، ئۆيلىرىدىن گۈرۈچ

ئۆكسىمەيتتى، لېكىن شالنى سوقىدا ئاقارتقاچقا، گۈرۈچى قىزىل ھەم ئۇۋاق ئىدى. شۇنداقتىمۇ پولۇسى ئوخشايتتى. مەلىكە سايىپخان تاپسىدىكى ئىۋرىقنى ئېلىپ، مەتمۇسانىڭ قولىغا سۇ قۇيۇپ بەردى. بۇنداق قولىغا سۇ بېرىش، چاپان ـ تەلپەكلىرىنى سالدۇرۇپ قوزۇققا ئىلىش، كۆرپىگە ئولتۇرغۇزۇپ ئالدىغا ئىسسىق تاماق ئېلىپ كېلىش، «ھارمىغايلا» دەپ ھالىغا يېتىش مەتمۇساغا ئەر ـ خوتۇنلۇق ھۇزۇرىنى بەخشەندە قىلىپ، ئۇنىڭ ئائىلە باشلىقلىق غۇرۇر ـ ئىپتىخارىنى قوزغايتتى.

— ئەجەپ جۇدۇن بولۇپ كەتتى، — دېدى مەلىكە سايىپخان بېھىنى پارچىلاپ، — قېنى ئىسسىقىدا يەۋېلىڭ!

— شۇڭا پولۇ ئېتىپ ئېلىپ كەپسىز ـ دە؟ — مەتمۇسا ئايالدىن سۆيۈندى، — بالىنى ئېلىپ كەلمەپسىزغۇ؟

— ھاۋا بەك سوغۇق، ئۆيدە قالدۇرۇپ قويدۇم. . . بولمىسا، داداشنىڭ قېشىغا بارىمەن دەپ خېلى غەلۋە قىلدى. . .

ئۇلار ئەنە شۇنداق ئىناق ئەر ـ خوتۇنلاردەك سىزلىشىپ گەپلىشەتتى، لېكىن تېخى ئەر ـ خوتۇن ئەمەس ئىدى. مەتمۇسا مەلىكە سايىپخان بىلەن تونۇشقان بىر يىلدىن بېرى، ئۇ ئانا ـ بالىنى پات ـ پاتلا يوقلاپ تۇردى، تۇرمۇشىدىن خەۋەر ئالدى. ئۇلار، ئۇرۇش توختىغان ھامان توي قىلىشماقچى بولۇشتى. ئۇلار قانچە تەقەززا بولغانسېرى، لەنىتى ئۇرۇش توختايدىغاندەك ئەمەس ئىدى. خالىق ئىككىنچى قېتىم تۇنۇننى بازا قىلىپ يانقاندىن كېيىن، مەتمۇسا ئۇنىڭ مەلىكە سايىپخانغا ئاچكۆزلۈك بىلەن قاراپ يۈرگەنلىكىنى سېزىپ، ئەندىشىگە چۈشۈپ قالدى. شۇڭا، ئۇ بۇ مېھرىبان ئايالغا: «سىز كەلمەڭ، مەن ئۆزۈم بارىمەن» دەپ قانچە قېتىم ئېيتقان بولسىمۇ، مەلىكە سايىپخان بەزىدە ئۇنىڭغا تاماق ئېلىپ بۇ يەرگە كېلەتتى.

— خا سىلىڭ دېگەن باشلىقىڭلار ئەجەپ كۆزى يامان ئادەمكەن، — دېدى مەلىكە سايىپخان يىرگەنگەندەك قىلىپ، — ئادەمگە ئوغرىدەك قارايدۇ. . .

— شۇڭا، سىزنى كەلمەڭ دېمىگەنىدىم؟ — مەتمۇسا ئېغىر پۇشۇلدىدى، — لېكىن گەپ ئاڭلىمايسىز.

— ئاشخانىنىڭ ئۈمىچى بىلەن يۇنىدىدەك سۈيۇق ئېشىنى ئىچىپ، سوغۇقتا چۈلدەرەپ قالمامسىز؟ — مەلىكە سايىپخان يالتىدە مەتمۇساغا قارىدى، — ياكى ئۆزىڭىز ھەر كۈنى بېرىپ تۇرمايسىز. . .

— سەۋر قىلىڭ مەلىكەم، بىرگە بولىدىغان كۈنلەرگە ئازلا قالدى.

— «ئازلا قالدى» دەيسىز. . . قاچان تۈگەيدىكىن تاڭ بۇ «ئاز قالدى»؟ ھە،

راست، باشقا يەرلەردە قوراللارنى يىغىۋاپتىمىشقۇ؟ ئۇرۇش توختايدىكەن دېگەن گەپمۇ بار، — مەلىكە سايىپخان تامغا يۆلەكلىك قوراغا قاردى، — بۇ كۆسەينى تاپشۇرۇپ بېرىپ، ئاشۇ ۋارى ـ ۋاردىن قول ئۈزسىڭىز بولمامدۇ؟

— مېنى بۇ سەرسانلىقنى ياخشى كۆردۇ دەپ ئويلامسىز؟ — دېدى مەتمۇسا قولىنى سۈرتۈۋېتىپ، — «كىچىككىنە بىر ئىشىم بار»، شۇنى قىلىۋالمىسام، ئۆمۈر بويى پۇشايماندا ئۆتىمەن. . . خۇدا بۇيىرسا، ئۇنىڭغىمۇ ئاز قالدى. . .

مەلىكە سايىپخان «كىچىككىنە ئىش» نى سۈرۈشتە قىلىش ئۈچۈن، ئاغزىنى ئۆمەلـ لەپ تۇراتتى، خالىق ياتاقتا ھەجىيىپ كىرىپ كەلدى. ئۇنىڭ تەلۋە كۆزلىرى شەھۋانـ يەت ئۇچقۇنلىرىنى چاچراتقىنىچە، ئايالنىڭ تولغان بەدىنىگە ھاياسىزلىق بىلەن قادالـ دى. ئايالنىڭ گىلەمنىڭ يۈڭ يىپىدىن توقۇلغان بېغىررەڭ پوپايكىسى مۈڭگۈزدەك كۆتۈرۈپ تۇرغان كۆكسى، ئۇركۈپ تۇرغان قوڭۇر چېقىر كۆزلەر، يىرىلغان قىپقىزىل تومپىلاق مەڭزى، تومتەك بىلەكلەر خالىقنىڭ شەيتىنىنى قوزغاپ، يۈرىكىنى ئويناتتى.

— مەتمۇسا، بۇنداق پولۇ بىلەن باقىدىغان كۆيۈمچان ئايالنى كۆرۈپ، ساڭا ھەسەت قىلغۇم كېلىۋاتىدۇ، — نومۇسسىز خالىق قوللىرىنى گىرەلەشتۈرۈپ، چاترىقىنى چاڭـ گاللىغىنىچە گىدىيىپ تۇراتتى، — بۇ چاغقىچە ئالغان ئوننەچچە خوتۇنۇڭ ئىچىدە ساڭا كۆيۈندىغان بۇنچىلىك بىرسى چىقمىغان بولغىيىتتى؟ . . .

— راست دەيسەن خا سىلىك، — خالىقنىڭ ئوتقۇيرۇقلۇق قىلىۋاتقىنىغا غەزىپى كەلگەن مەتمۇسا ئۇنىڭغا ناھايىتى قوپال تەگدى، — ئۆمرۇمدە مەلىكەمدەك ئىچكۆيەر بىر ئايالغا ئېرىشەلمەي، ماڭمىغان يولۇم، كىرمىگەن كوچام قالمىدى. مانا ئەمدى خۇدايىم بەخت ـ تەلىيىمنى بەردى، قانچە ھەسەت قىلساڭمۇ ئەرزىيدۇ.

خالىق مىخلاپ قويغاندەك تۇرۇپ قالدى. ئۇ مەتمۇسادىن بۇنداق جاۋابنى كۈتمىگەـ ندى. بۇ چاغقىچە: «خوش ـ خوش. . . »، «سىلى، ئۆزلىرى» بىلەن يەتتە پوكۇلۇپ كەلگەن بىر ئادەمنىڭ بىردىنلا «سەن» لەپ ھۆرپىيىشى، ئەيمەنمەي تىكىلىپ قادىلىشى خالىقنىڭ ئۆتىنى تاشتۇردى. بىراق، ئۇ ئۆزىنى بېسىۋالدى. بۇنداق قىلمايمۇ ئامالى يوق ئىدى. چۈنكى كۈندىن ـ كۈنگە بەتتەرلىشىۋاتقان تەقدىرى، بارغانسېرى ئازىيىۋاتـ قان قوشۇنى، لىيەنجەن بۇدۇيدىن قېچىپ دەككە ـ دۈككىدە ئۆتۈۋاتقان كۈنلىرى ئۇنى بىر چوقۇپ ئۇچ قارايدىغان ھالغا كەلتۈرۈپ قويغاندى. . .

— ۋۇي، كۈرۈك توخۇدەك ھۇرپىيىسەنغۇ؟ ھي. . . ھي. . . ھي، — خالىق ھېچ ئىپادىسىزلا دىمىغىدا كۈلدى، — چاقچاق قىلغانىنىمۇ بىلمەيسەن ـ دە! . . .

— سۆلەتلىرىدىن خېلى تۈزۈك ئادەممىكىن دېسەم، — مەلىكە سايىپخاننىڭ دۈبدۈـ

گىلەك چېقىر كۆزلىرىدە مەڭىستىمەسلىك ئۇچقۇنلىرى يېلىنجىدى، — ئىچلىرى زەھەر ئادەمكەنلا! مەن ئوت قويسا تۇتەپ كېتىدىغانغا شال پالىكى ئەمەس، سىلى چېقىلدۇرغۇچ بولمىسىلىمۇ، مەتمۇسا ماڭا ھەممىنى دەپ بەرگەن. . .

مەلىكە سايىپخان داستىخاننى يىغىشتۇرۇپ چىقىپ كەتتى. ياش جۇۋۇانلىك ھىدى بۇرنىغا ئۇرۇلغان خالىق ئۆزىنى ئۇنتۇغان ھالدا ئىشىك تەرەپكە قاراپ قالدى. ئۇ ئىچىدە: «تاشلاپ قاچقۇدەك قىز بار، ئېلىپ قاچقۇدەك جۇۋان بار» دېگەن گەپ راست ئىكەن ـ دە! نېمىدېگەن ئۆز بەدەن بۇ؟ بولۇپمۇ چېقىر كۆزلىرى ئۆزگىچە خۇمارلىق ئىكەن! . . . » دەپ ئويلىدى.

ئۇزۇن ۋاقىت ئۇرۇش غەلىيانلىرىدا خوتۇنسىراپ، بۇرنىغا سۈيدۈك پۇرىغان ئەركەك ھايۋاندەك بولۇپ قالغان خالىق مەلىكە سايىپخان ھەققىدە غەيرىي خىياللارنى قىلىۋاتقىنىدا، مەتمۇسامۇ چىقىپ كەتتى. . .

كەچ بولۇپ قالغانىدى. خالىق دادۇينىڭ ئارقىسىدىكى ئېتىز يوللىرى بىلەن ياتقىغا قايتىپ كەلدى. ئۇ يۇقاقۇن ۋە باغچى كەتتىدىكى جۇ رۇڭفا قوراللىقلىرىنىڭ تۈيۈقسىز بېسىپ كېلىشىدىن ئەنسىرەپ يۈرگەچكە، قول ئاستىدىكى جەڭچىلەر بىلەن بىللە ياتماي، دېھقان ئۆيلىرىدە ياتاتتى ۋە ھەر كۈنى ئورنىنى ئالماشتۇراتتى. بۇ مەخپىيەتلىكنى بىرىنچى، ئۇچىنچى ئەترەت باشلىقلىرىدىن مەمەت سىدىق سېرىق بىلەن تۇرسۇن تايغانلا بىلەتتى. بۇ ئىككىسى خالىقنىڭ ئەڭ يېقىن مۇرتلىرىدىن بولۇپ، كەتتىلىرىگە قايتىشنى خالىمايدىغان ئۇرۇشخۇمارلاردىن ئىدى. ئۇلار قايتقان بىلەنمۇ، دېھقانلار تەرىپىدىن قارشى ئېلىنمايتتى. چۈنكى، كەنت ئاھالىسى مەمەت سىدىق سېرىققا «قىپقىزىل ئوغرى» ، تۇرسۇن تايغانغا «جىگەر رەڭ مۇتىھەم» دېگەن لەقەمنى قويۇپ قويغانىدى. ئەمما بۇ ئىككى تەييارتاپ قىزىل كۆز ئىككىنچى ئەترەت باشلىقى مەتمۇسانى كۆرەلمەيتتى. مەتمۇسا قوراللىقلار ئىچىدە ياش ھەم ئەقىل جەھەتتىن چوڭ بولۇپ، ھەممىنىڭ ھۆرمىتىگە سازاۋەر ئىدى. ئۇ مۇرات بىلەن دوستلىشىپ يۈرگەندىن باشلاپلا، باشقىچىلا ئادەمگە ئايلىنىپ قالغانىدى. كېيىن بولسا، مەلىكە سايىپخان بىلەن تونۇشىتى. ھازىر مەتمۇسا ئۆزىنى تۇتۇۋالغان، ئېغىر ـ بېسىق، ئۇرۇش غەنىيمەتلىرىگە قىزىقمايدىغان، ھەمراھلىرىنى يامان ئىشلاردىن توسىدىغان بولۇپ قالغانىدى. بىر قېتىم تۇرسۇن تايغان مەلىكە سايىپخاننىڭ ساغرىسىغا ئۇرۇپ، ئۇنىڭغا ناھايىتى سەت چاقچاق قىلغانىدى، مەتمۇسا ئۇنىڭغا بىر مۇشت سېلىۋەتتى. بىردەمدىلا ئىككىسى بىر ـ بىرىگە قورال تەڭلىشىپ، مىلتىقلىرىنىڭ زاتۇورلىرىنى قايرىشتى. بىراق قوراللىقلار تۇرسۇنىنى ئەيىبلەپ ئېلىپ كېتىشتى. شۇنىڭدىن بېرى، مەتمۇسانىڭ ئۇنى كۆرسە ئېتىۋەتكۈ-

سى كېلەتتى، تۇرسۇنمۇ ئۆچ ئېلىشنىڭ ئېپىنى ئىزدەيتتى.

تۇن نىسپى بولۇپ قالدى. ئاسماننى قارا بۇلۇتلار قاپلاپ، تۇنۇن كەنتىنىڭ ئەتراپىدىكى شاللىقلارنى قويۇق تۇمان باسقاندى. ئىتلارنىڭ قاۋغان ئاۋازلىرىمۇ ئاڭلانمايتتى. قوراللىقلار ئېغىر ئۇيقۇغا كەتكەن. پەقەت ياتاق بۇلۇڭىدا يونقانلىرىنى بېشىغا پۇركىۋالغان ئىككى كىشى ناھايىتى پەس ئاۋازدا شىۋىرلاشماقتا ئىدى.

— مەتمۇساكا، ھەممە يەردە قوراللارنى يىغىۋاپتۇ، — دېدى روزىمەت ئىسىملىك يىگىرمە ئىككى ياشلار چامىسىدىكى يىگىت، — ھۆكۈمەت بولسا تاش، بىز بولساق ياڭاق، تاش بىلەن ياڭاقنىڭ تەڭ بولغىنى نەدە بار؟... بىزمۇ...

— پۇرسەت پىشىپ قالدى ئۇكا! — مەتمۇسا بېشىنى ھەمراھىنىڭ يونقىنىغا تىقتى، — سەن يېقىنلىرىڭنى چېكىپ باق... ئادەم كۆپ بولسا شۇنچە ياخشى.

— ھازىر سەككىز ئادەم بولدۇق...

— ئەتە ـ ئۆگۈن يەنە ئۇرۇنۇپ كۆر، مەنمۇ بىرقانچىسى بىلەن سۆزلىشىپ قويدۇم، ئەمما مەمەت سىدىق سېرىق، تۇرسۇن تايغانلار بىلىپ قالمىسۇن.

— ئاشۇ شوۋچىلارنى قانداق قىلارمىز؟ قاچىدىغان چاغدا، بىرەر ئىش تېرىپ قويارمىكى دەپ ئەنسىرەيمەن...

— خاتىرجەم بول، ۋاقتى كەلگەندە ئۇلارنى جايلىۋېتىمىز...

— ئۆلتۈرۈۋېتىمىزما؟

— ياق، مېنىڭ باشقا ئامالىم بار...

ياتاق ئىشىكىنىڭ ئېچىلغان شەپىسى ئاڭلاندى، پىچىرلىشىشمۇ ئۈزۈلدى. قاپقارا ئىككى سايە كىرىپ كەلدى. ئۇلارنىڭ بىرسى ئۇدۇل بۇلۇڭغا كېلىپ ئاستا ئېڭىشتى.

— مەتمۇسا، روزىمەت، ئىككىڭلارغا پوست نۆۋىتى كەلدى، — بۇ تۇرسۇن تايغانىنىڭ ئاۋازى ئىدى، — دەرھال تۇرۇپ، خا سلىڭنى قوغداشقا بېرىڭلار!

— خا سلىڭنىڭ نەدە يانقانلىقىنى بىز بىلمىسەك؟ — مەتمۇسا يالغاندىن ئەسىندى.

— مەن ئاپىرىپ قويىمەن.

مەتمۇسا بىلەن روزىمەت شاپۇر ـ شۇپۇر كىيىملىرىنى كىيىپ، قوراللىرىنى ئالدى. تۇرسۇن تايغان ئۇلارنى دادۇي ئىشخانىسىنىڭ ئارقىسىدىكى چىغىر يول ئارقىلىق باشلاپ مېڭىپ، تۆت تەرىپى شورا تاملار بىلەن ئورالغان كۆرۈمسىز ئۆي ئالدىدا توختىدى. تاقىر ھويلىدا بىرەر تۇپمۇ دەرەخ كۆرۈنمەيتتى. تال، مېۋىلىك دەرەخلىرى كېسىلىپ، ئۆگزە توپىلىرىنىڭ توشۇپ كېتىلگەنلىكىگە قارىغاندا، بۇنىڭ بوز يەرگە كۆچۈش ئائىلىسى قىلىنغان بىرەر شور پېشانىنىڭ ھويلىسى ئىكەنلىكى ئېنىق ئىدى.

— ئەنە ئاشۇ ئۆيدە خا سلىك بار، — دېدى تۇرسۇن تايغان چەتتىكى ساق قالغان ئۆينى تۇمشۇقىدا ئىما قىلىپ، — ئۇ ھازىر جەننەت ھۇزۇرىنى سۈرۈۋاتقاندۇر! . . .

— بۇ نېمە دېگىنىك؟

— ھېچنېمە، ئەتە ئەتىگەندە بىلىسەن. . .

تۇرسۇن تايغان تۇمشۇقىنى تۇتۇپ خىرقىراپ كۈلگىنىچە كېتىپ قالدى.

— بۇ سولامچى شوۋچىلار ئۇنىڭغا يەنە بىرەر دېھقان قىزىنى تۇتۇپ ئەكىلىپ بېرىپتۇ ـ دە! — دېدى روزىمەت شالاققىدە تۇكۇرۇپ، — ۋۇي ۋىجدانىنى چاشقان غاجىلاپ كەتكەن ھەزىلەكلەر. . .

روزىمەتنىڭ گېپىي تۇگە ـ تۇگىمەيلا، ئۆي ئىچىدە نېمىلەرنىدۇر ئاتقاندەك تاراق ـ تۇرۇق ئاۋازلار كەلدى. ئارقىدىن بىر ئايالنىڭ چىرقىرىغىنى ئاڭلاندى. مەتمۇسا بارماقچى بولۇۋېدى، روزىمەت ئۇنى توسۇۋالدى.

— مەتمۇساكا، بارما! . . . بۇنداق چاغدا، خالىق غالجىر ئىتنىڭ ئۆزى بولىدۇ، — دېدى روزىمەت مەتمۇسانىڭ بىلىكىدىن تۇتۇپ، — بوستاندىكى ئىش ئېسىڭدىدۇر؟ . . . بىكار ئۆلۈپ بەرگەننىڭ پايدىسى يوق. . .

لىيەنزۇڭسى بوستاننى بېسىۋالغاندا، خالىقنىڭ توبى بولغىنىغا ئەمدىلا بىر ھەپتە بولغان بىر قىزغا كۆزى چۈشۈپ قالىدۇ. بىر كېچىسى مەمەت سىدىق سېرىق بىلەن تۇرسۇن تايغان ئۇنىڭغا ئۇ قىزنى تۇتۇپ ئەكىلىپ بېرىدۇ. بىراق، قىزنىڭ ئېرى بىلىپ قېلىپ، پىچاق كۆتۈرگىنىچە ئىشخانىسىغا بېسىپ كىرگەندە، خالىق ئۇنى ئېتىپ ئېغىر يارىلاندۇرۇپ قويغاندى.

مەتمۇسا بىلەن روزىمەت تاراق ـ تۇرۇق، گۈلدۇر ـ غالاپ بېسىقمايۋاتقان ئۆي تەرەپكە قاراپ ئىككىلىنىپ تۇرغىنىدا، بىردىنلا ئىشىك ئېچىلىپ بىر قارا گەۋدە ئۇچقاندەك ئېتىلىپ چىقتى ـ دە، ھويلا ئوتتۇرىسىغا يىقىلدى ۋە: «ئادەم بارمۇ؟» دەپ توۋلىۋەتتى. تونۇش ئاۋازدىن يۈرىكى يېرىلىپ كەتكۈدەك بولغان مەتمۇسا ئايالغا ئۆزىنى ئاتتى. . . ۋە چاچلىرى چۈۋۈلۈپ، جاۋغىيىدىن قان ساقىپ تۇرغان مەلىكە سايىپخاننى كۆرۈپ، قاتتىق ۋارقىرىۋەتتى:

— مەلىكەم! — مەتمۇسا يەرگە تىزلىنىپ مەلىكە سايىپخاننىڭ بېشىنى قۇچىقىغا ئالدى.

— مەتمۇسامۇ سىز؟ . . . مېنى. . . مېنى ئۆيۈمگە ئاپىرىپ قويۇڭ!

بۇ ئەسنادا روزىمەت يېتىپ كەلدى. ئۇ قورالىنىڭ زاتۋۇرىنى قايىرىۋاتقان مەتمۇسا-

نىڭ بىلىكىدىن كاپلا تۇتۇپ: «ئۆزۈڭنى بىسۇال!» دېگەندەك قاتتىق سىقتى. بۇ چاغدا، تاپانچىسىنى يالىڭاچلاپ تۇتۇپ تۇرغان خالىقنىڭ سايىسى ئىشىك ئالدىدا قاربىيىپ تۇراتتى. ئۇ مەتمۇسا بىلەن روزىمەتنى ئاۋازىدىن توندى بولغاي، گەپ قىلماي ئۆيگە كىرىپ كەتتى.

— مەن ئۇنى ئېتىۋېتىمەن، — دېدى مەتمۇسا تىترەپ، — سەن مېنى توسما!

— بىكاردىن ـ بىكار ئۆلۈپ بېرىسەن! — زەردە بىلەن پىچىرلىدى روزىمەت، — ئۇ ھازىر سېنى كۆزىتىۋاتىدۇ. . . سەن ئىشىك تۈۋۈگە بېرىپ بولغۇچە، ئىشىكنى توغرىلايدۇ. . .

— مەتمۇسا ئېغىر بولۇڭ! — دېدى مەلىكە سايىپخان ھاسىراپ، — ئۇ ئىپلاس يامان نىيىتىگە يېتەلمىدى. . .

مەتمۇسا بىلەن روزىمەت مەلىكە سايىپخاننى يۆلەپ ئېلىپ كېتىشتى.

ئەسلىدە خالىق بىلەن ئوتتۇرا كېچىگىچە ھاراق ئىچكەن مەمەت سىدىق سېرىق بىلەن تۇرسۇن تايغانلار مەلىكە سايىپخاننى: «مەتمۇسا قوراللارنى ئوغرىلاپ قاچقان يېرىدىن تۇتۇۋلدى، ئەتە قوراللىقلارغا ئىبرەت قىلىپ، ئۇنى ئاتماقچى، سىلى خا سىلىكغا يالۋۇرۇپ ئۇنى قۇتقۇزۇۋالسلا. . .» دەپ ئالداپ ئېلىپ كەلگەندى. تېخى خومارىغا قانمىغان خالىق مەلىكە سايىپخانغا ھاراق قۇيدۇرۇپ يەنە ئىچتى ۋە مەلىكە سايىپخاننىڭ يىلىنىپ ـ يالۋۇرۇپ ياش تۆكۈشلىرىدىن لەززەتلىنىپ، ئۇنىڭ ئۇ يەر ـ بۇ يەرلىرىنى سىيلىدى. ئاندىن: «بىر كېچە كۆڭلۈمنى ئال» دەپ شەرت قويدى. مەلىكە سايىپخان قەتئىي رەت قىلغاندىن كېيىن، ئۆزىنىڭ ئۇنىڭ بىلەن توي قىلىش ئارزۇسى بارلىقىنى ئېيتتى. لېكىن، مەلىكە سايىپخان ئۇنىڭ دامىغا چۈشمىدى. تاقىتى ـ تاق بولغان خالىق ئۇنى كارىۋاتقا مەجبۇرىي باستى. . . ئەمما قۇش تىرناقىدەك پېتىپ كەتكەن بارماقلار شۇنداق مورلىدىكى، خالىقنىڭ يۈزلىرى ئېچىشىپ كەتتى. ئۇ ئايالنى بىرنەچـ چە كاچات سېلىۋەتتى. مەلىكە سايىپخان يۇلقۇنۇپ قوپۇپ، ئۆيدىكى داس ـ چېلەك، سۈپۈرگە دېگەندەك نەرسىلەرنى ئۇنىڭغا ئېتىۋەردى. ئويۇقتىكى پەنەر چىراغ كارىۋاتقا ئۇرۇلۇپ، يوتقانغا ئوت تۇتىشىپ كەتتى، خالىق ئۇنى ئۆچۈرۈش بىلەن بولۇپ قالغاندا، مەلىكە سايىپخان قېچىپ چىققاندى. . .

مەتمۇسا ئەتىسى بىر كۈن كەچكىچە ھېچكىمگە كۆرۈنمەي يۈردى. ئۇ، ئۆزىنى ئىزدەپ كەلگەن روزىمەت بىلەن قېچىش ھەققىدە قىسقىلا پاراڭلىشىۋالدى. ئەمما، كەچلىك تاماقتىن كېيىن، يۈزى تىرناق يارىسى بولۇپ كەتكەن خالىق ئۇنى ئالدىغا سېلىپ يانتىقىغا ئېلىپ كەلدى. ھەر ئېھتىمالغا قارشى، مەتمۇسا ئاپتوماتىنى ئوقلاپ،

كۇرچۇكنى ئېچىپ تەييارلاپ قويدى. «ئۇ بۇگۈن قول سالىدۇ ياكى يالۋۇرىدۇ» دېگەن ئوي ئۇنىڭ كۆڭلىدىن زادىلا كەتمىدى. خالىقنىڭ چىرايىدىن «قول سېلىش» نىيىتى يوقتەك قىلاتتى. ئۇ، ياتقىغا كىرگەندىن كېيىن، چاپانلىرىنى سېلىپ تاشلاپ، مەشكە ئوتۇن سالدى. ئاندىن غىچىرلاپ تۇرغان ئۇستەلدىكى گېزىت بولاقنى ئېچىپ، پىشۇ-رۇلغان توخۇنى پارچىلىدى. كارىۋات تېگىدىن بىر بوتۇلكا هاراقنى ئېلىپ، توككىدە ئۇستەلگە قويدى.

— قېنى، كارىۋاتقا كېلەمسەن؟— خالىق كۆرپىلىرىنى تۆزەشتۈرۈپ قويدى، — تۇرە ئورنۇڭدىن. . .

— ياق، بولدى، مۇشۇ ئورۇندۇقتا ئولتۇرۇۋېرەي، — مەتمۇسا قاياققىدۇر قاراپ تۇراتتى، — قېنى نېمە گېپىڭ بار؟ دەۋەرگىن قۇلىقىم سەندە! . . .

خالىق پىيالىگە هاراق قۇيدى ۋە گۈپپىدە كۆتۈرۈۋېتىپ، توخۇ گۆشىدىن بىر پارچىنى ئاغزىغا سالدى.

— پىياله بىرلا ئىكەن، شۇڭا يەكتاپ يۇرگۈزەيلى، — خالىق كۈلۈپ قويدى، — قېنى، بۇنى ئىچىۋەت، ئاندىن ساڭا دەيدىغان گەپلىرىم بار. ئوچۇقىنى ئېيتسام، سەندىن ئەپۇ سورايمەن. . .

مەتمۇسا قەتئىي ئىچمەسلىك قارارىغا كەلگەندى. لېكىن، بۇنداق قىلغاندا، ئۇنىڭ نېمە دېمەكچى ئىكەنلىكىنى بىلەلمەي قالاتتى، يەنە بىر تەرەپتىن، روزىمەت بىلەن تۇزگەن پىلاننى ئىشقا ئاشۇرۇشى كېرەك ئىدى، خالىقنىڭ گۇمانىنى قوزغاپ، دۇشمەن-لىكىنى كۈچەيتىپ قويۇشقا بولمايتتى. شۇڭا، ئۇ بىرىم پىياله هاراقنى ئىچىۋەتتى.

— هەيبەللى، مانا ئەمدى هەقىقىي ئوغۇل بالىدەك ئىش قىلدىڭ! — خالىق مەتمۇسانىڭ مۇرىسىگە قاقتى، — تۇنۇگۈن كېچىدىكى ئىشتىن كېيىن، سېنى مەندىن ئادا ـ جۇدا بولۇپ كېتەرمىكىن دەپ ئەنسىرىۋىدىم، هەر هالدا كۆڭلۈڭگە ئالماپسەن. . .

خالىقنىڭ «ئوغۇل بالىدەك» ، «كۆڭلۈڭگە ئالماپسەن» دېگەن سۆزلىرى مەتمۇسا-نى «يۇمشاق باش» لىقتا مەسخىرىلەۋاتقاندەك تۇيۇلسىمۇ، ئۇ يەنىلا ئىچىگە يۇتتى.

— توشقان چېغىدا ئۇۋىسى ئالدىدىكى ئوتنى يېمەيدۇ، — دېدى مەتمۇسا خاپىلىق ئىچىدە، — لېكىن سەن تۇغقان تۇرۇپ، مېنىڭ رىزقىمغا توپا چاچتىڭ. . .

— خاپا بولما، مەست بولۇپ قاپتىمەن، ئەمما ئۇ خوتۇن بىلەن هېچقانداق ئىش ئۆتۈلمىدى، لېكىن، — خالىق پىيالىگە هاراق قۇيدى، — ئاشۇ سەهرالىق تومپاي خوتۇنغا نېمانچە قىلىسەنكىن ـ تاڭ؟ ئىنقىلاب تۈگىگەندە، چىرايلىق قىزلاردىن ئېلىپ

بەرمەيدىم. . .

— سىرتىدىن ساتىدىغانغا ئەمدى زۇمرەت يوق، ئۇنى ئۆلتۈرۈۋەتتىڭ! . . . — مەتمۇسا قانچە قىلىپمۇ ئۆزىنى تۇتالماي تۇراتتى، — مېنىڭمۇ ساڭا بەرگۈدەك پۇلۇم قالمىدى! . . . ئەمدى بۇنداق ھاللاڭ قىسماقلىرىڭغا دەسسىمەيمەن! . . .

«زۇمرەتنى ئۆلتۈرۈۋەتتىڭ» دېگەن بۇ سۆز خالىقنىڭ يۈرىكىگە پىچاق تىققاندەك تەسىر قىلدى. بۇ ئىشنى مەتمۇسادىن باشقىسى بىلمەيتتى. ئەگەر ۋاختىنى ۋاق كېلىپ سۈرۈشتە قىلىنىپ قالسا، مۇشۇ دىخماق، بودەك ساقال خالىقنى ئوتقا تىقالايتتى. شۇڭا، بۇنداق خەۋپلىك شاھىتنى ئۇجۇقتۇرۇۋېتىپ ئىزىنى ئۆچۈرمىسە بولمايدىغانلىقىنى ھېس قىلغان خالىق كۆڭلىدە: «ۋاقتىنى بەك كەينىگە سۈرمەسلىك كېرەك. . . » دەپ ئويلىدى.

— مەتمۇسا، بىز سېنىڭ بىلەن تۇغقان ھەم بۇرادەرلەردىن، — دېدى خالىق مەتمۇساغا ھاراق سۇنۇپ، — كونا خامانىنى سورۇشمايلى، ئەڭ ياخشىسى، كۆز ئالدىمىزدىكى ئەمەلىي ئىش توغرۇلۇق پاراڭلاشساق قانداق؟ . . .

خالىق، مەتمۇسانىڭ قوراللىقلار ھەم كەنت دېھقانلىرى ئارىسىدا يۈز- ئابرويىنىڭ بارلىقىنى بىر ھازا ماختىغاندىن كېيىن، قوراللىقلارنىڭ ئاز قالغانلىقىنى، شۇڭا، دېھقان ياشلىرىدىن قوشۇن كۆپەيتىش لازىملىقىنى ئوتتۇرىغا قويدى. مەتمۇسا ئۇنىڭ قورۇسقىدا قانداق چوت سوقۇۋاتقانلىقىنى بىلىپ بولدى. ئەگەر خالىق قوشۇن توپلاپ، جۇ رۇڭفانىڭ يۇقاقۇن ھەم باغچىدىكى قالدۇق كۇچلىرىنى يوقىتىۋېتىپ، بوستاننى بېسىۋالسا، ئۇ گۇڭشې ئىنقىلابىي كومىتېتىنىڭ جۇرىنى بولۇپ قالاتتى. چۈنكى، ئىنقىلابىي چوڭ بىرلىشىش ئەمەلگە ئاشقاندا، بوستاندا ئۇنىڭ بىلەن پۇت تىپىشقۇدەك «ۋاڭبا» قالمايتتى. نەتىجىدە، ئوتتۇز مىڭ نوپۇسلۇق بوستاننىڭ ئەڭ چوڭ تاجىسى خالىقنىڭ بېشىدا چاقنايتتى.

— ئۆزۈڭ بىلىسەن، — دېدى مەتمۇسا خالىقنىڭ يۈزىدىكى تىرناق يارىسىغا قاراپ، — تۇنۇن ئەترابى ماڭا ئانچە تونۇشلۇق ئەمەس. . . ئەگەر بوستان بولغان بولسا مەيلىتى. . .

— ئۇنداقتا، بۇگۈن كېچىلا باغچى كەنتىگە تىگىش قىلساق قانداق دەيسەن؟ — خالىق سىناق نەزەردە مەتمۇساغا قاردى، — ھەم قورال ھەم ئادەمگە ئىگە بولىمىز. . .

خالىقنىڭ كۆزلىرى پىيالىدىكى ھاراقتا تىكىلگىنىچە قادىلىپ قالدى. ئايغاقچىلارنىڭ خەۋىرىگە قارىغاندا، باغچى كەنتىدە يىگىرمىدەك قوراللىق بار ئىدى. خالىق ئۇ

يەرنى بىر كېچىدىلا بېسۇبلىپ، ئۇلارنى ئەسىر قىلىپ ئۆز سېپىگە قېتىشنى، ئۇرۇش قالايمىقانچىلىقىدا، مەتمۇسانىڭمۇ ئىشىنى توغرىلاشنى كۆڭلىگە پۈكتى. ئۇ، ئۆزى ئۇزۇن ۋاقىت قاپاق ئىچىدىكى چاشقاندەك كولدۇرلاتقان بۇ ئىككى توغقان قېرىندىشىنى ھېلىمەھم دۆت، ئاسانلا ئىندەككە كېلىدىغان، يىراقنى كۆرەلمەيدىغان ئادەم دەپ چاغلايتىتى. لېكىن، تۇرمۇش قاينامىلىرىدا تۇنجۇقۇپ، ھايات دەشتلىرىدە كاللىسى پىشىپ، مۇئامىلە كۆۋرۈكلىرىگە پۈتى كىرىپ كېتىپ، قانچە ـ قانچە قېتىملاپ بۇرنىغا يېگەن مەتمۇسا بەزى ھاللاردا سوغۇق سۇنىمۇ پۇۋلەپ ئىچىدىغان قاقۋاشلاردىن بولۇپ كەتكەندىدى. مانا شۇ تۇرقىدىمۇ، خالىقنىڭ قانداق شۇم خىيالدا بولۇۋاتقانلىقىنى ئۇ كۆڭلىدە دەڭسەپ بولدى. ئۇ ئىچىدە: «قىساسنى ئالىدىغان پۇرسەت كەلدى. سەن قول سېلىپ بولغۇچە، مەن سېنى جەھەننەمگە ئۇزىتىپ بولىمەن» دېگەنلەرنى ئويلىدى. كۆزلىرى چەكچىيىپ كەتكەن خالىق گويا ئۇنىڭ ئاغزىدىكى گەپنى يۇلۇۋالماقچى بولغاندەك، ئۇنىڭغا پۇتۇن گەۋدىسى بىلەن ئېگىشتى. مەتمۇسا جاۋاب بېرىش ئۈچۈن ئەمدىلا ېبشىنى كۆتۈرۈۋىدى، مەمەت سىدىق سېرىق ئىشكىنى چەكمەيلا ئالدىراپ كىرىپ كەلدى. ئۇنىڭ چىرايىدىن ئالاقزادىلىكى چىقىپ تۇراتتى.

— خا. . . خا سىلىڭ، — دېدى مەمەت سىدىق ھاسىراپ، — لىيەنجەن بۇدۇي جۇ رۇڭفانىڭ يۇقاقۇندىكى بازىسىنى تارقىتىۋېتىپتۇ، قوراللىرىنىڭ ھەممىسىنى يىغىۋاپتۇ. ئەمدى. . . ئەمدى بىز تەرەپكە كەلگۈدەك. . .

— كىمدىن ئاڭلىدىڭ؟ — خالىقنىڭ كالپۇكلىرى كۆكىرىپ، تىترەپ، ئۆزى سەكىرەپ تۇرۇپ كەتتى، — تېز گەپ قىل! . . .

— بىر قوراللىق ئاپتوماتنى ئېلىپ بىز تەرەپكە قېچىپ كەلدى.

— ئۇ ھازىر نەدە؟

— دادۇيدە قالدى، بۇ يەرگە ئېلىپ كېلىشنى بىئەپ كۆردۇم. . .

خالىق مەتمۇسا بىلەن مەمەت سىدىقنى باشلاپ دادۇي ئىشخانىسىغا يېتىپ كەلگەندە، چاچ ـ ساقاللىرى دەرۋىشتەك بولۇپ كەتكەن ئوتتۇرا ياشلاردىكى قاچقۇن كەچتە ئېشىپ قالغان سۇيۇق ئاشقا ناننى پوتەيدەك قىلىپ چىلاپ، شالاپلىتىپ يەۋاتاتتى. ئۇ خالىقنى كۆرۈپ، غال ـ غال تىترىگىنىچە ئورنىدىن تۇردى ۋە سورالغان سوئاللارغا كېكەچلەپ تۇرۇپ جاۋاب بەردى.

بۇگۇن، چۇش بىلەن پىشىن ئارىلىقىدا، يۇقاقۇندىكى ئىسيانچىلار بازىسىنى كۆك ۋە سېرىق ئىشتانلىق ھەربىيلەر خۇددى يەردىن ئۇنگەندەكلا چىقىپ كېلىپ قورشىۋالىدى. ئۇلارنىڭ باشلىرىدا يېشىل تۆمۇر قالپاقلار، قوللىرىدا پارقىراپ تۇرغان قوراللار

بار ئىدى. ئۇلار قورال تاپشۇرۇشقا قارشىلىق قىلغانلارنى باغلاپ ماشىنىغا تاشلىدى. زەنجىرسىمان قورشاۋدىن قېچىپ كېتەلمىگەن ئىسيانچىلارنىڭ ھەممىسى قوراللىرىنى تاپشۇرۇشقا مەجبۇر بولدى ئۇلار ئىنچىكە سۈرۈشتە قىلىنىپ ئەنگە ئېلىندى. ئۇلارغا كەتتىرىگە قايتىپ ئەمگەك بىلەن شۇغۇللىنىش، قالايمىقان سۆز ـ ھەرىكەتلەردە بولماسلىق ئۇختۇرۇلدى، ئەگەر كىمكى بۇنىڭغا خىلاپلىق قىلسا، ئۇنىڭغا قاتتىق چارە كۆرۈلىدىغانلىقىنى جاكارلىدى. ئۇلار تارقىتىۋېتىلدى.

خالىق شۇ ھامان جەڭگىۋار ئەترەت باشلىقلىرىنى ياتاققا يىغىپ، ئۇلارغا دەرھال يۆتكىلىدىغانلىقىنى ئۇقتۇردى. تۇرسۇن تايغان، مەمەت سىدىق سېرىقلار يۇقاقۇنغا بارىدىغانلىقىنى ئاڭلاپ ھەيران قېلىشتى. بىراق مەتمۇسا خالىقنىڭ ھىيلىسىنى چۈشـ ـنىپ يەتكەنىدى. چىراغ تۈۋى قاراڭغۇ دېگەندەك، لېيەنجەن بۇدۇي خالىقنى يۇقاقۇنغا يۆتكىلىدۇ دەپ ئويلىمايتتى. يەنە بىر تەرەپتىن، ئۇ يەرگە يۆتكەلگەندە، تارقىلىپ كەتكەن قوراللىقلارنى ئۆز سېپىگە قوشۇۋېلىپ، بوستاننى ھېچ قارشىلىقسىزلا بېسىۋالـ ـغىلى بولاتتى.

ئۇلار ئەل ئۇيقۇغا كەتكەندە يولغا چىقىشتى. قوراللىرىنى جۇۋۇلىرىنىڭ ئىچىگە يوشۇرغان بۇ سەرسانلار كەنت يوللىرىنى تاشلاپ، مۇز قاتقان شال ئېگىزلىرى، قوناقلـ ـرى چېپىۋېلىنغان مونده‌كلىك ئېتىزلار، شادىلىرى چوقچايغان كېۋەزلىكلەر، يالىڭاچـ ـلانغان بولجالىقلار ئارىلىرىدىن ئۆتۈپ، دۇگدەرىشىپ كېتىپ بېرىشاتتى. ھەركىم ئۆز غېمىدە بولغاچقا، ھەمراھلىرىنىڭ بار ـ يوقلۇقى بىلەنمۇ كارى يوق ئىدى. ئۇيقۇسىزـ ـلىق، ھارغىنلىق، قورساق ئاچلىقى ئۇلارنى ھالسىزلاندۇرۇۋەتكەنىدى. مەتمۇسانى يېـ ـنىدىن بىر قەدەممۇ ئايرىماي ئەڭ ئالدىدا كېتىۋاتقان خالىق بىر دەم ـ بىر دەم توختايتتى ۋە ئالدىنى تىكشايتتى ياكى ئادەم ئەۋەتىپ ئەھۋال ئوقۇشاتتى. ئاتقا ئوزۇقلۇق ئاشلىق ھەم قازان ئارتىلغاچقا، ئۇمۇ پىيادە كېتىۋاتاتتى. ئۇلار تۈن نىسپىدىن ئۆتكەنده، بوستاننىڭ شۇما كەنتى ئارقىلىق يۇقاقۇنغا كىرگەن بولسىمۇ، يەنە توختىماي ئىلگىرـ ـلەپ، تايتاق كەنتىگە يېتىپ كېلىشتى.

خالىق قوراللىقلارنى باشلاپ تايتاقنىڭ ئەڭ چېتىدىكى بىر چوڭ قورۇغا ئېلىپ كەلدى. ئىككى يىل بۇرۇن يۇقاقۇندىكى ئۇرۇشتا يارىدار بولغان خالىقنى نەبى يۇدۇپ ئەكىلىپ مۇشۇ ئۆيدە بىرنەچچە كۈن باققانىدى. ئۆي ئىگىسى ھال ـ كۈنى خېلىلا ياخشى ئادەم ئىدى. ئۇ خالىقنى كۆرۈپ قىزغىن قارشى ئالدى ۋە قوراللىقلارنى بىرنەچچە ئۆيگە ئورۇنلاشتۇردى. ئۇلار ھېرىپ ھالدىن كەتكەچكە، ئۆي ئىگىسىنىڭ تاماق قىلاي دېگىنىگىمۇ قارىماي، ئوڭ ـ تەتۈر سۇنايلىنىپ يېتىپ ئۇخلاپ كېتىشتى.

ئەتىسى ۋاقچە ئورنىدىن تۇرغان خالىق ئوتتۇز نەچچە قوراللىنىش يىىرمە تۆت ئادەم قالغىنىنى بىلىپ، چىچاڭشىپ كەتتى. ئۇ تۇرسۇن تايغان، مەمەت سىدىق سىرىق، مەتمۇسالارنى چاقىرىپ، بىرمۇنچە كايىغاندىن كىيىن، ئۇلارنى دېھقانچە ياساپ، تايتاق ۋە يۇقاقۇنلارغا يولغا سالدى. ئادەمنى دەرھال كۆپەيتىپ، جۇ رۇڭفانىڭ باغچى كەپتىدىكى قوراللىقلىرىغا تىگىش قىلمىسا، لىيەنجەن بۇدۇينىڭ بۇ يەرگىمۇ بىسىپ كىلىشى ئېنىق ئىدى. مەتمۇسا هويلىدىن چىقىپ، ئالدىدا يېيىلىپ ياتقان ئاقساراي سايلىقىغا قارىدى. ئۇ قاتتا قارىقاش ناهىيىسىنىڭ كەتتىلىرى گۇڭگا كۆرۈنۈپ تۇراتتى. كەلكۈن پەسلى ئېقىپ كەلگەن سۈگەت، تېرەك، قارىياغاچ شاخلىرى، لايغا پېتىپ، بۇغا مۈڭگۈزىدەك چوقچىيىپ تۇرغان توغراق غوللىرى ئاپتاپتا قاغجىراپ ئاقىرىپ كەتكەندىدى. كىتابخانىلارنىڭ مۇبارەك خاتىرىسىدە بولسا كېرەك، بىر يىلى هېكمەت سىراجىنى قوغلاپ تۇتقان ئاقساراي سايلىقى مۇشۇ ئىدى.

— مەتمۇساكا، بۇ تاشلىققا هاڭتىيىپ قاراپ كېتىپسەنغۇ؟— دېدى قاياقتىندۇر پەيدا بولغان روزىمەت ئەتراپىغا زەن سىلىپ،— ساڭا دەيدىغان گەپ بار ئىدى.

— يەنە شۇ قېچىش ئىشىدۇر؟ — مەتمۇسا هويلا ئىچىگە قاراپ قويدى، — پۇرسەت يەتتى، بۇگۈن كېچە قايسى ئەترەتتىكىلەر پوستا تۇرىسىلەر؟

— بىزنىڭ ئەترەت، يەنە كېلىپ قېچىشنى مەسلىھەتلەشكەن هەمراهلىرىم پوستا تۇرىدۇ، — روزىمەت پەس ئاۋازدا ئەمما تېز سۆزلەيتتى، — بۇگۈن كېچىنى ئۆتكۈزۈۋەتسەك كېچىكىمىز. . . لىيەنجەن بۇدۇيگە قوراللىنى مەجبۇرىي تاپشۇرغىنىمىزدىن كۆرە، ئۆزلىكىمىزدىن بەرگىنىمىز تۈزۈك.

— توغرا دەيسەن ئۇكا، — مەتمۇسا روزىمەتنى دالدا يەرگە ئېلىپ كەلدى، — خالىق بىزگە يۇقاقۇندا تارقىتىۋەتكەن قوراللىقلارغا خىزمەت ئىشلەپ، ئۇلارنى ئېلىپ كېلىشنى بۇيرۇدى. مەن هازىر چوشقا فېرمىسىغا بارىمەن. قىلىدىغان ئازراق ئىشلىرىم بار. . . پۇتتۇرۇپ كەلگەندىن كىيىن مەسلىھەتلىشەيلى. . .

— ئا. . . جېنىم ئاكا، — روزىمەت بويۇن تولغىدى، — سېنىڭ زادى قاچقۇڭ بارمۇ يوق؟ ياكى ئاشۇ خالىقنىڭ قۇربانلىق قوينى بولماقچىمۇ؟. . .

مەتمۇسا روزىمەتنىڭ قۇلىقىغا پىچىرلىدى.

— هە. . . مۇنداق دېگىن! — روزىمەت كۈلدى، — توغرا، سەن ئۇنى مەست قىلىپ قويساڭ، بىز ئازادە هەرىكەت قىلالايمىز. . . بولمىسا ئۇ غالجىر ئىت تۈيۈپلا قالسا، بىزنى پىلىموتقا تۇتۇشتىن يانمايدۇ. . . .

— تۇرسۇن تايغان، مەمەت سىدىق سىرىقلار توغرىسىدا كەچتە بىرنىمە دېيىشەيلى.

— بولىدۇ، ھەرھالدا تېزرەك قايتىپ كەل، مەن سېنى مۇشۇ يەردە ساقلايمەن.

مەتمۇسا، بوستان بازىرىغا كىرىپ، چوشقا فېرمىسىدا ئىش ـ كۈشلىرىنى تۈگـ-تىپ تايتاققا قايتىپ كەلگەندە، كۈن ئولتۇرۇپ، گۈگۈم چۈشكەندى. ئۇ، قوراللىقلار ئورۇنلاشقان ھويلىغا يېقىنلاشماي، تار چىغىر يوللار بىلەن، ئاقساراي سايلىقىغا خېلى يۇقىرىلاپ ماڭدى. سۇ يار ئېلىپ كەتكەن ئېقىن تارالمىرى، تاشلىق، قومۇق ھەم قويچىنىڭ تاپىنىدەك پېرىلىپ كەتكەن سېغىزلىقلار ئارقىلىق مېڭىپ، سايلىقىنىڭ ئوتتۇرىسىغا كەلدى. بۇ يەردە، كەلكۈندە ئېقىپ كەلگەن يوغان بىر توپ بەقەم لايغا پېتىپ، قۇرۇپ قاقشالغا ئايلىنىپ كەتكەندى. ئۇنىڭ ئادەم بىلىدەك يوغان غوللىرىنىڭ قوۋزاقلىرى چاك ـ چاك پېرىلىپ، كەينىگە قايرىلىپ تۇراتتى.

خالىقنىڭ خورلۇقىنى يەتكۈچە تارتىپ، ئەلىمنى يۇتقان مەتمۇسا ئاخىرقى قىساسقا تەييارلانغاندى. ئۇ بۇگۈن كېچە دەرد ـ ھەسرەتلىرىگە بەرھەم بېرىپ، پۇخادىن چىقىدۇ ياكى ئۇنىڭ ئوقىدا ئۆلىدۇ. ئۆزىنىڭ نېمە بولۇپ كېتىشىنى ھېسابلاپ ئولتۇرۇشقا ئورۇن يوق! . . .

مەتمۇسا بەقەم ئەتراپىغا بىرمۇنچىلىغان شاخ ـ شۇمبىلارنى دۆۋىلىگەندىن كېيىن، كەتتىكە قايتتى. ئاي قاراڭغۇسى بولغاچقا، بىرنەچچە قەدەم ئارىلىقتىكى نەرسىلەرنى پەرق ئەتكىلى بولمايتتى. ئۇ ئەمدىلا قورۇ ئالدىغا كېلىۋىدى، بىر كىم يۇگۈرۈپ كەلدى. بۇ تاقەتسىزلىكتىن جىلى بولغان روزىمەت ئىدى.

— مەتمۇساكاماما؟ يائاللا، يەر يۇتقاندەك يوقاپلا كەتتىڭغۇ؟ — روزىمەت ھاياجاندىن ھاسىراپ تۇراتتى، — ھەمراھلىرىم ھەممىسى تەييار بولدى. تۇرسۇن تايغان، مەمەت سىدىق سېرىقلار تۈيۈپ قالسا، چوقۇم قان تۆكۈلىدۇ. سەن ئامالىم بار دەۋاتاتتىڭغۇ؟

— ئۇلار راسا قاتتىق ئۇيقۇغا كەتكەندە، — دېدى مەتمۇسا قاراڭغۇلۇققا سىنچىلاپ قاراپ، — ھەممىڭلار بىرلىشىپ، ئەڭ يامانلىرىنى باغلىۋېلىڭلار، لېكىن ئالدى بىلەن ئېغىزىغا بىرنېمە كەپلىۋېتىڭلار! ۋارقىرىيالمىسۇن. . .

— ئاندىن قانداق قىلىمىز؟ . . .

— ئۇلارنى ئالدىڭلارغا سېلىپ ھەيدەپ ئۇدۇل شەھەرگە ئېلىپ كىرىپ، لېيەنجەن بۇدۇيگە تاپشۇرۇپ بېرىڭلار. . .

— ئوشۇقچە ئاۋارىچىلىق تېپىپ نېمە قىلىمىز؟ — دېدى روزىمەت، — قوراللىرىنى ئېلىۋېلىپ تاپشۇرۇپ بەرسەكلا بولمىدىمۇ؟

— ئۇنداقتا ئۇلارنى بىر ـ بىرىگە چېتىپ چاك باغلىۋېتىڭلار. . . مەن خالىقنى مەست قىلىپ يانقۇزۇۋەتكەندىن كېيىن، ئارقاڭلاردىن يېتىمەن. . .

— ئەمسە، شۇنداق بولسۇن!

— هەي توختا، — دېدى مەتمۇسا پىچىرلاپ، — هەرىكەتنى ئوتتۇرا كېچىدىن ئاشقاندا باشلاڭلار. . . مېنىڭ قورالىمنى ئېلىپ كېتىپ تاپشۇرۇپ بەر. . .

مەتمۇسا روزىمەتنى ئۇزىتىۋېتىپ هويلىغا كىردى. خالىقنىڭ ئۆيىنىڭ پەنجىرىسى پەنەر چىرىغىنىڭ نۇرىدا غۇۋا يورۇپ تۇراتتى. ئۇ ئىشىكنى ئاستا قاقتى. ئىچكىردىن «كىم؟» دېگەن سەگەك بىر ئاۋاز كەلدى.

خالىق مەتمۇسانىڭ ئىللىق چىرايىغا، قولىدىكى قارا سومكىغا قاراپ، بىرەر خۇش خەۋەرنىڭ بارلىقىغا ئىشەندى ـ دە، خۇشاللىقنى يوشۇرالمىدى ۋە ئۇنى گىلەم سېلىنغان سۇپىغا تەكلىپ قىلدى. مەتمۇسا ئۆي ئوتتۇرىسىغا قويۇلغان شىرە يېنىغىلا كېلىپ ئولتۇردى.

— هە، ئىشلىرىڭدا بىرەر ئۇنۇم بارمىدۇ ـ قانداق؟ — خالىقمۇ يۇمىلاق شىرەنىڭ ئۇ تەرىپىدە ئۇنىڭغا روبىرو ئولتۇردى، — سومكاڭمۇ ئېغىر تۇرىدۇ.

— پاھ، پاھ، سوغۇق ئەجەپ قاتتىق بولۇۋاتىدۇ، — مەتمۇسا قوللىرىنى ئۇۋۇلاپ، قويىنىدىن قاتلانغان قەغەزنى ئېلىپ خالىققا سۇندى، — قۇلاقلىرىم ئۇششۇپ قالغىلى تاسلا قالدى.

— بىرىنچى ئايمۇ چىقىپ كېتەي دەپ قالدى، — دېدى خالىق تىزىملىككە كۆز يۈگۈرتۈپ، — ۋاھ، سەككىز ئادەم! . . . قالتىس ئىش قىپسەن جۇمۇ! . . . تۇرسۇن، مەمەت سىدىق دېگەن ئەبگالار قۇرۇق قول قايتىپ كەپتۇ. . .

— تېخى پوقاق پىلىموت، بەش ئاتار تۇتقان بىر قانچە قوراللىقنىڭ ئۆيلىرى باشقا كەتتىلەردە بولغاچقا بارالمىدىم، — مەتمۇسا هىيلىگەر خالىقنى ئىشەندۈرۈش ئۈچۈن، ئۇنىڭ كۆزلىرىگە تىك قاراپ سۆزلەۋاتاتتى، — لېكىنزە، بەك تەسكە چۈشتى. بەزىلىرىگە سائەتلەپ كاسىلدىدىم. ئىنقىلابىي كومىتېت قۇرۇلغاندىن كېيىن، گۇۋاھنامىچۈي، دادۇي كادىرى بولىدىغانلىقىنى چۈشەندۈردۈم. «خا سىلىڭنىڭ بۇ توغرىدىكى ۋەدىسىنى ئۆز ئاغزىدىن ئاڭلاڭلار» دەپ ئىشەندۈردۈم.

— ئۇلار كەلدىمۇ؟

— ئائىلىلىرىنىڭ ئوتۇن ـ كۆمۈرلىرىنى غەملەپ قويۇپ، ئەتە چۈشكىچە هەممىسى مەشەگە يىغىلماقچى. . .

— مۇنداقچە ئېيتقاندا، بىر ئەترەت ئادەم دېگەن گەپ. . . بىراق بىزنى ئالداپقۇ قويماس؟ . . .

— ئۇنداق خىيالى بولسا، «خا سىلىڭغا ئازراق كۆڭلىمىز. . . » دەپ، بۇ نەرسىـ

لەرنى سۇۋغا قىلارمىدى؟

مەتمۇسا سومكىدىن ئۇچ بوتۇلكا ئاق ھاراق، داستىخانغا ئورالغان ئىككى توخۇ گۆشى، يەنە بىرنەچچە كاكچا نانىنى شىرەگە ئالدى. ئۇ بوتۇلكىلارنىڭ ئاغزىنى ئېچىپ پۇرىدى ۋە «بولىدىكەن» دېگەندەك بېشىنى لىڭشىتىپ، ئۇلارنى شىرە ئاستىغا قويدى. ئاندىن توخۇ گۆشىنى پارچىلاپ، نانلارنى ئۇشتۇپ قويدى. ئىشلىرى ئىلگىرى باسمىغان، كېچىلىرى ئىچ پۇشۇقىنى چىقىرالماي جىلى بولۇپ تۇرغان خالىقنىڭ مەتمۇسانىڭ سۆزلىرىنى ئاڭلاپ، ھاراق ھەم توخۇ گۆشىنى كۆرۈپ، بىردىنلا گۈلقەلىرى ئېچىلىپ كەتتى.

— يارايسەن مەتمۇسا، قولۇڭدىن ئىش كېلىدۇ جۇمۇ! — خالىق ئورنىدىن دەس تۇرۇپ مەشكە ئوتۇن سالدى، — مەن ئاچچىقىنە چاي دەملەي، ئولتۇرۇپ بىر پەيزى قىلايلى. . .

شىرەگە چاي كېلىشى بىلەن، ئۇلار ئىشنى باشلىۋەتتى. مەتمۇسا ئىككى پىيالىگە ھاراق قۇيۇپ، بىرنى خالىققا تۇتتى. ئۇلار: «ئىشلىرىمىزنىڭ مۇۋەپپەقىيەتلىك بولۇشى ئۈچۈن!» دەپ ئۇرۇشتۇرۇپ ئىچىشتى. پىيالىلەر بىكار بولۇشى بىلەنلا، توخۇ گۆشىگە تۇتۇش قىلىشتى. مەتمۇسا ھاراقنى قۇيۇپ بولۇپلا، بوتۇلكىنى شىرە ئاستىغا قوياتتى. كۆچلۈك چىققان ساپ قوناق ھارىقى ئىككى ـ ئۇچ قېتىم ئايلىنىشى بىلەن، خالىقنىڭ چىرايى خوراز تاجىسىدەك قىزىرىپ كەتتى. ئەمما مەتمۇسا ئۇنداق قىزىرىپ كەتمىگەن بولسىمۇ، خالىققا ئوخشاشلا كۆزلىرىنى خومارلاشتۇرۇپ، تاغدىن ـ باغدىن سۆزلەپ قوياتتى.

— ئەمدى پىيالىنى تولدۇرۇپ قۇيماي، — دېدى خالىق كارتىندە كېكىرىپ، — ئاز ـ ئازدىن، ئارىلاپ ـ ئارىلاپ قۇيساڭ قانداق؟ بولمىسا ئاسانلا مەست بولۇپ قېلىپ، ھاراقنىڭ پەيزىنى سۈرەلمەيدىكەنمىز. . .

— ئەمىسە بىر پىيالىدە يەكتاپ ماڭدۇراي. . .

— ھەيبەللى، بۇ ئۇسۇلۇڭ جايىدا. . .

مەتمۇسا نەق مۇشۇ سۆزنى كۈتۈپ تۇراتتى. چۈنكى شىرە ئاستىغا قۇيۇلغان ئۇچ بوتۇلكىنىڭ بىرسىگە سۇ تولدۇرۇلغاندى. ئۇ خالىققا ھاراق قۇيۇپ، بوتۇلكىنى شىرە ئاستىغا قوياتتى. ئۆزىگە قۇيغاندا سۇ قاچىلانغان بوتۇلكىنى قولىغا ئالاتتى. ئوبدانلا تەڭشىلىشكە باشلىغان خالىق بۇ ھىيلىنى سېزەلمەي ئولتۇراتتى.

— خا سىلىڭ، مەن بۇ ھاراقنى، — دېدى مەتمۇسا ئوتتۇرا پىياله سۇنى قولىغا ئېلىپ، — ئىنقىلابىي كومىتىت قۇرۇلغاندا، مېنى ئۇنتۇپ قالماسلىقىڭ ئۈچۈن

كۆتۈرىمەن. . .

— سېنى ئۇنتۇپ قالسام، چارىپاي بولۇپ كېتەي، — خالىق ئونقاچتەك قىزىرىپ كەتكەن كۆزلىرىنى يوغان ئېچىپ، قوللىرىنى شىلتىدى، — ئۆز ۋاقتىدا نەسىللەندۇ-رۇش پونكتىنىڭ ئەمىلىنىمۇ مەن بەرگەن. . . ، بۇ. . . بۇ قېتىم ساڭا سودا ساريىـ-نىڭ تاجىسىنى كىيگۈزىمەن. . . غىچىدە ماينىڭ ئىچىگە چۈكىسەن. . .

— رەھمەت. . . ھەشقاللا! — مەتمۇسا ئورنىدا قىمشىپ قويۇپ، شىرە تېگىدىكى بوتۇلكىنى قولىغا ئالدى، — خوشلۇقىمدا بۇ پىيالىگە جىقراق قۇيۇلۇپ كەتتى، ھۇلىدا قالغىنىنى مەن ئىچىۋېتەي. . .

— بۇ نېمىدېگىنىڭ؟ مېنى ھاراق كۆتۈرەلمەس بولۇپ قالدى دېمەكچىـ-مۇسەن؟ — خالىق پىيالىنى ئېلىپلا گۈپۈلدىتىپ ئىچىپ، چىنىنى دۇم قىلىپ كۆرسەتـ-تى، — قارا بىر تېمىمۇ ساقىمىدى. . .

كېچە بىر يەرگە بېرىپ قالدى. يالغان مەست بولۇۋالغان مەتمۇسانىڭ قۇلىقى سىرتتا ئىدى. ئۇ، بوشقىنا شەپە ياكى بىرەر تىۋىشقىمۇ سەگەكلىك بىلەن زەڭ سالاتتى. ھويلىدا شىپىرلىغان ئاۋاز بىلەن تەڭ، بىرسىنىڭ قاتتىق يۆتەلگىنى ئاڭلاندى. بىرنەچـ-چە يىلدىن بېرى ئۇرۇش مەيدانلىرىدا نۇرغۇن قېتىم بۇرنىغا يېگەن خالىق خېلىلا ئېغىرلىشىپ قالغان بولسىمۇ، دىققىدە چۆچۈپ، كۆزلىرىنى چەكچەيتتى:

— بۇ نېمە ئاۋاز؟. . .

— قاراۋۇللارمىكىن!. . .

— ئۇلار ھويلا سىرتىدا ئىدىغۇ؟. . .

— مەن قارىپ باقاي. . .

مەتمۇسا پېشايۋانغا چىققاندا، ئىلگىرى ـ كېيىن مېڭىشقان قوراللىقلارنىڭ ئاياغ ئۈچى دەرۋازىدىن چىقىپ كېتەلمىگەنىدى. شۇڭا ئۇ قەستەنگە: «ھەي، ھويلا ئوتتۇرىـ-سىغا شارقىرىتىپ قويۇپ بەرگىچە، خالاغا بارساڭ بولمامدۇ؟» دېدى ـ دە، ئۆيگە دەرھال قايتىپ كىرىپ: «قانداق بىمەسەل بىر نېمىلەر بۇ؟ نومۇس قىلماي. . .» دەپ غۇدۇڭشۇپ قويدى.

— كارىڭ بولمىسۇن. . . — خالىق قولىنى سىلكىدى، — ئاسمىنى كەڭ يەرلەر، يامىنى كەلسە، چوڭىنى قويۇپ بەرسۇن. . .

خالىق شىرەگە بېشىنى قويۇپ پۇشۇلداشقا باشلىدى. تېخى يېرىم بوتۇلكىدىن ئازراق ھاراق بار ئىدى. ئەگەر بۇنى ئىچۋېرۋۇتىلسە، مەتمۇسا پىلاننى قارشىلىقسىز ئەمەلگە ئاشۇرالايتتى. شۇڭا، ئۇ يېرىم پىيالە سۈنى قولىغا ئېلىپ كۆتۈردى ـ دە،

خۇددى مەست ئادەمدەك ئۇنلۇك ۋارقىرىدى:

— خا... سىلىك مەن... مەن... بۇ ھاراقنى... باغچىدىكى ۋاڭ... ۋاڭبالارنى يوقىتىش... غەلىبىمىز... ئۇچۇن كۆتۈرىمەن...

— خوشە... ئەتە كەچتىلا ئۇ.. ئۇ گۈيلارنى يەر... يەر چىشلىتىمىز... — خالىق بېشىنى كۆتۈردى، — بىلەمسەن مەتمۇسا بەدىرەك، مەن ئەفسەر زۇمرەتلەرنىڭ مېغىزىنى چاقالمىغىنىم بىلەن، ئۇلارنى گۈلزىبا، مۇراتلارغا قوشۇپ، بۇ دۇنيادىن يوقاتتىم... ماڭا تەئەللۇق بولمىغان نەرسىنىڭ باشقىلارغا قىلىشىنى ھەرگىز خالىمايمەن...

مەتمۇسا «ھاراق»نى ئىچىپ بولۇپ، خالىققا قۇيدى... خالىق بىلىق كۆزى قىلىپ قۇيۇلغان بىر پىيالىنى مەستلىكتە تۇيماي ئېگىكلىرىدىن ئېقىتقىنىچە كارنىيىغا قۇيدى ۋە يۇمۇلۇپ كېتىۋاتقان قاپاقلىرىنى ئارانلا كۆتۈرۈپ، قولىنى بىر ھازا شىلتىدى:

— مەن... مەن... ئۆمرۈمدە بىر... پەقەت بىرلا قېتىم قورقتۇم... قاچان دېمەمسەن؟... نەفىسە كۆك... كۆكسىگە خەنجەرنى تىقىپ... قاقاقلاپ كۈلگەندە... ئۇ... ئۇنىڭ كۈلكىسى... خۇددى ئاتوم... بومبىسىدەك... يۇرىكىمدە پارتلىدى...

يىرىم بوتۇلكا ھاراقتىن بىر يۇتۇمدەك قالغاندا، خالىق گىلەمگىلا يىقىلىپ، ئاغزىنى يوغان ئاچقىنىچە: «ئەرخەپ... بۇغ... ماق... سىكىلەك...» دەپ غۇدۇڭشۇپ قويۇپ، خارقىراپ ئۇيقۇغا كەتتى... ئۇنىڭ «بوغماق سىكىلەك» دېگىنى مەلىكە سايىپخان ئىدى. مەتمۇسانىڭ غەزىپى بىردىنلا تېشىغا تەپتى.

— ۋۇي، قارا يۇرەك مۇناپىق... جېنىڭ تۇمشۇقىڭغا كېلىپ قالسىمۇ، يامان نىيەتتىن يانمايسەن!...

مەتمۇسا تىللىغىنىچە ئورنىدىن تۇردى. ئۇ ئالدىن تەييارلانغان ئارغامچىنى سومكىدىن ئېلىپ، خالىقنى پۇتىدىن مەيدىسىگىچە سۈپۈرگە بوغقاندەك ماتاپ باغلاپ چىقتى. ئاندىن، سىرتقا چىقىپ قارىۋەتكەندىن كېيىن، ئويۇقتىكى پەنەر يېغى قاچىلانغان سۈلياۋ باكىنى سومكىغا كەپلەپ سالدى. مەتمۇسا ئۆيگە بىر قۇر قارىدى، كارىۋات ئۈستىدە ۋۇجۇاڭدەي، يان قورال، ئوقدان قاپلىرى تۇراتتى. دەسلەپتە ھېچنېمىنى تۇيمىغان خالىق ئۆزىنىڭ قاتتىق چىرماپ باغلانغانلىقىنى سەزگەندىن كېيىن، قاپقانغا چۈشكەن چىل بۇرىدەك تولغىنىپ ئىڭىرىماقتا ئىدى.

— مەتمۇ... سا... بۇ... بۇ... نېمە قىلغىنىڭ؟... مېنى... يېشىـ

ۋەت! . . . بىز قەبرىنداشقۇ؟ . . .

مەتمۇسا كىر لۇڭگىنى ئۇنىڭ ئاغزىغا كەپلەپ تىقتى ـ دە، «تۇفى!» دەپ، ئۇنىڭ يۈزىگە بىرنى تۇكۈردى ۋە ئۇنى تاغارنى يۇدۇگەندەك مۇرىسىگە ئالدى، ئۇ بىر قولىغا سومكىنى ئېلىپ، پەنەر چىراغنى پۇۋلەپ ئۆچۈرۈۋەتتى. ئاندىن ئىشىكتىن ئوخچۇپ چىقىپ كەتتى.

مەتمۇسا ئاقساراي سايلىقىغا جىدەللەپ ماڭماقتا ئىدى. غىلاڭ سايلىقتىن ئۇزۇلمەي ئۇرۇۋاتقان ئاچچىق شامال يۈز ـ قۇلاقلارنى ئەينەكتە تىلغاندەك ئېچىشتۇراتتى. قاتتىق سوغۇقنىڭ نەشتىرىدىن هاراق كەيپى ئۇچۇپ، سەگەكلىشىپ قالغان خالىق ئۆزىنىڭ تۇيماي قاپقانغا چۈشكەنلىكىنى هېس قىلىپ يېتىپ، جان ئاچچىقىدا تولغىناتتى. ئۇ تىپىرلايتتى، زەئىپ ئىڭرايتتى. شۇنداقلا گەجگىسىگە پاتاڭدەك كىرىشىپ كەتكەن قوللاردىن قۇتۇلۇشقا تىرىشاتتى. ئۇ، گۈنسىز كۆزلىرىدە قاراڭغۇلۇق تىقىلغان سايلىقىنىڭ ئىچكىرىسىگە قارايتتى، مانا ئاشۇ سۈرلۈك تۇن پىنهاندا ئەجەل ئۇنى ساقلاپ تۇرغاندەك تىترەيتتى. جان ـ جەهلى بىلەن كېتىۋاتقان مەتمۇسا هەربىر قەدەم ئالغانسىرى، ئۇ ئۆزىنى ئەزرائىلغا شۇنچە يېقىنلىشىۋاتقاندەك هېس قىلاتتى. گۇناهىنىڭ هەرگىز كەچۈرۈلمەيدىغانلىقى خالىققا ئايان ئىدى. ئۇ ئىككى تۇغقان قەبرىنىدىشىنى ئەرزىمەس ئەمەل زەنجىرى بىلەن چىرماپ، ئۇنى بوسۇغىدىن داالجمايدىغان ئىت ـ مۇشۇك قىلدى. ئۇ ئىت بولۇپ تۇرۇپ قاۋىمىسا، خوشامەت قىلىپ تاپانلىرىغا سۈۋالمىسا، مۇشۇك بولۇپ تۇرۇپ چاشقان تۇتمىسا، دۇمبا ۋە تىپىك يەيتتى، ئۇنى سىيلايتتى، ئالدايتتى، نەشتىرىنى تىقاتتى. مەتمۇسانىڭ كۆڭلى تۇگۇكەن تۇگۇشتەك يېشىلمەي، بىر نېنى ئىككى بولماي، كىيگەن كېپىنى تىزىدىن ئاشماي، روهىي دىۋانىگە ئايلاندى. مەتمۇسا خالىق ئويلىغاندەك ئۇنچىۋالا دۆت، بولۇمسىز، ئەقلىي چولتا ئادەم ئەمەس ئىكەن. . . ئۇ كۆرگەن خورلۇقلىرىنى، چەككەن ئازاب، يۇتقان زەرداپلىرىنى ئۇتتۇماي، خالىقنىڭ پىيىگە چۈشۈپ، ئۇنىڭ نەق يۈرىكىگە يوشۇرۇنغانىكەن. بولۇپمۇ مەلىكە سايىپخاننى ئۆيگە سولىۋېلىپ، ئۇنى قاراۋۇللۇققا قويۇپ قويغان خورلۇقنى چاندۇرماي، قىساسىنى قەلبىدە ئەنقادەك خۇپىيانە تۇتۇپتۇ! . . . ئۇ هازىر بەلكىم خالىقنى قانداق قىيناپ ئۆلتۈرۈشنى ئويلاۋاتقاندۇر؟ پىچاقتا بوغۇزلىۋېتەرمۇ؟ . . . بۇغۇپ ئۆلتۈرەرمۇ ياكى تىرىك كۆمۈپ ئۇنىڭ جېنىنى قىيناپ ئالارمۇ؟ ! . . .

بۇگۈن كېچە ئۆزىنىڭ ساق قالمايدىغانلىقىغا كۆزى يەتكەن خالىق يەنە تىپىرلىدى، بۇلجاندى، خىرقىرىدى. لېكىن، ئۇنىڭ هالىتى ئاخىرقى ئىنتىقام هۇزۇرىدىن هاياجانلىنىۋاتقان مەتمۇساغا هەرگىز تەسىر قىلمىدى. خالىقنىڭ بارغانسېرى ئېغىرلىشىۋاتقان

تېنى، سىلكىنىشلىرى ئۇنى تەرلىتىۋەتكەن بولسىمۇ، ھارغىنلىقنى سەزمىدى. چۈنكى ئۇنىڭ پۈتۈن سەزگۈ ئەزالىرى بىرلا سۆزنى — «قىساس» دېگەننىلا تەكرارلايتتى.

ئاي قاراڭغۇسى. ئېگىز ـ پەس تاشلىق ۋە قومۇقلاردا بىرنەچچە قېتىم مۇدۇرۇپ كەتكەن مەتمۇسا خالىقنى گۈپلا قىلىپ يەرگە تاشلىدى ـ دە، ئۆزىمۇ يىقىلدى. ئۇ، پارىخورلارنىڭ كۆڭلىدەك قاپقاراڭغۇ ئاسمانغا قاراپ بىردەم ياتتى. ئاندىن گوداڭغا يۈمىلىنىپ، تۇگۇلۇپ قالغان خالىقنىڭ گەجگىسىدىكى ئارغامچا تۈگۈچىدىن قاماللاپ، ئۇنى خۇددى ئىتنىڭ تاپىدەك سۆرەپ ماڭدى. ئۇ كەچتە تەييارلاپ قويغان بىر تۈپ بەقەم تۈۋۈنگە يېتىپ كېلىشى بىلەن، قولىدىكى ئېغىر سومكىنى يەرگە قويۇپ، خالىقـ ـنىڭ مۇرىسىدىن سۆرەپ تۇرغۇزۇپ، ئۇنى بەقەم غولىغا يۆلىدى ۋە ئارغامچىدىن ئۇنىڭ ئىككى قولىنى بوشتىپ، ئارقىسىغا قايرىپ تۇرۇپ، يانچۇقىدىن يۆگەكلىك سىمنى ئالدى. ئىككى قولىنىڭ بېغىشىنى بوغۇۋەتكەن سىمنىڭ ئاغرىقىغا چىدىيالمىغان خالىق قۇشخانىغا سۆرەپ ئېلىپ كېلىنگەن ھۆكۈزدەك ھۆركىرىۋەتتى. مەتمۇسا ئالدىن يىغىپ قويغان شاخ ـ شۇمبا، چاۋار ـ چاتقاللارنى خالىققا يۆلەپ دۆۋىلىدى ۋە ئۇنىڭ بېقىندا ساڭگىلاپ تۇرغان خەنجىرىنى غىلىپى بىلەن يۇلىۋالدى. مانا شۇ چاغدىلا، ئۇنىڭ نېمە قىلماقچى بولغانلىقىنى بىلگەن خالىقنىڭ كۆزلىرى چانىقىدىن چىقىپ كەتكۈدەك پولتـ ـيىپ، دىمىغىدىن غەلىتە ئاۋازلار چىقىشقا باشلىدى. ئۇ، ئۆزىنى ھەر تەرەپكە ئۇراتتى ۋە غۇۋۇا كۆرۈنۈپ تۇرغان سۈلياۋ باكقا قارايتتى. بىراق مەتمۇسا ئۇنىڭ ئەتراپىغا ئوتۇن دۆۋىلەش بىلەن ئاۋاره ئىدى. يازىچە قۇرۇپ شاراخشىپ كەتكەن جىگدە، جىغان، قارىياغاچ، توغراق شاخلىرى ئادەم بويى دۆۋىلىنىپ، خالىقنىڭ بېشى ئارانلا كۆرۈنۈپ قالغاندا، مەتمۇسا سۈلياۋ باكنى كۆتۈرۈپ كېلىپ، ئۇنىڭغا قادالدى.

— قېنى ئەمىسە، دوزاخقا كېتىدىغان ۋاقتىڭدا، نېمە گەپلىرىڭ بار، قىلىۋال! — ئەڭ ياخشىسى، ئىمان ئېيتىۋال! — دېدى مەتمۇسا خالىقنىڭ ئاغزىغا كەپلىشىپ تۇرغان لوڭگىنى شارتلا سۇغۇرۇۋېلىپ، — ئەمدى ۋارقىرامسەن، داد ـ پەرياد كۆتۈرەمسەن، ھېچكىم ئاڭلىمايدۇ...

— مەتمۇسا! ياق، ياق ئاكا، جېنىم ئاكا، قېرىندىشىم... — جان قايغۇسىدا قالغان خالىقنىڭ مەستلىكى قاياقلارغىدۇر غايىب بولغاندى، — مەن... مەن... ساڭا يۈز كېلەلمەيمەن... مەن سېنى قاقتى ـ سوقتى قىلدىم... مىنبىڭلارغا ئۇرغۇزدۇم... ئۆمرۈڭدە تۇنجى قېتىم كۆڭلۈڭنى بەرگەن ئايالغا يامان نىيەتتە بولدۇم... سېنى خارلىدىم... مەن ئىت...، مەن تۈزكور...، مەن مەلئۇن...

خالىق جالاقلاپ تىترەپ، ئېڭەكلىرى توختىماي كاسىلداپ، گەپ قىلالماي قالدى. مەتمۇسامۇ ئىچ ـ ئىچىدىن ئۆرتەپ كەلگەن غەزەپ ـ نەپرەت، ئاچچىق ئەلەم ئوتىدا تىترىدى، ئۇنىڭ كۆزلىرىگە لۆممىدە ياش كەلدى... ئۇ شۇنچە يىللاردىن بېرى، بۇ ناكەسكە تىكىلىپ قاريالماي، ئۇنلۇكرەك يۆتىلەلمەي، خۇددى ياۋا مۇشۇكنىڭ چاڭگىلىدىكى قۇشقاچتەك يۇڭۇزلىنىپلا كەلدى. گەرچە خالىق ئۆزىدىن ئىككى ياش كىچىك بولسىمۇ، ئۇنى «ئاكا» دەپ ئاتىدى... بۇ قارا كۆڭۈل، مەنسەپپەرەس ئادەم باشقىلار-دىن تولىمۇ يۇقىرى هۆرمەتنى، ئىززەتنى، ئۇلۇغلاشنى تەلەپ قىلىدىيۇ، ئۆزى ئۇلار-دىن كىچىككىنە بولسىمۇ ئادەمگەرچىلىكنى ئايىدى، ئۇلارنى ئادەم قاتارىدا كۆرمىدى... مانا ئەمدى قاسساپ گوداڭغا سۆرەپ ئېلىپ كەلگەن ئۆچكە پىچاقنى كۆرۈپ جان ئاچچىقىدا مەقىرغىنىدەك يالۋۇرۇۋاتىدۇ... تۇنجى قېتىم «ئاكا»، «قېرىندىشىم»، «تۇغقىنىم» دەۋاتىدۇ، ئۆزىنىڭ قانداق ئادەم ئىكەنلىكىگە توغرا باها بېرىۋاتىدۇ. ئۇنىڭغا رەهىم قىلسۇنمۇ؟ ئۇ شۇنىڭلىق بىلەن دىيانەت يولىغا مېڭىپ، ساخاۋەتلىك ئادەم بولارمۇ؟ ياق، ياق! مۇمكىن ئەمەس! رەزىللىك، ياۋۇزلۇق ئۇنىڭ قان ـ قېنىغا سىڭىپ كەتكەن! ئۇ خۇددى توڭلاپ قالغان يىلان قوينىدا ئىسسىتىپ قويغان دېھقاننى چاققاندەك، يەنە نۇرغۇن ـ نۇرغۇن بىچارىلەر-گە نەشتىرىنى تىقىدۇ!... ئاق كۆڭۈل، باغرى يۇمشاق، ئاداۋەتكە شاپائەت قىلغان كىشىلەر ئۆزلىرىنىڭ ئاشۇ ئەپۇچانلىقى بىلەن قانچىلىك رىيازەتلەرنى تارت-مىدى!... مەتمۇسا ئۇنداق ياغلىما ۋەدە ـ ئەھدىلەرگە ئەمدى ئىشەنمەيدۇ...

— گەپلىرىڭنى ئاڭلىدىم، — دېدى مەتمۇسا كۆزلىرىدىن ئوت يانغان هالدا، — جان دېگەن شۇنداق تاتلىق ئوخشايدۇ... سەن ئۇمرۇڭنىڭ ئاخىرىدا، يەنە كېلىپ دوزاخقا مېڭىشنىڭ ئالدىدا، تۇنجى قېتىم راست گەپ قىلدىڭ!...

— جېنىم ئاكا... تۇغقىنىم...— مەتمۇسانىڭ يانماس ئىرادىسىدىن ئەندىككەن خالىق يىغلىۋەتتى،— مەن سېنى ئادەم قاتارىدا كۆرمىدىم... كۆڭلۈڭنى ئايىمىدىم... تەهدىت، قورقاق سېلىش ئارقىلىق سېنى شۇلۇپ يېدىم... تۇغقانلىقنى يەتكۈزمىدىم... لېكىن سېنىڭ باغرىڭ يۇمشاققۇ؟... مېنى مۇشۇنداق كۆيدۈرۈپ ئۇلتۇرۇۋەتسەڭ، ئۆز نامىڭنى بۇلغىۋالسەن... مېنى بىر قېتىم ئەپۇ قىل...

— سەن خاتالاشتىڭ، — دېدى مەتمۇسا قولىنى شىلتىپ،— مەن قانچىلىك ئادەم ئىدىم؟ ئۆزۈمنى دىيانەتلىك كىشىلەر سېپىگە تىزالمايمەن... مەنمۇ ناباپ، ناچار، بولمىغۇر ئادەممەن... ئەگەر سېنىڭدىن كۆرگەن خورلۇقلىرىم ئۈچۈنلا بولسا، بۇ

قىساسنى بەلكىم ئالماس ئىدىم. . . لېكىن سەن نۇرغۇن بىگۇناھ كىشىلەرنىڭ قېنىنى تۆكتۈڭ. . . سۈيىقەست، ھىيلە ـ نەيرەڭ، ھوقۇق كالتىكىڭ بىلەن ياخشى ئادەملەرگە ئۇۋال قىلدىڭ. . . سېنىڭ ئىككى قولۇڭ قىپقىزىل قان بىلەن بويالغان! . . . سەن تېخى بايىلا نەفسىنە، زۇمرەت، گۈلزىبا، مۇراتلارنى بۇ دۇنيادىن يوق قىلىۋەتكىنىڭدىن پەخىرلەنگەندىڭ. ئەمدى بىلىپ قويىكى. بۇ قىساسنى ئۆزۈم ئۈچۈن ھەم شۇلار ئۈچۈن ئالىمەن. . .

مەتمۇسا سۈلياۋ باكنى ئېگىز كۆتۈرۈپ، پەنەر يېغىنى دۆۋىلەنگەن شاخلارغا ۋە بەقەم غولىغا چاچتى. پەنەر يېغى خالىقىنىڭ ېېشىغا قۇيۇلۇۋاتقاندا، ئۇنىڭ بۇنىڭدىن بىرنەچچە يىل مۇقەددەم كۆرگەن چۈشى بىردىنلا ئېسىگە كەلدى. كۆكمارىم غاريدا، ھېكمەت، كامىل، مۇرات، نەفىسە، زۇمرەتلەر ھاڭغا ئېسىلىپ قالغان خالىققا تىكىلىپ تۇراتتى. مەتمۇسا ئۇنىڭ ېېشىغا قانداقتۇر بىر نەرسىنى قۇيۇپ، ئوت قويۇۋەتكەندى. بۇ بىر بىشارەتلىك چۈش ئىدى. ھازىرمۇ نەفىسە، زۇمرەتلەر ئىنتىقام تەنتەنىسىدىن ھۇزۇرلانغاندەك، ئۇنىڭغا نەپرەتلىك كۆزلىرىنى تىكىپ تۇرۇشاتتى. مانا شۇ دەقىقىدە، خۇددى قاراڭغۇلۇق پارتلاپ كەتكەندەك، ئوت «لاپلا» قىلىپ توتىپ كەتتى. قىزىل قىيامەتتە چۈچۈلا بولۇپ يېنىۋاتقان خالىق كەتتىكە قاراپ ئايانچلىق توۋلىۋەتتى:

— تۇرسۇن تايغان؟ مەمەت سىدىق؟ . . . مېنى قۇتقۇزۇڭلار! . . . قېنى سىلەر؟ . . .

— توۋلا، ۋارقىرا، ناله قىل، ساڭا شەيتانمۇ يارەدىم قىلالمايدۇ. . . — مەتمۇسا قىپقىزىل لوغىلداپ كۆيۈۋاتقان ئوت يالقۇنى ئىچىدە دەھشەتلىك چىرقىراۋاتقان خالىققا قولىنى شىلتىدى، — سېنىڭ ئۇ لالىلىرىڭ ئۆزىنى قۇتقۇزالىسا چوڭ گەپ. . . بىلەمسەن، قورالىلىقلارنىڭ ھەممىسى ھازىر شەھەر يولىدا! . . . ھا. . . ھا. . . ھا. . .

مەتمۇسانىڭ كۈلكىسى زۇلمەتلىك تۇن سايلىقىدا بىر ھازا ئاڭلىنىپ تۇردى. ئوت يىراقتا كۆيمەكتە ئىدى. ئۇ تايتاق كەتتىدىن چىقىپ، يۇقاقۇنغا كەلگەندە، توخۇلارنىڭ چىللىشى ئارقا ـ ئارقىدىن ئاڭلىنىشقا باشلىدى. دەرد ـ ئەلەم، خورلۇقلار خالىق بىلەن تەڭلا كۆيۈپ تۈگىگەندەك يىپىيېنىك بولۇپ قالغان مەتمۇسانى يېڭى بىر تاڭ ئۆز قوينىغا تارتماقتا ئىدى. ئۇ، ئاسمان چېھرى قان قۇيغاندەك قىزىرىپ، يۇلتۇزلار ئۆچۈشكە باشلىغاندا، بۇۋىنم مازىرىغا يېتىپ كەلدى ۋە مۇرات بىلەن زۇمرەتنىڭ قەبرىسى ئوتتۇرىسىدا چوقچايدى. مەتمۇسا ئۆزى بىلگەن سۈرىلەرنى ئوقۇپ، قىرائەت قىلغاندىن كېيىن، يەنە بىر ھازا ېېشىنى ساڭگىلىتىپ، سۈكۈت ئىچىدە جىم ئولتۇردى. . .

— مۇرات، سەن قولۇڭغا قورال ئېلىپ، قان تۆكۈپ ئالالمىغان ئىنتىقامىڭنى مەن ئالدىم. . . ئۆزۈم ئۈچۈن ھەم سېنىڭ ئۈچۈن، ئادەم قېلىپىدىن چىققان ۋەھشىيلىكنى قىلدىم. . . — بېشى مەيدىسىگە ساڭگىلىغان مەتمۇسا ئاستا سۆزلىمەكتە ئىدى، — بۇنداق قىلمىسام بولاتتى. . . بىراق سەن كەتكەندىن كېيىن، ئىچىم خۇن بولۇپ كەتتى. . . تارتقان ئازابلىرىمغا سېنىڭ جۇدالىقىڭ قوشۇلدى. . . دوستلۇق جەريانىنىڭ ئاز ـ كۆپلىكىگە باقمايدىكەن. . . سېنىڭ ئاچچىق ھەزىللىرىڭ، قوپال چاقچاقلىرىڭ، تاياقتەك تۇپتۇز مۇئامىلەڭ مېنى ئادەمىيلىككە باشلىغانىدى. . . ئەپسۇس، سەن كەتتىڭ. . . ئويلىسام ـ ئويلىسام، ئۆمرۈمدە ھېچكىمگە ياش تۆكمىگەن ئىكەنمەن. . . لېكىن جىمجىت كېچىلەردە، سەن ھامان يېنىمدا ئىدىڭ! . . . چىرايىڭنى ھەييارلىق بىلەن پۇرۇشتۇرۇپ، بىر كۆزۈڭنى قىسىپ، سەت يۇمۇرلارنى سۆزلەيتىڭ. . . ماڭا ھەرخىل لەقەملەرنى قوياتتىڭ. ئاھ، سەن يادىمدىن كەچكەن شۇنداق كېچىلەر ياشلىرىم زادىلا قۇرۇمىدى! . . . كىر ياقلىرىم. . . مايلاشقان ياستۇقلىرىم قانچە قېتىملاپ ھۆل بولغىنىنى ئېسىمگە ئالالمايمەن. . . سەن كەتمىگەن بولساڭ بولاتتى. . . دوستلۇقىمىزنىڭ شۇنچە قىسقا بولغانلىقىنى ئويلىساملا، يۈرىكىم مۇجۇلۇپ ئاغرىيدۇ. . .

مەتمۇسا ياشلىق كۆزلىرى بىلەن ئاقىرىپ كېلىۋاتقان سەھەر ئاسمىنىغا قارىدى.

— مەن بۇگۈن سېنىڭ بىلەن خوشلاشقىلى كەلدىم. . . كەتمەكچىمەن. . . نەگە بېرىپ، نەدە سەرسان بولۇشۇمنى بىلمەيمەن. . . بۇنىڭدىن كېيىن، بۇ يەردە ئولتۇرۇپ، سەن بىلەن مۇڭداشقىلى پۇرسەت بولمايدىغانلىقىغا كۆزۈم يېتىپ تۇرىدۇ. . . ئازغىنا دوستلۇقىمىزنىڭ يۈزىنى قىلىپ، بىر چاغلاردىكى ناباپ قىلىقلىرىمنى كەچۈرسەڭ. . . — مەتمۇسا ياشلىرىنى يېڭىدە سۈرتۈپ، سول تەرەپتىكى قەبرىگە قارىدى، — زۇمرەت سىڭلىم، ئۆز ۋاقتىدا خالىقىنىڭ دامىغا چۈشۈپ، كۆپ دېشۋارچىلىققا سالدىم. خۇدا ھەققىدە مېنى ئەپۇ قىلىڭ! . . .

قىش قۇياشى قىزىل شارەڭ كۆتۈرۈلگەندە، مەتمۇسا ئارقا ئىشىك ئارقىلىق خارابىلىققا ئايلانغان ئوتتۇرا مەكتەپكە كىردى. ئۇ ئۈدۈل كامىلنىڭ ياتقىغا كەلدى. ئۇستىۋاشلىرى توپا، ساقاللىرى ئۆسۈپ، كۆزلىرى ئولتۇرۇشۇپ كەتكەن مەتمۇسانى كۆرگەن كامىل ئۇنى ھەيرانلىق ئىلكىدە ياتاققا باشلىدى. مەتمۇسانىڭ يۈزى ياشتىن شالتاق بولۇپ كەتكەندى. ئۇ شەھەرگە قېچىپ كەتكەن يىللاردىن بېرى، كامىل ئۇنى كۆرمىگەندى.

— مەتمۇساكا، سىلىگە نېمە بولدى؟ نەدىن كېلىشىلىرى؟ — كامىل گەپ قىلغاچ،

چۆگۈنگە ئىسىق سۇ تەڭشىدى، — ئاۋۋال يۈزلىرىنى يۇيۇۋالسىلا.
— مەن ئۆزلىرى ۋە ھېكمەت مۇئەللىم بىلەن خوشلاشقىلى كەلدىم، — دېدى مەتمۇسا ئېغىر نەزەردە قاراپ، — ئاندىن باشقا گەپلەرنى قىلىشساق. . .
كامىل چىقىپ كېتىپ ھېكمەتنى باشلاپ كىرگەندە، مەتمۇسا يۈزىنى يۇيۇپ بولغا-ندى. ئۇلار ھال سوراشقاندىن كېيىن، مەتمۇسا ېشىدىن ئۆتكەن كەچمىشلەرنى، خالىقنى قانداق كۆيدۈرۈۋەتكەنلىكىگە قەدەر سۆزلەپ بەردى. كامىل بىلەن ھېكمەت بىر ـ بىرىگە قاراپ باش لىڭشىتتى.
— ئەگەر مۇرات ھايات بولغان بولسا، — دېدى ھېكمەت ئەلەم بىلەن، — قانچىلىك خۇشال بولۇپ كېتەر ئىدى ـ ھە! . . .
— مەن ھازىر ئۇنىڭ قېشىدىن كەلدىم، — مەتمۇسانىڭ ېشى مەيدىسىگە ساڭگىلا-دى، — بۇ خەۋەرنى ئۇنىڭغا يەتكۈزدۈم. . .
ياتاقنىڭ ئىچىنى جىمجىتلىق باستى. . .
— ئەمدى نەگە كەتمەكچى بولۇۋاتىدىلا؟ — سوردى كامىل.
— ئۆزۈممۇ بىلمەيمەن. . . خۇدا رىزىقىمنى نەلەرگە چاچقان بولسا. . .
— خالىققۇ يۈزسىزلىك قىلىپتۇ، لېكىن مەلىكە سايىپخان ياخشى ئايال تۇرسا؟ ئۇنى قانداق قىلىلا؟ — دېدى ھېكمەت.
— قارىسىلا، ھېكمەت مۇئەللىم، — مەتمۇسا خېلى ئۇزۇن جىمىپ كەتتى، — بىز ئەرلەر پاكلىقنى ئاياللاردىنلا تەلەپ قىلىدىكەنمىز. . . بىراق بۇ شەرتنى ئۆزىمىزگە قويمايدىكەنمىز. . . ناشايان، ناپاك، گۇناھلىق ئىشلارنى تولا قىلىپ تۇرۇقلۇقمۇ، ئاياللارنى ئەيىبلەيدىكەنمىز. بۇ بىر تەڭسىزلىك ئىكەن.
— بۇ بىر دىيانەت يولىغا ئېتىقاد باغلىغان ھەقىقىي مۇسۇلماننىڭ سۆزى بولدى، — دېدى كامىل مەتمۇسانىڭ سۆزىدىن مەمنۇن بولۇپ، — ئەر ھەم ئايال ئۆزلىرىنى پاكلىق تارازىسىدا ئۆلچەپ تۇرۇشى كېرەك.
كامىل ئۈستەلگە ئىككى كاكچە نان ئېلىپ، چىنىگە چايداندىن چاي قۇيدى، ئەمما مەتمۇسا ئورنىدىن تۇردى. ئۇ يېنىدىن غىلاپلىق خەنجەرنى ئېلىپ، ئۇنى كامىلغا سۇندى.
— بۇ نەفىسە ئۆزىگە سالغان خەنجەر، — دېدى مەتمۇسا ئېغىر خۇرسىنىپ، — بۇنى ئۆز ۋاقتىدا خالىق ئېلىۋالغاندى، ئۆزلىرىگە تاپشۇرۇشنى لايىق تاپتىم.
مەتمۇسا چايغىمۇ قارىماي ماڭماقچى بولدى، لېكىن ھېكمەت ئىككى ئاننى ئۇنىڭ سومكىسىغا سېلىپ بەردى. ئۇ رەھمەت ئېيتىپ خوشلاشتى ـ دە، چىقىپ كەتتى.

شۇ كۈنى چۈشلەر بىلەن، لىيەنجەن بۇدۇي ماشىنىغا بىرمۇنچە جەسەتلەرنى بېسىپ گۈڭشې قورۇسىغا ئېلىپ كەلدى. قاپقارا قان ئۇيۇتمىلىرى قېتىشىپ، چىرايلىرى كۆكىرىپ، ھەرخىل شەكىلدە توڭلاپ كەتكەن جەسەتلەرنى كۆرۈپ، ھېكمەتنىڭ ئىچى ئېلىشىپ كەتتى. ئۇ، گۈڭشې قورۇسىدىن ئەمدىلا چىقىپ تۇراتتى، پوچتىخانىدىكى مەمتىمىن ئاخۇن ئۇنىڭغا بىر خەت كەلگەنلىكىنى خەۋەر قىلدى. ئۇرۇش باشلانغان يىللاردىن بېرى خەت ـ ئالاقە ئىشلىرى ئاساسىي جەھەتتىن توختاپ قالغانىدى. ئاپىسىنىڭ بىرەر خەۋىرىنى ئالالماي ئەنسىرەپ يۈرگەن ھېكمەت دەرھال پوچتىخانىغا بارىدى. ئەمما خەت ماھىگۈلدىن كەلگەنىدى.

ماھىگۈل بۇنىڭدىن ئىككى يېرىم يىل ئىلگىرى بىر قېتىم خەت يازغانىدى. ئۇ چاغدا، ھېكمەت بىلەن مەھبۇبە تېخى توي قىلمىغانىدى. كېيىن ئۇرۇش باشلىنىپ كەتتى. ھەممەيلەن تۇرمۇش ۋە جان قايغۇسىدا بولۇپ قالغاچقا، ئۇمۇ خەت يازمىدىمۇ ياكى يازغان بولسىمۇ تەگمىدىمۇ، ئىش قىلىپ ئالاقە ئۈزۈلۈپ قالغانىدى. بۇ تومپىيىپ تۇرغان كونۇبرت ئىچىدە ماھىگۈلنىڭ شادلىق ۋە بەختىيارلىق مۇجەسسەملەنگەن قەلب سۆزلىرى بارمىدۇر؟ ياكى بۇ خەت ئاچچىق تەنە، پۇشايمان، ئەيىبلەشلەر بىلەن تولغاندىمىدۇر؟ ھېكمەت ماھىگۈلنى ئوقۇشقا مەجبۇرلاپ ئەۋەتتى. بۇ ئۇنىڭ ئۇنى ياخشى كۆرمىگەنلىكىدىن دېرەك بەرمەيتتى. بەلكى ئۇنى ياخشى كۆرۈپ قالغانلىقى ئۈچۈنلا، شۇنداق قىلىشقا مەجبۇر بولدى! . . . چۈنكى، بۇ ناتىۋان قىزنىڭ كۆڭۈل بېغىدىن گۈل ئۈزۈشكە ئۇنى ئەخلاق ـ پەزىلەتتىن ئىبارەت بىر تام توسۇپ تۇراتتى. . . مانا ئەمدى بۇ خەت ئۇنىڭ قولىنى، ياق، نەق ۋىجدانىنى كۆيدۈرۈۋاتاتتى. . .

ھېكمەت ئۆيگە كېلىپ ئىشكىنى ئىچىدىن تاقىدى. مەھبۇبە خىزمىتىنى تېخى يۆتكەپ كەلمىگەچكە، سەھەردىلا ۋېلىسىپىت بىلەن شەھەرگە كىرىپ كەتكەنىدى. ئۇچۇقۇنىڭ بولسا مومىسىنىڭ قېشىدا ئىدى.

ھېكمەتنىڭ يۈرىكى دۈپۈلدەيتتى، خەتنى ئېچىۋاتقان قوللىرى تىترەيتتى. دېمىقاندەك بولۇپ نەپسى بوغۇلاتتى. بۇنىڭ سەۋەبىنى ئۆزىمۇ چۈشەندۈرۈپ بېرەلمەيتتى. ھېكمەت خەتنىڭ باش سەھىپىسىگە قاراپ چۆچۈپ كەتتى! . . . بېشى پىرقىرىغاندەك بولۇپ، خەتلەر كۆزلىرىگە سۈۋاشما بولۇپ كۆرۈندى! . . . ھېكمەت ماھىگۈلدىن بۇنداق تېما بىلەن خەت يېزىشنى زادىلا كۈتمىگەنىدى! . . .

浑泉(下 一)
加拉里丁·伯合拉木著

新疆大学出版社出版
(乌鲁木齐市胜利路14号　　邮政编码:830046)
新疆新华书店发行　　新疆乌鲁木齐八家户彩印厂印刷
850×1168毫米1/32开本　16.375印张　5插页
1997年9月第1版　1998年2月第1次印刷
印数:1—10000

统一书号:ISBN7—5631—0900—5/I.165　(民文)定价:26.56元